

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS

SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Index Copernicus, SOBIAD, Türk Eğitim İndeksi, Acarindex, Ajindex, ZDB, Citefactor, Europub, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor, Open Academic Journals Index (OAJI), Researchbib ve ScienceGate veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences Institute is an international peer-reviewed journal published quarterly. It is indexed in databases such as ULAKBİM TR Index, Index Copernicus, SOBIAD, Turkish Education Index, Acarindex, Ajindex, ZDB, Citefactor, Europub, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor, Open Academic Journals Index (OAJI), Researchbib, and ScienceGate.

Eylül 2025

September 2025

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, dergi içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Açık erişim, disiplinler arası gelişimi pekiştiren ve farklı disiplinler arasında işbirliğini teşvik eden bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, tüm içerik okurlara veya okurların dahil olduğu kurumlara ücretsiz olarak sunulur. Dergi, yayımladığı içerikle bilimin Açık Erişim Politikasıyla desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nde yayımlanan içerik yazardan izin almaksızın erişilebilir, okunabilir, kaydedilebilir, kopyalanabilir, taranabilir, tam metne bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbdergi@nevsehir.edu.tr

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Economics, Entrepreneurship, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly a year.

Copyright: Nevşehir Hacı Bektaş Veli University SBE Journal provides instant open access to the journal content. Open access is an approach that reinforces interdisciplinary development and encourages collaboration between different disciplines. In this context, all content is offered free of charge to readers or to the institutions to which the readers belong. The journal aims to contribute to the support and development of science through its Open Access Policy and the content it publishes. The content published in Nevşehir Hacı Bektaş Veli University SBE Journal can be accessed, read, saved, copied, scanned, linked to the full text, indexed, transferred to the software as data, and used for any legal purpose without permission from the author.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi adına
(on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)

Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Baş Editör (Editor-in-Chief)

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE IŞIKHAN

Editörler (Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK
Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI

Dil Editörleri (Language Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÖZKAN (English)
Öğr. Gör. Uğur ÜNALIR (English)
Dr. Öğr. Üyesi Aydın GÖKTAŞ (Turkish)
Dr. Öğretim Görevlisi Ahmet ÖZDEMİR (Turkish)
Dr. Öğretim Görevlisi Ümit KARUL (Turkish)
Dr. Emine TAŞ (Turkish)

Mizanpaj Editörleri (Layout Editors)

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI
Arş. Gör. Oktay KANCA

ALAN EDITÖRLERİ (FIELD EDITORS)

Eğitim Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK

Dr. Öğr. Üyesi Murat TEMUR

Filoloji

Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK

Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Haktan Kaplan

Tarih

Dr. Arş. Gör. Fadime Ünlü Efe

Temel İslam Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Emrah UÇAR

İşletme

Prof. Dr. Selçuk BALI

Doç. Dr. Abdullah KILIÇARSLAN

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE IŞIKHAN

İktisat

Doç. Dr. Ebru TOPCU

Siyaset Bilimi

Doç. Dr. Önder Aytaç AFŞAR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN

Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN

Maliye

Doç. Dr. Sercan YAVAN

Turizm

Doç. Dr. Günay EROL

İletişim

Dr. Arş. Gör. İlkin Esen YILDIRIM

Sosyoloji

Doç. Dr. Çağdaş Ümit YAZGAN

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Bilal AFŞİN

Dr. Öğr. Üyesi Burcu SOY TELLİ

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvan- Ad- Soyad (Title- Name-Surname)	Kurum (Institution)
Prof. Dr. Emin Erdem KAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk BALI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah CENGİZ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KILIÇARSLAN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten AKCAN	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal ÜSTÜN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Burçe AKCAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Çağdaş Ümit YAZGAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru TOPCU	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Eda KÖSE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fevziye EKER	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Günay EROL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Haktan KAPLAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet FIRAT	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Murat AYGÜN	Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Murat GÜR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Önder Aytaç AFŞAR	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Pelin CALPBİNİCİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Sercan YAVAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Çiçek	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İSPİRLİ TURAN	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram DÜNDAR	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilal AFŞİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu SOY TELLİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel UZUNER	Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Banu BURKUT	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah UÇAR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül URHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Gönül Gül EKŞİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÖZKAN	Nottingham Trent University
Dr. Öğr. Üyesi Murat TEMUR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selin Zengin TAŞDEMİR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra KÖSE	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin Can GÖNÜLTAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ahmet ÖZDEMİR	Dr. Öğretim Görevlisi Ahmet ÖZDEMİR
Öğr. Gör. Dr. Aydın GÖKTAŞ	Selçuk Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ümit KARUL	Konya Teknik Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE IŞIKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Abdussamet Özkan
Arş. Gör. Dr. Fadime ÜNLÜ EFE
Arş. Gör. Dr. İlkin Esen YILDIRIM
Arş. Gör. Dr. Sezen RAVANOĞLU YILMAZ
Dr. Emine TAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Bağımsız Araştırmacı

DANIşMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvan- Ad- Soyad (Title- Name-Surname)	Kurum (Institution)
Prof. Dr. Abdullah OKUMUş	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abiodun SALAWU	North-West University (Güney Afrika)
Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegöl Asuman AKDOĞAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Daria ZHİGULSKAYA	Bağımsız Araştırmacı (Rusya)
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAYLI	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hocine HASSANI	University of Chlef (Cezayir)
Prof. Dr. İlhan AKSOY	Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Jörg MATTHES	University of Vienna (Avusturya)
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. İdil SAYIMER	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAş	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Metehan TOLON	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kâmil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ATAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa PINAR	Valparaiso University (Amerika)
Prof. Dr. Oana-ramona LOBONT	Universitatea de Vest din Timişoara (Romanya)
Prof. Dr. Ulun AKTURAN	Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Aytekin ZEYNALOVA	Baku State University (Azerbaycan)
Doç. Dr. Gökhan ARASTAMAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	Devlet İdarecilik Akademisi (Azerbaycan)

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2025 YILI– EYLÜL SAYISI (CİLT: 15 SAYI: 3)****Web:** <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> **E-Mail:** sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ (REVIEWER LIST)**

Unvan- Ad– Soyad (Title- Name-Surname)	Kurum (Institution)
Prof. Dr. Ayhan DEVER	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent KARA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İzzettin TEMİZ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Necmiye CÖMERTLER	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit ATABEK	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Tunga ALKAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı SAĞIROĞLU	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül Elif ÇAYCI	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar TÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Berat AHİ	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Berna YÜNER	Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Betül HAYRULLAHOĞLU	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren KATİPOĞLU ÖZMEN	Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah BOZOK	Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Emre YILDIRIM	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ersoy ZENGİN	Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Esen ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ezgi EYÜBOĞLU	Maltepe Üniversitesi
Doç. Dr. Faik Hasip Burak ERDENİR	Avrupa Birliği Başkanlığı
Doç. Dr. Fatih KOCA	Trabzon Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze ÇİMEN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Gülçin ÖZBAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Hacı Arif TUNÇEZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Halil KANADIKIRIK	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Hayri ABAR	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim LİMON	Millî Eğitim Bakanlığı
Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TAN	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Örgen UĞURLU	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Pinar AYYILDIZ	Lokman Hekim Üniversitesi
Doç. Dr. Sema SAĞLIK	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim BUDAK	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKOVA	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Vasfiye ÇELİK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat BAYRAKTAR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre AVCI	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alper BULUT	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Banu BOLAYIR	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZCAN DOST	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu TOPTAŞ	University of Twente

Dr. Öğr. Üyesi Cem ANGIN
Dr. Öğr. Üyesi Esen GENÇ
Dr. Öğr. Üyesi Harun SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKAY
Dr. Öğr. Üyesi İsa TAK
Dr. Öğr. Üyesi Levent Selman GÖKTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Şükrü YUSUFOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özge Özkök ŞİŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNSALAN
Dr. Öğr. Üyesi Safiye Çiğdem GÖREN
Dr. Öğr. Üyesi Sefa ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Seher SULUK
Dr. Öğr. Üyesi Senem ETYEMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Serpil ÇELİKTEN DEMİREL
Dr. Öğr. Üyesi Taşkın ERDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Tolgay ERCAN
Dr. Öğr. Üyesi Turgay KARALINÇ
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep MESCİ
Dr. Öğr. Üyesi Zühre AYVAZ
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Furkan ÖZYAKAR
Öğr. Gör. Dr. Fatih KARATAŞ
Öğr. Gör. Dr. Hatice CENGER
Öğr. Gör. Dr. Methi ÇELİK
Öğr. Gör. Dr. Sakine SİNCER
Öğr. Gör. Dr. Üzeyir FİDAN
Öğr. Gör. Dr. Zekiye ÖRTLEK
Arş. Gör. Dr. Abdullah DİRİKOÇ
Arş. Gör. Dr. Ender ÖZBAY
Arş. Gör. Dr. Furkan KİRAZCI
Arş. Gör. Dr. İsa Ebru YAZICIOĞLU
Arş. Gör. Dr. Musa ÇELİK
Arş. Gör. Dr. Rahime ŞENTÜRK
Dr. Burak BAZ
Dr. Hülya ÇINAR
Dr. Mustafa BULUT
Dr. Nergis CANBULAT

Ordu Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Harran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Kültür Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Amasya Üniversitesi
Yalova Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İstanbul Gelişim Üniversitesi
Düzce Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
KTO Karatay Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Bağımsız Araştırmacı
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı

İÇİNDEKİLER (CONTENT)

Sayfa/Pages:

Başlık/Title

1251-1273
Araştırma
Research

ORGANİK GIDA SATIN ALMA NİYETİNE YÖN VEREN MOTİVASYONLAR: ÖZ-BELİRLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME
MOTIVATIONS GUIDING ORGANIC FOOD PURCHASE INTENTION: AN EXAMINATION WITHIN THE FRAMEWORK OF SELF-DETERMINATION THEORY

Ceylan BOZPOLAT

1274-1292
Araştırma
Research

TÜRKİYE'DE İLAÇ TANITIM MESLEK GRUBU ÜZERİNE TEZLERİN DOKÜMAN ANALİZİ
A DOCUMENT ANALYSIS OF THESES ON THE PHARMACEUTICAL PROMOTION PROFESSION IN TÜRKİYE

Soner METE

1293-1305
Araştırma
Research

ELEKTRONİK AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMANIN MARKA AŞKI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YAŞ KUŞAKLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
THE IMPACT OF ELECTRONIC WORD-OF-MOUTH MARKETING ON BRAND LOVE: A STUDY ON GENERATIONAL COHORTS

Yıldırım YILDIRIM

1306-1319
Araştırma
Research

ŞEHİRİÇİ TOPLU TAŞIMA HİZMETLERİNİN ETKİNLİK DEĞERLENDİRMESİ: MERSİN İLİ ÖRNEĞİ
EVALUATING THE EFFICIENCY OF URBAN PUBLIC TRANSPORTATION SERVICES: THE CASE OF MERSİN

Kısmet CİNGÖZ & Ayhan DEMİRCİ

1320-1339
Araştırma
Research

G-7 EKONOMİLERİNDE ÇEVRESEL TEKNOLOJİNİN BELİRLEYİCİLERİ: FİNANSALLAŞMA, POLİTİKA SIKILIĞI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN ROLÜ
DRIVERS OF ENVIRONMENTAL TECHNOLOGY IN G-7 ECONOMIES: THE ROLE OF FINANCIALIZATION, POLICY STRINGENCY, AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Ferhat ÇITAK

1340-1363
Araştırma
Research

REKABETİN YENİ DİNAMİĞİ OLARAK DİJİTALLEŞME: TÜRK HAVACILIK SEKTÖRÜNDE FİNANSAL PERFORMANS ÜZERİNE AMPİRİK BULGULAR
DIGITALIZATION AS THE NEW DYNAMIC OF COMPETITION: EMPIRICAL EVIDENCE ON FINANCIAL PERFORMANCE IN THE TURKISH AVIATION SECTOR

Fatih BIYIKLI

1364-1378 Derleme Review	BÜYÜK VERİ İLE MUHASEBE SÜREÇLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ: YENİ UYGULAMALAR VE YÖNTEMLER TRANSFORMING ACCOUNTING PROCESSES WITH BIG DATA: NEW APPLICATIONS AND METHODS Mustafa Yılmaz İÇERLİ & Tülay ÖZBEK KABADAYI
1379-1392 Araştırma Research	UNRAVELING THE LINKS BETWEEN HAPPINESS, ECONOMIC GROWTH, AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY MUTLULUK, EKONOMİK BÜYÜME VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ Dilek ALMA SAVAŞ
1393-1411 Araştırma Research	A NEW PARADIGM OF THE DIGITAL AGE: DIGITAL NOMADS AND THEIR TAXATION DİJİTAL ÇAĞIN YENİ PARADİGMASI: DİJİTAL GÖÇEBELER VE VERGİLENDİRİLMESİ Orçun AVCI & Hüseyin DİRİCAN
1412-1425 Araştırma Research	DOST-DÜŞMAN AYRIMININ ÖTESİNDE: HANS MORGENTHAU'DA SİYASAL OLANIN ONTOLOJİK VE TRAJİK YAPISI BEYOND THE FRIEND-ENEMY DISTINCTION: THE ONTOLOGICAL AND TRAGIC STRUCTURE OF THE POLITICAL IN HANS MORGENTHAU Ali Fuat BİROL
1426-1444 Derleme Review	TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİH YAZIMINDA GÖRSEL TARİHİN KULLANIMI VE ARŞİVLER THE USE OF VISUAL HISTORY IN HISTORIOGRAPHY OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND ARCHIVES Ertuğrul MEŞE
1445-1468 Derleme Review	ANTROPOSEN VE İKLİM KRİZİ: DOĞANIN SÖMÜRÜLMESİNDEN ADALETSİZLİĞE THE ANTHROPOCENE AND THE CLIMATE CRISIS: FROM THE EXPLOITATION OF NATURE TO INJUSTICE Çağla VURAL
1469-1492 Araştırma Research	MEKÂNSALLIK, FENOMENOLOJİ VE DEMOKRASİ: KAPSAYICI TASARIMI YENİDEN DÜŞÜNMEK SPATIALITY, PHENOMENOLOGY AND DEMOCRACY: RETHINKING INCLUSIVE DESIGN Devran BENGÜ
1493-1508 Araştırma Research	THE WATER ISSUE IN THE MIDDLE EAST AND TRANSBOUNDARY WATERS: THE ROLE OF THE EUPHRATES AND TIGRIS IN TÜRKİYE-IRAQ RELATIONS ORTADOĞU'DA SU SORUNU VE SINIRAŞAN SULAR: TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNDE FIRAT VE DİCLE'NİN ROLÜ Şerife Filiz CUMBUL & Veysel BABAHANOĞLU & Zafer AKBAŞ

1509-1526 Araştırma Research	THE EUROPEAN UNION’S EXPERIENCE WITH THE “HAMILTONIAN MOMENT” AFTER THE COVID-19 PANDEMIC AVRUPA BİRLİĞİ’NİN COVID-19 PANDEMİSİ SONRASINDA “HAMILTONCU YAKLAŞIM” DENEYİMİ Yusuf DİNÇEL
1527-1541 Araştırma Research	TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİL TÜRETEN YAPIM EKLERİNİN DİZİLİM BİÇİMLERİ ARRANGEMENT PATTERNS OF VERB-DERIVING SUFFIXES IN TURKISH Mustafa KARATAŞ & Esmâ ÇİÇEK
1542-1552 Derleme Review	YAPAY ZEKÂ VE BİREYİN YENİDEN TOPLUMSALLAŞMASINDA ÇEVİRİNİN ROLÜ ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE ROLE OF TRANSLATION IN THE RESOCIALISATION OF THE INDIVIDUAL Coşkun DOĞAN
1553-1565 Araştırma Research	KIRAAT İLMİNDE LAFİZ-TELAFUZ ÖRTÜŞMESİ BULUNMAYAN ELİF ZİYADELİ KELİMELEİN VAKF VE VASL DURUMU GERMANY’S LONG SUMMER THE WAQF AND WASL STATUS OF WORDS WITH ADDED AL-ELİF THAT LACK WORD-PRONUNCIATION CORRESPONDENCE IN THE SCİENCE OF QİRAAT Mehmet KARA
1566-1583 Araştırma Research	TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ PROGRAMININ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE TÜRKİYE CENTURY MAARİF MODEL PROGRAM BASED ON TEACHERS’ OPINIONS Nuray ÖZGE SAĞBAŞ
1584-1605 Araştırma Research	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİ İÇİN ÖZ-DÜZENLEYİCİ ÖĞRENME VE ÖĞRETİM ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI TURKISH ADAPTATION OF THE SELF-REGULATED LEARNING AND TEACHING SCALE FOR PRESCHOOL TEACHERS Yakup YILDIRIM & Binnur YILDIRIM HACİİBRAHİMOĞLU
1606-1623 Araştırma Research	SOCIAL STUDIES TEACHERS’ FEEDBACK EXPERIENCES: A PHENOMENOLOGICAL STUDY SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN GERİ BİLDİRİM DENEYİMLERİ: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME M. Talha ÖZALP & Selahattin KAYMAKCI

1624-1646
Araştırma
Research

OKUL YÖNETİCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIM YETERLİKLERİ İLE
DİJİTAL VATANDAŞLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SCHOOL ADMINISTRATORS'
SOCIAL MEDIA USAGE COMPETENCIES AND THEIR DIGITAL CITIZENSHIP
LEVELS

Fatih Mutlu ÖZBİLEN & Yaşar DİLBER

1647-1666
Araştırma
Research

THE ROLE OF PROFESSIONAL AUTONOMY IN THE PROFESSIONAL
DEVELOPMENT OF TEACHERS
ÖĞRETMENLERİN PROFESYONEL GELİŞİMİNDE MESLEKİ ÖZERKLİĞİN
ROLÜ

Berivan ANUK & Sevda KATITAŞ

1667-1688
Araştırma
Research

OKULLARDA ÖRGÜTSEL ÖĞRENME: ÖLÇEK UYARLAMA ÇALIŞMASI VE
ÖRGÜTSEL ÖĞRENMENİN ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ
ORGANIZATIONAL LEARNING IN SCHOOLS: SCALE ADAPTATION STUDY AND
EXAMINATION OF ORGANIZATIONAL LEARNING IN TERMS OF VARIOUS
DEMOGRAPHIC VARIABLES

Mehmet ARSLAN

1689-1706
Araştırma
Research

PROFESYONEL AŞÇILIK OKULU MEZUNLARININ SEKTÖRDEKİ BAŞARILARI
VE SEKTÖR PROFESYONELLERİNİN MEZUNLARA BAKIŞ AÇISI
ASSESSING THE PROFESSIONAL SUCCESS OF GRADUATES FROM PRIVATE
CULINARY INSTITUTIONS: INSIGHTS FROM INDUSTRY EXPERTS

Kemal ENES

1707-1727
Araştırma
Research

AÇIK MUTFAK KONSEPTLİ YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN
MUTFAK PERSONELİNİN ÇALIŞMA MOTİVASYONU ÜZERİNE NİTEL BİR
ARAŞTIRMA
A QUALITATIVE RESEARCH ON WORK MOTIVATION OF KITCHEN STAFF
WORKING IN OPEN KITCHEN CONCEPT FOOD-BEVERAGE BUSINESS

Orhan MUTU & Yılmaz SEÇİM

1728-1742
Derleme
Review

DERSİM İSYANI ÖNCESİ BÖLGE AŞİRETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
(1930-1936)
A STUDY ON THE REGIONAL TRIBES BEFORE THE DERSIM REBELLION
(1930-1936)

Şahin SERT

1743-1762
Araştırma
Research

ORTA ASYA TÜRK SANATININ ÇANKIRI MEZAR YAPILARINDAKİ İZLERİ
TRACES OF CENTRAL ASIAN TURKISH ART IN THE GRAVE STRUCTURES OF
ÇANKIRI

Oğuz BOZDEMİR & Uğur DEMİRBAĞ

1763-1786 Araştırma Research	MESKEN'DEKİ TÜRK DEVRİ ESERLERİ STRUCTURES FROM TURKISH PERIOD IN MESKEN Nurcan BAHARGÜLÜ
1787-1805 Araştırma Research	MİMARİ KORUMADA BELGELEME: BİLECİK-VEZİRHAN KÖPRÜLÜ MEHMET PAŞA CAMİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ DOCUMENTATION IN ARCHITECTURAL CONSERVATION: BİLECİK-VEZİRHAN KÖPRÜLÜ MEHMET PASHA MOSQUE RESTITUTION PROPOSAL Mehmet Fatih AYDIN & Ebru ULAŞ SARIAYDIN
1806-1826 Araştırma Research	REPRESENTATIONS OF TRADE UNION RIGHTS IN US MEDIA OUTLETS: A FRAMING THEORY-BASED CONTENT ANALYSIS ACROSS POLITICAL LEANINGS ABD MEDYA KURULUŞLARINDA SENDİKAL HAKLARIN TEMSİLİ: POLİTİK EĞİLİMLER ÜZERİNE ÇERÇEVELEME TEORİSİ TEMELİNDE BİR İÇERİK ANALİZİ Engincan YILDIZ & Naim GÖKTAŞ & Esma GÖKTAŞ
1827-1847 Araştırma Research	REKLAMLARDA EGO DURUMU-YARATICI STRATEJİ UYUMUNUN İKNA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TRANSAKSİYONEL ANALİZ YAKLAŞIMI THE EFFECT OF EGO STATE-CREATIVE STRATEGY CONGRUENCE ON PERSUASION IN ADVERTISING: A TRANSACTIONAL ANALYSIS APPROACH Yasemin BOZKURT
1848-1865 Araştırma Research	YÖRÜKLÜĞÜN SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: MANİSA ÖRNEĞİ A RESEARCH ON THE SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF YÖRÜKNESS: THE CASE OF MANİSA Fatma KONU & Süleyman İLHAN
1866-1882 Araştırma Research	YOUTH AND FRIENDSHIP: A QUALITATIVE STUDY ON RULES, BOUNDARIES AND VIOLATIONS GENÇLİK VE ARKADAŞLIK: KURALLAR, SINIRLAR VE İHLALLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA Mehmet TAN & Murat TOPRAK
1883-1900 Derleme Review	YAPISAL AİLE DANIŞMANLIĞI BAĞLAMINDA “KÜÇÜK KADINLAR” FİLMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE MOVIE “LITTLE WOMEN” THROUGH STRUCTURAL FAMILY THERAPY Berra ERGÜL SEZEN & Umut Can SOLAK
1901-1919 Araştırma Research	İŞ ARAMA ÖZ-YETKİNLİK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMU: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI JOB-SEEKING SELF-EFFICACY SCALE TURKISH FORM: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY Şenel ÇITAK & Kadem Gürkan AKYAZI & Ceyda ABANUZOĞLU

1920-1934
Araştırma
Research

HYBRID WAR: INTERNATIONAL SECURITY AT THE INTERSECTION OF
TRADITIONAL AND MODERN WARFARE
HİBRİT SAVAŞ: GELENEKSEL VE MODERN SAVAŞIN KESİŞİM NOKTASINDA
ULUSLARARASI GÜVENLİK

Şeref ÇETİNKAYA

Makale
Düzeltilme
İlanı

TÜRKİYE'DE "SİBER GÜVENLİK" EĞİTİMİNE DİSİPLİNLER ARASI BAKIŞ:
MUHASEBE VE BANKACILIK BÖLÜMLERİ AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA
INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE ON "CYBER SECURITY" EDUCATION IN
TURKEY: A RESEARCH IN TERMS OF ACCOUNTING AND BANKING DEPARTMENTS

Ayten ÖZBİNGÖL

Makale
Düzeltilme
İlanı

GÜNÜMÜZ YERLİ YAPIM ANİMASYON FİLMLERİNDE YER ALAN KÖK
DEĞERLERİNİNCELENMESİ
INVESTIGATION OF ROOT VALUES IN TODAY'S LOCAL PRODUCTION
ANIMATION MOVIES

Sakine HAKKOYMAZ

ORGANİK GIDA SATIN ALMA NİYETİNE YÖN VEREN MOTİVASYONLAR: ÖZ-BELİRLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

MOTIVATIONS GUIDING ORGANIC FOOD PURCHASE INTENTION: AN EXAMINATION WITHIN THE FRAMEWORK OF SELF-DETERMINATION THEORY

Ceylan BOZPOLAT

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü
cakdogan@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9672-8308

ÖZ

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

02.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Organik Gıda Satın Alma Niyeti,
Gıda Güvenliği,
Sertifikasyon,
Sağlık Yararı,
Sosyal Medya.

Keywords

Organic Food
Purchase Intention,
Food Safety,
Certification,
Health Benefit,
Social Media.

Son dönemde gıda güvenliğine ilişkin endişelerin artmasıyla birlikte sağlıklı beslenmede organik gıdaların rolü önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu, gıda satın alma konusunda tüketici davranışında bir değişime işaret etmektedir. Bu değişimin altında yatan nedenlerin anlaşılması, tüketici davranışının daha ayrıntılı bir şekilde kavranmasını kolaylaştıracaktır. Mevcut çalışma, Türk tüketicilerin organik gıda satın alma niyetleri üzerinde içsel (sağlık yararı, gıda güvenliği endişesi) ve dışsal (sertifikasyon, sosyal medya) motivasyonlarının rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatüre dayalı kavramsal bir model ve araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Çevrimiçi anket yöntemiyle 611 yanıt toplanmıştır. Veriler SPSS 22 ve SmartPLS 3.0 yazılımları aracılığıyla analiz edilmiş, önerilen hipotezler ise varyans temelli yapısal eşitlik modellemesi gerçekleştirilerek test edilmiştir. Bulgular, Türk tüketicilerin organik gıda satın alma niyetlerini açıklamada en önemli rolü sertifikasyonun oynadığını, bunu gıda güvenliği endişesinin ve sosyal medya aracılığıyla organik gıdalarla ilgili etkileşimlere maruz kalmanın izlediğini göstermiştir. Şaşırtıcı bir şekilde organik gıda satın alma niyetinde bu tür gıdaların sağlık yararının önemli bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu araştırma, gelişmekte olan ülke pazarlarında organik gıda satın alma niyetini etkileyen motivasyonel kaynaklara ilişkin önceki çalışmaların bulgularını, öz belirleme teorisi perspektifinden genişletmektedir.

ABSTRACT

With the recent increase in food safety concerns, the role of organic foods in healthy nutrition has become an important topic of discussion. This indicates a change in consumer behaviour regarding food purchasing. Gaining insight into the underlying reasons for this change will enable a more comprehensive analysis of consumer behaviour. The current study aims to reveal the role of intrinsic (health benefit, food safety concern) and extrinsic (certification, social media) motivations on the intention of Turkish consumers to purchase organic food. To this end, a conceptual model and research hypotheses based on extant literature were developed. A total of 611 responses were collected through an online survey, and the data were analysed using SPSS 22 and SmartPLS 3.0 software. The proposed hypotheses were tested by performing variance-based structural equation modelling. Findings showed that certification plays the most significant role in explaining Turkish consumers' intention to purchase organic food, followed by food safety concern and exposure to interactions regarding organic food via social media. The study revealed that health benefits did not have a significant effect on the intention to purchase organic food, which is an unexpected finding. This research contributes to the existing body of knowledge by extending the findings of previous studies on motivational sources influencing organic food purchase intention in developing country markets from the perspective of self-determination theory.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724342>

Atıf/Cite as: Bozpolat, C. (2025). Organik gıda satın alma niyetine yön veren motivasyonlar: Öz-belirleme kuramı çerçevesinde bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1251-1273.

Giriş

Küresel ölçekte çok fazla tartışmaya konu olan sağlıklı ve ekolojik yaşam kavramı ve bunun sonucunda ortaya çıkan gıda güvenliği kaygıları tüketicilerin dikkatini organik gıdalara çekmiştir. “Organik gıda” terimi, yapay pestisit, hormon takviyesi veya genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) kullanılmayan tarımsal süreçlerle üretilen gıda maddelerini tanımlamak için kullanılmaktadır (Giampieri vd., 2022). Tarımda kimyasal ilaç ve gübrelerin kullanımının artması, tüketicilerin sağlık endişelerini artırmış ve satın alma davranışlarında değişikliğe yol açmıştır. Bu durum Dünya organik gıda pazarının 2000’li yıllardan günümüze kadar hızla büyümesine neden olmuş ve küresel çapta milyon dolarlık bir endüstri ortaya çıkmıştır (Lee & Goudeau, 2014). Bu endüstri içinde Türkiye’nin payı incelendiğinde, Türkiye 1985 yılında Avrupa ülkelerinin organik kuru meyve ve kuruyemiş talep etmesiyle organik tarıma başlayan ve günümüzde yaklaşık 400.000 hektarlık sertifikalı tarım alanı ile dünya organik gıda sektörüne katkıda bulunan bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’nin iklimi, düşük işgücü maliyetleri, Avrupa pazarına yakınlığı ve bir tarım ülkesi olarak statüsü, ülkenin önemli bir organik gıda ihracatçısı olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, aynı faktörler henüz iç pazarda karşılaştırılabilir bir başarıya dönüşmemiştir. Çoğu kentsel perakende satış noktasında organik ürünler bulunmasına rağmen, bunlar yumurta, süt, baklagiller ve taze meyve ve sebzeler gibi küçük bir kategori seçkisiyle sınırlı kalmaktadır. Kapsamlı bir dağıtım ağının olmaması ve organik tüketimi teşvik etmek için hükümet desteğinin olmaması bu duruma katkıda bulunmuştur (Rüegg & Ertem, 2021). Ancak son dönemde yaşanan pandemi süreci tüketicileri online mağazalardan alışveriş yapmaya yöneltmiş ve bu durum organik ürünlere daha kolay ulaşılmasını sağlamıştır. Öte yandan Türkiye, dünya organik gıda üretiminde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, yerli ve ithal organik ürünlerin tüketiminde hâlâ önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Organik gıda tüketimine ilişkin iç pazarın mevcut durumunun kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi ve tüketicileri motive eden temel faktörlerin araştırılması, organik gıda pazarının dinamizmini artmasına katkıda bulunabilir.

Bu bağlamda Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye ekonomisine ilişkin nispeten sınırlı sayıda çalışma yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle, daha fazla çalışmanın, özellikle gelişmekte olan ülkelerde konunun daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Önceki ulusal çalışmalarda Çabuk vd. (2014), tüketicilerin sağlık bilinci, çevresel ve gıda güvenliği kaygılarının, Adana ilinde ikamet eden tüketicilerin organik gıda satın alma tutum ve niyetlerini etkilediğini tespit etmişlerdir. Ünal vd. (2019) tarafından organik tarım STK üyeleri üzerinde yapılan çalışmada, organik gıdaya ilişkin belirsizliğin tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olduğu; fiyatın ise bu ilişkide aracı bir rolünün olmadığı ortaya konulmuştur. Yılmaz (2023) eğitim, yaş, medeni durum ve iş sahipliğinin organik gıda satın alma davranışını etkilediğini öte yandan aynı etkinin gelir, cinsiyet ve kronik hastalık sosyo-demografik özellikler itibarıyla gerçekleşmediğini gözlemlemiştir. Ayrıca sağlık ve çevre değeri, hayvan refahı ve gıda güvenliği alt değişkenlerini içeren algılanan değerlerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Dinç-Cavlak & Özdemir (2024), daha önce en az bir kez organik gıda satın almış özel bir çiftliğin müşterileri üzerinde yaptıkları çalışmada, güvenin organik gıda satın alma niyetleri ile sonraki davranış arasındaki ilişkide önemli bir rol oynadığını bulmuşlardır. Dahası, öznel normların ve algılanan davranışsal kontrolün de niyet üzerinde bir etki yarattığını ve bunun da davranışı etkilediğini keşfetmişlerdir. Ulusal literatüre katkı sunan bu çalışmalardaki araştırma boşlukları mevcut çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Öncelikle, örneklem çerçevelerinin sınırlı popülasyondan oluşması, genellenebilir sonuçlara ulaşabilmek için daha büyük örneklem büyüklükleri ile yapılan çalışmalara ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Bir diğer konu, ulusal literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu yaklaşık on yıl önceki verilere dayanmaktadır (Özfer Özçelik & Uçar, 2008; Oraman & Unakıtan, 2010; Aygen, 2012; Çabuk vd., 2014). Pandemi sonrası tüketici davranışlarında yaşanan değişiklikler organik tüketimi de etkileyebileceği öngörüsünden yola çıkarak güncel verilerle yapılmış daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu çalışmaların çoğu, organik gıda satın alma niyetini ve davranışını Planlı Davranış Teorisine dayanarak açıklarken mevcut çalışma Öz-Belirleme Teorisi perspektifinden konuyu ele almıştır. Son olarak geçmişte yapılan bu çalışmalar organik gıda satın alma niyeti ve davranışını etkileyen faktörlerin çok yönlü yapısını, uluslararası literatürün sıklıkla değindiği çevresel kaygı, öznel norm, sağlık bilinci, gıda güvenliği değişkenleri özelinde ele almıştır. Bu faktörler tüketicilerin içsel motivasyonlarını odaklanmaktadır. Konunun dışsal motivasyon kaynakları bağlamında da incelenmesinin yaygın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Mevcut çalışma, sosyal medya aracılığıyla organik gıdalarla ilgili etkileşimlere maruz kalmayı ve organik tarım sertifikasyonunu, tüketicileri etkileyen dışsal motivasyon kaynağı olarak ele alarak daha

bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Son zamanlarda artan sosyal medya kullanımı ve etkileşimi birçok tüketim malının satın alma kararında aktif rol oynamaktadır (Nekmahmud vd., 2022). Başta etkileyici olarak tanımlanan fikir liderlerinin ve markaların ticari etkileşimleri ile kullanıcıların kendi aralarındaki etkileşimlerinin başka bir ifadeyle yakın ve uzak arkadaşlıklarının getirdiği sosyal etki, tüketim üzerinde itici güç olmuştur (Sheikh vd., 2019; Hamilton vd., 2021; Xu vd., 2021). Öte yandan, bazı araştırmacılar organik tarımın sertifikalandırılmasına ilişkin açıklayıcı bilgilerin bu konudaki farkındalık ve güveni artırabileceğini (Pomsanam vd., 2014) ve bunun organik ürün satın alma niyetinde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymuştur (Prentice vd., 2019; Dangi vd., 2020). Mevcut literatür incelendiğinde, uluslararası alanda dışsal motivasyon kaynaklarına yönelik kapsamlı çalışmaların bulunduğu görülmektedir (Dangi vd., 2020; Nekmahmud vd., 2022; Kalam vd., 2025). Buna karşın, ulusal literatürde bu konunun yeterince ele alınmadığı ve ampirik açıdan geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma, Türk tüketicilerin organik gıda satın alma niyetinde sağlık yararları ve gıda güvenliği endişeleri olmak üzere iki içsel motivasyonun ve sertifikasyon ve sosyal medya olmak üzere iki dışsal motivasyonun rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde araştırma hipotezlerini gerekçelendirmeye dayanan bir literatür taraması, kavramsal model ve metodolojik ayrıntılar sunulmaktadır. Ardından araştırma bulguları ve sonuçları tartışılmaktadır. Son olarak yönetsel çıkarımlar paylaşılmakta ve makale, araştırmanın sınırlılıklarının tartışılmasıyla sonlandırılmaktadır.

Teorik Çerçeve ve Araştırma Hipotezleri

Öz-Belirleme Teorisi (ÖBT)

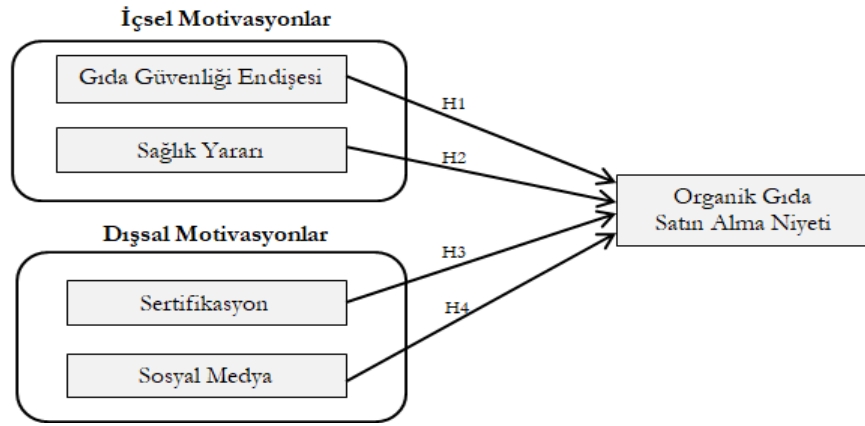
Bu çalışmada, organik gıda satın alma niyeti üzerinde etkisi olduğu düşünülen motivasyonları araştırmak için Deci & Ryan (1985) tarafından bireysel psikoloji temelinde geliştirilen “öz-belirleme teorisi” çerçevesi benimsenmiştir. Öz-belirleme teorisi, pazarlama araştırmalarında belirli bir hedefe ulaşmada bir birey olan tüketicinin motivasyonel unsurlarını belirlemek için kullanılmaktadır (Shamsi vd., 2020; Dang vd., 2022; Khan vd., 2023). ÖBT, özerklik, yeterlik ve ilişkililik olmak üzere bireyin üç temel ihtiyacının karşılanmasına odaklanmaktadır. ÖBT’ye göre birey, sıralanan bu ihtiyaçları karşılandığında güçlü bir motivasyon kazanmakta ve daha sürdürülebilir davranışlara sahip olmaktadır (Ryan & Deci, 2000). Organik gıda satın alma niyetine yön verebilecek motivasyonların bu psikolojik ihtiyaçlar özelinde ele alınması, organik gıda tüketim davranışının altında yatan nedenlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda özerklik, bireyin kişisel değer ve inanç sistemiyle uyumlu karar almasının içsel motivasyonu artırdığını savunmaktadır (Ryan & Deci, 2000). Sağlıklı beslenme arzusu, geleneksel gıdalarının insan sağlığına zarar verebilecek organizmaları barındırmasına yönelik endişeler bireyin organik gıdaları satın almasını içsel olarak motive edebilmektedir (Aertsens vd., 2009). Yeterlik, bireyin başarılı olma inancını ifade etmektedir (Ryan & Deci, 2000). Tüketicinin etiket ve sertifika bilgilerini okuyup anlayabilme, organik üretim yapan markaları bilme gibi becerilere sahip olması yeterlik ihtiyacını gidermektedir. Tüketici tercihinin kendi ve çevresi üzerindeki faydalarını gördükçe kendini yeterli hissetmekte ve bu davranışını devam ettirme olasılığı artmaktadır (Ng vd., 2012). İlişkililik ise, diğer insanlarla anlamlı sosyal bağlar kurma ve sosyal aidiyet geliştirme ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır (Ryan & Deci, 2000). Aile, arkadaşlar ve sosyal ağ içerikleri bireyi organik gıda tüketme konusunda teşvik edici rol oynayabilir. Sosyal çevreyle bağlantılı olma ihtiyacı sürdürülebilir davranışlarda güçlü bir motivasyon kaynağı olarak görülmektedir (Hughner vd., 2007).

ÖBT çerçevesinde motivasyon, içsel ve dışsal olmak üzere iki ayrı boyutta ele alınmaktadır (Wang vd., 2021). İçsel motivasyon, tüketiciyi kendi yararına bir davranışta bulunmaya iten dürtüler olarak tanımlanmaktadır (Tandon vd., 2020). Dışsal motivasyon ise, bireyin davranışlarının dışsal etkenler tarafından motive edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Wang vd., 2021). Mevcut çalışmada sağlık yararı ve gıda güvenliği endişesi içsel motivasyon unsuru olarak tanımlanmıştır. Sağlık yararı başka bir ifadeyle kişinin sağlıklı yaşama kararlılığı (Mardon vd., 2015) organik ya da sağlıklı gıda satın alma niyeti üzerinde itici bir güç olabilmektedir. Organik gıda tüketiminin çocuklarda ve yetişkinlerde hastalık riskini azaltacağına ve insan vücudunun ihtiyaç duyduğu miktarda mineral ve vitamin sağlayacağına dair kişisel inanç, bu tür gıdaları satın alma konusunda içsel bir motivasyon yaratmaktadır (Dinç-Cavlak & Özdemir, 2024). Öte yandan organik gıda tüketiminin sağlığa olan faydaları konusundaki farkındalık, gıda güvenliği endişelerini de beraberinde getirmektedir. Geleneksel gıdaların kimyasal ilaç, gübre kalıntıları içermesi, bu gıdalardaki artan yapay ve koruyucu madde miktarı tüketicileri ürün kalitesi ve güvenliği konusunda endişelendirmektedir (Michaelidou & Hassan, 2008; Pham vd., 2019). Endişe

ise bireyi belirli bir davranışa yönelten ve içsel motivasyon yaratan olumsuz bir duygu olarak ifade edilmektedir (Vandercammen vd., 2014). Geleneksel ürünlerin içeriği ve kalitesi konusunda endişe duyan tüketiciler bu endişelerini azaltmak için organik gıdalara yönelik olumlu bir tutum sergileyebilir (Michaelidou & Hassan, 2008; Hsu vd., 2016). Başka bir ifadeyle endişe, bireyleri, olumsuz sonuçları önlemek için (hastalık riski gibi) eylemlerini/davranışlarını düzenlemeye içsel olarak motive edebilir (Ryan & Deci, 2000).

Bu çalışmada, dışsal motivasyon, sertifikasyon ve sosyal medya değişkenleri bağlamında incelenmiştir. Alıcı ile satıcı arasında artan bilgi asimetrisi ve organik ürünlerin yüksek fiyatlı olması, tüketicilerin satın alma kararlarında negatif rol oynamaktadır. Sertifikasyon bu olumsuzluğu giderebilecek bir araç olarak görülmektedir. Tüketiciler, ürünün organik olup olmadığını sertifikalar ve organik etiketlemelerle ayırt edebilmektedir (Janssen & Hamm, 2014). Organik gıda, organik tarım şartlarına uygun üretilen, denetlenen ve sertifikalandırılan ürünleri içermektedir (Jahn vd., 2005). Üçüncü taraf sertifikasyonu ile bu ürünleri güvence altına almak ve ürünlere organik etiket logosu eklemek tüketicilerin satın alma kararında motive edici bir etkiye sahip dışsal bir etken olarak ele alınabilmektedir (Janssen & Hamm, 2014). Benzer bir şekilde Dangi vd. (2020) ve Escobar-López vd. (2017), organik sertifikasyonun organik gıda ürünlerinin satın alınması için dışsal bir motivasyon oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir diğer dışsal değişken olan sosyal medya, sosyal ağlar aracılığıyla organik gıdalara ilişkin etkileşimlere maruz kalma olarak ele alınmaktadır. Sosyal medya platformlarında organik gıdalarla ilgili etkileşimlere sık maruz kalmak, kullanıcının gördüğü markayı hatırlama ve sonraki satın alımlar için değerlendirme olasılığını artırmaktadır (Burton vd., 2019; Li, 2023). Elektronik kanallar aracılığıyla gerçekleşen e-sosyal etkileşimler bilgi paylaşımına imkân vererek tüketici davranışını önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Phan vd., 2023). Bu çalışmalar doğrultusunda sosyal medyanın bireyin davranışlarını etkileyen (Nekmahmud vd., 2022) ve motive eden (Kalam vd. 2025) dışsal bir değişken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mevcut literatüre uygun olarak araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur. Model, kategorik bağlamda hem içsel hem de dışsal motivasyon faktörlerinin organik gıda satın alma niyeti üzerindeki etkisini görselleştirmektedir.

Şekil 1. Kavramsal Model

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan araştırma hipotezlerinin gerekçelendirilmesine dayalı bir literatür taraması sunulmaktadır.

Gıda Güvenliği Endişesi

Kanser, diyabet, kalp-damar hastalıkları, alerjiler, üreme sorunları, sinir sistemi bozuklukları ve sindirim rahatsızlıkları gibi hastalıkların giderek yaygınlaşması, gıda ürünlerinin besin bütünlüğü (yani doğallığı) ve güvenliği konusunda endişelere yol açmıştır. Dünya genelinde sağlık ve güvenlik açısından organik gıdalar, olmayanlara göre daha fazla talep edilmeye başlanmıştır. Fiziksel sağlığı doğrudan etkileyen ve hayati öneme sahip bir konu olan gıda güvenliği çok sayıda devlet, profesyonel ve akademisyen tarafından desteklenmektedir (Gupta & Sarkar, 2022). Gıda güvenliği endişesi, geleneksel tarım yöntemlerinin bir sonucu olarak tüketicilerin gıdalardaki sağlığa zararlı miktarda kimyasal kalıntı, yapay katkı maddeleri (koruyucu ve renklendirici madde), hormon düzenleyicileri ve genetik değişiklikler ile ilgili endişeleri olarak tanımlanmaktadır (Michaelidou &

Hassan, 2008; Hsu vd., 2016; Pham vd., 2019; Hsu vd., 2019; Su vd., 2022; Dinç-Cavlak & Özdemir, 2024). Gıda güvenliği endişesi, organik ve inorganik gıdalar hakkındaki bilgi seviyesine göre değişkenlik göstermektedir. Bu konuda daha fazla bilgiye sahip tüketiciler sağlıklı yaşam tarzına uygun eylemlerde bulunmakta ve diğerlerine göre gıda tercihinde daha seçici olabilmektedirler (Su vd., 2022). Gıda güvenliği endişesi özellikle hamilelik ve gıdaların neden olduğu hastalıklarla karşılaşıldığı dönemlerde artmakta ve tüketicilerin organik gıdaya olumlu eğilim sergilemelerini sağlayabilmektedir (Hsu vd., 2016). Öte yandan başka bir çalışmada hane gelirinin gıda güvenliği endişesinde belirleyici olduğu; gelir miktarı arttıkça tüketicilerin kullandıkları gıdaların içeriğine ilişkin endişelerinin de o kadar artacağı vurgulanmıştır (Nagaraj, 2021). Ayrıca daha önce yapılmış birçok araştırmada, gıda güvenliği endişesinin tüketicilerin organik gıda satın alma niyetlerini etkileyen önemli bir etken olduğu ortaya konmuştur (Wee vd., 2014; Hsu vd., 2016). Tayland'da gerçekleştirilen bir çalışmada gıda güvenliği hakkındaki endişelerin giderilmesinin genetiği değiştirilmiş organizmalı (GDO) gıdaların bile satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pattanapomgthorn vd., 2020). GDO'lu gıdalar genellikle olumsuz algılanan, tüketicilerin mesafeli yaklaştığı gıdalardır. Gıda güvenliğiyle ilgili endişelerin giderilmesinin, normalde istenmeyen veya kaçınılan GDO'lu gıdalar için bile satın alma niyetini anlamlı şekilde artırdığı görülmektedir. Çabuk vd., (2014)'ye göre gıda güvenliği endişesinin, satın alma niyetinin temel öncülü olan tutum üzerinde önemli bir etkisi bulunmakta ve tutum gıda güvenliği endişesi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Gıda güvenliği konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan genç Vietnamlı tüketiciler için, okullarda gıda güvenliği eğitimi verilmesinin gıda güvenliği endişelerini artırdığı ve bunun da organik gıda satın alma kararını olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Pham vd., 2019). Literatüre dayanarak gıda güvenliği endişesinin organik gıda satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğu varsayılmış ve aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Gıda güvenliği endişesinin, organik gıda satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Sağlık Yararı

Bir ürünün sağlık yararı konusundaki farkındalık sağlık bilinci olarak da ifade edilmekte ve tüketicinin kendi sağlığına iyi gelecek eylemleri belirleyip hayata geçirmesi konusundaki motivasyonu olarak tanımlanmaktadır (Hansen vd., 2018). Mevcut literatürün incelenmesi, tüketicileri organik gıda ürünleri satın almaya motive eden iki baskın nedeni ortaya koymaktadır: sağlık yararı ve çevresel kaygılar. Mondelaers vd. (2009) ikili karşılaştırmada, bireysel yaşam kalitesine katkısının (sağlık yararının) çevresel kaygılardan daha baskın olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Magnusson vd. (2003) sağlık yararının sağladığı içsel motivasyonun çevresel refah isteğinin sonucu olan toplumsal faydadan daha yönlendirici olabileceğini belirtmişlerdir. Öte yandan tüketicilerin organik gıdaların sağlık yararlarına ilişkin bilgileri ne kadar fazlaysa geleneksel gıdalar yerine organik gıdaları seçme inancı da o kadar fazladır (Du vd., 2017). Sağlık yararını merkezine alan tüketicilerin eylemleri, organik gıdaların inorganik yöntemlerle üretilen gıdalara göre daha yüksek besinsel ve doğal içerik sağladığı algıları nedeniyle pozitif yönde şekillenmektedir (Tandon vd., 2021). Rana & Paul (2020) tarafından gerçekleştirilen ve son 25 yılda organik gıda satın alma motivasyonu üzerine yayınlanmış çalışmaların meta-analitik olarak analiz edildiği çalışmada, sağlık yararının organik gıda tüketicilerinin satın alma kararlarında önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rumen örneklemle yürütülen başka bir araştırma, sağlık bilincinin organik meyve ve sebze satın almaya ilişkin tutum ve niyetler üzerinde önemli ve kapsamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Fleşeriu vd., 2020). Hindistan'ın organik gıda üretim ve tüketim merkezi olan Haydarabad'daki organik gıda mağazalarını sık sık ziyaret eden müşteriler üzerinde yapılan başka bir çalışmada, tüketicilerin organik ürünleri kendi sağlıklarının yanı sıra çocuklarının sağlığını da korumanın önemini farkında olmalarından dolayı satın aldıkları sonucuna varılmıştır (Nagaraj, 2021). Brezilyalı tüketiciler, organik sebze satın alma tutumları ile bu sebzelerin sağlık yararları arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Dahası, bu tutumların satın alma niyetleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Dorce vd., 2021). Daha önce organik gıda satın almış nitelikli (akademisyen) katılımcılar üzerinde yürütülen çalışma, organik tarımla üretilen gıdaların pestisitler gibi kimyasal kalıntı seviyelerinin az; vitamin ve mineral seviyelerinin ise yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca katılımcıların sağlık risklerini azaltmak için organik gıda satın almaya istekli oldukları belirlenmiştir (Kamboj vd., 2023). Konuyla ilgili çok sayıda araştırma yapılmış olup, bu araştırmaların sonuçları sağlık yararlarının, bir başka deyişle sağlık motivasyonu veya sağlık bilincinin, organik gıda satın alma niyetinin en önemli belirleyicileri arasında olduğu hipotezini destekleyen önemli kanıtlar sunmaktadır (Iqbal vd., 2021; Parashar vd., 2023; Chetioui vd., 2023; Bazhan vd., 2024). Türkiye'de genç tüketiciler üzerine gerçekleştirilen bir

çalışmada, sağlık bilincinin organik gıda satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Oral, 2020). Başka bir çalışma ise sağlık bilincinin organik çaya yönelik tutumu anlamlı şekilde etkilediği; ancak aynı etkinin satın alma niyeti bağlamında gerçekleşmediği ortaya konulmuştur (Toklu & Ustaahmetoğlu, 2016). Öte yandan sıralanan bu çalışmalar gibi gelişmekte olan ülke bağlamında yürütülen diğer bazı çalışmalar, sağlık bilincinin organik gıda satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını bulmuştur (Zayed vd, 2022; Su vd., 2022). Gelişmekte olan ülkeler bağlamında yorumlamayı geliştirmek için farklı coğrafi konumlarda daha fazla araştırma yapılması gerekliliği, mevcut çalışma için aşağıdaki hipotezin formüle edilmesine yol açmıştır.

H₂: Sağlık yararının, organik gıda satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Sertifikasyon

Türkiye’de sertifikasyon süreci, Avrupa ülkelerinden organik ürünlere olan talebin artması üzerine uluslararası sertifikasyon kuruluşlarının (BCS, IMO, Ecocert, SKAL) katılımıyla 1987 yılında başlatılmıştır. Organik ülke raporu Türkiye verilerine göre yaklaşık 53.000 üretici, organik tarım sertifikasına sahiptir (Rüegg & Ertem, 2021). Bu sertifika, beraberindeki etiketleme ve dokümantasyonda belirtildiği gibi, ürünün organik tarım yöntemlerine uygun olarak üretildiğinin kanıtıdır ve sürekli bir kontrol ve denetleme tabi olmayı gerektirir (Kononets vd., 2023). Tüketici açısından ise, ürünün menşei ve üretim süreciyle (ürün kalitesi sistem güvenliği gibi) ilgili güvence sağlayan bir garanti görevi görmektedir (Prentice vd., 2019). Ancak organik ürünlerin gerçekten organik nitelik taşıyıp yaşamadığının satın alma sırasında doğrulanamaması özelliği, kategorik bağlamda bilgi asimetrisini artırmaktadır (Janssen & Hamm, 2012). Üretici ile tüketici arasındaki bilgi eşitsizliği, nispeten organik sertifika ve etiketleme ile aşılabilmektedir. Bu bağlamda tarafsız ve yetkin bir değerlendirme ile üretimin organik olup olmadığını tespit eden ve şartları sağlayan üreticilere sertifika veren üçüncü taraf sertifikasyon kuruluşları organik gıda talebinde önemli rol oynamaktadır (Janssen & Hamm, 2014). Murphy vd. (2022) sertifikasyon kuruluşlarına olan güveninin, tüketicilerin organik gıdalara olan güvenlerini açıklayan temel bir belirleyici olduğunu vurgulamışlardır. Başarılı bir sertifikasyon sürecinin sonucu olarak ürün ambalajlarında organik gıda etiketlerinin veya logolarının kullanılmasının, tüketicileri bu ürünleri satın almaya ikna etmede etkili bir strateji olduğu belirtilmiştir (Zanoli vd., 2015). Organik sertifikalı meyve ve sebzelere yönelik Yunan tüketicilerin tutumlarının incelendiği bir çalışmada, organik ürün satın almamanın başlıca nedenleri arasında sertifikasyon sürecine güvensizlik yer almaktadır. Çalışmada ayrıca katılımcıların %45’inin sertifika veya etiket/logo taşımanın organik ürünleri garantilediğine inanmadığı ortaya çıkmıştır (Botonaki vd., 2006). Sertifikasyon süreci ve kuruluşları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak güveni artırarak satın alma sırasındaki belirsizliği azaltırken tam tersi durum, sertifika veya etiket/logoların satın alma kararını vermede etkisiz kalmasına yol açacaktır (Dangi vd., 2020). Bu nedenle ürün ambalajlarındaki organik ürün logolarının içeriği (ne demek olduğu) hakkında ne kadar faydalı bilgi olursa satın alma niyeti ve motivasyonun da o kadar fazla olacağı düşünülmektedir (Aitken vd., 2020; Watanabe vd., 2021). Çinli tüketiciler ve organik sıvı süt kategorisi üzerinde yapılan bir çalışma, Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojisinin kolaylaştırdığı izlenebilirlik bilgisinin algılanan kalitesinin, organik gıda ürünlerine yönelik satın alma niyeti üzerinde olumlu ve doğrudan bir etki yarattığını ortaya koymaktadır (Wu vd., 2021). Bu doğrultuda tüketicilerin satın aldıkları ya da almayı düşündükleri organik ürünlerin paketlerindeki QR kodlar aracılığıyla ürünlerin sertifikalandırılma ve üretim süreçleri hakkında daha fazla bilgiye erişilebilmelerinin satın alma kararı vermede kolaylık sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan Efendioğlu vd. (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın bulguları, çevrimiçi organik gıda alışverişlerinde organik ürün etiketlemesinin tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığını ortaya koymaktadır. Yakın dönemli bazı çalışmalarda, organik gıda etiketleme ve sertifikasyon unsurları, ‘güven’ değişkeni kapsamında değerlendirilmiş ve bu unsurların satın alma niyeti üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Çelik & Gül, 2023; Arslan, 2025). Mevcut çalışmada ise Lee vd. (2020) ve Watanabe vd. (2021) ile benzer bir şekilde organik gıda sertifika ve etiketlerindeki bilgilerin niteliğinin tüketicileri satın almaya teşvik ettiğini varsayarak aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H₃: Sertifikasyonun organik gıda satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Sosyal Medya

Günümüz tüketicisinin büyük çoğunluğu bilgiyi sosyal medyadan elde etmekte ve bu da satın alma kararları üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır (Sun & Wang, 2020). Sosyal medya aracılığıyla gerçekleşen e-sosyal etkileşimler ve e-WOM tüketicilerin satın alma deneyimlerini ve ürün bilgilerini başkalarıyla paylaşmaları için bir fırsat sunmaktadır (Yusuf vd., 2018; Phan vd., 2023). Kullanıcılar tercih ettikleri ürünler, gezdikleri destinasyonlar, izledikleri filmler/diziler ve daha birçok konuda günlük bilgi paylaşımlarında bulunarak diğer kullanıcıların bu konular hakkında fikir sahibi veya farkındalık geliştirmelerini kolaylaştırmaktadır. Çinli tüketiciler bağlamında organik gıda mağazalarını ziyaret eden tüketiciler üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada, organik gıda satın alma niyetinin sosyal ağlarda paylaşılan büyük miktardaki içerik ile motive edildiği ortaya konmuştur (Li & Jaharuddin, 2021). Bu bulgu ‘sosyal etki teorisi’ ile desteklenmektedir. Diğer insanların bireyin tutumlarını, değer yargılarını ve dolaylı olarak davranışlarını etkilediğini savunan sosyal etki teorisi, bu bağlamda sosyal medyayı da bir araç olarak görmektedir (Liu vd., 2020). Organik kozmetik ürünleri kategorisinde yürütülen benzer bir çalışmada, sosyal medyanın sosyal etkisi nedeniyle tüketicilerin bu ürünleri satın almaya daha fazla ilgi duydukları, sosyal medya üzerinden aşına oldukları organik ürünlere katılım olasılıklarının daha yüksek olduğu ve bunun ise satın alma niyetlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Gani vd., 2023). Li (2023) sosyal ağlarda organik gıda markalarına ait içeriklere sık sık maruz kalmanın, tüketicilerin markayı hatırlama ve gelecekteki satın alımlar için değerlendirme olasılığını artırdığını ifade etmiştir. Vietnamlı genç tüketicilerin organik gıda satın alma niyetlerini inceleyen bir başka çalışmada özellikle sosyal medya olmak üzere medya kanallarında gıda mesajlarına maruz kalmanın, pozitif tüketici tutumuna yol açtığı bunun ise niyetlerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir (Pham vd. 2019). Benzer başka bir çalışmada ise sosyal medya ve influencer reklamlarının organik gıdaya yönelik tutumları; tüketici tutumlarının ise satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Arı ve Yılmaz, 2024). Sonuç olarak çok sayıda sosyal medya gönderisine ve reklamına maruz kalan tüketiciler, organik gıdaların faydaları, içerikleri ve markaları hakkında bilgilenmektedir. Başka bir ifadeyle diğer kullanıcıların online değerlendirmeleri içeren gönderilerinin, tüketicilerin organik gıdalar hakkında ne düşündüklerini şekillendirmede önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Bu doğrultuda diğer kullanıcıların çevrimiçi yorumlarının tüketicilerin organik gıdalara ilişkin algılarını önemli ölçüde etkileyeceği öngörülmektedir (Zayed vd., 2022). Sürdürülebilir ürünler tüketicilere sosyal medya aracılığıyla daha tanınık geldiğinde ve mağazalarda bulunabildiğinde satın alma kararları pozitif yönde etkilenebilmektedir (Nekmahmud vd., 2022). Mevcut çalışmada önceki çalışmalarla tutarlı bir şekilde aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H4: Sosyal medyanın organik gıda satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Metodoloji

Bu bölümde, yukarıda gerekçelendirilen hipotezleri test etmek ve önerilen araştırma modelini doğrulamak için kullanılan anket yönteminin ayrıntılarına yer verilmiştir. İlk olarak anketin tasarımına ilişkin bilgiler sunulmuş ardından katılımcılar, örnekleme yöntemi ve veri toplama süreci hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Son olarak analiz yönteminden bahsedilmiştir.

Anket Tasarımı

Araştırma modelindeki değişkenleri test eden ifadeler daha önce geçerliliği ve güvenilirliği doğrulanmış çalışmalardan alınmış ve çalışmanın amaçları ile uyumlu olacak şekilde uyarlanmıştır. Her bir ifade, “1” kesinlikle katılmıyorum ile “5” kesinlikle katılıyorum arasında değişen beş puanlık likert ölçek ile değerlendirilmiştir. Gıda güvenliği endişesini ölçmek için Michaelidou & Hassan (2008) ile Pham vd., (2019)’nin çalışmaları referans alınmıştır. Üç ifadeli bu ölçek, katılımcıların gıdalardaki katkı ve koruyucu maddeleri, kimyasal ilaçlar ve gübre kalıntıları, hayvansal ürünlerin kalitesi ve güvenliği konusundaki endişelerini araştırmak için kullanılmıştır. Altı ifadeli sağlık yararı değişkeninin ölçümü için Dinç-Cavlak & Özdemir (2024)’in çalışmasından yararlanılmıştır. Bu ifadeler katılımcıların organik gıdaların çocuklarda ve yetişkinlerde kronik hastalık, kanser, kalp ve damar hastalıkları, hormonal ve öğrenme bozuklukları riskini azaltıp azaltmayacağı ayrıca bu tür gıdaların mineral ve vitamin açısından yeterli olup olmadığı konusundaki düşüncelerini anlamayı amaçlamaktadır. Sertifikasyon değişkenine ilişkin üç ifade Dangi vd. (2020)’nin çalışmasından alınmıştır. Bu ifadeler sertifikasyon etiketine güvenmenin, sertifikalandırmada bağımsız ve tarafsız onay ve denetlemenin, sertifikalandırma süreci hakkında

daha fazla bilgi sahibi olmanın katılımcıların organik gıda satın alma olasılıklarını nasıl etkileyeceğini anlamak için tasarlanmıştır. Son olarak her bir dört ifade olmak üzere sosyal medya ve satın alma niyeti değişkenlerine ilişkin ifadeler Nekmahmud vd. (2022)'nin çalışmasından uyarlanmıştır. Sosyal medya değişkenine ait ifadeler, organik gıdalar hakkında güvenli ve inandırıcı bilgiye ulaşmada katılımcıların sosyal medya etkileşimlerinin iyi bir araç olup olmadığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Satın alma niyeti ölçeği ise katılımcıların organik gıda satın alma isteklerini belirleyebilmek için kullanılmıştır.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm çalışmanın amacı, toplanacak verilerin gizliliği ve bilgilerin anonimliği hakkında açıklamaların yer aldığı giriş bölümünün ardından bir araştırma ön koşul sorusu olan “Sosyal medya hesabınız var mı? Cevabınız hayır ise anketi sonlandırınız” ile başlamaktadır. Bu soruya ‘evet’ cevabı verenler araştırmaya katılmış böylece sosyal medya değişkeninin ölçümünde dürüst girdi elde edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, günlük sosyal medyada vakit geçirme süresi, sosyal medyada organik gıda ilgili en fazla hangi kategorideki etkileşimlere (fenomen veya arkadaş paylaşımları, ticari reklamlar gibi) denk geldiği olmak üzere iki sosyal medya ve organik gıdalar ile ilgili soru ile devam etmektedir. Altı sosyo-demografik özellik (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, medeni durum ve çocuk sahipliği) sorusu ile birinci bölüm sonlanmaktadır. İkinci bölüm ise organik gıda satın alma niyetinde etkili olabileceği literatür ile desteklenen dört faktörü (gıda güvenliği endişesi, sağlık yararı, sertifikasyon, sosyal medya) test etmeye ilişkin ifadelerden oluşmaktadır.

Katılımcılar ve Veri Toplama Prosedürü

Araştırma, sosyal medya kullanan 18 yaş ve üzeri tüketicilere odaklanmaktadır. Gıda güvenliği ve içeriğiyle ilgili artan endişelerle karakterize edilen çağdaş bağlamda, bu konuda araştırma yapan ve özellikle Instagram olmak üzere çeşitli platformlarda içerik yayan kullanıcı sayısında belirgin bir artış olmuştur. Gıdadaki kimyasalların ve katkı maddelerinin/koruyucuların yaygınlığı göz önüne alındığında, sosyal medya kullanıcıları arasında gıda içeriği konusunda farkındalığın artması ve dolayısıyla tüketimleri için organik gıdalar gibi alternatif çözümler aramaları olasıdır. Ayrıca Ağustos 2024 itibarıyla TÜİK hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırma istatistikleri Türkiye’deki bireylerin en fazla kullandıkları sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarının %86,2 oranla Whatsapp, %65,4 oranla Instagram olduğunu göstermektedir (Tüik, 2024). Güncel oranlar mevcut araştırma modelini doğrulamak için gerekli kitleye ulaşmada Whatsapp ve Instagram gibi sosyal medya araçlarının kullanımı konusunda teşvik edici olmuştur.

Ana araştırmaya geçmeden önce pilot bir araştırma yapılmıştır. 58 anket verisi üzerinden yapılan ön analizlerde araştırma modelindeki tüm değişkenlerin Cronbach α katsayıları 0,70’den büyük değer almıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda değişkenlerin alt ifadeleri literatürle benzer bir yapıda toplanmış, faktör yükleri ise 0.50’nin üzerinde çıkmıştır. Anketin yeni örneklemdaki iç tutarlılığı ve güvenilirliği onaylandıktan sonra tam sayılı uygulamaya geçilmiştir. Veriler 2025 yılı Ocak ayında Google Forms kullanılarak çevrimiçi olarak toplanmıştır. Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak araştırmacının kendisi tarafından anketin URL’si organik ürünlere ilgisi olabilecek kitleye Whatsapp üzerinden iletilmiştir. İletilen kişilerden ise kendisi ile benzer özelliğe sahip başka kişilere anketi yönlendirmeleri istenmiştir. Toplanması planlanan anket sayısına ulaşana kadar bu işlem yinelenmiştir. Sonuç olarak 611 anket elde edilmiştir. Sonraki analizler için gereken örnek hacmi ölçekteki ifade sayısının en az on katı olmalıdır (Marsh vd.,1988; Hair vd., 2010). Ölçekte toplam 20 ifade bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu söylenebilir. Tablo 1’de katılımcıların ayrıntılı sosyo-demografik profili açıklanmıştır.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Verilerin Özeti

Grup	Kategori	Sıklık	(%)
Cinsiyet	Kadın	426	69,7
	Erkek	185	30,3
Yaş	18-28	100	16,3
	29-39	329	53,8
	40-49	138	22,7
	50 ve üzeri	44	7,2
Eğitim	Lise ve altı	34	5,6
	Ön Lisans	32	5,2

	Lisans	270	44,2
	Yüksek Lisans	136	22,3
	Doktora	139	22,7
Aylık Gelir	25.000 TL ve altı	100	16,3
	25.001 TL-50.000 TL	141	23,1
	50.001 TL -75.000 TL	168	27,5
	75.001 TL ve üzeri	202	33,1
Medeni Durum	Bekar	205	33,5
	Evli	406	66,5
Çocuk Sahipliği	Evet	404	66,1
	Hayır	207	33,9
Sosyal medyada günlük vakit geçirme süresi	1 saatten az	90	14,7
	1-3 saat arası	380	62,2
	4-6 saat arası	126	20,7
	7 saatten fazla	15	2,4
Sosyal medyada organik gıda ile ilgili en fazla hangi kategorideki etkileşimlere denk gelindiği	Sebze/meyve	165	27,1
	Kuru baklagiller	19	3,2
	Et ve süt ürünleri	68	11,2
	Kuru meyve ve Kuruyemişler	76	12,4
	Bebek/çocuk beslenmesine ilişkin ürünler	161	26,3
	Diğer	10	1,6
	Denk gelmedim	112	18,3

Tablo 1'e göre araştırma örnekleminin %69,7'si kadın, %30,3'ü ise erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Ayrıca katılımcılar arasında en yüksek yüzdeye (%53,8) sahip yaş grubu 29-39 arası yaş grubudur. Bunu %22,7 oranla 40-49 yaş grubu, %16,3 oranla 18-28 yaş grubu ve %7,2 oranla 50 yaş ve üzeri yaş grubu takip etmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%89,2) lisans ve üzeri eğitime sahiptir. Katılımcıların yarısından fazlası (%60,6) aylık gelirinin 50.000 TL'nin üzerinde olduğunu bildirmiştir. Ek olarak katılımcıların çoğu evli (%66,5) ve çocukludur (%66,1). Örneklemin niteliği değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunun 29-39 yaşları arasında yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip evli ve çocuklu kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu sonuç Yılmaz (2023)'ın kadınların özellikle çocuk sahibi olanların organik gıda satın almaya daha istekli olduğunu ve yüksek eğitilmiş bireylerin organik gıda farkındalığı ve bilgi düzeyinin daha yüksek olabileceğini ifade ettiği çalışmasını desteklemektedir. Son olarak katılımcıların %62,2'sinin günde 1-3 saat arası sosyal medyada vakit geçirdiği ve sosyal medya etkileşimlerinde ağırlıklı olarak sırasıyla sebze ve meyve (%27,1) ile bebek/çocuk beslenmesi (%26,3) kategorisindeki ürünlere denk geldikleri belirlenmiştir.

Veri Analiz Yöntemi

Toplanan veriler üzerinde ilk olarak Ortak Yöntem Yanlılığı testleri yapılmıştır. Ardından araştırma modelindeki varsayılan ilişkileri test etmek için PLS-SEM (Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi) yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırma modelindeki tüm ana değişkenler, kendini yansıtan alt ifadelerden oluştuğu için (Olgaç & Yılmaz, 2023) ölçüm modeli reflektif (yansıtıcı) yapıya sahiptir. PLS-SEM yansıtıcı yapı modelleri değerlendirmek için tüketici davranışları ampirik çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Amoako vd., 2020; Abbasi vd., 2023; Hussain vd., 2024). Ayrıca, çalışma kapsamında elde edilen verilerin normal dağılım varsayımını karşılamaması nedeniyle veri analizinde SmartPLS 3.0 yazılımı kullanılmıştır. Analizler, ölçüm modelinin doğrulanması ve yapısal modelin değerlendirilmesi olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir (Hair vd., 2019). Ölçüm modelini doğrularken doğrulayıcı faktör analizi yapılarak yapı geçerliliği, ayrı ve yakınsak geçerlilik incelenmiştir. Yapısal model ise 5000 alt örneklem (bootstrap) ve %95 güven düzeyi ile değerlendirilmiştir.

Sonuçlar

Ortak Yöntem Yanlılığı

Ortak yöntem yanlılığı, tüketici davranışları araştırmalarında verinin aynı kişi, zaman ve yöntemle toplanması sonucu meydana gelmektedir. Bir ölçme aracının yapı güvenilirliği ve geçerliliği olmadığı halde varmış algısı yaratabilecek sapmalara neden olmaktadır (Çizel vd., 2020). Mevcut araştırmanın veri setinde ortak yöntem yanlılığı olup olmadığını tespit etmek için iki yaklaşım benimsenmiştir. Harman (1976)'ın tek faktörlü test yaklaşımı için Açıklayıcı Faktör Analizi (Pham vd., 2019) yapılmış, kısmi korelasyon yaklaşımı (Tehseen vd., 2017) için ise değişkenler arası korelasyonu ifade eden Fornell-Larcker değerleri dikkate alınmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda tüm değişkenlerin öz değerlerinin (1,284 ile 8,687 arası) 1'den büyük, en yüksek varyans katkı oranının (%43,44) ise eşik değer olarak kabul edilen %50'den küçük (Harman, 1976) olduğu görülmüştür. Ayrıca KMO katsayısı 0,904, yaklaşık χ^2 3769,729 (sd. 190 p. 0,000) ve toplam açıklanan varyans 77,320 olarak belirlenmiştir. Modeldeki değişkenlerin Cronbach α katsayıları ise 0,850-0,920 aralığında değer almıştır. Değişkenlerin alt ifadelerinin faktör yükleri ise 0,515-0,909 aralığındadır. Diğer yaklaşıma göre değişkenler arası korelasyon <0,90 ise ortak yöntem yanlılığı çalışmada sorun olmayacaktır (Bagozzi vd.,1991; Tehseen vd., 2017). Tablo 3'e bakıldığında değişkenler arası korelasyonların tamamı 0,90'ın altındadır. Yapılan bu analizler doğrultusunda mevcut çalışmanın veri setinin, ortak yöntem yanlılığı açısından herhangi bir endişe yaratmadığı görülmektedir.

Ölçüm Modelinin Doğrulanması

Yansıtıcı değişkenlere sahip araştırma modelini test etmek için SmartPLS yazılımında tutarlı (Consistent) PLS-SEM algoritması (Dash & Paul, 2021) ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analizle ölçüm modelinin iç tutarlılığı, yakınsak ve ıraksak geçerliliği incelenmiştir. Cronbach α katsayıları ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri verilerin güvenilirliğini doğrulamak için kullanılmıştır. α ve CR değerlerinin eşik değer olan 0,70'den büyük olması, ölçüm modelinin iç tutarlılığının sağlandığını kanıtlamaktadır (Hair vd., 2010; Hair vd., 2014). Tablo 2'ye bakıldığında değişkenlerin α katsayılarının 0,854-0,924 aralığında, CR değerlerinin ise 0,845-0,924 aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda ölçüm modelinin iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir. Yakınsak geçerliliğin var olup olmadığını belirleyebilmek için standardize faktör yükleri, CR ve AVE değerleri incelenmiştir. Faktör yüklerinin 0,70'i, AVE değerlerinin 0,50'yi ve CR değerlerinin ise 0,70'i aşması ölçüm modelinin yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Fornell & Larcker, 1981; Hair vd., 2014; Hair vd., 2017). Tablo 2 incelendiğinde GGE1, S2, SM3, SM4 ve SN3 ölçüm maddelerinin faktör yüklerinin 0,50-0,68 aralığında olduğu görülmektedir. Hair vd. (2017)'ye göre 0,40'ın altında faktör yüküne sahip ölçüm maddeleri analizlerde devre dışı bırakılarak yapısal modele dahil edilmemeli, 0,40-0,70 arası faktör yüküne sahip ölçüm maddeleri ise ait oldukları yapının AVE ve CR değerlerinin sırasıyla eşik değer olan <0,50 ve <0,70 koşulunu sağlaması durumunda ölçekte kalmalıdır. Tablo 2'de sunulan AVE ve CR değerleri incelendiğinde ilgili ölçüm maddelerinin istenilen koşulu sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda ölçüm modelinin yakınsak geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 2. İç Tutarlılık, Yakınsak Geçerlilik ve Çoklu Doğrusal Bağlantı Sonuçları

Değişkenler	Ölçüm Maddeleri	Faktör Yüğü	Rho_A	Alfa	CR	AVE	VIF
Gıda Güvenliği Endişesi	GGE1	0,613	0,897	0,855	0,861	0,681	1,794
	GGE2	0,976					2,462
	GGE3	0,846					2,483
	SY1	0,822					2,728
	SY2	0,825					3,684
Sağlık Yararı	SY3	0,803	0,924	0,924	0,924	0,669	3,681
	SY4	0,788					3,301
	SY5	0,809					2,876
	SY6	0,858					1,887
	S1	0,907					2,135
Sertifikasyon	S2	0,677	0,871	0,854	0,856	0,668	1,972
	S3	0,850					2,321
Sosyal Medya	SM1	1,041	0,927	0,867	0,845	0,600	1,812

	SM2	0,895				2,205
	SM3	0,508				3,560
	SM4	0,509				3,178
	SN1	0,874				3,160
Satın Alma Niyeti	SN2	0,933	0,935	0,911	0,914	4,566
	SN3	0,612				1,863
	SN4	0,959				4,259

Değişkenlere ilişkin AVE değerlerinin karekökünün değişkenler arası korelasyondan yüksek olması durumunda ıraksak geçerliliğin varlığından bahsedilmektedir (Fornell & Larcker, 1981; Gefen & Straub, 2005). Tablo 3’de gösterildiği gibi tüm değişkenlerin $\sqrt{AVE}$ değerleri (parantez içindeki değerler), değişkenler arası korelasyonlardan (italik ile ifade edilen) büyüktür bu ise ıraksak geçerliliğin sağlandığının göstergesidir.

Tablo 3. Fornell & Larcker Yöntemi

Değişkenler	Gıda Güvenliği Endişesi	Sağlık Yararı	Sertifikasyon	Sosyal Medya	Satın Alma Niyeti
Gıda Güvenliği Endişesi	(0,826)				
Sağlık Yararı	0,523	(0,818)			
Sertifikasyon	0,463	0,772	(0,817)		
Sosyal Medya	0,129	0,281	0,299	(0,775)	
Satın Alma Niyeti	0,553	0,643	0,694	0,385	(0,856)

İraksak geçerliliği değerlendiren bir diğer ölçüt HTMT oranlarıdır. Henseler vd. (2015)’ye göre HTMT oranlarının modeldeki değişkenler benzer yapıda ise 0,80’in, değilse 0,90’ın altında olması istenmektedir. Tablo 4 incelendiğinde tüm oranların 0,80’in altında olduğu ve böylece ıraksak geçerlilik şartının sağlandığı görülmektedir.

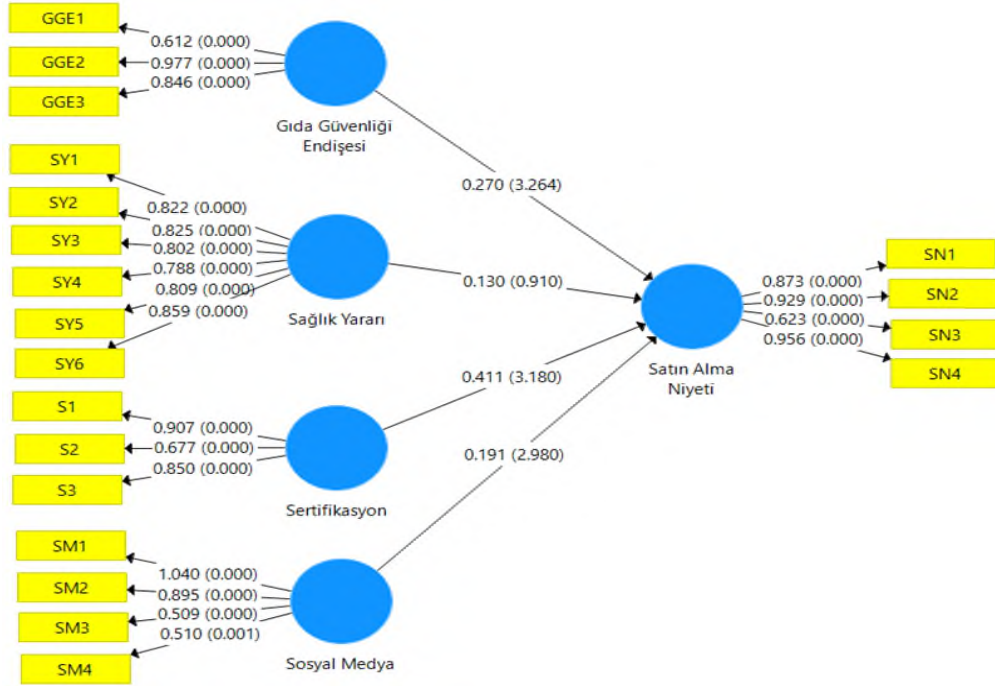
Tablo 4. HTMT Oranları

Değişkenler	Gıda Güvenliği Endişesi	Sağlık Yararı	Sertifikasyon	Sosyal Medya	Satın Alma Niyeti
Gıda Güvenliği Endişesi	-				
Sağlık Yararı	0,534	-			
Sertifikasyon	0,478	0,770	-		
Sosyal Medya	0,144	0,253	0,279	-	
Satın Alma Niyeti	0,543	0,634	0,690	0,376	-

Tablo 2’de sunulan VIF değerlerinin 1,794 ile 4,566 arasında değiştiği ve eşik değer olan 5’in altında olduğu görülmektedir. Hair vd. (2019)’ göre ölçüm modeli yapısal olarak çoklu doğrusal bağlantı sorunu açısından endişe yaratmamaktadır.

Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Ölçüm modelin doğrulandıktan sonraki adım yapısal model analizidir. Yapısal model değerlendirirken R², Q² ve f² katsayıları temel kriterlerdir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan organik gıda satın alma niyetinin R² katsayısı 0,591 olarak belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle test edilen bağımsız değişkenlerin %59’u bağımlı değişken olan organik gıda satın alma niyetini tahmin etmektedir. Hair vd. (2011)’ye göre 0,50’yi aşan R² değerleri modelin önemli düzeyde tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Yapısal modelin tahmin doğruluğunu test etmek için PLSPredict analizi yapılmış ve analiz sonucunda bağımlı değişkenin Q² değeri 0,488 olarak bulunmuştur. Hair vd. (2014) 0,35 ve daha yüksek değerlerin güçlü düzeyde tahmin doğruluğunun işareti olduğunu belirtmişlerdir. Cohen (1988)’in etki büyüklüğü katsayısı, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin R² yüzdesindeki (%59,1) etki düzeyini belirleyebilmek için değerlendirilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde organik gıda satın alma niyeti üzerinde gıda güvenliği endişesi, sertifikasyon ve sosyal medya bağımsız değişkenlerinin f² değerlerinin 0,20’den düşük olması nedeniyle bu değişkenlerin bağımlı değişkeni zayıf düzeyde etkiledikleri tespit edilmiştir. Şekil 2 ve Tablo 5 0,05 düzeyde anlamlılık ve 5000 yeniden örnekleme test edilen yapısal modelin analiz sonuçlarını sunmaktadır.

Şekil 2. Yapısal Modelin Yol Analizi Sonuçları

Tablo 5 önerilen dört hipotezden üçünün kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, bağımsız değişkenlerden sertifikasyonun ($\beta=0,411$, $t=3,180$, $p<0,01$) organik gıda satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Bu doğrultuda önerilen H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Araştırma Hipotezlerinin Yol Katsayıları

Hipotezler	(β)	t	p	R ²	Sonuç
Gıda Güvenliği Endişesi → Satın Alma Niyeti (H_1)	0,270	3,264	0,001*	0,128	Kabul
Sağlık Yararı → Satın Alma Niyeti (H_2)	0,130	0,910	0,363	0,015	Ret
Sertifikasyon → Satın Alma Niyeti (H_3)	0,411	3,180	0,001*	0,162	Kabul
Sosyal Medya → Satın Alma Niyeti (H_4)	0,191	2,980	0,003*	0,080	Kabul

* $p<0,01$

Gıda güvenliği endişesi ($\beta=0,270$, $t=3,264$, $p<0,01$) ve sosyal medya ($\beta=0,191$, $t=2,980$, $p<0,01$) değişkenleri organik gıda satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahipken aynı etki sağlık yararı ($\beta=0,130$, $t=0,910$, $p>0,01$) değişkeni bağlamında gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla H1 ve H4 hipotezleri kabul edilirken H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tartışma

Bu çalışma, Türk tüketicilerin organik gıda satın alım niyetlerini etkileyen içsel ve dışsal motivasyon kaynaklarını öz-belirleme teorisi çerçevesinde ele alarak güncel literatürü genişletmeye çalışmaktadır. Mevcut çalışmanın bulguları, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamından yürütülen araştırmalar olmak üzere geçmiş araştırmaların sonuçları ile karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Bu çalışmanın en dikkat çekici bulgusu, tüketicilerin organik ürünlere yönelik satın alma niyetlerinin, bu tür ürünlerin sağlık yararlarına ilişkin farkındalıklarından önemli ölçüde etkilenmemesidir. Bu, tüketicilerin organik gıdaların çeşitli hastalık (kronik hastalıklar, kanser, kardiyovasküler hastalıklar, hormonal ve öğrenme bozuklukları) riskini geleneksel gıdalara kıyasla azaltma potansiyeli hakkındaki bilgilerinin, onları organik gıda satın almaya yeterince motive etmediğini göstermektedir. Ayrıca tüketiciler, organik gıdaların insan vücudunun ihtiyaç duyduğu mineral/vitamini sağlaması ve hayvan/bitki sağlığını dikkate alan üretim çıktıları sunması gibi sağlık yararları bakımından konvansiyonel gıdalardan önemli bir farklılık göstermediği görüşünü dile getirmişlerdir. Bu bulgular gelişmekte olan ülke bağlamındaki yaygın literatür (Du vd., 2017; Rana & Paul, 2020; Fleşeriu vd., 2020; Dorce vd., 2021; Tandon vd., 2021; Dinç-Cavlak & Özdemir, 2022; Kamboj vd., 2023; Bazhan vd., 2024) ile tutarsızken Mısır ve Pakistan

örneklemelerinde Zayed vd. (2022) ve Su vd. (2022) tarafından sunulan argümanlarla tutarlıdır. Organik ürünlerle ilişkilendirilen sağlık yararlarının tüketici satın alma niyeti üzerindeki önemsiz etkisi, tüketiciler tarafından daha önemli görülen diğer faktörlerin satın alma motivasyonlarını etkilediğini düşündürmektedir. Bu, organik ürünlerin sağlık yararları konusunda üretici ve satıcı işletmelerin tüketiciler ile etkili bir pazarlama iletişimi kuramadıklarının bir göstergesi olabilir. Sağlık yararları ve üretim süreci hakkında ne kadar ayrıntılı bilgi aktarılsa organik gıdaların satın alınma olasılığı o kadar artacaktır. Kendi ve çocuklarının sağlığı konusunda daha bilinçli olan tüketiciler, organik gıda satın alımına yönelik bir karar mekanizması geliştirebilir (Nagaraj, 2021).

Bir başka araştırma bulgusu, tüketicilerin organik gıda satın alma niyetlerinin gıda güvenliği endişelerinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, tüketicilerin gıda güvenliği konusunda endişeleri olduğunda sağlıklı ve organik gıdalara yönelik satın alma niyetleri göstereceklerini vurgulayan Iqbal vd. (2021)'nin çalışmasıyla tutarlıdır. Benzer başka bir çalışmada güvenlik konusunda endişe duyan sağlık bilincine sahip tüketicilerin sağlıklarına zarar verecek kimyasal ve koruyucular içeren gıdalardan uzak durma eğiliminde oldukları ve bunun yerine organik gıdalara yöneldikleri belirtilmiştir (Pan & Wu, 2024). Mevcut çalışmanın birincil bulgusu, sağlık yararlarının organik gıda satın alma niyeti üzerinde önemli bir etki yaratmadığını göstermesine rağmen gıda güvenliği endişeleri tam tersi bir etkiye sahiptir. Bu, organik gıda satın alma niyetini üzerinde bu tür gıdaların sağlık üzerindeki olumlu etkisinden ziyade, geleneksel gıdaların güvenliğine ilişkin çekincelerin daha belirleyici etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Mevcut araştırma, şirketlere ve profesyonellere gıda güvenliği endişesi konusunda önceki araştırma bulgularının da (Hsu vd., 2016; Pham vd., 2019; Su vd., 2022) desteklediği birtakım öneriler sunmaktadır. Tüketicilerde organik gıda satın alma isteği uyandırmak için pazarlama iletişimi kampanyalarında, organik gıdaların doğallığına ve yapay katkı maddeleri, koruyucu maddeler ve kimyasallar içermediğine odaklanılabilir. Organik gıdaların geleneksel gıdalara göre yukarıda bahsedilen avantajları konusunda farkındalık yaratılarak tüketiciler bu tür gıdalara daha fazla ödeme yapmaya ikna edilebilir. Organik gıda satış hacmini artırmak için başta bebek ve çocuk beslenmesinde karar verici role sahip ebeveynler olmak üzere, hamileler ve sağlıklı beslenmenin hayati öneme sahip olduğu diğer bireyler potansiyel hedef kitle olarak belirlenebilir. Ayrıca gelir miktarı ile gıda güvenliği endişesinin doğru orantılı olduğunun vurgulandığı Nagaraj (2021)'in araştırması dikkate alınarak pazar bölümlendirme ve hedefleme stratejileri yüksek gelire sahip kitlelere göre belirlenebilir. Son olarak günümüz söylemleri, geleneksel gıdalardaki kimyasalların, koruyucuların ve katkı maddelerinin yasadışı ve sorumsuz kullanımının insan sağlığı üzerindeki zararlı etkilerine ilişkin tartışmaları barındırmaktadır. Bu söylem, sosyal ağlar, haber bültenleri ve sağlık programları da dâhil olmak üzere çeşitli medya kuruluşları aracılığıyla yayılmaktadır. Endişeyi topluma yayan bu kanallar ünlü veya uzman katılımıyla organik gıda tüketimini teşvik etmek için bir araç olarak kullanılabilir.

Test edilen araştırma değişkenleri arasında sertifikasyon organik gıda satın alma niyeti üzerinde en anlamlı etkiye sahip değişken olarak bulunmuştur. Sertifikalar, etiket ve logolar organik ürünleri diğerlerinden ayıran temel satın alma anı belirteçleridir (Sangkumchaliang & Huang, 2012). Araştırma sonuçlarına göre sertifikasyon süreci hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak ve bu sürece güvenmek organik gıda satın alma niyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bu bulgu, güven veren sertifika etiketinin organik gıda satın alımında ana kolaylaştırıcılardan biri olduğunu ortaya koyan önceki araştırma sonuçları ile örtüşmektedir (Dangi vd., 2020). Öte yandan mevcut çalışmada organik gıda satın alma niyeti üzerinde en önemli değişkenin sertifikasyon olduğu belirlenirken, Lee vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada sağlık içeriği, yerel üretim, çevre bilinci ve yüksek fiyat değişkenleri arasında en düşük etkiye sahip değişkenin sertifikasyon olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar bunu, mevcut sertifikalı organik etiketleme sisteminin güven işlevini artıracak şekilde kullanılmadığı yönünde bir çıkarımda bulunarak açıklamış ve sertifikasyon sürecinin gözden geçirilmesi konusunda öneride bulunmuşlardır. Organik sertifika etiketi hakkında bilgisi olan tüketiciler, daha az bilgisi olan tüketicilere göre daha fazla sertifikalı gıda satın alma eğiliminde olabilirler (My vd., 2017). Watanabe vd. (2021)'ye göre daha sık organik gıda tüketen tüketiciler için, güçlü ve güvenilir bir sertifikasyon etiketinin varlığı, organik gıdanın gerçekliğine olan güvenlerini artırmaktadır. Benzer bir şekilde organik etiketlerin sağlık, çevre ve sosyal faydaları gibi eyleme dönüştürülecek bilgileri içerecek bir şekilde tasarlanması, algılanan davranışsal kontrole pozitif etki ederek davranışsal niyetleri artırabilmektedir (Aitken vd., 2020). Nihayetinde önceki çalışmalar da sertifikalandırma sürecine olan güvenin, organik gıda satın alma niyeti olumlu bir şekilde etkilediğini göstermektedir (Zanoli vd., 2015). Bu bağlamda tüketicilerin sertifika etiketlerine ve logolarına güvenini artıracak çeşitli stratejilerin uygulamaya konulması organik gıdaların satın alınma olasılığına pozitif katkı sağlayabilir. Üretici ya da satıcılar tarafından “doğal” gibi kelimelerle yapılan yeşil aklamanın üçüncü taraf (bağımsız) sertifikasyon etiketleri ile

karıştırılmasının organik sertifikaya olan güvene zarar vereceği düşünüldüğünde hükümet organlarının bu konuda gerekli önemleri alması etkili bir strateji olabilir. Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Blockchain teknolojileri ile gıdanın sertifikalandırma sürecinin geriye dönük izlenebilirliğinin sağlanması sertifikaya olan güveni artırarak pozitif satın alma niyeti yaratılabilir (Wu vd., 2021; Pan & Wu, 2024).

Çalışmanın bulguları sosyal medya platformları aracılığıyla gerçekleşen kullanıcı etkileşimlerinin organik gıda satın alma niyeti ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Bu bulgu önceki araştırma çalışma sonuçları ile örtüşmektedir (Pham vd., 2019; Li & Jaharuddin, 2021; Li, 2023; Nekmahmud vd., 2022; Phan vd., 2023). Sosyal medya platformlarının artan kullanıcı sayısı nedeniyle tüketiciler artık diğer insanlarla daha fazla etkileşime girmekte bu etkileşimleri ise organik ürün satın alma olasılıklarını artırmaktadır (Gani vd. (2023). Sosyal medya platformlarındaki kullanıcıların önemli bir kısmı, kullandıkları ve memnun kaldıkları organik ürünlerle ilgili detaylı içerikler veya gönderiler paylaşmakta bu paylaşımlar ise, söz konusu ürünlerin faydalarının değerlendirilmesini ve diğer benzer ürünlerle karşılaştırılmasını içermektedir. Tüm bunların, tüketicilerin organik gıda ürünleri hakkında nasıl düşündüklerini ve hissettiklerini şekillendirmede önemli bir rol oynaması beklenmektedir (Zayed vd., 2022). Bu nedenle organik gıda markalarının yöneticileri müşteri-ürün etkileşimi için sosyal medya pazarlamasının avantajlarından faydalanabilirler. Bu bağlamda dijital pazarlama bütçesini artırmak, sosyal ağların fikir liderleri olarak tanımlanan etkileyicilerle işbirliği yaparak değeri ortak yaratmak, değişen tüketici davranışlarına uyum sağlamada etkili stratejiler olabilir. Bu stratejilerin yanı sıra şirketler markalarının resmi sosyal medya hesaplarında organik gıdalarla ilgili dikkat çeken içerikler paylaşarak hedef kitlesi ile doğrudan da bağlantı kurabilir.

Mevcut çalışma, yukarıda özetlenen pratik katkıların yanı sıra teorik düzeyde de önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın teorik katkıları aşağıda sunulmuştur. Çalışmada yaygın literatürden (çoğunlukla Planlı Davranış Teorisi) farklı olarak organik gıda satın alma niyetini etkileyen faktörler, Öz Belirleme Teorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma, organik gıda satın alma niyeti üzerinde etkili olabilecek sağlık yararı ve gıda güvenliği endişesi gibi içsel motivasyon unsurlarını, sertifikasyon ve sosyal medya etkisi gibi dışsal motivasyon unsurlarıyla birlikte değerlendirerek, literatüre bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır. Ayrıca özellikle spor, eğitim ve sağlık uygulama alanlarında kullanılan ÖBT'nin organik tüketim davranışları özelinde ele alınması, bu teorinin, literatürde daha fazla kullanılmasına zemin hazırlamaktadır. Çalışmanın en dikkat çekici bulgusu, sağlık yararının organik gıda satın alma niyetinde anlamlı bir etkisinin olmamasıdır. Bu bulgu, içsel motivasyonun davranış üzerindeki birincil etkisine ilişkin teorik varsayımlara meydan okumaktadır. Bu bakımdan mevcut çalışma içsel motivasyonun toplumsal ve kültürel bağlamda farklılaşabileceğini ortaya koyarak teorinin farklı kültürel bağlamlardaki geçerliliği konusunda literatüre teorik katkı sunmaktadır. Bu özgün katkı özellikle gelişmekte olan ülkelerde gıda güvenliği endişesi, sertifikasyon ve sosyal medyanın, sağlık yararı değişkeninden daha belirleyici rol oynadıklarını göstermektedir.

Birçok çalışmada olduğu gibi bu araştırmanın da daha sonra araştırma yapacak akademisyenlere ilham olacak birtakım sınırlamaları bulunmaktadır. Türkiye özelinde bakıldığında, organik gıda sektörünün satış hacmi açısından önemli bir büyüme potansiyeli taşıdığı, ancak pazar payının diğer ürünlerle etkin bir şekilde rekabet edebilecek seviyelerin altında kaldığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada davranıştan ziyade niyetlere odaklanılmıştır. Ancak niyet ile davranış arasında her zaman doğrudan pozitif bir ilişki bulunmayabileceği için, ileriki çalışmalarda satın alma davranışına dair somut veriler de toplanarak analizler güçlendirilebilir. Ayrıca çalışma Türkiye'deki 18 yaş ve üzeri sosyal medya kullanan bireylerden oluşan bir örneklemle gerçekleştirilmiştir. Bu durum, elde edilen sonuçların farklı coğrafi bağlamlara genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Bu nedenle gelecekte farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar literatüre katkı sağlayabilir. Öte yandan, mevcut çalışmanın demografik sonuçlarının değerlendirilmesi, eğitim, cinsiyet ve gelir değişkenlerinin organik gıda satın alma niyetinde düzenleyici rolü olabileceğini düşündürmektedir. İleriki yıllarda yapılacak çalışmalarda bu demografik değişkenler ile organik gıda tüketimi arasındaki ilişkinin incelenmesi önerilebilir. Ek olarak bu çalışmada sosyal medya değişkeni tüketicilerin genel etkileşimlerini kapsamaktadır. Sonraki çalışmalarda ayrıntıya inilerek her bir sosyal medya platformu özelinde ayrı ayrı olarak sponsorlu reklamlar, ünlü desteği ve etkileyici gibi faktörlerin organik gıda satın alma niyeti veya davranışı üzerindeki etkisi araştırılabilir. Ayrıca, bu çalışmada "En çok hangi organik gıda kategorisine rastladınız?" sorusuna verilen yanıtlarda, sebze/meyve ve bebek/çocuk beslenmesiyle ilgili ürünlerin en yaygın olduğu görülmüştür. Sıralanan bu kategoriler özelinde yapılacak çalışmalar sonuçların geliştirilebilme gücü artırabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek bir araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 31/12/2024 tarih ve 2024.12.324 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Abbasi, A. Z., Tsiotsou, R. H., Hussain, K., Rather, R. A., & Ting, D. H. (2023). Investigating the impact of social media images' value, consumer engagement, and involvement on eWOM of a tourism destination: A transmittal mediation approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71(2023), 103231, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103231>
- Aertsens, J., Verbeke, W., Mondelaers, K., & Van Huylenbroeck, G. (2009). Personal determinants of organic food consumption: A review. *British Food Journal*, 111(10), 1140–1167. <https://doi.org/10.1108/00070700910992961>
- Aitken, R., Watkins, L., Williams, J. & Kean, A. (2020), The positive role of labeling on consumers' perceived behavioral control and intention to purchase organic food. *Journal of Cleaner Production*, 255(2020), 120334, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120334>
- Amoako, G. K., Dzogbenuku, R. K., & Abubakari, A. (2020). Do green knowledge and attitude influence the youth's green purchasing? Theory of planned behavior. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 69(8), 1609-1626. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-12-2019-0595>
- Arı, E., & Yılmaz, V. (2024). The effect of social media on organic food purchasing intention: A structural model proposal. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (69), 71–77. <https://doi.org/10.18070/erciyesuibd.1496826>
- Arslan, Y. (2025). Unpacking Organic Food Purchase Intentions in an S-O-R Framework: The Multidimensional Moderating Roles of Consumer Knowledge and Trust. *Food Science & Nutrition*, 13(6), e70447. <https://doi.org/10.1002/fsn3.70447>
- Aygen, F. G. (2012). Attitudes and behavior of Turkish consumers with respect to organic foods. *International Journal of Business and Social Science*, 3(18), 262-273. <https://core.ac.uk/download/pdf/47256374.pdf>
- Bagozzi, R. P., Yi, Y., & Phillips, L. W. (1991). Assessing construct validity in organizational research. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 421–458. <https://doi.org/10.2307/2393203>
- Bazhan, M., Shafiei Sabet, F., & Borumandnia, N. (2024). Factors affecting purchase intention of organic food products: Evidence from a developing nation context. *Food Science and Nutrition*, 12(5), 3469-3482. <https://doi.org/10.1002/fsn3.4015>
- Botonaki, A., Polymeros, K., Tsakiridou, E., & Mattas, K. (2006). The role of food quality certification on consumers food choices. *British Food Journal*, 108(2), 77-90. <https://doi.org/10.1108/00070700610644906>

- Burton, J. L., Gollins, J., McNeely, L. E., & Walls, D. M. (2019). Revisiting the relationship between ad frequency and purchase intentions: How affect and cognition mediate outcomes at different levels of advertising frequency. *Journal of Advertising Research*, 59(1), 27-39. <https://doi.org/10.2501/JAR-2018-031>
- Chetoui, Y., Butt, I., Lebdaoui, H., Neville, M. G., & El Bouzidi, L. (2023). Exploring consumers' attitude and intent to purchase organic food in an emerging market context: a pre-/post COVID-19 pandemic analysis. *British Food Journal*, 125(11), 3979-4001. <https://doi.org/10.1108/BFJ-12-2022-1070>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Routledge Publishers, New York. <https://doi.org/10.4324/9780203771587>
- Çabuk, S., Tanrikulu, C., & Gelibolu, L. (2014). Understanding organic food consumption: attitude as a mediator. *International Journal of Consumer Studies*, 38(4), 337-345. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12094>
- Çelik, H., & Gül, A. (2023). Consumer perceptions and purchase intentions towards organic foods: Evidence from Eastern Mediterranean Region of Türkiye. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 41(11), 275-291. <https://doi.org/10.9734/ajaees/2023/v41i112285>
- Çizel, B., Selçuk, O., & Atabay, E. (2020). Ortak yöntem yanlılığı üzerine sistematik bir yazın taraması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 7-18. <https://doi.org/10.17123/ataad.713552>
- Dang, V. T., Wang, J., Nguyen, H. V., Nguyen, Q. H., & Nguyen, N. (2022). A moderated mediation study of consumer extrinsic motivation and CSR beliefs towards organic drinking products in an emerging economy. *British Food Journal*, 124(4), 1103-1123. <https://doi.org/10.1108/BFJ-12-2020-1096>
- Dangi, N., Narula, S. A., & Gupta, S. K. (2020). Influences on purchase intentions of organic food consumers in an emerging economy. *Journal of Asia Business Studies*, 14(5), 599-620. <https://doi.org/10.1108/JABS-12-2019-0364>
- Dash, G., & Paul, J. (2021). CB-SEM vs PLS-SEM methods for research in social sciences and technology forecasting. *Technological Forecasting and Social Change*, 173(2021), 121092, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121092>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of Research in Personality*, 19(2), 109-134. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(85\)90023-6](https://doi.org/10.1016/0092-6566(85)90023-6)
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Dinç-Cavlak, O., & Özdemir, O. (2024). Using the theory of planned behavior to examine repeated organic food purchasing: evidence from an online survey. *Journal of International Food and Agribusiness Marketing*, 36(2), 147-176. <https://doi.org/10.1080/08974438.2022.2068102>
- Dorce, L. C., da Silva, M. C., Mauad, J. R. C., de Faria Domingues, C. H., & Borges, J. A. R. (2021). Extending the theory of planned behavior to understand consumer purchase behavior for organic vegetables in Brazil: The role of perceived health benefits, perceived sustainability benefits and perceived price. *Food Quality and Preference*, 91(2021), 104191, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2021.104191>
- Du, S., Bartels, J., Reinders, M., & Sen, S. (2017). Organic consumption behavior: A social identification perspective. *Food Quality and Preference*, 62(2017), 190-198. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2017.07.009>
- Efendioğlu, İ. H., Akel, G., Elmasoğlu, K., Aydoğdu, D., & Koç, O. (2023). İnternet alışverişlerinde organik gıda satın alma niyetinin planlı davranış teorisi açısından incelenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), 1241-1266. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1280289>
- Escobar-López, S. Y., Espinoza-Ortega, A., Vizcarra-Bordi, I., & Thomé-Ortiz, H. (2017). The consumer of food products in organic markets of central Mexico. *British Food Journal*, 119(3), 558-574. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2016-0321>
- Fleşeriu, C., Cosma, S. A., & Bocăneţ, V. (2020). Values and planned behaviour of the Romanian organic food consumer. *Sustainability*, 12(5), 1722, 1-21. <https://doi.org/10.3390/su12051722>

- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Gani, M. O., Roy, H., Rahman, M. S., Faroque, A. R., Gupta, V., & Prova, H. T. (2023). Effect of social media influence on consumer's purchase intention of organic beauty products: the role of customer's engagement and generativity. *International Journal of Spa and Wellness*, 6(1), 54-77. <https://doi.org/10.1080/24721735.2022.2096292>
- Gefen, D., & Straub, D. (2005). A practical guide to factorial validity using PLS-Graph: Tutorial and annotated example. *Communications of the Association for Information Systems*, 16(5), 91-109. <https://aisel.aisnet.org/cais/vol16/iss1/5>
- Giampieri, F., Mazzoni, L., Ciancesi, D., Alvarez-Suarez, J. M., Regolo, L., Sánchez-González, C., ... & Battino, M. (2022). Organic vs conventional plant-based foods: A review. *Food Chemistry*, 383 (2022), 132352, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2022.132352>
- Gupta, T., & Sarkar, A. K. (2022). Impact of health consciousness and food safety concern on consumer buying behaviour—a review on organic food products. *Asian Journal of Organic & Medicinal Chemistry*. 7(2), 676-686.
- Hair J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., & Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): An emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121. <https://doi.org/10.1108/EBR-10-2013-0128>
- Hair, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L., & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107- 123. <https://doi.org/10.1504/IJMDA.2017.087624>
- Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing theory and Practice*, 19(2), 139-152. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679190202>
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis*. 7th Edition, Pearson, New York.
- Hamilton, R., Ferraro, R., Haws, K. L., & Mukhopadhyay, A. (2021). Traveling with companions: The social customer journey. *Journal of Marketing*, 85(1), 68-92. <https://doi.org/10.1177/0022242920908227>
- Hansen, T., Sørensen, M. I., & Eriksen, M. L. R. (2018). How the interplay between consumer motivations and values influences organic food identity and behavior. *Food Policy*, 74(2018), 39-52. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2017.11.003>
- Harman, H.H. (1976). *Modern factor analysis*. 3rd Edition, The University of Chicago Press, Chicago.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(2015), 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hsu, S. Y., Chang, C. C., & Lin, T. T. (2016). An analysis of purchase intentions toward organic food on health consciousness and food safety with/under structural equation modeling. *British Food Journal*, 118(1), 200-216. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2014-0376>
- Hsu, S. Y., Chang, C. C., & Lin, T. T. (2019). Triple bottom line model and food safety in organic food and conventional food in affecting perceived value and purchase intentions. *British food journal*, 121(2), 333-346. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2017-0403>
- Hughner, R. S., McDonagh, P., Prothero, A., Shultz, C. J., & Stanton, J. (2007). Who are organic food consumers? A compilation and review of why people purchase organic food. *Journal of Consumer Behaviour*, 6(2-3), 94-110. <https://doi.org/10.1002/cb.210>

- Hussain, K., Fayyaz, M. S., Shamim, A., Abbasi, A. Z., Malik, S. J., & Abid, M. F. (2024). Attitude, repurchase intention and brand loyalty toward halal cosmetics. *Journal of Islamic Marketing*, 15(2), 293-313. <https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2022-0210>
- Iqbal, J., Yu, D., Zubair, M., Rasheed, M. I., Khizar, H. M. U., & Imran, M. (2021). Health consciousness, food safety concern, and consumer purchase intentions toward organic food: The role of consumer involvement and ecological motives. *Sage Open*, 11(2), 1-14. <https://doi.org/10.1177/215824402110157>
- Jahn, G., Schramm, M., & Spiller, A. (2005). The reliability of certification: Quality labels as a consumer policy tool. *Journal of Consumer Policy*, 28(2005), 53-73. <https://doi.org/10.1007/s10603-004-7298-6>
- Janssen, M., & Hamm, U. (2012). Product labelling in the market for organic food: Consumer preferences and willingness-to-pay for different organic certification logos. *Food Quality and Preference*, 25(1), 9-22. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2011.12.004>
- Janssen, M., & Hamm, U. (2014). Governmental and private certification labels for organic food: Consumer attitudes and preferences in Germany. *Food Policy*, 49(2), 437-448. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2014.05.011>
- Kalam, A., Islam, S. M., & Akterujjaman, S. M. (2025). Momentum for organic food purchase intention and actual adoption-moderating effects of social media influencer and celebrity endorser. *Food Quality and Preference*, 122(2025), 105307, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2024.105307>
- Kamboj, S., Matharu, M., & Gupta, M. (2023). Examining consumer purchase intention towards organic food: An empirical study. *Cleaner and Responsible Consumption*, 9(2023), 100121, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.clrc.2023.100121>
- Khan, Y., Hameed, I., & Akram, U. (2023). What drives attitude, purchase intention and consumer buying behavior toward organic food? A self-determination theory and theory of planned behavior perspective. *British Food Journal*, 125(7), 2572-2587. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2022-0564>
- Kononets, Y., Konvalina, P., Bartos, P., & Smetana, P. (2023). The evolution of organic food certification. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 7(2023), 1167017, 1-16. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1167017>
- Lee, H. J., & Goudeau, C. (2014). Consumers' beliefs, attitudes, and loyalty in purchasing organic foods: The standard learning hierarchy approach. *British Food Journal*, 116(6), 918-930. <https://doi.org/10.1108/BFJ-02-2013-0030>
- Lee, T. H., Fu, C. J., & Chen, Y. Y. (2020). Trust factors for organic foods: consumer buying behavior. *British Food Journal*, 122(2), 414-431. <https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2019-0195>
- Li, S., & Jaharuddin, N. S. (2021). Influences of background factors on consumers' purchase intention in China's organic food market: Assessing moderating role of word-of-mouth (WOM). *Cogent Business & Management*, 8(1), 1876296, 1-26. <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1876296>
- Li, Z. (2023, September). *Consumer's purchase intention towards organic products: how social media advertising exposure frequency influences consumer purchase decision in the organic food industry*. In 3rd International Conference on Economic Development and Business Culture (ICEDBC 2023) (pp. 71-77). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-246-0_8
- Liu, X., Min, Q., & Han, S. (2020). Understanding users' continuous content contribution behaviours on microblogs: An integrated perspective of uses and gratification theory and social influence theory. *Behaviour & Information Technology*, 39(5), 525-543. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2019.1603326>
- Magnusson, M. K., Arvola, A., Hursti, U. K. K., Åberg, L., & Sjöden, P. O. (2003). Choice of organic foods is related to perceived consequences for human health and to environmentally friendly behaviour. *Appetite*, 40(2), 109-117. [https://doi.org/10.1016/S0195-6663\(03\)00002-3](https://doi.org/10.1016/S0195-6663(03)00002-3)

- Mardon, J., Thiel, E., Laniau, M., Sijtsma, S., Zimmermann, K., & Barjolle, D. (2015). Motives underlying food consumption in the Western Balkans: consumers' profiles and public health strategies. *International Journal of Public Health*, 60(2015), 517-526. <https://doi.org/10.1007/s00038-015-0684-9>
- Marsh, H. W., Balla, J. R., & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103(3), 391-410. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.391>
- Michaelidou, N., & Hassan, L. M. (2008). The role of health consciousness, food safety concern and ethical identity on attitudes and intentions towards organic food. *International Journal of Consumer Studies*, 32(2), 163-170. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2007.00619.x>
- Mondelaers, K., Verbeke, W., & Van Huylenbroeck, G. (2009). Importance of health and environment as quality traits in the buying decision of organic products. *British Food Journal*, 111(10), 1120-1139. <https://doi.org/10.1108/00070700910992952>
- Murphy, B., Martini, M., Fedi, A., Loera, B. L., Elliott, C. T., & Dean, M. (2022). Consumer trust in organic food and organic certifications in four European countries. *Food Control*, 133(Part B), 108484, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2021.108484>
- My, N. H., Rutsaert, P., Van Loo, E. J., & Verbeke, W. (2017). Consumers' familiarity with and attitudes towards food quality certifications for rice and vegetables in Vietnam. *Food Control*, 82(2017), 74-82. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2017.06.011>
- Nagaraj, S. (2021). Role of consumer health consciousness, food safety & attitude on organic food purchase in emerging market: A serial mediation model. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59(2021), 102423, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102423>
- Nekmahmud, M., Naz, F., Ramkissoon, H., & Fekete-Farkas, M. (2022). Transforming consumers' intention to purchase green products: Role of social media. *Technological Forecasting and Social Change*, 185(2022), 122067, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122067>
- Ng, J. Y. Y., Ntoumanis, N., Thøgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Duda, J. L., & Williams, G. C. (2012). Self-determination theory applied to health contexts: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 7(4), 325-340. <https://doi.org/10.1177/1745691612447309>
- Olgaç, S., & Yılmaz, V. (2023). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi ve sosyal bilimlerde uygulama örnekleri. İçinde E. Arı & H. Şen (Ed.). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (KEKK-YEM) (s. 3-25). Ankara: İKSAD.
- Oral, M. A. (2020). Tüketicilerin organik gıda satın alma niyeti: genç tüketiciler ile bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1207-1224. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.906>
- Oraman, Y., & Unakitan, G. (2010). Analysis of factors influencing organic fruit and vegetable purchasing in Istanbul, Turkey. *Ecology of Food and Nutrition* 49(6), 452-466. <https://doi.org/10.1080/03670244.2010.524105>
- Özfer Özcelik, A. E., & Ucar, A. (2008). Turkish academic staffs' perception of organic foods. *British Food Journal*, 110(9), 948-960. <https://doi.org/10.1108/00070700810900639>
- Pan, J., & Wu, K. S. (2024). A sequential mediation model for the effect of food safety consciousness on the intention to purchase organic food. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8, 1402286, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2024.1402286>
- Parashar, S., Singh, S., & Sood, G. (2023). Examining the role of health consciousness, environmental awareness and intention on purchase of organic food: A moderated model of attitude. *Journal of Cleaner Production*, 386(2023), 135553, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135553>
- Pattanapomgthorn, J., Sutdewan, J., & Keohavong, B. (2020). Impact of genetically modified food knowledge, environmental, and food safety concerns on purchase intention of genetically modified food in mediating role of perceived risk: An empirical study in Thailand. *World Food Policy*, 6(1), 23-41. <https://doi.org/10.1002/wfp2.12007>

- Pham, T. H., Nguyen, T. N., Phan, T. T. H., & Nguyen, N. T. (2019). Evaluating the purchase behaviour of organic food by young consumers in an emerging market economy. *Journal of Strategic Marketing*, 27(6), 540-556. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2018.1447984>
- Phan, V. D. V., Huang, Y. F., & Do, M. H. (2023). Exploring the effect of cognitive factors and e-social interactions on the green purchase intention: evidence from a transitional economy. *Young Consumers*, 24(6), 767-785. <https://doi.org/10.1108/YC-11-2022-1629>
- Pomsanam, P., Napompech, K., & Suwanmaneepong, S. (2014). Factors driving Thai consumers' intention to purchase organic foods. *Asian Journal of Scientific Research*, 7(4), 434-446. <https://doi.org/10.3923/ajsr.2014.434.446>
- Prentice, C., Chen, J., & Wang, X. (2019). The influence of product and personal attributes on organic food marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 46(2019), 70-78. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.10.020>
- Rana, J., & Paul, J. (2020). Health motive and the purchase of organic food: A meta-analytic review. *International Journal of Consumer Studies*, 44(2), 162-171. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12556>
- Rüegg, E., & Ertem, A. (2021). Türkiye organik tarımının ve sektörünün durumu hakkında rapor. http://www.ekoconnect.org/tl_files/eko/p/Projekte/MOE-Laenderberichte/Organik-UElke-Raporu-TUERKIYE-EkoConnect-2021.pdf
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. Guilford Press.
- Sangkumchaliang, P., & Huang, W. C. (2012). Consumers' perceptions and attitudes of organic food products in Northern Thailand. *International Food and Agribusiness Management Review*, 15(1), 87-102. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.120860>
- Shamsi, H. R., Najafabadi, M. O., & Hosseini, S. J. F. (2020). Designing a three-phase pattern of organic product consumption behaviour. *Food Quality and Preference*, 79(2020), 103743, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2019.103743>
- Sheikh, Z., Yezheng, L., Islam, T., Hameed, Z., & Khan, I. U. (2019). Impact of social commerce constructs and social support on social commerce intentions. *Information Technology & People*, 32(1), 68-93. <https://doi.org/10.1108/ITP-04-2018-0195>
- Su, Y., Khaskheli, A., Raza, S. A., & Yousufi, S. Q. (2022). How health consciousness and social consciousness affect young consumers purchase intention towards organic foods. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 33(5), 1249-1270. <https://doi.org/10.1108/MEQ-12-2021-0279>
- Sun, Y., & Wang, S. (2020). Understanding consumers' intentions to purchase green products in the social media marketing context. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(4), 860-878. <https://doi.org/10.1108/APJML-03-2019-0178>
- Tandon, A., Dhir, A., Kaur, P., Kushwah, S., & Salo, J. (2020). Why do people buy organic food? The moderating role of environmental concerns and trust. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 57(2020), 102247, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102247>
- Tandon, A., Jabeen, F., Talwar, S., Sakashita, M., & Dhir, A. (2021). Facilitators and inhibitors of organic food buying behavior. *Food Quality and Preference*, 88(2021), 104077, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2020.104077>
- Tehseen, S., Ramayah, T., & Sajilan, S. (2017). Testing and controlling for common method variance: A review of available methods. *Journal of Management Sciences*, 4(2), 142-168. <https://doi.org/10.20547/JMS.2014.1704202>

- Toklu, İ. T., & Ustaahmetoğlu, E. (2016). Tüketicilerin organik çaya yönelik tutumlarını ve satın alma niyetlerini etkileyen faktörler: bir alan araştırması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 41-61. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.20162922022>
- Türk (2024). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492)
- Ünal, S., Deveci, F. G., & Yıldız, T. (2019). Do we know organic food consumers? The personal and social determinants of organic food consumption. *Istanbul Business Research*, 48(1), 1-35. <https://doi.org/10.26650/ibr.2019.48.0019>
- Vandercammen, L., Hofmans, J., Theuns, P., & Kuppens, P. (2014). On the role of specific emotions in autonomous and controlled motivated behaviour. *European Journal of Personality*, 28(5), 437-448. <https://doi.org/10.1002/per.1968>
- Wang, J., Dang, W., Hui, W., Muqiang, Z., & Qi, W. (2021). Investigating the effects of intrinsic motivation and emotional appeals into the link between organic appeals advertisement and purchase intention toward organic milk. *Frontiers in Psychology*, 12, 679611, 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.679611>
- Watanabe, E. A. D. M., Alfinito, S., & Barbirato, L. L. (2021). Certification label and fresh organic produce category in an emerging country: an experimental study on consumer trust and purchase intention. *British Food Journal*, 123(6), 2258-2271. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2020-0808>
- Wee, C. S., Ariff, M. S. B. M., Zakuan, N., Tajudin, M. N. M., Ismail, K., & Ishak, N. (2014). Consumers perception, purchase intention and actual purchase behavior of organic food products. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 3(2), 378-397. https://www.sibresearch.org/uploads/3/4/0/9/34097180/riber_b14-173_378-397.pdf
- Wu, X., Xiong, J., Yan, J., & Wang, Y. (2021). Perceived quality of traceability information and its effect on purchase intention towards organic food. *Journal of Marketing Management*, 37(13-14), 1267-1286. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2021.1910328>
- Xu, Z., Islam, T., Liang, X., Akhtar, N., & Shahzad, M. (2021). 'I'm like you, and I like what you like' sustainable food purchase influenced by vloggers: a moderated serial-mediation model. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 63(2021), 102737, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102737>
- Yılmaz, B. (2023). Factors influencing consumers' behaviour towards purchasing organic foods: a theoretical model. *Sustainability*, 15(20), 14895, 1-17. <https://doi.org/10.3390/su152014895>
- Yusuf, A. S., Che Hussin, A. R., & Busalim, A. H. (2018). Influence of e-WOM engagement on consumer purchase intention in social commerce. *Journal of Services Marketing*, 32(4), 493-504. <https://doi.org/10.1108/JSM-01-2017-0031>
- Zanoli, R., Naspetti, S., Janssen, M., & Hamm, U. (2015). Mediation and moderation in food-choice models: a study on the effects of consumer trust in logo on choice. *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences*, 72 (2015), 41-48. <https://doi.org/10.1016/j.njas.2015.01.001>
- Zayed, M. F., Gaber, H. R., & El Essawi, N. (2022). Examining the factors that affect consumers' purchase intention of organic food products in a developing country. *Sustainability*, 14(10), 5868, 1-16. <https://doi.org/10.3390/su14105868>

EXTENDED SUMMARY

With the recent increase in food safety concerns, the role of organic foods in healthy nutrition has become an important topic of discussion. This indicates a change in consumer behavior regarding food purchasing. Understanding the underlying reasons for this change will facilitate a more detailed understanding of consumer behavior. The present study aims to reveal the role of intrinsic (health benefits, food safety concerns) and extrinsic (certification, social media) motivations on the intention of Turkish consumers to purchase organic food. The term “organic food” is used to describe food items produced through agricultural processes that do not use artificial pesticides, hormone supplements, or genetically modified organisms (GMOs) (Giampieri et al., 2022). Despite Turkey having an important place in the world organic food production, it still faces significant challenges in the consumption of domestic and imported organic products. A comprehensive analysis of the current status of the domestic market regarding organic food consumption and the investigation of the main factors that motivate consumers can contribute to increasing the dynamism of the organic food market. In this context, it can be said that there are relatively limited studies on the Turkish economy compared to European countries (Çabuk et al., 2014; Ünal et al., 2019; Yılmaz, 2023; Dinç Cavlak & Özdemir, 2024). Therefore, it is anticipated that further studies will contribute to a more comprehensive understanding of the subject, especially in developing countries. The research gaps in these studies that contribute to the national literature have inspired the current study. First of all, more than half of the national studies are based on data sets from at least ten years ago (before the pandemic) (Özfer-Özçelik & Uçar, 2008; Oraman & Unakıtan, 2010; Aygen, 2012; Çabuk et al., 2014). The sampling frame of many of them reflects the behavior of a limited group. In addition, these studies often evaluate the internal factors affecting the intention to purchase organic food in the context of the Theory of Planned Behavior. When the subject is evaluated in the context of international literature, it is seen that there are more studies compared to national studies and that these studies have often been conducted in the last five years (Dangi et al., 2020; Lee et al., 2020; Watanabe et al., 2021; Nagaraj, 2021; Nekmahmud et al., 2022; Parashar et al., 2023; Kalam et al. 2025). The current study attempts to expand the current literature by addressing the intrinsic and extrinsic motivation sources affecting Turkish consumers’ intention to purchase organic food with a larger sample within the framework of self-determination theory. The findings of the current study provide the opportunity to compare with the results of previous studies, especially those conducted in the context of developing countries.

The online survey method was used in the study. The survey was created by adapting statements whose validity and reliability were confirmed in previous studies (Michaelidou & Hassan, 2008; Pham et al., 2019; Dangi et al., 2020; Nekmahmud et al., 2022; Dinç-Cavlak & Özdemir, 2024). The universe of the study is social media users aged 18 and over. Since it was not possible to reach the entire universe, sampling was used. 611 valid responses were collected according to the snowball sampling method. Upon evaluation of the sample, it was ascertained that the majority of the participants were women between the ages of 29 and 39, married, with children, and with a high level of education and income. This result supports the study of Yılmaz (2023) stating that women, especially those with children, are more willing to purchase organic food and that individuals with a higher level of education may have higher awareness and knowledge about organic food. Comprehensive analyses were conducted on the data collected using SPSS 22 and SmartPLS 3.0 software. In this context, the following hypotheses were tested by performing covariance-based structural equation modeling (PLS-SEM).

H₁: Food safety concerns have a positive effect on organic food purchase intention.

H₂: Health benefits have a positive effect on organic food purchase intention.

H₃: Certification has a positive effect on organic food purchase intention.

H₄: Social media has a positive effect on organic food purchase intention.

All other hypotheses except *H₂* were accepted in the study. The most salient finding of this study is that consumers' purchase intentions towards organic foods are not significantly influenced by their awareness of the health benefits of such foods. This indicates that consumers’ awareness of the potential of organic foods to reduce the risk of various diseases (chronic diseases, cancer, cardiovascular diseases, hormonal and learning disorders) in comparison to conventional foods does not adequately motivate them to purchase organic foods. This may be indicative of a deficiency in the capacity of producers and sellers to establish effective marketing communication with consumers regarding the health benefits of organic foods. As the amount of detail provided

regarding health benefits and production processes increases, so too does the probability of individuals electing to purchase organic foods. Another research finding revealed that consumers' intentions to purchase organic food are influenced by food safety concerns. This finding indicates that concerns regarding the safety of conventional foods exert a more substantial influence on the intention to purchase organic food, rather than the positive health effects attributed to such foods. Among the research variables tested, certification was found to be the variable with the most significant effect on the intention to purchase organic food. In this context, implementing various strategies that will increase consumers' trust in certification labels and logos can positively contribute to the possibility of purchasing organic food. Finally, the findings of the study confirm that user interactions through social media platforms have a positive relationship with organic food purchase intention. Therefore, managers of organic food brands can take advantage of social media marketing for customer-product interaction.

TÜRKİYE'DE İLAÇ TANITIM MESLEK GRUBU ÜZERİNE TEZLERİN DOKÜMAN ANALİZİ A DOCUMENT ANALYSIS OF THESES ON THE PHARMACEUTICAL PROMOTION PROFESSION IN TÜRKİYE

Soner METE

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Tıbbi Tanıtım ve Pazarlama Programı

sonermete@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8238-8744

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

19.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Tıbbi Tanıtım
Temsilcisi,
İlaç Sektörü,
Doküman Analizi,
Tez.

Keywords

Medical Sales
Representative,
Pharmaceutical
Industry,
Document Analysis,
Thesis.

Tıbbi tanıtım temsilcileri, ilaç sektöründe bilimsel bilginin sağlık profesyonellerine aktarılmasını sağlayarak hasta güvenliği ve tedavi süreçlerinde önemli bir rol üstlenmektedir. Ancak ilaç tanıtım faaliyetlerinin sağlık sistemine etkileri üzerine yapılan akademik çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma, Türkiye’de tıbbi tanıtım temsilcileri üzerine yapılan lisansüstü tezleri analiz ederek metodolojik yaklaşımları ve araştırma yönelimlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. 1999-2024 yılları arasında yayımlanmış 67 akademik tez doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Tezlerin büyük çoğunluğu yüksek lisans düzeyinde (%86,6) ve devlet üniversitelerinde (%68,7) üretilmiştir. İşletme (%52,2) en yaygın çalışma alanı olup araştırmalar ağırlıklı olarak pazarlama, satış yönetimi ve saha çalışanlarının performansına odaklanmıştır. İlişkisel araştırmalar (%34,3) en sık kullanılan yöntem, anket (%62,7) ve ölçek (%49,3) ise en yaygın veri toplama araçlarıdır. En çok incelenen konular motivasyon ve iş tatmini (%25,4), çalışma koşulları ve mesleki sorunlar (%22,4) ve ilaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi (%13,4) olurken, etik kurallar ve hasta güvenliği gibi kritik konular daha az ele alınmıştır. Sonuçlar, akademik çalışmaların büyük ölçüde pazarlama stratejileri ve iş tatmini gibi performans artırıcı faktörlere odaklandığını, ancak etik karar alma süreçleri ve hasta güvenliği konularının yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Gelecekteki araştırmaların, etik kurallar, hasta güvenliği ve dijital pazarlama stratejileri gibi alanlara daha fazla odaklanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Medical sales representatives play an important role in patient safety and treatment processes by ensuring that scientific knowledge is transferred to healthcare professionals in the pharmaceutical sector. However, academic studies on the effects of drug promotion activities on the healthcare system are limited. This study aims to determine methodological approaches and research trends by analysing postgraduate theses on medical sales representatives in Türkiye 67 academic theses published between 1999-2024 were examined using the document analysis method. The vast majority of theses were produced at the master’s level (86.6%) and in state universities (68.7%). Business administration (52.2%) is the most common field of study, and studies have focused mainly on marketing, sales management, and the performance of field workers. Correlational research (34.3%) is the most frequently used method, while surveys (62.7%) and scales (49.3%) are the most common data collection tools. The most frequently studied topics were motivation and job satisfaction (25.4%), working conditions and professional problems (22.4%), and the effect of drug promotion and promotional activities on prescribing decisions (13.4%), while critical issues such as ethical rules and patient safety were less frequently addressed. The results show that academic studies largely focus on performance enhancing factors such as marketing strategies and job satisfaction, but ethical decision-making processes and patient safety issues are not sufficiently addressed. It was concluded that future research should focus more on areas such as ethics, patient safety, and digital marketing strategies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724442>

Atıf/Cite as: Mete, S. (2025). Türkiye’de ilaç tanıtım meslek grubu üzerine tezlerin doküman analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1274-1292.

Giriş

İlaçlar, hastalıkların önlenmesi, tedavisi veya semptomlarının hafifletilmesi ve diğer tıbbi amaçlarla kullanılan kimyasal veya biyolojik maddelerdir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). İnsan sağlığının korunması ve iyileştirilmesi amacıyla geliştirilen ilaçlar, tıbbi ve bilimsel araştırmaların sonucunda ortaya çıkmakta olup halka arzı konusunda ilaç sektöründe farklı mevzuatlarla yönetilmektedir (Çelik & ark., 2021). İlaçların etkinliğinin ve güvenliğinin sağlanması, yalnızca bilimsel kanıtlara dayalı bilgilerin sağlık profesyonellerine güvenilir bir şekilde iletilmesi ve bu kapsamda yürütülen tanıtım faaliyetlerinin etik ilkelere uygun olarak gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Sağlık ekonomisi ile doğrudan bağlantılı olan ilaç sektörü, bilimsel araştırmalar, teknolojik yenilikler ve küresel sağlık ihtiyaçları doğrultusunda sürekli bir gelişim süreci içerisinde (İEİS, 2022). İlaç tanıtımı, tıp alanındaki yeniliklerin ve tedavi seçeneklerinin sağlık profesyonellerine etkin bir şekilde ulaştırılması ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Ercan & Top, 2016). İlaç tanıtımı, ilaç endüstrisinin büyümesi ve bilimsel bilgilerin yayılması açısından kritik bir öneme sahiptir (Bozyiğit & Akkan, 2013). Bu anlamda ilaç tanıtımı, yeni geliştirilen ilaçların endikasyonları, yan etkileri, dozaj bilgileri ve etkileşimleri gibi hayati bilgilerin sağlık profesyonellerine sunulması, etkin ve güvenli ilaç kullanımını sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Elgün, Çakıcı & Çakıcı, 2021). Özellikle ilaç tanıtım faaliyetlerinin etik çerçevede yürütülmesi, sağlık politikalarının ve hasta güvenliğinin korunması açısından hayati bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Bayram, Güngör & Bayram, 2018).

İlaç tanıtım süreçleri tarihsel olarak incelendiğinde, 19. yüzyılın başlarında ilaç üreticilerinin doğrudan hekimlere ürünlerini tanıtmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde, özellikle eczacılar ve hekimler arasında doğrudan ticari ilişkiler kurulmuş, ilaç firmaları doğrudan tanıtım yaparak ürünlerini pazarlamaya başlamıştır (Akkoç, 2008). İlaç firmaları, hekimlere yönelik tanıtım faaliyetlerini artırmış ve bilimsel verilerin paylaşımına daha fazla önem vermeye başlamıştır (Sezgin, 2013). Yapılan araştırmalara göre, 20. yüzyılın ortalarına kadar ilaç tanıtım süreçleri daha profesyonel ve sistematik bir hâle gelmiştir (Donohue, 2006).

Türkiye’de, tıbbi tanıtım temsilcisi mesleği 1950’li yıllardan itibaren kurumsal bir yapıya bürünmeye başlamış ve özellikle 1980’lerden sonra uluslararası standartlarda uyum sürecine girmiştir. 1990’lardan itibaren, Türkiye’de tıbbi tanıtım temsilcileri için mesleki eğitim programları ve etik kurallar çerçevesi belirlenmiş, Sağlık Bakanlığı tarafından bu alandaki denetimler artırılmıştır (AİFD, 2023). Bu gelişmeler, tıbbi tanıtım temsilcilerinin pazarlama ve tanıtım faaliyetlerini Sağlık Bakanlığı’nın belirlediği resmî mevzuatlara uygun olarak yürütmelerini sağlamıştır (Tıraş, 2020). Türkiye’de ilaç tanıtımı, 1980’lerden itibaren hızla profesyonelleşmiş ve küresel ilaç firmalarının Türkiye pazarına girişiyle birlikte daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur (Göktaş Kulualp & Yiğit, 2019). Sağlık Bakanlığı tarafından 2015 yılında yürürlüğe giren ve 2019 yılında güncellenen *Beşerî Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik* ile ürün tanıtım temsilci (ÜTT) meslek ünvanı tanımlanmış ve çalışma kuralları belirlenmiş, ilaç tanıtımlarının etik ve bilimsel temellere dayandırılması zorunlu kılınmıştır. Bu kapsamda, ÜTT’lerin yalnızca Sağlık Bakanlığı tarafından onaylanmış bilimsel materyalleri kullanarak sağlık profesyonellerine tanıtım yapmalarına izin verilmiş ve hekim, eczacı ve diş hekimleri dışındaki kişilere doğrudan tanıtım yapmaları ilgili yönetmelik gereği kaldırılmıştır. Bu düzenleme, ilaç tanıtım süreçlerinin etik ilkeler doğrultusunda yürütülmesini sağlamakta ve sağlık profesyonellerinin bağımsız karar alma süreçlerini desteklemektedir (Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu [TİTCK], 2019).

Tıbbi tanıtım temsilciliği mesleği, farklı ülkelerde ve bağlamlarda çeşitli isimlerle anılmaktadır. Yönetmelik öncesi dönemlerde Türkiye’de tıbbi tanıtım temsilcisi olarak bilinen bu meslek grubu, uluslararası literatürde “*medical sales representative*”, “*pharmaceutical representative*” veya “*product specialist*” gibi ünvanlarla ifade edilmektedir. Türkiye’de bu mesleğin profesyonelleşmesi ve nitelikli iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla üniversitelerde “*Tıbbi Tanıtım ve Pazarlama*” programları açılmıştır. Bu programlar, tıbbi tanıtım temsilcilerinin sadece satış ve tanıtım süreçlerinde değil, aynı zamanda ilaç sektörü yönetimi, sağlık ekonomisi ve hasta odaklı pazarlama stratejileri konularında da bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır (Düzcü, Akyol & Sancar, 2017). Bayram, Güngör ve Bayram (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, bu eğitim programlarının mezunlarının sektördeki iş bulma oranlarını artırdığı ve meslek içi eğitim gereksinimini azalttığı belirtilmektedir. Ayrıca sektör temsilcileriyle yapılan iş birlikleri sayesinde mezunlar, daha donanımlı ve etik çerçevede çalışan bir iş gücü oluşturmaktadır.

ABD ve Avrupa’da ilaç tanıtımı yapan profesyonellerin eğitim standartlarının ve etik kurallarının sıkı düzenlemelere tabi tutulduğunu göstermektedir (Fugh-Berman & Ahari, 2007). Benzer şekilde, Türkiye’de de ilaç sektörü çalışanlarının eğitim standartlarını belirlemeye yönelik düzenlemeler hayata geçirilmiş ve tıbbi tanıtım

temsilcilerinin mesleki gelişimleri için çeşitli sertifikasyon programları uygulanmaya başlanmıştır (Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği [AİFD], 2023).

Türkiye’de yapılan akademik tezler, ilaç sektöründeki saha çalışanlarının mesleki yeterliliklerini, etik karar alma süreçlerini ve pazarlama stratejilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde, tıbbi tanıtım temsilcilerinin mesleki tatmini, iş yükü ve etik değerler üzerindeki etkilerinin sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Bir çalışmada, tıbbi tanıtım temsilcilerinin motivasyon kaynakları analiz edilmiş ve sektördeki düzenlemelerin çalışanların tutumlarına olan etkisi tartışılmıştır (Nayır, 2010). Benzer şekilde bir çalışma, tıbbi tanıtım temsilcilerinin hekimlerle olan etkileşimlerini ele alarak, bu süreçlerde etik ve yasal kısıtlamaların nasıl uygulandığını incelemiştir (Sezgin, 2013).

Bu çalışma, Türkiye’de tıbbi tanıtım temsilciliği konularında yayımlanmış akademik tezleri sistematik bir biçimde analiz ederek, bu alandaki akademik eğilimleri, araştırma metodolojilerini ve temel bulguları ortaya koymayı hedeflemektedir. Tıbbi tanıtım temsilcisi, sağlık sektörü içerisinde önemli bir yer teşkil etmekte olup bu alanda yapılan akademik çalışmalar, mesleğin etik, hukuki ve pazarlama boyutlarını ele almaktadır. Ancak mevcut akademik literatürde saha çalışanlarının mesleki deneyimlerini, karşılaştıkları zorlukları ve ilaç tanıtım süreçlerindeki değişimleri kapsamlı şekilde ele alan sistematik analizler sınırlıdır. Bu bağlamda, mevcut tezlerin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi, bu alandaki akademik bilgi üretiminin nasıl şekillendiğini anlamak ve gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermek açısından önemli bir gereklilik arz etmektedir. Çalışma kapsamında, ilaç tanıtımı mesleğinin gelişimi, etik çerçevede yürütülen ilaç tanıtım faaliyetleri ve sektördeki akademik yaklaşımlar incelenmiş, mevcut literatürdeki boşlukların belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca incelenen tezler doğrultusunda sektördeki bilimsel bilgi üretiminin nasıl şekillendiği ve gelecekteki araştırmalar için hangi yönlerin daha fazla ele alınması gerektiği konusunda akademik bir çerçeve sunulmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, yazılı ve görsel materyallerin sistematik bir biçimde incelenerek belirli temalar ve desenler doğrultusunda değerlendirilmesini sağlayan nitel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, mevcut yazılı kaynaklar üzerinden bilimsel veri elde edilmesine olanak tanıyarak, konu hakkında kapsamlı bir perspektif geliştirilmesini sağlar (Bowen, 2009).

Araştırma Veri Grubu

Çalışma için ilk taramada Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "ilaç", "mümessil", "pazarlama", "saha", "satış", "sorumlu", "tanıtım", "temsilci", "tıbbi" ve "çalışan" anahtar kelimeleri ile tekli ve ikili kombinasyonlar kullanılmıştır. Bu anahtar kelimelerin tez adında sadece yazıldığı şekliyle geçtiği tüm yıllarda yayınlanmış tezler taranmıştır (Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, 2025). Özellikle tıbbi tanıtım temsilcilerinin değerlendirildiği araştırmalarda “mümessil ve ilaç” ile “çalışan ve ilaç” ve “satış ve ilaç” kelimelerinin yüksek lisans tez başlıklarında, “pazarlama ve ilaç” kelimelerinin ise daha çok doktora tez çalışmalarında tercih edildiği gözlenmiştir (veri tablosu gösterilmemiştir).

Analiz edilen tez başlıklarında, “ilaç” (55 tezde) en sık geçen terim olup araştırmaların sektöre odaklandığını göstermektedir. “satış” (26 tezde) ve “mümessil” (24 tezde) terimleri, ilaç pazarlama ve saha çalışanları üzerine yapılan çalışmaların yoğunluğunu ortaya koymaktadır. “çalışan” (18 tezde) ve “tıbbi” (17 tezde) kavramları, iş tatmini, motivasyon ve tıbbi satış süreçlerinin akademik literatürde önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Bulgular, ilaç sektörüne yönelik akademik araştırmaların satış, mümessillik, temsilcilik, çalışan motivasyonu ve tıbbi süreçler ekseninde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Bu tarama sonucunda toplamda 311 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Doküman analizi kapsamında, erişim iznine ve araştırmaya dâhil edilebilme kriterlerine sahip olan ve ilaç sektöründe tıbbi tanıtım temsilcilerini ele alan 67 tez çalışması, araştırmanın analiz edilecek veri grubunu oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada kullanılan veriler, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında gelişmiş tarama sekmesinde yapılan sorgulamalar sonucunda elde edilmiştir (Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, 2025). Tarama işlemi, en geniş veri kümesine ulaşılmasını sağlamak amacıyla tüm alanlarda gerçekleştirilmiş ve yalnızca erişim izni bulunan detaylı bilgilere ulaşabilmek için tam metin tezler değerlendirmeye alınmıştır. Sorgulama işlemi sonucunda elde edilen tezler, Excel dosya biçiminde matris tablo hâlinde düzenlenerek analiz sürecine dâhil edilmiştir.

Araştırmaya dâhil edilme kriterleri şu şekilde belirlenmiştir:

- YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında ilaç tanıtımından sorumlu meslek grubu ile ilgili yayımlanmış tezler,
- Örneklem grubunda ilaç sektörü çalışanlarını konu edinen tezler,
- Yazarları tarafından erişime açık olarak sunulan ve tam metnine ulaşılabilen tezler.

Araştırma kapsamına alınmayan tezler şu kriterlere göre belirlenmiştir:

- Tarama sürecinde terminolojik olarak benzerlik taşıyan ancak farklı disiplinlerde (örneğin; inşaat, tarım, mühendislik, gıda vb.) yer alan tezler,
- İlaç sektörü çalışanlarına örneklem grubu olarak odaklanmayan tezler,
- Tam metnine ulaşamayan veya erişim izni bulunmayan tezler.
-

Verilerin Analizi

Bu çalışmada tezler, içerik analizi yöntemi kullanılarak sistematik olarak incelenmiştir. İçerik analizi, yazılı dokümanların belirli temalar ve kategoriler çerçevesinde değerlendirilmesini sağlayan nitel bir araştırma tekniğidir. Analiz süreci dört temel aşamada gerçekleştirilmiştir: *örneklem seçme, kategorilerin belirlenmesi, analiz biriminin tanımlanması ve sayısal verilere dönüştürme* (Bailey, 1994).

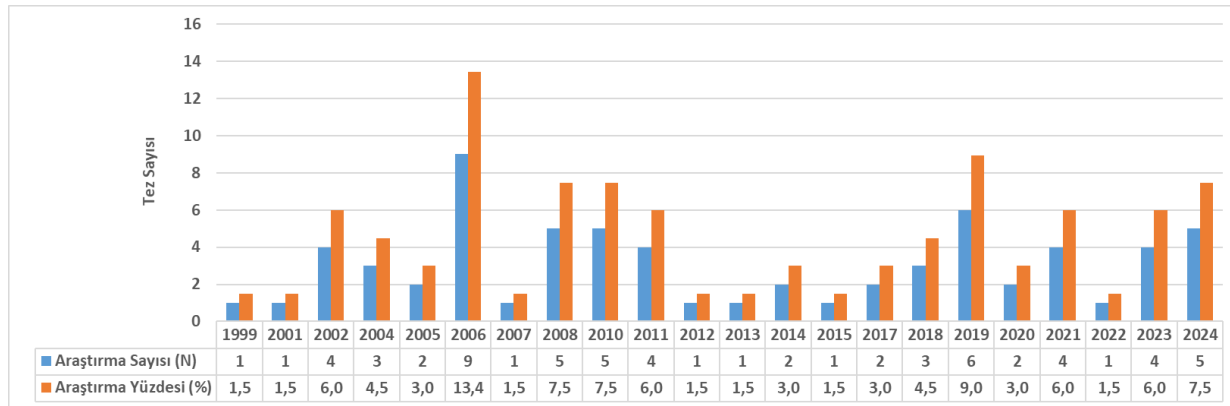
Analiz edilen tezler, belirlenen başlıklar doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar “yayın yılı”, “üniversite türü”, “tezin türü”, “ana bilim dalı”, “araştırma yöntemi”, “örneklem grubu”, “örneklem sayısı”, “veri toplama aracı” ve “incelenen değişkenler” olarak belirlenmiştir. Analiz çalışmasında, 67 tez arasında örneklem büyüklükleri geniş bir yelpazeye yayıldığından örneklem sayısı ortalaması hesaplanarak ilgili diğer başlıklarla ilişkilerine bakılmıştır. Veri işleme sürecinde, tezlerden elde edilen bilgiler Excel formatına aktarılmış ve frekans ($\text{Sayı}=\text{N}$) ile yüzdelik ($\text{Yüzde}=\%$) değerler hesaplanarak tablo ve grafiklerle sunulmuştur. Ayrıca belirli değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla karşılaştırmalı analizler ve kısa tez sonuçlarından yola çıkarak sonuçların tematik olarak gruplanması gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, ilaç tanıtımı meslek grubu alanındaki akademik eğilimleri belirlemeye ve literatürdeki boşlukları ortaya koymaya yardımcı olmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, incelenen tezlerden elde edilen bulgular özetlenmektedir. Tezler belirlenen başlıklara göre sınıflandırılmış ve ilaç tanıtımı alanındaki akademik eğilimler değerlendirilmiştir. Bulgular; yayın yılı, üniversite türü, tezin türü, ana bilim dalı, araştırma yöntemi, örneklem grubu, örneklem sayısı, veri toplama aracı ve incelenen değişkenler temelinde sunulmuş aynı zamanda grafik ve tablolarla desteklenerek analiz edilmiştir.

Tezlerin Yayın Yılı Dağılımı

Bu başlıkta, çalışma kapsamında incelenen tezlerin yıllara göre dağılımı ele alınmıştır. Tarama kriterlerine göre ilk 1999 ile 2024 yılları arasında yayımlanan 67 tez analiz edilmiştir. Yayın yılına göre dağılım incelendiğinde, belirli dönemlerde tez sayısında artış veya azalış olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen tezlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir: En fazla tez, 2006 yılında 9 adet (%13,4), 2019 yılında 6 adet (%9,0) ve 2008-2010-2024 yıllarında ise 5 adet (%7,5) üretilmiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı (N=67)

Tezlerin en yoğun şekilde üretildiği yıllar ve bu dönemlerde akademik ilgiyi artıran olası faktörler değerlendirildiğinde, 2006 yılında Türkiye’de ilaç sektöründeki firmaların birleşme ve satın almalarla genişlemesinin akademik ilginin artmasına neden olduğu düşünülmektedir (Kahraman & Uğurluoğlu, 2016). 2008 ve 2010 yıllarında ise ilaç tanıtım süreçlerine etki edebilecek beşerî tıbbi ürünleri ambalaj ve etiketlemeye ilişkin düzenlemeler ve sektördeki etik standartlara yönelik çalışmaların araştırmalarda bir artışa yol açtığı, 2003’te resmî olarak başlayıp 2015 ve 2019 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından güncellenen “*Beşerî Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik*” ile tıbbi tanıtım temsilciliği ile ilgili akademik çalışmaları teşvik ettiği düşünülmektedir (Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu [TİTCK], 2019). 2024 yılı itibarıyla tıbbi tanıtım temsilcisi mesleğine yönelik artan eğitim programları ve sektörle ilgili düzenlemeler, bu alandaki araştırmalara yön vermiştir (Düzcü, Akyol & Sancar, 2017; TİTCK, 2024).

Üniversite Türü

İncelenen tezlerin yayımlandığı üniversitelerin türlerine göre ele alındığı bu bölümde, devlet ve vakıf üniversitelerinde üretilen tezlerin dağılımı analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen 67 tezin %68,7’si (N=46) devlet üniversitelerinde, %31,3’ü (N=21) vakıf üniversitelerinde hazırlanmıştır (Tablo 1). Devlet üniversitelerinde üretilen tezlerin daha fazla olması, bu alandaki akademik çalışmaların genellikle kamu kurumlarında yoğunlaştığını göstermektedir.

Tablo 1. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Üniversite Türlerine Göre Dağılımı (N=67)

	Üniversite Türü	
	Devlet	Vakıf
Tezin Sayısı (N)	46	21
Tezin Yüzdesi (%)	68,7	31,3

Tezin Türü

İncelenen tezlerin türlerine göre analiz sonuçlarına göre, 67 tezin büyük bir kısmı yüksek lisans düzeyinde hazırlanmıştır. Yüksek lisans tezleri, toplam tezlerin %86,6’sını (N=58) oluştururken, doktora tezleri %13,4’ünü (N=9) kapsamaktadır (Tablo 2). Yüksek lisans tezlerinin daha fazla olması, ilaç sektöründe tıbbi tanıtım temsilcisi konularının lisansüstü düzeyde sıkça çalışıldığını, doktora tezlerinin sayıca daha az olması ise bu alanda daha derinlemesine çalışmaların sınırlı kaldığını işaret etmektedir. Ayrıca yüksek lisans yapan öğrenci sayısının ülke genelinde doktora eğitimine göre daha yaygın oluşu bu tabloyu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Tez Türlerine Göre Dağılımı (N=67)

	Tezin Türü	
	Yüksek lisans	Doktora
Tezin Sayısı (N)	58	9
Tezin Yüzdesi (%)	86,6	13,4

Tezlerin Çalışma Alanı

Bu bölümde, incelenen tezlerin çalışma alanlarına göre sınıflandırılarak akademik eğilimler belirlenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen 67 tezin toplam 21 farklı bilim disipliniinde yer aldığı ve %61,2'sinde (N=41) en fazla İşletme Ana Bilim Dalı'nda çalışmaların üretildiği görülmektedir. Tıbbi tanıtım temsilciliğine ilişkin İşletme Ana Bilim Dalı'nda yapılan yüksek lisans (%52,2, N=35) ve doktora (%9, N=6)) tez çalışmalarının en fazla çalışma alanını oluşturduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı (N=67)

Tezin türü	Çalışma Alanı	(N)	(%)
Doktora (9)	Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı	1	1,5
	İşletme Ana Bilim Dalı	6	9,0
	Sosyoloji Ana Bilim Dalı / Sosyoloji Bilim Dalı	1	1,5
Yüksek Lisans (58)	Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Beslenme ve Diyetetik Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı	6	9,0
	Eczacılık İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Farmasötik Tıp Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı / Pazarlama İletişimi Bilim Dalı	1	1,5
	İnsan Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı	1	1,5
	İstatistik Ana Bilim Dalı	1	1,5
	İşletme Ana Bilim Dalı	35	52,2
	İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Özel Hukuk Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Psikoloji Ana Bilim Dalı / Psikoloji Bilim Dalı	1	1,5
	Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı	2	3,0
	Sosyoloji Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Trafik Planlaması ve Uygulaması Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim Dalı	1	1,5
	Yönetim Bilişim Sistemleri Ana Bilim Dalı / Yönetim Bilişim Sistemleri Bilim Dalı	1	1,5

Araştırma Yöntemi

Bu kısımda, tezlerin konuyu ele alma biçimlerini belirleyen araştırma metodu açısından bakıldığında farklılaşan 11 farklı yöntem deseni görülmektedir. Bunların içinden ilişkisel araştırma yöntemi ile yürütülen tezler toplamda %34,3 (N=23) ile en çok tercih edilen araştırma yöntemini oluşturmuştur. Bu modeli kesitsel (%14,9, N=10) ve tanımlayıcı (%14,9, N=10) nitelikteki çalışmalar takip etmiştir. Ortalama örneklem sayısı açısından, nitel ve nicel araştırmaların birlikte uygulandığı çalışmalarda en yüksek düzeye ulaştığı, sadece nitel araştırmaların uygulandığı tezlerde modelin uygulanabilirliği gereği en az düzeyde kaldığı görülmektedir (Tablo 4). Araştırma yöntemleri, tıbbi tanıtım temsilcileri ile ilgili çalışma alanında hangi metodolojik yaklaşımların tercih edildiğini ortaya koymaktadır. İlişkisel araştırmaların yüksek oranda tercih edilmesi, değişkenler arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik akademik bir eğilimin olduğunu göstermektedir. Tanımlayıcı ve kesitsel araştırmaların yaygınlığı ise saha da kolay veri elde edilebilmesini ve bu sayede zaman tasarrufu ve işgücü kolaylığı sağlaması olarak açıklanabilir.

Tablo 4. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Araştırma Yöntemine ve Ortalama Örneklem Sayılarına Göre Dağılımı (N=67)

Araştırma Yöntemi	(N)	(%)	Ortalama Örneklem Sayısı
Alan Araştırması	4	6,0	332
Betimleme	2	3,0	258
Deneyisel	1	1,5	100
İlişkisel Araştırma	23	34,3	232
Kavramsal	3	4,5	586
Kesitsel	10	14,9	285
Nitel Araştırma	7	10,4	21
Nitel ve Nicel Araştırma	3	4,5	755
Tanımlayıcı	10	14,9	280
Tarama	3	4,5	218
Yapısal Eşitlik Modeli	1	1,5	196

Örneklem Grubu

Bu başlıkta, analize tabi tutulan 67 tezde 4 farklı örneklem grubu üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu gruplar arasında sadece tıbbi tanıtım temsilcilerinin örneklem grubu olduğu çalışmaların %59,7 (N=40) ile en fazla tercih edildiği, sonrasında ise hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerini değerlendirdiği çalışmaların %23,9 (N=16) olduğunu görmekteyiz. Örneklem grupları, tıbbi tanıtım temsilciliği çalışma alanındaki akademik çalışmaların ilaç sektöründeki hangi gruplara ya da paydaşlara odaklandığını ortaya koymaktadır. Tıbbi tanıtım temsilcilerinin, araştırmalarda bizzat örneklem gruplarının içerisinde bulunduğu çalışmaların yoğunluğu saha çalışanlarının ilaç sektörü içindeki kritik rolüne işaret etmektedir (Tablo 5). Ayrıca hekimlerin örneklem grubunda önemli bir yer tutması, ilaç tanıtım süreçlerindeki bilimsel ve etik tartışmaların akademik düzeyde incelendiğini göstermektedir.

Tablo 5. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Araştırma Örneklem Gruplarına Göre Dağılımı (N=67)

Örneklem Grubu	(N)	(%)
Tıbbi Tanıtım Temsilcisi	40	59,7
Hekimler-Tıbbi Tanıtım Temsilcisi	16	23,9
Firma-Tıbbi Tanıtım Temsilcisi	10	14,9
Sağlık ve İlaç Sektörü Çalışanları	1	1,5

Veri Toplama Araçları

İncelenen tezlerde kullanılan veri toplama aracı/araçları analizine göre, 67 tez arasında en sık kullanılan veri toplama aracı anket olup toplamda 42 tezde (%62,7), tek başına ise 26 tezde (%38,8) kullanılmıştır. Anketin yaygın olarak tercih edilmesindeki temel sebepler, saha çalışanlarının görüş ve deneyimlerini ölçmeye yönelik bir yöntem olması, araştırmacıların daha az maliyetle, daha kolay ve kısa sürede çok fazla kişiye ulaşarak verilerin istatistiksel olarak analiz edilme olanağı ortaya çıkarması olduğu söylenebilir. Ölçek kullanımı da önemli bir yer tutmakta olup toplamda 33 tezde (%49,3), tek başına ise 22 tezde (%22,4) kullanılmıştır. Anket ve ölçeğin birlikte kullanıldığı çalışmaların oranı 14 tez (%20,9) olup bu durum özellikle nicel araştırmalarda veri güvenilirliğini artırmak amacıyla tercih edilmektedir. Derinlemesine görüşme tekniği, daha çok nitel araştırmaların yöntemi olarak öne çıkmış ve toplam 7 tezde (%10,4) kullanılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı (N=67)

Veri Toplama Aracı	(N)	(%)	Ortalama Örneklem Sayısı
Anket	26	38,8	205
Anket ve Derinlemesine Görüşme Tekniği	1	1,5	306
Anket ve Form	1	1,5	1849
Anket ve Ölçek	14	20,9	412
Derinlemesine Görüşme Tekniği	6	9,0	23
Ölçek	15	22,4	270
Ölçek ve Form	4	6,0	129

Bu sonuçlar, saha çalışanlarının görüş ve deneyimlerini anlamaya yönelik yapılan araştırmalarda anket ve ölçek kullanımının baskın olduğunu göstermektedir. Ayrıca nitel araştırmalar için derinlemesine görüşme tekniğinin tercih edilmesi, saha çalışanlarının deneyimlerini daha detaylı şekilde inceleme ihtiyacından kaynakladığı düşünülmektedir.

İncelenen Değişkenler

Bu bölümde, tezlerde çalışma amacını oluşturan incelenen değişkenler analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen 67 tez içinde hem yüksek lisans hem de doktora tezi bazında en sık incelenen değişkenlerin başında %25,4 (N=17) ile motivasyon ve iş tatmininin araştırıldığı tezler gelmektedir. Bu değişken türünü sırasıyla %22,4 (N=15) ile çalışma koşulları ve mesleki sorunlar ve %13,4 (N=9) ile İlaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi değişkeninin yer aldığı çalışmalar takip etmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tez Türlerinin İncelenen Değişkenlere Göre Dağılımı (N=67)

İncelenen Değişkenler	Tümü		Yüksek Lisans		Doktora	
	(N)	(%)	(N)	(%)	(N)	(%)
Çalışanlarda ve ilaç pazarlamasında etik	8	12,0	6	9,0	2	3,0
Çalışma koşulları ve mesleki sorunlar	15	22,4	13	19,4	2	3,0
Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları	5	7,5	4	6,0	1	1,5
İlaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi	9	13,4	9	13,4		
İşe alım süreci ve eğitim programları	5	7,5	5	7,5		
Kişisel özellikler ve yeterlilikler	5	7,5	5	7,5		
Motivasyon ve iş tatmini	17	25,4	13	19,4	4	6,0
Örgütsel bağlılık ve performans	3	4,5	3	4,5		

Bu değişkenler, ilaç sektörü saha çalışanlarının mesleki dinamiklerini anlamaya yönelik akademik ilginin yönelimlerini ortaya koymaktadır. Motivasyon ve iş tatmini değişkeninin en sık çalışılan konular arasında yer alması, tıbbi tanıtım temsilcilerinin iş performansları ve mesleki bağlılıklarını anlamaya yönelik bir akademik gereksinimi yansıtmaktadır (Yapraklı & Yılmaz, 2007; Pirinççi & Özdemir Güngör, 2019). Çalışma koşulları ve mesleki sorunlar değişkeni de önemli bir alan olarak dikkat çekmektedir. İlaç sektörü çalışanlarının iş yükü, çalışma saatleri ve karşılaştıkları zorluklar, saha çalışmaları açısından kritik bir konu olup bu alan akademik literatürde sıkça ele alınmaktadır (Eren, 2012; Pomak, Çizmeci & Yayla, 2021). İlaç tanıtımı ve ilaç pazarlamasında etik değişkenlerinin sık incelenmesi, sektörün etik sınırları ve düzenlemelerin akademik boyutta tartışıldığını göstermektedir. Özellikle tıbbi tanıtım temsilcilerinin hekimlerle etkileşimleri ve ilaç tanıtım süreçlerinin etik boyutları, hem akademik hem de yasal düzenlemeler açısından önemli bir araştırma konusu olmaya devam etmektedir (Kulualp & Yiğit, 2019; Elgün, Çakıcı & Çakıcı, 2021).

İncelenen Değişkenler ile Örneklem Grubu Karşılaştırması

İlaç sektörü saha çalışanlarıyla ilgili tezlerde incelenen değişkenlerin hangi örneklem gruplarında ne oranda (%) çalışıldığına baktığımızda bulgular; ilaç sektöründe sadece tıbbi tanıtım temsilcileri üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmaların mesleki motivasyon ve tatmin (%19,4), çalışma koşulları ve mesleki sorunlar (%17,9), kişisel yeterlilikler (%7,5) ve hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları gibi değişkenlere (%7,5) yoğunlaştığını göstermektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerde İncelenen Değişkenlerin Örneklem Grubuna Göre Dağılımı (N=67)

	Örneklem Grubu			
	Firma- Tıbbi Tanıtım Temsilcisi	Hekimler- Tıbbi Tanıtım Temsilcisi	Sağlık ve İlaç Sektörü Çalışanı	Tıbbi Tanıtım Temsilcisi
İncelenen Değişkenler	(%)	(%)	(%)	(%)
Çalışanlarda ve ilaç pazarlamasında etik	3,0	6,0		3,0
Çalışma koşulları ve mesleki sorunlar	1,5	3,0		17,9
Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları		7,5		
İlaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi	3,0	6,0	1,5	3,0
İşe alım süreci ve eğitim programları	1,5	1,5		4,5
Kişisel özellikler ve yeterlilikler				7,5
Motivasyon ve iş tatmini	6,0			19,4
Örgütsel bağlılık ve performans				4,5

Özellikle hekimler ve tıbbi tanıtım temsilcileri üzerine yapılan araştırmalar, ilaç sektörünün pazarlama, tanıtım ve insan kaynakları yönetimi gibi farklı bileşenlerini ele alma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır (Akıcı, Kılboz, Mollahaliloğlu & Özgülcü, 2016). Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları, tıbbi tanıtım faaliyetlerinin etik boyutlarını ve reçeteleme davranışlarına olası etkilerini anlamak açısından akademik ilgiyi üzerinde toplamaktadır (Tosun & Arslan Kurtuluş, 2017; Korkmaz, Mansur & Uslu, 2017). Benzer şekilde, tıbbi tanıtım temsilcilerinin motivasyonu ve iş tatmini konularının sıklıkla incelenmesi, sektörde çalışan bağlılığına yönelik artan ilgiyi yansıtmaktadır. Firmalar açısından değerlendirildiğinde, ilaç sektöründeki rekabet koşullarının, çalışan tatmini, performans yönetimi ve eğitim programları gibi faktörlere yatırım yapılmasını gerektirdiği görülmektedir (Düzcü, Akyol & Sancar, 2017). Çalışan motivasyonu ve iş tatmini, sadece bireysel verimliliği değil, aynı zamanda kurumsal sürdürülebilirliği de etkilemektedir. Bu nedenle ilaç firmalarının tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik politikalarının hem bireysel performansı hem de organizasyonel başarıyı doğrudan etkilediği söylenebilir (Yapraklı & Yılmaz, 2007).

İncelenen Değişkenlerin Tez Yılına Göre Karşılaştırılması

Tıbbi tanıtım temsilcileri ile ilgili tezlerde incelenen değişkenlerin tezin gerçekleştirildiği çalışma yılına göre dağılımı sayısal (N) olarak incelendiğinde, 2006 yılında 6 farklı değişken ile en çok incelendiği, istikrarlı inceleme bakımından motivasyon ve iş tatmini konuları, 2005 yılından itibaren artış göstermiş ve günümüzde de ilgi görmeye devam etmektedir (Tablo 9). Bu durum, sektör içindeki rekabet ve saha çalışanlarının iş tatmini ile kurumsal performans arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymaktadır. Yılmaz (2006), tıbbi tanıtım temsilcilerinin motivasyonunu ve iş tatmininin performansa etkisini inceleyerek, performans bazlı sistemlerin yaygınlaşmasının çalışan bağlılığını etkilediğini göstermiştir (Yılmaz, 2006). İpçioğlu ve Uysal (2009) ise insan kaynakları yönetiminin ilaç sektöründeki çalışan bağlılığı üzerindeki rolünü ele alarak, ilaç firmalarının saha çalışanlarını elde tutma stratejilerine daha fazla önem verdiğini belirtmiştir (İpçioğlu & Uysal, 2009).

Tablo 9. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerde İncelenen Değişkenlerin Tezin Gerçekleştirildiği Yıllara Göre Dağılımı (N=67)

İncelenen Değişkenler	Yıl																							
	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	9	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2
	9	1	2	4	5	6	7	8	0	1	2	3	4	5	7	8	9	0	1	2	3	4		
İncelenen Değişkenler	Tez sayısı (N)																							
Çalışanlarda ve ilaç pazarlamasında etik		1	2		1	1		1									1	1						
Çalışma koşulları ve mesleki sorunlar				1		3	1	1	1	2					1	2			2		1			
Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları			1			2											1					1		
İlaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçetleme kararına etkisi			1		1	1		1									2		1			2		
İşe alım süreci ve eğitim programları	1					1		1	1			1												
Kişisel özellikler ve yeterlilikler				1													1	1	1				1	
Motivasyon ve iş tatmini				1		1		1	2	2	1		2	1	1	1				1	2	1		
Örgütsel bağlılık ve performans									1								1					1		

Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları üzerine yapılan araştırmalar, 2002-2006 yılları arasında artış göstermiş, ancak tanıtım faaliyetlerine getirilen yasal kısıtlamalar sonrasında ilerleyen yıllarda bu konuya akademik ilgi azalmıştır (Tablo 9). Özbucak Albar (2024), hekimlerin ve eczacıların tıbbi tanıtım temsilcileriyle etkileşim düzeyinin zaman zaman azaldığını, 2015 sonrası ilaç tanıtımlarına yönelik kısıtlamaların hekim-tıbbi tanıtım temsilcisi etkileşimini azalttığını ele almıştır.

İncelenen Değişkenlerin Araştırma Yöntemine Göre Karşılaştırılması

Bu karşılaştırmada, 1999-2024 yılları arasında tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin incelenen değişkenlerdeki tercihleri oransal (%) olarak incelenmiştir. Sonuçlar, araştırmacıların sektördeki dinamikleri anlamaya yönelik belirli yöntemleri daha sık tercih ettiğini göstermektedir. İlişkisel araştırmaların incelenen değişkenlerin çoğunda (çalışma koşulları ve mesleki sorunlar: %7,5; motivasyon ve iş tatmini: %10,4; kişisel özellikler ve yeterlilikler: %3; örgütsel bağlılık ve performans: %3) en sık kullanılan yöntem olması, ilaç sektörü saha çalışanlarıyla ilgili çalışmaların çoğunun değişkenler arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik olduğunu göstermektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerde İncelenen Değişkenlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı (N=67)

İncelenen Değişkenler	Araştırma Yöntemi										
	Alan Arş	Betimsel	Deneyssel	İlişkisel	Kavramsal	Kesitsel	Nitel	Nitel-Nicel	Tanımlayıcı	Tarama	Yapısal EM
Çalışanlarda ve ilaç pazarlamasında etik	4,5			4,5	1,5			1,5			
Çalışma koşulları ve mesleki sorunlar				7,5		3,0	6,0	1,5	4,5		
Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları					3,0	1,5			3,0		
İlaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi		1,5		4,5		4,5	1,5			1,5	
İşe alım süreci ve eğitim programları		1,5		1,5		1,5			3,0		
Kişisel özellikler ve yeterlilikler			1,5	3,0			1,5			1,5	
Motivasyon ve iş tatmini	1,5			10,4		4,5	1,5	1,5	4,5	1,5	
Örgütsel bağlılık ve performans				3,0							1,5

Örneğin, motivasyon ve iş tatmini, ilaç pazarlama stratejileri ve satış performansı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar bu yöntemi kullanmıştır. Bu yöntemin yaygın kullanımı, tıbbi tanıtım temsilcileri ile ilgili akademik çalışmaların neden-sonuç ilişkileri üzerine odaklandığını ve sektördeki belirli faktörlerin etkilerini anlamaya çalıştığını göstermektedir. Özellikle motivasyon, iş tatmini, pazarlama stratejileri ve satış performansı gibi değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar bu yöntemi kullanmıştır (Yapraklı & Yılmaz, 2010; Oralhan & İbili, 2019).

Kesitsel araştırmaların sıklıkla tercih edilmesi, araştırmaların belirli bir zaman diliminde saha çalışanlarının ve hekimlerin tutumlarını, iş tatmini ve pazarlama stratejileri gibi değişkenleri ölçmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Tanımlayıcı araştırmalar ise mevcut durumu ortaya koymaya yönelik çalışmalar için kullanılmıştır. Örneğin, ilaç tanıtımı süreçleri, hekim-tıbbi tanıtım temsilcisi ilişkileri ve etik pazarlama stratejileri gibi konular bu tür çalışmalarda ele alınmıştır. İlaç tanıtımı, hekim- tıbbi tanıtım temsilcisi ilişkileri ve etik pazarlama stratejileri gibi konular bu tür çalışmalarda ele alınmıştır (Tosun & Arslan Kurtuluş, 2017). Nitel araştırmaların az sayıda tezde kullanılması (Civaner, 2006; Yalçın, 2019) bu alanda daha çok nicel verilere dayalı analizlerin tercih edildiğini göstermektedir. Ancak saha çalışanlarının deneyimlerini, çalışma koşulları ve mesleki sorunlarını, motivasyon ve iş tatmini gibi konularını derinlemesine inceleyen araştırmalarda nitel yöntemler kullanılmıştır (Tablo 10).

İncelenen Değişkenler ile Veri Toplama Aracına Göre Karşılaştırılması

Karşılaştırmalı analizin bu kısmı, 1999-2024 yılları arasında ilaç sektörü saha çalışanları üzerine yapılan tezlerde kullanılan veri toplama araçlarının incelenen değişkenlere göre dağılımını incelemektedir. Sonuçlar, araştırma konularının doğasına bağlı olarak belirli veri toplama araçlarının daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Anket yöntemi, tıbbi tanıtım temsilcileri ile ilgili yapılan tez araştırmalarında en yaygın kullanılan (%39) ve tüm incelenen değişkenler için kullanılan bir veri toplama aracı olmuştur. Motivasyon ve iş tatmini değişkeninin araştırıldığı tezlerde tek başına ölçek kullanımının (%10,4) daha çok tercih edildiğini söyleyebiliriz. Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumlarının değerlendirildiği çalışmalarda ise veri toplama aracı olarak tercihlerin anket veya anket/ölçek olduğu görülmektedir (Tablo 11).

Tablo 11. Tıbbi Tanıtım Temsilcilerine Yönelik Tezlerde İncelenen Değişkenlerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı (N=67)

	Veri Toplama Aracı							
	Anket (%)	Anket ve Der. Görüşme (%)	Anket ve Form (%)	Anket ve Ölçek (%)	Der. Görüşme (%)	Ölçek (%)	Ölçek ve Form (%)	
İncelenen Değişkenler								
Çalışanlarda ve ilaç pazarlamasında etik	6,0		1,5	3,0		1,5		
Çalışma koşulları ve mesleki sorunlar	7,5			4,5	4,5	4,5	1,5	
Hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik tutumları	4,5			3,0				
İlaç tanıtımı-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi	9,0			1,5	1,5	1,5		
İşe alım süreci ve eğitim programları	4,5					1,5	1,5	
Kişisel özellikler ve yeterlilikler	3,0				1,5	1,5	1,5	
Motivasyon ve iş tatmini	4,5	1,5		7,5	1,5	10,4		
Örgütsel bağlılık ve performans				1,5		1,5	1,5	

İncelenen Tezlerin Sonuçlarının Tematik Analizi

Tezlerin sonuç bölümlerine yapılan tematik analiz, ilaç sektörü saha çalışanlarına yönelik akademik çalışmaların belirli temalar etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Motivasyon ve iş tatmini (63 tez), saha çalışanlarının performansı ve bağlılığı açısından en belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır. Hekim-tıbbi tanıtım temsilcisi ilişkisi (40 tez), ilaç pazarlama stratejileri üzerinde etkili olup bu ilişkinin etik sınırlar içinde şekillendiği görülmektedir. İlaç tanıtım ve pazarlama (27 tez), promosyonel faaliyetlerin ve marka bilinirliğinin hekimlerin reçete kararları üzerindeki etkisini incelemektedir. Etik ve düzenlemeler (9 tez), sektörde güvenilirliği sağlama açısından kritik bir rol oynamaktadır. Reçeteleme davranışı (9 tez) konusundaki çalışmalar, hekimlerin reçete kararlarını bilimsel verilere dayalı olarak şekillendirdiğini ancak tanıtım faaliyetlerinin de belirli bir etkisi olabileceğini göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Tıbbi tanıtım temsilciliği, ilaç sektöründe bilimsel bilginin sağlık profesyonellerine aktarılmasını sağlayarak, hasta güvenliği ve tedavi süreçlerinde kritik bir rol üstlenmektedir. Tıbbi tanıtım temsilciliği, yalnızca ilaç tanıtımı yapmakla kalmayıp, sağlık sektöründeki güncel gelişmeleri, ilaç etkileşimlerini ve klinik araştırma bulgularını hekimlere ileterek kanıta dayalı tıp uygulamalarına katkıda bulunmaktadır (Harker & Harker, 2007).

Genel olarak bakıldığında tıbbi tanıtım temsilciliği, etik kurallar çerçevesinde yürütülen pazarlama stratejileri ve bilimsel iletişim süreçlerini birleştirmektedir. Ancak ilaç tanıtım süreçlerine ilişkin düzenleyici değişiklikler ve dijitalleşme gibi dinamikler, mesleğin işleyişini ve uygulama alanlarını sürekli olarak dönüştürmektedir (Ventola, 2014). Bu nedenle tıbbi tanıtım temsilciliği üzerine yapılan akademik çalışmalar, mesleğin dinamiklerini, karşılaşılan zorlukları ve etik meseleleri derinlemesine inceleyerek sektöre önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin, tıbbi tanıtım temsilcilerinin etik davranış algılarını inceleyen bir araştırmada, tıbbi tanıtım temsilcilerinin en yüksek düzeyde işletmeye karşı etik davranış algısına sahip oldukları, bunu müşterilere ve genel mesleğe karşı etik davranış algısının takip ettiği belirlenmiştir (Kulualp & Yiğit, 2019).

Bu çalışma, Türkiye’de tıbbi tanıtım temsilciliği üzerine yapılan akademik tezleri analiz ederek, bu alandaki araştırma eğilimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen araştırmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 1999-2024 yılları arasında yayımlanan 67 tez incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, tıbbi tanıtım temsilcisi mesleğinin akademik alanda giderek daha fazla incelendiği, özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren bu alandaki tez sayısında artış yaşandığı görülmüştür. Örneğin, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu tarafından getirilen “*Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik*” saha çalışanlarının etik kurallara uyumunun artırılmasına katkıda bulunmuştur (Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu [TİTCK], 2019). Aynı zamanda çalışma kapsamında ulaşılan tezlerin dağılımları, tıbbi tanıtım temsilcilerine yönelik akademik çalışmalara olan ilgi ve farkındalığın arttığı anlamına gelmektedir.

Türkiye’de ilaç sektörü saha çalışanları üzerine yapılan akademik tezler, ağırlıklı olarak motivasyon, iş tatmini, etik kurumsallaşma ve işten ayrılma niyeti gibi konulara odaklanmaktadır. Örneğin, Çelenk (2018) tarafından yapılan çalışmada, duygusal emeğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve motivasyonun bu süreçteki aracı rolü incelenmiştir. Uluslararası literatürde de benzer temaların ele alındığı görülmekte olup ilaç sektörü çalışanlarının etik algıları, satış performansına etkisi ve örgütsel bağlılıkları küresel düzeyde araştırma konusu olmuştur (Saleem & Usmani, 2023; Sawad & Andrews, 2022). Türkiye’de yapılan tezler, ulusal sağlık politikaları ve ilaç sektörüne özgü düzenlemeler çerçevesinde şekillenirken, uluslararası çalışmalar daha çok çokuluslu ilaç firmaları, küresel pazarlama stratejileri ve kültürel farklılıkların tıbbi tanıtım temsilciliğine etkisi gibi unsurları ele almaktadır (Khazzaka, 2019). Bulgular, Türkiye’de yürütülen çalışmaların uluslararası literatürle ortak temalar içerdiğini, bununla birlikte yerel koşulların etkisiyle özgün özellikler barındırdığını göstermektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan tezlerin büyük bir kısmının işletme ve çalışma ekonomisi gibi alanlarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, ilaç sektörünün sadece farmasötik bir alan değil, aynı zamanda yönetsel, pazarlama ve örgütsel davranış perspektiflerinden de ele alındığını göstermektedir. İşletme Ana Bilim Dalı, tıbbi tanıtım temsilcileri üzerine yapılan tezlerin en yaygın olarak üretildiği alan olarak %52,2 oranla öne çıkmaktadır. Yüksek lisans düzeyindeki çalışmalar, genellikle sektörün temel yönetsel ve pazarlama stratejilerine odaklanırken, doktora tezleri daha özgül ve derinlemesine incelemeler yapmaktadır. Bu, doktora araştırmalarının genellikle daha özgün ve özgül sorulara odaklanarak sektördeki karmaşık dinamikleri anlamaya yönelik çalışmalar sunduğunu göstermektedir.

Çalışmada en sık kullanılan araştırma yöntemlerinin ilişkisel araştırmalar, tanımlayıcı araştırmalar ve kesitsel araştırmalar olduğu belirlenmiştir. İncelenen tezlerde ilişkisel araştırmalar %34,3 ile en çok tercih edilen yöntem olurken, kesitsel ve tanımlayıcı araştırmalar %14,9 oranında kullanılmıştır. Nitel-nicel araştırmaların birlikte uygulandığı çalışmalar daha büyük örneklemelere sahipken, yalnızca nitel araştırmalar daha sınırlı kalmıştır. Bu durum, akademik ilgiyi değişkenler arası ilişkiler ve saha çalışanlarının mesleki dinamiklerini betimleme yönünde şekillendirmektedir.

Örneklem grupları incelendiğinde, sadece tıbbi tanıtım temsilcilerini örneklem alan çalışmalar %59,7 (N=40) ile en yaygın grup olurken, hekimlerin tıbbi tanıtım temsilcilerini değerlendirdiği çalışmalar %23,9 (N=16) oranındadır. Genel olarak, tezlerin %76,1’i (N=51) tıbbi tanıtım temsilcilerini örneklem grubu olarak ele alan çalışmalar olup bu durum saha çalışanlarının ilaç sektöründeki kritik rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca hekimlerin örneklemde önemli bir yer tutması, ilaç tanıtım süreçlerinin bilimsel ve etik yönlerine akademik ilginin yüksek olduğunu göstermektedir. İncelenen 67 tezde en sık kullanılan veri toplama aracı anket (%62,7; N=42) olup tek başına kullanımı %38,8 (N=26) olarak tespit edilmiştir. Ölçek kullanımı %49,3 (N=33) olup tek başına tezlerde %22,4 (N=22) oranında tercih edilmiştir. Anket ve ölçeğin birlikte kullanımı %20,9 (N=14) düzeyindedir ve nicel araştırmalarda veri güvenilirliğini artırmak amacıyla tercih edildiği düşünülmektedir. Derinlemesine görüşme tekniği %10,4 (N=7) oranında kullanılmış olup daha çok nitel araştırmalarda öne çıkmıştır. Anketin yaygın kullanımı, saha çalışanlarının görüş ve deneyimlerini ölçmeye yönelik süre, maliyet ve işgücü tasarrufu açısından akademik eğilimi göstermektedir.

Ayrıca incelenen değişkenler arasında motivasyon ve iş tatmini, çalışma koşulları ve mesleki sorunlar, ilaç tanıtımı ve etik kurallar gibi konuların ön plana çıktığı tespit edilmiştir. En sık incelenen değişken motivasyon ve iş tatmini (%25,4; N=17) olmuştur. Bunu sırasıyla çalışma koşulları ve mesleki sorunlar (%22,4; N=15) ile ilaç tanıtım-promosyonel çalışmaların reçeteleme kararına etkisi (%13,4; N=9) takip etmektedir. Tıbbi tanıtım temsilciliği ile ilgili tezlerde, motivasyon ve iş tatmini konularına akademik ilginin 2005’ten itibaren arttığı ve 2006’nın en fazla farklı değişkenin incelendiği yıl olduğu gözükmemektedir. Bu eğilim, rekabetin ve iş tatmininin kurumsal performansa etkisine yönelik ilgiyi yansıtmaktadır. Analizde, 1999-2024 yılları arasında yapılan tezlerde tek başına anket kullanımı (%39) en yaygın ölçüm aracı olurken, motivasyon ve iş tatmini değişkeninin araştırıldığı konularda ise ölçek (%10,4) tercih edilmiştir. Hekim-tıbbi tanıtım temsilcisi etkileşiminde anket ve anket-ölçek kombinasyonu, işe alım süreci ve eğitim programlarının incelendiği tezlerde ise yalnızca anket kullanımı öne çıkmaktadır.

İlaç pazarlamasındaki etik sorunlar ve tıbbi tanıtım temsilciliği mesleğinin karşılaştığı mesleki zorluklar, incelenen tezlerde sıklıkla ele alınan değişkenler arasında yer almaktadır. Bu araştırmalar, tıbbi tanıtım temsilcilerinin mesleki memnuniyetini artırmaya, etik standartları geliştirmeye ve iş sağlığı ile güvenliği alanında iyileştirmeler yapmaya yönelik önemli katkılar sunmaktadır. Tıbbi tanıtım temsilcilerinin iş koşulları üzerine yapılan

araştırmalar, bu mesleğin dinamiklerini daha iyi anlamaya yardımcı olmaktadır. Nitekim iş stresi ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada tıbbi tanıtım temsilcilerinin orta düzeyde iş stresi yaşadıkları ve iş stresi ile iş tatmini arasında negatif bir ilişki bulunduğu saptanmıştır (Yapraklı & Yılmaz, 2010). Benzer şekilde, ilaç sektörü çalışanlarının etik algıları ve pazarlama süreçlerindeki tutumlarını konu alan uluslararası araştırmalar da bu mesleğin etik ve düzenleyici bir çerçevede değerlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Brendan & Paige, 2016). Bununla birlikte, dijital sağlık çözümleri ve ilaç tanıtım süreçlerinin dijitalleşmesi, gelecekte yapılacak araştırmalar açısından kritik bir alan olarak öne çıkmaktadır (Hole & et al, 2013). Dolayısıyla bu alandaki akademik çalışmaların artarak devam etmesi, hem sektörün daha sağlıklı ve etik bir zeminde yönetilmesine katkı sağlayacak hem de tıbbi tanıtım temsilciliği mesleğinin gelecekteki dönüşümüne bilimsel bir temel oluşturacaktır.

Özellikle çalışan motivasyonu ve etik algılar üzerine yapılan araştırmaların, hem Türkiye’de hem de uluslararası düzeyde önemli bir çalışma alanı olduğu görülmektedir. Ancak uluslararası literatürde teknolojik dönüşüm, dijital pazarlama ve yapay zekâ destekli ilaç satış stratejileri gibi konular daha fazla ele alınırken, Türkiye’de yapılan tezlerde saha çalışanlarının bireysel deneyimleri ve iş tatmini gibi konuların öne çıktığı dikkat çekmektedir (Elgün, Çakıcı & Çakıcı, 2021; Liu, Zhao, Kamioka & Nakamura, 2021). Türkiye’deki akademik çalışmaların ulusal düzenleyici politikalar ve sektörel dinamikler nedeniyle belirli açılardan farklılaştığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın literatüre katkısı iki temel noktada öne çıkmaktadır:

1. Ulusal akademik eğilimlerin belirlenmesi: Türkiye’de ilaç sektörü saha çalışanlarına yönelik yapılan akademik çalışmaların konu dağılımı, metodolojik tercihleri ve incelenen değişkenleri sistematik olarak sunulmaktadır.
2. Sektörel bağlamda iç görü sağlama: İlaç sektörü saha çalışanlarına ilişkin akademik çalışmaların saha uygulamalarıyla nasıl örtüştüğü değerlendirilerek, ilaç firmaları ve politika yapımcılar için anlamlı çıkarımlar sunulmasına yardımcı olabilecektir.

Bu çalışmanın sonuçları, ilaç tanıtım süreçleri, ilaç sektörü saha çalışanlarının çalışma koşulları, mesleki sorunları ve sektörel dinamikler üzerine yapılan akademik tez araştırmalarının mevcut eğilimlerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Analiz sonuçları, ilaç satış ve pazarlama konularının akademik çalışmalarda sürekli olarak ön planda yer aldığını, çalışan deneyimi ve iş tatmini konularına yönelik araştırmaların 2010’lardan itibaren belirgin şekilde arttığını ve etik düzenlemelerin son yıllarda daha fazla akademik ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Dijitalleşme ve yapay zekâ çalışmaları ise yeni bir araştırma eğilimi olarak yükselmektedir. Ayrıca bu alandaki araştırmaların artarak devam etmesi, sektörün daha sağlıklı ve etik bir çerçevede yönetilmesine katkı sağlayacaktır. Gelecek çalışmalarda, tıbbi tanıtım temsilciliğine ve ilaç tanıtım süreçlerine yönelik daha kapsamlı uzun vadeli analizlerin yapılması önerilmektedir. Özellikle dijital pazarlama, hasta odaklı yaklaşımlar ve düzenlemelerin etkisi gibi konular, bu alandaki akademik literatüre önemli katkılar sağlayabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olup yazarın katkı oranı %100’dür.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan ve kamuya açık olan tezler incelenmiştir. Çalışma kapsamında yalnızca yazarları tarafından erişim izni verilen tezler kullanıldığından, etik kurul izni alınmasına gerek duyulmamıştır.

Kaynakça

- Akıcı, A., Kılboz, M. M., Mollahaliloğlu, S., Özgülcü, Ş., Alkan A. (2016). Hekimlerin ilaç tanıtım faaliyetlerine yönelik bakışlarının incelenmesi. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 6(4), 161-165.
- Akkoç, İ. (2008). *Organizasyon ve liderliğin satış gücü performansı üzerinde etkisi: ilaç sektörü örneği* [Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi.]. Ulusal Tez Merkezi.
- Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği (AİFD). (2023). AİFD iyi tanıtım ilkeleri. Erişim adresi: <https://www.aifd.org.tr/wp-content/uploads/2023/03/AIFD-Iyi-Tanitim-Ilkeleri-2023.pdf>
- Bailey, K. D. (1994). *Methods of social research* (4th ed.). The Free Press.
- Bayram, F., Güngör, T., & Bayram, S. (2018). Meslek olarak tıbbi mümessilliğin seçiminde etik bağlılık: tıbbi tanıtım ve pazarlama öğrencileri üzerine bir uygulama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53(1), 201-216.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bozyiğit, S., & Akkan, E. (2013). Kişisel satışta etik: adana ilindeki tıbbi satış temsilcilerinin etik tutumlarının incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 49-79.
- Brendan S., & Paige W. (2016). Ethics and compliance in global pharmaceutical industry marketing and promotion: the role of the IFPMA and self-regulation. *Pharmaceuticals Policy and Law*, 18(1-4), 199-206.
- Civaner, M. (2006). *Türkiye’de ilaç şirketlerinin kullandıkları pazarlama yöntemleri ve hekimlerin bu konudaki değerlendirmelerinin etik açıdan sorgulanması* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çelenk, S. (2018). *Duygusal emeğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde motivasyonun aracı rolü: İlaç sektörü çalışanları üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çelik, İ. N., Arslan, F. K., Tunç, R., & Yıldız, İ. (2021). İlaç keşfi ve geliştirilmesinde yapay zekâ. *Ankara Ecz. Fak. Derg.*, 45(2), 400-427.
- Donohue J. (2006). A history of drug advertising: the evolving roles of consumers and consumer protection. *The Milbank quarterly*, 84(4), 659–699. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2006.00464.x>
- Düzcü, T., Akyol, M., & Sancar, O. (2017). Ürün tanıtım temsilcilerinin yeterlilik eğitimindeki başarı düzeylerinin demografik özellikleriyle karşılaştırılması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(2), 247-257. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/551888>
- Elgün, R. F., Çakıcı, A., & Çakıcı, C. (2021). İlaç sektöründe etiğin kurumsallaşması: satış temsilcilerinin algıları üzerine bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 343-360. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.971616>
- Ercan, T., & Top, M. (2016). İlaç tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin önemi. *J Cumhuriyet Univ Health Sci Inst*, 1(2), 1-7.
- Eren, M. (2012). “Sağlık biraz da kirlenmiş bir alan” Türkiye sağlık sektörü içerisinde mümessiller. *Çalışma ve Toplum*, 1(32), 187-218.
- Fugh-Berman, A., & Ahari, S. (2007). Following the script: how drug reps make friends and influence doctors. *PLoS medicine*, 4(4), e150. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0040150>
- Göktaş Kulualp, H., & Yiğit, M. (2019). Tıbbi satış mümessillerinin etik davranış algılarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 261-278. <https://doi.org/10.35343/kosbed.621824>
- Harker, M., & Harker, D. (2007). Direct-to-consumer-advertising of prescription medicines: a theoretical approach to understanding. *Leadership in health services*, 20(2), 76–84. <https://doi.org/10.1108/17511870710745411>
- Hole, G., Hole, A. S., & McFalone-Shaw, I. (2021). Digitalization in pharmaceutical industry: What to focus on under the digital implementation process? *International Journal of Pharmaceutics*: X, 3, 100095. <https://doi.org/10.1016/j.ijpx.2021.100095>

- İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası (İEİS). (2022). Türkiye ilaç sektörü 2022. Erişim adresi: https://www.ieis.org.tr/static/shared/publications/pdf/23623XAfT_tr_ilac_sektoru_2022.pdf
- İpçioğlu, İ., & Uysal, G. (2009). İnsan kaynakları uygulamaları ve duygusal bağlılık arasındaki ilişki: ilaç firmaları satışı üzerine bir analiz. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 11(3), 131-148.
- Kahraman, G., & Uğurluoğlu, Ö. (2016). Türkiye ilaç sektöründe stratejik ortaklıklar, birleşme ve satın almalar: 2006-2014 döneminin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 198-221. <https://doi.org/10.11611/yead.282176>
- Khazzaka M. (2019). Pharmaceutical marketing strategies' influence on physicians' prescribing pattern in Lebanon: ethics, gifts, and samples. *BMC health services research*, 19(1), 80. <https://doi.org/10.1186/s12913-019-3887-6>
- Korkmaz, S., Mansur, F., & Uslu, D. (2017). Dijital ilaç pazarlama uygulamaları geleneksel uygulamaları yıkıyor mu? Hekimlere yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(2), 94-105.
- Liu Q., Zhao Y., Kamioka T. and Nakamura M. (2021). Digital transformation challenges in the sales of pharmaceutical companies in Japan. *Asian Journal of Business Research*, 11(3), 72-91. <https://doi.org/10.14707/ajbr.210115>
- Nayir, N. (2010). *Tıbbi satış temsilcilerinin motivasyonu: "X ilaç firması üzerine bir araştırma"* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi
- Oralhan, B., & İbili, Ç. (2019). Tıbbi mümessillerin iş tatmini seviyesinin ve iş tatminini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 161-174. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.523459>
- Özbucak Albar, B. (2024). Günümüzde türk ilaç endüstrisi ve tıbbi satış mümessilleri: bir durum değerlendirmesi. *EJONS International Journal on Mathematic, Engineering and Natural Sciences*, 8(1), 116-125. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10814379>
- Pirinççi, S., & Özdemir Güngör, D. (2019). Çalışan motivasyonunu etkileyen faktörlerin AHP yöntemi ile değerlendirilmesi: Bir ilaç firması uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2512-2527. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/338233649_Calisan_Motivasyonunu_Etkileyen_Faktörlerin_AHP_Yöntemi_Ile_Degerlendirilmesi_Bir_Ilac_Firmasi_Uygulaması
- Pomak, İ., Çizmecici, B., & Yayla, E. N. (2021). Tıbbi ilaç mümessili olarak çalışan satış elemanlarının psikolojik sermaye ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin analizi. *Abi Evran Akademik*, 2(2), 29-52.
- Saleem, S. M., & Usmani, S. (2023). Effect of pharmaceutical sales representatives' unethical practices on sales performance: A comparison between MNCs and national companies. *KASBIT Business Journal*, 16(3), 61-81.
- Sawad, A. B., & Andrews, K. (2022). Marketing training strategies that pharmaceutical sales managers use to reduce unethical behavior. *Journal of education and health promotion*, 11, 202. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_1081_21
- Sezgin, S. (2013). *İlaç sektöründe kişisel satış ve tıbbi mümessiller* [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Türkiye İlaç ve Tıbbî Cihaz Kurumu [TİTCK]. (2019). Beşeri tıbbi ürünlerin tanıtım faaliyetleri hakkında yönetmelik. *Resmî Gazete*, 16 Kasım 2019, Sayı: 30950. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20880&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Türkiye İlaç ve Tıbbî Cihaz Kurumu [TİTCK]. (2024). Beşeri tıbbi ürünlerin tanıtım faaliyetleri hakkında yönetmelik. *Resmî Gazete*, 3 Aralık 2024, Sayı: 32741. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/12/20241203-6.htm>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). İlaç ve eczacılık ürünleri sektörü raporu. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/İlaç%20ve%20Eczacılık%202023.pdf>
- Tıraş, H. H. (2020). Türkiye'de ilaç sektörünün gelişimi; bir durum değerlendirmesi. *Journal of Economics and Research*, 1(1), 42-59. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1633353>

- Tosun, N., & Arslan Kurtuluş, S. (2017). Hekimlerin reçeteleme kararında ilaç mümessillerinin rolü: Pilot çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 899-905. Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-role-of-pharmaceutical-representatives-in-the-prescribing-decision-of-physicians-a-pilot-study.pdf>
- Ventola, C. L. (2014). Social media and health care professionals: benefits, risks, and best practices. *Pe&T: a peer-reviewed journal for formulary management*, 39(7), 491–520.
- Yalçın, M. (2019). *Yetenek yönetimi algısının X ve Y kuşaklarının iş tatminlerine etkisi* [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yapraklı, Ş., & Yılmaz, M. K. (2007). Satış gücü motivasyonu - iş tatmini ölçeklerinin test edilmesi ve motivasyonun iş tatmini üzerindeki etkisinin belirlenmesi: ilaç sektöründe bir uygulama. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 9(3), 62-98. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isguc/issue/25502/268913>
- Yapraklı, Ş., & Yılmaz, M. K. (2010). Çalışanların iş stresi algılarının iş tatminleri üzerindeki etkisi: Erzurum’da ilaç mümessilleri üzerinde bir saha araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 155-183.
- Yılmaz, M. K. (2006). *Stres ve motivasyonun, satış gücünün iş tatmini üzerine etkisi: Erzurum’daki ilaç satış mümessilleri üzerinde bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (2025). *Ulusal Tez Merkezi* [Web sayfası]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2025)

EXTENDED SUMMARY

Drugs are chemical or biological substances used for disease prevention, treatment, and symptom relief (TCTB, 2023). The pharmaceutical sector is closely linked to health economics and evolves through scientific research (IEIS, 2022). Ensuring drug promotion adheres to scientific and ethical standards is crucial for patient safety (Bayram, Güngör & Bayram, 2018). Historically, drug manufacturers began direct promotions to doctors in the 19th century, becoming more professional by the mid-20th century (Akkoç, 2008; Donohue, 2006). In Türkiye, pharmaceutical representation was institutionalized in the 1950s, with increased emphasis on ethical regulations in 2015 and 2019 (Tıraş, 2020; SB, 2019). This study examines academic trends and methodological approaches in pharmaceutical promotion representation in Türkiye by analyzing theses published between 1999-2024. However, comprehensive research on field workers' professional experiences and industry changes remains limited. Evaluating these theses through content analysis helps identify gaps in academic knowledge and guide future research.

Medical promotion representation is a key element of the pharmaceutical industry, shaped by scientific promotion, marketing management, and ethical regulations. Academic research primarily explores motivation, job satisfaction, professional commitment, and ethical standards, while pharmaceutical companies' competitive strategies influence the roles of representatives. Digitalization has significantly transformed pharmaceutical promotion, with social media and AI-driven marketing strategies gradually replacing traditional models. However, the impact of this transformation on academic literature in Türkiye remains largely unexplored.

In this study, 67 academic theses published between 1999-2024 were examined using the document analysis method. Document analysis is a qualitative research method that allows the systematic evaluation of written materials (Bowen, 2009). For the study, the YOK National Thesis Center database was scanned with the keywords "medicine", "representative", "marketing", "field", "sales", "responsible", "promotion", "representative", "medical" and "employee" in single and double combinations, 311 theses were identified and 67 theses were included in the analysis according to the accessibility criteria. During the data collection process, full-text theses with access permission were evaluated and the data were coded and analyzed in Excel format. The theses included in the study were classified in terms of publication year, university type, department, research method, sample group and the variables examined. Using the content analysis method, data were grouped around specific themes and expressed numerically (Bailey, 1994). Since only publicly available theses were examined in the study, ethics committee approval was not required.

This study analyzes academic trends, research methodologies, and key findings on pharmaceutical promotion representation in Türkiye by examining 67 academic theses published between 1999-2024 in the National Thesis Center database of the Council of Higher Education (YOK). The findings indicate a rise in studies on medical representation since the mid-2000s, largely influenced by regulatory changes and ethical compliance requirements in the sector (TİCTK, 2019). Most theses are concentrated in business administration (52.2%) and labor economics, with master's studies focusing on marketing and management strategies, while doctoral research delves into more in-depth topics. The most frequently used methods include correlational studies (34.3%) and descriptive/cross-sectional studies (14.9%), while surveys (62.7%) and scales (49.3%) are the predominant data collection tools. Medical promotion representatives are the most examined sample group (59.7%), followed by studies evaluating the role of physicians in drug promotion (23.9%). The most commonly studied topics include motivation and job satisfaction (25.4%), working conditions and professional challenges (22.4%), and drug promotion (13.4%). Research on job stress in the pharmaceutical sector reveals a negative correlation between job stress and job satisfaction (Yapraklı & Yılmaz, 2010). Additionally, ethical issues in pharmaceutical marketing and the challenges faced by medical representatives are frequently examined at the academic level (Brendan & Paige, 2016). While Turkish academic theses mainly focus on job satisfaction, motivation, and ethical perceptions of field workers, international research emphasizes technological transformation, digital marketing, and AI-driven drug sales strategies (Elgün, Çakıcı & Çakıcı, 2021; Liu, Zhao, Kamioka & Nakamura, 2021). Turkish studies align with national health policies and pharmaceutical regulations, whereas international research addresses global pharmaceutical companies, marketing strategies, and cultural influences on drug representation (Khazzaka, 2019).

Academic studies on pharmaceutical promotion representation in Türkiye primarily focus on performance-enhancing factors such as marketing strategies and job satisfaction of field workers, while ethical decision-making processes and patient safety remain underexplored. Future research should emphasize ethical regulations, patient safety in drug promotion, long-term career planning, and digital marketing strategies. This study contributes to the literature in two key areas. First, it systematically evaluates the subject distribution, methodological preferences, and variables examined in Turkish academic theses. Second, it provides insights for pharmaceutical companies and policymakers by analyzing how academic studies align with sectoral practices. Findings indicate that pharmaceutical sales and marketing have consistently dominated academic studies, while research on job satisfaction and employee experience has grown since the 2010s. Additionally, academic interest in ethical regulations has increased in recent years, and digitalization and AI-driven drug promotion strategies are emerging as new research trends. Future research should further examine digital marketing, patient-centered approaches, and the impact of regulations on pharmaceutical promotion. Continued academic research in this field will support the development of a more ethical and sustainable pharmaceutical industry.

ELEKTRONİK AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMANIN MARKA AŞKI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YAŞ KUŞAKLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

THE IMPACT OF ELECTRONIC WORD-OF-MOUTH MARKETING ON BRAND LOVE: A STUDY ON GENERATIONAL COHORTS

Yıldırım YILDIRIM

Düzce Üniversitesi Turizm Fakültesi

Turizm İşletmeciliği Bölümü

yildirimyildirim@duzce.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5851-7788

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.07.2025

Kabul Tarihi:

11.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Marka,
Marka aşkı,
Elektronik ağızdan
ağıza pazarlama,
Yaş kuşakları.

Keywords

Brand,
Brand love,
Electronic word-of-
mouth,
Generations.

Bu araştırma elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın (EAAP) marka aşkı (MAAŞ) üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amacıyla yapılmıştır. X, Y ve Z kuşakları üzerinde uygulanan çevrimiçi anket yoluyla yapılan araştırma sonucunda elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkını etkilediği, sanal ortamlarda markalar hakkında daha fazla konuşan, daha olumlu yorumlar yapan kişilerin daha yüksek düzeyde marka aşkı duyduğu anlaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların marka yorumlarına dikkat ettikleri, marka yorumlarının satın alma kararlarını etkilediği, aşırı olumsuz yorumlarınsa sahte, yanıltıcı olarak algılandığı bulunmuştur. Araştırmanın bir başka sonucu ise Y kuşağının X ve Z kuşaklarına göre çevrimiçi ortamlarda markalar hakkında daha fazla konuştuğu, marka savunuculuğu yaptığı ve olumlu yorumlarda bulunduğu, ayrıca markalara karşı daha yüksek düzeyde aşk ve tutku duyduğudur. Bu çalışma başarılı EAAP stratejisi uygulayan işletmelerin marka aşkı yaratma konusunda da daha başarılı olacağını göstermektedir. Markalar kendileri hakkında müşterilerinin daha fazla olumlu konuşmalar yapmasını teşvik edebilir, yaş gruplarına ve farklı jenerasyonlara uygun dijital pazarlama stratejileri geliştirebilir.

This study was conducted to reveal the effect of electronic word-of-mouth (eWOM) on brand love (BL). Based on an online survey administered to members of Generations X, Y, and Z, the findings indicate that electronic word-of-mouth has a positive and significant impact on brand love. The study shows that individuals who talk more about brands and share more positive comments in virtual environments tend to experience a higher level of brand love. It was also found that participants pay attention to brand-related comments, that such comments influence their purchasing decisions, and that extremely negative reviews are often perceived as fake or misleading. Another important finding is that Generation Y talks more about brands in online environments, acts as brand advocates, and makes more positive remarks compared to Generations X and Z. Additionally, they experience stronger feelings of love and passion toward brands. This study demonstrates that businesses implementing effective eWOM strategies are also more successful in fostering brand love. Brands can encourage their customers to engage in more positive discussions about them and develop digital marketing strategies tailored to different age groups and generations.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1745993>

Atıf/Cite as: Yıldırım, Y. (2025). Elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkı üzerindeki etkisi: yaş kuşakları üzerinde bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1293-1305.

Giriş

Günümüz dijital çağında, geleneksel pazarlama yöntemleri sosyal medya ve diğer dijital kanalların kullanılmaya başlanmasıyla yerini elektronik ağızdan ağıza pazarlamaya (EAAP) bırakmıştır. Satın alma kararlarını doğrudan etkileyen inceleme platformlarının artışı, influencerların sosyal medya üzerinden tanıtım videoları ve e-ticaret sitelerinin kullanıcı geri bildirim kanalları aracılığıyla marka deneyimlerini açık, samimi ve hızlı bir şekilde paylaşabildiği bir çağda yaşamaktayız (Leblebicioğlu & Ünsalan, 2015). Bu kanallar sayesinde markalar sadece etkileşim elde etmekle kalmayıp markalarının bilinirliğini arttırmak için tüketicileri ile duygusal bir bağ kurmaya odaklanmaktadır. Tüketicilerin deneyimlerini paylaşarak diğer kullanıcıları etkilediği bu süreç, marka sadakati oluşturma yanı sıra, tüketicilerin markalarla duygusal bağ kurmasını da sağlayabilir. Markalar, yalnızca fonksiyonel faydası olan ürünler ve hizmetler sunarak değil, aynı zamanda tüketicilerin hayatlarında anlamlı bir yer edinerek kalıcı bir bağlılık yaratabilir (Akbiyık, 2024). Bir markanın tüketiciler tarafından sadece işlevsel bir ürün veya hizmet satışı yapmaktan çok öte olduğunu ileri süren Kevin Roberts Lovemark kavramını ortaya çıkarmıştır. Bir markanın Lovemark olabilmesi için, yalnızca kaliteli ürün ve hizmet sunması yeterli olmayıp aynı zamanda tüketicilerine kendilerini özel hissettirecek deneyimler sunması gerekmektedir (Roberts, 2005). Tüketicilerin o firmaya samimi duygular hissetmesi ve tutkuyla bağlanması beklenmektedir. Bu noktada ağızdan ağıza pazarlamanın sunmuş olduğu bireysel ve samimi kullanıcı geri bildirimleri markayla tüketiciyi daha da yakınlaştırmaktadır (Pavel, 2013).

Bu çalışmanın cevap aradığı temel soru, acaba tüketiciler çevrimiçi ortamlarda markalar hakkında konuşarak, yorum yaparak marka aşkına katkı sağlıyorlar mı? Çevrimiçi ortamlarda tüketicilerin kendi aralarında yaptıkları konuşmaların marka aşkına etkisi nedir? Sonrasında ise acaba elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkı üzerindeki etkisi yaş kuşaklarına göre farklılaşıyor mu sorusu da çalışmanın cevap aradığı ikinci sorudur. Bu çalışmada, elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın (EAAP) marka aşkı oluşturma sürecindeki etkisi ele alınacak ve bu ilişkinin tüketici algısı üzerindeki rolü incelenecektir. İlk olarak Lovemark ve EAAP kavramsal çerçevesi sunulacak, ardından tüketici deneyim paylaşımlarının marka algısı üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. Son olarak, başarılı EAAP stratejilerinin marka aşkına etkisi üzerinde durularak, markaların tüketicileriyle nasıl daha güçlü bir duygusal bağ kurabileceği örneklerle tartışılacaktır. Nicel olarak tasarlanmış bu çalışmada çevrimiçi anket yöntemi kullanılmış ve 337 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmanın temel ayırt edici özelliği marka aşkı ile elektronik ağızdan ağıza pazarlama arasındaki ilişkiyi yaş kuşakları bakımından ele almasıdır. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi yaş kuşakları açısından ele alan çalışma sayısının azlığı bu çalışmanın sonuçlarını önemli hâle getirmektedir.

Teorik Çerçeve

Marka Aşkı Kavramı

İlk olarak Saatchi & Saatchi reklam ajansının CEO'su Kevin Roberts tarafından ortaya atılan bu kavram geleneksel pazarlama anlayışının önüne geçerek marka sadakatinin önemini vurgulamaktadır. Roberts Lovemark adlı kitabında “Markaların suyu bitiyor” diyerek tüketicilerin bir markayı sadece işlevsel olarak değil aynı zamanda duygusal olarak da görmeleri gerektiğini söylemektedir (Roberts, 2005). Lovemark, kelime anlamına bakıldığında sevgi (love) ve saygı (respect) anlamına geldiği bilinmektedir. Bir markanın bu kategoriye girebilmesi için tüketicilerinin sadece ürünleri eskidikçe yeniden alma eğiliminde değil aynı zamanda tutkuyla bağlandığı ve her konuda başkalarına karşı savunduğu bir noktaya gelmesi beklenmektedir (Pawle & Cooper, 2006). Tüketicinin bir markaya tutkuyla bağlanması ve markanın gönüllü birer savunucusu hâline gelmesi için markanın gizemli, çoklu duyuya hitap eden, samimi marka özelliklerini taşıması gerekir. Gizem, markanın geçmişi, hikâyeleri ve tüketicide merak uyandıran yönleriyle ilgilidir. Duyusallık, markanın beş duyuya hitap ederek tüketicilere unutulmaz bir deneyim sunmasını ifade eder. Samimiyet ise tüketicilerin markayla kişisel ve duygusal bir bağ geliştirmesi anlamına gelir (Bradley vd., 2007). Markaların bu statüye ulaşabilmeleri için gizem, duygu ve samimiyet unsurlarının öne çıkması gerekmektedir. Ayrıca bu markaların belli bir sosyal statüye tabi olma ve yaşanan kültürün bir yansıması yani kimliği olarak kullanılması beklenmektedir. Tüketicileri ile duygusal bağlar kuran markalar büyük topluluklar hâlinde aidiyet hissini aşılamaktadır (Song vd., 2019). Dünya çapında bunun en büyük örneği Apple olarak gösterilebilir. Aynı şekilde Starbucks, tüketicileri için belli bir yaşam biçiminin parçası olma hissiyatını sağlamaktadır.

Ülkemizdeki Lovemark kavramı incelediğinde Getir'in market alışverişi konseptiyle tüm dünyada yayılmış olan bir başarı hikâyesi oluşturduğunu görmektediriz. Markanın sunmuş olduğu kolaylık, hız ve kullanıcı dostu

deneyimi sayesinde müşterileri ile duygusal bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Kullanıcıların sıkça Getir'i çeşitli platformlarda savunduğu görülmektedir (Özyoldaş, 2022). Türkiye'de çikolata dendiğinde akla gelecek ilk isimlerden biri olan Tadelde'ye çocukluk anıları ile bağlantılı olduğu için tüketicileri tarafından nostaljik bir lezzetle sevilen ve sadakatle bağlanan bir marka olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2023). Türk kahvesi bir marka adı olmasa da Lovemark olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü tüketicileri için sadece bir kahve olmanın ötesinde sohbet, gelenek ve ritüelin bir parçası olarak tarihte yerini almaktadır. Türk kahvesi bağlılığı bir markadan ayrı olarak markadan bağımsız şekilde devam etmektedir (Kodci & Alemdar, 2023). Bunun dünyadaki diğer örneklerine bakıldığında bir topluluk, yaşam tarzı ve kültür oluşturmaları bakımından Harley-Davidson öne çıkmaktadır. Bu marka sadece bir motosiklet markası olarak görülmekle birlikte, marka, kendine özgü bir topluluk yaratmayı başardığı için Lovemark statüsüne sahiptir (Bauer vd., 2009). İnovasyon ve liderlik bakımından elektrikli araçlarıyla Tesla sektörde devrim yaratırken aynı zamanda yeşil yaşama ve sürdürülebilirliğe olan katkılarından dolayı rakiplerinden ayrı bir kategoride değerlendirilmektedir (Şahin, 2023). Türkiye'de ve dünyada birçok marka tüketicileriyle duygusal ve psikolojik bir bağ kurarak Lovemark statüsünde faaliyetlerine devam etmektedir.

Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama

Geleneksel ağızdan ağıza pazarlamanın dijital bir ayağı olan elektronik ağızdan ağıza pazarlama (EAAP), tüketicilerin sosyal medya, e-ticaret formları ve çevrimiçi forumlar gibi kanallar aracılığıyla ürün veya marka hakkındaki deneyimleri ve görüşleri paylaşmasıyla gerçekleşmektedir (Verma & Yadav, 2021). Teknolojinin ilerlemesiyle beraber insanlar artık sadece arkadaş çevreleri ve aileleri ile değil küresel çapta milyonlarca kişi ile iletişim kurabilmektedir. Influencer pazarlama, kullanıcı yorumları ve sosyal medyanın kullanılmasının artmasıyla beraber elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın büyümesi hız kazanmıştır (Köse & Çakır, 2019). EAAP bilincine sahip olan markalar artık reklam kampanyalarının yanı sıra kullanıcı yorumlarının önemini anlamaya başladıkça tüketicilerin diğer tüketicilere vermiş olduğu tavsiyelere yatırım yapmaya başlamıştır. Örneğin Türkiye'de en çok kullanılan e-ticaret sitelerinden biri olan Trendyol'un kullanıcı deneyimlerini paylaştığı yorum bölümü veya Google'ın restoranlar veya konaklama işletmeleri için kullanıcıya sağlamış olduğu yıldızlı puan verme sistemi ve yorum bırakabilme özelliği gösterilebilir (Noei & Lyons, 2022). Tüketiciler artık yanıltıcı reklam kampanyalarına kanmamakla beraber gerçek kişilerin kullanıp deneyimlediği ve yorumladığı ürünlere doğru yönelmektedir. Sosyal medya platformlarından biri olan Instagram'da insanlar paket açılım veya kurulum videoları çeken kullanıcıları takip etmekte ve yönlendirmelerini izlemektedir. Tüketiciler bir markayı gönüllü olarak birbirlerine tavsiye ettiklerinde marka ile aralarında duygusal bir bağ da gelişmektedir. EAAP'yi diğer pazarlama stratejilerinden ayıran en güçlü yönü ise samimi ve gerçek bir etkileşim yaratmasıdır. Lovemark olabilen markalar, genellikle güçlü bir EAAP stratejisiyle desteklenir ve tüketiciler arasında adeta vazgeçilmez bir hâle gelmektedir. EAAP stratejileriyle desteklenen markalar, tüketici sadakatini artırarak Lovemark statüsüne ulaşabilmektedir (Gierth & Bromme, 2020).

Tüketici Deneyim Paylaşımlarının Marka Algısı Üzerindeki Rolü

Bireylerin bir marka ile doğrudan veya dolaylı olarak yaşamış oldukları etkileşime tüketici deneyimi denmektedir. Tüketici deneyimleri ve geri bildirimleri markanın algısını şekillendiren önemli bir faktördür (Yu & Yuan, 2019). Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle beraber satın alma kararlarının dijital platformlar üzerinden verilmeye başlandığı görülmektedir. Tüketiciler artık deneyimlerini bu dijital platformlar üzerinden gerçekleştirmekte ve daha geniş kitlelere hitap edebilmektedir. Tüketicilerin marka hakkındaki olumlu veya olumsuz yorumları EAAP aracılığıyla geniş kitlelere ulaşabilmekte ve marka itibarını doğrudan etkilemektedir (Kuppelwieser vd., 2022). Deneyim paylaşımlarının yapıldığı platformlar da paylaşımın içeriği kadar önemlidir. Marka algısının şekillenmesinde ve markaya olan güvenin artmasına katkıda bulunan bireylerin marka ile uyumları da oldukça önemlidir. Tüketiciler alacakları ürünleri bu çeşitli platformlardaki yorumlara ve firmanın duyarlılık göstererek geri bildirimlere cevap vermesine dayalı olarak da alışverişlerini yapmaktadır (Cheung vd., 2021). Bu bağlamda markaların müşteri deneyimlerini iyileştirmeye yönelik stratejilerinde güven ve duyarlılık da önemli bir rol oynamaktadır.

Tüketicilerin sosyal medya üzerinden deneyimlerini paylaşarak diğer tüketicilerin satın alma kararlarını etkiledikleri bu çağda olumlu online yorumlar ve kullanıcı deneyimlerinin önemi gittikçe artmaktadır (Manyanga vd., 2022). Marka sadakatı oluşturulmasında tüketiciler ile birebir iletişime geçerek taleplerinin karşılanması ve sorunlarının giderilmesi etkileşim odaklı bir dijital platform stratejisini benimsemekten geçmektedir. Bu doğrultuda EAAP kapsamında paylaşılan geri bildirimler incelenerek marka imajına katkıda bulunacak stratejiler belirlenmelidir (Torres vd., 2022). Marka algısını güçlendirmek uzun vadeli bir sadakat oluşturmak açısından kritik bir unsur. Müşteri deneyimlerine hızlı yanıtlar vermesiyle bilinen Starbucks 2019 yılında bir müşterisinin, Starbucks çalışanlarının kahve siparişi sırasında ekstra ilgili davrandıklarına hatta ona özel mesaj yazdıklarına dair olan şikayetine proaktif şekilde yanıt vererek marka sadakatini güçlendirmiştir. Bu paylaşım sosyal medyada oldukça ilgi görmüş ve sadece bir kahve zinciri olmanın ötesinde, duygusal bağ kuran bir marka hâline getirmiştir (Zhdanova, 2023). Diğer bir açıdan 2017 yılında United Airlines Havayolu şirketi, David Dao'nun uçaktan zorla çıkarılmasına dair olan görüntüleri yüzünden oldukça eleştiri toplamış ve geri bildirimleri dikkate alıp suçu üstlenmek yerine prosedürleri savunduğu için büyük bir prestij kaybı yaşamıştır (Hearit, 2021).

Başarılı EAAP Stratejilerinin Marka Aşkı Üzerindeki Etkisi

Elektronik ağızdan ağıza pazarlama (EAAP) stratejileri, tüketicilerin açık ve dürüst bir şekilde sosyal medya ve diğer dijital platformlar üzerinden deneyimlerini paylaşmalarını sağlayarak samimi bir iletişim yöntemi sunmaktadır (Torres vd., 2022). EAAP'nin marka aşkına olan etkisi, tüketicilerin yalnızca akla uygun kararlar doğrultusunda değil, aynı zamanda duygusal faktörler temelinde de markaları tercih etmeleriyle ilişkilidir. Markanın değerleri, vizyonu, hikâyesi ve duruşuna olan bağlılıkları tüketicilerin yalnızca ürünün kalitesi ile ilgili olmadığının göstergesidir (Boubker & Naoui, 2022). Tüketiciler, özellikle dijital platformlarda aldıkları hizmet ve ürünlerle ilgili deneyimlerini paylaşarak, diğer potansiyel müşterilerin satın alma kararlarını etkileyen güçlü bir etken hâline gelmektedir. Markalar oluşturmuş oldukları topluluklar aracılığıyla tüketicilerinin sadece ürünü kullanan bireyler olmasına değil birer marka savunucuları hâline gelmelerini desteklemektedir. Markalar sosyal medya üzerinden olumlu tüketici davranışlarını paylaşarak viral olmaktadır (Rachmad, 2024). Bu davranışları ise tüketicilerinin marka sevgisini pekiştirmekte ve uzun vadeli sadakat yaratmaktadır. Markaların kullanıcılarıyla etkileşime geçmesi, yaratıcı ve özgün sosyal medya kampanyaları düzenlemesi, kullanıcı deneyimlerini hikâyeleştirerek yayması, EAAP'nin etkisini artıran temel unsurlar arasındadır.

Kadın tüketicilere yönelik Gratis firması sadakat programları kapsamında düzenli olarak her yıl özel indirimler ve kampanyalar düzenlemektedir. Marka, tüketicileri bu ürünleri sosyal medya üzerinden paylaşarak sadece ürünü alan bireyler olmaktan çıkarıp ürünün marka elçileri hâline de getirmektedir. Kullanıcılar, sosyal medyada Gratis'in sunduğu ürünler hakkında yorum yaparak, markanın organik bir şekilde büyümesine katkıda bulunmaktadır (İşcioğlu & Türk, 2020). Diğer bir marka ise Turkcell genç kitlelere hitap edip onları bir topluluğun parçası olarak bir araya getiren GNÇ platform aracılığıyla gençlere özel avantajlar sunarak kullanıcılarını markaya daha bağlı hissetmesine katkıda bulunmaktadır (Çalışkan, 2022). Türkiye'nin en köklü beyaz eşya ve teknoloji markalarından biri olan Arçelik özellikle sürdürülebilir yenilikçi teknolojiler ile müşteri deneyimi üzerine odaklanan bir marka olarak bilinmektedir. Arçelik, kullanıcılarını sadece bir tüketici olmaktan çıkararak onları sürdürülebilir bir gelecek inşa eden bir topluluk hâline getirmektedir (İzlem, 2023). Lego markası Lego Ideas platform aracılığıyla ürünlerini satın alan kullanıcılarına ürünlerin bitmiş hâllerini paylaşıp diğer tüketicilere fikir sunabilecekleri bir ortam yaratmaktadır. Aynı zamanda Lego markası belirli aralıklarla sosyal medya platformları üzerinden kullanıcılarını bir araya getirecek aktiviteler düzenlemektedir (Holland & Wise, 2023). Nike markası tüketicilerinin sadakatini güçlendirmek için sporcular ve aktif yaşam tarzını benimseyen bireyler için Nike Run Club ve Nike Training Club'ı kurarak bu topluluklar aracılığıyla aynı hobi ve zevklere sahip insanların bir arada bulunduğu bir platform oluşturmaktadır. Bu marka sosyal medya kampanyaları ve kişiselleştirilmiş içerikleri sayesinde marka sadakatini oluşturmaktadır (Rodrigues vd., 2021). Kullanıcı deneyimlerine dayalı marka bağlılığı yaratmaya çalışan diğer bir marka olan Airbnb ise sosyal medya kampanyaları ve blog içerikleri ile konukları, seyahat deneyimlerini paylaşıp diğer kullanıcılara ilham vermektedir (Lutz & Newlands, 2018).

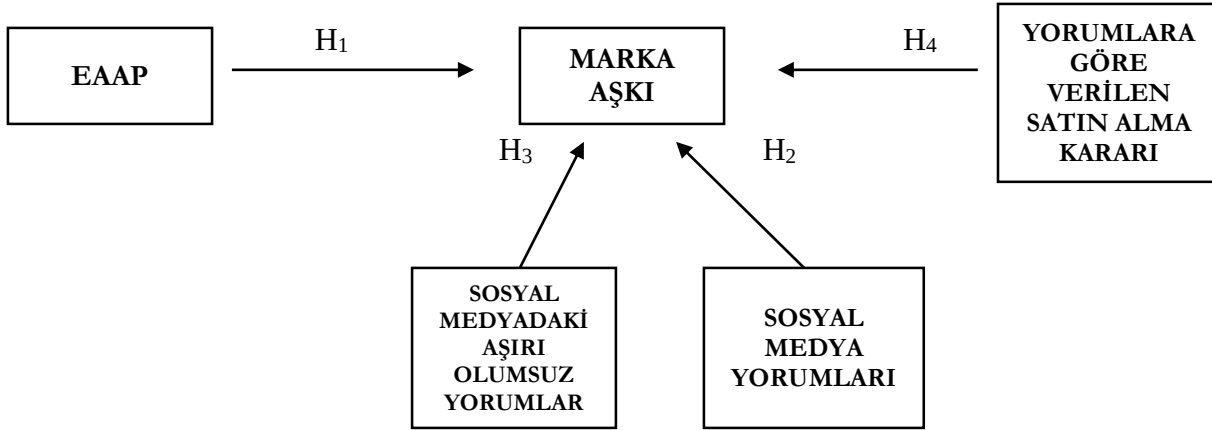
Yöntem

Araştırmada anket yöntemi kullanılmış olup X, Y ve Z kuşaklarından oluşan 337 kişiyle çevrimiçi anket yapılmıştır. Anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümde ise internet ve sosyal medya kullanımına ilişkin sorular yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümünde Carroll ve Ahuvia (2006) tarafından geliştirilen Turan (2019) tarafından ise Türkçe geçerlilik ve güvenilirliğinin yapıldığı altı ifadeden oluşan marka aşkı ölçeği kullanılmıştır. Anketin son bölümünde ise Arnett, German ve Hunt (2003) tarafından geliştirilen elektronik ağızdan ağıza pazarlama ölçeği uyarlanmıştır. Anket 1 Mayıs - 1 Haziran 2025 tarihleri arasında uygulanmış olup Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan E-78187535-050.04-578509 numara 2025/295 karar sayısı ile etik kurul izni alınmıştır.

Hipotez testlerine geçmeden verilerin normallik dağılımlarına bakılmış ve kullanılan ölçeklerin Tabachnick ve Fidell'e (2019) göre -2 ila +2 arasında olan verilerin normal dağıldığı varsayımına uyduğu görülmüştür. Buna göre Marka Aşkı'nın basıklık ve çarpıklık değerlerinin (Skw: -,226 Kurt: -,089); EAAP (Skw: -,006 Kurt: -,389) normal dağılıma uygun olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Aşağıda araştırmanın modeli ve hipotezleri bulunmaktadır. Araştırmanın bir temel hipotezi ve üç alt hipotezi bulunmaktadır. Sosyal medyadaki aşırı olumsuz yorumlar ve sosyal medya yorumları tek bir soru ile ölçülmüştür.

H1: Elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H1.1: Elektronik ağızdan ağıza pazarlama yaş kuşaklarına göre farklılaşmaktadır.

H1.2: Tüketicilerin markalara duyduğu aşk yaş kuşaklarına göre farklılaşmaktadır.

H2: Sosyal medyada yapılan marka hakkında yorumların marka aşkı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Sosyal medyada yapılan aşırı olumsuz yorumların marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H4: Sosyal medyadaki marka yorumlarına bağlı olarak verilen satın alma kararının marka aşkı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Bulgular

Aşağıda demografik faktörler ile diğer değişkenlere ait betimleyici (frekans) analizleri yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Faktörlere İlişkin Betimleyici Analizler

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde
Yaş kuşağı	1965-1980	69	20,5
	1981-1995	125	37,1
	2010 sonrası	143	42,4
Cinsiyet	Kadın	204	60,5

	Erkek	133	39,5
Gelir	Asgari ücret ve altı	103	30,6
	Asgari ücret üstü	234	69,4
Eğitim	Lise ve altı	89	26,4
	Ön Lisans	57	16,9
	Lisans	115	34,1
	Lisansüstü	76	22,6
Meslek	Kamu çalışanı	144	42,8
	Özel sektör çalışan	79	23,4
	Serbest meslek	25	7,4
	Ev hanımı/Emekli	16	4,7
	Öğrenci	73	21,7

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların çoğu 2010 sonrası doğan kişilerden (Z kuşağından) oluşmaktadır (%42,4). Bunu sırasıyla 1981-1995 doğumlu Y kuşağı ve 1965-1980 doğumlu X kuşağı takip etmektedir. Cinsiyet bakımından kadınların %60,5 ile çoğunlukta olduğu görülmektedir. Lisans mezunu olanlar %34,1 ve Lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanlar %22,6’dır. Araştırmaya katılanların neredeyse yarısı (%42,8) kamu çalışanıdır.

Tablo 2. İnternet ve Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Betimleyici (Frekans) Analizleri

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde
İnternet kullanım sıklığınız	Çok sık	180	53,4
	Sık	124	36,8
	Ara sıra	27	8,0
	Nadiren	6	1,8
İnternetteki davranışınız	Sadece gezinirim	103	30,6
	Yorum yaparım	4	1,2
	Sadece beğenirim	83	24,6
	Hem yorum yapar hem de beğenirim	57	16,9
	Çevremle paylaşırım	90	26,7
En sık kullanılan sosyal medya	Instagram	243	72,1
	Facebook	37	11
	LinkedIn	7	2,0
	X (Twitter)	32	9,5
	Diğerleri	5,4	5,4

Tablo 2’den anlaşılabileceği üzere katılımcıların yarısından çoğu (%53,4) interneti çok sık kullandıklarını, %36,8’i sık kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların internetteki davranışlarına bakıldığında %30,6’sının sadece gezindiği, %26,7’sinin çevresiyle paylaştığı, %24,6’sının sadece beğendiği ve %16,9’unun hem yorum yapıp hem beğendiği görülmüştür. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama marka hakkında konuşmayı, markayı savunmayı ya da eleştirmeyi, arkadaşlarla marka hakkında sohbet etmeyi gerektirdiğinden hem beğenip hem yorum yapan ve bunu çevresiyle paylaşan kişi sayısının bir hayli fazla olduğunu söyleyebiliriz (%43,6). En sık kullanılan sosyal medya hesabının %72,1 ile Instagram olduğu görülmüştür. Sosyal medya hesapları türüne ve kullanıcı profiline göre farklılaşmakta, her bir sosyal medya aracı farklı amaçlarla farklı kişiler tarafından kullanılmaktadır. Bu sonuç göz önüne alındığında marka hakkında konuşulan en uygun sosyal medya aracının Instagram olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 3. Sosyal Medya Hesap Sahipliğine İlişkin Betimleyici Analizler

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde
Aynı sosyal medya kanalında birden fazla SM hesabınız var mı?	Evet	91	27,0
	Hayır	246	73,0
Farklı sosyal medya kanalında birden fazla SM hesabınız var mı?	Evet	116	34,4
	Hayır	221	65,6

Fake (sahte) hesap kullanıyor musunuz	Evet	41	12,2
	Hayır	296	87,8

Tablo 3'te katılımcıların %73'ünün aynı sosyal medya kanalında birden fazla sosyal medya hesabının olmadığı ve %65,6 ile farklı sosyal medya kanallarında da birden fazla hesap kullanmadıkları görülmüştür. Katılımcıların neredeyse tamamı (%87,8) sahte hesap kullanmadıklarını söylemiştir. Sadece %12,2'si sahte hesapları olduğunu belirtmiştir.

Tablo 4. Sosyal Medyada Yapılan Yorumlara İlişkin Betimleyici Analizler

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde	Ortalama	Sd. Sapma
Sosyal medyadaki marka yorumlarına dikkat ederim	Kesinlikle katılıyorum	109	32,3	3,93	1,048
	Katılıyorum	152	45,1		
	Kararsızım	34	10,1		
	Katılmıyorum	30	8,9		
	Kesinlikle katılmıyorum	12	3,6		
Sosyal medyadaki yorumlar satın alma kararımı etkiler	Kesinlikle katılıyorum	108	32,0	3,60	0,832
	Katılıyorum	155	46,0		
	Kararsızım	30	8,9		
	Katılmıyorum	28	8,3		
	Kesinlikle katılmıyorum	16	4,8		
Sosyal medyada yapılan aşırı olumsuz yorumların sahte olduğunu düşünürüm	Kesinlikle katılıyorum	54	16,0	3,16	0,881
	Katılıyorum	96	28,5		
	Kararsızım	108	32,0		
	Katılmıyorum	65	19,3		
	Kesinlikle katılmıyorum	14	4,2		

Katılımcıların $\frac{3}{4}$ 'ünden fazlası (%77,4) sosyal medyadaki marka yorumlarına dikkat etmekte, %78'i sosyal medyadaki yorumların satın alma kararlarını etkilediğini söylemekte ve %44,5'i sosyal medya üzerinden yapılan aşırı olumsuz yorumların yanıltıcı / sahte olduğunu düşünmektedir.

Tablo 5. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	İfadeler	Faktör yükü	AVE	CR	Cronbach's α	rho_A
Marka Aşkı (MAAS) Öz değer= 4,11	Bu marka beni mutlu ediyor	,889	0,752	0,95	,903	0,929
	Bu marka bana kendimi iyi hissettiriyor	,859				
	Bu markayı seviyorum	,840				
	Bu marka bir harika	,822				
	Bu markanın tutkunuyum	,815				
	Bu markaya bağlıyım	,737				
Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama (EAAP) Öz değer= 2,60	Çevrimiçi ortamlarda sevdiğim marka hakkında bolca paylaşımlar yaparım	,903	0,667	0,91	,810	0,877
	Çevrimiçi ortamlarda sevdiğim markayı överim	,874				
	Çevrimiçi ortamlarda sevdiğim marka hakkında konuşurum	,867				
	Çevrimiçi yapılan yorumların imla kurallarına uygun olarak yapılması yorumların güvenilirliğini etkiler	,517				

Marka aşkı Açıklanan varyans: 68,61 KMO=,858 Barlett Küresellik Testi=1356,734 df=15 sig=0,000

EAAP Açıklanan varyans: 65,00 KMO=,763 Barlett Küresellik Testi=586,253 df=6 sig= 0,000

Tablo 5'te yer alan doğrulamalı faktör analizi bulgularına bakıldığında Marka Aşkı ölçeğinin ve EAAP ölçeğinin tek boyuttan oluştuğu, Cronbach's Alfa düzeylerinin yüksek olduğu ve güvenilir oldukları bulunmuştur. Ayrıca faktör yüklerinin 0,70 üzerinde ve açıklanan varyanslarının %65'in üzerinde olduğu görülmüştür (Coşkun vd., 2017; Altunışık vd., 2022).

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki Pearson Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Ort.	1	2	3	4	5
Marka aşkı	3,57	1				
EAAP	3,20	,586*	1			
SM'deki marka yorumları kararımı etkiler	3,60	,424*	,338*	1		
SM'deki aşırı olumsuz yorumlar sahtedir	3,16	,402*	,258*	,687*	1	
SM'deki marka yorumlarına dikkat ederim	3,93	,293*	,144*	,175*	,242*	1

*0,001 anlamlılık düzeyinde (p<0,001) SM= sosyal medya

Tablo 6'ya bakıldığında bağımlı değişken marka aşkı ile bağımsız değişkenler elektronik ağızdan ağıza pazarlama, marka yorumları kararımı etkiler, sosyal medyadaki aşırı olumsuz yorumlar sahtedir ve marka yorumlarına dikkat ederim değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bütün değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki vardır (Gürbüz & Şahin, 2016; Altunışık vd., 2022). En yüksek düzeyde ilişki marka aşkı ve EAAP ile aşırı olumsuz yorumlar ve marka yorumlarının kararı etkilemesi arasında bulunmaktadır. Buna göre markalara ilgi duyan, sevgi besleyen tüketicilerin sosyal medyada markalar hakkında konuştukları, olumlu yorumlarda bulundukları ve aşırı olumsuz yorumları sahte/yanıltıcı buldukları fakat aynı zamanda bu olumsuz yorumların satın alma kararlarını etkilediği söylenebilir. En düşük düzeyde ilişki ise EAAP ile marka yorumlarına dikkat ederim arasında ortaya çıkmıştır. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama zaten sosyal medya ve internet üzerinde markalar hakkında konuşmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla EAAP faaliyetinde bulunan bir tüketicinin marka yorumlarına zaten dikkat edeceği söylenebilir.

Tablo 7. Değişkenlere İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

	Beta	S.H	%95 Güven Aralığı Alt Limit G.A -Üst Limit G.A
EAAP → Marka aşkı (MA)	,412*	0,037	0,338-0,486
Marka yorumları satınalma kararımı etkiler → MA	,146**	0,056	0,035-0,257
Aşırı olumsuz yorumlar sahtedir/yanıltıcıdır → MA	,153*	0,039	0,076-0,271
Marka yorumlarına dikkat ederim → MA	,103***	0,045	0,014-0,193

*p<0,000

**p<0,01

***p<0,05

Yukarıdaki regresyon modeline bakıldığında elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre tüketiciler markalar hakkında çevrimiçi ortamlarda olumlu paylaşımlar yaptıkça, sevdikleri markalar hakkında konuştukça ve markayı sanal ortamda başkalarına övdükçe onların markalara duyduğu sevgi artmaktadır. Benzer şekilde sosyal medyada yapılan marka yorumlarının tüketicinin satın alma kararlarını etkilemesi de marka aşkı üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Marka yorumlarına dikkat etmenin de marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Marka aşkı yüksek olan tüketicilerin yani markalara duygusal olarak bağlı olan tüketicilerin marka yorumlarına daha fazla dikkat ettikleri, marka yorumlarının satınalma kararlarını daha fazla yönlendirdiği sonucuna ulaşılabılır. Aşırı olumsuz yorumların sahte olduğunu düşünmenin de marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre çevrimiçi ortamlarda sevdiği, beğendiği ya da hoşlandığı markalar hakkında olumsuz yorumlar yapıldığında marka aşkı yüksek olan tüketiciler markalarını savunabilmekte, olumsuz yorumlara inanmamakta, onları sahte ve yanıltıcı bulabilmektedir. Dolayısıyla marka aşkı çevrimiçi ortamlarda yapılan olumsuz yorumların negatif etkisini azaltmaya yardımcı olabilmektedir. Çoklu regresyonun R² değeri ise 0,445 bulunmuştur. Buna göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek olduğunu ve regresyon model uyumunun iyi olduğu söylenebilir. H₁, H₂, H₃ ve H₄ hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 8. Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlamanın (EAAP) ve Marka Aşkının Yaş Kuşaklarına Göre Farkını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

Değişken	Grup	N	Ort.	s.	F	p	Fark
EAAP	1965-1980 arası (X Kuşağı)	69	2,96	,900	3,566	0,02	2>1
	1981-1995 arası (Y Kuşağı)	125	3,34	1,072			
	1996-2010 arası (Z Kuşağı)	143	3,19	,858			
MARKA AŞKI	1965-1980 arası (X Kuşağı)	69	3,43	,828	3,282	0,03	2>1
	1981-1995 arası (Y Kuşağı)	125	3,72	,898			
	1996-2010 arası (Z Kuşağı)	143	3,51	,733			

Yukarıdaki tabloda hem EAAP hem de marka aşkının yaş kuşaklarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını öğrenmek amacıyla yapılmış Anova analizi sonuçları yer almaktadır. Yapılan analiz sonucunda elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın ve marka aşkının yaş kuşaklarına göre farklılaştığı görülmüştür. Ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu öğrenmek amacıyla yapılan Tukey post-hoc analizi sonucunda 1981-1995 doğumlu Y kuşağının diğer yaş kuşaklarına (X ve Z'ye) göre markalara daha fazla tutku duyduğu ve markalarla ilgili çevrimiçi ortamlarda daha fazla konuştuğu anlaşılmıştır (p: 0,02). Başka bir deyişle Y kuşağının marka aşkı ve EAAP ortalaması diğer gruplardan daha yüksektir ve istatistiksel olarak aralarında anlamlı bir farklılık vardır.

Sonuç ve Öneriler

Elektronik ağızdan ağıza pazarlama (EAAP) markalar hakkındaki söylentileri yaymayı, paylaşmayı gerektirir (Yavuzylmaz, 2015). Katılımcıların internetteki davranışları da bunu desteklemekte, internette gördüklerini paylaşmaktadırlar. Ayrıca katılımcılar internette gördüklerine hem yorum yapmakta hem de beğenmektedirler. Bu da markaların sanal dünyadaki etkileşimlerini ve görünürlüklerini arttırmaktadır. Dolayısıyla elektronik ağızdan ağıza pazarlama marka aşkını kuvvetlendirmekte ve marka aşkı daha fazla olan müşteriler daha fazla yorum ve beğenide bulunmaktadır. Bu bulgu literatürdeki diğer bulgularla örtüşmektedir (Ünal & Aydın, 2013; Aydın, 2016). Katılımcılar en fazla Instagram sosyal medya aracını kullandığını belirtmiştir. Dünya üzerinde hâlen Facebook en çok kullanılan sosyal medya kanalı olsa da Instagram büyüyen ve farklılaşan kitlesiyle markalara kendilerinden söz ettirmek için yeni avantajlar sunmaktadır. Sosyal medya hesapları türüne ve kullanıcı profiline göre farklılaşmakta, her bir sosyal medya aracı farklı amaçlarla farklı kişiler tarafından kullanılmaktadır. Fake hesap kullanmak ya da aynı sosyal medya kanalı üzerinde birden fazla hesap açmak yorum yapmayı kolaylaştırmakta, markalar hakkında daha fazla konuşmayı teşvik edebilmektedir. Bu çalışmada katılımcılar birden fazla hesabı olmadığını ve fake hesap kullanmadıklarını belirtmiştir. Bu da internette ve sosyal medya hesaplarında markalar hakkında yorum yaparken ya da markaların paylaşımlarını beğenirken daha gerçekçi hesapların görünmesini, markaların gerçek kullanıcı hesaplarıyla CRM metriklerini toplamayı sağlamıştır.

Kullanıcı yorumları bugün en etkili karar verme aracı olarak kullanılmakta (Yıldırım, 2013), yakın çevre ve referans etkisi bir ürünü veya hizmeti satın almadan önce karar vermeyi kolaylaştıran etkenlerin başında gelmektedir (Yıldırım, 2016). Bu çalışmada da katılımcılar sosyal medyadaki marka yorumlarına dikkat ettiğini ve bu yorumların satın alma kararlarını etkilediğini belirtmiştir. Akgün ve Altay'da (2024) müşterilerin bir mal ya da hizmetle ilgili birbirlerine önerilerde bulunmasının ve deneyimlerini paylaşmasının tekrar satın almaya yol açtığını ve müşterilerin başka müşterilerin kararlarını etkilediğini bulmuştur. Bu sebeple markalar sosyal medya kanallarını etkili yönetmede uzman bir ekipten yararlanmalı, hızlı yanıtlar vererek müşterilerine onları önemsediklerini göstermelidir. Aşırı olumlu ya da aşırı olumsuz yorumlar çoğu müşteriye yanıltıcı, sahte gelebilmektedir. Bu durum marka aşkı yüksek müşterilerin olumsuz yorumlara karşı direnç gösterdiklerini, olumsuz yorumlara inanmadıkları ve markalara duyulan tutkuyu sürdürdükleri söylenebilir. Bu yüzden markalar gerçek olmayan yorumların yapılmasını engelleyici politikalar izlemelidir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda marka aşkı ile elektronik ağızdan ağıza pazarlama arasında yüksek düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur. Diğer çalışmalarda da markalara tutkuyla bağlı olan, marka aşkı yüksek olan müşterilerin bu markaları diğer müşterilere tavsiye ettiği ve internet üzerinden olumlu EAAP davranışı sergilediği vurgulanmaktadır (Batra, Ahuvia & Bagozzi, 2012; Albert & Merunka, 2013). Yapılan olumlu yorumlar, beğeniler ve tavsiye davranışları marka aşkını arttırmakta, markalara duyulan sevginin ve bağlılığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde olumsuz yorumlar satın alma kararını etkileyebilmekte, yıkıcı bir şekilde yapılan olumsuz yorumlar ise sahte olarak algılanmaktadır. Regresyon analizi sonuçları da korelasyon analizini destekler nitelikte çıkmış ve elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka aşkı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgu literatürdeki diğer bulgularla örtüşmektedir (Niyomsart & Khamwon, 2016; Shakeri & Alavi, 2016).

Elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın ve marka aşkının yaş kuşaklarına göre farklılaştığı bulunmuştur. 1981-1995 doğumlu Y kuşağının diğer yaş kuşaklarına (X ve Z'ye) göre markalara daha fazla tutku duyduğu ve markalarla ilgili çevrimiçi ortamlarda daha fazla konuştuğu anlaşılmıştır. Başka bir deyişle Y kuşağının marka aşkı ve EAAP ortalaması diğer gruplardan daha yüksektir ve istatistiksel olarak aralarında anlamlı bir farklılık vardır. X kuşağı internet ve sosyal medya ile hiç tanışamamış, bundan dolayı da elektronik ağızdan ağıza pazarlama konusunda bir farklılık çıkmamış olabilir. Z kuşağı ise zaten internetle beraber, internetin içinde doğdukları için yorum yapmak, beğeni yapmak onlara sıradan bir davranış olarak gelmiş olabilir, bunu elektronik ağızdan ağıza

pazarlama olarak görmemiş olabilirler. Bu sebeple tek farklılık 1981-1995 doğumlu Y kuşağında görülmüştür. Markalar farklı kuşaklara farklı pazarlama stratejileri uygulayarak X ve Z kuşaklarının da yorum yapmalarını, internette ve sosyal medya kanallarında etkileşime girmeleri teşvik edebilir. Dijital pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde yaş gruplarının önemi ve jenerasyon farkı dikkate alınmalıdır (Gökerik, 2024).

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Düzce Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 30/05/2025 tarih ve 578509 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Akbıyık, F. (2024). Examining the mediating effect of brand equity and e-wom on the Influence of consumer cultural ethnocentrism on perception of perfectionism: research on TOGG. *Journal of Anatolian Cultural Research*, 8(3), 498-513. <https://doi.org/10.15659/jancr.v8i3.219>
- Akgün, V. Ö., Altay, H. C. (2024). E-Wom'un tekrar satın alma niyetine etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 54, 470-488. <https://doi.org/10.52642/susbed.1476294>
- Albert, N. ve Merunka, D. (2013). The role of brand love in consumer-brand relationships, *Journal of Consumer Marketing*, 30(3), 258-266. <https://doi.org/10.1108/07363761311328928>
- Altunışık, R., Boz, H., Gegez, E., Koç, E., Sığı, Ü., Yıldız, E., & Yüksel, A. (2022). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: yeni perspektifler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, H. (2016). Marka aşkının değerlendirilmesi: beyaz eşya kullanıcıları üzerine bir araştırma, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 125- 149.
- Batra, R., Ahuvia, A. ve Bagozzi, R. P. (2012). BrandLove, *Journal of Marketing*, 76(2), 1-16. <https://doi.org/10.1509/jm.09.0339>
- Bauer, H., Heinrich, D., & Albrecht, C. M. (2009). All you need is love: Assessing consumers' brand love. *Proceedings of the American Marketing Association Summer Educators Conference*, 15(2), 252-253. Chicago: American Marketing Association.
- Boubker, O., & Naoui, K. (2022). Factors affecting airline brand love, passengers' loyalty, and positive word-of-mouth. A case study of Royal Air Maroc. *Case Studies on Transport Policy*, 10(2), 1388-1400. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2022.05.006>
- Bradley, S. D., Maxian, W., Laubacher, T. C., & Baker, M. (tarih yok). In search of lovemarks: the semantic structure of brands. *In Proceedings of the American Academy of Advertising*, (pp. 42-49). Eugene, Oregon.
- Cheung, M. L., Pires, G. D., Rosenberger, P. J., Leung, W. K., & Sharipudin, M. S. (2021). The role of consumer-consumer interaction and consumer-brand interaction in driving consumer-brand engagement and

- behavioral intentions. *Journal of retailing and consumer services*, 61, 102574. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102574>
- Coşkun, R., Altunışık, R., & Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*, Güncellenmiş 9.Baskı, Sakarya Yayıncılık
- Çalışkan, B. (2022). Tüketici etnosentrizmi ve kozmopolitliğin marka bağlılığı üzerindeki etkisi: Gsm operatörlerine ilişkin bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- Gierth, L., & Bromme, R. (2020). Attacking science on social media: How user comments affect perceived trustworthiness and credibility. *Public Understanding of Science*, 29(2), 230-247. <https://doi.org/10.1177/0963662519889275>
- Gökerik, M. (2024). Elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın marka tutumlarına etkisinde jenerasyonun düzenleyici rolü. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1-20. <https://doi.org/10.31006/gipad.1433672>
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hearit, K. M. (2021). A blame narrative approach to apologetic crisis management: The serial apologiae of United Airlines. *Public Relations Review*, 47(5), 102106. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2021.102106>
- Holland, T., & Wise, B. (2023). Platform rhetoric and fan labour as the building blocks of LEGO ideas. *M/C Journal-A Journal of Media and Culture*, 26(3), 1-10. <https://doi.org/10.5204/mcj.2946>
- İzlem, A. (2023). Youtube Bumper video reklamlarının tüketici üzerinde marka bilinirliğinin sağlanması ve tasarım önerisi. (Master's thesis, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi).
- Kodci, F., & Alemdar, M.Y. (2023). Tüketici etnosentrizminin marka aşkı bağlamında değerlendirilmesi: kahve markaları örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 527-558. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1090897>
- Köse, G., & Çakır, S. Y. (2019). Markaların dijital pazarlama çağında tüketicileri etkileşime ikna etme yolları: Influencer pazarlama ve içerik pazarlamasına ilişkin kavramsal bir çalışma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 205-222. <https://doi.org/10.35343/kosbed.547046>
- Kuppelwieser, V. G., Klaus, P., Manthiou, A., & Hollebeek, L. D. (2022). The role of customer experience in the perceived value-word-of-mouth relationship. *Journal of Services Marketing*, 36(3), 364-378. <https://doi.org/10.1108/JSM-11-2020-0447>
- Leblebicioğlu, B., & Ünsalan, M. (2015). Elektronik ağızdan ağıza pazarlama motivasyon faktörlerinin belirlenmesi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. 14.Ulusal İşletmecilik Kongresi, Bildiriler Kitabı (ss.67-74), 7-9Mayıs, Aksaray.
- Lutz, C., & Newlands, G. (2018). Consumer segmentation within the sharing economy: the case of Airbnb. *Journal of Business Research*, 88, 187-196. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.03.019>
- Manyanga, W., Makanyeza, C., & Muranda, Z. (2022). The effect of customer experience, customer satisfaction and word of mouth intention on customer loyalty: The moderating role of consumer demographics. *Cogent Business & Management*, 9(1), 2082015. <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2082015>
- Niyomsart, S. & Khamwon, A. (2016). Brand love, brand loyalty, and word of mouth: a case of Airasia, *Conference of the International Journal of Arts & Sciences*, 9(1), 263-268.
- Noei, E., & Lyons, K. (2022). A study of gender in user reviews on the Google Play Store. *Empirical Software Engineering*, 27(2), 34. <https://ssrn.com/abstract=2800887>
- Özyoldaş, Ş. (2022). Brand Communication From the Consumer Perspective in Online Grocery Sector During Covid-19 Pandemic: a Case Study From Getir Brand. (Master's thesis, İzmir Ekonomi Üniversitesi).
- Pavel, C. (2013). What is behind the lovemark concept? *Calitatea*, 14(2), 482-489
- Pawle, J., & Cooper, P. (2006). Measuring emotion—Lovemarks, the future beyond brands. *Journal of Advertising Research*, 46(1), 38-48. <https://doi.org/10.2501/S0021849906060053>
- Rachmad, Y. E. (2024). Transforming Digital Consumers: The Power of Viral Diffusion in Consumer Behavior. *PT. Sonpedia Publishing Indonesia*.

- Roberts, K. (2005). *Lovemarks: The future beyond brands*. Powerhouse books.
- Rodrigues, I., Lopes, J. M., Borges, A., & Oliveira, M. (2021). How can Gamified applications drive engagement and brand attitude? The case of Nike run club application. *Administrative Sciences*, 11(3), 92. <https://doi.org/10.3390/admsci11030092>
- Shakeri, S. & Alavi, H. H. (2016). Investigating The Impact of Brand Love, Brand Image, Excitement and Word of Mouth on Consumers, *International Journal of Information Research and Review*, 3(11), 3081-3085.
- Song, H., Bae, S. Y., & Han, H. (2019). Emotional comprehension of a name-brand coffee shop: focus on lovemarks theory. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(3), 1046-1065. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-07-2017-0436>
- Şahin, E. (2023). Social Media Marketing. In *Social Media Analytics in Predicting Consumer Behavior*, (pp. 15-45). CRC Press.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.). Pearson
- Torres, P., Augusto, M., & Neves, C. (2022). Value dimensions of gamification and their influence on brand loyalty and word-of-mouth: Relationships and combinations with satisfaction and brand love. *Psychology & Marketing*, 39(1), 59-75. <https://doi.org/10.1002/mar.21573>
- Türk, M., & İşcioğlu, T. E. (2020). Sadakat programına yönelik tutum, mağaza memnuniyeti, mağaza sadakati ve satın alma niyeti arasındaki etkileşim: kozmetik perakendeciliği örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 103-126. <https://doi.org/10.18037/ausbd.758038>
- Ünal, S. & Aydın H., (2013). An investigation on the evaluation of the factors affecting brand love, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 92, 76-85. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.640>
- Verma, S., & Yadav, N. (2021). Past, present, and future of electronic word of mouth (EWOM). *Journal of Interactive Marketing*, 53(1), 111-128. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2020.07.001>
- Yavuzylmaz, O. (2024). Ağızdan ağıza pazarlama. *The Journal of Academic Social Science*, 14(14), 429-448. [10.16992/ASOS.700](https://doi.org/10.16992/ASOS.700)
- Yıldırım, E. (2013). The effects of user comments on e-trust: an application on consumer electronics. *Journal of Economics, Business and Management*, 1(4), 360-364.
- Yıldırım, Y. (2016). Tüketicinin satın alma karar sürecinde bilgi kaynakları ve güvenilirlikleri: Referans grubu olarak yakın çevrenin etkisinin incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 214-231.
- Yu, X., & Yuan, C. (2019). How consumers' brand experience in social media can improve brand perception and customer equity. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 31(5), 1233-1251. <https://doi.org/10.1108/APJML-01-2018-0034>
- Zhdanova, D. (2023). The impact of relationship marketing on customer loyalty in the omnichannel retailing—the case of Starbucks. (Master's thesis, Webster University).

EXTENDED SUMMARY

In today's digital age, we observe that traditional marketing methods have increasingly been replaced by electronic word-of-mouth marketing (eWOM) through the use of social media and other digital channels. We live in an era where review platforms that directly influence purchasing decisions are rapidly expanding, influencers share promotional content via social media, and brand experiences can be expressed openly, sincerely, and instantly through user feedback channels on e-commerce websites. Through these channels, brands not only generate interaction but also focus on building emotional connections with consumers to increase brand awareness. This process, in which consumers influence others by sharing their experiences, not only contributes to the development of brand loyalty but also helps foster emotional bonds between consumers and brands. Brands can create lasting loyalty not only by offering functional products and services but also by establishing a meaningful place in consumers' lives. Kevin Roberts introduced the concept of "Lovemark," asserting that a brand is far more than just a functional product or service in the eyes of consumers. For a brand to become a Lovemark, it is not enough to offer high-quality products and services; it must also deliver experiences that make consumers feel special. It is expected that consumers develop sincere emotions toward the brand and become passionately attached to it. At this point, the individual and sincere feedback provided through word-of-mouth marketing brings consumers and brands even closer together.

The expansion of digital opportunities and the widespread adoption of social media have encouraged consumers to talk more about brands, to criticise them more easily, or to express their affection openly. Today's modern consumers are characterised as impatient, not easily persuaded, exposed to numerous alternatives, prone to boredom, possessing strong bargaining power, and ultimately holding the upper hand in the market. Consequently, brands seek to influence consumers and establish emotional bonds with them through more innovative strategies. The concept of brand love refers to the emotional connection, trust, and reciprocal relationship between consumers and brands. Consumers tend to develop stronger attachment and loyalty toward brands they love and trust, and in times of crisis, they often become devoted advocates for those brands. Consumers with high levels of brand love are more likely to engage in online conversations about brands, influence other consumers, and bring in new customers through recommendation behaviour.

Electronic word-of-mouth (eWOM), on the other hand, is defined as the informal exchange of information among consumers. In this process, consumers share their brand-related experiences with others sincerely and without any personal gain, allowing others to save time, money, and effort by learning from these shared experiences.

In this study, the impact of electronic word-of-mouth on brand love was investigated, and data were collected from 337 participants through an online survey. The analyses revealed a strong positive correlation between electronic word-of-mouth and brand love. Furthermore, it was found that consumers pay attention to brand-related comments on the internet and social media platforms, and that these comments influence their purchasing decisions. It was also revealed that excessively negative comments about brands on social media or online platforms are often perceived as fake or misleading. This indicates that consumers with high brand love tend to defend the brands they are attached to, do not believe in such negative reviews, and disregard them.

Another finding of the study is that both electronic word-of-mouth (eWOM) and brand love (BL) differ across generations, with the distinction being particularly evident between Generation Y and the other generations. Compared to Generations X and Z, Generation Y engages more actively in electronic word-of-mouth activities and demonstrates a higher level of brand love. When developing marketing strategies, businesses should take into account the characteristics of digital channels as well as intergenerational differences. Each digital channel (e.g., websites, chat rooms, social networks such as Instagram, Facebook, Pinterest) has distinct features and target audiences. Developing strategies aligned with these characteristics can foster more positive brand-related commentary, and an increase in positive comments may in turn promote higher levels of brand love.

The findings of this study offer valuable insights for marketing professionals, brand consultants, academics, and business managers. Future studies may incorporate qualitative interviews to gain deeper understanding and explore the antecedents and outcomes of brand love more comprehensively.

ŞEHİR İÇİ TOPLU TAŞIMA HİZMETLERİNİN ETKİNLİK DEĞERLENDİRMESİ: MERSİN İLİ ÖRNEĞİ¹

EVALUATING THE EFFICIENCY OF URBAN PUBLIC TRANSPORTATION SERVICES: THE CASE OF MERSIN

Kismet CİNGÖZ

Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler
Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
kismetcingoz@tarsus.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6006-6760

Ayhan DEMİRCİ

Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
ayhan.demirci@toros.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3788-4586

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
21.06.2025

Kabul Tarihi:
04.09.2025

Yayın Tarihi:
28.09.2025

Anahtar Kelimeler
Toplu Taşıma,
Etkinlik,
Veri Zarflama
Analizi.

Keywords
Public
tTransportation,
Efficiency,
Data Envelopment
Analysis.

Sürdürülebilirliğin üç boyutu olan ekonomik, çevresel ve sosyal yönden önemli etkileri bulunan trafik sorununun çözümü için en fazla önerilen yöntem toplu taşıma kullanımının yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesidir. Ancak toplu taşıma kullanımının artırılması, yerel yönetimlerin ellerindeki kısıtlı kaynaklarla sunabildikleri hat sayısı ve sefer sıklığına bağlıdır. Bu da kaynakların etkin kullanımı ve yönetimiyle mümkündür. Bu kapsamda çalışmada, Mersin ilinin dört merkezi ilçesinde -Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir- yerel yönetim tarafından 28 hat üzerinden sunulan toplu taşıma hizmetinin, hat bazında etkinlik değerlendirmesi yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kâr amacından ziyade hizmet olarak sunulan toplu taşıma hatlarının etkinliklerinin belirlenmesinde girdi yönelimli ve ölçeğe göre sabit getiri yaklaşımıyla veri zarflama analizi kullanılmıştır. Frontier Analyst Application programı ile yapılan analizde; günlük sefer sayısı, durak sayısı, otobüs sayısı ve sefer aralıkları verileri girdi verileri, sefer süresi ve toplam mesafe verileri ise çıktı verileri olarak ele alınmıştır. Sadece sekiz hattın tam etkinlik skoruna ulaştığı belirlenen analizler sonucunda elde edilen bulgular çerçevesinde diğer hatlar için etkinlik artırıcı önerilerde bulunulmuştur.

The most recommended method for the solution of the traffic problem, which has important economic, environmental, and social effects, which are the three dimensions of sustainability, is to expand and encourage the use of public transportation. However, increasing the use of public transportation depends on the number of routes and the frequency of service that local governments can offer within the constraints of their limited resources. This is possible with the efficient use and management of resources. In this study, the efficiency evaluation of the public transportation service, which is offered by the local government on 28 lines in four central districts – Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir- in Mersin, was made on a line basis. In this context, Data Envelopment Analysis with an input-oriented approach and constant returns to scale was employed to assess the efficiency of public transportation routes, which are provided as a service rather than for profit. In the analysis conducted with Frontier Analyst Application, the number of daily trips, frequency, number of stops, number of buses were considered inputs, while trips time, and total distance covered were treated as outputs. As a result, only eight lines were found to have achieved full efficiency scores, and efficiency-enhancing recommendations were proposed for the other lines.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724329>

Atıf/Cite as: Cingöz, K. & Demirci, A. (2025). Şehir içi toplu taşıma hizmetlerinin etkinlik değerlendirilmesi: Mersin ili örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1306-1319.

¹ Bu makale, 16-17 Kasım 2023 tarihinde Tarsus/Türkiye’de düzenlenen “12. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresinde” sunulan ve Bildiri Özetleri Kitabında yer alan “Kamu Hizmeti Olarak Sunulan Şehir içi Ulaşım Sistemlerinin Etkinliği: Mersin İli Örneği” isimli bildirinin genişletilmesi suretiyle türetilmiştir.

Giriş

Toplu ulaşım, kentsel ulaşım veya toplu taşımacılık olarak da bilinen toplu taşıma, insanların genel kullanımı için uygun olan ve aynı zamanda paylaşımlı yolcu taşıma hizmetidir (Tarudin, vd., 2021: 326). Yerleşim alanlarının şehirlerin dışına yayılması, ekonomik faaliyetlerin sanayi bölgelerinde yer alması ve fakültelerin üniversite kampüslerine taşınması, özellikle toplu taşımaya bağımlı olanlar için bu yerlere erişim için araç kullanım ihtiyacını daha da artırmıştır (Sanchez, 2009: 1). Bu durum ise toplu taşımanın insanların yaşam kalitesi üzerinde oldukça etkili olmasına neden olmaktadır. Toplu taşıma hizmetleri belediyeler veya belediyelerin yetki verdiği özel – şahıs şirketleri tarafından sağlanmaktadır. Dünya genelinde en çok kullanılan toplu taşıma türü otobüslerdir (Saatçioğlu ve Yaşarlar, 2012: 121). Otobüsler belediyeler tarafından işletilmektedir ve genel olarak ücretleri diğer toplu taşıma türlerinden daha düşüktür. Buna ek olarak kapsam alanı diğer toplu taşıma türlerine kıyasla daha geniştir. Bu sebeple kullanılan hat sayısı fazla ve rota ağı tüm şehri kapsayacak şekilde geliştirilmektedir.

Otobüs hatlarında, kullanılan hat sayısının fazla olması, rota ağının tüm şehri kapsayacak şekilde geniş olması ve otobüs ile toplu taşımada kâr amacı güdülmemesi gibi sebepler belediyeleri otobüs hatlarının verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmeye yöneltmektedir. Kullanılan hatların sayısı, hatlardaki durak sayıları, otobüslerin sefer aralıkları (sefer sayıları), hat başına kullanılan otobüs sayıları performans ölçümünde genellikle girdi değişkeni olarak kullanılırken hatların ve otobüslerin doluluk oranları, sefer süreleri, hatların uzunluğu (kilometre) çıktı değişkeni olarak kullanılmaktadır. Otobüs hatlarını etkin kullanmaya çalışan belediyeler az otobüsle, az sefer sıklığı ile daha çok alanı kapsayacak şekilde hizmet vermek isterler. Ancak yolcular açısından değerlendirildiğinde ise yolcular en kısa sürede ve en kısa mesafe ile varış yerine gitmek isterler. Burada birbirleriyle çelişen amaçlar bulunmaktadır. Kullanılan otobüs sayısının ve hatların sefer sıklığının az olması yani iki sefer arasındaki sürenin uzun olması bir yandan yolcuların duraklarda bekleme sürelerini uzatırken bir diğer yandan da yolcuların seyahat sürelerini (otobüsün içerisinde geçirilen zamanı) uzatmaktadır. Bu sebeple belediyelerin ve karar vericilerin bir yandan performanslarını iyileştirecek şekilde kararlar verirken diğer yandan da otobüs kullanıcılarının memnuniyetini göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı Mersin ilinde bulunan dört merkez ilçede (Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir) yerel yönetim tarafından 28 hat üzerinden sunulan toplu taşıma hizmetinin, hat bazında etkinliklerini değerlendirmek ve hangi hatların etkin hangi hatların etkin olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla, sunulan toplu taşıma hatlarının etkinliklerinin belirlenmesinde girdi yönelimli ve ölçeğe göre sabit getiri yaklaşımıyla veri zarflama analizi (VZA) kullanılmıştır. VZA'nın CCR ve BCC modelleriyle yapılan analizlerde "Frontier Analyst Application – Versiyon 4.0.0, Banxia Software" programı kullanılmıştır.

Yazın Taraması

İnsanlar dünya genelinde iklim değişikliği ve küresel ısınmanın çevreyi, insanları ve yeryüzündeki hayvanları önemli ölçüde etkilediğinin farkındadır. Gaz emisyonlarının artmasını önlemek ve kentsel alanlarda trafik sıkışıklığını azaltmak için ulaşım sektöründe toplu taşımanın etkin bir şekilde kullanılması oldukça önemlidir. Çünkü toplu taşıma sistemi etkili ve verimli olursa yollardaki araç sayısı ve trafik sıkışıklığı azalabilir (Tomas ve Rahman, 2022: 248).

Toplu taşıma araçlarının etkinliğinin ölçülmesinde literatürde Gri İlişkisel Analiz, Bulanık Kapsamlı Değerlendirme, Stokastik Sınır Analizi (SSA) ve Veri Zarflama Analizi (VZA) gibi farklı yöntemler kullanıldığı görülmektedir (Caulfield vd., 2013; Daraio vd., 2016; Huang vd., 2018; Pedrosa vd., 2018). Bu yöntemler içerisinde VZA çeşitli avantajlar sunmaktadır. İlk olarak birimler kümesi içinde verimli bir puan elde etmek amacıyla girdilerin ve çıktıların eşzamanlı analizine olanak tanır (Ali ve Lerme, 1997: 218). İkinci olarak girdiler ve çıktılar farklı birimlerde olabilir. Üçüncü olarak VZA, verimlilik ölçütlerine karşılık gelen standartların oluşturulmasını gerektirmez. Dördüncü olarak ise bu yöntem girdiler ile çıktılar arasındaki ilişkiyi tanımlayan önceden belirlenmiş üretim fonksiyonlarına ihtiyaç duymaz (Naim vd., 2022: 382). Yöntemin bir diğer avantajı ise birden fazla girdi ve çıktıya sahip modeller için çalışır ve Karar Verme Birimi'nin (KVB) göreceli geçerliliğini değerlendirmek için matematiksel programlama kullanır (Charnes vd., 1978; Lao ve Liu, 2009). Bu doğrultuda çalışmanın yöntemi olan VZA kullanılarak toplu taşıma hatlarının etkinliğini ölçen çalışmalar özetlenmiştir.

Sanchez (2009), İspanya'daki 24 belediye bölgesinde sunulan otobüs toplu taşıma hizmetinin etkinliğini farklı girdi ve çıktı kombinasyonlarını kullanarak VZA ile belirlemiştir. Çıktı sayısını azaltmak için temel bileşenler

analizi ve çevresel heterojenliğe etki eden faktörlerin belirlenmesi için de Tobit regresyon analizi kullanılan çalışmada girdi değişkenleri; çalışan sayısı, yakıt tüketimi, otobüs sayısı verileri ile çıktı değişkenleri; kat edilen mesafe, toplam koltuk kapasitesi, servis süresi, yolcu sayısı, servis sıklığı, filo yeniliği, durak sayısı, kaza ve arızaya bağlı güvenlik seviyesi verileri kullanılmıştır. Çalışma ayrıca sosyal bazı indikatörlerle (nüfus yoğunluğu, kişi başına kullanım süresi, dolaşımdaki özel araç sayısı, otobüslerin ulaştıkları ortalama ticari hızları, acil süre yoğunluğu, ortalama rota uzunluğu, alternatif kamu taşımacılık olanakları) de desteklenmiştir.

Lao ve Liu (2009), toplu taşıma sisteminde yer alan otobüs hatlarının performansını hem operasyonel açıdan hem de iletim açısından değerlendirebilmek için VZA ve coğrafi bilgi sistemlerini (GIS) birlikte kullanmışlardır. İlk olarak her otobüs hattının hizmet koridoru içinde demografik profiller oluşturmak için GIS kullanılan çalışmada, her bir otobüs hattının operasyonel verimliliği ve mekânsal etkinlik puanlarını hesaplamak üzere VZA yöntemi uygulanmıştır. Operasyonel verimlilik için girdi değişkeni olarak çalışma süresi, gidiş dönüş mesafesi ve durak sayısı kullanılırken çıktı değişkeni olarak toplam yolcu sayısı kullanılmıştır. Mekânsal etkinlik analizinde ise girdi değişkeni olarak otobüsleri kullanan kişi sayısı, 65 yaş üstü nüfus, engelli kişi sayısı kullanılırken çıktı değişkeni olarak yine toplam yolcu sayısı kullanılmıştır.

Hawas, Khan ve Basu (2012), Al Ain Toplu Taşımacılık Hizmetleri'nin performans düzeyini, gidiş-dönüş seyahat süresi, toplam durak sayısı, toplam operatör sayısı, toplam otobüs sayısı verilerini girdi değişkenleri ve günlük yolcu sayısı ve araç-kilometre verilerini çıktı değişkeni olacak şekilde tanımlayarak VZA yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Çalışmada iki tür senaryo geliştirilmiş ve test edilmiştir. İlk senaryoda, güzergâhlar için aynı performans seviyelerini (verimlilik ve etkinlik) korurken işletme maliyetini düşürme olasılığını araştırmayı amaçlamışlardır. İkinci senaryoda ise güzergâh hizalamasını (ve ardından girdi ve çıktı değişkenlerini) değiştirerek temel performans seviyelerinin nasıl iyileştirilebileceğini araştırmışlardır. Daha sonra, her güzergâhın verimliliğini ve etkinliğini ölçmek için duyarlılık analizi yapmışlardır

Wei vd. (2013) çalışmalarında, Çin'deki 34 ilde yerel yönetimler tarafından sunulan toplu taşıma hizmetini karşılaştırmışlardır. VZA ile yapılan etkinlik ölçümünde girdi olarak; demiryolu ve karayolu yoğunluğu, karayolu uzunluğu, araç sayısı, sabit yatırım maliyeti, çalışan sayısı verileri kullanılırken çıktı olarak; hava kirliliği ve gürültü seviyesi verileri kullanılmıştır.

Vaidya (2014), Hindistan'da toplu taşımacılık faaliyeti yürüten 26 kuruluşun etkinliğini analitik hiyerarşi süreci (AHP) ve VZA kullanarak belirlemiştir. Operasyon, finans ve kaza ana kriterleri altındaki 19 kritere göre AHP ile değerlendirilmesi sonucunda önem seviyeleri belirlenmiştir. Ardından her bir grup altındaki kriterleri, kendi içerisinde girdi ve çıktı olarak ele alınarak VZA ile 26 kuruluş değerlendirilmiş ve tüm KVB'ler etkinlik skorlarına göre gruplandırarak sonuçları sunulmuştur.

Rezaee vd. (2016), sınırlı sayıda KVB nedeniyle VZA'nın yanı sıra Nash pazarlık oyunu bütünleşik analizini yaptıkları çalışmalarında Kaliforniya merkezinde sunulan toplu taşıma hizmet etkinliğini değerlendirmişlerdir. Analizlerde otobüs güzergâhlarına ilişkin girdiler; operasyonel girdiler (gidiş-dönüş mesafesi (mil), otobüs durak sayısı ve yıllık araç saati) ve mekânsal girdiler (65 yaş ve üzeri nüfus, otobüs kullanan 16 yaş ve üzeri yolcular ve çalışanlar ile engelli nüfus) olarak iki kategoriye ayrılırken, her iki kategori için çıktı verisi olarak yıllık yolcu sayısı alınmış ve 24 sabit otobüs güzergâhı için etkinlik düzeyleri belirlenmiştir.

Wanke vd. (2016), dünya genelinde 285 şehirde farklı ulaşım modlarıyla sağlanan toplu taşıma hizmetlerinin etkinliğini Stokastik Veri Zarflama Analizi (SVZA) ve Beta Regresyon modeliyle belirlemişlerdir. Analizde 2009-2012 yılları arasında farklı taşıma modlarına göre her yıl için belirli bir ulaşım türündeki operatör sayısı, ağ kapsama alanı (km), demiryolu taşıtları filosu sayısı, her ulaşım türü için farklı rota sayısı, çalışan sayısı ve durak sayısı verilerinin girdi olarak kullanıldığı çalışmada yıllık yolcu seyahat sayısı (bin olarak) çıktı verisi olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda toplu taşıma hizmetlerinin etkinliklerinin yanı sıra yüksek taşıma kapasiteli taşıma modlarının (raylı sistem) daha öne çıktığı vurgusu yapılmıştır.

Agarwal (2016) Hindistan toplu taşıma sektörünün verimliliğini ve etkinliğini VZA yaklaşımını kullanarak değerlendirdiği çalışmada, aynı girdi kümesine sahip ancak farklı çıktıları olan üç farklı VZA modeli kullanmıştır. Filo büyüklüğü, toplam personel ve yakıt tüketimi tüm VZA modelleri için girdi olarak kullanıldığı çalışmada, verimlilik modeli için çıktı olarak otobüs kullanımı (BU) dikkate alınırken, etkinlik modelinde çıktı ölçüsü olarak yolcu kilometresi (Pass-Km) kullanılmıştır. Verimlilik ve etkinlik arasındaki ilişkiyi incelemek için hem VZA hem de yolcu kilometresini (Pass-Km) çıktı değişkenleri olarak kullanan üçüncü bir VZA modeli

kullanılmıştır. Sonuçlar, verimlilik ve etkinliğin pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yolcu kilometresi ile kast edilen, her yolcunun kat ettiği mesafelerin kümülatif toplamını temsil eden bir hizmet kullanım ölçüsüdür. Genellikle yolcu yükü ile duraklar arasındaki mesafenin toplanmasıyla hesaplanır.

Güner vd. (2017) çalışmalarında, Sakarya şehir merkezinde toplu taşıma hizmeti vermek üzere kamu (30 otobüs hattı) ve özel sektör (27 minibüs hattı) tarafından işletilen hatların etkinliklerini VZA ile belirleyerek karşılaştırmışlardır. Hizmet süresi, rotasyon süresi ve sefer sayısı verileri olmak üzere üç girdi ve bağlantısız yolculuk süresi verisi olmak üzere tek çıktı ile yapılan analiz sonucunda kamuya ait hatların etkinliklerinin özel sektör hatlarına göre daha düşük etkinlik düzeyinde oldukları belirlenmiştir.

Masoumi ve Öcalır Akunal (2018), Türkiye’deki raylı sistemlerin etkinliklerini VZA ile belirlemişlerdir. Girdi olarak; hat uzunluğu (km), istasyon sayısı, sefer sıklığı (dakika), ticari hız (km/saat) ve şehir nüfusu, çıktı olarak da senelik taşınan yolcu sayısı kullanılan çalışma sonucunda Türkiye’de 11 ilde faaliyet gösteren raylı sistemler için etkinlik artırma yönelik öneriler sunmuşlardır.

VZA kullanılarak birçok farklı işletmenin (üretim/hizmet) ve sektörün etkinliği ölçülebilir. Örneğin; bankaların (Sherman ve Gold, 1985; Luo, 2003; Paradi, Yang ve Zhu, 2011), sağlık hizmetlerinin (Nunamaker, 1983; Worthington, 2004), tarım (Coelli, 1995; Dhungana, Nuthal ve Nartea, 2004; Hansson, 2007), eğitim (Bessent ve Bessent, 1980; Mancebon ve Molinero, 2000; Johnes, 2006; Johnes ve Li, 2008), turizm (Chaabouni, 2019; Wu, Li ve Wang, 2023; Stoiljkovic, Horvat ve Tomic, 2025), taşımacılık (Markovits-Somogyi, 2011; Melo vd., 2018; Mahmoudi vd., 2020).Yapılan literatür araştırmasından da görüldüğü üzere etkinlik ölçümünde VZA sıklıkla kullanılmaktadır.

VZA yönteminin girdi ve çıktıları eşzamanlı analiz etmesi, birden fazla girdi ve çıktı kullanılmasına izin vermesi, farklı birimlerde girdi ve çıktı kullanılmasına olanak tanınması bu çalışmada VZA yönteminin kullanılmasının en önemli sebepleridir.

Veri Zarflama Analizi

Temeli M.J. Farrell (1957) tarafından hazır tarım verileri ile yapılan etkinlik ölçümüne dayanan veri zarflama analizi (VZA), doğrusal programlama tabanlı matematiksel bir etkinlik ölçüm yöntemidir. (Demirci, 2018:3). VZA adını, analiz sonucunda, etkin olmayan KVB, etkin KVB’lerden oluşan bir zarf içerisinde alarak, bu zarf sınırına uzaklığına göre değerlendirmesinden alır (Manavgat ve Demirci, 2020: 266).

Temelde Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilen ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımına göre değerlendirme yapan CCR modeli (1978) ile Banker, Charnes ve Cooper tarafından geliştirilen ve ölçeğe göre değişken getiri varsayımına göre değerlendirme yapan BCC modeli (1984) şeklinde iki modeli bulunmaktadır (Xu vd., 2020: 5). Literatürde yaygın olarak kullanım alanı bulan VZA, üretim süreçleri birbirine benzer olan KVB’lerinin göreceli etkinliklerini, çoklu girdi ve çoklu çıktı durumları için hesaplama yeteneğine sahiptir (Bakırcı, 2006: 167). Modeller arasındaki en önemli farklılık, ölçeğe göre değişken getiri varsayımının sağladığı esnekliğe bağlı olarak etkin KVB sayısının fazla olmasıdır (Demirci, 2018: 85). Yöntem aynı zamanda her iki model için girdi yönelimli ve çıktı yönelimli ölçüm yapabilmektedir (Cooper vd., 2006: 86). Buna göre girdi yönelimli ölçüm, mevcut çıktıları minimum girdi kullanarak elde etmeyi ve çıktı yönelimli ölçüm de mevcut girdilerle maksimum çıktı elde etmeyi dikkate almaktadır (Ergülen vd., 2020: 277). Analiz sonucunda VZA, KVB’leri birbirine görece değerlendirmeye alarak, etkinlik sınırına göre konumlandırır ve her bir KVB için 0 ile 1 arasında bir etkinlik skoru belirler (Charnes vd., 1997: 2-4).

VZA ile etkinlik değerlendirme süreci; KVB’lerinin tanımlanması ve seçilmesi, KVB’lerinin göreceli etkinliklerinin değerlendirilmesi için uygun girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi ve VZA modellerinin uygulanarak sonuçların analiz edilmesi şeklinde üç aşamadan oluşmaktadır (Golany ve Roll, 1989). Analizde kullanılan girdi ve çıktıları ağırlıklandırarak doğrusal olarak bir araya getiren VZA’nın doğrusal programlama modeli Eşitlik 1-3’teki gibi ifade edilir (Ramanathan, 2003: 38-40);

Amaç Fonksiyonu;

$$\max E_m = \frac{\sum_{j=1}^J v_{jm} y_{jm}}{\sum_{i=1}^I u_{im} x_{im}} \quad (1)$$

Kısıtlar;

$$0 \leq \frac{\sum_{j=1}^J v_{jm} y_{jn}}{\sum_{i=1}^I u_{im} x_{in}} \leq 1; n = 1, 2, \dots, N \quad (2)$$

Pozitif olma şartı;

$$v_{jm}, u_{im} \geq 0; i = 1, 2, \dots, I; j = 1, 2, \dots, J \quad (3)$$

Eşitliklerde yer alan;

E_m , m 'nci KVB etkinliği,

y_{jm} , m 'nci KVB'nin j 'inci çıktısı,

v_{jm} , bir çıktının ağırlık değeri,

u_{im} , bu girdinin ağırlık değeri,

x_{im} , m 'nci KVB'nin i 'nci girdisi,

v_{im} , bu girdinin ağırlık değeri,

y_{jn} ve x_{in} görelilik olarak n 'inci KBV'nin j 'inci çıktı ve i 'nci girdidir.

$n \subset m$ olmak üzere KVB sayısı; $n = 1, 2, \dots, N$ şeklinde ifade edilir.

Uygulama

Kavram olarak etkinlik; mümkün olan minimum girdi kullanılarak mümkün olan maksimum çıktının elde edilmesini ifade etmektedir (Manavgat ve Demirci, 2023:12). Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından sunulan toplu taşıma hizmetinin etkinlik değerlendirmesi yapılan çalışmada, Mersin il nüfusunun yaklaşık %60'ını kapsamına alan Akdeniz, Mezitli, Yenışehir ve Toroslar ilçeleri olmak üzere dört merkez ilçe ele alınmıştır. Bu dört merkez ilçede Mersin Büyükşehir Belediyesi'nce sağlanan toplu taşıma hizmeti 67 otobüs hattı üzerinden sağlanmaktadır. Ancak bu 67 otobüs hattından sadece 28 tanesi dört merkez ilçe kalkışlı ve bitişli hatlardır. Bu sebeple çalışmanın örneklemini dört merkez ilçe kalkışlı ve bitişli olan bu 28 hat oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler Cingöz'ün (2021) doktora tezinden alınmıştır. Bu 28 hat Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Toplu Taşıma hatlarına Ait Bilgiler

Otobüs Hatları	Hatların İsimleri	Otobüs Hatları	Hatların İsimleri
10 M	Makine İkmal-Tece	34 M	MEŞOT-Soli
11 M	MEŞOT-Üniversite	35 M	Makine İkmal-50. Yıl
12 M	Afetevler-Şehir Hastanesi	36 M	Makine İkmal-Eski Mezitli
15 M	Şehir Hastanesi-Tırmıl	44 M	Makine İkmal-Üniversite
16 M	Makine İkmal-Şehir Hastanesi	48 M	Makine İkmal-Tece
18 M	Makine İkmal-Güneykent	55 M	Makine İkmal-Kuyuluk
19 M	Özgürlük Mahallesi-Zeytinkent	69 M	Tırmıl-Üniversite
20 M	Makine İkmal-Arpaç	73 M	MEŞOT-Çilek
26 M	Bağlarbaşı-Mezitli (Soli)	74 M	Tece-Yaşlı Bakım Merkezi
28 M	Tece-Şehir Hastanesi	75 B	Makine İkmal-Dorukkent
29 M	Üniversite-Şehir Hastanesi	75 M	Dorukkent-Çarşı
30 M	Makine İkmal-Soli	76 M	Soli-Şehir Hastanesi
32 M	Şehir Hastanesi-Bağlarbaşı	77 M	Tece-Şehir Hastanesi
33 M	MEŞOT-Soli	78 M	Makine İkmal-Galericiler

Not. Verilen bilgiler Cingöz'ün (2021) doktora tezinden alınmıştır.

Analizlerde kullanılan Başlangıç Matrisi Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Başlangıç Matrisi

Hat No.	Girdi Verileri				Çıktı Verileri	
	Günlük Sefer Sayısı	Durak Sayısı	Otobüs Sayısı	Sefer Aralıkları	Sefer Süresi	Toplam Mesafe
10 M	64	145	7	30	129	51,4
11 M	74	165	6	30	171	60,6
12 M	60	162	6	27,5	176	60,1
15 M	40	111	2	45	95	38,1
16 M	30	94	2	60	92	36,3
18 M	76	102	5	25	95	36,3
19 M	31	88	2	60	88	35,4
20 M	28	103	2	60	89	32,8
26 M	60	220	8	20	204	88,5
28 M	128	212	18	15	208	78,8
29 M	71	134	6	30	116	50,4
30 M	108	74	6	20	84	36
32 M	58	119	6	30	103	61,8
33 M	51	115	4	58	111	43
34 M	39	109	4	20	100	39,3
35 M	30	85	2	60	77	34,6
36 M	64	159	7	30	139	57,5
44 M	31	91	2	60	89	32,1
48 M	26	205	4	60	170	76,1
55 M	23	112	2	67,5	119	44,3
69 M	30	107	2	60	96	43,5
73 M	15	100	1	120	81	39,1
74 M	11	166	1	150	121	62,1
75 B	7	66	1	240	80	32,9
75 M	7	68	1	240	81	37,5
76 M	40	151	2	75	121	62,8
77 M	45	183	6	52,5	158	70,8
78 M	14	53	1	120	88	22,5
Ortalama	45,04	124,96	4,14	66,63	117,18	48,74

Not. Verilen bilgiler Cingöz’ün (2021) doktora tezinden alınmıştır.

VZA ile toplu taşımacılık hizmetinin etkinliğinin ölçümünde, benzer çalışmalarda sıklıkla kullanılan veriler derlenerek analizde kullanılmıştır. Bu kapsamda analizde kullanılan girdi verileri; günlük sefer sayısı, durak sayısı, otobüs sayısı ve sefer aralıkları ile çıktı verileri; sefer süresi ve toplam mesafe şeklinde analize dahil edilmiştir. Çıktı verilerinin sefer süresi ve toplam mesafe seçilmesinin sebebi, yolcuların minimum sürede ve en kısa mesafe ile başlangıç noktalarından varış noktalarına gitmek istemeleridir. VZA’nın CCR ve BCC modelleriyle yapılan analizlerde “Frontier Analyst Application – Versiyon 4.0.0, Banxia Software” programı kullanılmıştır. Şehir içi toplu taşıma hizmetinin yerel yönetimlerce sağlanması ve kâr amacından ziyade toplumsal fayda odaklı bir hizmet şeklinde sunulması nedeniyle çıktıları değil, girdileri ön plana alan girdi yönelimli VZA modelinin uygulandığı analiz sonucunda elde edilen etkinlik skorları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Etkinlik Skorları

Otobüs Hatları	CCR Etkinlik Skoru	BCC Etkinlik Skoru	Otobüs Hatları	CCR Etkinlik Skoru	BCC Etkinlik Skoru
10 M	85,84	88,29	35 M	92,77	100,00
11 M	97,25	97,42	36 M	86,59	87,96
12 M	100,00	100,00	44 M	88,40	99,62
15 M	96,35	100,00	48 M	100,00	100,00
16 M	93,46	100,00	55 M	100,00	100,00
18 M	85,60	93,34	69 M	97,01	100,00
19 M	95,41	100,00	73 M	94,58	100,00
20 M	80,81	100,00	74 M	100,00	100,00
26 M	100,00	100,00	75 B	100,00	100,00
28 M	100,00	100,00	75 M	100,00	100,00
29 M	86,07	88,30	76 M	100,00	100,00
30 M	100,00	100,00	77 M	94,49	94,58
32 M	100,00	100,00	78 M	100,00	100,00
33 M	88,89	90,08	En Düşük Skor	80,81	87,96
34 M	90,74	100,00	Ortalama	94,80	97,84

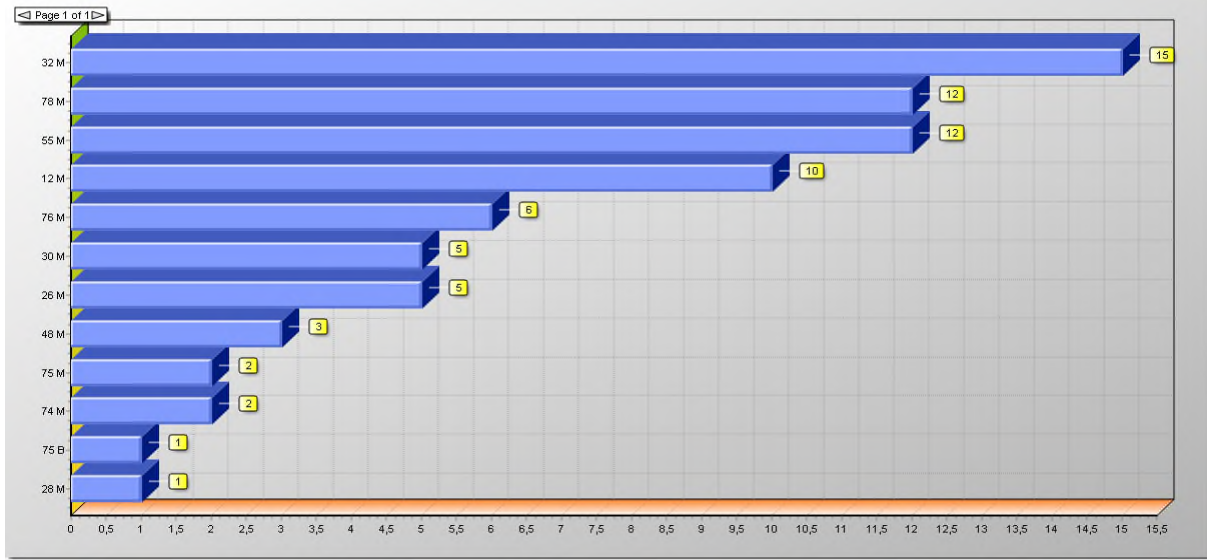
Tablo 3'te sunulan analiz sonuçlarına göre CCR modelinde 12 KVB (otobüs hattı) tam etkinlik skoru elde ederken, BCC modelinde, modelin, kullanılan veri setinin ağırlıklandırılmasında sağladığı esnekliğe bağlı olarak, etkin KVB sayısı artmış ve 20 KVB (otobüs hattı) tam etkin olarak belirlenmiştir. CCR modelindeki etkinlik ortalaması 94,80 ve BCC modelindeki etkinlik ortalaması da 97,84 olarak belirlenmiştir. Bu durum esasen Mersin Büyükşehir Belediyesince sunulan toplu taşıma hizmetinin homojen ve çok iyi seviyede olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Şehir içi toplu taşıma hizmeti için belirlenen 28 hat içerisinde, BCC modeline göre tam etkin olan 20 hat; Afetevler-Şehir Hastanesi (12M), Şehir Hastanesi - Tırmıl (15M), Makine İkmal – Şehir Hastanesi (16M), Özgürlük Mahallesi, Zeytinkent (19M), Makine İkmal – Arpaç (20M), Bağlarbaşı-Mezitli (Soli) (26M), Tece - Şehir Hastanesi (28M), Makine İkmal - Soli (30M), Şehir Hastanesi-Bağlarbaşı (32M), MEŞOT – Soli (34M), Makine İkmal – 50. Yıl (35M), Makine İkmal-Tece (48M), Makine İkmal-Kuyuluk (55M), Tırmıl – Üniversite (69M), MEŞOT – Çilek (73M), Tece - Yaşlı Bakım Merkezi (74M), Makine İkmal - Dorukkent (75B), Dorukkent - Çarşı (75M), Soli - Şehir Hastanesi (76M) ve Makine İkmal - Galerici (78M) şeklinde belirlenmiştir.

Şehir içi toplu taşıma hizmeti için belirlenen 28 hat içerisinde, CCR modeline göre tam etkin olan 12 hat; Afetevler - Şehir Hastanesi (12M), Bağlarbaşı - Mezitli (Soli) (26M), Tece - Şehir Hastanesi (28M), Makine İkmal - Soli (30M), Şehir Hastanesi - Bağlarbaşı (32M), Makine İkmal - Tece (48M), Makine İkmal - Kuyuluk (55M), Tece - Yaşlı Bakım Merkezi (74M), Makine İkmal - Dorukkent (75B), Dorukkent - Çarşı (75M), Soli - Şehir Hastanesi (76M) ve Makine İkmal - Galerici (78M) şeklinde belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre tam etkin olarak belirlenen güzergâhların genellikle ikamet ve işyeri yoğunluğu olan bölgeler ile sağlık ve ulaşım ihtiyacına karşılık gelen bölgeler olduğu belirlenmiştir.

Aynı analiz sonucunda en düşük etkinlik skorunu elde eden hat Makine İkmal - Arpaç (20M) şeklinde belirlenmiştir. Sadece 2 otobüsün hizmet verdiği bu hatta günlük sefer sayısı ortalamadan oldukça altındadır. Bu kısımdan sonra yapılan değerlendirmeler, tekrara yer vermemek için sadece CCR modelinin sonuçlarına göre yapılmıştır.

VZA yönteminin önemli bir olanağı da tam etkinlik skorunu elde edemeyen hatlar için tam etkin hatlar referans olmak üzere potansiyel iyileştirme oranları sunmasıdır. Buna göre CCR modeline göre tam etkin olan hatların referans set sıklık dağılımı Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Referans Set Sıklık Dağılımı

Tam etkinlik skorunu elde edemeyen hatların girdilerini hangi oranda azaltmaları ve/veya çıktılarını hangi oranda artırmaları hâlinde tam etkin olabileceklerini belirlemek için referans almaları gereken ve tam etkin hatları ifade eden Referans Set Sıklık Dağılımı değerleri Şekil 1’de görüldüğü gibidir. Şekil 1’e göre 32M hattı, tam etkinlik skorunu elde edemeyen 15 hattın iyileştirilmesi ve tam etkin olabilmesi için referans olmuştur. Aynı şekilde 78M ve 55M hatları on ikişer, 12M hattı 10, 76M hattı altışar, 30M ve 26M hatları beşer, 48M hattı üçer, 75M ve 74M hatları ikişer, 75B ve 28M hatları ise birer tam etkin olmayan hat için referans olmuşlardır.

VZA ile referans setteki KVB’ler dikkate alınarak tam etkinlik skorunu elde edemeyen hatalar için potansiyel iyileştirme önerileri geliştirmek mümkündür. Girdilerin hangi oranda azaltılması ve/veya çıktıların hangi oranda artırılması hâlinde tam etkin olunabileceği anlamına gelen bu iyileştirme önerileri, CCR modeli ile yapılan analizde tam etkinlik skorunu elde edemeyen hatlar için derlenmiş ve Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. CCR Modeline Göre Günlük Sefer Sayısı, Durak Sayısı ve Otobüs Sayısı için Potansiyel İyileştirme Önerileri

KVB	Etkinlik Skoru	Günlük Sefer Sayısı			Durak Sayısı			Otobüs Sayısı			Sefer Aralıkları		
		Mevcut	Hedef	Potansiyel İyileşme (%)	Mevcut	Hedef	Potansiyel İyileşme (%)	Mevcut	Hedef	Potansiyel İyileşme (%)	Mevcut	Hedef	Potansiyel İyileşme (%)
10 M	85,84	64	54,94	-14,2	145	124,47	-14,2	7	5,23	-25,3	30	25,75	-14,2
11 M	97,25	74	57,02	-22,9	165	160,46	-2,7	6	5,84	-2,7	30	29,18	-2,7
15 M	96,35	40	16,38	-59,1	111	102,42	-7,7	2	1,93	-3,7	45	43,36	-3,7
16 M	93,46	30	21,65	-27,8	94	87,85	-6,5	2	1,87	-6,5	60	56,07	-6,5
18 M	85,60	76	56,94	-25,1	102	87,31	-14,4	5	4,28	-14,4	25	21,40	-14,4
19 M	95,41	31	22,33	-28,0	88	83,96	-4,6	2	1,91	-4,6	60	57,24	-4,6
20 M	80,81	28	18,25	-34,8	103	83,24	-19,2	2	1,62	-19,2	60	48,49	-19,2
29 M	86,07	71	55,28	-22,1	134	115,33	-13,9	6	5,16	-13,9	30	25,82	-13,9
33 M	88,89	51	36,48	-28,5	115	102,22	-11,1	4	3,56	-11,1	58	51,56	-11,1
34 M	90,74	39	33,37	-14,4	109	98,91	-9,3	4	3,63	-9,3	20	18,15	-9,3
35 M	92,77	30	24,37	-18,8	85	78,86	-7,2	2	1,86	-7,2	60	55,66	-7,2
36 M	86,59	64	55,42	-13,4	159	137,68	-13,4	7	5,66	-19,1	30	25,98	-13,4
44 M	88,40	31	19,70	-36,4	91	80,45	-11,6	2	1,77	-11,6	60	53,04	-11,6
69 M	97,01	30	27,57	-8,1	107	103,8	-3,0	2	1,94	-3,0	60	58,21	-3,0
73 M	94,58	15	13,33	-11,1	100	94,58	-5,4	1	0,95	-5,4	120	113,49	-5,4
77 M	94,49	45	42,52	-5,5	183	172,91	-5,5	6	5,08	-15,4	52,5	49,61	-5,5

Tablo 4 incelendiğinde, örneğin 80.81’lik skoruyla en düşük etkinlik seviyesindeki 20M Makine İkmal - Arpaç hattını tam etkinlik seviyesine gelebilmesi için; günlük sefer sayısını 28’den 19’a (%34,8), durak sayısını 103’ten 84’e (%19,2) ve sefer aralıklarını 60’tan 49’a (%19,2) düşürmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Literatürde VZA gerek kâr amaçlı ve gerekse hizmet amaçlı tüm üretim birimlerinin etkinliklerinin belirlenmesinde sıklıkla kullanılan ve ürettiği sonuçlarla sadece durum değerlendirmesi değil, geleceğe yönelik bir projeksiyon da ortaya koyabilen bir yöntemdir. Bu yönüyle özellikle kâr amacı gütmeyen ve sosyal devlet anlayışının bir göstergesi olarak kamu hizmeti şeklinde sunulan hizmetlerin etkinlik düzeylerinin belirlenmesinde ayrıca önem arz etmektedir. Zira kâr beklentisi olmayan, ancak kısıtlı kaynaklarla halka ulaştırılmaya çalışılan bu tür hizmetlerde girdilerin kontrolü önemlidir.

Bu kapsamda, VZA’nın uygulandığı çalışmada kaynak kullanım etkinliğinin değerlendirilmesi açısından girdi yönelimli analiz uygulanmıştır. Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından 4 merkez ilçede, 28 hat üzerinden sunulan toplu taşıma hizmetinin etkinliklerinin belirlendiği çalışmada ölçeğe göre sabit getiri (CCR modeli) ve ölçeğe göre değişken getiri (BCC modeli) durumları için etkinlik skorları elde edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından sunulan toplu taşıma hizmetinin etkinlik ortalaması CCR modelinde 94,80 ve BCC modelinde 97,84 olarak belirlenmiştir. Buna göre esasen sunulan toplu taşıma hizmetinin etkinlik düzeyi oldukça iyi kabul edilmektedir. Etkinlik skorları incelendiğinde; tam etkinlik skoruna ulaşan hatları, özellikle yaşam bölgeleriyle iş merkezleri arasındaki hatlarda yoğunlaştığı belirlenmiştir. Aynı şekilde bölge halkının sağlık ve şehirlerarası ulaşım için yoğun olarak kullandığı hatların da tam etkin olduğu analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır.

VZA ayrıca tam etkinlik skoru elde edemeyen KVB’ler için potansiyel iyileştirme önerileri de sunmaktadır. Buna göre etkin olmayan KVB’ler için etkin KVB’lerden referans setler oluşturulmuş ve yapılan kıyaslama sonucunda, etkin olmayan KVB’lerin etkin olabilmeleri için girdilerini hangi oranlarda azaltmaları ve/veya çıktıları hangi oranda artırmaları gerektiği de ortaya konabilmektedir. Analizlerin girdi yönelimli modelle yapıldığı dikkate alınırsa çalışma sonucunda etkin olmayan hatların girdilerini hangi oranda azaltmaları durumunda etkin hâle gelecekleri belirlenmiştir. Bu noktada hizmetin kamu amaçlı olması, gelir elde etmekten ziyade halkın memnuniyetinin ve ihtiyaçlarının giderilmesi ön planda olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Zira bazı hatların etkin olmaması nedeniyle, sadece etkin olmaları için girdileri kısmının, ihtiyaçların giderilmesinde aksamalara yol açacağı ve halkın memnuniyetsizliğine neden olacağı da göz ardı edilmemelidir. Ancak burada söz konusu olan kısıtlı kaynakların etkin kullanımı olduğuna göre, etkin olmayan hatlarda da gerekli düzenlemenin yapılabileceğinin ve etkinliklerini artırıcı çabalar için hedef noktalarının belirlenmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Belediye otobüs hatları genel olarak hafta içi sabah erken saatlerde – ki bu saatler genel olarak çalışanların işe ve öğrencilerin okula/dershaneye gittiği saatlerdir – ve akşam öğleden sonra okul/dershane çıkış saatleri ile iş çıkış saatlerinde daha yoğun olmaktadır. Bu doğrultuda gelecekte yapılacak çalışmalarda, hafta içi ve hafta sonu ayrımı yapılarak genellikle “peak hour” olarak adlandırılan bu yoğun saatler ile yoğun saatler dışında kalan normal saatlerin etkinlik analizi birbirinden ayrı olarak yapılabilmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Kaynakça

- Agarwal, S. (2016). Evaluation of efficiency and effectiveness of public transport sector of india using dea approach. *Data Envelopment Analysis and its Applications*, 73-83.
- Ali, I. A., & Lerme, C. S. (1997). Comparative advantage and disadvantage in DEA. *Annals of Operations Research*, 73(0), 215-232.
- Bakırcı, F. (2006). *Üretimde etkinlik ve verimlilik ölçümü, veri zarflama analizi, teori ve uygulama*. Atlas Yayınları.
- Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management science*, 30(9), 1078-1092. <https://doi.org/10.1287/mnsc.30.9.1078>
- Bessent, A. M., & Bessent, E. W. (1980). Determining the comparative efficiency of schools through data envelopment analysis. *Educational Administration Quarterly*, 16(2), 57-75. <https://doi.org/10.1177/0013161X8001600207>
- Caulfield, B., Bailey, D., & Mullarkey, S. (2013). Using data envelopment analysis as a public transport project appraisal tool. *Transport Policy*, 29, 74-85. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2013.04.006>
- Chaabouni, S. (2019). China's regional tourism efficiency: A two-stage double bootstrap data envelopment analysis. *Journal of Destination Marketing & Management*, 11, 183-191. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2017.09.002>
- Charnes, A., Cooper, W.W., Lewin, A.Y., & Seiford, L.M. (1997). *Data envelopment analysis: Theory, methodology and application*. Kluwer Academic Publishers.
- Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European journal of operational research*, 2(6), 429-444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)
- Cingöz, K. (2021). *Toplu taşıma araçlarını çizelgeleme problemine simülasyon modeli yaklaşımı: Mersin Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Coelli, T. J. (1995). Recent developments in frontier modelling and efficiency measurement. *Australian Journal of Agricultural Economics*, 39(3), 219-245. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8489.1995.tb00552.x>
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., & Tone, K. (2006). *Introduction to data envelopment analysis and its uses – with DEA-Solver software and references*. Springer Science&Business Media, New York.
- Daraio, C., Diana, M., Di Costa, F., Leporelli, C., Matteucci, G., & Nastasi, A. (2016). Efficiency and effectiveness in the urban public transport sector: A critical review with directions for future research. *European Journal of Operational Research*, 248(1), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.05.059>
- Demirci, A. (2018). *Teori ve uygulamalarla veri zarflama analizi*. Gazi Kitabevi.
- Dhungana, B. R., Nuthall, P. L., & Nartea, G. V. (2004). Measuring the economic inefficiency of Nepalese rice farms using data envelopment analysis. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 48(2), 347-369. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8489.2004.00243.x>
- Ergülen, A., Bolayır, B., Ünal, Z., & Harmankaya, İ. (2020). Covid-19 sürecinde Türkiye'nin etkinliğinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek): 275-286.
- Farrell, M.J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 120(3): 253-290. <https://doi.org/10.2307/2343100>

- Golany, B., & Roll, Y. (1989). An Application procedure for DEA. *International Journal of Management Science*, 17 (3): 237-250. [https://doi.org/10.1016/0305-0483\(89\)90029-7](https://doi.org/10.1016/0305-0483(89)90029-7)
- Güner, S., Taşkın, K., & Gürler, G. (2017). Şehir içi toplu taşıma hatlarının hizmet etkinliğinin veri zarflama analizi ile ölçülmesi: özel ve kamu işletmelerinin karşılaştırılması. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 5(3): 127-145. <https://doi.org/10.22139/jobs.339869>
- Hansson, H. (2007). Strategy factors as drivers and restraints on dairy farm performance: Evidence from Sweden. *Agricultural Systems*, 94(3), 726-737. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2007.03.002>
- Hawas, Y.E., Khan, M., & Basu, N., 2012. Evaluating and enhancing the operational performance of public bus systems using GIS-based data envelopment analysis. *Journal of Public Transportation*, 15 (2), 2. <https://doi.org/10.5038/2375-0901.15.2.2>
- Huang, W., Shuai, B., Sun, Y., Wang, Y., & Antwi, E. (2018). Using entropy-- TOPSIS method to evaluate urban rail transit system operation performance: The China case. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 111, 292— 303. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.03.025>
- Johnes, J. (2006). Data envelopment analysis and its application to the measurement of efficiency in higher education. *Economics of Education Review*, 25(3), 273-288. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2005.02.005>
- Johnes, J., & Li, Y. U. (2008). Measuring the research performance of Chinese higher education institutions using data envelopment analysis. *China Economic Review*, 19(4), 679-696. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2008.08.004>
- Lao, Y., & Liu, L. (2009). Performance evaluation of bus lines with data envelopment analysis and geographic information systems. *Computers, Environment and Urban Systems*, 33(4), 247-255. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2009.01.005>
- Luo, X. (2003). Evaluating the profitability and marketability efficiency of large banks: An application of data envelopment analysis. *Journal of Business Research*, 56(8), 627-635. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(01\)00293-4](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(01)00293-4)
- Mahmoudi, R., Emrouznejad, A., Shetab-Boushehri, S. N., & Hejazi, S. R. (2020). The origins, development and future directions of data envelopment analysis approach in transportation systems. *Socio-Economic Planning Sciences*, 69, 100672. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2018.11.009>
- Mancebon, M. J., & Molinero, C. M. (2000). Performance in primary schools. *Journal of the Operational Research Society*, 51(7), 843-854. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jors.2600980>
- Manavgat, G., & Demirci, A. (2023). Comparing the efficiency of technology and innovation of the EU and selected countries: The effects of EU framework programs. *International Journal of Innovation - IJI*, 11(2): 1-32. <https://doi.org/10.5585/2023.23741>
- Manavgat, G., & Demirci, A. (2020). Decentralization matter of healthcare and effect on regional healthcare efficiency: evidence from Turkey. *Sosyoekonomi*, 28(44): 261-282. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.02.12>
- Markovits-Somogyi, R. (2011). Measuring efficiency in transport: the state of the art of applying data envelopment analysis. *Transport*, 26(1), 11-19. <https://doi.org/10.3846/16484142.2011.555500>
- Masoumi, M., & Öcalır Akinal, E.V. (2018). Türkiye'deki kent içi raylı ulaşım sistemlerinin performanslarının veri zarflama analizi ile karşılaştırılması. *Politeknik Dergisi*, 21(4): 971-975. <https://doi.org/10.2339/politeknik.39179>
- Melo, I. C., Junior, P. N. A., Perico, A. E., Guzman, M. G. S., & Rebelatto, D. A. D. N. (2018). Benchmarking freight transportation corridors and routes with data envelopment analysis (DEA). *Benchmarking: An International Journal*, 25(2), 713-742. <https://doi.org/10.1108/BIJ-11-2016-0175>
- Naim, M. N. H., Adnan, M. S. G., Dewan, A., & Zannat, K. E. (2022). Assessing the performance of public transport services in a developing country: A case study using data envelopment analysis. *Growth and Change*, 53(1), 377-409. <https://doi.org/10.1111/grow.12588>

- Nunamaker, T. R. (1983). Measuring routine nursing service efficiency: a comparison of cost per patient day and data envelopment analysis models. *Health Services Research*, 18(2 Pt 1), 183.
- Paradi, J. C., Yang, Z., & Zhu, H. (2011). Assessing bank and bank branch performance: modeling considerations and approaches. In *Handbook on data envelopment analysis* (pp. 315-361). Boston, MA: Springer US.
- Pedroso, G., Bermann, C., & Sanches-- Pereira, A. (2018). Combining the functional unit concept and the analytic hierarchy process method for performance assessment of public transport options. *Case Studies on Transport Policy*, 6(4), 722– 736. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2018.09.002>
- Ramanathan, R. (2003). *An Introduction to data envelopment analysis – A tool for performance measurement*. Sage Publications.
- Rezaee, M.J., Izadbakhsh, H., & Yusefi, S. (2015). An improvement approach based on DEA-Game theory for comparison of operational and spatial efficiencies in urban transportation systems. *KSCIE Journal of Civil Engineering*, 20(4): 1526-1531. <https://doi.org/10.1007/s12205-015-0345-9>
- Saatçioğlu, C., & Yaşarlar, Y. (2012). Kentiçi ulaşımında toplu taşımacılık sistemleri: İstanbul örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3). 117-144.
- Sanchez, I.M.G., (2009). Technical and scale efficiency in spanish urban transport: estimating with data envelopment analysis. *Advances in Operations Research*, Volume: 2009: 1-15. <https://doi.org/10.1155/2009/721279>
- Sherman, H. D., & Gold, F. (1985). Bank branch operating efficiency: Evaluation with data envelopment analysis. *Journal of Banking and Finance*, 9(2), 297-315.
- Stoiljković, A., Marcikić Horvat, A., & Tomić, S. (2025). Assessing the tourism efficiency of european countries using data envelopment analysis: A sustainability approach. *Sustainability*, 17(4), 1493. <https://doi.org/10.3390/su17041493>
- Tarudin, N. F., Sazalie, N. N., Adlan, M. A. A., & Abd Rashid, M. F. (2021, November). Assessing the Effectiveness of Using Cashless System for Public Transport Bus Service in Sub-Urban City. In *2021 IEEE 11th International Conference on System Engineering and Technology (ICSET)* (pp. 326-330). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICSET53708.2021.9612529>
- Tomas, J., & Rahman, A. N. A. (2022, February). The effectiveness of public transport system. In *Proceedings of the Third International Conference on Trends in Computational and Cognitive Engineering: TCCE 2021* (pp. 247-256). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Wanke, P., Barros, C. P., & Figueiredo, O. (2016). Efficiency and productive slacks in urban transportation modes: A two-stage SDEA-Beta regression approach. *Utilities Policy*, 41, 31-39. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2016.04.007>
- Wei, J., Xia, W., Guo, X., & Marinova, D. (2013). Urban transportation in Chinese cities: An efficiency assessment. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 23, 20-24. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2013.03.011>
- Worthington, A. C. (2004). Frontier efficiency measurement in health care: a review of empirical techniques and selected applications. *Medical Care Research and Review*, 61(2), 135-170. <https://doi.org/10.1177/1077558704263796>
- Wu, D., Li, H., & Wang, Y. (2023). Measuring sustainability and competitiveness of tourism destinations with data envelopment analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(6), 1315-1335. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2042699>
- Vaidya, O. S. (2014). Evaluating the performance of public urban transportation systems in India. *Journal of Public Transportation*, 17(4), 174-191. <https://doi.org/10.5038/2375-0901.17.4.10>
- Xu, T., You, J., Li, H., & Shao, L. (2020). Energy efficiency evaluation based on data envelopment analysis: A literature review. *Energies*, 13(14), 3548. <https://doi.org/10.3390/en13143548>

EXTENDED SUMMARY

People rely on public transportation services to carry on with their daily routines—commuting to work, school, shopping, and social activities. These services are provided either directly by municipalities or by private individuals or companies authorized by them. Buses are the most widely used mode of public transportation worldwide. Operated primarily by municipal authorities, they tend to be more affordable than other forms of public transit and offer a broader coverage area. Consequently, the number of routes is typically high, and the network is designed to span the entirety of the city.

The high number of routes, the extensive reach of the network, and the non-profit nature of bus operations force municipalities to monitor the efficiency of these services closely. Input variables often include the number of lines in use, the number of stops per line, the frequency of bus services, and the number of buses assigned per line. On the other hand, output variables generally encompass occupancy rates, travel time, and route lengths (in kilometers). Municipalities striving for efficient use of bus lines aim to provide maximum coverage with minimal buses and lower service frequency. However, this goal conflicts with passenger satisfaction, as fewer buses and longer intervals between trips result in longer waiting times at stops and longer in-vehicle travel times. Therefore, decision-makers must balance between operational efficiency and user satisfaction.

In this context, the present study aims to evaluate the efficiency of public transportation services offered by the local administration across 28 bus routes in the four central districts of Mersin (Akdeniz, Mezitli, Toroslar, and Yenişehir). To assess the effectiveness of these routes, Data Envelopment Analysis (DEA) was employed using an input-oriented model with constant returns to scale.

The concept of efficiency refers to the attainment of the maximum possible output using the minimum necessary input (Manavgat & Demirci, 2023:12). In this study assessing the efficiency of public transportation services provided by Mersin Metropolitan Municipality, four central districts—Akdeniz, Mezitli, Yenişehir, and Toroslar—comprising approximately 60% of Mersin's population, were examined.

A comprehensive review of the literature revealed numerous studies aimed at evaluating the efficiency of public transport services. While the literature section elaborates on several of these, it was observed that many studies rely on a single output variable despite the presence of multiple input factors influencing efficiency. Although this practice is not ideally suited to DEA methodology, two output variables despite a high correlation coefficient of 0.90 were utilized in this study.

The initial dataset was constructed for the analysis frequently used indicators from similar studies were compiled and included in the analysis. The input variables were: daily number of trips, number of stops, number of buses, and frequency. The output variables were: trip time and total distance covered. The analysis was conducted using the Frontier Analyst Application – Version 4.0.0 by Banxia Software, applying both the CCR and BCC models of DEA. Since municipal public transportation services are driven more by public benefit than profit, an input-oriented DEA model was selected to prioritize the minimization of resource use.

12 DMUs (bus routes) achieved full efficiency under the CCR model. Due to the BCC model's greater flexibility in weight distribution, the number of fully efficient routes increased to 20. The average efficiency score was 94.80% in the CCR model and 97.84% in the BCC model, indicating a high and relatively uniform level of service by Mersin Metropolitan Municipality.

Among the 28 analyzed routes, the following 12 were fully efficient according to the CCR model: Afetevler–City Hospital (12M), Bağlarbaşı–Mezitli (Soli) (26M), Tece–City Hospital (28M), Makine İkmal–Soli (30M), City Hospital–Bağlarbaşı (32M), Makine İkmal–Tece (48M), Makine İkmal–Kuyuluk (55M), Tece–Elderly Care Center (74M), Makine İkmal–Dorukkent (75B), Dorukkent–City Center (75M), Soli–City Hospital (76M), Makine İkmal–Car Dealers' Area (78M).

These routes largely correspond to areas with dense residential and workplace populations, as well as regions with significant healthcare and transportation demands. Conversely, the route with the lowest efficiency score was Makine İkmal–Arpaç (20M), which is serviced by only two buses and operates well below the average number of daily trips. To avoid redundancy, subsequent evaluations were based solely on the CCR model results.

One of the key advantages of DEA is its ability to suggest improvement potentials for inefficient routes, using fully efficient routes as benchmarks. Fully efficient lines that should be taken as a reference in order to determine the extent to which the inputs of the inefficient lines must be reduced and/or their outputs increased for them

to achieve full efficiency, the 32M line has served as a reference for improving 15 lines that failed to achieve a full efficiency score, guiding them towards full efficiency. Similarly, the 78M and 55M lines each acted as a reference for 12 inefficient lines, the 12M line for 10, the 76M line for 6, the 30M and 26M lines for 5 each, the 48M line for 3, the 75M and 74M lines for 2 each, and finally, the 75B and 28M lines each served as a reference for 1 inefficient line. Using these benchmark routes, potential improvements can be proposed for the inefficient lines.

G-7 EKONOMİLERİNDE ÇEVRESEL TEKNOLOJİNİN BELİRLEYİCİLERİ: FİNANSALLAŞMA, POLİTİKA SIKILIĞI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN ROLÜ

DRIVERS OF ENVIRONMENTAL TECHNOLOGY IN G-7 ECONOMIES: THE ROLE OF FINANCIALIZATION, POLICY STRINGENCY, AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Ferhat ÇITAK

Hitit Üniversitesi

İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü

ferhatcitak@hitit.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4978-5251

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

13.04.2025

Kabul Tarihi:

06.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Çevresel Teknoloji,
Finansallaşma,
Çevresel Politika
Sıklığı,
G-7 Ülkeleri,
Momentler Kantil
Regresyon Analizi

Keywords

Environmental
Technology,
Financialization,
Environmental Policy
Stringency,
G-7 Countries,
Method of Moments
Quantile Regression
(MMQR)

Giderek derinleşen çevresel krizler ve iklim değişikliği, çevresel teknolojilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını sürdürülebilir kalkınmanın temel dinamiklerinden biri hâline getirmiştir. Ancak bu teknolojilerin yaygınlaştırılması yalnızca teknik gelişmelerle sınırlı olmayıp aynı zamanda ülkelerin ekonomik yapısı, finansal piyasaların olgunluğu, çevresel politika uygulamaları ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları gibi çok sayıda faktör tarafından şekillendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışma 1990–2020 dönemini kapsayan panel veri setiyle G7 ülkeleri (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) özelinde finansallaşma (finansal gelişme ve finansal kurumlar), çevresel politika sıklığı ve sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin çevresel teknoloji üzerindeki etkilerini incelemektedir. Momentler Kantil Regresyon Analizi (MKRA) yöntemiyle yapılan analizde bu değişkenlerin çevresel teknoloji üzerindeki etkilerinin kantil düzeylerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Finansal gelişme değişkeni, özellikle düşük kantil düzeylerinde çevresel teknolojiye negatif yönde etki ederken finansal kurumların gelişmişliği alt kantillerde pozitif etkiler sergilemektedir. Çevresel politika sıklığı tüm kantillerde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu etkilere sahiptir. Buna karşılık, sürdürülebilir kalkınma göstergesi orta ve yüksek kantillerde çevresel teknolojiyi olumsuz etkilemektedir. Bulgular, politika yapıcılarının kantil düzeyli heterojenliği dikkate alarak daha hedefli ve etkili stratejiler geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir.

The escalating environmental crises and the intensifying impacts of climate change have rendered the development and implementation of environmental technologies a fundamental pillar of sustainable development. However, the diffusion of such technologies is not solely determined by technical advancements; it is also shaped by a multitude of factors, including countries' economic structures, the maturity of financial markets, the implementation of environmental policies, and approaches to sustainable development. In this context, the present study examines the effects of financialization (measured through financial development and financial institutions), environmental policy stringency, and sustainable development indicators on environmental technology in the G7 countries (the United States, Germany, France, the United Kingdom, Italy, Japan, and Canada) using a panel dataset covering the period from 1990 to 2020. Employing the Method of Moments Quantile Regression (MMQR) approach, the analysis reveals that the impacts of these variables on environmental technology vary significantly across quantiles. Financial development exerts a negative influence particularly at lower quantile levels, whereas the development of financial institutions demonstrates a positive impact within lower quantiles. Environmental policy stringency is found to have statistically significant and positive effects across all quantiles. In contrast, the sustainable development indicator negatively affects environmental technology at the middle and upper quantiles. The findings highlight the need for policymakers to account for quantile-based heterogeneity when formulating targeted and effective strategies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1675497>

Atıf/Cite as: Çıtak, F. (2025). G-7 ekonomilerinde çevresel teknolojinin belirleyicileri: Finansallaşma, politika sıklığı ve sürdürülebilir kalkınmanın rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1320-1339.

Giriş

İklim değişikliği ve çevresel bozulmaya yönelik çözüm üretme gerekliliğinin giderek artan aciliyeti, çevre teknolojilerinde inovasyonun hızlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Karbon emisyonlarının azaltılması, kaynak verimliliğinin artırılması ve küresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması açısından bu teknolojiler, temel araçlar olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel olarak teknolojik gelişmeler, araştırma ve geliştirme çerçevesinde ele alınsa da son dönemde genişleyen literatür, makroekonomik dinamikler ile politika odaklı faktörlerin çevresel çıktılar üzerindeki belirleyici rolüne dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, finansallaşma süreci, çevresel düzenlemelerin sıklığı ve sürdürülebilirlik odaklı politika çerçevelerinin entegrasyonu ülkelerin yeşil teknolojilere yönelik yatırım ve uygulama stratejilerini giderek daha fazla şekillendirmektedir. Bununla birlikte, söz konusu etkilerin yönü ve şiddeti, teknolojik gelişimin ve benimsemenin farklı aşamalarına bağlı olarak önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir (Reyhan, 2017; Uygur, 2025).

Çevreci teknolojiler, iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla geliştirilen ve ekonomik faaliyetlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik yenilikçi uygulamalardır. Bu bağlamda, enerji tasarrufu sağlayan, atık ve kirliliği azaltan ve daha iyi çevresel yönetimi mümkün kılan yeni ürün ve süreçlerin geliştirilmesine katkı sunduğu için yeşil teknoloji inovasyonu, çevresel sorunların çözümünde kilit bir araç olarak değerlendirilmektedir (Rennings, 2000; Horbach, 2008). Ancak çevre teknolojilerinin yaygınlaştırılması, yalnızca teknik altyapının güçlendirilmesini değil, aynı zamanda etkili finansal araçların geliştirilmesini, düzenleyici çerçevelerin netleştirilmesini ve kurumsal destek mekanizmalarının bütüncül bir şekilde yapılandırılmasını da gerektirmektedir (Costantini ve Mazzanti, 2012; Yuan ve diğerleri, 2020; Fogarassy ve Finger, 2020; Çınar ve Yılmaz, 2021).

Bu doğrultuda, kamu-özel sektör iş birliklerinin artırılması, yeşil finansman modellerinin çeşitlendirilmesi ve çevre politikalarının uzun vadeli kalkınma hedefleriyle bütünleştirilmesi, sürdürülebilir teknolojik dönüşümün sağlanmasında kilit öneme sahiptir. Bu dönüşüm, yalnızca çevresel etkilerin azaltılmasına hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda yeşil istihdamın teşvik edilmesi, ekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi ve toplumsal refahın sürdürülebilir temeller üzerine inşa edilmesini de mümkün kılmaktadır.

Bu çalışma, çevre teknolojilerinin benimsenmesinde etkili olan makroekonomik ve politika temelli faktörlerin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle finansallaşma düzeyi, düzenleyici politika sıklığı ve sürdürülebilirlik odaklı stratejik çerçevelerin, çevreci teknolojilerin yaygınlığı üzerindeki etkileri analiz edilerek ülkeler arasında gözlemlenen farklılıkların altında yatan dinamiklerin anlaşılması hedeflenmektedir. Böylece ekolojik gelişmenin sadece teknik kapasiteyle değil, aynı zamanda kurumsal ve ekonomik yapılarla nasıl şekillendiğine dair bütüncül bir perspektif sunulması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölümde, konuya ilişkin mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Üçüncü bölümde, analizde kullanılan veri seti ile uygulanan ekonometrik yöntem ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde ise ampirik analiz bulgularına yer verilmektedir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular genel çerçevede değerlendirilmekte ve çalışmanın politika yapımcılar ile literatüre sağlayabileceği katkılar tartışılmaktadır.

Literatür Taraması

Finansallaşma ve Çevresel Teknoloji İlişkisi

• Finansal Gelişme ve Çevresel Teknoloji

Finansal gelişme, ekonomik büyümeyi destekleyici temel bir unsur olarak görülmekle birlikte çevresel teknolojik yenilik üzerindeki etkisi konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır (King ve Levine, 1993; Pradhan ve diğerleri, 2018). Finansal gelişmenin çevre teknolojilerinin yaygınlaştırılmasında oynadığı dolaylı ancak stratejik rol, son dönemde literatürde giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Gelişmiş bir finansal sistem, kaynakların etkin tahsisi, risklerin azaltılması ve bilgi akışının hızlandırılması yoluyla çevreci yeniliklerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle sermaye yoğun ve yüksek belirsizlik içeren çevre teknolojilerinin geliştirilmesi ve ticarileştirilmesi süreçlerinde, bu üç unsur kritik öneme sahiptir. Finansal araçların çeşitliliği ve derinliği, firmaların Ar-Ge yatırımlarını artırmasına ve sürdürülebilir çözümlere yönelmesine zemin hazırlarken bilgiye dayalı yatırım kararları da çevre dostu teknolojilerin benimsenmesini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda, finansal

gelişme yalnızca ekonomik büyümenin değil, aynı zamanda yeşil dönüşümün ve sürdürülebilir kalkınmanın da temel itici güçlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Koçak, 2017; Umar ve Safi, 2023; Başoğlu ve Kömürcüoğlu, 2024).

Finansal gelişmenin çevresel teknolojik yenilik üzerindeki etkisi literatürde giderek daha fazla ilgi görmektedir. Finansal sistemlerin ekonomik büyümeyi desteklediği uzun süredir bilinmektedir (King ve Levine, 1993); ancak bu ilişkinin çevresel teknolojiye yansımaları daha yakın dönemde araştırılmaya başlanmıştır. King ve Levine (1993), finansal gelişme ile reel kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ve sermaye birikimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymakta finansal sistemlerin kaynak tahsisini daha etkin hâle getirerek dolaylı yoldan yeniliği teşvik edebileceğini savunmaktadır. Fernandes (2005) ise finansal yeniliklerin zaman içerisinde çevreci teknolojilere geçiş sürecini hızlandırdığını ve bu dönüşümde risk paylaşımı mekanizmalarının belirleyici bir rol üstlendiğini ileri sürmektedir. Sunaga (2017), finansal sistemin yalnızca ekonomik büyüme açısından değil, aynı zamanda çevresel inovasyon açısından da önemli bir kaldıraç işlevi gördüğünü ve bu bağlamda sermaye birikimiyle eşgüdüm içinde çalıştığını belirtmektedir. Pan ve diğerleri (2019) finansal gelişmenin çevresel teknolojilere doğrudan katkı sağladığını; bu katkının işletme dinamikleri, servet etkisi ve teknolojik ilerlemeler aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. İlgili literatürde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında finansal gelişmenin rolünü araştıran çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Tamazian ve Rao (2010), 1993–2004 dönemi geçiş ekonomilerine yönelik panel veri analizinde, finansal gelişmenin çevre teknolojilerini destekleyebileceğini, ancak bunun güçlü kurumsal yapılarla mümkün olabileceğini ortaya koymuş ve Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezine destek bulmuşlardır. Benzer şekilde, Shahbaz ve diğerleri (2016), 1975–2012 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yaptıkları çalışmada, finansal gelişmenin enerji verimliliğini artırma ve çevreci teknolojilerin yaygınlaştırılması süreçlerini destekleyici bir unsur olduğunu belirtmişlerdir. Çin ekonomisi üzerine odaklanan daha yeni çalışmalar finansal gelişmenin farklı boyutlarını derinlemesine ele almıştır. Lv ve diğerleri (2021), 2003–2017 döneminde veri zarflama analizi kullanarak yaptıkları çalışmada, finansal gelişmenin çevresel teknoloji inovasyonunu desteklediğini; ancak finansal ölçek ve verimlilik gibi faktörler aracılığıyla bu etkinin sınırlanabileceğini vurgulamışlardır. Xue ve Zhang (2022) ise, 2011–2019 dönemi verilerini içeren panel regresyon analizinde, dijital finansal kapsayıcılığın, özellikle çevreye zarar veren sektörlerde yeşil patent başvurularını artırarak çevreci inovasyonu teşvik ettiğini göstermiştir. Li ve diğerleri (2023) ise dijital finansın Ar-Ge yatırımlarını artırmak yoluyla yeşil teknolojiye geçiş sürecini hızlandırdığını ortaya koymuştur. Finansal gelişmenin etkileri yalnızca Çin gibi büyük ekonomilerle sınırlı kalmamaktadır. Farooq ve diğerleri (2024), 2001–2020 yılları arasında Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye altı ülke için sabit etkiler, GMM ve FMOLS yöntemlerini kullanarak yaptıkları analizde, finansal sektörün gelişiminin sanayiye yönelik kredi olanaklarını artırarak ve modern teknolojilerin ithalatını kolaylaştırarak yeşil teknolojik ilerlemeyi teşvik ettiğini ifade etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında Matsepe ve Lingen (2022), Güney Afrika'da gerçekleştirdikleri nitel araştırmada, finansal yapıların teknoloji adaptasyonunda belirleyici olduğunu; ancak finansal kısıtların bu sürecin önündeki temel engellerden biri olduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde, Yan ve diğerleri (2023), finansal hizmetlerin bireylerin refah düzeyini artırmak suretiyle çevresel teknoloji adaptasyonunu dolaylı olarak desteklediğini ileri sürmüşlerdir. Son olarak, Osman ve diğerleri (2024), Gana'da gerçekleştirdikleri alan araştırmasında, mobil para sistemlerinin özellikle kadın girişimciliğini destekleyerek finansal kapsayıcılığı artırdığını; ancak çevreci teknolojilere doğrudan katkısının sınırlı olduğunu ve bu etkinin daha çok dolaylı mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.

Literatür incelendiğinde, finansal gelişmenin çevresel teknolojik yenilikler üzerindeki etkisinin doğrudan değil, daha çok dolaylı ve stratejik mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiği yönünde giderek güçlenen bir akademik uzlaşma mevcuttur. Finansal sistemlerin derinleşmesi, dijital finansal hizmetlerin yaygınlaşması ve yeşil finansman araçlarının-özellikle yeşil tahviller ve çevre odaklı kredi ürünlerinin-kullanımının artması, çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu teknolojik dönüşüm süreçlerini destekleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, finansal hizmetlerin erişilebilirliği sadece çevreci Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmekle kalmamakta, aynı zamanda bilgi asimetrisinin azaltılması, riskin paylaşılması ve uzun vadeli sermaye ihtiyaçlarının karşılanması yoluyla çevresel inovasyonun kurumsallaşmasına da katkı sunmaktadır. Ancak bu etkinin gücü ve yönü, ülkelerin kurumsal yapısı, finansal sistemin derinliği ve teknolojik kapasite gibi faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

• Finansal Kurumlar ve Çevresel Teknoloji

Sürdürülebilirlik hedefleri ve çevresel tehditler, çevresel teknolojilerin gelişimini ve yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Bu dönüşümün merkezinde yer alan finansal kurumlar, yalnızca sermaye sağlamakla kalmayıp, çevresel inovasyon ekosistemini şekillendirme ve hızlandırma konusunda da stratejik roller üstlenmektedir. Özellikle çevresel teknolojileri benimseyen sektörlerin büyümesini destekleyen bir araç olarak öne çıkan finansal sistem, bu etkisini hem sermaye tahsisi hem de yatırım yönlendirme mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Liu ve diğerleri, 2017).

Finansal sistemler, çevreci teknolojilerin yaygınlaştırılmasında yatırım ve kredi kararları, risk yönetimi ve bilgi akışını kolaylaştırma işlevleri aracılığıyla önemli katkılar sunmaktadır (Sunaga, 2017; Feng ve diğerleri, 2022; 2022). Özellikle yeşil tahviller, sürdürülebilirlik bağlantılı krediler ve çevresel temalı yatırım fonları gibi hedeflenmiş finansal araçlar sayesinde sermaye çevre dostu teknolojilere yönlendirilebilmekte ve bu alandaki finansman boşlukları kapatılabilmektedir (Wang ve diğerleri, 2022). Avrupa Yatırım Bankası gibi kalkınma finansmanı kuruluşları, büyük ölçekli yenilenebilir enerji projelerine yaptıkları yatırımlarla bu sürecin önemli aktörleri hâline gelmiştir. Girişim sermayesi ve etki yatırım fonları da erken aşamadaki çevreci girişimlere yatırım yaparak yüksek çevresel fayda potansiyeline sahip ancak finansal belirsizlik içeren teknolojilerin ölçeklenmesini mümkün kılmaktadır (Farooq ve diğerleri, 2024). Bununla birlikte, finansal kurumların çevresel teknoloji yatırımlarını yalnızca doğrudan fonlama yoluyla değil; aynı zamanda politika savunuculuğu, stratejik ortaklıklar ve ESG (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) kriterlerinin karar alma süreçlerine entegre edilmesi yoluyla da desteklediği görülmektedir (Pan ve diğerleri, 2019; Fakher ve Ahmed, 2023).

Ancak çevresel teknolojilerin finansmanı, özellikle yeni ve henüz ticarileşmemiş teknolojiler açısından çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Karbon yakalama, yeşil hidrojen veya yeni nesil enerji depolama sistemleri gibi alanlardaki yüksek başlangıç maliyetleri, uzun geri ödeme süreleri ve belirsiz getiriler, geleneksel yatırımcıları ve kredi sağlayıcıları için caydırıcı unsurlar oluşturmaktadır (Başoğlu ve Kömürcüoğlu, 2024). Ayrıca, çevresel etkilerin ölçümüne ilişkin standardizasyon eksikliği ve sınır ötesi yatırımlardaki düzenleyici belirsizlikler, proje değerlendirme süreçlerini karmaşıklaştırmakta ve finansal kurumların çevresel inovasyonları sağlıklı biçimde değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik ölçütlerinin standartlaştırılması, düzenleyici çerçevelerin netleştirilmesi ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, çevreci teknolojilerin finansmanı açısından kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak, finansal kurumlar yalnızca sürdürülebilir projelere sermaye sağlayan aktörler değil; aynı zamanda yeşil dönüşüm sürecini hızlandıran, yönlendiren ve destekleyen stratejik paydaşlar olarak konumlanmaktadır.

Çevresel Politika Sıkılığı ve Çevresel Teknoloji

Çevresel politika sıkılığı (Environmental policy stringency), bir ülkenin çevresel zararlarını azaltmak amacıyla uygulamaya koyduğu yasal düzenlemelerin ve politika önlemlerinin ne derece katı ve zorlayıcı olduğunu ifade eder. Bu sıkılık düzeyi; emisyon vergileri, çevreyi kirletenlere uygulanan cezai yaptırımlar, zorunlu çevre dostu teknolojik yatırımlar ve çevresel standartların kapsamı gibi çeşitli düzenleyici araçlar temelinde belirlenmektedir. Ayrıca bu politikaların uygulanabilirliği ve yaptırım gücü de değerlendirmeye dahil edilerek, sadece mevzuatın varlığı değil, aynı zamanda etkinliği de ölçülmektedir. OECD tarafından geliştirilen EPS endeksi, çevre politikalarının yenilikçilik üzerindeki etkilerini değerlendirmek için bir araç olarak kullanılmaktadır (Martínez-Zarzoso ve diğerleri, 2019). Çevresel politika sıkılığı, çevresel teknolojik yeniliklerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasında giderek daha fazla ön plana çıkan stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Sıkı çevre politikaları, yalnızca çevresel zararın azaltılmasını hedefleyen bir düzenleme aracı olmanın ötesinde, firmaları yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler arayışına yönlendirerek teknolojik dönüşümü teşvik eden güçlü bir katalizör işlevi görmektedir. Genellikle çevre vergileri, emisyon ticareti sistemleri, kirlilik izinleri ve performansla dayalı teşvikler gibi düzenleyici ve piyasa temelli mekanizmalar aracılığıyla uygulanan bu politikalar, firmalar üzerinde hem finansal baskı hem de yönlendirici teşvikler oluşturarak çevresel etkileri azaltan yeni teknolojilerin geliştirilmesini veya mevcut teknolojilerin benimsenmesini desteklemektedir (Porter ve van der Linde, 1995; Costantini ve Mazzanti, 2012). Örneğin, sıkı emisyon limitleri ile karşı karşıya kalan işletmeler, yasal uyum sağlamak amacıyla gelişmiş filtrasyon sistemleri, enerji verimliliği teknolojileri veya yenilenebilir enerji altyapılarına yatırım yapma eğilimi göstermektedir. Bu politika-yenilik etkileşimi, yalnızca firmaların inovasyon

kapasitesini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda işletme stratejilerinin çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle bütünleşmesini sağlayarak döngüsel bir etkileşim mekanizması oluşturmaktadır. Bu süreç, çevreci teknolojilerin pazar içerisindeki yerini güçlendirirken sürdürülebilir üretim uygulamalarının endüstriyel süreçlere entegrasyonunu da kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, çevresel politika sıklığı, düşük karbonlu ekonomik yapılara geçişte sadece bir düzenleyici engel değil, aynı zamanda çevresel inovasyonu teşvik eden temel bir yapısal unsur olarak değerlendirilmelidir.

Son yıllarda çevre politikası sıklığının çevreci inovasyon ve sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda ampirik ve teorik çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda, Johnstone ve Haščić (2010), 1990–2005 döneminde OECD ülkeleri üzerinde gerçekleştirdikleri panel veri analizinde, çevre politikasının yalnızca sıklığının değil, aynı zamanda tasarımıdaki esnekliğin de önem taşıdığını ortaya koymuşlardır. Esnek yapıdaki çevre politikalarının, çevreci inovasyonun uluslararası düzeyde yayılımını kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Lanoie ve diğerleri, (2011), yedi OECD ülkesine ait 2003–2008 dönemi verilerini tesis düzeyinde analiz ederek “zayıf Porter Hipotezi”ni doğrulamış ve çevre politikası sıklığının çevreci inovasyonu desteklediğini göstermiştir. Sibailly (2013) ise teorik bir çerçevede, oligopolistik piyasalarda geliştirdiği lisanslama modeline dayanarak sıkı çevre politikalarının temiz teknolojilerin yayılımını teşvik ettiğini; ancak bu etkinin piyasa yapısına bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini belirtmiştir. Çin’e odaklanan Kesidou ve Wu (2020), 11. Beş Yıllık Plan kapsamındaki politika sıkılaştırmalarının özellikle yeşil patent üretimini destekleyerek çevreci inovasyonda artış sağladığını ifade etmişlerdir. Choi ve Cho (2021), 2000–2015 yılları arasında OECD ülkelerini kapsayan çalışmalarında, pazar temelli sıkı politikaların bilgi edinme davranışlarını özellikle uluslararası düzlemde yönlendirdiğini, ancak uzun vadede yatırım risklerinin belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Çin’e yönelik yapılan daha güncel çalışmalardan Chen ve Tanchangya (2022), 1998–2019 dönemine ilişkin ARDL modeli ile gerçekleştirdikleri analizde, çevre politikası sıklığının kısa vadede yeşil büyümeyi yavaşlatabileceğini, ancak çevre teknolojisiyle birlikte uzun vadede olumlu etkiler yaratabileceğini belirtmişlerdir. Aynı yıl gerçekleştirilen bir diğer çalışmada Chen ve arkadaşları (2022), asimetrik etki modellerini kullanarak hava kirliliği vergileri ve politika sıklığı ile birleştiğinde çevreci teknoloji yayılımının ve emisyon azaltımının daha etkili bir şekilde sağlandığını tespit etmişlerdir. Avrupa ülkelerine odaklanan Prokop ve arkadaşları (2023), 2008–2020 dönemini kapsayan panel veri analizlerinde, özellikle piyasa dışı araçlarla desteklenen sıkı çevre politikalarının yeşil inovasyonu artırdığını; bu etkinin aynı zamanda yaşam kalitesi ve uluslararası iş birliği ile ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Son olarak, Herzer (2025), 1990–2020 dönemine ait OECD ülkeleri verisiyle gerçekleştirdiği panel veri analizinde, piyasa temelli sıkı çevre politikalarının özel sektörün çevre Ar-Ge harcamalarını artırdığını, buna karşılık piyasa dışı politikaların anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevresel Teknoloji

Sürdürülebilir kalkınma, günümüzde yalnızca çevresel koruma ve ekolojik duyarlılık temelinde ele alınan bir yaklaşım olmaktan çıkarak zamanla ekonomik kalkınma, sosyal adalet, kültürel çoğulculuk, iyi yönetim, teknolojik yenilikçilik ve kuşaklar arası sorumluluk gibi pek çok farklı temayı içerecek şekilde kapsamını genişletmiştir (Sachs, 2015; Meadowcroft, 2000). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma; çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları dengeleyerek hem mevcut hem de gelecek kuşakların refahını güvence altına almayı amaçlayan bütüncül bir kalkınma yaklaşımıdır (Sneddon ve diğerleri, 2006). Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde çevresel teknolojiler (environmental technologies) merkezi bir rol oynamaktadır. Yenilenebilir enerji sistemleri, enerji verimli altyapılar, atık geri dönüşüm teknolojileri, su arıtma sistemleri, karbon yakalama ve depolama çözümleri gibi çevre dostu teknolojiler, doğal kaynakların korunmasına, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ve ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğine doğrudan katkı sunmaktadır (OECD, 2012).

Birleşmiş Milletler’in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG) çerçevesinde özellikle 7 (erişilebilir ve temiz enerji), 9 (sanayi, inovasyon ve altyapı), 11 (sürdürülebilir şehirler) ve 13 (iklim eylemi) numaralı hedefler, çevresel teknoloji kullanımının ve inovasyonunun yaygınlaştırılmasını temel politika önceliklerinden biri olarak tanımlamaktadır (UN, 2015). Bu bağlamda çevresel teknolojiler, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca çevresel boyutunu değil, aynı zamanda ekonomik büyümeyi destekleyen yeşil istihdam yaratımı, kaynak verimliliği artışı ve uzun vadeli rekabet gücünün sağlanması gibi unsurlar aracılığıyla ekonomik ve sosyal hedeflerle de bütünleştirilmesini mümkün kılmaktadır (Popp, 2019). Ancak çevresel teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması yalnızca teknik değil; aynı zamanda kurumsal, ekonomik ve politik faktörlere de bağlıdır. Ar-

Ge yatırımları, çevresel politika sıklığı, finansal destek mekanizmaları, uluslararası iş birlikleri ve toplumsal farkındalık düzeyi, çevresel teknolojilerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine etkin katkı sunmasında belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma ile çevresel teknoloji arasındaki ilişki hem inovasyon politikaları hem de kalkınma stratejileri bağlamında stratejik bir entegrasyon gerektiren, karşılıklı beslenen ve birlikte gelişen bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda çevreci teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik politikaların etkileri son yıllarda birçok ampirik ve teorik çalışmanın odağında yer almaktadır. Bu çerçevede, Gana'da yapılan bir saha çalışmasında Darko ve diğerleri (2018), sürdürülebilir konut inşası bağlamında 28 yeşil teknolojiyi tanımlamış ve özellikle enerji ve su verimliliği açısından SDG'lere olan katkının altını çizmiştir. Afrika kıtası özelinde gerçekleştirilen teorik çalışmalarda, Mantlana ve Maoela (2019), SDG 9 (sanayi, inovasyon ve altyapı) ile diğer çevresel hedefler arasındaki bağlantıları analiz etmiş ve yeşil teknolojilerin altyapı inovasyonlarıyla desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yerel yönetim uygulamalarına odaklanan Nugraha ve Fauzia (2019), Endonezya'nın Semarang şehrinde SDG 11 (sürdürülebilir şehirler) kapsamında yeşil teknolojinin uygulanma düzeyini değerlendirmiştir. Çin özelinde yapılan çalışmalar arasında Liu ve Wang (2022), Green BIM yöntemiyle gerçekleştirdikleri analizde üniversite kampüslerinde karbon nötrlüğüne katkı sağlayan enerji verimli yapıların SDG'lere dolaylı olarak hizmet ettiğini ortaya koymuşlardır. Benzer biçimde, Chen ve Tanchangya (2022), çevre teknolojilerinin yeşil büyümeyi desteklediğini; ancak çevre politikası sıklığının kısa vadede olumsuz etkilere neden olabileceğini belirtmişlerdir. Teknolojik yeniliğin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini değerlendiren Adebayo (2022), BRICS-T ülkeleri için uyguladığı kuantil regresyon analizinde bu ilişkinin bağlama göre pozitif ya da negatif olabileceğini göstermiş ve SDG politikalarının dikkatli tasarlanmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan panel analiz çalışmasında Barbier ve Burgess (2023), SDG ilerlemesinin zaman zaman doğal kaynakların tükenmesine neden olabileceğini, ancak kurumsal kalite ve iyi yönetişimin çevre teknolojilerine yatırım yapılmasını kolaylaştırdığını ortaya koymuştur. COVID-19'un etkileri üzerine yapılan gözlemsel analizde Yuan ve arkadaşları (2023), salgının küresel ölçekte SDG hedeflerine ulaşma sürecini yavaşlattığını, özellikle düşük gelirli ülkelerde çevre teknolojisi yatırımlarını olumsuz etkilediğini göstermiştir. Son olarak, Shi ve Huang (2024), 2010–2020 döneminde Çin üzerine gerçekleştirdikleri panel veri analizinde, finansal yatırımların kurumsal çevresel sürdürülebilirliği desteklemesine rağmen bazı durumlarda çevreci inovasyonu dışlayıcı ("crowding-out") etkilere yol açabileceğini tartışmışlardır. Bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, yeşil teknolojilerin SDG'lerle olan çok boyutlu ilişkisi açıkça görülmekte; özellikle finansal erişim, yerel yönetim politikaları, altyapı inovasyonu ve düzenleyici çerçevelerin başarısı, çevre teknolojilerinin başarımında belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde çevresel teknolojiler, çevresel korumanın yanı sıra ekonomik büyüme ve sosyal refahın sürdürülebilirliği açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Literatürdeki bulgular, bu teknolojilerin başarısının yalnızca teknik kapasiteye değil, aynı zamanda politika sıklığı, yönetişim kalitesi ve finansal destek gibi yapısal faktörlere bağlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, çevre teknolojileri ile sürdürülebilir kalkınma arasında karşılıklı beslenen stratejik bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin güçlendirilmesi, sürdürülebilir ve dirençli bir gelecek inşa etmek açısından temel bir öncelik olmalıdır.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntemden bahsedilecektir.

Veri Seti

Bu çalışmada, G7 ülkeleri¹ için 1990–2020 dönemi verileri kullanılarak finansallaşma, çevresel politika sıklığı ve sürdürülebilir kalkınma değişkenlerinin çevresel teknoloji üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Çalışmada bağımlı değişken olarak çevresel teknoloji düzeyi (ÇT – tüm teknolojiler içindeki yüzdesel oran), bağımsız değişkenler olarak ise finansallaşma (FG – finansal gelişme endeksi ve FK – finansal kurumlar endeksi), çevresel politika sıklığı (ÇPS – çevresel politika sıklığı endeksi) ve sürdürülebilir kalkınma (SK – sürdürülebilir kalkınma

¹ Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Japonya ve Kanada

endeksi) kullanılmaktadır. Tablo 1 ve Tablo 2 sırasıyla, çalışmada kullanılan değişkenler ile bu değişkenlerin açıklamalarını ve değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişken	Açıklama	Birim	Kaynak
ÇT	Çevresel Teknoloji	Çevre Teknolojileri Üzerine Patentler	OECD
FG	Finansal Gelişme	Finansal Gelişim Endeksi	IMF
FK	Finansal Kurumlar	Finansal Kurumlar Endeksi	IMF
ÇPS	Çevresel Politika Sıklığı	Çevresel Politika Sıklığı Endeksi	OECD
SK	Sürdürülebilir Kalkınma	Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi	SDI

Ekonometrik Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan ekonometrik modelin fonksiyonel formu Eşitlik (1)'de verilmiştir:

$$\text{ÇK}_{it} = f(\text{FG}_{it}, \text{FK}_{it}, \text{ÇPS}_{it}, \text{SK}_{it}) \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte yer alan tüm değişkenler değişkenlerdeki keskinliği azaltmak ve otokorelasyon ile heteroskedastisite olasılığını en aza indirmek amacıyla doğal logaritmik forma dönüştürülmüştür (Hashemizadeh ve diğerleri, 2021). Bu kapsamda Eşitlik (1)'de verilen fonksiyonel formun devamı niteliğinde, çalışmada kullanılan ekonometrik model (2) numaralı eşitlikte detaylı olarak sunulmuştur.

$$\ln \text{ÇK}_{it} = \alpha_{1i} + \alpha_2 \ln \text{FG}_{it} + \alpha_3 \ln \text{FK}_{it} + \alpha_4 \ln \text{ÇPS}_{it} + \alpha_5 \ln \text{SK}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte eşitlikte $i=1,2,\dots,7$ rakamlarıyla tanımlanmış ülkeleri, $t=1990, 1991,\dots, 2020$ arasındaki zaman (yıl) periyodunu, ÇK çevresel teknolojiyi, FG finansal gelişmeyi, FK finansal kurumları, ÇPS çevresel politika sıklığını ve SK sürdürülebilir kalkınmayı, α_{1i} sabit terimleri, $\alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ ve α_5 eğim katsayılarını, ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.

Bu çalışmada, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin farklı çeyrek dilimlerinde gösterdiği etkileri etkin bir biçimde analiz edebilmek amacıyla momentler kantil regresyonu (MMQR) yöntemi tercih edilmiştir. MMQR yöntemi, nedensel ilişkileri tahmin etmek üzere Machado ve Santos Silva (2019) tarafından geliştirilmiş olup bağımlı değişkenin ampirik ve teorik koşullu momentleri arasındaki sapmayı ölçen bir kayıp fonksiyonunu minimize ederek regresyon modelinin parametrelerini tahmin etmektedir. Bu yöntemin temel avantajı, değişkenler arasındaki ilişkilerin dağılımın alt, orta ve üst çeyreklerinde nasıl değiştiğini ortaya koyabilmesidir. Böylece, klasik En Küçük Kareler (OLS) regresyonuna kıyasla daha ayrıntılı ve dağılımın tamamını kapsayan bir analiz olanağı sunmaktadır. MMQR, özellikle veri setinde heterojenlik, uç değerler veya normallikten sapma gibi durumların söz konusu olduğu araştırmalarda daha doğru ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır (Machado ve Santos Silva, 2019). Ayrıca, MMQR yöntemi, veri setindeki dağılımsal farklılıkları dikkate alarak değişkenler arası etkileşimleri dağılımın çeşitli noktalarında analiz etme imkânı sunar. Özellikle uç değerler veya çarpık dağılımlar içeren verilerde daha güvenilir sonuçlar üretmesi, MMQR yöntemini ekonomi ve finans araştırmaları açısından önemli kılmaktadır (Zhang ve diğerleri, 2024a).

MMQR yöntemi, regresyon kuantillerinin kesişmemesini sağlayarak tahminlerin tutarlılığını koruması açısından da oldukça pratiktir (Adebayo ve diğerleri, 2022). Konum-ölçek varyasyonu çerçevesinde, bağımlı değişkenin koşullu kantilleri $Q_y(\tau|X_{it})$ aşağıdaki şekilde tahmin edilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + X'_{it}\beta + (\delta_i + Z'_{it}\gamma) U_{it} \quad (3)$$

(2) nolu eşitlikte $P\{\delta_i + Z'_{it}\gamma > 0\} = 1$ ifadesi olasılık değerini, $(\alpha, \beta', \delta, \gamma')$ ' sembolleri tahmin edilecek parametreleri, $(\alpha_i, \delta_i), i = 1, \dots, n$ birey i'ye ait sabit etkileri ve Z ise, X kovaryant vektörünün belirli bileşenlerinden oluşan k -boyutlu bir vektörü içermekte ve bu bileşenler türevlenebilir dönüşümler olup her bir bileşen / aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$Z_l = Z_l(X), \quad l = 1, \dots, k \quad (4)$$

burada X_{it} , birbirinden bağımsız ve özdeş dağılıma sahip olup zamandan bağımsızdır. U_{it} ise bireyler (i) ve zaman (t) boyunca birbirinden bağımsız, benzer şekilde dağılmış ve X_{it} ile ortogonaldır. Ayrıca Machado ve Santos Silva (2019)'a Machado ve Santos Silva (2019)'a göre, katı dışsalılık varsayımını gerektirmeyen moment koşullarını sağlayacak şekilde standartlaştırılmıştır.

(2) numaralı eşitlik göz önünde bulundurulduğunda, bağımlı değişken Y 'nin koşullu kantili $Q_y(\tau|X_{it})$ aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$Q_y(\tau|X_{it}) = (\alpha_i + \delta_i q(\tau)) + X'_{it}\beta + Z'_{it}\gamma q(\tau) \quad (5)$$

(5) nolu eşitlikte X'_{it} çalışmada kullanılan bağımsız değişkenleri (FG, FK, ÇPS, SK), $Q_y(\tau|X_{it})$, bağımlı değişken Y_{it} (ÇK) için, açıklayıcı değişkenler X_{it} 'in konumuna koşullu olarak kantil dağılımını ve $\alpha_i(\tau)^2$ skaler katsayısı, birey i için τ kantiline ait sabit etkiyi ifade etmektedir.

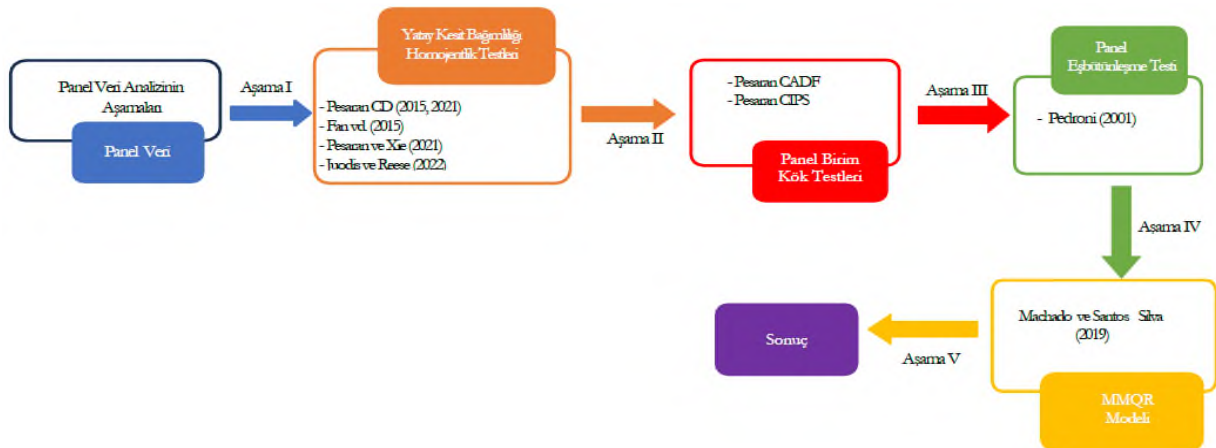
Klasik En Küçük Kareler (OLS) sabit etkilerin aksine bireysel etkiler burada sabit terimin kaymasını ifade etmemektedir. Bu parametreler zamana bağlı olmamakla birlikte bağımlı değişkenin koşullu dağılımının farklı kantillerinde heterojen etkiler gösterebilecek şekilde tanımlanmakta ve τ 'inci örneklem kantili aşağıdaki optimizasyon problemi çözülerek hesaplanmaktadır.

$$\text{Min}_q = \sum_i \sum_t \rho_\tau (R_{it} - (\delta_i - Z'_{it}\gamma)q) \quad (6)$$

(6) nolu eşitlikte $\rho_\tau(A) = (\tau - 1) AI\{A \leq 0\} + TAI\{A > 0\}$ kontrol fonksiyonunu ifade etmektedir.

Modelin Tahmin Süreci ve Bulgular

Şekil 1 çalışmada kullanılan tahmin sürecini göstermektedir.

Şekil 1. Uygulanan Analiz Yöntemlerinin Özeti

² $\alpha_i(\tau) \equiv (\alpha_i + \delta_i q(\tau))$

Ön Analizler

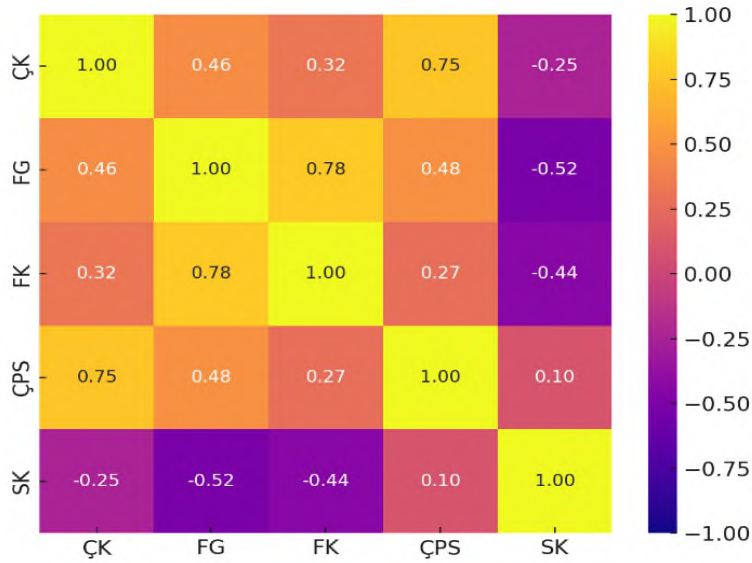
Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde (Tablo 2), ortalama değerlere göre çevresel teknoloji (ÇK) değişkeni 2.240 ile en yüksek ortalamaya sahip olup bunu sırasıyla 1.163 ve 0.747 ortalamalarıyla çevresel politika sıklığı (ÇPS) ve çevre vergileri (ÇV) değişkenleri izlemektedir. Standart sapma değerleri dikkate alındığında en yüksek varyansın ÇPS değişkeninde, en düşük varyansın ise finansal kurumlar (FK) değişkeninde olduğu görülmektedir. Jarque-Bera (JB) normalite testi sonuçları tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, yani normal dağılımdan sapma gösterdiklerini göstermektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	ÇK	FG	FK	ÇPS	SK
Ortalama	2.240	0.556	0.586	1.163	0.394
Maksimum	2.759	0.672	0.672	1.773	0.562
Minimum	1.635	0.300	0.425	0.405	0.157
Std. Sapma	0.295	0.079	0.055	0.328	0.125
JB	11.971***	40.542***	15.140***	13.231***	21.659***
Gözlem Sayısı	217	217	217	217	217

Korelasyon Analizi

Şekil 2 çalışmada incelenen değişkenler arasındaki korelasyon ilişkilerini ortaya koymaktadır. Buna göre, çevresel teknoloji (ÇK) ile çevresel politika sıklığı (ÇPS) arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir; bu durum, düzenleyici çevre politikalarının çevresel teknolojilerin benimsenmesinde önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. ÇK ile finansal gelişme (FG) arasındaki korelasyon orta düzeyde ve pozitifdir; bu bulgu, finansal sistemin gelişiminin çevreci teknolojilerin yaygınlaşmasını destekleyebileceğini göstermektedir. Finansal kurumlar (FK) ile ÇK arasındaki ilişki ise daha zayıf düzeyde olup kurumların bu alandaki etkisinin sınırlı ancak olumlu yönde olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan, sürdürülebilir kalkınma (SK) ile ÇK arasındaki negatif yönlü ilişki SK göstergelerinin çevresel teknolojilere doğrudan olumlu bir katkı sunmadığını ya da bu etkinin dolaylı mekanizmalarla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Korelasyon Tablosu

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi ve Homojenlik Testi

Panel veri analizlerinde karşılaşılan temel sorunlardan biri yatay kesit bağımlılığı (YKB) sorunudur. Bu sorunun göz ardı edilmesi yanlış tahminler ve hatalı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, kapsamlı analizlere geçmeden önce panel veri yapısında YKB olup olmadığının test edilmesi kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışmada, YKB'yi değerlendirmek amacıyla dört farklı YKB testi (Fan et al. (2015), Pesaran (2015, 2021), Pesaran ve Xie (2021) ve Juodis ve Reese (2022)) uygulanmıştır. Söz konusu testlerin her biri için sıfır hipotezi (H_0), "*yatay kesit bağımlılığı yoktur*" şeklinde tanımlanmakta olup bu hipotezin reddedilmesi, panelde yer alan birimler arasında anlamlı düzeyde yatay kesit bağımlılığı bulunduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan, panel veri analizinde hem ön testler hem de uzun dönem katsayı tahminlerine geçmeden önce, uzun dönem eğim katsayılarının homojen olup olmadığının test edilmesi de gerekmektedir. Bu amaçla, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından Swamy (1970) testine dayanılarak geliştirilen delta (Δ) testi kullanılmaktadır. Söz konusu test, hem büyük hem de küçük örneklem için $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ olmak üzere iki farklı istatistik üzerinden sonuçlar sunmakta olup temel olarak aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (7)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{\text{Var}(\tilde{Z}_{iT})}} \right) \quad (8)$$

Denklemlerde N kesit boyutunu, S Swamy test istatistiğini, k açıklayıcı değişken sayısını, $E(\cdot)$ beklenen değeri ve $\text{Var}(\cdot)$ ise varyansı temsil etmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen testin sıfır hipotezi paneldeki tüm birimlerin regresyon katsayılarının homojen olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, panel veri seti üzerinden elde edilen ortalama katsayıların, en azından istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde, birimlere ait bilgileri de yansıtmaktadır. Tablo 3 panel veri setinde yer alan değişkenlerin hem yatay kesit bağımlılığına hem de katsayı homojenliğine ilişkin test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Delta Homojenlik Test Sonuçları

	Değişken Sonuçları	Bazında	Yatay	Kesit	Bağımlılığı	Test	Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenite Testi
Değişken	CD	CDw		CDw+	CD*	$\tilde{\Delta}$ istatistik	$\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistik
ÇK	23.53***	10.56***		118.37***	0.85		
FG	21.92***	10.18***		110.64***	-0.92	5.573***	6.333***
FK	6.29***	3.19***		66.58***	3.80***	(0.000)	(0.000)
ÇPS	23.53***	10.43***		118.25***	1.09		
SK	15.54***	6.25***		76.86***	1.39		

Not: ***, %1 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir. **CD:** Pesaran (2015, 2021); **CDw:** Juodis, Reese (2021); **CDw+:** Fan ve diğerleri. (2015); **CD*:** Pesaran, Xie (2021)

Elde edilen bulgulara göre, çoğu durumda yatay kesit bağımlılığına ilişkin sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu durum bir ülkede meydana gelen bir şokun diğer ülkeler üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, hesaplanan $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiklerinin (p -değeri < 0.05) anlamlı çıkması homojenlik sıfır hipotezinin reddedilerek heterojenlik alternatif hipotezinin kabul edilmesi gerektiğini yani eğim katsayılarının homojen olmadığını göstermektedir. Özetle, bu sonuçlar yatay kesit bağımlılığı ve katsayı heterojenliğinin varlığı, ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Panel Birim Kök Testleri

Zaman serilerine ilişkin verilerin genellikle durağan olmaması nedeniyle panel veri modellerine geçilmeden önce değişkenlerin bütünleşme derecesinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, çalışmada paneldeki yatay kesit bağımlılığını (YKB) dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar elde edebilmek amacıyla Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ikinci nesil panel birim kök testleri, yani CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey-

Fuller) ve CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) testleri uygulanmıştır. Söz konusu testler, panel veride hem çapraz kesitler arası bağımlılığı hem de artık terimlerdeki otokorelasyonu dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar sunmakta ve geleneksel birim kök testlerine kıyasla daha esnek bir yapı sergilemektedir. CADF test istatistiği aşağıdaki biçimde ifade edilmektedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^s d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^s \vartheta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

eşitlikte $\bar{y}$ çapraz kesitler için gecikmeli düzey değerlerinin yatay-kesit ortalamalarını ve $\Delta \bar{y}$ birinci farkların yatay kesit ortalamasını ifade etmektedir. Ayrıca, CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) test istatistiğinin hesaplanması şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (10)$$

Önceki aşamada yatay kesit bağımlılığı (YKB) ve eğim heterojenliği tespit edildiğinden, değişkenlerin bütünleşme düzeylerini belirlemek amacıyla CADF ve CIPS testleri uygulanmış; elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. CIPS ve CADF Panel Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	CIPS test istatistiği		CADF test istatistiği	
	Düzye	1.fark	Düzye	1.fark
ÇK	-3.301***	-	-4.628***	-
FG	-2.069	-5.454***	-0.294	-6.065***
FK	-1.552	-4.832***	0.474	-4.762***
ÇPS	-2.832***	-	-2.528***	-
SK	-1.030	-4.648***	0.796	-4.248***

Not: ÇK, FG, FK, ÇV, ÇPS ve SK sırasıyla çevresel teknolojiyi, finansal gelişme indeksini, finansal kurumlar indeksini, çevre vergileri, çevresel politika sıklığı indeksini ve sürdürülebilir kalkınmayı göstermektedir. ***, %1 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, çevresel teknoloji (ÇK), ve çevresel politika sıklığı indeksi (ÇPS) değişkenleri düzeyde istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde durağan bulunmuştur. Buna karşılık, finansal gelişme (FG), finansal kurumlar (FK) ve sürdürülebilir kalkınma (SK) değişkenleri düzeyde durağan olmayıp birinci farkları alındığında durağan hâle gelmektedir.

Eşbütünleşme Testi

Birim kök test sonuçlarının ardından bir sonraki aşama Pedroni (2004) tarafından geliştirilen yöntem kullanılarak eşbütünleşme analizinin gerçekleştirilmesidir. Bu analiz kapsamında elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilebilmesi için test istatistiklerinden en az birinin istatistiksel olarak anlamlı olması yeterlidir. Elde edilen sonuçlar çalışmada ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 5. Pedroni Eşbütünleşme Testi

Tahmin Testi	İstatistik	p-değeri
Düzeltilme Yapılmış Phillips Perron t	1.056	0.104
Phillips-Perron t	-2.216***	0.000
Artırılmış Dickey-Fuller t	-3.479***	0.000

Momentler Kantil Regresyon Analizi

Tablo 6 momentler kantil regresyon sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, çevresel teknolojilerin benimsenmesi finansal, kurumsal ve politika temelli değişkenlerin farklı düzeylerde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Finansal gelişmenin çevresel teknoloji üzerindeki etkisi genel olarak negatif yönlü bulunmuş. Bu durum özellikle çevresel teknolojilerin düşük düzeyde olduğu alt kantillerde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu

durum, finansal kaynakların çevreci yatırımlardan ziyade kısa vadeli ve daha yüksek getirili alanlara yönelmesiyle açıklanabilir. Öte yandan, finansal kısıtların düşük kantillerde pozitif etkisinin anlamlı olması bazı ülkelerde sınırlı kaynakların çevresel inovasyona yönlendirilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Çevresel vergiler tüm kantillerde ve ortalamada negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler sergilemiştir. Bu bulgu, vergi politikalarının firmalar üzerinde baskı oluşturarak çevresel teknoloji yatırımlarını caydırıcı bir şekilde etkileyebileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık, çevresel politika sıklığı tüm kantillerde pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı etkiler göstermiştir. Bu durum düzenleyici çerçevenin netliğinin ve sıklığının çevresel teknoloji adaptasyonunda itici bir güç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir kalkınma (SK) değişkeni ise tüm kantillerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermiştir. Bu dikkat çekici bulgu sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin uygulamada çevresel teknoloji yatırımlarına doğrudan katkı sağlamaktan ziyade ekonomik ve sosyal önceliklere odaklanabileceğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle, sürdürülebilir kalkınma politikalarının bütüncül yapısı çevresel teknolojilerin özel olarak desteklenmesini sınırlandırabilir. Genel olarak, elde edilen bulgular, çevresel teknolojilerin yaygınlaştırılmasında en güçlü belirleyicinin çevresel politika sıklığı olduğunu ortaya koyarken finansal gelişme ve sürdürülebilir kalkınma gibi faktörlerin beklenenin aksine sınırlayıcı etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 6. Momentler Kantil Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Location	Scale	Q (0.05)	Q (0.25)	Q (0.50)	Q (0.75)	Q (0.95)
FG	-1.306*	0.352	-1.989**	-1.622**	-1.272*	-0.977	-0.592
FK	0.411	-0.991*	2.334***	1.300**	0.315	-0.513	-1.597
ÇPS	2.087***	-0.041	2.168***	2.125***	2.083***	2.048***	2.002**
SK	-0.730***	-0.262***	-0.220	-0.494***	-0.755***	-0.975***	-1.262***

Not: * p < .10, ** p < .05, *** p < .01.

Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, çevresel teknolojilerin benimsenmesinde finansal, kurumsal ve politika temelli değişkenlerin heterojen etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Özellikle çevresel politika sıklığı değişkeninin tüm kantiller boyunca pozitif yönlü ve yüksek düzeyde istatistiksel anlamlı etki göstermesi, literatürde sıklıkla dile getirilen düzenleyici baskının çevresel inovasyon üzerindeki teşvik edici rolüyle örtüşmektedir (Porter ve van der Linde, 1995; Costantini ve Mazzanti, 2012). Bu bulgu, çevresel düzenlemelerin netliği, öngörülebilirliği ve uygulama kararlılığının firmalar açısından stratejik yönelim belirleme süreçlerinde belirleyici olduğunu ve bu durumun çevresel teknoloji yatırımlarını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, politika yapıcılar tarafından oluşturulan güçlü ve tutarlı düzenleyici çerçeve, firmalar için piyasa sinyallerini berraklaştırmakta ve çevresel yenilikçiliğin risklerini azaltarak adaptasyon sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu durum, çevresel teknoloji adaptasyonunun yalnızca ekonomik teşviklerle değil, aynı zamanda düzenleyici netlikle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çevresel politika sıklığı sadece doğrudan bir teşvik unsuru olarak değil, aynı zamanda ülkelerin rekabetçiliklerini ve piyasa konumlarını iyileştirmelerini sağlayan bir mekanizma olarak da işlev görmektedir (Toker ve Görener, 2020). Böylece, güçlü çevresel düzenlemeler, ülkeleri sürdürülebilir üretim süreçlerine yönelmesini teşvik ederek, uzun vadede rekabet avantajı elde etmelerine olanak tanımaktadır.

Öte yandan, finansal gelişmenin çevresel teknolojilerin benimsenmesi üzerindeki negatif etkisi, özellikle düşük kantillerde istatistiksel olarak anlamlı bulunması açısından dikkat çekicidir. Bu sonuç, bazı finansal sistemlerin kısa vadeli getiri hedeflerini önceliklendirmesi nedeniyle çevresel yatırımlara yönlendirilen kaynakların yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir. Nitekim çevresel projelerin uzun vadeli yatırım getirileri sunması, geleneksel yatırımcı davranışlarıyla örtüşmemekte ve bu durum çevresel teknoloji alanında kaynak tahsisini sınırlandırabilmektedir (Eyraud ve diğerleri, 2013). Ayrıca, sürdürülebilir finansman mekanizmalarının

yeterince kurumsallaşmamış olması, çevreci yatırımların desteklenmesini daha da güçleştirmektedir. Bununla birlikte, bazı düşük kantil gruplarında finansal kısıtların çevresel teknoloji yatırımları üzerinde pozitif etkiler göstermesi, sınırlı kaynaklara sahip ülkelerde bu tür yatırımların stratejik öncelikler doğrultusunda yönlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu çift yönlü etki yapısı, ülkelerin kurumsal kapasitesi, çevresel bilinç düzeyi ve politika öncelikleri gibi bağlamsal faktörlerle yakından ilişkili olabilir. Ayrıca, finansal sistemlerin kurumsal yapısı ile uygulama araçlarının çeşitliliği, çevresel teknoloji yatırımlarına yönlendirilen kaynakların etkinliğini doğrudan etkilemektedir (Tursun, 2022). Bu nedenle, finansal piyasaların etkin biçimde regüle edilmesi ve sürdürülebilir finansman araçlarının çeşitlendirilerek kurumsal hale getirilmesi, çevresel teknolojilerin daha geniş ölçekte benimsenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Esen ve Yaman, 2020).

Çevresel vergilerin negatif etkisi ise literatürde tartışmalı bir konu olup, çalışmada elde edilen bulgular çevresel vergilerin söz konusu yatırımlar üzerinde genel olarak negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığını göstermektedir. Bu durum, çevresel vergi politikalarının caydırıcı niteliğine işaret etmekte ve söz konusu vergilerin yapısal tasarımının, yatırım ortamı üzerindeki etkilerinin ve firmaların bu vergi yükünü taşıma kapasitelerinin daha kapsamlı biçimde analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle çevresel vergi gelirlerinin, çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini teşvik edecek araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yönlendirilmemesi, bu olumsuz etkinin başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, çevresel vergi sistemlerinin sadece cezalandırıcı bir mekanizma olarak değil, aynı zamanda yatırım ortamını destekleyici araçlarla birlikte kurgulanması, çevresel teknoloji adaptasyonunu teşvik etme potansiyelini artıracaktır. Bu bağlamda, vergi gelirlerinin etkin yönetimi ve özellikle çevresel vergi gelirlerinin inovasyonu destekleyici projelere aktarılması, çevresel sürdürülebilirliğe yönelik yatırımları teşvik ederek ekonomik büyüme ve çevresel koruma arasında bir denge sağlayabilir. Ek olarak, çevresel vergilerin sosyal ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesinde yerel halkın algısının ve sosyokültürel dinamiklerinin de dikkate alınması, politikaların kabul edilebilirliğini ve sürdürülebilirliğini artırabilir (Özyurt ve Gülmez, 2020). Bu bağlamda, çevresel vergi gelirlerinin spesifik olarak çevresel altyapı projelerine ve yeşil teknolojilerin yaygınlaştırılmasına tahsis edilmesi, bu vergilerin sadece bir mali yük olmaktan çıkarılıp, dönüşümcü bir araç haline gelmesini sağlayabilir.

Sürdürülebilir kalkınma değişkeninin çevresel teknolojilerin benimsenmesi üzerindeki negatif etkisi, çalışmanın dikkat çekici bulgularından biridir. Mevcut literatürde sürdürülebilir kalkınmanın çevresel teknolojilere dolaylı yoldan katkı sunduğu sıklıkla vurgulanmakla birlikte, bu çalışmanın sonuçları, sürdürülebilirlik politikalarının uygulama aşamasında ağırlıklı olarak ekonomik büyüme, toplumsal kapsayıcılık ve yoksullukla mücadele gibi sosyal hedeflere odaklandığını ve bu nedenle çevresel boyutun arka planda kalabileceğini düşündürmektedir. Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilirlik stratejilerinin teknoloji temelli çevresel dönüşümü desteklemekten ziyade daha genel kalkınma hedeflerine yönelmesi, çevresel inovasyonların yaygınlaşmasını sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda, çevresel teknolojilerin benimsenmesini artırmak amacıyla, sürdürülebilir kalkınma politikaları içerisinde daha odaklanmış, ölçülebilir ve uygulamaya geçirilebilir stratejik araçların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Genel olarak, bu çalışmanın bulguları, çevresel teknoloji yatırımlarının teşvikinde yalnızca finansal kaynakların artırılmasının veya genel kalkınma politikalarının uygulanmasının tek başına yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Çevresel politika sıklığının tüm kantillerde güçlü ve pozitif etkiler göstermesi, düzenleyici araçların çevresel teknolojilerin benimsenmesinde kritik bir rol üstlendiğini açıkça göstermektedir. Bu doğrultuda, politika yapıcılarının çevresel teknoloji adaptasyonunu hızlandırmak amacıyla sektörel bazda hedeflenmiş programlar, etkili teşvik mekanizmaları ve uygulama gücü yüksek yasal düzenlemeler geliştirmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma ve finansal gelişme politikalarının çevresel teknoloji hedefleriyle daha bütüncül ve tutarlı bir biçimde entegre edilmesi gerekmektedir. Böylece çevresel teknolojilerin yaygınlaştırılmasına yönelik çok boyutlu, koordineli ve uzun vadeli bir stratejik yaklaşımın benimsenmesi mümkün olacaktır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma G-7 ülkeleri özelinde çevresel teknolojilerin benimsenmesini etkileyen temel makroekonomik ve politika temelli belirleyicileri analiz etmiş ve elde edilen bulgular çevresel politika sıklığının çevresel teknolojilerin yaygınlaştırılmasında en güçlü ve tutarlı unsur olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Panel momentler kantil regresyon analizine göre, politika sıklığı tüm kantillerde pozitif ve yüksek derecede anlamlı etkiler üretmiş; bu

durum, düzenleyici çerçevenin netliği, öngörülebilirliği ve uygulama kararlılığının firmaların çevreci teknoloji tercihlerini yönlendirmede belirleyici olduğunu göstermektedir. Buna karşın, finansallaşma düzeyi özellikle düşük çevresel teknoloji düzeylerinde negatif etkiler sergileyerek finansal sermayenin kısa vadeli ve yüksek getirili sektörlerle yöneldiğini ve çevreci yatırımların geri planda kaldığını göstermektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma göstergesinin tüm kantillerde negatif ve anlamlı bir ilişki göstermesi bu kavramın geniş ve çok boyutlu yapısının çevresel teknolojiye yönelik doğrudan politika odağını zayıflatabileceğine işaret etmektedir.

Bu bağlamda, politika yapıcılar açısından bazı temel çıkarımlar ön plana çıkmaktadır. Öncelikle, çevresel teknolojiye geçişin yalnızca ekonomik kapasiteye değil, aynı zamanda güçlü, hedef odaklı ve istikrarlı çevre politikalarına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda önerilen politika setleri arasında; çevre teknolojilerine özel vergi teşvikleri, karbon fiyatlandırma mekanizmalarının etkinleştirilmesi, yeşil Ar-Ge fonlarının artırılması ve çevre odaklı regülasyonların daha sıkı ve bağlayıcı hâle getirilmesi yer almalıdır. Ayrıca, finansal piyasaların çevresel hedeflerle uyumlu hale getirilmesi için yeşil finansman araçlarının geliştirilmesi ve sürdürülebilirlik odaklı yatırım kriterlerinin standartlaştırılması da önem taşımaktadır.

Gelecek çalışmalara yönelik olarak bu alandaki literatürün derinleştirilmesi için birkaç öneride bulunulabilir. İlk olarak, farklı gelir düzeyindeki ülke gruplarında aynı modelin test edilmesi çevresel teknoloji yatırımlarında gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin dinamiklerinin karşılaştırılmasına olanak sağlayabilir. İkinci olarak, politika sıklığı ve finansallaşma gibi değişkenlerin alt bileşenleri (örneğin piyasa temelli ve piyasa dışı politika araçları; kısa vadeli portföy yatırımları vs. yeşil tahviller) detaylandırılarak daha mikro düzeyde analizler yapılabilir. Üçüncü olarak, sektörel düzeyde farklılıkların araştırılması çevresel teknoloji adaptasyonunun hangi sektörlerde daha duyarlı olduğu konusunda önemli iç görüler sağlayabilir. Son olarak, çevresel teknolojilerin sosyal kabulü iş gücü etkileri ve dijital dönüşümle olan etkileşimi gibi alanlar da çok disiplinli araştırmalarla incelenmeye açıktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olup, yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul İzni

“G-7 ekonomilerinde çevresel teknolojinin belirleyicileri: finansallaşma, politika sıklığı ve sürdürülebilir kalkınmanın rolü” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Adebayo, T. S. (2022). Exploring the heterogeneous impact of technological innovation on income inequality: formulating the sdg policies for the brics-t economies. *Energy & Environment*, 35(4), 1773-1792. <https://doi.org/10.1177/0958305x221145926>
- Adebayo, T. S., Rjoub, H., Akadiri, S. S., Oladipupo, S. D., Sharif, A., & Adeshola, I. (2022). The role of economic complexity in the environmental Kuznets curve of MINT economies: evidence from method

- of moments quantile regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(16), 24248-24260. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-17524-0>
- Barbier, E. B. and Burgess, J. C. (2023). Natural capital, institutional quality and sdg progress in emerging market and developing economies. *Sustainability*, 15(4), 3055. <https://doi.org/10.3390/su15043055>
- Başoğlu, A., & Kömürçüoğlu, Ö. F. (2024). Finansal teknolojilerdeki gelişmelerin ekonomik kompleksiteye yansımaları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(4), 1230-1249. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.1521890>
- Chen, L., & Tanchangya, P. (2022). Analyzing the role of environmental technologies and environmental policy stringency on green growth in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(37), 55630-55638. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19673-2>
- Chen, M., Sohail, S., & Majeed, M. T. (2022). Revealing the effectiveness of environmental policy stringency and environmental law on environmental performance: does asymmetry matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 91190–91200. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21992-3>
- Choi, G., & Cho, S. H. (2021). Effect of market versus nonmarket environmental policy stringency on knowledge sourcing behavior for green technology: evidence from OECD countries. *Review of International Business and Strategy*, 32(1), 72-93. <https://doi.org/10.1108/ribs-09-2020-0113>
- Costantini, V., & Mazzanti, M. (2012). On the green and innovative side of trade competitiveness? The impact of environmental policies and innovation on EU exports. *Research Policy*, 41(1), 132–153. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.08.004>
- Çınar, S., & Yilmazer, M. (2021). Determinants of green technologies in developing countries. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 155-167.
- Darko, A., Chan, A. P., & Owusu, E. K. (2018). What are the green technologies for sustainable housing development? an empirical study in Ghana. *Business Strategy & Development*, 1(2), 140-153. <https://doi.org/10.1002/bsd2.18>
- Esen, M. F., & Yaman, T. T. (2020). Teknoloji alanında faaliyet gösteren şirketlerin finansal form okunabilirliğinin metin madenciliği teknikleriyle ölçülmesi. *Acta Infologica*, 4(2), 77-97. <https://doi.org/10.26650/acin.815945>
- Fogarassy, C., & Finger, D. (2020). Theoretical and practical approaches of circular economy for business models and technological solutions. *Resources*, 9(6), 76. <https://doi.org/10.3390/resources9060076>
- Fakher, H. A., & Ahmed, Z. (2023). Does financial development moderate the link between technological innovation and environmental indicators? An advanced panel analysis. *Financial Innovation*, 9(1), 112. <https://doi.org/10.1186/s40854-023-00513-2>
- Farooq, U., Tabash, M. I., & Ahmed, A. (2024). Financial development and green technological innovation: a case of GCC countries. *International Journal of Innovation Science*. <https://doi.org/10.1108/IJIS-09-2023-0206>
- Feng, S., Zhang, R., & Li, G. (2022). Environmental decentralization, digital finance and green technology innovation. *Structural Change and Economic Dynamics*, 61, 70-83. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2022.02.008>
- Fernandes, A. (2005). Knowledge, technology adoption and financial innovation. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.954743>
- Hashemizadeh, A., Bui, Q., & Kongbuamai, N. (2021). Unpacking the role of public debt in renewable energy consumption: new insights from the emerging countries. *Energy*, 224, 120187. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.120187>
- Herzer, D. (2025). Environmental policy and environmental R&D in the private sector: new evidence on the “Narrow” Porter Hypothesis. *Energy Research Letters*, 6(1). <https://doi.org/10.46557/001c.94372>
- Horbach, J. (2008). Determinants of environmental innovation—new evidence from German panel data sources. *Research Policy*, 37(1), 163–173. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2007.08.006>

- Johnstone, N., & Haščić, I. (2010). Environmental policy design and the fragmentation of international markets for innovation. *Reforming Rules and Regulations*, 79-104. <https://doi.org/10.7551/mitpress/8832.003.0006>
- Kesidou, E., & Wu, L. (2020). Stringency of environmental regulation and eco-innovation: evidence from the eleventh five-year plan and green patents. *Economics Letters*, 190, 109090. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2020.109090>
- King, R. G., & Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right. *The quarterly journal of economics*, 108(3), 717-737.
- Koçak, E. (2017). Finansal gelişme çevresel kaliteyi etkiler mi? yükselen piyasa ekonomileri için ampirik kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 535-552. <https://doi.org/10.17130/ijmcb.2017331326>
- Lanoie, P., Laurent-Lucchetti, J., Johnstone, N., & Ambec, S. (2011). Environmental policy, innovation and performance: new insights on the porter hypothesis. *Journal of Economics & Management Strategy*, 20(3), 803-842. <https://doi.org/10.1111/j.1530-9134.2011.00301.x>
- Li, J., Zhang, G., Ned, J. P., & Sui, L. (2023). How does digital finance affect green technology innovation in the polluting industry? Based on the serial two-mediator model of financing constraints and research and development (R&D) investments. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(29), 74141-74152. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27593-y>
- Liu, J. Y., Xia, Y., Fan, Y., Lin, S. M., & Wu, J. (2017). Assessment of a green credit policy aimed at energy-intensive industries in China based on a financial CGE model. *Journal of Cleaner Production*, 163, 293-302. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.111>
- Liu, J., Wang, W. & Zhang, Y. (2023). The promotion of green technology innovation by the growth of digital finance in China: an analysis from the viewpoint of investment and financing. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 39, 177-182. <https://doi.org/10.54254/2754-1169/39/20231962>
- Lv, C., Shao, C., & Lee, C. C. (2021). Green technology innovation and financial development: do environmental regulation and innovation output matter?. *Energy Economics*, 98, 105237. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105237>
- Mantlana, K. B., & Maoela, M. A. (2019). Mapping the interlinkages between sustainable development goal 9 and other sustainable development goals: a preliminary exploration. *Business Strategy & Development*, 3(3), 344-355. <https://doi.org/10.1002/bsd2.100>
- Martínez-Zarzoso, I., Bengochea-Moranco, A., & Morales-Lage, R. (2019). Does environmental policy stringency foster innovation and productivity in OECD countries?. *Energy Policy*, 134, 110982. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.110982>
- Matsepe, N. T., & Van der Lingen, E. (2022). Determinants of emerging technologies adoption in the South African financial sector. *South African Journal of Business Management*, 53(1), 2493. https://hdl.handle.net/10520/ejc-busman_v53_i1_a2493
- Meadowcroft, J. (2000). Sustainable development: a new (ish) idea for a new century?. *Political studies*, 48(2), 370-387. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00265>
- Nugraha, S. B. and Fauzia, H. (2019). The green city index as indicators for realizing sustainable cities and communities in semarang. Proceedings of the Proceedings of the 1st International Conference on Environment and Sustainability Issues, ICESI 2019, 18-19. <https://doi.org/10.4108/eai.18-7-2019.2290377>
- Osman, R., Shiraz , H., Abdulai , H., & Iddi , F. Y. (2024). Impact of mobile money technology on sheabutter marketing in Tolon District, Ghana. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 42(1), 91-99. <https://doi.org/10.9734/ajaees/2024/v42i12351>
- Özyurt, P. M., & Gülmez, M. (2020). Turizm gelişiminin yerel halkın bireysel ve toplumsal yaşam kalitesine etkileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 52-62. <https://doi.org/10.17123/atad.713571>

- Pan, X., Uddin, M. K., Han, C., & Pan, X. (2019). Dynamics of financial development, trade openness, technological innovation and energy intensity: evidence from Bangladesh. *Energy*, 171, 456-464. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.12.200>
- Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97-118. <https://doi.org/10.1257/jep.9.4.97>
- Popp, D., & Newell, R. (2012). Where does energy R&D come from? Examining crowding out from energy R&D. *Energy economics*, 34(4), 980-991. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.07.001>
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., & Bahmani, S. (2018). Are innovation and financial development causative factors in economic growth? Evidence from a panel granger causality test. *Technological Forecasting and Social Change*, 132, 130-142. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.01.024>
- Prokop, V., Gerstlberger, W., Vrabcová, P., Zapletal, D., & Sein, Y. Y. (2023). Does being stricter mean doing better? different effects of environmental policy stringency on quality of life, green innovation, and international cooperation. *Heliyon*, 9(5), e16388. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16388>
- Rennings, K. (2000). Redefining innovation—eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological Economics*, 32(2), 319-332. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(99\)00112-3](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00112-3)
- Reyhan, A. S. (2017). Küresel iklim değişikliği bağlamında çevresel bilgi yönetimi: çevresel göstergeler seti. *Kesit Akademi Dergisi*, (12), 150-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1520355>
- Sachs, J. D. (2015). The age of sustainable development. Columbia University Press.
- Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., Ahmad, N., & Alam, S. (2016). Financial development and environmental quality: the way forward. *Energy policy*, 98, 353-364. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.09.002>
- Shi, P., & Huang, Q. (2024). The impact of financial investment on corporate environmental sustainability: reservoir effect or crowding-out effect?. *Business Strategy and the Environment*, 33(6), 6084-6105. <https://doi.org/10.1002/bse.3798>
- Sibailly, I. (2013). On licensing and diffusion of clean technologies in oligopoly. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2361385>
- Sneddon, C., Howarth, R. B., & Norgaard, R. B. (2006). Sustainable development in a post-Brundtland world. *Ecological economics*, 57(2), 253-268. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.04.013>
- Sunaga, M. (2017). Endogenous growth cycles with financial intermediaries and entrepreneurial innovation. *Journal of Macroeconomics*, 53, 191-206. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2017.07.001>
- Tamazian, A., & Rao, B. B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. *Energy economics*, 32(1), 137-145. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.04.004>
- Toker, K., & Görener, A. (2020). İnovasyon ile Küresel Rekabetçilik Düzeyi Arasındaki İlişkide Ekonomik Serbestliğin Düzenleyici Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2996-3007.
- Tursun, A. (2022). Alternatif Konut Finansman Sistemi Olarak Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemleri: Gölge Bankacılık ve Özün Önceliği Kavramları Çerçevesinde Sistemin Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 164-183. <https://doi.org/10.17065/hunibf.893793>
- Uygur, K. (2025). Yeşil inovasyon, ticaret açıklığı ve çevresel bozulma: G-7 ülkeleri üzerine bir inceleme. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 252-268. <https://doi.org/10.30784/epfad.1575919>
- Wang, Y., Fahad, S., Wei, L., Luo, B., & Luo, J. (2022). Assessing the role of financial development and financial inclusion to enhance environmental sustainability: do financial inclusion and eco-innovation promote sustainable development?. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1056478. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1056478>
- Xue, L., & Zhang, X. (2022). Can digital financial inclusion promote green innovation in heavily polluting companies?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(12), 7323. <https://doi.org/10.3390/ijerph19127323>

- Yan, L., Tao, T., & Ullah, S. (2023). Internet financial services, environmental technology, and happiness: Implications for sustainable development. *Plos one*, 18(11), e0287673. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0287673>
- Yuan, H., Feng, Y., Lee, C. C., & Cen, Y. (2020). How does manufacturing agglomeration affect green economic efficiency?. *Energy Economics*, 92, 104944. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104944>
- Yuan, H., Wang, X., Gao, L., Wang, T., Liu, B., Fang, D., & Gao, Y. (2023). Progress towards the Sustainable Development Goals has been slowed by indirect effects of the COVID-19 pandemic. *Communications Earth & Environment*, 4(1), 184. <https://doi.org/10.1038/s43247-023-00846-x>

EXTENDED SUMMARY

Increasing environmental crises and the intensifying effects of climate change have made the development and implementation of environmental technologies a fundamental pillar of sustainable development. While traditional research emphasizes technological capacity and innovation ecosystems, this study explores the broader macroeconomic and policy-oriented determinants that influence the adoption of green technologies. Specifically, it investigates the roles of financialization, environmental policy stringency, and sustainable development in shaping environmental technology outcomes in the G7 countries (United States, United Kingdom, Germany, France, Italy, Japan, and Canada) from 1990 to 2020. By employing the Method of Moments Quantile Regression (MMQR), the study captures the heterogeneous effects of these variables across the distribution of environmental technology adoption.

The motivation behind this research stems from the recognition that environmental innovation is not only a function of technological capabilities, but also a consequence of financial dynamics and regulatory frameworks. Financial development and institutions can serve as enablers of clean technology through improved capital allocation, risk mitigation, and innovation financing. At the same time, stringent environmental regulations are seen as catalysts that push firms toward cleaner production methods. Sustainable development policies, although broader in scope, are presumed to offer synergies with environmental objectives.

The dataset consists of annual panel data for the G7 countries from 1990 to 2020. The dependent variable is the share of environmental patents in total technological patents, representing the diffusion of environmental technology. Explanatory variables include: (i) financial development (measured by a financial development index), (ii) financial institutions (represented by a separate index), (iii) environmental policy stringency (using the OECD EPS index), and (iv) a composite sustainable development index. All variables are converted into their natural logarithmic forms to minimize skewness and address issues related to autocorrelation and heteroskedasticity.

The MMQR approach, developed by Machado and Santos Silva (2019), is used to analyze how these determinants affect environmental technology across different quantiles of its distribution. This method allows for a more nuanced understanding of the conditional relationships between variables, particularly when the underlying data exhibit heterogeneity and non-normality. Moreover, the MMQR is robust to outliers and provides reliable estimates even in the presence of skewed distributions—making it especially suitable for policy-relevant research in environmental economics.

Descriptive statistics and correlation analyses reveal a generally strong positive association between environmental policy stringency and environmental technology. In contrast, the relationship between financial development and environmental innovation appears weaker and less consistent. Panel unit root tests (CIPS and CADF) indicate that most variables become stationary after first differencing. Pedroni's cointegration tests further confirm the presence of long-run relationships among the variables under study.

The results of the MMQR analysis reveal significant heterogeneity across quantiles. Financial development exerts a negative and statistically significant effect on environmental technology, particularly in the lower quantiles (e.g., 5th and 25th). This suggests that in economies with low levels of green innovation, financial systems may prioritize short-term, high-return investments over risky and capital-intensive environmental technologies. Interestingly, the financial institutions variable shows positive effects only in the lower quantiles, indicating that stronger institutional mechanisms may support environmental innovation in countries where such technologies are still emerging. The most consistent determinant is environmental policy stringency, which displays a positive and significant effect across all quantiles. This affirms the Porter Hypothesis, which posits that well-designed environmental regulations can stimulate innovation by encouraging firms to improve efficiency and invest in cleaner technologies. Regulatory certainty and enforcement mechanisms play a critical role in shaping firms' investment behavior. Surprisingly, sustainable development has a negative and significant effect at the middle and upper quantiles. This counterintuitive result suggests that sustainable development policies may, in practice, dilute focus from environmental technology if they prioritize other dimensions such as economic equity or social welfare. The multidimensional nature of sustainable development may unintentionally shift attention away from environmental technology investments unless explicitly aligned.

The study's findings carry several policy implications. First, policymakers should recognize the uneven impacts of financial and institutional factors across different levels of environmental technology adoption. Tailored policies that strengthen green financial instruments, such as green bonds and ESG-aligned credit, could redirect capital flows toward sustainable technologies, especially in countries at the lower end of the technology spectrum. Second, regulatory frameworks must be stringent yet flexible to maintain innovation incentives while ensuring compliance. Market-based instruments like carbon pricing and performance-linked subsidies can provide a predictable environment for green investment. Third, sustainable development strategies must be realigned to explicitly support environmental technology. This could involve earmarking sustainable development funds for R&D in clean technology, embedding environmental performance metrics in national SDG strategies, and fostering intersectoral coordination among environmental, economic, and social policymakers.

Future research directions include applying the same MMQR framework to non-G7 economies or income-based country groups to uncover context-specific dynamics. Additionally, disaggregating financialization into short-term speculative versus long-term green investments, and policy stringency into market-based versus command-and-control tools, could yield deeper insights. Sectoral analyses (e.g., transportation, manufacturing, energy) may further help identify where policy interventions are most effective. Finally, integrating qualitative data on institutional quality, public acceptance of green technology, and digital transformation could enrich understanding of the broader innovation ecosystem.

In conclusion, this study demonstrates that while financial and sustainability considerations are essential, regulatory policy stringency remains the most robust driver of environmental technological progress. Designing cohesive strategies that align finance, regulation, and sustainability will be key to accelerating the green transition in advanced economies.

REKABETİN YENİ DİNAMİĞİ OLARAK DİJİTALLEŞME: TÜRK HAVACILIK SEKTÖRÜNDE FİNANSAL PERFORMANS ÜZERİNE AMPİRİK BULGULAR

DIGITALIZATION AS THE NEW DYNAMIC OF COMPETITION: EMPIRICAL EVIDENCE ON FINANCIAL PERFORMANCE IN THE TURKISH AVIATION SECTOR

Fatih BIYIKLI

Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü
fbiyikli@aku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1652-7910

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

10.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Stratejik Dijitalleşme,
Finansal Performans,
Panel Veri Analizi,
Havacılık Sektörü,
Kurumsal Dönüşüm.

Keywords

Strategic
Digitalization,
Financial
Performance,
Panel Data Analysis,
Aviation Sector,
Organizational
Transformation.

Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören üç büyük Türk havayolu işletmesi (Türk Hava Yolları, Pegasus, TAV Havalimanları Holding) örneğinde dijitalleşmenin finansal performansa etkisini 2015–2023 verileriyle incelemektedir. Stratejik yönetim kuramlarından Kaynak Temelli Görüş (RBV) ve Dinamik Yetenekler Yaklaşımı temel alınarak yürütülen çalışmada, faaliyet raporlarından içerik analiziyle elde edilen dijitalleşme skorları ile finansal göstergeler (ROA ve ROE) arasındaki ilişkiler panel veri analiziyle test edilmiştir. Bulgular, dijitalleşme düzeyinin hem ROA hem de ROE üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca borç/öz kaynak oranının performansa olumsuz; firma büyüklüğü ve faaliyet süresinin ise olumlu etkileri belirlenmiştir. Hausman testi sonucunda sabit etkiler modeli tercih edilmiş; ekonometrik geçerlilik testleriyle model sağlamlaştırılmıştır. Dijitalleşme göstergeleri, mobil uygulamalardan yapay zekâ destekli sistemlere uzanan yedi bileşen üzerinden ölçülmüş, veriler yüksek güvenilirlikle kodlanmıştır. Bulgular, dijital dönüşümün sadece teknolojik değil, aynı zamanda stratejik değer taşıyan bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında yapılan bu analiz, dijital yatırımların finansal etkilerini değerlendiren literatüre katkı sağlamak ve karar alıcılara yol gösterici çıkarımlar sunmaktadır.

This study examines the impact of digitalization on financial performance using data from 2015 to 2023, based on three major Turkish airline companies listed on Borsa Istanbul (Turkish Airlines, Pegasus, and TAV Airports Holding). Grounded in strategic management theories, specifically the Resource-Based View (RBV) and Dynamic Capabilities Approach, the study tests the relationship between digitalization scores—obtained through content analysis of annual reports—and financial indicators (ROA and ROE) using panel data analysis. The findings reveal that digitalization positively and significantly affects both ROA and ROE. Additionally, the debt-to-equity ratio has a negative effect on performance, while firm size and operational age exhibit positive effects. Following the Hausman test, the fixed effects model was preferred, and the model was reinforced through econometric validity tests. Digitalization indicators were measured across seven components ranging from mobile applications to AI-supported systems, and the data were coded with high reliability. The results demonstrate that digital transformation is not only technological but also a strategically valuable element. In the context of developing countries, this analysis contributes to the literature evaluating the financial effects of digital investments and offers guiding insights for decision-makers.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724429>

Atıf/Cite as: BIYIKLI, F. (2025). Rekabetin yeni dinamiği olarak dijitalleşme: Türk havacılık sektöründe finansal performans üzerine ampirik bulgular. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1340-1363.

Giriş

Dijital dönüşümün rekabet dinamiklerini yeniden şekillendirdiği bir çağda, havacılık sektörü bu dönüşümden en yoğun şekilde etkilenen sektörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Operasyonel otomasyondan müşteri etkileşim platformlarına ve yapay zekâ tabanlı uçuş optimizasyonuna kadar birçok alanda dijitalleşme, havayolu şirketleri için yalnızca operasyonel bir iyileştirme değil, aynı zamanda stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir. COVID-19 pandemisi bu gereksinimi daha da artırmış; havacılık firmalarını hem dayanıklılığı artırmak hem de büyümeyi sürdürebilmek adına dijital altyapılara hızla adapte olmaya zorlamıştır (IATA, 2022).

Her ne kadar havacılık sektöründe dijital teknolojilere yönelik önemli yatırımlar yapılmakta olsa da, stratejik dijitalleşmenin firma düzeyindeki finansal performansa etkisine dair ampirik bulgular hâlâ sınırlıdır. Literatürde bu konuya odaklanan bazı çalışmalar bulunmakla birlikte (örneğin bkz. Guo ve Xu, 2021; Lee vd., 2020), bu araştırmaların büyük kısmı gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmakta ya da sektörel düzeyde yüzeysel analizlerle yetinmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, dijitalleşmenin finansal çıktılar üzerindeki etkisini firma düzeyinde ölçen kapsamlı ve sistematik çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Genel stratejik yönetim literatürü, dijital yeteneklerin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabileceğini öne sürse de (Bharadwaj vd., 2013; Teece, 2018), yüksek sabit maliyet yapısına sahip sektörlerde – özellikle havacılıkta – bu ilişkinin sektörel düzeyde kantitatif olarak test edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Türk sivil havacılık pazarı; Türk Hava Yolları, Pegasus ve TAV gibi küresel rekabet gücüne sahip taşıyıcılarıyla dijital stratejilerin finansal etkilerinin değerlendirilmesi açısından güçlü bir örneklem sunmaktadır. Örneğin, Pegasus Hava Yolları’nın dijital self-servis check-in uygulamaları ve yapay zekâ destekli fiyat optimizasyon sistemleri sayesinde hem müşteri memnuniyetini artırdığı hem de operasyonel maliyetlerde belirgin tasarruflar sağladığı raporlanmıştır. Benzer şekilde, TAV Havalimanları Holding’in dijital yolcu yönlendirme sistemleri ve temassız geçiş uygulamaları, pandemi sonrası dönemde hizmet kalitesini koruyarak gelir düşüşlerini sınırlandırmasına katkı sağlamıştır. Bu tür uygulamalar, dijital dönüşümün yalnızca teknolojik değil aynı zamanda finansal çıktılarla da doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Dijital dönüşüm, işletmelerin operasyonel verimliliğini artırarak maliyetleri düşürmekte ve yenilik kapasitesini yükseltmektedir (Jin ve Wu, 2004). Ayrıca dijital teknolojilerin çevresel ve sosyal performansla bütünleşmesi, sürdürülebilir değer yaratımını desteklemektedir (Jin ve Wu, 2004). Buna karşın dijitalleşmenin finansal performans üzerindeki etkisini spesifik sektörler ve coğrafyalar bağlamında inceleyen ampirik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle yüksek sabit maliyet yapısı ve yoğun düzenlemelerle karakterize olan havacılık sektöründe, dijital yatırımların kârlılık dinamiklerini nasıl şekillendirdiğine ilişkin bulgular yetersizdir. Gelişmekte olan piyasalardaki havayolu şirketleri üzerine odaklanan araştırmaların azlığı, bu çalışmayı hem sektörel hem de coğrafi açıdan özgün kılmaktadır.

Bu çalışma, 2015–2023 dönemi boyunca faaliyet raporlarında dijitalleşmeye ilişkin kapsamlı bilgi sağlayan üç büyük Türk havayolu işletmesini kapsamaktadır. Örneklemde, Borsa İstanbul’da işlem gören Türk Hava Yolları (THYAO), Pegasus Havayolları (PGSUS) ve TAV Havalimanları Holding (TAVHL) yer almakta olup, bu şirketlere ilişkin veriler faaliyet raporları ile Kamuyu Aydınlatma Platformu’ndan temin edilmiştir. Bu firmaların seçimi, sektör içinde hem dijitalleşme faaliyetlerinin hem de finansal göstergelerin düzenli raporlanması nedeniyle rasyondur.

Çalışma, kaynak temelli görüş (Resource-Based View) ve dinamik yetenekler teorisi çerçevesinde konumlandırılmıştır. Kaynak temelli görüşe göre, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi, nadir, taklit edilmesi zor ve örgüt tarafından yönetilebilir kaynakların etkin kullanımına bağlıdır. Dijital altyapılar, veri analitiği yetenekleri ve müşteri etkileşimine yönelik platformlar bu tür özgün kaynaklar arasında yer almaktadır. Dinamik yetenekler yaklaşımı ise işletmelerin hızla değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilmesi için kaynaklarını yeniden yapılandırma, birleştirme ve dönüştürme kapasitesine vurgu yapar. Bu bağlamda dijital dönüşüm, yalnızca teknolojik bir yatırım değil, aynı zamanda firmaların dinamik yeteneklerini geliştiren stratejik bir hamledir. Nitekim MIT Sloan ve Capgemini’nin geniş ölçekli araştırması, dijital yoğunluğu ve dönüşüm yönetimi yetkinlikleri yüksek olan şirketlerin, sektör ortalamalarına göre daha yüksek gelir ve kârlılık elde ettiğini ortaya koymaktadır (Westerman vd., 2014).

Bu çalışma, 2015-2023 döneminde Türkiye’de Borsa İstanbul’da işlem gören üç büyük havayolu işletmesinin (Türk Hava Yolları, Pegasus ve TAV Havalimanları Holding) faaliyet raporları üzerinden oluşturulan panel veri

seti ile dijitalleşmenin finansal performans üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, şu hipotezleri test etmeyi amaçlamaktadır: (H1) Dijitalleşme skoru aktif kârlılık (ROA) üzerinde pozitif etkiye sahiptir; (H2) Dijitalleşme skoru öz sermaye kârlılığı (ROE) üzerinde pozitif etkiye sahiptir; (H3) Borç/öz kaynak oranı finansal performans üzerinde negatif etkiye sahiptir; (H4) Firma büyüklüğü ROA üzerinde pozitif etkiye sahiptir; (H5) Firma yaşı ROE üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Panel veri analizi yöntemi tercih edilmiştir çünkü bu yöntem, her firmayı zaman içinde izleyerek kesitsel (firma içi) ve zamansal (yıllar arası) değişkenliği aynı anda dikkate almakta, gözlenemeyen sabit firma özelliklerinin etkisini kontrol etmekte ve örneklem büyüklüğünü artırarak tahminlerin güvenilirliğini yükseltmektedir.

Bu bulgular, hem dijital strateji hem de havacılık yönetimi literatürüne katkı sunmayı hedeflemekte; dijital dönüşümün finansal değeri konusunda sektör-özel kanıtlar sunmakta, dijital yatırımlarda stratejik uyumun önemini vurgulamakta ve gelişmekte olan ülkelerde kaynak kısıtları altında karar alıcılar için uygulanabilir iç görüler sağlamaktadır.

Makalenin geri kalanı şu şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde ilgili literatür ve teorik çerçeve ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde veri seti, dijitalleşme skorunun hesaplanma yöntemi ve değişken tanımları açıklanmakta; panel veri modelinin seçimi ve Hausman testi sonuçları sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik bulgular ve tartışma yer almakta, beşinci bölümde ise sonuçlar, yönetsel çıkarımlar ve gelecek araştırmalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

Teorik Çerçeve

Stratejik Dijitalleşme ve Sektörel Dinamikler

Stratejik dijitalleşme, örgütlerin dijital teknolojileri yalnızca operasyonel verimlilik için değil, aynı zamanda sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak amacıyla stratejik düzeyde bütünleştirmesini ifade eder (Bharadwaj vd., 2013; Hanelt vd., 2021). Bu dönüşüm, dijital altyapı yatırımlarının yanı sıra iş modeli inovasyonu, müşteri değer önerilerinin yeniden yapılandırılması ve içsel yeteneklerin dönüştürülmesini de kapsar. Özellikle havacılık sektörü gibi yüksek düzeyde düzenlemeye tabi, sermaye yoğun ve teknolojik gelişmelere hassas sektörlerde dijitalleşme, sadece rekabet avantajı değil aynı zamanda kriz yönetimi kapasitesi de sağlar (IATA, 2022; Pagani ve Pardo, 2017).

Dijitalleşme, yalnızca operasyonel süreçlerin otomasyonu sınırlı olmayan; aynı zamanda işletmenin rekabet stratejilerini, müşteri deneyimini ve değer yaratma mekanizmalarını dönüştüren bütünsel bir değişim sürecidir (Bharadwaj vd., 2013). Özellikle havayolu taşımacılığı gibi yüksek sabit maliyetli ve düşük marjlı sektörlerde dijitalleşme, operasyonel verimliliği artırmanın ötesinde, stratejik farklılaşma aracı olarak da değerlendirilmektedir.

Sektörel olarak, havayolu endüstrisi dijitalleşme açısından yüksek potansiyele sahip bir alandır. Otomatik check-in sistemleri, mobil uygulamalar, uçuş veri analitiği, yapay zekâ destekli dinamik fiyatlandırma, self-servis kiosklar ve dijital müşteri iletişimi gibi uygulamalar, hizmet kalitesini ve operasyonel etkinliği doğrudan etkilemektedir (IATA, 2021). Ayrıca sektörde artan rekabet, müşteri beklentilerindeki hızlı değişim ve sürdürülebilirlik baskıları, dijital dönüşümü stratejik zorunluluk hâline getirmektedir (Fidan, 2023).

Bu bağlamda “stratejik dijitalleşme”, dijital yatırımların yalnızca teknolojik altyapıyı geliştirmekle kalmayıp, uzun vadeli rekabet avantajı yaratma, müşteri sadakati sağlama, veri temelli karar alma süreçlerini kurumsallaştırma gibi stratejik yeteneklerle bütünleşmesini ifade eder (Hess vd., 2016). Böyle bir dijitalleşme yaklaşımı, havayolu şirketlerinin hem finansal performansını hem de esneklik kapasitesini doğrudan etkilemektedir.

Kaynak Temelli Görüş

Kaynak Temelli Görüş (RBV), işletmelerin uzun vadeli rekabet avantajı elde etmesinde içsel kaynaklarının belirleyici olduğunu öne süren stratejik yönetim yaklaşımıdır. Barney (1991) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, bir kaynağın sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabilmesi için dört temel özelliğe sahip olması gerektiğini savunur: değerli (valuable), nadir (rare), taklit edilemez (inimitable) ve örgütlenmiş (organized) olması – yani VRIO kriterleri. Bu yaklaşım, dijitalleşmenin etkilerini analiz etmekte önemli bir teorik zemin sunar; çünkü dijitalleşme, ancak işletmenin mevcut kaynak yapısıyla bütünleştirildiğinde anlamlı performans çıktıları doğurur.

Havayolu sektöründe dijital dönüşüm örnekleri incelendiğinde, firmaların sahip oldukları özgün bilgi teknolojisi altyapısı, insan sermayesi ve organizasyonel öğrenme kapasitesi gibi kaynaklar, dijitalleşmenin etkilerini artırmaktadır. Örneğin, dijital müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) çözümleri, ancak kurumsal hafıza, entegre veri analitiği kapasitesi ve çalışan yetkinlikleriyle destekleniyorsa etkin biçimde sonuç vermektedir. Bu çerçevede, RBV dijital teknolojilerin tek başına değil, içsel kaynaklarla etkileşime girdiğinde performans üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. (Wade ve Hulland, 2004).

Ayrıca, RBV dijitalleşmenin firmaya özel çözümler üretme ve farklılaşma yaratma potansiyelini de açıklamaya yardımcı olmaktadır. Örneğin, bazı havayolu şirketleri mobil uygulamalarını yalnızca rezervasyon veya check-in amacıyla değil, aynı zamanda sadakat programları, kişiselleştirilmiş kampanyalar ve uçuş içi deneyim modülleriyle entegre ederek rakiplerinden ayrılmaktadır. Bu tür dijitalleşme uygulamaları, standart BT yatırımlarından öteye geçerek firma özgü kaynak hâline gelir ve uzun vadeli stratejik değer yaratmaktadır.

Sonuç olarak, RBV perspektifi dijitalleşmeyi yalnızca dışsal bir teknoloji adaptasyonu olarak değil, içsel kaynakların etkin mobilizasyonuna olanak sağlayan bir stratejik kaldıraç olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, dijitalleşme yatırımlarının finansal performansa olan etkisi, yalnızca teknolojiye erişimle değil, bu teknolojilerin firmanın nadir ve örgütlü kaynaklarıyla nasıl bütünleştirildiğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, çalışmada analiz edilen dijital göstergelerin performans üzerindeki etkileri, işletmenin kaynak konfigürasyonu ile birlikte ele alınmaktadır.

Dinamik Yetenekler Yaklaşımı

Dinamik Yetenekler Yaklaşımı (DCV), işletmelerin değişen çevresel koşullara yanıt verme, yeni fırsatlar yaratma ve mevcut kaynak yapılarını dönüştürme kapasitelerini ön plana çıkaran bir stratejik yönetim kuramıdır. Teece, Pisano ve Shuen (1997) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, özellikle dijitalleşme gibi hızlı değişim ve yenilik içeren süreçlerin açıklanmasında güçlü bir teorik çerçeve sunar. DCV, dijital teknolojilerin sadece mevcut sistemleri optimize etmekle kalmayıp, aynı zamanda firmanın uyum sağlama ve dönüşüm yeteneklerini güçlendirdiğini vurgular.

Havayolu sektöründe dinamik yeteneklerin önemi son yıllarda daha da artmıştır. Özellikle COVID-19 pandemisi süresince değişen müşteri beklentileri, operasyonel kısıtlar ve dijital hizmet kanallarına artan talep, firmaları hızlı karar alma, süreçleri yeniden yapılandırma ve yenilikçi çözümler geliştirme yönünde zorlamıştır. Bu bağlamda, dijitalleşme sadece operasyonel düzeyde değil; stratejik esneklik ve organizasyonel öğrenme kapasitesi açısından da kritik bir yetenek hâline gelmiştir (Kane vd., 2015).

Dinamik yetenekler üç temel kapasite etrafında şekillenir: algılama (sensing), yakalama (seizing) ve dönüştürme (transforming). Havayolu şirketlerinin dijital müşteri analitiği kullanarak talepleri önceden öngörmesi (algılama), dinamik fiyatlandırma sistemleri kurarak fırsatları değerlendirmesi (yakalama) ve dijital süreçleri kalıcı organizasyonel yapıların parçası hâline getirmesi (dönüştürme) bu kapasitelere örnek teşkil eder. Bu yönüyle dijitalleşme, sadece teknoloji yatırımı değil, aynı zamanda organizasyonun yeniden tasarımı anlamına gelir (Teece, 2007).

Bu perspektiften bakıldığında, dijital dönüşüm yalnızca teknoloji kullanımını artırmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda firmanın değişime açıklığını, yeniliğe adaptasyon hızını ve uzun vadeli sürdürülebilir rekabet avantajı sağlama potansiyelini artırır. Çalışmada yer alan dijitalleşme göstergeleri bu açıdan dinamik yeteneklerin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Bu sayede dijitalleşme-finance performans ilişkisi, yalnızca statik değişkenlerle değil, aynı zamanda organizasyonel esneklik, yenilik kapasitesi ve çevik yönetim pratikleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Dijitalleşme ve Finansal Performans İlişkisi

Finansal performans, ROA, ROE ve net kâr marjı gibi oranlarla ölçülen işletme başarısını ifade eder. Havacılık sektöründe dijitalleşme yatırımlarının bu oranlar üzerindeki etkisi, özellikle operasyonel verimlilik ve maliyet yönetimi alanlarında belirgindir (Guo ve Xu, 2021; Huo vd., 2022). Bu alandaki ampirik çalışmalar, dijitalleşmenin dolaylı etkilerinin yanı sıra doğrudan finansal kazanımlarla da ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Ancak bu ilişkinin bağlamsal ve sektörel faktörlerle şekillendiği unutulmamalıdır.

Dijital dönüşüm, yalnızca operasyonel süreçlerin teknolojik araçlarla iyileştirilmesi değil, aynı zamanda işletmenin bütünsel değer yaratma kapasitesinin artırılması açısından da stratejik bir kaldıraç olarak değerlendirilmektedir (Bharadwaj vd., 2013). Bu bağlamda, dijitalleşmenin finansal performans üzerindeki etkilerini analiz etmek için seçilecek göstergelerin, hem teorik olarak sağlam bir temele oturması hem de çalışmanın uygulandığı sektörel bağlamla uyumlu olması gereklidir (Erbey vd., 2025).

Bu çalışmada, işletme düzeyinde dijitalleşmenin etkilerini değerlendirmek amacıyla iki temel gösterge kullanılmıştır: Aktif Kârlılık (ROA – Return on Assets) ve Öz sermaye Kârlılığı (ROE – Return on Equity). ROA, firmanın toplam varlıkları üzerinden elde ettiği net geliri ölçerek, dijitalleşme yatırımlarının kaynak kullanım verimliliği üzerindeki etkisini değerlendirme imkânı sunar. Özellikle dijital altyapı yatırımlarının sabit varlıkların etkin kullanımı ve süreç otomasyonu ile doğrudan ilişkili olması, ROA'yı dijitalleşmenin etkisini yakalamak açısından uygun bir gösterge hâline getirir (Chen vd., 2012; Brynjolfsson ve Hitt, 2000).

ROE ise işletmenin öz sermayesini ne kadar etkin kullandığını, başka bir deyişle dijital dönüşümün hissedar değerine katkısını ortaya koyar. Dijitalleşme, yeni gelir kanalları yaratma, müşteri sadakatini artırma ve stratejik karar alma süreçlerini iyileştirme yoluyla öz sermaye getirilerini olumlu yönde etkileyebilir (Teece, 2018; Westerman vd., 2011). Bu nedenle ROE, dijitalleşmenin yalnızca maliyet düşürücü değil, aynı zamanda stratejik değer yaratıcı etkilerini yansıtırma kapasitesine sahiptir.

Havacılık sektörü bağlamında ROA ve ROE'nin seçimi ayrıca önemli bir teorik gerekçeye dayanmaktadır. Sektörün doğası gereği işletmeler yüksek sabit sermaye yatırımları (filo, altyapı, teknik bakım vb.) yapmaktadır ve operasyonel verimlilik küçük oranlı iyileştirmelerle dahi büyük mali sonuçlar doğurabilmektedir (IATA, 2021). Bu çerçevede, dijital teknolojilerin uçuş planlama, yakıt optimizasyonu, self-servis kanallar ve veri analitiği gibi alanlardaki etkisi, ROA üzerinden yakalanabilir. Öte yandan, yoğun rekabet ve fiyat duyarlılığına sahip olan sektörde, dijital müşteri deneyimi uygulamaları, dinamik fiyatlandırma sistemleri ve sadakat programlarının kârlılık üzerindeki etkisi ROE bağlamında anlamlıdır (Zhang vd., 2020).

Ayrıca dijitalleşme, yalnızca var olan süreçlerin iyileştirilmesini değil, yeni stratejik yeteneklerin geliştirilmesini de beraberinde getirir. Bu durum, dinamik yetenekler yaklaşımıyla uyumludur; çünkü dijitalleşme sayesinde işletmeler çevresel değişimlere hızlı yanıt verebilir, kaynak yapılarını yeniden konumlandırabilir ve rekabetçi esneklik kazanabilir (Teece, 2007). Dolayısıyla ROA ve ROE, dijitalleşmenin hem operasyonel hem de stratejik düzeydeki etkilerini ölçmeye olanak tanıyan tamamlayıcı göstergelerdir.

Literatür Taraması

Stratejik dijitalleşme, günümüz rekabet ortamında firmaların uzun vadeli değer yaratma kapasitelerini doğrudan etkileyen çok katmanlı bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm, yalnızca dijital teknolojilerin benimsenmesi değil; aynı zamanda iş süreçlerinin yeniden yapılandırılması, müşteri değer önermesinin dijital platformlar aracılığıyla sunulması ve organizasyonel kabiliyetlerin stratejik düzeyde dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Hanelt vd., 2021; Susanti vd., 2023). Vial (2019) dijital dönüşümü; strateji, kültür, yetenek yönetimi ve teknoloji entegrasyonunun eş zamanlı yürütüldüğü bir paradigma değişimi olarak yorumlarken, Gimpel vd. (2018) bu dönüşümün organizasyonel yapılar ve karar alma mekanizmalarında radikal değişimlere yol açtığını belirtmektedir. Bu kapsamda, Amazon'un lojistik süreçlerinde yapay zekâ destekli robotik sistemler kullanarak tedarik zinciri verimliliğini artırması veya Siemens'in Endüstri 4.0 kapsamında dijital ikiz teknolojileri ile üretim süreçlerini dönüştürmesi gibi örnekler, stratejik dijitalleşmenin somut ve ölçülebilir çıktılar doğurabileceğini göstermektedir. Bu tür uygulamalar, dijital dönüşümün yalnızca teknolojik uyum değil, aynı zamanda organizasyonel yeniden yapılanma ve uzun vadeli rekabet avantajı sağlama süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu dönüşüm sürecinin finansal performansına etkisi, stratejik yönetim yazınında giderek artan bir ilgiyle araştırılmaktadır. Dijitalleşmenin işletme performansına etkisi iki temel teorik çerçevede açıklanmaktadır: Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV) ve Dinamik Yetenekler Teorisi. RBV yaklaşımı, dijital teknolojileri (ör. büyük veri altyapısı, yapay zekâ uygulamaları, dijital müşteri deneyimi sistemleri) firmanın nadir, değerli ve zor taklit edilebilir kaynakları olarak tanımlar (Barney, 1991; Wamba vd., 2017). Ancak bu kaynakların rekabet avantajı yaratabilmesi, stratejik uyum ve bütünleşik organizasyonel yapı ile mümkündür (Queiroz vd., 2020; Kamalaldin vd., 2021). Öte yandan, dinamik yetenekler teorisi, dijital dönüşüm süreçlerinin çevresel değişimlere hızlı yanıt verebilme, yeni fırsatları algılama ve kurumsal kaynakları yeniden yapılandırma becerisi ile bütünleştiğini ileri

sürer (Teece, 2018; Warner ve Wäger, 2019). Bu kapsamda dijitalleşme, sadece teknolojiye yatırım değil, aynı zamanda organizasyonel öğrenme ve yenilenme kapasitesinin stratejik bir göstergesidir.

Ampirik literatürde dijital dönüşüm ile firma performansı arasındaki ilişkiyi değerlendiren çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Örneğin, Guo ve Xu (2021), Çin imalat sektörü üzerine yaptıkları panel veri analizinde dijital dönüşümün firma performansı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma, dijitalleşmenin başlangıçta sınırlı bir katkı sağladığını, ancak belirli bir eşğin ardından operasyonel verimlilik ve kârlılık göstergelerinde anlamlı ve pozitif sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Böylece dijital dönüşümün finansal performans üzerindeki etkisinin doğrusal değil, U-şekilli bir ilişki biçiminde gerçekleştiği vurgulanmıştır. Benzer şekilde Huo vd. (2022), Çin'deki üretim firmaları üzerine kurulu bir anket veri seti ile yapısal eşitlik modellemesi (SEM) uygulayarak dijitalleşmenin tedarik zinciri entegrasyonu ve finansal verimlilik üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini analiz etmiştir. Müller vd. (2021) ise Almanya'da KOBİ'lerle yürüttüğü saha araştırmasında nicel anket verileri kullanarak regresyon analiziyle dijitalleşmenin maliyet azaltıcı ve gelir artırıcı etkilerini göstermiştir. Öte yandan, Demirkan & Delen (2013), büyük ölçekli firmalara ait ikincil verileri kullanarak karar destek sistemlerinin finansal karar alma üzerindeki etkilerini ölçmüş ve dijital iş zekâsının kârlılığı artırmada önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır. Bu çeşitlilik, dijitalleşmenin finansal sonuçlarına dair ampirik bulguların farklı veri kaynakları ve yöntemlerle giderek daha sağlam temellere dayandığını ortaya koymaktadır.

Dijital dönüşümün etkileri sektörel bağlamda da farklılık göstermektedir. Özellikle havacılık sektörü gibi yüksek sabit maliyetli, regülasyon yoğun ve müşteri hassasiyeti yüksek sektörlerde dijitalleşme; operasyonel esneklik, hizmet kalitesi ve gelir istikrarı açısından kritik bir rol oynamaktadır (IATA, 2022; Paganı ve Pardo, 2017). Lee vd. (2020), Kore havacılık sektörüne ilişkin çalışmalarında dijital rezervasyon sistemlerinin, mobil uygulamaların ve otomatikleşmiş yer hizmetlerinin finansal performansı doğrudan etkileyen faktörler olduğunu göstermiştir. Türk havacılık sektöründe faaliyet gösteren Türk Hava Yolları, Pegasus ve TAV firmalarının faaliyet raporlarında, 2019 sonrası dönemde dijitalleşmeye yönelik yatırımların arttığı, özellikle pandemi sonrası dijital çözümlerin (örneğin temassız hizmetler, yapay zekâ destekli uçuş planlaması) şirketlerin rekabetçiliğinde belirleyici olduğu ifade edilmektedir.

Dijital dönüşüm, işletmelerin operasyonel verimliliğini artırarak maliyetleri düşürmekte ve yenilik kapasitesini yükseltmektedir (Billi ve Bernardo, 2025). Ayrıca dijital teknolojilerin çevresel ve sosyal performansla bütünleşmesi, sürdürülebilir değer yaratımını desteklemektedir (Billi ve Bernardo, 2025). Literatürde dijitalleşme ile finansal performans arasındaki ilişkinin sektör bazında incelendiği araştırmalar sınırlıdır; özellikle havacılık sektörü ve gelişmekte olan piyasalar bağlamında kanıtlar sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, Türk havayolu sektöründe stratejik dijitalleşme düzeyinin finansal performans üzerine etkisini panel veri analizi yoluyla inceleyerek bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

Dijital olgunluk düzeyinin performans üzerindeki etkisi üzerinde de önemli bulgular mevcuttur. Örneğin, Westerman ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen geniş ölçekli bir çalışmada, dijital dönüşümün hem dijital yoğunluk hem de dönüşüm yönetimi boyutlarında yüksek olduğu şirketlerin, sektör ortalamalarına göre daha yüksek gelir ve kârlılık elde ettikleri rapor edilmektedir (Westerman vd., 2014). Bu bulgular, dijitalleşmenin finansal başarı için kritik bir unsur olduğunu göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen çalışmalar ise dijitalleşmenin performans üzerindeki etkisinin bağlamsal faktörlerle değiştiğini göstermektedir. Rehman ve Gill (2023), Bangladeş ve Pakistan gibi ekonomilerde dijital altyapı eksikliklerine rağmen dijital yatırımların kurumsal dayanıklılığı artırdığını ve kriz dönemlerinde finansal toparlanmayı hızlandırdığını belirtmiştir. Bu bulgular, dijital dönüşümün yalnızca ileri teknolojiye dayalı ekonomilerde değil, gelişmekte olan pazarlarda da performans sonuçları üzerinde önemli etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, stratejik dijitalleşmenin finansal performans üzerindeki etkisi hem teorik hem de ampirik düzeyde güçlü biçimde desteklenmektedir. Ancak sektör bağlamında yapılacak daha fazla derinlemesine araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle havacılık sektöründe firma düzeyinde dijitalleşme skorları ile finansal göstergeler arasındaki ilişkilerin zaman serisi temelli analizlerle değerlendirilmesi, literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu bağlamda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren havacılık firmaları üzerine yapılacak ampirik çalışmalar, sadece teorik katkı sunmakla kalmayacak, aynı zamanda uygulayıcılar için politika ve strateji geliştirme açısından da yol gösterici olacaktır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Tasarımı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki önde gelen havacılık şirketlerinin stratejik dijitalleşme düzeylerinin finansal performans üzerindeki etkilerini panel veri analizi yöntemiyle ampirik olarak incelemektir. Bu kapsamda, sayısal ikincil veriler kullanılarak 2015–2023 dönemi için oluşturulan panel veri seti üzerinden ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir. 2024 yılı verileri henüz tüm firmalar tarafından yayımlanmadığı ve yıllık finansal tablolar ile faaliyet raporları tam olarak erişilebilir olmadığı için analiz kapsamına dâhil edilmemiştir. Araştırma tasarımı, nedensel açıklamaya dayalı pozitif yönelimli ve kantitatif bir yaklaşımla kurgulanmıştır (Hair vd., 2020).

Bu çalışmada panel veri analizi tercih edilmiştir çünkü panel veri yapısı, hem zamana bağlı değişimleri hem de şirketler arası heterojenliği aynı anda kontrol edebilmeye olanak tanır (Hsiao, 2003). Ayrıca panel veri, örnekleme yer alan firmaların zaman içindeki değişimlerini gözlemlemeye ve sabit olmayan etkileri ayırtmaya olanak sağladığından, nedensellik ilişkilerinin daha güvenilir şekilde test edilmesine imkân sunar. Bu özellikleri nedeniyle, dijitalleşme göstergeleri ile finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkiyi sektörel bazda anlamlandırmak için uygun yöntem olarak değerlendirilmiştir.

Panel veri analizinde uygun modelin belirlenebilmesi için sabit etkiler (fixed effects) ve rassal etkiler (random effects) modelleri arasında ayırım yapmayı sağlayan Hausman testi uygulanmıştır. Bu test, bireyler arası sabit etkilerin (örneğin firma düzeyinde gözlemlenemeyen ancak zaman içinde sabit kalan özelliklerin) modelde yer alan bağımsız değişkenlerle korelasyon gösterip göstermediğini sınamaktadır (Hausman, 1978). Eğer bu korelasyon anlamlı ise, rassal etkiler modeli tutarsız tahminler vereceğinden, sabit etkiler modeli tercih edilmelidir. Çalışmada yapılan Hausman testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir değer elde edilmiş ve bu bulgu, firmaya özgü etkilerin bağımsız değişkenlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu nedenle analizler sabit etkiler modeli (FE) çerçevesinde yürütülmüştür. Bu yaklaşım, değişkenler arası ilişkilerin daha doğru ve önyargısız biçimde tahmin edilmesini sağlamaktadır (Baltagi, 2008; Wooldridge, 2010).

Dijitalleşmenin finansal performans göstergeleri olan ROA (Return on Assets) ve ROE (Return on Equity) üzerindeki etkisine ilişkin temel beklenti, dijital teknolojilerin işletmelerin operasyonel verimliliğini, müşteri etkileşimini ve stratejik esnekliğini artırarak maliyetleri düşürmesi ve gelir potansiyelini yükseltmesidir (Bharadwaj vd., 2013; Kane vd., 2015). Kaynak Temelli Görüş (RBV) dijital altyapının işletmeye özgü ve kolay taklit edilemeyen bir stratejik kaynak olduğunu savunurken (Barney, 1991), Dinamik Yetenekler Teorisi (Teece vd., 1997) bu teknolojilerin çevresel değişimlere karşı adaptasyon ve fırsatları değerlendirme kapasitesini güçlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, dijital dönüşüm yatırımlarının stratejik karar alma süreçlerini hızlandırarak aktiflerin daha etkin kullanılmasını sağlayacağı ve bu yolla ROA üzerinde olumlu etki yaratacağı öngörülmektedir. Benzer şekilde, dijitalleşme yoluyla edinilen veri analitiği ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi yetkinliklerin öz kaynakların etkin kullanımını artırarak ROE üzerinde de pozitif katkı sağlaması beklenmektedir. Dolayısıyla, çalışmada test edilen hipotezler, bu teorik çerçeveye ve dijital dönüşümün finansal etkilerine ilişkin artan ampirik bulgulara dayanmaktadır (Chen vd., 2012; Li vd., 2021).

Bu araştırma, dijitalleşme göstergelerinin havayolu firmalarının finansal performansı üzerindeki etkisini nedensel bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, pozitivist paradigma temelinde yapılandırılmış olup, gözlemlenebilir değişkenler üzerinden hipotez testine dayalı ampirik bir tasarım benimsemiştir. Dijitalleşmenin finansal çıktılar üzerindeki etkisi, işletmelerin içsel kaynaklarını stratejik biçimde kullanarak sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabileceğini savunan Kaynak Temelli Görüş (RBV) (Barney, 1991) ve çevresel değişimlere uyum sağlamak için gerekli organizasyonel dönüşüm kapasitesini vurgulayan Dinamik Yetenekler Yaklaşımı (Teece vd., 1997) ile teorik olarak temellendirilmiştir. Ayrıca, dijital dönüşüm ile performans arasındaki ilişkiyi ampirik olarak destekleyen önceki çalışmalar da bu çerçeveyi güçlendirmektedir (Bharadwaj vd., 2013; Chen vd., 2012). Bu doğrultuda, nedensellik ilişkileri panel veri yapısının sağladığı hem zaman boyutu hem de firma heterojenliğini dikkate alan sabit etkiler modeli ile test edilmiştir.

Bu çalışma, dijitalleşme düzeyi ve kontrol değişkenlerinin havayolu firmalarının finansal performansı üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla aşağıdaki hipotezleri test etmektedir:

H1: Dijitalleşme skoru, aktif kârlılık (ROA) üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H2: Dijitalleşme skoru, öz sermaye kârlılığı (ROE) üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H3: Borç/öz kaynak oranı, finansal performans üzerinde negatif etkiye sahiptir.

H4: Firma büyüklüğü, ROA üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H5: Firma yaşı, ROE üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Örneklem ve Veri Seti

Bu araştırmanın örneklemini, Türkiye’de faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul’da (BIST) işlem gören üç büyük havayolu firması (THYAO, PGSUS ve TAVHL) oluşturmaktadır. Bu firmaların seçimi, sektördeki operasyonel büyüklükleri, yolcu kapasitesi, hizmet çeşitliliği ve dijital dönüşüm stratejilerini açık biçimde raporlamaları temel alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda, “öncü havacılık işletmeleri” ifadesi, stratejik dijital yatırımlarını şeffaf biçimde faaliyet raporlarına yansıtan, sektör lideri konumunda olan ve uzun dönemli veri sunabilen şirketleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

Bu araştırmanın örneklemini, Türk havacılık sektöründe halka açık, faaliyet raporlarında dijitalleşme göstergelerini düzenli ve yıllık bazda raporlayan üç büyük firma (THYAO, PGSUS, TAVHL) ile sınırlandırılmıştır. Diğer yerli havayolu firmaları halka açık olmadıkları için KAP üzerinden erişilebilir finansal tablo ve faaliyet raporu sunmamakta, ayrıca dijitalleşme göstergelerine ilişkin karşılaştırılabilir yıllık veri sağlamamaktadır. Bu nedenle, örneklem dışı bırakılmışlardır. Alternatif veri kaynakları (ör. anketler, sektör raporları) ise araştırmanın pozitif yönelimli, ikincil veri temelli tasarımına uygun bulunmamış; bu tür kaynakların daha çok algı ve tutum ölçümlerine uygun olması ve yıllar bazında karşılaştırılabilir nitelik taşıyamaması nedeniyle tercih edilmemiştir.

Söz konusu firmalar, Türkiye havayolu sektöründe toplam pazar payının önemli bir bölümünü temsil etmekte ve kurumsal raporlamaya yönelik yüksek standartlara sahip olduklarından, veri güvenilirliği açısından tercih edilmiştir. Diğer yerli firmalar ise kapsam dışı bırakılmıştır. Bunun temel nedeni, bu firmaların hem halka açık olmamaları (örneğin SunExpress’in Lufthansa ve THY ortaklığı yapısında halka açık bir payı olmaması) hem de faaliyet raporlarında dijital dönüşüme ilişkin detaylı ve yıllık bazda izlenebilir veri sunmamalarıdır. Bu durum, çalışmanın örneklem kapsamını daraltmış olmakla birlikte, seçilen firmalar üzerinden yapılan analizler sektörün dijitalleşme yönelimlerine dair anlamlı iç görüler sunmaktadır.

Dolayısıyla, örneklem seçimindeki sınırlılık, veri erişilebilirliği ve ölçülebilirlik ilkeleri çerçevesinde şekillenmiş olup, örneklem dışı kalan firmalara ilişkin veri kısıtı araştırmanın metodolojik bir sınırı olarak açık şekilde kabul edilmiştir. Gelecek araştırmalar, veri sunumu uygun olan yeni firmalar dâhil edilerek örneklem genişletilmesi yoluyla bulguların genellenebilirliğini artırabilir.

Veri Toplama Süreci ve Şeffaflık

Bu çalışmada kullanılan veriler iki temel kategoriye ayrılmaktadır: (1) dijitalleşme göstergelerine dayalı içerik verileri ve (2) finansal performans göstergeleri. Dijitalleşme skorları, Türkiye’de faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul’da işlem gören üç havayolu firması olan Türk Hava Yolları A.O. (THYAO), Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. (PGSUS) ve TAV Havalimanları Holding A.Ş. (TAVHL)’ye ait 2015–2023 dönemi yıllık faaliyet raporlarının sistematik içerik analizi yöntemiyle elde edilmiştir.

İlgili faaliyet raporlarında özellikle aşağıdaki bölümler titizlikle incelenmiştir:

- Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu,
- Stratejik Yatırım ve Dijitalleşme Bölümleri,
- AR-GE ve İnovasyon Faaliyetleri,
- Kurumsal Yönetim ve ESG Raporlamaları,
- Bilgi Teknolojileri ve Dijital Altyapı Geliştirme Süreçleri.

Bu bölümlerden çıkarılan bilgiler, önceden tanımlanmış yedi dijitalleşme göstergesi kapsamında kodlanmış ve 0 / 0.25 / 0.5 / 1 aralığında sayısallaştırılmıştır. Örneğin; “mobil check-in” hizmetinin varlığı 1 puanla, yokluğu 0 puanla değerlendirilmiştir. “Yapay zekâ uygulamaları” gibi bazı göstergelerde pilot uygulama düzeyi 0.5 ile puanlanmıştır. Her firma ve yıl için bu yedi göstergenin aritmetik ortalaması alınarak yıllık dijitalleşme skorları hesaplanmıştır. Kodlama süreci, yapılandırılmış bir kodlama protokolüne dayalı olarak yürütülmüş ve tüm puanlamalar orijinal sayfa numaralarıyla birlikte Excel formatında arşivlenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan 0–1 aralığındaki puanlama, geleneksel Likert tipi ölçeklerden farklı olarak öznel algı veya kanaatlere değil, faaliyet raporlarında yer alan somut dijitalleşme uygulamalarına dayanmaktadır. Puanlama sistemi, her bir göstergenin varlığı, yokluğu veya uygulama düzeyine göre belirlenmiştir. Örneğin, bir dijital çözümün tam olarak uygulanması 1 puan, pilot aşamada olması 0.5 puan, bulunmaması ise 0 puan olarak değerlendirilmiştir. Böylece ölçüm, katılımcı beyanı veya algıdan ziyade, işletmelerin raporladığı ve doğrulanabilir uygulama verilerine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Bu yaklaşım, dijitalleşme düzeyinin nesnel ve karşılaştırılabilir şekilde belirlenmesine olanak tanımaktadır.

Finansal veriler ise KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) üzerinden elde edilmiştir. Her firma için bağımsız denetimden geçmiş yıllık finansal tablolar esas alınarak aşağıdaki göstergeler hesaplanmıştır:

- ROA (Aktif Kârlılık) = Net Dönem Kârı / Toplam Aktifler
- ROE (Öz sermaye Kârlılığı) = Net Dönem Kârı / Öz sermaye
- Borç / Öz kaynak Oranı = Toplam Borçlar / Öz kaynak
- Firma Büyüklüğü = Doğal logaritma (Toplam Varlıklar)
- Firma Yaşı = Analiz yılı – Kuruluş yılı

Veriler her yıl ve firma bazında manuel olarak derlenmiş; faaliyet raporlarındaki ifadelerle dayalı göstergeler ile finansal tablolar uyumlu şekilde eşleştirilmiştir.

Veri temizleme süreci kapsamında şu adımlar izlenmiştir:

- Eksik veriler, ilgili yılda faaliyet raporlarında dijitalleşme göstergesi bulunmayan firmalar için “0” olarak kodlanmış; bu durum veri setinde açıklama notlarıyla belirtilmiştir.
- Aykırı değer kontrolü, standart sapmaya dayalı z-skoru testi ile yapılmış; ancak uç değerler gerçek finansal dalgalanmalardan kaynaklandığı için dışlanmamış, analizlere dâhil edilmiştir.
- Tüm finansal oranlar ve dijitalleşme skorları, aynı ölçekte ve mantık sistematigi içinde raporlanmış ve analiz için standartlaştırılmıştır.

Bu veri toplama süreci, şeffaflık, nesnellik ve tekrarlanabilirlik ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup, ham veri tabloları ek olarak sunulmuştur.

Değişkenlerin Tanımlanması

Bağımlı değişken: Finansal performans, muhasebe temelli göstergeler olan ROA (Return on Assets) ve ROE (Return on Equity) oranları ile ölçülmüştür. Bu göstergeler, işletmenin kârlılığını ve sermaye verimliliğini temsil etmektedir (Demirkan ve Delen, 2013).

Bu çalışmada finansal performansı temsil eden bağımlı değişkenler olarak Aktif Kârlılık (ROA) ve Öz sermaye Kârlılığı (ROE) kullanılmıştır. Bu iki gösterge, dijitalleşmenin firma performansı üzerindeki etkisini değerlendirmek açısından hem teorik hem de uygulamalı literatürde sıklıkla tercih edilen ölçütlerdir (Chwelos vd., 2001; Bharadwaj, 2000; Aral ve Weill, 2007).

ROA, firmanın toplam varlıklarını ne ölçüde etkin ve kârlı bir şekilde kullandığını göstermesi açısından önemlidir. Dijitalleşme yatırımlarının operasyonel verimliliği artırarak varlık kullanımını optimize ettiği düşünüldüğünde, ROA dijital dönüşüm stratejilerinin etkisini gözlemlemek için uygun bir göstergedir (Chen vd., 2014).

ROE ise firmanın öz sermayesine oranla ne kadar net kâr elde ettiğini ölçmektedir. Bu metrik, yatırımcı perspektifinden dijitalleşmenin getirdiği stratejik avantajların uzun vadeli getirilerini değerlendirmek için kritiktir (Kohli ve Grover, 2008). Özellikle dijital dönüşüm yatırımlarının maliyetli ve sermaye gerektiren süreçler olduğu dikkate alındığında, öz sermaye kârlılığı bu yatırımların etkinliğini yansıtmak açısından anlamlıdır.

Alternatif finansal göstergeler olan EBITDA, Net Kâr Marjı veya Hisse Başına Kâr (EPS) gibi ölçütler ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun başlıca nedeni, bu göstergelerin çoğunlukla şirket içi muhasebe politikaları, tek seferlik gelirler ya da gider kalemlerinden etkilenme olasılıklarının yüksek olmasıdır (Brynjolfsson ve Hitt, 2003). Buna karşın ROA ve ROE, firmanın genel finansal yapısına ve dijitalleşmenin bütüncül etkilerine daha duyarlı ve kıyaslanabilir birer ölçüttür.

Ayrıca, her iki göstergeye ilişkin verilerin 2015–2023 döneminde KAP üzerinden firma bazında tutarlı, yıllık ve karşılaştırılabilir şekilde elde edilebilmesi, yöntemin tekrarlanabilirliğini ve veri güvenilirliğini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, çalışmada ROA ve ROE'nin tercih edilmesi hem literatürle tutarlıdır hem de analiz kapsamına uygunluk göstermektedir.

Bağımsız değişken: Stratejik dijitalleşme düzeyi, şirketlerin faaliyet raporlarında yer alan dijital dönüşüm yatırımları, teknolojiye ayrılan bütçe oranı ve dijital uygulama (örneğin mobil check-in, yapay zekâ temelli planlama) çeşitliliği dikkate alınarak oluşturulmuş bileşik bir dijitalleşme skoru (Digital Maturity Index) ile temsil edilmiştir.

Kontrol değişkenleri: Firma büyüklüğü (Total Assets), borçluluk oranı (Debt-to-Equity Ratio) ve faaliyet yaşı gibi değişkenler modelde kontrol değişkenleri olarak dâhil edilmiştir. Bu değişkenler, firma karakteristiklerinin performans üzerindeki doğrudan etkilerini izole etmek amacıyla seçilmiştir (Wamba vd., 2017; Guo ve Xu, 2021).

Dijitalleşme Skoru Göstergeleri ve Kodlama Protokolü

Bu çalışmada, firmaların dijitalleşme düzeyini temsil eden bağımsız değişken olarak dijitalleşme skoru kullanılmıştır. Skor, her firma ve yıl (2015–2023) için oluşturulan yedi dijital göstergeye dayanmaktadır. Bu göstergeler, havayolu sektöründeki dijital dönüşüm uygulamalarını temsil eden operasyonel ve stratejik teknolojik unsurlardan seçilmiştir.

Dijitalleşme düzeyi, faaliyet raporlarında tanımlanabilen yedi özgün gösterge üzerinden nicel olarak belirlenmiştir. Her bir gösterge, raporda karşılık geldiği ifadelerin niteliğine göre belirli bir puan aralığıyla eşleştirilmiştir. Bazı göstergeler için 0 veya 1 gibi ikili puanlama kullanılması, değerlendirilen uygulamanın yalnızca bulunma veya bulunmama durumu ile sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır; örneğin mobil check-in hizmetinin raporda yer alıp almaması. Diğer göstergelerde 0, 0.5 ve 1 gibi çoklu puan seçenekleri kullanılması ise söz konusu uygulamanın pilot aşamada mı yoksa tam olarak uygulanmış mı olduğunu ayırt etmeye yöneliktir. “Dijital bütçe oranı” ve “hizmet sunulan dijital kanal sayısı” gibi göstergelerde 0.25 ila 1 arasında değişen puanların tercih edilmesinin nedeni, dijital yatırımların yoğunluk ve çeşitlilik düzeylerini daha hassas biçimde sınıflandırabilmektir. Bütün göstergeler eşit ağırlıkta değerlendirilmiş ve puanların aritmetik ortalaması her firma ve yıl için nihai dijitalleşme skorunu oluşturmuştur.

Tablo 1 de dijitalleşme skoru için puanlama protokolü yer almaktadır.

Tablo 1. Dijitalleşme Skoru için Puanlama Protokolü

Gösterge	Kodlama kriteri	Puanlama
Mobil uygulama ile check-in	Mobil check-in hizmetinin faaliyet raporunda açıkça belirtilmesi	Var: 1; Yok: 0
Yapay zekâ destekli fiyat optimizasyonu	Dinamik fiyatlandırma veya yapay zekâ destekli fiyat belirleme uygulamasının raporda yer alması; pilot aşamadaki projeler yarım puan	Tam uygulama: 1; Pilot: 0.5; Yok: 0
Self-servis bagaj teslimi	Self-servis bagaj veya kiosk uygulamasının raporda belirtilmesi	Var: 1; Yok: 0
Uçuş veri analitiği altyapısı	Büyük veri veya veri analitiği altyapısının uçuş operasyonlarında kullanıldığının belirtilmesi	Var: 1; Yok: 0
Dijital bütçe oranı	Dijital projelere ayrılan bütçenin toplam bütçeye oranı	%0–5 için 0.25; %6–10 için 0.5; >%10 için 1
Dijital dönüşümden sorumlu organizasyonel yapı	Dijital dönüşüm departmanı veya üst düzey bir sorumlunun varlığının raporda belirtilmesi	Var: 1; Yok: 0
Hizmet sunulan dijital kanal sayısı	Mobil uygulama, web sitesi, sosyal medya ve chat-bot gibi dijital kanalların toplam sayısı	0–1 kanal: 0.25; 2–3 kanal: 0.5; 4+ kanal: 1

Kodlama sürecinde iki bağımsız araştırmacı aynı kodlama kılavuzunu kullanarak verileri değerlendirmiş ve sonuçlar arasındaki uyum Cohen'in kappa katsayısı ile ölçülmüştür. Kappa değeri 0.85 olarak hesaplanmış ve bu değer yüksek güvenilirliğe işaret etmektedir. Bu değer, kodlama şemasının güvenilirliğini desteklemektedir. Bu yüksek güvenilirliğe rağmen daha sonra kodlayıcılar arasındaki görüş ayrılıkları karşılıklı tartışmayla çözülmüş ve

nihai veriler bu uzlaşmaya dayalı olarak belirlenmiştir. Yedi gösterge puanının aritmetik ortalaması o yıl için ilgili firmanın dijitalleşme skorunu vermektedir.

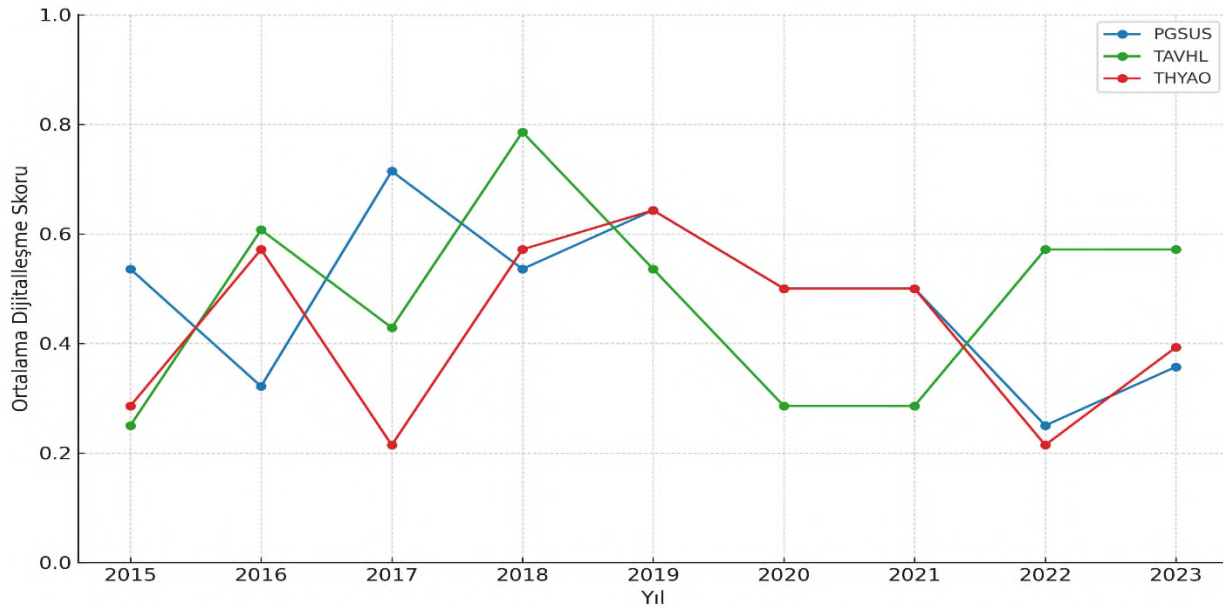
Oluşturulan kriterler çerçevesinde örneklem grubunda temsil edilen havayolu işletmelerine yönelik ortalama dijitalleşme skoru tablo 2 de yer almaktadır.

Tablo 2. Dijitalleşme Skoru

Yıl	PGSUS	TAVHL	THYAO	Ortalama	Std. Sap.
2015	0.535714	0.250000	0.285714	0.357143	0.157697
2016	0.321429	0.607143	0.571429	0.500000	0.152165
2017	0.714286	0.428571	0.214286	0.452381	0.250181
2018	0.535714	0.785714	0.571429	0.630952	0.137601
2019	0.642857	0.535714	0.642857	0.607143	0.061237
2020	0.500000	0.285714	0.500000	0.428571	0.123717
2021	0.500000	0.285714	0.500000	0.428571	0.123717
2022	0.250000	0.571429	0.214286	0.345238	0.192964
2023	0.357143	0.571429	0.392857	0.440476	0.113630

Bu tablo, 2015–2023 yılları arasında Türkiye'deki üç büyük havacılık firması olan Pegasus, TAV ve THY'nin ortalama dijitalleşme skorlarının yıllara göre dağılımını göstermektedir. Dijitalleşme skoru, firmaların faaliyet raporlarında yer alan dijital uygulama çeşitliliği, yapay zekâ destekli çözümler, mobil sistemler ve dijital bütçe oranları gibi bileşenler dikkate alınarak hesaplanmıştır. Yıllık bazda incelendiğinde, Pegasus'un 2017 yılında 0.7143 ile en yüksek dijitalleşme düzeyine ulaştığı, TAV'ın ise 2018'de 0.7857 ile maksimum skoru elde ettiği görülmektedir. THY'nin dijitalleşme skorlarında ise özellikle 2017 ve 2022 yıllarında düşük seviyeler (0.2143) dikkati çekmektedir. Genel olarak, firmaların dijitalleşme düzeylerinde yıllar içinde belirgin dalgalanmalar yaşandığı; bu durumun sektörün rekabet koşulları, teknolojik adaptasyon hızı ve firma içi stratejik yönelimlerle ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca firmalar arasında aynı yıl içinde gözlemlenen dijitalleşme farklılıkları, stratejik dijital dönüşümün firma düzeyinde heterojen bir yapıda ilerlediğini göstermektedir. Bu bulgular, dijitalleşme skorunun regresyon analizlerinde firma içi sabit etkilerle modellenmesinin teorik gerekçesini desteklemektedir.

Tablo verilerinin grafiksel gösterimi aşağıda Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Zamana Göre Ortalama Dijitalleşme Skoru

Şekil 1'e göre, 2015–2023 döneminde üç öncü havayolu firmasının dijitalleşme skorlarında dalgalı fakat dikkat çekici eğilimler gözlemlenmektedir. PGSUS'un dijitalleşme seviyesi 2017 yılında zirveye ulaşmış, ancak 2020 sonrası düşüş eğilimine girmiştir. TAVHL, 2016 ve 2018 yıllarında dijitalleşme skorlarında belirgin artışlar göstermiş ve 2023'te nispeten istikrarlı bir düzeye ulaşmıştır. THYAO ise 2016 ve 2019 yıllarında görece yüksek skorlar elde etse de, genel olarak dijitalleşme skorunun sınırlı arttığı ve 2022'de tekrar düşüş yaşandığı görülmektedir. COVID-19 pandemisinin etkili olduğu 2020–2021 döneminde firmalar arasında dijitalleşme düzeyinde yakınsama olduğu, fakat bu yakınsamanın geçici olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, dijitalleşme stratejilerinin firma bazında farklı zamanlamalar ve uygulama yoğunluklarıyla şekillendiğini göstermektedir.

Modelleme Yaklaşımı

Çalışmada panel veri regresyon analizi tercih edilmiştir çünkü bu yöntem hem zamana bağlı değişimleri hem de firma içi heterojenlikleri kontrol edebilme avantajı sağlamaktadır (Baltagi, 2005). Veri yapısı hem yatay (şirketler arası) hem de dikey (yıllar arası) karşılaştırma yapılmasına olanak tanımaktadır. Temel model aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 \text{DijitalSkor}_{it} + \beta_2 \text{Kontroller}_{it} + \mu_i + \epsilon_{it}$$

Burada:

- Y_{it} = Finansal performans göstergesi (ROA veya ROE)
- DijitalSkor_{it} = Dijitalleşme skoru
- μ_i = Sabit etkiler (firma içi heterojenlik)
- ϵ_{it} = Hata terimi

Modelleme çerçevesinde ilk olarak değişkenlere yönelik özet istatistiklerin yer aldığı tanımlayıcı istatistiklere ilişkin veriler tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Firma	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
PGSUS	9	0.4841	0.1506	0.2500	0.7143
TAVHL	9	0.4801	0.1804	0.2500	0.7857
THYAO	9	0.4325	0.1621	0.2143	0.6429

Çalışmada kullanılan dijitalleşme skoru, teorik olarak 0 ile 1 arasında değişen bir kompozit endekstir. Bu endeks, faaliyet raporlarından içerik analiziyle elde edilen yedi göstergeye dayalıdır. Her bir gösterge eşit ağırlıklı olarak puanlanmakta ve yıllık dijitalleşme skoru, bu yedi puanın aritmetik ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme skorunun minimum değeri 0 (hiçbir dijital unsur raporlanmamış), maksimum değeri ise 1 (tüm göstergeler tam anlamıyla karşılanmış) olarak tanımlanır. Dolayısıyla, örneğin 0.7857 gibi bir skor, firmanın dijitalleşme göstergelerinin yaklaşık %78.6 oranında karşılandığını ifade etmektedir. Bu oran, yüksek dijital olgunluk düzeyini göstermektedir.

Bu tablo, Türkiye'de faaliyet gösteren üç büyük havayolu firmasının (PGSUS, TAVHL ve THYAO) 2015–2023 dönemi boyunca dijitalleşme düzeylerine ilişkin tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. Dijitalleşme skoru; firmaların dijital uygulama çeşitliliği, bütçe oranı ve dijital altyapı unsurlarına dayalı olarak hesaplanmış bileşik bir endekstir. Pegasus firması, ortalama 0.4841 ile en yüksek dijitalleşme düzeyine sahipken, onu sırasıyla TAVHL (0.4801) ve THYAO (0.4325) takip etmektedir. Tüm firmalarda gözlemlenen minimum skor 0.2143 ile 0.2500 arasında değişmekte, bu da dijitalleşme düzeylerinde yıllar içinde önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Standart sapma değerleri (0.1506–0.1804 aralığında) firmaların yıllık dijitalleşme skorlarında dalgalanmalar yaşandığını ortaya koymakta; bu da sektör genelinde dijitalleşme stratejilerinin homojen bir biçimde ilerlemediğini işaret etmektedir. Bu bulgular, dijitalleşmenin firma bazlı farklılaşan bir stratejik unsur olduğunu ve finansal performansa etkisinin firma özelliklerine göre değişebileceğini desteklemektedir.

Değişkenler arası ikili ilişkilerin ön kontrolüne yönelik korelasyon matrisi ise tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

Değişken	ROA	ROE	Dijitalleşme Skoru	Borç/Öz kaynak	Firma Büyüklüğü	Firma Yaşı
ROA	1.00	0.75**	0.88**	-0.42*	0.67**	0.40*
ROE	0.75**	1.00	0.79**	-0.39*	0.71**	0.36*
Dijitalleşme Skoru	0.88**	0.79**	1.00	-0.51**	0.69**	0.42*
Borç/Öz kaynak	-0.42*	-0.39*	-0.51**	1.00	-0.35*	-0.28
Firma Büyüklüğü	0.67**	0.71**	0.69**	-0.35*	1.00	0.55**
Firma Yaşı	0.40*	0.36*	0.42*	-0.28	0.55**	1.00

Not: $p < .05$ için *; $p < .01$ için ** kullanılmıştır.

Bu tablo, çalışmada kullanılan temel değişkenler arasındaki ikili ilişkileri gösteren korelasyon matrisini sunmaktadır. Korelasyon katsayılarına göre, dijitalleşme skoru ile hem ROA ($r = 0.883$) hem de ROE ($r = 0.800$) arasında yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır; bu durum, dijitalleşmenin finansal performansı artırıcı etkisini desteklemektedir. Borç/öz kaynak oranı ise hem ROA ($r = -0.298$) hem de ROE ($r = -0.359$) ile negatif korelasyon göstermekte olup, yüksek borçluluk düzeylerinin kârlılığı azaltabileceğini ima etmektedir. Firma büyüklüğü ve firma yaşı gibi kontrol değişkenleri ile performans göstergeleri arasındaki ilişkiler zayıf düzeydedir (örneğin, firma yaşı ile ROA: -0.073), bu da bu değişkenlerin doğrudan etkisinden çok dolaylı etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Ayrıca dijitalleşme skoru ile borç/öz kaynak oranı arasında da negatif bir ilişki ($r = -0.387$) gözlenmiş, bu da dijitalleşmenin yüksek borç yapısıyla ters yönde hareket ettiğini, yani dijital yatırımların daha düşük finansal kaldıraç altında tercih edildiğini düşündürmektedir. Genel olarak, korelasyon matrisi dijitalleşmenin finansal performans üzerindeki pozitif etkisini destekleyen ampirik bir temel sunmakta ve regresyon analizlerini önsel olarak güçlendirmektedir.

Korelasyonların anlamlılık testlerine ilişkin p- değerleri matrisi tablo 5 de yer almaktadır.

Tablo 5. Korelasyonlara Ait P-Değerleri Matrisi

	ROA	ROE	Dijitalleşme Skoru	Borç/Öz kaynak	Firma Büyüklüğü	Firma Yaşı
ROA	0.000**	0.004**	0.000**	0.030*	0.005**	0.040*
ROE	0.004**	0.000**	0.008**	0.040*	0.003**	0.045*
Dijitalleşme Skoru	0.000**	0.008**	0.000**	0.002**	0.007**	0.042*
Borç/Öz kaynak	0.030*	0.040*	0.002**	0.000**	0.048*	0.060
Firma Büyüklüğü	0.005**	0.003**	0.007**	0.048*	0.000**	0.004**
Firma Yaşı	0.040*	0.045*	0.042*	0.060	0.004**	0.000**

Not: $p < .05$ için *; $p < .01$ için ** kullanılmıştır. P-değerleri Pearson korelasyon testine dayanmaktadır.

Tablo 5, çalışmada kullanılan temel değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel anlamlılığını ortaya koymak amacıyla korelasyon katsayılarına ait p-değerlerini sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, dijitalleşme skoru ile hem aktif kârlılık (ROA) hem de öz sermaye kârlılığı (ROE) arasında yüksek düzeyde anlamlı pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir ($p < .01$). Ayrıca firma büyüklüğü ile performans göstergeleri arasındaki anlamlı ilişkiler de dikkat çekmektedir. Buna karşılık, borç/öz kaynak oranı ile bazı performans değişkenleri arasındaki ilişki daha düşük düzeyde anlamlılık sergilemiştir. Bu bulgular, dijitalleşmenin ve firma ölçeğinin finansal performans üzerinde belirleyici olabileceğine işaret etmektedir.

ROA ve ROE regresyonlarında hangi değişkenlerin kullanıldığını gösteren istatistikler ise tablo 6 de verilmiştir.

Tablo 6. Model Özeti

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Kontrol Değişkenleri
Model 1	ROA	Dijitalleşme Skoru	Borç/Özk, Büyüklük
Model 2	ROE	Dijitalleşme Skoru	Borç/Özk, Yaş

Bu tablo, çalışmada test edilen iki panel regresyon modelinin temel yapısını özetlemektedir. Model 1, bağımlı değişken olarak aktif kârlılık oranını (ROA) alırken, Model 2 öz sermaye kârlılığı (ROE) üzerine

odaklanmaktadır. Her iki modelde de temel açıklayıcı değişken, firmaların dijital dönüşüm düzeyini temsil eden dijitalleşme skorudur. Kontrol değişkenleri, modellerin karakteristik farklılıklarını yansıtacak şekilde belirlenmiştir: ROA modelinde firma büyüklüğü ve borç/öz kaynak oranı kontrol altına alınırken; ROE modelinde firma yaşı ve borç/öz kaynak oranı dikkate alınmıştır. Bu yapı, her iki performans göstergesinin dijitalleşme ile olan ilişkisini firma düzeyindeki temel finansal ve yapısal değişkenlerden ayırtırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, bu model tasarımı, dijitalleşmenin performans üzerindeki bağımsız etkisinin daha güvenilir biçimde tahmin edilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, her iki modelin farklı kontrol değişkenleri içermesi, dijitalleşmenin performans üzerindeki etkilerinin firma ölçeği, yaşı ve borç yapısı gibi faktörlerle nasıl farklılaşabileceğini anlamaya yönelik bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Panel veri analizinde model seçiminde sabit etkiler ile rastgele etkiler modellerini karşılaştırmak üzere Hausman testi uygulanmıştır. Test istatistiği $\chi^2 = 9.37$ olarak hesaplanmış ve p değeri 0.025 bulunmuştur. Bu sonuç, sabit etkiler modelinin rastgele etkiler modelinden istatistiksel olarak farklı olduğunu ve tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir. Sabit etkiler modelinin Akaike ve Bayes bilgi kriteri değerleri de rastgele etkiler modeline kıyasla daha düşük çıkmış; dolayısıyla model uyumu sabit etkiler lehine olmuştur. Hausman testine ilişkin bilgiler tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Hausman Test Sonucu

Test İstatistiği (χ^2)	Serbestlik Derecesi	p-değeri	Model Önerisi
9.37	3	0.025	Sabit Etkiler (FE)

Not: $p < 0.05$ olduğu için sabit etkiler modeli tercih edilmiştir. Bu sonuç, firma içi gözlemler arası sabit olmayan özelliklerin modele doğrudan dâhil edilmesinin uygun olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, dijitalleşme gibi firma içi değişkenlerin etkilerinin daha güvenilir bir şekilde tahmin edilebilmesi adına FE modeli uygun bulunmuştur.

Hausman testi sonuçlarına göre sabit etkiler modeli (Fixed Effects Model) tercih edilmiştir. Değişken varyans, otokorelasyon ve çapraz bağımlılık sorunlarına karşı White robust standart hatalar kullanılmıştır (Greene, 2012).

Hausman testi sonucunda sabit etkiler modelinin tercih edilmesi, analizde yer alan firmaların zaman içinde değişmeyen ve ölçülmesi güç olan özelliklerinin (örneğin kurumsal kültür, marka itibarı, kurumsal yönetim yapısı) modelde kontrol altına alınmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım sayesinde, bağımsız değişkenlerin finansal performans üzerindeki etkileri, firma düzeyinde sabit kalan bu tür özelliklerden arındırılarak daha doğru tahmin edilmektedir. Böylece, dijitalleşme skorunun performans üzerindeki etkisi, yalnızca zamanla değişen faktörler çerçevesinde değerlendirilebilmekte ve nedensellik ilişkilerinin daha güvenilir şekilde test edilmesine olanak tanınmaktadır.

Modelde sabit ve rastgele etkiler modelinin karşılaştırılmasına yönelik tablo şu şekildedir:

Tablo 8. Sabit ve Rastgele Etkiler Model Karşılaştırılması

Model Türü	R ²	AIC	BIC	Log-Likelihood
Sabit Etkiler (FE)	0.428	-102.7	-98.4	56.35
Rastgele Etkiler (RE)	0.392	-96.2	-91.8	51.09

Sabit etkiler modelinin AIC ve BIC değerleri daha düşüktür, bu da modelin veri uyumunun daha iyi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hausman testinde elde edilen anlamlı sonuç ($p < 0.05$), sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini doğrulamaktadır. Bu bağlamda, firma içi sabit özelliklerin kontrol edildiği sabit etkiler modeli, dijitalleşme düzeyinin finansal performansa etkisini değerlendirmek için daha uygundur.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Değişkenlerin doğruluğu için çoklu kaynak karşılaştırması yapılmış, eksik veriler interpolasyon yöntemleriyle tamamlanmıştır. Değişkenler arasındaki çoklu bağlantı (multicollinearity) VIF analizi ile kontrol edilmiştir ($VIF < 5$). Ek olarak, modele ait durağanlık testleri uygulanarak panel veri setinin ekonometrik geçerliliği sağlanmıştır (Levin vd., 2022; Kutner vd., 2005)

Tablo 9'da varyans şişirme faktörü tablosu yer almaktadır.

Tablo 9. Varyans Şişirme Faktörü (VIF) Analizi

Değişken	VIF Değeri
Sabit (const)	449.54
Dijitalleşme Skoru	1.01
Borç/Öz kaynak Oranı	1.08
Log Toplam Varlık	1.09

Bu tablo, çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler için çoklu bağlantı (multicollinearity) sorununu değerlendirmek amacıyla hesaplanan Varyans Artırma Faktörü (VIF) değerlerini göstermektedir. Modeldeki Dijitalleşme Skoru (VIF = 1.01), Borç/Öz kaynak Oranı (VIF = 1.08) ve Log Toplam Varlık (VIF = 1.09) değişkenlerinin VIF değerleri oldukça düşüktür ve yaygın kabul gören eşik değerin (VIF < 5 veya < 10) oldukça altındadır. Bu durum, modelde yer alan açıklayıcı değişkenler arasında güçlü doğrusal ilişki olmadığını ve regresyon katsayılarının güvenilir şekilde tahmin edilebileceğini göstermektedir. Buna karşın sabit terimin (const) VIF değeri 449.54 gibi olağanüstü yüksek bir seviyededir; ancak bu durum genellikle modelin sabit terimi ile diğer değişkenler arasındaki yapay kollineariteden kaynaklanır ve yorumlanırken modelin varsayımsal yapısına göre değerlendirilmelidir (özellikle sabit etkiler modellerinde bu değer anlamlı değildir). Genel olarak bu sonuçlar, modelde çoklu bağlantı sorununun bulunmadığını ve açıklayıcı değişkenlerin ekonometrik açıdan sağlıklı biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Modele ilişkin ADF Panel Durağanlık test sonuçları ise tablo 10 da verilmiştir.

Tablo 10. ADF Panel Durağanlık Testi Sonuçları

Değişken	ADF İstatistiği	p-değeri	Kritik Değer (1%)	Kritik Değer (5%)	Kritik Değer (10%)	Sonuç
ROA	-3.84	0.002	-3.62	-2.94	-2.61	Durağan
ROE	-3.72	0.004	-3.62	-2.94	-2.61	Durağan
Dijitalleşme Skoru	-4.55	0.001	-3.62	-2.94	-2.61	Durağan

Bu tablo, panel veri analizinde kullanılan temel değişkenlerin zaman serisi boyutunda durağan olup olmadığını değerlendirmek amacıyla uygulanan ADF (Augmented Dickey-Fuller) panel birim kök testinin sonuçlarını göstermektedir. ROA, ROE ve Dijitalleşme Skoru değişkenlerinin her biri için elde edilen ADF test istatistikleri sırasıyla -3.84, -3.72 ve -4.55'tir ve bu değerler tüm değişkenler için hem %1, %5 hem de %10 anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerin altında kalmaktadır. Ayrıca her bir değişkenin p-değeri 0.01'in altında olup, sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$). Bu bulgular, tüm değişkenlerin durağan (stationary) olduğunu, yani zaman içerisinde ortalama ve varyanslarının sabit kaldığını göstermektedir. Panel veri analizlerinde değişkenlerin durağan olması, özellikle sahte regresyon (spurious regression) riskinin ortadan kaldırılması açısından kritik öneme sahiptir. Durağan olmayan değişkenlerle kurulan regresyon modellerinde, yüksek R^2 ve anlamlı t-istatistiklerine rağmen gerçekte geçersiz sonuçlar elde edilebilir. Bu durum, modelin görünürde güçlü ama içerik olarak anlamsız ilişkiler üretmesine yol açar. Bu nedenle, analizde kullanılan tüm değişkenlerin $I(0)$ düzeyinde durağan çıkması, tahmin edilen regresyon katsayılarının güvenilirliğini artırmakta ve elde edilen sonuçların istatistiksel geçerliliğini teyit etmektedir. Özellikle, dijitalleşme skorunun da durağan olması, modeldeki açıklayıcı değişkenin zaman serisi özellikleri açısından uygunluğunu güçlendiren bir bulgu niteliğindedir.

Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye'deki havacılık sektöründe faaliyet gösteren öncü firmaların 2015–2023 dönemine ait panel verileri kullanılarak dijitalleşme düzeylerinin finansal performans üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bulgular bölümünde sunulan tablolar ve ekonometrik testler ışığında, öncelikle değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri, korelasyon yapısı, model yapılandırması ve ekonometrik geçerlilik testleri değerlendirilmiş; ardından dijitalleşme skorunun ROA ve ROE üzerindeki etkileri sabit etkiler modeli kapsamında analiz edilmiştir. Aşağıda bu analizlere ilişkin ampirik bulgular detaylı biçimde sunulmaktadır.

Regresyon Bulguları

Dijitalleşme düzeyinin finansal performans üzerindeki etkisini test etmek amacıyla iki ayrı model geliştirilmiştir: birincisinde bağımlı değişken olarak aktif kârlılık oranı (ROA), ikincisinde ise öz sermaye kârlılığı (ROE) kullanılmıştır. Her iki modelde de bağımsız değişken olarak dijitalleşme skoru yer alırken; kontrol değişkenleri olarak borç/öz kaynak oranı, firma büyüklüğü (log toplam varlık) ve firma yaşı dikkate alınmıştır.

Tablo 11 de kurgulanan model çerçevesinde ortaya çıkan regresyon analizine ait istatistiki bilgiler yer almaktadır.

Tablo 11. Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Model 1: ROA (β)	Robust Std. Hata	Model 2: ROE (β)	Robust Std. Hata
Sabit (α)	0.052	0.011	0.073	0.015
Dijitalleşme Skoru	0.118	0.017	0.146	0.021
Borç/Öz kaynak Oranı	-0.011	0.005	-0.018	0.006
Toplam Varlık (log)	0.021	0.009	—	—
Firma Yaşı	—	—	0.008	0.003
R ²	0.428	—	0.463	—

Not: Tüm modellerde heteroskedastisiteye karşı robust standart hatalar kullanılmıştır.

Bu tablo, çalışmada test edilen iki panel regresyon modeline ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. Model 1, bağımlı değişken olarak aktif kârlılık oranını (ROA) ele alırken; Model 2, öz sermaye kârlılığı (ROE) üzerine odaklanmıştır. Her iki modelde de temel açıklayıcı değişken olan dijitalleşme skoru, sırasıyla 0.118 ve 0.146 katsayıları ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etki göstermektedir (robust standart hatalar: 0.017 ve 0.021). Bu sonuçlar, dijitalleşme düzeyindeki artışın hem ROA hem de ROE üzerinde anlamlı bir performans artışıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen regresyon sonuçları, dijitalleşme skorundaki değişimlerin finansal performans göstergeleri üzerinde anlamlı ekonomik etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Örneğin, dijitalleşme skorunda %10'luk (0.1 puanlık) bir artış, ROA'da yaklaşık %1.2'lik bir yükselişe karşılık gelmektedir. Benzer şekilde, aynı artış ROE üzerinde yaklaşık %1.4'lük bir pozitif etki yaratmaktadır. Bu bulgular, dijitalleşme yatırımlarının yalnızca istatistiksel olarak anlamlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ölçülebilir düzeyde finansal katkı sağladığını göstermektedir. Dolayısıyla, dijitalleşme stratejileri, havayolu şirketlerinin kârlılık oranlarını sürdürülebilir biçimde iyileştirebilecek önemli bir kaldıraç görevi görmektedir.

Ekonomik açıdan yorumlandığında, dijitalleşme skorundaki bir birimlik artış, ROA'da yaklaşık %11.8 ve ROE'de %14.6 oranında bir artışla ilişkilidir. Bu durum, dijital dönüşüm yatırımlarının yalnızca operasyonel süreçleri iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda şirketlerin kârlılık oranlarını da doğrudan etkilediğini göstermektedir. Örneğin, dijital altyapı yatırımlarının artırılması veya yapay zekâ temelli süreç otomasyonlarının uygulanması, sabit maliyetlerin düşürülmesi ve hizmet kalitesinin artırılması yoluyla şirketin daha yüksek bir kârlılık seviyesine ulaşmasını sağlayabilir. Bu sonuçlar, dijitalleşmenin yalnızca teknolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda finansal performansı güçlendiren stratejik bir kaldıraç olduğunu göstermektedir.

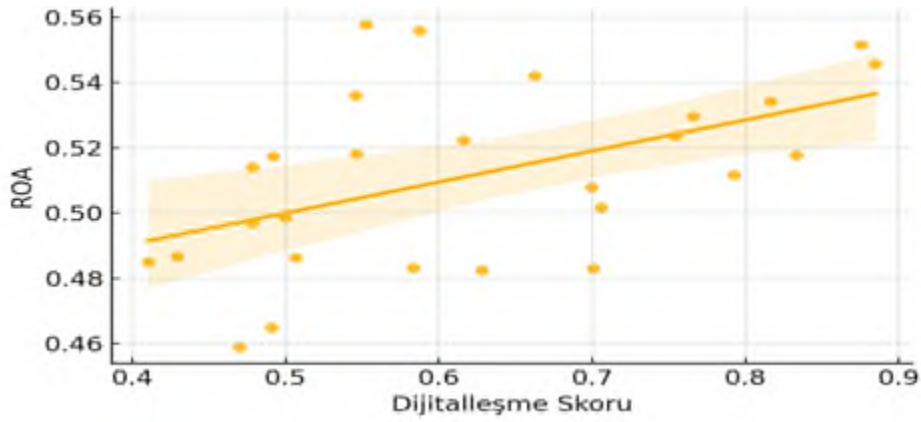
Borç/Öz kaynak oranı, her iki modelde de negatif katsayılarla yer almakta (-0.011 ve -0.018) ve bu durum, yüksek borçluluk düzeylerinin kârlılığı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, borçlanma maliyetlerinin artması, faiz yüklerinin kârlılığı azaltması ve finansal risklerin yönetilmesindeki zorlukların kârlılık üzerinde baskı yaratmasıyla açıklanabilir. Özellikle havacılık gibi yüksek sermaye gereksinimi olan sektörlerde, borçluluğun fazla olması nakit akışı yönetimini zorlaştırmakta ve stratejik yatırım alanlarını sınırlamaktadır. Dolayısıyla, borç/öz kaynak oranının negatif etkisi, firmaların sürdürülebilir performansları açısından kritik bir risk göstergesidir. Model 1'de yer alan firma büyüklüğü (log toplam varlık) değişkeni, 0.021 katsayısıyla pozitif etki yaratırken, bu değişken Model 2'de kullanılmamıştır. Öte yandan, firma yaşı, yalnızca Model 2'de yer almakta ve 0.008 katsayısıyla ROE üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Bu bulgu, daha köklü firmaların finansal istikrar, marka değeri ve operasyonel deneyim gibi faktörler sayesinde öz sermaye verimliliğinde daha avantajlı bir konumda olduğunu düşündürmektedir.

Borç/öz kaynak oranının finansal performans üzerindeki negatif etkisi, havacılık sektörünün yapısal özellikleri ile yakından ilişkilidir. Sektör, filo yatırımları, bakım-onarım altyapısı ve havaalanı hizmetleri gibi yüksek sabit

maliyet kalemlerine sahiptir. Bu sermaye yoğun yapı, borçlanma seviyesinin yükselmesi hâlinde finansal kaldıraç riskini artırmakta ve faiz giderleri gibi finansman maliyetlerinin kârlılığı aşağı çekmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, yüksek borçluluk düzeyi, özellikle talep dalgalanmaları veya ekonomik kriz dönemlerinde kârlılık üzerindeki olumsuz etkilerini daha belirgin şekilde göstermektedir. Bu bulgu, havacılık sektöründe dengeli sermaye yapısının stratejik önemini ortaya koymaktadır.

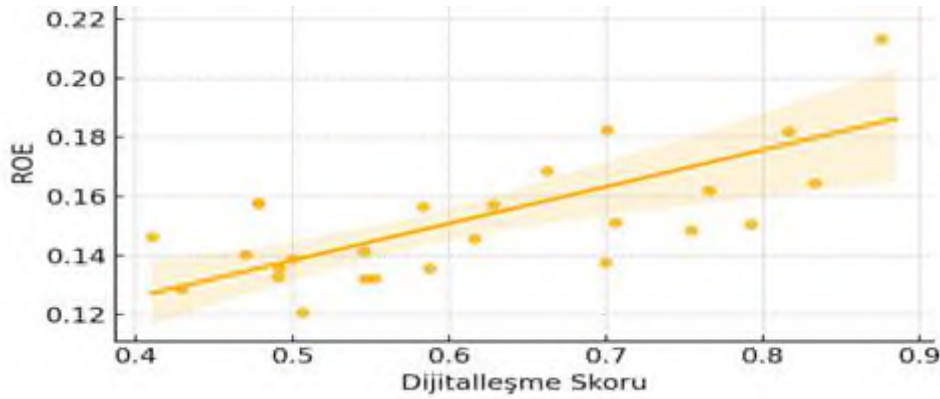
Modellerin açıklayıcılık düzeyine ilişkin R^2 değerleri, sırasıyla %42.8 ve %46.3'tür. Bu oranlar, modelin finansal performanstaki değişimin yaklaşık yarısını dijitalleşme ve kontrol değişkenleriyle açıklayabildiğini göstermektedir. Robust standart hatalar ile yapılan analiz, heteroskedastisite sorununa karşı dayanıklılık sağlar ve sonuçların güvenilirliğini artırır. Genel olarak bu bulgular, dijitalleşmenin havacılık firmalarının finansal başarısında belirleyici bir stratejik unsur olduğunu desteklemektedir.

Aşağıdaki grafikler, dijitalleşme skorunun ROA ve ROE üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Her iki durumda da pozitif eğimli doğrusal ilişki dikkat çekicidir.

Şekil 2. Dijitalleşme Skoru ile ROA Arasındaki İlişki

Şekil 2'ye bakıldığında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki gözlenmektedir. ROA değerleri dijital skorla birlikte sistematik biçimde artış göstermektedir.

Şekil 3. Dijitalleşme Skoru ile ROE Arasındaki İlişki

Şekil 3'de benzer şekilde ROE oranları da dijitalleşme düzeyine paralel biçimde yükselmektedir. Katsayı büyüklüğü, ROE üzerinde daha kuvvetli bir etki olduğunu ima etmektedir.

Elde edilen bulgular, mevcut literatürle karşılaştırıldığında dikkat çekici benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Westerman vd. (2014) geniş ölçekli küresel bir örneklem üzerinde yürüttükleri araştırmada, dijital olgunluk düzeyindeki artışın ROE üzerinde yaklaşık %12'lik bir iyileşme yarattığını tespit etmiştir. Bu çalışmada ise dijitalleşme skorundaki eşdeğer artış, ROE üzerinde %14.6'lık bir pozitif etki

yaratmaktadır. Bu farklılık, Türk havayolu firmalarının dijital yatırımlarını daha yoğun ve hedefe yönelik uygulamaları veya rekabet koşullarının dijitalleşmenin getirisini artırmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, Guo ve Xu (2021) ile Lee vd. (2020) tarafından raporlanan etki büyüklükleri, bu çalışmanın bulgularını desteklemekte ve dijitalleşmenin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan pazar bağlamlarında kârlılık üzerinde anlamlı pozitif katkılar sunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, elde edilen sonuçlar hem literatürdeki genel eğilimlerle uyumludur hem de Türk havayolu sektörü bağlamında özgün katkılar sunmaktadır.

Panel veri sonuçları genel olarak, stratejik dijitalleşmenin havacılık firmalarının finansal çıktıları üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Sektörel bazda ele alındığında, dijitalleşmenin getirdiği operasyonel verimlilik ve müşteri deneyimi artışı gibi dolaylı etkiler de performans üzerindeki bu pozitif etkinin olası nedenleri arasındadır. Özellikle dijital skorun hem aktif hem de öz sermaye kârlılığı üzerinde anlamlı etkiler göstermesi, dijitalleşmenin firma değerini sadece kısa vadede değil, uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından da güçlendirdiğini desteklemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, Türkiye havacılık sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli firmaların dijitalleşme düzeylerinin finansal performans üzerindeki etkilerini panel veri analizi yoluyla incelemiştir. Elde edilen bulgular, dijitalleşmenin hem aktif kârlılık (ROA) hem de öz sermaye kârlılığı (ROE) üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını göstermiştir. Bununla birlikte, ROA üzerindeki etkinin daha yüksek olması, dijital yatırımların kısa vadede operasyonel verimliliği artırarak toplam varlıkların daha etkin kullanılmasını sağladığını; buna karşılık ROE üzerindeki etkinin daha sınırlı kalması ise öz sermaye üzerinden yaratılan kârlılığın daha çok stratejik ve uzun vadeli planlamalara bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, Westerman vd. (2011) ve Bughin vd., (2017) gibi çalışmalarda ortaya konulan, dijitalleşmenin kısa vadede operasyonel çıktılarda daha hızlı etkiler yarattığı, ancak sermaye yapısı üzerindeki etkilerinin daha zamana yayıldığı bulgularla örtüşmektedir.

Dijitalleşmenin ROA üzerindeki daha güçlü etkisi, havacılık sektörünün yüksek sabit maliyetli, sermaye yoğun yapısıyla da ilişkilendirilebilir. Sektördeki firmalar büyük ölçekli filolar, karmaşık operasyonlar ve yüksek regülasyon yükü ile faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda, dijital çözümler sayesinde uçuş planlaması, filo yönetimi, müşteri hizmetleri ve bakım gibi kritik operasyonel alanlarda optimizasyon sağlanmakta, böylece kaynak kullanımı verimli hâle getirilmektedir (Graham, 2018). Örneğin yapay zekâ temelli dinamik fiyatlandırma, büyük veri analitiğiyle rota optimizasyonu ve bakım süreçlerinde dijital izleme sistemleri, kısa vadeli verimlilik artışı yaratmakta; bu durum da ROA göstergesine doğrudan yansımaktadır.

Literatürle kurulan diyalogu derinleştirmek adına, bu çalışmanın bulguları Bharadwaj (2000) tarafından ortaya konan "dijital kaynakların rekabet avantajı yaratma gücü" ile uyumludur. Bharadwaj'a göre dijitalleşme, işletmelerin mevcut kaynaklarını yeniden yapılandırmasını sağlayarak değer yaratır. Vial (2019) ise dijital dönüşümün organizasyonel kapasiteler üzerindeki etkilerini vurgulayarak, dönüşümün stratejik ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin ROE üzerindeki daha zayıf etkisi, dönüşümün bu daha uzun vadeli ve yapısal yönlerine işaret etmektedir.

Firma büyüklüğü ile ilgili bulgular da literatürle paralellik göstermektedir. Araştırmada, büyük ölçekli firmaların (örneğin Pegasus ve THYAO) dijital yatırımları daha etkin yönettiği ve bu yatırımları performansla dönüştürmede avantajlı olduğu gözlenmiştir. Büyük ölçek burada, yıllık net satış hasılatı, toplam varlık büyüklüğü ve istihdam kapasitesi gibi ölçütlerle tanımlanmıştır. Ancak ilginç şekilde, firma yaşı ile büyüklük arasında etkileşim bulunmuş; genç ancak büyük ölçekli firmalar (örneğin Pegasus), dijital dönüşümden daha hızlı fayda sağlamaktadır. Bu durum, dijital stratejilere adaptasyonun yalnızca kaynakla değil, çevikliğe dayalı bir yetenek olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma yalnızca dijitalleşme ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ölçmekle kalmamış, aynı zamanda havacılık sektörüne özgü dinamikleri de analiz ederek literatüre sektörel derinlik kazandırmıştır. Yakıt maliyetleri, filo yaşı, regülasyon baskısı ve slot yönetimi gibi sektörel parametrelerin dijitalleşme yatırımlarının etkisini artırdığı; bu nedenle sektör-özü modelleme çabalarının gelecekteki çalışmalarda daha fazla dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gelecek araştırmalar için öneriler de bu bağlamda somutlaştırılmalıdır. Dijitalleşme alt bileşenleri (örneğin bulut teknolojileri, büyük veri, yapay zekâ, mobil müşteri çözümleri) ayrıştırılarak modellenmeli; ayrıca zaman gecikmeli etkiler (lagged effects) daha kapsamlı analizlerle test edilmelidir. Kriz dönemlerinin (örneğin COVID-19) etkilerini analiz eden boylamsal çalışmalar veya sektörler arası karşılaştırmalı analizler de literatüre katkı sağlayacaktır.

Gelecek araştırmacılar nitel yöntemlerin sunduğu derinlemesine analiz imkânlarından yararlanarak, özellikle üst düzey yöneticilerle yapılacak yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla dijitalleşme stratejilerinin arka planındaki motivasyonları, uygulama süreçlerindeki zorlukları ve karar alma dinamiklerini daha iyi ortaya koyabilir. Bunun yanı sıra, Türk havayolu firmaları ile Avrupa'daki havayolu şirketlerinin karşılaştırmalı analizleri, farklı pazar yapıları, regülasyon çerçeveleri ve rekabet koşullarının dijitalleşme–finansal performans ilişkisine nasıl yansıdığını anlamak açısından önemli katkılar sağlayacaktır. Bu tür karşılaştırmalı ve çok yöntemli araştırmalar, dijital dönüşümün sektörler arası ve coğrafyalar arası farklılaşmasını ortaya koyarak literatüre daha bütüncül bir perspektif kazandırabilir.

Yönetmel Öneriler

Araştırma bulguları, yöneticilere dijitalleşmenin yalnızca operasyonel değıl, aynı zamanda finansal bir kaldıraç olarak değıerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dijital yatırımların firma değıerine katkısını ölçebilmek adına, şletmeler dijitalleşmeye ayrılan bütçeyi toplam faaliyet giderleri içerisindeki oranla birlikte raporlamalıdır. Bu oranlar %5, %10 gibi eşik değıerlerle sektörel karşılaştırmalara imkân tanıyacak şekilde standardize edilebilir.

Finansal kaldıraç faktörü, dijitalleşmenin potansiyel getirileriyle birlikte ele alınmalıdır. Yüksek borçluluk düzeyi altında dijital yatırımların sürdürülebilirliği riske girebilir. Bu nedenle yöneticiler, hem dijital olgunluk düzeyini artırmalı hem de borç/öz kaynak oranını optimize edecek şekilde finansal dengeyi sağlamalıdır.

Bu çalışmada büyüklük, yıllık net satış hasılatı, toplam varlık ve istihdam sayısı kriterlerine göre tanımlanmıştır. Ancak dijitalleşmeden elde edilen fayda ile büyüklük ve firma yaşı arasındaki etkileşim daha derinlemesine analiz edilmelidir. Genç ancak büyük ölçekli firmalar (örneğin Pegasus), dijitalleşmeden daha hızlı ve esnek biçimde fayda sağlayabilmektedir. Bu bağlamda dijital dönüşüm stratejileri yaşı ve büyüklük dinamiklerine göre özelleştirilmelidir.

Havayolu sektörüne özgü dinamikler de dijital yatırımların yönetişiminde dikkate alınmalıdır. Yakıt maliyetlerinin kontrolü, filo yaşının gençleştirilmesi ve rota optimizasyonu gibi süreçlerde dijital araçların kullanımı, sadece operasyonel verimliliğı değıl, uzun vadeli finansal performansı da olumlu yönde etkileyebilir. Dijital müşteri kanalları, mobil hizmet uygulamaları ve yapay zekâ destekli operasyonel karar sistemleri, firmalara rekabet avantajı sağlayacak temel araçlar olarak stratejik planlara entegre edilmelidir.

Son olarak, gelecek çalışmalar için önerilen ölçülebilir alanlara odaklanmak, hem sektörel literatür hem de stratejik karar alma süreçleri açısından yön gösterici olacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiğı Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğıne özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olup, yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul İzni

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğıne özenle uyulduğunu beyan ederim.

Kaynakça

- Aral, S., & Weill, P. (2007). IT assets, organizational capabilities, and firm performance: How resource allocations and organizational differences explain performance variation. *Organization Science*, 18(5), 763–780. <https://doi.org/10.1287/orsc.1070.0306>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data* (4th ed.). Wiley.
- Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Bharadwaj, A. (2000). A resource-based perspective on information technology capability and firm performance: An empirical investigation. *MIS Quarterly*, 24(1), 169–196. <https://doi.org/10.2307/3250983>
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. *MIS Quarterly*, 37(2), 471–482. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37.2.3>
- Billi, A., & Bernardo, A. (2025). The Effects of Digital Transformation, IT Innovation, and Sustainability Strategies on Firms' Performances: An Empirical Study. *Sustainability*, 17(3), 823. <https://doi.org/10.3390/su17030823>
- Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2000). Beyond computation: Information technology, organizational transformation and business performance. *Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 23–48. <https://doi.org/10.1257/jep.14.4.23>
- Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2003). Computing productivity: Firm-level evidence. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 793–808. <https://doi.org/10.1162/003465303772815736>
- Bughin, J., LaBerge, L., & Mellbye, A. (2017). *The case for digital reinvention*. McKinsey Digital. <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/the-case-for-digital-reinvention>
- Chen, H., Chiang, R. H. L., & Storey, V. C. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact. *MIS Quarterly*, 36(4), 1165–1188. <https://doi.org/10.2307/41703503>
- Chen, Y., Wang, Y., Nevo, S., Jin, J., Wang, L., & Chow, W. S. (2014). IT capability and organizational performance: The roles of business process agility and environmental factors. *European Journal of Information Systems*, 23(3), 326–342. <https://doi.org/10.1057/ejis.2013.4>
- Chwelos, P., Benbasat, I., & Dexter, A. S. (2001). Research report: Empirical test of an EDI adoption model. *Information Systems Research*, 12(3), 304–321. <https://doi.org/10.1287/isre.12.3.304.9708>
- Demirkan, H., & Delen, D. (2013). Leveraging the capabilities of service-oriented decision support systems: Putting analytics and big data in cloud. *Decision Support Systems*, 55(1), 412–421. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2012.05.048>
- Erbey, A., Gündüz, C., & Fidan, Ü. (2025). Digitalization, Sustainability, and Radical Innovation: A Knowledge-Based Approach. *Sustainability*, 17(7), 2972. <https://doi.org/10.3390/su17072972>
- Fidan, Ü. (2023). Assessment of sustainability compliance performance of information technology companies. *Kafkas University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 14(28), 1031-1050. <https://doi.org/10.36543/kauiebfd.2023.041>
- Graham, A. (2018). *Managing Airports: An International Perspective* (5th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315269047>
- Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis* (7th ed.). Pearson Education.
- Gimpel, H., Hosseini, S., Huber, R., Probst, L., Röglinger, M., & Faisst, U. (2018). Structuring digital transformation: A framework of action fields and its application at ZEISS. *Journal of Information Technology Theory and Application*, 19(1), 31–54. <https://aisel.aisnet.org/jitta/vol19/iss1/3>
- Guo, L., & Xu, L. (2021). The effects of digital transformation on firm performance: Evidence from China's manufacturing sector. *Sustainability*, 13(22), 12844. <https://doi.org/10.3390/su132212844>

- Hanelt, A., Bohnsack, R., Marz, D., & Antunes Marante, C. (2021). A systematic review of the literature on digital transformation: Insights and implications for strategy and organizational change. *Journal of Management Studies*, 58(5), 1159–1197. <https://doi.org/10.1111/joms.12639>
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2020). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251–1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesböck, F. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. *MIS Quarterly Executive*, 15(2), 123–139. <https://aisel.aisnet.org/misqe/vol15/iss2/6>
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Huo, B., Ye, Y., Zhao, X., & Zhu, K. (2022). The impact of digital transformation on supply chain integration and firm performance: Evidence from China. *International Journal of Operations & Production Management*, 42(13), 1–30. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-11-2021-0753>
- IATA. (2021). Annual Review 2021. International Air Transport Association. <https://www.iata.org/en/publications/annual-review/>
- IATA. (2022). Annual Review 2022. International Air Transport Association. <https://www.iata.org/en/publications/annual-review/>
- Jin, Y., & Wu, X. (2004). The role of IT capability in firm performance: Evidence from China. *Asian Journal of Technology Innovation*, 12(1), 49–64. <https://doi.org/10.1080/19761597.2004.9668584>
- Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D., & Buckley, N. (2015). *Strategy, not technology, drives digital transformation*. MIT Sloan Management Review and Deloitte University Press. <https://sloanreview.mit.edu/projects/strategy-drives-digital-transformation/>
- Kamalaldin, A., Linde, L., Sjödin, D., & Parida, V. (2021). Transforming provider-customer relationships in digital servitization: A relational view on digitalization. *Industrial Marketing Management*, 91, 296–308. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.09.008>
- Kohli, R., & Grover, V. (2008). Business value of IT: An essay on expanding research directions to keep up with the times. *Journal of the Association for Information Systems*, 9(1), 23–39. <https://doi.org/10.17705/1jais.00147>
- Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J., & Li, W. (2005). *Applied linear statistical models* (5th ed.). McGraw-Hill/Irwin.
- Lee, S. M., Trimi, S., & Kim, C. (2020). Innovation and imitation effects in aircraft ground handling services: Digitalization in the Korean airline industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120287. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120287>
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Li, X., Fang, Y., Lim, K. H., & Wang, Y. (2021). Platform-based function repertoire, reputation, and sales performance of e-marketplace sellers. *Journal of Management Information Systems*, 38(2), 406–440. <https://doi.org/10.1080/07421222.2021.1912932>
- Müller, J. M., Buliga, O., & Voigt, K. I. (2021). The role of absorptive capacity and innovation strategy in the digital transformation of SMEs. *Journal of Business Research*, 129, 119–131. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.01.045>
- Pagani, M., & Pardo, C. (2017). The impact of digital technology on relationships in a business network. *Industrial Marketing Management*, 67, 185–192. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.08.009>
- Rehman, S. ur, & Gill, A. R. (2023). Digital transformation, institutional quality, and environmental sustainability: Evidence from SAARC countries. *IRASD Journal of Economics*, 5(2), 392–407. <https://doi.org/10.52131/joe.2023.0502.0135>

- Queiroz, M., Telles, R., & Bonilla, S. H. (2020). Industry 4.0 and digital supply chain capabilities: A framework for understanding digital maturity. *Journal of Enterprise Information Management*, 33(4), 885–903. <https://doi.org/10.1108/JEIM-04-2019-0109>
- Susanti, D., Nugroho, M. A., Purwanto, B. M., & Santoso, A. S. (2023). Exploring the strategic alignment of digital transformation and business model innovation. *Technology in Society*, 72, 102161. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102161>
- Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319–1350. <https://doi.org/10.1002/smj.640>
- Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. *Long Range Planning*, 51(1), 40–49. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007>
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533. <https://doi.org/10.1002/%28SICI%291097-0266%28199708%2918%3A7%3C509%3A%3AAID-SMJ882%3E3.0.CO%3B2-Z>
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
- Wade, M., & Hulland, J. (2004). The resource-based view and information systems research: Review, extension, and suggestions for future research. *MIS Quarterly*, 28(1), 107–142. <https://doi.org/10.2307/25148626>
- Wamba, S. F., Gunasekaran, A., Akter, S., Ren, S. J. F., & Dubey, R. (2017). Big data analytics and firm performance: Effects of dynamic capabilities. *Journal of Business Research*, 70, 356–365. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.009>
- Warner, K. S. R., & Wäger, M. (2019). Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal. *Long Range Planning*, 52(3), 326–349. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2018.12.001>
- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2011). *The digital advantage: How digital leaders outperform their peers in every industry*. MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting. <https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Digital-Advantage-How-Digital-Leaders-Outperform-their-Peers-in-Every-Industry.pdf>
- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Harvard Business Review Press.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data* (2nd ed.). MIT Press.
- Zhang, H., Gordon, S. R., & Qureshi, I. (2020). The balancing act of innovation and risk in digital transformation: A study of Chinese airline firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120300. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120300>

EXTENDED SUMMARY

In an era where digital transformation is redefining the competitive landscape of industries, the aviation sector—characterized by high fixed costs, strict regulations, and intense global rivalry—emerges as a particularly critical domain for the strategic implementation of digital technologies. This study explores the relationship between strategic digitalization and firm-level financial performance within the Turkish aviation sector, focusing on three major companies listed on Borsa Istanbul: Turkish Airlines (THYAO), Pegasus Airlines (PGSUS), and TAV Airports Holding (TAVHL). Covering the 2015–2023 period, the research integrates theoretical insights from the Resource-Based View (RBV) and the Dynamic Capabilities Approach, employing panel data regression models to examine the impact of digital transformation on key financial indicators.

The theoretical framework draws upon two complementary perspectives in strategic management. The Resource-Based View posits that sustainable competitive advantage stems from the possession and effective utilization of valuable, rare, inimitable, and organization-specific (VRIO) resources. In this context, digital infrastructures—such as AI-driven analytics, customer interaction platforms, and mobile systems—are framed as strategic resources that can enhance firm performance when embedded in firm-specific routines and capabilities. Meanwhile, the Dynamic Capabilities Approach emphasizes an organization's ability to sense opportunities, seize them, and transform its operations accordingly. This perspective aligns well with the realities of the aviation industry, where firms must continuously adapt to volatile market demands, regulatory pressures, and external shocks, such as the COVID-19 pandemic.

To quantify digitalization, the study constructs a composite digitalization score for each firm-year observation, based on systematic content analysis of annual reports. Seven key indicators—ranging from the existence of mobile check-in services and AI-based pricing algorithms to digital budget allocation and the breadth of digital service channels—are coded and averaged to create an annual digital maturity index. This scoring methodology ensures standardization across firms while capturing meaningful variations in their strategic digital investments over time. The reliability of the content analysis is supported by a high Cohen's kappa coefficient (0.85), indicating strong inter-coder agreement.

Financial performance is measured using two widely recognized accounting-based indicators: Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE). ROA reflects how efficiently a firm utilizes its assets to generate profits, while ROE captures the return provided to shareholders based on the firm's equity. These indicators are particularly relevant for the aviation sector, where asset-intensive operations and shareholder value creation are central concerns. In addition to digitalization, the model includes key control variables such as firm size (log of total assets), firm age, and debt-to-equity ratio to isolate the specific effects of digital transformation on performance outcomes.

The dataset comprises panel data from the 2015–2023 period, including 81 firm-year observations. All financial data are sourced from the Public Disclosure Platform (KAP), while digitalization indicators are manually extracted from the companies' annual activity reports. The research design is grounded in a positivist paradigm and adopts a quantitative, explanatory approach. To ensure robustness, the study applies various econometric tests including the Hausman test for model specification (fixed vs. random effects), Variance Inflation Factor (VIF) for multicollinearity, and Augmented Dickey-Fuller (ADF) tests for stationarity.

Hausman test results support the use of a fixed effects model, confirming that unobserved firm-specific characteristics correlate with the explanatory variables. The fixed effects model not only accounts for intra-firm heterogeneity but also improves the reliability of coefficient estimates. Moreover, the ADF test confirms the stationarity of all variables, thereby mitigating the risk of spurious regression. VIF scores remain below the accepted threshold, indicating the absence of multicollinearity among independent variables.

The empirical findings are compelling. The digitalization score exhibits a positive and statistically significant effect on both ROA and ROE across models. In the ROA model, the coefficient for digitalization is 0.118, while in the ROE model it is 0.146, both with robust standard errors indicating strong confidence levels. These results suggest that firms that invest more strategically in digital infrastructure and applications tend to realize higher profitability and shareholder value. Additionally, the debt-to-equity ratio shows a negative impact on

performance, consistent with the financial leverage literature, while firm size and age appear to enhance financial outcomes, especially in the context of equity returns.

These findings carry important theoretical and managerial implications. From a theoretical standpoint, the results validate the propositions of RBV and dynamic capabilities theory, demonstrating that digitalization—when embedded within firm-specific resources and capabilities—can drive superior performance even in a capital-intensive and regulation-heavy industry like aviation. The study contributes to the growing body of literature on digital transformation by providing sector-specific, country-level evidence from an emerging market, addressing a critical gap in empirical research.

From a managerial perspective, the results underline the strategic importance of digitalization not only as a technological upgrade but as a driver of competitiveness and resilience. Especially for airline companies operating under financial and operational pressures, digital investments can enhance efficiency, improve customer experience, and enable faster strategic adaptation. Managers should therefore align digital initiatives with broader organizational goals and ensure that such investments are supported by internal capabilities and governance structures.

This research also contributes methodologically by offering a replicable and transparent coding scheme for measuring digitalization in sectors where quantifiable digital metrics are not readily available. The composite digitalization score based on activity report content can be adapted to other sectors and geographies, providing a useful tool for cross-sectional and longitudinal comparisons.

Nevertheless, the study is not without limitations. The sample is limited to three firms due to data availability constraints, particularly the public accessibility and consistency of digitalization disclosures in annual reports. While these firms represent a substantial portion of the Turkish aviation market and adhere to high standards of corporate transparency, the findings may not be generalizable to smaller or non-public firms. Future research could expand the sample size, include other sectors, or incorporate primary data such as managerial interviews or surveys to complement and validate the content analysis findings.

In conclusion, this study empirically demonstrates that strategic digitalization contributes positively to firm-level financial performance in the Turkish aviation sector. By integrating theoretical insights with robust econometric methods and sector-specific data, it sheds light on the role of digital transformation as a new dynamic of competition in emerging markets. The results highlight that digitalization is not merely a cost but a strategic enabler of profitability and long-term sustainability, particularly when aligned with firm-specific resources and adaptive capabilities. These insights are particularly valuable for policymakers, investors, and managers seeking to navigate the digital age with informed, evidence-based strategies.

BÜYÜK VERİ İLE MUHASEBE SÜREÇLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ: YENİ UYGULAMALAR VE YÖNTEMLER

TRANSFORMING ACCOUNTING PROCESSES WITH BIG DATA: NEW APPLICATIONS AND METHODS

Mustafa Yılmaz İÇERLİ

Aksaray Üniversitesi,
İİBF, İşletme Bölümü
yilmazicerli@aksaray.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7390-0980

Tülay ÖZBEK KABADAYI

Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat MYO,
Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
tulay.ozbek@bozok.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9896-4171

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

13.04.2025

Kabul Tarihi:

25.06.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Büyük Veri,
Muhasebe,
Büyük Veri
Teknolojileri,
Büyük Veri Araçları.

Keywords

Big Data,
Accounting,
Big Data
Technologies,
Big Data Tools.

Büyük veri ve veri analitiği, muhasebe ve muhasebeciler üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Büyük verinin muhasebe uygulamalarına entegrasyonu, finansal analiz, risk değerlendirmesi ve uygunluk izlemesi gibi geleneksel yaklaşımları köklü bir şekilde dönüşüme uğratmıştır. Kuruluşlar, sosyal medya, IoT cihazları ve işlem kayıtları gibi çeşitli kaynaklardan elde edilen olağanüstü büyük veri hacimleriyle başa çıkarken, geleneksel finansal raporlama ve denetim yöntemleri zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Verilerin büyük hacmi, hızı ve çeşitliliği, veri bütünlüğü ve güvenilirliğini sağlarken anlamlı öngörüler elde etmek için yenilikçi yaklaşımlar gerektirmektedir. Yapay zekâ ve makine öğrenimi algoritmalarının ortaya çıkışı, rutin görevleri otomatikleştirmek, analitik yetenekleri geliştirmek ve anormallikleri daha yüksek doğruluk ve verimlilikle tespit etmek için özellikle suistimallerin önlenmesinde umut verici yollar sunmaktadır. Ancak, büyük verinin hızla artması, veri gizliliği ve güvenliği gibi endişelerin yanı sıra veri entegrasyonu ve birlikte çalışabilirlik konularında zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, teknolojik değişimlerin hızla ilerlemesi, ortaya çıkan yeni eğilimler ve en iyi uygulamaları takip edebilmek için sürekli öğrenme ve adaptasyon gerektirmektedir. Bu zorluklar ve fırsatlar ışığında, bu çalışmada büyük veri teknolojilerinin muhasebe süreçlerine nasıl entegre edilebileceği incelenmekte ve büyük verinin entegrasyonunda karşılaşılan zorluklar ile sınırlamalara çözüm önerileri sunulmaktadır.

Big data and data analytics are having a significant impact on accounting and accountants. The integration of big data into accounting practices has radically transformed traditional approaches to financial analysis, risk assessment and compliance monitoring. Traditional financial reporting and auditing methods face challenges as organizations cope with extraordinary volumes of big data from a variety of sources such as social media, IoT devices and transaction records. The sheer volume, velocity and variety of data requires innovative approaches to gain meaningful insights while ensuring data integrity and reliability. The emergence of artificial intelligence and machine learning algorithms offers promising ways to automate routine tasks, enhance analytical capabilities and detect anomalies with greater accuracy and efficiency, especially in fraud prevention. However, the rapid growth of big data brings with it concerns about data privacy and security, as well as challenges around data integration and interoperability. However, the rapid pace of technological change requires continuous learning and adaptation to keep abreast of emerging trends and best practices. In light of these challenges and opportunities, this study examines how big data technologies can be integrated into accounting processes and proposes solutions to the challenges and limitations encountered in the integration of big data.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1675515>

Atıf/Cite as: İçerli M. Y. & Özbek Kabadayı, T. (2025). Büyük veri ile muhasebe süreçlerinin dönüşümü: Yeni uygulamalar ve yöntemler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1364-1378.

Giriş

Son yıllarda muhasebe alanı büyük verinin yükselişiyle dönüşüme uğramıştır. Büyük veri, geleneksel veri işleme araçları kullanılarak kolayca analiz edilemeyen büyük ve karmaşık veri kümelerini ifade eder. İşletmeler analiz edilmesi ve yorumlanması gereken büyük miktarda finansal veri ürettiğinden, bu devasa veri kümeleri muhasebe mesleğinde giderek daha yaygın hale gelmektedir (Theodorakopoulos vd., 2022: 4).

Muhasebede büyük veri kullanımı, muhasebecilerin finansal veriler hakkında farkındalık kazanmaları ve daha iyi kararlar almaları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Büyük veride gelişmiş analitik ve makine öğrenimi araçlarının kullanımıyla, muhasebe bilgilerinin kalitesi artacak, muhasebe mesleği karar verme sürecine yardımcı olmak için gerçek zamanlı ve dinamik bilgiler sağlamaya devam edebilecek ve gelecekteki finansal performans hakkında tahminlerde bulunabilecektir (Herath ve Woods, 2021: 186; Aziz, 2023: 948). Bu durum, işletmelerin finansal stratejilerini optimize etmelerine ve daha iyi bilgilendirilmiş kararlar almalarına yardımcı olabilir.

Büyük verinin muhasebe süreçlerine entegrasyonu köklü bir değişiklik yaratmış olsa da muhasebedeki potansiyel faydalarına rağmen kullanımıyla ilgili önemli zorluklar devam etmektedir. Verilerin hacmi ve karmaşıklığı analiz edilmesini zorlaştırabilmekte; veri gizliliği ve güvenliği konusunda da endişeler yaratabilmektedir. Yani büyük veri hacimlerini yönetmek, doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak, hızla gelişen teknoloji ve uyum süreci önemli engeller oluşturmaktadır. Finansal veriler daha değerli hale geldikçe, siber saldırılar ve veri ihlalleri riski de artmakta, bu da işletmelerin sağlam veri güvenliği önlemleri almasını gerekli kılmaktadır (Nyman vd., 2021: 2; Wongsim vd., 2019; Abdelhalim, 2024).

Büyük verinin önemli bir etki yarattığı alanlardan biri de finansal denetimdir (Hamdam vd., 2022: 59). Geleneksel denetim yöntemleri, hataları veya tutarsızlıkları tespit etmek için küçük bir finansal işlem örneğinin manuel olarak incelenmesini içerir. Ancak büyük veri analitiği araçlarının yardımıyla denetçiler artık tüm veri kümelerini gerçek zamanlı olarak analiz edebilmekte ve böylece olası sorunları ve usulsüzlükleri tespit etmek kolaylaşabilmektedir. Bu durum, mali denetimlerin doğruluğunu ve verimliliğini artırmaya, dolandırıcılık veya diğer mali usulsüzlük riskini azaltmaya yardımcı olabilir (McKinney Jr vd., 2017: 64).

Büyük veri analitiğinin ortaya çıkması, yeni nesil muhasebecileri, özellikle de daha teknoloji meraklısı ve yeni teknolojileri benimsemeye açık olan Y kuşağını da etkilemektedir (Deniswara vd., 2020; Agustí ve Orta-Pérez, 2023). Büyük veri analitiği de dahil olmak üzere gelişen teknolojiler, denetim kalitesini ve verimliliğini artıran yeni araçlar ve metodolojiler sunarak denetim ve güvence mesleğinde değişim yaratmaktadır (Kend ve Nguyen, 2020: 274-279; Yigitbasioğlu vd., 2023: 209-210).

21. yüzyılda, büyük veri analitiği iş dünyasındaki en stratejik kaynak olarak kabul edilmektedir. Muhasebede büyük verinin etkilerini araştıran çalışmalar, bu entegrasyonun sahip olduğu dönüştürücü potansiyele ilişkin temel bir anlayış ortaya koymuştur (Aboagye-Otchere vd., 2021: 268-269).

Bu makale, büyük verinin muhasebe alanında yarattığı etkiyi, kullanımıyla ilgili faydaları ve zorlukları aydınlatmayı amaçlayarak bu zorlukları incelemekte ve öneriler sunmaktadır. Çalışmada temel soru: “Büyük veri ve veri analitiği muhasebeyi nasıl etkilemiştir?” Bu soruya, muhasebe alanındaki fırsatlarının neler olduğu sorularak da cevap verilebilir. Muhasebede büyük veri ve büyük veri analitiği kullanmanın riskleri nelerdir? Ayrıca, muhasebeciler büyük veriden nasıl faydalanabilir? Bu soru kapsamında, çalışmada muhasebe verilerinin işlenmesine yönelik kullanılabilecek büyük veri teknolojileri açıklanmaktadır. Ayrıca muhasebe alanında büyük veri ile karşılaşılan zorluklar ve sınırlamalar genel olarak açıklanmakta ve bu zorluk ve sınırlamalara çözüm önerileri sunulmaktadır.

Literatür Taraması

Büyük verinin muhasebede denetim, sahtekarlık tespiti ve finansal analiz dahil olmak üzere çeşitli uygulamaları vardır. Denetçiler, büyük miktarda finansal veriyi analiz ederek, hileli veya şüpheli faaliyetlere işaret edebilecek kalıpları ve anormallikleri belirleyebilir (Yang vd., 2022: 117; Akinbowale vd., 2023: 5). Bu durum, denetimlerin doğruluğunu ve etkinliğini artırmaya yardımcı olurken aynı zamanda dolandırıcılık riskini de azaltabilir (Sayedahmed vd., 2022: 4). Büyük verinin muhasebedeki bir diğer uygulaması da sahtekarlık tespitidir. Büyük veri, finansal işlemlerde hileli faaliyetlere işaret edebilecek olağandışı kalıpları veya anormallikleri belirlemek için kullanılabilir. Dahası, işletmelerin gelecekteki finansal performansları hakkında daha doğru tahminler yapmasına ve kaynak tahsisi konusunda daha iyi kararlar almasına yardımcı olabilir (Rakipi vd., 2021: 1; Kılıç, 2020: 11).

Bugüne kadar yapılan araştırmalar, toplanan büyük ve karmaşık verilerin güvenilirliği, işleme yöntemleri, kullanım riskleri, ticari itibar riski ve bilginin değeri hakkında şüpheler olduğunu göstermektedir (Jia, 2020: 2; O’Leary, 2017:146; Bhimani ve Willcocks, 2014: 480). Bu zorluklara rağmen, bazı kanıtlar ve örnek vaka çalışmaları, büyük veri ve büyük veri analitiğinin muhasebe, muhasebe uygulamaları ve mesleğinin yanı sıra şirketlerdeki hesap verebilirliği de değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Muhasebede büyük veri kullanımı artmaya devam ettikçe, muhasebecilerin ve finans uzmanlarının büyük miktarda veriyi etkili bir şekilde toplamasına, depolamasına ve analiz etmesine yardımcı olacak yeni araçlar ve teknolojiler geliştirilmektedir (Richins vd., 2017: 63; Blix vd., 2021: 2).

Geleneksel veri analizi teknikleri, gelişen dijital teknoloji çağında sıkıcı, zaman alıcı ve daha az etkili olabilir. Örneğin, farklı kaynaklardan toplanan farklı türlerde çok miktarda verinin olduğu durumlarda, geleneksel veri analitiğindeki iş akışını desteklemek için daha fazla zamana ve personele ihtiyaç duyulabilir. Bu nedenle, büyük veri teknolojisinin kullanımına ihtiyaç duyulmaktadır. McKinsey Global Institute (2011) ile Warren, Moffitt ve Byrnes (2015), büyük verinin yüksek hacimli ve çok çeşitli doğasının geleneksel veri analitiği teknikleriyle yönetilmesinin zor olabileceğini belirtmişlerdir. Geleneksel veri analitiği teknikleri veri kümelerinin görselleştirilmesi için hala yararlı olsa da gelişmiş ve bilişsel analitik, veri analizi aşamasında daha fazla esneklik ve otomasyona sahiptir (Akinbowale vd., 2023: 3).

Sheng, Amankwah-Amoa ve Wang (2019), çalışmalarında işletmelerin müşteri davranışlarını tahmin etmek, optimum yatırım kararları vermek, stratejik seçenekleri değerlendirmek, risk analizi yapmak ve rekabet analizi gerçekleştirmek için büyük veri analitiği ve yapay zekâ algoritmalarını kullandığını ortaya koymaktadırlar. Cheng, Liu, Sun, Wang, Zhou, Shao ve Shen (2021) büyük verinin çok yönlü boyutlarını kapsamlı bir şekilde araştırmış, karar verme süreçlerinde devrim yaratma ve muhasebe çerçeveleri içinde analitik yetenekleri geliştirme kapasitesini ortaya koymuştur. Büyük veri akışının yarattığı zorlukların altını çizmişler, yönetim, kalite güvencesi ve gelişen teknolojik altyapı ihtiyacını çevreleyen konuları vurgulamışlardır. Ayrıca, literatürdeki araştırmalar büyük verinin denetim, finansal raporlama ve maliyet yönetimi gibi muhasebe alanlarındaki belirli uygulamalarını inceleyerek çeşitli faydalarını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, büyük verinin geleneksel muhasebe uygulamalarına dahil edilmesinin doğasında var olan fırsatların ve karmaşıklıkların ortaya çıkarılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve bu gelişen alanda daha fazla keşif ve yenilik için zemin hazırlamıştır (Cheng vd., 2021).

Büyük Veri ve Veri Analitiği Nedir?

“Büyük veri” kelimesi, bilgiye dayalı kararlar almak için işlenmek üzere yüksek hızda ve çeşitli kaynaklardan toplanan büyük miktarda veriyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Marcello, 2020: 382). Büyük veri, gelişmiş tahminler ve karar verme için uygun maliyetli, yenilikçi bilgi işleme yöntemleri gerektiren, yüksek hacimli, hızlı ve yüksek çeşitliliğe sahip bilgi varlıkları olarak tanımlanmıştır (Gartner, 2013; Marcello, 2020: 382; Elragal ve Elragal, 2014: 214; Jia, 2020: 4). Bu özellikler, büyük veriyi benzersiz kılan temel unsurlar olup, genellikle hacim (toplanan verilerin büyüklüğü veya miktarı), hız (verilerin toplanma hızı) ve çeşitlilik (verilerin toplandığı farklı kaynaklar) olarak adlandırılan 3V ile tanımlanır (Kaisler vd., 2013: 996-997; Berisha vd., 2022; Marcello, 2020: 382). Ancak Gartner (2013), büyük verinin karar alma süreçlerinde faydalı olabilmesi için yenilikçi bir şekilde analiz edilmesi veya işlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Zakir vd., 2015: 82). Bilinçli bir şekilde karar vermek amacıyla belirli eğilimlerin veya kalıpların tespit edilmesi gibi faydalı bilgiler elde etmek için büyük verinin incelenmesi, ön işleme tabi tutulması (temizlenmesi), analiz edilmesi ve modellenmesi süreci ise büyük veri analitiği olarak adlandırılmaktadır (Akinbowale vd., 2023: 3; Marcello, 2020: 283). Aslında, büyük veri kavramı çoğunlukla veri analiziyle ilişkilendirilir. Örneğin, Alles ve Gray (2014) tarafından ifade edildiği gibi, muhasebe literatüründe büyük veri genellikle bir veri kaynağı türünden ziyade, verilerle yapılabilecek analiz türleriyle (örneğin, veri analitiği veya tahmine dayalı analitik) tanımlanır. Ayrıca, verilerin kaynağı da zamanla değişiklik gösterebilir (Earley, 2015: 494).

Şirketlerde büyük miktarda bilgisayar destekli verinin varlığı, yıllar içinde istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Ancak son gelişmeler, özellikle işlem hızındaki iyileşmeler, bulut depolamanın yaygınlaşması ve sosyal ağlardaki gelişmeler, verilere erişimi kolaylaştırmış ve verilerin yakalanması ile saklanma biçimini değiştirmiştir. Şirketler,

veri odaklı karar almayı teşvik etmek için büyük veriden yararlanmaktadırlar. Ayrıca, büyük veri analizinde kullanılan yazılımlar (örneğin, veri madenciliği araçları) ve daha gelişmiş veri görselleştirme araçları, bireylerin verilerin sunduğu bilgileri daha iyi anlamalarını sağlayabilmektedir (Celayir ve Celayir, 2020: 135).

Büyük Veri Teknolojilerinin ve Uygulamalarının Muhasebe Üzerindeki Etkileri

Büyük veri çağında, muhasebe verilerinin kaynağı geleneksel yöntemlere kıyasla büyük bir değişim geçirmiştir. Geleneksel modelde muhasebeciler, mali tabloları oluşturmak ve incelemek için yalnızca işletme içindeki verilere dayalı olarak işlemleri yürütmektedirler. İşletme içi veriler, günlük finansal işlemleri, envanter akışını, çalışan maaşlarını, sabit varlık amortismanını ve daha fazlasını kapsayarak muhasebe faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır (Sun vd., 2024: 45).

Muhasebe meslek mensupları, büyük veri ve büyük veri analitiğini kullanarak geleneksel veri toplama, analiz etme ve depolama yöntemlerinden teknoloji ile üretilen ve analiz edilen büyük hacimli verilere geçiş yapmaktadır (İbrahim vd., 2021: 1-2). Bu veriler, işletmenin operasyonel, finansal ve nakit akışı durumlarına net bir bakış açısı sunmaktadır. Büyük veri çağında, dış piyasa verileri de muhasebe çalışmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sektör trendleri, rakip analizleri, piyasa fiyat dalgalanmaları ve tüketici davranışları gibi dış veriler, işletmelere değerli piyasa bilgileri ve rekabetçi öngörüler sunarak, stratejik kararlar almayı kolaylaştırmaktadır (Earley, 2015: 495). İşletmeler bu veri kümelerini inceleyerek pazar fırsatlarını daha net bir şekilde anlayabilir, iş stratejilerinde ayarlamalar yapabilir ve kilit paydaşlar arasında daha bilinçli karar verebilirler.

Büyük veri çağında, muhasebe verilerinin işlenmesine yönelik talepler giderek daha fazla önem kazanmış ve daha katı hale gelmiştir. Muhasebeciler, işletmelerin hızla değişen pazar ortamlarında çevik kalabilmesi için en güncel verilere gerçek zamanlı olarak hızlı bir şekilde yanıt vermeli ve bunları işlemelidir. Bu dinamik ortam, muhasebecilerin veri dalgalanmalarını yakından izlemesini, analitik metodolojileri ve sonuçları sürekli olarak iyileştirmesini, muhasebe işlemlerinin güncelliğini ve doğruluğunu sağlamasını gerektirmektedir. Bugün, yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi teknolojilerle desteklenen büyük veri analitiği hem bireyler hem de şirketler tarafından stratejik kararların alınmasından başlayarak, üretim süreçlerinin çeşitli aşamalarında verimliliği artırmak için kullanılmaktadır (İlgün, 2020: 2).

Veri Görselleştirme Araçları

Büyük veri miktarı büyümeye devam ettikçe (Hampton ve Stratopoulos 2016) ve denetimde veri analitiğinin faydaları daha fazla dile getirildikçe (Boomer, 2018; Farr, 2018; Tysiac ve Drew, 2018), işletmeler veri analitiği uygulamalarını kullanma konusunda zorunluluk yaşamaktadırlar. Veri görselleştirme, muhasebecilerin verilerdeki anormallikleri ve eğilimleri daha iyi tespit etmelerini sağlayabilen popüler bir veri analitiği aracıdır (AICPA, 2017). Veri görselleştirme yazılımı, büyük miktarda finansal veriyi anlamlandırması gereken muhasebe uzmanları için önemli bir araçtır. Bu yazılım araçları, kullanıcıların karmaşık finansal bilgileri anlaşılması ve yorumlanmasını kolay görsel temsillere dönüştürmesine olanak tanır (Perkhofer vd., 2019: 498-499).

Muhasebe için bazı popüler veri görselleştirme yazılım araçları arasında Tableau, QlikView ve Power BI bulunmaktadır. Bu araçlar etkileşimli panolar, özelleştirilebilir çizelge, grafikler ve veri filtreleri gibi bir dizi özellik sunar. Ayrıca muhasebe yazılımları, elektronik tablolar ve veri tabanları gibi çeşitli veri kaynaklarına bağlanarak muhasebecilerin finansal verilerine kolayca erişmelerine ve bunları analiz etmelerine olanak tanır (Chawla vd., 2018: 38-39).

Veri görselleştirme yazılımları muhasebede finansal raporlama, bütçeleme, tahmin ve denetim gibi bir dizi görev için kullanılabilir. Ayrıca, dolandırıcılık veya diğer finansal düzensizliklere işaret edebilecek olağandışı işlemler veya davranış kalıpları gibi anormallikleri belirlemek için de kullanılabilirler. Genel olarak, veri görselleştirme yazılımı, finansal veriler hakkında daha derin öngörüler elde etmek ve karar verme süreçlerini iyileştirmek isteyen muhasebe uzmanları için önemli bir araçtır (Saleh vd., 2022: 86).

Makine Öğrenimi Algoritmaları

Muhasebede büyük veriye yönelik bir diğer güçlü araç da makine öğrenimi algoritmalarıdır. Bu algoritmalar, büyük veri kümelerindeki kalıpları bulmak için istatistiksel modeller kullanır ve anormallikleri veya potansiyel

risk alanlarını belirlemeye yardımcı olabilir. Ayrıca işlem kategorizasyonu ve fatura eşleştirme gibi belirli muhasebe süreçlerini otomatikleştirmek için de kullanılabilirler. Örneğin, tahmine dayalı modelleme geçmiş verilerle finansal eğilimleri tahmin ederken, makine öğrenimi algoritmaları sosyal medya etkileşimlerinden müşteri davranışlarını analiz edebilir. Bu farklı veri kaynaklarının entegrasyonu, daha kapsamlı analizlere olanak tanır ve stratejik kararlar için işlevler arası öngörü sağlar. Muhasebe mesleğinde makine öğrenimi, kaynak belgelerin incelenmesi, ticari işlemlerin veya faaliyetlerin analiz edilmesi ve risklerin değerlendirilmesi gibi çeşitli görevlere kademeli olarak uygulanmaktadır. Akademik araştırmalarda, makine öğrenimi hile, iflas, önemli yanlış beyanlar ve muhasebede tahminlerde bulunmak için kullanılmıştır (Cho vd., 2020: 1, Doğan, 2023: 155-156).

Makine öğrenimi, görevleri otomatikleştirmek, finansal verilerden öngörü elde etmek ve tahminlerde bulunmak için yeni yollar sunarak muhasebe alanında dönüşüm ve değişim yaratmıştır. Muhasebede kullanılan en yaygın makine öğrenimi algoritmalarından bazıları regresyon analizi, karar ağaçları, Naive Bayes, sınır ağları ve kümelemedir (Thanasas vd., 2022: 2). Her algoritmanın kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri vardır (L'heureux vd., 2017: 7777). Önemli olan doğru işlem için uygun makine öğrenimi algoritmasını seçmektir. Bu algoritmalar finansal kararların analizi, işlemlerin sınıflandırılması ve giderlerin gruplandırılması gibi bir dizi görev için kullanılabilir. Genel olarak makine öğrenimi, işlerini kolaylaştırmak ve finansal veriler hakkında daha derin öngörüler elde etmek ve finansal dolandırıcılığı tespit etmede muhasebe uzmanları için güçlü bir araçtır (Zhang vd., 2021: 1-2; Sun, 2023: 2).

Bulut Bilişim Platformları

Son yıllarda, bilişim teknolojilerindeki yeniliklerden biri olan bulut teknolojisi, muhasebe yazılımlarını önemli ölçüde geliştirmiştir. Bulut bilişim sayesinde işletmeler, muhasebeciler tarafından tamamen erişilebilen ve yönetilebilen finansal bilgilere anlık olarak ulaşabilmektedir. Şirketlerin topladığı veri miktarı arttıkça, bu verileri depolamak ve yönetmek için bulut bilişim platformları tercih edilmektedir. Örneğin, Luca Türkiye’de yaygın olarak kullanılan bir bulut tabanlı muhasebe programıdır. Özellikle KOBİ’ler ve küçük işletmeler için geliştirilmiş olan Luca, vergi beyanları, mali raporlama, fatura kesimi, defter tutma gibi temel muhasebe işlemlerini dijital ortamda gerçekleştirir. Bulut altyapısı sayesinde, veriler internet üzerinden güvenli bir şekilde saklanır ve kullanıcılar istedikleri yerden erişim sağlayabilir. Luca, Vergi Usul Kanunu’na ve e-Fatura gibi yasal düzenlemelere uyumlu çalışarak, kullanıcılarına vergi uyumu açısından büyük kolaylık sağlar (Erol Fidan, 2020: 101; Öz, 2016: 74-76). Bu platformlar, esnek depolama ve işleme imkânları sunmaktadır (Khanom, 2017: 33-37; Casey vd., 2018: 2).

Bulut tabanlı muhasebe yazılımları, kullanıcılara işletme finansmanına gerçek zamanlı erişim, kolay kurulum ve kullanım, her yerden erişim, satış ekibiyle iş birliği yapma, banka ile anında senkronizasyon ve vergi beyannamelerini zahmetsizce hazırlama imkânı sağlar (Singerová, 2018: 61). Ayrıca, veri depolama ve analizi için güvenli ve güvenilir bir ortam sunarlar (Berisha vd., 2022: 2).

Büyük veri, birçok kuruluş için hayati önem taşıdığından, Amazon, Google ve Microsoft gibi hizmet sağlayıcıları, kendi büyük veri sistemlerini uygun maliyetle sunmaktadır (Berisha vd., 2022: 5). Muhasebede kullanılan popüler bulut bilişim platformları arasında Amazon Web Services (AWS), Microsoft Azure ve Google Cloud bulunmaktadır. Bulut bilişim, işletmelere finansal verilerini yönetme ve operasyonlarını kolaylaştırma konusunda yeni fırsatlar sunmaktadır. Muhasebe için en popüler ve tavsiye edilen QuickBooks Online, Xero, FreshBooks, Sage Intacct, Wave ve NetSuite gibi bulut tabanlı muhasebe yazılımları, işletmelerin ihtiyaçlarına göre farklı özellikler sunarak faturalama, gider takibi, finansal raporlama ve vergi beyannamesi gibi işlemleri kolaylaştırmaktadır. Bu platformlar, işletmelere verileri güvenli bir şekilde depolama ve analiz etme olanağı sağlar (Vagner vd., 2023: 25; Flaherty, 2018: 29-36; Doğan, 2023: 159; Usul ve Başkurt, 2022: 414).

Blockchain Teknolojisi

Blockchain esasen taraflar arasındaki işlemlerin bloklarından oluşan dijital merkezi olmayan bir kayıt defteridir. Blockchain kayıtların dağıtılmış veri tabanı veya taraflar arasında gerçekleştirilen ve paylaşılan tüm işlemlerin veya dijital olayların halka açık defteri olarak tanımlanmaktadır (Crosby vd., 2016: 8). Blok zincirinin merkezi bir kontrolü yoktur ve birçok sektör için büyük potansiyel faydaları vardır (Al-Jaroodi ve Mohamed, 2019: 36501-36502). Blokzinciri 2008 yılında dünyaya tanıtılmış ve takip eden yıllarda verimliliği ve yüksek güvenlik seviyesi nedeniyle kullanımda popülerlik kazanmaya başlamıştır (Demirkan vd., 2020: 191).

Farklı bilgiler üretebilen ve işlemlerin kayıtlarını tutabilen yazılımların kullanılmaya başlanmasıyla muhasebe alanında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Muhasebe alanında henüz nispeten yeni olan blockchain teknolojisi, finansal işlemlerin kaydedilme ve doğrulanma şeklini dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu defter teknolojisinde, herkes hangi işlemlerin gerçekleştiğini görebilir ve tamamen şeffaftır. Bu durum finansal raporlamada dolandırıcılık ve hata riskini büyük ölçüde azaltabilir (Ghosh, 2021: 1). Bununla birlikte, standardizasyon ve düzenleme açısından hâlâ ele alınması gereken zorluklar vardır. Bu araç ve teknolojilere ek olarak, veri ambarları ve doğal dil işleme araçları da dahil olmak üzere muhasebede büyük veri için kullanılabilecek bir dizi başka araçlar da vardır. Blockchain teknolojisi ve yapay zeka, işlemleri, veri bütünlüğünü ve tahmine dayalı analitiği ele almak için yeni yollar sunarak muhasebe mesleğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Qasim ve Kharbat, 2020: 107; Jayasuriya ve Sims, 2023: 25). Muhasebede büyük veri kullanımı artmaya devam ettikçe, finans uzmanlarının kendilerine sunulan en yeni araçlar ve teknolojilerle güncel kalmaları önemlidir (Schmitz ve Leoni, 2019: 331). Bunu yaparak, çeşitli sektörlerdeki şirketler tarafından üretilen büyük miktarda veriyi daha etkili bir şekilde yönetebilir ve analiz edebilirler (Han vd., 2023: 3-4).

Büyük Verinin Muhasebe Uygulamalarında Yaratabileceği Zorluklar ve Sorunlar

Veri analitiğinin kapsamlı bir şekilde uygulanmasının önündeki çeşitli zorluklar da literatürde yer almıştır. Bu zorluklar genel olarak, denetçilerin eğitim ve uzmanlık seviyeleri, verilerin mevcudiyeti, uygunluğu ve bütünlüğü gibi faktörler ile düzenleyiciler ve finansal tablo kullanıcılarının beklentileriyle ilgili olarak öne çıkmaktadır (Griffin ve Wright, 2015). Bununla birlikte büyük verinin muhasebe standartları ve sistemleri üzerinde benzeri görülmemiş etkileri ve zorlukları, muhasebe verilerinin işlenmesinde değişiklikler olduğu da görülmektedir (Sun vd., 2024: 45). Birçok araştırmacı ve uygulayıcı, farklı alanlarda, özellikle de muhasebe ve denetimde veri analitiğinin zorluklarını vurgulamıştır (Wang ve Cuthbertson, 2015; Cao vd., 2015; Dzurinin vd., 2018; Altunışık, 2015).

Veri Hacmi ve Yönetim Zorlukları

Muhasebe alanında büyük verinin en belirgin zorluğu, veri hacminin hızlı bir şekilde büyümesidir. Büyük verinin işlenmesi ve depolanması için daha fazla kaynak gereklidir. Büyük veri setleri, depolama, yönetim ve analiz işlemleri için daha gelişmiş teknolojilere ihtiyaç duyabilir (Damayanti, 2019: 82; Bhimani ve Willcocks, 2014: 469; Chen vd., 2014: 171-172). Ayrıca büyük veri, bilgiyi daha değerli hale getirerek hizmet sağlayıcılara önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak, artan veri boyutu karşısında risk ve değer arasında bir denge kuran, daha iyi ve daha hızlı veri yönetimi teknolojisi sunan politikalar, ilkeler ve çerçeveler büyük zorluklar yaratabilir (Hashem vd., 2015: 112).

Çözüm önerisi olarak, yüksek hacimli verilerin depolanması ve işlenmesi için bulut bilişim teknolojilerinin kullanılması, verimliliği artırarak daha etkili ve ölçeklenebilir veri yönetimi sağlayabilir. Bu sayede, veri depolama ve analiz süreçleri daha hızlı ve maliyet etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir. Ayrıca, verinin doğru sınıflandırılması ve yönetilmesi için uygun yazılımlar kullanılmalıdır (Hashem vd., 2015: 99).

Veri Kalitesi ve Güvenilirlik Sorunları

Büyük veri kümeleri çoğu zaman düzensiz, eksik veya hatalı veriler içerebilir. Muhasebe için doğru ve güvenilir veriler kritik önem taşır, bu nedenle veri doğruluğu ve güvenilirliği konusunda ciddi endişeler ortaya çıkabilir. Büyük veriler genellikle kuruluşun hem içinden hem de dışından çeşitli farklı sistemlerden elde edilir (Spanò vd., 2022: 1497). Bu veriler yapılandırılmamış, eksik veya hata içeriyor olabilir. Bu durum verilerin kalitesini ve güvenilirliğini sağlamayı zorlaştırır. Ayrıca, büyük veriler genellikle harici sistemlerden elde edildiğinden, verilerin doğru veya güncel olmaması riski vardır (Clarke, 2016: 79).

Çözüm önerisi olarak, veri temizleme ve doğrulama süreçlerinin sürekli hale getirilmesi gereklidir. Veri entegrasyonu ve doğruluğu sağlamak için yapay zekâ (AI) ve makine öğrenmesi (ML) tekniklerinden faydalanılabilir (Divya vd., 2018: 63).

Veri Güvenliği ve Gizlilik

Büyük verinin bir diğer önemli zorluğu da veri gizliliği ve güvenliğidir. Büyük veri akışının hâkim olduğu çağda, muhasebe bilgilerinin güvenliğini ve gizliliğini koruma zorunluluğu ön plana çıkmıştır. Büyük veri depolarıyla karşılaşan işletmeler, yalnızca işlerini geliştirmek için bu verilerden verimli bir şekilde yararlanmakla kalmamalı,

aynı zamanda kurumsal varlıklarını güçlendirmek ve kazandıkları itibarı korumak için veri bütünlüğü ve gizliliğini titizlikle sağlamalıdır. Verilerin değeri ve miktarı arttıkça, siber saldırılardan iç ihlallere ve yetkisiz erişimlere kadar karşılaşılan tehlikeler de artmakta ve savunmasız hale gelinebilmektedir. Özellikle finansal veriler ve müşteri bilgileri gibi muhasebe verileri hassas verilerdir ve yetkisiz erişime karşı korunmaları gerekir (Jain vd., 2016: 3-4; Altunışık, 2015: 64). Tek bir yanlış adım, veri ihlallerini hızlandırarak işletmeler için büyük kayıplara yol açabilir. Bu nedenle, işletmelerin muhasebe bilgilerini korumak için güvenlik önlemlerini güçlendirmeleri gerekmektedir (Stamatiou vd., 2023: 232).

Çözüm önerisi olarak, veri güvenliği protokollerinin güçlendirilmesi, şifreleme yöntemlerinin kullanılması ve düzenli olarak güvenlik testlerinin yapılması büyük veri kullanımında güvenliği artırmayı sağlayabilir. Özellikle veri şifreleme teknolojisi, bu süreçte önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Hassas verilerin şifrelenmesi, verilerin aktarım veya depolama sırasında bile kötü niyetli kişilere karşı anlaşılmaz kalmasını sağlar ve onların kötü amaçlarını engeller. Örneğin, KOBİ'ler için en yaygın kullanılan bulut tabanlı muhasebe programlarından biri olan Paraşüt, işletmelere mali raporlama, gelir-gider takibi, vergi beyanı ve faturaların düzenlenmesi gibi işlemleri kolayca yapma imkanı sunar. Paraşüt, kullanıcıların verilerini bulut ortamında güvenli bir şekilde depolar ve veri şifreleme ile gizliliği sağlar. Ayrıca, erişim kontrol teknolojisi veri bütünlüğünü sağlamak için kritik bir unsurdur. Farklı kullanıcılar için farklı erişim ayrıcalıkları tanımlayarak ve hassas verilerle etkileşimi sınırlandırarak, iç suistimallere ve dış saldırılara karşı koruma sağlar. Bu proaktif yaklaşım, işletmelere veri odaklı bir ortamın doğal risklerini azaltma, gelişen tehditlere karşı dirençlerini artırma ve muhasebe bilgilerinin güvenliğini sağlama imkânı tanır (Sun vd., 2024: 45, Öz, 2016: 71). Bununla birlikte, büyük verinin muhasebe alanındaki kullanımı bulut bilişim çözümleriyle verilerin dijital ortamda saklanıp, güvenlik ve gizlilik konusunda şifreleme protokolleri ile önlemler alınabilir. Örneğin, AES (Advanced Encryption Standard) şifreleme algoritması, SSL/TLS (Secure Sockets Layer/Transport Layer Security) protokolleri verilerin korunmasında ve internet üzerinde güvenli bir şekilde iletilmesini sağlayan standartlardır (Yılmaz, 2019: 271).

Yüksek Maliyetler ve Kaynak Gereksinimi

Büyük veri teknolojilerinin kullanımı, muhasebe departmanları için önemli maliyetler yaratabilir. Yazılımlar, donanım altyapısı ve personel eğitimi gibi unsurlar, büyük veri kullanımını mali bir yük haline getirebilir. Büyük verinin iş süreçlerine sağlayacağı maliyet avantajı, organizasyonların bu veriden faydalanabilmek için yapacakları yatırımların üzerinde olursa, büyük veri değer kazanır (Narasimhan ve Bhuvaneshwari, 2014: 351).

Çözüm önerisi olarak, küçük ve orta ölçekli işletmeler için, bulut tabanlı veri analizi hizmetleri ve dış kaynak kullanımı gibi daha ekonomik çözümler tercih edilebilir (Altunışık, 2015: 46). Ayrıca, veriye dayalı karar destek sistemleri kullanarak, daha az kaynağa sahip olan şirketler verimliliklerini artırabilir.

İnsan Kaynağı ve Uzmanlık Gereksinimi

Büyük verinin yönetilebilmesi ve etkin bir şekilde analiz edilmesi için yüksek nitelikli uzmanlar gereklidir (Altunışık, 2015: 61). Muhasebe profesyonellerinin genellikle finansal raporlama ve denetim alanında uzmanlıkları vardır, ancak büyük veri analitiği için ayrı bir uzmanlık gereklidir.

Çözüm önerisi olarak, eğitim ve geliştirme programları aracılığıyla muhasebecilere veri analizi ve yapay zekâ gibi konularda ek beceriler kazandırılabilir (İbrahim vd., 2021: 1-2).

Yasal Düzenlemelere Uygunluk

Büyük veri, birçok farklı kaynaktan geldiği için, veri üzerinde yapılan analizlerin yasal düzenlemelere uygun olması oldukça önemlidir. Özellikle finansal verilerle ilgili sıkı düzenlemeler bulunmaktadır. Çözüm önerisi olarak, yasal düzenlemelere uygunluğu sağlamak için veri yönetimi süreçlerinde yasal uzmanlık gereklidir. Ayrıca, veri analizinde kullanılan yöntemlerin şeffaf olması önemlidir (Aktan, 2018: 18; Altunışık, 2015: 64).

Muhasebe Standartları ve Sistemlerinin Zorlukları

Büyük veri çağı, muhasebe standartları ve sistemleri üzerinde büyük etki ve zorluklar yaratmıştır. Geleneksel muhasebe yöntemleri, büyük veri ortamlarının karmaşıklıklarına uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Küçük, iyi

tanımlanmış veri kümelerine dayanan geleneksel sistemler, yapılandırılmamış verilerin artışıyla etkisiz kalmaktadır. Büyük veri dönemiyle birlikte, metinler, resimler ve videolar gibi yapılandırılmamış verilerden oluşan büyük veri yığınları ve karmaşık veri yapıları hızla artmıştır. Bu durum, işletmelerin finansal durumunu doğru yansıtmayı zorlaştırmakta ve yeni sorunlar (veri sahipliği, gizlilik vb.) ortaya çıkarmaktadır. Büyük veri teknolojisinin hızlı evrimi, muhasebe sistemlerini geliştirmek için fırsatlar sunmakta, güçlü veri işleme ve analiz yetenekleri sayesinde daha doğru ve kapsamlı muhasebe standartları oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, büyük veri, gerçek zamanlı finansal verilerle mali usulsüzlüklerin tespit edilmesini sağlar ve muhasebe sistemlerinin etkinliğini artırarak şeffaflık ve bütünlük sağlar. Çözüm önerisi olarak, büyük veri çağında, hükümet ve ilgili kurumlar, sektördeki dönüşümleri izleyerek muhasebe ve finans gibi alanlarda rehberlik yapmalıdır. Bu kurumların, muhasebe standartlarının ve sistemlerinin güncel gelişmelere uyumunu sağlamak için mevcut sistemleri periyodik olarak değerlendirmeleri ve gerekli revizyonları yapmaları önemlidir. Büyük veri teknolojisinin etkileri ve sektörel talepler göz önünde bulundurularak yapılan bu değerlendirmeler, muhasebe bilgilerinin kalitesini ve açıklama gerekliliklerini etkileyen değişikliklerin anlaşılmasına yardımcı olur. İşletmeler, büyük veri deneyimlerini paylaşarak, hükümete ve kurumsal kuruluşlara değerli öneriler sunabilir, bu da standartların uygulanabilirliğini artırabilir ve hükümet ile işletmeler arasında iş birliği geliştirebilir (Sun vd., 2024: 45).

Verinin Gücüyle Büyüyen İşletmeler

Son yıllarda, büyük verinin depolanması ve işlenmesi konusundaki teknik zorlukların ortadan kalkmasıyla birlikte, büyük veri ile değer yaratan ve verinin gücüyle büyüyen işletmeler ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de bilişim, sağlık, telekomünikasyon, finans, eğitim gibi birçok farklı sektörde faaliyet gösteren firmalar, iş başarılarını artırmak amacıyla çeşitli büyük veri analitiği kullanım örneklerinden yararlanmaktadırlar.

Trendyol – Büyük Veriyi Kullanan Bir Türk E-Ticaret Devi

Trendyol, Türkiye’nin en büyük e-ticaret platformlarından biridir. 2010 yılında kurulan şirket, giyimden elektroniğe kadar birçok kategoride milyonlarca ürünü tüketicilerle buluşturmaktadır. Alibaba’nın da yatırımcısı olduğu Trendyol hem pazar yeri hem de kendi markalarını (TrendyolMilla, Trendyol Tech, vb.) bünyesinde barındırmaktadır (Çil vd., 2024; Karakulle ve Aktepe, 2023: 38-39).

Trendyol, her gün milyonlarca kullanıcı etkileşimini analiz ederek büyük veri teknolojilerinden faydalanır (Kantar vd., 2017: 31-38).

a. Kişiselleştirme:

- Kullanıcıların gezinme ve satın alma geçmişi analiz edilerek kişiye özel ürün önerileri sunulur.
- Tavsiye motorları, makine öğrenmesi algoritmaları ile sürekli gelişir.

b. Stok ve Lojistik Optimizasyonu:

- Sipariş yoğunluğuna göre depo yerleşimi ve kargo planlaması yapılır.
- Gerçek zamanlı veri akışı ile teslimat süreleri optimize edilir.

c. Müşteri Davranışı Analizi:

- Kullanıcı davranışları detaylı şekilde analiz edilerek kampanya ve indirim stratejileri belirlenir.
- Ziyaret süresi, terk edilen sepetler, tıklama oranları gibi veriler izlenir.

d. Sahteciliğin Önlenmesi:

- Anormal ödeme davranışlarını belirlemek için veri analitiği ve yapay zekâ tabanlı sistemler kullanılır.

Kullanılan Teknolojiler:

- Apache Hadoop, Spark gibi dağıtık veri işleme araçları
- Veri görselleştirme için Tableau, Power BI gibi araçlar
- Makine öğrenmesi altyapısı için Python, TensorFlow, Scikit-learn

Sonuç

Bilgi işlem gücündeki artış ve veri yakalama ile farklı kaynaklardan gelen çeşitli veri türlerini kullanma becerisi sayesinde, muhasebede büyük veri analitiği eğilimi, muhasebecilere yeni öngörüler elde etme, riskleri yönetme ve gelecekteki sonuçları tahmin etme imkânı sunmaktadır.

Bu çalışma, büyük verinin muhasebe üzerindeki etkilerini, zorluklarını ve ortaya çıkan eğilimleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Büyük veri, muhasebe uygulamalarında devrim yaratacak potansiyele sahip olup, kurumlara değerli öngörü ve tahminlerde bulunma fırsatı sunarak bilinçli karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu fırsatların yanı sıra, bazı zorluklar ve sınırlamalar da bulunmaktadır. Büyük verinin tüm potansiyelinden faydalanmak için kuruluşların, büyük veri hacimlerini yönetme ve analiz etme konusunda yeterli kaynak ve uzmanlık sağlaması gerekmektedir. Kalite güvencesi ve veri güvenilirliği gibi önemli faktörler dikkat gerektirirken, veri gizliliği ve güvenliği de büyük veri kullanımında ön planda olmalıdır. Kuruluşlar, bu zorlukları aşarak büyük veriden stratejik avantajlar elde edebilirler. Bu çalışma, büyük verinin bazı zorlukları ve sınırlamaları olmasına rağmen, büyük veri analitiğine güvenmenin muhasebeciler için yeni olanaklar yaratacağını göstermektedir.

Gelecekteki araştırmalar, muhasebe uygulamalarını dönüştürme potansiyeline sahip büyük veri kaynaklarını ve bunların analitik kapasitesini keşfetmeye odaklanmalıdır. Finansal piyasalar ve ticaret verileri (hisse senedi, kripto para, emtia ticareti) gibi veriler piyasa trendlerini ve fiyat dalgalanmalarını tahmin etmede kullanılabilir. Muhasebe süreçlerinde, bu tür veriler finansal raporlamayı ve risk değerlendirmeyi dönüştürebilir. Gelişmiş analitik teknikler, büyük veri kümelerindeki kalıpları ve eğilimleri ortaya çıkarabilir. Özellikle, zaman serisi analizi, regresyon modelleri ve sınıflandırma algoritmaları, finansal tahminlerde, risk yönetiminde ve hile tespitinde kullanılabilir. Ayrıca, veri doğruluğunu koruyan, güvenliği sağlayan ve gizliliği ihlal etmeyen metodolojiler geliştirilmelidir. Bunlara ek olarak uydu verileri ve coğrafi veriler, özellikle lojistik ve tedarik zinciri yönetimi alanlarında büyük veri analitiği için değerli olabilir. Bu tür veriler, muhasebe süreçlerinde özellikle maliyet analizleri ve operasyonel verimlilik konusunda katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, belirli büyük veri kaynakları üzerine yapılacak araştırmalar ve bu kaynaklara uygun analitik yöntemler, muhasebecilere daha derin bir anlayış kazandırarak bilinçli karar alma, risk değerlendirme ve stratejik planlama süreçlerini kolaylaştıracaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Kaynakça

- Abdelhalim, A. M. (2024). How management accounting practices integrate with big data analytics and its impact on corporate sustainability. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 22(2), 416-432.
- Aboagye-Otchere, F., Agyenim-Boateng, C., Enusah, A., & Aryee, T. E. (2021). A review of big data research in accounting. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 28(4), 268-283.
- Agustí, M. A., & Orta-Pérez, M. (2023). Big data and artificial intelligence in the fields of accounting and auditing: A bibliometric analysis. *Spanish Journal of Finance and Accounting/ Revista Española de Financiación y Contabilidad*, 52(3), 412-438.

- Akinbowale, O. E., Mashigo, P., & Zerihun, M. F. (2023). The integration of forensic accounting and big data technology frameworks for internal fraud mitigation in the banking industry. *Cogent Business & Management*, 10(1), 2163560.
- Aktan, E. (2018). Büyük veri: Uygulama alanları, analitiği ve güvenlik boyutu. *Bilgi Yönetimi*, 1(1), 1-22.
- Al-Jaroodi, J., & Mohamed, N. (2019). Blockchain in industries: A survey. *IEEE Access*, 7, 36500-36515.
- Altunışık, R. (2015). Büyük veri: Fırsatlar kaynağı mı yoksa yeni sorunlar yumağı mı?. *Yıldız Social Science Review*, 1(1), 45-76.
- American Institute of Certified Public Accountants (AICPA). 2017. Guide to Audit Data Analytics. New York, NY: AICPA
- Aziz, F. (2023). Data analytics impacts in the field of accounting. *World Journal of Advanced Research and Review*, 18(02), 946-951.
- Berisha, B., Mëziu, E., & Shabani, I. (2022). Big data analytics in Cloud computing: An overview. *Journal of Cloud Computing*, 11(1), 24.
- Bhimani, A., & Willcocks, L. (2014). Digitisation, “Big Data” and the transformation of accounting information. *Accounting and Business Research*, 44(4), 469-490.
- Blix, L. H., Edmonds, M. A., & Sorensen, K. B. (2021). How well do audit textbooks currently integrate data analytics. *Journal of Accounting Education*, 55, 100717.
- Boomer, J. 2018. The value of big data in an accounting firm. <https://www.cpapracticeadvisor.com/firmmanagement/article/12424744/the-value-of-big-data-in-an-accounting-firm>
- Cao, M., Chychyla, R., & Stewart, T. (2015). Big data analytics in financial statement audits. *Accounting Horizons*, 29(2), 423-429.
- Casey, M., Crane, J., Gensler, G., Johnson, S., & Narula, N. (Eds.). (2018). *Geneva 21: The impact of blockchain technology on finance – A catalyst for change*. CEPR Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/geneva-21-impact-blockchain-technology-finance-catalyst-change>
- Celayir, D., & Celayir, Ç. (2020). Dijitalleşmenin denetim mesleğine yansımaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 128-148.
- Chawla, G., Bamal, S., & Khatana, R. (2018). Big data analytics for data visualization: Review of techniques. *International Journal of Computer Applications*, 182(21), 37-40.
- Chen, M., Mao, S., & Liu, Y. (2014). Big data: A survey. *Mobile Networks and Applications*, 19, 171-209.
- Cheng, X., Liu, S., Sun, X., Wang, Z., Zhou, H., Shao, Y., & Shen, H. (2021). Combating emerging financial risks in the big data era: A perspective review. *Fundamental Research*, 1(5), 595-606.
- Cho, S., Vasarhelyi, M. A., Sun, T., & Zhang, C. (2020). Learning from machine learning in accounting and assurance. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 17(1), 1-10.
- Clarke, R. (2016). Big data, big risks. *Information Systems Journal*, 26(1), 77-90.
- Çil, İ., Pınar, D., Araslı, A., Kurt, A., & Topcan, A. N. (2024). E-ticaret operasyon merkezinde 5S ile yalın ve sürdürülebilir depo oluşturmak: Trendyol örnek olay incelemesi. *Uluslararası Davranış, Sürdürülebilirlik ve Yönetim Dergisi*, 10(19), 131–150.
- Damayanti, C. R. (2019, August). Accounting and its challenges in the new era. In *Annual International Conference of Business and Public Administration (AICoBPA 2018)* (pp. 81–83). Atlantis Press.
- Demirkan, S., Demirkan, I., & McKee, A. (2020). Blockchain technology in the future of business cyber security and accounting. *Journal of Management Analytics*, 7(2), 189-208.

- Deniswara, K., Handoko, B. L., & Mulyawan, A. N. (2020). Big data analytics: Literature study on how big data works towards accountant millennial generation. *International Journal of Management*, 11(5).
- Divya, K. S., Bhargavi, P., & Jyothi, S. (2018). Machine learning algorithms in big data analytics. *International Journal of Computer Science and Engineering*, 6(1), 63–70.
- Doğan, Ö. (2023). The Role of Accounting Package Programs in the Digitalization Process. *Journal of Current Research on Business and Economics*, 13(2), 151-170.
- Dzurandin, A. C., Jones, J. R., & Olvera, R. M. (2018). Infusing data analytics into the accounting curriculum: A framework and insights from faculty. *Journal of Accounting Education*, 43, 24-39.
- Earley, C. E. (2015). Data analytics in auditing: Opportunities and challenges. *Business Horizons*, 58(5), 493-500.
- Elgendy, N., & Elragal, A. (2014). Big data analytics: A literature review paper. In P. Perner (Ed.), *Advances in data mining. Applications and theoretical aspects: 14th industrial conference, ICDM 2014, St. Petersburg, Russia, July 16–20, 2014. Proceedings 14* (pp. 214–227). Springer International Publishing. <https://www.researchgate.net/publication/264555968>
- Erol Fidan, M. (2020). Lisans eğitiminde bilgisayarlı muhasebe dersine öğrencilerin ilgisi ve üniversitelerde işletme bölümlerinde bilgisayarlı muhasebe dersinin durumu. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 19(59), 95-120.
- Farr, L. (2018, June). Add value to auditors with client-focused analytics. *Journal of Accountancy*. <https://www.journalofaccountancy.com/news/2018/jun/auditing-client-focused-analytics-201818830.html>
- Flaherty, S. (2018). *Bookkeeping in the cloud: Advancements in accounting software* (Doctoral dissertation, Appalachian State University).
- Gartner. (2013). *IT glossary: Big data*. <https://www.gartner.com/it-glossary/big-data>
- Ghosh, K. (2021). Blockchain technology: A catalyst for change in finance. *Drishtikon: A Management Journal*, 12(1), 01-22.
- Griffin, P. A., & Wright, A. M. (2015). Commentaries on Big Data's importance for accounting and auditing. *Accounting Horizons*, 29(2), 377-379.
- Hamdam, A., Jusoh, R., Yahya, Y., Abdul Jalil, A., & Zainal Abidin, N. H. (2022). Auditor judgment and decision-making in big data environment: A proposed research framework. *Accounting Research Journal*, 35(1), 55-70.
- Hampton, C., & Stratopoulos, T. C. (2016). *Audit data analytics use: An exploratory analysis* [Working paper]. University of Waterloo. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2877358>
- Han, H., Shiwakoti, R. K., Jarvis, R., Mordi, C., & Botchie, D. (2023). Accounting and auditing with blockchain technology and artificial Intelligence: A literature review. *International Journal of Accounting Information Systems*, 48, 100598.
- Hashem, I. A. T., Yaqoob, I., Anuar, N. B., Mokhtar, S., Gani, A., & Khan, S. U. (2015). The rise of “big data” on cloud computing: Review and open research issues. *Information Systems*, 47, 98–115.
- Herath, S. K., & Woods, D. (2021). Impacts of big data on accounting. *The Business and Management Review*, 12(2), 186-193.
- Ibrahim, A. E. A., Elamer, A. A., & Ezat, A. N. (2021). The convergence of big data and accounting: Innovative research opportunities. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, Article 121171. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121171>
- İlgün, M. F. (2020). Vergi denetim sürecinde büyük veri analitiği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1-24.

- Jain, P., Gyanchandani, M., & Khare, N. (2016). Big data privacy: A technological perspective and review. *Journal of Big Data*, 3, 1-25.
- Jayasuriya, D. D., & Sims, A. (2023). From the abacus to enterprise resource planning: Is blockchain the next big accounting tool? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 36(1), 24–62.
- Jia, Z. (2020). The impact of the arrival of the big data era on accounting work. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 768, No. 5, p. 052092). IOP Publishing.
- Jia, Z. (2020). The impact of the arrival of the big data era on accounting work. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 768, No. 5, p. 052092). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/768/5/052092>
- Kaisler, S., Armour, F., Espinosa, J. A., & Money, W. (2013, January). Big data: Issues and challenges moving forward. In *2013 46th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 995–1004). IEEE. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2013.645>
- Kantarıcı, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., Öztaşkın, O., & Cavlak, C. (2017). *Dijitalleşen dünyada ekonominin itici gücü: E-ticaret*. Tüsiad Yayını.
- Karakulle, İ., & Aktepe, Ş. (2023). İşletmelerde rekabet üstünlüğü sağlamada yapay zekâ kullanımı: E-ticaret sitelerinin mobil uygulamalar örneği. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 30–46.
- Khanom, T. (2017). Cloud accounting: A theoretical overview. *IOSR Journal of Business and Management*, 19(6), 31–38.
- Kılıç, B. İ. (2020). The effects of big data on forensic accounting practices and education. In *Contemporary issues in audit management and forensic accounting* (Vol. 102, pp. 11–26). Emerald Publishing Limited.
- L'heureux, A., Grolinger, K., Elyamany, H. F., & Capretz, M. A. (2017). Machine learning with big data: Challenges and approaches. *IEEE Access*, 5, 7776–7797.
- Marcello, R. (2020). The use of big data analytics and artificial intelligence tools to prevent fraud in the audit field: A conceptual frame. *Rivista Italiana di Ragioneria e di Economia Aziendale*, 380–387.
- McKinney Jr, E., Yoos II, C. J., & Snead, K. (2017). The need for ‘skeptical’ accountants in the era of big data. *Journal of Accounting Education*, 38, 63–80.
- McKinsey Global Institute. (2011). *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/big-data-the-next-frontier-for-innovation>
- Narasimhan, R., & Bhuvaneshwari, T. (2014). Big data—a brief study. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 5(9), 350–353.
- Nyman, R., Kapadia, S., & Tuckett, D. (2021). News and narratives in financial systems: Exploiting big data for systemic risk assessment. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 127, Article 104119. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2021.104119>
- O’Leary, D. E. (2017). Big data and knowledge management with applications in accounting and auditing: The case of Watson. In *The Routledge Companion to Accounting Information Systems* (pp. 145–160). Routledge.
- Perkhofer, L. M., Hofer, P., Walchshofer, C., Plank, T., & Jetter, H. C. (2019). Interactive visualization of big data in the field of accounting: A survey of current practice and potential barriers for adoption. *Journal of Applied Accounting Research*, 20(4), 497–525. <https://doi.org/10.1108/JAAR-06-2018-0085>
- Qasim, A., & Kharbat, F. F. (2020). Blockchain technology, business data analytics, and artificial intelligence: Use in the accounting profession and ideas for inclusion into the accounting curriculum. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 17(1), 107–117.

- Öz, Y. (2016). Bulut bilişim (cloud computing) ve muhasebe. *Bartın University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences / Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13).
- Rakipi, R., De Santis, F., & D'Onza, G. (2021). Correlates of the internal audit function's use of data analytics in the big data era: Global evidence. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 42, Article 100357.
- Richins, G., Stapleton, A., Stratopoulos, T. C., & Wong, C. (2017). Big data analytics: Opportunity or threat for the accounting profession? *Journal of Information Systems*, 31(3), 63–79.
- Saleh, I., Marei, Y., Ayoush, M., & Afifa, M. M. A. (2022). Big data analytics and financial reporting quality: Qualitative evidence from Canada. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 21(1), 83–104.
- Sayedahmed, N., Anwar, S., & Shukla, V. K. (2022, November). Big data analytics and internal auditing: A review. In *2022 3rd International Conference on Computation, Automation and Knowledge Management (ICCAKM)* (pp. 1–5). IEEE.
- Schmitz, J., & Leoni, G. (2019). Accounting and auditing at the time of blockchain technology: A research agenda. *Australian Accounting Review*, 29(2), 331–342. <https://doi.org/10.1111/auar.12254>
- Sheng, J., Amankwah-Amoah, J., & Wang, X. (2019). Technology in the 21st century: New challenges and opportunities. *Technological Forecasting and Social Change*, 143, 321–335.
- Singerová, J. (2018). Accounting in cloud. *European Financial and Accounting Journal*, 13(1), 61–76.
- Spanò, R., Massaro, M., Ferri, L., Dumay, J., & Schmitz, J. (2022). Blockchain in accounting, accountability and assurance: An overview. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 35(7), 1493–1506. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-06-2022-5850>
- Stamatiou, Y., Halkiopoulou, C., & Antonopoulou, H. (2023, November). A generic, flexible smart city platform focused on citizen security and privacy. In *Proceedings of the 27th Pan-Hellenic Conference on Progress in Computing and Informatics* (pp. 232–236).
- Sun, H. (2023). Construction of integration path of management accounting and financial accounting based on big data analysis. *Optik*, 272, Article 170321.
- Sun, Y., Li, J., Lu, M., & Guo, Z. (2024). Study of the impact of the big data era on accounting and auditing. *arXiv preprint arXiv:2403.07180*, 13(3), 44–47.
- Thanasas, G. L., Theodorakopoulos, L., & Lampropoulos, S. (2022). A big data analysis with machine learning techniques in accounting dataset from the Greek banking system. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*.
- Theodorakopoulos, L., Antonopoulou, H., Mamalougou, V., & Giotopoulos, K. (2022). The drivers of volume volatility: A big data analysis based on economic uncertainty measures for the Greek banking system. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4306619>
- Tysiac, K., & Drew, J. (2018). Accounting firms: The next generation. *Journal of Accountancy*, 225(6), 26–32.
- Usul, H., & Başkurt, B. B. (2022). Muhasebede dördüncü dönem: Dijitalleşmenin değiştirdiği paradigmlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 409–421.
- Vagner, I., Sarakhman, O., & Shurpenkova, R. (2023). Analysis of the development of cloud technologies in accounting. *Technology Audit and Production Reserves*, 5(4/73), 21–26.
- Wang, T., & Cuthbertson, R. (2015). Eight issues on audit data analytics we would like researched. *Journal of Information Systems*, 29(1), 155–162.
- Warren, J. D., Moffitt, K. C., & Byrnes, P. (2015). How big data will change accounting. *Accounting Horizons*, 29(2), 397–407. <https://doi.org/10.2308/acch-51069>

- Wongsim, M., Tantrabundit, P., Khantong, S., & Savithi, C. (2019, December). Effect of big data in accounting: Case studies in Thailand. In *2019 4th Technology Innovation Management and Engineering Science International Conference (TIMES-iCON)* (pp. 1–5). IEEE.
- Yang, H., Guohua, W., Wanlong, G., Qinghai, H., & Yixian, Y. (2022). Design and implementation of university audit platform based on big data analysis. *Procedia Computer Science*, 202, 115–121. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.015>
- Yılmaz, A. (2019). Büyük veride Hadoop mimarisi ile VoIP güvenliği önerisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 267–274.
- Yigitbasioglu, O., Green, P., & Cheung, M. Y. D. (2023). Digital transformation and accountants as advisors. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 36(1), 209–237. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-04-2021-5162>
- Zakir, J., Seymour, T., & Berg, K. (2015). Big data analytics. *Issues in Information Systems*, 16(2).
- Zhang, J. Z., Srivastava, P. R., Sharma, D., & Eachempati, P. (2021). Big data analytics and machine learning: A retrospective overview and bibliometric analysis. *Expert Systems with Applications*, 184, Article 115561. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.115561>.

EXTENDED SUMMARY

In recent years, the field of accounting has been transformed by the rise of big data. Big data refers to large and complex data sets that cannot be easily analyzed using traditional data processing tools. These huge datasets are becoming increasingly prevalent in the accounting profession as businesses generate large amounts of financial data that need to be analyzed and interpreted (Theodorakopoulos et al., 2022: 4).

The use of big data in accounting has created new opportunities for accountants to gain awareness of financial data and make better decisions. With the use of advanced analytics and machine learning tools in big data, the quality of accounting information will improve, and the accounting profession will be able to continue to provide real-time and dynamic information to aid decision-making and make predictions about future financial performance (Herath and Woods, 2021: 186; Aziz, 2023: 948). This can help businesses optimize their financial strategies and make better-informed decisions.

Although the integration of big data into accounting processes has brought about a fundamental change, significant challenges remain with its use despite its potential benefits in accounting. The volume and complexity of data can make it difficult to analyze and raise concerns about data privacy and security. In other words, managing large data volumes, ensuring accuracy and reliability, rapidly developing technology and the adaptation process pose significant obstacles. As financial data becomes more valuable, the risk of cyberattacks and data breaches increases, making it necessary for businesses to implement robust data security measures (Nyman et al., 2021: 2; Wongsim et al., 2019; Abdelhalim, 2024).

One of the areas where big data has had a significant impact is financial auditing (Hamdam et al., 2022: 59). Traditional audit methods involve manually reviewing a small sample of financial transactions to detect errors or inconsistencies. However, with the help of big data analytics tools, auditors can now analyze entire datasets in real time, making it easier to detect potential problems and irregularities. This can help improve the accuracy and efficiency of financial audits and reduce the risk of fraud or other financial irregularities (McKinney Jr et al., 2017: 64).

The emergence of big data analytics is also impacting the next generation of accountants, especially millennials, who are more tech-savvy and open to adopting new technologies (Deniswara et al., 2020; Agustí and Orta-Pérez, 2023). Emerging technologies, including big data analytics, are transforming the audit and assurance profession by providing new tools and methodologies that improve audit quality and efficiency (Kend and Nguyen, 2020: 274-279; Yigitbasioglu et al., 2023: 209-210).

In the 21st century, big data analytics is recognized as the most strategic resource in business. Studies exploring the implications of Big data in accounting have provided a fundamental understanding of the transformative potential of this integration (Aboagye-Otchere et al., 2021: 268-269). Research to date suggests that there are doubts about the reliability of the large and complex data collected, the processing methods, the risks of its use, how it fits into organizations, the associated business reputation risk, and the value of the information if generated (Jia, 2020: 2; O'Leary, 2018: 146; Bhimani and Willcocks, 2014: 480). Despite these challenges, some evidence and case studies suggest that big data and big data analytics are changing accounting, accounting practices and the profession, as well as accountability within companies. However, big data does not only mean large volumes of data (Jia, 2020: 4). Big data refers to data sets that are not only large but also high in variety and velocity, making them difficult to process using traditional tools and techniques (Elgendy and Elragal, 2014: 214). Big data includes both structured, semi-structured and unstructured data, which can include a wide variety of data types such as text, numbers, images and videos, which can be characterized as large volumes of data generated at higher speed and flowing at high speed. As the use of big data in accounting continues to grow, new tools and technologies are being developed to help accountants and financial professionals effectively collect, store, and analyze large amounts of data (Richins et al., 2017: 63; Blix et al., 2021: 2).

This paper aims to illuminate the impact of big data in accounting, the benefits and challenges associated with its use, examines these challenges and offers recommendations: "How have big data and data analytics impacted accounting?" This question can also be answered by asking what are the opportunities in accounting. What are the risks of using big data and big data analytics in accounting? Also, how can accountants benefit from big data? Within the scope of this question, the study describes Big data technologies that can be used for processing accounting data. In addition, the challenges and limitations faced with Big data in accounting are explained in general and solutions to these challenges and limitations are presented.

To harness the full potential of big data, organizations need to provide sufficient resources and expertise in managing and analyzing large data volumes. Data privacy and security must also be at the forefront of big data use, while important factors such as quality assurance and data reliability require attention. By overcoming these challenges, organizations can gain strategic advantages from big data. This study shows that although big data has some challenges and limitations, relying on big data analytics can open up new possibilities for accountants.

**UNRAVELING THE LINKS BETWEEN HAPPINESS, ECONOMIC GROWTH, AND
ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY**
**MUTLULUK, EKONOMİK BÜYÜME VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ARASINDAKİ
İLİŞKİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ**

Dilek ALMA SAVAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
dilek.iktisat@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6246-8539

ABSTRACT

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.04.2025

Kabul Tarihi:

28.07.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Mutluluk,
Çevre Kirliliği,
Ekonomik Büyüme,
Panel ARDL.

Keywords

Happiness,
Environmental
Pollution,
Economic Growth,
Panel ARDL.

Happiness has historically been closely linked to economic income levels; however, this association has been challenged due to the emergence of alternative viewpoints. In recent years, environmental pollution has emerged as a substantial factor influencing happiness. This study investigates the impact of environmental pollution and economic growth on happiness levels across 15 European countries from 1996 to 2016. The findings from the Pedroni cointegration test indicate that all variables are cointegrated, suggesting a stable long-run relationship. According to the results of a panel autoregressive distributed lag (ARDL) test, economic growth has been demonstrated to exert a positive effect on happiness in both the short and long run. This suggests that an increase in economic activity tends to result in an enhancement of overall well-being. Conversely, environmental pollution has been shown to exert a negative impact on happiness, albeit this effect only turns out to be only in the long run. This finding suggests that although an increase in economic activity promotes happiness in the immediate short term, the harmful effects of environmental pollution accumulate over time, ultimately resulting in reduced overall happiness levels.

Mutluluk tarihsel olarak ekonomik gelir düzeyiyle yakından ilişkilendirilmiştir; ancak bu ilişki alternatif bakış açılarının ortaya çıkmasıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Son yıllarda, çevre kirliliği mutluluğu etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, 1996-2016 yılları arasında 15 Avrupa ülkesinde çevre kirliliği ve ekonomik büyümenin mutluluk düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Pedroni eşbütünleşme testinden elde edilen bulgular, tüm değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu ve istikrarlı bir uzun dönem ilişkisine işaret ettiğini göstermektedir. Panel otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) testinin sonuçlarına göre, ekonomik büyümenin kısa ve uzun vadede mutluluk üzerinde pozitif etkisi olduğu gösterilmiştir. Bu da ekonomik faaliyetlerdeki artışın genel refahın artmasıyla sonuçlanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, çevre kirliliğinin mutluluk üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu görülmüştür, ancak bu etki sadece uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu, ekonomik faaliyetteki bir artışın kısa vadede mutluluğu teşvik etmesine rağmen, çevre kirliliğinin zararlı etkilerinin zaman içinde biriktiğini ve sonuçta genel mutluluk seviyelerinin düştüğünü göstermektedir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1675511>

Atıf/Cite as: Alma Savaş, D. (2025). Unraveling the links between happiness, economic growth, and environmental sustainability. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1379-1392.

Introduction

Happiness has emerged as a central focus across various academic disciplines due to its far-reaching implications. Researchers have extensively explored its origins, underlying determinants, and effects across different fields of study. The conceptual foundation of happiness can be traced back to both medieval and modern eras. Aristotle, a prominent philosopher of ancient Greece, asserted that true happiness is attained through the cultivation of moral virtues and intellectual excellence (Ivanova, 2023). Over time, scholars have increasingly sought to understand the factors influencing happiness, with socio-economic determinants gaining substantial attention as a dominant area of investigation. This shift has led to a more interdisciplinary approach, incorporating insights from psychology, economics, and environmental studies.

In the realm of economics, the relationship that exists among income, subjective well-being, and subjective happiness has been a fundamental subject of inquiry. The pioneering work of Easterlin (1974) established a fundamental link between economic growth and happiness, which came to be recognized as the 'Easterlin Paradox.' In the context of this paradox, the conventional assumption is being called into question that increasing wealth indefinitely leads to greater happiness, demonstrating that beyond a certain income threshold, additional economic gains contribute minimally to well-being. Building upon this foundation, Kahneman and Deaton (2010) further expanded the literature by identifying a specific income level—approximately \$75,000 per year—beyond which additional earnings have a negligible impact on overall happiness. The notion that happiness is not solely driven by income has since been supported by a growing body of research. Morawetz et al. (1977) conducted a study that examined the impact of income disparities on overall well-being, thereby adding complexity to the discourse and challenging the conventional focus on income itself. While economic expansion was traditionally regarded as the primary driver of happiness, contemporary perspectives advocate for a more holistic approach, emphasizing quality of life, social equity, and mental well-being over financial accumulation. Oswald (1997) reinforced this argument by asserting that economic resources are only meaningful to the extent that they enhance individual happiness.

Although the views expressed by Easterlin have been widely embraced in academic discourse, they have also been subject to considerable critique, particularly in studies conducted by Veenhoven (1989, 1991). In contrast to the Easterlin Paradox, Veenhoven (1991) presented empirical evidence indicating a positive relationship between income and happiness. According to findings by Veenhoven and Vergunst (2014), economic and subjective well-being have both increased in the majority of countries, with the greatest improvements in happiness observed in nations experiencing the most significant economic growth. This relationship was further examined in a recent study by Kamilcelebi and Veenhoven (2024), which revealed a substantial correlation between changes in GDP per capita and changes in national average happiness. Veenhoven's view has been corroborated by additional studies, including those by Diener et al. (2013), as well as Sacks et al. (2012).

Another critical dimension of happiness research pertains to its interconnection with environmental factors. Recent studies have indicated a marked increase in environmental awareness, primarily attributable to the discernible effects of global warming on the planet's fragile ecosystem (Savas, 2025). The significance of environmental degradation has been extensively highlighted in numerous studies (Khan et al., 2022; Numan et al., 2023; Wang et al., 2016; Sarkodie & Strezov, 2019). Over time, the increasing severity of environmental degradation has accelerated, leading to profound and far-reaching consequences for human life. Additionally, these negative impacts extend beyond physical health and economic stability, significantly affecting human well-being. In this particular context, the Kuznets hypothesis, which was originally proposed by Kuznets in 1955, provides a theoretical framework that highlights an inverted U-shaped relationship between income inequality and economic development. In accordance with this theoretical framework, an initial exacerbation of income disparities is observed following an increase in economic growth. However, as a nation progresses toward elevated levels of development, a subsequent decline in these disparities becomes apparent. This theoretical framework has been expanded to encompass ecological considerations, giving rise to the Environmental Kuznets Curve (EKC), which posits an analogous inverted U-shaped relationship between economic development and environmental deterioration. The validity of the EKC has been extensively examined, with empirical support from studies such as Wang et al. (2016), Sarkodie and Strezov (2019), Balsalobre-Lorente et al. (2022), and Leitão et al. (2023). Additionally, Kartal et al. (2022), Kirikkaleli et al. (2022), and Erat et al. (2023) investigated the relationship between economic growth, environmental degradation, and sustainability, and confirmed the existence of significant linkages among these variables.

While economic prosperity has long been considered a key contributor to happiness, research suggests that environmental quality plays an equally significant role. This shift in focus has prompted scholars to investigate the ecological determinants of happiness, underscoring the necessity for a sustainable equilibrium that encompasses both economic growth and the preservation of the environment. The origins of this perspective can be traced back to the pioneering study conducted by Kellert and Wilson (1993), which examined the psychological interdependence between humans and their surrounding environment. The researchers' findings established the foundation for subsequent research, which delved into the multifaceted connection that exists between ecological well-being and human happiness.

In furtherance of this discussion, a considerable number of efforts have been made to quantitatively represent this phenomenon. For instance, Marks et al. (2006) introduced the Happy Planet Index, a metric designed to evaluate well-being by comparing the ratio of average happy life years (HLY) to a country's per capita ecological footprint. This index provides a novel approach to measuring happiness, shifting the focus from economic output to environmental sustainability and life satisfaction. The connection between environmental sustainability and happiness has been examined in existing literature, with significant empirical evidence supporting the relationship. Welsch (2009), Welsch and Kühling (2009) and Rehdanz & Maddison (2008) demonstrated that established strong correlations between environmental decline and declining happiness levels, reinforcing the argument that ecological health is a crucial determinant of overall life satisfaction.

The purpose of this study is to examine the influence of environmental degradation on happiness by employing the ecological footprint to measure environmental deterioration. While extensive research has been conducted in this field, this paper makes a valuable contribution by analyzing data from 15 countries spanning the period from 1996 to 2016, ensuring a comprehensive and rigorous evaluation. The application of panel data methodology enhances the reliability and generalizability of the findings. The present study endeavors to offer a nuanced exploration of the factors that contribute to happiness and their broader implications for sustainable development by incorporating environmental and economic dimensions into the analysis.

Moreover, this study makes two significant contributions to the extant literature. Firstly, it seeks to elucidate the intricate relationship between economic growth and subjective well-being, a subject that has garnered significant academic attention following the seminal contributions of scholars such as Easterlin and Veenhoven. Although prior research has examined this nexus, the present study seeks to offer a more nuanced understanding by considering recent trends and data. Secondly, the study addresses the mounting concern over environmental issues and investigates their impact on individual happiness levels. This initiative acknowledges the growing recognition that environmental quality has emerged as a pivotal factor in determining well-being, rivaling conventional economic indicators in this regard. The central aim of this research is to examine the ways in which economic growth and environmental factors influence happiness, thereby offering a more comprehensive understanding of the determinants of well-being. Furthermore, this study is distinctive in its application of a robust and sophisticated panel data methodology, which is employed across a comprehensive range of European countries. The incorporation of all available data from these nations is imperative for ensuring broader representativeness and enhancing the reliability of the findings.

The structure of this paper is as follows: The initial section introduces the subject of research, delineating the significance in the study of happiness and its interdisciplinary nature. The second section provides a detailed review of pertinent literature, encompassing economic and environmental perspectives on happiness. The third part of the study presents the research methodology and the sources of the data collected. In this section, the reader will find a detailed description of the research framework and the analytical techniques used in this study. The following section is devoted to a discussion of the econometric results, with an emphasis on the insights they provide regarding the relationship that exists within the context of environmental factors and happiness. In the final section, the core findings are distilled and policy recommendations are proposed with the aim of promoting sustainable well-being.

Literature Review

The association between environmental degradation and subjective well-being has garnered mounting interest in academic researches. A growing body of literature suggests that deteriorating environmental conditions,

particularly pollution, play a significant role in shaping individuals' happiness levels. A variety of scholars have examined various aspects of this relationship, including air pollution, environmental attitudes, economic growth, and regional differences, to provide a multifaceted analysis of whether environmental factors have a significant impact on well-being.

Welsch (2006) conducted a seminal study that examined the association amongst pollution levels, self-reported happiness, across a sample of 10 European nations. By utilizing panel data from happiness surveys alongside economic indicators and air pollution levels, the study assessed how well-being varies based on both economic prosperity and environmental conditions. The findings indicated that air pollution functions as a substantively significant indicator of discrepancies in subjective well-being across countries across time. Building on this idea, MacKerron and Mourato (2009) explored both perceived and measured air pollution levels and their impact on life satisfaction. Their research confirmed that increased exposure to pollution negatively affects subjective well-being, even after controlling for diverse socio-economic and demographical variables.

Beyond objective environmental conditions, individual perceptions and attitudes toward environmental issues exert a significant influence on well-being. Ferrer-i-Carbonell and Gowdy's (2007) study examined the impact of subjective environmental concerns on happiness, utilizing an analytical approach to investigate the relationship between these two concepts. Their results indicated a complex relationship: Individuals who expressed concern about ozone pollution reported lower well-being, whereas those who were concerned about species extinction exhibited higher well-being. Expanding the scope of analysis to a broader dataset, Tiwari's (2011) study examined the nexus of happiness and environmental degradation in a sample of 21 countries over a 35-year period (1970–2005). Using a log-linear method, the study provided strong empirical evidence that increasing environmental degradation is associated with declining happiness. These findings underscore the global relevance of the issue, indicating that regardless of geographic location, worsening environmental conditions tend to have a universally adverse influence on subjective well-being. Further exploring the intersection of economic growth, environmental conditions, and happiness, Tiwari and Mutascu (2015) analyzed data from 23 countries covering the years 1961–2005. Their study examined the dynamic interactions between GDP, environmental degradation, and happiness. The findings suggested that in the short term, higher happiness levels are associated with lower GDP, challenging the conventional assumption that economic growth alone leads to improved well-being. Interestingly, the study found that while GDP and happiness are interrelated, their relationship with environmental degradation remains statistically insignificant. This implies that while economic prosperity may contribute to well-being in some cases, its role in mitigating or exacerbating the effects of environmental decline is more complex and requires further investigation. Guo et al. (2017) introduced an additional dimension to this discourse by examining the influence of environmental contamination on well-being and health. They employed multi-level analysis to evaluate data for the case of China. Their study provided a nuanced perspective by distinguishing between provincial-level and community-level pollution. The findings indicated that while pollutants at the provincial level were linked to enhanced health outcomes across the entire income spectrum, community-level industrial pollution exhibited a predominantly beneficial effect on health, particularly among individuals in the lower and middle income brackets. Additionally, Fotourehchi and Ebrahimpour's (2019) study examined the relationship between gross domestic product (GDP) per capita and subjective well-being, while controlling for the impact of air pollution across nations. The present study utilizes annual unbalanced panel data from 59 countries spanning from 2005 to 2015 to investigate the relationship between GDP per capita and happiness. The findings indicate that increases in GDP per capita may be associated with a decline in happiness when air pollution levels are high. Conversely, in contexts of low air pollution, economic growth is associated with increased happiness. These findings suggest that environmental conditions have the potential to reshape the relationship between economic growth and subjective well-being. In their study, Apergis and Majeed (2021) investigated the relationship between greenhouse gas emissions and subjective well-being across a sample of 95 countries from 1990 to 2015. They employed panel data analysis, a statistical approach that utilizes longitudinal data to examine the impact of specific factors over time. The results obtained from this study indicate that greenhouse gases, including carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), nitrous oxide (N₂O), and total greenhouse gases (GHG), exert a considerable negative influence on subjective well-being. Conversely, economic affluence has been shown to enhance subjective life satisfaction. Moreover, Li et al. (2023) examined the long-term and short-term dynamics among

CO₂ emissions, energy consumption, mortality rates, life expectancy, and GDP in the top five carbon-emitting nations from 1975 to 2015. The findings indicate a significant positive relationship between CO₂ emissions and energy consumption. However, health indicators such as mortality and life expectancy exhibit a weaker correlation, indicative of the impact of country-specific economic policies.

Taken together, these studies provide compelling evidence that environmental degradation, particularly air pollution, plays a critical role in shaping subjective well-being. While economic prosperity and individual environmental attitudes may mediate this relationship to some extent, the overarching trend indicates that deteriorating environmental conditions contribute to declining happiness. As such, improving environmental quality should be considered one of the key component in policies aimed at enhancing overall life satisfaction and well-being.

Methodology and Data

The methodological framework and data sets utilized in this study have been designed to comprehensively analyze the influence of environmental pollution and economic growth patterns on the overall happiness levels perceived by individuals. In this analysis, happiness is proxied by the share of people who report being either 'very satisfied' or 'fairly satisfied' with their lives. The primary source of happiness data is the Eurobarometer (2017), which has been further processed and made available by Our World in Data. To measure environmental pollution, data on the Ecological Footprint is derived from the Global Footprint Network. This measure includes six components: Built-up Land, which accounts for urban and infrastructure areas; Carbon Footprint, representing the forest area needed to absorb CO₂ emissions; Cropland for growing food and fiber; Fishing Grounds supporting aquatic resource consumption; Forest Products for timber and related goods; and Grazing Land used for livestock production. Meanwhile, the measurement of economic growth is derived from the real Gross Domestic Product (GDP), which is expressed in constant 2015 U.S. dollars. The dataset spans the period from 1996 to 2016, as this represents the most complete and consistently available time frame for the selected variables on a yearly basis. The dataset is limited to the period ending in 2016 due to the lack of available happiness data for the years thereafter, which consequently restricted the time span of the analysis. Additionally, the statistical software packages Stata and EViews were employed to conduct the econometric analyses, including data preparation, model estimation, and the interpretation of results relevant to the study.

Panel data analysis, particularly in the context of happiness studies, presents several methodological challenges, the foremost being the availability of data across time and country ranges. To ensure robustness and reliability, the analysis focuses on a panel dataset comprising fifteen European countries: Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden, and the United Kingdom. The inclusion of the aforementioned nations is predicated on the existence of consistent and rigorous data sets for all three key variables across the designated time frame.

Table 1. Descriptive Statistics

	Happy	GDP	EF
Mean	4.402910	26.93519	1.844214
Median	4.464495	26.65852	1.781763
Maximum	4.587148	28.86430	2.849711
Minimum	3.477702	24.15829	1.317206
Standard Dev.	0.201724	1.158267	0.296521
Skewness	-2.157346	-0.026043	1.271701
Kurtosis	8.105379	2.293773	4.988201
Jarque Bera	586.4442	6.581793	136.7866

P-values	0.000000	0.037220	0.000000
Obs.	315	315	315

As illustrated in Table 1, the descriptive statistics offer a summary of three variables: happiness, GDP, and Ecological Footprint (EF) across 315 observations. The mean and median values indicate that the distributions are relatively balanced, though Happiness and EF show some skewness. The standard deviation suggests moderate variability, with EF exhibiting the highest dispersion. Skewness and kurtosis values reveal that Happiness is highly negatively skewed and peaked, while EF is positively skewed with a moderately peaked distribution. GDP appears more normally distributed. The Jarque-Bera test confirms that all three variables deviate from normality, particularly Happiness and EF.

Given this distribution, the econometric methodology adopted in this study follows a structured and rigorous approach to facilitate the validation and credibility of the estimated relationships. The empirical model employed is specified as follows:

$$LNHAPPY_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 LNGDP_{it} + \alpha_2 LNEF + \varepsilon_{it}$$

In this equation, all variables are expressed in their natural logarithmic forms to account for potential non-linearity and to allow for more interpretable elasticities. The dependent variable, LNHAPPY, represents the log-transformed happiness index. The independent variables include LNGDP, which denotes the log-transformed real GDP, and LNEF, which represents the log-transformed Ecological Footprint. The error term is represented by ε_{it} .

The methodological framework implemented in this paper consists of several key steps to ensure robust estimation. The first step involves testing for cross-sectional dependency among the variables, as ignoring cross-sectional dependence with panel data estimations can result in biased and inconsistent estimates. Various cross-sectional dependency tests are carried out to ascertain the existence of such dependencies.

Following the cross-sectional dependency analysis, the next step involves testing the stationarity attributes of the variables. This is performed using CIPS test, as outlined by Pesaran (2007). The CIPS test is particularly well-suited for panel data that exhibits cross-sectional dependence, ensuring more reliable assessment of the integration properties of the variables.

An additional approach involves the application of the homogeneity test, as introduced by Pesaran and Yamagata (2008), to assess whether the variables are homogeneous. Subsequent to the implementation of the homogeneity and stationarity tests, the study proceeds with the examination of the connection between the variables over the long run through cointegration analysis. As introduced by Pedroni (1999, 2004), the Pedroni cointegration test is employed for this purpose. The aforementioned test is classified into two overarching categories, namely, panel and group panel cointegration statistics.

Finally, this study employs the Panel Autoregressive Distributed Lag (Panel ARDL) model with PMG estimator so as to estimate both short-run and long-run coefficients. This estimation technique is particularly advantageous as it allows for the differentiation between short-term dynamics and long-term equilibrium relationships while accommodating cross-sectional heterogeneity. The Panel ARDL approach is used to assess the extent to which economic growth and environmental pollution impact happiness levels in both the short run and the long run, providing deeper insights into the dynamic interplay between these factors.

Overall, this methodological framework provides a comprehensive and structured approach to examining the connections between happiness, economic growth, and environmental pollution. Consequently, it offers a more profound insight into the factors influencing subjective well-being across European countries during the period under study.

Econometric Estimation Results and Analysis

In this section, the econometric estimation results are presented in a systematic manner, following a structured and detailed approach to ensure a comprehensive understanding of the findings. The initial step in the analysis involves determining the presence of cross-sectional dependency among the variables, which is a critical aspect

in panel data analysis. To achieve this, multiple cross-sectional dependency tests are employed as it was outlined in table 2. The results obtained from these tests consistently indicate that all variables exhibit significant cross-sectional dependency. Given the presence of cross-sectional dependence, the subsequent pivotal stage in the process entails ascertaining the stationarity properties of the variables, as stationarity is a fundamental requirement for reliable econometric estimation.

Table 2. Cross-Section Dependency Tests

Variables	Breusch Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias corrected scaled LM	Pesaran CD
Happy	573.207***	32.309***	31.934***	7.838***
GDP	1687.539***	109.205***	108.830***	40.101***
EF	994.209***	61.361***	60.986***	29.276***

Given the finding that all variables are cross-sectionally dependent, the CIPS test is employed to ascertain the stationarity of the variables while the identified cross-sectional dependence is being accounted for. The outcomes of this stationarity assessment, as delineated in Table 2, uncover that, at their level form, the variables representing Happiness and GDP are stationary. However, the Ecological Footprint does not exhibit stationarity in its level form, which implies that it follows a non-stationary process initially. To address this issue, the first differencing method is applied to the Ecological Footprint variable, after which it becomes stationary.

Table 3. CIPS Test

	Level	Difference
Happy	-2.966**	--
GDP	-2.941**	--
EF	-2.701*	-3.220***

Furthermore, to evaluate the homogeneity of the series employed in the research, the Pesaran and Yamagata homogeneity test is conducted. The results from this test reveal that the variables are not homogeneous across the panel, indicating that their relationships vary across different cross-sections. This suggests that the effects of economic growth, environmental degradation, and happiness may differ depending on country-specific characteristics, institutional frameworks, or socio-economic conditions.

Table 4. Slope Heterogeneity Test

	Delta	Prob.
Adj.	-2.673	0.008
	-3.114	0.002

The Pedroni cointegration test is employed to ascertain the presence of a long-run relationship between the variables. The outcomes presented in Table 3 demonstrate that throughout all sub-statistics, the variables exhibit significant cointegration. This finding provides robust evidence supporting the existence of a stable long-run equilibrium relating the variables under consideration, despite their different integration orders. The

establishment of cointegration suggests that the variables utilized in the cointegration test exhibit long-run relations.

Table 5. Pedroni Residual Cointegration Test

Statistic	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>
Panel v Stat.	2.377	0.008
Panel rho Stat.	-4.968	0.000
Panel PP Stat.	-9.337	0.000
Panel ADF Stat.	-9.663	0.000
Group rho Stat.	-3.310	0.000
Group PP Stat.	-10.279	0.000
Group ADF Stat.	-10.415	0.000

Following the validation of cointegration, the subsequent step involves estimating the coefficient relationships in both the short-run and long-run contexts to determine how the variables influence each other over different time horizons with Panel ARDL. The Schwarz Information Criterion (SIC) is employed to specify the optimal panel lag structure, leading to the selection of the panel (1,1,0) model. The results of the short-run estimation indicate that the Error Correction Model (ECM) term is negative and statistically significant, with an estimated coefficient of -0.550. This negative ECM coefficient indicate that the system exhibits mean-reverting behavior, meaning that any short-term deviations from the long-run equilibrium will gradually correct themselves over time.

In the short-run analysis, a significant relationship is observed between Happiness and GDP, with GDP exerting a positive impact on Happiness. This finding aligns with existing economic theories suggesting that higher levels of income contribute to improved well-being of individuals. However, an interesting observation is that Environmental Pollution, as measured by the Ecological Footprint, does not exhibit a statistically significant short-term relationship with Happiness. This suggests that while economic growth plays an immediate and tangible role in shaping happiness levels, environmental degradation may not have an immediate impact on well-being. Instead, its effects may manifest gradually, influencing happiness over a longer time horizon rather than exerting an abrupt and direct influence in the short run.

When examining the long-run relationships, it is observed that GDP continues to have a positive and significant impact on Happiness, reinforcing the notion that sustained economic prosperity contributes to long-term improvements in well-being. Conversely, the Ecological Footprint exhibits a negative impact on Happiness in the long run, implying that an increase in environmental pollution and ecological degradation detrimentally affects overall well-being. This finding underscores a fundamental trade-off between economic growth and environmental sustainability. While economic progress enhances happiness, environmental degradation counteracts this effect, leading to a decline in overall well-being over time. The long-run negative relationship between ecological footprint and happiness highlights the importance of sustainable development policies that balance economic growth with environmental preservation.

Table 6. Panel ARDL Results

Variables	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Probability
Long Run Coefficients				
GDP	0.216	0.020	10.453	0.000
EF	-0.040	0.018	-2.137	0.033

Short Run Coefficients				
COINTEQ	-0.550	0.072	-7.638	0.000
GDP	0.624	0.307	2.028	0.043
C	-0.788	0.122	-6.441	0.000

Overall, the econometric analysis provides noteworthy insights into the complex interactions between economic prosperity, environmental sustainability, and societal well-being. The results of the study emphasize taking into account both economic and environmental factors when the determinants of happiness are to be evaluated. While economic growth positively influences happiness in both the short and long run, environmental degradation poses a significant long-term threat on societal well-being. This highlights the need for a balanced approach that fosters economic development while measures to mitigate environmental harm are simultaneously implemented.

Conclusion

The determinants of happiness have been a significant area of inquiry in the field of economics and social sciences. Initially, the relationship between income growth and happiness was considered a primary focus; however, as pioneered by Easterlin (1974), income alone has been recognized as an incomplete explanation. Consequently, scholars have extensively investigated other determinants of happiness to provide a more comprehensive understanding of the factors influencing well-being.

In addition to this, both academic discourse and policy discussions at national and international levels have increasingly emphasized environmental pollution as one of the most pressing issues of our time. Environmental degradation, as a crucial aspect of sustainability, is now acknowledged as a potential determinant of happiness. Given this context, the present study aims to examine both traditional economic factors—such as income growth—and environmental factors—specifically, pollution—on the overall happiness levels of countries. The analysis covers the period from 1996 to 2016, utilizing available data for selected countries.

The findings derived from econometric estimations provide robust evidence regarding these relationships. The Pedroni cointegration test confirms that the variables in the study exhibit a long-term equilibrium relationship, indicating that happiness, income growth, and environmental pollution are cointegrated. Furthermore, the results of the Panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model reveal both short-term and long-term dynamics between these variables. Specifically, GDP growth demonstrates a significant positive effect on happiness in both the short and long run, supporting the widely held notion that higher income levels contribute to greater national well-being. This finding lends support to the perspectives outlined by Veenhoven (1989), Veenhoven (1991), Veenhoven & Vergunst (2014), Kamilçelebi & Veenhoven (2024).

However, the study also finds that an increase in ecological footprint—used as a proxy for environmental degradation—has a long-term negative impact on happiness levels. This suggests that while economic growth enhances happiness, rising environmental pollution diminishes well-being over time. These findings align with previous research in the literature, including MacKerron and Mourato (2009), Ferrer-i-Carbonell and Gowdy (2007), and Tiwari (2011), which similarly highlight the adverse effects of environmental pollution on happiness.

These findings highlight the complex interplay between economic growth and environmental factors in shaping happiness. While the positive effect of GDP growth on well-being is evident across both short and long terms, this relationship persists even in high-income regions such as Europe, suggesting that economic progress continues to contribute to happiness regardless of wealth levels. However, the negative impact of the ecological footprint on happiness underscores the cost of environmental degradation, revealing that unchecked pollution and resource overuse can erode the gains in well-being achieved through economic development. This dual dynamic calls for a balanced policy approach: fostering economic growth remains crucial for enhancing happiness, but without simultaneous efforts to reduce environmental harm, long-term well-being may be compromised. Consequently, implementing sustainable development strategies that prioritize ecological conservation alongside economic objectives is essential for ensuring lasting improvements in quality of life and

environmental stability. Future research could build on these insights by examining regional differences in how environmental pressures affect happiness and exploring the role of income inequality in moderating the relationships between growth, environment, and well-being. In this context, further econometric analyses incorporating the subcomponents of the Ecological Footprint, as well as policy-oriented variables such as green infrastructure investments, ecological taxation systems, and environmental education initiatives, may offer deeper insights into the mechanisms through which sustainability-oriented policies influence well-being and economic outcomes. Such approaches would enrich the understanding of how multidimensional environmental strategies contribute to both ecological balance and societal welfare. Additionally, evaluating the impact of targeted sustainability policies on happiness outcomes would provide practical guidance for policymakers aiming to promote both prosperity and ecological health.

Declaration of Conflicting Interests

The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

I hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported by a researcher.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was not obtained for this study because I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

AI Disclosures Statement

In the preparation of this paper, AI-based tools (DeepL and ChatGPT) were utilized for proofreading purposes. The AI tools were employed solely as supportive instruments to enhance linguistic clarity and coherence. The ideas, analyses, and arguments presented in the chapter remain entirely the responsibility of the author.

References

- Apergis, N., & Majeed, M. T. (2021). Greenhouse gas emissions and cross-national happiness: A global perspective. *Air Quality, Atmosphere & Health*, 14(8), 1289–1300. <https://doi.org/10.1007/s11869-021-01019-5>
- Balsalobre-Lorente, D., Ibáñez-Luzón, L., Usman, M., & Shahbaz, M. (2022). The environmental Kuznets curve, based on economic complexity, and the pollution haven hypothesis in PIIGS countries. *Renewable Energy*, 185, 1441–1455.
- Diener, E., Tay, L., & Oishi, S. (2013). Income and happiness. *Psychological Science*, 24(1), 1–9. <https://doi.org/10.1177/0956797612458806>
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In *Nations and households in economic growth* (pp. 89–125). <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-205050-3.50008-7>
- Eurobarometer. (2017). *Share of people who are happy (Eurobarometer 2017)* [Dataset]. Processed by Our World in Data.

- Ferrer-i-Carbonell, A., & Gowdy, J. M. (2007). Environmental degradation and happiness. *Ecological Economics*, 60(3), 509–516. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.12.005>
- Fotourehchi, Z., & Ebrahimpour, H. (2019). Happiness, economic growth and air pollution: An empirical investigation. *International Journal of Happiness and Development*, 5(1), 1. <https://doi.org/10.1504/ijhd.2019.098047>
- Global Footprint Network. (2025). Retrieved January 10, 2025, from <https://www.footprintnetwork.org>
- Guo, S., Wang, W., & Zhang, M. (2020). Exploring the impact of environmental regulations on happiness: New evidence from China. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(16), 19484–19501. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08508-7>
- Ivanova, K. A. (2023). Understanding happiness in the philosophical aspect. *Hileya: Scientific Bulletin/Gileya*, 183, 20–31.
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489–16493.
- Kamilçelebi, H., & Veenhoven, R. (2024). Economic growth and happiness in nations between 1946–2019: The demise of the Easterlin paradox. [Journal Name]. (Add details or mark as unpublished if not yet published.)
- Kartal, M. T., Depren, S. K., Kirikkaleli, D., Depren, Ö., & Khan, U. (2022). Asymmetric and long-run impact of political stability on consumption-based carbon dioxide emissions in Finland: Evidence from nonlinear and Fourier-based approaches. *Journal of Environmental Management*, 316, 116043. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.116043>
- Kellert, S. R., & Wilson, E. O. (1993). *The biophilia hypothesis*. Island Press.
- Khan, M. A., Riaz, H., Ahmed, M., & Saeed, A. (2022). Does green finance really deliver what is expected? An empirical perspective. *Borsa Istanbul Review*, 22(3), 586–593. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.07.006>
- Kirikkaleli, D., Güngör, H., & Adebayo, T. S. (2022). Consumption-based carbon emissions, renewable energy consumption, financial development and economic growth in Chile. *Business Strategy and the Environment*, 31(3), 1123–1137. <https://doi.org/10.1002/bse.2945>
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *American Economic Review*, 45(1), 1–28.
- Leitão, N. C., Dos Santos Parente, C. C., Balsalobre-Lorente, D., & Cantos Cantos, J. M. (2023). Revisiting the effects of energy, population, foreign direct investment, and economic growth in Visegrad countries under the EKC scheme. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(6), 15102–15114.
- Li, J., Irfan, M., Samad, S., Ali, B., Zhang, Y., Badulescu, D., & Badulescu, A. (2023). The relationship between energy consumption, CO₂ emissions, economic growth, and health indicators. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2325. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032325>
- MacKerron, G., & Mourato, S. (2009). Life satisfaction and air quality in London. *Ecological Economics*, 68(5), 1441–1453. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.10.004>
- Marks, N., Abdallah, S., Simms, A., & Thompson, S. (2006). The (un)happy planet index: An index of human well-being and ecological impact. *New Economics Foundation*.
- Morawetz, D., Atia, E., Bin-Nun, G., Felous, L., Gariplerden, Y., Harris, E., Soustiel, S., Tombros, G., & Zarfaty, Y. (1977). Income distribution and self-rated happiness: Some empirical evidence. *The Economic Journal*, 87(347), 511–522. <https://doi.org/10.2307/2231556>
- Numan, U., Ma, B., Sadiq, M., Bedru, H. D., & Jiang, C. (2023). The role of green finance in mitigating environmental degradation: Empirical evidence and policy implications from complex economies. *Journal of Cleaner Production*, 400. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136693>
- Oswald, A. J. (1997). Happiness and economic performance. *The Economic Journal*, 107(445), 1815–1831.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653–670.
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597–625.

- Pesaran, H. M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.671050>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Rehdanz, K., & Maddison, D. (2009). The amenity value of climate to households in Germany. *Oxford Economic Papers*, 61(1), 150–167. <https://doi.org/10.1093/oep/gpn016>
- Sacks, D. W., Stevenson, B., & Wolfers, J. (2012). Subjective well-being, income, economic development, and growth. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(49), 19953–19958. <https://doi.org/10.1073/pnas.1214399110>
- Sarkodie, S. A., & Strezov, V. (2019). Effect of foreign direct investments, economic development, and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries. *Science of The Total Environment*, 646, 862–871. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.07.365>
- Savaş, Y. (2025) Examining the link between load capacity and income inequality: evidence from OECD countries. *Environment Development and Sustainability* 27(3), 8065–8083. <https://doi.org/10.1007/s10668-025-06025-6>
- Tiwari, A. K. (2011). Happiness and environmental degradation: What determines happiness? *Economics Bulletin*, 31(4), 3192–3210.
- Tiwari, A. K., & Mutascu, M. (2015). The relationship between environmental degradation and happiness in 23 developed contemporary economies. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 26(2), 301–321. <https://doi.org/10.1108/meq-05-2014-0077>
- Veenhoven, R. (1989). National wealth and individual happiness. In K. G. Grunert & F. Ölander (Eds.), *Understanding economic behaviour* (pp. 9–32). Kluwer Academic/Plenum Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-009-2470-3_2
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative? *Social Indicators Research*, 24(1), 1–34. <https://doi.org/10.1007/BF00292648>
- Veenhoven, R., & Vergunst, F. (2014). The Easterlin illusion: Economic growth does go with greater happiness. *International Journal of Happiness and Development*, 1(4), 311–343. <https://doi.org/10.1504/IJHD.2014.066115>
- Wang, Y., Han, R., & Kubota, J. (2016). Is there an environmental Kuznets curve for SO₂ emissions? A semiparametric panel data analysis for China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1182–1188. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.143>
- Welsch, H. (2006). Environment and happiness: Valuation of air pollution using life satisfaction data. *Ecological Economics*, 58(4), 801–813. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.09.006>
- Welsch, H. (2009). Implications of happiness research for environmental economics. *Ecological Economics*, 68(11), 2735–2742. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.06.003>
- Welsch, H., & Kühling, J. (2009). Using happiness data for environmental valuation: Issues and applications. *Journal of Economic Surveys*, 23(2), 385–406. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2008.00566.x>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Son yıllarda, mutluluk kavramı çeşitli akademik disiplinlerce artan bir ilgiyle ele alınmaktadır. Bu artan akademik ilginin temelinde, genellikle öznel iyi oluş (subjective well-being) olarak kavramsallaştırılan mutluluğun, hem toplumsal ilerlemenin hem de bireysel yaşam kalitesinin önemli bir göstergesi olduğu yönündeki farkındalık yatmaktadır. Geleneksel ekonomik göstergeler –örneğin gelir düzeyi ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)– her ne kadar bilgi verici olsa da, insan refahını anlamada sınırlı bir çerçeveye sunmaktadır. Bu nedenle, araştırmacılar mutluluğun çok boyutlu belirleyicilerini daha derinlemesine incelemeye yönelmiş; maddi refahın, duygusal ya da psikolojik tatmini garanti etmediğini kabul eden bütüncül bir bakış açısını benimsemeye başlamışlardır. Bu paradigma değişimi, sosyal ve ekonomik etkenlerin yanı sıra giderek artan biçimde çevresel boyutları da içeren bir iyi oluş analizinin önünü açmıştır. Ekonomi disiplini özelinde, erken dönem araştırmalar, mutluluk ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiye odaklanmış ve artan servetin yaşam memnuniyetini artırdığı varsayımıyla hareket etmiştir. Özellikle temel ihtiyaçların karşılanmadığı düşük gelirli gruplarda bu varsayımı destekleyen ampirik bulgular elde edilmiş olsa da, sonraki çalışmalar gelir düzeyinin belirli bir eşik değerini aşmasının ardından mutluluk üzerindeki marjinal etkisinin azaldığını ortaya koymuştur. "Easterlin Paradoksu" olarak adlandırılan bu olgu, mutluluğun alternatif belirleyicilerinin araştırılmasını teşvik etmiştir. Bu bağlamda, çevresel kalite giderek daha fazla önem kazanan ancak yeterince takdir edilmeyen bir faktör olarak öne çıkmıştır. Artan sayıda kanıt, doğal çevrenin durumunun bireylerin öznel iyi oluşlarını biçimlendirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koyarak, mutluluğun başlıca belirleyicisi olarak ekonomik göstergelere verilen önceliği sorgulamaktadır. Bu alandaki giderek genişleyen literatür, çevresel bozulmanın –özellikle kirlilik ve ekolojik kaynakların aşırı tüketimi biçiminde– insan refahı üzerinde derin olumsuz etkiler yaratabileceği yönündeki önemli bir endişeye işaret etmektedir. İklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik konularına yönelik farkındalığın artmasıyla birlikte, araştırmalar ekolojik koşulların psikolojik ve duygusal sağlıkla nasıl kesiştiğini incelemeye yönelmiştir. Hava ve su kirliliği, karbon emisyonları ve doğaya yönelik kamuoyu tutumları gibi çeşitli çevresel göstergeleri temel alan çok sayıda çalışma, bu unsurların yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu çalışmalar farklı bölge ve demografik grupları kapsayarak, çevresel stres faktörlerinin bireysel ve toplumsal mutluluğu nasıl etkilediğine dair ayrıntılı bir anlayış sunmaktadır. Örneğin, kirlilik düzeyleri, ekonomik kalkınma düzeyi ve çevreye yönelik kültürel yaklaşımlardaki bölgesel farklılıkların, ekolojik kalite ile iyi oluş arasındaki ilişkiyi belirlediği ve bu nedenle bağlama özgü analizlerin gerekliliğini ortaya koyduğu saptanmıştır.

Bu çalışma, çevresel bozulmanın mutluluk üzerindeki etkisini ekolojik ayak izi göstergesi aracılığıyla ampirik olarak inceleyerek mevcut literatüre katkı sağlamaktadır. Daha önce benzer temalar araştırılmış olmakla birlikte, bu çalışma, 1996–2016 dönemini kapsayan ve 15 Avrupa ülkesine ait dengeli panel verisinden yararlanmasından özgün bir katkı sunmaktadır. Zaman ve ülke düzeyinde çok boyutlu bir çerçeve sunması, analiz sonuçlarının genellenebilirliğini ve sağlamlığını artırmaktadır. Ayrıca panel veri yöntemlerine dayalı gelişmiş ekonometrik tekniklerin uygulanması, bulguların güvenilirliğini pekiştirmektedir. Bu çalışmada öznel iyi oluş, Eurobarometer (2017) anketine dayalı olarak yaşamından "çok memnun" ya da "oldukça memnun" olduğunu belirten bireylerin oranı ile temsil edilmektedir. Çevresel bozulma, Global Footprint Network tarafından sağlanan ekolojik ayak izi göstergesi aracılığıyla ölçülürken, ekonomik refah ise sabit 2015 ABD doları cinsinden ifade edilen reel GSYİH verisiyle temsil edilmektedir. Söz konusu değişkenlerin seçimi, hem kuramsal hem de ampirik gerekçelere dayalı olarak, veri erişilebilirliği ile analitik titizlik arasında bir denge kurulması amacıyla yapılmıştır. Analize dahil edilen ülkeler şunlardır: Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç ve Birleşik Krallık. Bu ülkeler, Avrupa'daki farklı ekonomik ve çevresel bağlamları yansıtan temsili bir örneklem sunmaktadır. Metodolojik çerçevede, sonuçların geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla çeşitli ekonometrik prosedürler uygulanmıştır. İlk aşamada, panel birimler arasındaki bağımlılığı test etmek üzere Çapraz Kesit Bağımlılığı (CSD) Testleri gerçekleştirilmiş; ardından değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için CIPS birim kök testi uygulanmıştır. Bulgular, mutluluk ve ekonomik büyümenin seviyede durağan, ekolojik ayak izinin ise birinci farkta durağan olduğunu göstermektedir. Ülkeler arasında eğim katsayılarının heterojenliğini dikkate almak amacıyla Pesaran ve Yamagata testi ile eğim homojenliği test edilmiştir. Test sonuçları, değişkenler arasındaki ilişkinin ülkeler genelinde tekdüze olmadığını ortaya koyarak eğim heterojenliğini doğrulamıştır. Ardından, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini test etmek amacıyla Pedroni Artık Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Eşbütünleşmenin varlığı doğrulandıktan sonra, kısa ve uzun dönemli dinamikleri incelemek amacıyla Panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) model kullanılmıştır.

Ampirik bulgular, ekonomik büyümenin mutluluk üzerinde anlamlı ve kısa vadeli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyarak, maddi refahın öznel iyi oluş üzerindeki olumlu etkisine dair geleneksel görüşü teyit etmektedir. Öte yandan, çevresel bozulmanın (ekolojik ayak iziyle ölçülen) kısa vadede mutluluk üzerinde doğrudan bir etkisinin gözlenmediği görülmektedir. Bu durum, bireylerin çevresel bozulmanın olumsuz etkilerini hemen fark edememeleri ya da bu etkilere zamanla uyum sağlamaları ile açıklanabilir. Ancak uzun vadede, ekolojik ayak izi ile mutluluk arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve kirlilik yoluyla süregelen çevresel tahribatın yaşam kalitesini zamanla aşındırarak öznel iyi oluşu azalttığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma ekonomik ve çevresel etkenlerin mutluluğun oluşumunda oynadığı ikili rolü ortaya koymaktadır. Ekonomik büyüme, iyi oluşun önemli bir belirleyicisi olmaya devam etse de, çevresel bozulmanın uzun vadeli olumsuz etkileri bu kazanımları gölgeleyebilir. Bu nedenle, politika yapıcıların ekonomik hedefler ile çevresel sürdürülebilirlik arasında denge kuran daha bütüncül bir kalkınma yaklaşımını benimsemeleri, uzun vadeli mutluluğun ve toplumsal direncin sağlanması açısından elzemdir.

A NEW PARADIGM OF THE DIGITAL AGE: DIGITAL NOMADS AND THEIR TAXATION DİJİTAL ÇAĞIN YENİ PARADİGMASI: DİJİTAL GÖÇEBELER VE VERGİLENDİRİLMESİ

Orçun AVCI

Aksaray University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Department of Public Finance

orcun.avci@outlook.com

ORCID: 0000-0002-7917-9802

Hüseyin DİRİCAN

Aksaray University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Department of Public Finance

huseyindirican@aksaray.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6970-5821

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

22.08.2025

Kabul Tarihi:

25.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Dijitalleşme,
Dijital Göçebeler,
Bilgi Teknolojileri,
Yapay Zekâ.

Keywords

Digitalization,
Digital Nomads,
Information
Technology,
Artificial Intelligence.

The development of digitalization and computer technology has enabled all tasks and operations to be carried out online, thereby increasing labor mobility. In this context, digital nomadism has emerged as an alternative to traditional working conditions, offering new workspaces and employment opportunities. Digital nomads are individuals who make advanced use of technological tools such as information technology, artificial intelligence, and cloud computing, and generate income through these areas. In this regard, it is of great importance both to ensure the taxation of the income they earn and to attract them to the country through appropriate tax regime policies. Within this scope, the aim of the study is to evaluate the taxation principles of digital nomads, who are the new actors of the digital world, as well as the regulations implemented in Türkiye. For this purpose, the document analysis method, one of the qualitative research techniques, was used in the study. The study examined digital nomad visa practices, which are the most important policy tools developed to encourage digital nomads both globally and in Türkiye. As a result of the study, it was concluded that the current visa program in Türkiye needs to be improved. Accordingly, the study presents recommendations aimed at enhancing the existing visa program, which constitutes the original contribution of this research.

ÖZ

Dijitalleşme ve bilgisayar teknolojisinin gelişmesi tüm iş ve işlemlerin online olarak yürütülmesine olanak tanıyarak iş gücü hareketliliğini artırmıştır. Bu anlamda geleneksel çalışma koşullarına alternatif olarak yeni çalışma alanları ve istihdam olanakları arasında yer alan dijital göçebelik ortaya çıkmıştır. Dijital göçebeler; bilgi teknolojisi, yapay zekâ ve bulut bilişim gibi teknolojik araçları ileri düzeyde kullanan ve bu alanlar üzerinden gelir elde eden kişilerdir. Bu yönüyle bir taraftan elde ettikleri gelirin vergilendirilmesi diğer taraftan uygun vergi rejimi politikaları ile ülkeye kazandırılmaları büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, dijital dünyanın yeni aktörleri olan dijital göçebelerin vergilendirilme esaslarını ve Türkiye’de hayata geçirilen düzenlemeleri değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada dünyada ve Türkiye’de dijital göçebeleri teşvik edebilmek için geliştirilen en önemli politika aracı olan dijital göçebe vize uygulamaları incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’deki mevcut vize programının geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın özgün yönünü oluşturan, mevcut vize programının iyileştirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1770478>

Atıf/Cite as: Avcı, O., & Dirican, H. (2025). A new paradigm of the digital age: Digital nomads and their taxation. *Neşşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1393-1411.

Introduction

Looking back at the history of humanity, it is evident that technological advancement has brought about significant changes in societal life. These effects are multifaceted and profound, often manifested in social, economic, cultural, and environmental domains. Technological progress can lead to fundamental transformations in production processes and business practices. In this context, such shifts have historically resulted in the disappearance of certain professions and the emergence of new work processes based on different skill sets. The digital transformation in question refers to a process that encompasses the rapid development of technology and digital communication, the emergence of new forms of communication, information sharing and broader societal change.

Digitalization has led to the emergence of new fields such as big data analytics, artificial intelligence (AI), machine learning, and cybersecurity, along with the creation of new professions in these areas. Naturally, these new professions have required the development of new skill sets. The lack of sufficient competence of traditional labor in these emerging fields has brought the issue of a talent or skills gap to the forefront. At this point, workers have begun to make efforts toward continuous learning and self-improvement in order to remain relevant in the new order. Due to the efficiency brought by digital technologies, employees are trying to adapt to the rapidly changing structure to avoid job loss. Digital platforms, as products of digital technologies, have eliminated the need for physical presence, thereby increasing opportunities for freelance work and entrepreneurship. As a result, individuals have started to embrace the working conditions shaped by digital transformation and have begun to move away from traditional job models.

At this point, the concept of digital nomadism has emerged as one of the new work models. It is not a profession but a way of life. The flexible employment opportunities brought about by digitalization, combined with the aspiration for higher levels of prosperity fueled by globalization, have increased the mobility of skilled labor and given the nomadic culture a new form. As a result of this process, the income generated by digital nomads and the taxation of such income have come to the forefront. The taxation of digital nomads, who are increasingly growing in number and have become key actors in the digital world, has become a matter of great importance for governments. This is because taxing the income of digital nomads provides a potential source of revenue for governments.

On the other hand, due to the nature of their work, digital nomads have the right to choose a country with a tax regime that suits their needs. At this point, the tax advantages offered by countries to digital nomads come to the forefront. Therefore, the taxation of digital nomads has two significant implications. The first is that taxation provides a potential source of revenue for governments. The second is that digital nomads are unlikely to relocate to countries with tax regimes that do not align with their preferences. Ultimately, countries' perspectives on digital nomads as the new actors of the labor market and their stance on taxation are of great importance.

In recent years, countries have begun to implement new measures and offer various tax incentives to attract digital nomads. The most significant of these measures has been the introduction of special visa programs, first launched by Estonia in 2020. Through these dedicated visa schemes, countries aim to encourage digital nomads to come and reside within their borders. In addition to visa programs, countries also offer various tax advantages in an effort to increase their attractiveness as a destination for digital nomads.

Based on this, the aim of the study is to identify the challenges encountered in the taxation of digital nomads as an outcome of the digitalization process and to offer recommendations for improving the implementation of the *digital nomad visa* in the context of Türkiye. For this purpose, the study employed the document analysis method, a qualitative research technique, to examine relevant literature, official regulations of various countries, and reports published by different organizations involving the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), United Nations World Tourism Organization (UNWTO), and others. A review of the existing literature reveals that most studies focus on the concept of digital nomadism across various disciplines. While there are also studies specifically addressing the taxation of digital nomads in the Turkish context, these are found to be limited in number and scope. Moreover, as of 2024, when Türkiye began implementing its digital nomad visa program, there has been a lack of critical and constructive evaluations or recommendations regarding the initiative. This situation has played a significant role in shaping the motivation behind the study. The development and refinement of the digital nomad visa program, a relatively new initiative, is important

both in terms of encouraging digital nomads to come to Türkiye and in terms of the potential revenue that may be generated as a result. In this regard, the suggestions made in this study for enhancing Türkiye's digital nomad visa program constitute its original contribution and are expected to add value to the field.

The study first explains the concept of digital nomadism. It then discusses the advantages and disadvantages that digital nomads experience as a result of their lifestyle. Subsequently, the taxation of digital nomads and the challenges they face are examined. Following this, examples from different countries regarding the taxation of digital nomads are analyzed. Finally, the study addresses the taxation of digital nomads in Türkiye and the current features of the special visa program offered to them, concluding with recommendations for improving this visa program.

Digital Nomads: Conceptual Framework

The term *digital nomad*, first introduced in the 1997 work *Digital Nomad* (Makimoto & Manners, 1997, p. 14), generally refers to individuals, often young professionals, who are able to conduct their work online. These individuals simultaneously work and maintain a lifestyle independent of location by traveling internationally (Reichenberger, 2018, p. 369). Digital nomads are people who live technology-enabled lives, independent of geographic location (OECD, 2022, p. 2). According to another definition, digital nomads are individuals who leverage widespread internet access and portable computing technologies to work without being tied to any particular place, using this freedom to explore the world (Mancinelli, 2020, p. 5).

Makimoto and Manners argued that new technological advancements could revolutionize work and leisure preferences by fundamentally reversing traditional patterns (Makimoto & Manners, 1997, pp. 14-15). Indeed, technological developments such as the internet, mobile phones, and electronic positioning devices have enabled many individuals to work geographically distant from their homes and independently of physical offices (Wood, 2005, p. 50). The global proliferation of the internet, advancements in video conferencing tools, online collaboration platforms, and cloud solutions have made the digital nomad lifestyle feasible (OECD, 2022, p. 2). In particular, the development of the internet has radically transformed the concept of work, introducing new employment opportunities and possibilities that had not existed until recently. Alongside the digitalization process driven by the internet, many people are now able to combine work with the opportunity to travel the world (Russell, 2013; Woldoff & Litchfield, 2021, p. 16).

Digital nomads, having mobile job opportunities, can live and work anywhere in the world as long as they have internet access. This freedom makes digital nomads location-independent. In this way, they can sell or rent out their possessions and easily leave their homes to work wherever they choose (Woldoff & Litchfield, 2021, p. 13). The existence of digital nomads is based on achieving a satisfying work-life balance oriented toward freedom and self-actualization. Their desire to travel can be interpreted not only as a location-based activity but also as a self-focused experience and a search for identity. This situation allows digital nomads to realize themselves individually and create their own living conditions (Mancinelli, 2020, p. 5).

Digital nomadism is regarded as a new lifestyle and way of working, particularly as a result of digital developments in the 21st century. Along with the aforementioned developments, the desire for self-fulfillment and the opportunity for free choice have increased individuals' international mobility. This mobility has been addressed in academic studies and categorized as residential tourism, second-home tourism, seasonal migration, lifestyle migration, global nomadism, bohemian lifestyle migration, and digital nomadism (Hannonen, 2020, p. 335). Individuals who operate as digital nomads utilize digital technologies. By working remotely from anywhere in the world, they form a new category of mobile professionals (Makimoto, 2013, p. 40). Digital nomads carry out their activities by combining travel, location-independent work, and flexible working hours (van den Broek et al., 2023, p. 1).

It has previously been stated that digital nomads have the freedom to travel and can work from locations of their own choosing. However, it is important to acknowledge that appealing scenery and pleasant weather conditions alone do not constitute sufficient factors for digital nomads when selecting their place of work. In addition to these, countries must also meet essential needs such as accessible transportation, flexible accommodation options, reliable internet connectivity, and affordable cost of living (Bozzi, 2024, p. 10). There are three main factors that have accelerated the development of digital nomadism: mobile smart devices, high-speed networks, and cloud computing technology (Makimoto, 2013, p. 41). In addition, the recent advancement

of social media and AI has also become a driving force behind digital nomadism. Indeed, the development of social media and AI tools has created new areas of work for digital nomads. These recent developments are believed to have contributed to the increase in the number of digital nomads. Moreover, the decreasing cost of global travel and the growing number of destinations have further encouraged digital nomadism (van den Broek et al., 2023, p. 2).

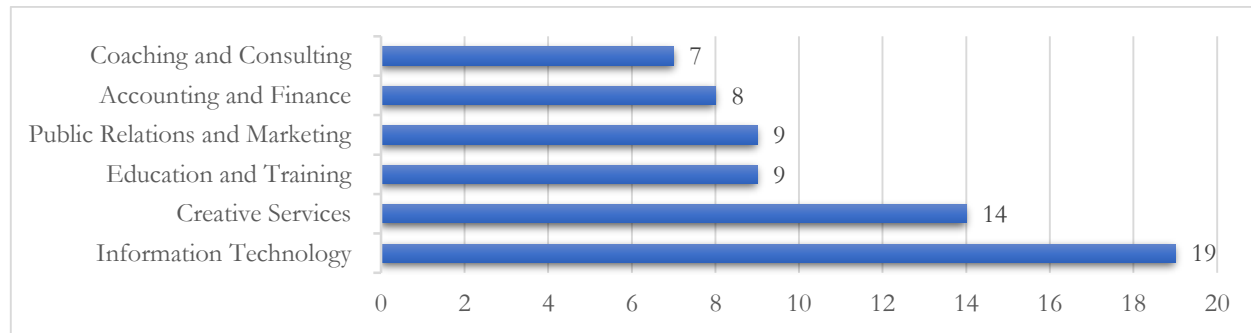

Chart 1. Digital Nomads' Fields of Activity (%)

Source: (MBO Partners, 2024, pp. 12-13).

Chart 1 shows the areas of activity of digital nomads. As seen, digital nomads most frequently work in the information technology field (19%). On the other hand, they also operate in various other fields such as creative services (14%), education and training (9%), public relations and marketing (9%), accounting and finance (8%), and coaching and consulting (7%). The common feature of these professions is that the work can be carried out remotely and with digital tools. As previously mentioned, due to the nature of their work, which relies on the internet and digital tools, digital nomads possess technical and AI skills. 79% of digital nomads stated that they are early adopters of technology, and 76% reported using technology specifically to enhance their competitive advantage. Additionally, 81% of digital nomads said they conduct their work remotely through digital connections, and 46% indicated that they earn income within the *creator economy*, which requires strong social media and internet skills. Compared to other workers, digital nomads have a higher rate of AI usage and proficiency. 79% of digital nomads reported using AI tools in their work. In terms of AI usage levels, 76% of digital nomads were identified as advanced users and 51% as intermediate users. Among other workers, the overall AI usage rate is 60%, with only 24% being advanced users and 45% intermediate users (MBO Partners, 2024, pp. 12–13).

Digital nomadism, a form of hyper-mobility related to professional life, contributes to shaping the living standards of mobile professionals and to the normalization of international work practices. Conceptually, digital nomads differ from remote workers, workationers, and expatriate professionals. This is because these other groups are not defined by a lifestyle that involves constant or permanent travel. In this sense, the conceptual distinction is important, as digital nomads have unique travel patterns characterized by temporal and spatial features. For instance, a report by MBO Partners states that digital nomads stay an average of 5.7 weeks in a single destination and visit approximately 6.6 different destinations throughout the year (MBO Partners, 2024, p. 11). These data highlight the distinctiveness of digital nomads when compared to other forms of professional mobility that may still involve returning to a traditional office setting. These characteristics of digital nomads have led to the frequent use of terms such as location-independent, free, and hyper-mobile when describing their lifestyle (Toivanen, 2025, p. 6). Furthermore, the Covid-19 pandemic, which emerged at the end of 2019, both restricted people's physical mobility and simultaneously accelerated digitalization (Çimen, 2021, p. 94; Hermann & Paris, 2020, p. 330; Toivanen, 2025, p. 2; van den Broek et al., 2023, p. 2). In particular, the mainstreaming of remote work following Covid-19 played a significant role in the rise of digital nomad numbers (Milošević et al., 2025, p. 171). As the number of digital nomads has grown rapidly, both public and private sectors have launched new initiatives targeting this group. Special visa schemes and the development of co-living spaces are among the most common of these initiatives. Despite these efforts, there remains much to

explore regarding the demographics, impacts, and travel patterns of digital nomads (Bozzi, 2024, p. 1; Toivanen, 2025, p. 5).

Advantages and Disadvantages of Digital Nomads

Digital nomadism offers individuals many advantages that they may not have experienced in their previous lives. Unlike remote workers of past decades who used the flexibility of remote work to work from home, reduced commuting costs, avoided office distractions, and accommodated childcare schedules, digital nomads take advantage of remote work to travel the world (Thompson, 2019, p. 27). The figure of the digital nomad represents a person who can work anywhere with the help of a laptop, no matter where they go (Müller, 2016, p. 345). Digital nomads work remotely while traveling at the same time. They can continue their work even from very distant locations. For employees who love to travel, digital nomadism offers a significant advantage. Therefore, for individuals who enjoy traveling and experiencing different cultures closely, digital nomadism is an important benefit enabled by technology (Günsan, 2024, p. 123).

The advantages of digital nomadism can be considered from the perspectives of both employees and employers. For employees, the first advantage is flexible working hours. The freedom to work anytime and anywhere is a significant benefit for digital nomads. This allows them to customize their work environments according to their preferences. By working in different locations such as cafés, beaches, or co-working spaces of their choice, they can increase their motivation and creativity. Secondly, being part of a community with similar mindsets is important for gaining professional experience. It can enhance an individual's human capital in the relevant field. Thirdly, working on different projects allows them to expand their skills and enrich their portfolios. Thus, digital nomads closely follow business models created by advancements in information and communication technologies. Being *in the heart of the action* enables them to directly implement new-generation business models. Working in diverse projects and environments facilitates the development of various skills. Fourthly, they can establish a work-life balance more comfortably compared to traditional employees. Finally, in some cases, highly sought-after talents may be able to demand higher wages. From the employers' perspective, the first advantage is cost-effectiveness. There are fewer fiscal responsibilities and fixed costs compared to full-time employees. Secondly, there is the possibility to flexibly utilize a wide and diverse talent pool. Thirdly, digital nomads can quickly adapt to changes in workload. Then, there is less managerial burden. In other words, responsibilities such as human resources processes and office administration are reduced (Khang et al., 2024, p. 5; Shvetsova, 2022, p. 26).

However, digital nomadism also has various disadvantages. For example, digital nomads who travel to different countries to both work and explore cultures often have to deal with visa requirements involving bureaucratic procedures. While some countries offer special visas specifically for digital nomads, others operate with quite complex regulations. It is therefore crucial for those who adopt this lifestyle to be flexible and creative in coping with these challenges and in taking advantage of opportunities.

Compared to regular employees, some challenges faced by those adopting these work models include lower wages, lack of steady income due to project-based work, costs of technological equipment, and difficulty maintaining a work-life balance. Digital nomads, who have the freedom to decide in which city, in which job, and for how long they want to work, may also choose to work long hours and days to finish their tasks early in order to dedicate more time to their private lives. Due to factors such as the widespread use of new media technologies and increased mobility, digital nomads lead a lifestyle in which time and space become ambiguous and intertwined (İli & Büyükbaykal, 2023, p. 74).

The disadvantages of digital nomadism can be considered from the perspectives of both employees and employers. For employees, the primary disadvantage is the stress caused by the lack of regular income and job security. Since digital nomads are often freelancers or entrepreneurs, their income may be unpredictable. This can make fiscal planning and saving difficult. The fluctuating nature of their earnings may leave them uncertain when making important life decisions. Secondly, digital nomads typically offer their labor through digital platforms on a project basis. This often results in a lack of job security and social protection. Thirdly, there is irregular income, or fluctuations in income between projects. Another issue is the intensifying competition due to the increasing number of freelancers. Fifth, opportunities for teamwork and workplace socialization are limited. While constantly traveling, digital nomads may meet new people, they may struggle to form lasting, deep

friendships. This can lead to a sense of not belonging and eventually cause feelings of loneliness. Finally, it is possible to mention the difficulty of managing the tax and fiscal affairs of digital nomads. Digital nomads may face tax-related issues due to the intricate and case-specific nature of the tax laws in the countries they visit. From the employers' perspective, even more challenges arise. First, the quality of workers may vary. Hiring external workers to complete tasks can make it difficult to ensure desired standards. Second, digital nomads often require training and orientation after being hired, which results in additional costs for employers. Third, flexibility can weaken workplace loyalty and team spirit. It may become difficult for remote workers to integrate themselves into the company culture. Furthermore, hiring on-demand may complicate workforce planning. It is not always possible to respond quickly to fluctuations in demand. Fifth, tax obligations related to workers' employment status may become complicated. This issue is discussed in detail in the study. Lastly, if employers continuously prioritize hiring digital nomads, it may create a negative image concerning trust and job satisfaction among their in-house employees (Khang et al., 2024, p. 6; Shvetsova, 2022, p. 27). It is possible to categorize the emerging advantages and disadvantages of digital nomads from the perspectives of both employees and employers, which are summarized in Table 1.

Table 1. Advantages and Disadvantages of Digital Nomadism

Advantages	In terms of the employees	<i>Remote and flexible working hours</i> <i>Minimal commuting costs</i> <i>Freedom to travel</i> <i>Opportunity to experience different cultures</i> <i>Personalized working environment</i> <i>Diverse portfolio</i> <i>Easy work/life balance</i> <i>Opportunity to demand higher pay</i>
	In terms of the employers	<i>Cost effectiveness</i> <i>Wide employee/ talent portfolio</i> <i>Minimal administrative expenses (office, stationery, etc.)</i>
Disadvantages	In terms of the employees	<i>Complexity of bureaucratic processes</i> <i>Irregular income</i> <i>High technological costs</i> <i>Imbalance between work and personal life</i> <i>Uncertainty of time and location</i> <i>Lack of job security</i> <i>Inability to socialize in the workplace</i> <i>Complex tax obligations</i>
	In terms of the employers	<i>Variability in employee quality</i> <i>Difficulty in employee training and orientation</i> <i>Weak team spirit</i> <i>Weak organizational commitment</i> <i>Challenges in managing tax obligations</i>

Source: (Created by the authors).

Taxation of Digital Nomads and the Issues Encountered

The working style of digital nomads has triggered the opening of a new chapter regarding the taxation of the digital economy. This is because such a working model eliminates the requirement of physical presence, which is traditionally sought in international taxation. The revolution brought about by digital nomadism raises the need to reconsider the concept of physical presence, which is a prerequisite for determining tax residency and the taxation of employment income (Pignatari, 2023, p. 386). Tax residency, or domicile, represents an important criterion for international taxation and constitutes the place where the taxpayer's ability to pay, which can also be described as their personal circumstances, can theoretically be better observed. While residents are taxed on a universal basis (i.e., income earned both within and outside the region), non-residents are taxed only on income earned within the jurisdiction. Furthermore, it is observed that double taxation agreements apply only to residents of one or both contracting states, and that OECD Model Tax Convention has historically preferred taxation in the state of residence. At this point, it is possible for digital nomads to face certain challenges regarding taxation. When it comes to the allocation of taxation rights over employment income between the

country of residence (where the employee resides) and the *country of work* (where the employment is physically carried out), countries generally rely on bilateral tax treaties based on the OECD Model Tax Convention (Bozdoğanoglu, 2024, pp. 120–121).

When the existing taxation principles around the world are examined, it is seen that, with some exceptions, taxation based on the residency criterion is generally applied. According to this rule, if a person temporarily migrates to another country but conducts activities there for less than 183 days within any 12-month period, the source country (i.e., the country where the work is performed) is not entitled to tax the income. In other words, for a person to be taxed in the country they migrate to as a nomad, they must have stayed there for at least 183 days (Temür & Yıldız, 2025, p. 115). According to the tax residency rules of each country, a digital nomad may be considered a tax resident in the jurisdiction where they work. If that jurisdiction also taxes the individual on the basis of residency, it may lead to double taxation. These conflicts are typically addressed through double taxation agreements and cooperation between tax authorities. However, such preventive agreements may not always be effective (Panayi, 2025).

The most significant issue faced by digital nomads is how they will be taxed while living abroad. Indeed, while some countries are only visited for short periods, others may involve stays of more than six months. At this point, it becomes crucial to understand the basic taxation principles in the countries they travel to, as well as whether double taxation agreements or similar special treaties exist between those countries and the nomad's home country (Aydemir, 2023, p. 74). Many countries aim to attract digital nomads, believing they will have a positive impact on the economy. In this regard, various policies offering benefits to digital nomads have been implemented. The most notable of these is the *digital nomad visa*. Instead of resolving tax uncertainties through mutual agreements between competent authorities, which often bring certain disadvantages, some governments seek a solution in a special residency status developed to benefit from the gains of the digital nomad economy, including tax incentives, known as the digital nomad visa (Pignatari, 2023, p. 387).

States support individuals who continue their lives as digital nomads by offering various tax incentives and legal frameworks. All of these efforts are aimed at encouraging digital nomads to come and reside in their countries. Digital nomads often prefer to settle in Tax-heaven countries that impose low tax rates when choosing where to live. The introduction of digital nomad visas and similar incentives has led to new reforms in many countries. A tax competition has emerged among jurisdictions seeking to attract digital nomads. However, this competition has negatively affected national tax systems and has resulted in tax base erosion (Temür & Yıldız, 2025, p. 114). Moreover, the growing prevalence of the *gig economy*, a concept referring to a work model where individuals participate in production activities through short-term, flexible, and remote work arrangements without adhering to traditional working hours or being tied to a specific workplace, has disrupted the *pay-as-you-earn* system, which forms the basis of personal income taxation in many countries (Tyutyuryukov & Guseva, 2021, p. 188).

The increasing popularity of digital nomads not only leads to growing tax competition but also renders existing tax systems inadequate. The tax systems implemented by countries determine how digital nomads should pay their taxes. Across the world, there are three different approaches or tax systems regarding the taxation of digital nomads. According to this (Dürselen, 2024, p. 1):

- ✓ *Territorial Tax System*: Under this system, only income earned within the country is subject to taxation, while foreign-sourced income is exempt from tax. Countries like Hong Kong and Singapore serve as examples of the territorial tax system in terms of personal income taxation.
- ✓ *Worldwide Tax System*: In jurisdictions that apply this type of tax system, individuals are taxed on all of their income, regardless of where it is earned.
- ✓ *Citizenship-Based Tax System*: In this system, an individual is required to pay taxes based on their citizenship, regardless of their tax residency or the source of income. Currently, only two countries in the world apply this tax system: the United States of America (USA) and Eritrea, a small country in East Africa.

In countries with any of these tax systems, digital nomads have tax payment obligations both in their home country and in the host country. Generally, taxation around the world is based on tax residency. The taxation of digital nomads presents a complex issue within the international tax system. Evaluating this matter within the framework of non-discriminatory rules is critically important both to ensure tax justice and to protect the tax

bases of states. With the digitalization of tax laws, revisiting these laws and developing regulations that suit these new working models can support efforts to create a fair tax system for both individuals and countries. It is possible to list the issues arising in taxation as follows (Lipniewicz, 2024, pp. 282–283; Pignatari, 2023, p. 386):

- ✓ *Residence and Source Country Dilemma:* The fundamental principles of international taxation take into account the country where individuals reside (residence) and the country where the income is generated (source country). Since digital nomads work remotely, a gap may arise between these two principles. For example, if a person works for a company digitally while physically located in a different country, which country has the right to tax that individual?
- ✓ *Income Type Dilemma:* This concerns the classification of the activities performed by digital nomads. Digital nomads typically provide services on a project basis and receive income in return. It is crucial to determine the nature of this income—whether it should be classified as commercial income, self employment income, wages and salaries. Due to the structure of the digital nomad ecosystem, there is also uncertainty regarding the type of income earned.
- ✓ *Double Taxation Dilemma:* As an extension of the residence and source country dilemma, digital nomads may face the risk of double taxation because they reside in or work across multiple countries.
- ✓ *Tax Competition Dilemma:* Digital nomads may tend to move to countries with lower tax rates in order to minimize their tax obligations. This situation increases tax competition among countries, potentially triggering a race to the bottom.
- ✓ *Tax Equity Dilemma:* Countries may develop special tax regulations for digital nomads in order to attract them within their borders. For example, they might offer tax exemptions for a certain period or provide tax reductions under specific conditions. However, this can lead to deviations from the principle of tax equity for citizens of the country who earn the same income but pay taxes according to the standard tax rates without any exemptions.

Two main legal texts play a decisive role, especially regarding double taxation: the OECD Model Tax Convention on Income and on Capital, predominantly preferred by developed countries, and the United Nations (UN) Model Double Taxation Convention, which is mainly considered by developing countries. The OECD Model adopts the residence state theory, which asserts that the taxing right belongs to the state where the individual resides or the entity's place of effective management is located. Thus, in the case of a legal entity, the right to tax lies with the country where the multinational enterprise has its legal and operational headquarters. In contrast, the UN Model adopts the source state theory, according to which the taxing right belongs to the country, mostly a developing country, where the multinational enterprise actually carries out its activities (Hacıköylü, 2017, p. 117). As a result, digital nomads who travel around the world and temporarily settle in various countries face the risk of either acquiring new tax liabilities or not being considered taxpayers anywhere. Consequently, they may not benefit from the tax advantages regularly available to resident employees (Tyutyuryukov & Guseva, 2021, p. 188). Creating a more harmonized and equitable tax framework among countries could provide more effective solutions for the taxation of digital nomads. In this context, tax policies must be continuously updated and take into account the dynamics of the digital economy.

Examples of Taxation of Digital Nomads Around the World

When examining the taxation principles of digital nomads, it is generally observed that they are subject to the same procedures and principles as other foreign workers. On the other hand, some countries offer various tax advantages to attract and encourage digital nomads. The most significant advantage offered in this context is the digital nomad visa. This visa both facilitates the entry of digital nomads into the country and provides various tax benefits.

Today, the formation of digital nomad visas focuses on three main strategic policy objectives. The first objective is to promote and diversify tourism. The second is to increase the number of foreign investors and entrepreneurs in the country. The third and final objective is to attract technological talent and human capital (KC & Triandafyllidou, 2025, p. 11). At this point, a critical issue is the country's ability to attract skilled labor with technological expertise, which is part of the third objective. This is because the economic and social life of our

future is increasingly evolving toward remote work. Therefore, assuming that digital nomads and their activities will gain more value each day, countries need to offer various incentives to attract them.

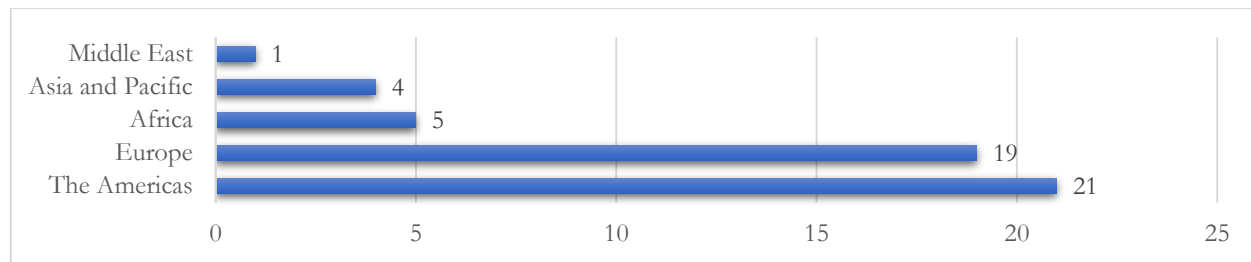

Chart 2. Digital Nomad Visa Programmes by Region

Source: (UNWTO, 2023, p. 22).

Chart 2 shows the regional distribution of digital nomad visas. As of 2023, digital nomad visa programs were being implemented in 50 countries worldwide. In this context, it can be stated that digital nomad visas are offered in 21 countries in the Americas (mostly small island states), 19 countries in Europe, 5 countries in Africa, 4 countries in Asia and the Pacific, and 1 country in the Middle East, totaling 50 different countries. After examining the regional distribution of countries offering digital nomad visas, it is appropriate to assess the scope of their implementation. In this study, Estonia—the first country to introduce such a program in 2020—and other pioneering countries that have actively offered digital nomad visas in the following period were selected, and their respective visa programs are included.

In 2020, Estonia became the first country to implement a special visa specifically for digital nomads (OECD, 2022, p. 2). This visa grants digital nomads the right to temporarily reside in the country for up to 12 months. However, those who benefit from the digital nomad visa are not granted permanent residency or citizenship rights. To be eligible for the digital nomad visa, applicants must prove that they are digital nomads and that they have earned a minimum gross monthly income of €4,500 in the last six months. Individuals who obtain a digital nomad visa are required to declare their income and become taxpayers in Estonia if they stay in the country for more than 183 days within a calendar year (Brown, 2020). These individuals are subject to a flat income tax rate of 20% on the declared taxable amount (Henderson, 2025a).

The USA is another country that offers visas for digital nomads. As a result of this principle, the USA tax authority has the authority to tax all USA citizens on their worldwide income, regardless of where they live. In terms of taxation rules, digital nomads are subject to similar regulations as other USA citizens working abroad. Accordingly, a digital nomad who is a USA citizen is required to pay taxes on their income regardless of their residence. However, there are three main provisions aimed at reducing the tax burden on digital nomads in the USA: the Foreign Earned Income Exclusion, the Foreign Tax Credit, and the Foreign Housing Exclusion. Under the Foreign Earned Income Exclusion, income earned by digital nomads in a foreign country may be excluded from taxation. To qualify for this exclusion, individuals must pass one of two tests: the bona fide residence test or the physical presence test. Those who meet either test can exclude up to \$126,500 of foreign earned income for the year 2024. According to the Foreign Tax Credit, if digital nomads pay income taxes in the country where they reside, they can offset those taxes against the amount they owe to the USA. This helps to prevent double taxation. It is important to note that digital nomads may only offset the portion of foreign taxes that corresponds to the share of their foreign income within their total income for the year—not the full amount of foreign taxes paid. Lastly, under the Foreign Housing Exclusion, USA citizens living abroad may deduct a portion of their housing expenses from the taxes they owe in the USA. This amount cannot exceed 16% of the Foreign Earned Income Exclusion and is capped at \$20,240 for the year 2024 (Wallace, 2025).

Another country that offers a digital nomad visa is Spain. To work as a digital nomad in Spain, an individual must first have a work relationship of at least 3 months with a company that operates remotely, and the company must have been in operation for at least one year. In addition, digital nomad applicants must have graduated from a reputable university, possess a minimum of 3 years of work experience, and have at least €25,000 in available funds. Lastly, more than 20% of the applicant's total income must be earned from outside Spain. Applicants who meet these criteria are granted a one-year digital nomad visa, which can be extended for up to five years. The digital nomad visa also allows the holder to apply for a residence permit within one year of

entering the country. Furthermore, digital nomads can obtain permanent residency after living in Spain for five years, provided they spend at least 183 days per year in the country (Immigrant Invest, 2025a). In terms of taxation, digital nomads benefit from favorable tax treatment. They are subject to a reduced income tax rate of 24% on annual earnings up to €600,000. Income exceeding this amount is taxed at a rate of 47% (Nomads Embassy, 2025).

Croatia is another country that offers a special visa for digital nomads. To obtain a digital nomad visa in Croatia, applicants must be nationals of third countries and must not be citizens of European Union (EU) member states, Switzerland, or the European Economic Area. Additionally, as of 2025, applicants are required to have a monthly income of at least €2,506, and the equivalent annual amount (€30,072) must be available in their bank account. Those who meet the necessary conditions are granted a one-year work permit. The most attractive aspect for digital nomads is related to taxation: in Croatia, digital nomads are exempt from income tax and are not required to pay any taxes on their income (Digital Emigre, 2025).

Greece is another country that offers a digital nomad visa. Greece grants a 12-month digital nomad visa to citizens of non-EU countries, thereby providing work opportunities particularly for individuals using information and communication technologies. To obtain the visa, applicants must prove that they work for employers or clients located outside of Greece and that they earn a monthly income of at least €3,500 (Sokolov, 2025). Under this visa program, digital nomads benefit from a 50% tax reduction for a period of seven years (OECD, 2022, p. 4).

Portugal is another country that offers a visa for digital nomads. The D7 Visa Program, in particular, is designed to attract and support digital nomads and remote workers. This visa grants a temporary residence permit for up to one year, with the possibility of transitioning to permanent residency afterward. To be eligible for the digital nomad visa, applicants must not be citizens of EU member states, the European Economic Area, or Switzerland. They must prove their status as digital nomads, demonstrate that their income for the past three months was at least four times the national minimum wage (€3,040), and submit a declaration or documentation showing they have paid taxes. Individuals who obtain the Portugal digital nomad visa are not required to pay taxes on income earned from foreign sources. However, those who stay in Portugal for more than 183 days in a calendar year are considered tax residents and must declare all income earned both in and outside of Portugal. With the introduction of the Tax Incentive for Scientific Research and Innovation (IFICI) program in 2024, professors and professionals working in science and technology fields are offered a flat tax rate of 20% for 10 years. This initiative aims to promote research and innovation. As a result, digital nomads working in eligible fields will pay 20% tax on income earned in Portugal for 10 years instead of the standard 48% rate (Henderson, 2025b).

Albania is another country that offers a digital nomad visa. To obtain a digital nomad visa from Albania, applicants must prove that they are digital nomads and have sufficient income to sustain their living (with no specified minimum amount). Additionally, they must have valid health insurance covering their stay in Albania and a clean criminal record. Individuals who stay in Albania for more than six months in a calendar year are considered tax residents. However, this period is shortened if the person owns real estate in Albania. Regarding taxation, both residents and foreigners are subject to a progressive tax rate ranging from 0% to 13% (Sokolov, 2025).

Cyprus is another country that offers a digital nomad visa. Applicants seeking a digital nomad visa from Cyprus must prove that they earn a minimum monthly income of €3,500. Digital nomads who meet this requirement are granted a work permit for a period of 12 months. Staying in Cyprus for more than 183 days within a calendar year establishes tax residency. Additionally, there is another rule specific to digital nomads: if they stay in Cyprus for 60 days, they become tax residents. From this perspective, digital nomads who are tax residents in another country and do not exceed the 60-day stay in Cyprus are exempt from income tax. Considering its location in the Mediterranean and its mild climate, Cyprus can be an attractive destination for digital nomads (Digital Nomad Tax, 2024a).

Malta is another country that has a special visa program for digital nomads. The nomad residence permit in Malta is known as the digital nomad visa. This visa grants remote workers a residence permit for 12 months, which can be extended up to 4 years. To obtain a digital nomad visa in Malta, applicants must not be citizens of EU member states or the European Economic Area. Applicants are required to have a minimum monthly

income of €3,500. Regarding taxation, digital nomads are granted a special 12-month income tax exemption. After this period, a reduced flat tax rate of 10% is applied to digital nomads (Immigrant Invest, 2025b).

Another country offering a visa for digital nomads is Romania. To obtain a digital nomad visa in Romania, applicants must prove their work activity in the digital nomad field, earn an income at least three times the average minimum wage, and provide income documentation for the three months prior to their application. Additionally, applicants must have a clean criminal record. Those who meet these requirements are granted a digital nomad visa for 12 months, which can be extended. Regarding taxation, individuals who can prove they are tax residents in another country are exempt from paying income tax in Romania (Digital Nomad Tax, 2024b).

Another country offering a special visa for digital nomads is Hungary. Under the program known as the White Card, individuals are granted the right to reside in Hungary for up to 2 years (1+1). Applicants for the digital nomad visa must prove a minimum monthly income of €3,000. This visa does not grant permanent residence or citizenship rights. Regarding taxation, digital nomads who spend less than 183 days in Hungary within a calendar year are exempt from income tax. Those who stay more than 183 days are required to pay a flat income tax rate of 15% (Immigrant Invest, 2024c).

Italy is another country offering a special visa for digital nomads. To obtain a digital nomad visa from Italy, applicants must not be EU citizens. Additionally, they must have an annual income of at least €32,400 and savings of €30,000. Digital nomads who meet these requirements are granted a residence permit for one year, which can be extended. Those who live in Italy for five years are eligible for citizenship. There are no exemptions as in other countries, and they are subject to an income tax rate ranging from 24% to 43% (Immigrant Invest, 2024c).

In recent times, as digital nomadism has become increasingly widespread, countries have developed various tools and regulations in response. Among these, the digital nomad visa stands out as the most important policy instrument. Through visa programs that include special regulations and requirements for digital nomads, countries strive to attract them. It is evident that countries often impose certain minimum income criteria at the time of application and offer tax advantages to digital nomads who meet these requirements. For digital nomads, besides a country's geographic location and natural beauty, the taxation regime also holds great significance. In this regard, the tax incentives offered by countries are highly appropriate and important.

Taxation of Digital Nomads in Türkiye and Recommendations Regarding Current Regulations

In Türkiye, an important step was taken in 2024 by introducing a digital nomad visa program for digital nomads. As of May 1, 2024, applications for the digital nomad visa have begun to be accepted. The application process consists of two stages and is carried out through the joint efforts of the Ministry of Interior (Directorate General of Migration Management), the Ministry of Culture and Tourism, and the Ministry of Foreign Affairs. In the first stage, applicants are preliminarily assessed to determine whether they qualify as digital nomads. During this preliminary application, all information—including employment contracts, photographs, passports, diplomas, and documents showing monthly income—is thoroughly reviewed. Those who pass this stage are granted a *digital nomad identification certificate*. In the second stage, individuals holding the digital nomad identification certificate apply for the digital nomad visa at consulates (Digital Nomads Go Türkiye, 2020).

There are certain qualifications that individuals must have in order to obtain a digital nomad visa in Türkiye. In other words, those who wish to receive a digital nomad visa must meet specific criteria. First, there is an age limit for submitting a preliminary application for the digital nomad visa in Türkiye. Applicants must be between the ages of 21 and 55. Additionally, as of their arrival date in Türkiye, applicants must have a passport valid for at least 6 months, hold a university degree, possess a certificate proving they work as a digital nomad, provide an employment contract if they work within a company, and demonstrate a monthly income of \$3,000 or an annual income of \$36,000. These requirements having been verified, suitable candidates are granted the digital nomad visa, which is valid for 3 months. At the end of this period, if the necessary conditions are met, applicants can apply for a temporary residence permit. The duration of this temporary residence permit is 6 months. After this period, if conditions are still met, it may be extended once more for an additional 6 months. The official application website for digital nomads in Türkiye highlights some prominent locations aimed at attracting digital nomads. These destinations include Istanbul, Dalaman, Izmir, Marmaris, Bodrum, Antalya, and Fethiye, which

are emphasized for their natural beauty (Digital Nomads Go Türkiye, 2020). This approach aims to create a positive first impression for foreigners who may not be very familiar with Türkiye.

Individuals who reside in Türkiye for more than 183 days in a calendar year are considered residents. These individuals are required to pay taxes on income earned both in Türkiye and abroad. On the other hand, those who stay in Türkiye for fewer than 183 days are not considered residents and are only liable to pay taxes on income earned within Türkiye. In this context, digital nomads are also obliged to file declarations based on their residency status (Saban, 2024, p. 187; Şenyüz et al., 2025, p. 11; Taşkan, 2025, p. 329; Tosuner et al., 2025, p. 28; Yılmaz & Batı, 2025, p. 33). Moreover, digital nomads can benefit from reduced tax rates and exemptions aimed at encouraging exports within the Turkish tax system. Digital nomads who invoice their clients outside of Türkiye for services such as software development, digital marketing and advertising, design services, data analytics, engineering, and architectural services can reduce their total tax burden by up to 80% (Ozmen, 2025).

Considering that the first implementation of the special visa program for digital nomads took place in 2020, its adoption in Türkiye as of 2024 is quite timely. Indeed, the inclusion of the visa program, first introduced four years ago into the system, is a strong indication of the importance given to this matter. On the other hand, as of today, regulations for digital nomads exist in an average of 60 countries worldwide. In this respect, Türkiye is seen as one of the leading countries in implementing regulations concerning digital nomads. However, when comparing the country practices mentioned earlier in this study with the implementation in Türkiye, it has been identified that there are areas in Türkiye that need improvement, and recommendations have been made accordingly:

- ✓ First of all, one of the prerequisites to qualify as a digital nomad in Türkiye is that individuals must be between the ages of 21 and 55. In contrast, this requirement is generally not applied in other countries. In this regard, the first recommendation is to remove the age limit in Türkiye and impose no age restriction at all. Indeed, even if a person has a high school diploma abroad and has developed skills especially in technology and computer-related fields, it is not possible for individuals under the age of 21 to obtain a digital nomad visa in Türkiye. However, considering that technology use is more widespread among younger generations in today's digital age, the age requirement in Türkiye is quite debatable.
- ✓ Another recommendation is to change the validity period of the visa granted to digital nomads in Türkiye. Individuals whose applications are accepted as digital nomads in Türkiye are entitled to receive a digital nomad visa for a period of 3 months. However, looking at other countries' practices, this period is mostly applied as 12 months. Assuming that digital nomads prioritize a comfortable working environment, actively use technology, and are especially young individuals, requiring them to face bureaucracy and renew their visas every 3 months may discourage them from choosing to work in Türkiye. Based on this, applying a 12-month validity period, as in other countries, should not pose a problem for either the digital nomads or the tax administration. After all, in terms of taxation, the calendar year (12 months) is taken as the basis in Türkiye.
- ✓ Another recommendation relates to the website through which visa applications are submitted. In Türkiye, digital nomad visa applications are accepted via the website <https://digitalnomads.goturkiye.com/>. While the website provides details about the digital nomad application process, the promotion of Türkiye and the number of destinations where digital nomads can work are quite insufficient. Therefore, the website should be improved by expanding the country's promotion, highlighting its natural beauties, and increasing the number of destinations available to digital nomads.
- ✓ Another recommendation related to digital nomads is the improvement of internet infrastructure. As of 2025, Türkiye ranks 58th worldwide in mobile internet speed with an average of 66.39 Mbps, and 101st in fixed internet connections with an average speed of 50.71 Mbps (WebTekno, 2025). In this regard, investments in technology, information, and internet infrastructure should be increased, and development in this area should be accelerated. After all, a good internet infrastructure and connection are the most important requirements for the working life of digital nomads.
- ✓ Another recommendation concerns the taxation of digital nomads. As digital nomadism is one of the most important fields of work today and for the future, a separate tax regulation should be established for digital nomads, as is the case in other countries. From this perspective, if a full tax exemption is assumed to conflict with the principle of fairness in taxation, reduced tax rates may be a more suitable alternative. Offering a

reduced tax rate (i.e., a 50% reduction) compared to other workers could make Türkiye a more attractive destination for digital nomads.

- ✓ Another recommendation is to introduce special regulations for digital nomads in order to promote the use of technology, information systems, and AI. In this context, a tax exemption could be granted to digital nomads operating in specific fields, provided that they take on and train a Turkish assistant or apprentice as part of an apprenticeship system. In this way, on one hand, the presence of digital nomads in the country could contribute to increasing the pool of skilled labor; on the other hand, Türkiye could become a more attractive destination for digital nomads.
- ✓ Another recommendation is to draft a law on digital nomads in the future, with input from relevant institutions and stakeholders. This would allow for a clearer definition of the framework surrounding digitalization and related forms of employment. Additionally, such a law would clarify key issues such as who qualifies as a digital nomad and the legal status of individuals within this category. Aligning this regulation with other legal instruments (laws, regulations, etc.) will also be crucial for accelerating the implementation process.
- ✓ Another recommendation is to establish co-working spaces in regions of Türkiye that are potential hubs for digital nomads. Each additional co-working space opened could not only stimulate the local economy but also provide digital nomads with a peaceful and decent environment in which to carry out their work. In this context, increasing the number of co-working spaces where digital nomads can feel happy and socially engaged could yield significant benefits, especially through local-level collaborations.

Conclusion

The advancement of digitalization and computer technology has enabled all business processes to be carried out online, thereby increasing labor mobility. In this context, digital nomadism has emerged as an alternative to traditional working conditions and as a new form of employment opportunity. Digital nomads are, by nature, independent professionals who provide services without being tied to a traditional employer and earn income in return for their work.

Digital nomads are individuals who make advanced use of technological tools such as information technology, AI, and cloud computing, and who generate income from these areas. In this regard, their income needs to be taxed on one hand, while on the other hand, they should be attracted to the country through favorable tax regime policies. Striking this balance is not easy due to its inherent contradiction. In other words, while countries aim to generate tax revenue by taxing digital nomads, they also want to attract them by offering tax incentives. Ultimately, digital nomads, who represent one of the most important areas of work in the future should be encouraged to come to the country, especially through tax advantages. Although this may negatively impact tax revenues in the short term, it is clear that, in the long run, the contribution of digital nomads to digitalization and technological advancement in the country will generate greater benefits. Therefore, countries should not act based on short-term tax losses. It is important that they shape their tax regulations accordingly, as they may benefit more in the long run through technological advancements.

The taxation of digital nomads is an important issue for both countries and digital nomads themselves. As a general taxation principle, many countries consider anyone who spends six months or 183 days within their borders as a tax resident. This can lead to double taxation problems for taxpayers. To eliminate or mitigate double taxation, countries sign double taxation avoidance agreements. From the perspective of digital nomads, it is essential to carefully analyze the double taxation agreements signed between countries. Otherwise, digital nomads may face significant tax-related risks.

Countries are implementing various regulations to encourage digital nomads, a lifestyle that is becoming increasingly popular. The most significant of these regulations is the digital nomad visa. First introduced in Estonia in 2020, the digital nomad visa is now implemented in many countries, including Türkiye. Through this visa, countries aim to attract digital nomads by offering various tax advantages. Although the conditions for obtaining the visa vary from country to country, having a certain minimum income is generally a common requirement across all applications.

It has been identified that the digital nomad visa, which began to be implemented in Türkiye in 2024, has several areas for improvement, especially when compared to practices in other countries. In this context, it is believed that the current system could become more efficient and effective through recommendations such as updating the age requirement, extending the visa duration, improving the application website, enhancing internet infrastructure, offering tax reductions for digital nomads, establishing an apprenticeship system, increasing the number of co-working spaces, and introducing a dedicated digital nomad law. Revising the current digital nomad visa program in line with these suggestions could make Türkiye a more attractive destination for digital nomads. Considering that digital nomads generally have a more advanced level of knowledge and use of information technologies and AI compared to other professionals, the importance of this issue becomes even more apparent. At this point, updating the current visa program in accordance with the proposed recommendations is of great significance. Finally, it should be noted that this study is limited to an evaluation of the taxation of digital nomads, particularly from the perspective of income tax, and the recommendations are made specifically with regard to the digital nomad visa program currently implemented in Türkiye.

Recommendations

Digital nomadism is a concept that has emerged especially alongside technological developments and has recently entered our lives as a new form of work. Digital nomads are professionals who stand out due to their advanced use of information technologies and AI. Therefore, digital nomads in a country play a significant role in accelerating technological advancement. On the other hand, the fact that they earn income brings the issue of taxation into focus. At this point, the incentives and facilities offered by countries to digital nomads become particularly relevant. This study discusses the concept of digital nomadism, the taxation of digital nomads, examples of international practices, and the implementation of digital nomad policies in Türkiye. In this respect, the topic has been approached from a taxation perspective, and the study has been written within this framework. Future researchers may adopt an interdisciplinary approach to the concept of digital nomadism, which would allow for a more comprehensive evaluation of the subject. Additionally, unlike this study, future researchers may examine public expenditures made by countries for digital nomads and assess their impact on national budgets. Moreover, by focusing on specific countries, researchers could identify the most preferred destinations among digital nomads and reveal the common characteristics of these locations. Finally, future researchers could develop a draft law specifically for digital nomads by building on the proposed digital nomad legislation mentioned in this study.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The authors did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

References

- Aydemir, R. (2023). Yeni eğilim dijital göçebelik (nomadism) ve vergisel bir bakış. *Vergi Raporu*, (287), 68-85.
- Bozdoğanoglu, B. (2024). Dijital göçebeler: Ekonomik beklentiler ve yaratılan değerin uluslararası vergi hukuku kuralları çerçevesinde incelenmesi. *Maliye Dergisi*, (186), 113-141.
- Bozzi, A. (2024). Digital nomadism from the perspective of places and mobilities: A literature review. *European Transport Research Review*, 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12544-024-00663-z>
- Brown, H. (2020). *Faqs about Estonia's digital nomad visa*. Republic of Estonia e-Residency. <https://www.e-resident.gov.ee/blog/posts/faqs-about-estonias-digital-nomad-visa/>
- Çimen, G. (2021). Dijital ekonominin vergilendirilmesi sorunu: Türkiye ve seçili ülkelerde tek taraflı uygulamalar. *Vergi Sorunları Dergisi*, (397), 94-114.
- Digital Emigre. (2025). *Croatia digital nomad visa: Full requirements and how to apply*. <https://digitalemigre.com/relocation/croatia-digital-nomad-visa/>
- Digital Nomad Tax. (2024a). *23 tax free digital nomad visa: Where to go in 2025*. <https://digitalnomadtax.eu/tax-free-digital-nomad-visa/>
- Digital Nomad Tax. (2024b). *The ultimate list of best digital nomad visas in Europe*. <https://digitalnomadtax.eu/best-digital-nomad-visas-in-europe/>
- Digital Nomads Go Türkiye. (2020). *Dijital göçebe vizesi ön başvuru belgesi şartları*. <https://digitalnomads.goturkiye.com/tr/dijital-gocebe-vize-ve-kisa-donem-ikamet-icin-basvuru-sartlari>
- Dürselen, G. (2024). *Fair taxation of digital nomads* [Master's thesis, Tilburg University].
- Günsan, N. (2024). Çalışma hayatının yeni kavramları: Gig ekonomisi ve dijital göçebe. *Akademik Düşünce Dergisi*, (10), 122-134.
- Hacıköylü, C. (2017). Dar mükellef kurumların ticari kazançlarının çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları çerçevesinde vergilendirilmesi: Türkiye-İspanya anlaşması. *Vergi Sorunları Dergisi*, (340), 115-124.
- Hannonen, O. (2020). In search of a digital nomad: Defining the phenomenon. *Information Technology & Tourism*, 22, 335–353. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z>
- Henderson, P. (2025a). *Digital nomad taxes: Which types of taxes and how to pay them?*. Holafly. <https://esim.holafly.com/taxes/digital-nomads-taxes/>
- Henderson, P. (2025b). *Do digital nomads pay taxes in Portugal?*. Holafly. <https://esim.holafly.com/taxes/digital-nomads-taxes-portugal/>
- Hermann, I., & Paris, C. M. (2020). Digital nomadism: The nexus of remote working and travel mobility. *Information Technology & Tourism*, 22, 329–334. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00188-w>
- Immigrant Invest. (2025a). *Spain digital nomad visa*. <https://immigrantinvest.com/spain-digital-nomad-residence/>
- Immigrant Invest. (2025b). *Malta nomad residence permit*. <https://immigrantinvest.com/nomad-residence-permit-malta-en/>
- Immigrant Invest. (2024c). *Taxes for digital nomads: A complete guide to navigate the maze of rates and benefits*. <https://immigrantinvest.com/blog/digital-nomad-taxes/>
- İli, B., & Büyükbaykal, G. N. (2023). Yeni medya çağında dijital göçebelik: 21. yüzyılın gezginleri üzerine bir inceleme. *Akdeniz İletişim*, 41, 70-93.
- KC, H., & Triandafyllidou, A. (2025). Digital nomadism and the emergence of digital nomad visas: What policy objectives do states aim to achieve?. *International Migration Review*, 1-22. <https://doi.org/10.1177/01979183241306367>
- Khang, A., Hajimahmud, V. A., & Alyar, A. V. (2024). Introduction to the gig economy. In A. Khang, B. Jadhav, V. A. Hajimahmud, I. Satpathy (Ed.), *Synergy of AI and Fintech in the Digital Gig Economy* (pp. 1-13). CRC Press.

- Lipniewicz, R. (2024). Digital nomads and international taxation of income from employment. *Krytyka Prawa*, 16(2), 268-285. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.690>
- Makimoto, T. (2013). The age of the digital nomad: Impact of CMOS innovation. *IEEE Solid-State Circuits Magazine*, 5(1), 40-47. <https://doi.org/10.1109/MSSC.2012.2231498>
- Makimoto, T., & Manners, D. (1997). *Digital nomad*. Wiley.
- Mancinelli, F. (2020). Digital nomads: Freedom, responsibility and the neoliberal order. *Information Technology & Tourism*, 22(3), 1-24. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00174-2>
- MBO Partners. (2024). *Digital nomads nomading normalizes in 2024*. <https://www.mbopartners.com/state-of-independence/digital-nomads/>
- Milošević, Ž., Ivanišević, A., Lošonc, A., Bolesnikov, M., & Pavlović, A. (2025). Digital nomadism in a contemporary business environment. In N. Carmen, A. Monda, R. Dias (Ed.), *8th International Scientific Conference EMAN 2024—Selected Papers* (pp. 171-178). Udekom Balkan.
- Müller, A. (2016). The digital nomad: Buzzword or research category?. *Transnational Social Review: A Social Work Journal*, 6(3), 344–348. <https://doi.org/10.1080/21931674.2016.1229930>
- Nomads Embassy. (2025). *Spain digital nomad visa: How to apply*. <https://nomadsembassy.com/spain-digital-nomad-visa/>
- OECD. (2022). *Should OECD countries develop new digital nomad visas?*. Migration Policy Debates. https://www.oecd.org/en/publications/should-oecd-countries-develop-new-digital-nomad-visas_4d425e15-en.html
- Ozmen, E. (2025). *Do digital nomads pay tax in Turkey?*. <https://evrenozmen.com.tr/do-digital-nomads-pay-tax-in-turkey#heading-1-do-digital-nomads-pay-tax-in-turkey>
- Panayi, C. H. (2025). *Digital nomads, international remote working and tax implications (Part II)*. Idlaw. <https://www.idlaw.com.cy/knowledge/digital-nomads-international-remote-working-and-tax-implications-part-ii/>
- Pignatari, L.T. (2023). The taxation of digital nomads and 3w's: Between tax challenges and heavenly beaches. *Intertax*, 51(5), 384-396. <https://doi.org/10.54648/taxi2023033>
- Reichenberger, I. (2018). Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure. *Annals of Leisure Research*, 21(3), 364-380. <https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1358098>
- Russell, J. (2013). *7 'digital nomads' explain how they live, work and travel anywhere in the world*. The Next Web. <https://thenextweb.com/news/7-digital-nomads-explain-how-they-live-work-and-travel-anywhere-in-the-world>
- Saban, N. (2024). *Vergi hukuku*. Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Shvetsova, O. (2022). Gig economy: Trends and perspectives. How to define advantages and disadvantages of gig economy?. In A. Gupta, T. Tewary, B. N. Gopalakrishnan (Ed.), *Sustainability in the Gig Economy: Perspectives, Challenges and Opportunities in Industry 4.0* (pp. 19-31). Springer.
- Sokolov, E. (2025). *Top countries with low taxes for digital nomads*. Visa Dijital Nomad. <https://visa-digital-nomad.com/blog/low-taxes-for-digital-nomads/#greece>
- Şenyüz, D., Yüce, M., & Gerçek, A. (2025). *Türk vergi sistemi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Taşkan, Y. Z. (2025). *Vergi hukuku*. Adalet Yayınevi.
- Temür, Y., & Yıldız, S. (2025). Vergilemede adalet ilkesi karşısında dijital göçebelerin durumu. *Vergi Raporu*, (304), 110-121.
- Thompson, B. Y. (2019). The digital nomad lifestyle: (Remote) work/leisure balance, privilege, and constructed community. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 2(1-2), 27-42. <https://doi.org/10.1007/s41978-018-00030-y>
- Toivanen, M. (2025). The freedom paradox: Meanings and configurations of digital nomadic work. *International Migration Review*, 1-24. <https://doi.org/10.1177/01979183251314848>
- Tosuner, M., Arıkan, Z., & Bay, H. (2025). *Türk vergi sistemi*. Kanyılmaz Matbaası.

- Tyutyuryukov, V., & Guseva, N. (2021). From remote work to digital nomads: Tax issues and tax opportunities of digital lifestyle. *IFAC Papers Online*, 54(13), 188-193. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2021.10.443>
- UNWTO. (2023). *Digital nomad visas*. UNWTO Brief. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284424481>
- van den Broek, T., Haubrich, G., Razmerita, L., Murero, M., Marx, J., Lind, Y., Brakel-Ahmed, F., Cook, L., & de Boer, P. (2023). *Digital nomads: Opportunities and challenges for the future of work in the post-covid society*. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Wallace, M. (2025). *Digital nomad taxes: 8 things you need to know*. Greenback Tax Services. <https://www.greenbacktaxservices.com/knowledge-center/digital-nomad-taxes/>
- WebTekno. (2025). *Dünyada en hızlı internete sahip ülkeler ve şehirler belli oldu (Türkiye daha da geriledi)*. <https://www.webtekno.com/en-hizli-internete-sahip-ulkeler-sehirler-ocak-2025-h155855.html>
- Woldoff, R. A., & Litchfield, R. C. (2021). *Digital nomads: In search of freedom, community, and meaningful work in the new economy*. Oxford University Press.
- Wood, M. (2005). Nomad aesthetics and the global knowledge economy. *Tamara: Journal of Critical Postmodern Organization Science*, 3(4), 50-64.
- Yılmaz, B. E., & Batı, M. (2025). *Türk vergi sistemi*. Seçkin Yayıncılık.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dijitalleşme geleneksel emeğin, yeni alanlarda yeteri kadar yetkin olmamasını, yetenek veya beceri açığını gündeme getirmiştir. Bu noktada emek sahipleri, yeni düzende var olabilmek adına, sürekli öğrenme ve kendilerini geliştirme noktasında gayret sarf etmeye başlamışlardır. Çalışanlar, dijital teknolojilerin yarattığı verimlilik nedeniyle işlerini kaybetmemek adına, hızla değişen yeni yapıya uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Dijital teknolojilerin bir ürünü olan dijital platformlar, çalışanların fiziken bulunma koşulunu ortadan kaldırıp, freelance çalışma ve girişimcilik fırsatlarını artırmıştır. Böylece bireyler, dijital dönüşümün yarattığı çalışma koşullarına ragbet gösterip, geleneksel iş modellerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Dijitalleşme; büyük veri analitiği, yapay zekâ, makine öğrenmesi ve siber güvenlik gibi yeni alanların doğmasına ve bu alanlarda yeni mesleklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle bilgisayar teknolojisi ve internetin gelişmesi tüm iş ve işlemlerin online olarak yürütülmesine olanak tanıyarak iş gücü hareketliliğini artırmıştır. Bu anlamda klasik çalışma koşullarına alternatif olarak yeni çalışma alanları ve istihdam olanaklarından biri olarak dijital göçebelik ortaya çıkmıştır. Dijital göçebeler, yapı itibarıyla geleneksel anlamda bir işverene bağlı olmadan hizmet sunabilen ve bunun karşılığında da bir kazanç elde eden bağımsız/uzaktan çalışabilen kişilerdir.

Dijital göçebeler; bilgi teknolojisi, yapay zekâ ve bulut bilişim gibi teknolojik araçları ileri düzeyde kullanan ve bu alanlardan gelir elde eden kişilerdir. Bu yönüyle bir taraftan elde ettikleri gelirin vergilendirilmesi diğer taraftan uygun vergi rejimi politikaları ile ülkeye kazandırılmaları gerekmektedir. İkilem oluşturması dolayısıyla bunu sağlamak kolay değildir. Diğer bir ifadeyle ülkeler bir taraftan dijital göçebeleri vergilendirerek vergi geliri elde etmek isterken, diğer taraftan onlara vergisel kolaylıklar sağlayarak ülkeye çekmek istemektedir. Neticede geleceğin önemli çalışma alanlarından birisi konumunda olan dijital göçebeleri özellikle vergisel avantajlar sunarak ülkeye gelmeleri için teşvik etmek gerekmektedir. Çünkü kısa vadede vergi gelirlerini olumsuz etkilese de uzun vadede ülkede dijitalleşme ve teknoloji alanına sunduğu katkı ile birlikte daha fazla kazanım sağlayacağı bir gerçektir.

Bu çalışmanın amacı dijital dünyanın yeni aktörleri olan dijital göçebelerin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunları ortaya koymak ve ülkelerin dijital göçebelere sunduğu vergisel kolaylıkları tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi yönteminden yararlanılarak, ilgili literatür ve ülkelerin yasal düzenlemeleri incelenmiştir. Çalışmanın odak noktası, dijital göçebelere yönelik başvuru alan en önemli politika aracı olan dijital göçebe vizesi uygulamasıdır. Buradan hareketle çeşitli ülkelerdeki ve Türkiye’deki dijital göçebe vizesi uygulamaları incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye’de uygulanan dijital göçebe vizesinin geliştirilmesi gerektiği tespit edilmiş ve çeşitli öneriler sunulmuştur:

Türkiye’de dijital göçebe vize başvurusunun şartlarından bir tanesi olan 21-55 yaş sınırının güncellenmesi, ilk öneridir. Nitekim yurtdışında lise düzeyinde diplomaya sahip olmakla birlikte özellikle mesleki açıdan kendisini teknoloji ve bilgisayar alanlarında geliştirmiş ancak 21 yaşını doldurmamış kişilerin Türkiye’de dijital göçebe vize alması mümkün değildir. Ancak günümüz dijitalleşme çağında teknoloji kullanımının daha çok gençler arasında yaygın olduğu göz önüne alındığında Türkiye’deki yaş şartı oldukça düşündürücüdür. Türkiye’de dijital göçebelere verilen vizenin geçerlilik süresinin değiştirilmesi diğer bir öneridir. Türkiye’de dijital göçebe olarak başvurusu kabul edilen kişiler, 3 aylık süre için dijital göçebe vizesi almaya hak kazanmaktadırlar. Ancak diğer ülke uygulamalarına bakıldığında söz konusu süre çoğunlukla 12 ay olarak uygulanmaktadır. Dijital göçebelerin rahat çalışma ortamını önceleyen, teknolojiyi aktif kullanan, özellikle genç kişiler olduğu varsayımında 3 ayda bir bu kişileri bürokrasi ile karşı karşıya bırakmak ve vizelerini yenilemelerini istemek, onları Türkiye’de çalışmayı tercih etme konusunda caydırabilecektir. Diğer bir öneri vize başvurularının alındığı web sitesinin güncellenmesine ilişkindir. İlgili sitede dijital göçebe başvurusuna ilişkin detaylar bulunmakla birlikte Türkiye’nin tanıtımı ve dijital göçebelerin faaliyet gösterebilecekleri destinasyonların sayısı oldukça yetersizdir. Buradan hareketle başvurunun alındığı web sitesinin geliştirilmesi, ülke tanıtımının daha detaylandırılması, ülkenin doğal güzelliklerinin ön plana çıkarılması ve dijital göçebelere yönelik destinasyonların sayısının artırılması gerekmektedir. Dijital göçebeler ile ilgili diğer bir öneri internet altyapısının geliştirilmesidir. Bu anlamda teknoloji, bilişim ve internet altyapısına yönelik yatırımların artırılması ve bu alanda gelişimin hızlandırılması gerekmektedir. Zira dijital göçebelerin çalışma hayatı için en önemli şart iyi bir internet altyapısı ve bağlantısıdır. Diğer bir öneri ise dijital göçebelerin vergilendirilmesine ilişkindir. Günümüzün ve geleceğimizin önemli çalışma alanlarından birisi konumunda olan dijital göçebelere yönelik, diğer ülkelerde olduğu gibi ayrı bir vergisel düzenleme yapılması gerekmektedir. Bu açıdan dijital göçebelere yönelik vergi muafiyetinin vergilemede adalet

ile ters düşeceği varsayımında, indirimli vergi oranlarının belirlenmesi tercih edilebilir. Diğer çalışanlardan farklı olarak vergi oranlarında (%50) indirim yapılması dijital göçebeler için Türkiye’yi daha cazip bir yer haline getirebilecektir. Diğer bir öneri teknoloji, bilişim ve yapay zekâ kullanımını artırmak için dijital göçebelere yönelik özel düzenlemeler getirilmesine yöneliktir. Bu kapsamda bir dijital göçebeye faaliyet gösterdiği alanda, yanına Türk asistan/çırak alma ve yetiştirme koşuluyla çıraklık sistemi kurularak, vergi muafiyeti tanınabilir. Bu sayede bir taraftan ülkedeki dijital göçebeler vasıtasıyla nitelikli iş gücünde artış sağlanabilir, diğer taraftan dijital göçebeler için Türkiye’nin tercih edilebilirliği artırılabilir. İleriki süreçte ilgili kurumlar tarafından paydaş görüşleri de alınarak, dijital göçebelere ilişkin bir kanun tasarlanması diğer bir öneridir. Bu sayede dijitalleşme ve bu alana ilişkin çalışma hayatının çerçevesi daha belirgin bir şekilde tespit edilecektir. Ayrıca bu kanun ile kimlerin dijital göçebelik kapsamında yer alacağı ve kişilerin statüleri gibi hususlar netlik kazanacaktır. Söz konusu düzenleme ile diğer hukuki kaynakların (kanun, yönetmelik vb.) uyumlu hale getirilmesi sürecin ivme kazanması açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de dijital göçebelerin cazibe merkezi olmaya aday bölgelerinde ortak çalışma alanlarının oluşturulması diğer bir öneridir. Açılacak her ilave ortak çalışma alanı, bir yandan yerel ekonomiyi canlandırırken, diğer yandan dijital göçebelerin huzurlu ve nezih bir ortamda faaliyetlerini icra etmelerini mümkün kılacaktır.

Bahsi geçen öneriler doğrultusunda Türkiye’de uygulanmakta olan dijital göçebe vizesinin revize edilmesi, dijital göçebeler için tercih edilebilirliği artırabilecektir. Dijital göçebelere, bilişim teknolojisi ve yapay zekâ kullanımının diğer çalışanlara göre ileri düzeyde olduğu göz önüne alındığında, konunun önemi daha belirginleşmektedir. Bu noktada bahsi geçen öneriler doğrultusunda mevcut vize programının güncellenmesi büyük önem taşımaktadır.

DOST-DÜŞMAN AYRIMININ ÖTESİNDE: HANS MORGENTHAU'DA SİYASAL OLANIN ONTOLOJİK VE TRAJİK YAPISI

BEYOND THE FRIEND-ENEMY DISTINCTION: THE ONTOLOGICAL AND TRAGIC STRUCTURE OF THE POLITICAL IN HANS MORGENTHAU

Ali Fuat BİROL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
afuatbirol@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0523-4063

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

09.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Uluslararası İlişkiler
Teorileri,
Siyasal Ontoloji,
Hans J. Morgenthau,
Realizm,
Carl Schmitt.

Keywords

International
Relations Theories,
Political Ontology,
Hans J. Morgenthau,
Realism,
Carl Schmitt.

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler düşüncesinin önemli figürlerinden Hans J. Morgenthau'nun erken dönem siyasal olana yönelik düşüncelerini ahlak ile kurduğu karmaşık ilişkiye odaklanarak incelemektedir. Morgenthau, siyaseti salt bir güç mücadelesi olarak gören geleneksel realpolitik perspektiften farklı olarak, siyaset ve ahlak arasında ontolojik bir ilişkiyi varsayan bir siyaset düşüncesine sahiptir. Morgenthau, siyasal olanı sabit ya da özsel bir kategori olarak değil, ontolojik olarak belirli bir ilişkiselliği içeren bir "nitelik" olarak görür. Bu yönüyle siyaset, hayatın her alanına nüfuz edebilen bir yoğunluk ilişkisi olarak işleme potansiyeliyle bir sınır mantığını da içermelidir. Yani siyaset, insan doğasının sınırlılıkları ve çelişkileriyle şekillenir; bu da Morgenthau'nun "siyasetin trajedisi" dediği durumu ifade eder. Bu noktayı daha da derinleştirmek için bu çalışmada, Morgenthau'nun düşünceleri Carl Schmitt'in siyasal olanı dost-düşman ayrımı üzerinden tanımlayan yaklaşımıyla ilişkili olarak tartışılacaktır. Bu tartışma, siyaseti çatışma ve mücadele bağlamında bir ontolojiyle ilişkilendiren iki düşünürün hangi noktalarda siyaset ile ahlak (morality) arasındaki ilişkiye farklı yaklaştığını inceleyerek, Morgenthau'nun siyasal olanı nasıl tanımladığı noktasında daha detaylı bir inceleme sağlamış olacaktır.

This study examines the political philosophy of Hans J. Morgenthau, an important figure in international relations thought, with a particular focus on a discussion of the relationship between power and morality. Morgenthau departs from the traditional realpolitik perspective, which sees politics as a mere struggle for power, to a political thought in which politics and morality are inextricably linked. This relationship is intimately bound up with human nature and is deeply related to the conceptualization of the will to power that Morgenthau uses to define the political. In this context, Morgenthau's ideas will be discussed in relation to Carl Schmitt's approach that defines the political in terms of the friend-enemy distinction. This discussion will provide a more detailed examination of how Morgenthau defines the political by examining at which points the two thinkers, who have a similar approach to the relationship between power and politics, approach the relationship between politics and morality differently. In doing so, this study will present a discussion of the relationship between politics and morality in the context of human nature, taking into account recent studies that reconsider Morgenthau's classical realist approaches to power politics, and will help to address the complex relationship between politics and morality in Morgenthau's definition of international politics on a more detailed level.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724345>

Atıf/Cite as: Birol, A.F. (2025). Dost-Düşman ayrımının ötesinde: Hans Morgenthau'da siyasal olanın ontolojik ve trajik yapısı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1412-1425.

Giriş

Uluslararası ilişkilerde klasik gerçekçiliğin (realizm) kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilen Hans J. Morgenthau, uluslararası ilişkilerde hem gücün merkeziliğini hem de ahlakın siyaset ile doğal ilişkisini kabul eden bir bakış açısıyla farklı bir siyasal gerçekçi bağlam sunmaktadır. Siyaseti ahlaktan ayıran ve her ikisini insan varoluşuna ait farklı kategoriler olarak gören bir gerçekçilik anlayışının aksine, Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliği, ahlak ile siyaset arasında karmaşık ve bazen de çelişkili bir ilişki öngörmektedir. Literatürde sıklıkla dile getirildiği gibi, Morgenthau'nun uluslararası ilişkiler literatürü için önemli bir yere sahip olan çalışması *Politics Among Nations*'da, uluslararası siyasetin insan doğasında kök salmış olan güç arzusunun ulusal çıkar ile ilişkili olarak incelemiş ve siyaseti bir güç mücadelesi olarak anlamıştır. Fakat bu güç merkezli anlayış, Uluslararası İlişkiler literatüründe Morgenthau için çizilen portreden farklı olarak ahlakın rolünün tamamen reddedildiği bir durumu içermez.

Çıplak güç arayışının siyasi olanının doğasını tam olarak belirlemediğini düşünen Morgenthau açısından siyasal olan aslında, güç arzusu ile güç arzusunun belirlediği davranışın ahlaki kısıtları arasındaki gelgitler ile belirlenir (Cristol, 2009: 240). Morgenthau, siyaseti güç ilişkileri temelinde kavramsallaştırırsa da bunu salt çıplak güç arzusu üzerinden değil, insan doğasında köklü biçimde yer alan güç isteminin yanı sıra, bu istemin sınırları ve sonuçlarıyla yüzleşen trajik bir varoluşun ifadesi olarak görür. Bu nedenle onun siyaset anlayışında ahlak, kaçınılmaz ve kurucu bir boyut taşır.

Bu çalışmada, Morgenthau'nun siyasal olanı ahlakla ilişkili olarak nasıl kavramsallaştırdığı, güç ile ahlak arasındaki gerilimi siyasal ontolojisinin temel bağlamı olarak yerleştirerek, insan doğasına içkin trajik bir bakış açısıyla nasıl yorumladığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak, böyle bir tartışmayı daha derinlemesine açabilmek için, Schmitt'in siyasal olanı nasıl anladığı ve bu anlayışın hangi noktalardan Morgenthau'nun siyasal olanı tanımlama biçiminden ayrıldığı ya da benzeştiği üzerinde durulacaktır. Schmitt'in siyasal olanı nasıl tanımladığıyla karşılaştırmalı bir okumasını yapmak, Morgenthau'nun siyasal olanı Schmitt'ten farklı olarak özel bir kategori olarak değil, ilişkisel ve niteliksel bir boyut olarak ele aldığını anlaşılması konusunda yardımcı olacaktır. İkinci olarak da bu karşılaştırma üzerinden, Morgenthau'nun siyasal olanı ahlaki boyuttan tamamen yalıtılmış ahlak dışı bir alan olarak değil; insan doğasındaki çatışma, sınırlılık ve sorumlulukla iç içe geçmiş, ahlaki sorgulamaya açık bir alan olarak kavradığı tartışılacaktır. Sonuç olarak bu çalışma, Morgenthau'nun gerçekçi perspektifinin yalnızca güç ilişkilerine değil, insanın güç arzusu ile ahlaki sorumluluğu arasındaki uzlaşmaz gerilime dayanan; siyaseti bir trajedi olarak kavrayan bir anlayışı yansıttığını ve siyasal gerçekçiliğin, bu trajedinin farkında olmayı içeren bir bilinç biçimi olarak kurulduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Schmitt ve Morgenthau: Karmaşık Bir İlişki

Klasik gerçekçi geleneğin önemli isimlerinden olan Hans Morgenthau, son dönem Uluslararası İlişkiler (UI) teorisinde merkezi bir figür olarak yeniden ortaya çıkmaya başladığını görmekteyiz. Literatürde uzun zaman güç, çıkar ve devlet yönetiminin ahlaki olmayan mantığı ile meşgul olan arketipik bir realist olarak tasvir edilen Morgenthau¹, son dönemde bu indirgemeci yaklaşımdan daha fazlasını vadeden bir düşünür olarak yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır (Murray, 1996; Lebow, 2003; Williams, 2004, 2005; Scheuerman, 2007a, 2007b, 2009; Molloy, 2009; Chou, 2011; Levine, 2013; Paipais, 2014). Bu çalışmalar, Morgenthau'nun uluslararası siyasetin doğasını açıklamak üzere insan doğasına içkin temel hareket ettirici bir özellik olarak formüle ettiği güç arzusunun, ahlak dışı bir eğilim olarak değil, ahlak ile karmaşık bir ilişkiyi içeren varoluşsal çelişkilerle birlikte ele alan bir yeniden okumayı içermektedir. Böyle bir yeniden okuma, Morgenthau'nun güç kavramını salt stratejik ya da araçsal değil, ontolojik ve etik bir mesele olarak ele aldığını göstermektedir. Bu da Morgenthau'nun gücü, insan varoluşunun sınırlılıklarıyla ilişkili olarak anladığını ve siyasetin varoluş koşullarında ahlaki bir çelişkinin olduğunu işaret etmektedir.

Morgenthau'nun siyasal olana yönelik geliştirdiği yaklaşım biçimini, özellikle 20. yüzyıl düşüncesinde siyasal olanın özgüllüğünü en radikal biçimde savunan Carl Schmitt ile eleştirel bir diyaloga yerleştirilerek incelemek, sınırlarını ve vadettiklerini görmek açısından önemlidir. Bu temelde incelemelere uluslararası ilişkiler literatüründe de sıklıkla yer verilmiştir (Söllner, 1987; Pichler, 1998; Brown, 2007; Scheuerman, 2007a, 2007b;

¹ Bu bakış açısının gelişmesinde yapısal gerçekçi okumanın önemli bir yeri vardır. Daha detaylı bir inceleme için bakınız: Behr, 2010: 210-225.

Behr ve Rosch, 2012). Morgenthau ile Schmitt arasındaki ilişki, mevcut literatürde çoğunlukla her iki düşünürün liberalizme yönelttikleri eleştiriler ve siyasal olana dair geliştirdikleri yaklaşımlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinde ele alınsa da Morgenthau'nun siyasal olanın ontolojisine ilişkin düşüncesini merkeze alan bir okuma, hem iki düşünürün ahlaki siyasal ile nasıl ilişkilendirdiklerine dair alternatif bir yorum imkânı sunmakta hem de Morgenthau'nun siyasal realizminin siyaset ile ahlak arasındaki sınırı nasıl kurduğuna dair özgün bir tartışma zemini sağlamaktadır.

Morgenthau ve Schmitt her ne kadar benzer bağlamlarda (siyasal olanın çatışmacı doğası) siyasal olanı tanımlıyor gibi görünseler de aslında siyasal olanın ontolojisine dair farklı yaklaşımlar benimserler. Bu yaklaşım farklılığı, aynı zamanda her iki düşünürün siyaset ile ahlak arasındaki ilişkiye yönelik pozisyonlarını anlamak açısından da değerlidir. Schmitt'in siyasal olana ilişkin düşüncesi, dost–düşman ayrımına dayalı tanımı ve bu ayrımı mümkün kılan egemen karar vurgusu çerçevesinde, siyasal olanı insan yaşamının değişmez ve özsel bir boyutu olarak konumlandırır. Bu yaklaşım siyasal olanın ontolojisi bakımından Morgenthau'nun siyasal olanı bir *nitelik* olarak tanımlaması anlamında farklılıklar içerir. Bu farklılığı daha detaylı ele alabilmek için öncelikle Schmitt'in siyasal olanı hangi kavramsal temeller üzerinden kurduğunu incelemek, iki düşünür arasındaki ayrım çizgilerini görünür kılmak açısından önemlidir.

Schmitt, Weimar anayasasında somutlaşan fakat daha geniş anlamda modern siyasi örgütlenme biçimi olarak modern liberal modelde kendini gösteren, parlamenter devletin zayıflığı olarak düşündüğü şeyin doğasını ve kaynaklarını araştırmıştır (Strong, 1996: ix). Böyle bir araştırmanın başlama noktasını, devlet ile siyasal olanın arasındaki varoluşsal ilişkiye yoğunlaşarak bulur. Modern devletin, içinde yaşadığı dönemde gittikçe önem kazanan bir olgu olarak ortaya çıktığının farkında olan Schmitt, devletin temeline dair radikal bir bakış açısı oluşturmaya çalıştığı açıktır. Schmitt devletin temelini ne olduğuna dair bir açıklama yapabilmek için siyasal olanın ne olduğunun incelenmesi gerektiğini düşünmektedir (Strauss, 1996: 99). Schmitt'e göre böyle bir incelemenin nedeni, siyasal olanın insan varoluşunun bir niteliği olarak bir organizasyon olan devletten önce gelmesidir (Schmitt, 1996: 19).

Devleti, belirli bir topluluğun örgütlenmiş bir biçimi olarak gören Schmitt, diğer örgütlenme ve topluluk biçimlerinden devleti ayıran şeyin siyasal olan ile ilişkisi olduğunu düşünmektedir (Schmitt, 1996: 19-20). Yani devleti mümkün kılan şey, aslında siyasal olan olarak ifade ettiği insani bir ilişki biçiminin varlığıdır. Bu noktadan hareketle, siyasal olanı anlamak için, siyasala özgü kavramların belirlenmesi ve somutlaştırılması gerektiğini düşünen Schmitt, siyasal olanın insan düşüncesinin ve eyleminin diğer alanlarından (örneğin, ahlak, estetik ve ekonomi) farklı ve kendine özgü bazı pratikleri içerdiğini düşünmektedir (Schmitt, 1996: 25-26). Schmitt, bu noktadan hareketle insana ait diğer faaliyet ve eylem alanları incelendiğinde, ahlak alanında nihai ayrımların iyi ve kötü arasında, estetik alanında bu ayrımların güzel ve çirkin arasında, ekonomik alanda ise kârlı ve kârlı olmayan olarak yapıldığını ifade eder (Schmitt, 1996: 26). Siyasal olanı da bu kategoriler gibi, insan yaşamına ait ayrı bir kategori olarak ele almak isteyen Schmitt, siyasala özgü böyle bir ayrımı dost/düşman ikiliğinde görür (Schmitt, 1996: 26). Yani bir meseleyi siyasal kılan unsur, onun özünde yatan mutlak karşıtlık ilişkisi olup, bu karşıtlık da dost ve düşman şeklindeki ayrımın somutlaşır (Strauss, 1996: 103–104).

Schmitt, dost/düşman kategorilerini siyasalın özgüllüğünü belirleyen bir ayrım olarak ortaya koyarken, söz konusu ayrım, siyasal olanı ayrı bir kategori olarak var edebilecek bu nihai anlamları belirleyecek bir kararı da ontolojik olarak içerir. Fakat Schmitt'in düşüncesinde bu karar, bireysel olandan öte kolektif bir kararı ifade eder ve bu iradenin tecessüm edebilmesi, bir liderin ya da egemenin varlığını zorunlu kılar. Tracy B. Strong'un (2012) *Politics Without Vision: Thinking Without a Banister in the Twentieth Century* adlı çalışmasında da vurguladığı gibi, insan düşüncesinin artık aşkın (transcendental) bir temele dayanmadığı bir anda, yani Tanrı'nın, doğanın ya da tarihin artık güvenilir kılavuzlar olmadığı bir noktada, modern insan, bu metafizik dayanaklardan yoksun bir şekilde düşünmek zorunda kaldığı “kriz” hâlinde, Schmitt karar verici bir egemeni siyasal olanın merkezî konumu hâline getirmektedir (218-219).

Schmitt'in egemenlik kavramını ele aldığı temel eseri olan *Political Theology*'de (2005) bu durumun bir sonucu olarak, siyaseti egemenin kararlarının mutlak bir şekilde işleyebileceği bir “teolojik” kaynağa, yani sorgulanamaz bir otoriteye dayandırma yönündeki bir eğilim görülebilir (36). Bu eğilim aslında, Schmitt'in siyasetin meşruiyetini aşkın bir temele bağladığı seküler bir anı işaret eder (2005: 36). Bunun anlamı siyasetin, genel yasadan değil, seküler bir otoriteden ve nihai karardan doğduğudur. Schmitt bunu istisna kavramıyla formüle eder ve siyasal kararın normdan değil, normun askıya alınmasından ortaya çıktığını ortaya koymaya çalışır (Schmitt, 2005: 5).

Bu bağlamda siyaset, Schmittçi anlayışta hukuki ve ahlaki bir zeminde değil, yalnızca egemenlikle ve onun teolojik bir nitelik taşıyan siyasal kararıyla tanımlanır.

Egemen kararı siyasal olanı kuran nihai anlamların belirlenmesi olarak gören Schmitt'e göre, liberal demokrasi, insanı insan yapan karar alma yetisini mekanik ve kişisiz bir prosedürle değiştirerek "siyasetsizleştirme" (depolicization) olarak adlandırdığı bir durumun başlamasına neden olur (Strong, 1996: xiv-xvii). Çatışmayı ve düşmanın kim olduğunu karar veren bir siyasal yargıyı dışlamaya çalışan; siyaseti etik, ekonomi veya hukuk gibi başka alanlara indirgeyen liberalizm, kamusal alanın "siyasi" olma özelliğini yitirmesine neden olur ve insan varoluşunun temel bağlamını değiştirmeye çalışan bir gayreti işaret eder. Bu yüzden Schmitt açısından liberalizme karşı geliştirdiği pozisyon, siyaset düşüncesi açısından çok temel ve varoluşsal bir anı işaret eder. Bu noktadan hareketle Strauss, Schmitt'in siyasal düşüncesini, sadece "nesnel" bir kuram olarak görmemiş, modernliğin krizine verilen bir yanıt ve polemik olarak ahlaki kaygılar taşıyan bir mücadelenin ürünü olduğunu düşünmüştür (Strauss, 1996: 99-100)².

Morgenthau'nun siyasal olana yönelik geliştirdiği kavramlaştırmaların Schmitt'in siyasal olana yönelik ortaya koyduğu düşünceler ile belirli ortak noktaları içerdiği açıktır. Morgenthau entelektüel yaşamının erken dönemlerinde siyaseti, Schmitt'in düşüncesine benzer bir şekilde, insan çıkarlarının çatıştığı bir alan olarak görmüştür (Behr ve Rosch, 2012: 18). Morgenthau'nun bu düşüncenin temelinde insan doğasında var olduğu düşünülen güç arzusunun beraberinde getirdiği çatışma vardır ve siyasal özgüllüğünü belirleyen hem Schmitt için hem de Morgenthau için söz konusu çatışmanın doğallığıdır. Bu anlamda hem Schmitt hem de Morgenthau siyasi çatışmayı insan varoluşunun kaçınılmaz ve tanımlayıcı bir özelliği olarak görmüş ve insan doğasının dışsallaştığı bir alan olarak siyasal olanın yerini alabilecek doğal ve rasyonel bir anlaşma alanının olabileceğine yönelik modern arayışı eleştirmiştir (Scheuerman, 2007b: 510). Hem Schmitt hem de Morgenthau, Modern Batı'nın ekonomi ya da bilim gibi çeşitli yollarla siyasi çatışmayı tarafsız bir düzleme taşıma gayretini eleştirir ve bu gayretin aslında siyasi çatışmanın kalıcı doğasını yani insan faktörünü göz ardı ettiği için başarısız olmaya mahkûm olduğunu düşünürler. Kısacası, Morgenthau ve Schmitt açısından "Batı modernliği, siyasal olandan kaçmak veya en azından onu bastırmak için yanlış anlaşılmalı bir mücadeleye dayanmıştır" (Scheuerman, 2007b: 511).

Her iki düşünür de liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin sunduğu rasyonalist modelleri, siyasi çatışmadan kaçış yolları olarak görülmesini şüpheyle karşılar ve bu modellerin, siyasal olanın temel doğasını yani insanın güç arzusunun ve bunun sonucu oluşan siyasal mücadele ve çatışmayı ele almadığını düşünürler (Scheuerman, 2007b: 511). Bu yüzden de bu ideolojiler siyasal olanın doğasını tam olarak anlamamışlardır ve siyasal olana yönelik saldırıda suç ortağıdırlar (Scheuerman, 2007b: 511). Bu suç ortaklığının merkezinde teknik kapasiteye dayanan bir bilimcilik yatmaktadır. Morgenthau'ya göre, siyasete ekonominin ve bilimin kavranabilecek teknik bir sorun gibi yaklaşılması, insan doğasının ve siyasal çatışmanın temel gerçeklerini göz ardı etmekte ve bunun sonucu olarak da siyasi ve toplumsal sorunları çözmede etkili olamamaktadırlar³. Yani siyaset, teknik bir sorundan öte, insan varoluşuna dair bir bağlam olarak, her iki düşünür açısında da bir arada yaşama ve insan sosyalliğinin en temelinde yer alır.

Kısaca özetlenecek olursa, her iki düşünür de liberal modernite altında siyasal olanın erozyona uğradığını teşhis ederek, prosedürel rasyonalite, teknokrasi ve bilimciliğin siyasal olanın ontolojik bağlamı olarak düşündükleri mutlak karşıtlık ilişkisini, önsel bir uyumluluk ilkesi ile değiştirmeye çalışarak, siyasal olanın işlevsizleştirildiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, modernliğin siyasal olanı teknik bir meseleye indirgemesi ve Schmitt açısından egemen kararın, Morgenthau açısından ise güç iradesinin yerini hesaplamaya bırakması, onların siyaset düşüncesinde merkezî bir eleştiri konusu hâline gelir. Ancak, bu ortak eleştirel zemine rağmen, Morgenthau ve Schmitt siyasi çatışmanın doğasını ve kaynağını kavramsallaştırma biçimleri bakımından ve daha da önemlisi, siyasi olanı ahlaki yargı ile ilişkilendirme biçimleri arasında derin bir farklılık mevcuttur.

Schmitt için siyasal, dost-düşman ayrımında ortaya çıkan varoluşsal bir karşıtlığın esasen egemenin istisnai durumda verdiği karar ile somutlaşmasıyken; Morgenthau'da siyasal olan, dost ile düşman arasındaki özsel bir

² Strauss'un argümanı, Schmitt'in siyaseti ahlak dışı bir kategori olarak konumlandırma çabasının aslında temelde belirli bir ahlaki pozisyonu içerdiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada Morgenthau'nun siyasal olanı tanımlarken, Schmitt'in siyasal olanı ahlak dışı bir kategori olarak ele alması ile ilişkili olarak sorunsallaştırmasına değinilecektir. Fakat Schmitt'in bu pozisyonunun da tartışmaya açık olduğu, Strauss'un argümanında görülebilmektedir.

³ Morgenthau bu temelde bir tartışmayı "Scientific Man vs Power Politics" isimli çalışmasında detaylı bir şekilde işlemiştir.

ayrımdan ziyade, insan iradesinin başka iradelerle karşılaştığı bir yoğunluk ilişkisi olarak tezahür eden bir nitelik olarak ortaya çıkar⁴. Siyaset, kimi durumlarda yüksek yoğunlukta tezahür eden bir dışsal bir karşılaşmalar alanı olarak, aynı zamanda insan doğasının içerdiği trajik çatışmaların bir yansıması olarak da ortaya çıkar. Bu bağlamda Morgenthau'nun siyasal ontolojisi, bir yandan insan iradesinin yoğun biçimde dışsallaştığı bir duruma işaret ederken, öte yandan bu dışsallaşmanın önünde duran sınırlılıklar, hayal kırıklıkları ve çatışmalarla biçimlenen varoluşsal bir trajediyi de içerir. Dolayısıyla, Morgenthau'nun siyasal olanı kavrayışı, ahlaki yargılarla daha karmaşık, dolaylı ve dolayısıyla geçirgen bir ilişki kurarken; Schmitt'te siyasal olan, ahlaktan net biçimde ayrılan ve dost-düşman karşıtlığında ifadesini bulan özsel ve dışlayıcı bir ayrım üzerinden tanımlanır.

Morgenthau'nun Düşüncesinde Siyasal Olan

Morgenthau'nun siyasal olanın doğasına ilişkin "Schmittçi" bazı yorumları, erken dönem çalışmalarında görmek mümkündür. Aynı zamanda Morgenthau'nun Schmitt ile olan ilişkisi sadece entelektüel boyutlarda kalmamış, Morgenthau Schmitt ile tanışmış ve günlüklerinden ve makalelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Schmitt'in siyasal üzerine fikirlerini daha da geliştirmeyi arzu etmiştir (Pichler, 1998: 192). Bu amaçla Morgenthau, 1929 yılında Berlin'de Schmitt ile bir araya gelmiş; ancak bu görüşme, karşılıklı entelektüel bir tartışma yerine, genç Morgenthau'nun kendi fikirlerini ifade edemediği ve tek taraflı bir konuşmaya dönüştüğü için onun açısından adeta bir hayal kırıklığına, hatta bir felakete dönüşmüştür (Pichler, 1998: 192). Bu görüşmenin bu denli kötü geçmesinin nedeni, Schmitt'in Morgenthau'yu entelektüel bir rakip olarak görüp görmediği ayrı bir tartışma konusu olabilir. Ancak, Morgenthau'nun siyasal anlama biçimi her ne kadar bazı yönleriyle Schmitt'in siyasal anlayışından etkilenmiş olsa da iki düşünür arasında önemli farklılıkların bulunduğu açıktır.

Bu farkın en temel bağlamını Morgenthau'nun siyasal olanı özne pratiği olarak ele alarak, insanın varoluş trajedisini siyasal olana bir sınır olarak ilişkilendirmesidir. Schmitt için 'siyasal olan' dost/düşman ayrımı çerçevesinde yaptığı tanımla ilişki olarak bir siyasal topluluk olabilme problemini işaret ederken, Morgenthau için siyasal olan, sadece egemen karara içkin bir siyasal topluluğun oluşturması durumunu değil; daha antropolojik bir bakış açısıyla, insan doğasının ve onun güç arayışını ve toplumsal ilişkilerdeki çatışma potansiyelini içeren bir insani ilişki biçimi olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda Morgenthau'nun erken dönem çalışmalarında Schmitt'e yönelttiği en temel eleştiri, Schmitt'in düşman/dost ayrımının, tarihsel ya da psikolojik bir bağlama sahip olmadığı, daha çok metafizik bir varsayıma dayandığıdır (Morgenthau, 2012: 108).

Schmitt, siyasal olanı ekonomi ve sanat gibi insan varoluşunun diğer etkinliklerinden ayırmak için siyasal olanın özsel bir içeriğini bulmaya ve kendi varoluş koşulları olan ayrı bir kategori olarak ele almaya çalışır. Bu amaçla ortaya koyduğu kavram olan dost/düşman ayrımı, siyasal olanı belirleyen temel kategori olarak ortaya çıkar. Fakat Morgenthau'ya göre, dost/düşman ayrımı aslında siyasal olan için ontolojik bir kategori değildir. Daha doğrusu, Schmitt dost/düşman kavramını siyasal olanın ontolojik özü olarak ele almasına rağmen, Morgenthau'ya göre aslında dost/düşman ayrımında mevcut olan durum, kategorik bir özsellik değil belirli bir ilişkiselliklerdir. Yani Schmitt'in dost/düşman kavramsallaştırması, insan varoluşuna ait ilksel bir durumu işaret etmesine rağmen epistemolojik koşulları gözlerden kaçırır.

Düşman bir bilgi biçimidir ama bu bilgi belirli bir tarihsel bağlama sıkı sıkıya bağlıdır. Daha açık bir ifadeyle, düşman kavramı aslında ontolojik olarak Hobbesçi anlamda kaçınılmaz bir varoluşsal durumu içermesine rağmen, Morgenthau'ya göre bilgi içeren ilişki biçimleri olarak ortaya çıkar. Yani aslında dostluk ve düşmanlık birer bilgi kategorileri olarak, bireylerin veya grupların psikolojik eğilimlerine ve hedeflerine dayalıdır ve siyasal anlamda bir dost siyasal hedeflere yardım eden bir kişiyi, düşman ise bu hedeflere ulaşmayı engelleyen bir kişinin bilgisini içerir (Morgenthau, 2012, 113-114). Fakat bu bilgi tarihsel bir bağlama aittir ve zaten önceden belirlenmiştir. Bu yüzden Morgenthau, Schmitt'in düşmanlık ve dostluk kategorilerini totolojik bir kavramsallaştırma olarak tanımlar (Morgenthau, 2012: 113-114).

Schmitt, dost-düşman ayrımını ahlaki olanı anlamaya yardımcı olacak olan iyi ve kötü kategorileri, estetiksel olanı belirleyen güzel/çirkin kategorileri ve ekonomik olanı ortaya çıkaracak olan verimli/verimsiz gibi kategorilerle aynı mantıksal düzlemde konumlandırmasına rağmen, Morgenthau'ya göre düşman/dost kategorileri, diğer kategoriler gibi soyut bir değer çerçevesi içinde belirlenemez ve nesnel bir ölçüt sunan evrensel geçerliliğe sahip

⁴ Çalışmanın ilerleyen aşamalarında bu nokta açıklanacaktır. Morgenthau bu tartışmayı erken dönem eserlerinden olan ve İngilizceye 2012 yılında çevrilen *The Concept of Politics* isimli çalışmasında yapmaktadır.

değildir (Morgenthau, 2012: 113). Yani, aslında dost/düşman ayrımı tıpkı diğer kategoriler gibi bir değer alanına ait olsa da bu değer nesnel değil; bireylerin veya grupların politik değer alanı içinde öznel olarak belirlenmektedir. Bu yüzden Morgenthau'ya göre, dost ve düşman ayrımı, “temelinde belirli bir psikolojik tutum bulunan bağımsız sosyolojik olgular” oluşturmaktadır (Morgenthau, 2012: 113).

Bu yüzden Morgenthau'ya göre Schmitt'in terminolojisinde düşmanlık, siyasetin tanımı için bir sonuç değil, baştan varsayılmış bir veri olarak totolojik bir döngü oluşturur. Bunun anlamı, Schmitt'in mutlak bir karar olarak gördüğü düşmanı ve dostu belirlemenin belirli bir sosyolojik bağlam içinde geliştiği ve aslında aşkın bir anlam yüklenen egemen kararın tarihsel ve sosyolojik olarak inşa edilmiş bir düşman bilgisinin olumlamasından başka bir şey olmadığını işaret ediyor olmasıdır. Bunun sonucu olarak, Morgenthau'ya göre dost/düşman ayrımı siyasal olanın ontolojik koşullarını belirlemek için yeterli bir bağlam sunmamaktadır.

Bu noktadan hareketle, Morgenthau siyasal olanı bir öz (örneğin dost/düşman) üzerinden değil bir ilişkisellik üzerinden tanımlayarak siyasal yaşamın diğer alanlarında ayırmak isteyecektir. Yani Morgenthau'ya göre, siyasal olanı belirleyen, Schmitt'in özel düşman ve dost kategorileri değil, bu kategorilerin siyasal bir değer olarak taşıdığını düşündüğü, belirli bir siyasal amaca yönelirken ortaya çıkan yoğunluk ilişkisidir. Daha açık bir şekilde Morgenthau'ya göre siyasal olan, belirli nesnelerin ve konuların doğalarında sabit olan bir kategori değil, bağlam ve deneyime dayalı olarak değişen bir yoğunluk ilişkisidir (Morgenthau, 2012: 100-101).

Morgenthau'ya göre, siyasal olanı siyasal olmayandan ayırmak gerekiyorsa, bu anlaşmazlıkların ya da sorunların içerikleri üzerinden yapılamaz. Bunun nedeni, siyasi olan, “bir kere ve herkes için belirlenebilecek sabit bir içeriğe sahip değildir” (Morgenthau, 2012: 100). Yani bir konunun doğası gereği siyasal karaktere sahip olduğu söylenemez çünkü siyasal olan daha ziyade, tıpkı “ısı” gibi “her konuda, değişen derecelerde bulunabilen bir nitelik” (Morgenthau, 2012: 102). Bu bağlamda, siyasal olan özel bir kategori değil, Morgenthau'nun yoğunluk olarak ifade ettiği bir ilişkisellik biçimidir ve nasıl ısının maddeye içkin olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi, siyasalında bazı konulara içkin olduğunu söyleyemeyiz.

Morgenthau'nun bu çıkarımı, Schmitt'in siyasal olanı özel kategoriler etrafında sosyal yaşamın diğer alanlarından ayırmaya çalıştığı yaklaşımından belirli bir farklılığı da beraberinde getirir. Çünkü bu durumda siyasal bu alanların hepsine dahil olabilecek, ısı gibi bir ilişkisellik olarak karşımızda durmaktadır. Yani aslında genç Morgenthau entelektüel hayatının ilk yıllarında Schmitt'in, siyasal olanın özgüllüğü iddiasını farklı bir bağlamda ele alarak -- özel kategoriler (dost/düşman) yerine bir ilişkisellik ile anlamaya çalışarak -- yeniden kurgulamaya çalışmıştır. Başka bir deyişle, Morgenthau, “Schmitt'in insan deneyiminin siyaset, ahlak, ekonomi ve estetik olarak farklı alanlara bölünebileceği yönündeki önerisini onaylamadan siyasetin özgüllüğünü yakalamaya çalışmıştır” (Scheuerman, 2007b: 510). Morgenthau'nun bu gayreti liberalizmin siyaseti bir teknik sorun olarak ele almasına yönelik bir eleştiri iken kısmen de “Schmitt'in iktidar arayışının en aşgari normatif zincirlerle bile sınırlanmayan rahatsız edici bir saf siyaset modeli geliştirdiğine inandığı için yapmıştır” (Scheuerman, 2007b: 510).

Kısacası, Morgenthau siyasetin liberalizm tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmasında bir sorun görmesinin yanında, Nazi faşizminde ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında nükleer silahların gölgesinde gelişen gerilimde ortaya çıkan varoluşsal bir krize dönüşen siyasetin saf güç ilişkisine dönüşmesini de aynı şekilde bir sorun olarak görür (Morgenthau, 1961: 231-234; Morgenthau, 1962: 131-132). Buradan hareketle, Morgenthau açısından, siyasal olan, ne çatışmasızlık ve uyum iddiasıyla insan doğasının siyasal potansiyelini dışlayan post-politik bir liberalizm formuna indirgenmeli, ne de siyasal olanı saf güç ilişkilerine indirgeyerek onu tümüyle yutan aşırı-siyasal yönelimlere teslim edilmelidir (Paipais, 2014: 365).

Schmitt, dost/düşman gibi nihai anlamlarla siyasal olanı mutlaklaştırırken, siyasal olanı bir nitelik olarak tanımlayan Morgenthau siyaseti belirli bir sınır mantığıyla içkin olarak düşünmüştür. Bir yoğunlaşma olarak ortaya çıkan siyasal olan, Morgenthau'nun ısı örneğinde ele almaya çalıştığı gibi, sosyal yaşamın her alanına sızma niteliğine sahip olan sınırsız doğası ile hem tehlikelerin hem de olasılıkların kaynağı olarak ortaya çıkabilecektir (Williams, 2004: 645; 2005: 115). Morgenthau bu tehlikenin farkında olan bir sınırlama stratejisini siyasal gerçekliğin temel bağlamı olarak ortaya koymuştur.

Literatürde de Morgenthau'nun sınırlama stratejisi siyasal olan ile ahlak arasındaki bir ilişki biçimi olarak iki şekilde tartışılmıştır. Bunlardan ilki daha kollektif boyutta işleyen güç dengesidir. Michael C. Williams'ın çalışmalarında (2004 ve 2005) ortaya çıkan bu eğilim, güç dengesinin Morgenthau'nun siyasal ile ahlak arasındaki ilişkide oynadığı role odaklanarak, Morgenthau'da mevcut olan sınırlama stratejisini göstermeye çalışır. Bu

bağlamda Morgenthau için güç ve çıkarların bir denge oluşturacağı fikri, sadece uluslararası düzeyde var olan bir durum değildir. Yani güç dengesi sadece farklı çıkar arayışları içinde olan devletler arasında bir denge durumu olarak devletlerarası istikrarın sağlanması potansiyeli olarak değil, siyasal olanın aşırılıklarını frenlemeye yardımcı bir durum olarak, yerel düzeyde de karmaşık ve hayati öneme sahiptir (Williams, 2004, 650). Bu dengeleme, Morgenthau açısından, siyasal olanın iç siyasal mekânda farklı mantıkları ve güç biçimleri içinde işleyen farklı toplumsal alanlara (ekonomik, yasal, ahlaki, estetik) erişimi üzerinde de sınır görevi görür (Williams, 2004, 650) Yani güç dengesi siyasal olana içkin bir durum olarak Morgenthau'nun terminolojisinde merkezî öneme sahiptir.

Literatürde de sıklıkla tartışılan (Murray, 1996; Lang, 2007; Molloy, 2009; Klusmeyer, 2009; Behr ve Rösch, 2013) Morgenthau'da çalışmalarında var olan bir diğer dengeleme mantığı da daha kişisel düzeyde işleyen ve ahlaki bir boyut taşıyan ihtiyatlılık ilkesidir (Morgenthau, 1945, 1961, 1962, 2006). Bu ilke, hem Weberci anlamda bir sorumluluk ahlakıyla (ethics of responsibility) hem de Aristotelesçi anlamda bir ihtiyatlılık erdemine (phronesis/prudence) örtüşmektedir⁵. Bu anlamda Morgenthau'nun “güç dengesi” kavramı sadece stratejik ve ontolojik bir sonuç değil, aynı zamanda normatif bir sınırlama aracı olarak da işlev görür. Bu, çatışmanın getirdiği yıkıcı sonuçları dikkate alan ve denge politikalarını desteklemeyi beraberinde getiren, dış politika aktörlerinde olması gereken ihtiyatlılık ve sorumluluktur. Morgenthau'nun düşüncesinde insanlar sadece çıkarlarını gözetken varlıklar değil, aynı zamanda toplumla ilgili yükümlülüklerinin farkında olan entelektüel, ahlaki ve ruhsal varlıklardır (Lang, 2007: 19). Morgenthau'nun insan doğasına dair bu fikri, devletin uluslararası alanda çıkarlarını takip ettiği anlayışında da temel bir bağlam teşkil edecek, siyasal karar alıcıların kararlarında sorumluluk ve ihtiyatlılık içeren ahlaki bir boyutun varlığını, hatta gerekliliğini vurgulayacaktır (Morgenthau, 2006: 12; Murray, 1996: 100; Lang, 2007: 18). Bu anlamda Morgenthau'da diploması, çıkarlarla etik ilkelerin buluşturulabileceği bir alan olarak ortaya çıkar ve bu alanda Aristocu bir “ihtiyat” erdeminin, çatışan çıkar ve değerlerin dengelenmesi için kritik bir araç olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Lang, 2007: 19).

Bu iki sınırlama stratejisi de aslında daha derinlemesine bakıldığında Morgenthau'nun siyasetin trajedisi olarak ifade ettiği, insanın güç ve iktidar arzusu ile bu güç arzusunu gerçekleştirmede onu hem içerden hem de dışardan sınırlayan kısıtların varlığıyla yakından alakalıdır (Morgenthau, 1945; 1962 ve 2006). Siyaset, insanın aktör olarak hem iradesiyle etki etmeye çalıştığı hem de doğasından gelen kısıtların sonucu olarak bunları tam anlamıyla gerçekleştiremediği bir insani çelişkiyi barındırır⁶. Bu çelişki, güç arzusunun ve onun sınırlarını belirleyen bir ontolojik durum olarak siyasal olana içkin olarak var olmaktadır. Bu anlamda trajedi Morgenthau'nun terminolojisinde hem siyasala içkin olan insan varoluşunun gerçekliğini ifade ederken, bir yanda da Morgenthau'nun siyasal gerçekliği siyasal olanın iç çelişkilerini ve trajedisinin bilincinde olmayı içeren bir farkındalık perspektifini içerir. Trajik bilinç olarak ifade edebileceğimiz bu farkındalık durumu, sadece Morgenthau'nun siyasal gerçeklik anlayışının merkezinde yer almakla kalmaz; aynı zamanda onun toplumsal gerçekliği nasıl kavradığını ve siyasal olanın bilgisini nasıl düşündüğünü anlamak açısından da kilit bir rol oynar.

Morgenthau'nun Gerçekçi Epistemolojisi: Trajik Siyasal Bilinç

Morgenthau'ya göre, insanın yaptığı ya da yapmaya niyetlendiği her eylemin aslında kendisine gönderme yapmasından yani yine kendisinden kaynaklanmasından dolayı, bir aktör olarak insan amaçlanan ve tamamlanan tüm eylemlerde özne olarak mevcuttur (Morgenthau, 1962: 163-164). Fakat insanın bütün eylemlerini belirleyen temel koşul olan güce olan arzusu, aslında onun içinde var olduğu hem materyal hem sosyal koşullarıyla çelişmektedir. Çünkü insanlar doğası gereği güç arzusunda olmalarına rağmen, başkalarına (bu başkaları aslında kendisinin dışındaki her şeydir) bağımlı olarak var olur. Morgenthau bunu, “insan köle olarak doğar ama her yerde efendi olmak ister” şeklinde açıklamıştır (Morgenthau, 1962: 145). Bu insanın varoluş çelişkisidir; dünyaya

⁵ Daha detaylı bir tartışma için bakınız: Scheuerman, 2009: 40–69.

⁶ Morgenthau'nun çalışmalarında bu çelişki iki düzeyde ortaya çıkar. İlk olarak, bu çelişki, bu çalışmanın önceki sayfalarında vurgulandığı gibi, siyasetin sınırsız güç potansiyelini ve kötülük kapasitesini sınırlama çabasında görülür. Bu yaklaşım, hem Weberci anlamda bir sorumluluk ahlakı (ethics of responsibility) hem de Aristotelesçi anlamda bir ihtiyatlılık erdemi (phronesis/prudence) ile örtüşür. Bu tarz bir çelişki durumunu Morgenthau'nun *The Evil of Politics and the Ethics of Evil* isimli çalışmasında da detaylı bir şekilde görülebilir. Politik eylemin hedefi başarı yani diğerleri üzerinde güç kullanımı (Morgenthau, 1945:14), etik eylemin hedefi ise başkalarını amaç olarak görmek (Morgenthau, 1945:8) olduğundan, bu ikisi arasında yapısal bir uyumsuzluk vardır. Yani Morgenthau'ya göre siyasetin doğası ile ahlak arsında bir çelişki vardır. Bu çelişkinin yanında bir de insanın varoluşundan gelen çelişkiler vardır. İnsanın kendi arzularını gerçekleştirmeye dönük sınırlı kapasitesi, yani varoluşsal bir trajedi söz konusudur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu bağlamda bir tartışma üzerinde durulmuştur.

bağımlı, savunmasız ve sınırlı bir varlıktır ama buna rağmen sürekli kendi sınırlarını aşmak, kontrol etmek, hükmetmek ister.

Günlük kullanımda, trajedi kelimesi yaygın olarak "kötü, korkunç olaylar" anlamında kullanılıyor olmasına rağmen, kötü olarak ifade edilen olayların olmasıyla değil, onların kaçınılmaz olmasıyla ilgilidir (Osborne, 2022: 529). Bu anlamda trajedi, insanın özgür iradesi (Morgenthau'da güç istenci⁷) ile bu iradenin dışsallaştığı dünyada var olan zorunluluklar arasındaki çelişkiyi ifade eder. Bu anlamda trajedi temelde insanın ölümlülüğü ile alakalıdır ve bu ölümlülük hayatın kendisini sınırladığı gibi, insanın iradesini de sınırlar. İnsanın ölümlülüğün getirdiği sınırlılıklar ve arzular arasında hayat çözemeyeceğimiz çelişkilerle doludur (Lebow, 2003: 49). Bu bağlamda Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliği, dünyanın trajik gerçekliğinin farkında olmayı ve bu trajedinin getirdiği bir sonuç olarak her türlü siyaset biçimini ideal bir çözüm beklentisiyle görmemiş, çözümsüz trajedilerin yönetimi olarak kavramıştır (Lebow, 2003: 49).

Bu gerilimin doğurduğu bir sonuç olarak, Morgenthau'nun siyasal olana ilişkin gerçekçi yaklaşımı, yalnızca siyaset teorisinde bir metodoloji sorunu olarak, yani siyasal olguları nasıl sınıflandıracağımız veya açıklayacağımızla sınırlı kalmaz, aynı zamanda daha derin bir trajik siyasal bilinç meselesi olarak ortaya çıkar⁸. Bu trajik bilinç, bir gerçekçi farkındalık durumu olarak, siyasetin bir yoğunlaşma alanı olarak sürekli bir değişimi ve gelgitleri içerdiğinin farkında olmayı içerir (Cho, 2011:121-122) Bu bilinç, siyasal hayatın ne liberal bir kavrayışla, tam anlamıyla insanların iradelerini uyumlaştıracak rasyonel düzenlemelerle kontrol altına alınabileceği, ne de Schmittçi anlamda özcü kategorilerle nihai olarak tanımlanabileceği inancından beslenir. Siyasal olan, belirli bir ontolojik özden türeyen sabit bir kategori değil, değişken tarihsel koşullarda farklı yoğunluklarda ortaya çıkan, insan eylemlerinin dramatik sonuçlarının kristalleştiği bir ilişkisel alandır.

Bu farkındalık, Morgenthau'nun epistemolojik varsayımı ile derinden ilişkilidir. Bu ilişkinin daha iyi kavranabilmesi için, Morgenthau'nun siyasal gerçeklik anlayışının bilgi kuramsal temelleri üzerinde durmak yerinde olacaktır. Morgenthau'nun epistemolojik bağlamı ampirizm ile rasyonalizm arasında bir orta yol olarak ortaya çıkar (Behr ve Rösch, 2012: 36). Morgenthau'nun gerçekçi (realist) epistemolojinde, zihinden bağımsız siyasal gerçekliklerin varlığını kabul ederken, bu gerçekliklerin anlamlı hâle gelmesinde zihnin kritik bir rol oynadığını belirtir. Bu yaklaşım, Morgenthau açısından, gerçekliği mutlak bir şekilde zihinden ayırmaya çalışan ampirik model ile dış gerçekliği sadece zihnin bir çıkarımı olarak zihne bağlamaya çalışan rasyonalizm (akılcılık) arasında kurulmaya çalışılan bir baği işaret eder (Behr ve Rösch, 2012: 36).

Behr ve Rösch (2012), Morgenthau'nun gerçekçiliği, çoğu yorumcunun varsaydığı gibi uluslararası siyasetin ontolojisine dair bir yaklaşım olarak kurgulamadığını, bunun yerine, Morgenthau gerçekçiliği, bir epistemolojik tutum olarak ortaya koyduğunu iddia etmektedir (Behr ve Rösch, 2012: 36). Yani, Morgenthau açısından devletler "doğal olarak çıkar peşinde olması" nesnel bir gerçeklik tasviri olarak değil, yani zaman ve mekânı aşan bir uluslararası ilişkilerin doğasını tanımlayan bir ontoloji olarak değil, daha çok epistemolojik bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu ifadede geçen çıkar ve bu çıkarların gerçekleşmesi için ortaya konan güç politikaları bir ontolojik bağlamı değil bir epistemolojik ilişkiselliği içerir.

Bu nokta daha da detaylandırılırsa, Hans Morgenthau'nun *Politics Among Nations*'de Uluslararası İlişkiler'i tanımlamak için ortaya koyduğu formülasyon olan devletlerin güç arayışında/mücadelesi olmaları (struggle for power) (2006: 31) aslında uluslararası olanın evrensel ve doğal bir bağlamını değil daha çok tarihsel koşullarla sıkı sıkıya bağlı olan bir bilginin sonucudur. Bu formülasyonun temelinde yer alan "güç" kavramı da genellikle realist (yapısal) gelenekte evrensel ve ontolojik sabit gibi anlaşılmasına rağmen, Behr ve Rösch'a göre, Morgenthau açısından ontolojik bir sabit olarak değil, epistemolojik bir işlev olarak ortaya çıkmaktadır (Behr ve Rösch 2012, 36). Morgenthau'nun rasyonalizm ve ampirizm arasında bir orta yol arayışının bir sonucu olarak, anlam ne insan zihnine içkin ne de insan zihninden mutlak bir şekilde ayrı bir durum olarak ortaya çıkmaz. Bu

⁷ Morgenthau'nun güç kavramını siyasal olanın doğasına yerleştirirken Nietzsche'nin belirleyici etkisi dikkat çekicidir. Ulrik Petersen *Breathing Nietzsche's air: New reflections on Morgenthau's concepts of power and human nature* isimli çalışmasında bu ilişkiyi detaylı bir şekilde inceler.

⁸Mark Cho (2011), *Morgenthau, the Tragic: On Tragedy and the Transition from Scientific Man to Politics Among Nations* isimli eserinde, Morgenthau'nun iki önemli eseri olan *Scientific Man vs. Power Politics* ile *Politics Among Nations* arasında görünürde bir teorik kopukluk varmış gibi görünmesine rağmen, aslında her iki çalışmanın da belirli bir trajedik bilinci taşıdığının altını çiziyor. Cho'nun da altını güçlü bir şekilde çizdiği gibi, Morgenthau'ya göre siyaset, insan doğasının çözülemez çelişkileriyle biçimlenen, aklın ve ahlakın sınırlarında yürütülen bir faaliyet. Bu faaliyet insan varoluşunun trajedisinin farkında olmayı içermelidir.

yaklaşımının bir sonucu olarak, güç bir anlam ilişkisi olarak, belli bir tarihsel ve toplumsal bağlamda anlam kazanan bir kavramdır ve güç, insan zihni ve toplumsal ilişkiler tarafından belirli zaman ve mekânlarda farklı şekillerde anlamlandırılabilir.

Behr ve Rösch'ün ele aldığı bağlamdan ilerlenirse, anlam Morgenthau'ya göre ne zihne mutlak anlamda içkindir ne de insan zihninden mutlak anlamda ayrıdır. Bu insanı ve iradesini temel alan bir ontolojiyi içerir. Siyaset de bu iradenin en güçlü bir şekilde var olduğu bir alan olarak önemlidir. Fakat burada dikkatlerden kaçmaması gereken nokta, insan iradesinin dışsallaştığı bu siyasal alanın sürekli kesintiler ve sınırlamalar içeren trajik doğasıdır. Bu yüzden siyaset, farklı iradelerin yoğunlaştığı bir ilişkisellik alanı olarak, hiçbir zaman tam anlamıyla düzenlenemez ve mutlak bir çözüm ihtimaliyle ontolojik olarak tanımlanamaz.

Kısacası Morgenthau'nun terminoloji açısından trajedi iki bağlamda işler. İlk olarak siyasal olan bir yoğunlaşma alanı olarak, siyasal aktörler arasında ilişkiye içkin bir trajediyi içerir. Yani trajedi siyasal olana içkin bir nitelik olarak sürekli kırılmaları ve değişimleri içerir. Bu anlamda siyaset bir yoğunlaşma alanı olarak mutlak anlamda kazançların ya da kayıpların alanı değildir. Bu yüzden Morgenthau siyaseti, her zaman eksik bilgiyle ve risk altında karar vermeyi gerektiren trajik bir alan olarak görür. Siyaset, insan doğasının sınırları, arzuları, korkuları ve çatışmaları içinde, kaçınılmaz şekilde gerilimli ve kırılgan bir alandır⁹. Bu anlamda siyaset, farklı iradelerin bir araya gelerek çatıştığı, bazı zamanlarda dengeye gelerek birlikte hareket ettiği mutlak kategoriler ve anlamlarla ile tanımlanamayacak, bir başarı arayışı kadar, kayıplarla yaşama, karmaşa içinde yön bulmaya ve ahlaki belirsizlikler içinde sorumluluk almaya dair bir trajediyi taşır.

Morgenthau'nun düşüncesinde trajedinin ikinci bağlamı ise, Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliğinin bir farkındalık bilinci olarak bir epistemolojik yaklaşım içermesidir. Bu bağlamda siyasal gerçekçilik, siyasal olana içkin olan söz konusu trajedinin farkında olmayı içeren bir farkındalık bilincinin edinilmesi sağlayan bir siyaset bilimidir. Trajik bilinç, insan aklının sınırlı olduğunun ve dünyadaki karmaşayı tam anlamıyla kavrayamayacağının kabulüdür. Morgenthau, siyasal olana yaklaşırken, mutlak ve evrensel bilgi beklentisinden ya da mükemmel düzen arzusundan vazgeçer. Dolayısıyla, Morgenthau'nun epistemolojik orta yol, sadece metodolojik bir tutum değil; aynı zamanda, siyasal yaşamın temel trajedisini (eksik bilgiyle karar vermek zorunda olmak, öngörilemeyen sonuçlarla yüzleşmek) bilgi düzeyinde de tanıyan bir bilinç biçimidir¹⁰.

Sonuç olarak, Morgenthau'nun siyasal alanı anlama biçimi, içerdiği ontolojik ve epistemolojik trajedik bağlam ile, Schmitt'in özsöz kategorilerinden farklı olan, ahlak ile karmaşık bir ilişkiyi içeren bir yaklaşımı yansıtır. Bu anlamda siyaset öznenin dışsallaşma alanı olarak, mutlak ve nihai kategoriler ve anlamlarla belirlenemez. Bu, siyaseti mutlak kategoriler ile değil bir yoğunlaşma ilişkisi olarak ele almayı, ama bu yoğunluğun zorunlu sınırlarının da var olduğunu gören bir bilinci içerir. Bu anlamda siyaset başkalarının iradeleriyle bulunduğu bir alan olarak doğal olarak belirli sınırları içerir. İnsan iradesinin gerçekleşmesini ister ama bu başka iradelerin varlığıyla sınırlıdır. Aynı zamanda siyasetin sınırlılıkları ve taşıdığı hayal kırıklarının farkında olmayı gerektiren bir bilinci bilgi olarak gerektirir. Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliğinde yapmaya çalıştığı budur.

Sonuç

Morgenthau'nun gerçekçi epistemolojisi, uluslararası siyasetin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu kavrayabilmek için kapsamlı bir teorik bir yaklaşım sunmasının yanında, salt güç odaklı gerçekçi yaklaşımlardan ayrılarak, güç ve ahlak arasındaki karmaşık ve bazen çelişkili bir ilişkiye odaklanır. Morgenthau'ya göre uluslararası siyaset bir güç mücadelesidir ama bu güç mücadelesi ne ahlaki olmayan bir durum ne de ahlaktan ayrı insan yaşamına ait özsöz bir kategori olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamı daha detaylı ele almak için bu çalışmada, Hans Morgenthau'nun siyasal olana yönelik geliştirdiği yaklaşım biçimi, Schmitt'in siyasal bir özsöz kategori olarak ele alan yaklaşımıyla karşılıklı olarak ele alınarak,

⁹ Morgenthau özellikle *Scientific Man vs. Power Politics* isimli çalışmasında bilim insanının trajedisini olarak ifade ettiği, insan anlayışı ile dünyanın muameleleri arasındaki bir gerilimin var olduğunu iddia eder. Yani her cevap yeni bir soruya, her zafer yeni bir hayal kırıklığına gebe. Bu bakımdan trajedi, insan aklının dünyayı tam anlamıyla kavrama ve kontrol etme iddiasının sınırlarını açığa çıkarır. Bu aynı zamanda siyasetin doğal sınırları olarak da ortaya çıkar. Yani varoluş, içerisinde çelişkileri de içeren bir trajedir.

¹⁰ Cho'nun (2011) da makalesinde belirttiği gibi, bu trajik bilinç biçiminin *Politics Among Nations*'da içselleştirdiğini söyleyebiliriz; zira Morgenthau burada, insan doğasının değiştirilmez çelişkilerini ve siyasetin bu çelişkilerle başa çıkma faaliyeti olarak görmekte ve geliştirdiği realizmini trajedinin ontolojik sınırlarını kabul eden bir düşünce tarzı olarak temellendirmiştir.

Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliğinin Schmitt'in özcü ve kararcı modelinden farklılaştığı temel noktalar incelenmiştir. Morgenthau'ya göre siyasal olan, sabit bir düşmanın kararını içeren bir ontolojik durumun özsel ilişkisi olarak değil; tarihsel olarak ortaya çıkan ve insanlar ile devletler arasındaki güç ilişkilerinin belirli bir yoğunluk kazandığı, trajedinin bu anlara içkin olduğu bir niteliktir. Bu bağlamda Morgenthau'nun siyasal olanı ele alışında trajedi önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliği, trajediyle iki düzlemde ilişkili olarak incelenmiştir: ontolojik bir sınır ve epistemolojik bir bilinç olarak. İlk olarak, trajedi, siyasal olanın doğasına içkin bir sınır durumu olarak belirir; çünkü insan her ne kadar dünyaya müdahale etme kapasitesi ve iradesi taşısa da bu irade arzular aracılığıyla dışsallaştığında hem toplumsal yapılar hem de başkalarının arzularıyla sınırlanır. Bu anlamda siyaset, özgüllüğünü Schmittçi anlamda nihai ve mutlak kararlar ya da kategorilerden değil, bir nitelik olarak olaylara yönelen ilişkisellikten alır, ama insanın ölümlülüğü, bilgisinin sınırlılığı ve başkalarına olan bağımlılığı gibi ontolojik sınırların içerdiği bir alan olarak ortaya çıkar. İkinci olarak ise trajedi, epistemolojik bir bağlam taşır ve siyasal olana yönelik oluşturacak bilginin trajik boyunu içerir. Bu anlamda Morgenthau'nun klasik gerçekçiliği, siyasal alanın bu trajik doğasının farkında olmayı gerektiren bir 'trajik bilinç'e dayanır. Bu bilinç, siyasetçiden ya da siyaset üzerine yönelen düşünceden insanın sınırlılığını, eylemin beklenmedik sonuçlarını ve sınırlarını ve en önemlisi siyasal olanın mutlak kategoriler üzerinden ele almayan bir farkındalığı içerir. Bu bağlamda Morgenthau, siyasal olanı güç arayışı temelinde tanımlar ancak bu arayışı ihtiyat ve farkındalıkla sınırlı bir çerçevede ele alır. Böylece siyasetin bilgisi, Morgenthau'nun düşüncesinde uluslararası ilişkilerin sabit ontolojik temellerini keşfetmeyi değil, tarihsel bağlamların değişkenliğine duyarlı bir epistemolojik tutumu işaret eder.

Sonuç olarak, siyaset bir dışsallaşma alanı olarak Schmittçi anlamda düşman ve dost gibi mutlak kategorilerle tanımlanamaz ve bu kategorilere indirgenemez; çünkü siyasal olan, farklı iradelerin karşılaştığı, çatıştığı ve sınırlandığı bir alan olarak trajediyi yapısal biçimde içinde barındırır. Bu durum, siyasetin Schmittçi anlamda nihai ve mutlak bir karar ya da öz anlam etrafında özgülleşemeyeceğini gösterir. Aksine, siyaset, insanın ölümlülüğü, bilgisinin sınırlılığı ve başkalarına olan bağımlılığı gibi doğal sınırların şekillendirdiği bir alan olarak, trajik bir bağlamı işaret eder. Siyasetin bilgisi de bu trajedinin farkında olan bir bilinci içermelidir. Morgenthau'nun siyasal gerçekçiliğinde var olan böyle bir tutumdur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, yazar tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Behr, H. (2010). *A history of international political theory: ontologies of the international*. Palgrave Macmillan
- Behr H. & Rösch, F. (2012). Introduction. H. Behr & F. Rösch (Ed.), *Hans Morgenthau: The Concept of the Political* içinde (ss. 2-79). Palgrave Macmillan.
- Behr, H & Rösch F. (2013). The ethics of anti-hubris in the political philosophy of international relations: Hans J. Morgenthau. J. Troy (Ed.), *Religion and the Realist Tradition: From Political Theology to International Relations Theory and Back* içinde (ss. 111–128). Routledge.
- Brown C. (2007). 'The twilight of international morality'? Hans j. Morgenthau and Carl Schmitt on the end of jus publicum europaeum. M. C. Williams (Ed.), *Realism Reconsidered* içinde (ss. 42-61). Oxford University Press.
- Chou, M. (2011). Morgenthau, the tragic: On tragedy and the transition from Scientific Man to Politics Among Nations. *Telos*, 157, 109–128. <https://doi.org/10.3817/1211157109>
- Cristol, J. (2009). Morgenthau vs. Morgenthau? 'the six principles of political realism' in context. *American Foreign Policy Interests*, 31 (4), 237-244. <https://doi.org/10.1080/10803920903136247>
- Klusmeyer, D. (2009). Beyond tragedy: Hannah Arendt and Hans Morgenthau on responsibility, evil and political ethics. *International Studies Review* 11 (2), 332–351. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00851.x>
- Levine, D. J. (2013). Why Hans Morgenthau was not a critical theorist (and why contemporary ir realists should care). *International Relations*, 27(1), 95-118. <https://doi.org/10.1177/0047117812460878>
- Lang, A. F. (2007). Morgenthau, agency, and Aristotle. M. C. Williams (Ed.), *Realism reconsidered: The legacy of Hans Morgenthau in international relations* içinde, (ss.18-41). Oxford University Press.
- Lebow, N. (2003). *The tragic vision of politics*. Cambridge University Press.
- Molloy, S. (2009). Aristotle, Epicurus, Morgenthau and the political ethics of the lesser evil. *Journal of International Political Theory*. 5(1), 94-112. <https://doi.org/10.3366/E1755088209000342>
- Morgenthau, H. J. (1945). The Evil of Politics and the Ethics of Evil. *Ethics*, 56(1), 1–18. <http://www.jstor.org/stable/2988705>
- Morgenthau, H. J. (1961). Death in the nuclear age. *Commentary*, 32(3), 231–234.
- Morgenthau, H. J. (1962). *Scientific man vs power politics*. The University of Chicago Press.
- Morgenthau, H. J. (2006). *Politics among nations: the struggle for power and peace*. McGraw Hill.
- Morgenthau, H.J. (2012). *The concept of the political*. H. Behr ve F. Rösch (Ed.). Palgrave Macmillan.
- Murray, A. J. H. (1996). The moral politics of Hans Morgenthau. *The Review of Politics*, 58(1), 81–108. <https://doi.org/10.1017/S0034670500051676>
- Osborne, T. (2022). Tragedy, modernity and political life. *Society*, 59(5), 529–536. <https://doi.org/10.1007/s12115-021-00644-1>
- Paipais, V. (2014). Between politics and the political: Reading Hans J. Morgenthau's double critique of depoliticisation. *Millennium*, 42(2), 354–375. <https://doi.org/10.1177/0305829813515040>
- Pichler, H. (1998). The godfathers of "truth": Max Weber and Carl Schmitt in Morgenthau's theory of power politics. *Review of International Studies*, 24(2), 185–200. <https://doi.org/10.1017/S0260210598001855>
- Petersen, U. (1999). Breathing Nietzsche's air: New reflections on Morgenthau's concepts of power and human nature. *Alternatives*, 24(1), 83–118. <https://www.jstor.org/stable/40644933>
- Scheuerman, W. E. (2007a). Carl Schmitt and Hans Morgenthau: Realism and beyond. M. C. Williams (Ed.), *Realism reconsidered* içinde, (ss. 62-92). Oxford University Press.
- Scheuerman, W. E. (2007b). Was Morgenthau a realist? revisiting scientific man vs. power politics *Constellations*, 14(4), 506–530. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2007.00464.x>
- Scheuerman, W. E. (2009). *Hans Morgenthau: Realism and beyond*. Polity Press.
- Schmitt, C. (1996). *The concept of the political* (G. Schwab, Çev.). University of Chicago Press.

- Schmitt, C. (2005). *Political theology: Four chapters on the concept of sovereignty* (G. Schwab, Çev.). University of Chicago Press.
- Söllner, A. (1987). German conservatism in America: Morgenthau's political realism. *Telos*, 72, 161–172.
<https://doi.org/10.3817/0687072161>
- Strauss, L. (1996). Notes on Carl Schmitt. C. Schmitt, *The concept of the political* içinde (ss. xx–xx). University of Chicago Press.
- Strong, T. B. (1996). Dimensions of the new debate around Carl Schmitt. C. Schmitt, *The concept of the political* içinde (ss. ix–xxxi). University of Chicago Press.
- Strong, T. B. (2012). *Politics without vision: Thinking without a banister in the twentieth century*. University of Chicago Press.
- Williams, M.C. (2004). Why ideas matter in international relations: Hans Morgenthau, classical realism, and the moral construction of power politics. *International Organization*, 58(4), 633–665.
<https://doi.org/10.1017/S0020818304040202>
- Williams, M. C. (2005). *The realist tradition and the limits of international relations*. Cambridge University Press.

EXTENDED SUMMARY

Hans J. Morgenthau, considered one of the founding figures of classical realism in international relations, offers a different political realist context in international relations, one that acknowledges both the centrality of power and the natural relationship between morality and politics. In contradistinction to a realism that separates politics from morality in an absolute and essential manner, perceiving both as discrete categories of human existence, Morgenthau's political realism conceptualises a complex and occasionally contradictory relationship between morality and politics. As it is often stated in the literature, Morgenthau's *Politics Among Nations*, which has an important place in the international relations literature, analysed the desire for power, which is rooted in the human nature of international politics, in relation to national interest and understood politics as a power struggle. However, this power-centred understanding, unlike the portrait drawn for Morgenthau in the international relations literature, does not involve a situation in which Morgenthau completely rejects the role of morality.

In order to address this context in more detail, this study analyses Hans Morgenthau's approach to the political in relation to Schmitt's approach that treats the political as an essential category. Furthermore, it examines the main points where Morgenthau's political realism differs from Schmitt's essentialist model. For Morgenthau, the political is not the fundamental relation of an ontological situation involving the decision of a fixed enemy, but a quality that emerges historically, where power relations between people and states gain a certain intensity and tragedy is inherent in these moments. In this particular context, Morgenthau's approach to politics is characterised by a significant emphasis on the role of tragedy.

Morgenthau's political realism is related to tragedy in two ways. First of all, politics, as a relation of intensity, creates an unlimited context that can influence different forms of relations of life and within these relations; but tragedy, as an experience that makes visible the limitations of human action and existence, becomes both the expression and the stage of this limitation. In other words, in Morgenthau's thought, tragedy is inherent to the political as a form of limitation. As an ontological context, the human will exists, but the desires that the will externalises are both related to a certain sociality and limited by the desires of others. This is because man exists with limits: he is mortal, his knowledge is limited, he is dependent on nature and others. Politics, as a field where human desire (for power, order, justice, peace) is externalised, does not produce final and complete categories and decisions. This shows a tragic limitation inherent in the nature of the political.

Secondly, Morgenthau's classical realism is based on a tragic consciousness, which involves an awareness of the tragic nature of the political. As a consequence of this tragic consciousness, a good politician or scholar must take into account human limitations, the unexpected consequences of action and the tragic possibility. In this sense, Morgenthau's political realism recognises the pursuit of power as an ontological context of the political, but it emerges as a state or awareness that involves caution rather than a politics of power that treats this pursuit of power as an absolute category. In this sense, knowledge for Morgenthau is not an ontological problem - such as defining the ontological conditions of international relations - but an epistemological context that is aware that the historical context is changing.

As a result of this point of view, Morgenthau sees a problem in the attempt to abolish politics by liberalism, as well as a problem in the transformation of politics into pure power relations, which turned into an existential crisis that emerged in Nazi fascism and the tension that developed in the shadow of nuclear weapons after the Second World War (Morgenthau, 1961, 231-234; Morgenthau 1962, 131-132). Thus, for Morgenthau, the political should neither be reduced to a form of post-political liberalism that excludes the political potential of human nature by claiming non-conflict and harmony, nor should it be surrendered to extreme-political orientations that swallow it whole by reducing it to pure power relations (Paipais, 2014, 365). More precisely, Morgenthau's position on the political criticises liberal rationalism, which tends to reduce politics to a technical problem that can be solved by rational methods, as well as the reduction of politics to absolute Schmittian categories that can threaten all different areas of human common life. In this framework, politics, as a quality inherent to human existence, both bears certain limits and should be handled as a scientific discipline with an understanding that is aware of these limits.

In conclusion, Morgenthau's way of understanding the political, with its ontological and epistemological tragic context, reflects an approach that differs from Schmitt's essential categories and involves a complex relationship with morality. In this sense, politics, as the field of externalisation of the subject, cannot be determined by

absolute and final categories and meanings. This involves a consciousness that considers politics as a relation of intensification rather than absolute categories, but also recognises that this intensification has necessary limits. In this sense, politics, as a field where the wills of others meet, naturally contains certain limits. Human beings want their will to be realised, but this is limited by the existence of other wills. At the same time, it requires a consciousness as knowledge that requires being aware of the limitations and frustrations of politics. This is what Morgenthau tries to do in his political realism.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİH YAZIMINDA GÖRSEL TARİHİN KULLANIMI VE ARŞİVLER

THE USE OF VISUAL HISTORY IN HISTORIOGRAPHY OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND ARCHIVES

Ertuğrul MEŞE

Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ertugmese@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0830-5226.

ÖZ

Geliş Tarihi:

14.04.2025

Kabul Tarihi:

17.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Fotoğrafın Tarihi,
Tarih Yazımı,
Görsel Tarih,
Görsel Tarih
Arşivleri.

Keywords

History of
Photography,
History Writing,
Visual History,
Visual History
Archives.

Sosyal bilimlerin temel veri kaynakları olan arşivler geçmişten kalan ve tarihî, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki vb. değeri olan belgelerden oluştuğu kabul edilse de bu algı fotoğrafın icadı ve görselin tarih yazımında veri kabul edilmesiyle değişmeye başlamıştır. 1800'lerden itibaren gelişim gösteren fotoğrafın arşiv değeri taşıdığı fark edilmesiyle birlikte görsel malzemeler 1960'lardan itibaren sosyal bilimlerin veri kaynakları arsında görülmeye başlamıştır. Görsel veri olan fotoğraf, zamanla sinema, reklam ve TV gibi akıcı görsellerle desteklenmiştir. Bu nedenle sosyal bilim çalışmalarında üretilen bu görsel birikimden faydalanılmaya başlanmış ve bu sayede görsel tarih diye bir alan oluşmuştur. Batı'da görsel tarih alanına dair çalışmaların artmasına paralel bir biçimde görsel tarih arşivleri oluştuğu gibi mevcut arşivlerin görsel belge kapasitesi de artmaya başlamıştır. Türkiye'de bu konuda 2000'lerden itibaren görsel tarih verileri kullanılmaya başlanmıştır. Bunun farkına varılmasıyla birlikte hem devlet arşivlerindeki hem de özel kişi ve kurumların arşivlerindeki görsel verilerin önemi ve kullanım değeri artmıştır. Bir tarihsel kaynak olarak fotoğraf, afiş, sinema vb. gibi görsel verilerin önemini ve sosyal bilimlerde kullanımını öneren bu makalede, Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışmalarında görsel malzemenin kullanımını artırma amacıyla dünyada ve Türkiye'de oluşturulan görsel arşivlerin içeriği ve kullanım amacı hakkında bilgi verilecektir.

ABSTRACT

Although archives, which are the main data sources of social sciences, are considered to consist of documents from the past and have historical, political, social, cultural, legal, etc. value, this perception has started to change with the invention of photography and the acceptance of visual data in historiography. With the realisation that photography, which has been developing since the 1800s, has archival value, visual materials have started to be seen among the data sources of social sciences since the 1960s. Photography, which is visual data, has been supported by fluent visuals such as cinema, advertising and TV over time. For this reason, this visual accumulation produced in social science studies began to be utilised and thus a field called visual history was formed. In parallel with the increase in studies on visual history in the West, visual history archives have been formed and the visual document capacity of existing archives has started to increase. In Turkey, visual history data has started to be used in this field since the 2000s. With the realisation of this, the importance and use value of visual data in both state archives and archives of private individuals and institutions has increased. In this article, which proposes the importance of visual data such as photographs, posters, cinema, etc. as a historical source and their use in social sciences, information will be given about the content and purpose of use of visual archives created in the world and in Turkey in order to increase the use of visual material in the study of the history of the Turkish Republic.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1675524>

Atıf/Cite as: Meşe, E. (2025). Türkiye Cumhuriyeti tarih yazımında görsel tarihin kullanımı ve arşivler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1426-1444.

Giriş

Genel olarak sosyal bilimlerin ve özel olarak da tarihin bilgi kaynağı olan arşivler kimi zaman sıradan kimi zamansa önemli insanlara ve temelde devletlere ait idari, hukuksal ve kurumsal açıdan değerli olan her türlü belgenin, daha sonra kullanılmak üzere saklanması ile oluşmuş yapılardır. Bu konuda çıkan 3473 sayılı kanunun 2. maddesine göre “Arşiv malzemesi:

“Türk Devlet ve Millet hayatını ilgilendiren ve en son işlem tarihi üzerinden otuz yıl geçmiş veya üzerinden on beş yıl geçtikten sonra kesin sonuca bağlanmış olup birinci maddede belirtilen kuruluşların işlemleri sonucunda teşekkül eden ve onlar tarafından muhafazası gereken, Türk Milletinin geleceğine tarihî, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki ve teknik değer olarak intikal etmesi gereken belgeler ve Devlet hakları ile milletlerarası hakları belgelemeye, korumaya, bunlarla ilgili işlem ve münasebetler bakımından tarihî, hukuki, idari, askeri, iktisadi, dini, ilmi, edebi, estetik, kültürel, biyografik, jeneolojik ve teknik herhangi bir konuyu aydınlatmaya, düzenlemeye, tespiti yarayan, ayrıca ait olduğu devrin ahlak, örf ve âdetlerini veya çeşitli sosyal özelliklerini belirten her türlü yazılı evrak, defter, resim, plan, harita, proje, mühür, damga, fotoğraf, film, plak, ses ve görüntü bandı, baskı ve benzeri belgeleri ve malzemeyi [içerir]” (Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun, 04.10.1988).

Bu malzemelerin hepsi tarihin hammaddesini oluşturduğu gibi tarihçinin de bilgiyi ürettiği kaynaklardır (Tosh, 2005, s. 31 vd.). Arşivler geçmişten kalan belgelerin belirlenen kurallara göre düzenli şekilde korunup saklanması, tasnif edilmesi ve sürekli akademik araştırmacıların, kamunun ve hukukun başvurusuna açık hâle getirilmesini sağlayan mekânlar ve kurumlar olduğu için geçmişi anlamak için temel başvuru kaynaklarının genel adıdır.

Tarihin kaynaklarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Her türlü yazılı belgeyi içeren yazılı kaynaklar, fotoğraf, resim, film, harita, heykel ve mimari eserleri içeren görsel kaynaklar ve insana ait her türden sözel anlatıyı içeren sözlü kaynaklar. Bu nedenle arşivlerin ana unsurları olan belgeler sadece yazılı dokümanlardan oluşmaz. İmaj içeren her türden görsel kayıtlar da birer arşiv belgesi niteliğine sahip oldukları için geçmişin anlaşılmasında, araştırmacıya yeni bakış açısı veren değerli imgelerdir (Acun, 2011, s. 127 vd.; Maza, 2022, s. 210). Buna rağmen gravür tekniği ile üretilmiş taşbaskısı imajların, 19. yüzyıldan itibaren karikatürlerin ve afişlerin tarihsel belge olarak kullanılmaya başlaması oldukça geç tarihlerde yani tarih ile beşerî bilimler arasındaki geleneksel bariyerlerin kaldırılması Claude Levi-Strauss gibi yapısalcılarının, Ferdinand de Saussure gibi göstergebilimcilerin ve en son da Annales Okulu’nun çalışmalarıyla başlamış ve böylece görsel ve ikonografik dokümanlar tarihçilerin belgeler külliyyatına dâhil edilmiştir (Cadiou, 2011, s. 259-260).

Görme, konuşmadan önce geldiği için insanın dünyayı tanınmasında görmenin ve görmeye konu olan görsellerin hayatı bir yeri vardır. Görülebilen ve gözlemlenebilen; iletişim sürecinde yazının ve sesin haricindeki hemen hemen her şey görselliğe dâhildir. Görsel verileri mağara resimlerinde, insanların yapıp ettiği bütün varoluş biçimlerine ait nesnelere çizdikleri resimlerde ve dünden bugüne kalmış olan bütün nesnelerde görebiliriz. Yani görsel veriler dünden bugüne kalan görsellik içeren her şeydir. Görsel veriler olaylar yaşanırken çekilen fotoğraflar, filmler, kartpostallar, pullar, minyatürler, karikatürler, haritalar ve planlar gibi iki boyutlu görsel malzemelerdir. Üç boyutlu olarak nitelenebilecek olan bütün tarihî mekânlar, binalar, heykeller ve ilgili dönemde kullanılan eşyalar da görsel malzemeleri oluşturur. Bu bağlamda görsel veriler arasında günümüzde en çok kullanılanların başında fotoğraflar gelir (Acun, 2004, s. 95-96; Acun, 2008, s. 50; Acun, 2013, s. 421-423; Acun, 2015, s. 356-357). Fotoğraf makinesinin bulunması insanın geçmişe ve ana bakışını değiştirmiştir (Berger, 2014, s. 18). Bu değişime sosyal bilimler duyarsız kalmamış, özellikle antropologlar, sosyologlar ve tarihçiler fotoğrafı bir veri olarak kullanmaya başlamışlar ve geçmişten bugüne kalan fotoğrafları, çizimleri, resimleri ve filmleri de tarihin doğal ve asli veri kaynakları arasında değerlendirmeye çalışmışlardır. Fotoğraflar, yaşanan anı bir anlığına dondurarak, o anda meydana gelen olaylar ve olayların geçtiği koşullar hakkında “bilgi sunan aracı belgeler” (Kyvig- Marty, 2000, s. 79-80) olarak kabul edildikleri için görsel tarihi, yani “visual history”yi oluşturmuştur. Görsel olanın tarihin kaynakları arasına girmesi ise daha az söz merkezli (logocentric) bilgi anlayışının yaygınlaşmasını sağladığı gibi sözler kadar görsel olanların da geçmişe dair tarihçiye önemli şeyler söyleyebileceğini hatırlatmıştır. Ayrıca görsel olanın tarihsel kanıt niteliği taşımasıyla birlikte, bilgi kaynakları arasına toplumsal olanın kaydedildiği bütün alanlar dâhil edilerek “bilginin coğrafyası” genişlemiştir (Burke, 2001, s. 42, 55). Görsel tarih, fotoğrafın 19. yüzyıldan itibaren toplumsal tarihe kanıt olarak kullanılabileceği gibi gündelik yaşam ile sıradan insanların deneyimleri hakkında bilgi içerdiği için “tabandan tarih”in oluşturulması

bilinciyle 1960'lı yıllardan itibaren oluşmaya başlamıştır. Görsel bir veri kaynağı olan fotoğrafla yakalanan imgeler, tarihin görgü tanıklarıdır (Burke, 2016, s. 11-13). Bu işlevi ile fotoğraf, insanın ikinci hafızası olarak kabul edilebilir. Fotoğraf, Albert Kahn'ın deyişiyle "kaybolan şeylerin sağ kalan tanıkları" (Danacıoğlu, 2001, s. 90-91) olduğu için insanlar, fotoğraf makinesi ile kendilerine görsel içerikli ikinci bir hafıza yaratmışlardır. Fotoğrafla yaşamların görsel açıdan kayda alınması ve istenildiği zaman anın yeniden üretimi ile insanoğlu artık hafızasını görsel olarak yeniden canlandırmanın yöntemini görsel tarihte bulmuştur.

Bu makalede Cumhuriyet tarihi çalışmalarında genel arşiv belgelerinin yanında görsel tarih verilerinin kullanılmasının önemini hatırlatma amacıyla fotoğrafın Batı'daki ve Türkiye'deki tarihi ve görsel verilerin tarih yazımında kullanılmasında nelere dikkat edileceği hakkında bilgi verilecektir. Ardından dünyada ve Türkiye'de bulunan arşivler ve bu arşivlerdeki görsel malzemenin içeriği, kullanıma uygunluğu vb. konularda bilgilendirici açıklamalar yapılacaktır. Bununla amaçlanan ise tarihsel araştırmalarda geleneksel belge tabanlı malzemelerin yorumunda zenginlik katma amacıyla arşivlerde bulunan görsel kaynakların zenginliğine dikkat çekmektir.

Bir Arşiv Kaynağı Olarak Fotoğrafın Kısa Tarihi

Fotoğrafın ilk icat edildiği zamanların gizemi, matbaanın ilk ne zaman icat edildiği kadar gizemli değildir. Fotoğrafın ortaya çıkışında belki de göze çarpan ilk şey, onun icat edilme zamanının geldiğinin birçok mucit tarafından farkına varılmış olmasıdır. Fotoğraf (Photographe) kelimesi "ışıkla yazı yazmak" anlamına gelen Yunanca *photos* (ışık) ve *graphie* (yazı) sözcüklerinden oluşmuştur. MÖ 4. yüzyıldan beri ressamların daha gerçekçi resimler çizmesi için *Camera Obscura* diye adlandırılan kapalı bir oda sistemi inşa edilmiş ve bu odanın içine giren ressamlar duvarlara yansıyan görüntülerden daha doğru perspektifli resimler yapmışlardır. İçine ışık girmeyecek bir biçimde tasarlanmış odanın bir duvarına açılan delikten, çizilmek istenen dışarıdaki manzara, açılan delikten yansıyan ışık aracılığıyla odanın iç karşı duvarına ters olarak yansıtılarak çizimler yapılmıştır. Daha sonra karanlık odalar küçültülmüş ve bir sandık boyutuna indirilen aygıtın üzerinden çizim yapma imkânı elde edilmiştir. Bu nedenle *Camera Obscura* adı verilen bu teknik ileriki yıllarda fotoğraf adlı yeni bir buluşun temeli olmuştur. Joseph Nicephore Niepce (1765-1833), Fransa'da *heliography tekniği* (ilk fotoğrafçılık tekniği) ile uğraşlarının sonucunda 1826'da Chalon'daki evinin penceresinden çizmek istediği manzaraya uzun bir süre poz verdirerek düz bir yüzey üzerinde ilk kalıcı görüntüyü elde etmeyi başarmıştır. Niepce'in bu başarısını daha sonra Louis Jacques M. Daguerre (1787-1851), onun ölümünden sonra heliography tekniği çalışmalarını geliştirmiştir. 19 Ağustos 1839'da Fransız Bilimler Akademisi, Daguerre'in buluşunu dünyaya açıklamış ve bu yeni buluşun adı, icat edenin adına uygun olarak *Dagerotip* (Daguerreotype) şeklinde kabul edilmiştir. Ancak Sir Herschel ise zamanla bu icada son adını vermiştir: Fotoğraf. Fiziksel ve kimyasal bir süreç sonucunda biçimlenen fotoğraf sayesinde dünyada ilk kez somut gerçeklik tam olarak var olduğu gibi kaydedilmiştir. Fransa çıkışlı bu yeni icat, birdenbire inanılmaz bir ilgi odağı olunca araştırmacılar, meraklılar, arkeologlar, mimarlar, etnograflar, ressamlar, dünyayı etkileyen fotoğrafı sahiplenerek onu kendi uğraşları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Uzak ülkeleri fotoğraflayarak ve albümler oluşturarak görselliği önceleyen yeni bir belgeleme dönemi başlamıştır. Özellikle dünyanın birçok yerini olduğu gibi Osmanlı topraklarını da fotoğraf ile belgelemeye başlayanlar öncelikle Fransa kökenli gezginler olmuştur (Acun, 2008, s. 50; Burke, 2016, s. 156-157; Stradling, 2003, s. 91; Bodur, 2005, s. 2; Kanburoğlu, 2007, s. 26-29; Özendes, 2013, s. 13-15). Kahir ekseriyeti toplumun orta ve üst sınıfından olan Avrupalı gezginlerin İskenderiye, Kahire, Kudüs, Beyrut, Şam ve İstanbul gibi Osmanlı coğrafyasını ziyaretleri esnasında çektikleri fotoğrafların oluşturduğu görsel belgeler, belge olmanın yanında oryantalizmin görsellik bağlamında yeniden üretilmesine önemli katkılar yapmıştır (Özendes, 2004, s. 33). Bu katkılarının farkındalığıyla tarih yazımı ile yeni icat olan *dagerotip* yani fotoğraf arasında bir mütakabiliyet olduğu ve bunun da zamanın ruhunu yansıttığı bile söylenebilir. Çünkü tarih ile fotoğraf ortamı, tarihsel gerçeklik ile kamera-gerçekliği arasında var olan birçok paralellik vardır. Bu paralelliğin sosyolojik zenginliğini kavramak, fotoğraf üzerinden üretilen görselliğin sosyal bilimler arşivini genişlettiğini ve derinleştirdiğini de görmektir (Kracauer, 2014, s. 25, 69).

Türkiye'de Fotoğrafın Tarihi

Cumhuriyet öncesi dönemde Türk toplumunda realist görselliğin kaynakları arasında tasvir yasağını aşan minyatürler gelir. Batılı anlamda görselliğin Osmanlı topraklarına girmesi Tanzimat döneminde olmuştur. Niepce-Daguerre ortak çalışmalarının 1839 yılında Fransa'da ortaya çıkışı milat kabul edilirse, Türkiye'de ilk fotoğraf çalışmaları birkaç yıl sonra başlamıştır. O yıllarda serasker Hüsrev Paşa, dört kölesini Paris'e eğitim görmeye gönderdiğinde, bu kişiler fotoğraflarını çektirerek Paşa'ya göndermişler ve o da bu fotoğrafların birini

II. Mahmut'a sunmuştur. Daguerre'in asistanlarından Compas (Kompa) 1842'de İstanbul'a gelerek fotoğraf ve fotoğrafçılığı Beyoğlu'nda tanıtmıştır. İsteyenlerin fotoğraflarını çekmiş, ücret karşılığında fotoğrafçılık dersleri vermiş ve fotoğraf makinesi satmıştır. Bu arada *Ceride-i Havadis*'in 1845 yılı 232. sayısında Carlo Naya (1816-1882) adlı bir Fransız'ın Beyoğlu'nda bir fotoğrafane açarak 60-100 kuruş karşılığında fotoğraf çektiği ilanına yer verilmiştir (Bodur, 2005, s. 95-96).

Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğrafı yaygınlaştıranların arasında, Diyarbakır'dan (bir iddiaya göre de Kayseri'den) İstanbul'a gelen Ermeni asıllı iki kardeş olan Abdullah Biraderler'in rolü önemlidir. Gerçek isimleri Kevork ve Wichen olan kardeşler, Kırım Savaşı zamanında İstanbul'a gelen ve stüdyo açan Alman kimyacı Rabach ile Mareşal Moltche ülkesine dönünce, onların yürüttüğü fotoğrafçılık işini üstlenmiş ve bu iki kardeş daha sonra saray himayesine girmişlerdir (Özendes, 2015, s. 197-210; Pinguet, 2021, s. 87-100). Kırım Savaşı (1853) sırasında İngiliz fotoğrafçı Roger Fenton, gezici fotoğraf laboratuvarıyla (atlı araba) çektiği savaş görüntülerini Avrupa gazetelerine göndermiştir. O güne kadar ressamların üstlendiği bu görev artık fotoğrafçılara geçmiştir. 1840'tan itibaren Osmanlı darphanesinde desinatör olarak çalışan ve İstanbul fotoğraflarıyla tanınan James Robertson (1813-1888) 1855 yılında Kırım'a gönderilmiştir. Bu arada Robertson, Osmanlı İmparatorluk topraklarında ilk sosyal içerikli fotoğrafları çekmiştir. Ardından Osmanlı gündelik sosyal yaşamını öne çıkaran fotoğrafları daha sonra Abdullah Freres, Gülmez Freres, Andreomenos, P. Sebah, Kargopoulo, Bergren gibi fotoğrafçılar çekmiştir. Daha sonra Padişah Abdülaziz'in desteğiyle, 1867'de Paris'te açılan uluslararası fuarda İstanbul fotoğrafları sergilenmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendishane'ye ilk kez resim dersi konmuş ve daha sonra buradan ilk Müslüman fotoğrafçılar yetişmeye başlamıştır. Bu dönemlerde her ne kadar fotoğrafı "mekruh" ilan eden fetva verilmiş olsa bile, sürecin kazanımı fotoğrafın yarattığı görseelliğin önemini fark eden toplum olmuştur (Acun, 2004, s. 97).

Saray tarafından görevlendirilen fotoğraf öğretmenleri ve gezgin fotoğrafçılar tarihin görsel kayıtlarının oluşmasında ve görsele dayalı belgesel dönemin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde Hasan Rıza, Yüzbaşı Hüsnü, Servili Ahmet, Bahriyeli Ali Sami ve Üsküdarlı Ali Rıza yaşadıkları dönemde Saray için pek çok albüm hazırlamış asker kökenli fotoğrafçılardır. Özellikle II. Abdülhamit, fotoğrafın önemini kavramış ve ondan yararlanmıştır. Sarayından çıkmadan ülkenin dört bir yanındaki olaylar hakkında fotoğraflar aracılığıyla bilgi edinmiştir. Öyle ki tahta çıkışının 25. yılında çıkarılacak aftan yararlanabilecek mahkûmların seçilmesi sürecinde imparatorluğun bütün hâpishanelerinden gruplar hâlinde çekilen mahkûm fotoğraflarından faydalanmıştır. Padişah bu girişimi ile dönemin en önemli belge fotoğraflarının oluşumuna zemin hazırlamıştır (Acun, 2008, s. 145; Bodur, 2005, s. 95-98; Özendes, 2013, s. 17-19).

Türkiye'de, 1905 yılına gelindiğinde gayrimüslimler tarafından açılmış olan 30 dolayında fotoğraf stüdyosu bulunmaktadır. Bu tarihlerde Müslüman bir Türk tarafından açılan ilk fotoğraf stüdyosu Salih Bey tarafından Hanya'da açılmıştır. Bunu, *Resne* adıyla 1910 yılında Baha Ediz'in (Rahmizade Bahattin) faaliyete geçirdiği fotoğrafhaneler ve daha sonra Sirkeci'de *Ferit İbrahim Fotoğrafhanesi* adlı bir işletmenin açılması izlemiştir. Ayrıca fotoğrafçılığın Türkiye'ye girişinden Latin harflerinin kabul edildiği 1928 tarihine kadar geçen sürede, Türkiye'de fotoğrafçılıkla ilgili olarak 41 kitap yayımlanmıştır. Aynı zamanda Sadrazam Cevat Paşa, Ahmet İhsan (Tokgöz), Halit Ziya (Uşaklıgil), Şehremini Yusuf Razi Bey, Miralay Ali Sami Bey ve Ahmet Bey gibi dönemin önde gelen devlet ricalinin, aydınların ve subayların konuyla amatörce de olsa yürüttükleri çalışmalar fotoğrafın Türkiye topraklarında yayılmasını hızlandırmıştır. Bu arada Burhan Felek, Çanakkale Muharebelerinin ve Mudanya Mütarekesinin görüntülerini içeren *Fotoğraf Rehberi* (1917) adlı bir kitabı adını kullanmadan yayımlamıştır (Özendes, 1999, s.112). Kurtuluş Savaşı'nın görsel olarak belgelenmesini sağlayan fotoğraflar ise Başkomutanlık fotoğraf subayı Esat Nedim ve Batı cephesi fotoğrafçısı olan Ethem Bey tarafından çekilmiştir. Cumhuriyet döneminde fotoğrafçılığı yaygınlaştırmaya yönelik ilk çalışmalar, 1930'larda Halkevleri öncülüğünde başlatılmış ve bu kurumun yürüttüğü kültürel çalışmalar arasında yerini almıştır (Bodur, 2005, s. 95-101; Emiroğlu, 2013, s. 646-647). Cumhuriyet döneminde yaşanan modernleşme projesinin hayata geçirilmesinin örnekleri o dönemdeki fotoğraflara da yansımıştır. Örneğin bu konudaki bir makalede Cumhuriyet dönemindeki kadın imajının fotoğraflara yansıyan hâlinin görsel tarih açısından çözümlemesi yapılmış ve fotoğraflar üzerinden Cumhuriyet modernleşmesi okunmaya çalışılmıştır (Acun, 2007, s. 91-112).

1930'lardan itibaren yaygınlaştırmak istenen fotoğrafçılık ilk meyvesini 1936'da Basın Genel Direktörlüğü'nün organize ettiği ve düzenlediği *Türkiye, Güzellik, Tarih ve İş Memleketi* adlı sergi ile vermiştir. Türkiye'yi yurt içinde ve yurt dışında tanıtmayı amaçlayan bu sergideki 652 fotoğrafın ilk belgesel fotoğraf örnekleri olduğu söylenebilir. Bu fotoğrafların 500'ü Matbuat Umum Müdürlüğü fotoğrafçılarından çektiği 5.000 fotoğraf arasından

seçilmiş, diğerleri ise profesyonel ve amatör 22 fotoğrafçının çektiği ve sergide yer alması için gönderdiği fotoğraflardan oluşmuştur Cumhuriyet döneminin öncü fotoğrafçıları arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafçılarından Cemal Işıksel, Hayri Tolgay, Selahattin Giz, Nurettin Erkalıç, Şinasi Barutçu ve Baha Gelenbevi'yi sayabiliriz. 1950'li yıllardan itibaren hızla gelişen fotoğrafçılıkla uğraşanlar arasında Haluk Doğanbey, Esat Tengisma, Ara Güler, Ozan Sağdıç, Sami Güner gibi sanatçılar yer almıştır. Türkiye'nin ilk fotoğraf derneği ise Şinasi Barutçu önderliğinde Türkiye Amatör Fotoğraf Kulübü adıyla 1950'de kurulmuş ve ardından ülke genelinde fotoğraf kulüplerinin sayısı hızla artmıştır (Özendes, 2016, s. 58; Kavas, 2014, s.6-10). Örneğin 1959'da İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği (İFSAK) ülkede fotoğraf ve sinemanın yaygınlaşmasını sağlamak ve bu alanda çalışanların kültürel ve sanatsal üretimlerini geliştirmek amacıyla faaliyet yürütmektedir (<https://www.ifsak.org.tr/tarihce/>).

Görsel Verilerin Tarih Yazımında Kullanımı

Görsel bir veri kaynağı olan fotoğraf, resimden farklı olarak, var olanı olduğu hâliyle kaydettiği için görsel gerçekliğe belge niteliği kazandırır. Gerçekliğin, fotoğrafçının seçtiği perspektifle verilmesi tarihçinin bilimsel önyargı dediği duruma denk gelse de fotoğraf nesneler ve olaylar dünyasını olduğu hâliyle bize verdiği için tarihsel bilginin kaynaklarından ve analiz nesnelerinden biridir (Burke, 2000, s. 22-23). Fotoğraf geçmişe, insanların deneyimlerine ve bu deneyimleri biçimlendiren siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullara dair görsel bir belge ve kanıttır. Bu kanıt, sosyal bilimlerin ele aldığı konuyu analiz ederken diğer belgelerin yanında görselin verdiği bilgileri işleyerek ulaşacağı sonuçları kuvvetlendirebilir. Bu nedenle görselin sunduğu verileri işlerken onun dilini keşfetme amacıyla görseli üretenin bakış açısı, öne çıkarılan ve geride bırakılanın ne olduğu üzerine düşünülmelidir. Yani bir belgenin nasıl kritiği yapılıyorsa görselin de aynı biçimde kritiği yapıldığında görselin tarihsel bir veri kaynağı olduğu görülebilir (Akbaba, 2005, s. 185). Çünkü fotoğrafın somut gerçekliği ve anlık oluşu, geçmişe erişimi sürekli hâle getirmesi, onu değerli kıldığı gibi aynı zamanda görenin tanıklığını içererek, görselde temsil edilenin gerçekliğini de onaylar. Bu nedenle fotoğraf ile üretilen verilerde gören “ben” ile görülen “öteki” kayıt altına alınmış olur. Bu durum fotoğrafı ötekinin tanımlanmasında kaydedici hâline getirdiği için fotoğrafın ürettiği görseller sosyolojik, antropolojik ve etnografik verileri zenginleştirir (Edwards, 1992, s. 7-8).

Fotoğraf başta olmak üzere üretilmiş olan görseller artık başta tarih, antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimi olmak üzere sosyal bilimlerin önemli bir veri kaynağıdır ve bu kaynağın farkına varan sosyal bilimciler sayesinde görsel tarih (visual history) adlı bir çalışma alanı oluşmuştur. Konu hakkında Türkiye’de ilk çalışmaları yapan Acun, 2004 yılında internette “visual history” diye tarama yaptığında 57.600 İngilizce kayda ve “görsel tarih” olarak yaptığında ise 32 kayda ulaşmıştır (Acun, 2004, s.95-96). Aynı arama 30.12.2024 tarihinde yapıldığında ise yaklaşık olarak 1.560.000.000 kayıt çıkmıştır. Arama “visual history archive” diye yapıldığında ise yaklaşık 802.000.000 sonuç çıkmıştır. “Görsel tarih” olarak internette arama yapıldığında ise 113.000.000 site ve arama “görsel tarih arşivi” olarak yapıldığında ise yaklaşık 9.080.000 sonuç bulunmuştur. Aradan geçen yirmi yılda görsel tarih konusunda hem dünyada hem de Türkiye’de önemli ölçüde artış olduğu görülmektedir. Bu artış görsel tarih alanındaki araştırmacıları ve çalışmaları cesaretlendirirken sosyal bilimlerin kaynaklarını da zenginleştirmektedir. Görsel arşivlerin tarihi bir hafıza oluşturduğunun farkına varan resmî ve sivil toplum kuruluşları, insanlığın yaşadığı dönüşümlere ait ulaşılabilen resimler, fotoğraflar, belgesel filmler, videobant ve CD Romlardan oluşan bütün görsel kayıtları toplayarak görsel arşivlerin sayısını artırmışlardır. Görsel arşiv malzemelerinden resimler ister taş baskı ister kara kalem ister sulu boya veya yağlı boya resim ve minyatür olsun döneme dair yazılı kaynaklarda bulunmayan pek çok ayrıntıyı ve özelliği aksettirebilirler. Bir savaş sahnesi ya da yapılan askerî bir talim resmi, askerî değerinin yanında aynı zamanda o dönemdeki giyilen kıyafetlerin ve kullanılan silahların niteliğini göstermesi hem tarihi açıdan hem de kültür tarihi açısından oldukça değerlidir. Bu anlamda içerdiği görsellik nedeniyle minyatürler de en az diğer yazılı belgeler kadar kıymetlidir. Tarihselliği düşünüldüğünde resim ve minyatüre göre yakın tarihten itibaren tarih yazımında, araştırılan dönemi anlamak açısından fotoğraflar önemli arşiv kaynağı hâline gelmiştir. Ayrıca teknolojik gelişmelerin spesifikleşmesi sonucunda insanların kullanımına giren sinema, televizyon ve video gibi hareketli görsel malzemeler de önemli görsel arşiv kaynaklarıdır. Bu görsel kaynaklar aktüel konuları anlamak ve açıklamak için dönemin genel atmosferini sunma potansiyeline sahiptirler. Örneğin I. Dünya Savaşı’na ve Millî Mücadele dönemine ait fotoğraflar ve görüntülü kayıtlar, dönemi anlamak açısından sosyal bilimcilere büyük bir bilgi kaynağı sunar (Acun, 2011, s. 137-143; Kütükoğlu, 2017, s. 22).

Fotoğraf makinesinin yakaladığı görüntü ya da kameranın kaydettiği sahne, insan hafızasından güçlü olduğu gibi görüntüsü çekilen anın oluşturduğu standart imaj daha sonraları tarihçi tarafından sürekli olarak kullanılabilir. Ancak fotoğrafların sahil olup olmadıği ve bir fotoğrafi incelerken nerelere dikkat edileceğı oldukça önemlidir ve her belgenin sahtesinin üretilmesi gibi fotoğrafin bundan muaf olmayacağı unutulmamalıdır. Bu nedenle araştırmalarda bir fotoğrafi ya da bir görüntüyü arşiv malzemesi olarak kullanırken, diğ r belgelerin sahil olup olmadıği konusunda nasıl titizlik gösteriliyorsa bu konuda da dikkatli olunması gerekir. Görsel malzemelerden tarih oluşturma tutkusuyula hareket edenlerin birçoğunda, fotoğrafların ve görsellerin olayları gerçekçi ve tarafsız biçimde yansıttığına dair genel bir eğilim vardır. Oysa fotoğraflar ve diğ r görsel malzemeler yansız değildir. Örneğin fotoğraf, belli bir bakış açısına göre çekildiği için, ortaya çıkan görselin egemen siyasal yapıların propagandası olabileceği göz ardı edilmemelidir. Buna rağmen yazılı tarih değiştirilebilirken görsel tarihi değiştirmek olanaksızdır. Her şeye rağmen görsel arşiv malzemeleri olan imgelerin yazılı belgelerin atladıği pek çok önemli ayrıntıyı açığa çıkarma kapasitesine sahip olduğu da göz ardı edilemez (Burke, 2016, s. 169; Ertan, 2014, s. 24-25; Gümrükçü, <http://www.fotografya.gen.tr/TR,753/cumhuriyet-donemi-fotografciligimizin-gelisimi.html>). Bir fotoğraftan aldığımız bilgi ve izlenimler, bir metnin bize verdiğinden farklıdır. Bir metnin bize anlattığını göstermek için sonsuz sayıda fotoğrafa ihtiyaç duyulurken, aynı biçimde bir fotoğrafin bize gösterdiğini anlatmak için de sonsuz sayıda metin gerekir. Bir kişinin, nasıl birisi olduğunu göstermek için sayısız fotoğraf çekilebilir ya da sayısız sözcük yazılabilir. Bazen tek bir fotoğraf, bilmek istediğimizi bize anlatabilir. Fotoğrafların da yazılı metinler gibi okunmaya gereksinimleri vardır. Fotoğraflar otantik anlam kaynakları olduğu için bu anlamları okumak, içerdiği simgelerin birçoğunu açığa çıkarmak demektir. Fotoğrafa bakmak ve onu bir metin gibi okumak öğrenilebilen bir etkinliktir. Bu nedenle fotoğraflar, insanın imgeler ve onların anlamları arasında bağlantı kurabilme yeteneği sayesinde dünyayı okumada aktif rol oynayabilir (Bodur, 2005, s. 11). Fotoğraf, yazılı bir metnin aksine yalnızca tek bir dile, yani sabitlediği gerçekliğin diline sahip olduğu için potansiyeli itibarıyla araştırmacının başkasının deneyimine bakmasına ve ona şahit olmasına imk n tanır (Sontag, 2005, s. 19).

Görsel verilerin en  emlisi olan fotoğrafın tarih  bir belge olarak kullanılabilmesi için öncelikle hakiki, yani orijinal olması gerekir. Fotoğrafin, idealleştirilmiş bir kurguyu mu yoksa o anki gerçekliği mi yansıttığı konusunda güvenilir olması gerekir. Ayrıca fotoğraf, anlamlı ve ilgili alanı temsil kabiliyeti yüksek olmalıdır (Acun, 2004, s. 104-107). Fotoğraflar başta olmak üzere bütün görsel malzemelerin tarihte bir veri olarak kullanılmasında muhteva analizi, yani fotoğrafta verilenle sınırlı olan analiz metodu uygulanır. Literatüre göre muhteva analizi metodunun görsel tarih verilerine uygulanması altı aşamada gerçekleşir: İlk önce konunun belirlenmesi, belirlenen konuyu temsil yeteneği yüksek görsel verilerin seçilmesi, yapılacak analizin kategorilerinin oluşturulması, oluşturulan kategoriler doğrultusunda görsel verileri kodlamada kullanmak için standart kuralların belirlenmesi, belirlenen kategorilerin verilerdeki tekrarlarının sayılması, oluşturulan kategorilerin sıklıklarının tespit edilmesi. Muhteva analizi uzun dönemlere yayılan görsel verilerin analizinde faydalıdır. Ayrıca görsel verilerin bir belge olarak kullanılmasında muhteva analizine ek olarak niteliksel tahlil de yapılmalıdır. Bu noktada sembolist (semiyotik) analizin kullanılması gerekir. Yani görselde yer alan sembollerin anlamı ve onu kullananların sembole yükledikleri anlamların dikkate alınması gerekir. Görseldeki imajların, eşliklerin ve zıtlıkların, bağlamın, türlerin, işaret eden ve edilenin, üretilen ya da umulan  zdeşimlerin ve konunun okunması ve hik yeleştirilmesi gerekir. Bütün bunlar yapılırken de tarihin ilişkili olduğu sosyoloji, psikoloji, antropoloji, edebiyat üzerine eleştiriler ve film çalışmaları gibi diğ r sosyal bilim alanlarının kavramlarından faydalanılmalı ve eldeki görsel verilerin analizi ve kritiği yapılmalıdır. (Acun, 2013, s. 423-434;  zdamar, 2016, s.31-33; Barret, 2017, s.81-87; Baykal, 2022, s.109-112). Bu anlamıyla fotoğraflar önemli tarihsel belgeler olduğu için konu hakkında Türkiye’de de birçok örnek çalışma yapılmıştır.¹

¹ Görsel verilerde muhteva ve semiyotik analizin Cumhuriyet tarihi alanında kullanımı hakkında bkz.: Bülent Akbaba, Tarih  ğretiminde Fotoğrafin Kullanımı, *Ga i Üniversitesi K rşbir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 2005, 185-197; Fatma Acun, Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 2007, 91-112;  zlem Baykal, *Fotoğraf  zerinden Milli Mücadele’de Türk Kadını (1919-1922)*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019),  zlem Baykal, Görsel Tarih  alışmalarında Fotoğraf Okuma Yöntemi, *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR) /Türk-İngiliz İlişkileri Dergisi*, (3/1), 2022, s.97-125 ve  zlem Baykal, Görsel Tarihin Kaynakları: Karpostal’ın Dili, *G rence Aylık E-Dergi*, (8), 2023, s.23-24. Ayrıca bkz.: Ömer  ulha, (2011). Gösterge Bilim Semiyotik Tekniği Kullanılarak Kanada Fotoğraflarının İncelenmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(13), s.409-424.

Cumhuriyet Tarihi Alanına Dair Kaynaklar ve Görsel Arşivler

Osmanlı Arşivi, devletin yıkılışı ve sonrasında Cumhuriyetin kuruluş sürecinde yaşananlar temel arşiv kaynakların başında sayılır. Ayrıca döneme ait süreli yayınlar, devlet adamı, bürokrat, asker ve toplumun iler gelenlerinin anıları önem arz etmektedir. Mondros Mütarekesi sürecinden başlamak üzere Milli Mücadele ile ilgili olarak Osmanlı Arşivi'ndeki, bilhassa Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti evrakı oldukça önemlidir. Cumhuriyet dönemi için ise Cumhuriyet Arşivi, yine bünyesinde barındırdığı zengin devlet evrakını içermesi bakımından vazgeçilmezdir. Millî Mücadele ve sonrasında Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları ve dönemin öner çıkan diğer devlet adamları ve komutanlarının anıları ve bu dönemdeki yerli basın faaliyetleri de temel arşiv malzemesini oluşturur. Ayrıca Meclis-i Mebusan ve Ayan Zabıtları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları, Düstur, Ayın Tarihi resmî yayınların vazgeçilmezlerindendir. Bakanlıklara ait arşivler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi (ATASE) Arşivi, Kızılay Arşivi ve TRT Arşivi Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve sosyal tarihi çalışmalarında önemli arşiv kaynaklardır. Türkiye Cumhuriyeti tarih çalışmalarında yabancı kaynaklar açısından İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Rusya devlet arşivlerinin yanında bu ülkelerin gazete ve dergi arşivleri de ihmal edilmemesi gereken kaynaklar barındırır (Yalçın, 2017: s. 347 vd.). Bu arada Türkiye'yi ilgilendiren görsel verilerin yer aldığı yurt dışında bulunan arşivler de vardır. Bu arşivler şunlardır: Amerikan Kongre Kütüphanesi (American Congress Library),² Dünya Dijital Kütüphanesi (World Digital Library),³ Arkansas David ve Barbara Pryor Sözlü ve Görsel Tarih Merkezi (Pryor Center for Arkansas Oral and Visual History, University of Arkansas),⁴ Kuzey Texas Üniversitesi Dünya Savaşı Poster Koleksiyonu (University of North Texas Digital Library-World War Poster Collection),⁵ Archnet Arşiv: İslam Dünyasında Mimari Yapılar ve Şehircilik Görsel Arşivi,⁶ Soykırım Görsel Tarih Arşivi-USC University of Southern California Shoah Foundation (The Institute for Visual History and Education),⁷ İnternet Arşivi (archive.org),⁸ Avrupa Görsel Arşiv Projesi (EVA),⁹ İngiltere Dijitalleştirme Programı SBBAK (Arts and Humanities Research Council, AHRC- İngiltere),¹⁰ Gertrude Bell Arşivi ve Fotoğraf Koleksiyonu (The Gertrude Bell Collection- İngiltere),¹¹ Avrupa Dijital Eserler Platformu (Europeana Collections-Hollanda),¹² Güneydoğu Avrupa Görsel Arşivi (The Visual Archive Southeastern Europe (VASE) University of Basel-Almanya)¹³ ve Görsel Tarih (Deutsch Visual-History-Almanya).¹⁴

Buraya kadar adlarını verdiğimiz arşivler hem küresel tarih ve siyaset hem de Türkiye'nin tarihi ve siyasal yaşamı hakkında çalışma yapmak isteyenler için görsel malzeme ve belge sağlama konusunda önemli adreslerdir. Konumuz açısından Türkiye'de bulunan ve bünyesinde görsel veri barındıran arşivlerin kimi genel arşivler kimi de müstakil görsel arşivlerdir. Bu arşivler hakkında genel bilgiler aşağıdaki gibidir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri'nin tarihi, dönemin maliye nazırı Safvetî Paşa'nın 1845'te Enderun'daki vesikaları tasnif ettirmesiyle başlatılabilir. Ardından 1846'da Hazine-i Evrak Nezareti'nin kurulması Devlet Arşivi'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu nezaretin yönetimine sadaret mektupçusu Es-Seyyid Hasan Muhsin Efendi'nin Hazine-i Evrak Nazırı olarak tayini Türkiye'deki modern arşivciliği başlatmıştır. Hasan Muhsin Efendi, 1849'da Hazine-i Evrak Nizamnamesi'ni yayımlayarak Türk arşivciliğini düzenlemiştir. Bu arşivde, uluslararası anlaşmalar, padişah fermanları, devlet yazışmaları, Divan-ı Hümayun kayıtları, meclis takrirleri, mazbatalar, kanunlar ve benzeri devlet evrakı arşivlenmeye başlanmıştır. Daha sonra bu kurum, Hazine-i Evrak

² <http://lcweb.loc.gov>

³ <http://www.wdl.org>

⁴ <http://pryorcenter.uark.edu/>

⁵ <https://digital.library.unt.edu/>

⁶ <http://archnet.org/>

⁷ <https://sfi.usc.edu/>

⁸ <https://archive.org/>

⁹ <http://www.eva-eu.org/>

¹⁰ <https://ahrc.ukri.org/>

¹¹ <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/>

¹² <https://www.europeana.eu/portal/en>

¹³ <https://gams.uni-graz.at/context:vase>

¹⁴ <https://www.visual-history.de/>

Müdürlüğü adıyla Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdürmüş ve 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyetine bağlı, İstanbul'da Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği'ne dönüşmüş ve daha sonra adı 1923'te Hazine-i Evrak Mümeyyizliği'ne çevrilmiştir. Kurum 1927'de Hazine-i Evrak Müdür Muaviniği, 1933 yılında Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne, 1937'de Arşiv Dairesi Müdürlüğü'ne, 1943'te Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü'ne ve en son 1976'da Başbakanlık Müsteşarlığı'na bağlı bir kurum olarak Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'na dönüşmüştür. Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı arşivi, 3473 sayılı Kanuna tabi kurumlardaki, Millî Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve sonraki dönemlere ait arşiv malzemesini, modern arşiv disiplini esaslarına göre tanzim edip devletin ve bilim dünyasının hizmetine sunmuştur. 1984 tarihinde 3056 sayılı kanun ile Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıkları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesine alınmıştır. En son 09.07.2018 tarih ve 703 Sayılı KHK ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kapatılmış, 16.07.2018 tarih ve 11 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı kurulmuştur.

Devlet Arşivleri'nde Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden oldukça zengin ve değerli arşiv malzemesi içerisinde, Divân-ı Hümayûn belgeleri, Bâb-ı Defteri ve Bâb-ı Âsafî'ye (Bâb-ı Âli) ve çeşitli daire kalemlerine ait sicil, defter ve kıymetli vesika değeri taşıyan yaklaşık 95 milyonu aşkın belge ve 400 bin defter bulunmaktadır. Devlet Arşivi'nin Cumhuriyet Arşivi kısmında genel olarak 1922 yılı sonrasına ait belgeler bulunmaktadır. Bu arşive kamu kurum ve kuruluşlarından belge akışı devam etmektedir. Cumhuriyet Arşivi günümüz itibarıyla yaklaşık 30 milyon belgeyi ve 63 bin defteri muhafaza etmektedir. Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan önemli belge grupları arasında Bakanlar Kurulu Kararları, Yassıada Mahkemesi Kararları, Muamelat Genel Müdürlüğü, Nafia Vekâleti ve Cumhuriyet Halk Fırkası belgeleri bulunmaktadır (Ünal, 2015, s. 306- 307). Devlet Arşivleri'ne e-devlet üzerinden giriş yapılabilmektedir.

Yıldız Koleksiyonu ve Evrakı

Cumhuriyet'in ön tarihini anlamak açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları oldukça önemlidir. Bu açıdan II. Abdülhamit dönemine ait yazılı ve görsel arşivler özel bir öneme sahiptir. Sultan II. Abdülhamit'in şehzadelik ve 1876-1909 arasındaki padişahlık döneminde çekilen fotoğraflar, Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli görsel arşivlerinden birisini oluşturmaktadır. Literatürde Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu olarak da bilinen II. Abdülhamit fotoğraf arşivi, dönemin bütün Osmanlı coğrafyasından ve toplumsal kesitlerinden görüntüler içermektedir. Bununla birlikte arşivde bu döneme ait İstanbul fotoğrafları geniş bir yer tutmaktadır. Fotoğrafçılığa karşı özel ilgisi olan II. Abdülhamit, çekilen fotoğrafları bizzat kendisi gözden geçirmiş, güzel bulmadıklarının yeniden çekilmesini istemiştir. Osmanlı topraklarında bulunan tarihî eserlerin fotoğrafları, arşive katıldığı gibi Osmanlı coğrafyası dışındaki ülkelerin fotoğrafları da arşivlenmiştir. Yıldız Sarayında özenle koruma altına alınan Yıldız Koleksiyonu fotoğraf arşivinde 35 bin civarında görsel belge vardır. Bu görsel arşiv, kendi döneminin en büyük fotoğraf koleksiyonlarından birisidir. 1909 yılında farklı devlet kurumlarına dağıtılan ve 1924 yılında verilen bir kararla kütüphane ve fotoğraf koleksiyonu, İstanbul Üniversitesine geçmiştir (*Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, 2017, s. 14). II. Abdülhamit'in fotoğraf arşivine İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi üzerinden erişilebilmektedir.

Web adresi: <http://kutuphane.istanbul.edu.tr/tr/content/katalog/fotograf-albumleri-dizini>

II. Abdülhamit, fotoğrafçılığa tanıtım ve propaganda açısından önem verdiği için, ülke tanıtımı amacıyla Yıldız fotoğraf arşivinden temsil yeteneği olduğu için seçilen fotoğraflar İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya gibi Batılı ülkelere gönderilmiştir. Bu kapsamda ABD'ye gönderilmiş olan yaklaşık 1819 fotoğraf, günümüzde Kongre Kütüphanesi'nde dijitalleştirilerek web sitesi üzerinden ücretsiz kullanıma sunulmuştur. Bu koleksiyonda, 1880'den 1893'e kadar uzanan 51 büyük formatlı albümü bulunmaktadır. Koleksiyondaki fotoğrafların çoğunu Türkiye'nin ilk yerli fotoğrafçılarından Abdullah Frères, Phébus ve Sébah & Joaillier adlı fotoğrafçılar ve bir kısmını ise askerî bir fotoğrafçı olan Ali Rıza Paşa ve İmparatorluk Mühendislik Okulu Fotoğraf Birimi çalışanları çekmiştir. Fotoğrafların bir kısmı hukuk, tıp ve askerî okullar dâhil olmak üzere öğrencileri, eğitim tesislerini, ordu ve donanma personelini ve tesislerini, can kurtarma ve itfaiye tugaylarını, fabrikaları, madenleri, limanları, hastaneleri ve hükümet binalarını kapsamaktadır. Yine fotoğrafların bir kısmı ise Bizans dönemi kalıntılarını ve Osmanlı saraylarını, anıtlarını, çeşmelerini, mozaiklerini, camilerini ve türbelerini belgelemekte ve yer yer de panoramik manzaraları ve kentsel yaşam sahnelerini içermektedir. Bu arşivde bulunan fotoğrafların görsel tarih verisi olarak kullanılabilmesi için fotoğrafa dair gerekli olan ayrıntılı tanımlamalar yapılmış ve fotoğrafçısı, çekildiği yer ve bulunduğu albüm hakkında bilgi verilmiştir.

Web adresi: <https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection/>

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi yazılı ve görsel veriler açısından önemli bir Cumhuriyet tarihi arşividir. Kütüphane birçok bilgi ve belgenin yanında görsel tarih açısından önemli bir arşiv niteliğindedir. Kütüphanede bulunan Halife Abdülmecid Efendi Koleksiyonu bunlardan biridir. TBMM Kütüphanesi koleksiyonunda bitkilerden ilaç yapımına dair belgeler, Yıldız Sarayı ve saray kompleksi içindeki diğer köşklere ait Abdullah Freres'in fotoğraf çekimlerini içeren albüm, yazar Mesud bin Edhem'in hazırladığı 1889 tarihli Paris Sergi-i Umumisi kitabı, yine aynı tarihli Fransa ve Paris'e ait çeşitli fotoğraflar, sefaret mensuplarının fotoğraf albümü, Ateliers Apollon tarafından 1329 tarihli Askeri Müze'ye ait fotoğraf albümü, Abdullah Freres'in çekimlerini içeren Palais Imperiaux et vues de Constantinople fotoğraflar, İran Şahı, ailesi, halkına ve İran manzaralarına ait 1891 tarihli fotoğraf albümü, Sırp Ordusu'na ait fotoğraf albümü, , Kudüs fotoğrafları, son halife Abdülmecid Efendi'nin yaptığı tabloların fotoğraflarına ait albüm, Topkapı Sarayı kompleksindeki çeşitli mekân ve eşyaları gösteren albüm, Granada, Madrid ve Elhamra Sarayı'na ait albüm ve Atina gibi yerlerde bulunan bazı manastırların fotoğraflarını içeren albümleri bünyesinde barındıran görsel arşiv belgeleri bulunmaktadır. Ayrıca İngiltere Avam Kamarası üyelerinden oluşan bir heyetin 1947 tarihli Ankara'yı ziyaretleri anısına hatırlanan hatıra albümü, Celal Bayar ve Adnan Menderes başta olmak üzere Demokrat Parti ve milletvekillerine ait 1950 tarihli fotoğraflar ve İran parlamento heyetinin 1958 tarihli Türkiye ziyaretlerini içeren fotoğraf albümü gibi yakın döneme dair görsel veriler araştırmacıların kullanımına açıktır. TBMM Kütüphanesi koleksiyonundan pdf dosya formatında indirilebilen fotoğrafların görsel tarih malzemesi olarak kullanılabilmesi için maalesef gerekli olan ayrıntılı tanımlaması yapılmamış, sadece fotoğrafların çekildiği yer, yıl ve bulunduğu albüm kitap olarak kullanıma açılmıştır.

Web adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/browse/itemType?value=Image>

Atatürk Kitaplığı

Atatürk Kitaplığı görsel tarih açısından önemli bir arşivdir. Atatürk Kitaplığı Kartpostal Koleksiyonu'nun temelini bu kütüphaneye bağışlanan kartpostal albümleri oluşturmuştur. Zamanın fotoğrafçıları ve fotoğraf sahipleri tarafından arşive bağışlanan bu kartpostal albümlerinden bir kısmı ile elde bulunan kartpostallar tek tek kaydedilerek yeni bir koleksiyon oluşturulmuştur. Bu şekilde oluşturulan koleksiyonun sayısı başlarda 5000 iken, çeşitli zamanlarda kütüphaneye bağışlanan kitap, kartpostal, evrak vb. koleksiyonlardan çıkan kartpostalların koleksiyona dâhil edilmesi ile bu koleksiyon zenginleşmiştir. Son zamanlarda eldeki koleksiyonun hem nicelik hem de nitelik bakımından gelişmesi için yapılan satın alımlarla koleksiyondaki kartpostalların sayısı 63000'ni aşmıştır. Atatürk Kitaplığı'ndaki görsel verilerin yer aldığı kartpostalların çoğu Türkiye ve İstanbul'u konu alan görsel veriye sahiptir. Atatürk Kitaplığı'ndaki kartpostalların konu ve coğrafi dağılımlarına yakından bakıldığında eldeki kartpostalların konu dağılımı şu şekildedir: Yaklaşık 4000 adedi İstanbul konulu olan görsellerin 10500'ü Türkiye temalıdır. Diğer görsellerin 1695'i Avrupa, 571 meslekler, 2168'i portreler, 127'si Hatlar, 350'si Konutlar, 450'si sosyal ve gündelik hayat ve 550'si ise ulaşım temalıdır. Bu zengin koleksiyonda toplamda 490 albüm bulunmaktadır. Bu verilerden anlaşılabileceği üzere, Atatürk Kitaplığı koleksiyonundaki kartpostallar sosyal ve siyasal çalışmalar yürütenler, kent tarihçileri ve kültür tarihi araştırmacıları için büyük bir görsel veri setine sahiptir. Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu kartpostal arşivi sadece araştırmacılar tarafından değil aynı zamanda geçmiş merak edenlere, tarihî ev ve yapılarını ispat veya restore etmek isteyen kişiler tarafından da kullanılmaktadır. Atatürk Kitaplığı Kartpostal Koleksiyonu'nun okuyucuya açık olan kısmının tamamına internet üzerinden ve ücretsiz olarak ulaşmak mümkündür.

Web adresi: <http://ataturkkitaqligi.ibb.gov.tr/ataturkkitaqligi/index.php?dil=tr&p=7&ID=5>

Millî Mücadele Arşivi

Millî Mücadele Arşivi, yazılı ve görsel veriler açısından önemli bir Cumhuriyet tarihi arşividir. Bu arşivde görsel tarih açısından Millî Mücadele ve inkılaplar dönemine ait fotoğrafların yanında, Atatürk'ün değişik zamanlarda ve ortamlarda yer aldığı fotoğraflar bulunmaktadır. Ayrıca Atatürk'ün vefatına ait fotoğrafların yanında İstanbul'da ve Ankara'da halkın bu kaybı nasıl algıladığına dair birçok görsel bulmak mümkündür. Millî Mücadele Arşivi'nde bulunan görsellere ücretsiz ulaşılabilir. Ancak fotoğrafların görsel tarih malzemesi olarak

kullanılabilmesi için gerekli olan ilgili görselin fiziksel özellikleri ve içeriklerine dair ayrıntılı tanımlaması yapılmamıştır. Sadece fotoğrafların çekildiği yer, yıl ve bulunduğu albüm hakkında bilgi verilmiştir.

Web adresi: <http://www.atam.gov.tr/fotograflar>

Askeri Tarih Arşivi (ATESE)

Askeri Tarih Arşivi yazılı ve görsel veriler açısından önemli bir Cumhuriyet tarihi arşividir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iki cilt olarak hazırladığı *Fotoğraflarla Atatürk Albümü* ve Atatürk dönemine ait görüntüler de görsel tarih açısından önemli bir arşiv kaynağıdır. Ayrıca arşivde Atatürk ve Filistin Cephesi, Arşiv Belgeleriyle Menemen Olayı, Çanakkale Muharebelerinden Kesitler ve Fotoğraflar, Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri ve Kut'ul Amare Belgeleri gibi tematik çalışma alanlarının tasnifleri yapılarak araştırmacıların kullanımına açılmıştır. ATESE'de bulunan görseller üye olunmadan ücretsiz olarak indirilebilmektedir. Fotoğrafların görsel tarih malzemesi olarak kullanılabilmesi için gerekli olan fotoğrafın fiziksel özellikleri tanımlanmış ancak fotoğrafların içeriğine dair ayrıntılı tanımlaması yapılmamıştır. Sadece fotoğrafların çekildiği yer, yıl ve bulunduğu albüm hakkında bilgi verilmiştir.

Web adresi: <https://www.msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih>

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)

Türk Tarih Kurumu, Avrupa ders kitaplarındaki Türkler hakkındaki olumsuz iddiaları bilimsel temelde yıkmak amacıyla 28.04.1930 tarihinde bizzat Atatürk'ün direktifiyle kurulmuştur. Bu anlamda Türk Tarih Kurumu, başta Türklerin medeniyet tarihine katkılarını ortaya koyma amacıyla Türkiye'de bilimsel çalışmalar yürüten temel kurumlardan biri olmuştur. Aynı zamanda bu kurum Türkiye ve dünya tarihine dair oluşturduğu yazılı ve görsel verilerle Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir tarihî arşividir. Zamanla TTK Arşivi başta tarih, arkeoloji ve antropoloji gibi bilimsel alanlarda oldukça zengin bir kaynak içeriğine sahip olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ve erken Cumhuriyet dönemine ait belgelerin zenginliği oldukça dikkat çekicidir. Arşivde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış çok sayıda bilgi ve belgenin yanında 20 bin kadar oldukça nadir eser, 1800 kadar da farklı dillerde yazılmış yazma kitap ve risale bulunmaktadır. Belgelerin yanı sıra TTK Arşivi, zengin bir fotoğraf koleksiyonunu da araştırmacıların istifadesine sunmuştur. TTK Arşivi bünyesinde bulunan kataloglar arasında 31 Mart Vakası'na dair belgeler, Enver Paşa ve arkadaşlarının 1914-1922 yılları arasındaki faaliyetlerini içeren belgeler, 3. Kafkas Ordusu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa'ya ait belgeler, Sadrazam Tevfik Paşa ve oğlu İsmail Hakkı Okday'a ait belgeler ve Yusuf Hikmet Bayur'un notları ve yazışmaları, Rıza Tevfik'in mektupları, daha çok devlet ricaline muhtelif konularda yapılan jurnallerden oluşan belgeler ve Milli Mücadele Şerhiye Vekillerinden Mustafa Fehmi'ye ait belgeler ve bu belgelere ait fotoğraflar bulunmaktadır. Ankara'da bulunan arşiv belirli konu başlıkları dışında internet üzerinden katalog taraması yapılmasına imkân vermemektedir.

Web adresi: <https://ttk.gov.tr/arsiv/>

TRT Arşivi

TRT görsel veriler açısından önemli bir Cumhuriyet tarihi arşividir. 1927'de yayın hayatına giren radyo yayınlarının ses kayıtları, 1968'de başlayan televizyon yayınlarının büyük bir kısmının kaydını içeren TRT Arşivi, Türkiye'nin görsel-ışitsel hafızasıdır. Zamanla TRT Arşivi, dünyada sadece İngiltere ve İsveç gibi birkaç ülkede uygulanan "arşivlerin detaylı olarak tasniflenerek reproduksiyonların internette kullanıcıya sunulması" uygulamasını hayata geçirmiştir. Yapılan çalışmalarla TRT Arşivi'nin yaklaşık 200 bin saatlik bir görüntü akışına sahip görsel bir arşivi oluşmuştur. Kurulduğundan bu yana TRT Arşivi'nde toplanan görüntüler, web üzerinden paylaşımına açılmıştır. TRT'nin bu arşiv projesini paylaşımına açma girişimi 2014 yılından itibaren hayata geçmiştir. Bu proje ile TRT'nin arşiv web sitesinde, kurum tarafından kaydedilen görüntülerin yanı sıra, TRT'nin arşivinde olup, kurum henüz kurulmadan önceki dönemlere ait görüntü kayıtları da bulunmaktadır. Örneğin bu kayıtlarda Sultan II. Abdülhamit'in biat töreni, Sultan Reşad ve Damat Ferit Paşa'ya ait görüntüler, 1919 tarihli Sultanahmet Mitingi'ne ait görüntüler, Cumhuriyet'in kuruluş dönemine ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına ait görsel kayıtlar bulunmaktadır. Bu görüntülerin bulunduğu TRT Arşivi, tarihî, siyasi ve sosyal konuları çalışanlar için önemli bir görsel arşiv kaynağıdır. Ancak arşive ulaşabilmek için e-devlet üzerinden giriş yapmak gerekmektedir.

Farabi Dijital Kütüphanesi (IRCICA)

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT)'nin bir kuruluşu olan IRCICA bünyesinde 1980 tarihinde Kütüphane ve Arşiv Bölümü kurulmuştur. Kısa adı IRCICA olan İslam, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan Farabi Dijital Kütüphanesi ülkemizde bulunan internet tabanlı web uygulamaları içerisinde “Dijital Kütüphane” ünvanının hakkını veren ender projelerden birisidir. Farabi Dijital Kütüphanesi'nin iyi tasarlanmış kullanışlı arayüzü ve filtreleme araçlarıyla desteklenmiş gelişmiş arama motoru sayesinde pdf formatında kitap, fotoğraf, harita ve benzeri türlerden belgelere kolaylıkla ulaşılabilir. Ancak ilk başlarda kütüphanenin içerdiği belge sayısının “dijital kütüphane” için yetersiz olması zamanla aşılmaya çalışılmıştır. 2006'da başlayan Ar-Ge çalışmalarıyla kütüphanede bulunan kitap, dergi, harita, CD, DVD, ayrıbasım vb. gibi verilerin işlenmesi kullanıma açılması hızlandırılmıştır. 2016 yılından itibaren arşivde bulunan eserler *Osmanlıca Matbu Eserlerin OCR Teknolojileri Geliştirilerek Taranması ve Ortak Platform Üzerinden Yayınlanması Projesi*'yle araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Farabi Dijital Kütüphanesi'nde bulunan belge türleri arasında Salmeler, Osmanlı dönemi basını, yazma Kur'an-ı Kerimler, hat eserleri, Osmanlı dönemine ait tarihî fotoğraf koleksiyonu, Resmî Türkiye Devlet Yıllıkları Koleksiyonu, haritalar, Dünya Savaşı koleksiyonu, Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya ait dijital koleksiyonlar bulunmaktadır. Farabi Dijital Kütüphanesi, Cumhuriyet dönemine ait resmî bilgi, belge ve görsel verileri barındırması açısından önemli bir Cumhuriyet tarihi arşividir.

Web adresi: <http://e-library.ircica.org>

Hollanda Araştırma Enstitüsü Arşivi (Netherlands Institute in Turkey -NIT)

Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle ilgili Batı kaynaklı dijital arşivlerin en önemlilerinden birisi İstanbul'da bulunan Hollanda Araştırma Enstitüsü'nün (Netherlands Institute in Turkey-NIT) arşividir. Bu arşiv, Cumhuriyet tarihi çalışmaları için önemli yazılı ve görsel veriler barındırmaktadır. NIT dijital arşivi, özellikle bir süre NIT'in yöneticiliğini de yapan Osmanlı mimarisi uzmanı Hollandalı akademisyen Machiel Kiel'in fotoğraf arşivini içermektedir. Kiel'in 1960'lardan itibaren İstanbul ve Balkanlar'da çektiği Osmanlı mimari mirasını konu alan yaklaşık 1800 fotoğraftan oluşan arşivde dijitalleştirme projesi tamamladığında görsel sayısının 5000'e yaklaşacağı söylenmektedir. NIT Arşivi, özellikle Anadolu ve çevre bölgelerin tarihi, mimari ve kültürel mirası ve arkeolojisi konularında zengin ve güncel bir kütüphaneye sahiptir. Hollanda Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi'nde yaklaşık 15000 kitap ve 9000 cilt dergi araştırmacıların kullanımına açıktır. Arşivdeki görseller üye olunduğunda arşivde ücretsiz olarak kullanılabilir.

Web adresi: <http://tr.nit-istanbul.org/>

Koç Üniversitesi Kütüphanesi ve VEKAM Arşivi

VEKAM ve Koç Üniversitesi Kütüphanesi yazılı ve görsel veriler açısından önemli bir Cumhuriyet tarihi arşivi olarak kabul edilebilir. Tarihte kuruluşundan günümüze kadar Ankara ile ilgili önemli bilgi ve belgeleri derleyerek zengin bir koleksiyon oluşturan VEKAM Kütüphanesi, Ankara'nın kent hafızası işlevini üstlenmektedir. 10000'i aşan kaynak sayısı ile VEKAM Kütüphanesi, koleksiyonundaki yıllıklar, almanaklar, ansiklopediler, sözlükler ve kent rehberlerinden oluşan temel danışma kaynaklarını içermektedir. Aynı zamanda kütüphane, Ankara ile ilgili roman, anı ve biyografi gibi edebî yayınların yanında bir zamanlar Ankara'da görev yapmış yabancı ülke diplomatlarının anılarını da arşivlemektedir. Bunun yanında kütüphane kent tarihi, kültürü, bölgenin coğrafi yapısı, ekonomisi ve mimarisi ile ilgili yayınları ve seyahatnameleri de içermektedir. Arşiv, Ankara üzerine yapılmış her türden tarihsel ve kültürel araştırmaları içeren bilimsel ve akademik yayınları, yerel yönetimlerin, meslek odalarının yayımladığı raporları, yerel ve ulusal düzeyde yayınlanan gazete ve dergileri de kapsamaktadır. Bu arşivde 1900'ler öncesi Ankara'nın tarihine ışık tutan nadir gravürlerin yanında, 1900-1980 arası dönemde kentin tarihî, sosyal, kültürel ve mimari gelişiminin ve değişiminin rahatlıkla izlenebileceği fotoğraf ve kartpostallar önemli bir yer tutmaktadır. Arşivde, Cumhuriyet döneminde ve öncesinde hazırlanan Ankara'ya dair hazırlanan harita, plan ve paftalar ile başkentin planlama süreci takip edilebilmektedir. Arşivin Ankara belgeleri kısmında, Cumhuriyet öncesi dönemden kalan yazışmalar, mektuplar, davetiyeler, faturalar, afişler, ilanlar ve belgesel filmler gibi çok çeşitli görsel değeri olan belgeler bulunmaktadır. Türkiye'nin modernleşme sürecindeki eğitim kurumlarından biri olan Musiki Muallim Mektebi'ne (Ankara Devlet Konservatuvarı) ait belgeleri arşive kazandırılmış ve bu sayede arşivde, eğitim temalı materyal sayısı önemli ölçüde artmıştır. Araştırmacılar hem VEKAM Arşivi'ne hem de Koç Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları'na herhangi

bir kısıtlama olmaksızın erişebilmektedir. Arşivde Hatice Gonnet-Bağana, Hittite Collection başlığı altında Hitit tarihi ile ilgili 10000'den fazla belge ve Josephine Powell Slide Collection: başlığı altında Josephine Powell tarafından hazırlanan Anadolu'nun tarihî ve kültürel mirasına ilişkin görsel arşivde ise 20000'e yakın dijital belge bulunmaktadır. Arşivdeki görseller sadece akademik araştırmalarda kullanılmak koşuluyla kullanıma açıktır.¹⁵

Web Adresi: <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm>

Digital SSM: Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Kaynakları

Kişisel bir arşiv gibi algılanmasına rağmen Sakıp Sabancı Müzesi (SSM) yazılı ve görsel veriler açısından Cumhuriyet tarihi çalışmalarında önemli bir arşiv olarak kabul edilebilir. Dijital müzecilik konusunda Türkiye'de örnek olma amacı taşıyan Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nin, 10. yıl projeleri kapsamında başlattığı çalışmalarla Türkiye'de bir müze envanterinde bulunan tüm koleksiyon ve arşivlerini dijital ortama aktarmıştır. Proje kapsamında, kitap sanatları ve hat koleksiyonu, resim koleksiyonu, arkeolojik eserler koleksiyonu, dekoratif eserler ve mobilya koleksiyonu, Abidin Dino Arşivi ve Emirgan Arşivi'ne ait tüm belge ve görseller, yüksek çözünürlükle dijital SSM web sitesinde yer almıştır. Web üzerinden herkesin kullanımına açılmış olan arşiv 5000'e yakın koleksiyonu ve 80000'e yakın eseri içermektedir. Koleksiyonun özellikle resim ve hat sanatları açısından çok zengin içeriği bulunmaktadır.

Web adresi: <https://digitalssm.org/>

Görsel Tarih Arşivi (GTA)

Görsel Tarih Arşivi (GTA), Fatma ve Ramazan Acun tarafından yürütülen ve TÜBİTAK tarafından desteklenen, *Atatürk Döneminde Yapılan İnkılapların Yerleştirilmesi Sürecinin Görsel Veriler Yoluyla İncelenmesi (1923-1960)* konulu (Proje No: 104K080) projedir. Görsel Tarih Arşivi (GTA) çalışmaları kapsamında resmî ve özel kurumlardan ve kişisel arşivlerden basılı kitap ve dergi gibi kaynaklardan derlenen görsel materyallerin bu iş için özel hazırlanmış dijital veri tabanında tasnif edilerek toplanmasıyla oluşturulmuştur. GTA'da Türkiye'nin modernleşme süreci, özellikle Atatürk döneminde yapılan inkılaplarla ilgili fotoğraflara, kartpostallara, pullara, afişlere vs. imaj koleksiyonlarına ulaşılabilir. Arşivde yer alan görseller, tarihî değeri olan görsel imajları belirlemek ve bunları araştırmacılar ve ilgililerle paylaşmak amacıyla bir araya getirilmiştir. Cumhuriyet tarihi araştırmalarında ve tarih eğitimi amacıyla arşivdeki görsel imajlar, üye olunarak ücretsiz bir biçimde kullanıma açıktır. GTA'da bulunan görsel veriler, ortak bir görsel arşiv geliştirilmesi amacıyla hayata geçirilen *European Visual Archive*'in fotoğraf künyeleme standardı DCS (Dublin Core Standards)'a uygun olarak künyelenerek sisteme dâhil edilmiştir. GTA'da bulunan görsel imajların künyelerinde görselin yeri, zamanı, konusu, yaratıcı vs. gibi bilgiler bulunmaktadır. GTA'da bünyesinde 5917 fotoğraf, 12 resim, 14 kartpostal, 2630 pul, 223 afiş ve 213 piyango bileti de dâhil olmak üzere toplam 9009 adet görsel imaj bulunmaktadır. Projenin tamamlanmasıyla birlikte veri girişi sona ermiştir. GTA'nın kurucuları elde edilen yeni görsellerin eklenerek bu arşivin yeniden kullanıma açılması için çalışmalar yürütmektedir (Acun, 2008: s.41-43). Web tabanlı hazırlanarak kullanıma açılan GTA'nın <http://www.gorselarsiv.org> biçimindeki web sitesine daha önce ulaşılabilirken, maalesef şu an için arşive erişilememektedir.

Web adresi: <http://www.gorselarsiv.org>.

SALT Araştırma Arşivi

SALT Araştırma Arşivi bünyesinde barındırdığı zengin yazılı ve görsel verilerle Cumhuriyet tarihi açısından önemli bir arşiv olarak kabul edilebilir. Garanti Bankası tarafından desteklenen SALT Araştırma Arşivi, Türkiye'de son iki yüzyılda yaşanan toplumsal dönüşümlerden ekonomi tarihine, yürütülmüş olan sanat

¹⁵ Daha çok VEKAM arşivi desteği ile arşivdeki görsel veriler kullanılarak Cumhuriyet tarihi yazımına bir katkı niteliği taşıyan bir çalışma için bkz.: M. Sinan Niyazioğlu (2021), *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe Devrimi ve Matbuat Rejimi 1928-1939*, Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları, Ankara. Ayrıca birçok görsel arşiv kullanılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel tarih yazımına katkı yapan çalışmalar için bkz.: Derya Bengi ve Ercan Zat (2023), *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Haritası – 1 (1923 – 1950) / "Her Savaşın Bir Yara"*, YKY, İstanbul; Derya Bengi ve Ercan Zat (2021), *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Haritası – 2 (1950 – 1980) / "Belki Duyulur Sesim"*, YKY, İstanbul.

pratiklerinden yapıli çevreye kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsayan yazılı ve görsel belgelerin oluşturduğu arşivi dijitalleştirerek kullanıma açmıştır. Belge sayısı 1.800.000'e ulaşan ve gitgide büyüyen arşiv, koleksiyonlarını "Sanat", "Mimarlık ve Tasarım" ile "Kent, Toplum ve Ekonomi" başlıkları altında bir araya getirerek görüntüleme olanakları sunmaktadır. Araştırmacıların ve ilgililerin bilgiye rahat ve hızlı ulaşımını sağlamak için dijitalleştirilen belgelerin künyelendirilmiş bir biçimde görüntülenebildiği sitede, arşivde yer alan koleksiyonlardan seçili görseller ön plana çıkarılarak zengin birikimin farkına varılması amaçlanmıştır. SALT Araştırma Arşivinin Sanat Bölümünde Türkiye'de 1950'den bugüne gerçekleştirilen tarihî öneme sahip sergiler ile müze, bireysel girişim ve sanat dernekleri gibi sanat kuruluşlarına ait yazılı belge ve görsellerin yanı sıra küratörler ile sanatçıların her türden üretimlerine ve dönemin sanat ortamlarına dair görselleri içermektedir. Bu bölümde 5053 belge, 3603 fotoğraf, 3289 davetiye, 1851 gazete kupürü, 601 mektup, 422 dia, 346 kartpostal, 294 afiş, 216 broşür ve 181 katalog bulunmaktadır. Arşivin Mimarlık ve Tasarım Bölümü, 20. yüzyıl Türkiye'sinde etkin mimar ve tasarımcıların yaptığı eskizleri, çizimleri, haritaları, yazışmaları, sözleşmeleri, raporları, fotoğrafları, diaları, ses kaydı ve videoları içeren mesleki ve kişisel belgelerinden oluşmaktadır. Bu bölümde 9620 çizim, 8243 fotoğraf, 3220 belge, 819 gazete kupürü, 575 negatif film, 547 mektup, 534 kartpostal, 524 fotokart, 408 rapor, 404 dijital kopya, 401 not, 295 cam negatif, 213 liste, 145 zarf, 126 makale, 105 plan, 94 dosya, 84 harita, 77 dia pozitif ve 73 metin bulunmaktadır. Arşivin Kent, Toplum ve Ekonomi bölümünde ise 28681 gazete kupürü, 13787 belge, 7522 fotoğraf, 5984 dosya, 4632 gazete, 3755 dergi, 3712 mektup, 3086 kartpostal, 2053 transkripsiyon ve 1244 rapor bulunmaktadır. Bu bölümde bulunan fotoğraflar 1870'lere kadar gitmektedir. Ayrıca arşivde birçok Türk mimarın, tasarımcının ve sanatçının arşivleri de bulunmaktadır.

Web Adresi: archives.saltresearch.org

Milliyetçi Dergiler: Milliyetçiliğin Dijital Hafızası

Türk siyasal yaşamının önemli aktörlerinden biri olan Türk milliyetçiliği, Türk düşünce hayatında neşvünema etmeye başladığı dönemden itibaren konu hakkında bilim insanlarının ve düşünce adamlarının entelektüel mesailerıyla inşa edilmiş bir düşünce hareketidir. Her düşünce hareketi gibi Türk milliyetçiliği de dergi yayıncılığı üzerinden gelişim göstermiştir. Bu gelişim sürecinin her döneminde birçok farklı alanda milliyetçi düşünürler tarafından çıkarılan süreli yayınlar dönemin tartışmalarına ve bu tartışmalara yönelik milliyetçi bakış açılarını ortaya koyan önemli veri kaynakları arasında yer almaktadır. Türk milliyetçiliği süreli yayınlar yoluyla aktarılan milliyetçi düşünce birikimini unutulmaktan kurtarma amacıyla 2019 yılında Milliyetçi Dergiler Platformu kurulmuştur. Bu platform milliyetçi dergileri Türk düşünce hayatında milliyetçi birikimin gelecek nesillere aktarılması amacıyla Eksen Eğitim Sen ve İfade Fikir Derneği tarafından hayata geçirilmiştir. Bu amaçla 2019-2023 yılları arasında II. Meşrutiyet döneminden beri Türkiye'de yayımlanmış milliyetçi dergilerin oluşturduğu literatür dijital ortama aktarılmış ve www.milliyetci.org adresinden erişime açılmıştır. Projenin başlangıcında ilk önce 75 farklı dergi dijital ortama aktarılmıştır. Ardından bu dergilerin sayısı Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında 101 dergiye ulaşmış, bu dergilere ait 3417 sayı ve 51927 yazı dijitalleştirilmiştir. Bu dijitalleştirme kapsamında ilgili dergilerde birçok resim, karikatür vb. gibi görsel yer almaktadır.

Web adresi: <https://milliyetci.org>

İslamcı Dergiler Projesi (İDP)

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini anlamak için önemli ideolojik akımlardan biri İslamcılıktır. Bu nedenle Türkiye'de İslamcılık düşüncesi ve hareketi üzerinde en çok araştırma yapılan alanlardan biri olmuştur. Diğer ideolojik akımlar gibi İslamcılığın da Türkiye'deki serencamı daha çok dergiler üzerinden izlenebilen bir alandır. Ancak geçmişte bu alandaki birçok dergiye ulaşmakta büyük müşküller yaşanmıştır. Bu müşkülü aşma amacıyla İlmi Etüdler Derneği (İLEM), İslamcı Dergiler Projesi (İDP) adlı dijital arşiv çalışmasını başlatmış ve 1908-2010 arasında Türkiye'de yayınlanan edebî, siyasi ve dini temalı bütün İslamcı dergileri dijitalleştirmiştir. Bu kapsamda üç defa sempozyum düzenlemiş ve bunlar da kitaplaştırılmıştır. İDP kapsamında hayata geçirilen arşivde, İslamcılık düşüncesinin takip edilebileceği 393 dergi, 23020 sayı, 794402 makale ve 64069 yazarın eseri İDP Sıtkı Türkan Kütüphanesi'nde konu hakkında çalışma yapan araştırmacılara açıldığı gibi, aynı zamanda bu arşiv dijitalleştirilerek internet üzerinden erişime de açılmıştır. İDP ile Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal, dinî ve düşünsel tarihinin İslamcılık düşüncesini üreten mahfillerde nasıl alımlandığının izinin sürülmesine büyük katkı

yapılmıştır. Tamamen ücretsiz bir biçimde erişilebilen İDP'nin arşivinde detaylı araştırmalar yapılmasında izin veren bir kullanım kolaylığı vardır.¹⁶

Web adresi: <https://idp.org.tr/>

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV)

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) birleşmesiyle teşekkül eden Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) 1992 tarihindeki I. Olağan Büyük Kongresi'nde alınan karar çerçevesinde kurulmuştur. TÜSTAV, 1997 yılında “Bu Tarih Benim de Tarihimdir” sloganıyla vakıf çalışmalarını Türkiye’de sol ve emek hareketleri tarihini ortaya çıkarma ve Türkiye solunu oluşturan TKP, TİP ve TBKP’nin ürettiği bütün yazılı, sözlü, görsel, işitsel malzeme ve arşiv belgelerini toplama, koruma, kullanıma açma ve yayınlama amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarla Türkiye’deki sol örgütlenmeler, barış hareketleri, işçi hareketleri ve emek hareketlerine ilişkin dava dosyaları gibi bir dizi arşiv belgesi tasnif edilerek kullanıma sunulmuştur. Bu anlamıyla TÜSTAV oluşturduğu dijital arşivcilik birikimini dijital ortama aktarılmış arşiv fonlarını, süreli yayınları, kitapları, kimi görsel-işitsel arşiv malzemesini açık veri, açık bilgi prensiyle kullanıma açmıştır. Bu çalışmasıyla TÜSTAV hem Cumhuriyet tarihinin hem de Türkiye’de sol düşüncenin ve emek hareketlerinin çalışılması için literatürü zenginleştirmiştir. TÜSTAV, yürüttüğü arşivleme çalışmasının ilk döneminde RGASPI’de (Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi) bulunan Komintern arşivlerinden, Duisburg arşivinden ve Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü’nden aldığı birçok belgeyi, mikrofilm bünyesine katarak TKP ve TBKP ile ilgili arşivi oluşturmaya başlamıştır. Arşivde yer alan belgelerden yapılan derlemeler eski Türkçeden transliterasyonlar veya yabancı dillerden Türkçeye çevrilen belgeler yayımlanmıştır. TÜSTAV arşivinde TİP, TKP, TBKP, emek ve barış hareketleri, dava dosyaları ve Arşiv Fonlarını dijitalleştirdiği gibi ayrıca Bulgaristan Devlet Arşivleri’nden 1000 sayfayı aşkın belgenin fotokopisini bünyesine katmıştır. TÜSTAV arşivi, Rusya, Bulgaristan, Macaristan, Almanya, Fransa, Hollanda gibi değişik ülkelerden ve Türkiye’de yaşayan kişilerin bağışladığı belgelerle zenginleşmiştir. Ayrıca 12 Eylül 1980 darbesi öncesine ait Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) arşivi bir fon olarak TÜSTAV arşivine dâhil edilerek kullanıma açılmıştır. TÜSTAV arşivinde süreli yayınlar, kütüphane, e-arşiv, afişler ve görsel-işitsel arşiv bölümlerinde yer alan belge ve görseller araştırmacılar için oldukça değerli bilgi kaynaklarıdır.

Web adresi: <https://www.tustav.org/>

Sonuç

Görsel malzemelerin, özellikle de fotoğrafın, tarihin kaynakları arasında yer alması ile hem tarihin bilgi kaynakları genişlemiş hem de bir yenilik olan görsel arşiv malzemelerin kullanım alanı artmıştır. Her geçen gün teknolojinin sürekli olarak gelişmesi sonucunda görsel verilerin artması, geçmişin sürekli olarak kayıt altına alınmasına ve geçmişin daha ucuza ve daha kaliteli bir biçimde saklanmasına ve çoğaltılmasına izin vermiştir. Bu durumdan sosyal bilimlerin özel olarak da tarihin faydalanmaması düşünülemez. Üstelik görsel olanın günümüz dünyasında kapladığı alanın genişliği düşünülürse, gelecek bir zamanda, bu günleri yazmak isteyenlere somut belgelerin dışında şaşmaz bir kaynak olarak görsel veriler de hizmet edecektir. Bu durumun gerçekliğini dünya genelinde oluşan görsel/dijital arşivlerin artmasına bakarak söyleyebiliriz.

Görsel tarih arşivlerinin dünya genelinde artmasında başı ABD ve Avrupa ülkeleri çekmektedir. Bu ülkelerde yer alan arşivler, özde kendi tarihleri ve toplumları hakkında dijital verileri erişime açarken, aynı zamanda Türkiye’ye ait verileri de erişime açmaktadırlar. Türkiye’de ise durum Batı’daki kadar olmasa bile, görsel tarihe konu olan dijital görüntüler ve belgeler de hem resmî hem de özel kurumların gayretleri ile kullanıcıların erişimine açılmaktadır. Bu arşivlerin dijitalleştirdiği belgelerin ve görsellerin akademik çalışmalara önemli katkılar yaptığı görülmektedir. Özellikle dijitalleştirilen belge ve görsellerin akademik çalışmalarda kullanılması Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal, sosyal ve kültürel tarihine dair bilgileri daha nitelikli hâle getirecektir. Örneğin Milliyetçi Dergiler Platformu ile milliyetçilik, İslamcı Dergiler Arşivi ile İslamcılık ve Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı

¹⁶ İDP Arşivi kullanılarak yapılan görsel tarih çalışması *Kamusallaşan İslam: Görsellerle 1960-1980 Arası Toplumsal Tezahürler*, (Edit. Lütfi Sunar, İlem Yayınları, İstanbul, 2021) adıyla yayımlanmıştır. Yine benzer bir görsel tarih çalışması ise kişisel arşivlerin yanında İSAM Kütüphanesi Arşivinin temel oluşturduğu çalışmasıyla İsmail Kara, *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı 1-2-3*, (Dergâh Yayınları, İstanbul 2023) kitabında Türkiye Cumhuriyeti tarihinde dini olanın tarihini görseller kullanarak işlemiştir. Bu konuda İslamcı Dergiler Arşivi’nin hizmet açılmasıyla birlikte oluşan arşiv de bu amaçla kullanılabilir.

sol siyasal kimliklerin Cumhuriyet tarihi boyunca ürettikleri belge ve görsellerin de dijital olarak kullanıma açılmasıyla birlikte siyaset bilimi, tarih ve sosyoloji çalışmaları alanında zenginleşen bir literatür oluşmuştur. Bu türden tematik arşivler araştırmacılara sadece belgeler değil aynı zamanda bu belgelerle birlikte görsel veriler de sunmuştur. Ayrıca Atatürk Kitaplığı, TTK Arşivi, IRICA Arşivi, VEKAM Arşivi ve SALT Arşiv gibi hem devlet kurumlarının hem de özel kurum ve kuruluşların bir araya getirdikleri arşivlerin oluşturduğu belgelerle birlikte sunulan görsel malzemelerin oluşturduğu zenginlik, Cumhuriyet tarihi araştırmalarının yürütülmesine önemli katkılar yapma potansiyeline sahiptir. Son yıllarda özellikle bu arşivlerde bulunan görsel verilerin Cumhuriyet tarihinin yeniden yazımında kullanımı artmış olsa da görsel verilerin araştırmacıya ufuk açıcı bir belge olması için, elde olan verilerin daha ayrıntılı biçimde tasnifinin yapılarak arşivlenmesi oldukça önemlidir. Durum böyle olsa da görsel olanın akademik çalışmalarda kullanımının artması, ilgili kurum ve kuruluşların sundukları belge ve görselleri hem nicelik hem de nitelik açısından geliştirmelerini beraberinde getirecektir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yayın süreciyle ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olup, yazarın katkı oranı % 100'dür.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışma olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim

Kaynakça

- II. Abdülhamit'in ABD Kongre Kütüphanesi Arşivi, <https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection/>
- Acun, F. (2004). Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı, *Kebikeç*, (18), 95-118.
- Acun, F. (2007). Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 91-112.
- Acun, F. (2008). *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Acun, F. (2008). Küresel Rekabette Dijital Kültür, *Türkiyat Araştırmaları*, (9), 11.46.
- Acun, F. (2017). Tarihin Kaynakları, Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji* içinde (119-150), Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Acun, F. (2013). Görselden Tarih Yazmak, Ahmet Şimşek (Ed.), *Türkiye'de Tarih Yazımı* içinde, Yeditepe Yayınları, İstanbul. 421-434.
- Acun, F. (2015). "Görsel Malzemeler", Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih İçin Metodoloji* içinde, Pegem Akademi Yayınları, Ankara. 356-366.
- Akbaba, B. (2005). Tarih Öğretiminde Fotoğrafın Kullanımı, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 185-197.
- Amerikan Kongre Kütüphanesi (American Congress Library), <http://lcweb.loc.gov>
- Archnet Arşiv: İslam Dünyasında Mimari Yapılar ve Şehircilik Görsel Arşivi, <http://archnet.org/>
- Arkansas David ve Barbara Pryor Sözlü ve Görsel Tarih Merkezi (Pryor Center for Arkansas Oral and Visual History, University of Arkansas), <http://pryorcenter.uark.edu/>
- Atatürk Kitaplığı Arşivi, <http://ataturkkitapligi.ibt.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=7&ID=5>

- Askeri Tarih Arşivi (ATESE), <https://www.msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih>
- Avrupa Dijital Eserler Platformu (Europeana Collections-Hollanda), <https://www.europeana.eu/portal/en>
- Avrupa Görsel Arşiv Projesi (EVA), <http://www.eva-eu.org/>
- Barret, T. (2017), *Fotoğrafı Eleştirmek İmgeleri Anlamaya Giriş*, (Yeşim Harcanoğlu, Çev.) Hayalperest Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, Ankara.
- Baykal, Ö. (2019), *Fotoğraf Üzerinden Millî Mücadele’de Türk Kadını (1919-1922)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Baykal, Ö. (2022), Görsel Tarih Çalışmalarında Fotoğraf Okuma Yöntemi, *Journal of Anglo-Turkish Relations* 3 (1), 97-125.
- Baykal, Ö. (2023), Görsel Tarih Kaynakları: Karpostal’ın Dili, *Görence Aylık E-Dergi*, (8), 23-24.
- Bengi, D., Zat, E. (2023), *100. Yılında Cumhuriyet’in Popüler Kültür Haritası – 1 (1923 – 1950) / “Her Savaşın Bir Yara”*, YKY, İstanbul.
- Bengi, D., Zat, E. (2021), *100. Yılında Cumhuriyet’in Popüler Kültür Haritası – 2 (1950 – 1980) / “Belki Duyulur Sesim”*, YKY, İstanbul.
- Berger, J. (2014). *Görme Biçimleri*, (Yurdanur Salman, Çev.), Metis Yayınları, İstanbul.
- Bodur, F. (2005). *Fotoğrafın Tarihi*, Tablet Yayınları.
- Burke, P. (2000). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Mete Tunçay, Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Burke, P. (2001), *Bilginin Toplumsal Tarihi*, (Mete Tunçay, Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Burke, P. (2016). *Afıştan Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, (Zeynep Yelçe, Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Cadiou, F. vd. (2011). *Tarih Nasıl Yapılır?*, (Devrim Çetinkasap, Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çulha, O. (2011). Gösterge Bilim Semiyotik Tekniği Kullanılarak Kanada Fotoğraflarının İncelenmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(13), 409-424.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Digital SSM: Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Kaynakları, <https://digitalssm.org/>
- Dünya Dijital Kütüphanesi (World Digital Library), <http://www.wdl.org>
- Edwards, E. (1992). Introduction, (Elizabeth Edwards, Ed.) *Anthropology and Photography 1860-1920* içinde (ss.7-8), Yale University Press.
- Emiroğlu, K. (2013), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İşbankası Yayınları, İstanbul.
- Ertan, G. (2014), Türkiye’de Fotoğrafın Tarihsel Süreci, *Kontrast Dergi*, (43).
- Gertrude Bell Arşivi ve Fotoğraf Koleksiyonu (The Gertrude Bell Collection- İngiltere), <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/>
- Görsel Tarih Arşivi (GTA), <http://www.gorselarsiv.org>.
- Görsel Tarih (Deutsch Visual-History-Almanya), <https://www.visual-history.de/>
- Gümrükçü, C. O. (t.y.). Cumhuriyet Dönemi Fotoğrafçılığımızın Gelişimi, *Fotografya*, (4). <http://www.fotografya.gen.tr/TR,753/cumhuriyet-donemi-fotografciligimizin-gelisimi.html>, Erişim tarihi: 03.01.2025
- Güneydoğu Avrupa Görsel Arşivi (The Visual Archive Southeastern Europe (VASE) University of Basel-Almanya), <https://gams.uni-graz.at/context:vase>
- Hollanda Araştırma Enstitüsü Arşivi (Netherlands Institute in Turkey -NIT), <http://tr.nit-istanbul.org/>
- İngiltere Dijitalleştirme Programı: Sanatlar ve Beşerî Bilimler Araştırma Konseyi SBBAK (Arts and Humanities Research Council, AHRC- İngiltere), <https://ahrc.ukri.org/>
- İnternet Arşivi (archive.org), <https://archive.org/>
- IRCICA Farabi Dijital Kütüphanesi, <http://e-library.ircica.org>
- İslamcı Dergiler Projesi (İDP), <https://idp.org.tr/>

- İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği (İFSAK), <https://www.ifsak.org.tr/tarihce/>
- Kara, İ. (2023). *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı 1-2-3*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kanburoğlu, Ö. (2007). *A'dan Z'ye Fotoğraf*, Say Yayınları.
- Kavas, U. (2014). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Fotoğrafta Öne Çıkanlar ve Basında Fotoğrafın Kullanımı, *Kontrast Dergi*, (43).
- Koç Üniversitesi Kütüphanesi ve VEKAM Arşivi, <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm>
- Kracauer, S. (2014). *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, (Tuncay Birkan, Çev.), Metis Yayınları.
- Kuzey Texas Üniversitesi Dünya Savaşı Poster Koleksiyonu (University of North Texas Digital Library-World War Poster Collection), <https://digital.library.unt.edu/>
- Kütükoğlu, M. S. (2017). *Tarih Araştırmalarında Usul*, TTK.
- Kyvig, D. E. ve M. A. Marty (2000). *Yanbaşımızdaki Tarih*, (Nalan Özsoy, Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Maza, S. (2022). *Tarihi Düşünmek*, (Çağdaş Sümer, Çev.), Foll Kitap, İstanbul.
- Millî Mücadele Arşivi, <http://www.atam.gov.tr/fotograflar>
- Milliyetçi Dergiler: Milliyetçiliğin Dijital Hafızası, <https://milliyetcidergiler.org/>
- Mubafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*, Kanun No: 3473, Kabul Tarihi: 04.10.1988.
- Niyazioğlu, M.S. (2021). *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe Devrimi ve Matbuat Rejimi 1928-1939*, Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları, Ankara.
- Özdamar, G. (2016). Sosyolojinin ve Etnografinin Vazgeçilmezi: Fotoğraf, *Kontrast Dergi*, (50).
- Özendes, E. (1999). *Cumhuriyetin Renkleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Özendes, E. (2004). *Sebah & Joaillier'den Foto Sabah'a: Fotoğrafta Oryantalizm*, Yapı Kredi Yayınları.
- Özendes, E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık (1839-1923)*, YEM Yayınları, İstanbul
- Özendes, E. (2016). *Türkiye'de Fotoğrafa Modern ve Çağdaş Yaklaşımlar*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Pinguet, C. (2021). Abdullah Biraderler (1858-1899) Yükseliş ve Düşüşüyle Bir Fotoğraf Stüdyosu, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (167), 87-100.
- SALT Araştırma Arşivi, <https://archives.saltresearch.org/>
- Sontag, S. (2005). *Başkalarının Acısına Bakmak*, (Osman Akınhay, Çev.) Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Soykırım Görsel Tarih Arşivi-USC University of Southern California Shoah Foundation (The Institute for Visual History and Education), <https://sfi.usc.edu/>
- Stradling, R.(2003). *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, (Ayfer Ünal, Çev.), Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Sunar, L. (Edit) (2021). *Kamusallaşan İslam: Görsellerle 1960-1980 Arası Toplumsal Tezahürler*, İlem Yayınları, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2015). Abdullah Biraderler'in Fotoğrafhanesi'nden Kürklü Kadın ve Şömine: Bir Arşiv Fotoğrafının Düşündürdükleri, *Kebikeç*, (40), 197-210.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Arşivi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/browse/itemType?value=Image>
- Tosh, J. (2005). *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK), <https://ttk.gov.tr/arsiv/>
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), <https://www.tustav.org/>
- Ünal, U. (2015). Türkiye'de Devlet Arşivleri, (Ahmet Şimşek, Ed.), *Tarih İçin Metodoloji*, Pegem-Akademi Yayınları, Ankara. 392-403.
- Yalçın, S. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Yıldız Koleksiyonu ve Evrakı, <http://kutuphane.istanbul.edu.tr/tr/content/katalog/fotograf-albumleri-dizini>

EXTENDED SUMMARY

Archives are indispensable basic data sources in the conduct of social sciences. Although it is generally accepted that archives consist of documents from the past that have historical, political, social, cultural, legal and technical value, this perception has started to change with the emergence of photography and the inclusion of visuals among the data sources to be used in historiography. Unlike painting, photography, which is a basic source of visual data, gives documentary quality to the visual reality experienced at that moment, as it records what exists as it is. Although the presentation of reality from the perspective chosen by the photographer corresponds to what historians call scientific bias, photography is one of the sources and objects of analysis of historical information presented to the researcher as the world of objects and events as it is. In this sense, the development of photography since the mid-1800s has led to the realisation that it has archival value. Especially in social history studies, visual materials have been seen among the data sources of social sciences since the 1960s. Moreover, until this period, the production of visuals was not limited to photography, but was supported by fluent visual productions such as cinema, advertising and TV. Considering the richness of the visual data generated, it has become inevitable to use these data in the fields of social sciences such as history, sociology, political science, anthropology, etc. For this reason, a field called visual history has emerged as social sciences have started to benefit from this visual accumulation while conducting their historical studies. In parallel with the increase in social science studies in the field of visual history, especially in the West since the 1960s, visual history archives have begun to form, and over time, these archives have increased and the visual document capacity of existing archives has increased.

Social scientists who have realised that the visuals produced, especially photographs, are now an important source of data for social sciences, especially history, have formed a field of study called visual history. So much so that in the first study conducted in Turkey in 2004 on the subject, 57,600 English records were found when 'visual history' was searched on the internet and 32 records were found when 'visual history' was searched. When the same search was made today, approximately 1,560,000,000 records were found, and when 'visual history archive' was searched, approximately 802,000,000 results were found. When the same search was conducted in Turkish as 'visual history', 113,000,000 sites were found and when the search was conducted as 'visual history archive', approximately 9,080,000 results were found. It is seen that there has been a great increase in visual history both in the world and in Turkey in the past twenty years. This situation encourages both visual history studies and the use of visual data in social sciences. Realising that visual materials and visual archives constitute a historical memory, official and non-governmental organisations have increased the number of visual archives by collecting all visual records of the transformations experienced by humanity, including paintings, photographs, documentary films, videotapes and CD-Roms.

In Turkey, the first attempt to create a visual history archive was the Visual History Archive established at Hacettepe University. Through the visual documents created in this archive, the history of the Republic started to be re-analysed through visuals. With the establishment of this archive and the subsequent creation of literature on the existence of a field called visual history, studies using visual history data have started to be carried out in our country. With the increase in these studies, the importance of visual data in both state archives and archives of private individuals and institutions has increased. So much so that some official institutions have created visual archives on the subject, as well as enriching the archives they have created in private initiatives that will constitute a source for conducting highly thematic studies, they have realised the archival value of visual data and started to open these archives to the use of social scientists. For example, special collections containing visual data have been created in official archives, and some private organisations have subjected the archives they have created to thematic classifications and made them available to researchers.

In this article, it is aimed to remind the importance of using visual historical data in addition to the general archival documents to be used in studies on the political, social and cultural history of the Republic of Turkey. For this purpose, firstly, the historical development of photography in the West and in Turkey will be discussed. Then, information will be given on how to analyse visual materials, especially photographs, as well as what should be considered when using visual data in historiography. Then, after giving information about the prominent visual archives in the world, informative explanations will be made about the archives created by public and private initiatives in Turkey and the content of the visual material in these archives, their suitability for use, etc. Especially in the studies of the history of the Republic of Turkey, a literature enriched in the fields of study of researchers has been formed with the digital availability of documents and visuals produced by nationalism, Islamism and leftist political identities throughout the history of the Republic. In order to remind this literature, information will be given about the documents owned by newspapers, magazines and thematic archives, which have the potential to make a significant contribution to the historiography of the Republic. The aim is to draw attention to the richness of the visual resources in the archives in order to enrich the interpretation of traditional document-based materials in historical research. It is also important to remind that the use of visual materials will increase the quality of document-based analyses. Therefore, in this article, which is hoped that the importance of visual data as a historical source and its use in social sciences will enrich the analyses made, introductory information about the content and purpose of use of visual archives in the world and in Turkey will be given in order to increase the use of visual historical material in the historical studies of the Republic of Turkey.

ANTROPOSEN VE İKLİM KRİZİ: DOĞANIN SÖMÜRÜLMESİNDEN ADALETSİZLİĞE¹ THE ANTHROPOCENE AND THE CLIMATE CRISIS: FROM THE EXPLOITATION OF NATURE TO INJUSTICE

Çağla Vural

Akdeniz Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

cagla.vural@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8474-2316

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

13.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Antroposen,
İklim Değişikliği,
Küresel Isınma,
Kesişimsel
Çevrecilik,
Kesişimsel İklim
Adaleti.

Keywords

Anthropocene,
Climate Change,
Global Warming,
Intersectional
Environmentalism,
Intersectional
Climate Justice.

Bu çalışma; iklim krizinin tarihsel, toplumsal ve ekolojik kökenlerini analiz ederek, insan faaliyetlerinin (Antroposen) doğa üzerindeki etkilerini, bu süreçlerin neden olduğu adaletsizlikleri ve günümüzdeki sonuçlarını çok boyutlu bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Esas olarak avcı-toplayıcı dönemde başlayan, tarımla birlikte yerleşik düzende de devam eden fakat en güçlü ve en yaygın etkisini Sanayi Devrimi'nden sonra geçen zaman içinde gösteren insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki yıkıcı etkisi artık geri dönülemez bir noktadadır. Sanayileşme etkisiyle atmosfere salınan kirletici gazların sebep olduğu küresel ısınma ve bağlı olarak iklimde meydana gelen değişiklikler tüm canlı yaşamı tehdit etmekte ve küresel düzeyde en acil sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu tehditler coğrafi konum, gelişmişlik düzeyi, ekonomik gelir, sosyal statü, cinsiyet ve farklı alanların kesişimi ile birlikte ırk ve etnik köken gibi çeşitli faktörler üzerinden değişiklikler göstermektedir. Çalışmada tüm bu süreçler değerlendirilirken, insan faaliyetlerinin (Antroposen) doğa üzerindeki etkilerinin tarihsel bir perspektifle ele alınması hedefiyle retrospektif analiz; bu süreçlerin doğal kaynaklar ve toplum üzerindeki güncel etkilerinin detaylı bir şekilde incelenmesi hedefiyle ise betimleyici analiz yöntemleri kullanılmış; tüm bu değerlendirmeler, iklim krizinin toplumsal adalet boyutunu görünür kılan kesişimsel iklim adaleti çerçevesinde kavramsal bir tartışmayla bütünleştirilmiştir.

This study aims to examine the historical, social, and ecological roots of the climate crisis and to present the human-induced (Anthropocene) impacts on nature, the injustices caused by these processes, and their current consequences from a multidimensional perspective. Human activities, which began in the hunter-gatherer period and intensified during the settled agricultural era, have reached their most widespread and destructive impact since the Industrial Revolution, pushing nature to the brink of irreversible damage. The greenhouse gases released into the atmosphere as a result of industrialization have caused global warming and related climate changes, which now threaten all forms of life and stand as the most urgent issue at the global level. However, these threats vary depending on geographical location, level of development, economic income, social status, gender, and the intersection of various factors such as race and ethnicity. While evaluating these processes, the study employs a retrospective analysis to explore the historical impacts of human activities (Anthropocene) on nature, and a descriptive analysis to examine their current effects on natural resources and society. These discussions are conceptually framed through intersectional climate justice, highlighting the social justice dimension of the climate crisis.

DOI: <https://doi.org/10.30783.1622492>

Atıf/Cite as: Vural, Ç. (2025). Antroposen ve iklim krizi: Doğanın sömürülmesinden adaletsizliğe. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1445-1468.

¹ Bu makale, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda tamamlanan 'Uluslararası ilişkiler teorileri ve iklim krizi: Yeşil teorinin sınırlarının tartışılması' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Dünya yüzeyindeki sıcaklıkların artması nedeniyle küresel kapsamda değişikliklerin gözlemlendiği iklim şartları, yaşadığımız ve bildiğimiz dünyanın artık eskisi gibi olamayacağına işaret etmektedir. Esas olarak avcı-toplayıcı dönemde başlayan, tarımla birlikte yerleşik düzende de devam eden fakat en güçlü ve en yaygın etkisini Sanayi Devrimi'nden sonra geçen zaman içinde gösteren insan faaliyetlerinin (Ponting, 2012) doğa üzerindeki yıkıcı etkisi artık geri dönülmesi zor bir evreye girmiştir. Sanayileşme etkisiyle atmosfere salınan kirletici gazların sebep olduğu küresel ısınma ve bağlı olarak iklimde meydana gelen değişiklikler insanın da dâhil olduğu tüm türleri tehdit etmekte ve küresel düzeyde en acil sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel iklim değişikliği buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, seller, salgın hastalıkların yayılması gibi çeşitli fiziksel değişikliklere neden olmakla birlikte bu etkiler de geçim sorunu, gıda güvensizliği, sosyal gerginlik, kullanılabilir suya daha az erişim, sağlık, yoksulluk ve göç artışı gibi sorunları tetiklemektedir. Bu fiziksel ve dolaylı etkilerin birleşimi ise şiddet, hukuksuzluk ve çatışma gibi durumlara yol açabilmektedir (Smith & Vivekananda, 2007:10).

Gezegeneğimizin uzun tarihinde de büyük çaplı iklimsel dalgalanmalar ve kitlesel yok oluşlar yaşanmış olsa da, günümüzdeki durumun esas olarak insan kaynaklı (Antroposen) olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda çalışma, iklim krizini yalnızca çevresel bir olgu olarak değil; aynı zamanda tarihsel (retrospektif) ve toplumsal-ekolojik (betimleyici) dinamiklerle şekillenen, çok katmanlı bir problem olarak ele almaktadır. Geçmiş medeniyetlerin çöküş hikâyelerinden yola çıkarak ekolojik kırılganlıkların tarihsel örüntüsünü takip etmek, bugünkü krizle kuramsal bir bağ kurmamıza imkân tanırken; betimleyici analiz, iklim krizinin güncel tezahürlerini farklı coğrafyalarda ve toplumsal gruplar üzerindeki etkileriyle görünür kılar.

Makale, sosyal bilimlerde giderek daha fazla tartışılmaya başlanan ancak Türkçe literatürde sınırlı yer bulan “kesişimsel çevrecilik” ve “kesişimsel iklim adaleti” kavramlarını ele alarak, iklim krizine ilişkin güncel tartışmalara eleştirel bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın özgünlüğü, insan-doğa ilişkisini yalnızca ekolojik etkiler üzerinden değil, tarihsel, toplumsal ve yapısal eşitsizliklerle birlikte değerlendiren çok katmanlı bir bakış sunması; tarihsel anlatılar, örnek olaylar ve kavramsal yaklaşımları bir araya getirerek nitel bir tartışma zemini kurması; “iklim adaleti” söylemini sadece çevresel haklarla sınırlı tutmayıp, kesişimsel eşitsizlikler, tarihsel sorumluluk ve katılımcı adalet gibi boyutları da dâhil ederek genişletmesi şeklinde üç temel noktada öne çıkmaktadır. Bu yönleriyle çalışma, mevcut literatüre eleştirel ve tamamlayıcı bir katkı sunmayı amaçlamakta; sosyal bilimler alanında yeterince görünür olmayan bağlantıları gündeme taşıma çabası taşımaktadır.

Bu bağlamda çalışmada öncelikle Antroposen kavramının tarihsel gelişimi ve insan kaynaklı iklim değişikliğine zemin hazırlayan süreçler ele alınmakta; ardından iklim krizinin yarattığı çok katmanlı etkiler, retrospektif ve betimleyici bulgular çerçevesinde tartışılmakta; son olarak ise bu etkilerin adalet(sizlik) boyutu, kesişimsel çevrecilik perspektifiyle analiz edilmekte ve hak temelli yaklaşımların iklim politikalarına entegrasyonuna yönelik kuramsal ve eleştirel bir tartışma yürütülmektedir.

Sömürülen Doğa ve İklim Krizine Giden Süreç

Yaklaşık 4,5 milyar yıl önce oluştuğu varsayılan gezegenimiz bu süreçte pek çok türü içinde barındırmıştır. Milyonlarca hatta en basit formlar da dâhil edilirse milyarlarca tür, yaşamın başlangıcından bu yana Dünya üzerinde varlığını sürdürmüş ve bunların yaklaşık %99'undan fazlası günümüze kadar farklı dönemlerde yok olmuştur. Bu yok oluşların nedenleri her bir türe göre çeşitlenmekle birlikte bilim insanlarının görüş birliğine vardığı, dünya tarihi açısından birden fazla türün soy kaybının aynı zaman aralığı içerisinde gerçekleştiği beş kitlesel yok oluş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Geç Ordovisyen Kitlesel Yokoluşu olarak da adlandırılan Ordovisyen-Silüryen Kitlesel Yokoluşudur. Yaklaşık 444 milyon yıl önce sona erdiği sanılan yok oluş sırasında küresel seviyede gerçekleşen soğuma ile hızlıca meydana gelen buzullaşma sonucu tüm türlerin yaklaşık %85'inin yok olduğu tahmin edilmektedir. Bir diğeri olan Geç Devonyen Kitlesel Yokoluşunun yaklaşık 364 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülmektedir (Arndt & Pinti, 2011; Greshko, 2019). Geç Devonyen Kitlesel Yokoluşunun da yirmi milyon yıl süre içinde gerçekleştiği, bu süreçte tüm türlerin %70 kadarının yok olduğu düşünülmektedir. Büyük oranlarda yaşanan bu tür kayıplarını tetiklediğine dair deniz seviyelerindeki değişim, süpernova ve kuyruklu yıldız yağmuru olmak üzere pek çok farklı tez sunulmakta ve konu hâlen tartışılmaya devam edilmektedir (Fields vd., 2020; Sandberg vd., 2002). Yaklaşık 252 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülen Permian-Trias Kitlesel Yokoluşunun, bulunduğumuz ana kadar geçen tüm zamanlar içinde, dünyadaki yaşama zarar veren en şiddetli çevresel kriz olduğu düşünülmektedir. Öyle ki tüm deniz türlerinin %90'dan fazlasının,

karadaki türlerin de yaklaşık %75'inin yok olduğu tahmin edilmektedir. Büyük orman kayıplarına da yol açtığı düşünülen bu kitlesel yok oluşun, volkanik patlamalardan kaynaklandığı yönünde bilimsel görüş birliği güçlüdür; ancak nedeninin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir (Greshko, 2019; Jurikova vd., 2020; Shen vd., 2019). Bu yok oluşun ardından, dünya ekosisteminin bir kez daha büyük bir tür kaybıyla sarsıldığı Triyas-sonu Kitlesel Yokoluşu yaşanmıştır. Yaklaşık 200 milyon yıl önce gerçekleşen, Triyas-sonu Kitlesel Yokoluş olarak da adlandırılan Triyas-Jura Kitlesel Yokoluşu sırasında tüm türlerin yarısından fazlası hatta %80 kadarının yok olmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Milyonlarca yıl süren yok oluşun şiddetinin artış ve azalışlarının dalgalı seyrinde yaşandığı düşünülürken, sürece neden olarak sunulan tezler arasında deniz seviyelerinde değişiklik, iklim değişikliği ve bu değişiklikleri de tetiklemiş olabilecek magmatik faaliyetler bulunmaktadır (Hautmann, 2012; Greshko, 2019; Lucas & Tanner, 2008). Günümüze en yakın yok oluş ise yaklaşık 65-66 milyon yıl önce gerçekleşen Kretase Paleojen (Kretase-Tersiyer, K-T) Kitlesel Yokoluşudur. Bilim insanlarının; Dünya'ya çarpan bir göktaşının etkisiyle atmosfere savrulan çeşitli toz ve maddelerin Güneş ışığı ulaşımını engellemesi ile meydana gelen küresel bir soğumanın ve çarpma etkisiyle meydana gelen tsunami gibi jeoloji ve jeomorfoloji kaynaklı felaketlerin, kuş soylu olmayan tüm dinazorların (nonavian) yok olmasına neden olduğuna dair çeşitli araştırmaları bulunmaktadır. Ayrıca tüm türlerin bazı kaynaklara göre %60, bazı kaynaklara göre ise yaklaşık %76'sının yok olduğu tahmin edilmektedir. Göktaşının Dünya'ya çarptığı zaman diliminde başka bir bölgede de volkanik hareketliliklerin yaşanıyor olması yok olma süreciyle ilgili ikinci bir tez ortaya çıkarmakla birlikte, kitlesel kayıplara iki olayın birlikte mi yoksa yalnızca göktaşının mı etki ettiği konusunda tartışmalar hâlen sürmektedir (Arndt & Pinti, 2011; Chiarenza vd., 2020; Greshko, 2019; Ocampo, vd., 2006).

Bahsi geçen tüm kitlesel yok oluşlar, temel sebepleri de bulunmakla birlikte, karmaşık ekolojik sistemler içinde birbirini tetikleyen doğal fenomenler sonucu gerçekleşmiş ve baskın konumda olup olmadığı fark etmeksizin tüm türler, bu süreçte edilgen bir pozisyona sahip olmuştur. Kendileri dışındaki etkenler sonucu değişen habitata uyum sağlama kabiliyeti geliştirmişler ya da bunu sağlayamayarak yok olmuşlardır. Aynı zamanda bu edilgen konum, gerçekleşen değişime ya da tehdite karşı önlem alabilme kabiliyetini de olumsuz yönde etkilemiştir. Edilgen konumdaki tüm türlerin tek istisnası ise insan türü² olmuştur. Yaklaşık 300 bin yıllık tarihiyle insan türü, süreç boyunca hayatta kalma kabiliyetini de arttırarak baskın bir tür hâline gelmiş ve kimi koşullarda edilgen pozisyonunu sürdürmesine rağmen aynı zamanda tüm ekolojik sistemler üzerinde baskı oluşturabilecek kadar etken bir konuma da sahip olmuştur. Bu etken konum Sanayi Devrimi ile birlikte doruğa çıkmış ve insan kaynaklı faaliyetlerin yeryüzünde meydana getirdiği değişime ve ekosistemlere yönelik etkilerine yoğunlaşan bilim insanları tarafından, içinde bulunmakta olduğumuz bu döneme "Antroposen" adı verilerek, jeolojik bir çağ tanımı yapılmıştır (Crutzen 2002; Crutzen & Stoermer 2000). Bu doğrultuda belirtilen insan kaynaklı yani antropojenik etkiler nedeniyle gerçekleşen, yeryüzünde pek çok türün neslinin tükenmesi ya da tehlike altına girmesi sonucunu doğuran ve Altıncı Kitlesel Yokoluş olarak ifade edilen bir yok oluş tehdidi ile karşı karşıya olduğumuza dair bilimsel çalışmalar da öne çıkmaktadır (Barnosky vd., 2011, WWF, 2018).

Kitlesel düzeyde gerçekleşecek bir yok oluş sonucu insan türü dünya üzerinden silinebilir mi sorusuna net cevaplar verilemezken, hem doğal hem de insan kaynaklı çevresel nedenlerin geçmiş yüzyıllarda; belirli bölgelerde yaşayan insan toplulukları tarafından oluşturulmuş ilkel topluluklara, kabilelere, şehir devletlerine, imparatorluklara ve hatta modern devletlere, çöküşe sebep olacak ya da çöküşü hızlandıracak düzeyde etki ettiğine dair görüşler bulunmaktadır (Diamond, 2019; Floyd ve Matthew, 2013; Ponting, 2012). İnsanların ekolojik sistemler üzerindeki bilinçli ya da bilinçsiz müdahaleleri doğal dengede çeşitli yönlerden bozulmalara yol açmıştır. Gereksinimlerini yaşadığı çevrelerden sağlamak adına doğada gerçekleştirdiği faaliyetlerle insanlık, sistemde yol açtığı dengesizlikler ile nihai olarak kendi yaşamsal faaliyetlerine yönelik tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk müdahaleler avcı-toplayıcı dönemde yapılmış, birçok bitki türünün yok edilmesi ve kontrolsüz avlanma gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. *Ponting Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü* (2012) başlıklı eserinde bu kontrolsüz avlanma sonucunda bazı türlerin sayısının azaldığını, bazılarının ise bölgesel olarak tamamen tükendiğini belirtir. Ponting'in bu duruma verdiği örneklerden biri Kuzey Pasifik'te bulunan Aleut Adalarındaki su samurlarının, yüzyıllar boyu kontrolsüz avlanma sonucu tamamen tükenmesidir. Zamanla yerleşik düzene geçiş ve tarımsal faaliyetler de doğal denge üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Nüfus artışı, bağlantılı olarak şehirlerin ortaya çıkışı, yayılımı ve kaynak talebinin fazlalığı, başta ormanlar olmak üzere tüm

² Burada homo sapiensten bahsedilmektedir. Farklı insan (homo) türleri Buzul Çağı boyunca dünyanın farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdürseler de Holosen Çağıyla birlikte modern insanın atalarının yayılma dönemi başlamıştır.

çevresel ortamı etkilemiştir. Ormanlar, yiyeceklerin pişirilmesi ve ısınma gibi gereksinimlerin temel kaynağı olduğu için insan faaliyetleri kapsamında daha çok baskı görmüş; bu baskılar da ormanlar içindeki bazı ağaç türlerinin, dolayısıyla bu ağaçlarla etkileşimde olan kuş türleri gibi canlıların yok olması ile erozyon sorunlarına neden olmuştur. Ormanlık ve ağaçlık alanlarda gelişen bu sorunlar ve hem miktar hem de çeşitlilik olarak azalan besin, barınma ve ısınma kaynakları ise nihayetinde yine insanları ve yaşadıkları toplulukların temellerini etkilemiş, çöküşe kadar sürükleyen sorunlara yol açmıştır (Ponting, 2012: 30-60). Elbette yaşanan çöküşler tek bir unsura bağlı gerçekleşmemektedir.

Çöküş: Topluluklar Başarısızlığı ya da Başarıyı Nasıl Seçerler(2019) eserinde ilkel topluluklardan modern devletlere pek çok toplumu inceleyen Diamond [Büyük Okyanus üzerinde] Güneydoğu Polinezya bölgesinde bulunan Mangavera, Pitcairn ve Henderson Adaları örneğine dikkat çeker. Bu üç adadan en yaşanılabilir olanı Mangavera önemli doğal kaynaklara sahip olmakla birlikte diğer adalara oranla kalabalık insan nüfusunu da destekleyecek güçtedir. MS 800'lerde hem Mangavera hem de diğer adalara yerleşimlerin başladığı tahmin edilmektedir. Mangavera'daki insan topluluğu taş aletlerin yapımı için gereken taşlarla ilgili kaynak eksikliğini yakınındaki Pitcairn Adasından giderirken Pitcairn alet yapımı için gerekli çeşitli taşlara sahipken elverişsiz arazilere ve balıkçılığa uygun olmayan kıyılara sahiptir. Henderson Adası ise bu üç ada içinde hem yetersiz su kaynakları hem yetersiz ormanları ile yaşanabilmesi en güç adadır. Avantajlı yanı ise beslenme açısından ıstakoz ve ahtapot gibi deniz ürünlerini ve çeşitli kuş türlerini barındırmasıdır. Böylece üç ada eksikliklerini giderme adına yoğun şekilde ticari ilişkilere, dolayısıyla karşılıklı bağımlılığa sahiptir. İşte tam da bu bağımlılığın, çevresel tahribatlarla birlikte katlanarak üç adadan ikisinde çöküşe neden olduğu düşünülmektedir. Zamanla coğrafi olarak zaten ormansızlaşmaya yatkın olan Mangavera'da insanların bahçecilik adına yaptığı tahribatlarla meydana gelen ormansızlaşmanın kereste kaybı ve kano yapılamaması gibi nedenlerle, deniz ulaşımının ve tabiatıyla ticaretin durmasına yol açtığı; sonuç olarak ticaretin durması ve kanoların gelmemesiyle de yaşamaya elverişsiz Mangavera'ya bağımlı Pitcairn ve Henderson adalarındaki toplulukların tek insan kalmayacak şekilde çöktüğü tahmin edilmektedir (Diamond, 2019: 162-181).

Hem Ponting hem de Diamond'un çalışmalarında örnek gösterdiği bir diğer çöküş ise MS 900-1700 yılları arasında, bölgedeki ağaç türlerinin tamamının, nüfusun da %90'ının yok olduğu Paskalya Adası sakinlerinin tecrübe ettiği çöküştür (Ponting, 2012). Hâlihazırda coğrafi, iklimsel ve jeolojik olarak ormansızlaşmaya yatkın olan bölgede bu hazin sonun; insan kaynaklı ağaç kesimleri, kesilen ağaçlarda yaşayan hayvan türlerinin yaşam alanlarının tahrip edilmesi ve kontrolsüz avlanmalar gibi nedenlerle gerçekleştiği düşünülmektedir. Konunun en çarpıcı detayı ise yüzlerce [boyutları 4 metreden 20 metreye kadar uzayan, 270 tona varan ağırlıkları bulunan] büyük heykelin yapımı için kullanılan kaynakların, tahribatın temel nedenlerinden biri olarak görülmesidir. Bu durum çevresel tahribatların gerçekleşmesinde dinî, siyasal, toplumsal ve kültürel değerlerin etkisini göstermesi açısından önemlidir (Diamond, 2019: 111-169; Ponting, 2012: 1-9). Toplulukların yaşam tarzları, kültürleri, birbirleriyle olan ilişkileri, kaynak talepleri, talep ettikleri bu kaynakları kullanma şekilleri ve çevreye atfettikleri değer, nihayetinde çevresel sorunları disiplinlerarası bir konuma getirmektedir. Özellikle devletler ve toplumlar arası siyasî ilişkiler bağlamında kaynak sorunları nedeniyle meydana gelmiş çatışmalara Antik Çağ'daki düşünürler tarafından dahi dikkat çekilmiş ve önemle altı çizilmiştir. Floyd ve Matthew bu konuyla ilişkili olarak; Thukydides ve Platon'un ekonomik açıdan Atina ve Sparta'yı kendi kendine yetme (Sparta) ve dışarıya bağımlılık (Atina) açısından kıyasladığını düşündükleri Peloponnessos Savaşı Tarihi ve Devlet eserlerinde, iki yazarın da kendine yetme açısından kaynak ve kabiliyete sahip toplumların daha güvenli olduğu noktasına dikkat çektiği analizini yapar (Floyd & Matthew, 2013: 2).

Ponting (2012: 84,95) Sümer, Maya ve Roma Uygarlıklarının çöküşünü aşırı kaynak tüketimi temelli çevresel tahribatlarla ilişkilendirir. Özellikle son 30 yılda Maya Uygarlığının çöküşünün çevresel etkenlerle tetiklendiğine dair kanıtların ortaya koyulduğu pek çok bilimsel çalışma bulunmaktadır (Curtis vd., 1998; Douglas vd., 2015; Dunning vd., 2012; Hodell vd.,1995). Bazı toplumlar değişen çevre koşullarına uyum sağlar, bazıları ise dinî, kültürel ve siyasî yönelimleri gereği bu koşulları kendine göre düzenlemeye çalışır. Diamond'un çalışmasında dikkat çektiği Avustralya örneği bu durumun ciddiyetini öne çıkarır. 1700'lü yılların sonunda Avustralya'ya yerleşmeye başlayan Avrupalı yerleşimcilerin karşılaştığı Aborjinler, binlerce yıldır toprak besleyiciliği bakımından Dünya'nın en verimsiz kıtası olan Avustralya'daki çevresel sorunlara karşı sürdürülebilir çözümler üretebilmiş ve varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Avrupalı yerleşimciler Aborjinler'den koşullara uyum sağlayabilmeyi öğrenmek yerine onları ya öldürerek ya da başka bölgelere sürerek, Avustralya topraklarında

Avrupa’da kullanılan yöntemleri uygulamaya çalışmışlardır. Hatta Avrupa koşullarına uygun olmakla birlikte Avustralya şartlarına uygun olmayan koyun, tavşan ve tilki gibi hayvanları ve bazı bitkileri de kıtaya götürmüşler ve bu hayvanlara ve bitkilere karşı dayanıklılığı olmayan bitki örtüsü, topraklar ve rekabete giremeyen hayvanların zarar görmesine yol açmışlardır. Bu sorunların herhangi bir çöküşe yol açmadığı açık olsa da bölgede birtakım tür kayıpları ve devlet açısından da çok yüksek oranlarda mali kayıplar gerçekleşmiştir (Diamond, 2019: 476-524). Bu noktada sömürgecilğe ve beraberinde bozulan insan-çevre ilişkilerine dikkat çekmek gerekir. Sömürgecilik; tüm çeşitleri ve yönleriyle, yerli halk ve diğer gruplara karşı çevresel adaletsizliklerin dayatılmasına neden olurken onların kendi kaderini tayin etme iradelerini ellerinden alarak sosyal ve çevresel dayanıklılıklarını azaltma faaliyetlerine dönüşmüştür. Öyle ki işgal edilen bölgelerdeki toprak ve doğal kaynaklar fütursuzca aşırı olarak kullanılırken sömürgecilik yalnızca iklim değişikliği gibi çevresel krizleri etkileyen unsurlardan biri olmakla kalmamış aynı zamanda yerli halk ve grupların iradesi dışında sürdürülemez sistemlerin uygulanmasını ve bunların devamlı olmasını sağlamıştır (Wood, 2015; Whyte, 2018).

Çevresel sorunlara yönelik çözümler kapsamında doğru adımlar atılamamasının devletleri çöküşe iten unsurlardan biri olabileceği konusunda bir diğer örnek ise, çok daha yakın zamanda gerçekleşmiş olan Sovyetler Birliği’nin çöküşüdür. Esasında Ataöv’ün belirttiği üzere 1920 ve 1930’larda Rus Devrimi sonrası Nikolai Bukharin’in de katkılarıyla çevrenin korunmasına önem verilmiş ve bu konuya yönelik bilimsel bir duruş sergilenmiştir. Bununla birlikte Stalin döneminde Bukharin’in idam edilmesi, diğer çevrecilerin uzaklaştırılması ve o dönemde çevreciliğin burjuvalık olarak görülmesi gibi sebeplerle bu duruştan vazgeçilmiştir. Doğa, hükümetin sonuna kadar kullanım hakkına sahip olduğu sınırsız bir kaynak olarak görülmüş; çevre üzerinde baskı yaratan politikalar uygulanmış; su kaynakları yanlış yönetilmiş; petrol ve kimyasal sızıntısı, radyoaktif kirlenme ve çölleşme oranları artmıştır. Bu tahribatların tarımı ve diğer sektörleri de etkilemesi ile Sovyet ekonomisinin gerilemesi için ortam oluştuğu ve böylece çevresel sorunların çöküşün kök sebeplerinden biri olduğu düşünülmektedir (Ataöv, 2009: 127-135; Foster, 2015). Sovyetlerin neden olduğu çarpıcı çevresel yıkımlardan birine örnek olarak Aral Gölü verilebilir. Pamuk üretimini arttırma amacıyla uygulanan verimsiz, plansız ve hatalı sulama projeleri zamanla bir zamanlar dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral Gölü’nün hacminin ve alanının büyük oranlarda azalmasına ve bağlı olarak hem insan hayatı hem de diğer ekolojik sistemler bakımından krizlere neden olmuştur (Micklin, 1988; NASA Earth Observatory, t.y.).

İnsanlığın, zamanla baskın tür olarak gezegen üzerindeki konumunu güçlendirmesine ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren mekanik doğa anlayışının benimsenmesi ile kendi türünü merkezde konumlandırarak, doğayı da onun kontrolü ve hâkimiyetinde tüm ihtiyaçlarını fütursuzca karşılayabildiği bir araç olarak gördüğü anlayışa³ (Gül, 2013; Sulak, 2018; Yaylı, 2006) rağmen; bahsi geçen bütün örnekler doğanın her dönemde, insan türünün sahip olduğu tüm ekonomik, sosyal ve toplumsal ilişkilerine, bunun da ötesinde mevcudiyetine yönelik tehditler içererek sorunlar teşkil edebileceğini göstermektedir. Aydınlanma ve hatta Akıl Çağı olarak da adlandırılan dönemin, akıl ve bilimi temel ve tek kılavuz yapmaya yönelik sarsılmaz inancı bilimsel, kültürel ve ekonomik dönüşümlere yol açmış, üretim ve tüketim tarzlarının değişimi ile ilişki olarak Sanayileşme (Sulak, 2018; Yaylı, 2006; Zariç, 2017) insanlık tarihindeki en önemli dönüm noktası olmuştur.⁴ Daha önce de belirtildiği üzere avcı-toplayıcı dönemde ve tarımla birlikte yerleşik düzene geçişten sonra da çevresel tahribatlar gerçekleşmiş ve bunların hem diğer türlere hem de insan topluluklarına birtakım etkileri olmuştur. Bununla birlikte Sanayi Devrimi’nden sonra günümüze kadar geçen süreçte yapılan çevresel tahribatlar, önceki dönemlere göre çok daha şiddetli ve aynı zamanda bölgeselden ziyade küresel kapsamda sorunlar yaratan tahribatlar olagelmıştır. Öyle ki Aydınlanma Çağının etkisiyle ortaya çıkan Liberalizm ve onun bireycilik ve serbestlik gibi unsurlarla felsefesini şekillendirdiği kapitalizm ile hammadde arayışı, sömürgeleştirme ve pazar ekonomisinin şaha kalkışı (Gencer, 2013: 245; Özmaden, 2019: 54-55) çevresel baskıların artışıyla doğru orantılı ilerlemiştir (Ponting, 2012). Özellikle 20. yüzyıl, bu tahribatların doruğa çıktığı dönem olmuştur. Bu dönemde nükleer silah denemelerinin gerçekleştirildiği bölgelerde yapılan tahribatlar (D’Alisa vd.,2020; Prăvălie, 2014); 1940’lardan itibaren hızlanarak devam eden, kimyasal gübre ve pestisitleri kullanma yoluyla gıda üretiminin yüksek seviyelerde hızla arttırıldığı

³ Aydınlanma Döneminde [Bacon, Descartes ve Newton gibi düşünürlerin öncülüğünde] gelişen mekanik doğa anlayışı, Modernite eleştirileri ile eş zamanlı olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bu kavrayış özellikle 1960’lı yıllardan sonra öne çıkmaya başlayan Ekolojik Düşünce ile bilimsel çalışmalar ışığında eleştirilmeye devam etmektedir.

⁴ Nüfus artışı, sanayileşme ile birlikte gelişen teknolojik imkânlarla devletlerin pazar arayışlarının artması, sömürge anlayışının sınırlarının genişlemesi, dünya savaşları Sanayi Devrimi’nin yarattığı dönüm noktaları arasında yer almaktadır.

Yeşil Devrim ve bunun toprak verimliliği, biyoçeşitlilik ve yeraltı suları üzerindeki zararları (Kumar, 2017); soğutucular, spreyler vb. ürünler için kullanılan kloroflorokarbon-CFC gazlarının ozon tabakasının incelmeye neden olması (American Chemical Society, 2017) ve son olarak atmosfere salınan kirletici gazların küresel seviyede belirgin bir ısınmaya neden olmasıyla ilişkili olarak iklimde küresel kapsamda meydana gelen değişiklikler, insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan çevresel tahribatların en belirgin örnekleridir. Bir sonraki bölümde küresel seviyede sebep olacağı tetikleyici etkiler nedeniyle bahsedilen çevresel tahribatların en yıkıcısı olması beklenen iklim krizine odaklanılmıştır.

İklim Krizi

İklim değişikliği hava modelleri ve ortalama sıcaklıklarda küresel ve bölgesel düzeylerde gerçekleşen büyük ölçekli ve uzun vadeli kaymalar olarak açıklanmaktadır (Met Office, t.y.). Uzun yıllar boyu belli bir seyrinde devam eden iklim koşullarının önemli ölçüde değişimi söz konusu olmakla birlikte sıcaklık, nem, yağış, buzul miktarı, deniz seviyesi vb. faktörlerde meydana gelen büyük değişimler ve dünya üzerindeki yaşamın bu değişimlerden etkilenmesini içerir (NOAA, 2016). Küresel ısınma ise iklim değişikliğinin bir parçası olarak görülmektedir. Sanayi döneminden itibaren gerçekleştirilen faaliyetlerle atmosfere salınan sera gazlarının yoğunlaşması nedeniyle yükselmekte olan küresel ortalama sıcaklıklarla ilişkilidir. Dünya yüzeyi sıcaklığı günümüzde, 19. yüzyıl sonları ortalama sıcaklıklarına kıyasla yaklaşık 1.03 °C üzerinde artış göstermiştir. Sıcaklıkların ölçülmeye başlandığı 1880 yılından günümüze kadar en sıcak yıl 2023 iken, 2016 yılı ise en sıcak ikinci yıl olarak kayıtlara geçmiştir (NASA, 2024).

Güneş enerjisi, Dünyanın yörünge ve eksenindeki değişimler, gelgit olayları ve Ay'ın iklime etkisi, okyanus ve atmosfer olayları, tektonik hareketler ve jeolojik süreçler gibi doğal değişkenler etkili geçmiş binyıllardaki iklimsel değişimlerden (Barlas, 2013: 93-122) ziyade bugün insan kaynaklı bir değişim söz konusudur. Sanayileşme ile artan insan faaliyetleri atmosferde sera gazları, aerosol ve bulutluluk oranlarını değiştirmektedir. Sera etkisi ile ısının dünyada tutulmasına sağlayan sera gazlarının eksikliği, dünyada soğumaya yol açabilecekken; miktarın fazla olması gezegenin daha sıcak olmasına yol açmaktadır. Miktarında artış bulunan sera gazları; karbondioksit(CO₂), metan(CH₄), nitrozoksit(N₂O), hidroflorür karbonlar (HFCs), perfloro karbonlar (PFCs), sülfürheksaflorid (SF₆), nitrozotriflorür (NF₃) ve su buharıdır (Denchak, 2019;NASA, t.y.a/b). Sanayileşme sürecinde fosil yakıtların kullanılması, enerji tüketimine bağlı toplumlar doğurmuş; bu çerçevede nüfusun hızla artışı ve kentleşme ile daha da fazla enerjiye gereksinim duyulmuş; böylece üretilen enerjilerin de tüketilmesiyle, enerji ihtiyacı sürekli olarak artmıştır (Cubasch vd., 2007: 100; Ponting, 2012). Atmosferde artan sera gazı yoğunluğunda en büyük etki fosil yakıt kullanımı ile salımı yapılan [sera gazlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturan] karbon dioksit gazıdır (Ponting, 2012). İnsanların ormanlık alanlardaki faaliyetleri ile ormansızlaşma da, normalin çok üstünde hâlihazırda yoğun miktarlarda salınan karbonun, bitkiler tarafından emiliminin gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır.

Doğal değişkenler ve insan faaliyetleri ile ısınan Dünya ve değişen küresel iklim geri bildirim döngüleri ve kritik eşikler olmak üzere bazı iç dinamiklere de sahiptir. Karmaşık bağımlılıklar içeren sistem içinde, herhangi bir unsurun artışı oranında belirli bir sınır aşıldıktan sonra, olağan hâle geri dönülemede ya da bunun gerçekleşmesi çok uzun bir süreç gerektirebilmektedir. Aşılan bu sınır ise kritik eşik olarak ifade edilmektedir (Barlas, 2013:119). Geçilmemesi gereken kritik eşiklerden biri karbon dioksit miktarında yüksek artışlar olmakla birlikte, bu sınır geçilmiştir. Buna göre dönüm noktası olduğu düşünülen 400 ppm sınırını geçildikten sonra, doğal süreçler olağan hâle geri dönecek kadar güçlü olamamaktadır. Bununla birlikte atmosferdeki karbon dioksit yoğunluğu; Sanayi Devriminden önceki dönemlerde yaklaşık 280 ppm olarak bilinirken, 2024 yılı içinde yaklaşık 427 ppm seviyelerinde seyretmiştir (Lindsey, 2023;The Keeling Curve, 2025). Diğer kritik eşiklere Antarktika buzulları ve Kuzey kutbunda bulunan buzulların erimesi, kuraklık ile Amazon Ormanlarının doğal süreçlerinin bozulması ve musonların bozulması gibi örnekler verilebilir (Barlas, 2013: 118-123).

İklim değişikliğinin gerçekleştiğini kanıtlayan göstergeler; küresel sıcaklık artışı, deniz seviyesinde yükselme, okyanuslarda gerçekleşen ısınma, buz tabakalarında küçülme, Arktik Buzullarında erime, kar örtüsünde azalma, hayvanların göç ve çiftleşme zamanlarında büyük farklılıkların yaşandığını açığa çıkaran ekolojik bulgular, aşırı ve şiddetli hava olayları ve deniz ekosistemine zarar veren okyanus asitlenmesinin artması olarak sıralanabilir (Met Office, t.y.; NASA, t.y.c; NASA, t.y.d.; NOAA, t.y.; NSDIC t.y.). Ekolojik sistemler içinde gerçekleşen bu belirgin değişikliklere doğal nedenlerden ziyade insan faaliyetlerinin neden olduğu bugün genel olarak kabul

görmektedir. Bu görüşlerin temeli çok sınırlı oranda olmakla birlikte 19. yüzyıla kadar gitmektedir fakat esas olarak 1960'lı yıllardan sonra öne çıkmıştır (Renner, 2015: 3-4). Dünya Meteoroloji Örgütü'nün (WMO) katkılarıyla 1979 yılında düzenlenen ilk iklim konferansı iklim değişikliğine odaklanmış ve atmosferdeki karbon yoğunluğunun da değişikliğe neden olan etkenlerden biri olduğunu belirtmiştir (The Declaration of the World Climate Conference, 1979).

1988'de NASA'da görev yapan James Hansen ise sıcaklık artışlarının doğal olmadığını belirterek; sıcaklığın atmosferde artan sera gazı yoğunluğundan kaynaklandığına ve bu durumun insan faaliyetleri kaynaklı gerçekleştiğine dikkat çekmiştir (Renner, 2015: 3-4). Aynı yıl UNEP (United Nations Environment Programme) ve WMO öncülüğünde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) kurulmuştur. IPCC'nin, iklimde gerçekleşen değişikliklerle ilgili bilimsel araştırmaların yapılması; konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunulması; fiziksel değişikliklerin neden olduğu sosyal ve ekonomik etkilerin incelenmesi ve sorunun önlenmesi, hafifletilmesi ya da yeni şartlara uyum sağlanması konularında uluslararası sözleşmelere katkıda bulunulması gibi işlevleri bulunmaktadır. Henüz ilk IPCC raporunda küresel ısınmaya katkı sağlayan etmenler içinde insan faaliyetlerinin de olduğu belirtilirken, gerçekleşmekte olan ısınma ve değişikliğin temel nedeninin insan faaliyetleri kaynaklı olduğu IPCC raporları kapsamında bugün kesin olarak kabul edilmektedir (IPCC, 2018). İklim değişikliğinin etkilerini ise, IPCC 5. Değerlendirme ve 6. Değerlendirme Raporlarının içerdiği bilimsel çalışmalar ekseninde, doğal kaynaklar üzerindeki etkiler ve toplumlar üzerindeki etkiler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

İklim Değişikliğinin Doğal Kaynaklar Üzerindeki Etkileri

Karasal ve Tatlısu Ekosistemleri: Bugün pek çok karasal ya da tatlı su türü iklim değişikliği etkileri nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Küresel sıcaklık artışı, okyanus sıcaklıklarının değişmesi, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, fırtına ve yangınlar gibi birçok sebeple bazı hayvan ve bitki türlerinin coğrafi alışkanlıkları ve mevsimsel faaliyet zamanlarında kısaca fenolojilerinde⁵ değişiklikler meydana gelirken, son yıllarda bazılarının yüksek oranlarda kayıplar yaşadığı da gözlenmiştir. İklim değişikliğinin fiziksel etkilerine insan kaynaklı aşırı tüketim, kirlilik ve habitatları değişen istilacı türler de eklendiğinde bazı türlerin yeni şartlara adapte olması söz konusu olmasına rağmen bazı türlerin sayılarının azalmaya devam edeceği bazılarının ise tamamen yok olacağı öngörülmektedir (IPCC 2014: 44; Settele vd., 2014). Dünya üzerinde karbon emiliminin yoğun oranlarda gerçekleştirildiği en büyük karbon yutak alanı ve oksijen sağlayıcı olan Amazon Ormanları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ağaç kesimi ve tarım alanları açma girişimiyle hâlihazırda ormansızlaşma sorunu yaşayan bölgede sorunlara yönelik devlet önlemleri ile bu oran azaltılmaya çalışılırken, iklim değişikliği etkenli kuraklıklar ve yangınlar ile tehlike artarak devam etmektedir. Nihai olarak insanların doğrudan ve dolaylı etkilerinin tümü ile hızlı bir şekilde bölgenin biyoçeşitliliği azalmakta, yaban hayatı zarar görmekte ve karbon emilimi gerçekleştirme özelliği çok yüksek oranlarda azalmaktadır (Kaeslin vd., 2012: 25-26).

Su Kaynakları: Yağış rejimlerindeki düzensizlikler, fazla ısınma nedeniyle eriyen kar ve küçülen buz alanlar gibi iklim değişikliği etkileri hidrolojik sistemlerde birtakım değişiklikler meydana getirmektedir. Bu hidrolojik değişimler; akarsuların akışı, yeraltı suları, su kalitesi, toprak erozyonu-tortu yükü ve sel ve kuraklık gibi aşırı hidrolojik olayların meydana gelmesi olarak belirtilebilir. Bunlar insanın yaşam temelleri ile ilişkili gıda, enerji ve sağlık gibi sektörler ile de doğrudan bağlantılıdır. İklim değişikliği etkilerine ek olarak nüfus artışı, kentleşme ve tarım alanları-arazi kullanımları gibi insan faaliyetleri de hâlihazırda az olan su arzını, çok yüksek oranlarda su talebiyle karşı karşıya bırakarak; su güvenliği ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi konularında sorunlar ortaya çıkarmaktadır (IPCC, 2014a: 44; Jimenez Cisneros vd., 2014; IPCC, 2018). Örneğin Nijerya'da bulunan Çad Gölü, iklim değişikliği etkenli değişen yağış oranları nedeniyle hacminde daralmalar yaşamış; gölün su seviyesi azalmış ve yüz ölçümü küçülmüştür. Gölün içme suyu, tarım ve balıkçılık gibi faaliyetler için kullanılması ve pek çok insanın yaşam kaynağı olması; gün geçtikçe kuruma riskini arttıran etkilerin, sosyo-ekonomik boyutları ile ilgili olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir (Doğan, 2021; Murakami, 2020; Onuoha, 2010). Mısır'da

5 "Fenoloji, bitki ve hayvan yaşam döngüsünün incelenmesidir. Yaygın olarak gözlemlenen fenolojik olaylar arasında ilkbaharda bitkilerin filizlenme ve çiçeklenme zamanlaması, sonbaharda bitkilerin renk değişiklikleri, kuş göçü ve hayvanların kış uykusu yer alır." (Zhang, 2012).

bulunan Nil Nehri ile ilgili öngörülerde ise kuruma olasılığından ziyade; kuraklıklar ve şiddetli seller olmak üzere aşırı olaylarda görülen dalgalanmalara dikkat çekilmektedir (El-Sayed, 2017; Siam & Eltahir, 2017).

Deniz Sistemleri: Okyanus yapısında kimyasal, fiziksel ve biyolojik değişimlere yol açan iklim değişikliği; sıcaklık, oksijen ve karbon dioksit gibi unsurlarda meydana gelen farklılıklar ile deniz sistemlerine bağlı ekolojik döngülerin temellerini büyük ölçüde değiştirir. Sıcaklık türlerin coğrafi dağılımında, boyutlarında, bolluk oranında, mevsimsel faaliyetlerinin zamanlamasında ve göç şekillerinde değişikliklere neden olmaktadır. Tüm bu unsurlar deniz sistemleri içindeki av-avcı dinamiklerini de etkilemektedir. Pek çok türün coğrafi dağılımı ve bolluğu daha derin ve daha soğuk sulara doğru kaymaktadır. Bu durum bazı bölgelerde tür zenginliklerinin artmasına, bazı bölgelerde ise azalmalara yol açarken; istilacı yabancı türler nedeniyle bazı ev sahibi türlerin de yok olmasına neden olmaktadır. Mevcut değişikliklerin balıkçılık vb. sektörleri küresel olarak etkileyeceği açıktır. İklim değişikliğinin aynı zamanda uzun vadelerde su ekosisteminin ölmesine neden olma riski taşıyan düşük oksijenli ölü bölge (hipoksik) alanlarını da arttırdığı belirtilmelidir (IPCC, 2014a: 47; Pörtner vd., 2014). Tür istilalarına, Akdeniz Bölgesinde görülen aslan balıkları (P. miles) ve balon balıkları örnek gösterilebilir. İlk olarak 1869'da açılan insan yapımı Süveyş Kanalı sonrası Hint Pasifiği türleri Akdeniz Bölgesine geçmeye başlamıştır. Su sıcaklıklarının artmasına neden olan iklim değişikliği etkileri ise bazı tropikal deniz türlerinin popülasyonlarını ve dağılım alanlarını genişletmiştir. Bu türlerden biri olan aslan balığı küçük balıklar ve kabuklular gibi türlerle beslenmekte ve ekosistemin yapısı için tehditler oluşturmaktadır. Yapılan son çalışmalar aslan balığının insanlar tarafından dikkatli şekilde tüketilebileceğini göstermiştir. Böylece diğer türler için tehdit olan aslan balığının, insanlar tarafından tüketiminin teşviki gıda arzına yol açabilecekken, diğer türlerle ilgili dengenin korunması da sağlanabilecektir. Bununla birlikte balon balığı için aynı durum geçerli değildir. Kabuklular ve yumuşakçalarla beslenen ve avcı bir tür olan balon balıkları bölgedeki diğer türlere zarar vermekte ve ekosistemi tehdit etmektedir. İnsanlar tarafından yenildiğinde zehirlenme ve ölümlere yol açan balon balıkları, bölgede bulunan başka herhangi bir tür tarafından da tüketilememektedir. Giderek daha büyük sorunlara yol açan bu istilacı yabancı tür ile ilgili çalışmalar hâlen devam etmektedir (Katsanevakis vd., 2014; Akdeniz Koruma Derneği t.y.; Ayas vd., 2018; TÜDAV, 2018).

Kıyı Sistemleri ve Alçak Tabanlı Alanlar: İklim değişikliği ile deniz seviyesi, okyanus sıcaklığı ve okyanus asitlenmesinde meydana gelen artışlar nedeniyle kıyı sistemleri ve düşük tabanlı alanlar tehdit altındadır. Deniz seviyesinin yükselmesi ile bazı bölgeler su altında kalma, kıyı taşkını ve kıyı erozyonu gibi olumsuz etkilere maruz kalacaktır. Bu çerçevede hâlihazırda aşınmakta olan plaj ve kayalık gibi alanlar, artan deniz seviyesi ile de aşınmaya devam edecektir. Öngörülen bu deniz seviyesi artışlarından 2100 yılına kadar başta Bangladeş, Vietnam ve Tayland gibi Asya ülkelerinden olmak üzere milyonlarca insanın doğrudan etkilenmesi beklenmektedir (Buchholz, 2020; IPCC, 2014a: 47; Szczepanski vd., 2018; Wong vd., 2014). Kıyı sistemleri ve düşük tabanlı alanlar için bir diğer ciddi tehdit, okyanustaki sıcaklık ve asitlenme artışı nedeniyle mercan resiflerinin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasıdır. Deniz yaşamı için çok önemli olan mercan resifleri su altında bulunan pek çok ekolojik sistem döngüsünün devamlılığının sağlanması için gereklidir. Aynı zamanda dalga ve fırtına etkilerine karşı kıyıları koruma, gıda sağlama ve turizm geliri oluşturma gibi işlevler ile insanlar için de oldukça önemlidir. Fakat sıcaklık artışı ve buna bağlı olarak su asitlenmesinin artışı ile mercan resifleri beyazlamakta, yani ölmektedir. Aşırı avlanma ve kirlilik gibi insan etkilerinin de mercan resiflerinin hâlihazırda riskli durumunda payı olduğu belirtilmelidir. Bugün bilim insanları tarafından belirtilen etkilerin devam etmesi hâlinde mercan resiflerinin önümüzdeki yüzyıldan önce yok olacağı öngörülmektedir (Gibbens, 2020; Wong vd., 2014).

İklim Değişikliğinin Toplum Üzerindeki Etkileri

Gıda Üretim Sistemleri ve Diğer Ekosistem Ürünleri: İklim değişikliği, mahsuller ve karasal gıdaların üretimi süreçlerinde olumludan ziyade, daha çok olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Gerçekleşmekte olan etkiler bölgeden bölgeye değişiklik gösterse de tropikal ve ılıman alanların buğday, pirinç ve mısır gibi temel ürünleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Belirtilen bölgelerde meydana gelen iklim değişikliği etkenli kuraklıkların bu ürünlerin hasatını yüksek oranlarda azalttığına dair bilimsel verilere ulaşılmıştır (Tubiello vd., 2008). İklim değişikliği nedeniyle aşırı hava olaylarının gerçekleştiği bölgelerde bu aşırılıkların hemen ardından gıda ve tahıl fiyatlarının arttığı da pek çok araştırma ile onaylanmıştır (Porter vd., 2014). Mahsul azlığı, fiyat artışları ve insanların gıdaya ulaşımının zorlaşması gibi pek çok sorun; gıdaya erişim, gıdayı tüketim ve fiyat istikrarı gibi unsurlarla ilişkili gıda güvenliğinin sağlanamamasına, diğer bir deyişle gıda güvensizliğine sebep olmaktadır

(IPCC, 2014a; Porter vd., 2014). Ayrıca gıda yetersizliğinin ulusal güvenliğe yönelik tehditler oluşturabileceğine dair çalışmalar söz konusudur. Örneğin Suriye’de 2006 yılından itibaren 4 yıl boyunca ardı ardına yaşanan şiddetli kuraklıkların gıda arzında yarattığı baskının, halk üzerindeki etkilerinin 2011 yılında bölgede başlayan ve ilerleyen süreçte iç savaşa dönüşen protestolara neden olan faktörlerden biri olduğu ile ilişkili araştırmalar bulunmaktadır (De Châtel 2014; Gleick 2014; Kelley 2014). İklim değişikliğinin olumsuz etkileri yalnızca karasal gıdalarda değil tatlı su ve deniz gıdaları üzerinde de söz konusudur. Okyanus sıcaklıklarının artışı, deniz canlılarını coğrafi dağılım, fenoloji, boyut ve bolluk gibi pek çok yönden etkilemektedir. Belirtilen unsurlar balıkçılık sektörü ile doğrudan ilişkilidir. Bahsedilen değişimler, bazı bölgeler için gıda temini açısından faydalı olma ihtimali taşıırken; geçim ve gıda tedarikinin çoğunu tatlı su ve denizlerden karşılayan bazı tropikal ülkeler için oldukça olumsuz etkilere neden olmaktadır (Porter vd., 2014). İklim değişikliği diğer ekosistem ürün ve hizmetlerini de etkilemektedir. Örneğin bitkilerde tozlaşmanın gerçekleşmesini sağlayan ve en etkin polinatörler olarak bilinen arılar, iklim değişikliği ile gerçekleşen sıcaklık artışları, biyoçeşitlilik azalımı ve fenoloji değişimi gibi polen ve nektar kaynaklarını değiştirebilen etmenler nedeniyle büyük oranda yok olma tehdidi altındadır. İnsanlar tarafından kullanılan zirai ilaçlar da arı sayılarının azalmasına neden olurken, arıların yok olması durumunda besin zincirinde kırılma gerçekleşecektir. Pek çok hayvan türünün ve insanların besin kaynağı olan bitkilerin ekolojik döngülerini tamamlamaları için arılar kritik seviyede önemlidir (Topal vd., 2016). Bitkilerde biyoçeşitliliğin azalması, polinasyon da olduğu gibi ilaç ve hammaddelerin temininde de tehditler yaratmaktadır (Demir, 2009).

Kentsel ve Kırsal Alanlar: Kentsel alanlar dünya nüfusunun yarısından fazlasını, kırsal alanlar ise yarısına yakınını barındırmaktadır. Kentler, meydana gelmekte olan iklimsel değişimlerin en çok tehdit ettiği yüksek nüfusa ve ekonomik faaliyetlere sahipken; kırsal alanlar ise yine iklimsel değişimlerden oldukça yüksek oranlarda etkilenmekte olan tarımsal faaliyetlere ve kalkınmakta olan ülkelerdeki yoksul kesimlerin yaklaşık %70’ine sahiptir (Dasgupta vd., 2014; Revi vd., 2014). İklim değişikliği çerçevesinde kentleri kırsal alanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri; kentlerin, insan faaliyetleri kapsamında küresel sera gazı salımlarının yüksek miktarının üretildiği alanlar olmasıdır. Aynı zamanda bu alanlar yüksek risk altındadır. Bu riskler karşısında; özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde gerçekleşen hızlı kentleşme ile aşırı hava olaylarına karşı büyük tehlikeler barındıran birtakım arazilere gayriresmî yollarla yerleşen toplulukların savunmasızlığı daha fazladır. Yükselen deniz seviyeleri, şiddetli fırtınalar, aşırı yağışlar, sıcaklık artışları, kuraklık, seller, kıyı taşkınları ve su kıtlığı gibi iklim değişikliğinin doğal sistemler üzerindeki pek çok etkisi özellikle kentsel alanlarda sağlık, ekonomik sektörler ve geçim kaynakları gibi birçok yaşam kaynağını olumsuz yönde baskılamaktadır. Bahsedilen tüm bu riskler temel hizmetler ve altyapıdan yoksun, yetersiz imkânlarla sahip kesimler için çok daha ağır gerçekleşmektedir. Kentler bağlamında özellikle aşırı hava olayları nedeniyle su arzında, enerji tedarikinde, sanitasyon ve drenaj işlemlerinde, ulaşım ve telekomünikasyon gibi pek çok altyapı sisteminde aksaklıklar, bozulmalar ve imkânsızlıklar meydana gelmektedir (IPCC, 2014a: 48; Revi vd., 2014). Örneğin son dönemlerde ABD’nin Atlantik kıyıları ve Meksika Körfezinde, diğer bölgelere oranla daha hızlı deniz seviyesi artışları gerçekleşmekte ve aşırı yağışlarla birleşen bu durum sellere ve tabiatıyla şehir yaşamı açısından felaketlere yol açmaktadır (Earth Justice, 2021). İklim değişikliğinin aşırı hava olayları gibi fiziksel etkileri kırsal alanların bağlı olduğu ekonomik sistemleri ve sosyal yapıları da çok çeşitli yönlerden olumsuz şekilde etkilemektedir. Tarım, hayvancılık ve geleneksel balıkçılık gibi kırsal bölgelerin belirli geçim kaynakları bu olumsuzlukların etki edeceği alanlardır. Kuraklık, fırtına, şiddetli yağmurlar ve diğer aşırı olaylar hem bölgenin yapısında hem de sağlık üzerinde doğrudan; gelir ve geçim kaynakları üzerinde ise dolaylı olarak etkili olmaktadır. Su temini, gıda güvenliği ve tarımsal gelirler başlıca etki alanlarıdır. Bölgeden bölgeye değişmekle ve kesin kanıtlar bulunmamakla birlikte uzun vadede mahsul verimliliklerinin düşmesi de beklenmektedir. Tarımsal faaliyetler kırsal alanların genellikle başlıca geçim kaynağı olduğu için, özellikle aşırı hava olayları nedeniyle bu faaliyetler üzerindeki olumsuz etkiler, kırsaldan kente göçe itici faktörlerden biri bazen de temel neden olmaktadır (Dasgupta vd., 2014; IPCC, 2014a: 48). Örneğin Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya ve Nijer üzerinde su mevcudiyeti ve su güvenliği kapsamında yapılan bir araştırmaya göre; kırsal topluluklar artan oranlar ile birlikte kentsel alanlara göç etmekte ve hızlı kentleşme gerçekleşmektedir. Bahsedilen göçler bilinmekle birlikte araştırmanın esas ortaya koyduğu ampirik bulgu yağış dalgalanmaları ve sıcaklık artışlarının kırsaldan kente göçler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasıdır. Bu ülkelerde yaşanmakta olan iklim değişikliği tarımsal üretimi etkilemiş görünmektedir. Çalışma ayrıca iklim değişikliği nedeniyle bu etkilerin artışının göçü de daha büyük oranlarda tetikleyeceğini öngörmektedir (Hassan & Tularam, 2018). Bir diğer araştırma sıcaklık dalgaları ve nemli dönemlerin 1986-1999 yılları arasında Meksika’nın kırsal alanlarından uluslararası göçü önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Çalışmada ortaya

koyulan bir diğer ampirik bulgu ise iklim değişikliğinin bu göçler üzerindeki etkisinin öncelikle tarım sektöründeki istihdam yolu ile gerçekleşmesidir (Nawrotzki vd., 2015).

Ekonomik Sektörler ve Hizmetler: İklim değişikliğinin ekonomik sektörler ve hizmetler üzerindeki etkileri bölgelere ve sektörler göre farklılaşmaktadır. Ekonomik mal ve hizmetlerin arz oranlarında iklim değişikliği, azaltma ya da artırma şeklinde dolaylı ya da doğrudan değişimlere sebep olurken; nüfus, gelir ve yaşam tarzı gibi sosyoekonomik özellikler de talep oranlarını değiştirmektedir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin fiziksel etkileri de talep oranlarını etkileyebilmektedir. Örneğin sıcaklıkların yükselmesi nedeniyle bazı bölgelerde ısıtma için talep edilen enerji miktarı azalabilmektedir. Yine bu durum soğutma için talep edilen enerji miktarını da arttırarak bu sektördeki şirketler üzerinde daha olumlu bir değişiklik meydana getirebilir. Bunun dışında kuraklık, aşırı yağışlar, şiddetli fırtınalar ve seller gibi aşırı hava olayları boru hatları, enerji nakil ve dağıtım hatları ve ulaşım altyapılarını içeren pek çok sektör için fazladan ekonomik maliyetler üretebilecektir. Bölgelere göre farklılık gösterse de tarım ve balıkçılık sektörleri de yüksek oranda bu değişikliklerden etkilenmektedir (Arent vd., 2014; IPCC, 2014a: 49). Turizm ise iklimde meydana gelen değişikliklerden en çok etkilenecek sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle kayak merkezleri bağlamında kutuplara yakın, daha yüksek rakımlardaki bölgeler için olumlu bir etki yaratsa da, diğer bölgeler için sıcaklıklarla birlikte tutmayan kar ekonomik kayıpları işaret etmektedir. Bunların yanı sıra Maldivler gibi ekonomisi turizme dayalı ülkeler deniz seviyesi artışı nedeniyle ekonomik kayıplar yaşamakta hatta yakın bir gelecekte sular altında kalma riski taşımaktadır. Benzer şekilde, yağmur ormanları ve mercan resifleri gibi turizmin temel dayanaklarından olan ekosistemler de tehdit altındadır. Mercan resifleri beyazlama yoluyla yok olurken, ormanlık alanlar iklim kaynaklı yangınlar, aşırı hava olayları ve insan faaliyetleri nedeniyle giderek küçülmekte, bu alanların devamlılığı ciddi risk altına girmektedir (Acar, 2020; Arent, 2014). Sigortacılık, özellikle gayrimenkul sigorta sektörü olmak üzere iklim değişikliği etkileri nedeniyle, oldukça yüksek risk altında olan bir diğer sektördür. İklim değişikliği etkenli aşırı hava olayları nedeniyle afetlerin hem şiddet hem de sayı bakımından niceliğinin artması, sigorta şirketleri açısından ayırdıkları afet payının çok üstünde yüksek tazminat ödeme ve durumu iflasa kadar götürecek mali yetersizlikler riskini doğurmaktadır. Bununla beraber bilinçlenmeyle birlikte afet payı ile ilişkili olarak iklim değişikliği etkilerini de içeren birtakım düzenlemeler yapılırsa sektörde hem müşteri hem de prim artışı da gerçekleşebilecektir (Alper & Anbar, 2008).

Sağlık, Esenlik ve Toplulukların Yapıları: Sıcaklıkların yükselmesi, yağışlarda gerçekleşen değişiklikler, bunlara bağlı olarak sel, kuraklık ve yangınlarda sıklık ve şiddet artışı gibi aşırı hava olayları, insanlar üzerinde uzun vadede sağlığı etkileyecek ya da doğrudan ölüme sebebiyet verecek etkiler meydana getirmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin; hastalık vektörleri dağılımlarını değiştirerek çeşitli bölgelerde salgınlara neden olma ya da kuraklık ve sel gibi aşırı hava olayları nedeniyle kıtlıklara yol açarak gıdasızlık temelli içte ya da dışta göç hareketliliklerine sebebiyet verme gibi dolaylı etkileri de bulunmaktadır. İnsanlar hem biyolojik hem de sosyal olarak, değişken ve dalgalı iklim şartlarına uyum sağlamakta zorluklar yaşayabilmektedir (IPCC, 2014a; Smith vd, 2014). 2020 yılında yayımlanan *Lancet Sağlık ve İklim Değişikliği Üzerine Geri Sayım 2020 Raporuna* (The 2020 Report of the Lancet Countdown on Health and Climate Change) göre son yirmi yılda, iklim değişikliği etkilerinin artışı ile ilişkili olarak yaşlı insanlarda sıcaklığa bağlı ölümlerde % 54'lük bir artış görülmüştür (Watts vd., 2021). İklim değişikliği yalnızca sağlıkla ilişkili olarak değil geçim kaynakları, kültür-kimlik kaybı ve göç artışı olmak üzere pek çok etken kapsamında da insani güvenlik açısından riskleri beraberinde getirmektedir (Adger vd., 2014). Örneğin Pasifik'te bulunan ada ülkelerinden biri olan Tuvalu, deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle tehdit altındadır. Öyle ki 2050'ye kadar adanın tamamının deniz altında kalması riski söz konusudur. Bu kapsamda ada ülkesi 2014 yılında Yeni Zelanda ile anlaşmaya vararak vatandaşlarını bu bölgeye ve hatta Fiji gibi yakınlardaki diğer ülkelere göç ettirmeye başlamıştır. Genel olarak balıkçılıkla geçinen Tuvalu halkının günlük yaşamları ve kültürleri adalarına dayanmaktadır. Bununla birlikte göç etmeye başlayan ve yeni bölgelere yerleştirilmeye başlayan topluluk için alışkanlıklarının, dünya görüşlerinin, kültür ve kimliklerinin kaybolma riski bulunmaktadır. Aynı zamanda bu yeni yaşam ve iklim şartları altında sınırlı iş fırsatları ve beslenme değişiklikleri ile karşılaşan topluluğun, sağlık sorunları yaşama riski de bulunmaktadır (Biter, 2021; Corlew, 2012; Corlew & Johnson-Hakim, 2013; Emont, 2017). İklim değişikliği kaynaklı göçler ile yer değiştirme sonunda, yerleşilen hedef ülkede edinilen haklar konusunda da birtakım belirsizlikler bulunmaktadır. 1951 Cenevre Konvansiyonu'nda belirtilen mültecilik kapsamında iklim değişikliği nedenli yer değiştiren kişiler mülteci olarak kabul edilmemektedir. İklimsel değişiklikler nedeniyle göç eden bazı topluluklara uluslararası hukuk bağlamında henüz yalnızca geçici nitelikte bir korunma sağlanmakta, bununla birlikte kalıcı bir uygulamadan bahsedilememektedir (Ekşi, 2016).

Geçim ve Yoksulluk: IPCC raporlarında bahsedildiği üzere sosyal ve ekonomik konularda dezavantajlı olan kesimler iklim değişikliğinden orantısız bir şekilde etkilenecektir. Bununla birlikte iklim değişikliği geçim yolları ve yoksulluk üzerinde tek faktör olarak etki göstermekten ziyade, genellikle çok sayıda faktörle etkileşime girerek olumsuz etki oluşturur. Örneğin aşırı hava olayları ile birlikte mahsul verimliliğinin azalması, gıdasızlık, ekilecek alan kaybı ve evlerin yıkılması gibi sonuçlar, özellikle geçim kaynakları sınırlı yoksul kesimler üzerinde doğrudan etkilidir. Bu noktada esas zorluk yaşanan bu kayıpların telafisinin yoksul kesim açısından sınırlı ya da neredeyse mümkün olmamasıdır. Kuraklık nedeniyle azalan mahsul verimliliği sonucu artan gıda fiyatları, bu gıdaların edinimi bakımından daha çok yoksul kesimler için zorluklar oluşturmaktadır. Aynı şekilde yetersiz imkânlarla sahip topluluklar yaşadıkları bölge bağlamında genellikle temel hizmetler ve altyapıdan yoksun ve ikamet edilen evler bağlamında da hava olaylarına karşı daha kırılgan olduğu için iklim değişikliği kaynaklı şiddeti ve sıklığı artan hava şartlarına karşı daha savunmasızdır. Yoksul ülkeler de benzer şekilde yoksul kesimler gibi iklim değişikliği etkilerinden daha çok zarar görmektedir (Olsson vd., 2014; IPCC, 2014a: 51). Küresel İklim Riski Endeksinin 2021 raporlarına göre 2019 yılında fırtına, sel, sıcaklık dalgaları gibi aşırı hava olaylarından en çok etkilenen ülkeler Mozambik, Zimbabve ve Bahamalar olmuştur. 2000-2019 yılı arası verilere göre ise Porto Riko, Myanmar ve Haiti ilk sıralarda yer almaktadır. Raporda da ayrıca belirtildiği ve öne çıkan ülkelerden de görüldüğü üzere yoksul ülkeler bu değişikliklerden en fazla etkilenen kesimler olmaktadır. Çünkü bu ülkeler hem altyapı vs. gibi nedenlerden dolayı daha savunmasız hem de iklim değişikliği ile mücadele konusunda yeniden toparlanabilme kapasitesi açısından sosyo-ekonomik yönlerden daha zayıftır (Eckstein vd., 2021). Bunun dışında ırk, cinsiyet, yaş ve sosyal sınıf gibi hâlihazırda var olan ayrımcılıklar da iklim değişikliği etkilerinin farklı seviyelerde yaşanmasına neden olmaktadır. Bir sonraki bölümde hem insanlar hem de ülkeler bazında iklim değişikliği ile birlikte öne çıkan adalet(sizlik) sorununa değinilecektir.

İklim Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Bakımından Adalet(Sizlik) Sorunu

İklim değişikliği insanın da içinde bulunduğu tüm türler, bunun da ötesinde tüm canlı ve cansız varlıklar açısından hayatı ve kritik riskler içermekte ve çeşitli krizlere neden olmaktadır. Bununla birlikte ekofeminist kuramın da altını çizdiği gibi, doğa üzerinde kurulan sömürü düzeni ile kadınlar ve diğer marjinal topluluklar üzerindeki tarihsel tahakküm aynı ataerkil ve kapitalist iktidar mantığından beslenmektedir (Buckingham 2015; Gaard 2015; Lykke 2009). Vandana Shiva, modern kalkınma modelinin “yaşamı sürdüren” bakım emeğini görünmez kılarak hem ekolojik hem de toplumsal bir borç yarattığını belirtir. Bu borç, iklim krizinin yükünü orantısız biçimde yoksul kadınların omuzlarına yüklemektedir (Shiva 2016). Dolayısıyla iklim adaletinin kesişimsel boyutu, ekolojik tahribatın cinsiyetlenmiş ve ırksallaştırılmış doğasını görünür kılmayı gerektirir. Bu etkiler coğrafi konum, gelişmişlik düzeyi, ekonomik gelir, sosyal statü, cinsiyet ve farklı alanların kesişimi ile birlikte (intersectionality) ırk ve etnik köken gibi çeşitli faktörler üzerinden değişiklikler göstermektedir. “Çevresel adalet”in sağlanması için ise hem çevresel kaynakların ve hizmetlerin dağıtımı hem de yapılan çevresel tahribatlar nedeniyle sorumluluk yüklenilmesinde, ırk, dil, din, renk, cinsiyet, ulusal köken ve gelir ayrımı yapılmaksızın adil ve hakkaniyetli bir yaklaşım gözetilmesi; aynı zamanda çevre kanunları, yönetmelikleri ve politikalarının geliştirilmesi, uygulanması ve karar alma süreçlerine katılım konusunda adil bir muamele gösterilmesi gereklidir (EPA, t.y.a; Gönenç, 2021: 84). Bir diğer yorumlamaya göre çevresel adaletin amacı “yasal alanda, tüm topluluklar ve kişiler için çevre ve sağlık tehlikelerine karşı aynı derecede koruma sağlamak ve karar verme sürecini etkilemek için aynı fırsatı sağlamaktır” (Morse, 2008: 1). Bugün en yıkıcı çevresel sorunlardan biri olarak iklim krizinin neden olduğu adaletsizliğin giderilmesi kapsamında öne çıkan “iklim adaleti” kavramı da benzer bir yaklaşımı içermektedir. Bu kavram, sadece teknik çözümlerle değil; tarihsel sorumlulukların ve çoklu kırılganlıkların tanınması, yük paylaşımında etik bir zeminin oluşturulması ve özellikle marjinal toplulukların katılımını esas alan adil geçiş politikalarıyla hayata geçirilmesi gereken bir vizyonu temsil eder.

Kesişimsel çevrecilik bu vizyonun teorik dayanaklarından biridir. Kavram, 1980'lerden itibaren çevresel ırkçılık tartışmalarında gelişen çevresel adalet hareketini daha kapsayıcı hâle getirerek feminist düşünceyle kesişir. Ekofeminizmle paralel olarak, doğa üzerindeki tahakküm ile kadın ve diğer marjinal topluluklar üzerindeki tahakkümün ortak yapısal kökenlere sahip olduğunu vurgular. Böylece çevresel tahribatın yalnızca coğrafi ya da sınıfsal değil aynı zamanda cinsiyetlenmiş, ırksallaştırılmış ve toplumsal olarak ayrılmış biçimlerde dağıldığını gösterir. İklim krizinin etkilerinin farklı kimlik kümelerinde nasıl çıktığını açıklamak için kesişimsel iklim adaleti

(intersectional climate justice) kavramı önerilir. Bu kavram, örneğin kadınların suya erişim, gıda üretimi, çocuk ve yaşlı bakımı gibi roller üzerinden doğrudan iklim etkilerine maruz kaldığı, ancak karar alma süreçlerinden dışlandığı durumları analiz etmeye olanak tanır. Bu kırılgan gruplar, yalnızca iklim krizinin fiziksel ve ekonomik etkilerine karşı savunmasız değillerdir; aynı zamanda bu krize yönelik mücadele ve uyum politikalarının tasarım, uygulama ve değerlendirme süreçlerinden de sistematik biçimde dışlanmaktadır.

Bu nedenle makale, iklim adaleti tartışmasını kesişimsel bir düzleme taşıyarak birbirini tamamlayan üç önceliği odak noktasına yerleştirir. Birincisi, küresel karbon bütçesini tarihsel olarak en fazla tüketmiş sanayileşmiş ülkeler ile varoluşsal tehdit altındaki ada devletleri (örneğin Tuvalu) arasındaki etik uçurumu kapatacak adil yük-paylaşım mekanizmalarının inşa edilmesidir. İkincisi, politika yapımında toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf gibi eksenlerde çakışan çoklu kırılganlık haritalarının dikkate alınması ve böylece riskleri homojenleştiren yaklaşımların aşılması gerekliliğidir. Üçüncüsü ise, iklim krizinin etkilerinin, bu kimlik kümeleri arasında eşit dağılmadığını ve bu durumun sadece fiziksel değil, yapısal ve tarihsel adaletsizliklerin de sonucu olduğunu kabul eden bir adalet anlayışının geliştirilmesidir.

Bu konunun hem aktivistler hem de akademisyenler tarafından sahada ve literatürde öne çıkarılmaya başlanması, sorunla birlikte artan yüklerin paylaşımının adil ve hakkaniyetli olmadığını gösteren örneklerin artışıyla paralel olmuştur. Örneğin küresel düzeyde gerçekleşen ısınma eğilimi, coğrafi olarak eşit dağılıma sahip değildir. Bu bağlamda Türkeş, Sümer ve Çetiner (2000) tarafından belirtildiği üzere uzun süreli ısınma eğilimi en fazla 40 °K ve 70 °K enlemleri arasında kalan ana karalardadır. Tabiatıyla deniz sistemleri bölümünde de belirtilen pek çok türün coğrafi dağılımı ve bolluğunun daha derin ve daha soğuk sulara kayması ve bu durumun bazı bölgelerde tür zenginliklerinin artmasına, bazı bölgelerde ise azalmalara yol açması gibi, diğer sistemlerde de meydana gelen değişiklikler; hem yaşamsal hem de ekonomik sektörler kapsamında, bölge nüfusları için eşdeğer olmayan sonuçları beraberinde getirmektedir (IPCC, 2014a: 47; Pörtner vd., 2014). Yine deniz seviyesi artışı nedeniyle ülkelerini kaybetme riski taşıyan topluluklar ile bu durumdan yalnızca kıyı bölgeleri kapsamında etkilenecek bölgeler açısından kaybedilecek değerler konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte belirtilen durumların dolaylı yoldan tüm dünya ile ilişkili küresel ve bölgesel değişikliklere sebep olacağı ve mevcut karmaşık ve karşılıklı bağımlılığa dayanan sistemde değişikliklerden bağımsız kalamayacağı da karşımıza çıkan diğer bir gerçekliktir. Burada vurgulanmak istenen ise değişim seviyesinin ya da sonuçlarının herkes için eşit ve aynı zamanda mücadele kapsamında ödenecek bedellerin dağılımının da adil olmayacağıdır. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri iklim krizinin yoksulluğu artırıcı etkisidir. IPCC Özel Raporuna (IPCC,2018) göre gerçekleşecek 1.5°C'lık ısınma ile hâlihazırdaki şartlara oranla, yoksul insanların yaşayacağı eşitsizlik ve savunmasızlık gibi olumsuzluklar daha fazla olacaktır. Aynı raporda 2030'a kadar belirtilen ısınmanın gerçekleşmesiyle 122 milyon insanın daha aşırı yoksulluk yaşayabileceğine dair öngörülere yer verilmektedir. Buna göre en yoksul kesimler önemli gelir kayıpları ile birlikte, esas olarak yüksek gıda fiyatları ve artan sağlık sorunları nedeniyle sorun yaşayacaktır (Roy vd., 2018). Özellikle aşırı hava olayları nedeniyle belirtilen sorunlar gerçekleşmeye başlamıştır. 2017 yılında Teksas eyaletinde meydana gelen Harvey Kasırgası ABD tarihindeki en büyük felaketlerden biri olmuştur. Kasırganın aşırı yağışlara ve sele de neden olmasıyla 40.000 kişi evlerinden ayrılarak barınaklarda yaşamak zorunda kalmış; 203.000 ev ise sular altında kalmıştır. Yaklaşık 125 milyar dolar hasara neden olduğu düşünülen kasırgada doğrudan en az 68 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Barron vd., 2018). Kasırgayla birlikte ortaya çıkan tabloda durum, düşük gelirli ailelerin zengin mahallelerden daha çok etkilenmesi idi. Çünkü Teksas'a bağlı Houston'da düşük gelirli ailelerin yaşadığı mahalleler sele eğilimli bölgelerde yoğunlaşıyordu. Ayrıca kasırgadan şiddetli seviyede etkilenen sekiz ilçedeki hanelerden yalnızca yüzde 17'sinin -varlıklı hanelerin sahip olduğu- sel sigortası bulunuyordu (Krause & Reeves, 2017). Bu bağlamda öne çıkan durum yoksul kesimin yalnızca afet anında savunmasız olmadığı; sonrasında krizle mücadelede ve yeni şartlara adaptasyonda da zengin kesimlere oranla daha az kapasiteye ve zorlu koşullara sahip olduğudur. Buna örnek gösterilen bir diğer durum yine 2017 yılında Porto Riko'yu vuran Maria Kasırgasıdır. Bölgede can kayıplarının fazla yaşandığı alanların, en yoksul kasabalar olduğu; dahası yalnızca kasırga anı değil felaket sonrasında geçilemeyen yollar ve ilaçlara ulaşamaması gibi yetersizliklerden dolayı da can kayıplarının yaşandığına dair araştırmalar bulunmaktadır (Milligan, 2018).

İklim krizi etkilerine yönelik savunmasızlığın yoksullukla birlikte cinsiyetle ilişkili olduğuna dair görüşler de dikkat çekicidir. Çeşitli bilimsel verilerle desteklenen görüşlere göre genel iklim değişikliği etkileri göz önüne alındığında kadınlar birtakım sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlardan dolayı erkeklerden daha savunmasızdır.

Yoksulluğun iklim krizine karşı savunmasızlığı arttırdığına daha önce değinilmişti. Dünyadaki yoksul kesimin yaklaşık %70'lik bir bölümünü kadınların temsil etmesi, krize yönelik kırılganlık ve savunmasızlıklarının daha fazla olmasının bir göstergesidir. Gıda üretiminde büyük sorumlulukları ve payları (%50'den fazla) olmasına rağmen toprağın yalnızca %10'undan daha azına sahip olmakla birlikte; kadınların aynı zamanda su temini, yemek pişirme ve ısınma için sorumlulukları üstlendikleri yoksul topluluklarda iklimsel değişimlerle doğrudan ilişkili doğal kaynaklara bağlı geçimi sağlama görevleri de vardır. Yine aynı topluluklar içerisinde genel olarak çocuk bakımı ve diğer günlük sorumluluklarının yanı sıra, zaman alan ve yoğun emek gerektiren işlerde çalışmaktadırlar. Kadınların çevresel kaynaklara hem erişimi hem de bunlar üzerindeki kontrolü sınırlı ve karar alma süreçlerine katılımı da kısıtlıdır. Ayrıca okuma yazma vb. eğitim konularında, günlük yaşamlarında ve cinsel istismar ve şiddet gibi konularda hâlihazırda yaşadıkları cinsiyet eşitsizlikleri, iklim krizinin etkilerini kadınlar için daha da arttırırken; kadınların özellikle krizle mücadele kapsamında yapılacak eylemlerini de sınırlandırmaktadır (Osman-Elasha, t.y.; Perkins, 2019). Tüm bu örnekler, iklim krizine karşı kırılganlığın kimlik temelli eşitsizliklerle iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu nedenle, iklim krizinin yalnızca çevresel değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk gibi kesişen eşitsizliklerle şekillenen çok katmanlı bir adaletsizlik biçimi olduğunu kavramsallaştıran yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kesişimsel çevrecilik yaklaşımı, yukarıda detaylandırılan ekofeminist ve kesişimsel adalet perspektiflerini bütünleyen çağdaş bir çevrecilik anlayışı olarak öne çıkar. Bu yaklaşım, 1980'lerden itibaren özellikle ABD'de siyah toplulukların kentsel ve kırsal alanlarda maruz kaldığı çevresel ırkçılık tartışmalarıyla birlikte gelişmiş; cinsiyet, ırk ve sınıf gibi unsurları gözetken çevresel adalet çerçevesini, kesişimsel iklim adaleti kavramıyla örtüştürmüştür (Haddock, 2020; Sarıgöl, 2020; Taub & Stalinski, 2020; Thomas, t.y.; Varma, 2021). Bu anlayışa göre herhangi bir kişinin karmaşık kimliği, iklim krizinin oluşumunu ve devam etme hızını etkilerken; aynı zamanda bu kimliklere göre krizin etkileri de farklı hissedilmektedir (Perkins, 2019; Tang, 2020). Bu konuda öne çıkan örneklerden biri ABD'de 2005 yılında yaşanan Katrina Kasırgası ve kasırganın bölgedeki etkileridir. Katrina Kasırgasının tamamen iklim değişikliği ile bağlantılı olduğuna dair net çalışmalar bulunmasa da, bölgede iklim değişikliği nedeniyle deniz seviyesi artışının selleri tetiklediği ve şiddetlendirdiğine ve aynı şekilde iklim değişikliğinin kasırgaları belli oranlarda kötüleştirdiğine dair çalışmalar bulunmaktadır. Kaldı ki kasırga iklim krizi ile doğrudan bağlantılı olsun ya da olmasın, bugün gerçekleşen iklim değişikliği nedeniyle aşırı hava olaylarının yoksul ve marjinal kesimler üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi açısından ve adaletin hangi kapsamda düşünülmesi gerektiği bakımından açıklayıcı bir örnektir (Milman, 2018; Thompson, 2015).

Katrina Kasırgası, Louisiana ve Mississippi kıyılarını vurduğunda ABD, tarihindeki en öldürücü ve yıkıcı afetlerden birini yaşıyordu. Eyalet yoksulluk oranlarında bir ve ikinci sırada yer alan Mississippi ve Louisiana'da, kasırgada mağdur olan Afro-Amerikalı, kiracı, yoksul ve (veya) işsiz insanların yüzdeleri, bu grupların ülke genelindeki temsilinden daha yüksekti. En çok hasar gören bölgelerden New Orleans'ta da durum benzer şekildeydi. Bölgede en çok etkilenen dört yer, toplu taşıma kullanım oranı çok yüksek, renkli tene sahip, yoksulluk seviyesindeki nüfusların bulunduğu alanlardı. Kendi aracına sahip olma oranı düşük olan bölgede kasırga nedeniyle yapılan tahliye için otobüsler beklenmiş fakat bu otobüslerin geç gelmesi azınlıklara ve yoksullara yönelik ayrımcılık olarak algılanmıştır. Aynı zamanda bölgede yerleşim bağlamında yüzüylü aşkındır süren birtakım ırksal eşitsizlikler de mevcuttur. Ulaşım elverişsiz, deniz seviyesinin altı ve düşük rakımlar ile çeşitli yönlerden hizmet ve altyapı eksikliklerine sahip alanlarda genellikle yoksul ve beyaz olmayan kesimler yaşamaktadır. Bununla birlikte kasırgadan tamamen yoksullar ve azınlık kesim etkilendi demek de büyük bir yanılgı olacaktır. Elbette kasırga sırasında sahil şeridinde yaşayan beyaz zengin kesimler de kayıp ve zararlar yaşamıştır. Fakat bu kesimin diğerlerinden farkı, maddi zararlar ile başa çıkma kapasitelerinin diğer mağdur kesimlerden daha fazla olmasıdır. Ayrıca bölgeye yönelik ayrımların daha önceki yıllardan geldiği bilinmektedir. Örneğin Louisiana eyaletinde 1990'larda Afro-Amerikan nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde bazı kimyasal tesislerin kurulmasına yönelik protestolar gerçekleşmiş, hatta çevresel adalet kapsamında bu projeler iptal edilmiştir (Howell, 2020; Morse, 2008; Taub & Stalinski, 2020). Son yıllarda dahi yaşanan bu çevresel adaletsizlik kapsamında örneğin hava kirliliği konusunda siyahilerin Latin olmayan beyazlara göre %38 daha fazla kirli havaya maruz kaldığına ve aynı zamanda 1 milyondan fazla siyahinin petrol ve gaz tesislerinin yakınında yaşamaktan dolayı kanser riskini de barındıran sağlık sorunlarına maruz kaldıklarına dair araştırmalar bulunmaktadır (Fleischman & Franklin, 2017; Taub & Stalinski, 2020).

IPCC raporlarında pek çok kez vurgulandığı üzere iklim krizi insanlarda da olduğu gibi tüm dünya ülkelerinin her birini eşit düzeyde etkilememekte ve gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere göre daha savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin savunmasızlığı daha çok iklim krizinin etkilerini önleme ve hatta hafifletme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Belirtilen ülkeler, meydana gelen olumsuz etkilere yönelik tepkilerde ve mücadelede, kapasite ve yeteneğini sınırlayabilme gücüne sahip çeşitli faktöre sahiptir. Bunlar sosyo-ekonomik sorunlar, altyapı ve hizmet eksiklikleri ve finansal ve teknolojik yetersizlikler gibi faktörlerdir. Benzer sorunları yaşayan üç ülkenin krize yönelik tepkileri karşılaştırıldığında bu durum daha açık görülebilecektir.

BM tarafından gelişmiş ülke olarak kabul edilen Hollanda, gelişmekte olan bir ülke olarak kabul edilen Bangladeş ve dünyanın en az gelişmiş ülkelerinden biri olarak kabul edilen Tuvalu iklim krizi kaynaklı deniz seviyesi artışı nedeniyle birtakım risklerle karşı karşıyadır. İklim kriziyle ilişkili öngörülere göre, Hollanda kıyılarında 2071 ve 2100 yılları arasında deniz seviyesi 1981 ve 2010 yılları arasındaki ortalamadan 25 ila 80 cm daha yüksek olacaktır. Bununla birlikte karbon salımlarının mevcut hâliyle devam etmesi ve pozitif geri bildirimlerin sorunu arttırıcı etkileri düşünüldüğünde yükselme seviyesi daha da artabilecektir. Nitekim 2100 yılı için 1 metre yükselme öngörülmesi de bulunmaktadır. Deniz seviyesinin yükselmesi ile beraber artan gelgitler, fırtına aktiviteleri, sel ve toprak çökme riskleri dörtte biri deniz seviyesinin altında bulunan Hollanda'da nüfusun yarısından fazlasını tehdit etmektedir (Butzengeiger & Horstmann, 2004; Climate Change Post, 2021; IPCC, 2014b).

Bir diğer ülke Tuvalu'nun deniz seviyelerindeki artış nedeniyle 2050'ye kadar büyük bir bölümünün hatta tamamının deniz altında kalması riski bulunmaktadır. 9 mercan adasından oluşan, dünyanın en küçük ve en az nüfuslu ülkelerinden biri olan Tuvalu'nun en yüksek rakımı yalnızca 5 metredir. İklim krizi kaynaklı okyanus sıcaklıklarının artışı ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi nedenlerle dalga ve fırtına etkilerine karşı koruma sağlayan mercan resiflerinin yok oluşu, artan fırtına aktiviteleri ve sel riski Tuvalu'yu, iklim krizine karşı en savunmasız ülkelerden biri hâline getirmektedir. Bölge nüfusunun çoğunun balıkçılık, kalan kısmının ise turizm gibi sektörlerden geçimini sağlaması da iklim krizinden en çok etkilenen sektörlerin başında gelmeleri nedeniyle ekonomik olarak daha büyük kırılganlıklar yaratmaktadır. Son örnek olan Bangladeş'in ise 2100 yılına kadar deniz seviyesinde bir metrelik artış yaşayacağı öngörülmektedir. Böylece ülke, topraklarının %17'sinden fazlasını kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Hâlihazırda kıyı bölgelerinde yaşayan halkın büyük bir bölümü yoksuldur. Bölgede son dönemlerde dahi yaşanan sellerde ciddi can kayıpları verilmekle birlikte deniz seviyesinin yükselmesi ile fiziksel, ekonomik ve ekolojik kayıpları içeren etkilere daha çok maruz kalması muhtemeldir (Biter, 2021; Corlew, 2012; Corlew & Johnson-Hakim, 2013; Emont, 2017; IPCC, 2014b; Powers, 2012).

Tablo 1. Bangladeş, Hollanda ve Tuvalu'nun Nüfus, GSYİH ve Karbon Salım Oranlarını İçeren Veriler

	Toplam (2022)	Nüfus	GSYİH (2022)	(dolar)	GSYİH (dolar başına) (2022)	kişi	CO ₂ (kilo ton) (2020)	CO ₂ (metrik ton başına) (2020)	kişi
Bangladeş	171,186,372		460,201,265.53		7,397.5		85,493	0,5	
Hollanda	17,700,098		1,009,398.72		57,025.0		130,315	7.5	
Tuvalu	11031		59,065,979.		5,423.00		7	0.6	

Kaynak: The World Bank (2024)'ten alınan verilerle oluşturulmuştur.

Tablo 1'de nüfus, GSYİH ve CO₂ bilgileri verilen ülkeler fiziksel ve coğrafi olarak dereceleri farklı olsa da deniz seviyesi yükselmesiyle meydana gelen benzer sorunları yaşamaktadırlar. Üç ülkeden Hollanda sorunla başa çıkmak için kıyılarına set ve bariyerler inşa etmiş, yüzen evler ve hatta çiftlikler yapmaya başlamıştır. Bu konuda yüksek teknolojiler geliştiren Hollanda firmaları, su yönetimi ile ilgili küresel pazarda da hâkim konumdadır. Bangladeş de su baskınları ile ilgili olarak Hollandalı firmalardan danışmanlık almaktadır (Kimmelman, 2017; O'leary, 2019). Son dönemde gelişmekte olan ülke statüsüne geçen Bangladeş'te iklim krizinden en çok etkilenen sektörlerden biri olan tarımın önemi büyükse de giyim başta olmak üzere sanayi sektöründen de gelir elde edilmektedir. Bangladeş çeşitli zorluklarla karşılaşarak mevcut koşullarda dahi ciddi can kayıpları yaşasa da, Tuvalu'ya oranla mücadelesini daha çok gelişmişliğinin de etkisiyle sürdürebilmektedir. Tuvalu'nun özellikle gıda

ve akaryakıt olmak üzere ithalata bağı ekonomisinde halk, geçimini daha çok balıkçılık ile sağlamaktadır (The World Factbook a/b). Sektör iklim krizinden oldukça yüksek seviyelerde etkilenmekle birlikte esas sorun *Sağlık, Esenlik ve Toplulukların Yapıları* bölümünde de belirtildiği üzere ülkenin topraklarını kaybetme riski yaşamasıdır. Öyle ki halkın bir kısmı yakınlardaki ülkelere göç ettirilmeye başlanmıştır. Elbette coğrafi kırılganlığının daha fazla olması da önemli olmakla birlikte yüksek teknolojilere sahip olmayan ve az gelişmiş bir ülke olarak kabul edilen Tuvalu, benzer sorunlar yaşadığı Hollanda ve Bangladeş ile karşılaştırıldığında daha fazla yüke sahiptir. Toprağını hatta kimliğini kaybetme riskini taşıyan ülke, Tablo 1’de de verildiği üzere iklim krizini arttıran bugünkü karbon salımlarında ne ülke ne de halk olarak sorumluluğa sahip değildir. Sanayileşmiş olmaması ve gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmemesinden de anlaşılacağı üzere karbon salımlarında tarihî sorumlulukları da yoktur. Bununla birlikte toplam karbon salımı oranı ile en az sorumluluğa sahip olan ülke ironik bir şekilde, ağır bedeller ödemekte ve en zorlu kararları almak durumunda kalmaktadır. Bu örnekler, iklim krizinde tarihsel sorumluluk ile güncel kırılganlık arasındaki adaletsiz çelişkiyi görünür kılmaktadır.

İklim krizi kuşaklar arası, bir diğer deyişle doğmamış olanların hakları bağlamında da adalet sorununu öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede iklim adaletinin sağlanması gereği bugün hayatta olan insanların aldığı kararların ve yaptıkları eylemlerin, tüketimlerinin ve mevcut yaşam tarzlarının, dünya üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında gelecek kuşaklara yönelik sorumlulukları bulunmaktadır. Bir diğer dikkate değer önemli durum türler arası adaletin sağlanmasıdır. Önceki bölümlerde IPCC raporlarına atıfla belirtildiği üzere pek çok tür ısınan havayla birlikte değişen şartlara adapte olmaya çalışmakta fakat bazıları yok olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Faaliyetleri sebebiyle değişen iklimin ve ortaya çıkan krizin sorumlusu olarak insan türünün hem kendi türüne hem de kendisi dışındaki türlere karşı sorumluluğu bulunmaktadır (Perkins, 2019). Bu doğrultuda düzeltici, cezalandırıcı, onarıcı, telafi edici ve dağıtıcı adalet gibi (Demirci, 2013) çeşitli adalet türleri kapsamında, zaman zaman tartışılan yük paylaşımı konusu öne çıkmaktadır. Oxfam ve Stockholm Çevre Enstitüsü tarafından yapılan ve [toplam salım oranlarının ikiye katlandığı dönem olan] 1990-2015 yılları arasını kapsayan bir araştırmaya göre; dünya nüfusunun yaklaşık 630 milyon kişiye denk gelen en zengin %10’u toplam karbon salımlarının %52’sinden sorumlu olmakla birlikte yaklaşık 63 milyon kişiye karşılık gelen en zengin %1, toplam sera gazı salımlarının %15’inden fazlasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda en zengin %1’in sera gazı salımlarındaki toplam artışı, en yoksul %50’nin üç katıdır. Yaklaşık 3,1 milyar kişiye karşılık gelen en yoksul %50, toplam sera gazı salımlarının yalnızca %7’sinden sorumludur (Oxfam, 2020). Burada dikkat çekici nokta iklim krizinde sorumluluğu oldukça az olan yoksul kesimlerin, bölümde verilen örneklerden de görüldüğü gibi, esas sorumlulardan daha fazla yük taşıması ve krize karşı daha savunmasız olmasıdır. Bu durum ülkeler açısından da geçerlidir. Örneğin Hollanda ve Tuvalu örneklerine atıf yapılırsa benzer sorunlara karşı önlem alabilme kapasitesine sahip Hollanda ile karşılaştırıldığında toprağını, kültürünü, kimliğini kaybetme riski ve insanların göç ettirme zorunluluğu yaşayan Tuvalu’nun mevcut krizde geçmişte ya da bugün ne kadar sorumluluğu bulunmaktadır? Sanayileşmemiş Tuvalu’nun iklim krizine neden olan salımlardaki payı pek çok ülkeyle kıyaslandığında yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte iklim krizi ile ilişkili sorumluluğu olmamasına rağmen sorumluluğu olan ülkelere daha fazla ve daha şiddetli şekilde zorluklar yaşamaktadır.

Sonuç

Gezeganimiz, milyarlarca yıllık tarihinde beş kitlesel yok oluşu atlattıysa da bugün “Altıncı Kitlesel Yok Oluş” olarak ifade edilen ve insan faaliyetlerinden kaynaklanan ciddi bir riskle karşı karşıyadır. Çalışma, önceki medeniyetlerin çöküş süreçlerinden yola çıkarak doğa-insan ilişkisinin tarihsel evrimini incelerken, iklim değişikliğinin günümüzde yarattığı fiziksel ve toplumsal etkileri de kapsamlı biçimde tartışmıştır. Böylelikle geçmişte de farklı toplumların ekolojik tahribat yüzünden yok oluşa veya çöküşe sürüklendiği, günümüzde ise sanayileşme ve kapitalizmle hızlanan çevresel baskının küresel ölçekte yıkıcı sonuçlar doğurduğu gözler önüne serilmiştir.

İklim krizinin yalnızca “çevresel” bir tehlike değil, kesişimsel eşitsizliklerle örülü toplumsal ve siyasal bir olgu olduğu vurgulanmıştır. Doğa üzerindeki sömürü düzeni ile kadınlar ve marjinal gruplar üzerindeki tarihsel tahakkümün aynı iktidar mantığından beslendiği hatırlatılmıştır. Sanayi Devrimi’nden bugüne kadar fosil yakıt kullanımının ve sömürgeci politikaların körüklediği ekonomik büyüme, gezegene onarılması güç zararlar vermiştir. Ancak insan etkinliği, dengenin bozulmasında oynadığı rol kadar, bu dengeyi yeniden kurabilme imkânını da barındırmaktadır.

Bu bağlamda kesşimsel iklim adaleti yaklaşımını temel alan çalışma, tarihsel karbon borcunun adil biçimde paylaşılması; toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk eksenlerinde çakışan çoklu kırılabilirlik haritalarının politika tasarım süreçlerine entegre edilmesi; krizin etkilerinin yalnızca fiziksel değil, yapısal ve tarihsel adaletsizliklerin sonucu olduğunun kabul edildiği bir adalet anlayışının geliştirilmesi şeklinde üç önceliği öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, krizin neden olduğu yüklerin adil biçimde bölüşülmesi, risklerin homojenleştirilmemesi ve marjinal toplulukların özgül koşullarına duyarlı etik bir zemin inşa edilmesi gerektiğini savunur.

Geçmiş ekolojik çöküş hikâyelerinden ders almak, bugünün karmaşık gerçekliğinde yeni politikalar ve mücadele yöntemleri ararken elzemdir. Retrospektif bulgular, iklim krizinin derin yapısal nedenlerini aydınlatmakta; betimleyici analiz ise krizin günümüzdeki adaletsiz boyutlarına işaret etmektedir. Kesşimsel çevrecilik bakış açısı, krizin -hepimizi ilgilendirse de- bedelini özellikle savunmasız grupların ödemekte olduğu gerçeğini açıkça göstermektedir. Sonuç olarak, iklim krizini yalnızca ekolojik bir tehlike gibi görmek yerine; toplumsal, ekonomik ve etik boyutlarıyla da değerlendiren kapsayıcı bir anlayış benimsemek gereklidir. İnsanın doğaya verdiği tahribatın sonuçlarını düzeltmek mümkündür; ancak bunun için adaleti ve katılımı temel alan yeni bir toplumsal mutabakata ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma, tam da bu ihtiyaç doğrultusunda kesşimsel ve tarihsel bir perspektifi öne çıkarma çabasıdır. Böylece Antroposen çağda hızla derinleşen krizi, gezegenin ve üzerinde yaşayan tüm canlıların ortak geleceğini gözetken bir adalet arayışıyla ele almanın yolları da biraz daha netleşecektir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olarak yürütölmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Acar, S. (2020). *İklim Değişikliği ve Turizm İlişkisinde Güncel Trendler Sürdürülebilir Dönüşüm İhtiyacına Nasıl Işık Tutabilir?* İklim Haber. <https://www.iklimhaber.org/iklim-degisikligi-ve-turizm-iliskisinde-guncel-trendler-surdurulebilir-donusum-ihciyacina-nasil-isik-tutabilir/>
- Adger, W.N. vd. (2014) Human security. C. B. Field vd. (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss.755-791). Cambridge University Press.
- Akdeniz Koruma Derneği (t.y.). *Balon Balığı'nın Etkilerinin ve Alternatif Değerlendirme Yöntemlerinin Saptanması*. <https://akdenizkoruma.org.tr/tr/calismalarimiz/projeler/b/balon-baliginin-etkilerinin-ve-alternatif-degerlendirme-yontemlerinin-saptanmasi>
- Alper, D. & Anbar, A. (2008). İklim Değişikliğinin Finansal Hizmet Sektörüne Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 223-253.
- Arent, D.J. vd. (2014). Key economic sectors and services. C. B. Field vd. (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 659-708). Cambridge University Press.

- Arndt, N. & Pinti D. L. (2011). Mass Extinctions. M. Garguad (Ed.), *Encyclopedia of Astrobiology* (ss. 999-1002). Springer.
- Ataöv, T. (2009). *Kapitalizm ve Çevre*. İleri Yayınları.
- Ayas, D., Agilkaya, G. S., Kosker, A. R., Durmus, M., Ucar, Y. & Bakan, M. (2018). *The Chemical Composition of the Lionfish (Pterois miles, Bennett 1828), the New Invasive Species of the Mediterranean Sea*. *NESciences*, 3(2), 103-115.
- Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın Çevre Sorunları*. Boğaziçi Yayınevi.
- Barron, B., Rambin, W. N. & Wade, D. L. (2018). Washed Away: What Hurricane Harvey Wrought and What It Left Behind. *FDCC Annual Meeting*. Wailea Beach Resort Kihei, Hawaii.
- Barnosky, A. D. vd. (2011). Has the Earth's Sixth Mass Extinction Already Arrived? *Nature* 471(7336), 51-57.
- Biter, N. (2021). İklim Mültecileri. *Polen Ekoloji*. <https://www.polenekoloji.org/iklim-multecileri/>
- Buchholz, K. (2020). Rising Sea Levels Will Threaten 200 Million People by 2100. <https://www.statista.com/chart/19884/number-of-people-affected-by-rising-sea-levels-per-country/#>
- Buckingham, S. (2015). Ecofeminism. In S. Buckingham & V. Kulcur (Eds.), *Gender and Environment in an Unequal World* (ss. 25–42). Routledge.
- Butzengeiger, S. & Horstmann, B. (2004). Sea-level Rise in Bangladesh and the Netherlands: One Phenomenon, Many Consequences. <https://germanwatch.org/en/2755>
- Chiarenza, A., Farnsworth, A., Mannion, P. D., Lunt, D. J., Valdesc, P. J., Morgan, V. J. and Allison, P. A. (2020). Asteroid impact, not volcanism, caused the end-Cretaceous dinosaur extinction. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 117.
- Climate Change Post (2021). Netherlands: Coastal flood risk The Netherlands. <https://www.climatechangepost.com/netherlands/coastal-floods/#>
- Corlew, L. K. (2012). *The Cultural Impacts of Climate Change: Sense of Place and Sence of Community in Tuvalu, A Country Threatened by Sea Level Rise*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of Hawai' i at Mānoa.
- Corlew, L.K. & Johnson-Hakim, S.M. (2013). Community and cultural responsivity: Climate change research in Tuvalu. *Global Journal of Community Psychology Practice*, 4(3), 1-11.
- Crutzen, P. J. (2002). The “Anthropocene”. *Journal de Physique IV (Proceedings)*, 12(10), 1-5.
- Crutzen, P. J. & Stoermer E. F. (2000). The “Anthropocene”. *Global Change Newsletter*, 41, 17-18.
- Cubasch, U. vd. (2007). Historical Overview of Climate Change Science/ Working Group I. S. Solomon vd. (Eds.). *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 94-127). Cambridge University Press.
- Curtis, J., Brenner, M., Hodell, D. A., Balser, R. A., Islebe, G. A. & Hooghiemstra, H. (1998). A multi-proxy study of Holocene Environmental Change in the Maya Lowlands of Peten, Guatemala. *Journal of Paleolimnology*, 19, 139-159.
- D'Alisa, G., Demaria, F. & Kallis, G. (2020). *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*. (A. C. Sarı, B. Öktem, B. Gürden & Y. Kurtal Çev.). Metis Yayınları.
- Dasgupta, P. vd. (2014). Rural areas. C. B. Field vd. (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 613-657). Cambridge University Press.
- De Châtel, F. (2014). The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution. *Middle Eastern Studies*, 50 (4), 521-535.
- Demir, A. (2009). Küresel İklim Değişikliğinin Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Kaynakları Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37 – 54.
- Diamond, J. (2019). *Çöküş: Toplumsal Başarısızlığı ya da Başarıyı Nasıl Secerler?* (Çev. B. Baysal). Pegasus Yayınları.

- Doğan, M. (2021). *Çad Gölü Havzası: İklim Değişikliği ve Bölgesel Etkileri*. AFAM. <https://afam.org.tr/cad-golu-havzasi-iklim-degisikligi-ve-bolgesel-etkileri/>
- Douglas, P. M., Pagani, M., Canuto, M. A., Brenner, M., Hodell, D. A., Eglinton, T. I. & Curtis, J. H. (2015). Drought, agricultural adaptation, and sociopolitical collapse in the Maya Lowlands. *Journal Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(18), 5607-5612.
- Dunning, N. P., Beach, T. P., Luzzadder-Beach, S. (2012). Kax and kol: Collapse and resilience in lowland Maya civilization. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109(10), 3652–3657.
- Earth Justice (2021). *How Climate Change Is Fueling Extreme Weather* <https://earthjustice.org/features/how-climate-change-is-fueling-extreme-weather>
- Eckstein, D., Künzel, V. & Schäfer, L. (2021). *Global Climate Risk Index: Who Suffers Most from Extreme Weather Events? Weather-Related Loss Events in 2019 and 2000-2019*. Germanwatch Briefing Paper.
- Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 10-58.
- El-Sayed, N. (2017). *Nile River: Extreme droughts and heavy rains*. Nature Middle East. <https://www.natureasia.com/en/nmiddleeast/article/10.1038/nmiddleeast.2017.84>
- Emont, J. (2017). Rising Waters and a Smaller Island: What Should Physicians Do for Tuvaluans? *AMA Journal of Ethics*, 19(12), 1211-1221.
- EPA (t.y.a). *Learn About Environmental Justice*. <https://www.epa.gov/environmentaljustice/learn-about-environmental-justice>
- Fields, D. B., Melott, A. L., Ellis, J., Ertel, A. F., Fry, B. J.,..., Thomas, B. C. (2020). Supernova Triggers for end-Devonian Extinctions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 117(35), 21008-21010.
- Fleischman, L. & Franklin, M. (2017). *Fumes Across the Fence-Line: The Health Impacts of Air Pollution from Oil & Gas Facilities on African American Communities*. NAACP & CATF.
- Floyd, R. & Matthew, R. A. (Eds.) (2013). *Environmental Security Studies: Approaches and Issues*. Oxon: Routledge.
- Foster, J. B. (2015). *Late Soviet Ecology and the Planetary Crisis*. Monthly Review <https://monthlyreview.org/2015/06/01/late-soviet-ecology-and-the-planetary-crisis/#en6>
- Gaard, G. (2015). Ecofeminism and climate change. *Women's Studies International Forum*, 49, 20–33. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2015.02.004>
- Gencer, B. (2013). Liberalizmin Kalbine Yolculuk. *Liberal Düşünce*, 18(69-70), 245-268.
- Gibbens, S. (2020, June 4). *Scientists are Trying to Save Coral Reefs. Here's What's Working*. Nat Geo. <https://www.nationalgeographic.com/science/article/scientists-work-to-save-coral-reefs-climate-change-marine-parks#>
- Gleick, P. H. (2006). The Implications of Global Climatic Change for International Security. *Pasific Institute*. http://pacinst.org/app/uploads/2013/04/gleick_testimony_congress_5-16-06.pdf
- Gönenç, D. (2021). Çevresel Adalet. Z. Savaşan, Ç. Söker & F. H. Yılmaz (Eds.), *Çevre Hukuku ve Politikaları: Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar* içinde (ss. 83-108). Seçkin.
- Greshko, M. (2019). *What are Mass Extinctions, and What Causes Them?* Nat Geo. <https://www.nationalgeographic.com/science/article/mass-extinction>
- Grooten, M. & Almond, R.E.A. (2018). *Living Planet Report - 2018: Aiming Higher*. WWF.
- Gül, F. (2013). İnsan Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14,17-21.
- Haddock, F. (2020). *What is Intersectional Environmentalism, and Why is it so Important?* <https://curious.earth/blog/what-is-intersectional-environmentalism/>
- Hassan, O. M. & Tularam, G. A. (2018). The Effects of Climate Change on Rural-Urban Migration in Sub-Saharan Africa (SSA)—The Cases of Democratic Republic of Congo, Kenya and Niger, Applications in Water Systems Management and Modeling. *IntechOpen*, DOI: 10.5772/intechopen.72226.

- Hautmann, M. (2012). Extinction: end-Triassic mass extinction. In eLS. Chichester. Wiley. doi:10.1002/9780470015902.a0001655.pub3
- Hodell, D. A., Curtis, J. H. & Brenner, M. (1995). Possible Role of Climate in The Collapse of Classic Maya Civilization. *Nature*, 365, 391-394.
- Howell, Z. (2020). *Katrina, Climate, and Justice: A Future in Foreshadow?* NRDC. <https://www.nrdc.org/stories/katrina-climate-and-justice-future-foreshadow>
- IPCC (2014a). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* Cambridge University Press.
- IPCC (2014b). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* Cambridge University Press.
- IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* <https://www.ipcc.ch/sr15/download/>
- Jimenez Cisneros, B. E. vd. (2014). Freshwater resources. C. B. Field vd. (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 229-269). Cambridge University Press.
- Jafry, T, Mikulewicz, M. & Helwig, K. (2019). Introduction: Justice in the Era of climate change. İçinde T. Jafry (Ed.), *Routledge Handbook of Climate Justice*. New York: Routledge, 1-9.
- Jurikova, H., Gutjahr, M., Wallmann, K., Flögel, S., Liebetrau, V.,..., Eisenhauer, A. (2020). Permian–Triassic Mass Extinction Pulses Driven By Major Marine Carbon Cycle Perturbations. *Nature Geoscience*, 13, 745–750.
- Kaeslin, E., Redmond, I. and Dudley, N. (2012). *Wildlife in a changing climate*. FAO Forestry Paper 167. ISBN 978-92-5-107089-5.
- Katsanevakis S, Coll M, Piroddi C, Steenbeek J, Ben Rais Lasram F, Zenetos A, Cardoso A. (2014). Invading the Mediterranean Sea: Human-Shaped Biodiversity Patterns. *Frontiers in Marine Science*, 1 (32).
- Kelley, Colin P. (2014). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(11), 3241-3246.
- Kimmelman, M. (2017). *The Dutch Have Solutions to Rising Seas. The World Is Watching.* The New York Times. <https://www.nytimes.com/interactive/2017/06/15/world/europe/climate-change-rotterdam.html?mtrref=www.google.com&assetType=REGIWALL>
- Kolbert, E. (2020). *Altıncı Yok Oluş*. Okuyan Yayınları.
- Krause, E. and Reeves, V. (2017). *Hurricanes hit the poor the hardest.* *Brookings* <https://www.brookings.edu/blog/social-mobility-memos/2017/09/18/hurricanes-hit-the-poor-the-hardest/>
- Kumar, P. (2017). Green Revolution and its Impact on Environment. *International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences*, 5(3), 54-57.
- Lindsey, R. (2023, May 12). Climate Change: Atmospheric Carbon Dioxide. NOAA. <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide#>
- Lucas, S. G. & Tanner, L. H. (2008). Reexamination of the End-Triassic Mass Extinction. A. M. T. Elewa (Ed.), *Mass Extinction* içinde (ss. 66-103). Springer.
- Lykke, N. (2009). Intersectional analysis: Black box or useful critical feminist thinking technology? *Kvinder, Køn & Forskning*, (2-3), 47–57.

- Met Office (t.y.). *What is Climate Change*. <http://www.metoffice.gov.uk/climate-guide/climate-change>
- Micklin, P. P. (1988). Dessication of the Aral Sea: A Water Management Disaster in the Soviet Union. *Science*, 241, 1170-76.
- Milligan, S. (2018). *The Forecast for Recovery*. U.S.News. <https://www.usnews.com/news/the-report/articles/2018-09-21/hurricanes-hit-everyone-but-the-poor-have-the-hardest-time-recovering>
- Milman, O. (2018). *Climate change is Making Hurricanes Even More Destructive, research finds*. The Gurdian. <https://www.theguardian.com/environment/2018/nov/14/climate-change-hurricanes-study-global-warming>
- Morse, R. (2008). *Environmental Justice Through The Eye of Hurricane Katrina*. Washington: Joint Center for Political and Economic Studies Health Policy Institute Inc.
- Murakami, L.F. R. H. (2020). *Forced Migration, Conflict, And Climate Change In The Lake Chad Region: Perspectives On International Dynamics And The Anthropological Response To Enhancing Migrant Resilience And Community*. A Project Paper for Cornell University.
- NASA (t.y.a). *The Causes of Climate Change*. <https://climate.nasa.gov/causes/>
- NASA (t.y.b). *What is the Greenhouse Effect?* <https://climate.nasa.gov/faq/19/what-is-the-greenhouse-effect/#>
- NASA (t.y.c). *Global Climate Change, Vital Signs of The Planet, Graphic Global Warming from 1880 to 2016*. https://climate.nasa.gov/climate_resources/139/video-global-warming-from-1880-to-2020/
- NASA (t.y.d). *Global Climate Change, Evidence*. <https://climate.nasa.gov/evidence/>
- NASA (2024). *NASA Analysis Confirms 2023 as Warmest Year on Record*. <https://www.nasa.gov/news-release/nasa-analysis-confirms-2023-as-warmest-year-on-record/>
- NASA Earth Observatory (t.y.). *Shrinking Aral Sea* <https://earthobservatory.nasa.gov/world-of-change/AralSea#:~:text=As>
- Nawrotzki, R. J., Hunter, L. M., Runfola, D. M. and Riosmena, F. (2015). Climate change as a migration driver from rural and urban Mexico. *Environ. Res. Lett.* 10 114023.
- NOAA (t.y.). *Global Sea Level Rise*. <https://www.star.nesdis.noaa.gov/socd/lsa/SeaLevelRise/>
- NOAA (2016). *What's the difference between climate and weather?* <https://www.noaa.gov/explainers/what-s-difference-between-climate-and-weather>
- NSDIC (t.y.). *All About Glaciers, Glacier Types: Retreating*. <https://nsidc.org/cryosphere/glaciers/gallery/retreating.html>
- Ocampo, A., Vajda, V. & Buffetaut, E. (2006). Unravelling the Cretaceous-Paleogene (KT) Turnover, Evidence from Flora, Fauna and Geology. C. Cockell, I. Gilmour, C. Koeberl (Eds.), *Biological Processes Associated with Impact Events*. *Impact Studies* içinde (ss. 197-219). Springer.
- O'leary, N. (2019). *When Will the Netherlands Disappear?* Politico. <https://www.politico.eu/article/when-will-the-netherlands-disappear-climate-change/>
- Olsson, L. vd. (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (s.793-832). Cambridge University Press.
- Onuoha, F. (2010). Climate Change Population Surge and Resource Overuse in the Lake Chad Area. D. Anthony & J. Wyk (Eds.), *Climate Change and Natural Resources Conflict in Africa* içinde (ss. 23-44). Make Peace Happen Institute for Security Studies.
- Osman-Elasha, B. (t.y.). *Women...In The Shadow of Climate Change*. United Nations. <https://www.un.org/en/chronicle/article/womenin-shadow-climate-change>
- Oxfam (2020). *Confronting Carbon Inequality: Putting climate justice at the heart of the COVID-19 recovery*. Oxam Media Briefing.
- Özmaden, B. (2019). Liberal Felsefenin Sosyal ve Siyasal Yönden Eleştirisi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 52-63.

- Perkins, P. E. (2019). Climate Justice, Gender and Intersectionality. T. Jafry (Ed.), *Routledge Handbook of Climate Justice* içinde (ss. 347-358). Routledge.
- Ponting, C. (2012). *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü* (Çev. A. Başcı). Sabancı Üniversitesi.
- Porter, J.R. vd. (2014). Food security and food production systems. C. B. Field vd. (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 485-533). Cambridge University Press.
- Powers, A. (2012). Sea-Level Rise and Its Impact on Vulnerable States: Four Examples. *La. L. Rev.*, 73,151-173.
- Pörtner, H. vd. (2014). Ocean systems. C. B. Field vd. (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 411-484). Cambridge University Press.
- Prävalie, R. (2014). Nuclear Weapons Tests and Environmental Consequences: A Global Perspective. *Ambio*, 43(6), 729-744.
- Renner, M. (2015). Modern Tehditlerin Tohumları. *Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2015: Sürdürülebilirliğin Önündeki Engellerle Yüzleşmek* (Çev. G. Hotinli) içinde (ss. 3-26). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Revi, A. vd. (2014). Urban areas. C. B. Field vd. (eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 535-612). Cambridge University Press.
- Roy, J. vd. (2018). Sustainable Development, Poverty Eradication and Reducing Inequalities. V. Masson-Delmotte vd. (Eds.), *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*. IPCC
- Sandberg, C.A., Morrow, J.R. & Ziegler, W. (2002). Late Devonian sea-level changes, catastrophic events, and mass extinctions. C. Koeberl & K. G. MacLeod (Eds), *Catastrophic Events and Mass Extinctions: Impacts and Beyond: Boulder, Colorado* içinde (s.473-487). Geological Society of America Special Paper 356.
- Sarıgöl, P. (2020). Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 331-352.
- Settele, J. vd. (2014) Terrestrial and inland water systems. C.B. Field vd. (eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 219-245). Cambridge University Press.
- Siam, M., & Eltahir, E. (2017). Climate Change Enhances Interannual Variability of the Nile River Flow. *Nature Clim Change*, 7, 350-354.
- Shen, J., Chen, J., Algeo, T. J., Yuan, S., Feng , Qinglai Feng,..., Planavsky, N. J. (2019). Evidence for a Prolonged Permian-Triassic Extinction Interval From Global Marine Mercury Records. *Nature Communications*, 10(1563).
- Shiva, V. (2016). *Staying Alive: Women, Ecology and Development* (Rev. ed.). Zed Books.
- Smith, D. & Vivekananda, J. (2007). *A Climate of Conflict: The Links Between Climate Change Peace and War*. International Alert. Jason Print.
- Smith, K.R. vd. (2014). Human health: impacts, adaptation, and co-benefits. C.B. Field vd. (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 709-754). Cambridge University Press.
- Solomon, S., Qin, D., Manning, M., Chen, Z., Marquis, M., Averyt, K.B., Tignor, M. & Miller, H. L. (Eds.). (2007). *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.
- Sulak, H. (2018). İnsan-Doğa İlişisinin Dönüşümü: Tarihsel Bir Perspektif. *Kent Akademisi*, 11 (1), 117-124.

- Szczepanski, M., Sedlar, F. & Shalant, J. (2018). *Bangladesh: A Country Underwater, a Culture on the Move*. NRDC. <https://www.nrdc.org/onearth/bangladesh-country-underwater-culture-move>
- Tang, M. C. (2020). *Why the fight for climate justice is a fight for justice itself*. Landcape News. <https://news.globallandscapesforum.org/46649/why-the-fight-for-climate-justice-is-a-fight-for-justice-itself/>
- Taub, M. ve Stalinski, J. (2020). *From Environmental Racism to Climate Justice*. Gensler Research&Insight. <https://www.gensler.com/blog/from-environmental-racism-to-climate-justice>
- The Declaration of the World Climate Conference (1979). https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8346
- The Keeling Curve (2025). <https://keelingcurve.ucsd.edu/>
- The World Factbook (t.y.a). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bangladesh/>
- The World Factbook (t.y.b). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/tuvalu/#economy>
- Thomas, L. (t.y.). *We Must Protect Vulnerable Communities Alongside The Environment*. The Good Trade. <https://www.thegoodtrade.com/features/environmental-justice>
- Topal, E., Özsoy, N. ve Şahinler, N. (2016). Küresel Isınma ve Arıcılığın Geleceği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 112-120.
- Tubiello, F., Schmidhuber, J., Howden, M., Neofotis P. G., Park, S., Fernandes, E. & Thapa, D. (2008). *Climate Change Response Strategies for Agriculture: Challenges and Opportunities for the 21st Century*. Agriculture and Rural Development Discussion Paper No. 42, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington.
- TÜDAV - Uluslararası Ortak Basın Bildirisi (2018). http://tudav.org/wp-content/uploads/2018/09/Uluslararası_Ortak_Basın_Bildirisi_TÜDAV_zehirli_yabancı_türler2.pdf
- Varma, R. (2021). Bringing Intersectionality to Modern Environmentalism. *The Outdoor Journal*. <https://www.outdoorjournal.com/featured/environment/bringing-intersectionality-to-modern-environmentalism/>
- Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J., ..., Costello, A. (2021). The 2020 report of The Lancet Countdown on health and climate change: responding to converging crises. *Lancet*, 397(10269), 129-170.
- Whyte, K. (2018). Settler Colonialism, Ecology, and Environmental Injustice. *Environment and Society*, 9, 125–144. <https://www.jstor.org/stable/26879582>
- Wood, L. (2015). The Environmental Impacts of Colonialism. *BSU Honors Program Theses and Projects*. 119. https://vc.bridgew.edu/honors_proj/119/
- Wong, P.P., Losada, I. J., Gattuso, J.-P., Hinkel, J., Khattabi, A., McInnes, K. L., Saito, Y. & Sallenger, A. (2014). Coastal systems and low-lying areas. C. B. Field vd. (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (ss. 361-409). Cambridge University Press.
- Yaylı, H. (2006). Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 34, 67-82.
- Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(28), 33-54.
- Zhang, X. (Ed.) (2012). *Phenology and Climate Change*. Rijeka: In Tech.

EXTENDED SUMMARY

Temperatures on the Earth's surface are increasing. Changing climate conditions as a result of this global warming are altering the familiar order of the planet in many ways. The destructive impact of human activities on nature (Ponting, 2012), which started mainly in the hunter-gatherer period and continued in the settled order with agriculture, but showed its strongest and most widespread impact in the time after the Industrial Revolution, has now entered a phase that is difficult to return. Global warming caused by pollutant gases released into the atmosphere due to industrialization and the resulting changes in the climate threaten all species, including humans, and is the most urgent problem at the global level. Global climate change causes various physical changes such as melting glaciers, sea level rise, droughts, floods, spread of epidemics, and these effects trigger problems such as livelihood problems, food insecurity, social tension, less access to usable water, increased health, poverty and migration. The combination of these physical and indirect impacts can lead to violence, lawlessness and conflict (Smith & Vivekananda, 2007:10).

While similar climatic changes have occurred over billions of years of the planet's history, it is striking that the cause of today's changes is human-induced (anthropocene) rather than natural phenomena. The conscious or unconscious interventions of humans on ecological systems have directly caused or accelerated the collapse of the natural balance over the past centuries, whether in primitive communities, tribes, city-states, empires or even modern states. Naturally, ecological imbalance, a theme that is sometimes underestimated and put in the background as an environmental problem, has the power to upset the entire order of society, political, economic, cultural, social and, most importantly, vital existence. In this context, the study aims to analyze the historical, social and ecological origins of the climate crisis and to reveal the effects of human activities (Anthropocene) on nature, the injustices caused by these processes and their current consequences from a multidimensional perspective. While evaluating all these processes, retrospective analysis methods were used to address the effects of human activities (Anthropocene) on nature from a historical perspective, and descriptive analysis methods were used to examine the current effects of these processes on natural resources and society in detail.

For about 4.5 billion years, millions and even trillions of species, including the simplest forms, have found a place on Earth, and more than 99% of them have disappeared at different periods until today. The reasons for these extinctions vary for each species, but scientists agree that there have been five mass extinctions in the history of the world in which more than one species went extinct within the same time period. While there are root causes for these mass extinctions, they have occurred as a result of natural phenomena triggering each other in complex ecological systems, and all species, whether dominant or not, have had a passive position in this process. On the contrary; today, when the acceptance of the claim that we are facing the sixth extinction threat (Barnosky et al., 2011, WWF, 2018) is increasing, humans (*homo sapiens*) are distinguished from others by their active position.

So much so that this factor reached its peak with the Industrial Revolution, and scientists, focusing on the changes caused by anthropogenic activities on the earth and their effects on ecosystems, called this period we are currently in “Anthropocene” and defined a geological epoch (Crutzen 2002; Crutzen & Stoermer 2000). The most destructive of the damages caused by these activities is climate change due to the triggering effects it will cause at the global level. By affecting natural resources such as terrestrial and freshwater ecosystems, water resources, marine systems, coastal systems and low-lying areas, climate change poses pressures and challenges to society through food production systems and other ecosystem products, urban and rural areas, economic sectors and services, health, well-being and community structures, livelihoods and poverty. However, these challenges vary across a range of factors, including geographical location, level of development, economic income, social status, gender and intersectionality, as well as race and ethnicity. This situation can be expressed with the concept of Intersectional Environmentalism (environmental intersectionality). Environmental racism, which came to the fore in the early 1980s with the disproportionate exposure of people of color to environmental hazards in urban, suburban and rural communities and the protests against it, and environmental intersectionalism, which emphasizes an environmental justice approach that takes into account other factors such as gender, race, social status and identity, are parallel to the intersectional climate justice approach (Haddock, 2020; Sarıgöl, 2020; Taub & Stalinski, 2020; Thomas, n.d.; Varma, 2021).

While combating disasters and adapting to new climatic conditions involves various challenges for disadvantaged groups, the ultimate result is that the poor, who bear little responsibility for the climate crisis, bear more burden than those primarily responsible and are more vulnerable to the crisis. In the context of all these factors, disadvantaged groups continue to pay the price of human activities, and specifically the prosperity of developed countries and rich people, by becoming more victimized and vulnerable themselves.

MEKÂNSALLIK, FENOMENOLOJİ VE DEMOKRASİ: KAPSAYICI TASARIMI YENİDEN DÜŞÜNMEK

SPATIALITY, PHENOMENOLOGY AND DEMOCRACY: RETHINKING INCLUSIVE DESIGN

Devran Bengü

İstanbul Arel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü

devranbengu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1193-1711

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.01.2025

Kabul Tarihi:

08.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Demokrasi,
Fenomenoloji,
Mekânsallık,
Mimarlık,
Planlama.

Keywords

Democracy,
Phenomenology,
Spatiality,
Architecture,
Planning.

Bu çalışma, demokratik mekân tasarımına fenomenolojik bir yaklaşım benimseyerek, mekânın yalnızca deneyimlenen bir alan olarak değil, aynı zamanda mekânsallığın çok boyutlu dinamikleri aracılığıyla da anlaşılması gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda mekânsallık, bireyler ve topluluklar tarafından şekillendirilen aidiyet, sosyal etkileşimler, kültürel hafıza ve iletişim süreçlerini kapsayan dinamik bir yapı olarak görülmektedir. Fenomenoloji, mekânın bireyler üzerindeki etkisini anlamak için bir araç olmanın yanı sıra, demokratik değerleri güçlendiren mekânsal normlar ve yaklaşımlar geliştirmek için de bir temel oluşturmaktadır. Makale, mekânsallığın farklı boyutlarının demokratik değerlere nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir. İlk bölüm, mekânsallık ve demokrasi arasındaki ilişkiyi Foucault, Lefebvre, Massey ve Merleau-Ponty gibi teorisyenlerin bakış açılarıyla temellendirmektedir. İkinci bölüm, mekânsallığın öznel, sosyal, kültürel ve iletişimsel boyutlarını ve bunların dinamiklerini sunmaktadır. Üçüncü bölüm, fenomenolojik yöntemlerin demokratik mekân tasarımını geliştirmek için bu dinamikleri nasıl analiz edebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, mekânsal deneyimlere dayalı çok boyutlu bir perspektif geliştirmeyi amaçlayan gelecekteki araştırmalar için teorik bir temel sağlamaktadır. Bu yaklaşım, öznel, sosyal etkileşimin, kültürel değerlerin ve iletişimin demokratik mekân tasarımına dâhil edilmesinin, mekânın demokratik işlevselliğini güçlendirebileceğini öne sürmektedir.

ABSTRACT

This study adopts a phenomenological approach to democratic space design, proposing that space should be understood not only as an experienced domain but also through the multidimensional dynamics of spatiality. In this context, spatiality is seen as a dynamic construct encompassing attachment, social interactions, cultural memory, and communication processes shaped by individuals and communities. Phenomenology serves not only as a means to understand the impact of space on individuals but also as a foundation for developing spatial norms and approaches that reinforce democratic values. The article explores how different dimensions of spatiality contribute to democratic values. The first section grounds the relationship between spatiality and democracy within the perspectives of theorists such as Foucault, Lefebvre, Massey, and Merleau-Ponty. The second section presents the subjective, social, cultural, and communicative dimensions of spatiality and their dynamics. The third section demonstrates how phenomenological methods can analyze these dynamics to enhance democratic space design. Ultimately, this study provides a theoretical foundation for future research, aiming to develop a multidimensional perspective based on spatial experiences. This approach suggests that incorporating subjectivity, social interaction, cultural values, and communication in democratic space design can strengthen the democratic functionality of space.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613972>

Atıf/Cite as: Bengü, D. (2025). Mekânsallık, fenomenoloji ve demokrasi: kapsayıcı tasarımı yeniden düşünmek. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1469-1492.

Giriş

Bu çalışma, mekânsallığın bireyler ve topluluklarla kurduğu ilişkiler üzerinden demokratik değerlerin mekânda nasıl desteklenebileceğini incelemektedir. Mekânsallık, öznel deneyimlerin, toplumsal etkileşimlerin, kültürel anlamların ve iletişimsel süreçlerin şekillendirdiği çok boyutlu ve karmaşık bir yapıdır. Bu bağlamda fenomenolojik yaklaşımlar, mekânın bu boyutlarını derinlemesine anlamamıza olanak tanıyan temel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışmada mekânsallık ve demokrasi ilişkisini derinlemesine incelemek için seçilen teorik çerçeve, mekânı yalnızca fiziksel bir çevre olmanın ötesinde toplumsal, politik ve fenomenolojik süreçlerin bir bileşkesi olarak tanımlayan teorisyenlerin katkılarına dayanmaktadır. Lefebvre'nin (1991) mekânın toplumsal ilişkiler ve üretim süreçleri içindeki dinamiklerini vurgulayan yaklaşımı, demokratik katılımın mekân üzerindeki etkisini anlamaya yardımcı olurken; Foucault'nun (1995, 2003) mekân ve iktidar arasındaki ilişkiyi irdelleyen analizleri, demokratik mekânların özgürlük ve denetim mekanizmaları arasındaki gerilimlerini açığa çıkarmaktadır. Merleau-Ponty'nin (1962, 2012) fenomenolojik yaklaşımı, mekânın bireylerin bedensel ve algısal deneyimleri üzerindeki etkilerini ortaya koyarak demokratik mekânların kişisel deneyimler aracılığıyla nasıl anlam kazandığını açıklamaktadır. Massey (1994, 2005) ise mekânı sosyal çeşitlilik, diyalog ve toplumsal katılım açısından değerlendirerek, demokratik süreçlerin mekân aracılığıyla nasıl güçlendirilebileceğini göstermektedir. Bu teorik perspektiflerin bir arada ele alınması, demokratik mekân tasarımının çok boyutlu ve dinamik yapısını kavramak için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Fenomenoloji, bu çalışmada hem kuramsal bir perspektif hem de analitik bir yöntem olarak benimsenmiştir. Kuramsal düzlemde fenomenoloji, mekânın bireyler üzerindeki duygusal ve deneyimsel etkilerini merkeze alarak mekânsallık kavramının öznellik temelinde derinlemesine anlaşılmasını sağlar (Husserl, 1983; Heidegger, 1962; Merleau-Ponty, 1962). Metodolojik düzeyde ise fenomenoloji, mekânsal dinamiklerin bireylerin ve toplulukların algıları, deneyimleri ve etkileşimleri üzerinden analiz edilmesine imkân veren güçlü bir araçtır (Seamon, 1979, 2000; Giorgi, 2009). Bu çift yönlü kullanım sayesinde, mekânın demokratik değerleri destekleyen bileşenlerini belirlemek ve bunları mimari ve kentsel tasarım süreçlerine entegre etmek mümkün hal hâle gelmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, mekânsallığın çok boyutlu yapısını belirginleştirerek, bu boyutlara ait bileşenlerin demokratik mekânların tasarım ve planlamasında nasıl kullanılabileceğini incelemektir. Çalışma, mekânın demokratik değerlerle kurduğu ilişkide mekânsallık kavramının ve boyutlarının rolünü anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, bireylerin öznel deneyimlerinin, toplumsal etkileşimlerinin, mekândaki aidiyet duygusunun, kültürel bellek ve toplumsal bağların tasarım sürecine entegrasyonunun önemi vurgulanmaktadır. Mekânsallık teorisyenlerinin mekânın çok boyutlu yapısına dair öne sürdüğü temel boyutlar, bu araştırmanın odak noktalarını oluşturmaktadır. Fenomenolojik analizlerin sağladığı kuramsal yaklaşımla mekânsallık dinamikleri incelenmekte ve bu dinamiklerin mimarlık ve kentsel tasarımda fenomenolojik yaklaşımlarla uygulanabilir stratejilerde nasıl değerlendirilebileceği ele alınmaktadır.

Bu çalışmada öne sürülen hipotez, demokratik mekân tasarımına yönelik olarak fenomenolojinin, mekân deneyimlerinden öteye geçerek mekânsallık dinamikleri bağlamında bireylerin deneyimlerine odaklanması gerektiğini savunmaktadır. Demokratik değerleri destekleyen mekânların oluşturulabilmesinde, fenomenolojik analizlerin sağladığı kuramsal zeminin, mekânın çok boyutlu yapısındaki dinamiklerin ölçülebilmesini sağlayabileceği ve böylelikle mekânsallığın farklı boyutlarında geliştirilmiş normların oluşturulmasına imkân tanıyabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, demokratik mekân tasarımları için fenomenolojiyi bir analiz aracı olarak ele alırken, aynı zamanda saha araştırmalarına yönelik kavramsal bir temel sunmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada, öncelikle mekânsallık kavramının teorik temelleri incelenmiştir. Foucault (1980), Lefebvre (1991), Massey (2005) ve Merleau-Ponty (2012) gibi teorisyenlerin mekânsallık kavramına yaklaşımları ve bu kavramın demokrasi ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Bu çalışmada birden fazla teorisyenin kavramsal katkıları, mekânsallığın çok katmanlı yapısını ve demokrasi ile olan ilişkisini anlamak amacıyla bir araya getirilmiştir. Foucault, Lefebvre, Massey ve Merleau-Ponty gibi teorisyenlerin mekânı toplumsal, kültürel ve politik ilişkiler bağlamında ele alışı, mekânsallığın demokratik değerlerle etkileşimini anlamamız için önemli perspektifler sunmaktadır. Bu teorik çerçeve sayesinde, çalışma mekânsallık kavramını farklı boyutlarıyla analiz ederek özgün bir metodoloji geliştirmeyi hedeflemiştir. Çalışma, derleme niteliğinde olmayıp, metodoloji altyapısı da sunmaya çalışan bütüncül bir kuramsal çerçeve ortaya koymaktadır. Foucault'nun mekânın iktidar ilişkileri üzerindeki etkisi, Lefebvre'nin mekânın üretimi ve toplumsal boyutu, Massey'in mekânın çoklu

kimlikleri ve dinamik yapısı ve Merleau-Ponty'nin mekân ile beden arasındaki ilişkiye yönelik fenomenolojik yaklaşımı, çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır. Bu teorik arka plan, mekânsallığın boyutlarını anlamak ve mekânsal demokrasiyi destekleyebilecek normları tartışmayı sağlayabilecek dinamikleri tanımlamak için kritik bir rol oynamaktadır.

Ardından, fenomenolojik yaklaşımlar bağlamında mekânsallığın dört ana boyutu (özel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel) ele alınarak, her bir boyutun mekânsal demokrasiyi destekleyebilecek dinamikleri detaylandırılmıştır. Husserl (1913), Heidegger (1927) ve Merleau-Ponty (2012) gibi fenomenolojinin temel teorisyenlerinin ve çağdaş takipçilerinin çalışmaları, bu metodolojiye yönelik yaklaşımın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Mekânsallığın belirlenen dinamiklerinin fenomenolojik yöntemler aracılığıyla mekân tasarımlarına nasıl entegre edilebileceği ve bu entegrasyonun demokratik değerlere nasıl katkı sağlayabileceği kuramsal bir çerçevede ortaya konulmuştur.

Bu araştırma, mimarlık ve kentsel tasarım alanlarında demokratik değerleri güçlendirecek mekânların yaratılmasına yönelik bir metodoloji sunmakta ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi alanların sunduğu perspektiflerin mekânsal demokrasiye katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Bu çalışma, doğrudan bir ampirik veri analizi veya saha araştırması yürütmekte, mekânsallık ve demokrasi arasındaki ilişkiyi kuramsal düzeyde ele almaktadır. Fenomenolojik analizler üzerine inşa edilen bu kuramsal çerçeve, gelecekte yapılacak ampirik çalışmalar için bir temel sunmaktadır. Dolayısıyla, çalışmanın amacı belirli fiziksel mekânsal unsurların bireyler üzerindeki doğrudan etkilerini ölçmek veya bu unsurların fenomenolojik deneyime nasıl yansıdığını betimlemek değildir. Bunun yerine, mekânsallığın bireyin özel deneyimleri, toplumsal etkileşimleri ve demokratik süreçlere katılımı üzerindeki etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınmaktadır. Mekânın yalnızca fiziksel özellikleriyle değil, birey ve topluluklar tarafından nasıl deneyimlendiğiyle anlam kazandığı göz önünde bulundurulduğunda, fenomenolojik bir yaklaşımla mekânsallık analizinin nesne merkezli bir incelemeden ziyade, öznellik, bedenleşmiş deneyim ve ilişkisel mekânsallık çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, çalışma, demokratik mekânların oluşturulmasına yönelik stratejik yaklaşımlar geliştirebilmek adına mekânsal demokrasinin kuramsal boyutlarını tartışmaya açan analitik bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

Mekânsallık Kavramının Tanımı ve Teorik Çerçeve

Mekânsallık, mekânı, bir boşluk değil; toplumsal ilişkilerin üretildiği, yeniden biçimlendiği ve sosyal dinamiklerin etkileşimde bulunduğu ortam olarak değerlendirmemizi sağlayan karmaşık bir süreçtir. Mendel'in "demokrasi mekânsaldır" iddiası ve Touraine'in demokrasiyi bireylerin özgürleşmesi ve toplumsal katılımı ile güçlendirilmesi gereken bir süreç olarak ele alması, mekânsallığın bu bağlamda önemini pekiştirir (Mendel, 2019; Touraine, 2000, 2007, 2020). Bu çalışma, mekânın toplumsal yapı, bireysel deneyim ve iktidar ilişkileri üzerinden nasıl şekillendiğini araştırarak, demokratik değerleri destekleyen mekânsal pratiklerin geliştirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ele alınan Michel Foucault, Henri Lefebvre, Doreen Massey, Maurice Merleau-Ponty, David Seamon ve Nigel Thrift gibi teorisyenler, mekânsallığın bireylerin aidiyet, katılım ve sosyal etkileşimlerini nasıl güçlendirebileceğine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Böylece mekânsallığın toplumsal, bireysel ve fenomenolojik boyutları ele alınarak, demokratik süreçlerle ilişkisi kuramsal bir çerçevede tartışılabilmektedir.

Bu çalışma açıklayıcı bir çoğulculuk benimser. Foucault'nun mekân-iktidar çözümlemeleri, demokratik mekânsallığın disiplin mekanizmaları, yönetimsellik (governmentality) ve biyopolitika ekseninde nasıl kurulduğunu gösterir (Foucault, 1979, 1995, 2003; Elden, 2007). Lefebvre'nin "mekânın toplumsal üretimi" tezi, bu güç ilişkilerinin algılanan/temsil edilen/yaşanan mekân üçlemesinde hangi morfolojik ve pratik karşılıklara kavuştuğunu açığa çıkarır (Lefebvre, 1991; Elden, 2004; Merrifield, 2006; Soja, 1996). Merleau-Ponty'nin beden fenomenolojisi ise bu koşulların gündelik yaşamda bedensel yönelim, hareket eğilimi ve algısal eşikler üzerinden nasıl deneyimlendiğini kavranabilir hâle getirir (Merleau-Ponty, 1962, 1968; Casey, 1997; Seamon, 1979). Böylece yapısal güç ilişkileri ile yaşantısal ufuk, ölçekler arası bir işbölümü içinde eklemlenir: Foucault ve Lefebvre kurumsal yapılarda ve bunları birbirine bağlayan ağ ilişkilerinde açıcı/kısıtlayıcı koşulları görünür kılarken, Merleau-Ponty özel deneyimin kuruluşunu ortaya koyar (Anderson & Harrison, 2010; McCormack, 2003; Thrift, 2008). Fenomenoloji bu çerçeveye özellikle yakındır: Lefebvre'nin "yaşanan mekân" katmanıyla doğrudan temas kurar ve Foucault'nun iktidar düzenlemelerinin gündelik hayatta nasıl deneyimlendiğini

bedensel/duyusal deneyim aracılığıyla kavranabilir kılar; böylece yapısal koşulların bireysel ve kolektif yaşantılardaki karşılığını çözümlemeye imkân verir (Merleau-Ponty, 1962; Seamon, 1979; Casey, 1997; Anderson & Harrison, 2010; McCormack, 2003). Bu konumlanma, epistemolojik farklılıkları bir çatışma değil, tamamlayıcı bir çoğulluk olarak ele alır ve demokratik mekân tasarımının gerek koşullarını hem kentsel ve kurumsal düzenlemelerde geçirgenlik, çoğulluk ve gözetim baskısını azaltan açıklık, hem de kullanıcı deneyiminde bedensel serbestlik, duyusal zenginlik ve etkileşim olanakları olarak iki düzeyde tanımlar.

Bu çerçeve, kamusal alanı yalnızca ayrı/özel kanaatlerin toplamı olarak değil, bilgiye erişimin ve yurttaşlar arası iletişimin mümkün olduğu ortak bir dünyada müzakereyle oluşan bir süreç olarak ele alır (Calhoun, 1993; 2005). Bu yaklaşım, kamusal yaşamın görünürlük düzenleri (aleniyet, erişilebilirlik, izlenebilirlik) tarafından kurulduğunu vurgulayan görüşle uyumludur (Brighenti, 2010). Makro düzeyde, kurumsal düzenlemeler ve bunları birbirine bağlayan ağ ilişkileri kamusal açıklığın eşiğini belirler; mikro düzeyde, fenomenoloji bu eşiğin bedensel yönelim, karşılaşma ve duyusal eşikler üzerinden nasıl deneyimlendiğini kavranabilir hâle getirir. Böylece demokratik mekân, hem bilgi akışını ve eşit söz hakkını güçlendiren kamusal görünürlük düzenleriyle, hem de bu düzenlerin gündelik deneyimdeki karşılıklarıyla birlikte düşünülür.

Henri Lefebvre: Mekânın Toplumsal Üretimi ve Demokrasi

Henri Lefebvre, mekânı fiziksel değil, toplumsal ilişkiler ve güç dinamikleriyle yeniden üretilen bir “sosyal ürün” olarak tanımlar (Lefebvre, 1991). Mekân, ilişkiler, toplumsal yapılar ve iktidar dinamiklerinin kesişiminde, demokratik değerlerin desteklenebileceği bir süreçtir (Merrifield, 2006; Shields, 1999). Lefebvre’nin mekânsallık anlayışı, mekânın toplumsal üretimini ve bireylerin mekâna yüklediği öznel anlamları anlama açısından önemli bir fenomenolojik katkı sunar. Bireylerin mekânı deneyimleme biçimleri, mekânın çok katmanlı yapısının ve sosyal olarak üretilmiş boyutlarının bireysel algılara etkisini ortaya koyar (Soja, 1996; Thrift, 2008).

Lefebvre, mekânı *algılanan mekân*, *temsil edilen mekân* ve *yaşanan mekân* olmak üzere üç boyutta ele alır. Bu yapı, demokratik mekânların bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve ifade özgürlüğüne olanak tanıyan alanlar olarak nasıl kurgulanabileceğine dair perspektifler sunar (Lefebvre, 1991; Elden, 2004).

Algılanan mekân, bireylerin gündelik yaşamda deneyimledikleri işlevsel ve somut mekândır; bedensel ve duyusal algılarla şekillenen bu mekânda, güvenli erişim ve hareket özgürlüğü sağlanmalıdır (Lefebvre, 1991). Algılanan mekânın bireyler tarafından deneyimlenme biçimi, mekânın toplumsal üretimine bireysel katkılar sunar. Thrift’in temsil ötesi teorileri (2008), McCormack’ın (2003) ve Latham ile McCormack’ın (2009) mekânsal pratikler ve görsel/duyusal dinamikler aracılığıyla mekânın yeniden üretimini açıklayan çalışmaları, algılanan mekânın bireylerin günlük etkileşimleriyle nasıl dinamik hâle geldiğini açıklar. Bu perspektif, bireylerin mekânsal etkileşimlerinin toplumsal katılımı nasıl desteklediğini anlamamıza olanak tanır.

Temsil edilen mekân, mimarlar, plancılar ve karar alıcılar tarafından oluşturulan soyut ve kavramsal bir yapıdır. İdeolojik yapılar ve güç ilişkilerince şekillenen bu mekân, toplumsal çeşitliliğin yansıtılmasını sağlamalıdır (Elden, 2004; Stanek, 2011). Lefebvre, demokratik olarak temsil edilen mekânın, bireylerin kimliklerini, toplumsal taleplerini ve değerlerini yansıtan bir katılımcı tasarım süreci ile mümkün olabileceğini savunur. Anderson ve Harrison’un (2010) temsil ötesi yaklaşımları, soyut tasarımların bireylerin somut deneyimlerine nasıl dönüştürülebileceğini açıklayarak Lefebvre’nin görüşlerini tamamlar. Bu bağlamda, temsil edilen mekân, bireylerin mekânsal deneyimlerini yaratma kapasiteleriyle birlikte, mekâna yüklenen öznel anlamların toplumsal bağlamlarla nasıl iç içe geçtiğini yansıtır (Merleau-Ponty, 1962; Seamon, 1979; Anderson ve Harrison, 2010). Böyle bir dönüşüm, bireylerin soyut mekân tasarımlarını somut deneyimlere dönüştürerek demokratik bir mekânın nasıl şekillenebileceğine dair önemli bir kavrayış sunar.

Yaşanan mekân, bireylerin mekânda kendi deneyimlerini ve anlamlarını oluşturdukları, duygusal ve sosyal bağlar kurdukları boyuttur. Anılar, kimlikler ve toplumsal aidiyetler bu mekânda somutlaşır. Lefebvre’ye göre, yaşanan mekân toplumsal bağları güçlendiren ve bireylerin kendilerini özgürce ifade edebileceği bir demokratik alan yaratır (Lefebvre, 1991; Soja, 1996; Merrifield, 2006). Thrift (2008), Anderson ile Harrison (2010) ve Latham ile McCormack (2009), yaşanan mekânın ritmik pratikler, görselleştirme ve kolektif etkileşimlerle sürekli yeniden üretildiğini vurgular. Fenomenolojik bir bakış açısıyla, yaşanan mekân bireylerin mekâna yüklediği öznel anlamların ve kolektif deneyimlerin birleşimidir (Merleau-Ponty, 1962; Seamon, 1979, 1980; Stanek, 2011; Tuan, 1990).

Lefebvre'nin mekân anlayışı, demokratik mekânların tasarımında erişilebilirlik, toplumsal temsil ve bireysel deneyimlerin dengeli bir şekilde ele alınmasını gerektirir (Elden, 2004; Merrifield, 2006). McCormack (2003), Anderson ile Harrison (2010) ve Latham ile McCormack (2009) temsil ötesi yaklaşımları, bireylerin günlük pratikleri ve görselleştirme süreçleri aracılığıyla demokratik mekânların inşasına güçlü kuramsal destek sunar. Bu anlayış, toplumsal katılım, ifade özgürlüğü ve aidiyetin desteklenmesi gereken mekânların tasarımına yönelik çok boyutlu bir çerçeve sağlar.

Michel Foucault: Mekân, İktidar ve Demokratik Alanların Gerekliliği

Michel Foucault, mekânı bireyler üzerindeki iktidarın uygulanmasını sağlayan bir araç olarak görür. Mekân, bireylerin gözlemlenmesi ve disipline edilmesi amacıyla tasarlanan bir kontrol alanıdır (Foucault, 1995; Foucault, 1979; Rabinow, 1984). Bu yaklaşım, demokratik mekânların bireyler üzerindeki baskıyı azaltarak özgür ifade ve katılımı desteklemesi gerektiğini ortaya koyar (Philo, 2000). Elden'in *governmentality* kavramına katkıları, mekânın denetim ve düzenleme gücü aracılığıyla toplumsal kontrolü nasıl sağladığını derinleştirir (Elden, 2007; Foucault, 1979; McKinlay ve Starkey, 1998).

Foucault'nun *panoptikon* modeli, iktidarın mekân aracılığıyla bireylerin davranışlarını disipline etme ve şekillendirme gücünü ortaya koyar. Bu düzenleme, bireylerin özgürce katılımında bulunmasını engelleyebilecek baskıcı bir ortam yaratır (Foucault, 1995; Flynn, 2005). Elden (2007), *governmentality*'nin mekânsal örgütlenme yoluyla toplumsal düzeni nasıl sağladığını vurgulayarak, demokratik mekânın bu gözlem baskısından kurtulmuş, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe açık bir alan olması gerektiğini belirtir. Bu çerçevede, demokratik mekânların bireylerin hem eylemsel hem de zihinsel özgürlüklerini deneyimleyebilecekleri bir ortam sunması kritik bir öneme sahiptir.

Foucault'nun *biyoiktidar* kavramı, mekânın bireylerin bedenleri ve yaşamları üzerindeki kontrol gücüne işaret eder. Bu bağlamda, bireylerin güvenlik ve kişisel özgürlük algıları mekân deneyimleriyle doğrudan ilişkilidir (Foucault, 1979, 2003; Rabinow, 1984). Demokratik mekânların, bireylerin güvende hissetmelerini ve ifade özgürlüğünü deneyimlemelerini sağlaması gereklidir (Agamben, 1998). Bu anlayış, fenomenolojik bir perspektifte mekânın bireyler üzerindeki kontrol edici etkisi ile özgürlük deneyimi arasındaki dengeyi anlamayı mümkün kılar.

Foucault'nun mekânsal analizleri, Massey'in (1991) mekânı, farklı toplumsal grupların birlikte yaşayabildiği bir ortam olarak ele alan görüşleriyle birleşir. Mekânın iletişimsel boyutunun bireylerin kendilerini ifade etme ve iletişim özgürlüğünü desteklemesi, demokratik değerlerle uyumludur. Deleuze (1992) ile Crampton ve Elden (2007) bu bağlamda, Foucault'nun analizlerini genişleterek mekânın öznel ve toplumsal deneyimleri şekillendiren demokratik ve özgürleştirici potansiyelini vurgular. Bu çerçeve, mekânın iktidar ile özgürlük arasındaki ilişkisini anlamada güçlü bir kuramsal temel sunar.

Doreen Massey: Mekânda Çeşitlilik ve Demokratik Katılım

Doreen Massey, mekânı durağan bir yapı olarak değil, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler aracılığıyla sürekli biçimlenen dinamik bir süreç olarak tanımlar (Massey, 2005). Bu yaklaşım, mekânın yalnızca inşa edilen işlevsel bir alan değil, farklı kimliklerin ve toplumsal geçmişlerin bir arada bulunabildiği sosyal bir alan olarak anlaşılmasını sağlar. Massey'e göre, demokratik mekânlar, çeşitlilik ve sosyal etkileşimi teşvik ederek bireylerin kimliklerini özgürce ifade edebildiği ve toplumsal diyalog kurabildiği bir ortam sunar (Massey, 1994). Bu durum, bireylerin sosyal bağlar kurmasını, kolektif aidiyet hissinin geliştirilmesini ve toplumsal hafızayı güçlendirmesini sağlar (Merrifield, 2013).

Mekânın toplumsal adalet ve eşitlik ilkeleriyle ilişkisini ele alan Massey, sosyal ve kültürel farklılıkların mekânsal organizasyon içinde görünür hâle geldiğini vurgular (Massey, 2013). Böylece demokratik mekânlar, sosyal eşitliği destekler ve toplumsal süreçlere katılımı kolaylaştırır (Harvey, 2000). Bu açıdan, mekânın iletişimsel boyutu, bireylerin kamusal alanda kendilerini ifade etme becerisiyle, farklı topluluklar arasında etkileşim ve anlayışı teşvik eder (Crampton ve Elden, 2007). McCormack'ın (2003, 2008) temsil ötesi yaklaşımı, mekânın bireyler arası etkileşim ve sosyal bağları güçlendiren bir deneyim alanı olarak sürekli biçimde yeniden üretildiğini açıklarken, Massey'nin mekânsal çeşitlilik anlayışıyla güçlü bir bağ kurar. Massey, demokratik mekânların bu özelliğinin kültürel karşılaşmalar ve toplumsal uyum için bir zemin sunduğunu belirtir (Massey, 2005). Benzer şekilde,

Anderson ve Harrison'un (2010) ve McCormack'ın (2008) mekânın dinamik yapısını vurgulayan analizleri, demokratik bir mekânın bireylerin bedensel ve duysal deneyimleri aracılığıyla çeşitliliği nasıl destekleyebileceğine dair kuramsal bir çerçeve sunar.

Massey'nin mekân ve toplumsal katılım anlayışı, fenomenolojik açıdan da değerli bir katkı sunar. Mekân, bireylerin öznel deneyimlerini zenginleştirirken, aidiyet ve kimlik oluşumunu destekleyen bir deneyim alanına dönüşür (Harvey, 2000; Merrifield, 2013). McCormack (2003) ile Anderson ve Harrison (2010), fenomenolojik perspektifte, mekânın bireylerin bedensel algılar ve sosyal etkileşimler yoluyla nasıl dinamik bir şekilde deneyimlendiğini açıklayarak Massey'nin mekânın demokratik değerleri güçlendiren bir alan olduğu fikrini destekler. Farklı sosyal grupların bir araya gelebildiği mekânlar, bireylerin mekânda var olma deneyimini derinleştirir ve mekânı demokratik değerlerin güçlendiği bir alan hâline getirir. Massey'nin (1994, 2005) mekânı, küresel etkileşimler ağı bağlamında, sosyal çeşitliliğe ve etkileşime açık bir yapı olarak tanımlaması, demokratik mekânların dinamik ve kapsayıcı bir yapıya sahip olması gerekliliğini vurgular.

Maurice Merleau-Ponty: Beden, Algı ve Demokratik Mekân

Maurice Merleau-Ponty, mekânı bireylerin bedenleri aracılığıyla deneyimledikleri, öznel bir varoluş alanı olarak tanımlar. Mekânsal algı, bireyin bedeniyle mekân arasında kurduğu anlamlı ve etkileşimli bağın ürünü olup, mekânı birey için kişisel bir anlam alanına dönüştürür (Merleau-Ponty, 1962). Bu bağlamda demokratik mekânlar, bireylerin bedensel ve algısal ihtiyaçlarını karşılayarak kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir deneyim alanı sunmalıdır (Merleau-Ponty, 1968).

Merleau-Ponty (2012)'ye göre, beden ve mekân arasındaki ilişki, bireylerin dünyayı bedensel deneyimleri aracılığıyla anlamlandırdığı gerçeğine dayanır. Benzer şekilde, McCormack (2008), mekânın duysal algılar ve bedensel hareketlerle şekillenerek kimlik ve aidiyet duygularını destekleyen bir alan hâline geldiğini savunur. Anderson ve Harrison (2010) ile McCormack (2008), bireylerin mekânı duysal ve bedensel deneyimlerle nasıl dinamik olarak yeniden ürettiğini vurgulayarak, demokratik mekânların duysal zenginlik ve bedensel özgürlük sunan bir yapı olarak tasarlanması gerektiğini belirtir. McCormack (2003), mekânın bireyler arası etkileşim ve sosyal bağlar üzerinden şekillendiğini, bireylerin mekânı sürekli yeniden üreten bir süreç içinde deneyimlediğini savunur. Demokratik mekânlar, bu süreçleri destekleyerek bireylerin hem özgürlük hem de aidiyet hissini pekiştirebilir.

Umbelino'nun (2017) mekânsal belleğe dair çalışmaları, mekânın yalnızca fiziksel bir ortam değil, bireylerin bedensel hafızasıyla anlam kazanan bir deneyim alanı olduğunu gösterir. Casey (1997) ise mekânın bireyler tarafından öznel deneyimler üzerinden anlamlandırılmasının, mekânı kişisel ve toplumsal anlamların bulunduğu bir alan hâline getirdiğini vurgular. Demokratik bir mekân, bireylerin duysal zenginlik sunan bir çevrede kendi mekânsal deneyimlerini inşa etmelerine ve mekânda var olma duygusunu derinleştirmelerine olanak tanır. Bu tür bir mekân, bireylerin öznel anlamlar bulmasını ve toplumsal katılımın mekânsal temellerini destekler.

Mekân, aynı zamanda toplumsal bağlamın şekillendiği ve bireylerin sosyal ilişkiler kurarak aidiyet geliştirdiği bir alan olarak işlev görür. Bu perspektifte demokratik mekânlar, bireylerin toplumsal kimliklerini güçlendirdiği, ifade özgürlüğünü desteklediği ve toplumsal katılım sağladığı bir deneyim alanı sunar (Merleau-Ponty, 1968). Merleau-Ponty'nin fenomenolojik bakışı, McCormack (2003) ile Anderson ve Harrison'un (2010) temsil ötesi yaklaşımlarıyla birleşerek, demokratik mekânların bireylerin bedensel ve algısal deneyimlerine duyarlı olması gerektiğini vurgular. Bu tür mekânlar, bireylerin öznel olarak bedensel hareketlerini özgürleştirir, özgür ve güvende hissetmelerine olanak tanır. Böylelikle mekân toplumsal uyumu destekleyen bir yapıya dönüşür (Merleau-Ponty, 2012).

David Seamon: Yaşam Alanı, Sosyal Bağlar ve Demokratik Mekân

David Seamon, mekânı bireylerin günlük yaşamları, sosyal etkileşimleri ve alışkanlıkları aracılığıyla anlam kazanan bir fenomen olarak ele alır. Ona göre mekân, bireylerin kimlik, aidiyet ve topluluk duygularını güçlendiren, duysal ve sosyal bağlarla şekillenen bir deneyim alanıdır (Seamon, 1979). Seamon'un *yaşam alanı* (lifeworld), *mekân-insan dansı* (place ballet) ve *çevresel bedenlenme* (environmental embodiment) kavramları, demokratik mekânların bireylerin toplumsal bağlarını ve özgür ifade alanlarını nasıl desteklemesi gerektiğini açıklayan güçlü bir fenomenolojik çerçeve sunar (Seamon, 1979, 1980, 2023a).

Yaşam alanı, bireylerin mekânda kendilerini güvende hissettiği, sosyal bağlar kurduğu ve alışkanlıklarıyla anlam kazandırdığı bir ortamdır. Bu kavram, mekânın bireyler için yalnızca fiziksel değil, öznel bir anlam taşıyan bir varoluş alanı olarak işlev görmesini sağlar (Seamon, 1979). Demokratik mekânlar, bu ihtiyaçlara yanıt vererek bireylerin kendilerini ifade edebilecekleri güvenli ve özgür alanlar sunmalıdır. Seamon'un bu yaklaşımı, mekânın bireyler üzerindeki öznel etkisini ve toplumsal bağlamını netleştirir.

Mekân-insan dansı, bireylerin mekânda tekrar eden hareketleri ve sosyal etkileşimleriyle oluşan ritmik bir akışı ifade eder. Bu süreç, bireylerin topluluk duygusunu pekiştirerek sosyal bağlarını güçlendirmesini vurgular (Seamon, 1980). Demokratik mekânlar, bireylerin bu tür ritmik etkileşimlerle topluluk duygusunu geliştirebileceği ortamlar sunarak, bireylerin birlikte var olma deneyimlerini desteklemelidir.

Çevresel bedenlenme, mekânın bireylerin bedensel deneyimleri ve duysal algıları üzerinden bütüncül bir anlam kazandığını açıklar. Bu kavram, bireylerin mekânda bedensel ve duysal bir uyum içinde var olmasını destekler (Seamon, 2023a). Demokratik mekânlar, bireylerin bedensel ve duysal ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde tasarlanmalı, onların kendilerini güvende ve özgür hissetmelerine olanak tanımalıdır.

Seamon'un fenomenolojik çerçevesi, demokratik mekânların bireylerin kendilerini özgürce ifade ettiği, toplumsal bağlar kurduğu ve aidiyet geliştirdiği, duysal ve sosyal açıdan zengin birer deneyim alanı olarak tasarlanması gerektiğini vurgular. Bu anlayış, mekânın bireyler ve topluluklar için sosyal, kültürel ve iletişimsel bağlamda birleştirici bir unsur olmasını mümkün kılar (Seamon, 1979; 1980; 2023a).

Nigel Thrift: Temsil Ötesi Teori ve Demokratik Mekânın Dinamik Yapısı

Nigel Thrift, mekânı sabit bir yapıdan ziyade, bireylerin gündelik pratikleri, bedensel deneyimleri ve duysal etkileşimleriyle sürekli olarak yeniden biçimlenen dinamik bir süreç olarak tanımlar. *Temsil Ötesi Teori* (Non-Representational Theory) çerçevesinde, mekânın bireylerin bedensel hareketleri ve toplumsal etkileşimleriyle şekillenen bir fenomen olduğunu savunur (Thrift, 2008). Bu yaklaşım, demokratik mekânların bireyler arası sosyal bağları güçlendiren ve topluluklar arası diyalogu teşvik eden bir yapı olarak tasarlanması gerektiğini ortaya koyar. Thrift'in yorumları, mekânın duysal deneyimler ve performatif eylemler aracılığıyla sürekli yeniden üretildiğini savunan diğer çalışmalarla da örtüşmektedir (Uysal ve Güngör, 2016).

Thrift'in mekânsallık anlayışı üç temel yaklaşımı kapsar: bedensel ve duysal etkileşimler, gündelik pratikler ve sosyal katılım, ve katılımcı mekân algısı. İlk olarak, Thrift, mekânın bireylerin duysal ve bedensel deneyimlerinden türeyen bir anlam taşıdığını vurgular (Thrift, 2008). Anderson ve Harrison (2010), mekânın duysal deneyimler ve ritmik hareketlerle sürekli olarak yeniden üretildiğini savunarak, demokratik mekânların bireylerin kendilerini bedensel, duysal ve duysal olarak özgür hissedebilecekleri alanlar sunması gerektiğini belirtir. Bu perspektif, mekânın öznel boyutunu demokratik değerlerle ilişkilendirir.

İkinci olarak, Thrift'e göre mekân, bireylerin gündelik pratikleri ve toplumsal etkileşimleri aracılığıyla sürekli biçimlenir; böylece mekân, bireylerin toplumsal anlamlar yüklediği dinamik bir alan hâline gelir (Thrift, 2008). McCormack (2003), bu süreçlerin mekânın ritmik ve performatif boyutlarıyla nasıl dinamik hâle geldiğini açıklar. Demokratik mekânlar, bireylerin bir araya gelip sosyal ilişkiler kurmasına olanak tanıyan ve bu etkileşimler aracılığıyla toplumsal katılımı güçlendiren ortamlar sunmalıdır. Bu, mekânın sosyal ve toplumsal boyutunu öne çıkarır ve onun bir yeniden üretim süreci olduğunu vurgular.

Son olarak, Thrift, mekânın bireylerin etkileşimleri ve katılımı yoluyla anlam kazandığını savunur (Thrift, 2008). Demokratik bir mekân, bireylerin özgürce kendilerini ifade edebildikleri ve toplumsal çeşitliliği kabul eden bir yapı sunmalıdır. Anderson ve Harrison'un (2010) mekânın sürekli bir oluş süreci olduğunu vurgulayan çalışmaları, Thrift'in demokratik mekân anlayışını daha geniş bir çerçeveye oturtur.

Thrift'in temsil ötesi teorisi, demokratik mekânların bireylerin bedensel ve duysal deneyimlerini, gündelik pratiklerini ve sosyal etkileşimlerini desteklemesi gerektiğini savunur. Bu mekânlar, bireylerin özgürce hareket ettiği, toplumsal katılımın teşvik edildiği ve farklı algısal deneyimlere olanak tanıyan dinamik yapılar olarak kurgulanmalıdır. Thrift'in anlayışı, mekânın dinamik doğasını vurgularken, demokratik değerleri destekleyen mekânsal tasarımlar için kapsamlı bir fenomenolojik çerçeve sunar (Thrift, 2008; Anderson ve Harrison, 2010; McCormack, 2003).

Her bir teorisyen, mekânsallık kavramını kendi özgün perspektifleri doğrultusunda ele alarak, mekânın yalnızca yapısal somut bir varlık olmadığını; toplumsal dinamiklerin, kimlik oluşumunun, bireysel ifadelerin ve sosyal bağların şekillendiği bir deneyim alanı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, mekân, bireylerin kendilerini ifade edebileceği, toplumsal bağlar kurabileceği ve demokratik katılım süreçlerine aktif olarak dâhil olabileceği bir alan olarak yeniden tanımlanmaktadır.

Teorisyenlerin yaklaşımları, mekânsallığın demokratik değerlerin inşasında ve toplumsal bağların güçlendirilmesinde nasıl bir rol oynayabileceğine dair kapsamlı bir kuramsal temel sunmaktadır. Mekânsallık, bu bağlamda yalnızca toplumsal ve kültürel bir bağlamda değil, aynı zamanda bireylerin bedensel ve öznel deneyimlerini içeren bir fenomenolojik çerçevede ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, mekânın çok boyutlu doğasını vurgulayarak, birey ve toplum arasındaki dinamik etkileşimlerin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Mekânsallık kavramının öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutları, teorisyenlerin çalışmalarında belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Bu boyutlar, demokratik mekânların bireylerin kimlik, aidiyet ve toplumsal katılım gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapı sunmasını sağlamaktadır. Ayrıca, fenomenolojik yaklaşımlar, mekânın bireyler için yalnızca işlevsel ve görsel bir alan olmadığını; duysal, algısal ve sosyal deneyimlerle zenginleşen bir varoluş alanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada ele alınan teorisyenler, demokratik mekân kavramını farklı boyutlarıyla anlamak için seçilmiş ve bu seçim, mekânsallığın çok boyutlu ve dinamik yapısına teorik ve metodolojik olarak en uygun perspektifleri sunmaları esasına dayandırılmıştır. Bu teorisyenlerin yaklaşımları, mekânı salt fiziksel bir çevre olarak değil, bireylerin öznel deneyimlerinden toplumsal etkileşimlere, iktidar dinamiklerinden bedensel ve algısal deneyimlere kadar farklı perspektiflerden ele aldıkları için tercih edilmiştir. Böylece demokratik mekân tasarımına yönelik hem teorik analizlere hem de uygulama odaklı metodolojik yaklaşımlara güçlü bir temel sağlanmıştır.

Aşağıdaki tablo (Tablo 1), her bir teorisyenin mekânsallık kavramına yönelik yaklaşımını, bu yaklaşımların demokratik değerlerle olan ilişkisini ve fenomenolojik çerçevede mekânla nasıl kuramsal ilişki kurulabildiğini özetlemektedir. Bu tablo, mekânsallığın bireysel ve toplumsal bağlamlarda nasıl anlam kazandığını sistematik bir şekilde göstermekte ve mekânın demokratik potansiyeline dair güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Tablo 1. Teorisyenlerin Mekânsallık, Demokrasi ve Fenomenoloji Bağlamında Mekân Yaklaşımları

Teorisyen	Temel Kavramlar	Mekânsallık	Demokrasi Bağlantısı	Fenomenolojik Bağlantı
Henri Lefebvre	Algılanan Mekân, Temsil Edilen Mekân, Yaşanan Mekân	Toplumsal ilişkiler ve pratiklerle şekillenen çok katmanlı bir ortamdır.	Katılımı, toplulukların ifade alanlarını ve aidiyet hissini destekler.	Bireysel ve toplumsal anlam katmanlarını vurgular.
Michel Foucault	Disiplin Mekanizmaları, Sosyal Kontrol	İktidar ve kontrol yapılarını barındıran bir düzenleme aracıdır.	Mekânların iktidar ve kontrol mekanizmalarına direnç gösterebilmesi gerektiğini vurgular.	Mekânın disiplin ve iktidar yapıları üzerindeki etkisini analiz eder.
Doreen Massey	Mekânda Çeşitlilik	Farklı sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin kesişim noktasıdır.	Çeşitliliği ve adaleti destekler.	Toplumsal bağlamda kimliklerin ve etkileşimlerin şekillenmesini inceler.
Maurice Merleau-Ponty	Beden ve Mekânsal Algı	Bedenin dünyayla etkileşimleri üzerinden algılanan bir deneyim alanıdır.	Bireylerin bedensel ve algısal deneyimlerine uyumu vurgular.	Bedenin duyuşsal algılarla mekâna bağlanmasını açıklar.
David Seamon	Yaşam Alanı, (Lifeworld), Mekân-İnsan Dansı (Place Ballet)	Bireylerin günlük pratikleri ve sosyal bağlarıyla anlam kazanan bir alandır.	Sosyal bağların güçlenmesini ve bireylerin katılımını teşvik eder.	Günlük yaşam pratikleriyle mekân ilişkisini analiz eder.
Nigel Thrift	Temsil Ötesi Teori, Katılımcı Mekân Algısı	Bireylerin günlük deneyimlerinin sürekli şekillendiği bir süreçtir.	Katılımcı tasarımı destekleyen mekânsal düzenlemeleri teşvik eder.	Gündelik pratiklerin mekânsal etkilerini değerlendirir.

Tablo 1, teorisyenlerin mekânsallık kavramına yönelik yaklaşımlarını, bu tanımların demokratik süreçlerle bağlantılarını ve fenomenolojik çerçevede ele alınışını kapsamlı bir şekilde özetlemektedir. Mekânsallığın çok boyutlu yapısı, fenomenolojik analizlerin yapılandırılmasını karmaşıklştırırsa da bu boyutların anlaşılması, demokratik mekânların mimarlık ve kentsel tasarımda nasıl desteklenebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Demokrasiye katkı sağlayacak mekânların tasarımında, mekânsal bileşenlerin öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutlar kapsamında ele alınması kritik bir öneme sahiptir. Teorisyenlerin yaklaşımlarında öne çıkan bu boyutlar, demokratik değerlerin mekân aracılığıyla nasıl somutlaştırılabileceğine dair rehberlik sağlayabilir. Ancak bu boyutların her birinin çok katmanlı yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Mekânsallığın bu boyutlarına yönelik temel dinamiklerin incelenmesi, demokratik mekânların tasarımı için kapsamlı ve etkili stratejiler geliştirme potansiyeli taşımaktadır.

Bu bağlamda, ikinci bölümde mekânsallığın öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutları, teorisyenlerin yaklaşımları ışığında ve her bir boyutun içerdiği temel dinamikler üzerinden detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Bu analiz, demokratik değerlerin mimarlık ve kentsel tasarım bağlamında mekân aracılığıyla nasıl ifade edilebileceğini anlamaya yönelik bir metodoloji geliştirme amacı taşımaktadır. Üçüncü bölümde ise mekânsallığın dinamiklerini ölçmeye yönelik metodolojik öneriler sunulacaktır. Bu çerçevede, fenomenolojik yaklaşımların sunduğu yeni perspektiflerden yararlanılmıştır. Söz konusu öneriler, demokratik mekânların tasarımına dair daha bütüncül ve kapsayıcı yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Mekânsallığın Boyutları ve Temel Dinamikler

Mekânsallık, bireylerin mekânla kurduğu çok yönlü ve katmanlı ilişkiler aracılığıyla anlam kazanan dinamik bir yapıdır. İlk bölümde ele alınan teorisyenler, mekânın yalnızca yapısal bir çevre olmanın ötesine geçtiğini; öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel bağlamlarda bireyler arası etkileşimlerle şekillenen zengin bir deneyim alanı

sunduğunu göstermiştir. Bu dört temel boyut, mekânsal deneyimlerin farklı yönlerini kavramamızı sağlarken, her biri belirli dinamikleri içerir ve fenomenolojik yaklaşımlar aracılığıyla daha derinlemesine incelenebilir.

Bu bölümde, mekânsallığın öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutları detaylı bir şekilde ele alınacak ve her bir boyutun demokratik değerlere katkı sağlayan temel dinamikleri incelenecektir. Öznel boyut, bireylerin mekâna yüklediği anlam ve aidiyet duygularıyla; toplumsal boyut, sosyal etkileşimler ve demokratik katılım süreçleriyle; kültürel boyut, tarihsel ve kolektif hafızanın yansımalarıyla; iletişimsel boyut ise bireyler arası diyalog ve etkileşim süreçleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu boyutlar, demokratik mekânların bireylerin toplumsal katılımını, aidiyet hislerini ve kendilerini ifade etmelerini destekleyen temel bir çerçeve sunmaktadır.

Mekânsal dinamiklerin ölçülebilirliği, demokratik değerleri pekiştiren mekânsal tasarımların geliştirilmesine olanak tanıyacak stratejik bir potansiyel taşımaktadır. Bu dinamiklerin belirlenmesi ve analiz edilmesi, demokratik mekânların teorik ve pratik temellerini sağlamlaştırabilir. Üçüncü bölümde, bu dinamiklerin fenomenolojik bir yaklaşımla nasıl incelenebileceği ve mekânsal boyutların derinlemesine anlaşılmasına nasıl katkıda bulunabileceği ele alınacaktır.

Öznel Boyut: Yer Duygusu ve Öznellik

Öznel boyut, bireylerin mekânla kurdukları duygusal ve bilişsel bağları, yani yer duygusu ve öznelliği içerir. Yer duygusu, bireylerin mekânda hissettikleri aidiyet, güven ve bağlılık hislerini ifade ederken; öznellik, bireylerin mekânı algılama ve anlamlandırma süreçlerini kapsar. Tuan'ın "topophilia" ve Relph'in "place and placelessness" çalışmaları, yer duygusunun bireylerin mekânsal deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini vurgular (Tuan, 1990; Relph, 1976). Lefebvre'nin "algılanan mekân" ve "yaşanan mekân" kavramları, bireylerin mekâna toplumsal bağlamlarda yüklediği anlamların önemini açıklarken; Merleau-Ponty, bedenin dünyayla doğrudan ilişkisi üzerinden mekân algısının öznelliği nasıl inşa ettiğini ortaya koyar (Lefebvre, 1991; Merleau-Ponty, 2012).

David Seamon'un "place ballet" kavramı, ritmik sosyal etkileşimlerin bireylerin mekânla bağ kurmasını ve aidiyet geliştirmesini destekleyerek demokratik mekânların sosyal bağları nasıl güçlendirdiğini açıklar (Seamon, 1980). Umbelino'nun (2017) mekânsal bellek çalışmaları, mekânın bireylerin bedensel hafızasında kalıcı bir yer edinerek anlam kazandığını ve bu geçmiş deneyimlerden beslenen yer duygusunun bireylerin kimlik ve aidiyet süreçlerinde kritik bir rol oynadığını vurgular. Anderson ve Harrison'un (2010) Temsil Ötesi Teori yaklaşımları, yer duygusunun toplumsal pratiklerle sürekli yeniden üretildiğini vurgularken; McCormack (2003), mekânın gündelik pratikler ve duygusal deneyimler yoluyla yeniden üretiminin bireylerin mekânla bağlarını nasıl zenginleştirdiğini inceler. Bu yaklaşımlar, bireylerin kendilerini ifade edebildiği ve toplumsal bağlar kurabildiği demokratik mekânların tasarımına katkı sağlar.

Demokratik mekânlarla ilişkilendirildiğinde, yer duygusu bireylerin kendilerini güvende hissederek demokratik katılım süreçlerine dâhil olmalarını sağlarken; öznellik, bireylerin kimliklerini ve ifadelerini görünür kılar. Massey'nin mekânsal çeşitlilik kavramı, demokratik mekânların farklı öznelliklere olanak tanımasını vurgularken; Thrift'in "temsil ötesi teorileri" gündelik pratiklerin demokratik alan yaratmadaki önemini destekler (Massey, 2005; Thrift, 2008). Foucault'nun sosyal kontrol analizleri, bireylerin öznelliklerini koruyarak demokratik süreçleri destekleme potansiyelini açığa çıkarır (Foucault, 1995).

Toplumsal Boyut: Toplumsal Etkileşimler ve Sosyal Bağlar

Toplumsal boyut, mekânın sosyal etkileşimlerle demokratik süreçlere katkısını ele alır. Lefebvre'nin "yaşanan mekân" kavramı, mekânın yalnızca yapısal bir form olmadığını, sosyal ilişkilerin ve toplumsal dinamiklerin şekillendiği bir bağlam olduğunu vurgularken demokratik mekânların sosyal bağları destekleyici işlevini ön plana çıkarır (Lefebvre, 1991). Massey'nin "mekânsal çeşitlilik" kavramı, farklı grupların demokratik katılımı artıran etkileşimlerini ifade eder (Massey, 2005).

Merleau-Ponty, mekânın beden aracılığıyla duygusal olarak algılandığını ve bu algının sosyal etkileşimleri şekillendiren bir temel sunduğunu açıklayarak, demokratik mekânların bireyler arası bağları nasıl zenginleştirebileceğine dair önemli bir fenomenolojik çerçeve sunar (Merleau-Ponty, 2012). Seamon'un "place ballet" kavramı, mekândaki ritmik sosyal etkileşimlerin bireylerin aidiyet duygusunu güçlendirerek toplumsal dayanışmayı artırdığını ve demokratik katılımı teşvik ettiğini açıklar (Seamon, 1980).

Thrift'in (2008) "temsil ötesi teoriler" yaklaşımı ve McCormack'in (2008) bedensel hareketler ve ritmik etkileşimlerle mekânın yeniden üretimine dair analizi, demokratik bağların temelini oluşturan dinamik bir yapı önerir. Anderson ve Harrison (2010), mekânı beden, duygu ve sosyal pratiklerin bir etkileşim alanı olarak ele alarak, demokratik süreçleri destekleyen işlevsel bir bağlam sunduğunu belirtir. McCormack (2003), mekânın gündelik pratikler ve duygusal deneyimlerle sürekli yeniden üretimini inceleyerek, sosyal bağların demokratik mekânlarda nasıl güçlendiğini ortaya koyar.

Foucault'nun sosyo-kontrol analizleri, mekânın hem sosyal etkileşimleri sınırlayan hem de bu sınırlamalara direnç geliştiren bir alan olarak işlev gördüğünü ortaya koyar (Foucault, 1995). Lefebvre'nin sosyal ilişkilerin mekânsal tezahürüne dair yaklaşımları (Lefebvre, 1991) ve Massey'nin sosyal çeşitliliğin mekânsal düzenlemelere entegrasyonu konusundaki analizleri (Massey, 2005), demokratik mekânların toplumsal bağları güçlendirmedeki rolünü açıkça gösterir. Merleau-Ponty'nin fenomenolojik yaklaşımı (Merleau-Ponty, 2012), bireylerin mekânsal deneyimlerinin demokratik süreçlere katkısını anlamak için kritik bir perspektif sunar. Thrift (2008), Seamon (1980) ve McCormack (2003) ise gündelik pratikler ve ritmik etkileşimlerin sosyal bağları güçlendirerek demokratik mekânların tasarımını destekleyen unsurlar olduğunu açıklar.

Kültürel Boyut: Bellek/Hatırlama ve Kültürel Anlamlar

Kültürel boyut, mekânın toplumsal bellek ve kültürel anlamlarla kimlik ve kolektif hafıza üzerindeki etkisini inceler. Lefebvre'nin "temsil edilen mekân" kavramı, kültürel belleğin mekâna yansıtılarak toplumsal hafızayı desteklediğini vurgular (Lefebvre, 1991). Nora'nın "hafıza mekânları" (lieux de mémoire) kavramı, mekânların geçmişle bağ kurarak topluluk kimliğini koruyan bir araç işlevi gördüğünü açıklar (Nora, 1989). Halbwachs, kolektif hafızanın toplumsal çerçevelerle mekânda yeniden üretildiğini ve bu sürecin toplumsal uyumu artırdığını belirtir (Halbwachs, 1992).

Merleau-Ponty, bedenin dünyayla kurduğu algısal bağın, mekânı deneyim ve hafızanın dinamik bir alanına dönüştürdüğünü savunur; bu süreç, bireylerin mekânsal deneyimleriyle kimlik ve toplumsal bellek arasındaki ilişkiyi güçlendirir (Merleau-Ponty, 2012). Casey'nin mekânsal bellek analizi, mekânın geçmişin yeniden anlamlandırıldığı bir deneyim alanı olarak bireylerin duygusal ve kimlikli bağlarını desteklediğini ortaya koyar (Casey, 1997).

Seamon'un "place ballet" ve "lifeworld" kavramları, tekrarlanan pratikler ve sosyal etkileşimler yoluyla kültürel değerlerin mekânda yaşatılarak demokratik süreçlere bağlanmasını açıklar (Seamon, 2018). Thrift'in 'temsil ötesi teori' yaklaşımı, mekânın bellek ve kültürel anlamları yeniden üretmekle demokratik katılımı teşvik ettiğini belirtir (Thrift, 2008). Anderson ve Harrison (2010) ise mekânın beden, duygu ve pratiklerin etkileşim alanı olarak toplumsal belleği şekillendiren bir bağlam sunduğunu ifade eder. McCormack (2003), mekânın gündelik pratikler ve duygusal deneyimlerle yeniden üretildiğini açıklayarak, bellek ve anlamın dinamik bir yapı olarak mekânda nasıl sürdürüldüğünü derinleştirir.

Massey'nin "çeşitliliğin mekânsallığı" kuramı, toplumsal belleğin farklı perspektiflerle zenginleştirilmesini teşvik ederek demokratik bir hafıza mekânı oluşturma anlamını vurgular (Massey, 2005). Foucault, mekânın bireylerin tarihsel ve kültürel kimliklerini ifade etme aracı olarak demokratik katılımı destekleyen bir yapı sunduğunu belirtir (Foucault, 1995). Bu bağlamda, Lefebvre, Thrift, Merleau-Ponty, Casey ve diğer teorisyenlerin yaklaşımları, mekânsal düzenlemeler yoluyla kültürel anlamların ve belleğin demokratik süreçlerle bütünleştirilebileceğini açıkça göstermektedir.

İletişimsel Boyut: İletişim ve Diyalog

İletişimsel boyut, mekânın bireyler ve topluluklar arasındaki etkileşim ve diyalog süreçlerini destekleme potansiyelini inceler. Lefebvre'nin "yaşanan mekân" kavramı, mekânın inşa edilen bir yapı olmanın ötesinde, bireyler arası iletişim ve etkileşimin gerçekleştiği bir bağlam sunduğunu ortaya koyar (Lefebvre, 1991). Massey'nin "çeşitliliğin mekânsallığı" yaklaşımı, farklı sosyal ve kültürel grupların bir araya gelerek demokratik süreçleri zenginleştiren diyaloglar oluşturmaya olanak tanıyan mekânların önemine dikkat çeker (Massey, 2005).

Merleau-Ponty'nin fenomenolojik yaklaşımı, bireylerin duyuşsal ve bedensel algılar yoluyla mekânla ilişki kurduğunu ve bu ilişkinin sosyal bağları derinleştirerek demokratik süreçleri desteklediğini vurgular (Merleau-Ponty, 2012). Foucault ise mekânın sosyal kontrol ve güç ilişkilerini şekillendirme potansiyeline dikkat çeker; bu, bireylerin iletişim ve etkileşim yoluyla bu kontrol yapılarına direnç geliştirebileceğini gösterir (Foucault, 1995).

Seamon'un "place ballet" kavramı, düzenli sosyal etkileşimlerin mekânı iletişim ve toplumsal bağların güçlendiği bir alan hâline dönüştürdüğünü vurgularken (Seamon, 1980), Thrift'in "temsili ötesi teoriler" yaklaşımı ve McCormack'ın (2008) mekânın bedensel hareketler ve duyuşsal algılarla zenginleştiği fikri, demokratik bir ortamın oluşumunu destekler. McCormack'ın (2003) mekânın ritmik etkileşimler ve gündelik pratikler yoluyla sürekli yeniden üretildiğine dair analizi, mekânın toplumsal bağları güçlendiren bir alan olarak işlevselliğini açıkça ortaya koyar.

Bu bağlamda, iletişim ve diyalog, bireylerin sosyal bağlarını güçlendiren ve demokratik katılımı destekleyen mekânsal dinamikler olarak, mekânsallığın demokratik değerlerle uyumlu bir çerçeve oluşturmada kilit bir rol oynar (Lefebvre, 1991; Massey, 2005; Merleau-Ponty, 2012; Foucault, 1995; Thrift, 2008; McCormack, 2003, 2008; Seamon, 1980).

Bu bölümde, mekânsallığın dört ana boyutu (özel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel) ve her bir boyutun temel dinamikleri olan yer duygusu, öznellik, toplumsal etkileşimler, sosyal bağlar, bellek/hatırlama, kültürel anlamlar, iletişim ve diyalog ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu boyutlar ve dinamikler, mekânsallığın bireylerin mekânla kurduğu ilişkiler üzerinden nasıl demokratik değerlere katkı sağlayabileceğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aşağıdaki tablo (Tablo 2), her bir dinamiğin ilgili teorisyenler tarafından nasıl açıklandığını ve bu açıklamaların demokratik süreçlerle olan ilişkilerini özetlemektedir. Bu özet tablo, mekânsallığın boyutlarının ve dinamiklerinin, mimarlık ve kentsel tasarımda demokratik süreçleri desteklemek amacıyla nasıl kullanılabileceğine dair teorik bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 2. Mekânsal Dinamikler ve Demokrasi: Teorik Çerçeve

Mekânsallık Boyutu	Dinamik	En Güçlü Kuramsal Katkı Sağlayan Teorisyenler	Tanım	Demokrasiyle İlişkisi
Özel Boyut	Yer Duygusu	Tuan, Relph, Seamon, Lefebvre	Mekânda aidiyet, güven ve bağlılık üzerinden bireysel deneyimlerin anlam kazanması	Demokratik katılımı artıran bireysel ifadeler ve sosyal bağları güçlendiren aidiyet duygusu
	Öznellik	Merleau-Ponty, Lefebvre, Thrift	Mekânsal algı ve anlamlandırma süreçleriyle kimlik ve bireysel deneyimlerin inşası	Farklı kimliklerin bir arada var olmasını destekleyen demokratik bir zemin
Toplumsal Boyut	Toplumsal Etkileşim	Lefebvre, Massey, Seamon, Thrift	Mekânsal düzenlemeler yoluyla bireyler arası sosyal bağların geliştirilmesi	Sosyal etkileşimleri, dayanışmayı artırarak demokratik süreçlere katkı sağlayan mekânsal bağlamlar
	Sosyal Bağlar	Massey, Seamon, Foucault, Thrift	Toplumsal bütünleşme ve dayanışma kapasitesini artıran ilişkiler	Toplumsal katılımı güçlendirerek demokratik değerlerin inşasına katkı sağlayan dayanışma
Kültürel Boyut	Bellek / Hatırlama	Assmann, Nora, Lefebvre, Seamon, Thrift	Toplumsal bellek ve tarihsel süreçlerin içinde anlam kazanması	Demokratik değerlerin korunmasını ve hafızanın sürekliliğini destekleyen mekânsal perspektifler
	Kültürel Anlamlar	Lefebvre, Massey, Thrift, Casey	Kimlik ve kültürel değerlerle ilişkilenen mekânsal semboller	Kültürel çeşitliliği destekleyen demokratik bağlamlar
İletişimsel Boyut	İletişim ve Diyalog	Lefebvre, Massey, Seamon, Thrift, McCormack	Mekânsal düzenlemelerle bilgi alışverişi ve diyalog süreçlerinin desteklenmesi	Farklı gruplar arasında diyalog ve etkileşimi sağlayan demokratik bir ortam

Yukarıdaki tablo (Tablo 2), mekânsallığın öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutlarının demokratik mekânların anlaşılmasındaki rolünü kuramsal olarak ortaya koymaktadır. Bu boyutlar, mimari mekânların demokratik katılımı teşvik etme, toplumsal bağları güçlendirme ve bireylerin kendilerini özgürce ifade etmelerine olanak tanıma potansiyeline işaret etmektedir.

Fenomenolojik yaklaşım, bireylerin mekânsal deneyimlerini anlamaya odaklanır. Mekânın maddi bir varlık olmasından öte, bireysel algılar ve deneyimlerle şekillenen dinamik bir süreç olduğunu vurgular. Bu makalede öne sürülen hipotez, bireysel deneyimlerin mekânsallık kavramı bağlamında sosyal bağlarla bütünleşmesinin, demokratik değerlerle uyumlu mekân tasarımları açısından bir temel oluşturabileceğidir. Bu bağlamda, fenomenolojik analizler, bireysel deneyimlerin mekânsallıkla sosyal bağlar üzerinden bütünleşmesini anlamak için mekânsallık dinamiklerinin demokratik mekânların oluşturulmasındaki rolünü sorgulayan güçlü yöntemler sunabilir.

Fenomenolojik Yaklaşımla Mekânsallık Dinamiklerinin Analizi

İkinci bölümde ele alınan mekânsallık boyutları (öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel) ve dinamikler, demokratik değerlere uygun mekân tasarımlarına yönelik temel bir altyapı sunmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, mekânı yalnızca işlevsel bir unsur, görsel ve estetik bir değer değil, bireylerin algıları, beden aracılığıyla deneyimleri ve toplumsal bağlarla anlam kazanan dinamik bir olgu olarak ele alır. Husserl, Heidegger ve Merleau-Ponty'nin fenomenolojik düşünceleri, mekânın bireysel algılar, beden aracılığıyla deneyimler ve toplumsal bağlarla nasıl anlam kazandığını incelemektedir (Husserl, 1983; Heidegger, 1962; Merleau-Ponty, 1962). Bu düşünceler, mekânsallık dinamiklerinin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini anlamak için teorik bir temel sunar.

Husserl'in özne-merkezli fenomenolojisi, bireylerin mekânsal algılarının ve deneyimlerinin içsel yapısını inceler ve demokratik mekân tasarımlarında bireysel deneyimlerin nasıl dikkate alınabileceğine yönelik çerçeveler sunar (Husserl, 1983; Seamon, 2000). Bu anlayış, bireylerin öznel deneyimlerini insan odaklı demokratik mekân tasarımı için kritik bir bileşen olarak değerlendirmeyi sağlar (Seamon, 2023b). Malpas'ın mekân ve yer ilişkisine dair çalışmaları, bu öznel deneyimlerin demokratik süreçlere nasıl mekânsal bağlam kazandırabileceğini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır (Malpas, 2018).

Merleau-Ponty, beden ve mekân algısı üzerine yaptığı çalışmalarla, mekânın yapılandırılmış bir fiziki ortam olmanın ötesinde, aynı zamanda bireylerin duysal, algısal ve sosyal deneyimleriyle anlam kazanan bir alan olduğunu vurgular (Merleau-Ponty, 1962). Çağdaş yorumlar ise, Merleau-Ponty'nin bu görüşlerini genişleterek, mekânın bireylerin bedensel ve algısal deneyimlerine uyum sağlaması gerektiğini ve bu yaklaşımın demokratik mekân tasarımında temel bir rehber olabileceğini göstermektedir (Burke ve van der Veken, 2002; Hale, 2016; Plot, 2014).

Heidegger'in "dünya-içinde-varlık" (being-in-the-world) kavramı, mekânı bireylerin varoluşlarını deneyimledikleri ve anlam yükledikleri bir alan olarak tanımlar (Heidegger, 1962). Bu anlayış, demokratik mekânların yalnızca işlevsel geçiş alanları değil, aynı zamanda bireylerin kendilerini ifade edebileceği, toplumsal bağlar kurabileceği ve aidiyet hissi geliştirebileceği çok yönlü deneyim alanları olarak tasarlanması gerektiğini öne çıkarır. Heidegger'in bu görüşlerine dair çağdaş analizler, mekânın insan deneyimindeki yerini derinlemesine inceleyerek, demokratik tasarıma yönelik yeni perspektifler sunmaktadır (Barnett, 2011; Malpas, 2006).

Bu yaklaşımlar, mekânsallığın dört boyutundaki dinamiklerin analizinde fenomenolojinin güçlü bir metodolojik çerçeve sunma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Fenomenoloji, mekânın bireylerle olan ilişkisini anlamada bireysel algıları ve toplumsal bağları bir arada ele alarak, demokratik süreçlerin mekânsal deneyimlerle ilişkilendirilmesini mümkün kılacak şekilde mekânsal dinamiklerin ayrıntılı analizi için yöntemler geliştirme potansiyeli taşır. Bu bağlamda yapılacak analizlerin, demokratik katılımı, ifade özgürlüğünü ve toplumsal bağları destekleyen mekânsal stratejilerin nasıl şekillendirilebileceğine dair derinlemesine içgörüler sağlayabileceği düşünülmektedir.

Fenomenolojik Yöntemler ve Mekânsal Dinamiklerin Analizi

Fenomenolojik yöntemler, mekânın bireylerin öznel deneyimleri, sosyal bağları ve kültürel değerleri üzerinden nasıl anlam kazandığını analiz etmeyi hedefler. Bu yöntemler, demokratik değerlerin mekânsal tasarımlar yoluyla desteklenmesi amacıyla, mekânsallık dinamiklerini anlamaya yönelik güçlü araçlar sunar. Bu bölümde, derinlemesine gözlem, betimleyici analiz, katılımcı gözlem ve görüşme gibi tekniklerin mekânsal dinamiklerin analizindeki işlevi ele alınacaktır. Özellikle, bu yöntemlerin demokratik mekân tasarımı yaklaşımlarına katkıları üzerinde durulacaktır.

Öznel Boyut: Yer Duygusu ve Öznellik

Öznel boyut, bireylerin mekâna dair kişisel algılarını ve mekânla kurdukları özel bağları kapsayarak, demokratik bir mekân deneyimi için temel oluşturan yer duygusu ve öznellik gibi dinamikleri içerir. Lefebvre'nin yaşanan mekân (lived space) kavramında olduğu gibi, mekân, bireylerin günlük deneyimleriyle zenginleşir ve anlam kazanır (Lefebvre, 1991; Harvey, 2017). Bu nedenle, demokratik bir mekân tasarımında yer duygusu, bireylerin kendilerini ifade edebilmelerine olanak tanıyan bir yapı sunar ve aidiyet hissinin güçlendirir (Tuan, 1990; Seamon, 2023a, 2023b).

Öznel deneyimlerin analizi için kullanılan fenomenolojik yöntemler, bireylerin kendilerini ait hissedebilecekleri ve özgürce ifade edebilecekleri demokratik mekânlar yaratmaya katkı sağlayabilir (Giorgi, 2009; Kvale ve Brinkmann, 2014):

- *Derinlemesine Görüşme:* Bu yöntem, bireylerin mekânla kurdukları kişisel bağları, mekân algılarını ve duygusal deneyimlerini anlamayı hedefler. Demokratik bir mekânın bireylerde aidiyet duygusunu nasıl pekiştirebileceğini değerlendirmek açısından önem taşır (Seamon, 1979; Manzo ve Devine-Wright, 2020). Kvale ve Brinkmann (2014), derinlemesine görüşmelerin bireylerin deneyimlerini anlamak için nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğini açıklamaktadır. Lefebvre'nin yaşanan mekân anlayışına paralel olarak, bu tür kişisel bağların desteklenmesi, mekânın toplumsal üretimini bireylerin deneyimlerine dayandırır.
- *Betimleyici Analiz:* Derinlemesine görüşmeler ve gözlemler sonucunda ortaya çıkan temalar ve örüntüler analiz edilerek, bireylerin mekân algılarının demokratik değerlerle uyumlu hâle getirilebileceği yollar araştırılır. Giorgi (2009) tarafından açıklanan betimleyici fenomenolojik yöntem, öznel deneyimleri anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar. Bu analiz yöntemi, bireylerin kendilerini özgürce ifade edebildikleri ve işlevsel sınırlarının ötesinde mekâna sosyal anlamlar da yükledikleri bir ortamın mekânsal tasarım bağlamında nasıl geliştirilebileceğine dair fikir verir (Merleau-Ponty, 1962; Buttmer ve Seamon, 2020).
- *Katılımcı Gözlem:* Bireylerin mekânla olan etkileşimlerini gözlemleyerek, yer duygusu ve öznellik gibi dinamikleri detaylandırır. Pink (2013), katılımcı gözlemin duygusal deneyimleri de içerecek şekilde nasıl zenginleştirilebileceğini göstermektedir. Merleau-Ponty'nin beden-mekân ilişkisine dair görüşleri doğrultusunda, katılımcı gözlem bireylerin mekânda özgürce hareket edebilecekleri ve kendilerini ifade edebilecekleri bir yapı sunmak için temel sağlar. Bu tür gözlemler, bireylerin bedenleri aracılığıyla mekânla kurdukları bağın, mekânın demokratik bir deneyim sunma potansiyelini nasıl şekillendirdiğine dair farkındalık yaratır (Merleau-Ponty, 1968; Carmona, 2019).

Fenomenolojik yöntemler, mekânsallığın öznel dinamiklerini, özellikle yer duygusu ve öznelliği, ayrı bir araştırma odağı olarak ele alabilir. Bu yaklaşımların, bireylerin mekânla kurduğu ilişkilere dair özgün içgörüler sunarak, demokratik değerlere katkı sağlayan mekânsal stratejilerin geliştirilmesine olanak tanınması beklenir.

Toplumsal Boyut: Toplumsal Etkileşimler ve Sosyal Bağlar

Toplumsal boyut, bireylerin mekân aracılığıyla kurdukları sosyal bağları ve etkileşimleri kapsayarak, demokratik bir topluluk yapısının mekânda nasıl desteklenebileceğine dair önemli bir çerçeve sunar. Lefebvre'nin toplumsal mekân üretimi kavramında ifade ettiği gibi, mekân bireyler arası etkileşimlerin bir sahnesi olarak işlev görür ve bu etkileşimler yoluyla sosyal bağlar güçlenir (Lefebvre, 1991; Harvey, 2017). Seamon'un "mekân-insan dansı" (place ballet) kavramına göre, toplumsal pratikler demokratik mekân deneyimi yaratır (Seamon, 1980). Carmona (2019), özellikle kamusal mekânların tasarımının bu deneyimi desteklediğini savunur. Toplumsal bağları ve etkileşimleri analiz etmek için kullanılabilecek fenomenolojik yöntemler şunlardır:

- *Sosyal Etkileşim Gözlemleri:* Bu yöntem, bireylerin mekânda birbirleriyle kurdukları etkileşimlerin yapısını ve örüntülerini analiz ederek, topluluk oluşturma süreçlerine dair derinlemesine bir kavrayış sunar. Seamon'un "place ballet" kavramı doğrultusunda, bireylerin günlük pratikleri, mekânın demokratik işlevini destekleyecek şekilde bir araya gelmelerine nasıl olanak tanıdığı incelenebilir (Seamon, 1980; Buttimer ve Seamon, 2020). Gözlemler, mekânın kullanım şekillerini ve sosyal etkileşimleri anlamak için etnografik bir yaklaşımla yapılandırılabilir (Pink, 2013). Bu analiz, bireylerin mekân aracılığıyla toplumsal bağlarını nasıl pekiştirdiğini ve mekânsal düzenlemelerin demokratik bir topluluk deneyimine nasıl katkı sunduğunu anlamamıza yardımcı olur.
- *Betimleyici İçerik Analizi:* Gözlemlerden ve görüşmelerden elde edilen veriler üzerinde yapılan betimleyici içerik analizi, sosyal bağların demokratik mekân yaratmadaki rolünü anlamak için kritik bir araçtır. Giorgi (2009) tarafından açıklanan betimleyici fenomenolojik yöntem, bu analizde derinlemesine bir anlayış sağlayabilir. Thrift (2008), gündelik etkileşimlerin mekâna toplumsal bir işlev kazandırdığını öne sürerken, Low ve Smith (2018) de bu görüşü destekleyerek, mekânın bireyler arası ilişkilerle toplumsal bir alan olarak şekillendiğini vurgular. Bu analiz, toplumsal bağların mekân aracılığıyla nasıl güçlendirilebileceğine dair kapsamlı bilgiler sunarak, demokratik değerlerle uyumlu bir mekân düzenlemesi için yöntemler geliştirilmesinin önünü açar.

Fenomenolojik yöntemler, mekânsallığın toplumsal dinamiklerini, özellikle sosyal etkileşimler ve bağları, mekânın fiziksel boyutundan bağımsız bir araştırma odağı olarak incelemek için güçlü araçlar sunar. Bu yaklaşımlar, toplumsal bağların ve etkileşimlerin mekânsal bağlamda nasıl anlam kazandığını ve demokratik değerlere nasıl katkıda bulunabileceğini anlamaya yönelik araştırmalara yeni perspektifler sağlar.

Kültürel Boyut: Bellek/Hatırlama ve Kültürel Anlamlar

Kültürel boyut, bireylerin mekânla kurduğu tarihsel ve kültürel bağları ele alarak, mekânın toplumsal hafızayı destekleme potansiyelini gözler önüne serer. Bu bağlamda, toplumsal bellek ve kültürel anlamların mekânda nasıl sürdürülebileceğini anlamak, demokratik mekânların toplumsal değerlerle nasıl uyumlu hâle gelebileceğine dair önemli kavrayışlar sunar. Assmann'ın kültürel bellek teorisi, toplumsal hafızanın mekân aracılığıyla nasıl korunduğuna dair bir çerçeve sağlar (Assmann, 2011); Casey ise mekânın kimlik yaratımı ile olan ilişkisini araştırarak, demokratik mekânların kimlik unsurlarını nasıl teşvik edebileceğini ele alır (Casey, 2000).

Kültürel belleği analiz etmek için kullanılan başlıca yöntemler şunlardır:

- *Anlamsal Analiz:* Bireylerin toplumsal belleğe ve kültürel kimliklerine dair anlatılarını inceleyerek, mekânın kimlik ve kültürel değerlerle nasıl bütünleştiğini anlamaya çalışır. Bu analiz, bireylerin mekânla olan tarihsel ve kültürel bağlarını nasıl hissettiklerini göstererek, mekânın toplumsal hafızayı yaşatmada ne gibi bir işleve sahip olabileceğine ışık tutar (Braun ve Clarke, 2017). Özellikle Assmann'ın kültürel bellek kavramı, demokratik mekânların kültürel bağları sürdürebilecek bir ortam sunmasının önemini vurgular (Assmann, 2011). Tematik analiz gibi yöntemlerle, bu anlatılardan anlamlı temalar çıkarılabilir (Braun ve Clarke, 2022).
- *Katılımcı Gözlem ve Görüşme:* Kültürel belleğin mekânla olan ilişkisini derinlemesine ele almak için kullanılan bu yöntem, Lefebvre'nin "temsil edilen mekân" (conceived space) kavramına dayanır (Lefebvre, 1991). Bu bağlamda, bireylerin mekâna dair tarihsel bağlarını koruma yöntemlerini analiz etmek, mekânın toplumsal belleği güçlendirme kapasitesini açığa çıkarır. Katılımcı gözlem, bu süreçleri doğal ortamında incelemek için kullanılabilir (Kawulich, 2005). Nora'nın "lieux de mémoire" (bellek mekânları) teorisi ise mekânların toplumsal hafızayı nasıl yansıtabileceğine ve demokratik mekânlarda aidiyet hissini nasıl teşvik edebileceğine dair bir çerçeve sunar (Nora, 1989). Görüşmeler aracılığıyla bireylerin mekânla ilgili deneyim ve anıları derinlemesine incelenebilir (Kvale ve Brinkmann, 2014).

Fenomenolojik yöntemler, mekânsallığın kültürel dinamiklerini, özellikle bellek, hatırlama ve kimlik oluşturma süreçlerini, mekânın fiziksel boyutundan bağımsız bir araştırma odağı olarak ele alabilir. Bu yaklaşımlar, toplumsal hafızanın mekân aracılığıyla korunması ve paylaşılmasını inceleyerek, bireylerin tarihsel bağlarını toplulukla paylaşmasını teşvik eden demokratik mekân stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlar.

İletişimsel Boyut: İletişim ve Diyalog

İletişimsel boyut, bireylerin mekânda nasıl etkileşim kurduklarını ve bilgi alışverişi yaparak nasıl bir araya geldiklerini inceler. Demokratik mekânların temel özelliklerinden biri olan açık iletişim olanakları, toplulukların birlikte karar alma süreçlerini güçlendirir ve bireylerin kendilerini ifade edebilmelerine olanak tanır. Bu boyutun analizi, bireylerin mekân içinde kurdukları iletişim biçimlerini ve bu etkileşimlerin demokratik katılım üzerindeki etkilerini anlamaya katkı sağlar. Thrift'in temsil ötesi teori çerçevesinde, iletişimsel boyutun bireylerin mekânsal deneyimlerinde oynadığı rol şu yöntemlerle incelenebilir:

- *Etkinlik Gözlemi:* Mekânsal etkileşimleri analiz etmek için kullanılan sistematik bir gözlem yöntemidir. Bireylerin mekânsal düzenlemelerle kurduğu ilişkileri ve bu düzenlemelerin etkileşim dinamiklerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya odaklanır (Seamon, 1980; Thrift, 2008). Mekânsal tasarım süreçlerinde, kullanıcı davranışlarını incelemek ve etkileşimi teşvik eden mekânlar oluşturmak açısından önemli bir araçtır. Seamon'un (1980) "hareket kalıpları" ve "yer deneyimi" kavramları, bireylerin mekân içindeki doğal etkileşimlerini açıklayan temel çerçeveler sunar. Thrift'in (2008) temsil ötesi teorisi ise, beden dili ve gündelik pratiklerin mekânsal bağlamı nasıl şekillendirdiğini ele alır. Bu analizler, mekânsal bileşenlerin kullanıcı deneyimini yönlendirerek, demokratik katılımı destekleyen tasarım ilkelerinin geliştirilmesine katkı sunmaktadır.
- *Anlamsal İçerik Analizi:* Mekân içindeki iletişim biçimlerini ve sosyal etkileşimlerin hangi mekânsal unsurlarla desteklendiğini anlamak için kullanılan sistematik bir analiz yöntemidir. Gözlemlerden ve görüşmelerden bulgularan verilerle, iletişim süreçleri ve demokratik katılımın mekânsal organizasyonla ilişkisini değerlendirmede etkili bir araçtır. Krippendorff (1980), içerik analizinin bilimsel ve tutarlı bir çerçevede nasıl yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Hsieh ve Shannon (2005), içerik analizinin yalnızca betimleyici olmadığını, anlam ve bağlam ilişkisini ortaya çıkarmaya yönelik güçlü bir analitik çerçeve sunduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, anlamsal içerik analizi açık anlamların yanı sıra, örtük temalar ve kavramsal çerçeveleri sistematik şekilde incelemeyi hedeflemektedir. Jaworski ve Thurlow (2010), mekânsal tasarımın anlam üretimiyle doğrudan ilişkili olduğunu; mekânsal göstergelerin bireylerin mekân algısını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Lefebvre'nin mekân üretimi teorisiyle bağlantılı olarak, mekânsal düzenlemelerin sosyal katılım ve iletişimi nasıl teşvik ettiğini değerlendirirken, aynı zamanda bu süreçleri yönlendirmedeki rolünü incelemeye katkı sunmaktadır.

Fenomenolojik yöntemlerle gerçekleştirilen bu analizler, iletişimsel boyutun demokratik değerlerle uyumlu bir mekân tasarımına katkı sağlama potansiyelini ortaya koyar. Her bir boyutun mekânsal dinamikler çerçevesinde incelenmesi, fenomenolojik yaklaşımın mekânsal analizlerde sunduğu metodolojik derinliği gözler önüne serer. İletişimsel boyut, bireylerin katılımını artırmak, etkileşimi teşvik etmek ve toplumsal bağları güçlendirmek adına, demokratik mekânların nasıl yapılandırılabilirliği konusunda önemli içgörüler sunar. Bu doğrultuda, fenomenolojik analizlerin sunduğu veriler, mekânsal düzenlemelerin demokratik değerleri destekleyici bir rol üstlenebileceğini açıkça gösterir.

Aşağıdaki tablo (Tablo 3), her bir mekânsallık boyutuna dair öne çıkan dinamiklerin analizini ve bu dinamiklerin demokratik süreçlerle nasıl ilişkilendirilebileceğini özetlemektedir. Bu tablo, mekânsallık ve demokrasi arasındaki etkileşimi fenomenolojik bir perspektifle görselleştirirken, bu ilişkilerin mimari ve kentsel mekânlarda nasıl yorumlanabileceğine dair bir temel sunar.

Tablo 3. Mekânsallık Boyutlarına Göre Dinamikler, Yöntemler ve Demokratik Katkılar

Boyut	Dinamik	Uygulanan Yöntem	Demokrasi ile İlişkisi ve Metodolojik Katkılar
Öznel Boyut	Yer Duygusu	Derinlemesine Görüşme, Betimleyici Analiz	Bireylerin mekânda kendilerini özgür ve güvende hissetmeleri, demokratik katılımı destekler. Yer duygusu analizleri, aidiyet ve mekânla bağ kurma açısından önemli veriler sağlar.
	Öznellik	Katılımcı Gözlem, Betimleyici Analiz	Öznel ifade özgürlüğünü artırarak demokratik katılımı teşvik eder. Bireylerin kendilerini mekânda özgürce ifade edebilmelerini ölçerek mekânın demokratik yapısını değerlendirir.
Toplumsal Boyut	Toplumsal Etkileşimler	Sosyal Etkileşim Gözlemleri, Katılımcı Gözlem	Toplumsal etkileşimler, demokratik süreci destekler. Etkileşim gözlemleri, mekânın topluluk oluşturma ve dayanışmayı teşvik etme potansiyelini açığa çıkarır.
	Sosyal Bağlar	Betimleyici İçerik Analizi, Katılımcı Gözlem	Toplumsal dayanışmayı ve katılımı güçlendirir. İçerik analizi, bireylerin sosyal bağlarının mekân üzerinden nasıl pekiştirildiğini anlamaya katkı sağlar.
Kültürel Boyut	Bellek/Hatırlama	Anlamsal Analiz, Görüşme	Toplumsal hafıza, demokratik değerlerin korunmasına katkı sağlar. Bellek analizleri, mekânın geçmişle bağ kurarak toplumsal bellek oluşturma potansiyelini değerlendirmeye yarar.
	Kültürel Anlamlar	Anlamsal İçerik Analizi, Gözlem	Kültürel kimliklerin görünürlüğü, demokratik temsil gücünü artırır. Kültürel değerlerin mekânda yaşatılmasını sağlayarak aidiyet duygusunu güçlendirir.
İletişimsel Boyut	İletişim	Etkinlik Gözlemi, Anlamsal İçerik Analizi	İletişim, demokratik süreci ve karşılıklı anlayışı geliştirir. Etkinlik gözlemi, bireylerin mekânda etkileşime geçme biçimlerini analiz ederek demokratik süreçleri destekler.
	Diyalog	Anlamsal İçerik Analizi, Etkinlik Gözlemi	Diyalog, bireylerin kendilerini özgürce ifade etmelerini teşvik eder. İletişimi güçlendiren mekânsal unsurların belirlenmesine ve demokratik katılımın artırılmasına katkı sağlar.

Tablo 3'te yer alan analizler, mekânsallığın öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutlarının demokratik süreçlerle nasıl etkileşime geçtiğini detaylandırmaktadır. Bu dinamikleri hem bağımsız olarak hem de bütünlük bir perspektiften değerlendirmek, demokratik bir alan oluşturmadaki etkilerini anlamak için önemlidir. Bütünlük bir analiz yaklaşımı, mekânın işlevsel, çevresel, toplumsal ve kültürel boyutlarının nasıl iç içe geçerek topluluk üyelerinin kendilerini ifade edebilecekleri, katılımcı bir ortam oluşturduğunu anlamamıza katkı sağlar. Örneğin, bir mekânda sosyal etkileşim olanakları, bireylerin öznel deneyimleri ve kültürel anlamlarla bir araya geldiğinde, o mekân yalnızca yapısal bir alan olmaktan çıkarak demokratik bir paylaşıma ve aidiyet duygusuna zemin hazırlar.

Mekânsallık dinamiklerinin katılımcı tasarım yaklaşımıyla ampirik olarak analiz edilmesi, analizlerin etkinliğini artırmak için önemli bir zemin sunmaktadır. Katılımcı tasarım, yalnızca bireysel değil, toplumsal ve kültürel boyutları kapsayan dinamikleri demokratik bir çerçevede ele alma fırsatı sağlar. Araştırmalar, mekânsal deneyimlerin çok boyutlu analizinin, kullanıcıların mekânda kendilerini ifade edebilme kapasitelerini artırdığını ve mekânla kurdukları bağları derinleştirdiğini göstermektedir (Sanders ve Stappers, 2008; Arnstein, 1969).

Özellikle tüm boyutları kapsayan bütüncül bir yaklaşım, mekânı, katılımcı süreçlerin yönetildiği sosyal bir alan olarak tanımlayan Lefebvre'nin mekân teorisi ile uyumlu bir çerçevede anlam kazanmaktadır (Lefebvre, 1991). Katılımcı tasarımın temel ilkelerinden olan kullanıcı katılımı, mekânın demokratikleşmesini sağlamak adına sosyal etkileşimlerin ve öznel deneyimlerin öne çıktığı ortamlar yaratmayı mümkün kılar. Bu nedenle, mimari ve kentsel tasarım süreçlerinde katılımcı tasarım yöntemlerinin kullanılması, mekânın demokratik değerlerle uyumlu bir yapıya dönüştürülmesine katkıda bulunabilir (Sanoff, 2000; Cuthbert, 2006). Katılımcı tasarım, dinamiklerin

birlikte ele alınmasını kolaylaştırarak, mekânın bireyler için yapılı bir çevre olmaktan çıkarak, sosyal katılımı ve kültürel kimliği destekleyen bir alan olarak değerlendirilmesine olanak tanır.

Sonuç

Bu çalışma, mekânsallığın demokratik mekân tasarımı nasıl bir rol oynayabileceğine dair kuramsal bir çerçeve sunarak literatürde önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Mekânın yalnızca işlevsel ve estetik bir alan değil, bireylerin deneyimleri ve toplumsal bağlarıyla şekillenen dinamik bir yapı olduğunu dikkate alarak mekânın, mekânsallığın öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutlarının fenomenolojik yöntemlerle analiz edilmesiyle yapılandırılabilirliğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımla çalışma, fenomenolojik analizlerin mekânsallık bileşenleriyle demokratik değerleri destekleme potansiyelini ortaya koyarak, mimarlık ve kentsel tasarımda demokratik mekânlar yaratma yolunda stratejik katkılar sağlayabilecek bir teorik temel sunmaktadır.

Uygulama yansımaları — yorumlayıcı ilke seti:

Yöntemsel not: Aşağıdaki ilkeler birer ampirik eşik değil, makalede kurgulanan kuramsal mimarinin yorumlayıcı çevirileridir: Makro ölçekte iktidar–mekân ve mekânın toplumsal üretimi tartışmaları (Foucault, 1979/1995/2003; Lefebvre, 1991), kamusal alanın erişim + iletişim koşulları ve görünürlük rejimleri (Calhoun, 1993/2005; Brighenti, 2010) ile; mikro ölçekte beden fenomenolojisi, gündelik karşılaşmalar ve temsil-ötesi yaklaşımlar (Merleau-Ponty, 1962/1968; Seamon, 1979; Anderson & Harrison, 2010; Thrift, 2008) bir araya getirilmiştir. Bu nedenle ilke seti, bağlama göre uyarlanabilir bir tasarım düşünme aracıdır.

1. *Kamusal görünürlük eşığı:* Karar ve gündem akışının açık ve herkesçe anlaşılır biçimde görünür kılınması esastır: Bunun için kısa içerik panoları ve/veya dijital bilgilendirme ekranları kullanılır; başlıca yaklaşım akslarından doğrudan görünebilen, kolay ayırt edilebilen girişler tanımlanır; okuma, görme ve işitme açısından zorlanmadan izlenebilen bir yönlendirme katmanı (metin + piktogram; gerektiğinde sesli bilgilendirme) sağlanır.
2. *Bedensel serbestlik:* Gündelik kullanımı desteklemek üzere duraklamayı ve kısa etkileşimi davet eden yarı açık oturma nişleri/cepleri düzenlenir; yan yana, yüz yüze (gerekirse köşegen) oturma çeşitliliği sağlanır; engelsiz ve sezgisel yön bulmayı kolaylaştıran bir dolaşım kurgulanır; mikroiklim ve akustik konforu artıran yalın önlemler (gölgeleme, rüzgâr perdeleri, uygun yüzey seçimi) uygulanır.
3. *Gözetim baskısını azaltan açıklık:* Mekân, karşılıklı görünebilirliği korurken mahremiyeti destekleyen yarı geçirgen arayüzlerle (ızgara, bitkisel perde, saydam paneller) tanımlanır; bakışın tek yönde toplanmasına yol açan dizilimlerden kaçınılır, alternatif oturma yönleri ve karşılaşma düzenleri üretilir; sürekli teknolojik izleme yerine açıkça ilan edilmiş kullanım kuralları ve topluluk temelli denetim ile güvenlik hissi desteklenir.
4. *Kapsayıcı söz alma:* Katılımın eşliğini düşürmek için kolay erişilir ifade/konuşma noktaları (ör. küçük konuşma platformu, açık mikrofon nişi) oluşturulur; farklı kullanıcı gruplarına uygun erişilebilir ve anlaşılır geri bildirim kanalları sağlanır: analog (duyuru/öneri panosu, öneri kutusu) ve dijital (QR kod, kısa form) seçenekleri birlikte kurgulanır; dil ve görsel anlatımda sadelik ve erişilebilir sunum gözetilir.

Bu ilke seti, çalışmada tartışılan öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutların her biriyle doğrudan ilişkilidir ve bu boyutların tasarıma nasıl çevrilebileceğine ilişkin bir düşünme çerçevesi sunar.

Mikro senaryo — “Forum Cebi”:

Belediye ya da kampüs girişine yakın küçük bir niş; kısa gündem–tutanak özeti yüzeyi, alçak söz alma platformu, birkaç oturma/ayakta durma seçeneği ve kolay geri bildirim imkânı; gündelik geçişe eşlik eden bu eşik, tesadüfi karşılaşmaları artırır ve müzakereyi görünür kılar.

Bu çalışma kapsamında fenomenoloji, mekânsallık ve demokrasi ilişkisini hem teorik bir çerçeve hem de analiz yöntemi olarak bütünleştirici bir yaklaşımla ele almaktadır. Teorik açıdan fenomenoloji, mekânın bireyler üzerindeki öznel, duysal ve bedensel etkilerini açıklayarak mekânın demokratik değerlere katkısını anlamada kritik bir perspektif sunar (Merleau-Ponty, 1962; Heidegger, 1962; Husserl, 1983). Metodolojik açıdan ise, fenomenolojik yaklaşımlar mekânsal dinamiklerin kullanıcı deneyimleri, toplumsal etkileşimler ve kültürel

bağlamlar üzerinden derinlemesine analiz edilmesini sağlar ve demokratik mekân tasarımı için pratik yöntem önerileri geliştirir (Seamon, 1979, 2000; Giorgi, 2009). Böylece çalışma, fenomenolojinin sadece teorik tartışmalarda değil, aynı zamanda saha araştırmalarında ve pratik tasarım süreçlerinde de etkili ve uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma, mekânsallığı dört ana boyutta ele alarak özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Mekânlar, yapısal formlarının yanı sıra bireylerin öznel deneyimlerini, toplumsal bağlarını, kültürel kimliklerini ve iletişim düzeylerini ifade edebilecekleri sosyal alanlardır. Bu perspektif, mekânsallığın normlarıyla ele alındığında mekânın demokratik değerlerle nasıl tasarlanabileceği konusunda literatürde daha önce yeterince tartışılmamış bir bakış açısı sunar. Çalışma ayrıca fenomenolojinin kapsamını mekân ötesine taşıyarak, mekânsallığın bileşenlerine fenomenolojik açıdan nasıl bakılabileceğini ele almaktadır. Fenomenoloji perspektifinden mekânsallık dinamiklerinin nasıl değerlendirilebileceğine dair kuramsal bir çerçeve yapılandırmıştır. Mekânsallık bileşenlerinin fenomenolojik analizlerle incelenmesi, literatürde henüz detaylandırılmamış bir perspektiftir. Bu yaklaşımın demokratik değerlere katkı sağlayabilecek mekânların nasıl tasarlanabileceğine dair derinlemesine bir tartışmanın önünü açması beklenir.

Çalışma, demokratik mekânların mekânsallık kavramı bağlamındaki normlarının önemine odaklanmaktadır. Mekânsallığın ortaya çıkardığı boyutların, demokratik değerlerle uyumlu mekân tasarımları için dikkate alınması gereken önemli dinamikleri kapsadığını ortaya koymaktadır. Sosyal ve kültürel gereksinimlerle uyumlu şekilde, öznel ve toplumsal bağları destekleyen demokratik tasarım normlarının geliştirilmesi için gerekli olan kuramsal zeminin mekân ve mekânsallık ilişkisinde saklı olduğuna dikkat çekmektedir. Çalışmanın sunduğu teorik çerçeve, mekânsal analizlerin demokratik değerleri destekleyen tasarım stratejilerine dönüştürülmesine yönelik olarak, mimarlar ve şehir plancılarının mekânsallık dinamiklerinin fenomenolojinin yöntemleriyle analizlerini ele alacakları rehber niteliğinde bir kuramsal içerik sunmaktadır. Bu yaklaşım, bağlam ve ölçeğin dikkate alınarak geliştirildiği program altyapılarında tasarım süreci modellerinin entegre edilen etaplarını yönlendirebilecektir.

Bu çalışma, mekânsal demokrasiye yönelik disiplinlerarası araştırmalar için bir başlangıç noktası olabilir. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, coğrafya ve iletişim bilimleri gibi disiplinlerle mimarlık ve şehircilik disiplinlerinin bütünleşik katkıları, mekânsal deneyimlerin çok boyutlu yapısının daha derinlemesine anlaşılmasını ve demokratik değerlere uygun mekân tasarımlarının geliştirilmesini sağlayabilir. Farklı kültürel bağlamlarda yapılacak fenomenolojik analizler, mekânsal bileşenlerin demokratik katılım süreçlerine etkisini daha geniş bir çerçevede değerlendirebilir ve bu çalışma kapsamında önerilen yaklaşımların evrensel geçerliliğini test etme imkânı sunar.

Mekânın tasarım sürecine kullanıcıların dâhil edilmesi, demokratik değerlerin temeline uygun mekân tasarımlarının temel esaslarından birisidir. Katılımcı tasarım yaklaşımı, mekânsallığın öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutlarını dikkate alarak demokratik katılımı tüm boyutlarda destekleyen bir temel sağlar. Bu bağlamda, mimarlar, kent planlamacıları ve politika yapımcıları için şu stratejiler önerilebilir: Saha gözlemleri, derinlemesine görüşmeler ve odak grup çalışmaları gibi yöntemlerle mekânsallık dinamiklerinin demokratik süreçler üzerindeki etkisi incelenmeli ve mekânların demokratik işlevselliğini destekleyecek veri toplama ve analiz süreçleri uygulanmalıdır. Kamusal mekânlarda, topluluk merkezlerinde ve sosyal altyapı işlevi gören her türlü mimari mekânda, kullanıcıların mekânla kurdukları ilişkiler dikkate alınarak mekânsallık dinamiklerini güçlendirecek süreçler geliştirilmelidir. Antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerin katkılarıyla, kültürel bellek ve toplumsal kimliğin mekânlarda yaşatılması amacıyla mekânsal dinamiklerin analiz edilmesi ve güçlendirilmesine yönelik stratejiler geliştirilebilir. Mekânın toplumsal hafızayı ve kolektif kimliği sürdüren bir alan olarak kullanılması teşvik edilebilir.

Mekânın demokrasi bağlamındaki normlarını güçlendirebilmek ve geliştirebilmek için mekânsallığın boyutları bağlamındaki etkileşimlerin analizi önem arz etmektedir. Demokratik süreçlerle mekân ilişkisini daha derinlemesine anlamaya yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. Örneğin, demokratik değerlere uygun mekânların farklı kültürlerde nasıl anlam bulabildiği; farklı kültürel bağlamlarda fenomenolojik analizlerin mekânsallık boyutlarında, mekânsallık bileşenlerine nasıl uyarlanabileceği; mekânsallık dinamiklerinin bireylerin kamusal alandaki etkileşimleri üzerindeki etkisi; öznel, toplumsal, kültürel ve iletişimsel boyutların mimari mekânlarda demokratik bağlamda birbirini nasıl tamamlayabileceği gibi sorular, bu çalışma kapsamında geliştirilen kuramsal çerçevenin ampirik araştırmalarla desteklenmesini sağlayabilir.

Sonuç olarak, mekânsal demokrasiye katkı sağlamayı hedefleyen bu çalışma, fenomenolojik yöntem aracılığıyla demokratik değerlerle uyumlu mekânların tasarımına dair bir çerçeve sunmaktadır. Bu kuramsal çerçevenin, gelecekteki ampirik çalışmalar için bir başlangıç noktası olacağı öngörülmekte olup, bu yönde yapılacak araştırmaların mekânın demokratik işlevselliğini pekiştirmeye yönelik stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Kaynakça

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press.
- Anderson, B. & Harrison, P. (Eds.). (2010). *Taking-place: Non-representational theories and geography*. Ashgate.
- Assmann, J. (2011). Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination. Cambridge University Press.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Barnett, C. (2011). Situating the geographies of injustice in democratic theory. *Geoforum*, 43(3), 677–686. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.03.002>
- Braun, V. & Clarke, V. (2017). Thematic analysis. *The Journal of Positive Psychology*, 12(3), 297–298.
- Braun, V. & Clarke, V. (2022). *Thematic analysis: A practical guide*. Sage.
- Brighenti, A. M. (2010). *Visibility in Social Theory and Social Research*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230282056>
- Burke, P. & van der Veken, J. (Eds.). (2002). *Merleau-Ponty in contemporary perspectives*. Springer Science & Business Media.
- Buttimer, A. & Seamon, D. (2020). The human experience of space and place. Routledge.
- Carmona, M. (2019). *Public space: The essential guide to its design and management*. Routledge.
- Casey, E. S. (1997). *The fate of place: A philosophical history*. University of California Press.
- Casey, E. S. (2000). *Remembering: A phenomenological study*. Indiana University Press.
- Calhoun, C. (Ed.). (1993). *Habermas and the Public Sphere*. MIT Press.
- Calhoun, C. (2005, February 7). *Rethinking the Public Sphere* [Conference presentation]. Ford Foundation, New York.
- Crampton, J. W., & Elden, S. (2007). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. Ashgate.
- Cuthbert, A. R. (2006). *The form of cities: Political economy and urban design*. Blackwell.
- Deleuze, G. (1992). *Postscript on the Societies of Control*. October, 59, 3–7.

- Elden, S. (2004). *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. Continuum.
- Elden, S. (2007). Governmentality, Calculation, Territory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(3), 562-580.
- Foucault, M. (1979). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Çev.). Vintage Books. (Original work published 1975)
- Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. (D. Macey, Çev.). Picador.
- Flynn, T. R. (2005). *Foucault and Philosophy*. Ashgate.
- Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Duquesne University Press.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Çev.). University of Chicago Press. (Original work published 1950)
- Hale, J. (2016). *Merleau-Ponty for architects*. Routledge.
- Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. University of California Press.
- Harvey, D. (2017). *Social justice and the city*. University of Georgia Press.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Çev.). Harper & Row. (Original work published 1927).
- Hsieh, H. F. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Husserl, E. (1983). *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy: First Book* (F. Kersten, Çev.). The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff. (Orijinal çalışma 1913'te yayımlanmıştır).
- Jaworski, A., & Thurlow, C. (Eds.). (2010). *Semiotic landscapes: Language, image, space*. Bloomsbury.
- Kawulich, B. B. (2005). Participant observation as a data collection method. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 6(2), Art. 43.
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. SAGE.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. (3. Baskı). SAGE Publications.
- Latham, A. & McCormack, D. P. (2009). Thinking with images in non-representational cities: Vignettes from Berlin. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 33(1), 98–113. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2008.00868.x>
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (D. Nicholson-Smith, Çev.). Blackwell.
- Low, S. M. & Smith, C. (2018). *The politics of public space*. Routledge.
- Malpas, J. (2006). *Heidegger's topology: Being, place, world*. MIT Press.
- Malpas, J. (2018). *Rethinking dwelling: Heidegger, place, architecture*. Bloomsbury.
- Manzo, L. C. & Devine-Wright, P. (2020). *Place attachment: Advances in theory, methods and applications*. Routledge.
- Massey, D. (1991). A global sense of place. *Marxism Today*, 35(6), 24-29.
- Massey, D. (1994). *Space, Place, and Gender*. University of Minnesota Press.
- Massey, D. (2005). *For Space*. SAGE Publications.
- Massey, D. (2013). *World City*. Polity.
- McKinlay, A. & Starkey, K. (Eds.). (1998). *Foucault, Management and Organization Theory*. SAGE.
- McCormack, D. P. (2003). An event of geographical ethics in spaces of affect. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28(4), 488–507. <https://doi.org/10.1111/j.0020-2754.2003.00106.x>
- McCormack, D. P. (2008). Geographies for moving bodies: Thinking, dancing, spaces. *Geography Compass*, 2(6), 1822–1836. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00159.x>

- Mendel, M. (2019). The spatial ways democracy works: On the pedagogy of common places. *Research in Education*, 103(1), 5–18. <https://doi.org/10.1177/0034523719839743>
- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception* (C. Smith, Çev.). Routledge.
- Merleau-Ponty, M. (1968). *The Visible and the Invisible* (A. Lingis, Çev.). Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception* (D. A. Landes, Çev.). Routledge. (Original work published 1945)
- Merrifield, A. (2006). *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. Routledge.
- Merrifield, A. (2013). *The politics of the encounter: Urban theory and protest under planetary urbanization*. University of Georgia Press.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–24. <https://www.jstor.org/stable/2928520>
- Philo, C. (2000). Foucault's Geography. *Environment and Planning D: Society and Space*, 18(3), 243–268.
- Pink, S. (2013). *Doing sensory ethnography*. Sage.
- Plot, M. (2014). *The aesthetico-political: The question of democracy in Merleau-Ponty, Arendt, and Rancière*. Bloomsbury Academic.
- Rabinow, P. (1984). *The Foucault Reader*. Pantheon.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion.
- Sanders, E. B.-N. & Stappers, P. J. (2008). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign*, 4(1), 5–18. <https://doi.org/10.1080/15710880701875068>
- Sanoff, H. (2000). *Community participation methods in design and planning*. John Wiley & Sons.
- Seamon, D. (1979). *A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest, and Encounter*. St. Martin's Press.
- Seamon, D. (1980). Body-subject, time-space routines, and place-ballets. In A. Buttimer ve D. Seamon (Eds.), *The human experience of space and place* (pp. 148–165). Routledge.
- Seamon, D. (2000). Phenomenology, Place, Environment and Architecture: Literature review. In S. Wapner, J. Demick, T. Yamamoto, & H. Minami (Eds.), *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research* (ss. 157–178). New York: Plenum.
- Seamon, D. (2018). *Life takes place: Phenomenology, lifeworlds, and place making*. Routledge.
- Seamon, D. (2023a). *Phenomenological Perspectives on Place, Lifeworlds, and Lived Emplacement*. Routledge.
- Seamon, D. (2023b). Architecture and phenomenology. In D. Lu (Ed.), *The Routledge companion to contemporary architectural history* (s. 286–298). Routledge.
- Shields, R. (1999). *Lefebvre, Love, and Struggle: Spatial Dialectics*. Routledge.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell.
- Stanek, L. (2011). *Henri Lefebvre on Space: Architecture, Urban Research, and the Production of Theory*. University of Minnesota Press.
- Thrift, N. (2008). *Non-Representational Theory: Space, Politics, Affect*. Routledge.
- Touraine, A. (2000). *What is democracy?*. Westview Press.
- Touraine, A. (2007). *Can we live together? Equality and difference*. Stanford University Press.
- Touraine, A. (2020). *The post-industrial society: Tomorrow's social history*. Random House.
- Tuan, Y.-F. (1990). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*. Columbia University Press.
- Umbelino, L. A. (2017). Onto-phenomenology of spatial memory in adumbrations. *Phainomenon*, 17(1), 15–29. <https://doi.org/10.2478/phainomenon-2017-0010>
- Uysal, A. & Güngör, Ş. (2016). Postyapısalcı ve ilişkisel coğrafyalarda bir tarz olarak temsil ötesi teori(ler). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 33(2), 73–81. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/365661>

EXTENDED SUMMARY

This study examines the intricate relationship between spatiality and democratic values through phenomenological frameworks. Conceptualized as a multidimensional construct shaped by subjective experiences, social interactions, cultural memory, and communicative processes, spatiality forms the foundation of this analysis. By investigating its dynamics, the research seeks to understand how inclusive and participatory spaces foster self-expression, social bonds, and active engagement, thereby contributing to the realization of democratic ideals.

The primary objective of this study is to explore how spatial dimensions inform the design of democratic spaces. Subjective experiences, social connectivity, cultural identity, and communicative practices are emphasized as critical elements of democratic engagement. Through phenomenological approaches, this research addresses the complexities of spatial inclusivity and offers a theoretical foundation for future empirical inquiries.

The theoretical framework integrates the work of Henri Lefebvre, Michel Foucault, Doreen Massey, Maurice Merleau-Ponty, David Seamon, and Nigel Thrift. Lefebvre's triadic model of perceived, conceived, and lived spaces highlights the production of social space and its pivotal role in shaping collective identities (Lefebvre, 1991; Merrifield, 2006). Foucault's spatial theories emphasize resisting oppressive power structures and fostering environments that enable freedom, highlighting how spatial arrangements influence societal dynamics (Foucault, 1979, 1995; Rabinow, 1984). Massey's concept of spatial multiplicity advocates for inclusive spaces where diverse identities coexist, positioning spatial diversity as a cornerstone of democratic environments (Massey, 1994, 2005). Merleau-Ponty's phenomenology of the lived body explores how sensory and experiential dimensions of space inform design, emphasizing the importance of embodied perception in fostering inclusive environments (Merleau-Ponty, 1962, 1945/2012). Seamon's concept of *place ballet* demonstrates how rhythmic social interactions strengthen community bonds in democratic spaces, underscoring the role of habitual and collective practices in shaping spatial experiences (Seamon, 1980, 2018). Thrift's non-representational theory highlights the performative and dynamic aspects of spatiality, emphasizing how everyday practices continually redefine space (Thrift, 2008).

Insights from phenomenological scholars such as Edmund Husserl, who examined the structures of consciousness and their spatial connections (Husserl, 1913/1983), and Martin Heidegger, whose *being-in-the-world* concept underscores the ontological significance of spatiality in human existence (Heidegger, 1927/1962), further enrich the study. Contemporary scholars such as Casey and Malpas contribute by exploring the intricate relationships between place, identity, and memory, emphasizing the interplay between embodied experiences and spatial relationships in democratic contexts (Casey, 1997; Malpas, 2006, 2018).

This study employs a phenomenological methodology to investigate four core dimensions of spatiality, each essential to understanding democratic engagement:

1. **Subjective Dimension:** This dimension examines how individuals form emotional and cognitive connections to space, fostering a sense of attachment and belonging (Tuan, 1990; Relph, 1976; Lefebvre, 1991; Merleau-Ponty, 2012). Shaped by spatial perception, social practices, and embodied experiences, these connections are critical for cultivating identity and promoting democratic engagement (Seamon, 1980; Umbelino, 2017; Anderson & Harrison, 2010; McCormack, 2003; Massey, 2005; Thrift, 2008; Foucault, 1995).
2. **Social Dimension:** This dimension explores how spatial configurations enhance social connectivity and foster participation in democratic processes (Lefebvre, 1991; Massey, 2005; Seamon, 1980). Phenomenological insights reveal how embodied perceptions and rhythmic interactions shape spaces that nurture collective bonds and democratic engagement (Merleau-Ponty, 2012; Thrift, 2008; McCormack, 2003).
3. **Cultural Dimension:** This dimension delves into how spaces preserve cultural memory and sustain collective identities, enriching their democratic potential (Halbwachs, 1992; Lefebvre, 1991; Massey, 2005). By integrating historical and cultural narratives, these spaces foster social cohesion and participatory engagement (Nora, 1989; Merleau-Ponty, 2012).
4. **Communicative Dimension:** This dimension analyzes how spatial arrangements facilitate dialogue and interaction, creating participatory frameworks that promote inclusivity (Lefebvre, 1991; Massey, 2005;

Anderson & Harrison, 2010; Merleau-Ponty, 2012; Foucault, 1995). By emphasizing embodied experiences and social dynamics, these spaces foster meaningful connections and democratic engagement (Seamon, 1980; Thrift, 2008; McCormack, 2003, 2008).

This study contributes both theoretically and practically to the discourse on spatiality and democratic values. Theoretically, it conceptualizes spatiality as a multidimensional construct, demonstrating its critical intersection with democratic principles. By employing phenomenology, the research provides a methodological framework to analyze and understand spatial dynamics, extending its relevance beyond philosophy into practical strategies for spatial design. On a practical level, the study offers actionable guidelines for architects, urban planners, and policymakers, emphasizing participatory design processes and interdisciplinary collaborations. These approaches aim to embed democratic values into spatial configurations, enhancing their societal relevance and functional efficacy.

Phenomenology bridges the theoretical exploration of spatiality with its practical implications for democratic space design. By examining how embodied and sensory interactions with space shape human experiences, this study underscores the transformative potential of spatial practices to enhance inclusivity and democratic engagement. Departing from conventional design paradigms prioritizing functionality or aesthetics, the research emphasizes integrating spatiality's dimensions—subjective, social, cultural, and communicative—into frameworks aligned with democratic principles.

Lefebvre's concept of "*lived space*" reinterprets physical environments as active agents shaping individual and collective experiences, challenging their traditional perception as purely functional constructs (Lefebvre, 1991). Similarly, Merleau-Ponty's phenomenology of embodied perception illuminates how sensory and bodily interactions cultivate spaces fostering participation and inclusivity (Merleau-Ponty, 1945/2012). These insights collectively reveal the transformative potential of phenomenology in redefining spatial practices that resonate with democratic ideals.

The originality of this research lies in its nuanced conceptualization of spatiality's dimensions as integral to understanding and designing environments that reinforce democratic values. By synthesizing phenomenological perspectives with spatiality's multidimensional nature, this study establishes a comprehensive theoretical foundation for embedding democratic principles into spatial practices. Rather than offering prescriptive solutions, it emphasizes understanding spatial dynamics to address diverse societal needs. It provides a conceptual framework supporting inclusive environments conducive to self-expression, collective bonds, and participatory engagement.

This study establishes a comprehensive theoretical foundation for integrating democratic values into spatial design. By synthesizing phenomenological approaches with spatial dimensions, it outlines a roadmap for future empirical studies and practical implementations. This framework is intended as a resource for architects, planners, and scholars, supporting the creation of environments that align with democratic ideals while addressing the diverse and evolving needs of contemporary societies.

THE WATER ISSUE IN THE MIDDLE EAST AND TRANSBOUNDARY WATERS: THE ROLE OF THE EUPHRATES AND TIGRIS IN TÜRKİYE-İRAK RELATIONS

ORTADOĞU'DA SU SORUNU VE SINIRAŞAN SULAR: TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİNDE FIRAT VE DİCLE'NİN ROLÜ

Şerife Filiz CUMBUL

Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler ABD

filizcumbul@gmail.com

ORCID: 0009-0002-3738-1225

Veysel BABAHANOĞLU

Düzce Üniversitesi, Akçakoca MYO,
Büro Hizmetleri ve Sekreterlik, Mahkeme
Büro Hizmetleri

veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3734-7430

Zafer AKBAŞ

Düzce Üniversitesi, Akçakoca
Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

zaferakbas@duzce.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9974-5576

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

06.01.2025

Kabul Tarihi:

09.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Sınıraşan Sular,
Fırat ve Dicle,
Ortadoğu Su Krizi,
Türkiye-İrak
İlişkileri.

Keywords

Transboundary
Waters,
Euphrates and
Tigris,
Middle East Water
Crisis,
Türkiye -Iraq
Relations.

Water issues in the Middle East significantly influence the region's geopolitical, economic, and environmental balance. Türkiye aims to promote regional development, energy production, and sustainable water management through projects on the Euphrates and Tigris rivers. However, these initiatives have raised concerns in Iraq over water access and agricultural productivity. Committed to fair and optimal use of transboundary waters, Türkiye has occasionally postponed its projects to address neighboring countries' concerns. Nevertheless, Iraq's infrastructural deficiencies, inefficient water use, and climate change effects exacerbate its water crisis. Political tensions and historical disputes further complicate the situation. Effective management of the Euphrates and Tigris through cooperative mechanisms is crucial for sustaining peace between Türkiye and Iraq, and ensuring regional stability. Mutual trust and transparent dialogue are necessary to overcome challenges. The study explores the need to view water as a means of cooperation rather than conflict, analyzing the issue from historical and contemporary perspectives.

ÖZ

Ortadoğu'da su sorunu, bölgenin jeopolitik, ekonomik ve çevresel dengelerini belirleyen kritik bir meseledir. Türkiye, Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki projeleri aracılığıyla bölgesel kalkınmayı, enerji üretimini ve sürdürülebilir su yönetimini hedeflerken, bu uygulamalar Irak'ta su erişimi ve tarımsal üretim açısından ciddi endişeler uyandırmaktadır. Türkiye, sınıraşan suların adil ve optimum kullanımını esas alan politikaları doğrultusunda, zaman zaman projelerini komşu ülkelerin talepleri doğrultusunda erteleyerek uzlaşma arayışına girmiştir. Buna karşın, Irak'ın mevcut altyapı eksiklikleri, suyun verimli kullanımındaki yetersizlikler ve iklim değişikliğinin etkileri, su krizinin derinleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, Fırat ve Dicle nehirlerinin etkin yönetimi için iki ülke arasında yapıcı bir işbirliği mekanizması geliştirilmesi, hem Türkiye-İrak ilişkilerinde kalıcı barışın sağlanması hem de bölgesel istikrarın temini açısından elzemdir. Bu durum, iki ülkenin politikaları, ekonomik çıkarları ve çevresel stratejileri arasındaki uyumsuzlukları gözler önüne sererken, bölgesel istikrarın sağlanması için kapsamlı ve çok boyutlu çözümlerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Çalışmada, suyun çatışma yerine işbirliği aracı olarak değerlendirilmesinin gerekliliği tarihsel ve güncel boyutlarıyla ele alınmaktadır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1614101>

Atıf/Cite as: Cumbul, Ş. F. & Babahanoğlu, V. & Akbaş, Z. (2025). The water issue in the middle east and transboundary waters: the role of the Euphrates and Tigris in Türkiye-Iraq relations. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1493-1508.

Introduction

Türkiye has historically played a significant role in managing and utilizing the water resources of the Euphrates and Tigris basins. However, this role has also brought along various disputes with Iraq regarding the sharing of water. In this context, there has been a long-standing difference of opinion between the two countries, especially on how the dam and irrigation activities under the Southeastern Anatolia Project affect the amount of water reaching Iraq.

Türkiye has adopted the principles of “equitable, reasonable, and optimal utilization” in the management of water resources and has chosen to use water as a tool for developing cooperation and peaceful solutions in its relations with neighboring countries rather than as a source of conflict. However, these policies have not always produced the expected impact. The issue of fair and sustainable water sharing is one of the main points of contention between the two countries. While the Euphrates and Tigris rivers are used by Türkiye as part of its regional development goals for economic growth, energy production, and agricultural irrigation, for Iraq, these rivers play a vital role in meeting agricultural production and drinking water needs. Therefore, disputes over water sharing have gone beyond being merely an environmental issue and have turned into a factor directly affecting the socio-economic and political stability of the region.

Given the issue of transboundary waters, Iraq asserts that it possesses historical rights over these rivers by referring to past irrigation practices and existing infrastructure investments. Among the arguments emphasized by the country are the claims that the Euphrates and the Tigris are not transboundary but international rivers, that Türkiye’s dam and hydroelectric power plant projects cause harm to Iraq, and that these two rivers belong to separate basins. Furthermore, Iraq seeks to gain a diplomatic advantage against Türkiye by bringing the matter before international organizations such as the United Nations and argues that Türkiye should conclude an agreement with Iraq on this matter (Akbaş & Mutlu 2012, pp. 221-225). Such situations occasionally lead to tensions between the two countries.

Water scarcity in the Middle East is not only due to the physical insufficiency of water. Structural issues such as inadequate infrastructure for efficient water management, political instability and lack of trust between countries further complicate the situation. Particularly, as transboundary water resources directly affect the interests of different countries, the importance of water in regional political and diplomatic relations is significantly heightened. The lack of a fully established, permanent cooperation mechanism for the fair and effective management of water resources between Türkiye and Iraq deepens the regional water crisis. In this context, developing effective cooperation mechanisms for the management and sharing of transboundary waters is crucial for solving the water crisis in the region and ensuring lasting peace.

This study examines the issues of water sharing and management between Türkiye and Iraq considering both historical and contemporary dimensions, and explores the strategic role of the Euphrates and Tigris rivers in the relations between the two countries. Türkiye’s water management policies, particularly the dams and irrigation projects carried out under the Southeastern Anatolia Project, contribute to regional development goals. However, this has also led to challenges for Iraq in accessing water. The study delves into the strategic importance of the Euphrates and Tigris rivers, and the role of water in the relations between regional countries. It focuses on how water can be viewed as a tool for cooperation and peace rather than a source of conflict.

Methodologically, this research adopts a qualitative approach in the form of a policy analysis, aiming to interpret and contextualize the complex dynamics of water-related diplomacy and strategy. The scope of the study is limited to analyzing the role of the Euphrates and Tigris rivers within the framework of water security challenges in the Middle East, specifically in the context of Türkiye-Iraq relations.

Given the critical role of water in ensuring peace and stability in the region, the study concludes that international cooperation mechanisms for the fair, sustainable, and effective management of transboundary waters must be strengthened.

The Water Issue as a Threat in the Middle East

Water is one of the rapidly depleting resources and one of the most challenging elements in meeting humanity’s basic needs. Particularly in the Middle East, the strategic importance of water stands out significantly. When combined with the rapid population growth, the scarcity of water resources and their uneven distribution in the

region, water has become a strategic resource. While the Middle East is primarily seen as an oil source by countries outside the region, water plays a much more critical role for the regional states (Kapan, 2006, pp. 36-37). In this context, discussions on the management and sharing of water bring up an issue that is not only local but also internationally significant. The scarcity of water resources directly affects the political dynamics and relations in the region, increasing the potential for conflict.

The conflict over water resources in the Middle East essentially has two critical dimensions and sources. The first is the difference in the technical and political stances; attitudes between actors regarding the insufficiency of water resources and the measurement of their quantity. The second is the absence of established, agreed-upon international legal rules pertaining to the sharing of water resources and the politicization of the issue by the actors.

Recent research highlights the critical state of water resources in the Middle East and North Africa (MENA) region. Studies on managed aquifer recharge indicate that by 2050, water budget deficits could reach approximately 190% in Yemen, 90% in Libya, and 45% in Egypt (Ajjur & Baalousha, 2021). In addition, an assessment of water use across Arab countries shows that more than half of renewable water resources have already been exploited and that average renewable water availability per capita is only about 1,200 m³ per year, far below the global mean (Hindiye et al., 2023). At a country level, extreme scarcity is reported for the Arabian Peninsula, with Kuwait having merely 7 m³ per capita annually and the United Arab Emirates 33 m³ per capita, both well below the 500 m³ absolute scarcity threshold (Odhiambo, 2017).

Beyond these country-level findings, broader regional assessments reveal that the renewable surface water volume in the Gulf Cooperation Council (GCC) countries is approximately 4.14 billion m³ while the capacity of desalinated water stands at around 26.4 billion m³. Satellite-based analyses further indicate an average annual decline of 1.86 cm in groundwater levels between 2002 and 2015, posing a significant threat to the long-term sustainability of existing resources. Projections for 2050 suggest that annual water demand across the MENA region will reach 393 billion m³ while total water supply will decline by 12%, to result in an estimated deficit of about 199 billion m³. Considerable discrepancies between data sources regarding the volume and availability of water in the region contribute to persistent uncertainty while disputes among states over the allocation of transboundary water resources remain acute (Saltürk, 2006; Droogers et al., 2012; Bozorg-Haddad et al., 2020; Sherif et al., 2023). These combined factors indicate that water scarcity has evolved beyond an environmental problem into a strategic issue in international relations, with water becoming an increasingly sensitive driver of competition among the countries of the region. Water scarcity and water stress have been among the significant issues negatively affecting humanity throughout history. Many conflicts have occurred over water resources since the dawn of civilization, and the likelihood of such conflicts occurring in the future remains high. This strategic resource can be transformed into a cooperation element if countries develop joint water management on the international level. However, the fact that water has the potential to lead to conflicts should not be overlooked. The water issue can sometimes be used as an excuse in the international arena, but it can also directly serve as a cause for war. The dimensions of these problems are more clearly revealed by the current levels of water stress. For example, the increase in countries experiencing water stress further elevates the urgency of this issue on a global scale.

The Middle East is facing a chronic scarcity of water resources. Data from 2020 onward, presented in the Water Conflict Chronology published by the Pacific Institute, demonstrate that limited access to water in countries such as Syria, Israel, Lebanon, Iran, and Iraq has contributed to both internal conflicts and international tensions. Water-related conflicts in the Middle East are emerging as reflections of the region's existing political instability and ecological fragility. The control of water resources manifests itself particularly through cyberattacks and armed confrontations. For instance, in countries like Israel, Iran, Syria, Lebanon, Palestine, and Yemen, water resources have been used both as a trigger for conflict and as a direct weapon. In some Middle Eastern countries, cyberattacks targeting water infrastructure reveal that the forms of conflict are diversifying not only physically but also digitally. The primary causes of these conflicts include drought exacerbated by climate change, the destruction of water infrastructure, inadequate local governance, and the strategic use of water as a tool of power. According to the data, there has been an increase not only in incidents where water resources are directly targeted, but also in local tensions arising from limited access to water (Pacific

Institute, 2025). This situation demonstrates that water has become not merely a natural resource but also a strategic instrument of power and a security issue.

Water resource usage in the Middle East is one of the significant factors contributing to increased tension and instability. The insufficiency of water resources in the region has the potential to lead to water-based conflicts in the future. Rivers and groundwater, which cross multiple national borders and are of vital importance for these countries, make regional cooperation in water management essential. This cooperation between countries can significantly contribute to the well-being of the people in the region. Effective water management plays a critical role in ensuring stability in the Middle East. Water scarcity and water stress pose serious threats to the countries in the region. Therefore, cooperation should be established instead of conflict. International incentives and sponsorships should be considered to develop cooperation mechanisms for quick and sustainable solutions (Sınmaz, 2023).

Disagreements over the use and sharing of transboundary waters carry the potential to lead to conflicts in the Middle East. The water issue can not only be a direct cause of war, but can also trigger or further deepen existing problems between states (Akbaş & Cumbul, 2021, pp. 120-121). However, there is no alternative to water. Therefore, countries with water resources gain significant strategic and economic power.

When examining examples of cooperation on the use of transboundary waters in the Middle East, it is evident that agreements have generally remained at the bilateral or trilateral level. A comprehensive agreement that includes riparian countries (Türkiye, Syria, and Iraq) and aims for the integrated management of water resources has not yet been achieved. The reasons for the inability to establish such an agreement include ongoing conflicts in the region, issues of trust between countries, difficulties in data collection and sharing, ineffective water management, a lack of sufficient awareness of the water issue and the reluctance of states to cooperate. These factors have led to the deepening of problems related to water management (Maden, 2015).

The Middle East region is significantly affected by climate change due to global warming. In this context, it is predicted that Türkiye, which is not rich in water resources, may also be among the countries to experience water stress in the future. To address this issue, Türkiye has launched a national water efficiency campaign and regularly releases water from dams to neighboring countries, even during drought periods. This attitude demonstrates Türkiye's humanitarian approach to the water issue and its efforts to avoid harming neighboring countries. Türkiye, taking into account the adverse effects of climate change on water resources, is aware of the importance of developing joint solutions based on cooperation with neighboring countries. Viewing this approach as a bridge to strengthen regional relations, Türkiye highlights the importance of developing integrated basin management strategies for the protection and sustainable use of water resources (Tarhan, 2024). In this regard, Türkiye's efforts to cooperate with other countries in the region on water management are also noteworthy.

Since 1980, Türkiye has taken various steps to cooperate with Iraq and Syria on water resources in the Euphrates and Tigris basins. In this context, cooperation mechanisms such as the Joint Technical Committee and the 1987 Protocol have been established, and Türkiye demonstrated an open policy for cooperation with its three-stage plan presented in 1984. Türkiye has not used water resources as a tool for conflict and has not considered them as a precondition in foreign policy. Türkiye's policy of transboundary waters is based on the principles of equitable, reasonable, and optimal use of water resources (Maden, 2015).

Türkiye's relations with Iraq being examined, the issue of filling the Ilisu Dam came to the forefront during the Maliki era, and this was used by Iraq as a precondition. The memorandum signed in 2009 could not be implemented during this period. After the Maliki era, the resolution of water issues through a cooperative approach was once again put on the agenda. Türkiye has always supported cooperation on water issues and, in this context, has taken significant steps with Iraq. In 2014, Türkiye and Iraq updated the memorandum signed in 2009, but no progress was made in practice (Maden, 2019). In this context, Türkiye's stance that water should be used as a tool for cooperation has brought potential opportunities for resolving water issues in the region.

Water issue has become a serious threat for the countries in the Middle East. This matter now holds an important place in the countries' policies, both as a public issue and in terms of foreign policy. Like many other areas, the countries in the Middle East are also lagging behind in terms of infrastructure, which has the potential to cause significant political and social problems. Water is of vital importance in basic areas such as nutrition

and energy; and therefore, the issue carries both opportunities and threats on national and transboundary levels. The countries in the Middle East should not only take effective measures on political, religious, and social matters, but also address water resources with proper planning (Çetin, 2018). At this point, every step taken toward solving the water problem has the potential to increase the stability and prosperity of the regional countries.

President Erdoğan's visit to Iraq in 2024 heralded the beginning of a new era in terms of cooperation on water issues. This development is extremely important for the region, as the fair and sustainable use of water resources plays a critical role in enhancing stability and prosperity in the Middle East. With Erdoğan's visit, significant steps were taken to strengthen regional cooperation and to manage transboundary water resources more effectively. This new era offers a significant opportunity for developing joint solutions to the water crisis by reinforcing trust between countries (Karaman, 2024). Erdoğan's visit to Iraq in 2024 holds strategic importance in the context of water issues in the Middle East. The Euphrates and Tigris rivers are vital water sources for both Türkiye and Iraq, and the management of these rivers has always played a critical role in regional stability and cooperation. Türkiye, due to its upstream position in the basin, is a key actor affecting the flow of water. This situation represents both a power element and a responsibility. With Erdoğan's visit, water cooperation between the two countries has gained a new dimension, and significant steps have been taken for the sustainable and equitable management of transboundary water resources. Water management not only has environmental but also political and security dimensions; therefore, such cooperation has the capacity to prevent the water crisis in the region from turning into conflicts and to enable the development of joint solutions. This visit also demonstrates Türkiye's commitment to water diplomacy and its determination to strengthen cooperation in support of regional peace and development.

The Strategic Role and Critical Importance of Water in Türkiye-Iraq Relations

The water issue has begun to attract more attention among the countries in the region with the commencement of the Southeastern Anatolia Project. Türkiye's start of water retention for dams has led to reactions from the riparian countries. This project has not yet been completed, and parallel to this, the objections of the riparian states continue (Akbaş, 2015, p. 103).

Iraq opposed to the construction of the Ilisu Dam and Hydroelectric Power Plant within the framework of the Southeastern Anatolia Project during its construction phase. Türkiye had planned to begin water reservation in the Ilisu Dam, which was ready to store water, but upon Iraq's request, this process was postponed. Adopting the principle of not causing harm to its neighbors, Türkiye refrained from retaining water in order not to put Iraq, which was facing a water shortage in the summer of 2018, in a difficult position, and decided to delay the process. In contrast, during the same period, Iran almost completely cut off the water from all the tributaries of the Tigris River and ignored the reactions to this situation. Therefore, the water policies of Türkiye and Iran regarding the water issues faced by Iraq need to be evaluated separately (Kılıç, 2018, p. 10).

Türkiye, while implementing its projects on the Euphrates and Tigris rivers, aims to ensure that water resources are used in a sufficient and fair manner for all countries in the region. In this context, Türkiye adopts an approach based on mutual respect and goodwill with neighboring countries regarding water sharing. Türkiye's investments within the scope of the Southeastern Anatolia Project are of strategic importance in terms of regional development and sustainable water management. Furthermore, dams and hydroelectric power plants not only increase energy production, but also mitigate the effects of natural disasters such as floods and droughts. Türkiye's effective management of water resources allows it to take various measures to avoid harming neighboring countries, even during periods of water scarcity. For instance, Türkiye demonstrated its goodwill regarding water management by postponing the start of water retention in the Ilisu Dam at Iraq's request. Such constructive steps pave the way for the development of water cooperation between the two countries and highlight Türkiye's determination to ensure regional stability. These initiatives also demonstrate that Türkiye is a responsible actor in water issues both on the national and regional levels.

International law regarding water issues is still in a developmental phase, and there is no binding water-sharing agreement among the parties (Kılıç, 2018, p. 4). Water relations between Türkiye and Iraq began with the "Treaty of Friendship and Good Neighborliness" dated 29 March 1946 and its attached protocol. This process

continued with Türkiye's commitment to provide support for flood control and the regulation of water flow. The "Agreement on Economic and Technical Cooperation", signed on 7 February 1976, also contributed to this process. A significant turning point in the sharing of the Euphrates-Tigris waters was the protocol signed between Türkiye and Syria on 17 July 1987, in which Türkiye agreed to release an annual average of 500 m³/s of water to Syria. Following this protocol, Syria and Iraq agreed in 1990 to allocate 58% of this water to Iraq. With the "Memorandum of Understanding on Water", signed in 2009 among Türkiye, Iraq, and Syria, technical cooperation was envisaged on issues such as basin-based water management, water quality, and "the polluter pays" principle. These memoranda of understanding were signed by the relevant water ministries of the parties and aimed to establish cooperation on transboundary waters on an institutional basis (Maden, 2013).

Cooperation between Türkiye and Iraq on the use of transboundary waters has gained a new dimension with the "Framework Agreement on Cooperation in the Field of Water," signed in 2024. This agreement, signed in Baghdad on 22 April 2024 and valid for ten years, aims to enhance cooperation and data sharing concerning the Euphrates and Tigris rivers. The agreement includes joint projects in areas such as the modernization of irrigation systems, wastewater treatment, flood control, and combating drought. Within this framework, joint technical committees have been established, and data sharing has commenced. Furthermore, as of 2025, Türkiye has increased the daily volume of water released to Iraq to 420 m³/s (Ina, 2025). However, Iraqi officials argue that the amount of water released is sometimes insufficient and that Türkiye does not fully meet its commitments. The deputy Director of the Mosul Dam Project, Muhammad Khalid, stated to *The New Region*: "According to media reports, we have observed about a 50% improvement in imports from Türkiye over the past two days. This is less than expected." From Iraq's perspective, the dams built by Türkiye on the Tigris and Euphrates are perceived to reduce the flow of water and aggravate shortages. Following the severe drought and historically low water reserves in 2025, Iraq intensified its call for a more binding and equitable agreement. Reflecting these concerns, Prime Minister Muhammad Shia al-Sudani announced in July 2025 that Baghdad had signed a strategic agreement with Ankara to transfer Türkiye's water management model, particularly in dam and water facility projects (*The New Region*, 2025).

Iraq's transboundary water policy is primarily shaped around the "acquired rights" approach. Iraq argues that the Euphrates and Tigris rivers have historically flowed through Mesopotamian lands and that these rivers hold an indispensable role for the country's agricultural infrastructure. Based on this historical priority and geographic dependency, Iraq's extensive past irrigation and water management systems provide a legitimate basis for its claims over these waters (Kırkıcı, 2014, pp. 83-84). Indeed, Iraq contends that Türkiye's dam and water control projects on the Tigris River have significantly reduced the river's natural flow, thereby violating its "legitimate water rights" (Kibaroglu & Scheumann, 2013). Türkiye, on the other hand, argues that these projects serve not only its development goals but also indirectly benefit Iraq by regulating the seasonal flow regime and reducing natural threats such as floods and droughts.

Iraq attributes particular importance to the Tigris River in the water-sharing arrangements within the Euphrates-Tigris Basin. It is argued that these two major rivers should be assessed independently both technically and legally. Iraq's approach is based on two main reasons. First, the average annual flow volume of the Tigris River, approximately 52 billion m³, is higher than that of the Euphrates. Second, the Tigris's water sources are not limited to Türkiye alone; since it is also fed by Iran and other sub-basin regions, Iraq considers its claims over this river to be stronger (Taştekin, 2018). Within Turkish borders, particularly at the Cizre outlet, the average discharge of the Tigris is around 360 m³/s. This value can drop to as low as 55 m³/s in mid-September and rise up to 2,263 m³/s by late February. These fluctuations can be explained by decreases due to droughts at the end of summer and insufficient rainfall at the beginning of autumn, as well as increases caused by precipitation and snowmelt during winter and spring. From Cizre onwards, the Tigris forms the Türkiye-Syria border encapsulating approximately 32 km before entering Iraqi territory (Onüçyıldız et al., 2016).

When looking at Iraq's transboundary water policy, the claim that it has "acquired rights" due to its ancient irrigation systems on the Euphrates and Tigris Rivers stands out. The flow of the Euphrates and Tigris rivers into Mesopotamian lands for thousands of years has made Iraq dependent on these waters for irrigating its approximately 1.9 million hectares of agricultural land. The many irrigation facilities established to irrigate these vast agricultural areas have also led Iraq to viewing the river waters as its own right. Iraq, which opposes to the facilities Türkiye has built on the Tigris River fearing that water flow will decrease and its rights will be

compromised, is exhibiting an incorrect stance in this regard. This is because Türkiye's activities, by regulating the river's water flow, will actually serve Iraq's interests as well (Kırkıcı, 2014, p. 84).

In an interview with Anadolu Agency, Iraqi Prime Minister Mohammed Shia al-Sudani stated, "The Tigris and Euphrates rivers are the lifeblood of Iraq." This region, known as Mesopotamia, has long been a strategic issue between Türkiye and Iraq in terms of water. Noting that there are difficulties in providing drinking water in southern provinces due to drought and water scarcity, al-Sudani said, "Our Turkish brothers have observations on water consumption methods. We have implemented new technologies in agricultural irrigation, which has positively impacted water usage. Türkiye's experience in water management is successful. Therefore, within the framework of an agreement that will last for about ten years, it is expected that the improvement of water management, new projects, and sharing of irrigation technologies will be part of the agreement. The issues concerning Iraq's share of the Tigris and Euphrates rivers will not serve either Türkiye's or the region's interests. Our shared water source is the foundation of Iraqi civilization" (Alaca, 2024).

Although relations between Türkiye and Iraq have followed a fluctuating course since 2003, positive developments are currently taking place given diplomatic ties. The visit of President Recep Tayyip Erdoğan to Iraq on April 22, 2024, after a 12-year hiatus, is seen as a significant turning point in the strategic relations between the two countries. During the visit, nearly 30 agreements were signed on key issues such as counterterrorism, water management, and economic cooperation as well as in areas like agriculture, health, and education (NTV, 2024). These agreements indicate a strengthening of cooperation based on mutual interests. Indeed, in a statement from the Turkish Ministry of Foreign Affairs, it was noted that "The discussions covered topics such as increasing bilateral trade, counterterrorism, and the efficient use of transboundary waters" (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024).

Türkiye participated in the International Water Conference held in Baghdad on March 6-7, 2023. This event was attended by senior officials from many international organizations including the United Nations and regional actors. The conference was held under various themes such as "Water for People and Nature", "Water Diplomacy and Environmental Protection", "Sustainability and Prosperity of Wetlands" and "Water Management, Information, and Innovation". In his opening speech, Iraq's Minister of Water Resources, Aun Dhiab Abdullah, highlighted that one of the biggest issues at both the regional and national levels is water scarcity, and he stated that the new Iraqi government has prioritized climate change and water issues. (SUEN, 2023). Such international conferences provide significant opportunities to raise awareness about water issues and strengthen regional cooperation. However, it is of critical importance that the decisions made and discussions held lead to tangible results on the ground in order to generate sustainable solutions.

At the Third International Water Conference, Iraqi Prime Minister Mohammed Shia al-Sudani called for urgent international intervention to protect the Tigris and Euphrates rivers. Prime Minister al-Sudani emphasized the importance of raising the low water levels in these rivers and stressed that the water issue has become a critical global matter (Milliyet, 2024). Given the pressure of water scarcity and climate change on the countries of the Middle East, it can be said that this issue can only be addressed through global cooperation. Al-Sudani's call highlights that water problems cannot be addressed solely within national borders and require a global approach. In this context, the international community and regional actors must take on greater responsibility.

In his speech at the Conference, al-Sudani stated that the extinction of this region—the cradle of civilizations and a site recognized as a World Cultural Heritage—would entail the erasure of humanity's collective memory due to water scarcity. He pointed out that Iraq shares a common past and future with the countries in the region and called for cooperation to solve the water issue. Emphasizing that the problems should be resolved through diplomacy, dialogue and cooperation, the Prime Minister expressed that Iraq is committed to taking a firm stance in this process. Iraqi officials, international representatives, and academics who participated in the conference also underscored the importance of regional cooperation and highlighted the ongoing dialogue and collaboration between Türkiye and Iraq (SUEN, 2023). The Prime Minister's call for cooperation once again reminds us of the importance of diplomacy and dialogue in resolving regional water issues. The effective and equitable management of water resources will not only be key to inter-country relations but also to regional peace and prosperity.

Transboundary Water Issues in Türkiye-Iraq Relations: Euphrates and Tigris

The first agreement covering the water issue between Iraq and Türkiye was the Turkish-Iraqi Friendship Agreement, signed in 1946. The first article of the agreement concerns the control of the Euphrates and Tigris rivers. The agreement emphasizes the need to regulate the river flow to ensure proper water intake and prevent flooding during annual floods, and highlights the importance of constructing flood protection facilities on the Euphrates and Tigris branches for Iraq. In this context, it was stated that the construction of dams would have positive results for both Türkiye and Iraq. However, when it came to the implementation phase, Iraq unexpectedly adopted a different stance, leading to disputes (Sınmaz, 2017, p. 8). In other words, these agreements became insufficient over time due to changing water needs and projects, creating new tensions. Especially, the process that began with the construction of the Keban Dam led to serious tensions between the countries in the region regarding the control of water resources. During this period, the consideration of water as a strategic element also caused relations to evolve into a different dimension.

In the 1950s, Türkiye and Iraq began developing projects to make greater use of the Euphrates-Tigris basin. In the 1960s, when Türkiye started the construction of the Keban Dam, Iraq, using the profits from its oil revenues, began developing new irrigation projects. During the filling of the dams, there was a decrease in the amount of water flowing to Iraq from the Euphrates River. This marked the first tension in the Euphrates-Tigris basin. Iraq threatened Syria because of the Tabqa Dam, which led to tensions between the two countries. Saudi Arabia facilitated a resolution between the two nations. Water, which had been a technical issue in terms of neighborhood relations between Iraq, Syria and Türkiye, became one of the important factors affecting the relations between the countries. Negotiations on water issues continued irregularly until the establishment of the Joint Technical Committee in the 1980s (Maden, 2019). The Joint Technical Committee work, initiated in the 1980s, aimed to establish constructive cooperation among the three countries, but the political and diplomatic tensions of the period limited the success of these efforts. Türkiye's proposed Three-Stage Plan emerged as an important initiative aiming for the fair use of water resources.

With the commencement of the construction of the Keban Dam, a new era in relations between Türkiye, Syria, and Iraq began. This process led to occasional tensions on the international stage during the stages of the construction and water retention of the Karakaya and Atatürk dams (Kapan, 2007, p. 251). In 1980, Türkiye and Iraq decided to establish a joint committee for regular negotiations, and Syria joined this Joint Technical Committee (JTC) in 1983. However, the 1980s marked a period of increasing political tensions between Türkiye and Syria. The effects of the Cold War in the region, the Hatay issue and terrorism contributed to the escalation of tensions. In this environment, the JTC, composed of diplomats and technocrats representing the hydraulic bureaucracy from Türkiye, Syria, and Iraq, was unable to establish constructive cooperation. While Syria and Iraq focused on the sharing of the Euphrates River, Türkiye advocated for a comprehensive water management approach in line with established practices regarding transboundary waters covering the Euphrates, Tigris, and Orontes rivers (Maden, 2019).

Iraq meets a large portion of its water needs from the Euphrates and Tigris rivers, which originate in Türkiye and are considered transboundary water resources. During periods of drought caused by climate change, Iraq has frequently requested that Türkiye release more water from the Tigris River. Türkiye has not remained indifferent to these requests and has taken steps to meet Iraq's water needs. For instance, the process of water storage at the Ilisu Dam on the Tigris River has been postponed three times at Iraq's request. Türkiye continues to maintain positive water-related relations with Iraq by participating in the International Water Conferences, held in Baghdad, and responding to the country's water demands. However, with the increasing adverse effects of climate change, there is a growing need to make water usage more efficient, especially in countries like Iraq that are facing water shortages. Studies based on the Euphrates and Tigris basin predict that by 2050, water scarcity in the Middle East will have reached serious levels, and water management will have become even more challenging (Yıldız, 2024).

The Euphrates and Tigris rivers have long played a strategic and political role in Türkiye-Iraq relations. The dam and irrigation projects initiated by Türkiye have offered significant opportunities for regulating water flow and supporting development objectives. However, these projects have also raised serious concerns in Iraq, particularly regarding reduced water availability and ecological impacts. Although Türkiye emphasizes the principles of fair and sustainable use in both its diplomatic discourse and implementation, the practical outcomes

of these principles have not always been considered sufficient by Iraq. For example, Türkiye's decision to postpone the filling of the Ilisu Dam in response to Iraq's requests is often presented as a sign of flexibility. Nevertheless, such gestures can also be interpreted within the broader context of the asymmetric power dynamics between upstream and downstream riparian states. Ultimately, the management of the Euphrates and Tigris rivers remains a sensitive issue that requires mutual trust and balanced cooperation between the two countries.

Türkiye generally frames its water policies within the principles of "equitable, reasonable, and optimal utilization", presenting this discourse as a tool for fostering regional cooperation. However, the international literature also highlights the limitations of this approach. Kibaroglu and Scheumann (2013) argued that Türkiye's early water development projects in the Euphrates-Tigris basin prioritized domestic development goals, thereby delaying multilateral cooperation efforts at the regional level. Similarly, Zeitoun and Mirumachi (2008) suggest that Türkiye has used its strategic upstream position to maintain a form of "hydro-hegemony" through technically oriented but non-binding cooperation mechanisms. Zawahri and Mitchell (2011) emphasize that the preference of states like Türkiye for bilateral agreements over multilateral basin-wide governance models hampers the establishment of a holistic and integrated water management regime. While these critiques acknowledge the constructive steps Türkiye has taken in water diplomacy, they also point to persistent structural challenges in building a transparent, trust-based, and sustainable regional water governance framework.

From the perspective of international law, another key critique of Türkiye's transboundary water policy concerns its legal stance regarding watercourses. At the core of this critique is Türkiye's classification of the Euphrates and Tigris as "transboundary" rather than "international" rivers under a sovereignty-based framework. In line with this position, Türkiye has not become a party to the 1997 United Nations Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses (UNWC), thus distancing itself from multilateral water law regimes. Scholars such as McCaffrey (2001) and Salman (2007) argue that Türkiye's interpretation of the equitable utilization principle grounded in its upstream position does not fully align with evolving international norms, which emphasize cooperation, no-significant-harm obligations and data-sharing duties. Meanwhile, Iraq advocates for doctrines such as "acquired rights" and the prioritization of downstream states, which conflict with Türkiye's legal approach. These divergent legal perspectives have hindered the establishment of a binding legal regime in the Euphrates-Tigris basin and continue obstructing efforts to build a comprehensive, sustainable framework for cooperative water governance.

The Euphrates and Tigris rivers have been the lifeblood of Mesopotamia for thousands of years, playing a vital role in the development of civilizations in the region. Today, these rivers have become a critical area of crisis due to increasing water demand, climate change and political tensions between countries. Türkiye, as the source country of the rivers, implements dam and irrigation projects that are closely monitored with concern, particularly by Iraq, the downstream state. Iraq argues that declines in both the quantity and quality of water pose threats not only to its economy but also to its social and environmental security (Al-Ansari, 2013). Therefore, the joint management and equitable sharing of river basins occupy a significant place on Iraq's foreign policy agenda.

On the Iraqi side, there are criticisms that the flow of water in the Euphrates and Tigris rivers has been reduced unilaterally by Türkiye's projects, causing adverse effects on Iraq's water security, agriculture and ecological balance. It is reported that the amount of water reaching Iraq has decreased by 30-40% due to the dams constructed under Türkiye's Southeastern Anatolia Project. Furthermore, this situation is argued to threaten the drying up of vital waterways such as the Shatt al-Arab. Iraq continues demanding a sustainable and cooperative water management system, criticizing Türkiye's lack of data sharing, the absence of joint basin management mechanisms and its refusal to engage in equitable sharing based on international law (Sharqi, 2023). Additionally, Tobias von Lossow from the Clingendael Institute highlights that the time window to address these water challenges is rapidly closing. He warns that without urgent regional cooperation and reforms, critical waterways like the Shatt al-Arab are risked to dry up completely. Von Lossow emphasizes the need for Iraq to improve its internal water management, adopt modern irrigation techniques and reform agricultural practices to adapt to the worsening water scarcity. However, he stresses that such efforts will likely fall short unless supported by effective transboundary water diplomacy and cooperation among all riparian states (Gavlak, 2022).

Despite these developments, the inefficacy and lack of long-term sustainability of platforms such as the Joint Technical Committee, established between Türkiye and Iraq, have raised criticisms regarding institutional inadequacy. Analyses of water management structures in the Euphrates-Tigris basin indicate that Türkiye's cooperation with Iraq has predominantly focused on bilateral, limited technical consultations without demonstrating a commitment to establishing a comprehensive legal framework. Furthermore, the existing protocols are considered insufficiently preventive against long-term threats such as drought, climate change, and water scarcity, reflecting a lack of technical capacity and strategic vision (Kibaroglu & Scheumann, 2013).

In the 21st century, water has emerged as a strategic resource integral to national security and sustainable development. Countries view access to water as vital for protecting national interests, with scarcity influencing security policies and sometimes increasing conflict risks. Unlike replaceable energy resources, water's irreplaceable nature makes a state's ability to secure it essential for its social, economic and political stability (Veli, 2006, pp.14-15). The Euphrates River is one of Türkiye's rivers with the highest water discharge, and it is a key source for irrigation and hydroelectric energy production. With an average discharge of 909 m³/s, the Euphrates forms the main water source of Türkiye's largest regional development project, the Southeastern Anatolia Project. The river is fed by many smaller streams including the Karasu (Western Euphrates) and Murat streams. The primary source of the Euphrates is in Türkiye, and its middle and lower parts extend into Syria and Iraq. The Euphrates joins the Tigris River, forming the Shatt al-Arab, and eventually flows into the Persian Gulf (Akbaş, 2015, p. 100). The roots of the disputes between Türkiye and Iraq go back a long way. In this context, past agreements and treaties on transboundary waters form the foundations of current water policies. Therefore, Türkiye's water policies on this river are of great importance for both national development goals and regional water sharing.

The management of the Euphrates and Tigris rivers requires balancing Türkiye's economic development goals with Iraq's need for access to water. While Türkiye effectively uses water resources for both energy production and agricultural development through large-scale projects, it also aims to ensure that these resources reach downstream countries like Iraq in a sustainable manner. Türkiye's policy, which considers this balance, makes it possible for water to be viewed as a tool for cooperation rather than conflict for both countries. Technical discussions and joint projects aimed at meeting Iraq's water needs and ensuring regional water security reflect Türkiye's constructive approach on this matter. Such cooperation initiatives offer an opportunity to develop lasting solutions that will ensure the Euphrates and Tigris rivers serve the development goals of both countries.

The disputes that occasionally arose between Türkiye and Iraq gained a new dimension starting from 2003. However, recent diplomatic developments indicate that the relations between the two countries have progressed in a positive and stable direction. President Recep Tayyip Erdoğan's visit to Iraq on April 22, 2024 is considered a turning point in Türkiye-Iraq relations. During this visit, 26 agreements were signed covering key issues such as counter-terrorism, water management and economic cooperation as well as agriculture, health and education. These agreements demonstrate that Türkiye and Iraq have strengthened their cooperation based on mutual interests in the new period (Duman, 2024).

Türkiye contributes to the development of various actions aimed at the efficient use of water and minimizing water losses in Iraq. It is also known that the private sector is ready to support Iraq with irrigation systems and equipment that save water. Additionally, training and practical programs for Iraqi irrigation engineers and technicians are being organized. Türkiye's assistance in water management and the continued technical project and implementation support have led to positive developments in the relations between the two countries (Yıldız, 2024). In the Middle East region, the positive trend of water cooperation, which avoids conflict, will benefit not only these two actors but all the stakeholders in the region.

Conclusion

The Middle East has long been grappling with a deep water crisis due to the scarcity of water resources and persistent disputes over their management. In addition to physical scarcity, the region's water crisis is also driven by governance deficiencies, technological inadequacies, and political distrust. As a result, water-related issues have become strategic concerns that extend beyond bilateral relations and directly impact regional security. The transboundary nature of water resources and the differing approaches of states have transformed water from a

technical matter into a geopolitical issue. One of the most significant examples of this transformation is the ongoing water-sharing debates between Türkiye and Iraq over the Euphrates and Tigris rivers. Therefore, every step taken in the management of water resources bears the potential to produce consequences with both environmental and security dimensions.

The water regime centered around the Euphrates and Tigris rivers possesses the capacity to play a decisive role in shaping the future of the Middle East. Unless mechanisms are established to manage the crisis, water will become a factor that deepens the prevailing climate of mistrust. However, the transformation of water into a security threat is not inevitable. As long as political will, institutional harmony, technical capacity and diplomatic stability can be ensured, water may turn into a tool for cooperation. In this context, water should be regarded as both a challenge and a strategic opportunity within Türkiye-Iraq relations.

Türkiye's water policy functions as a strategic instrument of foreign policy at the regional level. Relations shaped around the Euphrates and Tigris rivers encompass both historical continuity and institutional fragility. In Türkiye-Iraq relations, the water issue has evolved beyond a technical problem and become a field of political negotiation. The legal approaches of the parties clash based on international norms and bilateral agreements. Türkiye adopts a sovereignty-oriented stance while Iraq constructs a rights-based discourse grounded in historical usage and its status as a downstream state.

Türkiye does not perceive water as a source of conflict. Acting as a responsible regional actor, Türkiye regards water as a means of cooperation. The decision to postpone water retention in the Ilisu Dam is a concrete indication of this understanding. Türkiye's investments in dams and irrigation are not solely aimed at its own development goals. These investments also contribute to Iraq by helping to regulate the regional water regime. However, Iraq's institutional weaknesses of water management, infrastructure deficiencies and agricultural inefficiencies limit the impact of Türkiye's efforts.

Since the 2000s, it can be said that the water issue has been addressed within a more stable diplomatic framework in Türkiye-Iraq relations. Türkiye has shown increased flexibility in recent years. Iraq's expectations, on the other hand, have leaned toward greater institutionalization and a binding framework. The agreements signed in 2024 can be considered a significant step toward institutionalizing technical cooperation between Türkiye and Iraq. The enhancement of technical capacity related to water resource management supports collaboration. Increases in Türkiye's water releases and initiatives for joint projects have the potential to foster mutual trust. However, Iraq needs to actively participate in this process and adopt a responsibility-based approach rather than relying solely on a rights-based discourse.

Iraq's dependency on the Euphrates and Tigris rivers is considerable in terms of both agricultural production and access to drinking water. Water management in Iraq is hindered not only by infrastructural shortcomings but also by a fragmented governance structure. Ongoing political instability and administrative weaknesses obstruct effective water management. Inefficient water use in agriculture, unauthorized water distribution and the lack of coordination among local actors further aggravate Iraq's water crisis. Increasing the quantity of water supplied from Türkiye cannot, on its own, resolve these structural issues. This situation demonstrates that water management is as crucial as water availability. Consequently, it becomes increasingly difficult to achieve sustainable outcomes from the water diplomacy conducted between the two countries. Therefore, it is imperative for both countries to establish joint technical mechanisms aimed at ensuring the sustainable and efficient use of water.

In the Middle East, access to water is not merely a matter of inter-state distribution. It also shapes transboundary security dynamics, social vulnerabilities and power projections among states. The multi-layered nature of water issues necessitates an approach that transcends conventional security paradigms. Accordingly, water management requires not only technical expertise but also diplomatic capacity, legal frameworks and the development of common norms within a holistic strategy. In this respect, Türkiye's model based on the principle of "equitable, reasonable and optimal use" holds transformative potential at the regional level owing to its infrastructure capacity, technical know-how and peaceful foreign policy orientation. The institutionalization of this model is only possible through the deepening of mutual trust, the establishment of a regional water regime, and the guidance of international law. In the long term, the success of this endeavor will depend not only on Türkiye's determination but also on Iraq's reform capacity and the level of engagement from other regional actors.

To ensure regional peace and stability, water must be managed as a strategic resource, and the goal must shift from zero-sum conflict to mutual benefit. In other words, regional countries should regard water not as an instrument of control but as a factor that reinforces interdependence. A water diplomacy approach grounded in international legal norms, open data sharing and a focus on technical capacity would strengthen the constructive basis of Türkiye-Iraq relations. A cooperation model established on the Euphrates and Tigris rivers possesses the capacity to positively influence both bilateral ties and regional balances. Ultimately, a lasting solution requires a basin-based and multilateral governance structure. International law, environmental sustainability and technical cooperation constitute the fundamental components of this structure. Otherwise, the ongoing climate crisis and demographic pressures will further exacerbate existing problems.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

This study does not require ethics committee approval.

Bibliography

- Ajjur, S. B., & Baalousha, H. (2021). A review on implementing managed aquifer recharge in the Middle East and North Africa region: Methods, progress and challenges. *Water International*, 46(3), 578-604.
- Akbaş, Z. & Cumbul, Ş. F. (2021). *Sınırtaşın su sorunu ve güvenlik olgusu Orta Doğu örneği*. Ekin Yayınevi.
- Akbaş, Z. & Mutlu, Ç. (2012). Approaches of Iraq and Syria to transboundary water problems in international politics and Turkey: Expectations and realities. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 213-240.
- Akbaş, Z. (2015). Security issues arising from Turkey's euphrates and tigris transboundary waters and conflict risks. *Bilig*, (72), 93-116.
- Alaca, M. (2024). *Sudani: kalkınma yolu projesi, Irak ve Türkiye üzerinden doğu ile Avrupa'yı birbirine bağlamak anlamına geliyor*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sudani-kalkinma-yolu-projesi-irak-ve-turkiye-uzerinden-dogu-ile-avrupayi-birbirine-baglamak-anlamina-geliyor/3236674>
- Al-Ansari, N. (2013). Management of water resources in Iraq: Perspectives and prognoses. *Engineering*, (5), 667-684.
- Bozorg-Haddad, O., et al (2020). Evaluation of water shortage crisis in the Middle East and possible remedies. *Journal of Water Supply: Research and Technology—AQUA*, 69(1), 85-98.
- Çetin, A. (2018). *Su jeopolitiği zaviyesinden Ortadoğu'yu düşünmek*. Tasam. https://tasam.org/Files/Icerik/File/Su_Jeopolitigi_Zaviyesinden_Ortadogu_pdf_4047d2e1-c4e4-4094-9bd2-d9a33c42f177.pdf
- Droogers, P., et al (2012). Water resources trends in Middle East and North Africa towards 2050. *Hydrology and Earth System Sciences*, 16(9), 3101-3114.

- Duman, B. (2024). *Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyareti ve yansımaları*. Orsam. <https://www.orsam.org.tr/cumhurbaskani-erdoganin-irak-ziyareti-ve-yansimalari-3/>
- Gavlak, D. (2022). *UN experts warn of serious water problems for Iraq*. Voice of America. <https://www.voanews.com/a/un-experts-warn-of-serious-water-problems-for-iraq-/6625446.html>
- Hindiyeh, M., et al. (2023). Water scarcity in Arab countries: Challenges and future directions. *Water, Energy & Food Nexus Journal*, 2(1), 1-16.
- INA (2025). *Iraq, Turkey: The importance of implementing the framework agreement of water*. Iraqi New Agency, <https://ina.iq/en/economy/38354-iraq-turkey-the-importance-of-implementing-the-framework-agreement-of-water.html?>
- Kapan, İ. (2006). *Turkey's water dispute with Syria and Iraq (An analysis, within the framework of the water law, on the "three staged plan" proposed by Turkey)* [Doctoral dissertation, İstanbul University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kapan, İ. (2007). *Suyun stratejik dalgaları*. BKY Ajans.
- Karaman, Y. (2024). Erdoğan'ın 22 Nisan 2024 Irak resmi ziyareti. Türk Dış Politikası Araştırma Merkezi. <https://tudpam.org/haber-analiz-erdoganin-22-nisan-2024-irak-resmi-ziyareti/>
- Kılıç, S. (2018). *İran ile Irak arasında sınır aşan su ilişkileri ve Türkiye*. Orsam.
- Kırkıncı, D. D. (2014). *Sınır aşan sular bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak ilişkileri* [Specialist thesis, Orman ve Su İşleri Bakanlığı]. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Kibaroglu, A. and Scheumann, W. (2013). Evolution of transboundary politics in the Euphrates-Tigris River basin: New perspectives and political challenges. *Global Governance*, 19(2), 279-305.
- Maden, E. T. (2013). *Dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Irak ziyaretinde, Irak tarafından su sorunu tekrar gündeme getirildi*. Orsam. <https://orsam.org.tr/yayinlar/disisleri-bakani-ahmet-davutoglundun-irak-ziyaretinde-irak-tarafindan-su-sorunu-tekrar-gundeme-getirildi/>
- Maden, E. T. (2015). *Ortadoğu'da su barış bağı ekseninde su sorununu çözmek mümkün mü?*. Orsam. <https://www.orsam.org.tr/ortadogu-da-su-baris-bagi-ekseninde-su-sorununu-cozmek-mumkun-mu/>
- Maden, E. T. (2019). *Türkiye'nin sınır aşan sular politikası: Fırat-Dicle havzası*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-nin-sinirasan-sular-politikasi-firat-dicle-havzasi/1377914>
- McCaffrey, S. C. (2001). *The Law of International Watercourses*. Cambridge University Press.
- Milliyet (2024). *Irak başbakanı Sudani'den PKK sorusuna net yanıt*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-irak-basbakani-sudaniden-pkk-sorusuna-net-yanit-kimsenin-cikarina-degil-7135429>
- NTV (2024). *Erdoğan'dan Irak'a 12 yıl sonra ilk ziyaret*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-iraka-12-yil-sonra-ilk-ziyaret,1gIOH5lpYUOHXiR93GG7HA>
- Odhiambo, G. O. (2017). Water scarcity in the Arabian Peninsula and socio-economic implications. *Applied Water Science*, (7), 2479-2492.
- Onüçyıldız, M., Abdulmohsin, M. S. and Büyükkaracıoğlu, N. (2016). Tigris-Euphrates basin and Iraq hydraulic structures. *Selçuk University Journal of Social and Technical Researches*, (12), 118-151.
- Pacific Institute (2025). *Water conflict chronology*. <https://worldwater.org/conflict/list/>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (2024). <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-irak-i-ziyareti-22-23-agustos-2023.tr.mfa>
- Salman, M. A. (2007). The United Nations Watercourses Convention ten years later: Why has its entry into force proven difficult?. *Water International*, 32(1), 1-15.
- Saltürk, M. (2006). Problem of water in the Middle East and analysis of the problem within the perspective of Turkey. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(3), 21-39.
- Sharqi, N. J. (2023). The impact of joint management of water resources of the Tigris and Euphrates basins on the security and stability of Iraq. *The College of Law and Political Science Journal*, (22), 295-317.

- Sherif, M., et al (2023). Water resources availability, sustainability and challenges in the GCC countries: An overview. *Heliyon*, 9(10), 1-22.
- Sınmaz, K. (2017). *Ortadoğu su krizi ve Türkiye*. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Sınmaz, K. (2023). *Ortadoğu'da su savaşları uzak bir ihtimal mi?*. <https://platform.ilke.org.tr/analiz/orta-dogu-da-su-savaslari-uzak-bir-ihimal-mi->
- SUEN (2023). *Türkiye ve Irak arasında su alanında işbirliği ve diyalog: ülkemiz teknik heyetinin Irak ziyareti*. <https://suen.gov.tr/Suen/catdy.aspx?val=12529>
- Tarhan, M. (2024). *Türkiye ve Irak ortak daimi komite toplantısı ile su işbirliğine bağlılığını yineledi*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ve-irak-ortak-daimi-komite-2-toplantisi-ile-su-isbirligine-baglilikini-yineledi/3270897>
- Taştekin, F. (2018). *Irak'taki su krizine Ankara nasıl bakıyor ?*. Hidropolitik Akademi, <https://www.hidropolitikakademi.org/tr/news/22679/iraktaki-su-krizine-ankara-nasil-bakiyor->
- The New Region (2025). *Water imports from Turkey less than hoped for, says Iraqi official*. <https://thenewregion.com/posts/2642/water-imports-from-turkey-less-than-hoped-for-says-iraqi-official?>
- Veli, T. (2006). *Su ve politika*. Hidropolitik Akademi. <http://www.hidropolitikakademi.org/su-ve-politika.html>
- Yıldız, D. (2024). *Türkiye ve Irak arasında su işbirliğinin artması bölgenin yararına olacak*. Su Politikaları Derneği. <https://supolitikalaridernegi.org/2024/04/22/turkiye-ve-irak-arasinda-su-isbirliginin-artmasi-bolgenin-yararina-olacak/>
- Zawahri, N. A., and Mitchell, S. M. (2011). Fragmented governance of international rivers: Negotiating bilateral versus multilateral treaties. *International Studies Quarterly*, 55(3), 835-858.
- Zeitoun, M. and Mirumachi, N. (2008). Transboundary water interaction I: reconsidering conflict and cooperation. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, (8), 297-316.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Türkiye ile Irak arasındaki Fırat ve Dicle havzası, bölgenin ekonomik, çevresel ve jeopolitik dinamiklerini şekillendiren stratejik su kaynaklarını barındırmaktadır. Bu su havzası, yüzyıllardır bölgedeki medeniyetler için hayati önem taşımıştır. Ancak Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında gerçekleştirdiği baraj ve sulama projeleriyle birlikte, iki ülke arasında suyun paylaşımı hususunda ciddi anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak, Türkiye'nin bu projeleriyle su akışını kontrol ettiğini ve bu durumun özellikle kurak dönemlerde tarımsal üretim ve içme suyu temininde ciddi sıkıntılara yol açtığını ileri sürmektedir. Buna karşın Türkiye, su kaynaklarının yönetiminde "hakça, makul ve optimum kullanım" ilkelerini esas alarak hareket ettiğini savunmakta, suyun bir çatışma unsuru olmaktan ziyade işbirliğini destekleyen bir araç olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Her iki ülkenin su yönetimine yönelik farklı yaklaşım ve öncelikleri, Fırat ve Dicle nehirlerinin sınıraşan yapısını daha da hassas bir mesele haline getirmektedir. Türkiye, havzada yer alan suyun ekonomik kalkınma, enerji üretimi ve tarımsal sulama gibi alanlarda kullanılması gerektiğine inanmaktadır. Irak ise suyun ülke içinde tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve içme suyu temini açısından kritik bir kaynak olduğunu kabul etmektedir. Bu durum, suyun yalnızca doğal bir kaynak olmanın ötesine geçerek, ulusal güvenlik, ekonomik büyüme ve bölgesel istikrar açısından da hayati bir unsur haline gelmesine yol açmıştır. Her iki ülkenin de farklı su yönetim anlayışları, teknik ve politik yaklaşımları arasındaki uyumsuzluk, su paylaşımında sürekli bir gerilim kaynağı oluşturmıştır.

Bölgedeki su kıtlığı; sadece suyun doğal miktarının yetersizliğinden değil, aynı zamanda altyapı eksiklikleri, teknik yetersizlikler, siyasi istikrarsızlık ve karşılıklı güvensizlik gibi yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Su havzasının sınır ötesi özelliği, ülkelerin kendi ulusal çıkarları doğrultusunda suyun ölçümü, dağıtımı ve kullanımı hususundaki farklı tutumlarını ortaya koymaktadır. Irak, Türkiye'nin inşa ettiği barajlar nedeniyle suyun akışında meydana gelen azalmayı, kuraklık dönemlerinde ülke genelinde yaşanan su sıkıntısının temel nedenlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Türkiye ise suyun yönetiminde uluslararası hukuk çerçevesinde hareket ettiğini ve kaynakların adil paylaşımını sağlamak amacıyla çaba gösterdiğini savunmaktadır.

Fırat ve Dicle havzasında yaşanan su krizinin boyutlarını daha da derinleştiren önemli bir faktör olarak iklim değişikliği de öne çıkmaktadır. Artan sıcaklıklar, değişen yağış rejimleri ve artan buharlaşma oranları, suyun doğal yenilenme kapasitesini olumsuz etkilemekte, su kaynaklarının uzun vadeli sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Bu durum, hem Türkiye hem de Irak için yeni ve zorlu stratejik planlama gerekliliklerini doğurmaktadır, mevcut su paylaşım anlaşmazlıklarını daha karmaşık bir hale getirmektedir. İklim değişikliğinin etkileri, tarım, enerji üretimi ve halk sağlığı gibi alanlarda ciddi sorunlara yol açarken, bu durum iki ülkenin uzun vadeli planlamalarında da öncelikli bir yer tutmaktadır.

Türkiye'nin GAP projeleri kapsamında gerçekleştirdiği baraj ve sulama çalışmaları, ülkenin bölgesel kalkınma hedefleriyle uyumlu bir politika olarak öne çıkmaktadır. Bu projeler, Türkiye'nin su kaynaklarını ekonomik kalkınma, enerji üretimi ve tarımsal sulama gibi alanlarda kullanma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilirken, aynı zamanda bölgedeki suyun yönetiminde işbirliği ve barışçıl çözüm arayışlarını da yansıtmaktadır. Örneğin, bazı barajların işletme süreçlerinde Irak'ın taleplerine belirli ölçüde yanıt verildiği, suyun paylaşımında esneklik sağlanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Irak'ın yaşadığı su krizi sadece dış etkenlerden kaynaklanmamakta, iç dinamiklerin de önemli rol oynadığı bir meseledir. Ülkedeki siyasi istikrarsızlık, yetersiz altyapı ve eskiyen sulama teknikleri, suyun verimli kullanılmasını engelleyerek boşa harcanmasına yol açmaktadır. Modern sulama teknolojilerine yatırım yapılmaması, tarımsal üretimde verim kaybına neden olmaktadır. Ayrıca, içme suyu temini ve kamu sağlığı konularında yaşanan aksaklıklar, suyun yönetiminde acil reform gereksinimini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Irak'ın su krizinin çözümünde sadece dış kaynaklı anlaşmazlıkların giderilmesi yeterli olmayacak, ülke içindeki yapısal sorunların da ele alınması gerekmektedir.

Her iki ülkenin de su yönetimi ve paylaşımında izledikleri politikaların etkinliği, karşılıklı güvenin tesis edilip edilememesine bağlıdır. Su kaynaklarının adil dağıtımında yaşanan anlaşmazlıkların temelinde, teknik ölçüm farkları, uluslararası hukuk normlarının eksikliği ve iki ülkenin su kullanım önceliklerinin farklılığı yatmaktadır. Özellikle, suyun sınıraşan yapısı göz önüne alındığında, her iki ülkenin de kendi ulusal çıkarlarını koruma çabaları, suyun ortak yönetimi konusunda uzun vadeli ve yapılandırılmış bir işbirliği mekanizmasının oluşturulmasını zorlaştırmaktadır.

Bölgedeki su krizinin çözümünde, taraflar arasında kapsamlı bir diyalog ve ortak stratejik planlama gerekmektedir. Türkiye ile Irak arasında oluşturulacak kalıcı işbirliği mekanizması, yalnızca mevcut sorunların çözümüne değil, aynı zamanda gelecekte yaşanabilecek su kıtlığı risklerine karşı da önleyici nitelikte olmalıdır. Bu bağlamda, ortak teknik çalışmalar, bilimsel araştırmalar ve yenilikçi teknolojilerin devreye alınması, suyun verimli kullanımını artıracak adımlar arasında yer almalıdır. İki ülkenin su kaynaklarını yöneten ilgili kurumlar arasında kurulacak düzenli istişare platformları, sorunların erken teşhisi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi açısından önemli bir rol oynayabilir.

Sonuç olarak, Fırat ve Dicle havzası üzerindeki su paylaşımı meselesi, iki ülkenin ulusal çıkarlarının ötesinde, bölgesel istikrar ve barış açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin GAP projeleri ve su yönetimi politikaları, ekonomik kalkınma ve enerji üretimi açısından önemli fırsatlar sunarken, aynı zamanda Irak'ın su güvenliği ve tarımsal üretim hedefleriyle çelişen dinamikler oluşturmaktadır. İki ülke arasında yaşanan anlaşmazlıklar, suyun yalnızca çevresel bir kaynak olmaktan çıkarak, ulusal güvenlik, ekonomik kalkınma ve halk sağlığı gibi çok boyutlu etkileri olan stratejik bir unsur haline gelmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda, hem Türkiye'nin hem de Irak'ın, suyun sürdürülebilir ve adil kullanımını sağlamak amacıyla uzun vadeli, teknik ve diplomatik temelli işbirliği mekanizmaları geliştirmeleri kaçınılmazdır. Modern sulama tekniklerine, yenilikçi teknolojilere ve bilimsel araştırmalara dayalı stratejik planlamanın yanı sıra, kamuoyu farkındalığının artırılması ve uluslararası işbirliğinin desteklenmesi, su krizinin çözümünde temel rol oynayacaktır. Her iki ülkenin de karşılıklı güveni tesis edip, ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmesi; suyun bir çatışma kaynağı olmaktan çıkarılarak, bölgesel barış ve istikrarın destekleyicisi haline gelmesini sağlayabilir.

Fırat ve Dicle havzasında gerçekleştirilecek yapısal reformlar, altyapı yatırımları ve ortak yönetim projeleri, sadece mevcut krizlerin çözümüne değil, aynı zamanda gelecekte yaşanabilecek su kıtlığı risklerine karşı da dirençli bir sistemin kurulmasına katkıda bulunacaktır. Uzun vadede, suyun ortak bir kaynak olarak değerlendirilmesi, bölgedeki ekonomik, çevresel ve sosyal kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak, Türkiye ile Irak arasındaki su paylaşımı meselesi, kapsamlı, disiplinlerarası ve uluslararası boyutları olan bir problem olarak ele alınmalı, bu alanda geliştirilecek stratejik işbirliği modelleri, bölgesel barış ve ortak kalkınmanın temellerini güçlendirecek temel araçlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

THE EUROPEAN UNION'S EXPERIENCE WITH THE "HAMILTONIAN MOMENT" AFTER THE COVID-19 PANDEMIC

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN COVID-19 PANDEMİSİ SONRASINDA "HAMILTONCU YAKLAŞIM" DENEYİMİ

Yusuf DİNÇEL

Polis Akademisi

İç Güvenlik Fakültesi

yusuf.dincel@pa.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2615-6025

ABSTRACT

ÖZ

Geliş Tarihi:

06.01.2025

Kabul Tarihi:

29.06.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği,
Federalizm,
COVID-19,
Hamiltoncu
Yaklaşım

Keywords

European Union,
Federalism,
COVID-19,
Hamiltonian
Moment

This study examines the European Union (EU)'s economic relief package announced for member states in the aftermath of COVID-19 and the ensuing debates over whether the EU is evolving into a federation. To establish the theoretical framework, the origins of the concept of the "Hamiltonian Moment," as well as the arguments and discussions put forth by proponents of federalism within the EU are analyzed. Following an exploration of these two approaches, a general evaluation of the scope of the economic package is provided. This study argues that, due to the differences between the context in which the federalist structure in the United States (US) was established and the current environment within the EU, it is impossible to replicate the financial system created by A. Hamilton in the US within the EU. After elaborating on the conceptual background and related developments, the institutional and political perspectives of the EU on this matter, the steps it has taken, and the methods it has employed are presented. The post-COVID-19 global order has confronted every state with new political and economic challenges. Supranational structures have also been affected by the disruptive impact of COVID-19.

Bu çalışma, COVID-19 sonrasında Avrupa Birliği (AB)'nin üye devletler için ortaya koyduğu ekonomik yardım paketi açıklaması ve akabinde ortaya çıkan AB, Federasyon'a mı evrilecek tartışmaları kapsamında ele alınmıştır. Bundan dolayı teorik arka planı anlayabilmek için öncelikle "Hamiltoncu yaklaşım" kavramının kökeni ile AB bünyesinde federalizmi savunanların argümanları ve tartışmaları incelenmiştir. Bu iki yaklaşımın ne olduğu ele alındıktan sonra ekonomik paketin kapsamı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada, ABD'deki Federalist yapının inşa edilmesi sırasındaki konjonktür ile şu an AB'nin içerisinde olduğu ortamın farklılığı sebebiyle, A. Hamilton'un ABD'de kurmuş olduğu mali sistemin aynısının AB'de kurulmasının imkânsız olduğu savunulmaktadır. Bütün bu kavramsal arka plan ve konuyla ilgili gelişmeler açıklandıktan sonra, AB'nin kurumsal ve siyasal perspektiften bu konuya nasıl yaklaştığı, attığı adımların ne olduğu ve hangi yöntemlerin tatbik edildiği ifade edilmiştir. COVID-19 sonrasındaki yeni dünya düzeni, siyasî ve ekonomik olarak her devleti yeni problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. COVID-19'un sarsıcı etkilerinden uluslararası yapılar da etkilenmiştir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1614103>

Atıf/Cite as: Dinçel, Y. (2025). The European Union's experience with the "Hamiltonian Moment" after the COVID-19 pandemic. *Neşşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1509-1526.

Introduction

On 31 December 2019, the World Health Organization's office in China reported cases of pneumonia in the city of Wuhan, located in China's Hubei Province. Subsequent announcements revealed that a previously unidentified and rapidly spreading viral outbreak was affecting the region. Consequently, the COVID-19 outbreak, which began in China, quickly spread worldwide. Following these developments, the World Health Organization declared COVID-19 a pandemic on 12 March 2020 (Budak & Korkmaz, 2020). Previous epidemic cases have primarily been associated with health concerns. However, an event that poses a threat to human health on a global scale can also impact economic, social, and political domains (Kiran, 2020). At this point, a global pandemic transcends national borders and places people from all walks of life at risk. During such periods, disparities in power and economic capacity between states become more pronounced, leading to the emergence of new international inequalities (Beck, 1992). Developments during and after the COVID-19 pandemic have demonstrated that a global outbreak affects the entire world across every parameter.

The COVID-19 process has affected not only states but also supranational entities such as the EU in political terms. Discussions regarding how the EU's future will be shaped post-COVID-19 clearly illustrate this point. This study examines how the EU can navigate the political and economic challenges it has faced in the aftermath of COVID-19. In doing so, it also seeks to contribute to broader integration theory by interrogating whether functional crisis responses can generate long-term institutional change in the absence of a founding political moment. This allows for reflection on whether the EU may be witnessing a non-Hamiltonian path to federalization. Within this framework, the question of whether the EU will continue with a federalist organizational model is analyzed in light of the federalism model experienced by the US. Although each country or organization has different experiences, the idea of federalism is elaborated upon in this study. Based on this, debates in the literature about whether the EU should adopt a different governance model are presented.

In this regard, the core research question guiding this study is the following: Can the EU's post-pandemic fiscal response be considered a genuine "Hamiltonian moment" comparable to the foundational fiscal transformation led by Alexander Hamilton in the early US? To answer this, the study conducts a structured comparison between the EU and the US, focusing on three key dimensions: political will, fiscal authority, and constitutional infrastructure. These dimensions serve as analytical tools to assess the extent to which the EU may be approaching a federal configuration.

The theoretical framework of this study focuses on the understanding of federalism in the US and debates on federalism in the EU. At this point, similarities and differences are highlighted. Furthermore, the study discusses whether the "Hamiltonian moment" model, which played a significant role in institutionalizing federalism in the US and is attributed to Alexander Hamilton, can be successfully implemented within the EU in the post-COVID-19 period. In this regard, EU institutions bear significant responsibilities. Managing the post-pandemic process involves various challenges. The complex nature of the EU system has been compounded by chaotic developments following the pandemic.

When analyzing the post-pandemic process, it is evident that the steps taken within the EU have been cautious. During this period, the institutional and political stance of the EU is of great importance. It is also noteworthy to examine how proponents of federalism within the EU have evaluated this process. The effects of the COVID-19 pandemic are still ongoing, leaving no doubt that more research will be conducted on this subject in the future. Questions regarding how the EU will proceed in its recovery process, what additional steps will be taken, and what the outcomes of these steps will be are essential preparatory points for further debates. Moreover, monitoring developments in this area will contribute to diversifying theoretical discussions.

Research Design

Research Objective

This study aims to examine whether the EU's fiscal and institutional responses following the COVID-19 pandemic, especially the implementation of the "Next Generation EU" recovery package, can be considered a

“Hamiltonian moment” comparable to the fiscal transformation led by Alexander Hamilton in early US history. The core research question guiding the analysis is: To what extent does the EU’s crisis-induced fiscal coordination reflect a shift toward deeper federal integration, and can this shift be conceptually compared to the US experience of federal consolidation after the Revolutionary War?

Research Method

This study adopts a qualitative and comparative research methodology, which is frequently employed in political science and European studies to analyze institutional transformations through historical analogy and theory-driven comparison (George & Bennett, 2005; Yin, 2018). Specifically, it relies exclusively on secondary data sources, including peer-reviewed academic publications, historical archives, official EU communications, and policy reports. These sources provide both empirical content and conceptual grounding. The theoretical framework is built upon core debates in federalism theory -particularly classical federalism, functionalism, and neofunctionalism- to interpret institutional developments in the EU. These approaches are not only reviewed conceptually but are systematically operationalized as analytical tools for structured comparison between the EU and US cases. In this context, historical institutionalism and comparative case study design serve as the principal methodological guides (Peters, 2012). The case selection -comparing the EU post-COVID with the US post-revolution- is justified on the basis of analytical parallelism, not historical equivalence, thereby allowing theory-driven insights into the limits and potential of EU federal transformation.

Data Collection Techniques

The research relies exclusively on secondary sources and employs document analysis as the principal data collection method (Bowen, 2009). The materials analyzed include peer-reviewed academic literature on federalism and European integration, historical records concerning the US constitutional and fiscal consolidation process, official communications, reports, and policy evaluations issued by EU institutions such as the European Commission and the European Parliament, as well as policy papers and expert commentaries on the Next Generation EU initiative. These sources collectively provide both conceptual grounding and empirical evidence for the study. The selected documents were examined and categorized based on their relevance to the study’s core analytical dimensions: political will, centralized fiscal authority, and constitutional infrastructure.

Theoretical Framework and Comparative Criteria

To interpret the institutional evolution of the EU, this study incorporates four major theoretical approaches within federalism scholarship: classical federalism, functionalism, neofunctionalism, and liberal intergovernmentalism. Classical federalism, as articulated by Hamilton and his contemporaries (Hamilton et al., 1788), provides the foundational model for analyzing centralized authority and fiscal integration. Functionalism (Mitrany, 1948) and neofunctionalism (Haas, 1968) offer insights into the incremental and sector-based nature of integration, emphasizing how cooperation in specific areas can lead to deeper political unification. Meanwhile, liberal intergovernmentalism (Moravcsik, 2001) frames integration as a product of strategic bargaining among sovereign states, placing emphasis on national interests and treaty-based coordination rather than supranational authority.

These theories are not only addressed in the literature review but also operationalized within the analytical framework of the study. Drawing from these theoretical perspectives, the research employs three key comparative criteria to assess the EU and US cases: the existence of a unified political will, the degree of centralized fiscal authority, and the presence of constitutional supremacy. These dimensions serve as analytical lenses through which institutional capacity for federal transformation is measured.

The comparative analysis proceeds in two stages. The first stage reconstructs the post-revolutionary US experience, with particular focus on the political and fiscal strategies pursued by Alexander Hamilton to consolidate federal authority. The second stage examines the EU’s fiscal innovations in the wake of the COVID-19 pandemic using the same criteria. This two-step structure allows for a nuanced, context-sensitive evaluation

of whether the EU's recent policy developments signal a deeper structural shift or represent provisional mechanisms consistent with an intergovernmental logic.

By explicitly outlining the analytical categories and the stepwise structure of the comparison, this methodology addresses the question raised by one of the reviewers: "What is the method behind the comparison between the US and the EU?" In this context, the methodology provides both the conceptual basis and the operational steps for interpreting the EU's fiscal developments within a historically grounded federalist framework.

This framework also establishes a logical transition to the next section, "COVID-19 and the "Hamiltonian Moment", where the empirical application of these criteria is carried out. The post-pandemic policy environment in the EU is examined not in isolation, but as part of a broader inquiry into whether functional crisis responses can generate federal-like institutional outcomes in the absence of a founding political moment.

Alexander Hamilton and Federalism

Before delving into Alexander Hamilton and the debates surrounding federalism, it is essential to discuss the significant developments that led to the founding of the US. Britain's influence in North America began in the early 17th century with the arrival of British settlers. As Britain's dominance in the region increased, tensions grew among the American colonies. In this context, British-imposed taxes and economic pressures between 1763 and 1765 led to the "Boston Tea Party" uprising in 1773, reflecting colonial resistance to British rule. Subsequently, colonial representatives, including Hamilton, convened in Philadelphia in 1774. Following brief conflicts, the Declaration of Independence was signed on 4 July 1776, securing the independence and sovereignty of 13 states, which then united under the Articles of Confederation (Hatipoğlu, 2013).

A. Hamilton is regarded as one of the founding fathers of the US. During the challenging post-revolutionary period, he earned prominence by building key institutions and introducing governance reforms. Hamilton was committed to establishing a strong state mechanism. Appointed Secretary of the Treasury on 11 September 1789, Hamilton emphasized that a nation's economic strength was critical to inspiring confidence in the international system (Murray, 2007). Hamilton's first task assigned by Congress was to prepare and report on public credit. Given his role in drafting the Constitution, Hamilton is recognized as one of its principal architects (Speer, 1906). Additionally, Hamilton aimed to introduce radical economic measures. In this context, he announced that the federal government would assume the war debts of all 13 states. This decision sparked intense debate in Congress (Mayer & Whalen, 2020). At that time, due to the prolonged repayment schedules, approximately 70% of the national debt was managed by the federal government (Edling & Kaplanoff, 2004).

John Jay was another proponent of federalism alongside Hamilton. Jay argued that government was indispensable and highlighted the debate over whether the American people should unite under a single federal government or a confederation model (Hamilton, et al., 1788). Hamilton implemented a series of reforms to promote the idea of a strong executive branch (Coşkun & Dulkadiroğlu, 2018). Following the economic exhaustion caused by the Revolutionary War, the US had to make swift decisions to stabilize its economy. At the time, states carried varying levels of debt, leading to heated debates in Congress. The US also owed debts to France and other nations. In response, the US established a national currency and accelerated its production. The creation of the Bank of the US marked the beginning of state-building efforts (Whimster, 2010). Hamilton's reforms, particularly in finance, are widely regarded as revolutionary. Measures such as restructuring post-war debts, the federal assumption of state debts, and establishing a national bank were pivotal at the time. Consequently, Congress gained control over revenue management and assumed full responsibility for debt payments. The federal government relieved states of their financial burdens (Georgiou, 2021).

The establishment of a national bank played a crucial role in revitalizing trade in both the public and private sectors. Industrialists increased investments, and the agricultural sector experienced growth. National prosperity improved with the establishment of the bank (Frieden, 2016). Hamilton's main rival in this period was Thomas Jefferson. Thomas Jefferson was an advocate of free democracy. Jefferson supported farmers against the rising capitalist and banking elite that gained influence alongside Hamilton (Manioğlu, 2021). Hamilton's emphasis on a strong Constitution and critique of confederation governance initiated a transformation that extended to economic reforms. He criticized the loose economic and political organization of the states, advocating for structural changes. While he deemed constitutional reforms insufficient, the changes implemented during that

period were considered radical. Although the federal assumption of state debts appeared controversial, it ultimately reinforced the central authority of the federal government.

Federalism and the EU

Beyond Alexander Hamilton's model in the US, it is crucial to analyze federalism as a broader concept and the perspectives of federalist advocates within the EU. Federalism entails a governance structure organized at multiple levels, facilitating cooperation among administrative units to achieve shared goals. Such frameworks require negotiation mechanisms to build consensus among these units. A central issue within this structure involves decision-making processes, particularly the principle of conferral. Questions about the distribution of power between central and regional authorities, as well as decision-making modalities, are critical. Moreover, control over coercive instruments is another significant consideration (Arisoy, 2010). In his work "American Commonwealth" Lord Bryce describes the federal government and federated units as "distinct and separate in their action" (Rath, 1978). To maintain a balance of authority, constitutions incorporate rigid provisions that are difficult to amend (Livingston, 1952). This arrangement also entails negotiations between the states and Congress on various issues (Derthick, 1989).

The US Constitution enabled a centralized fiscal authority that could override state interests when necessary. In contrast, the EU lacks such a foundational legal framework with supremacy in fiscal matters, which limits the durability and depth of its federal initiatives. Federalism requires a clear constitutional delineation of responsibilities and authority between federal and federated units. In the US context, this delineation was achieved through a comprehensive constitutional convention, whereas the EU lacks a single constitutional text that clearly defines federal authority. This fundamental difference highlights a core limitation in applying Hamiltonian principles to the EU setting.

Political consciousness is pivotal, demanding that both the federal government and federated units possess the will to establish such a system. Without consensus and unity, implementing this system becomes challenging. This challenge is evident in the EU where diverging national interests often hinder the formation of a unified fiscal and political structure. Unlike the post-revolutionary American states, which sought unity under economic duress, EU member states retain strong commitments to national sovereignty, complicating efforts toward Hamiltonian-style integration. In this model, neither the federal government nor the federated states have overarching authority over each other, relying instead on dual layers of governance with the Constitution as the foundation.

The role of federalism in the EU's integration process remains a subject of debate. The EU represents a dynamic and evolving structure, serving as a unique example of regional integration. Intense debates and major crises have shaped this process. Since the Treaties of Paris and Rome, discussions have focused on a "strong and deep Europe" versus a "flexible Europe". Consequently, debates on federalism and confederalism have frequently resurfaced. Federalists advocate for the partial transfer of sovereignty from nation-states to a supranational authority, thereby strengthening EU institutions with centralized powers (Sunay, 2006). Federalists have traditionally opposed centralized, authoritarian nation-state structures, while confederalists have criticized federalists for being overly idealistic (Bóka, 2006).

David Mitrany's views on federalism, particularly his emphasis on functionalism, are central to these debates. Mitrany recognizes federalism's unifying potential but highlights its restrictive aspects. He argues that regional authorities with equal status possess clearly defined powers and functions, protected by a rigid constitution (Mitrany, 1948). Mitrany identifies three types of political formations: international organizations like the League of Nations and the United Nations, federal systems such as the US, and functionalist arrangements, which he prefers. While acknowledging federalism's advantages, Mitrany critiques its rigidity, as well as its geographical and ideological constraints. He suggests that growing interactions among states could lead to global federation but rejects regional federalism. Comparing the US, the United Kingdom (UK), and Federal Europe, Mitrany praises the US for its deliberate construction and the UK for its strong traditions but questions Pan-Europe's foundational values, arguing that 19th-century nationalism prioritized differentiation over unity (Alexandrescu, 2007). Mitrany favors international organizations with functional mandates to promote peace and prosperity, asserting that success in one area would inspire similar efforts elsewhere (Mercan, 2011).

Federalists within the EU counter criticisms by citing historical developments. They highlight the rise of oppressive regimes and weak international law during the interwar period, which exacerbated instability. In this context, Ortega y Gasset questioned why states embraced nationalism rather than uniting under federalism. Richard Coudenhove-Kalergi, leader of the “Pan-European Movement” supported constitutional federalism as a safeguard against fascism and Stalinism. Advocates of constitutional federalism emphasized human rights, autonomy, and international law. They argued for dismantling oppressive regimes and strengthening economic ties among states. Preferring Switzerland’s federal model over the US model, they believed the nation-state model, seen as a source of conflict, should be replaced by supranational institutions (Bóka, 2006). Federalists criticized nation-states for inadequately protecting citizens’ rights, proposing a European parliament to draft a constitution and a referendum to involve citizens (Rosamond, 2000).

Andrew Moravcsik describes the EU as a weak federation due to its limited budget, lack of coercive power, bureaucratic inefficiencies, and complex decision-making. He argues that these constraints prevent the EU from functioning as a traditional federation (Moravcsik, 2001). This supports the argument that without an empowered fiscal authority -similar to what Hamilton achieved through the US Treasury- the EU’s collective financial actions are often reactive and fragmented. The absence of a unified constitutional core reinforces the confederal rather than federal nature of the Union. Moravcsik claims that the EU’s structure is not suitable for federalism. Considering federal system worldwide, he assesses the possibility of federalism in the EU as weak.

Moravcsik’s theory of liberal intergovernmentalism explains the EU’s enlargement process as an intergovernmental bargaining dynamic based on unanimous decision-making among member states. In the context of Eastern enlargement, Moravcsik emphasizes that candidate countries were relatively weaker actors during negotiations. The primary factors shaping member states’ national preferences include geographical proximity, cross-border trade relations, and capital flows. Consequently, states bordering Central and Eastern European countries tend to place greater importance on the economic development of these regions. Accordingly, the support provided by southern European countries such as France, Italy, and Greece for the accession of Bulgaria, Romania, and other Southeastern European states can be understood in terms of anticipated economic benefits arising from mutual interdependence. Although the exact motivations behind all national preferences may not be fully explained, the fundamental driving force behind the enlargement process appears to be the varying levels of expected gains derived from interdependence among member states (Aytuğ, 2018).

Federalism ultimately requires the partial relinquishment of national sovereignty; therefore, the likelihood of member state governments retreating from federalism is considerably lower during periods of economic prosperity. Conversely, in times of global recession and international economic turbulence, member states tend to turn inward and prioritize national interests, which in turn reduces the popularity of federalist initiatives. Since the foundation of the EU, none of the states that have joined the Union have explicitly viewed it as a federalist project. Instead, their motivations for accession have predominantly been driven by economic interests and the desire for political recognition at the international level. Most of the current and prospective member states, both in practice and in principle, appear to support intergovernmental cooperation rather than a federal integration model (Miles & Redmond, 1996).

French Foreign Minister Robert Schuman, in his declaration of 9 May 1950, emphasized the necessity of European unity. Advocating gradual integration, Schuman proposed pooling coal and steel production as the foundation for a European federation (Burgess, 2000). His vision underscored the creation of a supranational structure leading to political union. Ernst B. Haas argued that, in the aftermath of World War II, European nation-states were unable to effectively address emerging challenges, prompting the search for alternative governance models. Although efforts to establish a federal system in Europe did not initially succeed, Haas emphasized that Jean Monnet’s principles laid a crucial foundation for promoting peace and prosperity in the region (Haas, 1968).

Haas identified certain prerequisites for European integration. According to him, these include the establishment of a pluralistic framework, economic development, the adoption of a shared ideological objective, and the implementation of parliamentary democracy. Haas also asserted that achieving these minimum conditions would pave the way for integration, ultimately leading to the emergence of a new political order (Köksoy, 2020). However, these conditions -particularly the presence of a shared ideological objective and

parliamentary democracy- were fulfilled in the US federal founding process but remain contested and uneven across EU member states today. This weakens the analogy to Hamilton's experience.

The perspective of Haas is commonly referred to as Neofunctionalism in the academic literature. He developed this theory by building upon David Mitrany's functionalism and Jean Monnet's principles. Neofunctionalism posits that political unification within the EU necessitates initial economic integration. In this regard, Haas argued that eliminating trade barriers and enhancing industrial productivity among member states would be insufficient, highlighting instead the need for the creation of a common market (Haas, 1961). Through his theory of neofunctionalism, Haas predicted that integration would gain momentum over time. Consequently, he distanced himself from federalist perspectives, asserting that Europe was unlikely to evolve into such a system. Haas emphasized that budgeting is a critical aspect of federalism. For instance, examining the budget of the US illustrates this point clearly. Maintaining such a structure requires a substantial financial foundation to ensure its sustainability.

In addition to addressing the historical debates on federalism within the EU, it is also essential to examine another development as significant as the COVID-19 pandemic: the UK's decision to leave the EU, which was made through the 2016 Brexit referendum and was implemented in practice in 2020. Throughout its EU membership, the UK maintained strong structural safeguards and employed them when deemed necessary. For instance, between 2011 and 2016, the UK vetoed a proposed increase in the budget of the European Defense Agency in order to limit EU expenditures. In another case, the UK government reacted against a policy initiative led by the European Central Bank (ECB) and supported by Germany and France, which aimed to develop a monetary strategy involving euro-denominated swap transactions to ensure that the circulation of money remained within the eurozone. In response, the UK brought the matter before the European Court of Justice, relying on the EU's legal framework. The Court ruled that the proposed plan violated the rules of the Single Market and decided in favor of the UK. As these examples suggest, the UK's inclination to pursue more inward-looking policies and its active use of the EU's structural and judicial safeguard mechanisms were among the significant factors that contributed to the eventual divergence between the UK and the EU (Glencross, 2020).

Brexit represents one of the rare political events that has triggered a profound structural transformation. In the post-Brexit period, the UK has sought to redefine its trajectory by departing from the policy frameworks it had adhered to for over four decades. (Dudley & Gamble, 2023). However, in the aftermath of the Brexit process, the UK has witnessed increasing tensions between central and local authorities, largely stemming from challenges associated with centralized governance (Diamond, 2023). On the other hand, Brexit has been evaluated by some commentators as a development that could potentially harm the EU. It would be misleading to regard the UK -which withdrew from the EU- as an ordinary member state, given that it was the third most populous country among member states and the second-largest economy in terms of gross domestic product and budget contributions. Moreover, the UK is one of the permanent members of the United Nations Security Council. The departure of such a significant actor from the Union has raised concerns regarding a potential economic downturn and a decline in the EU's geopolitical influence. In addition, some scholars have argued that the UK's withdrawal may trigger similar tendencies in other member states. Indeed, in the aftermath of Brexit, the so-called "Frugal Four" -Denmark, Sweden, Finland, and the Netherlands- have intensified their opposition to further fiscal integration (Schelkle, et al., 2024).

In recent years, the EU has witnessed increasingly intense debates on the rule of law, particularly with regard to Hungary and Poland. Following the rise to power of the radical right-wing Fidesz party in Hungary in 2010, EU institutions have assessed that policies implemented in the country conflict with the Union's core values, particularly in the areas of democracy and the rule of law. Prime Minister Viktor Orbán's conservative and nationalist rhetoric, governance approach emphasizing Hungarian cultural identity, and policies affecting judicial independence have drawn significant criticism at the EU level. In this context, in 2018, the EU launched proceedings under Article 7 of the Treaty on European Union, aiming to suspend Hungary's voting rights in the Council. The Orbán government, in turn, has viewed the EU's rule of law mechanisms as an intrusion into national interests. Furthermore, following the outbreak of the Russia-Ukraine war in 2022, Hungary has repeatedly threatened to veto critical EU foreign policy decisions requiring unanimity. This stance has disrupted the EU's decision-making processes and led to significant controversy, particularly in light of Hungary's perceived alignment with Russia. According to EU law, when a member state is found to be systematically

violating the fundamental values of the Union, sanctions may be imposed, including the suspension of voting rights in the Council. Within this framework, as of January 2025, the EU has withheld €1 billion in funds previously committed to Hungary in 2022 (Müller & Slominski, 2025; Rasquinho, 2025).

The COVID-19 pandemic coincided with Brexit, deepening the EU’s political and economic fragility. Far from moving toward federalization, the Union has struggled even to preserve its confederal structure. The UK’s departure, rule of law backsliding in Hungary, and growing resistance to fiscal integration among member states have revealed the limits of EU solidarity. These developments demonstrate that the EU remains structurally and politically distant from a true federal system.

Tablo 1. A Systematic Comparison between the US and the EU in the Context of the “Hamiltonian Moment”

Analytical Criteria	US (Post-Revolution)	EU (Post-COVID-19)
1. Unified Political Will	A shared national identity and political unity emerged after the Revolutionary War; the 13 states voluntarily transferred powers to a central authority to ensure stability and cohesion.	Member states retain strong national sovereignty; political will is fragmented. Solidarity is often conditional, driven by short-term national interests rather than collective vision.
2. Centralized Fiscal Authority	Hamilton implemented federal assumption of state debts, introduced a national bank, and centralized tax and debt mechanisms under federal control.	The EU introduced the “Next Generation EU” plan as a temporary measure. Debt issuance is collective, but fiscal powers remain largely within national governments.
3. Constitutional Supremacy	The US Constitution clearly defined federal authority; the supremacy clause granted the central government power over states in key domains, including fiscal and monetary policy.	The EU lacks a single constitutional document. Its treaty-based legal structure prevents the creation of a centralized fiscal union. There is no supremacy in economic decision-making.

Note: Building on the observations summarized in Table 1, the following section further examines whether the EU’s post-COVID-19 fiscal response constitutes a structurally transformative moment or continues to function as a provisional mechanism primarily influenced by intergovernmental dynamics.

COVID-19 and the “Hamiltonian Moment”

Since economic cooperation and the common market were at the forefront of the EU’s foundation, health issues were not initially a primary area of focus. However, throughout its historical development, the EU has sought to introduce treaties supporting member states’ actions in the protection and improvement of public health. Article 168 of the Treaty on the Functioning of the European Union states that the EU shall ensure a high level of human health protection in all its policies. It also emphasizes that member states will be supported and that their health policies will be respected. Within this framework, developments related to health within the EU have largely been left to the discretion of member states (Oğurlu, 2022).

Each EU member state has its own distinct health system. Therefore, the EU does not possess the authority to construct a common health policy. In cases of an epidemics or urgent health-related issues, member states would need to delegate authority to the EU to enable collective action. Despite the absence of such a transfer of authority, member states often require the support of EU institutions during crises (Akdoğan et al., 2020). At times, member states have adopted competing health policies in response to the scientific and administrative recommendations proposed by the EU (Alemanno, 2020). The EU’s role in health policy remains ambiguous. While it assumes responsibility for supporting member states’ health policies, it lacks independent authority in this area (Greer, 2020).

The COVID-19 pandemic placed the EU in an exceptionally challenging situation. By the end of February 2020, Italy requested medical equipment from other member states but received no support. In addition, countries such as the Czech Republic, Poland and Germany began to impose export controls on medical supplies. These controls were lifted in Germany under pressure from the European Commission. Nevertheless, confidence in the EU had already begun to wane in Italy (Schelkle, 2021). The COVID-19 pandemic pushed many countries worldwide into economic and political hardship. States prepared economic recovery packages to mitigate the effects of economic difficulties. The repercussions of the pandemic continued even after its conclusion. The EU was among the most severely affected. To alleviate the impacts of the pandemic, the EU announced the implementation of an economic recovery package in 2020. The recovery package, titled *“The Next Generation EU”* aimed to reduce the economic difficulties faced by member states. A massive budget of 750 billion euros was allocated, to be utilized between 2021 and 2027. The plan not only aimed to help the EU weather the pandemic with minimal damage but also supported long-term strategies (Bagalà & Partners, 2021).

Some details of this package are particularly striking. Member states are not expected to contribute directly to funding this large-scale economic recovery package. Instead, the EU will issue debt in financial markets on its own behalf. Under this plan, borrowing will not be undertaken individually by states but collectively by the EU, which assumes the debt itself (Díaz, 2021). Although reminiscent of Hamilton’s assumption of state debts in 1790, the EU’s collective borrowing was designed as a crisis instrument rather than a structural reform. Without turning such temporary mechanisms into permanent institutional features, the EU cannot replicate the Hamiltonian leap toward federation. While previous EU practices gave the impression of lacking explicit spending authority, the Next Generation EU recovery package has been interpreted as a sign of transformation (Van Malleghem, 2023). Although the issuance of collective debt was considered a significant change, it lacked the political momentum and institutional restructuring that accompanied Hamilton’s reforms in the US. By contrast, Hamilton’s plan was backed by a clear federal mandate and a centralized authority with the power to act decisively – a condition that is largely absent in the EU.

During the implementation of the economic recovery package, member states formed various groupings and adopted differing positions. In this context, the so-called “Frugal Four” – a group that generally supported the idea of an EU-level recovery fund, but insisted that it remain limited in size and be provided only in the form of loans to member states – explicitly opposed any form of joint borrowing. Throughout the process, they sought to play an active and influential role in shaping the outcome (Becker, 2025). According to the economic recovery package, the EU has undertaken supranational debt. This approach could, in the long term, enhance integration within the banking sector and capital markets across Europe. Political forces and institutional structures played an active role in developing this plan. On 18 May 2020, Germany and France initially proposed the plan. Subsequently, on 27 May 2020, the European Commission adopted it as a recommendation, and finally, on 21 July 2020, the European Council announced its agreement on the plan. Following this announcement, the value of the euro increased in markets, and there were comments suggesting that integration within the EU would strengthen further (Bank of Spain, 2020).

Many commentators viewed this development as both a political and economic innovation for the EU. It was also accepted by other EU member states that the European Commission could utilize a significant budget in exceptional circumstances. Some commentators even described this development as the EU’s “Hamiltonian moment.” This expression first gained attention in 2011 when Paul Volcker, appointed to Barack Obama’s Economic Recovery Advisory Board, used it. Subsequently, many commentators adopted this phrase to emphasize Alexander Hamilton’s 1790 fiscal and financial policies. While the United States operates at a federal level, the EU assumes fiscal responsibilities at a supranational level. This difference is not merely terminological, but structural. Hamilton’s reforms created a permanent shift in fiscal authority toward the federal center, whereas the EU’s supranational mechanisms remain contingent and temporary, subject to intergovernmental negotiation and treaty limitations. Advocates of federalism within the EU view the European Commission’s recovery package as a “Hamiltonian moment.” However, integrating the historical processes of the US and the EU into a single framework remains highly challenging (Kempf, 2023). While the comparison between Hamilton’s historical reforms and the EU’s post-pandemic fiscal response is conceptually appealing, this study argues that the structural conditions that enabled Hamilton’s success are largely absent in the EU context. Hamilton operated within a newly independent political system that was actively seeking centralization and

cohesion. In contrast, the EU remains a union of sovereign states with divergent political will, fiscal capacity, and constitutional authority.

An unprecedented economic plan was implemented in the EU's integration process. Under this approach, member states would collectively, rather than individually, borrow from the EU. In the long term, member states are expected to place greater emphasis on tax policies to generate new financial resources. Some political analysts argue that increased taxation will also bring enhanced political power and control (Díaz, 2021). Others believe this massive budget will further strengthen solidarity. It has been noted that the EU initially failed to fully grasp the situation and adopt effective fiscal policies during the early stages of the COVID-19 crisis. However, subsequent emergency and decisive measures led to the creation of this plan (Vinci, 2020). Thanks to the economic recovery package implemented after the COVID-19 pandemic, the EU provided substantial financial assistance to its member states. The primary goal was to maintain economic stability across the Union. As a result, public investment levels did not decline in many countries; in fact, some even recorded increases (European Commission, 2024). In addition, following the European Parliament's decision in June 2023, a number of strategic goals were set. These included boosting public investment in healthcare infrastructure, implementing monitoring frameworks to track emerging health risks, performing resilience assessments of national health systems, improving accountability in joint procurement procedures, promoting the EU's strategic independence in producing essential pharmaceuticals and active ingredients, and advancing a long-term vision for health system sustainability (European Parliament, 2023).

While these developments may appear to signal a deeper level of fiscal integration within the EU, this study argues that they remain primarily reactive and limited in scope. The decision to implement a collective borrowing mechanism, although historically significant, was largely framed as a one-off response to an extraordinary crisis rather than a structural shift toward fiscal union. The absence of binding commitments to institutionalize joint taxation or establish a permanent EU treasury indicates that political will for long-term federal transformation remains fragmented.

The implementation of this plan is expected to lead to significant changes in the EU's institutional perspective. Throughout its integration process, the EU has often treated each crisis as an opportunity to learn lessons and deepen cooperation. Previously proposals for the EU to issue debt and bonds were rejected by countries such as Germany; however, this approach was revived during the pandemic. The leadership shown by Germany and France in advancing the plan underscores the importance of solidarity and cooperation in the integration process. With this plan, grants were also allocated to member states that were severely affected by the pandemic and already facing economic difficulties. Yet, the fact that the proposal originated from two dominant national governments rather than a central supranational authority again illustrates a key difference with Hamilton's top-down federalism model, in which the federal center was empowered to act independently of state governments. Political analysts and EU researchers have since drawn comparisons between this plan and the financial reforms introduced by Alexander Hamilton in 1790 in the United States. While those reforms paved the way for American federalism, the historical and economic contexts of the EU and the US differ significantly. The announced recovery package does not aim to establish a full fiscal union, though it is expected to further deepen integration. It is hoped that these developments will prompt the European Parliament to adopt a more democratic and transparent approach. Additionally, through this plan, the European Commission, which has taken on significant responsibilities, provides considerable advantages for institutional investors through its bond issuance (Asmussen, 2020).

Still, unlike the US Congress, which gained full legislative and fiscal competence in the wake of Hamilton's reforms, the European Parliament lacks equivalent powers. As a result, democratic oversight in the EU remains institutionally limited and politically dispersed. Throughout the COVID-19 pandemic, channels for dialogue and cooperation among EU member states remained open, particularly during the negotiations and discussions that led to the formulation of the economic recovery package. However, considering the established federal system in the United States, questioning whether a similar system can be implemented within the EU risks drawing misleading conclusions, as the two entities operate under fundamentally different variables and conditions.

The statement made by the Spanish Minister of Foreign Affairs regarding the recovery package is particularly significant. He emphasized that the term "joint responsibility" should be used instead of "mutual debt" when

discussing the economic recovery measures. All EU member states bear both economic and political obligations towards one another. During this pandemic, the economic challenges faced by severely affected countries also had repercussions for other member states (Díaz, 2021). In this sense, the EU can be likened to a ship: damage to any part of the vessel poses a threat to everyone on board. Adopting such a holistic perspective may facilitate the development of common solutions.

Some scholars argue that the economic recovery package introduced in response to COVID-19 should pave the way for the uninterrupted advancement of the EU's fiscal integration process and ultimately lead to the establishment of a fiscal union, enabling the Union to develop a more homogeneous economic policy framework. These commentators acknowledge that the adoption of the recovery package represents an important step; however, they also stress that it is insufficient. They contend that if the EU Economic and Monetary Union (EMU) continues to rely primarily on market-supervision-oriented policies, the EU will be unable to overcome its fragile economic outlook. At this point, it is emphasized that supporting a common monetary policy alone will not resolve the issues; rather, the adoption of a shared fiscal policy is essential. Accordingly, these scholars advocate for comprehensive reforms and the implementation of a genuine "Hamiltonian" model (Celi, Guarascio & Simonazzi, 2020).

According to this perspective, during the pandemic, the EU focused primarily on temporary measures to address financial difficulties rather than implementing permanent solutions. Consequently, it avoided undertaking structural reforms. The EU's bond issuance has also raised questions about how it will manage financial settlements with member states in the future. Therefore, it is argued that the EU must adopt radical reforms to effectively address its financial challenges. The pandemic has once again underscored the importance of institutional structures within the EU. Throughout this period, the legitimacy of these institutions has been re-evaluated by EU actors (Tesche, 2021). One of the most significant outcomes of the COVID-19 pandemic within the EU has been the renewed emphasis on the value of supranational institutions.

Jean Monnet made a striking observation regarding crises in the EU. According to Monnet, Europe advances through the solutions it devises in response to crises. The problems that arise within the EU ultimately serve to strengthen it further. This perspective should not be limited to economic crises alone; political crises are also fundamental drivers of progress. From this viewpoint, the COVID-19 pandemic can be evaluated within this framework. The EU's decision to allocate a budget of 750 billion euros, with the provision that these funds would be distributed to EU member states in the form of grants or loans, can be seen as an unprecedented measure in the Union's history.

The question that arises here is whether the EU can adapt the "Hamiltonian moment"—a framework implemented in the United States—to its own circumstances. If a genuine fiscal and political union is desired, the necessary conditions must be fulfilled. To date, the tendency of member states' parliaments to act in a non-transparent manner and to deviate from a coherent course must be addressed. Another significant lesson the EU can draw from the "Hamiltonian" model is the creation of a common defense policy. EU leaders need to recognize that political integration is not solely dependent on economic recovery packages and debt unification (Issing, 2020: 17).

At the time when the "Hamiltonian moment" was implemented in the United States, there was a conscious and determined desire to achieve political unity. This aspiration was translated into action, ultimately leading to the adoption of a federal organizational model. Some scholars suggest that the EU has been progressing toward its own "Hamiltonian moment" since 2010. This interpretation reflects a primarily a political perspective.

Despite differences in conditions and processes regarding the assumption of debts, certain similarities are noted. In both cases, investors began to perceive public debt as safer and more stable. However, the parallels between the EU and the United States largely end there, and the differences are considerably more pronounced. In the United States, Hamilton granted the federal government full authority to control public finance. He then utilized this authority to implement radical reforms in the financial system. By contrast, the EU has refrained from undertaking structural reforms. In summary, while a drawing comparison between the United States and the EU in the context of the "Hamiltonian moment" may be politically useful, it remains highly inadequate as an analytical framework (Georgiou, 2021).

The economic recovery package introduced by the EU aimed to centralize more financial resources. However, it has become evident during the implementation process that the resources allocated to Italy and Spain were quite limited. Northern EU member states demonstrated reluctance to provide more substantial assistance to their southern member counterparts. Rather than achieving genuine fiscal union, the COVID-19 pandemic has, in fact, exacerbated the economic disparities between the northern and southern countries of the EU (Sobel, 2020). Until the economic crisis triggered by the COVID-19 pandemic, Germany had stood out as a strict adherent to fiscal austerity policies during periods of crisis. However, in the aftermath of the pandemic, Germany markedly shifted its position by supporting the EU's debt issuance policies (De la Porte & Jensen, 2021).

Conclusion

During the global COVID-19 pandemic, states sought various solutions to address the political and economical challenges they faced. Within the EU, the pandemic had particularly disruptive effects on countries such as Italy, prompting EU institutions to focus on developing economic models aimed at mitigating the ensuing crisis. Prior to COVID-19, the concept of a "Hamiltonian Moment" had not gained significant traction in EU discourse. However, much like other economies around the world, the EU economy was severely impacted by the pandemic, compelling the Union to adopt economic policies it had not previously refrained from implementing. In this context, the idea of managing debt collectively at the EU level-, an issue long debated but never fully realized- resurfaced and was ultimately put into practice. Member states that had previously resisted such a mechanism were compelled to reconsider their positions due to the gravity of the situation. The system introduced by Alexander Hamilton in the United States in the late 18th century yielded positive results in a relatively short period, despite facing considerable opposition at the time. Similarly, the EU's recovery plan has sparked both support and criticism. Detractors argue that it lacks the structural and political foundations necessary to replicate a true "Hamiltonian Moment" often expressing strong reservations about the Union's current institutional capacity.

The criticism regarding the lack of transparency in national parliaments is particularly noteworthy. Some observers contend that the newly announced package is largely symbolic and fails to address the underlying causes of the EU's economic challenges. Introducing structural reforms into the EU's economic governance framework represents a complex and demanding undertaking. Nevertheless, the implementation of such an ambitious recovery package during a period of severe crisis was a highly significant development. While, it has been widely acknowledged that a direct replication of Hamiltonian reforms the EU is difficult, but once the necessary conditions have been established - namely, the consolidation of both the economic and political foundations - the prospect of approaching a genuine "Hamiltonian moment" could become more realistic.

While the exact replication of the American model may not be feasible, a version adapted to the unique characteristics of the EU could potentially be constructed in the future. However, this study also recognizes that historical trajectories are neither linear nor inherently replicable. The EU may gradually develop its own variant of fiscal union -functionally similar to Hamilton's vision but institutionally unique. This points to the possibility "European-style federalism" emerging not through a constitutional revolution, but rather through incremental, crisis-induced integration. In fact, achieving such a transformation would require a profound redefinition of sovereignty and the cultivation of a collective political identity capable of laying the groundwork for a fiscal and political union comparable to that established in the early United States. Absent these conditions, the Hamiltonian analogy risks serving primarily as a rhetorical device rather than a functional guide for integration. However, such adaptation would necessitate a much deeper level of political consensus than currently exists among EU member states.

Hamilton's reforms succeeded because they emerged from a shared national vision forged through revolution and common debt. In contrast, the EU, continues to grapple with foundational questions of political identity, democratic legitimacy, and institutional authority, rendering a true Hamiltonian transformation difficult to achieve. Crisis periods such as COVID-19 pandemic encompass both opportunities and conflict. Economic disparities among EU member states become more pronounced during crises, and economically weaker countries often face criticism.

Ultimately, this study suggests that the EU is unlikely to experience a genuine “Hamiltonian Moment” comparable to that of the early United States. While crisis-driven fiscal mechanisms, such as the Next Generation EU package, demonstrate a degree of solidarity, they fall short of fulfilling the structural conditions required for federal transformation. This conclusion is grounded in the conceptual criteria outlined earlier - namely, the absence of a unified political will, constitutional supremacy, centralized fiscal authority, and a strong collective identity among EU member states. These missing elements significantly constrain the EU’s capacity to evolve into a federal union, distinguishing its trajectory from that shaped by Hamilton’s reforms in the American context. In this respect, the Union remains institutionally and politically situated within the boundaries of intergovernmentalism, despite occasionally adopting federal-like features during crises.

Looking ahead, this study suggests that unless institutional reforms addressing political fragmentation, fiscal sovereignty, and legal constraints are undertaken, the EU is unlikely to transcend its confederal logic. However, if future crises continue to require unified fiscal responses, a gradual convergence towards a functional federal structure may still occur, though this would be achieved through incremental adaptation rather than a constitutional breakthrough. While this study does not claim to predict institutional outcomes definitively, it proposes the following possible scenarios for the long term evolution of EU fiscal governance: (1) a reversion to strict intergovernmentalism as temporary recovery mechanisms expire; (2) the continuation of hybrid arrangements characterized by increased coordination without formal federalization; or (3) the emergence of a deeper fiscal union prompted by future systemic crises and growing public support.

Declaration of Conflicting Interests

The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

I hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers’ Contribution Rate

The study was conducted and reported by a researcher.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was not obtained for this study because I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Akdoğan, M., Günay Atalı, A., Say, B., & Gündoğan Gür, N. (2020). Avrupa Birliği’nin COVID-19 yönetimi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(Special Issue), 32-58. <https://doi.org/10.30784/epfad.805320>
- Alemanno, A. (2020). The European response to COVID-19: From regulatory emulation to regulatory coordination?. *European Journal of Risk Regulation*, 11(Special Issue 2), 307-316. <https://doi.org/10.1017/err.2020.44>
- Alexandrescu, M. (2007). David Mitrany: From federalism to functionalism. *Transylvanian Review*, 16(1), 20-33.

- Arısoy, A. (2010). Avrupa’da federalizm geleneği ve Avrupa bütünleşmesinde federalist akımlar. *Ege Akademik Bakış*, 10, 1195-1206.
- Asmussen, J. (2020). Did Europe just experience its “Hamiltonian Moment”? *The International Economy*, 34(3), 12-35.
- Aytuğ, H. K. (2008). Bütünleşme kuramlarının Avrupa Birliği genişlemesine bakışı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 149-161.
- Bagalà & Partners. (2021). Next generation EU fund- the European plan to recover the economy, <https://iccj.or.jp/next-generation-eu-fund-the-european-plan-to-recover-the-economy/>
- Bank of Spain. (2020). Next generation EU: Main characteristics and impact of its announcement on financial conditions, *Quarterly Report on the Spanish Economy*, Economic Bulletin.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Becker, P. (2025). Agreeing on the European COVID-19 budget package – multiplestreams in the European Union. *Journal of Contemporary European Studies*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/14782804.2024.2445294>
- Bóka, E. (2006). In search of European federalism: A historical survey. *Society and Economy*, 28(3), 309-331.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79. <https://doi.org/10.35375/sayod.738657>
- Burgess, M. (2000). *Federalism and European Union: The building of Europe, 1950-2000*, Londra: Routledge
- Celi, G., Guaracio, D., & Simonazzi, A. (2020). A fragile and divided European Union meets Covid-19: Further disintegration or ‘Hamiltonian moment’?. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47, 411–424.
- Coşkun, S., & Dulkadiroğlu, H. (2018). Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) idari devletin gelişimi ve Woodrow Wilson’un etkisi. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(2), 21-54.
- De la Porte, C. & Jensen, M. D. (2021). The next generation EU: An analysis of the dimensions of conflict behind the deal. *Social Policy & Administration*, 55, 388-402. <https://doi.org/10.1111/spol.12709>
- Derthick, M. (1989). The enduring features of American federalism. *The Brookings Review*, 7(3), 34-38.
- Diamond, P. (2023). Post-Brexit challenges to the UK machinery of government in an ‘Age of Fiasco’: The dangers of muddling through?. *Journal of European Public Policy*, 30(11), 2251-2274.
- Díaz, P.J.A. (2021). Hamilton’s federalism in the European Union, <https://esthinktank.com/2021/03/04/hamiltons-federalism-in-the-european-union/>
- Dudley, G., & Gamble, A. (2023). Brexit and UK policy-making: An overview. *Journal of European Public Policy*, 30(11), 2573-2597.
- Edling, M.M., & Kaplanoff, M. D. (2004). Alexander Hamilton’s fiscal reform: Transforming the structure of taxation in the early republic. *The William and Mary Quarterly*, 61(4), 713-744.
- European Commission. (2024). *Mid-term evaluation of the recovery and resilience facility*. COM (2024) 82 final. https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies/economic-and-financial-affairs/evaluation-reports-economic-and-financial-affairs-policies-and-spending-activities/mid-term-evaluation-recovery-and-resilience-facility-rrf_en?utm_source=chatgpt.com
- European Parliament. (2023). *MEPs draw lessons from COVID-19 crisis*. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230612IPR96901/meps-draw-lessons-from-covid-19-crisis>
- Frieden, J. A. (2016). Lessons for the euro from the early US monetary and financial history. *Bruegel Essay and Lecture Series*. 1-40.
- George, A. L., & Bennett, A. (2004). *Case studies and theory development in the social sciences*. MIT Press.

- Georgiou, C. (2021). Europe's 'Hamiltonian moment'? on the political uses and explanatory usefulness of a recurrent historical comparison. *Economy and Society*, 50(4), 1-22.
- Glencross, A. (2020). Managing differentiated disintegration: Insights from comparative federalism on post-Brexit EU-UK relations. *The British Journal of Politics and International Relations*, 23(4), 1-16. <https://doi.org/10.1177/1369148120968516>
- Greer, S. L. (2020). Health, federalism and the European Union: Lessons from comparative federalism about the European Union. *Health Economics, Policy and Law*, 16(1), 90-103. <https://doi.org/10.1017/S1744133120000055>
- Haas, E. B. (1961). International integration: The European and the universal process. *International Organization*, 15(3), 366-392.
- Haas, E. B. (1968). *The uniting of Europe: Political, social, and economic forces, 1950-1957*. Stanford University Press.
- Hamilton, A., Madison, J., & Jay, J. (1788). *The federalist papers*. Publius.
- Hatipoğlu, O. G. (2013). Alexander Hamilton ve Hamiltonculuk. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 67-92.
- Issing, O. (2020). Did Europe just experience its "Hamiltonian Moment"? *The International Economy*, 34(3), 12-35.
- Kempf, H. (2023). *A second Hamiltonian moment*. Sciences Po-Ofce blog. <https://www.ofce.sciences-po.fr/blog/a-second-hamiltonian-moment/>
- Kıran, E. (2020). Prominent issues about the social impacts of Covid-19. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 752-766. <https://doi.org/10.21547/jss.787779>
- Köksoy, F. (2020). İki adam bir kuram: Haas ve Schmitter ile neofonksiyonizmin Karayipler topluluğu'na yansıması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 22-41. <https://doi.org/10.18354/esam.656250>
- Livingston, W. S. (1952). *A note on the nature of federalism*. *Political Science Quarterly*, 67(1), 81-95. <https://doi.org/10.2307/2145299>
- Manioğlu, O. (2021). Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti'nin ABD siyasal sisteminde fikir ayrılığı yaşadığı beş temel konu. *UPA Strategic Affairs*, 2(1), 47-72.
- Mayer, T., & Whalen, C. (2020). Did Europe just experience its "Hamiltonian Moment"? *The International Economy*, 34(3), 12-35.
- Mercan, S. S. (2011). Siyasal bütünleşme kuramları ışığında AB genişlemesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 67-83. https://doi.org/10.1501/Avraras_00000000160
- Miles, L., & Redmond, J. (1996). Enlarging the European Union: The erosion of federalism?. *Cooperation and Conflict*, 31(3), 285-309. <https://doi.org/10.1177/0010836796031003002>
- Mitrany, D. (1948). The functional approach to world organization. *International Affairs*, 24(3), 350-363.
- Moravcsik, A. (2001). Federalism in the European union: Rhetoric and reality. K. Nicolaidis and R. Howse (Ed). In *The federal vision: Legitimacy and levels of governance in the US and the EU*. (pp. 161-187). Oxford University Press.
- Murray, J. A. (2007). *Alexander Hamilton America's forgotten founder*. Algora Publishing.
- Müller, P., & Peter, S. (2025). The soft hostage-taking of EU foreign policy: Hungary's rule of law conflict with the EU and Russia's war against Ukraine. *Journal of European Public Policy*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2453033>
- Oğurlu, E. (2022). COVID-19 pandemisinin Avrupa Birliği dayanışmasına etkileri. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 167-191. <https://doi.org/10.29228/mjes.435>
- Peters, B. G. (2011). *Institutional theory in political science: The new institutionalism*. Continuum.
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European integration*. Macmillan Press.
- Rasquinho, S. V. (2025). AB, Macaristan'a ayrılan fonlardan 1 milyar avroyu kesti. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-macaristana-ayrilan-fonlardan-1-milyar-avroyu-kesti/3440402>

- Rath, S. (1978). Federalism: A conceptual analysis. *The Indian Journal of Political Science*, 39(4), 573-586.
- Schelkle, W. (2021). Fiscal integration in an experimental union: How path-breaking was the EU's response to the COVID-19 pandemic?. *Journal Common of Market Studies*, 59(Suppl 1), 44-55. <https://doi.org/10.1111/jcms.13246>
- Schelkle, W., Kyriazi, A., Ganderson, J., & Altiparmakis, A. (2024). Brexit – the EU membership crisis that wasn't?. *West European Politics*, 47(5), 997-1020.
- Sobel, M. (2020). Perhaps a different Hamiltonian moment is in order. *International Economy*, 34(3), 27-28.
- Speer, E. (1906). Alexander Hamilton. *The Yale Law Journal*, 16(2), 94-109.
- Sunay, R. (2006). AB bütünleşmesinin biçimi üzerine farklı yaklaşımlar: Federal yaklaşım (I), *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 185-222. <https://doi.org/10.15337/SUHFD.2017.157>
- Tesche, T. (2021). Pandemic politics: The European Union in times of the coronavirus emergency. *Journal of Common Market Studies*, 60(2), 1-14. <https://doi.org/10.1111/jcms.13303>
- Van Malleghem, P. A. (2023). NextGenerationEU: Hamiltonian moment or European new deal?. *Yearbook of European Law*, 42, 3-41.
- Vinci, R. (2020). Forged in crises: How the EU rediscovers solidarity with its back against the wall. European Student Think Tank. <https://esthinktank.com/2020/09/08/forged-in-crises-how-the-eu-rediscovers-solidarity-with-its-back-against-the-wall/>
- Whimster, S. (2010). What is a Hamilton moment?. The Federal Trust. <https://fedtrust.co.uk/what-is-a-hamilton-moment/>
- Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. Sage Publications.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

COVID-19 salgını, Avrupa Birliği (AB) için hem ekonomik hem de siyasi açıdan önemli zorluklar ortaya çıkarmıştır. Bu makale, AB'nin salgın sürecinde karşılaştığı bu zorlukları ele alarak, krizden çıkış için geliştirilen politikaları ve özellikle “Hamiltoncu yaklaşım (Hamiltonian moment)” olarak adlandırılan yaklaşımı incelemektedir. Pandeminin başlangıcında, AB üye devletlerinin sağlık sistemlerinde ciddi bir koordinasyon eksikliği yaşanmıştır. İtalya gibi bazı ülkeler, tıbbi malzeme desteği talep etmiş ancak yeterli yanıt alamamıştır. Bunun sonucunda, AB'ye duyulan güven zedelenmiştir.

COVID-19 salgını ile beraber, AB içerisindeki fikir ayrılıklarının arttığı görülmektedir. Bundan dolayı, üye devletlerin kendi başlarına hareket etme eğilimleri, AB'nin birlik ve dayanışma ilkelerini sarsmıştır. Ekonomik açıdan ise salgın, ciddi bir durgunluğa yol açmıştır. Bu süreci yönetebilmek amacıyla AB, “Next Generation EU” adlı bir ekonomik kurtarma paketi oluşturmuştur. 750 milyar Euro'luk bu paket, üye ülkelerin ekonomik kayıplarını telafi etmeyi ve gelecekteki büyümeyi desteklemeyi amaçlamaktadır. Paket kapsamında, AB ortak borçlanma yoluna gitmiş ve bu durum, AB'nin mali yapısında önemli bir dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Bu adımlar, AB'nin kriz yönetimi yeteneklerini geliştirirken, gelecekte daha fazla merkezileşme ihtimalini de artırmıştır. AB'nin bu krizden ders çıkararak daha dayanıklı yapılar oluşturması gerektiği vurgulanmaktadır.

Makale, ABD'nin 18. yüzyıldaki mali reformlarını gerçekleştiren Alexander Hamilton'un çalışmalarını da ele almaktadır. Hamilton, ABD'nin mali sistemi için federal düzeyde bir model oluşturmuş, eyaletlerin borçlarını merkezi hükümetin üstlenmesini sağlamıştır. Bu reformlar, ABD'de merkezi yönetimin güçlenmesine ve ekonomik istikrarın sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Hamilton, federal yönetimin güçlü bir ekonomik sistem inşa etmesinin, uluslararası güveni artıracığını savunmuş ve bu doğrultuda radikal değişiklikler yapmıştır. Hamilton, bu değişiklikleri yaparken, eleştirilere de maruz kalmıştır.

Hamilton'un reformları, kriz dönemlerinde güçlü merkezi yönetimlerin önemini ortaya koymuştur. AB'nin COVID-19 sonrası uygulamaya koyduğu ekonomik kurtarma planı da bu modele benzetilmiştir. Ancak AB'nin federal bir yapıya geçişinin, üye devletlerin farklı siyasi ve ekonomik çıkarları nedeniyle daha karmaşık olduğu belirtilmiştir. AB'nin Hamilton modeli doğrultusunda reformlar yaparak, krizleri fırsata çevirebilmesi ve dayanıklılığını artırması gerektiği tartışılmaktadır.

Federalizm, farklı yönetim düzeylerinin tek bir merkezi otorite altında birleştiği bir yönetim modelidir. AB'de federalizmi destekleyenler, merkezi bir yapının krizlere daha hızlı yanıt verebileceğini savunmaktadır. Buna karşın, federalizm karşıtları, AB'nin mevcut yapısının federalizme uyumlu olmadığını, çünkü üye devletlerin egemenliklerinden vazgeçmeye istekli olmadıklarını öne sürmektedir.

Federalistler, özellikle kriz dönemlerinde merkezi bir otoritenin güçlendirilmesinin AB'nin geleceği açısından kritik olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, bazı uzmanlar AB'nin sınırlı bütçesi ve karar alma süreçlerindeki karmaşıklık nedeniyle gerçek bir federasyon olamayacağını savunmaktadır. Federalizm yanlıları, ortak mali ve siyasi politikaların AB'nin uzun vadeli istikrarını güçlendireceğini savunurken, bu yaklaşımı eleştirenler bu modelin üye devletlerin bağımsızlıklarına zarar vereceğini düşünmektedir.

AB, pandemi sırasında ekonomik toparlanmayı desteklemek için kolektif borçlanma modelini benimsemiştir. Bu yaklaşım, AB'nin federalizme bir adım daha yaklaştığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu durum, bazı üye devletler arasında ekonomik eşitsizlikleri artırabileceği endişesini de beraberinde getirmiştir. Salgın sonrası alınan ekonomik tedbirler, AB'nin gelecekte krizlere karşı daha dirençli bir yapı oluşturma potansiyelini ortaya koymuştur. Kurtarma paketinin finansmanı, AB adına ortak borçlanma yoluyla sağlanmıştır. Bu model, uzun vadede bankacılık ve mali piyasaların entegrasyonunu artırma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, AB'nin mali gücünü artırarak ekonomik ve siyasi yapısını güçlendirebilir. Ancak bazı analistler, bu adımların geçici olduğunu ve daha kapsamlı reformların gerekli olduğunu belirtmektedir.

AB'nin daha sağlam bir yapıya kavuşabilmesi için ortak vergilendirme ve mali politikaların geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. AB'nin COVID-19 sonrası ekonomik politikaları, ABD'de Hamilton tarafından uygulanan reformlarla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada, AB'nin federal bir yapıya evrilip evrilemeyeceği sorgulanmıştır. ABD'de Hamilton'un reformları, merkezi yönetimi güçlendiren ve ekonomik istikrarı sağlayan kalıcı değişiklikler yaratmıştır. AB'nin ise benzer bir dönüşüm yaşaması için daha fazla yapısal reforma ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Makale, AB'nin ekonomik kurtarma paketini önemli bir adım olarak değerlendirse de bunun yeterli

olmadığını vurgulamaktadır. Gerçek bir mali birliğin oluşturulması için vergi politikalarında ve bütçe yönetiminde daha kapsamlı değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Federal yapıya geçişin yalnızca ekonomik değil, siyasi iş birliğini de gerektirdiği belirtilmiştir. AB'nin COVID-19 sırasında yaşadığı zorluklar, iş birliğin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Makale, COVID-19 salgınının Avrupa Birliği üzerinde derin etkiler bıraktığını ve Birliğin ekonomik ve siyasi yapısında bazı değişiklikler gerektirdiğini savunmaktadır. Ayrıca, AB'nin "Hamiltoncu yaklaşım" olarak adlandırılan bir dönüşümden geçip geçmediği konusunun hâlen tartışmalı bir mesele olduğunu vurgulamaktadır. AB'nin iç yapısındaki mekanizmanın "Hamiltoncu yaklaşım" için uygun olmadığı yönünde yorumlar yapılmaktadır. COVID-19 süreci bağlamında, AB'nin federal bir yapıya evrilmesi, krizlerin etkili yönetimi için önerilen bir yol olarak değerlendirilmiştir. Ancak, mevcut koşullar ve üye devletlerin siyasi eğilimleri, bu geçişin karmaşıklığını artırmaktadır. AB'nin gelecekte daha güçlü bir ekonomik ve siyasi birlik oluşturup oluşturamayacağı, yapısal reformlara bağlı olarak şekillenecektir. Özetle, COVID-19 pandemisi AB'nin ekonomik ve siyasi yapısını test etmiş, krizlerin yönetimi için daha merkezi ve güçlü bir yapı oluşturulması gerektiği fikrini gündeme getirmiştir. Ancak, bu hedefe ulaşmak için AB'nin daha köklü reformlar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu reformların başarısı, AB'nin krizlerden ders çıkarma ve gelecekte daha dayanıklı bir yapıya evrilme kapasitesine bağlı olacaktır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİL TÜRETEN YAPIM EKLERİNİN DİZİLİM BİÇİMLERİ¹

ARRANGEMENT PATTERNS OF VERB-DERIVING SUFFIXES IN TURKISH

Mustafa KARATAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mustafakaratas@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8165-4166

Esmâ ÇİÇEK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
duzgun.06@hotmail.com
ORCID: 0009-0009-5171-2634

Geliş Tarihi:

23.06.2025

Kabul Tarihi:

20.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Yapım Eki Dizilim
Biçimleri,
Yapım Eki Dizilim
Biçimleri Kataloğu,
Eklenme Ağacı,
Köktaş Sözcük
Ailesi,
Yapım/Türetim
Ekleri.

Keywords

Derivational Suffix
Ordering Patterns,
The Index of
Derivational Suffix
Ordering Patterns,
Affixation Tree,
Cognate Word
Families,
Derivational Suffixes.

ÖZ

Başta iletişim olmak üzere birçok işlevi olan dil; ses, sözcük, ek, sözcük grubu, cümle ve anlamın yer aldığı birbirine bağlı çeşitli düzlemlerden oluşan dizgeler bütünüdür. Bunlardan biri de biçim birimlerin bulunduğu biçim düzlemidir. Türkçenin kendine özgü biçim özelliklerinin başında eklemelilik gelmektedir. Türkçedeki yapımlık biçim birimleri (yapım ekleri), sözcük tabanlarına belli kurallar çerçevesinde eklenerek yeni sözcük türetimini gerçekleştirirler. Türkçede, yeni sözcük türetmek için kullanılan yöntemlerin en yaygın olanı yapımlık biçim birimlerle sözcükler oluşturmaktır. İsim veya fiil tabanlarına getirilen yapım ekleriyle çok sayıda sözcük türetilir. Bu türetmeler sonucunda, ortak kökten türetilmiş “köktaş sözcük aileleri” oluşur. Bu sözcük kümelerinin oluşmasını sağlayan farklı yapım eki dizilimleri bulunmaktadır. Bu çalışmada; Türkçe Sözlük (TDK) taranarak belirlenen 6775 türemiş fiilin biçim birimi çözümlemeleri eş zamanlı yöntemle yapılmış, yapım eki dizilimleri belirlenerek sınıflandırılmış ve bu fiillerin 40 farklı yapım eki dizilimine sahip olduğu görülmüştür. Böylece Türkiye Türkçesindeki türemiş fiilleri oluşturan yapım eklerinin dizilim biçimleri, diğer bir deyişle “yapım eki dizilim kataloğu” oluşturulmaya başlanmıştır. Bu tür fiillerin “eklenme ağacı” adı verilen bir şemayla da incelenebileceği örnek üzerinde gösterilmiştir.

ABSTRACT

Language has many functions, especially communication. It is a set of interconnected layers, including sound, words, suffixes, phrases, sentences, and meaning. One of these layers is the morphological component, which consists of morphemes. One distinctive morphological feature of Turkish is agglutinative. Derivational morphemes (suffixes) are added to word bases (roots or stems) according to certain rules to create new words. There are different ways to derive new words in Turkish. The most basic and widespread method is forming new words with derivational suffixes. Many new words can be formed from noun or verb stems by combining different derivational suffix ordering patterns. As a result of these derivations, “cognate word families” are formed from a common root. Thus, different derivational suffix ordering patterns make up this set of words. This study performed a morphemic analysis of 6,775 derived verbs identified by scanning the Turkish Dictionary (TDK). The construction suffix arrangement in these verbs were determined and classified. It was found that the identified derived verbs had 40 different derivational suffix ordering patterns. Thus, the sequence forms of the derivational suffixes that form derived verbs in Turkish were cataloged. The analysis of such verbs with a scheme called “affixation tree” was demonstrated using an example.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1725408>

Atıf/Cite as: Karataş, M. & Çiçek, E. (2025). Türkiye Türkçesinde fiil türeten yapım eklerinin dizilim biçimleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1527-1541.

¹ Bu makale, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda, Doç. Dr. Mustafa Karataş danışmanlığında hazırlanan *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri* başlıklı henüz tamamlanmamış yüksek lisans tezindeki verilerden yararlanılarak türetilmiştir.

Giriş

Eski çağlardan günümüze kadar farklı bakış açılarıyla tanımlanan, değerlendirilen ve yorumlanan dil, çağdaş dil biliminin kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure ile birlikte bir “dizge” (sistem) olarak kabul edilmeye ve incelenmeye başlanmıştır. Dilin insanlarda ortak olarak bulunan bir “dil yetisi”ne dayandığını ve bu yetinin de karmaşık ve büyük bir temsil etme (gösterge) dizgesi olduğunu düşünen Saussure’un dil dizgesini meydana getiren değişmez ve ortak kuralları karşılamak için kullandığı “yapı” kavramı, “yapısalcılık” adı verilen akımın da temelini oluşturmuştur (Erkman-Akerson, 2005: 60, 2007: 73).

Çok farklı yönleri, özellikleri, çeşitleri olan dil; son yüzyıla kadar genellikle işlevlerine göre tanımlanmıştır. Ancak dil, işlevlerinin yanı sıra kendisine özgü birtakım biçimsel özellikleri olan ve birbirine bağlı çeşitli düzlem veya katmanlardan oluşan bir dizgeler bütünüdür. Dili oluşturan ses, hece, sözcük, sözcük grubu, cümle veya sözce ve metin adı verilen birimler dilin farklı düzlemlerinde yer alır ve buna göre incelenir. Bunlar aynı zamanda *ses bilimi/bilgisi, biçim bilimi/bilgisi, söz dizimi* ve *anlam bilimi* adı verilen “dilbilgisi bileşenleri”ni (Can & Akşehirli vd., 2022: 16) oluşturur.

Dil dizgesinin en küçük birimleri olan seslerin (ses birimi, fonem) bir araya gelmesiyle anlamlı (sözcük) ve görevli (ek) biçimler (şekil, yapı) oluşur. Bu biçimler, dilin biçim düzlemini meydana getirir. Dildeki seslerin birleşmeleri sonucu ortaya çıkmış, bir bölümü “bağımsız” olarak kullanılabilen, bir bölümü de diğer dil birimleriyle “bağımlı” olarak kullanılabilen birimlere *biçim birim*² (morfem); bu biçim birimleri, sözcük türetme süreçlerini ve bu biçim birimlerin düzenlenişini, işleyişini, dolayısıyla sözcüklerin biçimlenişini ve biçimlenme süreçlerini inceleyen dil bilgisi alanına ya da “dilbilgisi bileşeni”ne de *biçim bilimi/bilgisi* (morfoloji) adı verilir (Uzun, 2006: 20-26, 35; Can & Akşehirli vd., 2022: 170).

Dünyadaki bütün doğal dillerde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü biçim bilimsel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler şunlardır: bitişken yapı, sistemin son eklerle çalışması, sınırlı ve önceden “kestirilebilir morphem varyasyonu”na sahip olması, esnek eklerin bulunması, enklitik edatların varlığı, birleşik isimler, temel sayılardan sonra isimler teklik durumunda bulunması, iyelik ifadesi taşıyan yüklemlemeler, ekleşik fiiller, gramatikal cinsiyetin bulunmaması, belirli tanımlığın yokluğu, tekrardan (ikileme) oluşan birleşikler ve ikilemeyle pekiştirme (Johanson, 2007: 37-47). Türkçenin biçim bilimsel yapısının en önemli özelliği ise *eklemelilik*³. Türkçede “son ek”lerle⁴ işleyen eklemelilik; *eklerin art arda sıralanması, ileri derecede bitişken yapıyla olma ve önceden tahmin edilebilir morphem varyantları bulundurma* özelliklerini ifade etmektedir (Johanson, 2007: 38).

Türkçede, eklemeli yapı içerisinde *bağımlı biçim birimleri* hem sözcük türetiminde (yapım) hem de sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkilerini sağlamada (çekim) sahip olduğu işlevler son derece düzenlidir. Eklerin *alt biçimcik/değişken biçim birimlerinden* oluşması dizgenin düzenli olmadığı izlenimini vermektedir. Ancak eklerdeki değişkenlik sadece biçim bilimiyle ilgili değil, aslında ses bilimiyle ilgilidir.⁵ Türkçede bağımlı biçim birimler (çekim veya yapım sırasında uyuma girmeyen [-ken], [-yor], [+DAş] vb. birkaç ek dışında) eklendikleri sözcüğün (*kök, gövde, taban* ya da *köken*) son hecesindeki sese uyum sağlar. Böylece farklı *biçimcikler* (morf) ortaya çıkar (Uzun, 2006: 23, 111).

Bağımlı biçim birimlerin işleyişindeki düzeni sağlayan temel etken; Türkçede eklerin, hangi türden sözcüklerle ve ne şekilde bir araya geleceğini belirleyen kurallardır. Bu kuralların istisnaları yok denecek kadar azdır. Türkçenin eklemeli yapısındaki en önemli kural köklere önce yapım eklerinin sonra çekim eklerinin gelmesidir. Yapım ve çekim eklerinin dizilimi⁶ de kendi işlerinde çeşitli kurallara bağlıdır. Tüm bu kurallar eklemeli yapının düzenli bir biçimde işlemesini sağlamaktadır.

² “Sözcük atomu” terimiyle de nitelenen biçim birimi, “belirli, sabit, anlamlı/dilbilgisel işlevli ve yinelenen (ya da yinleme potansiyeli taşıyan) biçim parçaları” olarak tanımlanmaktadır (Can, Akşehirli vd., 2022: 196).

³ “bitişken yapı, bitişkenlik” (Johanson, 2007: 38).

⁴ Dünyadaki doğal dillerde kullanılan eklerin % 65-70’inin “son ek” olduğu ve bunun psikolojiyle ilgisinin bulunduğu belirtilmektedir: “Yapılan psikolojik incelemeler, gönderim kaynağı bulunan tabanların, gönderim kaynağı bulunmayan ve/ya tabanlara göre daha az bilgilendirici niteliğe sahip olan eklerden önce tanındığını göstermektedir.” (Can, Akşehirli vd., 2022: 215).

⁵ Bu alana *biçimsel ses bilimi* (morfofonoloji) adı verilmektedir.

⁶ “biçim dizgesi, ek sıralama” (Can, Akşehirli vd. 2022: 266).

Türkçedeki bağımlı biçim birimlerinin işleyiş düzeni *sözcük türetiminde*⁷ de görülmektedir. Bireysel olarak bir insan veya genel olarak bir toplum için yeni bir bilginin öğrenilmesi yeni bir sözcükle olanaklıdır.⁸ Çünkü bilgi ancak sözcükle, diğer bir deyişle varlığın adıyla var olabilir ve öğrenilebilir. Bu nedenle insan, ana dilini edinmeye başladığı andan itibaren çevresindeki varlık ve hareketleri adlarıyla birlikte öğrenmeye başlar. Bu varlık veya hareket adları da içine doğduğu toplumun binlerce yıl öncesinden itibaren gerçekleştirdiği bilgilenmelerinin sonucudur. Dolayısıyla “Varlığın, insan tarafından kavranması ve diğer insanlar ile kurulan ilişkide sözün öznesi veya nesnesi olması, insanın nesne ve olayları adlandırmasıyla başlamıştır.” denebilir (Karataş, 2020: 1).

Yeni bir bilginin adlandırılması sürecinde var olanların dışında bir sözcüğe ihtiyaç duyulur ve insanlar bu durumda ya alıntı yaparlar ya da dillerindeki türetme olanaklarını kullanarak yeni bir sözcük türetir: “(...) dil kullanıcıları tarafından sözcükle anlam arasında belirli bir gönderimsel ilişki kurulduktan ve bu ilişki kullanıcılar arasında bilinmeye başladıktan sonra yeni oluşan sözcük ‘ortak sözcük deposu’na, yani **sözvarlığına** (*vocabulary*) katılır.” (Uzun, 2006: 48). Bu durum, *sözlükselleşme* olarak da adlandırılır (Uzun, 2006: 89).

Dünyadaki her doğal dil farklı yapısal özelliklere sahip olduğu için bu dillerdeki türetme yöntemleri birbirinden farklıdır. Yapısına göre eklemeli diller grubunda bulunan Türkçe, yeni sözcük türetmede çok zengin ve çeşitli olanaklara sahiptir. Türkçede örneği görülen sözcük türetme yolları şunlardır: *ekli türetme/ekleme*,⁹ *kırpma*, *eksilme*, *karma*, *kısaltma*, *kalıplaşma*, *örnekseme/çeleştirme*, *birleştirme*, *derleme*, *tarama*, *kopyalama*, *ters türetme/geri oluşum*, *ıydurma*, *işlev değişimi/dönüştürme*, *alıntı yapma/ödüncleme*, *genelleme/özel adın genelleşmesi* (Karaağaç, 2002: 97; Eker, 2005: 402-411; Demir & Yılmaz, 2014: 204-205; Sarı, 2015: 45-84). “Dillerde önemli olanın sözcüğün sayısı değil, türetilme yolları olduğu” düşüncesi göz önüne alınırsa Türkçenin bu anlamda yeni kavramları karşılama konusunda çok “güçlü” olduğu belirtilebilir. Bu durum Uzun tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Türkçe bir dilin sözvarlığının başına gelebilecekler en güzel örnektir.” (2006: 87-88).

Türkçede yeni sözcük türetmenin en temel ve yaygın yolu isim veya fiil köklerinden yapımlık bağımlı biçim birimlerle (yapım/türetim ekleri) yeni sözcükler (*sözcük birimi*, *sözlük birimi*) oluşturmaktır. Bu sözcük üretme işlemine yaygın olarak *yapma* (Atalay, 1946: 148, Ergin, 1997: 122), *türetme/türetim* (Gencan, 1979: 195; Korkmaz, 2003: 31; Karaağaç, 2013: 256), *yapım* (Atalay, 1946: 155), *üretim*¹⁰ (Banguoğlu, 2000: 155), *yapma/üretim* (Eker, 2005: 402) ve *ekleme* (Uzun, 2006: 35; Karaağaç, 2013: 404), Can & Akşehirli vd., 2022: 272), bunu gerçekleştiren bağımlı biçim birimlere ise *yapım ekleri*, *türetim ekleri*, *yapımlık bağlı biçim birimler* (Karaağaç, 2013) adı verilir.¹¹

Aynı kökten çeşitli yapım ekleriyle türetilen ve böylece kökün genişletilmesiyle oluşan yeni (türetim yapılan tabandan farklı) sözcükler¹² bir küme oluşturur. Bu kümeye *kökteş*¹³ *sözcük ailesi*, *kök ailesi*, *kelime ailesi* adları verilir (Yıldız, 2024: 7-9).

Yeni sözcük türetiminde çok büyük bir verimlilik sağlayan eklemeli yapı, Türkçede birçok yapım ekiyle milyonlarca kavramı karşılayabilecek sözcük türetilbilmesine olanak tanımaktadır.¹⁴ Türk dilinde, Türkiye Türkçesinde 45’i işlekliliğini yitirmiş, toplam 104 yapım eki olduğu belirlenmiştir (Kabakçı Yeşiltepe, 2019: 636-637). Türkçenin bu özelliği, karşılaşılan tüm yeni bilgilerin ve kavramların, özellikle de yabancı dillerden alıntılanan sözcükleri Türkçe bir sözcükle karşılama olanağı sağlamaktadır. Türkçedeki bu özellik sayesinde bilim, sanat, teknoloji, felsefe, edebiyat vb. birçok alandaki terimler de Türkçede rahatlıkla karşılanabilmektedir.

⁷ Dil biliminde *sözcük türetimi* ya da kısaca *türetim*, “türetkenlik (productivity) süreciyle ilişkili olarak sözlüksel sözcük oluşturmaya olanak sağlayan tüm araçlar için kapsayıcı” bir terim olarak kullanılmaktadır (Can, Akşehirli vd., 2022: 225).

⁸ Herhangi bir sözcükte gerçekleşen *anlam genişlemesi* gibi anlam olayları da yeni bir kavramın karşılanmasını sağlayabilir.

⁹ *Türetme* terimi bazı kaynaklarda yeni sözcük oluşturma yollarından sadece yapım eklerinin kullanıldığı süreci ifade etmek için kullanılmaktadır: ör. Sarı 2015: 45.

¹⁰ Banguoğlu, “kelime yapımı”nın iki yolla gerçekleştiğini belirtir: üretim, birleşim (s.155). Eklerle gerçekleştirilen “kelime yapımı”na *üretim* adını vermektedir.

¹¹ Dil bilimi alan yazınında *türetim*, “zorunlu bağımlı eklerin taban eklenmesi yoluyla başka anlamları temsil eden sözcüklere ulaşılması süreci”, *türetim ekleri* ise “(...) eklendikleri tabanın anlamını, ulamını ya da hem anlamını hem de ulamını değiştiren ekler” olarak tanımlanmaktadır (Can, Akşehirli vd., 2022: 225, 227).

¹² Sadece yapım ekleriyle değil, yardımcı fiiller ile türetilmiş birleşik fiiller de birer *sözlük/sözcük birimi* olabilir. Bu nedenle bu tür sözcükler de aynı kökten türemiş diğer kökteş sözcükler gibi aynı kökteş aileden kabul edilmelidir. Örneğin *bakımlı ol-* fiili; *bak-* fiilinden türemiş diğer sözcüklerle aynı ailedendir (Yıldız, 2024: 9).

¹³ “Aynı kökten gelen, ancak yapı ve görevleri farklı olan kelimeler” (Korkmaz 1992: 104). *Kökteş* terimi birçok çalışmada kullanılmıştır. Ör. Korkmaz, 2008, Ersan, 2022, Karaağaç, 2024.

¹⁴ Sözcük türetimini, dolayısıyla türetkenliği etkileyen bazı temel etmenler vardır: *Edimbilimsel etmenler*, *tıkama*, *biçimbilimsel etmenler*, *anlambilimsel etmenler*, *sesbilimsel etmenler* (Uzun, 2006: 92-102).

Türk dilindeki bu zengin yapım eki varlığı sayesinde isim ve fiil köklerinin her birinden kökle anlam ilişkisi olan ve farklı bir kavramı karşılayan yüzlerce yeni sözcük türetilmektedir. Aynı kökten türetilmiş bu sözcüklere *kökdeş sözcük ailesi* adı verilir. TDK Türkçe Sözlük'te bulunan tek heceli fiillerden türetilmiş sözcükleri belirleyerek kökteş sözcük ailelerinin bir kısmını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bir çalışmada Türkçe Sözlük, derleme sözlükleri ve çalışmaları, terim sözlükleri, Türkçe Ulusal Derlem (TNC) ve internet siteleri taranarak 261 tek heceli fiilden türemiş 32.963 sözcük belirlenmiştir¹⁵ (Yıldız, 2024). Söz konusu çalışmada örneğin, *uy-* fiilinden 483, *bil-* fiilinden 476, *sür-* fiilinden 448 sözcük türetildiği ve kullanıldığı belirlenmiştir (s. 998).

Bu çalışmada; şu anda yürütülen ve temel amacı Türkiye Türkçesindeki türemiş fiillerin yapım eki dizilimlerini belirlemek, bunları gruplandırmak ve bir tür “tip kataloğu” hazırlamak olan *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri* başlıklı yüksek lisans tezindeki veriler kısaca değerlendirilecektir.

Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiiller

Bir dilin söz varlığı, o dili kullanan toplumun içinde bulunduğu dünyayla ve çevresiyle ilgili bilgilerinden oluşmaktadır. Bu bilgiler de; temel söz varlığı (çekirdek sözler), deyimler, atasözleri, kalıp sözler, terimler, maniler, tekerlemeler, bilmeceler, alıntı kelimeler vb. anlamlı dil birliklerini oluşturmaktadır (Karataş, 2019: 302). Bilinen en eski ve en gelişmiş eserleri 8. yüzyıla ait olan Türkçe, binlerce yıldır ve çok geniş bir coğrafyada yazı dili olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkçe, çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu zenginliğin ispatı için Türkçenin sözlüklerine bakmak yeterlidir. Türk lehçelerindeki ve ağızlarındaki sözler ve sözlüklerde yer almayan Türkçe sözler göz önüne alınırsa Türkçenin ne kadar zengin bir söz varlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Türkçenin çağdaş lehçelerinden biri olan Türkiye Türkçesinin yazı dilinde kullanılan sözcükleri içeren Türkçe Sözlük'ün 2023'te yayımlanan 12. baskısıyla ilgili verilen sayısal bilgiler şunlardır:¹⁶ Sözlük; 82.135'i madde başı olmak üzere söz (isim, fiil), terim, deyim ve anlamdan oluşan toplam 132.334 birimden oluşan bir söz varlığına sahiptir. Ayrıca Sözlük'te 45.372 örnek cümle bulunmakta, sözlük metni ise 1.756.396 sözden oluşmaktadır.

Bu çalışmada TDK tarafından 2023'te 12. baskısı yayımlanan Türkçe Sözlük kullanılmıştır. Yapılan taramada bu sözlükte 6824 türemiş fiil belirlenmiştir. Bu fiillerden biçim birimleri ile ilgili sorunları olan 49 fiil çalışma dışında bırakılmış¹⁷ ve inceleme 6775 fiil üzerinde yapılmıştır. Bu fiilleri kapsayan biçim birimi çözümlemeleri eş zamanlı yöntemle yapılmıştır. Dolayısıyla türemiş fiiller belirlenirken ilgili kökünün Türkçe Sözlük'te bulunmasına dikkat edilmiş, böylece belirlenen türemiş fiillerin sağlıklı bir biçimde çözümlenmesi ve yapım eki dizilimlerinin hatasız olması amaçlanmıştır.

Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri

Türkiye Türkçesinde dört tür yapım ekiyle hem isim hem de fiil türetilmektedir.¹⁸ Bunlardan isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri, fiil türetimini gerçekleştiren eklerdir. Dolayısıyla “bir yapım eki kullanıldığı durumlarda” (*tek biçim birimi yolu*) türemiş fiil türetme yolları sadece iki şekildedir:

İK + İFYE = TF (ör. *ağır+la-*)

FK - FFYE = TF (ör. *bil-dir-*)

Türemiş fiiller, sadece bu iki tür yapım ekinden oluşmayabilir. Dört tür yapım eki bu fiillerin yapısında bulunabilir. Buna göre isim veya fiil köklerine gelen farklı türdeki yapım ekleri çeşitli dizilimlerle isim veya fiil

¹⁵ Kökteş sözcük ailesi içerisinde kabul edilen sözcüklerin temel özellikleri şunlardır: Aynı kökten türemiş olma şartıyla Türkçe Sözlük, Derleme Sözlüğü, ağız sözlükleri ve çalışmalarında madde başı olan sözcükler, taranan sözlüklerde olmayan ancak TT'de kullanıldığı belirlenen sözcükler (ör. *bilişsiz*), herhangi bir sözlükte madde başı olmayan ancak kendisinden sonra gelen bir yapım ekiyle birlikte türemiş bir sözcüğün yapısında yer alan ara biçimler (ör. *bilişir** > *bilişçilik*) (Yıldız 2024: 11).

¹⁶ TT'deki fiilleri sınıflandırarak fiil sayısını ve bu fiillerin biçim birimsel olarak nasıl dağılım gösterdiğini ortaya çıkarmak amacıyla yapıldığı belirtilen bir çalışmada (Nakipoğlu, Üntak 2006), Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısı ve TDK Yazım Kılavuzu kullanılmış ve 4577 fiil belirlendiği bilgisi verilmiştir. Bunların sadece 230'u tek hecelidir bunların 194'ü basit bir yapıya sahiptir. Aradaki fark tek heceli olup ek aldığı belirlenen fiillerdir (s. 131-132).

¹⁷ Bu fiiller; kökü belirlenemeyen, tartışmalı olan veya TT'de kullanılmayan veya sözlüklerde madde başı olmayan köklerden türetilmiş veya yapım eklerinin hatalı kullanılmasıyla (ör. *örnekseme* vb. nedenlerle) türetilmiş fiillerdir. Ör. *belgile-*, *betelen-*, *çıplan-*, *gönen-*, *indirgen-*, *kalgi-*, *karmaş-*, *kürne-*, *özdeşir-*, *svış-*, *tırmaş-*, *yasla-* vd.

¹⁸ Çalışma, türemiş fiilleri kapsadığı için isim yapımı ve bunların dizilim biçimleri üzerinde durulmamıştır.

türetir.¹⁹ Bu farklı dizilimler de türemiş fiilleri ortaya çıkarır. Bu dizilimlerde Türkçeye özgü temel bazı biçim bilgisi kuralları bulunmaktadır.

Aynı türden (*eş biçim birimi*) yapım ekleri (İİYE, FFYE) her zaman birbirine eklenebilir. Buna göre, fiil türetimi için FFYE kullanılması gerekir. Buna *eş biçim birimi yolu* denir. Bu tür örneklerde yapım eki sayısının kuramsal olarak herhangi bir sınırı yoktur. Ancak üzerinde çalışılan örneklemden bu dizilime sahip iki örnek belirlenmiş ve bunlarda da en fazla üç FFYE kullanıldığı görülmüştür:

FK - FFYE - FFYE = TF (ör. *aş-(t)n-dır-*)

FK - FFYE - FFYE - FFYE = TF (ör. *gör-(ü)ş-tür-(ü)l-*)

Farklı türdeki (*ayrık biçim birimi*) yapım eklerinin (İFYE ve FİYE) diziliminde ise sadece farklı türdeki eklerin birbirine eklenebilmesi mümkündür. Bu dizilimlerde yer alan son ek sözcüğün türünü belirler. Buna göre fiil türetimi için çok sayıda ve farklı türde yapım eki kullanılabilir. Burada da kuramsal olarak herhangi bir sınır yoktur. Ancak türemiş fiiller söz konusu olduğu için dizilimdeki son yapım eki(nin) İFYE veya FFYE olması gerekir. Buna da *ayrık biçim birimi yolu* denir. Üzerinde çalışılan örneklerde 13 farklı dizilim olduğu belirlenmiştir:

FK - FFYE - FİYE + İFYE = TF (ör. *sür-dür-üm+le-*)

FK - FİYE + İİYE + İFYE - FFYE = TF (ör. *bat-ı+lı+la-ş-*)

İ.K. + İFYE - FİYE + İFYE = TF (ör. *ek+le-m+le-*)

İK + İFYE - FİYE + İFYE - FFYE = TF (ör. *bun+a-k+la-ş-*)

vd.²⁰

Bununla birlikte eş biçim birimlerin, ayrık biçim birimleriyle birlikte de kullanıldığı görülmektedir. Bu tür örneklerde eş biçim birimler kökten hemen sonra, ayrık biçim birimlerin arasında ve sözcüğün sonunda veya aynı sözcükte başta, ortada veya sonda yer alabilmektedir. Burada da kuramsal olarak herhangi bir sınır yoktur. Aynı türden yapım ekleri üst üste gelebilir. Buna *karma biçim birimi yolu* denir. Üzerinde çalışılan örneklerde bu türün 25 örneği belirlenmiştir:

FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE = (ör. *yum-(u)r-t-[g]a+la-*)

İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE = (ör. *ağır+hk+sız+la-ş-*)

İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE = (ör. *bir+ey+sel+le-ş-tir-(i)l-*)

FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE = (ör. *bula-n-ı-k+la-ş-tır-(i)l-*)

FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE = (ör. *coş-ku+la-n-dır-*)

vd.²¹

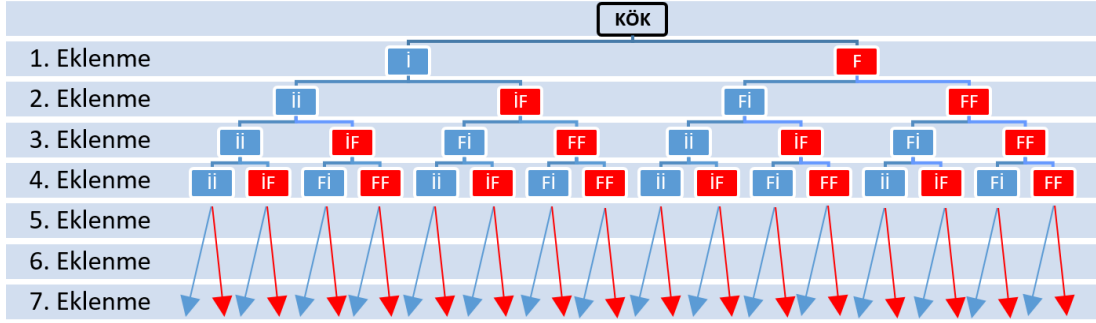
Bu temel biçim bilgisi kurallarından hareketle Türkçede fiil türetilmesi için farklı yollar olduğu söylenebilir. İsim kökünden veya fiil kökünden oluşmak üzere bu dört tür yapım ekinin sözü edilen kurallar çerçevesinde birbirine eklenmesiyle türemiş fiiller oluşturulur. Dolayısıyla başlangıç noktası isim veya fiil kökü olmak üzere türemiş fiiller türeten, diğer bir deyişle fiile varan farklı yollar bulunmaktadır:

Türkçenin bu türemiş fiil türetim dizgesini “eklenme ağacı” adını verdiğimiz şu şemayla göstermek mümkündür:

¹⁹ Mungan, fiillerden türetilmiş isimleri biçim ve anlam yönünden incelediği çalışmasında “Türkçede peş peşe eklerle ikinci, üçüncü, dördüncü ve hatta beşinci dereceden türetmeler” (“Derece”den eklenen yapım eki sayısı kastedilmektedir.) yapılabildiğini, üçüncü dereceden 16, dördüncü dereceden “teorik olarak çeşitli kombinasyonlarla” 32, beşinci dereceden 64 tipin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Mungan, 2002: 18-19). Dört tür yapım eki, bu şekilde farklı bir bakış açısıyla “tipleştirme”ye çalışılsa da bu tiplerin tümüyle ilgili örnek verilmemiş, birkaç örnek vermekle yetinilmiştir (s. 19).

²⁰ *Ayrık biçim birimi* yoluyla oluşan diğer dizilimler “Tablo 1. Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri”nde verilmiştir.

²¹ *Karma biçim birimi* yoluyla oluşan diğer dizilimler “Tablo 1. Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri”nde verilmiştir.

Şekil 1. Ekleme Ağacı

6775 türemiş fiilin biçim birimlerine göre incelendiği ve sınıflandırıldığı bu incelemede bu fiillerin 40 farklı yapım eki dizilimine sahip olduğu, Türkiye Türkçesinde fiil türeten, fiile varan 40 farklı yol olduğu belirlenmiştir. Bu dizilimlerle ilgili temel bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1. Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri.

DİZİLİM KODU	FİİL TİPLERİ	ÖRNEK SAYISI	YOL	ÖRNEK FİİLLER
D1 ²² .1.	FK-FFYE	961	T ²³	<i>aç-tır-, çak-(ı)ş-, çök-er-, dala-n-, der-(i)ş-, eş-(i)l-</i>
D1.2.	FK-FFYE-FFYE	503	E ²⁴	<i>acı-n-dır-, coş-tur-(u)l-, del-dir-t-, kak-ala-n</i>
D1.3.	FK-FFYE-FFYE-FFYE	71	E	<i>aş-(ı)n-dır-(ı)l-, kız-ar-t-(ı)l-, dik-tir-r-t-, eş-ele-t-tir-</i>
D1.4.	FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE	1	K ²⁵	<i>yum-(u)r-t-[g]a+la-</i>
D1.5.	FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE	1	K	<i>yum-(u)r-t-[g]a+la-t-</i>
D1.6.	FK-FFYE-FİYE+İFYE	7	A ²⁶	<i>gör-(ü)n-tü+le-, sür-dür-üm+le-, yum-(u)r-uk+la-</i>
D1.7.	FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE	21	A	<i>at-(ı)l-gan+la-ş-, uç-(u)r-um+la-ş- doğ-(u)r-gan+la-ş-</i>
D1.8.	FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	11	K	<i>çek-(i)n-gen+le-ş-tir-, ak-(ı)ş-kan+la-ş-tır-, yaşa-n-maz+la-ş-tır-</i>
D1.9.	FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	4	K	<i>bil-(i)n-ç+le-n-dir-(i)l-, et-(i)l-gen+le-ş-tir-t-</i>
D1.10.	FK-FFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE	4	A	<i>bil-(i)n-ç+sız+le-ş-, dire-n-ç+sız+le-ş- daya-n-ı-k+sız+la-ş-</i>
D1.11.	FK-FİYE+İFYE	136	A	<i>dur-ak+la-, kork-u+l-, süz-geç+le-</i>
D1.12.	FK-FİYE+İFYE-FFYE	198	A	<i>coş-ku+la-n-, ol-maz+la-n-, vur-gu+la-t-</i>
D1.13.	FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	76	K	<i>düz-en+le-t-tir-, yay-gın+la-ş-tır- saç-ma+la-ş-tır-</i>
D1.14.	FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	19	K	<i>ver-gi+le-n-dir-(i)l-, çöz-üm+le-ş-tir-(i)l- ıst-k+la-n-dır-(ı)l-</i>

²² Kökü fiil olan dizilim tipi.

²³ **Tek** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

²⁴ **Eş** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

²⁵ **Karma** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

²⁶ **Ayrık** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

D1.15.	FK-FİYE+İİYE+İFYE	5	A	<i>ol-um+suṣ+la-, ölç-ü+lü+le-</i>
D1.16.	FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE	30	A	<i>et-ki+siṣ+le-ṣ-, um-ut+suṣ+la-n-ver-im+siṣ+le-ṣ-</i>
D1.17.	FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE	21	K	<i>duy-ar+siṣ+la-ṣ-tır-, et-ki+siṣ+le-ṣ-tır-, an-ı+t+la-ṣ-tır-</i>
D1.18.	FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	6	K	<i>bat-ı+h+la-ṣ-tır-(i)l-, öl-üm+süṣ+le-ṣ-tır-(i)l-um-u-t+suṣ+la-ṣ-tır-(i)l-</i>
D2 ²⁷ .1.	İK+İFYE	1279	T	<i>ara+la-, çiçek+si-, katır+da-, küçü(k)+mse-, tam+la-</i>
D2.2.	İK+İFYE+FİYE-İFYE	5	A	<i>an+la-m+la-, el+le-ç+le-, göṣ+le-m+le-, us+la-m+la-</i>
D2.3.	İK+İFYE-FFYE	2193	A	<i>bağ+la-t-, maya+la-n-, kara+r-t-, zengin+le-ṣ-</i>
D2.4.	İK+İFYE-FFYE-FFYE	760	K	<i>Türk+le-ṣ-tır-, puan+la-n-dır-, genç+le-ṣ-tır-</i>
D2.5.	İK+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	164	K	<i>can+la-n-dır-(i)l-, çöl+le-ṣ-tır-(i)l-isim+le-n-dir-(i)l-</i>
D2.6.	İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE	1	K	<i>bağ+da-ṣ-ık+la-ṣ-</i>
D2.7.	İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>bağ+da-ṣ-ık+la-ṣ-tır-</i>
D2.8.	İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE	6	A	<i>ek+le-m+le-n-, kara+msa-r+la-ṣ-par+la-k+la-ṣ-</i>
D2.9.	İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	7	K	<i>an+la-m+la-n-dır-, ek+le-m+le-n-dir-par+la-k+la-ṣ-tır-</i>
D2.10.	İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>an+la-m+la-n-dır-(i)l-</i>
D2.11.	İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE	4	A	<i>bil-(i)n-ç+siṣ+le-ṣ-, dire-n-ç+siṣ+le-ṣ-daya-n-ık+siṣ+la-ṣ-</i>
D2.12.	İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE	2	K	<i>an+la-m+siṣ+la-ṣ-tır-, bel+le-k+siṣ+le-ṣ-tır-</i>
D2.13.	İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>an+la-m+siṣ+la-ṣ-tır-(i)l-</i>
D2.14.	İK+İİYE+İFYE	20	A	<i>kooperatif+le-ṣ-, öṣ+deṣ+le-, yol+cu+la-</i>
D2.15.	İK+İİYE+İFYE-FFYE	146	A	<i>insan+cıl+la-ṣ-, rub+suṣ+la-ṣ-, söṣ+lüṣ+le-ṣ-</i>
D2.16.	İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE	85	K	<i>can+siṣ+la-ṣ-tır-, çağ+daṣ+la-ṣ-tır-gerek+ç+le-n-dir-</i>
D2.17.	İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	15	K	<i>evren+sel+le-ṣ-tır-(i)l-, Türk+ç+le-ṣ-tır-(i)l-yüṣ+süṣ+le-ṣ-tır-(i)l-</i>
D2.18.	İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE	4	K	<i>bir+ey+sel+le-ṣ-, top+lu+m+la-ṣ-</i>

²⁷ Kökü isim olan dizilim tipi.

D2.19.	İK+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE-FFYE	3	K	<i>iki+nci+l+le-ş-tır-, top+lu+m+la-ş-tır-</i>
D2.20.	İK+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>bir+ey+sel+le-ş-tır-(i)l-</i>
D2.21.	İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE	1	K	<i>top+lu+m+sal+la-ş-</i>
D2.22	İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE-FFYE	1	K	<i>top+lu+m+sal+la-ş-tır-</i>
TOPLAM		6775		

6775 türemiş fiili oluşturan bu 40 farklı yapım eki dizilimiyle ilgili şu belirlemeler yapılabilir:

Türemiş fiillerin 23'ü isim kökünden (örnek sayısı 4700) 18'i fiil kökünden (örnek sayısı 2072) türetilmiştir.

Türemiş fiillerin 2240'ı tek bir yapım ekiyle (İK+İFYE: 1279, FK-FFYE: 961) türetilmiştir. 571'i eş biçim birimi yoluyla (FK-FFYE-FFYE: 503, FK-FFYE-FFYE-FFYE: 71), 2772'i ayrık biçim birimi yoluyla türetilmiştir. Ayrık biçim birimi yolunun görüldüğü dizilim tipi sayısı 13'tür. Karma biçim birimi yolunun görüldüğü dizilim sayısı 24, türetilen fiil sayısı ise 1189'tur.

En yüksek örnek sayısına (2193) sahip dizilim İK+İFYE-FFYE'dir. Örnek sıklığı en çok olan ilk on dizilim ve örnek sayıları ise şu şekildedir:

İK+İFYE-FFYE: 2193

İK+İFYE: 1279

FK-FFYE: 961

İK+İFYE-FFYE-FFYE: 760

FK-FFYE-FFYE: 503

FK-FİYE+İFYE-FFYE: 198

İK+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 164

İK+İİYE+İFYE-FFYE: 146

FK-FİYE+İFYE: 136

İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 85 En düşük örnek sayısına (sadece birer örnek) sahip dizilimler ise şunlardır:

FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE (*yum-(u)r-t-[g]a+la-*)

FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE (*yum-(u)r-t-[g]a+la-t-*)

İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE (*bağ+da-ş-ık+la-ş-*)

İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE (*bağ+da-ş-ık+la-ş-tır-*)

İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE (*an+la-m+la-n-dır-(i)l-*)

İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE (*an+la-m+sız+la-ş-tır-(i)l-*)

İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE (*bir+ey+sel+le-ş-tır-(i)l-*)

İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE (*top+lu+m+sal+la-ş-*)

İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE (*top+lu+m+sal+la-ş-tır-*)

Örnek sayılarının dizilimlerdeki yapım eki sayısına göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tek basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE: 1279, FK-FFYE: 961 (Toplam: 2240)

İki basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FFYE: 2193, FK-FFYE-FFYE: 503, FK-FİYE+İFYE: 136, İK+İİYE+İFYE: 20 (Toplam 2849)

Üç basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FFYE-FFYE: 760, FK-FİYE+İFYE-FFYE: 198, İK+İİYE+İFYE-FFYE: 146, FK-FFYE-FFYE-FFYE: 71, FK-FFYE-FİYE+İFYE: 7, FK-FİYE+İİYE+İFYE: 5, İK+İFYE+FİYE-İFYE: 5 (Toplam 1192)

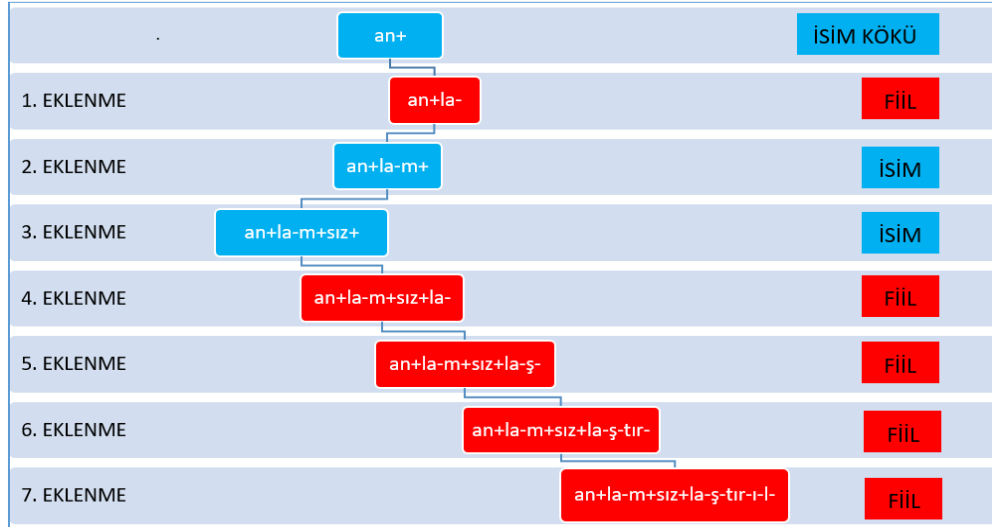
Dört basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 164, İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 85, FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 76, FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 30, FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 21, İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 7, İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 6, FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE: 1 (Toplam: 387)

Beş basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 21, FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 19, İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 15, FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 11, İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 7, FK-FFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 4, İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 4, İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 3, FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 1, İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 1, İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 1 (Toplam: 87)

Altı basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 6, FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 4, İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 2, İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 1, İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 1, İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 1, İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 1 (Toplam 16).

Yedi basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 1 (Toplam 1).

İncelenen türemiş fiillerin içerisinde en çok yapım eki olan fiilin yedi yapım ekiyle oluşturulmuş *an+la-m+sız+la-ş-tır-(i)l-* olduğu görülmüştür. Buna göre bu fiillerin 7 eklenme basamağına (derecesine) sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Bu fiilin eklenme ağacındaki gösterimi şu şekildedir:

Şekil 2. *Anlamsızlaştırıl*²⁹ Fiilinin Eklenme Ağacı

²⁸ Bu sayı, üzerinde çalışılan türemiş fiiller örneklemini içerisindeki örnek bir türemiş fiildeki sayıdır. Türkiye Türkçesindeki eklenme basamağına sahip daha yüksek sözcükler belirlenebilir. Örneğin Yıldız, 9 eklenme basamağına sahip bir sözcük (isim) belirlemiştir: *bil-(i)n-ç+sız+le-ş-tır-(i)l-me-me+* (2024: 107). Elbette bunlar sözlükte madde başı olan ve hiçbir birleşik fiil yapısının bulunmadığı örneklerdir. Özellikle yeterlilik birleşik fiilinin olumlu ve olumsuz çekimlerinin de kullanıldığı ve konuşma dilinde kullanılamasa da Türkçenin türetme dizgesi açısından hatalı olmayan sözcük biçimlerinde bu sayının attığı görülebilir: *sev-gi+sız+le-ş-tır-ici+le-ş-tır-i/ ver-eme-y-e/ bil-ecek (ler+(i)miz+den+miş+siniş+cesine)* (Karataş, 2019: 297). Ayrıca, bu eklenme basamakları yapım dizgesi üzerinden belirlenmiştir. Yapım ekleriyle sözcük birimi ve sözlük birimi durumuna getirilmiş sözcüklerin isim veya fiil çekimine sokulması durumunda bu eklenme basamakları artmaktadır.

²⁹ 4. eklenme basamağında yer alan *anlamsızlaş-* fiili, diğer basamaklardaki fiillerden farklı olarak Türkçe Sözlük'te tanımlanmamaktadır. Dolayısıyla TT'de bir *sözlük/ sözcük birimi* değildir. Ancak bu durum böyle bir fiilin genel olarak Türkçede, özel olarak da TT'de olmadığı, olamayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü bir sözcüğün bir dilde var olması ile kullanımda olması durumu farklı iki konudur. Bir dilde

Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiilleri Oluşturan Yapım Ekleri

Türkçe Sözlük (TDK) taranarak belirlenmiş 6775 türemiş fiili oluşturan 40 farklı yapım eki dizilimi göz önüne alındığında türemiş fiillerin yapısında dört farklı yapım ekinin de bulunduğu görülmektedir. İncelemenin amacı türemiş fiillerin yapım eki dizilimlerinin belirlenmesi olması nedeniyle türemiş fiillerin tamamı İFYE ve FFYE ekleriyle sonlanmaktadır. Diğer bir deyişle başlangıç noktası isim veya fiil kökü olan ve türemiş fiilleri oluşturan yapım eki dizilim biçimlerinin son ekleri İFYE ve FFYE'dir.

6775 türemiş fiilin yapısında yer alan toplam 88 yapım eki belirlenmiştir. Bunların türlerine göre dağılımı ve sıklık sayıları şu şekildedir:

İİYE: 25 (toplam sıklık 443)

İFYE: 15 (toplam sıklık 10.049)

FFYE: 13 (toplam sıklık 11.692)

FİYE: 35 (toplam sıklık 919)

Kendi türleri içerisinde yapım eklerinin sıklığına göre sıralaması ve kullanım sıklıkları şunlardır:

İİYE: [+sIz+] (165), [+II+] (65), [+sAl+] (47), [+m+] (17), [+I+] (11), [+Ak+] (16), [+dAş+] (13), [+t+] (12), [+cA+] (15), [+cIl+] (19), [+sIl+] (8), [+e+] (8), [+sI+] (6), [+cI+] (5), [+gIn+] (5), [+kAk+] (5), [+IIk+] (5), [+mAn+] (4), [+Ay+] (4), [+Al+] (3), [+ç+] (3), [+kIr+] (3), [+gAn+] (2), [+ncI+] (1), [+tI+] (1)

İFYE: [+lA-] (9243), [+dA-] (330), [+A-] (109), [+Al-] (82), [+I-] (74), [+sA-] (63), [+Ar-] (42), [+n-] (18), [+r-] (16), [+msA-] (30), [+k-] (14), [+kIr-] (14), [+t-] (10), [+rA-] (2), [+sI-] (2).

FFYE: [-ş-] (3671), [-n-] (2983), [-DIr-] (2428), [-t-] (1456), [-l-] (1009), [-r-] (53), [-AlA-] (37), [-k-] (11), [-lA-] (10), [-Ar-] (10), [-sA-] (8), [-a-] (5), [-msA-] (9).

FİYE: [-m+] (163), [-k+] (162), [-GI+] (154), [-I+] (55), [-gIn+] (53), [-t+] (31), [-kIn+] (31), [-Ak+] (30), [-mAz+] (18), [-mA+] (17), [-sI+] (16), [-Ar+] (16), [-An+] (16), [-A+] (14), [-n+] (14), [-gA+] (14), [-I+] (11), [-Iş+] (10), [-Icl+] (9), [-AğAn+] (8), [-nAk+] (8), [-r+] (6), [-y+] (6), [-ç+] (6), [-gAn+] (6), [-AmAk+] (7), [-AnAk+] (6), [-Aç+] (6), [-man+] (6), [-Am+] (4), [-mAş-],³⁰ (4), [-cA+] (4), [-gAç+] (2), [-Inç+] (2), [-AcAk+] (2), [-mur+] (2).

Toplam 88 farklı yapım ekinin kullanıldığı belirlenen türemiş fiil yapılarında kullanım sıklığı en yüksek on yapım eki ve örnek sayıları şu şekildedir: [+lA-] (9242), [-ş-] (3671), [-n-] (2985), [-DIr-] (2428), [-t-] (1456), [-l-] (1009), [+dA-] (330), [+sIz+] (165), [-m+] (163).

Üzerinde çalışılan 6772 türemiş fiilin yapılarında kullanım sıklığı en düşük on yapım eki ve örnek sayıları şu şekildedir: [+gAn+] (2), [+rA-] (2), [+sI-] (2), [-gAç+] (2), [-Inç+] (2), [-AcAk+] (2), [-mur+] (2), , [+ncI+] (1), [+tI+] (1).

Türemiş fiiller içerisinde yer alan yapım eklerinin kullanım sıklıkları göz önüne alındığında bunların Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında verilen bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Örneğin, Ergin'in, "isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanı" (s. 180); Gencan'ın, "(...) çok işlektir. Anlam gerektirirse bütün adlara, sıfatlara, ünlemlere ve yansımalara gelerek onları eylemleştirir." (s. 302); Banguoğlu'nun, "-le- fiilleri kelime dağarcığımızda en kalabalık fiil ailesini teşkil ederler. Bu ek eski Türkçeden beri çok verimli olmuş ve sonraları isimlerden fiil yapma alanında bayağı rakipsiz kalmıştır." (s. 214); Korkmaz'ın, "(...) Eski Türkçeden beri bütün

kullanılmayan bir sözcük o dilin "gizil (potansiyel) sözlükçe"sinde bulunabilir ve ihtiyaç duyulduğunda dilin belli bir değişkesinde kullanılmaya başlayabilir. Örneğin, *ev+le-* fiili dilde var olan ancak TT örnekleminde kullanımda olmayan bir sözcüktür. Ayrıca, bu tür sözcüklerden TT'nin Türkçe Sözlük'ünde olmayıp ağızlarda olan örnekler de bulunmaktadır. *Gönül+le-* fiili Türkçe Sözlük'te yoktur. Ancak Derleme Sözlüğü'nde "gönül almak, ağırlamak" anlamlarıyla yer almaktadır. Dolayısıyla, bir sözcüğün bir dilde var olup olmadığı sadece onun sözlüklerde tanınmasıyla anlaşılamaz. Bu sözcüğün *sözcükselleşme* durumuna bakılmalıdır. Bu da dilin ses, biçim ve anlam kurallarına uygun bir sözcük olup olmamasıyla ve kullanımıyla ilgilidir. Bu konu aynı zamanda biçim bilimsel çözümleme yöntemiyle de ilgilidir. [+lA-] ekinin yaygın olarak edilgenlik, dönüşlülük [-n-], işteşlik [-ş-] ve ettirgenlik [-t-] ekleriyle biçimce kaynaşarak birleşik bir ek durumuna gelmiş olması çözümlemede bunların birleşik bir ek olarak da gösterilmesine neden olmuştur. [+lAn-], [+lAş-], [+lAt-]. Sonuç olarak, biçim birimlerine göre yapılan bir çözümlemede, Türkçenin temel ses ve biçim özelliklerine uygun bir şekilde türetilmiş *anlamsızlaş-* fiili, *anlamsızlaştırıl-* fiilinin içinde bir ara biçimdir.

³⁰ -mAş- < -m+A-ş- (Korkmaz, 2003: 129).

lehçelerde canlı ve çok işlek olan bir addan fiil türetme eki” (s. 116) ve Karaağaç’ın, “Addan eylem yapma eklerinin en işlek olanı” (s. 306) biçimlerinde ifade ettikleri [+IA-] eki bu çalışmada da en çok türemiş fiil yapısında bulunan yapım eki özelliğine sahiptir.

Bu durum sıklığı en yüksek [-ş-], [-n-], [-tIr-], [-t-], [-l-], [-DIr-], [+dA-], [+sIz+], [-m+] ekleri için de geçerlidir. Bunlardan [-ş-], [-t-] ve [-n-] ekleri bulundukları örneklerin büyük bir kısmında [+IA-] ekiyle birlikte kullanılmıştır. [+IA-] eki tek başına 1074 örnekte kullanılmışken bu ekin birleşik yapılardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: [+IA-n-] (890), [+IA-t-] (588), [+IA-ş-] (834).

Bu eklerin kullanım sıklığıyla ilgili veriler, *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri-Bir Döküm Denemesi* başlıklı çalışmada (Uzun vd., 1992) elde edilen verilerle de uyum sağlamaktadır. Türkçe Sözlük’ün (TDK) 7. baskısının veri tabanı olarak kullanıldığı ve isim ile fiilden oluşan 14.635 madde başının incelendiği bu çalışmada 191 ek belirlenmiştir. Bunlardan sıklığı en yüksek on ekin arasında [+IA-], [(+IA)-ş-], [-tIr-],³¹ [-n-] ve [-t-] ekleri bulunmaktadır.

Ayrıca, bu çalışmada sıklığı en düşük olduğu belirlenen yapım ekleri için de aynı durum söz konusudur. Örneğin, sıklığı en düşük eklerden [+gAn+], [-gAç+], [-Inç+], [-AcAk+], [-mur+], [+ncI+] ve [+tI+] ekleri, isim yapım ekleri olmaları nedeniyle bir kenara bırakılırsa sadece iki örnekte görülen [+rA-] isimden fiil yapım eki için Banguoğlu “(...) çok eskiden verimli olmuş olmalıdır.” (s. 221), Korkmaz, “Eski Türkçede de sayılı birkaç örnek vermiş bir ek” (s. 121), Karaağaç “Bugün işlek bir ek değildir.” (s. 314) ifadelerini kullanmıştır. Gencan’ın sadece başlık açtığı ve örnek verdiği (s. 308) bu eke Ergin yer vermemiştir.

Sonuç

Henüz tamamlanamayan *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri* başlıklı yüksek lisans tezindeki verilerden yararlanılarak ve bu verilerin kısaca değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Türk Dil Kurumu tarafından 2023’te 12. baskısı yayımlanan Türkçe Sözlük’ün veri tabanı olarak kullanıldığı bu çalışmada, sözlükte yer alan 6775 türemiş fiilin biçim birimi çözümlemeleri eş zamanlı yöntemle yapılmış ve bu fiillerde bulunan yapım eklerinin dizilimleri belirlenmiştir. Bu dizilimlere göre de türemiş fiiller sınıflandırılmıştır.
2. Yapılan incelemede Türkiye Türkçesinde kullanılan bu fiillerin 40 farklı yapım eki dizilimine sahip olduğu, bu dizilimlerin de farklı özellikleri bulunduğu belirlenmiştir.
3. 40 farklı yapım eki dizilimi, köke eklenen 1 ila 7 yapım ekinden oluşmaktadır. İsim köklerine eklenen farklı nitelikteki yapım ekleriyle çeşitli türemiş fiiller türetilmiştir. Buna göre tek yapım ekli dizilimlere *tek biçim birimi yolu*, birden çok yapım eki bulunan dizilimlerde ise aynı türde eklerle yapılan türetmelere *eş biçim birimi yolu*, farklı olanlarla yapılan türetmelere *ayrık biçim birimi yolu*, eş ve ayrıkların birlikte kullanıldığı dizilimlere ise *karma biçim birimi yolu* adı verilmiştir. Türkçede ancak bu yollarla gerçekleştirilecek fiil türetimleri “eklenme ağacı” adını verdiğimiz bir şemayla gösterilmiştir.
4. 6775 türemiş fiili oluşturan 40 farklı yapım eki dizilimi üzerinde farklı açılardan ve çok ayrıntılı yorumlar yapılabilir. Ancak bu yorumların Türkiye Türkçesindeki sözcük türetme dizgesi ve dizilimlerini kapsayabilmesi için bu çalışmanın türemiş isimler için de yapılması gerekir. Yine de belirlenen 40 farklı yapım eki dizilimiyle ilgili yapılacak temel tespit, en yüksek örnek sayısına sahip dizilimlerin en fazla üç, en düşük örnek sayısına sahip dizilimlerin dört-yedi arasında eklenme basamağına sahip olduğudur. Bu dizilimlerin örnek sayıları göz önüne alındığında bu durum, evrensel bir dil bilimi kuralı olarak kabul edilen “en az çaba yasası”na uygun bir dağılımdır. Yapım eki dizilimlerinde ek sayısı arttıkça örnek sayısı azalmaktadır.
5. İncelenen türemiş fiillerin içerisinde en çok yapım eki olan fiilin yedi yapım ekiyle oluşturulmuş *an+la-m+sız+la-ş-tır-t-l-* fiili olduğu görülmüş ve bu fiilin dizilimi eklenme ağacı üzerinde gösterilmiştir. Böylece farklı bir “morfolojik tahlil” yöntemine başvurulmuş ve yapım ekli sözcüklerin³² eklenme ağacı üzerinde gösterilme yöntemi belirtilmiştir.

³¹ Ek, bahsedilen çalışmada bu şekilde, “t” harfiyle gösterilmiştir.

³² Çekim ekleri de bu gösterime eklenebilir. Bu gösterime “eklenme ağacı” denmesinin nedeni budur. Herhangi bir *sözcük biçiminde* yer alan tüm ekler basamak biçiminde bu şema üzerinde gösterilebilir. Ancak bu çalışmanın konusu yapım eki dizilimi olduğu için sadece örnek bir *sözlük/sözcük birimine* yer verilmiştir.

6. Yapılan incelemede türemiş fiillerin yapısında yer alan toplam 88 farklı yapım eki bulunduğu, örnek sayısına göre sıklığı en yüksek türün FFYE ve İFYE olduğu görölmüştür. Bu dağılım elbette örneklemin türemiş fiiller olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu yapım eklerinin kullanım sıklıkları göz önüne alındığında bunların Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında verilen işleklilikle ilgili bilgilerle de örtüştüğü görölmüştür.

Sonuç olarak, sadece türemiş fiiller üzerinde yapılan bu incelemeyle Türkçenin yapım eki dizilim biçimleri ortaya çıkarılmış ve böylece “yapım eki dizilim kataloğu” oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye Türkçesi söz varlığının tamamını kapsayacak bir kataloğun ortaya konabilmesi için aynı işlemin türemiş isimler için de yapılması gerekmektedir. Böylece birçok dil bilimci ve Türklük bilimci tarafından dile getirilen ancak günümüze kadar sistemli ve kapsamlı bir biçimde incelenememiş Türkçenin bu türetme sisteminin işleyişi ortaya konmuş olacaktır. Ayrıca bu katalog sayesinde yeni sözcük türetilirken sözcüğün Türkçenin yapısına uygun ve örneği daha çok olan bir dizilime sahip olmasına dikkat edilecek, böylece yeni türetilen sözcüğün “tutunma” olasılığı artacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayımlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiğı Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütölmüş ve raporlanmıştır.

Kaynakça

- Atalay, B. (1946). *Türkçede kelime yapma yolları*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Can, Ö., Akşehirli, S., Koşaner, Ö., & Özgen, M. (2022). *Dilbilgisi bileşenleri* (2. baskı). İthaki Yayınları.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2014). *Türk dili el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual Yayınları.
- Ersan, R. (2022). *Türkiye Türkçesinde kökteş kelimeler üzerine bir dil incelemesi* [Doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kabakçı Yeşiltepe, E. (2019). *Türkiye Türkçesinde bağlı morfeşler* [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, tarih ve insan*. Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2024). *Türkçenin kökteşler sözlüğü* (3 cilt). Akçağ Yayınları.
- Karataş, M. (2019). *Her yönüyle Türk dili*. Kimlik Yayınları.
- Karataş, M. (2020). *Türkçe ve felsefe terimleri*. Pegem Yayınları.

- Korkmaz, A. (2008). *Kökteş iki kelimenin yan yana gelerek oluşturduğu fiil yapıları* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mungan, G. (2002). *Türkçede fiillerden türetilmiş isimlerin morfolojik ve semantik yönden incelenmesi*. Simurg Yayınları.
- Nakipoğlu, M., & Üntak, A. (2006). Türkçede eylem sayısı ve biçimbirimsel özelliklerine göre eylem sayıları. *Dilbilim Araştırmaları*, 17, 129–164. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Türkçe sözlük* (2023, 12. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim temel kavramlar*. Papatya Yayıncılık.
- Uzun, N. E., Subaşı, U., Kotan Aksan, Y., & Aksan, M. (1992). *Türkiye Türkçesinin türetim ekleri: Bir döküm denemesi*. Şirin Kırtasiye.
- Yıldız, İ. (2024). *Türkiye Türkçesinde fiilden türetilmiş kökteş sözcük aileleri* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 02.04.2025–10.06.2025)

EXTENDED SUMMARY

Language has many functions, especially communication. It is a set of interconnected layers, including sound, words, suffixes, phrases, sentences, and meaning. One of these layers is the morphological component, which consists of free and bound morphemes. One distinctive morphological feature of Turkish is agglutinative. Constructive and inflectional bound morphemes (suffixes) are added to word bases (roots or stems) according to certain rules to create new words and enable words to relate to each other in sentences.

In the Turkish language, there are multiple methods for deriving new words. The most fundamental and prevalent of these is the forming new words with derivational bound morphemes (suffixes). A considerable number of neologisms can be derived from noun or verb bases with different sequences of derivational suffixes. Consequently, the method yields "cognate word families" derived from a common root. Consequently, different derivational suffix ordering patterns make up this set of words.

The additive structure provides great efficiency in deriving new words and enables the creation of millions of concepts with its many construction suffixes. It has been determined that there are more than 100 derivational suffixes in Turkish. This feature provides the opportunity to express all new information and concepts, especially words borrowed from foreign languages, with a Turkish word. Thanks to this feature, terms in many fields, such as science, art, technology, philosophy, and literature, can easily be found in Turkish.

Verbs are an important part of a language's vocabulary. According to their structure, these verbs can be simple, derived, or compound. The Turkish Dictionary (TDK, 12th edition, 2019), which contains words used in written Turkish and one of its contemporary dialects, has 82,135 entries. For this study, 6,824 derived verbs were identified in the dictionary. Forty-nine verbs with morphemic issues were excluded from the study, and the analysis was conducted on 6,775 verbs. A morphemic analysis of these derived verbs was conducted simultaneously. Therefore, when identifying the derived verbs, attention was paid to ensuring that the relevant root was found in the Turkish Dictionary. This approach aimed to analyze the derived verbs accurately and ensure that the derivational suffix ordering patterns were error-free.

Morphologic analysis of derived verbs in Turkish reveals different ways of producing these verbs according to the derivational suffix ordering patterns.

Single Morpheme Path: This is how a verb is derived from a noun using one of the verb or verb-verb derivation suffixes.

$NR^{33} + NVS^{34} = DV^{35}$ (ör. *ağır+la-*)

Same Morpheme Path: This is a method of creating derived verbs by adding the same type of suffixes (VVS) to each other.

$FK - VVS - VVS =$ (ör. *aş-t-n-dir-*)

Different Morpheme Path: This is a method of deriving derived verbs by adding different types of derivational suffixes (NVS and VVS) to one another. However, the final derivational suffix in the sequence must be either NVS or VVS.

$VR - VVS - VNS^{36} + NVS = DV$ (ör. *al-t-n-tı+la-*)

Mixed Morpheme Path: This is a method of creating a derivative verb by combining co- and/or disjunct morphemes.

$VR-VVS-VVS-VNS+NVS =$ (ör. *yum-u-r-t-[g]a+la-*)

vd.

A total of 6,775 derived verbs were analyzed and classified according to their morphemes. This analysis determined that these verbs have 40 derivational suffix ordering patterns and that there are 40 ways to derive verbs in Turkish. The basic information about these ordering patterns is as follows:

³³ noun root

³⁴ noun to verb suffix

³⁵ derived root

³⁶ verb to noun suffix

Of the derived verbs, 23 come from noun stems (4,700 examples), and 18 come from verb stems (2,072 examples).

Two thousand two hundred and forty of the derived verbs are formed with a single derivational suffix. Five hundred and seventy-one are derived by comorphemic attachment, and 2,772 are derived by disjunct morpheme attachment. There are 13 ordering patterns types with the disjunct morpheme pathway. There are 24 sequences with the mixed morpheme path and 1,189 derived verbs.

The ordering patterns with the most samples (2,193) is NR+NVS-VVS.

Below are a few ordering patterns with the fewest samples (only one).

NR+NVS-VNS+NNS+NVS-VVS-VVS-VVS (*an+la-m+sz+la-s-tr-t-l*)

Of the 40 sequences determined, the sequence with the most derivational suffixes and the most examples is as follows:

Two-digit (derivational suffix) ordering patterns with a prefix and the number of examples: 2,849

Among the analyzed derived verbs, it was observed that the verb with the most derivational suffixes was *an+la-m+sz+la-s-tr-t-l*, formed with seven derivational suffixes. Accordingly, it can be concluded that these verbs have seven affixation steps.

Of the 40 construction suffix sequences that comprise 6,775 derived verbs, four different derivational suffixes are evident their structure. These ordering patterns contain 88 derivational suffixes. Their distribution and frequency according to type is as follows: NVS: 25, VVS: 15, VVS: 13, VNS: 35

In the derived verb structures in which a total of 88 different construction affixes were determined to be used, the ten construction affixes with the highest frequency of use and the number of examples are as follows: [+lA-] (9242), [-s-] (3671), [-n-] (2985), [-DIr-] (2428), [-t-] (1456), [-l-] (1009), [+dA-] (330), [+sIz+] (165), [-m+] (163).

The ten derivational suffixes with the lowest frequency of use in the structures of the 6772 derived verbs studied and the number of examples are as follows: [+gAn+] (2), [+rA-] (2), [+sI-] (2), [-gAç+] (2), [-Inç+] (2), [-AcAk+] (2), [-mur+] (2), [+ncI+] (1), [+tI+] (1).

As a result, in this study, the morphemic analysis of 6775 derived verbs identified by scanning the Turkish Dictionary was performed simultaneously, the construction suffix ordering patterns in these verbs were determined and classified, and it was seen that the identified derived verbs had 40 different derivational suffix ordering patterns. In this way, the ordering patterns of the derivational suffix forming the derived verbs in Turkish, in other words, the “the index of derivational suffix ordering patterns” was started to be created. It was shown on the example that such verbs can also be analyzed with a scheme called “affixation tree”. However, in order to create catalog that will cover the entire Turkish vocabulary, the same process should be carried out for derived nouns.

YAPAY ZEKÂ VE BİREYİN YENİDEN TOPLUMSALLAŞMASINDA ÇEVİRİNİN ROLÜ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE ROLE OF TRANSLATION IN THE RESOCIALISATION OF THE INDIVIDUAL

Coşkun DOĞAN

Trakya Üniversitesi,

Eğitim Fakültesi,

coskundogan2002@yahoo.de,

ORCID : 0000-0002-6072-2721

ÖZ

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

08.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Yapay Zekâ,
Toplumsallaşma,
Çeviri,
Çeviri Sosyolojisi,
Kültürlerarasılık.

Keywords

Artificial
Intelligence,
Socialization,
Translation,
Sociology of
Translation,
Interculturalism.

Küresel bağlamda yaşanan gelişmeler, toplumsal normları ve toplumlararası ilişkileri değiştirmekte veya dönüştürmektedir. Buna bağlı olarak birey de farklı kültürlerin bir arada olduğu yerde kendine yeni bir toplumsal kimlik oluşturma çabası içerisine girmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal yaşamda meydana gelen değişimlerin hızla benimsenmesini sağlaması ve bu teknolojilere dayalı uygulamaların gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi, inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bu derleme makalesi, yapay zekâ destekli çeviri uygulamalarının, bireyin toplumsallaşma sürecinde etkilerini sosyolojik bir bakış çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, dilin, bireyin toplumsallaşmadaki belirleyici rolünden hareketle, çok disiplinli yaklaşım anlayışıyla, bireylerin kültürel kimliklerinin oluşumuna ve sosyal ilişkilerinin gelişimine yönelik alana özgün katkı sağlayacaktır. Bu derleme makalesinde, yapay zekâ teknolojilerinin çeviri ve toplumsallaşma ilişkisine vurgu yapan kuramsal açıdan basılı ve web tabanlı alan yazından faydalanılmıştır. Bu çalışma, çeviriyi toplumsal ilişkiler ve kimlik inşasında aktif bir eylem olarak gören çeviri sosyolojisi kuramı çerçevesinde, yapay zekânın bireyin toplumsal etkileşimleri üzerindeki etkilerini kültürlerarası perspektifle incelemektedir. Çeviri, bu süreçte kültürlerarası bir arabulucu olarak yeniden konumlandırılmaktadır.

ABSTRACT

Global developments are reshaping social norms and intercultural relations. Consequently, individuals strive to construct new social identities within multicultural settings. The rapid adoption of artificial intelligence technologies and the integration of AI-based applications into everyday life are undeniable realities. This review article aims to examine the effects of AI-supported translation applications on the socialization process of individuals from a sociological perspective. Building on the decisive role of language in socialization, the study adopts a multidisciplinary approach to provide an original contribution to the understanding of cultural identity formation and the development of social relationships. The review draws upon theoretical literature, both printed and web-based, emphasizing the relationship between AI technologies, translation, and socialization. Grounded in translation sociology—which views translation as an active social practice involved in social relationships and identity construction—this study explores the impact of AI on individuals' social interactions through a cross-cultural lens. In this context, translation is repositioned as an intercultural mediator.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724554>

Atıf/Cite as: Doğan, C. (2025). Yapay zekâ ve bireyin yeniden toplumsallaşmasında çevirinin rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1542-1552.

Giriş

Teknolojinin yaşamın her alanına girmesiyle birlikte, toplumsal yapılarda da değişim söz konusu olmuştur. Farklı toplumların çeşitli nedenlerle daha kolay iletişim kurabilmeleri, toplumlar arası bir etkileşim sürecini başlatmıştır. Yapay zekâ teknolojilerinin küresel ölçekte hızla yaygınlaşması, uluslararası insan hareketlilikleriyle birleşerek toplumsal yapıları derinden etkilemektedir. Bu etkileşim, bireylerin toplumsal aidiyet ve kimlik algılarını yeniden şekillendirmelerine neden olmakta; yerel-küresel dinamikler arasında yeni sosyo-kültürel formların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Yapay zekâ teknolojileri, toplumlar arası iletişimi kolaylaştırmakta ve kültürler arası etkileşimi hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler, bireyin yalnızca teknolojik araçlarla değil; aynı zamanda yeni anlam dünyalarıyla temas kurmasını da sağlamaktadır. Bu bağlamda, bireyin toplumsallaşma süreci yeniden şekillenmekte; dil, kültür ve kimlik gibi temel sosyolojik unsurların işlevi değişmektedir.

Dilsel iletişim, bireyin toplumsal yapıya katılımının ve kültürel kimliğinin oluşumunun temel aracıdır. Dolayısıyla, yapay zekâ ile gelişen çeviri teknolojileri bu sürecin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle farklı dillerin ve kültürlerin bir araya geldiği küresel düzlemde, çeviri artık yalnızca bir dilin başka bir dile aktarımı değil; aynı zamanda kültürel anlamların, toplumsal değerlerin ve düşünsel yaklaşımların aktarımı olarak görülmektedir.

Bu noktada çeviri sosyolojisi, çeviriyi toplumsal bir eylem olarak ele alır. Bu yaklaşım, çeviri faaliyetinin yalnızca teknik bir işlem olmadığını; aynı zamanda bireylerin kimliklerini, değerlerini ve ideolojik konumlarını yansıttığı bir sosyal pratik olduğunu vurgular. Yapay zekâ destekli çeviri araçları bu süreci hızlandırırsa da bağlam ve kültür düzeyinde doğru ve anlamlı çeviri yapabilme gerekliliği devam etmektedir.

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle bireyin yeniden toplumsallaşma süreci bağlamında yapay zekânın rolü incelenmekte; çeviri olgusunun bu dönüşümdeki işlevi değerlendirilmektedir. Araştırma, nitel bir derleme çalışması niteliğinde olup, yapay zekâ, sosyoloji ve çeviri çalışmaları gibi farklı disiplinlerden güncel akademik kaynaklar taranarak oluşturulmuştur. Disiplinlerarası bir yaklaşımla hazırlanan bu çalışma, ilgili literatürdeki temel kavramsal çerçeveleri bir araya getirerek, kuramsal bir bütünlük içinde değerlendirme yapmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, çeviri; küreselleşmenin ve dijitalleşmenin hem bir ürünü hem de taşıyıcısı hâline gelmiş, bireylerin çokkültürlü dünyada iletişim kurabilmesinin ve anlam üretebilmesinin temel araçlarından biri olmuştur.

Yapay Zekâ Teknolojisinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

İlk insanlardan bu yana insanlar, başkalarıyla iletişim kurma ve bilgi paylaşma ihtiyacı duymuşlardır. Bu ihtiyaç doğrultusunda, mağara duvarlarına yazılan yazılardan ateş ve dumana, posta güvercinlerinden ulaklara kadar birçok iletişim yöntemi kullanılmıştır. Yazının icadıyla birlikte mektup, gazete, telgraf, radyo, televizyon, bilgisayar ve cep telefonu gibi araçlarla iletişim süreci evrilmiş; internetin yaygınlaşmasıyla zaman ve mekânın sınırlarını aşan, çok daha hızlı bir iletişim biçimi ortaya çıkmıştır (Ceylan, 2021: 69).

Yapay zekâ teknolojisi, insan düşüncesinin makineleştirilmesi ve insanların yapabileceği işlerin makineler tarafından gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yapay zekâ kavramının mucidi kabul edilen John McCarthy, bu teknolojiyi “insan benzeri zeki makineler, özellikle de zeki bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliği” olarak tanımlamıştır (Akt: Adaş & Erbay, 2022: 329).

Farklı bilim insanları da yapay zekâyı çeşitli şekillerde tanımlamıştır. Örneğin, Slagle bu kavramı “sezgisel programlama” olarak adlandırırken (Nabiyev, 2012: 610); Axe, yapay zekâyı yalnızca önceden belirlenmiş sorunlara değil, yeni durumlara da çözüm üretebilen, karmaşık problemleri çözme yetisine sahip akıllı programlar olarak görmektedir (Nabiyev, 2012: 611). Alanda önemli çalışmalara imza atan Nils Nilsson’a (1990) göre ise yapay zekâ, doğal zekânın bir taklidini oluşturmayı amaçlayan bir kuramdır (Aslan, 2020: 77).

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi görece yeni olmakla birlikte, geçmiş 17. yüzyıla dayanmaktadır. O dönemde, aristokrat sınıf insan davranışlarını otomatikleştirme çalışmalarına yönelmiştir. Descartes (1596–1650), insanı saat düzeneğiyle çalışan bir makineye benzetmiş; İngiliz matematikçi Charles Babbage (1792–1871) ise “Fark Motoru” adını verdiği, hesap yapabilmenin yanı sıra hafıza ve oyun yetisi olan bir makine tasarlamıştır. Bu buluş, dönemin yapay zekâ örneği olarak kabul edilmektedir (Coşkun & Gülleroğlu, 2021: 948).

Makinelerin düşünme yetisine sahip olabileceği fikri uzun süredir tartışılrsa da bu alandaki somut gelişmeler ancak 20. yüzyılda yaşanmıştır. Yapay zekâ kavramı, matematikçi Alan Turing’in 1950’de yayımladığı *Computing Machinery and Intelligence* başlıklı makalesiyle teorik olarak şekillenmiştir. 1956 yılında John McCarthy’nin “Yapay Zekâ” terimini ilk kez kullanmasıyla birlikte, Dartmouth Konferansı bu alanın başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Akt. Adaş & Erbay, 2022: 329).

1960’lı yıllarda bilgisayarların gelişimiyle birlikte yapay zekâ çalışmaları ivme kazanmıştır. Newell ve Simon’un “Genel Problem Çözücü” programı ile Weizenbaum’un “ELIZA” adlı doğal dil işleme yazılımı bu dönemin öne çıkan ürünlerindendir (Aslan, 2020: 77). Ancak bu ilgi zamanla azalmış ve 1970’lerde “yapay zekâ kışı” olarak adlandırılan bir duraklama dönemi yaşanmıştır.

1980’lerde Japonya’nın başlattığı Beşinci Nesil Bilgisayar Projesi, beklentileri yeniden artırmış; fakat istenilen başarı sağlanamayınca ikinci bir yapay zekâ kışı yaşanmıştır. Buna rağmen, 1997 yılında IBM’in “Deep Blue” adlı bilgisayarının dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov’u yenmesi, alana olan ilgiyi yeniden canlandırmıştır (Kossmann, 2020: 100).

2000’li yıllardan itibaren veri işleme kapasitesindeki artış, büyük veri kaynaklarının oluşması ve algoritmaların gelişmesiyle birlikte YZ alanında hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. 2010 sonrası dönemde derin öğrenme, doğal dil işleme, otonom sistemler ve yapay genel zekâ gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Deep Mind tarafından geliştirilen Alpha Go’nun Go oyununda dünya şampiyonunu yenmesi, yapay zekânın karmaşık problemleri çözmedeki başarısını göstermiştir. 2016: Chatbot’lar ve sanal asistanlar (Siri, Alexa, Google Assistant) yaygınlaşmaya başladı. 2018 yılında ise, OpenAI’nin GPT-2 modeli, metin üretme konusunda önemli bir adım attı. 2020 yılında, GPT-3, insan benzeri metin üretme yeteneği ile dikkat çekmiştir. 2023 yılında GPT-4 ve GPT-4o gibi modeller, metin, ses ve görsel verileri işleyebilen çok modlu yapılar olarak geliştirildi. AGI (Yapay Genel Zekâ) üzerine araştırmalar hız kazandı, ancak henüz tam anlamıyla gerçekleştirilmedi (www.xloji.com). 2024 yılından itibaren yapay zekâ, eğitim, finans ve müşteri hizmetleri gibi birçok alanda kendini gösterme fırsatı bulmuştur. Bugün ise, yapay zekâ ile ilgili bazı tartışmalar gündeme gelmiştir. Yapay zekânın etik kullanımı, güvenliği ve düzenlemesi konularında küresel bir tedirginlik yaşanmaktadır (Yıldız, 2024: 2). Yapay zekânın insan yaşamına sağladığı katkılar yadsınamaz olsa da bu teknolojilerin kötüye kullanımı durumunda ciddi riskler oluşabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, YZ teknolojilerine yönelik düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Yapay zekâyı dayalı sistemler, insanlarla kurdukları etkileşimler sayesinde sürekli gelişmekte ve daha ileri düzey sistemlere dönüşmektedir. Ancak insanlık adına büyük yararlar sağlayan bu teknolojilerin, insan müdahalesiyle insanlığa zarar verebilecek sistemlere dönüştürülmesi de mümkündür (Coşkun & Gülleroğlu, 2021: 954). Son on beş yıldır yapay zekâ, insan günlük yaşamının içine iyice yerleştiği görülmektedir. Dolayısıyla, yapay zekâ teknolojileri insanlık tarihinin en köklü dönüşümlerinden birini tetiklemektedir. Bilgiye erişim, karar alma, üretim ve iletişim gibi alanlarda hızla artan etkisi, toplumsal yapılar üzerinde kalıcı değişimlere neden olmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ, yalnızca teknik bir ilerleme değil; aynı zamanda sosyolojik ve kültürel bir dönüşümün de taşıyıcısıdır. Bu nedenle, yapay zekânın tarihsel gelişimini anlamak, gelecekte karşılaşılabilecek etik, sosyal ve hukuki sorunlara hazırlıklı olmak açısından büyük önem taşımaktadır.

Yapay Zekâ ve Çeviri İlişkisi

Son 25 yılda yaşanan teknolojik gelişmeler, çeviri faaliyetlerini derinden etkilemiştir. Yapay zekâ temelli çeviri sistemleri, bilgisayar bilimi, yazılım mühendisliği, dilbilim, matematik, psikoloji, etik ve sosyal bilimler gibi birçok disiplinin katkısıyla geliştirilmiştir. Bu sistemler, diller ve kültürler arası iletişimi hızlandırarak çeviri alanının çeşitlenmesine yol açmıştır (Aslan, 2024: 35). Çeviri faaliyeti, insanlık tarihi kadar eski olup, yazının icadıyla birlikte belgelenmiştir. M.Ö. 196 yılına ait Rosetta Taşı bu anlamda önemli bir örnektir (Yalçın, 2015: 19). Tarih

boyunca çeviri, siyasal, kültürel ve dini alanlarda önemli roller üstlenmiştir. Özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda Bağdat, önemli bir çeviri merkezi hâline gelmiştir.

Teknolojik gelişmeler, 20. yüzyılın başlarından itibaren çeviri süreçlerini dönüştürmeye başlamıştır. Descartes'ın çok dilli bir sözlük fikrinden yola çıkarak, Charles Babbage'ın 1830'larda geliştirdiği "analytical engine", makine çevirisinin ilk adımı sayılabilir (Köse vd., 2024: 167). 1930'larda Fransa ve Rusya'da makine çevirisi patentleri alınmış, II. Dünya Savaşı sırasında ise Enigma makinesi gibi gelişmiş şifreleme cihazları kullanılmıştır (Aslan, 2018: 89). 1954'te IBM ve Georgetown Üniversitesi, Rusça-İngilizce çeviri yaparak makine çevirisinin temellerini atmıştır (Chéracui, 2012: 161). 1968'de kurulan Systran, özellikle askeri çeviri uygulamalarıyla öne çıkmıştır. 1980'li yıllarda Japon firmaları, otomatik çeviri sistemleri geliştirmiştir. 1990'larda çeviri bellekleri ve bilgisayar destekli sistemler yaygınlaşmış, REVERSO, ALPH gibi uygulamalar geliştirilmiştir. 2012 itibarıyla Google Translate, 25 dil çiftiyle etkili sonuçlar sunmaya başlamış; günümüzde ise 1653 dil çiftini desteklemektedir (Kuşçu, 2015: 30). Günümüzde Google Translate, DeepL, Bing Çevirmen gibi uygulamalar sayesinde yapay zekâ destekli çeviri sistemlerine erişim oldukça kolaylaşmıştır. Bu sistemler; zaman, maliyet ve erişilebilirlik açısından avantaj sağlamakta, çeviri sürecini hızlandırmaktadır (Tosun, 2023: 502). Özellikle ChatGPT gibi modeller, çeviri kalitesini artırmakta ve alana yeni yaklaşımlar sunmaktadır.

Bununla birlikte, bu sistemlerin dilsel ve kültürel özgünlükleri tam olarak yansıtamadığı; deyim, çok anlamlı kelimeler ve sözdizimi gibi alanlarda hatalar yapabildiği gözlemlenmektedir (Tanış Polat, 2023: 482-484). Dolayısıyla yapay zekâ çevirilerinin insan denetimiyle yeniden değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Eğitim alanında da yapay zekâ destekli çeviri uygulamaları fırsatlar sunmakla birlikte, eleştirel ve etik yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır (Genç & Çınar Yağcı, 2024: 131).

Çeviri teknolojilerinde bu gelişmeler olurken, küreselleşme siyasetinin atağa geçmesi ve her alanda yaşanan teknolojik gelişmeler nedeniyle, 1980'li yıllardan itibaren çevirinin çalışma ve araştırmalarının kapsam alanı genişlemiştir. Bu nedenle çeviri yaklaşımlarında köklü bir değişim yaşanmış; çeviri artık yalnızca dilbilimin bir alt türü olarak görülmekten çok, kültürel, ideolojik ve toplumsal bir pratik olarak ele alınmaya başlanmıştır (Arı, 2014: 26). Bu dönüşümün merkezinde ise çeviri sosyolojisi adı verilen yeni bir yaklaşım yer almaktadır. Çeviri sosyolojisi, çeviri eylemini sadece dilsel bir aktarım değil, toplumsal alan içindeki güç ilişkileri, normlar ve kültürel pratikler çerçevesinde değerlendiren disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Bu alanın kuramsal temeli, bireylerin ve kurumların çeviri süreçlerindeki konumunu ve hareket alanını anlamlandırmaya odaklanmaktadır (Arı, 2013: 6). Çeviri sosyolojisi, kültürel dönüşle başlayan ve çeviribilimin sosyolojiyle kurduğu ilişkiyle gelişen bir alt alandır. Gürçağlar (2016) ve Arı'ya (2014) göre bu temas çeviri araştırmacılarının sosyoloji alanından bazı kuram ve metodların özellikle Pierre Bourdieu, Niklas Luhmann, Gieden Toury, Bruno Latour ve Lawrence Venuti gibi sosyolog ve çeviribilimcilerin çalışmalarının çeviribilime uyarlanması ve alımlanmasıyla gerçekleşmiş ve gelişmiştir (Gılıç, 2020: 101). Çeviri sosyolojisi yaklaşımını destekleyen bazı sosyologların görüşleri kısaca aşağıdaki gibidir.

Çeviri sosyolojisi yaklaşımı, 20. yüzyıl sosyolojisinin en etkili düşünürlerinden biri Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün "alan", "habitus" ve "sermaye" kavramları çerçevesinde şekillenmiş; çeviri faaliyetinin, çevirmenlerin ve çeviri metinlerinin, toplum içindeki güç ilişkileriyle nasıl bağlantılı olduğunu sorgulayan bir alan açmıştır (Arı, 2014: 11). Ayrıca Niklas Luhmann'ın geliştirdiği "sistem kuramı", çeviri olgusunun toplumsal yönünü ve bu bağlamda işleyen sistemi anlamada önemli bir kuramsal temel sunmuştur (Arı, 2013, s.13)

Luhmann'ın (1991, 1998) her toplumsal sistemin kendi özgül kodlarıyla işlediğini ileri süren sistem kuramı, çeviri sosyolojisi açısından değerlendirildiğinde, çeviri sisteminin temel işlevi toplumsal iletişimin sınırlarını aşarak farklı dilsel ve kültürel alanlar arasında bağlantı kurmak olarak anlaşılabilir. Hermans'ın bu kuramdan hareketle vurguladığı gibi, çeviri, yalnızca anlamların değil, aynı zamanda farklı toplumsal sistemlerin iletişim biçimlerinin de birbirine açılmasını sağlar. Ancak doğal dillerin kendi içlerinde taşıdığı anlamsal kapalılık ve kültürel özgüllük, bu iletişimi güçleştirebilir. Bu nedenle, çevirinin işlevi, bu bariyerlerin aşılması ve farklı toplumların anlam üretim sistemlerine erişim sağlanabilmesiyle mümkün hâle gelir (Gılıç, 2020: 109).

İtamar Even-Zohar'ın geliştirdiği çoğuldizge kuramı, çevirinin toplumsal ve kültürel boyutunu merkeze alır. Bu yaklaşım, Gideon Toury'nin Betimleyici Çeviribilim Çalışmaları'na dayanmaktadır. Toury, çeviriyi tarihsel ve kültürel bağlamda incelemiş, çevirinin erek kültürde nasıl işlev gördüğüne odaklanmaktadır. Ona göre, erek kültürde "çeviri" olarak kabul edilen her metin, çeviri sayılmaktadır. Toury'nin çeviriyi sadece dilsel değil, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak ele alması, çeviri sosyolojisini desteklemektedir (Zeytinkaya, 2016: 37).

Bruno Latour'un Aktör-Ağ Kuramı (ANT), çeviriyi yalnızca dilsel bir dönüşüm olarak değil, çevirmen, editör, metin, yazılım ve kurumlar gibi insan ve insan olmayan aktörlerin etkileşim içinde olduğu bir aracılık süreci olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre çeviri, bilgi ve anlamın bir bağlamdan diğerine aktarılması değil, aynı zamanda bu bilginin yeniden düzenlenmesi ve uyarlanmasıdır. Latour için çeviri, aktörler arasında güç ilişkilerinin yeniden dağıldığı bir süreçtir ve her çeviri, o ağ içindeki aktörlerin konumunu etkilemektedir (Yılmaz, 2023: 54).

Çağdaş çeviri çalışmaları alanında önemli bir akademisyen ve kuramcı olan Lawrence Venuti'nin çalışmaları çeviri sosyolojisini kuramsal olarak destekler niteliktedir. Venuti, çeviri sürecinin sadece dilsel bir aktarım olmadığını, aynı zamanda kültürel güç ilişkileri ve ideolojilerle iç içe geçmiş bir pratik olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, çeviri sosyolojisinin temelini oluşturan toplumsal, kültürel ve politik dinamiklerin analizine doğrudan katkı sağlamaktadır. Venuti'nin "görünmez çevirmen" kavramı, çevirmenin rolünün toplumsal ve ideolojik bağlamda nasıl biçimlendiğini göstererek, çeviri sosyolojisinin kuramsal zeminini güçlendirmektedir. Böylece, Venuti'nin yaklaşımları çeviri sosyolojisine hem teorik hem de eleştirel bir çerçeve sunmaktadır (Çokövün, 2023: 17).

Bireyin Yapay Zekâ Bağlamında Yeniden Toplumsallaşması

İnsanoğlu tarihsel süreç boyunca toplumsal bir varlık olarak varlığını sürdürmüştür; birlikte yaşama, diğer bireylerle iş birliği yapma ve topluluk kurma ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda birey, içinde bulunduğu topluluğun değerleriyle etkileşim hâlinde bir toplumsallaşma süreci yaşar ve bu süreçte kendine özgü bir kimlik inşa eder. Toplumsallaşma, ailede başlayarak okul ve çevresel etkileşimlerle gelişir ve sonraki kuşaklara aktarılır. Dilsel iletişim ise bu sürecin temel taşıdır ve sosyal uyumun sağlanmasında hayati rol oynamaktadır. Bireyin yaşamı boyunca süren toplumsallaşma, bilgi üretme, teknoloji kullanımı ve bu bilginin paylaşımı yoluyla sürdürülebilir hâle gelir. Bu bağlamda, teknolojinin sunduğu olanaklar, bilgi aktarımı sürecinde vazgeçilmez bir kolaylaştırıcı unsur olarak öne çıkmaktadır (Türk & Darı, 2022: 280).

Toplumsal yapıya uyum sağlayabilmek için bireyin, o toplumun kültürel değerlerini ve normlarını öğrenip içselleştirmesi gerekir. Toplumun sürekliliği için yeni bireylerin topluma kazandırılması ne kadar önemliyse, bireylerin de bir topluluğa ait olma ihtiyacı o derece gereklidir. Bu karşılıklı ihtiyaç, bireyin biyolojik bir varlık olmanın ötesine geçerek sosyokültürel bir kimlik kazanmasını zorunlu kılar. Ancak toplumsallaşma, kişiden kişiye farklılık gösteren, deneyimsel bir süreçtir ve bireyin zihinsel, duygusal sağlığı da bu sürecin verimliliğini doğrudan etkiler (Tolan, 1991: 32–33).

Bu noktada bilgi teknolojileri ve yapay zekâ gibi araçlar, bireyin toplumsal dönüşümünü hızlandıran dinamikler hâline gelmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesi, bireylere yalnızca teknik beceriler kazandırmakla kalmamakta; aynı zamanda etik, kültürel ve toplumsal farkındalıkların geliştirilmesini de gerekli kılmaktadır. Bireyin çevresiyle olan etkileşiminin dijital platformlara taşınması, yeni bir sosyalleşme biçimini ortaya çıkarmış; bu da bireyin eleştirel düşünme, problem çözme ve iş birliği gibi temel yetkinliklerle donatılmasını zorunlu hâle getirmiştir (Turan, 2024: 16).

Yapay zekânın insan yaşamına entegrasyonu ani bir gelişme değil; uzun yıllara yayılan bir araştırma ve deneyim sürecinin ürünüdür. Başlangıçta şüpheyile karşılanan yapay zekâ çalışmaları, zamanla bilinmeyi keşfetme arzusuyla yeniden ivme kazanmış ve özellikle iletişim alanında bilgi üretimi ve dolaşımını artırmıştır. Planlama, öğrenme, akıl yürütme ve algılama gibi yetiler üzerinden şekillenen bu teknolojik gelişmeler, bireyin makinesel öğrenmeyle uyum sağlamasını ve bu değişime ayak uydurmasını gerekli kılmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı son çeyrek yüzyılda, bu değişimler yalnızca bireyleri değil, sosyolojik yapıları da doğrudan etkilemiştir. Yapay zekânın yaygınlaşmasıyla birlikte, toplumsal yaşamın dinamikleri dönüşmüş; merak duygusu ve buna bağlı olarak gerçekleşen insan hareketliliği, farklı dil ve kültürlerle sahip toplumların daha hızlı etkileşim kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu kültürel etkileşimler, birey ve toplumlar arasında kimlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu noktada, bireyin farklı kültürlerle temas kurmasında çeviri, dilsel bir aracılık işlevi görerek yeniden toplumsallaşma sürecinin önemli bir parçası hâline gelmektedir (Turan, 2024: 18).

Çeviri, sadece sözcüklerin değil; aynı zamanda anlamların, değerlerin ve yaşantıların aktarımını da sağlayarak bireyin farklı kültürel bağlamlarda kendini konumlandırmasına olanak tanır. Bu yönüyle çeviri, ötekini anlamamanın ve empati kurmanın temel aracıdır. Kültürlerarası diyalogun gelişmesi, çevirinin bireyler ve toplumlar arasında

kurduğu köprüyle mümkün olmaktadır. Böylece çeviri, yalnızca iletişimsel bir araç olmanın ötesinde, kültürel yakınlaşmayı ve anlayışı besleyen bir etkileşim platformuna dönüşür (Doğan, 2015: 113).

Bu bağlamda çeviri, çokkültürlü toplumlarda bireylerin bir arada yaşayabilmesi için gerekli olan ortak iletişim zeminini oluşturur. Bu ortak zemin, kültürel uyumu sağlarken aynı zamanda toplumsal dayanışmanın gelişmesine katkı sağlar. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği kültürel çeşitlilik, çeviri yoluyla bir zenginliğe dönüşebilir. Böylece çeviri, bireyin ve toplumun kimliksel çatışmalarla baş edebilmesine yardımcı olan temel bir araç hâline gelir. Dillerin ötesine geçerek insanlar ve toplumlar arasında köprüler kuran yaşamsal bir etkinliğe dönüşmesi, çevirinin sosyolojik değerini daha da artırmaktadır.

Teknolojik gelişmelerle birlikte bireyin toplumsal rolleri yeniden tanımlanmakta, ifade biçimleri, topluma katkı yolları ve aidiyet anlayışları yeniden şekillenmektedir. Bu nedenle, eğitim sistemleri yalnızca teknolojik araçları kullanan değil; aynı zamanda bu araçları anlamlandırabilen, yaratıcı ve etik sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmeye odaklanmalıdır. Toplumsal sürdürülebilirlik, bu tür bireylerin yetiştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Tarih boyunca insanlık sürekli olarak değişim süreçlerinden geçmiştir. Bu dönüşümler kimi zaman çağ açan, toplumları derinden etkileyen nitelikte olmuştur. Günümüzde bu dönüşümün adı dijitalleşme olup, bireyler bu dönüşüm karşısında “ayak uydurma” ya da “yarış dışı kalma” ikilemiyle karşı karşıyadır. Dijitalleşmenin etkisiyle bireylerin toplumsal uyum süreçleri daha karmaşık bir hâl almış; sağlık, güvenlik, sosyalleşme, seyahat ve eğlence gibi yaşam alanlarında yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlaşması, insanlık tarihinin büyük bir evriminden geçtiğine işaret etmektedir (Akbaş, 2024: 164).

Teknolojinin insan yaşamının merkezine yerleşmesi, bireyin yeniden toplumsallaşmasını zorunlu kılmaktadır. Yapay zekâ, bilgi işleme teknolojisi olarak, iletişimi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yeniden tanımlamaktadır. Ancak bireyin bu dönüşüme uyum sağlayabilmesi için teknolojiyi yalnızca bir araç değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak benimsemesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapay zekânın bireyin yerine her işi yapan bir “köle” olarak görülmesi, bireyin yaratıcı ve bilişsel kapasitelerini yitirmesiyle sonuçlanabilir. Bu nedenle, bireyin dijital ortamda dışlanmamak adına yeni kimlikler geliştirme ihtiyacı duyması, onu yeniden fiziksel yaşamda da toplumsallaşmaya yönlendirmektedir (Ergur, 2024: 56).

Çeviri sosyolojisinin kuramsal çerçevesinden bakıldığında, çevirmenin bireysel yatkınlıkları, aldığı eğitim ve sosyal çevresiyle birlikte değerlendirilmesi, teknolojik ve mesleki dönüşümlerin onun habitusunu yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Bu durum, çevirmenin mesleki kimliğini yeniden inşa etmesini, yani yeniden toplumsallaşmasını zorunlu kılmaktadır (Güler, 2023: 239). Toplumsallaşma, bireyin içinde bulunduğu yapının norm, değer ve davranış kalıplarını öğrenmesini içerir. Çevirmen, bu süreçte mesleki ve kültürel normları içselleştirerek kendi habitusunu oluşturur; içinde yer aldığı alanın güç ilişkileri ve sosyal sermayesiyle biçimlenir (Rakova, 2016: 27).

Bununla birlikte çeviri sosyolojisi, çevirmenin mesleki ve toplumsal konumunu yalnızca bireysel değil; dönüşen toplumsal yapılar ve uygulamalar bağlamında ele almaktadır. Yapay zekâ destekli araçlar, dijital platformlar ve yeni iş modelleri çevirmenin sosyal habitusunu yeniden şekillendirmekte; bireyin bu yapılarla kurduğu etkileşim, yeniden toplumsallaşma sürecini derinleştirmektedir. Latour’un Aktör-Ağ Teorisi’ne göre, bu dönüşüm insan ve insan olmayan aktörlerin (örneğin algoritmalar) etkileşimiyle şekillenmektedir (Toury, 1995: 54–60).

Son olarak çeviri sosyolojisi, kültürlerarasılığı yalnızca dilsel değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkileri bağlamında ele alır. Even-Zohar’a göre çeviri, kültürel sistemler arası dinamik bir süreçtir (Even-Zohar, 1990: 19). Venuti ise, çevirmenin görünmezliği üzerinden hegemonik yapıların nasıl yeniden üretildiğini sorgular ve çevirmenin kültürlerarasılıktaki rolünü vurgular (Venuti, 1995: 11). Bu çerçevede çeviri sosyolojisi, kültürlerarası etkileşimin toplumsal boyutlarını açığa çıkararak, çevirinin yalnızca bir dil etkinliği değil, aynı zamanda bir toplumsal eylem olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu derleme çalışmasında, yapay zekânın bireyin, zaman ve mekân açısından içinde bulunduğu toplumun norm ve değerlerinin edinmesinde etkileri, çeviri sosyolojisi odaklı ortaya koymak olmuştur. Çalışma, yapay zekânın tarihsel gelişimi, çeviri alanına ve bireyin toplumsallaşma sürecine karmaşık etkileri olduğunu göstermektedir. Bireyin toplumsallaşma sürecinde yapay zekâ destekli çeviri olgusunun olumlu ve olumsuz etkileri olduğu vurgulanmıştır.

Bu derleme çalışması, yapay zekânın tarihsel süreç içerisinde gelişiminden hareketle yapay zekâ destekli çeviri uygulamalarının bireyin toplumsallaşma süreci üzerindeki etkilerini disiplinlerarası bir bakış açısından ele almıştır. Yapay zekâ ile donatılmış çeviri teknolojileri, bireylerin sadece farklı dillerde iletişim kurmasını kolaylaştırmakla kalmamakta, buna paralel kültürlerarası etkileşimi artırmakta ve dijital toplumsallaşmanın da önemli bir aracı hâline gelmektedir. Bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları çokkültürlü içeriklerle kurdukları etkileşim, toplumsal aidiyet duygusunu şekillendirmekte ve kimlik oluşum süreçlerine yön vermektedir.

Bu bağlamda, yapay zekâ ile desteklenen çeviri uygulamaları, bireyin hem dilsel hem de kültürel düzeyde topluma uyumunu kolaylaştırmakta ve çeviriyi sadece teknik bir araç olmaktan çıkararak sosyal bir eylem hâline getirmektedir. Ancak bu teknolojilerin etik, kültürel homojenleşme ve anlam kaybı gibi bazı riskleri de beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda, yapay zekâ temelli çeviri araçlarının toplumsal etkileri daha derinlemesine incelenmeli; bireyin dijital kimliğini ve kültürel aidiyetini nasıl etkilediği çok boyutlu bir şekilde analiz edilmelidir.

Yapay zekâ uygulamaları, çeviri alanında da önemli araştırma konularından bir tanesidir. Teknolojik gelişmelerden çeviri alanı da önemli ölçüde etkilenmiş; özellikle çeviri teknolojileri aracılığıyla verimlilik artmıştır. Yazılı ve sözlü çeviri için geliştirilen çeşitli yazılımlar, günlük yaşamda karşılaşılan pek çok dilsel sorunun çözümünde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. İnsanlığın en büyük hayali olan farklı dillerde konuşabilme isteği, yapay zekânın sunduğu olanaklarla büyük oranda gerçekleşmiştir. Ancak yapay zekâ ile yapılan çeviri her zaman olumlu dönüt sağlamamaktadır. Her ne kadar yapay zekâ ile yapılan çeviri etkinliği az maliyetli, hızlı ve erişilebilirlik olanaklar sunsa da dilsel bağlam ve kültürel incelikler bakımından yapay zekâ ile yapılan çeviri metinlerinde, insanın kontrolü gerekmektedir. Bu bağlamda, bireyin toplumsallaşma süreci kültürel olguların öğrenilmesi ile gerçekleşeceğinden ötürü, dilsel bir aktarım aracı olan insani çeviri kontrolleri hayati bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu bulgular, çeviri sosyolojisi açısından yeni araştırmalara zemin sunmaktadır. Örneğin, farklı sosyal grupların yapay zekâ çevirileri aracılığıyla kültürel kimliklerini nasıl ifade ettikleri ya da çeviri algoritmalarının belirli ideolojileri nasıl yeniden ürettiği gibi konular, gelecekte detaylı biçimde incelenebilir. Böylece, yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal etkileri daha kapsamlı biçimde ortaya konabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olup, yazarın katkı oranı % 100'dür.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul onayı alınmamıştır, çünkü sorumlu yazar olarak bu çalışmanın etik kurul onayı gerektirmeyen çalışmalardan biri olduğunu beyan ederim.

Kaynakça

- Adaş, E. B. & Erbay, B. (2022). Yapay zekâ sosyolojisi üzerine bir değerlendirme, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 2022 21(1), s. 326-337. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/68239/991383>
- Akbaş, A. (2024). Yapay zekâ ile toplumsal dönüşüm: sosyolojik perspektif. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 10(22), 151-180. <https://doi.org/10.59304/ijhe.1477203>
- Arı, S. (2013). Çeviri sosyolojisi ve çeviri alanında sosyolojik yaklaşımların çeviribilimde paradigma değişimine etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, (37), 1-19. <http://www.akademikbakis.org/eskisite/37/36.pdf>
- Arı, S. (2014). *Çeviri sosyolojisi*. İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.
- Aslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları, *Batı Anadolu eğitim bilimleri dergisi*, 11 (1), 71-88. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1174773>
- Aslan, E. (2016, Aralık 1-4). *Geçmişten Günümüze Çeviri Teknolojileri* (Sözlü Sunum), Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, s.419-424
- Aslan, E. (2018). Otomatik çeviri araçlarının yabancı dil öğretiminde kullanımı: google çeviri örneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(39), 87-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sefad/issue/38354/443355>
- Aslan, E. (2024). Yapay zekâ destekli çeviri araçlarının edebi çevirideki yeterlilikleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *IU Journal of Translation Studies*, 20, 32-45. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuceviri/issue/86598/1426435>
- Bayzar Çarıklıyan, T. (2018). Çeviri teknolojileri ve gelişimi, *Tercüman Kültür ve Çeviri Dergisi*, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, Sayı 4, ss.49, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iausos/archive>
- Ceylan, H. (2021). Teknolojik gelişmeler, küreselleşme, kültürlerarası iletişim ve çeviri, M. Tosun & C. Doğan (Ed), *Kültürlerarasılık ve çeviri* içinde, (ss. 75-90) Paradigma Yayınevi
- Chérargui, M. A. (2012). Theoretical Overview of Machine Translation, Computer Science, Linguistics, International Conference on Web and Information Technologies, s.160-169, <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:31035130>
- Coşkun, F. & Gülleroğlu, H.D. (2021). Yapay zekânın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* Yıl: 2021, Cilt: 54, Sayı: 3, 947-966. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1707037>
- Çokövün, A. (2023). Çeviri tarihi ışığında çeviribilim. *Disiplinlerarası Dil ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 12-22. <https://dilkulturcalismalari.com/index.php/pub/index>
- Doğan, C. (2015). The role of society translatorship in cross-cultural interaction. *European Journal of Foreign Language Teaching*, Vol 1, No 1, 112-120 <https://oapub.org/edu/index.php/ejfl/article/view/371/973>
- Ergur, A. (2024). Yeni bir toplumsallığa doğru teknoloji, yapay zekâ ve insan-sonrasılık, *Toraks Bülteni Aralık* 2024,s. 55-57. <https://toraks.org.tr/site/sf/books/2025/01>
- Even-Zohar, I. (1990). *Polysystem studies*. Poetics Today, 11(1), 9-26. <https://doi.org/10.2307/1772668>
- Genç, A. & Çınar Yağcı, Ş. (2024). Çeviribilim alanında yapay zekâ üzerine ulusal alan yazında yazılmış makalelerin eğilimleri üzerine bir araştırma, cilt: 14, Sayı: 3 Özel Sayı/, s. 119-136, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4283439>
- Gılıç, R. Z. (2020). Çeviribilim ve sosyoloji etkileşimine kısa bir bakış, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 99-112. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1551539>
- Güler, G. (2023). Çevirmenin Çoklu Habitusu, *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 7(2), 237-248. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3356805>
- Kaypakoglu, S. (1994). Toplumsallaşma sürecinde kitle iletişimi, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 5, s. 85-121 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/438/3306>
- Kossmann, D. (2020). *Wunder informatik*. Zürich: vdf Hochschulverlag. <https://mebis.bycs.de/beitrag/ki-geschichte-der-ki>

- Köse, A. & Güner, D., & Turgut, A. (2024). Yapay zekâ haberlerinde kullanılan çerçeveler: insanlık için yeni bir umut ya da yeni bir tehdit, *TAM Akademi Dergisi*, 3(2), 164-179. <https://doi.org/10.58239/tamde.2024.02.002.x>
- Kuşçu, E. (2015). Çeviride yapay zekâ uygulamaları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*(30), 45-58. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunikkefd/issue/2789/37502>
- Nabiyev, V. V. (2012). *Yapay zekâ: insan-bilgisayar etkileşimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Pandolfini, B. (1997). *Kasparov and deep blue* (The Historic Chess Match Between Man and Machine). New York: Fireside. <https://mebis.bycs.de/beitrag/ki-geschichte-der-ki>
- Raková, Z. (2016). *Çeviri kuramları*, Çevirmenin Yayını (Çev. Y.Polat). Ankara. <https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/130676/monography.pdf>
- Russell, S. & Norvig, P. (2012). *Künstliche intelligenz: ein moderner ansatz* (3. Auflage). München: Pearson. <https://mebis.bycs.de/beitrag/ki-geschichte-der-ki>
- Şahin, M.(2013). *Çeviri ve teknoloji*, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 55
- Tanış Polat, N. (2023). Yapay zekâ ve çeviri: mütercim-tercümanlık alanında yeni bir paradigma. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 11(2), 482-487 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/diyalog/issue/81312/1404216>
- Tolan, B. (1991). *Toplum bilimine giriş*, Adım Yayıncılık
- Tosun, M. (2017). *İşlenel çeviribilim*, Değişim Yayınları
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins,
- Turan, T. (2024). *Dijital vicdan: yapay zekâ çağında etik*. Yaz Yayınları.
- Türk, G. D., & Darı, A. B. (2022). Metaverse’de bireyin toplumsallaşma süreci, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 277-297. <https://Doi.Org/10.30692/Sisad.1074030>
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. Routledge.
- Yalçın, P.(2015). *Çeviri stratejileri kuram ve uygulama*, Grafiker Yayınları
- Yılmaz, E. (2023). Sosyal medya mecraları ile birey arasındaki ilişkiye Bruno Latour’un aktör-ağ teorisi açısından bir bakış. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 53-69. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2817824>
- Zeytinkaya, D. (2016). Gideon Toury’nin erek odaklı kuramı ışığında Bedrettin Tuncel’in insandan kaçan başlıklı çevirisi, *Ru mel i DE Dil ve Ed e biy a t A ra ş t ır ma l a r ı D ergis i* 2 0 1 6.4 (N is a n) Ö z e l S a y ı 1, 35-47. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/338272>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Enigma_machine Retrieved April 3, 2024, from URL
- <https://coderspace.io/blog/yapay-zekanin-tarihi-dunden-bugune-yapay-zeka/> Retrieved June 13, 2024, from URL
- <https://xloji.com/x-loji-nedir/> <https://xloji.com/x-loji-nedir/> Retrieved June 13, 2024, from URL
- https://www.bedriyilmaz.com/bilgi/yapay-zekanin-gecmisten-gelecege-gelisimi/?utm_source=chatgpt.com Retrieved June 13, 2024, 2024, from URL
- <https://arkasnews.com/yapay-zekanin-insanliga-ilk-mesaji-benden-korkmayin> Retrieved August 17, 2025 from URL
- https://en.wikipedia.org/wiki/Machine_learning? Retrieved August 17, 2025 from URL

EXTENDED SUMMARY

Human beings are inherently social creatures and must live as members of a community. Within this community, individuals construct their identities based on the values, norms, and behavioral patterns accepted by society. In shaping this identity, the roles of family, educational institutions, and environmental factors are significant. The process of socialization is not limited to one's immediate surroundings; relationships with different cultures and communities also play an essential role in identity formation. These interactions enhance cultural awareness, foster empathy, and enable individuals to communicate more effectively in multicultural environments.

With globalization, people and societies from diverse cultural backgrounds can now interact and come together much more rapidly than in the past. Cultural contact has increased through tools such as media, migration, and international education, prompting individuals to develop not only local but also global identities. However, cultural interaction does not always result in integration; at times, it leads to resistance in the effort to preserve cultural identity. At this point, the concept of interculturalism has emerged. Interculturalism promotes mutual respect among different cultural identities and aims to create a shared social space for peaceful coexistence.

Throughout history, humanity's curiosity for the unknown has driven technological advancement. From the agricultural revolution to the industrial age, and now the information age, each major technological leap has created profound changes in human life. Since the late 20th century, the widespread use of the internet and the advancement of artificial intelligence (AI) have transformed how individuals access information, communicate, and interact within society. Machines no longer contribute only to physical labor but also take on cognitive tasks. This shift represents not only economic and technological change but also a deep social transformation.

Today, AI is actively used in many areas, including public services, the private sector, education, and healthcare. It supports individuals not only by simplifying daily tasks but also by enhancing access to information, decision-making, and problem-solving capacities. Therefore, educating individuals in alignment with AI technologies has become a necessity in the digital age. AI-supported systems help develop individuals who are open to change, aware of their environment, and capable of critical thinking. Moreover, digital communication platforms enable interaction among people from different linguistic and cultural backgrounds, helping to break down prejudices and deepen intercultural understanding. In the long term, this contributes to global peace by promoting mutual recognition and cooperation.

Translation is one of the essential tools that bridges different languages and cultures. In an era where intercultural interaction is increasingly intense, the importance of translation has grown considerably. Technological advancements—particularly AI-based translation tools—have brought revolutionary changes to the field. Computer-assisted translation (CAT) software, translation memories, machine translation, and online dictionaries have improved the speed and accuracy of translation while reducing translators' workload. As a result, translation has evolved into not only a linguistic but also a cultural transfer process.

When translating cultural texts, it is necessary to convey not just the words but also the values, symbols, and meanings embedded within the source culture into the target language. Thus, concepts such as intercultural adaptation and semantic equivalence lie at the heart of translation activities. AI-powered translation tools offer great support in this regard. However, the cultural intuition and interpretive ability of human translators remain indispensable. This indicates that, in the future, linguists will need to take more active roles in the development and application of AI-supported translation technologies.

In the digital age, where AI plays a central role, socialization is no longer just about access to technology. It must also include concepts such as digital literacy, digital ethics, digital citizenship, and digital empathy. Developing inclusive and accessible digital infrastructures that serve all segments of society is important not only for facilitating technological transformation but also for ensuring social justice.

The ability of individuals to express themselves, understand others, and act ethically in digital environments strengthens social cohesion. Thus, digitalization not only improves everyday life but also fosters a human-centered social transformation.

As a result of globalization, international human mobility has increased significantly. Individuals relocating due to migration, education, or work are required to re-socialize in new societies. In doing so, they must balance preserving their cultural identity while adapting to new social norms. In this context, the need for a common

language of understanding becomes evident—and translation becomes a key tool for intercultural communication.

AI-supported translation technologies have made communication faster, easier, and more cost-effective. Mutual recognition and interaction between languages and cultures contribute to the re-construction of individual identity in new environments. Therefore, translation plays a vital role not only in linguistic transmission but also in the cultural reconfiguration of individuals and societies.

Advances in information technologies represent more than mere technological progress—they reflect a broader sociological transformation. When a human-centered approach is embraced in this transformation, AI can become a tool that enhances individual potential, strengthens social harmony, and deepens intercultural understanding. Within this transformation, translation serves as a vital bridge that enables mutual understanding among different cultures and contributes meaningfully to global peace.

KIRAAT İLMİNDE LAFİZ-TELAFFUZ ÖRTÜŞMESİ BULUNMAYAN ELİF ZİYADELİ KELİMELERİN VAKF VE VASL DURUMU

THE WAQF AND WASL STATUS OF WORDS WITH ADDED AL-ELİF THAT LACK WORD- PRONUNCIATION CORRESPONDENCE IN THE SCIENCE OF QIRAAT

Mehmet KARA

Marmara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

mekara5734@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2350-9323

ÖZ

Geliş Tarihi:

28.07.2025

Kabul Tarihi:

11.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Kıraat,
Telaffuz,
Elif,
Vakf,
Vasl.

Keywords

Qiraat,
Reading,
al-Elif,
al-Waqf,
al-Wasl.

Hiz. Osman döneminde çoğaltılan ve literatürde mesahif-i Osmaniye olarak anılan mushafların kendine özgü birtakım imla özellikleri vardır. Resm-i Osmani olarak isimlendirilen mesâhif-i Osmâniyye'nin bu özelliği dolayısıyla bazı kelimelerde lafız-telaffuz örtüşmesine aykırı olarak harf ziyadesi veya hazfı ya da bir harfin başka bir harfle değişimi (ibdal), kelimelerin bitişik veya ayrı yazımı (vasl-fasl) gibi özel durumlar söz konusudur. Kur'an-ı Kerim tilavetinde vakf ve vasl, genelde resm-i Osmani'yi esas alıp kelimenin resmine tabi olmak suretiyle kelimenin son harfini sakın kılmak şeklinde yapılmaktadır. Dolayısıyla lafızda sabit olan bir harfin isbat edilerek, hazfedilmiş bir harfin ise hazfedilerek vakf yapılması resme tabi olmanın bir gereğidir. Bununla beraber sonunda ziyade harf bulunduğu için lafız-telaffuz örtüşmesi bulunmayan bazı kelimelerde ziyade harfin dikkate alınıp alınmaması bağlamında Kur'an tilavetinde vakf veya vasl hataları oluşabilmektedir. Zira sonunda ziyade elif bulunan kelimelerin bir kısmında söz konusu olan vakf ve vasl uygulamaları, ilgili kelimenin resmine muvafakat veya muhalefet açısından farklı olabilmektedir. Bu nedenle lafız-telaffuz örtüşmesi söz konusu olmadığında ve bu konudaki rivayetlere de vâkıf olunmadığında mezkûr kelimelerde vakf veya vasl hatası yapılabilmektedir. İşte bu çalışmada, zikri geçen durumlarda vakf yapılırken resme değil, kıraat imamlarından nakledilen rivayetlere tabi olunmasının ve bu tür kelimelerin okunuş keyfiyetini belirten rivayetlerin bilinmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.

ABSTRACT

The Qur'anic manuscripts that were reproduced during the caliphate of 'Uthmān ibn 'Affan are known in Islamic scholarly literature as *Masāhif 'Uthmaniyya*. These manuscripts possess unique orthographic features, referred to as *Rasm al-'Uthmāni*. Due to this orthography, there are certain cases in which the written form of the text does not align exactly with its pronunciation. Such cases include the addition or omission of letters, the substitution of one letter for another (*ibdal*), and the joined or separate writing of words (*waṣl-faṣl*). In the recitation of the Qur'an, the rules of *waqf* and *waṣl* are generally based on the *Rasm al-'Uthmāni*. When a reciter performs *waqf*, they are required to pronounce the letters that are present in the script and omit those that are not. However, in some cases where additional letters appear at the end of certain words, errors in *waqf* or *waṣl* can occur if the reciter is uncertain whether to consider these extra letters. For example, in some words containing an additional *alif* at the end, practices of *waqf* and *waṣl* differ according to the readings transmitted from the Qur'anic reciters (*qurrā*). Therefore, knowing these narrations is essential for correct recitation.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1752822>

Atıf/Cite as: Kara, M. (2025). Kıraat ilminde lafız-telaffuz örtüşmesi bulunmayan elif ziyadeli kelimelerin vakf ve vasl durumu. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1553-1565.

Giriş

Hız. Osman tarafından istinsah ettirilen ve mesahif-i Osmaniyye olarak bilinen mushafların imlaya yönelik kendine özgü bazı hususiyetleri vardır. Bilindiği üzere kitabet, telaffuz edilen harflerin seslerini temsil eden resme/hatta yönelik birtakım remizlerden oluşmaktadır. Bir kelimenin yazımında aslanan herhangi bir ziyade, hazif, ibdal vb. şeyler olmaksızın harflerin zatı ve sayısı bakımından lafız-telaffuz örtüşmesinin mümkün olmasıdır. Her ne kadar Kur'an'daki kelimelerin çoğu, lafız-telaffuz mutabıklığını ifade eden resm-i kıyasiye uygun ise de mesahif-i Osmaniyye'nin yazım özelliğini ifade eden resm-i Osmani'ye özgü ziyade, hazif, ibdal, fasl-vasl gibi birtakım özellikler nedeniyle bazı kelimelerde lafız-telaffuz örtüşmesinin mümkün olmadığı durumlar bulunmaktadır (Bennâ, 1987, s. 1/82; Hamed, 2016, s. 102; İsmâil, 2012, s. 37).

Kur'an'daki bazı kelimelerin harflerinde, "قام أحمد" cümlesinde olduğu gibi, bazen lafız ve telaffuz bakımından müsavilik söz konusu iken "عَمْرُو" kelimesinde olduğu gibi bazen lafız telaffuzdan ya da "الرَّحْمَنُ" kelimesinde olduğu gibi bazen de telaffuz lafızdan fazla olabilmektedir (İbn Dehhân en-Nahvî, 1986, s. 1). Bu demektir ki bazen kelimenin lafız telaffuzuna bazen de telaffuzu lafzına uygun düşmemektedir (Şemlül, 2006, s. 18). Diğer bir deyişle Kur'an kelimelerinin bir kısmının lafız telaffuzuna göre harf bakımından eksik ya da fazla olabilmektedir.

Med harfî bulunmadığı hâlde medli okunması gereken ya da med harfî bulunduğu hâlde medli okunmaması gereken kelimeler de bu kapsamdadır. Sahih bir Kur'an tilaveti için ülkemiz mushaflarında özellikle ayet içerisindeki bu tür kelimelerde ilgili harfin altına tilaveti yönlendirici "مد" ve "قصر" ifadeleri eklenmiştir. Böylece kelimedeki bir harfin med veya kasr ile okunması gerektiğini belirten bu ilavelerle, ilgili kelimeye aşına olmayan bir okuyucunun muhtemel tilavet hatasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Mesahif-i Osmaniyye'nin lafız-telaffuz bağlamında kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Nitekim bir harfin hazfı veya isbatı (Dâni, 2010, s. 170 vd.), ziyadesi veya noksanlığı (Dâni, 2010, s. 340 vd.), farklı bir harf olarak yazımı (bedel) (Dâni, 2010, ss. 357, 398, 487-503) hemzenin makabli cinsinden yazımı (Dâni, 2010, ss. 335-339), iki kelimenin birleşik veya ayrı yazımı (vasl-fasl) (Dâni, 2010, ss. 459-486), bir kelimenin iki farklı kıraatten birine göre yazımı gibi resm-i Osmani ile ilgili olarak altı kaide zikredilmektedir (Hamed, 2016, s. 103 vd.; Sâlih, 2006, s. 20 vd.; Şemlül, 2006, s. 30 vd.).

Kur'an-ı Kerim'in tilavetinde vakf ve vasl, kelimenin resmine tabi olmak suretiyle yapılmaktadır. Bu meyanda lafızda/resimde sabit olan bir harfî isbat ederek, hazfedilmiş bir harfî ise hazfederek vakf yapılması resme tabi olmanın bir gereğidir. Zira vakf, rivayete bağlı olarak istisna edilen yerlerin dışında genellikle resme tabidir (Nasr, 1994, s. 196). Hafs'ın (ö. 180/796), resm-i Osmani gereği lafızda ziyade elifin bulunduğu "سَلَّاسِلًا" kelimesinde elifin isbatı ve hazfiyle olmak üzere iki şekilde vakf yapması, lafızda ziyade elifin bulunduğu "تَمُودًا" kelimesinde ise vakfta ve vaslda bu elifi hazifile okuması, "vakfta resme tabi olunması gerekir" şeklinde anılan kuralın rivayete ittibaen geçerli olmayabileceğinin bir örneğidir. Zira kıraatin, tabi olunması gereken bir gelenek olduğu bilinmektedir (Nasr, 1994, s. 197).

Cemi müzekker gâib zamiri olan vâv sonrası (Örneğin el-Bakara 2/6: "كَفَرُوا") izâfet sebebiyle nûn'u hazfedilen cemi müzekker sâlimler (Örneğin el-Bakara 2/46: "مَلَأُوا رِيَهُمْ"; Kamer 54/27: "مُرْسِلُوا النَّاقَةَ"; Yunus 10/90: "بَنُوا إِسْرَءِيلَ"), kelime sonundaki hemzenin vâv olarak resmedildiği kelimeler (Örneğin Yûsuf 12/85: "تَفْتَرُوا", Tâhâ 20/18: "أَتَوَكُّؤُا", Furkân 25/77: "يَغْنِيؤُا"), resm-i Osmani gereği sonuna elif ziyade edilen sözcüklerdendir (İbn Necâh, 2002, s. 2/78 vd.; Maşalı, 2015, ss. 161-164; Sâlih, 2006, ss. 28-30; Şemlül, 2006, s. 37). Bu tür ifadelerde mevcut ziyade eliflerin -Kur'an-ı Kerim derslerinde tecrübe edilebildiği kadarıyla- ilgili kelimenin vakfında veya vaslında tilavet hatasına neden olmadığı düşünülerek bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Sonunda ziyade elif bulunan kelimelerin bir kısmında rivayete bağlı olarak kıraat imamlarından nakledilen vakf ve vasl uygulaması, ilgili kelimenin resmine muvafakat veya muhalefet açısından farklı olabilmektedir. Bu nedenle bazı kıraat imamlarına göre lafız-telaffuz örtüşmesi söz konusu olmadığından ve bu konudaki rivayetlere de vâkıf olunmadığından mezkûr kelimelerde vakf veya vasl hatası yapılabilmektedir. İşte bu çalışmada, vakf veya vaslda tilavet hatasına neden olabileceği düşünülen aşağıdaki ziyade elifli kelimeler özelinde bir inceleme yapılması yönünde bir tercihte bulunulmuştur:

1. Kıraat ilminde *el-Elifâtü's-seb'a* olarak isimlendirilen (Osman, 1998, s. 136) birinci tekil şahıs zamiri (nefs-i mütekellim vahdeh) "أَنَا", istidrak edatı olan "لَكِنَّ" ile birinci tekil şahıs zamiri "أَنَا"nın birleşiminden oluşan "لَكِنَّا" lafzı, Ahzâb Sûresi'ndeki "الظُّنُونَا", "الرَّسُولَا" ve "السَّيِّلَا" kelimeleri (el-Ahzâb 33/10, 66, 67) ve İnsân Sûresi'ndeki "سَلَّاسِلَا" ile "قَوَارِيرَا" ifadeleri (el-İnsân 76/4, 15, 16) olmak üzere yedi kelimenin sonunda resm-i Osmani gereği bulunan ziyade elifler, lafız-telaffuz örtüşmediği için, vakf veya vaslda hatalı okumaya neden olabilmektedir.

2. Kur'an'da dört farklı sûrede (Hûd 11/68; el-Furkân 38; el-Ankebût 29/38 ve en-Necm 53/51) geçen “تَمُودًا” kelimesi de resm-i Osmani gereği sonunda ziyade elif bulunan kelimelerdendir. Ülkemiz mushaflarında vaslta medli okunmaması için bu kelimenin altına “قصر” ifadesi eklenmiştir. Vakfta nasıl okunacağı konusunda ise lafza yani ziyade elife itibar edilip edilmemesi özelinde tilavet hatası yapılabilmektedir. Bu itibarla söz konusu kelimelerin hem vakf hem de vasl durumundaki okunuşuna dair kıraat imamlarından nakledilen okuyuş farklılıklarının bilinmesi önem arz etmektedir.

3. Kökü itibariyle son harfinin “vâv” olmasından ötürü sonu illetli olan “أَوْ يَعْفُوا” (el-Bakara 2/237), “لَتَنْتَلُوا” (er-Ra’d 13/30), “لَنْ نَدْعُوا” (el-Kehf 18/14), “وَأَنْ أَتَلُوا” (en-Neml 27/92) ve “لَيَرْيُوا” (er-Rûm 30/39) muzârî fiilleri sondaki ziyade elifler nedeniyle, lafız-telaffuz örtüşmesi bulunmadığı için, vakf veya vaslta hatalı okunmaya ihtimallidir. Bu nedenle ziyade eliften dolayı vaslta medli okunmasının önüne geçmek için ülkemiz mushaflarında uzatılmaması gereken harfin altında “قصر” ifadesine yer verilmiştir. Vakf durumunda nasıl okunacağı konusunda ise Kur'an okuyucusu tereddüt yaşayabildiğinden bu fiiller çalışmamızın kapsamı içerisinde kısaca değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada ziyade elif nedeniyle tilavette hatalı okuyuşa ihtimali bulunan mezkûr kelimelerin vakf ve vasl durumundaki tilavet keyfiyeti incelenmektedir. Zira ilgili kelimelerde lafız-telaffuz örtüşmesi bulunmadığı ve söz konusu kelimelerin vakf veya vasl durumlarıyla ilgili rivayetler de tam olarak bilinmediği için Kur'an-ı Kerim derslerinde tilavet esnasında hatalı okuyuşlarla karşılaşılabilir. Bu itibarla ilgili kelimelerin tilavetinde vakf veya vasl durumunda ziyade elifin dikkate alınıp alınmaması özelinde kıraat imamlarından nakledilen muhtelif okuyuşlara vâkıf olunması hedeflenmektedir. Bu özelliği dolayısıyla ilgili kelimelerin vakf ve vasl durumlarını inceleyen böyle bir çalışmanın tilavet pratiği açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında, kaynaklarda el-Elifâtü's-seb'a olarak zikredilen Kur'an'daki yedi kelimenin, ikinci kısmında ise sonunda ziyade elif bulunan “تَمُودًا” kelimesinin ve sonu illetli olan muzârî fiillerin vakfına ve vaslına yönelik mervî olan okuyuş farklılıkları üzerinde durulmaktadır.

1. Elif Ziyadeli Yedi Kelime (el-Elifâtü's-seb'a)

Kur'an-ı Kerim'de dördü ayet içerisinde diğerleri ayet sonunda olmak üzere el-Elifâtü's-seb'a ismiyle maruf yedi farklı kelimenin sonunda ziyade elif bulunmaktadır. Bunlardan birinci tekil şahıs zamiri “أَنَا”، istidrak edatı ile birinci tekil şahıs zahirinin birleşiminden oluşan “لَكِنَّا” ve İnsân Sûresi'ndeki “سَلَسِيلًا” lafzı ile ikinci “فَوَارِيرَ” kelimesi ayet içerisinde. Ahzâb Sûresi'ndeki “الظُّنُونَا”، “الرَّسُولَا” ve “السَّبِيلَا” kelimeleri ile İnsân Sûresi'ndeki ilk “فَوَارِيرَا” kelimesi ise ayet sonundadır.

Elif ziyadeli bu kelimelerin tilavetinde vakf ve vaslta söz konusu elifin dikkate alınıp alınmaması bağlamında kıraat imamlarından nakledilen muhtelif okuyuş farklılıkları vardır. Bu itibarla esas alınan kıraat imamına göre söz konusu kelimelerin vakf ve vasl durumu değişebilmektedir. Örneğin Hafs rivayetine göre bu kelimeler vakfta elifin isbatıyla medli, vaslta elifin hazfiyle medsiz olarak okunmaktadır (Mer'âşî, 2008, s. 275). Bu nedenle Hafs rivayetinin esas alındığı ülkemiz mushaflarında ayet içerisindeki bu kelimelerde, Kur'an okuyucusunun ziyade elif dolayısıyla özellikle vasl durumunda kasr ile okunması gerektiğine işaret edilirken, vakf hâlinde okuyucuya yardımcı bir işaretin bulunmayışı bu kelimelerin telaffuzunda tereddüte sebep olabilmektedir.

Belirtilen bu hususlar nedeniyle elif ziyadeli bu kelimelerin hem vakf hem de vasl durumunda kıraat imamlarına göre nasıl okunduğunu inceleyen bir çalışmanın yapılması gerektiği kanaati oluşmuştur. Ayrıca bu kelimelerin vakf ve vasl durumu incelenmekle birlikte söz konusu eliflerin niçin eklendiği sorusuna da cevap aranmıştır. Böylece ziyade eliflerin resm-i Osmani ile bağlantısına da değinilmiştir. Bu itibarla yedi kelimenin vakf ve vasl durumundaki okunuşu ile ilgili kıraat imamlarından mervî kıraat tercihleri “Birinci Tekil Şahıs Zamiri ‘أَنَا’ ve ‘لَكِنَّا’ Lafızları”, “Ahzâb Sûresi'ndeki ‘الظُّنُونَا’، ‘الرَّسُولَا’ ve ‘السَّبِيلَا’ Lafızları” ve “İnsân Sûresi'ndeki ‘سَلَسِيلَا’ ve ‘فَوَارِيرَا’ Lafızları” başlıklı üç kısımda tespit ve tahlil edilmiştir.

Birinci Tekil Şahıs Zamiri “أنا” ve “أنت” Lafızları

Kur’an-ı Kerim’de resm-i Osmani gereği elif ziyadeli olarak yazılan (İbn Necâh, 2002, s. 2/283; Mârgînî, 2011, s. 443; Mer’âşî, 2008, s. 276) ve tespit edebildiğimiz kadarıyla 68 yerde¹ geçen birinci tekil şahıs zamiri “أنا” lafzı, kendisinden sonraki harfin hemze olup olmamasına ve hemze olduğu takdirde bu hemzenin harekesine göre vakfta ve vaslda elifin isbatıyla veya hazfiyle okunması üzerinden şu şekilde tasnif edilmiştir (İbn Galbûn, 1990, ss. 272-273; Mersafî, t.y., s. 525; Savâfî, 2014, ss. 81-83):

1) Kendisinden sonra hemze dışında başka bir harfin geldiği 46 yerde² “أنا” lafzını tüm kıraat imamları vakfta elifin isbatı, vaslda hazfiyle okumaktadır (İbn Mucâhid, 1972, s. 188; Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 1/306).

2) Kendisinden sonra kat’ hemzesinin³ bulunduğu 15 yerdeki⁴ “أنا” lafzını tüm kıraat imamları vakfta resme tabi olmak suretiyle elifin isbatıyla okurken vaslda ise hemzenin harekesine göre şu üç şekilde okumaktadır (Abdulfettah Pâlvî, t.y., s. 36; Bennâ, 1987, s. 1/448; İbnü’l-Cezerî, 2019, s. 4/2212; Kastallânî, 2012, s. 4/1595-1596):

a) Nâfî’ (ö. 169/785) ve Ebû Ca’fer (ö. 130/747) kendisinden sonra mazmûm⁵ veya meftûh⁶ bir hemzenin geldiği 12 yerde “أنا” lafzını elifin isbatıyla okumaktadır.

b) Kâlûn (ö. 220/835), kendisinden sonra meksûr bir hemzenin geldiği üç yerde⁷ elifin isbatı ve hazfiyle olmak üzere iki vecihle okumaktadır.

c) Diğer kıraat imamları ise bu üç durumda (mazmûm, meftûh ve meksûr) elifin hazfiyle okumaktadır.

Birinci tekil şahıs zamiri olan “أنا” lafzının telaffuzu, Arap dilinin lehçelerinde de benzerdir. Nitekim bu lafız vakfta tüm Arap lehçelerinde elifin isbatıyla okunmakta iken vaslda Temîm lehçesine göre elifin isbatıyla, diğer lehçelerde ise hazfiyle okunmaktadır (Mârgînî, 2011, s. 444; Semîn el-Halebî, t.y., s. 2/553; Süyûtî, 1998, s. 1/201). Kıraat imamlarının vakfta elifin isbatıyla, vaslda ise bazısının elifin isbatıyla bazılarının da hazfiyle okuduğu “أنا” lafzının okunuşunun Arap dilinin lehçelerinde de aynı oluşu, kıraat-lehçe uyumunu göstermektedir. Bunun yanı sıra vakfta ittifakla vaslda ise bazı kıraat imamları tarafından elifin isbatıyla okunan bu lafzın mesahif-i Osmaniyye’nin tümünde elif ziyadeli olarak yazılması kıraat-resmü’l-mushaf mutabıklığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Vakfta mutlak olarak elifin isbatıyla okunan “أنا” lafzının vaslda, kendisinden sonra gelen hemzenin harekesine göre elifin isbatıyla veya hazfiyle olmak üzere iki şekilde okunabilmesi yönündeki iki farklı kıraat tercihinin yönelik zikredilen tevcihî değerlendirmeler şu şekildedir:

a) Kendisinden sonra hemzenin geldiği yerlerde vasl durumunda “أنا” lafzını elifin isbatıyla okuyanların hücceti şöyledir: Vakfta elifin isbatı konusunda kıraat imamlarının ittifakının bulunması dolayısıyla ilgili kelimenin vaslında, vakftaki durumu esas alınmaktadır (Savâfî, 2014, s. 84). Ayrıca kendisinden sonra hemze bulunduğu için anılan elifin meddi mümkün olduğundan bu elifi ve meddi hazfetmeyi kerih görmüşlerdir. Dolayısıyla onlar, bu elifi, kendisine meddin eşlik ettiği yerlerde isbat etmişler, kendisine meddin eşlik etmediği (kendisinden sonra hemzenin gelmediği) yerlerde ise hazfetmişlerdir (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 1/306).

¹ el-Bakara 2/160, 258; Âl-i İmrân 3/81; el-Mâide 5/28; el-En’âm 6/56, 79, 104, 163; el-A’râf 7/12, 68, 143, 188; Yûnus 10/41, 90, 108; Hûd 11/29, 35, 72, 86; Yûsuf 12/45, 51, 59, 69, 72, 90, 108, 108; İbrâhîm 14/22; el-Hicr 15/49, 89; en-Nahl 16/2; el-Kehf 18/34, 39, 110; Meryem 19/19; Tâhâ 20/12, 13, 14, 14; el-Enbiyâ 21/25, 56, 92; el-Hac 22/49; el-Mü’minûn 23/52; eş-Şu’arâ 26/20, 114, 115; en-Neml 27/9, 39, 40, 92; el-Kasas 28/30; el-Ankebût 29/50; Sâd 38/65, 70, 76, 86; el-Gâfir 40/42; el-Fussilet 41/6; ez-Zuhruf 43/52, 81; el-Ahkâf 46/9; Kâf 50/29; el-Mücâdele 58/21; el-Mümtehine 60/1; el-Mülk 67/26; en-Nâziât 79/24; el-Kâfirûn 109/4.

² Âl-i İmrân 3/81; el-Mâide 5/28; el-En’âm 6/56, 79, 104; el-A’râf 7/12, 68; Yûnus 10/41, 90, 108; Hûd 11/29, 35, 72, 86; Yûsuf 12/51, 59, 72, 90, 108, 108; İbrâhîm 14/22; en-Nahl 16/2; el-Kehf 18/110; Meryem 19/19; Tâhâ 20/12, 14; el-Enbiyâ 21/25, 56, 92; el-Hac 22/49; el-Mü’minûn 23/52; eş-Şu’arâ 26/20, 114; en-Neml 27/92; el-Ankebût 29/50; Sâd 38/65, 70, 76, 86; el-Fussilet 41/6; ez-Zuhruf 43/52; Kâf 50/29; el-Mücâdele 58/21; el-Mülk 67/26; en-Nâziât 79/24; el-Kâfirûn 109/4. Savâfî, araştırmasında bu yerlerin bir kısmını zikretmeyip 37 yerde bu şekilde olduğunu belirtmiştir (Savâfî, 2014, s. 80).

³ Kur’an’da yedi yerde nefis-i mütekellim vahdeh zamiri olan “أنا” lafzından sonra hemze-i vasl bulunmaktadır. Bk. el-Bakara 2/160; el-Hicr 15/49, 89; Tâhâ 20/13, 14; en-Neml 27/9; el-Kasas 28/30.

⁴ el-Bakara 2/258; el-En’âm 6/163; el-A’râf 7/143, 188; Yûsuf 12/45, 69; el-Kehf 18/34, 39; eş-Şu’arâ 26/115; en-Neml 27/39, 40; el-Gâfir 40/42; ez-Zuhruf 43/81; el-Ahkâf 46/9; el-Mümtehine 60/1. Savâfî araştırmasında bu sayıyı 10 olarak belirtmiştir (Savâfî, 2014, s. 81).

⁵ el-Bakara 2/258; Yûsuf 12/45 (Amayra & Seyyid, t.y., s. 668).

⁶ el-En’âm 6/163; el-A’râf 7/143; Yûsuf 12/69; el-Kehf 18/34, 39; en-Neml 27/39, 40; el-Gâfir 40/42; ez-Zuhruf 43/81; el-Mümtehine 60/1 (Amayra & Seyyid, t.y., s. 668).

⁷ el-A’râf 7/188; eş-Şu’arâ 26/115; el-Ahkâf 46/9 (Amayra & Seyyid, t.y., s. 668).

Nâfî' ve Ebû Ca'fer vaslâda elifin isbatını, "أَنَا" lafzındaki nûn harfinin nutkuna/telaffuzuna destek olması için özellikle sonrası mazmûm ve meftûh olan "أَنَا" lafızlarına mahsus kılmışlardır. Bu durumda zamme ağır bir hareke olmakla birlikte hafif bir hareke olan fethada "أَنَا" lafzının niçin uzatıldığı sorusuna şu şekilde cevap verilebileceği belirtilmiştir: Her ne kadar meftûh aslında hafif bir hareke olsa da kendisinden sonra meftûh hareke bulunan "أَنَا" lafzı Kur'an'da on yerde yaygın olarak geçmesi nedeniyle bu şekilde bir hafifliği gerektirmektedir. Kendisinden sonra meksûr gelen yerde Kâlûn'un bir rivayetine göre elifin hazfedilmesinin tevcihi ise az yerde geçmesi sebebiyledir. Buna itiraz sadedinde meksûr harekeden daha az yerde bulunan mazmûm harekede hazfedilmemesine gelince bu durum zammenin kesraden daha ağır bir hareke olmasıyla ilgilidir. Zira mazmûm az yerde geçse de telaffuzu zordur. Kâlûn'un bir diğer rivayetinde elifi isbat etmesinin tevcihi ise kesranın telaffuzunun zor oluşuna bağlanmıştır (Kastallânî, 2012, s. 4/1598).

b) Vaslâda "أَنَا" lafzındaki elifi hazifile okuyanların hücceti şu şekildedir: Bu elif, hâ-i sekt gibi vakf durumunda öncesindeki "ن" harfinin harekesini belirtmek ve telaffuzunu desteklemek için (Fârisî, 1983, s. 5/145; Kastallânî, 2012, s. 4/1597; Mekki b. Ebi Tâlib, 1981, s. 1/306, 307) "مُسْلِمُونَ" lafzında görüldüğü üzere vakf nedeniyle eklenen "و" (hâ) harfi gibi vakf durumunda eklenen bir harftir. Buna göre vakfta eklenen bu "و" (hâ) harfi, kelimenin vaslânda düştüğü gibi mezkûr elifin de vaslâda düşeceği ifade edilmiştir (Fârisî, 1983, s. 2/359-360). Zira vaslâda nûn harfi harekeli olarak okunduğunda sondaki elife ihtiyaç kalmamakta ve nûn harfinin fethası elife delâlet ettiği için bu elif kolaylık sağlamak amacıyla hazfedilmektedir (Kastallânî, 2012, s. 4/1597; Mekki b. Ebi Tâlib, 1981, s. 1/307).

İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Liima'* isimli eserinin şarihi olan Ömer b. İbrâhîm el-Kûfî (ö. 539/1144) "أَنَا" lafzının sonundaki elifin ziyade kılınışını, öncesindeki nûn harfinin harekesini beyan etmek üzerinden izah etmiştir (Kûfî, 2002, s. 328). Bu elifin en sahih görüşe göre zaid olduğunu belirten Süyûtî (ö. 911/1505) ise bu kelimenin en fasih telaffuzunu, vakfta değil de vaslâda elifin hazfıyla okunması şeklinde açıklamış (Süyûtî, 1998, s. 1/200) ve bu elifin, meftûh olan nûn harfinin harekesini beyan etmek üzere, hâ-i sekt gibi, vakf dolayısıyla eklendiğini söylemiştir (Süyûtî, 1998, s. 1/201).

Birinci tekil şahıs zamiri olan "أَنَا" lafzındaki elifin asli bir harf olup olmadığı konusunda da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre Kûfeli nahivciler bu elifi asli bir harf olarak değerlendirirken; Basralı nahivcilere göre bu elif, hâ-i sekt gibi vakfta nûn'un harekesini belirtmek için eklenmiş zaid bir harftir (Kastallânî, 2012, s. 4/1597; Mârğînî, 2011, ss. 443-444; Mekki b. Ebi Tâlib, 1981, s. 1/306, 2/61-62; Süyûtî, 1998, s. 1/201). Dolayısıyla vaslâda elifin hazfinin gerekçesi, Basralı nahivcilere göre vaslâda elife gerek kalmaması, Kûfeli nahivcilere göre telaffuzda kolaylık olmasıdır (Kastallânî, 2012, s. 4/1597-1598). Vakfta elifin isbatının gerekçesi ise Basralı nahivcilere göre vakfta nûn harfinin harekesinin belirtilmesi, Kûfeli nahivcilere göre resme muvafakat etmek suretiyle kelimenin aslına göre okunmasıdır (Kastallânî, 2012, s. 4/1599). Tüm bunlardan hareketle Kûfeli nahivcilerin zikri geçen elifi kelimenin asli bir harfi, Basralı nahivcilerin ise asli bir harf olmayıp bilakis resm-i Osmani gereği eklenen ve vakf durumunda özellikle son harfin harekesini belirtme vazifesi gören zaid bir harf olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Resm-i Osmani bağlamında harf ziyadesi bazen hakiki olur ki bu durumda örneğin elif ziyadesi ne vaslâda ne de vakfta telaffuz edilir. Bazen de harf ziyadesi hakiki olmaz ki bu durumda "أَنَا" ve "لَكِنَّا" lafızlarında olduğu üzere elif ziyadesi vakfta tüm kurra, vaslâda ise sadece bazı kıraat imamları tarafından isbat ile okunur (Sâlih, 2006, s. 28). Dolayısıyla vakf veya vaslâ durumlarının herhangi birisinde okunan bir harf hakiki bir ziyade olarak değerlendirilmeyip bilakis asli bir harf şeklinde kabul edilmektedir. Medine kıraat imamları Nâfî' ve Ebû Ca'fer'in yukarıda zikri geçtiği üzere vaslâda söz konusu elifi isbat ile okuması bu elifin, vakfta eklenen "و" (hâ) harfinden farklı olduğunu, diğer bir deyişle zaid bir harf olmadığını göstermektedir.

Mesahif-i Osmaniyye'nin tamamında elifli yazıldığı belirtilen (Dâni, 2010, s. 341; İbn Necâh, 2002, s. 3/809; Mârğînî, 2011, s. 441; Mer'âşî, 2008, s. 276; Savâfî, 2014, s. 86; 'Ukaylî, 2009, s. 144) Kehf Sûresi'nin 38. ayetindeki "لَكِنَّا" lafzı, istidrak edatı olan "لَكِن" ile birinci tekil şahıs zamiri "أَنَا"nın birleşiminden oluşmaktadır. Şöyle ki bu lafzın aslı "لَكِن أَنَا" olup "أَنَا"nın başındaki hemze tahfif için hazfedilmiş, "ن" ise "لَكِن" lafzındaki "ن" a idğam edilmiştir (Fârisî, 1983, s. 5/145; Mârğînî, 2011, s. 441; Muhaysin, 1997, s. 2/112; Savâfî, 2014, s. 85; Üşmûnî, 2002, s. 468). Böylece söz konusu iki lafız "لَكِنَّا" şeklini almıştır.

Aslı itibarıyla düşünüldüğünde bu lafzın vakfında ve vaslâda birinci tekil şahıs zamiri için zikredilen hususların geçerli olması diğer bir deyişle ziyade eliften sonraki harf, hemzenin dışında bir harf olduğu için vakfta elifin

isbatıyla, vaslda ise hazfiyle okunması gerektiği düşünülebilir. Bununla beraber bu kelime, vakfta “أَنَا” lafzında olduğu gibi kıraat imamlarının ittifakı üzere elifin isbatıyla okunmakta iken vasl durumunda ise İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Ca’fer ve Ruveys (ö. 238/852) elifin isbatıyla, diğerleri hazfiyle okumaktadır (Abdulfettah Pâlvî, t.y., s. 84; Bennâ, 1987, s. 2/215; İbnü’l-Cezerî, 2019, s. 4/2439; Muhaysin, 1997, s. 2/112). Benzer olan iki kelimenin okunuşu hususunda kıraat imamlarının tercihlerinin farklı oluşu, kıraatte rivayetin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak “أَنَا” ve “لِكُنَّا” lafızlarında vakf veya vasldan herhangi birinde söz konusu elifin telaffuz ediliyor olması bu harfin zaid olmadığını göstermektedir. Çünkü zaid bir harf ne vaslda ne de vakfta telaffuz edilmektedir. Hâl böyle iken söz konusu iki kelimeye mevcut olan elifin bu evsafa olmadığı bilinmektedir. Nitekim “أَنَا” lafzını vakfta tüm kıraat imamları, vaslda ise kıraat imamlarının bir kısmı elifin isbatıyla okumaktadır. “لِكُنَّا” lafzını da vakfta tüm kıraat imamları, vaslda ise İbn Âmir, Ebû Cafer ve Ruveys elifin isbatıyla okumaktadır. Dolayısıyla vakf veya vasldan herhangi birinde sabit olduğuna göre bu elifin zaid olmadığı, asli bir harf olduğu anlaşılmaktadır (Mârgîni, 2011, s. 444). Bu durum mezkûr kelimenin elif ziyadeli olarak yazımının, elifin isbatıyla okunuşundaki telaffuza bağlı olarak gerçekleştiğini gösterip, mesahif-i Osmaniyye’nin yazımında Medine kıraatinin yani Nâfi’ ve Ebû Ca’fer kıraatinin esas alındığına yönelik bir değerlendirmeye imkân vermektedir.

Ahzâb Sûresi’ndeki “الظُّنُونُ”, “الرَّسُولُ” ve “السَّبِيلُ” Lafızları

Mesahif-i Osmaniyye’nin tümünde elifli yazıldığı belirtilen (Dâni, 2010, ss. 341, 343; İbn Ebî Dâvûd, 2002, s. 1/445; İbn Necâh, 2002, s. 4/999; Mehdevî, 2008, s. 63; Mer’âşî, 2008, s. 276) Ahzâb Sûresi’nin 10, 66 ve 67. ayetlerindeki “الظُّنُونُ”, “الرَّسُولُ” ve “السَّبِيلُ” kelimelerinin vakf ve vaslda kıraat imamlarından nakledilen tilavet keyfiyeti şu şekildedir (Abdulfettah Pâlvî, t.y., s. 111; Bennâ, 1987, s. 2/371; İbnü’l-Cezerî, 2019, s. 4/2556):

- 1) Nâfi’, İbn Âmir, Şu’be (ö. 193/809) ve Ebû Ca’fer bu kelimeleri vakf ve vaslda elifin isbatıyla okur.
- 2) İbn Kesîr (ö. 120/738), Hafs, Kisâî (ö. 189/805) ve Halef-i Âşîr (ö. 229/844) vakfta elifin isbatıyla, vaslda ise hazfiyle okur.
- 3) Ebû Amr (ö. 154/771), Hamza (ö. 156/773) ve Ya’kûb (ö. 205/821) vakf ve vaslda elifin hazfiyle okur.

Resm bakımından mevcut olmakla birlikte kıraat imamları tarafından mezkûr kelimelerdeki elifin vakf ve vaslda isbat veya hazfiyle ya da vakfta isbat vaslda hazfiyle okunduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla üç farklı kıraat tercihinin her biri için muhtelif tevcihî değerlendirmeler şu şekilde zikredilmiştir.

- 1) Elifin vakfta ve vaslda isbat ile okunması, resm-i Osmani’ye ittiba ve elifin bulunduğu kelimenin ayet sonu olmasına bağlı olarak diğer ayet sonlarıyla fasıla benzerliği üzerinden gerekçelendirilmiştir (Fârisî, 1983, s. 5/469; Kastallânî, 2012, s. 8/3352; Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195; Muhaysin, 1997, s. 2/265). Bu kelimelerin sonundaki elif, vakf dolayısıyla eklenen hâ-i sekt’e benzemektedir. Bilindiği üzere hâ-i sekt, kelimenin vakfında kendisine duyulan ihtiyaca binaen sabit olmakla birlikte vaslda kimi zaman vakftaki uygulamaya nispetle hâ-i sekt’in telaffuzu söz konusu olabildiği gibi mezkûr elif de aynı şekilde isbat ile okunmaktadır (Kastallânî, 2012, s. 8/3352; Semîn el-Halebî, t.y., s. 9/98). Bu nedenledir ki tercihe şayan olan görüşün resmü’l-mushafa ittibaen vakfta ve vaslda elifin isbatıyla okunması şeklinde olduğu belirtilmiştir (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195).

Bu kelimelerde elif vaslda isbat ile okunduğunda vasl esnasında hafif bir vakf (vakf-ı hafife) ile vakf yapıp sonrasında vasledilmelidir. Çünkü mezkûr elif, vakfa mahsus olarak ilgili kelimeye fasıla olarak getirilmiş ve kıraat imamlarının bir kısmı da bu elifi mushaf hattına ittibaen vaslda isbat etmişlerdir. Bu nedenle resm bakımından elifin sabit olduğu söz konusu kelimelerde hafif bir vakfla vakf yapıp sonrasında vasl yapıldığında elifin hakkı verilmiş olur (İbn Galbûn, 1990, s. 501).

- 2) Elifin vakfta isbat, vaslda hazif ile okunması, yine sûredeki diğer ayet sonlarına benzer şekilde vakf yapılması gerekliliği, diğer bir deyişle fasıla benzerliği üzerinden değerlendirilmiştir. Söz konusu kelimelerin sonundaki elif, “أَنَا” lafzında olduğu gibi son harfin harekesini belirtmek üzere vakf dolayısıyla eklenen hâ-i sekt gibi vakfta sabit olan vaslda ise hazfedilen bir harftir (Kastallânî, 2012, s. 8/3353; Muhaysin, 1997, s. 2/265; Savâfî, 2014, s. 89). Buna göre vaslda, kelimenin aslında elif bulunmamasına bağlı olarak, elifsiz okunması (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195), vakfta ise resmü’l-mushafa tabi olmak suretiyle hazfedilen elifin isbatı söz konusudur (Zeccâc, 1988, s. 4/218).

- 3) Elifin vakfta ve vaslda hazif ile okunması kelimenin asli bir harfi olmaması üzerinden gerekçelendirilmiştir (Kastallânî, 2012, s. 8/3353; Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195). Bu elifin, ilgili kelimelere diğer ayet sonlarına benzemesi için eklendiği (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195), resm bakımından zaid olarak bu şekilde yazıldığı ve ziyâde olduğu

için telaffuzunun da gerekli olmadığı belirtilmiştir (Muhayşin, 1997, s. 2/265; Savâfî, 2014, s. 90). Mezkûr kelimelerde vakfın vasla göre icra edilmesi esas olduğu için anılan elif, vasla hazfedildiği gibi vakfta da hazfedilir (Mekkî b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195).

Bu kelimelerin sonundaki eliflerin -kelimenin asli bir harfı olmadığı bilinmekle birlikte- niçin eklendiğine dair bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda zikri geçen kelimelerin vakfında sûrenin diğer ayet sonlarıyla fasıla benzerliği oluşması için ilgili kelimelere bu eliflerin eklendiği belirtilmiştir (Beyzâvî, 1997, s. 4/226; Hâkim el-Cüşemî, 2019, s. 8/5701; İbn Âşûr, 1984, s. 21/282, 22/116, 118; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/195; Zemahşerî, 1998, s. 5/54, 100). Örneğin Zeccâc (ö. 311/923) “es-Sebilâ” kelimesinin elifin isbatıyla okunması gerektiği üzerinden şiirdeki beyit sonlarında gerçekleşen kâfiyede olduğu üzere ayet sonlarında da fasıla benzerliği bulunması gerektiğine değinmiştir (Zeccâc, 1988, s. 4/237). İbnü'l-Bennâ el-Merrâkuşî (ö. 721/1321) zikri geçen bu görüşe katılmayıp söz konusu eliflerin ayet sonlarının tenasübü için eklenmediğini, zira ayet sonlarında böyle bir tenasübün varlığından bahsedilecek olsaydı sûrenin tüm ayet sonlarında bunun geçerli olması gerektiğini söylemiştir. Nitekim Ahzâb Sûresi'nin 4. ayetinin sonu “السَّيِّلِ” şeklinde iken 67. ayeti “السَّيِّلَا” şeklinde bitmektedir (Merrâkuşî, 1990, ss. 61-62). Mushaf imlasına yönelik çalışmaları bulunan Mehmet Emin Maşalı, Merrâkuşî'nin bu itirazını yerinde bulmakta ve ona göre ayet sonu uyumunun bazı kelimelerde düşünülmüş olup bazısında düşünülmemesini açıklanabilir bulmamaktadır (Maşalı, 2015, ss. 166-167). Ayet fasıllarının, şiirlerde mısra sonlarındaki benzerliği ifade eden kâfiye gibi değerlendirilmesi de (İbn Âşûr, 1984, s. 21/282) tetkiki gereken bir meseledir. Zira şiirlerde mısra sonlarında durmak esas iken ayet sonlarında vasl da yapılabilirdiği için vakf zorunlu değildir. Bu nedenle ayet sonları ile kâfiye arasında bir benzerlik kurulmaması gerekir (Kastallânî, 2012, s. 8/3353; Semîn el-Halebî, t.y., s. 9/98).

Çağdaş müelliflerden Muhammed Şemlûl'un ilgili kelimelerdeki elif ziyadesine dair yaptığı yorumlar da kanaatimizce dikkate değerdir. Şemlûl'e göre Ahzâb Sûresi'nin 10. ayetinin sonunda aslı “الطُّنُونَا” olan “الطُّنُونُ” kelimesindeki ziyade elifin hikmeti, ayetin bağlamından anlaşılabilir. Şöyle ki sonraki ayette Hendek savaşında müminlerin büyük bir imtihanla sınandığı ve büyük bir sarsıntıyla sarsıldığı (el-Ahzâb 33/11: “هَذَاكَ ابْتَلَى الْمُؤْمِنُونَ”) anlatılmaktadır. Bu nedenle onların Allah hakkındaki zanlarının az, küçük veya sınırlı olmayıp bilakis çok, büyük ve sınırsız olduğu belirtilmektedir. Şöyle ki imanlarının kuvvetine göre onların her biri muhtelif ve büyük bir zanna sahiptirler. Bu durumda Kur'an okuyucusuna bu hususu belirtmek ve okuyucuyu Hendek savaşının şiddetini ve müminlerin ahvalini tasvir eden ayetin etkisi altına girdirmek için elif eklenmiştir. Zira harf ziyadesi, anlam ziyadesi demektir (Şemlûl, 2006, s. 139).

Muhammed Şemlûl, sûrenin 66. ve 67. ayetinde geçen “الرَّسُولَا” ve “السَّيِّلَا” kelimelerindeki ziyade elifler için de benzer hikmetlerden bahsetmiştir. Bu ziyade elifler, ayette bahsi geçen kafirlerin peygambere itaat etmeyip kendilerini hak yoldan alıkoyan efendilerine itaat etmeleri nedeniyle yaşadıkları pişmanlığın büyüklüğüne delâlet etmektedir. Nitekim “الرَّسُولَا” kelimesindeki ziyade elif, söz konusu resûlün; “السَّيِّلَا” kelimesindeki ziyade elif de hak yolunun büyüklüğüne delâlet etmektedir. Zira harf ziyadesi, anlam ziyadesi demektir (Şemlûl, 2006, ss. 143-144).

Bu değerlendirmelere göre okunsun veya okunmasın her bir harfin mânaya olan etkisi dolayısıyla kelimeye bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber ziyade eliflerin ayetlerin bağlamına bağlı olarak eklendiği şeklindeki Şemlûl'un mezkûr yorumunun müsellemler bir değerlendirme olmadığı belirtilmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de harflerin ziyadesi bahsedilen nedenlerden kaynaklı değildir. Harf ziyadesine dair zikredilen bu gerekçelendirme, ilgili kelimelerde geçerli olan kıraat keyfiyetinin ta'liline yönelik yorumlardır. Çünkü “kıraat tabi olunması gereken bir gelenektir” kriterinin de fehvasınca bu konuda nakil esas olup ta'lile ihtiyaç duyulmaz. Allah kelamı olan Kur'an'ın, sonradan oluşturulmuş Arap dili kurallarına göre mukayese edilmesi ve buna göre yorumlanması uygun değildir. Bu nedenle herhangi bir ta'lile istinaden olmaksızın sahih kıraat rivayetlerini nakledildiği şekliyle kabul etmek esastır (Savâfî, 2014, s. 94). Dolayısıyla kıraat imamları tarafından elifin isbatıyla veya hafzıyla olmak üzere iki şekilde okunan bu kelimelerin elif ziyadesiyle yazılış sebebini belirlemede, kıraat farklılıkları belirleyici olmakta ve zikri geçen kelimelerin yazımının da bu kelimelerin elifin isbatıyla okunduğu kıraate göre gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Maşalı, 2015, s. 167). Bu arada mesahif-i Osmaniyye'nin tümünde elifli yazılan bu üç kelimenin yazımında, vakfta ve vasla elifin isbatıyla okuyan Medine kıraat imamları Nâfi' ve Ebû Ca'fer'in kıraatlerinin esas alınmış olabileceği şeklinde bir kanaate ulaşılması mümkün gözükmemektedir.

İnsân Sûresi'ndeki "سَلَّاسِلًا" ve "قَوَارِيرًا" Lafızları

Mesahif-i Osmaniyye'nin tümünde elifli olarak yazıldığı belirtilen (Dâni, 2010, s. 342; İbn Necâh, 2002, s. 5/1248, 1250; Mehdevî, 2008, s. 63; Ukaylî, 2009, s. 222) İnsân Sûresi'nin 4. ayetindeki "سَلَّاسِلًا" kelimesinin, vaslda ve vakfta tenvinli (elifin isbatı) veya tenvinsiz (elifin hazfı) olarak okunması bağlamında kıraat imamlarından nakledilen muhtelif kıraatler şu şekildedir (Abdulfettah Pâlûvî, t.y., s. 139; Cüreysî, 1999, s. 264; Hatîb, t.y., s. 10/208):

1) Nâfi', Hişâm (ö. 245/859), Şu'be, Kisâi ve Ebû Ca'fer bu kelimeyi; vaslda "سَلَّاسِلًا" (selâsilen) şeklinde tenvinli, vakfta da tenvinden bedel olarak "سَلَّاسِلًا" (selâsilâ) şeklinde elifin isbatıyla okumaktadır.

2) Diğer kıraat imamları vaslda "سَلَّاسِل" (selâsile) şeklinde elifin hazfıyla tenvinsiz okurken vakfta ise ihtilaf etmişlerdir. Buna göre;

a) Ebû Amr ve Ravh resme ittibaen elifin isbatıyla "سَلَّاسِلًا" (selâsilâ) şeklinde,

b) Kunbül (ö. 291/904), Hamza, Ruveys ve Halef-i Âşir telaffuza ittibaen elifsiz ve "lâm"ın sükûnuyla "سَلَّاسِل" (selâsil) şeklinde,

c) Bezzî (ö. 250/864), İbn Zekvân (ö. 242/857) ve Hafs, her iki vecihle de yani hem elifin isbatıyla (سَلَّاسِلًا) hem de elifin hazfı ve "lâm"ın sükûnuyla (سَلَّاسِل) vakf yapmaktadır.

Ayet içerisinde bulunması hasebiyle bu kelime vakf ancak bir zarurete binaen ya da imtihan maksadıyla yapılmaktadır. Vakfta elifin isbatı ve hazfı şeklinde iki kıraat tercihi bulunan örnekte Hafs'a göre birinci vecih elifin isbatı, ikinci vecih hazfıdır (Mersafî, t.y., s. 526).

Mesahif-i Osmaniyye'nin tümünde elifli olarak yazılmakla birlikte "سَلَّاسِلًا" kelimesi kıraat imamları tarafından vakf ve vaslda elifin isbatı veya hazfıyla okunmaktadır. Bu kelimeyi vaslda ve vakfta elifin isbatıyla okuyanların bu tercihleri, resmu'l-mushafa ittiba açısından gerekçelendirilmiştir. Buna göre resmu'l-mushafa tabi olmak suretiyle vaslda tenvinli okunan kıraate muvafakat edilerek tenvinli bir kelimenin vakfında geçerli olan kaide gereği bu kelime medli olarak vakf yapılmaktadır (Hatîb, t.y., s. 10/208; Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/353; Nasr, 1994, s. 200). Öncesinde "مَنْكُورًا", "سَمِيعًا بَصِيرًا", "ثَاكِرًا وَلَمَّا كُفِّرًا" şeklinde tenvinli mensûb i'rablı kelimelerin bulunduğu bu kelimenin vaslda munsarif olarak tenvinli bir şekilde okunması, sûredeki fasıla tenasübü üzerinden de gerekçelendirilmiştir (Hatîb, t.y., s. 10/207; Kastallânî, 2012, s. 9/4169; Muhaysin, 1997, s. 2/437; Semîn el-Halebî, t.y., s. 10/597). Böylece ayet sonları tek bir telaffuz üzere olmuştur (Zeccâc, 1988, s. 5/259). Ayet sonları benzerliği üzerinden gerekçelendirilmesi bağlamında ilgili kelimenin ayet sonu olduğuna yönelik addü'l-ây literatüründe böyle bir tercihin zikredilmemesi (Ca'berî, 2010, s. 494; Dâni, 1994, s. 260; İbn Abdulkâfi, 2010, ss. 477-478; İbn Şâzân, 2009, s. 356) ise dikkat çekmektedir.

Mezkûr kelimenin vakfta elifin hazfı ve "lâm"ın sükûnuyla okunması şeklindeki kıraat tercihi vaslda tenvinsiz okunan bir kelimenin vakfında elifin sabit olmaması gerektiği üzerinden gerekçelendirilmiştir (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/353). Elifin hazfıyla de okunduğu anlaşılan bu kelimenin mushaf yazımında ittifakla elifle yazılması ise daha önceki kelimelerde belirtildiği üzere Medine kıraat imamları Nâfi' ve Ebû Ca'fer'in de içinde bulunduğu bazı kıraat imamlarının okuyuşlarına muvafık olması hasebiyle mesahif-i Osmaniyye'nin Medine kıraatine göre yazıldığı şeklinde bir tespite gitmek mümkün görülmektedir.

Kıraat imamlarının, vaslda ve vakfta elifin isbatıyla veya hazfıyla okuduğu kelimelerden bir diğeri İnsân Sûresi'nin 15. ayetinin sonundaki ve 16. ayetinin başındaki "قَوَارِيرًا" kelimeleridir. Bu itibarla 15. ayetin sonundaki "قَوَارِيرًا" kelimesinin vaslinda ve vakfında elifin isbatı veya hazfı bağlamında kıraat imamlarından nakledilen muhtelif okuyuşlar şu şekildedir (Abdulfettah Pâlûvî, t.y., s. 140; Cüreysî, 1999, s. 265; Hatîb, t.y., s. 10/215-216; İbnü'l-Cezerî, 2019, s. 4/2712):

1) Nâfi', İbn Kesîr, Şu'be, Kisâi, Ebû Ca'fer ve Halef-i Âşir bu kelimeyi vaslda "قَوَارِيرًا" (kavârîren) şeklinde tenvinli, buna bağlı olarak vakfta "قَوَارِيرًا" (kavârîrâ) şeklinde elifin isbatıyla okumaktadır.

2) Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs ve Ravh vaslda "قَوَارِير" (kavârîra) şeklinde tenvinsiz (elifsiz), vakfta ise "قَوَارِيرًا" (kavârîrâ) şeklinde elifin isbatıyla okumaktadır.

3) Hamza ve Ruveys vaslda "قَوَارِير" (kavârîra) şeklinde tenvinsiz (elifsiz), buna bağlı olarak vakfta "قَوَارِير" (kavârîr) şeklinde elifin hazfıyla okumaktadır.

Sûrenin 16. ayetinin başındaki “قَوَارِيرَ” (kavârîra) kelimesinin vaslda ve vakfta elifin isbatı veya hazfı bakımından kıraat imamlarından nakledilen okunuş keyfiyeti ise şu şekildedir (Abdulfettah Pâlvî, t.y., s. 140; Cüreysî, 1999, s. 265; Hatîb, t.y., s. 10/215-216; İbnü'l-Cezerî, 2019, s. 4/2712):

- 1) Nâfî, Şu'be, Kisâî ve Ebû Ca'fer bu kelimeyi vaslda “قَوَارِيرَ” (kavârîren) şeklinde tenvinli, buna bağlı olarak vakfta “قَوَارِيرًا” (kavârîrâ) şeklinde elifin isbatıyla okumaktadır.
- 2) İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Zekvân, Hafs, Hamza, Ya'kûb ve Halef-i Âşir vaslda “قَوَارِيرَ” (kavârîra) şeklinde tenvinsiz (elifsiz), buna bağlı olarak vakfta “قَوَارِيرُ” (kavârîr) şeklinde elifin hazfiyle okumaktadır.
- 3) Hişâm ise vaslda “قَوَارِيرَ” (kavârîra) şeklinde tenvinsiz (elifsiz) okurken vakfta “قَوَارِيرًا” (kavârîrâ) şeklinde elifin isbatıyla okumaktadır.

Sûrenin 15. ayetinin sonundaki “قَوَارِيرًا” kelimesi Mekke, Medine, Kûfe ve Basra Mushaflarında elifli; 16. ayetinin başındaki mezkûr kelime ise Mekke, Medine ve Kûfe mushaflarında elifli, Basra mushafında ise elifsiz olarak yazılmıştır (Dâni, 2010, s. 342; İbn Necâh, 2002, s. 5/1248, 1250; Mehdevî, 2008, s. 63; Mer'aşî, 2008, s. 276; 'Ukaylî, 2009, s. 222). Görüldüğü üzere ilk kelimenin elifli yazıldığı hususunda mushaflar arasında ittifak varken ikincisinin Basra mushafında elifsiz yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla Basra kıraat imamları Ebû Amr ile Ya'kûb'un ikinci “قَوَارِيرَ” kelimesini vaslda tenvinsiz, vakfta elifin hazfiyle okuyor oluşu, bu imamların kıraat tercihinin resmî'l-mushafa muvafakatini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Diğer bir deyişle Basra kıraatinin resmî'l-mushafa uygun olduğu ve buna göre Basra mushafının Basra kıraatine göre yazıldığını gösterdiği şeklinde bir tespit mümkün gözükmemektedir.

Biri ayet sonunda diğeri ayet başında olmak üzere peşpeşe gelen mezkûr iki kelimenin vaslda veya vakfta elifin isbatı ve hazfiyle okunması şeklindeki muhtelif kıraat tercihlerine yönelik bazı tevcihî değerlendirmeler zikredilmiştir. Şöyle ki ilk kelimedede elifin isbatıyla vakf yapanların bu tercihleri, resmî'l-mushafa ittiba açısından gerekçelendirilmiştir. Vaslda tenvinli okuyanlar da buna bağlı olarak kelimenin vakfını vasl durumuna yani tenvinli bir kelimenin vakf keyfiyetine göre yapmaktadır (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/354; Semîn el-Halebî, t.y., s. 10/608). Ayrıca ilk kelimenin elifli, ikincisinin elifsiz olması ve buna göre okunması, ilkinin ayet sonu, diğerinin ayet sonu olmaması üzerinden açıklanmıştır (Ferrâ, 1983, s. 3/214; Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/354). Vaslda tenvinsiz okurken vakfta elifin isbatıyla okuyanların kıraat tercihi, mushaf hattına tabi olmak suretiyle vakfın yapılması gerektiği üzerinden izah edilmiştir. Her iki durumda da hazifile okuyanların kıraat tercihi ise vaslda tenvin olmadığına göre vakfta da elifin sabit olmaması gerektiği şeklinde gerekçelendirilmiştir (Mekki b. Ebî Tâlib, 1981, s. 2/354).

el-Elifâtü's-seb'a olarak bilinen mezkûr yedi kelimenin sonundaki eliflerin bazı kıraatlerde elifin isbatıyla da okunduğu gerçeğinden hareketle bu eliflerin zaid olmayıp kelimenin asli bir harfı olduğu söylenebilir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere harf ziyadesi, bir harfin vakfta veya vaslda nutkta/telaffuzda herhangi bir karşılığı olmaksızın resimde yazılması durumudur (Hamed, 2016, s. 125). Buna göre bahsi geçen yedi kelimedeki ziyade eliflerin aslında ziyade olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kıraat imamlarının çoğunluğu yedi kelimeyi, vaslda ve vakfta ya da sadece vakfta elifin isbatıyla okumaktadır (Hamed, 2016, s. 127). Görüldüğü üzere vakfta veya vaslda okunmakta olan bir harf ziyade olarak kabul edilmemektedir.

“تَمُودًا” Kelimesindeki ve Sonu İletli Olan Muzârî Fiillerdeki Ziyade Elifler

Kur'an-ı Kerim'de dört yerde (Hûd 11/68; el-Furkân 38; el-Ankebût 29/38 ve en-Necm 53/51) geçen ve mesahif-i Osmaniyye'nin tümünde elifli yazıldığı belirtilen (Bennâ, 1987, s. 2/129; Dâni, 2010, s. 350; İbn Necâh, 2002, s. 3/690) “تَمُودًا” kelimesinin, vaslda ve vakfta elifin isbatı veya hazfı bakımından, kıraat imamlarından nakledilen iki farklı okunuş keyfiyeti vardır (Abdulfettah Pâlvî, t.y., s. 71; Bennâ, 1987, s. 2/129; Cüreysî, 1999, s. 264):

- 1) Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Şu'be⁸, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef-i Âşir bu kelimeyi vaslda “تَمُودًا” (semûden) şeklinde tenvinli okuduğu için vakfta elifin isbatıyla okumaktadır.
- 2) Hafs, Hamza ve Ya'kûb ise bu kelimeyi vaslda “تَمُودُ” (semûde) şeklinde tenvinsiz ve kasr ile okuduğu için vakfta “تَمُودٌ” (semûd) şeklinde elifsiz ve “dâl”ın sükûnuyla okumaktadır.

⁸ Şu'be, bahsi geçen kelimenin geçtiği dört yerden birisi olan Necm Sûresi'nin 51. âyetindeki mezkûr kelimeyi vaslda tenvinsiz, vakfta elifsiz okumaktadır. Bk. (Bennâ, 1987, s. 2/130; İbn Galbûn, 1990, s. 373; İbn Mucâhid, 1972, s. 337)

Kıraat imamlarının çoğunun, ilgili kelimeyi vaslda tenvinli, vakfta tenvini elife ibdal ederek elifin isbatıyla okumasına bağlı olarak resm-i Osmani bakımından bu kelimenin sonundaki elif sabittir. Bununla beraber Hafs, Hamza ve Ya'kûb ise anılan kelimeyi resm-i Osmani'nin hilafına vaslda ve vakfta elifin hazfıyla okumaktadır (Tavil, 1999, s. 989). Bu itibarla resm-i Osmani gereği elifli olarak yazıldığı belirtilen mezkûr kelimeyi kıraat imamlarının çoğunun vaslda tenvinli, vakfta elifin isbatıyla okuması, lafız-telaffuz örtüşmesine yani resmin kıraate muvafık olduğuna delâlet etmektedir. Hafs, Hamza ve Ya'kûb'un, resm-i Osmani gereği elifli yazılan bu kelimeyi vaslda tenvinsiz, vakfta elifin hazfıyla okuması ise bazı yerlerin kıraatinde lafız-telaffuz örtüşmesi bulunmadığına örnek olarak gösterilebilir. Bu da kıraatte, rivayetin esas belirleyici olduğunu teyit etmektedir.

Bu kelime “د” (dâl) harfinden sonraki elifin, kelimeye eklenmiş zaid bir harf olup olmadığı bağlamında çağdaş müelliflerden el-Hamed, resmu'l-mushaf âlimlerinin görüşlerinden hareketle bu elifin zaid bir harf olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber o, bazı kıraat imamlarının mezkûr kelimeyi vaslda tenvinli olarak okuması nedeniyle bu elifin, vakfta tenvinden bedel olmak üzere mushafta yazılmış bir harf olduğunu ifade etmiştir (Hamed, 1982, s. 245). Buna göre söz konusu harfin, ilgili kelimenin tenvinli okunmasına bağlı olarak kelimenin resminde mevcut olan asli bir harf olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vakfta veya vaslda bazı kıraat imamları tarafından elifin isbatıyla okunuyor olması bunun, kelimenin asli bir harfi olduğuna delâlet etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de “أَوْ يَغْفُوا” (el-Bakara 2/237), “لَيَنْتَلُوا” (er-Ra'd 13/30), “لَنْ نَدْعُوا” (el-Kehf 18/14), “وَأَنْ أَتْلُوا” (en-Neml 27/92), “لَيَرْبُوا” (er-Rûm 30/39) gibi sonu illetli olan nâkıs muzâri fiillerin müfredinin, resm-i Osmani gereği bulunan sondaki elifler nedeniyle, vakf ve vasl durumu zikredilmeye değerdir. Zira bu eliflerin dikkate alınıp alınmaması bağlamında söz konusu fiillerin vakfında ve vaslında hatalı okuyuşlarla karşılaşılabilir. Bu nedenle vaslda ziyade elife istinaden medli olarak okunması şeklindeki tilavet hatası ihtimalinin önüne geçmek için ülkemiz mushaflarında “vâv” harfinin altına “kasr” ifadesi eklenmiştir. Bu kelimelerin vakfta nasıl okunacağını belirten herhangi bir yönlendirmeye ise yer verilmemiştir. Dolayısıyla anılan fiillerin vaslda ve vakfta okunuş keyfiyetinin nasıl olduğunun bu kısımda hatırlatma sadedinde zikredilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bu fiillerin sonundaki “vâv” ve “elif” (وا..), söz konusu fiilleri cemi gibi gösteriyorsa da bunların müfred bir kelime olduğu bilinmektedir. Zira anılan fiillerin sonundaki “vâv” harfleri cemi vâvı olmayıp kelimenin asli bir harfidir. Sondaki elifler ise resm-i Osmani gereği yazılmıştır. Bu elifler, med harfi olmadığı için kelime vakf yapıldığında vâv vakf gereği sakın kılınır, buna bağlı olarak med harfine dönüşür ve “أَوْ يَغْفُوا”, “لَيَنْتَلُوا”, “لَنْ نَدْعُوا”, “وَأَنْ أَتْلُوا” ve “لَيَرْبُوا” şeklinde okunur. Vasl yapıldığında ise vâv'ın fethası okunur, med durumu ortadan kalkar ki bu nedenle ilgili fiillerin sonunda kasr uygulanmaktadır.

Sonuç

Hiz. Osman döneminde çoğaltılan mushafların ziyade, hazif, ibdal, fasl-vasl gibi isimlerle anılan kendine özgü bazı imla özellikleri vardır. Resm-i Osmani olarak bilinen bu özelliklere istinaden lafız-telaffuz örtüşmesi söz konusu olmayan bazı kelimelerde Kur'an okuyucusu, tilavet esnasında vakf veya vaslda tereddüt yaşayabilmekte ve hatalı bir tilavette bulunabilmektedir. Bu çalışmada lafız-telaffuz örtüşmesinin bulunmadığı resm-i Osmani gereği elifli yazılan bazı kelimeler özelinde bir inceleme yapılmıştır.

Çalışmada el-Elifâtü's-seb'a olarak bilinen elif ziyadeli yedi kelime üzerinde durulmuştur. Bu itibarla resm-i Osmani gereği elif ziyadeli yazılan bu lafızları kıraat imamları vakfta ittifakla elifin isbatıyla, vaslda ise bazı kıraat imamları elifin isbatıyla bazıları da hazfıyla okumaktadır. Elifin isbatıyla da okunuyor olması dolayısıyla söz konusu kelimelerin resminde elif sabit olarak bulunmaktadır. İlgili kelimelerin vakfında ve vaslında kıraat imamlarından nakledilen telaffuz keyfiyetinin bilinmesi sahih bir Kur'an tilaveti bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra araştırmada vakf veya vasl olmak üzere herhangi birinde isbat edilerek okunduğu için anılan eliflerin zaid bir harf olmayıp kelimenin asli bir harfi olduğu vurgulanmaktadır.

İncelemede ele alınan bir diğer husus ise Kur'an'da dört yerde geçen “تَمُودًا” kelimesi ile sonunda elif ziyadesi bulunan bazı nâkıs muzâri fiillerdir. Çalışmada bunların sonunda bulunan eliflerin de resm-i Osmani gereği eklendiği, vakfta ve vaslda dikkate alınmaksızın bir tilavette bulunulması gerektiği hatırlatılmıştır. “تَمُودًا” kelimesini ise kıraat imamlarının çoğu vaslda tenvinli, vakfta elifin isbatıyla okumuştur. Bu elifin vakfta veya vaslda isbat ile okunuyor olması, anılan elifin kelimenin asli bir harfi olduğuna delâlet etmektedir. Bununla beraber bazı kıraat imamlarının vaslda ve vakfta elifin hazfıyla okuyuşu ise kıraatlerde rivayetin esas olduğunu teyit etmektedir. Lafız-telaffuz örtüşmesinin söz konusu olmadığı bu tür kelimelerde, vaslda ve vakfta sadece

resmu'l-mushafın belirleyici olmadığı, kıraat imamlarından nakledilen kıraat rivayetlerinin de bilinmesi ve sahih bir tilavet için vakf veya vaslın buna göre yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak lafız-telaffuz örtüşmesi bulunmayan elif ziyadeli kelimeler özelinde gerçekleştirilen bu inceleme, Kur'an tilavetinde kıraat farklılıklarına dair rivayetleri bilmenin elzem olduğunu ortaya koymaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, “Kıraat İlminde Lafız-Telaffuz Örtüşmesi Bulunmayan Elif Ziyadeli Kelimelerin Vakf ve Vasl Durumu” başlıklı makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, yazar tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Pâlvî, A. (t.y.). *Zübdetü'l- 'irfân*. el-Mektebetü'l-Hanîfiyye.
- 'Amayra, İ. A., & Seyyid, A. M. (t.y.). *Mu'cemu'l-edavât ve'd-damâir*. Dâru'l-Fikr.
- Bennâ, A. b. M. (1987). *İthâfu'l-fudalâi'l-beşer bi'l-kirââtî'l-erbaate 'aşer*. Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- Beyzâvî, N. E. S. A. b. Ö. (1997). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Ca'berî, B. İ. b. Ö. (2010). *Hüsnü'l-meded fî ma'rifeti fenni'l-'aded*.
- Cüveysî, M. M. N. (1999). *Nibâyetu'l-kavli'l-müfîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Mektebetü's-Safâ.
- Dânî, E. A. O. b. S. (1994). *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*.
- Dânî, E. A. O. b. S. (2010). *el-Muknî' fî ma'rifeti mersûmi mesâhibi ehli'l-emsâr*. Dâru't-Tedmûriyye.
- Fârisî, E. A. el-H. b. A. (1983). *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*. Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- Ferrâ, E. Z. Y. b. Z. (1983). *Me'âni'l-Kur'an*. Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- Hâkim el-Cüşemî, E. S. el-M. b. M. b. K. (2019). *et-Tehzîb fî't-tefsîr*. Dâru'l-Kütübî'l-Mısırî-Dâru'l-Kütübî'l-Lübnânî.
- Hamed, G. K. (1982). *Resmu'l-mushaf dirâsetün lugaviyyetün târîhiyyetün*. el-Lecnetu'l-Vataniyye.
- Hamed, G. K. (2016). *el-Müyyesser fî 'ilmi resmi'l-mushafi ve dabtihî*. Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'âniyyeti.
- Hatîb, A. (t.y.). *Mu'cemu'l-kirâât*. Dâru Sa'dî'd-Dîn.
- İbn Abdulkâfi, E.-K. Ö. b. M. (2010). *'Adedu süveri'l-Kur'ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî ve telhâsi Mekkehi min Medenihî*. Mektebetü'l-İmam el-Buhârî.
- İbn Âşûr, M. b. M. et-Tâhir et-Tûnisî. (1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Dâru't-Tûnusiyye.
- İbn Dehhân en-Nahvî, E. M. S. b. M. (1986). *Bâbu'l-bicâ*. Müessesetü'r-Risâle.

- İbn Ebî Dâvûd, E. A. b. S. b. el-Eş'as es-Sicistânî. (2002). *Kitâbu'l-Mesâhif*. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbn Galbûn, E.-H. T. b. A. (1990). *et-Tezkîre fî'l-kırâati's-semân*.
- İbn Mücâhid, E. B. b. A. b. M. (1972). *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâat*. Dâru'l-Meârif.
- İbn Necâh, E. D. S. (2002). *Mubtasaru't-tebyîn li'heci't-tenzîl*.
- İbn Şâzân, E.-A. el-Fadl er-Râzî. (2009). *Suveru'l-Kur'an ve âyâtuhu ve hurufuhu ve nüzzûluhu*. Dâru İbn Hazm.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. (2019). *Neşru'l-kırâati'l-'aşr*. Matbaatu'l-Mushafî Şerîf.
- İsmâîl, Ş. M. (2012). *Resmu'l-mushaf ve dabtuhû beyne't-tevkîfi ve'l-istilâhâtî'l-badîseti*. Dâru's-Selâm.
- Kastallânî, E.-A. A. b. M. b. E. B. (2012). *Letâifu'l-işârât li'fînûni'l-kırâât*. Melik Fehd Mushaf Matbaası.
- Kûfî, Ö. b. İ. (2002). *Kitâbu'l-Beyân fî Şerhi'l-Luma' li'İbni Cinnî*. Dâru Ammar.
- Mârgînî, İ. A. (2011). *Delîlu'l-bayrân 'alâ Mevridi'z-Zam'an*. Merkezu'l-Kırâati'l-Kur'âniyye.
- Maşalı, M. E. (2015). *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası*. Otto Yayınları.
- Mehdevî, E.-A. A. b. A. (2008). *Hicâu mesâhifi'l-emsâr*. Dâru İbni'l-Cevziyye.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (1981). *el-Keşf 'an vücihi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelîhâ ve hiccibâ*. Müessetü'r-Risâle.
- Mer'âşî, M. E. B. (2008). *Cühdu'l-mukill*. Dâru Ammar.
- Merrâkuşî, E.-A. A. b. el-Bennâ. (1990). *'Unvânu'd-delîl min mersûmi batti't-tenzîl*. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Mersafî, A. es-S. 'Acemî. (t.y.). *Hidâyetu'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmî'l-Bârî*. Mektebetü Taybe.
- Muhaysin, M. S. (1997). *el-Mübezzzeb fî'l-kırâati'l-'aşr ve tevcibihâ min tarîki Tayyibeti'n-neşr*. Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Nasr, A. K. (1994). *Gâyetu'l-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*.
- Osman, H. Ş. (1998). *Hakku't-tilâveh*.
- Sâlih, A. İ. (2006). *el-Muthaf fî resmi'l-mushaf*. Dâru's-Sahâbe li't-Türâs.
- Savâfî, S. b. R. (2014). *el-Elifâtü's-seb'a fî'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'r-resmi ve'l-kırâeti*. *Mecelletü Külliyyeti's-Şer'ati ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti*, 32(1), 71-110.
- Semîn el-Halebî, E.-'Abbâs Ş. A. b. Y. b. 'Abdiddâim. (t.y.). *ed-Dürü'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. Dâru'l-Kalem.
- Süyûtî, E.-F. C. A. b. E. B. (1998). *Hem'u'l-bevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şemlûl, M. (2006). *İ'câzî resmi'l-Kur'âni ve İ'câzî't-tilâveti*. Dâru's-Selâm.
- Tavîl, A. b. A. b. M. A. (1999). *Fennü't-terfîlî ve 'ulûmihî*.
- 'Ukaylî, İ. b. Z. b. A. (2009). *Mersûmu batti'l-Mushaf*. Dâru Tayyibe.
- Üşmûnî, A. b. M. (2002). *Menâru'l-büddâ fî beyâni'l-vakfî ve'l-ibtidâ*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zeccâc, E. İ. İ. (1988). *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhu*. Âlemu'l Kütüb.
- Zemahşerî, E.-K. C. M. b. Ö. b. M. (1998). *el-Keşşâf 'an hâkâiki gâvâmi'zî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücihi't-te'vîl*. Mektebetü'l-Ubeykân.

EXTENDED SUMMARY

The copies of the Qur'an reproduced by Caliph Uthman, known as the Masāhif-i 'Uthmāniyya, possess certain unique orthographic features. As is well known, writing consists of symbols (*remiz*) representing the sounds of the pronounced letters. In principle, the written form of a word should correspond to its pronunciation in both the identity and number of letters, without any addition (*ziyāda*), omission (*ḥadhf*), substitution (*ibdāl*), or similar changes. In this context, although most of the words in the Qur'an conform to Resm-i Qiyāsī, which reflects the conformity between the written form and pronunciation, there are also cases in which this correspondence is not possible. This occurs due to particular features of Resm-i 'Uthmānī, the orthographic style specific to the Masāhif-i 'Uthmāniyya, including additions, omissions, substitutions, and variations in the separation or connection of words (*faṣl-waṣl*). In some words of the Qur'an, the letters do not always correspond precisely to the pronunciation; sometimes the written form does not match the way the word is pronounced, and sometimes the pronunciation does not fully reflect the written form. In other words, for some Qur'anic words, the written form may contain either more or fewer letters than are actually pronounced. The Masāhif-i 'Uthmāniyya have certain unique features regarding the relationship between written form and pronunciation. Indeed, six main rules related to Resm-i 'Uthmānī are mentioned, including: the omission or affirmation of a letter, its addition or reduction, writing a letter in place of another (substitution), writing the *hamz* in the form of the preceding letter type, writing two words either together or separately (*waṣl-faṣl*), and writing a word according to one of two different Qirā'āt (recitations).

In the recitation of the Qur'an, *waqf* and *wasl* are performed in accordance with the written form of the word. Therefore, affirming a letter that is present in the script and omitting a letter that is not written is a requirement of following the written text. Indeed, except for specific cases determined by transmitted narrations, *waqf* is generally dependent on the written form.

In some of the words that end with an additional *alif*, the *waqf* and *wasl* practices transmitted from the Qirā'āt Imams may differ depending on whether they conform to or diverge from the written form of the word. Since, according to some Qirā'āt Imams, there is no exact correspondence between the written form and the pronunciation, if one is not familiar with the relevant narrations, errors in *waqf* or *wasl* may occur in these words. Therefore, this study has chosen to focus on analyzing specific words that contain an additional *alif*, which are considered likely to lead to recitation errors during *waqf* or *wasl*:

1) The seven words known in the science of Qirā'āt as "al-Alifāt as-Sab'a" include the first-person singular pronoun "أَنَا" (*ana*), the phrase "لَكِنَّ" (*lakinnā*)—which is formed by combining the conjunction "لَكِنْ" (*lakin*) with "أَنَا" (*ana*)—the words "الظُّنُونَا" (*az-ḡunūnā*), "الرَّسُولَا" (*ar-rasūlā*), and "السَّبِيلَا" (*as-sabīlā*) from Surah Al-Ahzab, as well as "سَلَالِيلَا" (*salāsīlā*) and "قَوَارِيرَا" (*qawārīrā*) from Surah Al-Insan. Due to the Resm-i 'Uthmānī, all of these seven words contain an additional *alif* at the end. Since the written form and pronunciation do not fully correspond, these *alifs* may lead to recitation errors during *waqf* (pause) or *wasl* (continuation).

2) The word "ثَمُودَا" (*Thamūdā*), which appears in four different surahs of the Qur'an, is another example of a word that, according to the Resm-i 'Uthmānī, has an additional *alif* at the end. Therefore, it is important to be aware of the different recitation practices transmitted by the Qirā'āt Imams concerning both the pausing and the joining forms of these words.

This study examines the recitation quality of the aforementioned words, which are likely to cause errors in recitation during *waqf* and *wasl* due to the presence of additional *alifs*. Since there is no exact correspondence between the written form and pronunciation in these cases, and since the narrations regarding the *waqf* and *wasl* of these words are not fully known, mistakes in recitation may occur in Qur'an reading lessons. For this reason, the study aims to familiarize readers with the various readings transmitted by the Qirā'āt Imams, especially concerning whether or not the additional *alif* should be taken into account during *waqf* or *wasl*. Due to this feature, it is believed that a study analyzing the *waqf* and *wasl* conditions of these particular words will be beneficial for Qur'an recitation practice.

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ PROGRAMININ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE TÜRKİYE CENTURY MAARİF MODEL PROGRAM BASED ON TEACHERS' OPINIONS

Nuray ÖZGE SAĞBAŞ

Millî Eğitim Bakanlığı

nurayozgesagbas@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-2630-8620

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

17.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Türkiye Yüzyıl
Maarif Modeli,
Süreç Odaklı Ölçme,
Beceri Temelli
Yaklaşım,
Veli Bilgilendirme
Kılavuzu.

Keywords

Türkiye Century
Maarif Model,
Process-oriented
Assessment,
Skill-based
Approach,
Parental Information
Guide.

Bu çalışmada yeni bir eğitim reformu olan Türkiye Yüzyıl Maarif Modeli Öğretim Programı çerçevesinde geliştirilen süreç odaklı ölçme sistemi, beceri temelli yaklaşım ve veli bilgilendirme kılavuzları gibi uygulamaların öğrenci gelişimine ve eğitim süreçlerine etkilerine ilişkin öğretmen görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi ve ölçüt örnekleme kullanılarak çalışmada katılımcı görüşleri süreç odaklı yaklaşım, beceri odaklı yaklaşımın sınav temelli ölçme sistemine katkıları, veli kılavuzlarının öğrenci katılımına etkisi, Türkiye Yüzyıl Maarif Modeli Öğretim Programı'nın öğrenci gelişimine katkısı temaları altında analiz edilmiştir. Türkiye Yüzyıl Maarif Modeli Öğretim Programı, eğitimde millî ve evrensel değerleri harmanlayan, teknolojiyi etkili şekilde kullanan ve kapsayıcı bir sistem inşa eden bir modeldir. Eğitim alanındaki mevcut eksiklikleri gidermeyi hedefleyen bu program, Türkiye'nin eğitim sistemini çağın gereksinimlerine uygun bir şekilde dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın modelin etkinliğini artırarak eğitimde sürdürülebilir başarıya ulaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma ile öğretmen görüşlerine göre elde edilen bulguların Millî Eğitim Bakanlığının üst düzey yöneticilerine, eğitimle ilgili diğer paydaşlara ve politika geliştirme süreçlerine rehberlik edeceği düşünülmektedir.

This study aims to explore teachers' perspectives on the impact of various components developed within the framework of the Türkiye Century Maarif Model Curriculum-a new educational reform-such as the process-oriented assessment system, the skill-based approach, and parental information guides, on student development and educational processes. Employing a qualitative research design and criterion sampling method, the study analyses participant views under the themes of process-oriented approach, contributions of the skill-based approach to exam-oriented assessment systems, the impact of parental guides on student participation, and the contribution of the Türkiye Century Maarif Model Curriculum to student development. The Türkiye Century Maarif Model Curriculum is a model that integrates national and universal values in education, utilises technology effectively, and constructs an inclusive educational system. Aiming to address existing shortcomings in the education field, this programme seeks to transform Türkiye's education system in alignment with contemporary requirements. In this regard, it is anticipated that the findings of this study will contribute to enhancing the effectiveness of the model and achieving sustainable success in education. Moreover, the insights gained from teachers' perspectives are expected to serve as a valuable reference for senior officials in the Ministry of National Education, other stakeholders in the field of education, and those involved in policy-making processes.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724374>

Atıf/Cite as: Özge Sağbaş, N. (2025). Türkiye Yüzyıl Maarif Modeli Programı'nın öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1566-1583.

Giriş

Türkiye, eğitim alanında köklü değişim ve gelişim süreçleri geçirerek modern, çağdaş ve millî değerlere odaklanan bir sistem oluşturma yolunda önemli adımlar atmaktadır. Bu çerçevede hayata geçirilen Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, öğrenci merkezli bir yaklaşım benimseyerek eğitimdeki kaliteyi artırmayı hedeflemektedir. Model, öğretim programları, öğretmen rolleri, öğrenci beklentileri ve veli katılımı gibi birçok temel unsuru kapsamaktadır. Öğretim programı, “Okul içinde veya dışında bireye kazandırılması hedeflenen bir dersin öğretimine ilişkin tüm etkinlikleri içeren yaşantıların sistemli bir biçimde düzenlenmesi” olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2024). Öğretim programları, öğrencilerin her sınıf düzeyinde erişmeleri beklenen bilgi ve beceri seviyelerini tanımlayan öğrenme hedeflerini de belirler (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024). Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar 1924, 1926, 1936, 1948, 1968, 1998, 2005, 2009, 2017 ve 2018 yıllarında öğretim programı hazırlanmıştır (Özge Sağbaş, 2021). Beşerî, fiziki, politik ve sosyal faktörler öğretim programlarının zaman içinde güncellenmesi ya da değiştirilmesi noktasında etkili olmuştur (Aksoy & Taşkın, 2019). 2024 yılında kademeli şekilde yürürlüğe alınan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programı’nda (TYMMÖP) ise öğretim programlarında sadeleştirme gerekliliğine vurgu yapılmış, bilgi ve becerinin karşılıklı etkileşimde olduğu ve birbirinden beslendiği, “öğrenci ne bilmeli” sorusunun esas alındığı bir içerik çerçevesi oluşturulmuştur (MEB, 2024).

“Köklerden Geleceğe” teması ile hayata geçirilen TYMMÖP, sürekli gelişimi destekleyen bir ölçme değerlendirme anlayışını benimsemektedir. Bu çerçevede, yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının desteklediği süreç odaklı değerlendirme (Aydoğmuş & Coşkun-Keskin, 2012), öğrencinin eğitim süreci sonunda geliştirdiği ürün yerine, o ürünün oluşturulma sürecine de odaklanmakta olup, öğrencinin ne öğrendiği kadar, öğrenme sürecinde kullandığı yöntemler (Prawat, 1992) ve bu süreçte gösterdiği performansı da dikkate almaktadır. Öğretim sürecinin bitiminde, sadece öğrencinin ortaya koyduğu sonuç değil, aynı zamanda bu sonucu elde etme süreci de değerlendirme kapsamına girmektedir. Bu nedenle süreç odaklı yaklaşım, ölçme ve değerlendirmenin daha kapsamlı, bütüncül, gerçekçi ve yenilikçi bir yöntemi olarak tanımlanabilir (Kaş & Işık, 2021; Wiggins, 2011). Bu bağlamda öğrenci portfolyoları, ödevler, projeler, performans görevleri, sunumlar, kontrol listeleri, sınavlar, gözlem ve görüşme formları, öğrenci anketleri, rol yapma etkinlikleri, grup çalışmaları, farklı ölçme ölçekleri, mezun anketleri, sınıf içi tartışmalar, öz değerlendirme çalışmaları, akran değerlendirmeleri ve yansıtma yazıları gibi yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bu araçlar, öğrencilerin bilgi, beceri ve tutum gelişimlerini çok yönlü bir şekilde izlemeye ve değerlendirmeye olanak sağlamaktadır (Aydoğmuş & Coşkun-Keskin, 2012; Başol, 2019; Göçer, Arslan & Çaylı, 2017; Üredi, 2024) TYMMÖP’de süreç boyunca öğrenci performansını ölçmek ve geliştirmek amacıyla kullanılan çeşitli kanıtlar yer almaktadır. Beceri temelli öğretim süreçlerinde ölçme ve değerlendirme uygulamalarının öncelikli amaçlarından biri, öğrencilere açık, anlaşılır ve geliştirici nitelikte geri bildirim sağlamaktır. Bu yaklaşımda hedeflenen kazanımlar, öğrencilere çeşitli beceriler kazandırmanın yanı sıra, günlük yaşamla bağlantılı sorular aracılığıyla problem çözme yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Kılcan, 2021). Öğrenme kanıtları arasında yer alan öz değerlendirme ve akran değerlendirme uygulamaları, öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu üstlenmelerine, bir sonraki öğrenme aşamasına ne ölçüde hazır olduklarını belirlemelerine ve öğretim süreçlerine aktif katılım sağlamalarına olanak tanımaktadır (Bushell, 2006; Kösterelioğlu & Çelen, 2016). Etkili geri bildirim, hem esnek hem de uygulanabilirliği yüksek olan yapısıyla (Berk & Özer, 2024) öğrencinin mevcut durumunu net bir şekilde ortaya koyarak, öğrenme ve öğretme süreçlerinin iyileştirilmesine önemli bir katkı sağlar. Öğrenmeye ilişkin deneyimlerin sürekli olarak geliştirilmesini ve sonuçta öğrenci başarısının artırılmasını amaçlayan geliştirici (biçimlendirici) değerlendirme (Göker, 2015) yöntemlerinden olan *performans görevi*, öğrencilerin bireysel veya grup halinde seçtikleri konular üzerinde yaptıkları araştırmalardır. Bu çalışmalar, çeşitli alanlarda bilgi ve becerilerin bir araya gelmesiyle oluşur (McMillian, 2007) ve TYMMÖP’de titizlikle yapılandırılmıştır (MEB, 2024b). Eğitimde en kritik unsurlardan biri öğretmenlerdir. TYMMÖP çerçevesinde, öğretmenlerin mesleki gelişimine büyük bir önem atfedilmektedir. Bu bağlamda, sürekli eğitim programlarıyla dijital pedagojik becerilerin geliştirilmesi ve sınıf içindeki etkileşimin artırılması hedeflenmektedir. Öğretmenler yalnızca bilgi aktaran bireyler olmaktan öte, rehber, lider ve ilham veren figürler olarak da değerlendirilmektedir. Böylece öğrencilere, bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma fırsatı sağlanmaktadır.

TYMMÖP’nin en temel amacı, yetkin ve erdemli bireyler yetiştirmektir. TYMMÖP, kültürel mirası koruyarak modern eğitim anlayışını benimseyen özgün bir yaklaşım olarak tasarlanmıştır. Bu model, bireylerin ahlâki,

zihinsel, duygusal ve akademik gelişimlerini destekleyen bir yapı sunmaktadır. TYMMÖP’de belirtilen yetkinlik ve erdem, birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. Yetkinlik, belirli bir alanla ilgili gerekli bilgi ve becerilerin kazanılmasını ifade ederken, erdem ise bireyin ruhsal olgunluğu ve toplumsal açıdan takdir edilen ahlâki niteliklerin bir araya gelmesidir (Ateş, 2024). Bu bağlamda, TYMMÖP’nin odaklandığı öğrenci profili, öğrencilerin bilgi, beceri, tutum ve değerlerini bütünsel bir şekilde değerlendirir. Eğilim, “*bir şeye ilgi duymak, arzu etmek veya içtenlikle yönelmek anlamında tanımlanırken, beceri ise bir kişinin doğal yatkınlıkları ve öğrenim süreciyle geliştirdiği, bir işi başarma ve belirli bir işlemi amaç doğrultusunda etkili bir şekilde tamamlama yeteneği olarak ifade edilir. Beceri, aynı zamanda maharet olarak da adlandırılabilir.*” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2025). TYMMÖP öğrenci profili ve bileşenleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. TYMMÖP Öğrenci Profili

Sıra	Öğrenci Profili Özelliği	Bileşenleri
1	Ahlâklık	Adil, başkalarının haklarına saygı duyan, tabiata ve toplumsal sorunlara duyarlı, güvenilir, saygılı, doğru, dürüst
2	Bilge	Bağımsız ve özgür düşünen, belagat sahibi, bilgilerini paylaşan, ilme ulaşan, estetik duyarlılık sahibi
3	Cesaretli	Yiğit ve mert, risk alan, inisiyatif alan, destekleyici, girişimci
4	Estetik	Güzelliğe duyarlı, olgun, seçici, zarif, ölçülü, sanatsal yeteneklerini bilen ve kullanan
5	İradeli	Kararlı ve iddialı, ilkeli, tutarlı, kendine güvenen, öfkesini kontrol eden, sorumluluk alan
6	Merhametli	Şefkatli, affedici, iyiliksever, yardımsever, paylaşımcı, sorumluluk alan
7	Sağlıklı	Sağlıklı beslenen, düzenli uyuyan ve dinlenen, düzenli spor ve egzersiz yapan, temiz, bağımlılıktan kaçınan ve bağımlılıkla mücadele eden, manevi sağlığını koruyan
8	Sorgulayıcı	Meraklı, eleştirel düşünen, araştırmacı, esnek, iş birliği yapabilen, problem çözen
9	Üretken	Hayal ve hedefleri olan, çalışkan, öğrenmeye istekli, azimli ve sabırlı, iletişime ve dayanışmaya açık, yaratıcı
10	Vatansever	Bayrağını seven, Türkçeye sahip çıkan, vatanını, milletini seven ve savunan, gelişmiş bir devlet bilincine sahip olan, ülke çıkarlarını üstün tutan, vatandaşlık hak ve sorumluluklarını bilen, millî kültürüne ve manevi değerlere bağlı

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024a). Öğrenci profili: Yetkin ve erdemli insan (<https://tymm.meb.gov.tr/ogrenci-profil> erişim tarihi: 03.08.2025).

Eğitim sistemleri, bireyleri sadece akademik bilgilerle donatmakla kalmayıp aynı zamanda toplumda aktif rol alan, üretken ve katma değer yaratan bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. 21. yüzyılda hızlı şekilde değişen dünyaya uyum sağlamak için eğitimde yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, TYMMÖP 21. yüzyıl becerilerini eğitim sistemine entegre ederek bireyleri geleceğe hazırlamayı hedefleyen bir yaklaşım sunmaktadır. 21. yüzyıl becerileri Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2. 21. Yüzyıl Becerileri

Kişisel Beceriler	- Kişisel gelişim ve özerklik (kendi kendini yönetme, kendi kendini organize etme, kendi kendini düzenleme, kendi kendini yönlendirme, kendi kendini yansıtırma, bağımsız düşünme, özerk hareket etme, yaşam planları ve projeleri oluşturma ve yürütme, hakları savunma, duygusal zekâ) - Yaratıcılık (merak, hayal gücü, şakacılık, yaratıcı üretim, ortak yaratıcılık, yenilikçilik) - Problem çözme, eleştirel düşünme (gerçek öğrenme ortamlarında analitik düşünme, kanıtların analizi ve değerlendirilmesi, verilen zorluklarda çözüm sağlama yeteneği, üst düzey düşünme, sağlam muhakeme, bilgili karar alma, yenilik) - Küreselleşmiş ortamda bulunma (uyum sağlama, çeviklik, karmaşıklık yönetme, risk alma)

Bilgi ve anlamlı bilgi	- Öğrenme (öz-yansıtma, öz-değerlendirme, öz-gelişim, meta-biliş, e-öğrenme, öz-yönetimli öğrenme, bağımsız öğrenme, bilgi inşası, sosyal ve işbirlikçi öğrenme, entelektüel riskler) - Bilgi yönetimi (bilgi okuryazarlığı, veri erişimi ve analizi, birden fazla eşzamanlı bilgi akışını yönetme, bilgiyi yeni durumlara uygulama, yeni bilgi oluşturma, içerik bilgisi)
Sosyal beceriler	- İletişim-iş birliği (anadilde ve yabancı dillerde becerikli sözlü ve yazılı iletişim, özellikle heterojen ortamlarda ekip çalışması, açık fikirlilik, çatışma yönetimi) - Kültürel farkındalık, küresel farkındalık (çeşitli kültürlerin değerini takdir etme ve kasıtlı olarak kültürler arası ilişkiler ve ağlar kurma yeteneği) - Liderlik (kendi kendini motive etme, inisiyatif alma, girişimcilik, etkiyle liderlik etme)
Dijital okuryazarlık	- Medya ve bit kullanımına güven, - Dijital araçların kullanımında yeterlilik, - Etkileşimli dijital beceriler, - Dijital araçların eleştirel kullanımı (analiz, eleştiri, değerlendirme, yaratma), - Karmaşık ortamlarda gerekli olan etik sorumluluklara katılma yeteneği, teknolojiye katılımcı kültür

Kaynak: Chalkiadaki, A. (2018). A systematic literature review of 21st century skills and competencies in primary education. *International Journal of Instruction*, 11(3), 1-16. <https://doi.org/10.12973/iji.2018.1131a>.

Bu yapıdan hareketle TYMMÖP’de öğrenci profili ve bileşenlerinin 21. yüzyıl becerileri çerçevesinde yapılandırıldığı söylenebilir. TYMMÖP, insanı ruh ve beden bütünlüğüyle ele alan kapsamlı bir eğitim anlayışına sahiptir. Bu model, erdemli ve yetkin bireylerin yetiştirilmesine yönelik özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çerçevede, insanı ele alırken “ontolojik bütünlük”, bilgiye yaklaşımda “epistemolojik bütünlük”, eğitim sürecine ilişkin değerlendirmelerde “zamansal bütünlük” ve değerlere dair “aksiyolojik olgunluk” kavramları, TYMMÖP’nin öğrenci profili için temel unsurlarını oluşturur (MEB, 2024a).

TYMMÖP’nin en önemli unsurlarından biri, öğrencilerin bireysel gelişimine odaklanmasıdır. Geleneksel eğitim anlayışında genellikle ezberci bir tutum hâkimken, yeni modelin amacı öğrencileri yaratıcı, özgüvenli ve girişimci bireyler olarak yetiştirmektir. Proje tabanlı öğrenme, atölye çalışmaları ve uygulamalı eğitim gibi yenilikçi yöntemler sayesinde, öğrencilerin hem akademik hem de sosyal gelişimleri desteklenmektedir. TYMMÖP’de ölçme süreci, üzerinde titizlikle durulan bir alandır. Öğretim programları çerçevesinde, öğrencilerin öğrenim süreçlerini takip etmek amacıyla geliştirici ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanılmakta ve sınıf içinde performans görevlerine yönelik uygulamalara öncelik verilmektedir. TYMMÖP öğrenme kanıtları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. TYMMÖP Öğrenme Kanıtları

Öğrenci performansını ölçmek için kullanılan öğrenme kanıtları	Öğrenci gelişimi, çeşitli değerlendirme araçları ve yöntemleriyle izlenebilir. Bu araçlar arasında öğrenci portfolyoları, ödevler, projeler, performans görevleri, sunumlar, kontrol listeleri, sınavlar, gözlem ve görüşme formları, öğrenci anketleri, rol yapma etkinlikleri, grup çalışmaları, ölçekler, mezun anketleri, sınıf içi tartışmalar, öz değerlendirme, akran değerlendirmesi, grup değerlendirmeleri ve yansıtma yazıları yer almaktadır. Bu çeşitlilik, öğrencilerin farklı yönlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılar.
Öğrenme kanıtlarının kullanıldığı aşamalar	Öğretim sürecinin planlanması, ölçme ve değerlendirme araçlarının seçiminden performans kriterlerinin belirlenmesine kadar çeşitli adımları içerir.
	Öğretim tasarımının unsurları arasında ölçme ve değerlendirme araçlarının hazırlanması gibi önemli konular bulunmaktadır.

Öğretim sürecinin uygulanması, veri toplama, verilerin analiz edilmesi, geri bildirim sağlanması, öğrenme-öğretme tasarımlarının güncellenmesi ve sürekli iyileştirme gibi aşamaları kapsamaktadır. Bu adımlar, öğretim sürecinin etkinliğini artırmak ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerini sürekli olarak geliştirmek için önemlidir.

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024b). Öğrenme kanıtları: Ölçme- değerlendirme. (<https://tymm.meb.gov.tr/olcme-degerlendirme> Erişim tarihi: 03.08.2025).

Eğitim sürecinde okul paydaşlarından biri olan velilerin rolü son derece önemlidir. TYMMÖP ailelerin eğitim sürecine daha aktif bir katılım göstermelerini teşvik etmeyi hedeflemektedir. Çocuklarının eğitimine etkin bir şekilde katılan aileler, öğrencilerin başarısını artıran en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda düzenlenen veli toplantıları, seminerler ve rehberlik hizmetleri, velilerin eğitim sürecine bilinçli bir şekilde katkıda bulunmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, yenilenen öğretim programları hakkında velilere ayrıntılı bilgiler sunmak amacıyla bir veli bilgilendirme kılavuzu da hazırlanmıştır. Türk Dil Kurumu [TDK] Sözlüklerinde (2025) *kılavuz* sözcüğü, “Herhangi bir alanda ve konuda bilgi veren, yol gösteren kitaplar, rehberler veya kaynaklar, genellikle başvuru eserleri veya kılavuzlar olarak adlandırılır.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda *Veli Bilgilendirme Kılavuzu*’nda, TYMMÖP çerçevesinde, beceriler, eğilimler, değerler, eğitim-öğretimdeki roller ve öğretim programlarının ders bazında tanıtımı gibi konulara detaylı bir şekilde yer verilmiştir (Karataş, 2025; MEB, 2024c). Bu unsurlar, öğrenci gelişimini desteklemek ve eğitim sürecinin daha etkili hale gelmesini sağlamak için önem taşır (MEB, 2024a). Velilere yönelik hazırlanan veli bilgilendirme kılavuzu ile velilerin çocuklarının eğitim sürecine aktif katılımı ve sağlayacakları geribildirim ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinin etkin ve verimli yürütülmesi amaçlanmıştır (MEB, 2024c). Kılavuzda yer alan konular Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Veli Bilgilendirme Kılavuzu Bileşenleri

Sıra	Konular	Bileşenleri
1	Beceriler	Üst düzey düşünme becerileri Alan becerileri Sosyal duygusal öğrenme becerileri Okuryazarlık becerileri
2	Eğilimler	Benlik eğilimleri Sosyal eğilimler Entelektüel eğilimler
3	Değerler	Adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik
4	Eğitim-Öğretimde Roller	Yöneticilerin Rolü, Öğretmenlerin Rolü, Öğrencilerin Rolü, Velilerin Rolü
5	Öğretim Programlarının Ders Bazında Tanıtımı	Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe, Tarih, Coğrafya, Biyoloji, Kimya, Matematik, Fizik Dersleri Öğretim Programları

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024c). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları veli bilgilendirme kılavuzu. (<https://tymm.meb.gov.tr/upload/kilavuz/veli-kilavuzu.pdf> Erişim tarihi: 07.03. 2025).

Alan yazın incelendiğinde TYMMÖP’ye ilişkin yapılan araştırmalar, ampirik bulgulardan yoksundur. Yapılan araştırmaların bir kısmı nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi şeklinde (Arslankara & Arslankara, 2024; Karataş, 2024; Ülçay, 2024; Yurdakal, 2024), sınırlı sayıda çalışma da ders programı düzeyinde öğretmen görüşlerinin incelenmesi (Uygun & Akgül, 2024) üzerinedir. Alan yazında, TYMMÖP ve ölçme-değerlendirme uygulamalarının öğrenci ve velilere sağlayacağı katkıların neler olabileceği konusunda öğretmen görüşlerinin belirlenmesini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu durum, alanda belirgin bir boşluğun mevcut olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma ile öğretmen görüşlerine göre elde edilecek bulguların Millî Eğitim Bakanlığının üst düzey yöneticilerine, eğitimle ilgili diğer paydaşlara ve politika geliştirme süreçlerine rehberlik edeceği düşünülmektedir. Ayrıca, bu bulguların, gelecekte yapılacak araştırmalar için de değerli bir veri kaynağı oluşturması beklenmektedir. TYMMÖP, eğitimde millî ve evrensel değerleri harmanlayan, teknolojiyi etkili şekilde kullanan ve kapsayıcı bir sistem inşa eden bir modeldir. Eğitim alanındaki mevcut eksiklikleri gidermeyi hedefleyen bu model, Türkiye’nin eğitim sistemini çağın gereksinimlerine uygun bir şekilde

dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilecek araştırmalar ve uygulamalar, modelin etkinliğini artırarak eğitimde sürdürülebilir başarıya ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu araştırmada TYMMÖP çerçevesinde geliştirilen süreç odaklı ölçme sistemi, beceri temelli yaklaşım ve veli bilgilendirme kılavuzları gibi uygulamaların öğrenci gelişimine ve eğitim süreçlerine etkilerine ilişkin öğretmen görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sonuç yerine süreç odaklı ölçme sistemi hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
2. Beceri odaklı yaklaşımın, sınav temelli ölçme sistemine katkıları hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
3. Velilere yönelik hazırlanan bilgilendirme kılavuzlarının öğrencilerinin eğitim süreçlerine aktif katılım sağlayacağı konusundaki görüşleriniz nelerdir?
4. TYMMÖP'nin öğrencilere sağlayacağı katkılar konusundaki görüşleriniz nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın deseni

Nitel araştırma yaklaşımı ile yürütülen bu araştırmada *olgubilim deseni* esas alınmıştır. Olgubilim, bireylerin anlık deneyimlerinin onu deneyimleyenlerin bakış açısından inceleyerek tanımlanmasıdır (Edmonds & Kennedy, 2017). TYMMÖP hakkındaki öğretmen görüşleri ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma grubu

Araştırma çalışma grubu, 2024-2025 Eğitim Öğretim yılında Ankara ilinde devlete bağlı Anadolu Liselerinde görev yapmakta olan 10 öğretmenden oluşmaktadır. Bu büyüklükteki bir katılımcı grubunun odak grup görüşmesi için yeterli olduğunu belirtilmektedir (Çokluk, Yılmaz & Oğuz, 2011). Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Burada sözü edilen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.122). Bu kapsamda mevcut araştırmada katılımcı olarak yer almak için ölçüt olarak Anadolu Lisesinde görev yapıyor olmak, TYMMÖP ile ilgili seminer, konferans, kongre vb. bir eğitim programına katılmış olma şartı aranmıştır. Araştırmada Anadolu Liseleri hem akademik hem de sosyo- kültürel bileşenleri bünyesinde barındırması nedeniyle TYMMÖP'ye ilişkin görüşlerin en dengeli ifade edilebileceği bir okul türü olmasından dolayı seçilmiştir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Kıdem	Branş	Eğitim Durumu	Ünvan	2024-2025 eğitim öğretim yılında programı uygulama durumu
Ö1	E	11-20 yıl	DİKAB	Lisans	Uzman Öğretmen	Evet
Ö2	K	1-10 yıl	Biyoloji	Yüksek Lisans	Öğretmen	Evet
Ö3	E	21-30 yıl	Görsel Sanatlar	Yüksek Lisans	Başöğretmen	Hayır
Ö4	E	1-10 yıl	İngilizce	Lisans	Öğretmen	Hayır
Ö5	E	11-20 yıl	Coğrafya	Yüksek Lisans	Uzman Öğretmen	Evet
Ö6	K	1-10 yıl	Matematik	Lisans	Öğretmen	Evet
Ö7	E	1-10 yıl	Matematik	Lisans	Öğretmen	Evet
Ö8	K	1-10 yıl	İngilizce	Lisans	Öğretmen	Hayır

Ö9	E	21-30 yıl	Tarih	Lisans	Başöğretmen	Evet
Ö10	K	1-10 yıl	Biyoloji	Yüksek Lisans	Öğretmen	Evet

Veri toplama araçları

Araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış bir görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken, araştırmanın cevaplamak istediği sorulara yönelik açık uçlu ve sonda sorular oluşturulmuştur. Tüknüklü (2000) çalışmasında, yarı yapılandırılmış görüşme formlarının, araştırma yapan kişiye esneklik kazandırarak farklı alternatifler sunma amacı taşıdığına dikkat çekmektedir. Araştırma sorularının, araştırma amacına uygunluğunun belirlenebilmesi için kapsam geçerliği ve dil açısından uyumluluğun sağlanması amacıyla iki alan uzmanı ve bir dil uzmanından destek alınmıştır. Ayrıca, temel sorular ile sonda soruların anlaşılabilirliğini ve kullanılan ifadelerin katılımcılara uygunluğunu test etmek amacıyla, araştırmaya dâhil edilmeyen üç farklı öğretmenle pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda elde edilen geri bildirimler ışığında, gerekli düzenlemeler yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formuna son şekli verilmiştir. Çalışmanın ana sorusu TYMMÖP hakkında öğretmen görüşleri nelerdir? Araştırmanın amacına uygun olarak görüşme formunda yer alan sorular ise şu şekildedir:

1. Sonuç yerine süreç odaklı ölçme sistemi hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
2. Beceri odaklı yaklaşımın, sınav temelli ölçme sistemine katkıları hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
3. Velilere yönelik hazırlanan bilgilendirme kılavuzlarının öğrencilerinin eğitim süreçlerine aktif katılım sağlayacağı konusundaki görüşleriniz nelerdir?
4. TYMMÖP'nin öğrencilere sağlayacağı katkılar konusundaki görüşleriniz nelerdir?

Veri toplama süreci

Araştırmaya katılım, katılımcıların tamamen gönüllü olmaları temelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın uygulanabilmesi için, İstanbul Gedik Üniversitesinden 07.04.2025 tarihli ve E-56365223-050.04-2025.137548.84 sayısı ile etik komisyon izni alınmıştır. Katılımcılara, araştırma süresince elde edilen verilerin yalnızca bu çalışmada kullanılacağı ve kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı belirtilerek gönüllü katılım formu imzalatılmıştır. Odak grup görüşmesi, araştırmacı tarafından doğrudan yürütülmüş ve katılımcılardan yazılı izin alınarak kayıt altına alınmıştır. Odak grup görüşmesi, araştırma kapsamında bazı benzer özelliklere sahip 4-12 arasındaki katılımcı ve moderatör eşliğinde, katılımcı kişilerin düşüncelerini rahatlıkla ifade edebileceği bir ortam oluşturularak veri toplamanın amaçlandığı bir tekniktir (Gülcan, 2021). Toplam 1 saat 26 dakika 11 saniye süren bu odak grup görüşmesi, katılımcıların kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri amacıyla okul ortamında, boş bir sınıfta gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın son aşamasında, elde edilen ses kayıtlarının dökümü hazırlanarak analiz için hazır hale getirilmiştir.

Veri analizi

Nitel verinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi; nesnel, ölçülebilir, doğrulanabilir olan bilgiye ulaşmak amacıyla doküman, metin başta olmak üzere pek çok farklı materyali belli kurallar dâhilinde analiz etmeyi sağlayan bir tekniktir (Metin & Ünal, 2022). Katılımcıların TYMMÖP hakkındaki görüşleri, alan yazınla uyumlu olarak belirlenen temalar doğrultusunda incelenmiştir. Bu süreçte, katılımcıların görüşleri dikkatlice okunmuş, görüşme verileri düzenlenmiş, anlamlı veri birimleri tespit edilmiş ve bu veriler kodlanmıştır.

Ayrıca, taslak temalar oluşturulmuş ve bu temalara uygun şekilde kodlar düzenlenmiştir. Taslak temalar gözden geçirilerek kesinleştirilmiş, temalar arasındaki ilişkiler belirlenmiş ve araştırma soruları doğrultusunda yapılandırılmıştır. Kodlar ilgili temalar çerçevesinde betimlenmiştir. Bulgular, doğrudan alıntılarla desteklenmiş, örneklerle zenginleştirilmiş ve bulgular görsel öğelerle ifade edilmiştir. Öğretmenlerin TYMMÖP'ye ilişkin görüşleri, belirli kodların oluşturulmasına imkân verecek şekilde düzenlenmiş; benzer görüşleri yansıtan kodlar, ilgili temaların yer aldığı sütunlara yerleştirilmiştir.

Bu araştırmada, odak grup görüşmelerinden elde edilen verilere yönelik güvenirlik analizi yapılmıştır. Temalar doğrultusunda gruplandırılan kodlar, üç farklı alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Uzman değerlendirmeleri sonucunda, uzmanlar arasındaki görüş birliği ve farklılıklar tespit edilmiş ve uyum yüzdesi hesaplanmıştır. Alan yazında “kodlama güvenilirliği” olarak adlandırılan bu süreçte, Miles ve Huberman'ın (1994)  nerdiği ve Δ (güvenirlik katsayısı) = $C / (C + d)$ ( zerinde uzlaşı sağlanan konu veya terim sayısı) $\div$ ($C + d$ ( zerinde uzlaşı sağlanamayan konu veya terim sayısı)) $\times 100$ formülü kullanılmıştır (Baltacı, 2017). Bu formül aracılığıyla uzmanlar arası uzlaşma yüzdesi hesaplanmıştır. Araştırmacılar ve uzmanlar arasındaki genel uyum oranı %91 olarak belirlenmiştir. Miles ve Huberman (1994) tarafından ifade edilen %80'nin üzerindeki uzlaşma oranı, güvenilirliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Nitel araştırmalarda i  geçerliliğin sağlanması, araştırmacının veri toplama, analiz etme ve yorumlama sürecindeki tutarlılığına bağlıdır. Ayrıca, bu tutarlılığın nasıl sağlandığının da açık bir şekilde ifade edilmesi beklenir. I  geçerliliği temin etmek amacıyla uzun süreli etkileşim, derinlemesine veri toplama, çeşitliliğin artırılması, uzman görüşüne başvurma ve katılımcı onayı gibi çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Yıldırım & şimşek, 2016, ss. 270-271). Bu araştırmada, i  geçerliliğin sağlanması için yapılan görüşmeler, katılımcıların TYMMÖP'yi kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmelerine olanak tanıyacak derinlikte yürütülmüştür. Görüşme öncesinde katılımcılar, TYMMÖP hakkında bilgilendirilmiş olup, bu sayede  ğretmenlerin TYMMÖP'ye dair görüşlerini alan yazınla tutarlı bir biçimde açıklama fırsatı bulmaları hedeflenmiştir. Elde edilen verilerin güvenilirliğini artırmak amacıyla, veriler sürekli olarak alan yazın ile karşılaştırılarak tutarlılıkları denetlenmiştir.

Bu araştırmada, TYMMÖP uygulamalarına ilişkin görüşlerin çeşitliliğini sağlamak amacıyla katılımcılar farklı branşlardan seçilmiştir. Ayrıca, çeşitli bakış açılarını ortaya çıkarabilmek için etkileşim temelli odak grup görüşmeleri düzenlenmiştir. I  geçerliliğin sağlanması amacıyla uzman görüşlerine de başvurulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması, verinin analizi ve yorumlanmasında alanında uzman kişilerden geri bildirim alınmıştır. Araştırmacı yanlılığını azaltmak ve veri inandırıcılığını artırmak için bulgular, doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Nitel araştırmalarda dış geçerliliğin sağlanması için uygulanan yöntemlerden biri, araştırmacının kendi yorumunu katmadan verilere sadık kalarak sonuçları aktarmasıdır. Bu yönteme “ayrıntılı betimleme” denir (Yıldırım & şimşek, 2016, s.277). Bu çalışmada, araştırmanın tüm aşamaları ayrıntılı biçimde ortaya konulmuş; yarı yapılandırılmış görüşme formunun oluşturulması, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması süreçleri özenle yürütülmüştür. Süreç, anlaşılır ve detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmacının bulgulara dayalı yaptığı yorumlar, doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Ayrıntılı betimleme yöntemi kullanılarak, okuyucunun verilerin toplandığı ortamı zihninde canlandırması ve kendi bağlamına ilişkin olası sonuçları daha rahat öngörebilmesi sağlanmıştır. Bu betimleme, ayrıca okuyucuya kendi sonuçlarına ulaşma ve yorum yapma fırsatı sunmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Bu araştırmada TYMMÖP çerçevesinde geliştirilen süreç odaklı  l me sistemi, beceri temelli yaklaşım ve veli bilgilendirme kılavuzları gibi uygulamaların  ğrenci gelişimine ve eğitim süreçlerine etkilerine ilişkin  ğretmen görüşlerine göre incelendiği bu araştırmadan elde edilen bulgular tema, kod ve frekans değerlerini içerecek şekilde tablolar halinde sunulmuştur. Süreç odaklı  l me sistemine ilişkin  ğretmen görüşleri Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 6. TYMMÖP'nin  l me Sistemine İlişkin Bulgular

Tema	Kod	f
Süreç odaklı yaklaşım	Daha anlamlı	1
	öğrenmede etkili	3
	Etkinlikler fazla, ders s�resi kısa	1
	Ders saatinin artırılması	1
	Etkinliklerin azaltılması	1
	öğrenciyi aktif izleme olanağı tanınması	3
	�ğrenci gelişimine katkı sağlama	2
	�ğrenci katılımı	3
	Yaratıcılığı artırma	1

Başarıyı artırma	1
Sorumluluk duygusunu geliştirme	3
Toplam	20

Tablo 6’da görüldüğü gibi katılımcılar *süreç odaklı yaklaşım* teması altında görüşlerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“...Okullarımızda öğretmenler, oldukça değerli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Ancak, değerlendirme sadece bir sınavla yapıldığında, beklenen sonuçlar elde edilemeyebilir. Asıl önemli olan, süreç boyunca gerçekleştirilen faaliyetlerin ve öğrencinin gelişim düzeyinin doğru bir şekilde belirlenmesidir. Buna “durum değerlendirmesi” adı verilir ve bu tür bir değerlendirme, bizim için çok daha anlamlıdır.” (Ö1)

“Süreç odaklı eğitim öğrenci açısından çok daha etkili ancak kalabalık sınıflarda yeterince uygulanamadığı görünüyor. Hem etkinliklerin yoğun olması hem de ders süresinin az olması bu süreci olumsuz etkiliyor. Ders saatinin artırılması ve ya etkinlik sayısının azaltılması daha verimli olur diye düşünüyorum.” (Ö2)

“Öğrencilerin bilgi ve becerilerindeki gelişimin aktif bir şekilde izlenmesi açısından yararlı olduğu kanısındayım. Değerlendirmelerin yalnızca sınav sonuçlarına endekslenmemesi, öğrencilerin gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır.” (Ö3)

“Öğrencin eğitime daha fazla katılır, başarı artar. Çünkü sürekli takip olur.” (Ö5)

“Bireysel olarak öğrencinin yeteneklerini açığa çıkarıp, sadece sınav anını değil, öğrenmeyi anlamlandıran, eğitim süresi boyunca aktif olmasını sağlayan, yaratıcılığını artıran bir sistem olduğunu düşünüyorum.” (Ö7)

“Sonuç yerine süreç odaklı değerlendirmenin öğrencinin yararına olan bir sistem olduğunu düşünüyorum. Öğrencinin tüm başarısını, eğitim aldığı tüm bir periyodu tek bir sınava sığdırmanın çok da adil olmadığı kanaatindeyim. ...Süreç odaklı öğrenme öğrenciyi daha da rahatlatacağı için başarı yüzdesi muhakkak artacaktır ve daha doğru sonuçlar alınacaktır diye düşünüyorum.” (Ö7)

“Eğitim öğretim sürecinde öğrencinin aktif, öğretmenin ise rol model olmasını ve süreci olumlu yönetmesi gerektiğini düşünüyorum. Aynı zamanda aktif olan öğrencinin sorumluluk duygusu gelişmektedir” (Ö9)

“Gelişimi teşvik eder. Uzun vadeli başarı sağlar. Motivasyonu artırır. Fakat ölçmesi daha zordur.” (Ö10)

Katılımcı öğretmenlerin ifadelerine göre süreç odaklı ölçme-değerlendirme sistemi, öğrencinin öğrenme sürecine aktif katılımını teşvik eden, bireysel gelişim düzeyini izlemeye imkân tanıyan ve öğrenmenin kalıcılığını destekleyen bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bazı öğretmenler sürecin uygulanabilirliğine ilişkin yapısal sorunlara da dikkat çekmiştir. Kalabalık sınıflar, ders saatlerinin yetersizliği ve etkinlik yoğunluğu gibi faktörlerin sürecin verimliliğini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir.

Beceri odaklı yaklaşımın süreç odaklı ölçme sistemine katkıları hakkındaki öğretmen görüşleri Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Beceri Odaklı Yaklaşımın Sınav Temelli Ölçmeye Katkılarına İlişkin Bulgular

Tema	Kod	F
Beceri odaklı yaklaşımın sınav temelli ölçme sistemine katkıları	Kalabalık sınıflarda dezavantaj durum oluşturma	1
	Farklı öğrenme tarzlarını ele alması	1
	Farklı yetenekleri dikkate alması	1
	Sınav stresinden kaynaklı baskıyı azaltma	2
	Zaman baskısından kaynaklı stresi azaltma	1
	Öğrencileri hayata hazırlama	5
	Çift yönlü etkileşim	3
	Üst düzey düşünme becerilerini geliştirme	1
	Kalıcı öğrenme	2
	Hayata aktarım becerisini geliştirme	5
	Toplam	22

Tablo 7’de görüldüğü gibi katılımcılara *beceri odaklı yaklaşımın sınav temelli ölçme sistemine katkıları* teması altında görüşlerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“... Ancak kalabalık sınıflarda tüm öğrencilere aynı süre ayırlamadığı için bu durum sınavı da olumsuz etkiliyor. Değerlendirme yeterli düzeyde yapılamazsa başarıyı olumsuz etkiliyor. Yanlış öğrenmelerin önüne geçmek zor oluyor.” (Ö2)

“Bu yaklaşım öğrencilerin farklı öğrenme tarzlarını ve yeteneklerini dikkate alması bakımından son derece faydalıdır. Sınav stresi ve zaman baskısından kaynaklanan dezavantajları azaltmaya yardımcı olabilir. Diğer yandan öğrencilerin hayata daha hazırlıklı olmalarını sağlayabilir” (Ö3)

“...Bu da çift yönlü eğitimi beraberinde getirir. Hem öğrenme hem de pratik yapmayı ortaya koyar.” (Ö5)

“Beceri odaklı yaklaşım öğrencinin ezber yerine analiz etme, problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcılık becerilerini destekler. Öğrencinin öğrendiği bilgiyi gerçek hayat senaryosuna aktarması kolaylaşır. Ayrıca öğrenci öğrenme yetersizliklerine anında dönüt aldığı ve çözüm ürettiği için kalıcı ve çözüm odaklı öğrenme sağlanır. Bu da sınav temelli ölçmede başarıyı artırır. Fakat sınav temelli ölçme değerlendirme sistemlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.” (Ö6)

“Beceri odaklı yaklaşımda öğrenci öğrenme yetersizliklerine anında dönüt aldığı için kalıcı öğrenmesi güçlenir. Bu da sınav temelli ölçmede başarıyı artırır.” (Ö7)

“Beceri odaklı yaklaşım sayesinde öğrencilere aktarılması hedeflenen bilgilerin işlenişini, bu bilgileri hayata geçirmenin katkılarını görebiliriz. Bu sayede öğrenilen bilgiler artık öğrenci için daha kalıcı hale gelecektir diye düşünüyorum.” (Ö8)

“Beceri odaklı yaklaşım sadece sonucu değil süreci de değerlendirmemizi içerir. Bu yönüyle önemlidir. Öğrenciye öğrendiklerini uygulama imkânı sağlamaktadır.” (Ö9)

Öğrenme sürecini daha etkin hale getirir. Sınav kaygısı azalır. Uygulamalı ve proje tabanlı değerlendirmeyi teşvik eder.” (Ö10)

Katılımcıların ifadelerine göre kalabalık sınıflarda her öğrenciye yeterli bireysel zaman ayırlamaması, ölçme ve değerlendirme süreçlerini olumsuz etkilemekte, bu durum da öğrencilerin başarı düzeylerine yansımaktadır. Bu bağlamda, beceri temelli yaklaşımın öğrencilerin farklı öğrenme stillerini ve bireysel özelliklerini dikkate alması bakımından daha kapsayıcı ve etkili bir yöntem olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yaklaşımın, sınav stresi ve zaman baskısından kaynaklanan dezavantajları azaltmaya yardımcı olabileceği, öğrencilerin hayata daha hazırlıklı bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayabileceği ifade edilmiştir. Veli bilgilendirme kılavuzlarının öğrencilerin eğitim süreçlerine aktif katılım sağlamasına yönelik öğretmen görüşleri Tablo 8’de yer almaktadır:

Tablo 8. Veli Bilgilendirme Kılavuzlarının Öğrenci Katılımına Katkısına Dair Görüşlere İlişkin Bulgular

Tema	Kod	F
Veli Bilgilendirme Kılavuzlarının Öğrenci Katılımına Etkisi	Öğrenci üzerindeki baskıyı azaltma	2
	Derslere aktif katılımı destekleme	2
	Öğrencileri kıyaslamayı engellemesi	1
	Değerler konusunda öğrenciyi duyarlı hale getirme	1
	Öğrencinin edindiği becerilerini takip etme	1
	Öğrenci başarısını destekleme	2
	Öğrenci eksikliklerini takip etme	4
	Öğretmen-veli işbirliğini geliştirme	1
	Öğrencide motivasyon artışını sağlama	1
	Veliyi sorumlulukları hakkında bilgilendirme	1
	Toplam	16

Tablo 8’de görüldüğü gibi katılımcılar *veli bilgilendirme kılavuzlarının öğrenci katılımına etkisi* teması altında görüşlerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Velilerin sürece dâhil edilmesi, eğitim sisteminden ve neler yapıldığından bilgi sahibi olmaları öğrenci üzerindeki baskıyı azaltır. Öğrencilerin başka öğrencilerle kıyaslanmasının önüne geçer. Dolayısıyla öğrenci aktif katılım konusunda cesaret bulur.” (Ö2)

“Özellikle eğitim sürecinin yalnızca sınıf içinde değil, evde ve toplum içinde de devam ettiği düşünüldüğünde, velilerin bu sürece dâhil edilmesi önemli faydalar sağlar. Kılavuzlar, velilerin farkındalığını ve süreçlere etkin katılımını artırabilir.” (Ö3)

“Daha güncel ve zamanı yakalayan eğitim sistemidir. Eğitim sürecini olumlu etkileyecektir. Öğrenciyi değerler konusunda daha duyarlı hale getirecektir.” (Ö5)

“Veli bilgilendirme kılavuzları sayesinde veliler öğrencinin eğitim sürecindeki eksikliklerini ya da edindiği becerilerini takip edip öğrenciye bu süreçte eksiklerini gidermeye destek olunması gereken noktaları bilir. Veli süreçten haberdar olduğu için öğretmen-veli işbirliğine ise daha çok katkı sağlar.” (Ö6)

“Öğrencilerin eğitim sürecindeki eksikliklerini ya da becerilerini takip edip, öğrenciye destek olunması gereken noktaları bilir. Okul dışı etkenlerin de öğrencinin motivasyonuna etkisinde takipte olur.” (Ö7)

“Velilere yönelik hazırlanan bilgilendirme kılavuzlarını gözlemlediğimde, aslında öğrencilerin eğitim süreçlerinde onların da birçok sorumluluğa sahip olduğunu görmekteyim. Tabii ki öğrencinin eğitim sürecine yansıtacak olan bu sorumluluğun yerine getirilmesi tek bir kılavuz ile sağlanabilir mi emin değilim. Öğrencilerinin eğitim sorumluluklarını tamamen alamayan öğrenci velilerinin yine her şeyi okuldan bekleme tavrının devamı söz konusu olacaktır.” (Ö8)

“Bilinçli bir veli bilinçli bir neslin yetişmesi için elzemdir. Bu sebeple süreci ve öğrenciyi takip eden, öğretmenlere köstek değil destek olabilecek veliler her zaman eğitim öğretimin ayrılmaz bir parçasıdır.” (Ö9)

“Akademik gelişmeleri desteklemek, okul ile daha güçlü bir iş birliği sağlamak ve eğitime gizli bir şekilde dâhil olmalarını sağlamak açısından faydalıdır.” (Ö10)

Öğretmen görüşlerine göre velilerin sürece bilinçli şekilde dâhil edilmesi, yalnızca öğrencinin akademik başarısını değil, aynı zamanda motivasyonunu, öz güvenini ve aktif katılımını da desteklemektedir. Veli bilgilendirme kılavuzları, velilerin farkındalığını artırarak öğretmen-veli iş birliğini güçlendirmekte ve öğrencilerin eksikliklerinin daha erken fark edilmesini sağlamaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Programı’nın öğrencilere sağlayacağı katkılara yönelik öğretmen görüşleri Tablo 9’da yer almaktadır:

Tablo 9. Öğrencilere Sağlayacağı Katkılar Konusundaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tema	Kod	F
Beklenen Katkılar	Bireysel farklılıkları dikkate alma	1
	Konu etkinlikleri düzenleme	1
	Öğrenci sayısı farklılıklarının gözetilme gereği	2
	Öğrenci kapasitesindeki farklılık	1
	Beceri gelişimi	1
	Bireysel potansiyelin keşfi	2
	Değer ve etik eğitimi	2
	Dijital uyum	2
	Bilgi ve beceriyi harmanlama	1
	Öz değerlendirme imkânı sunma	1
	Etkin ve anlamlı öğrenme	3
	Öğrenci gelişimini destekleme	1
	Zihinsel gelişimi destekleme	1
	Bedensel gelişimi destekleme	1
	Duygusal gelişimi destekleme	1
	Öğrenmeyi kalıcı kılma	3
	Toplam	24

Tablo 9’da görüldüğü gibi katılımcılar *beklenen katkılar* teması altında görüşlerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Beceri gelişimi, bireysel potansiyelin keşfi, değer ve etik eğitimi, dijital uyum konularında yetkinlik kazandırmayı sağlayabilir.” (Ö1)

“Bireysel farklılıklar dikkate alınıp, sürece öğrencinin dâhil edilmesi olumlu etki yaratır. Ancak konular ve etkinlikler konusunda bir düzenleme yapılması daha iyi olur. Çünkü her okulun mevcudu ve öğrenci kapasitesinin aynı olmaması modelin etkinliğini ortaya çıkarmada yetersiz kalıyor.” (Ö2)

“Bilgi ve beceriyi harmanlama, milli ve evrensel değerleri sahiplenme, teknoloji ve dijital çağa uyum ayrıca uygulama ve deneyimsel öğrenme yeteneklerini geliştirmede katkı sağlayacaktır.” (Ö6)

“Öğrencilere öz değerlendirme imkânı verir. Öğrenmeyi keşfettiği için kalıcı kılar.” (Ö7)

“Kitap içeriğindeki etkinlik sayısı azaltılabilirse zaman daha etkili kullanılabilir. Maarif modelinde 9. Sınıf Tarih dersi 2 ders saati ile sınırlandırılmayarak en iyi ihtimalle 3 ya da 4 ders saati olarak planlandığında öğrenci katılımı daha yüksek düzeyde olacaktır. Böylelikle öğrenciler hem sürece hem sonuca yönelik TYMMÖP’nin en etkin üyesi olacaklardır. Bir diğer nokta sınıfların kalabalık oluşudur. Bu noktada gerekli çalışmaların yapılması verimi artıracaktır.” (Ö9)

“Öğrenci merkezli, beceri ve etkinlik temelli yaklaşım ile değerler eğitimi odaklı yapısı, öğrencilerin yalnızca zihnin gelişimlerini değil, aynı zamanda beden ve duygusal yönden gelişimlerini de destekleyecektir.” (Ö10)

Katılımcıların ortak vurgusu, modelin bireysel farklılıkları gözetmesi, öğrenciyi sürece aktif şekilde dâhil etmesi ve bilgi ile beceriyi harmanlayarak kalıcı öğrenmeyi teşvik etmesidir. Özellikle öz değerlendirme, deneyimsel öğrenme, dijital uyum ve etik-değer eğitimi gibi alanlarda öğrenci gelişimini desteklemesi, modelin bütüncül yapısını ortaya koymaktadır. Ancak bazı öğretmenler, uygulamaya dair yapısal sınırlamalara dikkat çekmiştir. Kalabalık sınıflar, ders saati yetersizliği ve etkinlik yoğunluğu gibi unsurlar, modelin potansiyelini tam olarak ortaya koymada engel oluşturmaktadır. Bu nedenle içerik yoğunluğunun azaltılması ve fiziksel-işlevsel koşulların iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

TYMMÖP çerçevesinde geliştirilen süreç odaklı ölçme sistemi, beceri temelli yaklaşım ve veli bilgilendirme kılavuzları gibi uygulamaların öğrenci gelişimine ve eğitim süreçlerine etkilerine ilişkin öğretmen görüşlerinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Süreç odaklı ölçme sistemi teması altında katılımcılar öğrenmede anlamlı olduğu, öğrenciyi aktif olarak izleme olanağı sunduğu, öğrenci katılımı sağladığı ve öğrenciyi sorumluluk duygusu geliştirmeye katkıda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Süreç odaklı ölçme sistemi; öğrencinin öğrenme sürecine etkin katılımını teşvik etmesi, anlamlı öğrenmeyi desteklemesi, izleme imkânı sunması ve öğrencide sorumluluk bilincinin gelişimine katkı sağlaması bakımından etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Bir araştırma bulgusu, TYMMÖP’nin öğrenciyi aktifleştirdiğini, sorumluluk bilinci kazandırdığını ifade etmektedir (Uygun & Akgül, 2024). Bir başka araştırma bulgusuna göre TYMMÖP, tüm öğrencilerin potansiyellerini en üst seviye çıkaracak kapsayıcı bir program olma özelliğini taşımaktadır (Temur, 2025). Araştırmalar süreç odaklı ölçme ve değerlendirmenin öğretme ve öğrenme sürecine destek veren (Çepni, 2007; Gipps & Stobart, 2003), öğreten ve öğrenenin süreçte aktif olduğunu belirtmektedir (Black & William, 2010). Araştırma bulguları, mevcut araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir.

Beceri odaklı yaklaşımın sınav temelli ölçme sistemine katkıları teması hakkında katılımcılar öğrencileri hayata hazırlamada, çift yönlü etkileşim sağlamada, hayata aktarım becerisini geliştirmede katkılar sunduğunu ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular, beceri odaklı yaklaşımların sınav temelli ölçme sistemlerinde öğrenci merkezli ve yaşamla bağlantılı öğrenme süreçlerinin güçlendirilmesine katkı sunduğunu göstermektedir. Bir araştırma bulgusu, sınav kaygısından uzak olmanın verimli bir öğrenme gerçekleştirmeye katkı sunacağı şeklindedir (Uygun & Akgül, 2024). Başka bir araştırma bulgusu TYMMÖP’nin beceri ve süreç değerlendirme sistemine göre kurgulanmaya çalışıldığı, merkezi olarak yapılan ortaöğretime ve yükseköğretime geçiş sınavlarının süreç değerlendirme sisteminden çok farklı olduğunu şeklindedir. Bu durumun öğrenci, öğretmen ve velilerde kaygıya neden olduğu ifade edilmiştir (Küçük & Kurt, 2025). Araştırma bulguları, mevcut araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir.

Veli bilgilendirme kılavuzlarının öğrenci katılımına etkisi teması altında katılımcılar öğrenci üzerindeki baskıyı azalttığı, derslere aktif katılımı sağladığı, öğrenci başarısını desteklediği, öğrenci eksikliklerini takip etme açısından katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Araştırma sonuçları, veli bilgilendirme kılavuzlarının öğrenci katılımını artırarak akademik başarının desteklenmesinde, öğrenme sürecine yönelik baskının azaltılmasında ve öğrenci gelişiminin daha etkin izlenmesinde önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bir araştırma bulgusu, veli bilgilendirme kılavuzlarının öğrenmeyi eğlenceli hale getirirken aynı zamanda ailelerin eğitim sürecine daha bilinçli bir şekilde yaklaştığını böylece eğitim sürecindeki rollerini pekiştirdiğini ifade etmektedir (Kaya & Uyanık Aktulun, 2024). Araştırma bulguları, mevcut araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir. Başka bir araştırma bulgusu, velilere yönelik yapılan bilgilendirme çalışmalarının yetersiz olduğunu ifade ederek (Küçük & Kurt, 2025) farklı bir araştırma bulgusuna ulaşmıştır.

Beklenen Katkılar teması altında katılımcılar bireysel potansiyelin keşfi, değer ve etik eğitimi, dijital uyum sağlamada, etkin ve anlamlı öğrenmede, öğrenmeyi kalıcı hale getirmede katkılar sağlayacağını ifade etmişlerdir. Bulgular, beklenen katkıların öğrencinin bireysel potansiyelini açığa çıkarmaya, değer ve etik gelişimini desteklemeye, dijital yeterlik kazandırmaya ve kalıcı, anlamlı öğrenme süreçlerini yapılandırmaya yönelik önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Bir araştırma bulgusu, TYMMÖP'nin öğrenci başarısını artırma ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirme potansiyeline sahip olma özelliği taşıdığını ifade etmektedir (Duyul, Duyul, Kesman & Kesman, 2025). Başka bir araştırma bulgusu, katılımcı görüşlerine göre TYMMÖP'nin bilgi, beceri, eğilim ve değerleri bütüncül olarak geliştirdiği şeklindedir (Karataş, 2025). Yapılan bir başka çalışmada ise TYMMÖP'nin değer odaklı olduğu, teknolojik ürünlerin etkin kullanımına olanak sağlayan bir yapıda düzenlendiği belirtilmiştir (Uygun & Akgül, 2024; Yıldırım & Çalışkan, 2024). Araştırma bulguları, mevcut araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir. Başka bir çalışmada ise katılımcılar TYMMÖP hazırlanırken kendi görüşlerinin alınmadığı, müfredatın aceleye geldiğini, çok hızlı uygulamaya konulduğunu ifade ederek (Akpınar, Özer, Oral & Köksalan, 2024; Uygun & Akgül, 2024) farklı bir araştırma bulgusuna ulaşmışlardır.

Araştırma bulguları resmi Anadolu Lisesinde görev yapan öğretmen görüşleri ile sınırlıdır. Diğer okul türlerindeki öğretmen görüşlerinin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. TYMMÖP'de yer alan veli bilgilendirme kılavuzlarının işlevselliğine dair veli görüşlerinin alınmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Süreç içerisinde özellikle alınan kararlardan etkilenen taraf olmaları ve kararların uygulanabilirliğinin artırılması için Liselere Geçiş Sınavına (LGS) girecek olan 8.sınıf ve Yükseköğretim Kurumları Sınavına (YKS) girecek olan 12.sınıf öğrencilerinin de görüşleri alınabilir.

Öğretmenlerin alacağı hizmet içi eğitim seminerlerinin TYMMÖP'nin uygulama detaylarına hâkim olunması amacıyla sıklıkla düzenlenmesi önerilebilir. Okul müdürlerinin TYMMÖP konusunda öğretmenlere rehberlik etmelerine olanak sağlayacak toplantılara düzenli olarak yer verilebilir, bu durum bir programlama ile yapılabilir. Toplantılarda dile getirilen hususlar raporlaştırılarak izleme ve değerlendirme uygulamaları kapsamında TYMMÖP'ye katkıda bulunacak şekilde değerlendirilebilir. İyi uygulama örneklerine yer verilerek bu uygulamaların yaygınlaştırılması sağlanabilir. Öğrenci ve öğretmenlerin kaygısını gidermek amacıyla süreç odaklı değerlendirme sisteminin LGS ve YKS ile entegre edilmesi ve bu konuda paydaşların bilgilendirilmesi sağlanabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, bizzat araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için İstanbul Gedik Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 07.04.2025 tarihli ve E-56365223-050.04-2025.137548.84 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Akpınar, B., Özer, B., Oral, B., & Köksalan, B. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin program geliştirme ve felsefi düzleminden analizi. *EKEV Akademi Dergisi*(99), 59-73. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1489135>
- Aksoy, G., & Taşkın, G. (2019). Öğretim programlarının değişmesini etkileyen faktörlerin, sosyal bilgiler ve fen bilimleri müfredatlarını etkileme boyutu. *Millî Eğitim*, 48 (224), 75-99.
- Arslankara, V. B., & Arslankara, E. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin felsefi temelleri: Ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik bakış açılarından bir değerlendirme. *İstanbul Eğitim Dergisi*, 1(1), 121-145. <https://doi.org/10.71270/istanbulegitim.istj.1557889>.
- Ateş, H. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde bahsedilen öğrenci profili “yetkin ve erdemli insan”’a ulaşmanın yolu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(71), <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.77101>
- Aydoğmuş, A., & Coşkun-Keskin, S. (2012). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin süreç odaklı ölçme ve değerlendirme araçlarını kullanma durumları: İstanbul ili örneği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 110-123. <https://doi.org/10.17860/efd.84220>
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Başol, G. (2019). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (6. Baskı). Pegem Akademi.
- Berk, Ş. & Özer, B. (2024). “Türkiye Yüzyılı” Maarif Modeli (TYMM) öğretim programlarına ilişkin düşünceler. *Journal of History School*, 73, 3241-3256.
- Black, P., & Wiliam, D. (2010). Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. *Phi Delta Kappan*, 92(1), 81-90. <https://doi.org/10.1177/003172171009200119>.
- Bushell, G. (2006). Moderation of peer assessment in group projects. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(1), 91–108. doi:10.1080/02602930500262395.
- Chalkiadaki, A. (2018). A systematic literature review of 21st century skills and competencies in primary education. *International Journal of Instruction*, 11(3), 1-16. <https://doi.org/10.12973/iji.2018.1131a>.
- Çepni, S. (2007). *Performans Değerlendirmesi*. E. Karip (Ed.) *Ölçme ve Değerlendirme içinde* (193-239), PegemA Yayıncılık, Ankara.
- Çokluk, O., Yılmaz, K., & Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107.
- Demirel, O. (2024). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya*. Pegem Yayıncılık.
- Duyul, S., Duyul, Y., Kesman, M., & Kesman, M. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli konusunda öğretmen görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 5(3), 20262. <https://uleder.com/index.php/uleder/article/view/562>.
- Edmonds, W. A., & Kennedy, T. D. (2017). Phenomenological perspective. In an applied guide to research design: Quantitative, qualitative, and mixed method. USA: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781071802779>.
- Gipps, C., & G. Stobart. (2003). Alternative assessment. T. Kellaghan and D.L. Stufflebeam, (Ed.), In International handbook of evaluation, 549–76. Kluwer Academic Publishers.
- Göçer, A., Arslan, S., & Çaylı, C. (2017). Türkçe eğitiminde öğrenci gelişim durumunun belirlenmesinde süreç temelli tamamlayıcı ölçme değerlendirme yöntem ve araçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(28), 263-292.
- Göker, S. D. (2015). Denetim sürecinde öğretmen öğrenmesi için geliştirici bir geribildirim modeli. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 817-826.
- Gülcan, C. (2021). Nitel bir veri toplama aracı: Odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 4(2), 94-109.
- Karataş, İ. H.. (2024). Türkiye yüzyılı maarif modeli hakkında, *Alanyazın*, 5(1), 6-11.

- Karataş, F. (2025). Öğretmen adaylarının gözüyle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM): Değerlendirme raporlarının tematik analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(2), 1068-1087.
- Kaş, B., & Işık, S. (2021). Çeviri öğretiminde ölçme ve değerlendirme yaklaşımları: ürün odaklı değerlendirme ve süreç odaklı değerlendirme. (Uluslararası Dil ve Çeviribilim Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı içinde (Aralık, 2021 Selçuk Üniversitesi), (O. Köksal, Ed.), ss.19-28. Erişim tarihi: 22.03.2025.
- Kaya, Ü. Ü., & Uyanık Aktulun, Ö. (2024). The expanding perspective of parental involvement in early childhood education: The Türkiye Century Maarif Model. (1. International Transylvania Scientific Researches and Innovation Congress, (14-15, December 2024 Romania). <https://www.wosconkongreleri.com/> Erişim tarihi: 19. 03. 2025.
- Kılcan, T. (2021). Yeni nesil matematik sorularına ilişkin tutum ölçeği geliştirme: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Anadolu Kültür Araştırmaları Dergisi (JANCR)*, 5 (2), 170–180. <https://ankad.org/index.php/ankad/article/view/113>.
- Kösterelioğlu, İ., & Çelen, Ü. (2016). Öz değerlendirme yönteminin etkililiğinin değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 15(2). <https://doi.org/10.17051/io.2016.44304>.
- Küçük, Z. A., & Kurt, T. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin, eğitim reformlarının etkililiği bağlamında okul yöneticilerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Mükemmellik Arayışı Dergisi (USMAD)*, 8, 2-27.
- McMillian, J. H. (2007). *Classroom assessment principles and practice for effective instruction* (4 th Ed). Pearson/ Allyn & Bacon.
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024). Öğretim programları sıkça sorulan sorular. (<https://mufredat.meb.gov.tr/Default.aspx> Erişim tarihi: 19. 02. 2025).
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024). Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline genel bakış. (<https://tymm.meb.gov.tr/genel-bakis> Erişim tarihi: 07.03.2025).
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024a). Öğrenci profili: Yetkin ve erdemli insan (<https://tymm.meb.gov.tr/ogrenci-profil>) erişim tarihi: 03.08.2025).
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024b). Öğrenme kanıtları (ölçme ve değerlendirme). (<https://tymm.meb.gov.tr/olcme-degerlendirme> Erişim tarihi: 03. 08. 2025).
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024c). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları veli bilgilendirme kılavuzu. (<https://tymm.meb.gov.tr/upload/kilavuz/veli-kilavuzu.pdf> Erişim tarihi: 07.03. 2025).
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2. bs.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Özge Sağbaş, N. (2021). Türkiye’de öğretim programlarında politik eğitim yansımaları. (Mehmet Akif Sözer, Turgay Öntaş, Eds.), *Çocuklukta Politik Toplumsallaşma kitabı* içinde, ss. 153-175. Pegem Yayıncılık.
- Prawat, R. S. (1992). Teachers beliefs about teaching and learning: a constructivist perspective. *American Journal of Education*, 100(3), 354-393. <http://www.jstor.org/stable/1085493?origin=JSTOR-pdf> Erişim tarihi: 27.03.2025.
- Temur, S. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğretim programları ortak metninin kapsayıcı ölçme ve değerlendirme ilkeleri açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 1, 19-41.DOI: 10.15390/EB.2025.13988.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri [TDK] (2025). Kılavuz. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 22.03.2025.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.
- Uygun, K., & Akgül, G. (2024). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’ne ilişkin görüşleri. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 81-102.
- Ülçay, O. (2024). Türkiye yüzyılı maarif modeli değerlendirmesi. *Ulusal Eğitim, Toplum ve Dünya Dergisi*, 1(2), 70-75.

- Üredi, P. (2024). Öğretmen yetiştirme programlarına yön vermek üzere bütüncül ölçme ve değerlendirme uygulamalarının öğretim programlarında uygulanma düzeyleri. *International Journal of Education and New Approaches*, 7(1), 10-30. <https://doi.org/10.52974/jena.1497259>.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin.
- Yıldırım, Y., & Çalışkan, A. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin 21. yüzyıl insan profili açısından değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Education Sciences*, 13(26), 204-220 DOI: 10.55605/ejedus.1548121.
- Yurdakal, İ. H. (2024). Türkiye yüzyılı maarif modeli: 2024 ilkököl Türkçe dersi öğretim programının (1, 2, 3 ve 4. Sınıflar) incelenmesi. *Temel Eğitim*, 6(24), 76-88.
- Wiggins, G. (2011). A true test: Toward more authentic and equitable assessment. *Phi Delta Kappan*, 92(7), 81-93. <https://doi.org/10.1177/003172171109200721>.

EXTENDED SUMMARY

Türkiye has undergone substantial transformation and development in the field of education, taking significant steps towards establishing a modern, contemporary, and nationally rooted educational system. Within this context, the *Türkiye Century Maarif Model* has been implemented, aiming to enhance the quality of education through a student-centred approach. The model encompasses key components such as curriculum design, teacher roles, student expectations, and parental involvement. The curriculum is defined as “the systematic organisation of all learning experiences aimed at equipping individuals with the knowledge and skills associated with a particular subject, both within and outside the school environment” (Demirel, 2024). Curricula also determine learning objectives which outline the expected knowledge and skill levels students should attain at each grade level (Ministry of National Education [MoNE], 2024).

Since the proclamation of the Republic, curricula have been revised in the years 1924, 1926, 1936, 1948, 1968, 1998, 2005, 2009, 2017, and 2018 (Özge Sağbaşı, 2021). Human, physical, political, and social factors have all played a role in these periodic updates and modifications (Aksoy & Taşkın, 2019). In the 2024 implementation of the Türkiye Century Maarif Model, emphasis has been placed on the necessity of simplification. The model promotes an interactive and reciprocal relationship between knowledge and skills and is framed around the guiding question, “What should the student know?” (MoNE, 2024).

This study aims to explore the views of teachers working in an Anatolian High School regarding the assessment and evaluation practices introduced under the Türkiye Century Maarif Model and the anticipated contributions of the model to students and parents. A review of the literature reveals a dearth of empirical research concerning the Türkiye Century Maarif Model. Existing studies largely rely on document analysis—a qualitative research method (Arslankara & Arslankara, 2024; Karataş, 2024; Ülçay, 2024; Yurdakal, 2024)—while only a few address teachers’ perspectives at the curriculum level (Uygun & Akgül, 2024). No studies have been found that examine teachers’ perspectives on the model’s assessment practices and parental information guides in terms of their potential benefits for parents, indicating a notable gap in the literature.

The findings obtained through teacher perspectives are expected to guide senior officials of the Ministry of National Education, other educational stakeholders, and policy-making processes. Moreover, these findings are anticipated to serve as a valuable data source for future research. The Türkiye Century Maarif Model is a framework that integrates national and universal values, effectively utilises technology, and aspires to build an inclusive system. Aiming to address the shortcomings in the current education system, the model seeks to transform Turkish education to align with contemporary needs. In this regard, forthcoming research and implementation efforts will enhance the model’s effectiveness and contribute to sustainable success in education.

This research, which focuses on teachers’ perspectives regarding the assessment and evaluation components of the Türkiye Century Maarif Model and its potential contributions to students and parents, was conducted using a qualitative research approach. The study group comprised 10 teachers working in a public Anatolian High School in Ankara during the 2024–2025 academic year. Çokluk, Yılmaz, and Oğuz (2011) note that such a sample size is adequate for focus group interviews. Data were collected through a semi-structured interview form developed by the researcher. The form included open-ended and probing questions aligned with the study’s objectives. Türnüklü (2000) highlights that semi-structured interview forms provide researchers with flexibility and alternative avenues of inquiry.

Participation in the study was entirely voluntary. Ethical approval was obtained from Istanbul Gedik University on 07/04/2025 (Ref: E-56365223-050.04-2025.137548.84). Participants were asked to sign a consent form, ensuring that the data collected would be used solely for research purposes and that their identities would be kept confidential.

Content analysis was used to analyse the qualitative data. Teachers’ views regarding the Türkiye Century Maarif Model were examined in line with pre-defined themes drawn from the literature. During the analysis process, interview transcripts were carefully reviewed, organised, and meaningful data units were identified and coded. Draft themes were developed and refined; codes were then reorganised under these themes. Relationships among themes were established and structured according to the research questions. Codes and data were descriptively presented within the context of relevant themes. Findings were supported with direct quotations, enriched with examples, and visual elements were used where appropriate. Teachers’ views were categorised into codes that reflected shared opinions and were then grouped into thematic columns accordingly.

The study specifically targeted teachers working in Anatolian High Schools, selected on the basis that these schools incorporate both academic and socio-cultural elements, making them a balanced setting for evaluating the Türkiye Century Maarif Model. The semi-structured interview questions were directed to participants, and the data collected were categorised under relevant themes and coded to determine frequency values.

Under the theme of process-oriented assessment systems, participants stated that such systems contribute to meaningful learning, provide opportunities for active monitoring of students, promote student engagement, and support the development of a sense of responsibility. Process-oriented assessment is regarded as an effective method due to its capacity to encourage active participation in the learning process, facilitate meaningful learning, enable systematic monitoring, and foster the development of responsibility in students.

Regarding the theme of the contributions of a skill-based approach to exam-oriented assessment systems, participants indicated that such an approach supports students' preparation for real life, facilitates two-way interaction, and enhances the ability to transfer learning to real-life contexts. The findings suggest that skill-based approaches contribute to the strengthening of student-centred and life-related learning processes within exam-oriented assessment systems.

Under the theme of the impact of parental information guides on student participation, participants reported that these guides help to reduce pressure on students, promote active engagement in lessons, support academic achievement, and assist in tracking students' learning needs. The findings indicate that parental information guides serve as a valuable tool in enhancing student participation, supporting academic success, reducing pressure associated with the learning process, and enabling more effective monitoring of student development. Under the theme of expected contributions, participants stated that the model is anticipated to support the discovery of individual potential, provide value and ethics education, facilitate digital adaptation, promote effective and meaningful learning, and contribute to the permanence of learning. The findings reveal that the expected contributions offer significant opportunities for uncovering students' individual potential, supporting the development of values and ethical understanding, fostering digital competence, and structuring lasting and meaningful learning processes.

The findings of the study are limited to the perspectives of teachers working in a public Anatolian High School. There is a need to gather the views of teachers from other types of schools to broaden the scope of the research. In addition, it is important to obtain parents' perspectives regarding the functionality of the parental information guides included in the Türkiye Century Maarif Model Curriculum. In the course of the process, the opinions of 8th grade students preparing for the High School Entrance Examination and 12th grade students preparing for the Higher Education Institutions Examination may also be sought, particularly because they are directly affected by the decisions taken and in order to enhance the feasibility of these decisions. It is recommended that in-service training seminars for teachers be held frequently to ensure a comprehensive understanding of the implementation details of the Türkiye Century Maarif Model Curriculum. Furthermore, school principals could be encouraged to regularly organise meetings that enable them to provide guidance to teachers regarding the curriculum. These meetings could be systematically scheduled, and the issues raised during the sessions could be documented and evaluated within the framework of monitoring and assessment activities to contribute to the ongoing development of the Türkiye Century Maarif Model Curriculum.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİ İÇİN ÖZ-DÜZENLEYİCİ ÖĞRENME VE ÖĞRETİM ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI

TURKISH ADAPTATION OF THE SELF-REGULATED LEARNING AND TEACHING SCALE FOR PRESCHOOL TEACHERS

Yakup YILDIRIM

Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı

yakupyildirim1986@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5319-5487

Binnur YILDIRIM HACİİBRAHİMOĞLU

Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı

binnury@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5319-5487

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

29.06.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Okul Öncesi
Öğretmeni,
Öz-Düzenleyici
Öğrenme,
Öğretim Uygulaması,
Uyarlama,
Okul Öncesi
Çocuklar.

Keywords

Preschool Teachers,
Self-Regulated
Learning,
Teaching Practice,
Adaptation,
Preschool Children.

Bu çalışma, Bai ve Li (2024) tarafından geliştirilen "Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği"nin Türkçeye uyarlanmasını amaçlamış ve ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerini gerçekleştirmiştir. Öz-düzenleme becerileri, bireylerin öğrenme süreçlerini etkin şekilde yönetmesini sağlarken eğitimde kritik bir rol oynar. Özellikle okul öncesi eğitimde, öğretmenlerin bu becerilere sahip olması, çocukların yaşam boyu öğrenme kapasitelerini olumlu yönde etkileyebilir. Araştırma sürecinde veri, Türkiye'deki 234 okul öncesi öğretmeninden toplanmış ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile ölçeğin geçerli bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Model uyumu değerlendirildiğinde hem birinci düzey DFA hem de ikinci düzey DFA sonuçları, ölçeğin altı faktörlü yapısını desteklemiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinde McDonald Omega katsayısının yüksek bulunması, ölçeğin genel ve alt boyutlarının tutarlılığını doğrulamıştır. Çalışma, yalnızca söz konusu ölçeğin Türkçeye uyarlanmasıyla sınırlı kalmayıp öz-düzenleme becerilerinin Türkiye bağlamında eğitim politikalarına ve öğretmen yetiştirme programlarına entegrasyonu için önemli bir temel sunmaktadır. Bu ölçeğin, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini ve sınıf yönetim süreçlerini destekleyecek stratejiler geliştirmeye katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Elde edilen bulgular, öz-düzenleme becerilerinin ölçülmesine yönelik çalışmalara ve öğretmen eğitime önemli bir kaynak oluşturacak niteliktedir.

This study aimed to adapt Bai and Li's (2024) "Self-Regulated Learning and Teaching Scale for Preschool Teachers" into Turkish and conduct validity and reliability analyses of the scale. Self-regulation skills play a critical role in enabling individuals to effectively manage their learning processes. Particularly in early childhood education, teachers possessing these skills can positively influence children's lifelong learning capacities. Data for this research were collected from 234 preschool teachers in Turkey, and confirmatory factor analysis (CFA) indicated that the scale had a valid structure. The model fit assessments showed that both CFA and second-order CFA supported the original six-factor structure of the scale. The high McDonald's Omega coefficients further confirmed the consistency and reliability of both the general and subscale dimensions. This study not only focused on adapting the scale into Turkish but also highlighted the potential for integrating self-regulation skills into education policies and teacher training programs in Turkey. It is suggested that this scale can contribute to the professional development of teachers and support the development of strategies for classroom management. The findings provide a valuable foundation for studies measuring self-regulation skills and for enhancing teacher education.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622481>

Atıf/Cite as: Yıldırım, Y. & Yıldırım Hacıibrahimoğlu, B. (2025). Okul öncesi öğretmenleri için öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1584-1605.

Giriş

Son yıllarda eğitimde öz-düzenleme kavramı, etkili öğrenme ve öğretim süreçlerinin temel taşlarından biri olarak ön plana çıkmıştır (Zimmerman & Schunk, 2013; Rogat & Linnenbrink-Garcia, 2011). Öz-düzenleyici öğrenme, bireyin kendi öğrenme süreçlerini tanıması, bu süreçleri etkin bir şekilde kontrol etmesi, değerlendirmesi ve geliştirmesi için gerekli olan becerileri kapsar (Panadero, 2017). Öz-düzenleyici öğrenme becerilerinin geliştirilmesi, hem bireylerin akademik başarılarına hem de sürekli öğrenme alışkanlıklarına katkı sağlayarak yaşam boyu öğrenme anlayışını destekler (Schunk & DiBenedetto, 2020). Bu beceriler, bireyin yalnızca öğrenme süreçlerini yönetmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sınıf ortamında olumlu bir öğrenme iklimi oluşturma ve çocukların bireysel gereksinimlerini karşılayarak farklı uygulamalara olanak tanır (Efklides, 2011).

Öz-düzenleme, özellikle öğretmenlerin mesleki performansında oldukça önemli bir rol oynar. Eğitimcilerin öz-düzenleme yeterliliklerine sahip olması, yalnızca kendi mesleki gelişimlerine katkı sağlamakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda çocukların öğrenme süreçlerinde de derin ve olumlu etkiler yaratır. Okul öncesi dönem, çocuklar için bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimin en hızlı yaşandığı dönemlerden biridir. Bu süreçte öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerindeki yeterliliklerinin, çocukların yaşam boyu öğrenme kapasitelerini ve öğrenim alışkanlıklarını şekillendiren bir unsur olduğu belirtilmektedir (Bayraktar, 2016; Dignath et al., 2013; Pino-Pasternak, Whitebread & Tolmie, 2010). Özellikle erken yaşta çocuklara bağımsız ve etkin öğrenme becerileri kazandırmak, yalnızca onların eğitim hayatına değil, aynı zamanda toplumsal hayata da katkıda bulunabilecek bireyler olarak yetiştirmelerine olanak tanır.

Bu bağlamda, öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerinin geliştirilmesi ve bu becerilerin sınıf içi uygulamalara etkili biçimde entegre edilmesi, öğrenme süreçlerinin niteliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır (Hadwin, Järvelä & Miller, 2018). Literatürde, öğretmenlerin öz-düzenleyici becerilerle donatıldıklarında, çocukların akademik başarılarının ve sosyal becerilerinin anlamlı düzeyde geliştiğini ortaya koyan bulgular dikkat çekmektedir (Perry et al., 2006; Bembenuddy et al., 2015). Bu doğrultuda, öz-düzenleme becerilerinin öğretmen düzeyinde değerlendirilmesine ve desteklenmesine yönelik güvenilir ve geçerli ölçme araçlarının geliştirilmesi, eğitimde etkililiği ve kaliteyi artırmak açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır (Schunk & Zimmerman, 1998; VanderStoep et al., 1996).

Eğitimde öz-düzenleme becerilerine yönelik farkındalık ve bunların ölçülmesi konusundaki çalışmalar büyük ölçüde gelişmiş olsa da, bu çalışmaların çoğunlukla Batı toplumlarına odaklandığı ve Türkiye gibi farklı kültürel bağlamlarda sınırlı kaldığı görülmektedir (Hambleton & Patsula, 1999). Özellikle öz-düzenleme becerilerinin eğitim sistemine entegrasyonu konusunda Türkiye bağlamında yürütülen çalışmaların kısıtlı olduğu bilinmektedir (Delibalta & Taşdelen Teker, 2024; Sonal, 2021; Kurt, 2020; Yılmaz, 2016). Buna karşın, Türkiye’de eğitim politikalarının giderek daha fazla öğrenen odaklı yaklaşımlara dönüşmesi ve öz-düzenleyici öğrenme becerilerine olan artan ilgi, bu alanda daha fazla araştırmayı gerekli kılmaktadır (Broadbent, Panadero & Fuller, 2020; Dignath & Büttner, 2008).

Literatürde öz-düzenleyici öğrenmenin daha çok ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki öğrenenlere yönelik çalışmalarda ele alındığı (Ertürk & Şentürk, 2024)., ancak erken çocukluk eğitimi ve okul öncesi öğretmenlerinin bu konudaki rollerine dair çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Gülay Ogelman, Sarac, & Özbilen, 2023; Aydın, & Ulutaş, 2017; Ural, Gültekin Akduman, & Şepitci Sarıbaş, 2020). Hadwin & Oshige, 2011). Bu boşluk, özellikle öz-düzenleme becerilerinin eğitim sisteminde erken yaşlardan itibaren teşvik edilmesi gerektiğini vurgulayan çalışmalarla dikkat çekmektedir (Boekaerts & Corno, 2005). Dignath ve Büttner'in (2008) meta-analizi, öğretmenlerin sınıf ortamında öz-düzenleme becerilerini teşvik etmek için kullandıkları stratejilerin çocuklarda öğrenme kazanımlarını artırdığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Cleary ve Kitsantas (2017), öz-düzenleyici öğrenme becerilerinin desteklenmesinin sadece çocuk düzeyinde değil, öğretmen düzeyinde de kritik öneme sahip olduğunu belirtmiştir.

Bu bağlamda, öğretmenlerin öz-düzenleyici öğrenme süreçlerine ilişkin bilgi ve becerilerle donatılması, yalnızca çocukların bireysel öğrenme kazanımlarını değil, aynı zamanda sınıf ortamındaki genel öğrenme atmosferini de olumlu yönde etkilemektedir (Cleary & Kitsantas, 2017; Dignath & Büttner, 2008). Nitekim yapılan araştırmalar, öğretmenlerin bu becerileri etkili bir biçimde kullanmalarının, çocukların akademik başarılarının ve sosyal yeterliliklerinin anlamlı düzeyde artmasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır (Perry et al., 2006; Bembenuddy et al., 2015). Bu doğrultuda, öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim süreçlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi amacıyla

güvenilir ve geçerli ölçme araçlarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak, bu tür araçların farklı toplumsal bağlamlara ve kültürel yapılara uyarlanması, kültürel farklılıklar dikkate alındığında önemli bir zorluk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bai ve Li (2024) tarafından geliştirilen “Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği”, bu tür ölçüm araçlarının etkili bir örneğidir ve Türkiye gibi, eğitimde öz-düzenlemeye yönelik çalışmaların arttığı ülkelerde bilimsel bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma, bahsedilen ölçeği Türkçe’ye uyarlayarak Türkiye bağlamında öz-düzenleme becerilerini değerlendirebilmek için güvenilir bir araç sunmayı ve bu konudaki araştırmalara sağlam bir dayanak oluşturmayı hedeflemektedir. Daha önce Bai ve Li’nin (2024) geliştirdiği ölçek, öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerini değerlendirme açısından geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak tanımlanmıştır. Çalışmanın bulgularının, yalnızca öz-düzenleme becerilerinin etkin analizine değil, aynı zamanda öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarını desteklemeye yönelik stratejiler geliştirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Son yıllarda yürütülen uluslararası araştırmalar, erken çocukluk öğretmenlerinin mesleki gelişiminde öz-düzenleme, duygusal düzenleme ve profesyonel kimlik algısının çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Örneğin, Bai ve Li (2025), okul öncesi öğretmenlerinin öz-düzenleme becerileri ile teknolojik entegrasyon yeterlilikleri arasında anlamlı profiller tanımlayarak bu becerilerin öğretimsel uygulamalar üzerindeki etkisini çok düzeyli bir analizle incelemiştir. Aynı araştırma grubunun bir diğer çalışmasında ise, öğretmenlerin duygusal düzenleme becerileri ile mesleki kimlik ve iyilik hâlleri arasındaki ilişkiler sınıflandırılarak, öz-düzenlemenin duygusal ve mesleki boyutlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Li & Bai, 2025). Öte yandan, Shi ve Zheng (2025) tarafından yürütülen araştırmada, anaokulu öğretmenlerinin “iş kazancı algısı” ile performansları arasındaki ilişkinin, kurumsal bağlılık ve destekleyici liderlik aracılığıyla şekillendiği ortaya konmuştur. Bu çalışmalar, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda yapısal ve örgütsel boyutları da dikkate alan öz-düzenleme araştırmalarının öğretmen yetiştirme programlarında daha sistematik biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Öz-düzenleme becerileri, bireyin kendi öğrenme sürecini planlaması, izlemesi, değerlendirmesi ve gerektiğinde yeniden yapılandırması süreçlerini içeren çok boyutlu bir yeterliliklerdir. Bu yeterlilik, öğretmenlik mesleğinde yalnızca akademik başarıyı değil; aynı zamanda öğretim sürecinde etkin karar alma, öğrenci öğrenmesini destekleme ve öğretimsel esneklik gibi üst düzey pedagojik yeterlilikleri de beraberinde getirir (Saylan Kırmızıgül, Kızılkapan & Tanık Önal, 2022). Dolayısıyla, öğretmenlerin öz-düzenleyici becerilerle donatılması, çağdaş eğitimin dinamiklerine uyum sağlayabilen profesyoneller yetiştirmek açısından stratejik bir gereklilik hâline gelmiştir.

Ancak Türkiye’deki mevcut öğretmen yetiştirme programları incelendiğinde, öz-düzenleme becerilerinin açık hedeflerle yapılandırılmış öğrenme deneyimleri yoluyla değil, daha çok örtük kazanımlar aracılığıyla edinilmeye çalışıldığı görülmektedir (Elma & Ertürk Kara, 2024). Bu durum, öğretmen adaylarının öz-düzenleyici beceriler konusunda teorik bilgiye sahip olsalar da, bu bilgiyi öğretim uygulamalarına aktarmada yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Latva-aho ve arkadaşlarının (2024) bulguları da, öğretmen adaylarının öz-düzenleme hakkında temel bilgi düzeylerinin yeterli olduğunu ancak pedagojik bağlamda bu becerileri etkin kullanmakta zorlandıklarını ortaya koymuştur.

Öte yandan, öz-düzenleme yalnızca bilişsel değil, duyuşsal bileşenleri de içeren bir yapı olduğundan öğretmen yetiştirme süreçlerinde çok yönlü ele alınmalıdır. Yılmaz Çam, Tonga Çabuk ve Tantekin Erden (2023), öğretmen adaylarının öz-şefkat ve farkındalık düzeylerinin öz-düzenleme becerilerini anlamlı düzeyde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, öz-düzenleme gelişiminin yalnızca öğretim tekniklerine indirgenemeyeceğini, aynı zamanda öğretmenin içsel kaynaklarını da kapsayan bütüncül bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir. Kuru’nun (2023) duygusal destek temelli dönüşüm programı bulguları da, okul öncesi öğretmenlerinin öz-düzenleme kapasitesinin sınıf içi duygu yönetimi ve pedagojik ilişkilere doğrudan etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye bağlamında yapılan son çalışmalar da bu yönde benzer sonuçlara işaret etmektedir. Öngören (2023), öğretmenlerin öz-düzenleme destekleyici öğretim uygulamalarını ağırlıklı olarak deneyim temelli olarak geliştirdiklerini, ancak bu süreçlerin kuramsal alt yapıdan yoksun olduğunu vurgulamıştır. Tutkun’un (2024) çalışması ise öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ile öz-düzenleme becerileri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuş, bu ilişkinin özellikle öğrenme motivasyonu, sorumluluk alma ve problem çözme gibi temel beceriler üzerinden şekillendiğini göstermiştir.

Bu bulgular bütüncül biçimde değerlendirildiğinde, öz-düzenleme becerilerinin öğretmen yetiştirme sistemine açık, ölçülebilir ve uygulama odaklı modüller aracılığıyla entegre edilmesi gerekmektedir. Böyle bir entegrasyon, öğretmen adaylarının hem kendi öğrenmelerini etkin biçimde yönetmelerine hem de öğrencilerine bu becerileri aktarabilecek pedagojik yeterlikleri geliştirmelerine olanak tanıyacaktır.

Sonuç olarak, farklı kültürel bağlamlara uyarlanan bu tür ölçme araçları, yalnızca bireysel öz-düzenleme becerilerinin değerlendirilmesine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda öğretmen eğitim programlarının geliştirilmesine, eğitim politikalarının daha etkili bir şekilde şekillendirilmesine ve bu alanda gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalara önemli bir temel oluşturur. Bu doğrultuda, Türkiye bağlamında okul öncesi öğretmenlerinin öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim becerilerini değerlendirmeye yönelik ölçek uyarlama çalışmaları, alan yazında büyük bir gereksinimi karşılamayı amaçlamaktadır. Bu araştırma ise bu yönde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, Bai ve Li (2024) tarafından geliştirilen Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği'nin Türkçeye ve Türk kültürüne uyarlanması amacıyla tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, araştırmacılara belirli bir konuya ilişkin betimsel veriler sunma ve bu verilere dayanarak yargılar geliştirme imkânı tanıyan bir araştırma yaklaşımıdır (Büyükoztürk vd., 2024; Creswell, 2014). Özellikle, ulaşılan örneklemde elde edilen veriler üzerinden evren hakkında genellemeler yapabilmek açısından bu yaklaşımın önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir (Karasar, 2024). Tarama çalışmaları, evreni iyi temsil eden daha küçük bir grup (örneklem) üzerinden tüm evrene ilişkin çıkarım yapma olanağı sunduğu için de özellikle sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Fraenkel et al., 2022). Tarama modelleri genellikle genel tarama, ilişkisel tarama ve örnek olay tarama gibi alt türlere ayrılmaktadır. Genel tarama modeli, geniş bir evrene ulaşamadığı durumlarda bu evrenden seçilen bir örneklem üzerinde çalışmayı ve bu örneklem üzerinden genellemeler yapmayı mümkün kılar (Karasar, 2024). Bu bağlamda, bu çalışmada tarama modellerinden genel tarama modeli tercih edilmiştir.

Ölçme Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, Bai ve Li (2024) tarafından geliştirilen *Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği* kullanılmış ve Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, öğretmenlerin öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olup toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçek altı boyuttan oluşmakta ve her bir boyut farklı bir öz-düzenleyici beceri alanını temsil etmektedir: **hedef belirleme ve planlama (5 madde), öz-yeterlik (4 madde), öz-yönlendirme (4 madde), bilişsel stratejiler (6 madde), öz değerlendirme (4 madde) ve duyuşsal tepkiler (5 madde)**. Tüm maddeler, 5'li Likert tipi derecelendirme (1 = hiçbir zaman, 5 = her zaman) kullanılarak yanıtlanmaktadır. Ölçekten hem alt boyutlara hem de toplam puana ulaşmak mümkündür; ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeğin genel bir yapı altında da yorumlanabileceğine yönelik yeterli düzeyde kanıt sunmaktadır.

Uyarlama sürecinde ölçeğin dil geçerliği, yapı geçerliği ve güvenirliği değerlendirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda, altı faktörlü özgün yapının Türk örnekleminde de korunduğu görülmüş; model veri uyum indeksleri (CFI = .965, TLI = .960, RMSEA = .053, SRMR = .066) iyi düzeyde model uyumuna işaret etmiştir. İkinci düzey DFA ile elde edilen model uyumu da kabul edilebilir düzeydedir (CFI = .939, RMSEA = .069). Güvenirlik analizlerinde McDonald Omega katsayılarının .75 ile .95 arasında değiştiği ve tüm alt boyutların iç tutarlılığının yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ikinci düzey DFA kapsamında hesaplanan hiyerarşik McDonald Omega katsayısının .84 olması, toplam puan kullanımını desteklemektedir. Tüm bu bulgular, ölçeğin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma Grubu

“Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği”nin Türkçeye uyarlanması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan 234 okul öncesi

eğitimi öğretmeninden veri toplanmıştır. Katılımcıların 211'i (%90.2) kadın, 23'ü (%9.8) erkektir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Okul ncesi ğretmenlerinin Demografik zellikleri

Değişken	Alt değişken	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	211	90.2
	Erkek	23	9.8
Mesleki Deneyim	1-5 Yıl	68	29.1
	6-10 Yıl	40	17.1
	11-15 Yıl	53	22.6
	16-20 Yıl	43	18.4
	21-25 Yıl	15	6.4
	25 yıl ve üstü	15	6.4

Ölçeğin Türkçeye Uyarlanma Süreci

Okul ncesi öğretmenleri için z-Düzenleyici ğrenme ve ğretim leği'nin Türkçeye uyarlanması sürecinde aşağıdaki kriterlere dikkat edilmiştir. (Deniz, 2007; Hambleton ve Patsula, 1999; apık, Gözüm ve Aksayan, 2018),

- İlk olarak yazarlarla e-posta yoluyla iletişime geçilmiş ve ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması için izin alınmıştır.
- Ardından lek yapısı her iki kültürde de ayrıntılı olarak incelenmiş ve ölçek maddelerinin benzerliği teyit edilmiş ve bu bilgilerle ölçeğin kullanılmasına karar verilmiştir.
- Ardından lek, amaca hizmet etme yeterliliği bakımından incelenmek üzere okul öncesi eğitim, program ve öz düzenleme konularında çalışan beş ğretim üyesinin görüşüne sunulmuş ve ğretim yeleri leği yeterli bulduklarını belirtmişlerdir.
- Ölçeğin dil geçerliği, yapı geçerliği ve ölçüt geçerliğini sağlamak için de çalışmalar gerçekleştirilmiş ve ölçeğin Türkçe formunun güvenirliği test edilmiştir.
- Ölçek orijinal dili olan İngilizceden hedef dil olan Türkçeye bu iki dili de iyi bilen ve kültüre hkim olan alanda uzman 3 akademisyen tarafından gevrilmiştir. lme aracı, uzman grup tarafından Türkçeye gevridikten sonra, Türkçe formun 3 kişiden oluşan başka bir uzman grup tarafından İngilizceye geirisi yapılarak orijinal İngilizce formu ile gevriilen İngilizce formu karşılaştırılmıştır.
- Türkçe ifadelerin açık, anlaşılır ve zlı olması amacıyla, İngilizce kavramlara karşılık gelen en uygun Türkçe terim ve tanımların belirlenmesine zen gösterilmiş; bu kapsamda dil ve içerik uyumu açısından değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, oluşturulan nihai Türkçe formun dilsel açıdan yeterliliğini sağlamak amacıyla bir Türkçe dil uzmanının görüşüne başvurulmuş ve öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak ölçeğin son hli oluşturulmuştur.

Pilot Uygulama Süreci

Ölçeğin Türkçeye gevrilmiş ilk formunun içerik, dil ve kavramsal uygunluğunu değerlendirmek amacıyla 2024 yılı Ekim ayında bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama kapsamında, Antalya il merkezinde yer alan üç farklı devlet okulunda görev yapan toplam 20 okul öncesi öğretmenine ölçek uygulanmıştır. Katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiş; mesleki kıdem ve eğitim geçmişi açısından çeşitlilik gözetilmiştir.

Uygulama sonrasında öğretmenlerden, ölçek maddelerinin anlaşılabilirliği ve ifade netliği hakkında yazılı geri bildirim alınmıştır. Tüm katılımcılar, ölçeğin dilini açık ve anlaşılır bulduklarını belirtmiş; hiçbir maddeye yönelik anlam karmaşası ya da yorumlama güçlüğü bildirilmemiştir. Öğretmenlerin %100', maddeleri kolaylıkla

anlayabildiklerini ifade etmiş, ayrıca tamamlanma süresinin makul düzeyde olduğu (ortalama 4–6 dakika) bildirilmiştir. Geri bildirimlerde ölçeğin kapsamı, öğretmen deneyimiyle örtüşen yönleri ve sade dili öne çıkmıştır. Pilot uygulama sırasında teknik ya da içeriksel bir aksaklık yaşanmamış, herhangi bir maddeye ilişkin revizyona gerek duyulmamıştır.

Bu bulgular doğrultusunda, ölçeğin nihai Türkçe formu, pilot uygulamadaki şekliyle korunmuş ve asıl veri toplama sürecine geçilmiştir. Pilot uygulama süreci, ölçeğin hedef kitleye yönelik ölçme yeterliliğini ve uygulama koşullarına uygunluğunu doğrulamıştır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada Türkçeye uyarlanan Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği, Bai ve Li (2024) tarafından geliştirilen ve yapısı doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiş bir ölçme aracıdır. Uyarlama sürecinde, özgün formda tanımlanmış olan altı faktörlü teorik yapının Türk kültüründe de geçerli olup olmadığını sınamak amacıyla DFA uygulanmıştır; bu nedenle AFA yapılmamıştır. Ölçek uyarlama literatüründe, özgün yapısı kuramsal olarak temellendirilmiş ve faktör yapısı önceki çalışmalarda test edilmiş araçlarda, öncelikli olarak DFA yapılması önerilmektedir (Beaton vd., 2000; Hambleton & Patsula, 1999).

Ölçekte yer alan öğretmen davranışları -örneğin hedef belirleme, öz değerlendirme, bilişsel strateji kullanımı, öz-yönlendirme gibi- öz-düzenleyici öğrenme kuramı çerçevesinde yapılandırılmıştır ve bu kuram, eğitim psikolojisi literatüründe kültürler arası geçerliliği yüksek bir teorik temele dayanmaktadır (Zimmerman, 2002; Schunk & Zimmerman, 1998). Dolayısıyla, ölçek maddeleri temelini evrensel kabul gören öğrenme süreçlerinden almakta ve yalnızca belirli bir kültürel bağlamla sınırlı değildir. Bununla birlikte, çeviri ve uzman görüşleri süreçlerinde kültürel uyum dikkatle değerlendirilmiş ve Türk bağlamına uygunluğu sağlanmıştır. Bu nedenle, davranışların evrensel kuramsal temellere dayanması ve ölçeğin daha önce test edilmiş yapısal modeline sahip olması dikkate alınarak, açıklayıcı faktör analizine gerek duyulmamıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmamış olmasının temel nedeni, çalışmada kullanılan ölçeğin özgün formunun daha önce geliştirilmiş, yapılandırılmış ve faktör yapısı kuramsal olarak tanımlanmış olmasıdır. Brown (2015) ve Kline (2023) tarafından da belirtildiği üzere, DFA, önceden belirlenmiş ve kuramsal çerçeveye dayanan faktör yapılarını test etmek için uygun yöntemdir. Bu bağlamda, AFA'ya başvurulması hem analiz türlerinin epistemolojik sınırlarının aşılması anlamına gelecektir hem de modelin hipotez temelli yapısına uygun olmayacaktır.

DFA sürecinde, parametrik olmayan ve ordinal verilere daha uygun olan Weighted Least Squares Mean and Variance Adjusted (WLSMV) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin başlıca nedenleri: (1) ölçek maddelerinin 5'li Likert tipi ve kategorik yapıda olması, (2) veri setinde normal dağılım varsayımının tam olarak sağlanmaması ve (3) örneklem büyüklüğünün ($n = 234$) WLSMV'nin istatistiksel gücünü karşılayacak düzeyde olmasıdır. Literatüre göre (Flora & Curran, 2004; Li, 2016), WLSMV yöntemi, özellikle 200'ün üzerindeki örneklemelerde kategorik verilerle güvenilir sonuçlar üreten bir yaklaşımdır ve standart hata tahminleri açısından maksimum güvenilirlik sağlar.

Dolayısıyla bu çalışmada AFA'nın uygulanmaması hem kuramsal hem de istatistiksel olarak bilinçli bir tercih olup, DFA'nın WLSMV yöntemiyle gerçekleştirilmesi ölçme aracının yapısal geçerliliğinin örneklem ve veri türüne uygun biçimde test edilmesini sağlamıştır.

Araştırma kapsamında analize geçilmeden önce toplanan veri setinde yanlış veri girişi ve kayıp veri olma durumu incelenmiştir. Yapılan inceleme doğrultusunda veri setinde yanlış veri girişine ve kayıp veriye rastlanmamıştır. Böylece veri setinin analize uygun olduğu belirlenmiştir. Ardından ölçek uyarlama sürecine yönelik geçerlik ve güvenilirlik çalışması için uygun yöntem ve analizlerin belirlenmesi amaçlanmış olup, ilk olarak geçerlik çalışması yürütülmüştür. Geçerlik bir kanıt toplama sürecidir ve ölçme aracından elde edilen sonuçların geçerlik kanıtlarının incelenmesi çeşitli yöntemlerle yapılabilmektedir (Kınay ve Çelikten Demirel, 2023). Uyarlaması yapılan ölçeğin faktör yapısı ve faktör sayısı belli olduğu için açıklayıcı faktör analizi yapılmamış, DFA yürütülerek geçerlik kanıtları sağlanmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) örtük olarak ayrı, birbirleriyle ilişkili boyutların varlığını varsaydığı ve orijinal ölçekte de yapıldığı için tercih edilmiştir. Ayrıca uyarlanan ölçekten toplam puanın alınabilirliğini istatistiksel olarak test etmek için doğrudan genel bir yapının varlığını değerlendiren ikinci düzey (Second order) DFA yapılmıştır. İkinci düzey DFA'da, gösterge değişkenler birinci derece faktörleri, birinci düzey faktörler de ikinci düzey faktörü tanımlamak için kullanılır (Eid vd., 2017).

Uyarlaması yapılan ölçekten elde edilen veriler sıralama ölçek düzeyinde kabul edildiğinden madde bazında normal dağılım incelemesi yapılmamış ve parametre kestirimlerinde ağırlıklandırılmış en küçük kareler (weight least squares [WLSMV]) kestirim tekniği kullanılmıştır (Brown, 2015). Yapı geçerliği için DFA ve ikinci düzey DFA, MPLUS 8.3 programında gerçekleştirilmiştir. Model veri uyumu değerlendirmesi CFI, TLI, RMSEA ve SRMR değerleri incelenerek yapılmıştır. CFI ve TLI indeks değerleri için sırasıyla 0.90 ve 0.95'ten büyük değerler; RMSEA ve SRMR indeks değerleri için 0.08 ve 0.05'ten küçük değerler sırasıyla iyi uyum ve mükemmel uyum kritik değeri olarak alınmıştır (Hu ve Bentler, 1999).

Bulgular

Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği'nin 28 maddeden oluşan altı faktörlü yapısı dikkate alınarak DFA uygulanmıştır. DFA sonucunda ($\chi^2 = 579.89$, $sd = 335$, $p < .05$, $CFI = .961$, $TLI = .956$, $RMSEA = .056$ %90GA[.048-0.063] ve $SRMR = .068$) model veri uyum değerleri elde edilmiştir. χ^2 değeri örneklem büyüklüğünden etkilendiği için tek başına veya χ^2 değerinin serbestlik derecesine oranı alınarak değerlendirilmemiştir. CFI ve TLI değerleri mükemmel uyum değerinden (.95) yüksek; ancak RMSEA ve SRMR değerleri mükemmel uyum değerinden (< .05) yüksek oldukları ancak iyi uyum değerinden (< .08) küçük olduğu görülmektedir. Bu değerler uyarlanan ölçeğin model veri uyumunun iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Modifikasyon indeks değerleri incelendiğinde, m21 ile m22 maddelerinin hata varyansları arasında ilişki tanımlanması χ^2 değerinde 25.46 azalma sağlayacağından, ilgili iki maddenin hata varyansları arasında ilişki tanımlanmış ve analiz tekrarlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda $\chi^2 = 554.38$, $sd = 334$, $p < .05$, $CFI = .965$, $TLI = .960$, $RMSEA = .053$ %90GA[.045-0.061] ve $SRMR = .066$ model veri uyum değerleri elde edilmiştir. Hata varyansları arasında yapılan tanımlama işlemi model veri uyumunu görece yükseltse de mükemmel model veri uyum düzeyine ulaşılmamıştır. Bu değerler uyarlanan ölçeğin model veri uyumunun iyi düzeyde olduğunu desteklemektedir. Yapılan analize ilişkin standardize edilmemiş faktör yük değerleri ve standardize edilmiş faktör yükü değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonucunda Elde Edilen Standardize Edilmemiş ve Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

		Standardize edilmemiş faktör yükleri				Standart faktör yükleri			
	Madde	Faktör yükü	Standart hata	Faktör yükü / SH	P	Faktör yükü	Standart hata	Faktör yükü / SH	P
F1	M1	1.00				0.60	0.06	10.92	.000
	M2	0.90	0.11	8.44	.000	0.54	0.05	10.38	.000
	M3	1.33	0.13	10.32	.000	0.80	0.04	19.59	.000
	M4	1.25	0.13	9.96	.000	0.75	0.04	19.15	.000
	M5	0.92	0.13	7.29	.000	0.56	0.06	9.83	.000
F2	M6	1.00				0.68	0.05	14.84	.000
	M7	1.11	0.08	14.47	.000	0.76	0.04	18.71	.000
	M8	1.03	0.10	10.71	.000	0.70	0.04	16.81	.000
	M9	1.00	0.10	10.34	.000	0.68	0.05	15.15	.000
F3	M10	1.00				0.70	0.04	16.03	.000
	M11	0.89	0.09	10.40	.000	0.62	0.05	13.43	.000
	M12	1.01	0.08	13.15	.000	0.71	0.04	17.83	.000
	M13	0.88	0.07	12.23	.000	0.61	0.04	14.17	.000
F4	M14	1.00				0.72	0.04	19.17	.000
	M15	1.06	0.06	18.33	.000	0.76	0.03	25.80	.000
	M16	1.04	0.07	15.51	.000	0.75	0.03	22.25	.000
	M17	1.11	0.07	17.02	.000	0.80	0.03	29.62	.000
	M18	1.16	0.07	16.81	.000	0.84	0.03	33.05	.000
	M19	1.04	0.08	13.82	.000	0.75	0.04	20.98	.000
F5	M20	1.00				0.80	0.04	20.44	.000
	M21	0.86	0.06	14.47	.000	0.69	0.04	17.58	.000
	M22	0.79	0.06	13.10	.000	0.63	0.04	15.60	.000
	M23	0.82	0.06	13.27	.000	0.66	0.04	17.37	.000
F6	M24	1.00				0.88	0.04	24.36	.000
	M25	1.02	0.05	18.86	.000	0.90	0.03	33.46	.000

M26	1.03	0.05	22.30	.000	0.91	0.02	37.82	.000
M27	1.08	0.05	23.03	.000	0.95	0.02	43.32	.000
M28	0.90	0.07	13.71	.000	0.79	0.05	16.52	.000

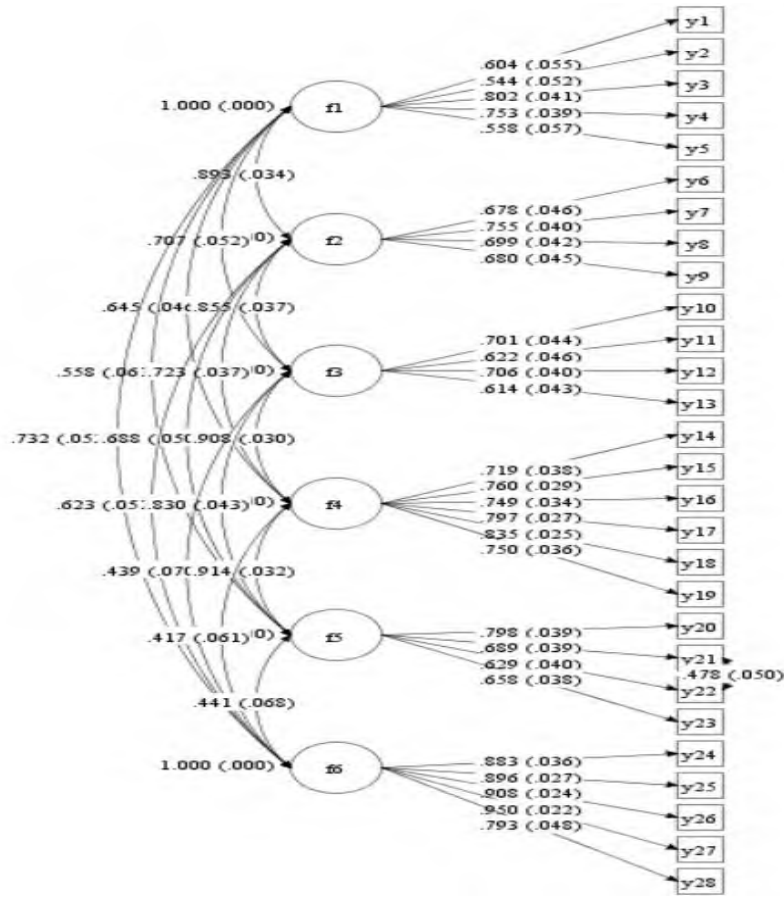
Tablo 2 incelendiğinde, altı faktörden her biri (f1, f2, f3, f4, f5 ve f6) orijinal ölçekte yer alan gözlenen değişkenlerin manidar yordayıcısıdır ($p < .05$). Faktörlerin, maddelerin manidar yordayıcısı olması, maddelerin asgari düzeyde gösterge değişken olduğuna yönelik kanıt sunmaktadır. Standardize edilmiş faktör yükleri 0.54-0.95 aralığında yer almaktadır ve 28 maddeden 18'i yüksek faktör yük değerine sahiptir ($> .70$ veya $R^2 \geq .50$) (Hair, Babin, Anderson, & Black, 2019). DFA sonucunda faktörler arasındaki kovaryans değerleri, açıklanan ortalama varyans ve içtutarlık katsayıları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. DFA Sonucunda Faktörler Arasında Elde Edilen Kovaryans Değerleri, Açıklanan Ortalama Varyans ve İç Tutarlık Katsayı Değerleri

	F1	F2	F3	F4	F5	AVE	McDonald Omega
F1	1.00					.437	.791
F2	.37*	1.00				.495	.797
F3	.30*	.41*	1.00			.438	.757
F4	.28*	.35*	.46*	1.00		.592	.897
F5	.27*	.37*	.46*	.52*	1.00	.557	.788
F6	.39*	.37*	.27*	.26*	.31*	.788	.949

* $p < .05$

Tablo 3 incelendiğinde, altı faktör arasındaki her bir faktör çiftine ilişkin korelasyon değerleri istatistiksel olarak manidardır ($p < .05$) ve 0.26-0.52 arasında değişmektedir. Açıklanan ortalama varyans değerinin 0.5'ten yüksek olması (Hair vd., 2019) dikkate alındığında birinci ve üçüncü faktörlerin bu değer altında kaldığı diğer faktörlerin sınır değere yakın ve üzerinde olduğu görülmektedir. Maddeler eşit ortalama ve gerç puan varyansına sahip olmadığı için Cronbach alfa yerine McDonald Omega katsayısı hesaplanmıştır (Dunn, Baguley & Brunnsden, 2014). Her alt boyutta içtutarlık katsayısı .75'ten yüksektir ve bu değerler her alt boyutun kendi içerisinde tutarlı olduğunu göstermektedir ((Hayes & Coutts, 2020). Açıklanan ortalama varyans ve iç tutarlık değerleri, ölçeğin alt boyutlarına yönelik olarak yakınsak geçerlik kanıtı olarak da ele alınabilirler (Fornell & Larcker, 1981) Altı faktörlü kurulan modele yönelik standardize edilmiş faktör yük değerlerini içeren faktör yapısı Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği'nin Türk kültüründe uyarlanması sonucunda elde edilen model ve standardize edilmiş yük değerleri

Şekil 1'de görüldüğü üzere, altı faktörde sırasıyla 5, 4, 4, 6, 4 ve 5 madde olmak üzere toplam 28 madde yer almaktadır. Modifikasyon doğrultusunda m21 ile m22 maddelerinin hata varyansları ilişkilendirilmiştir.

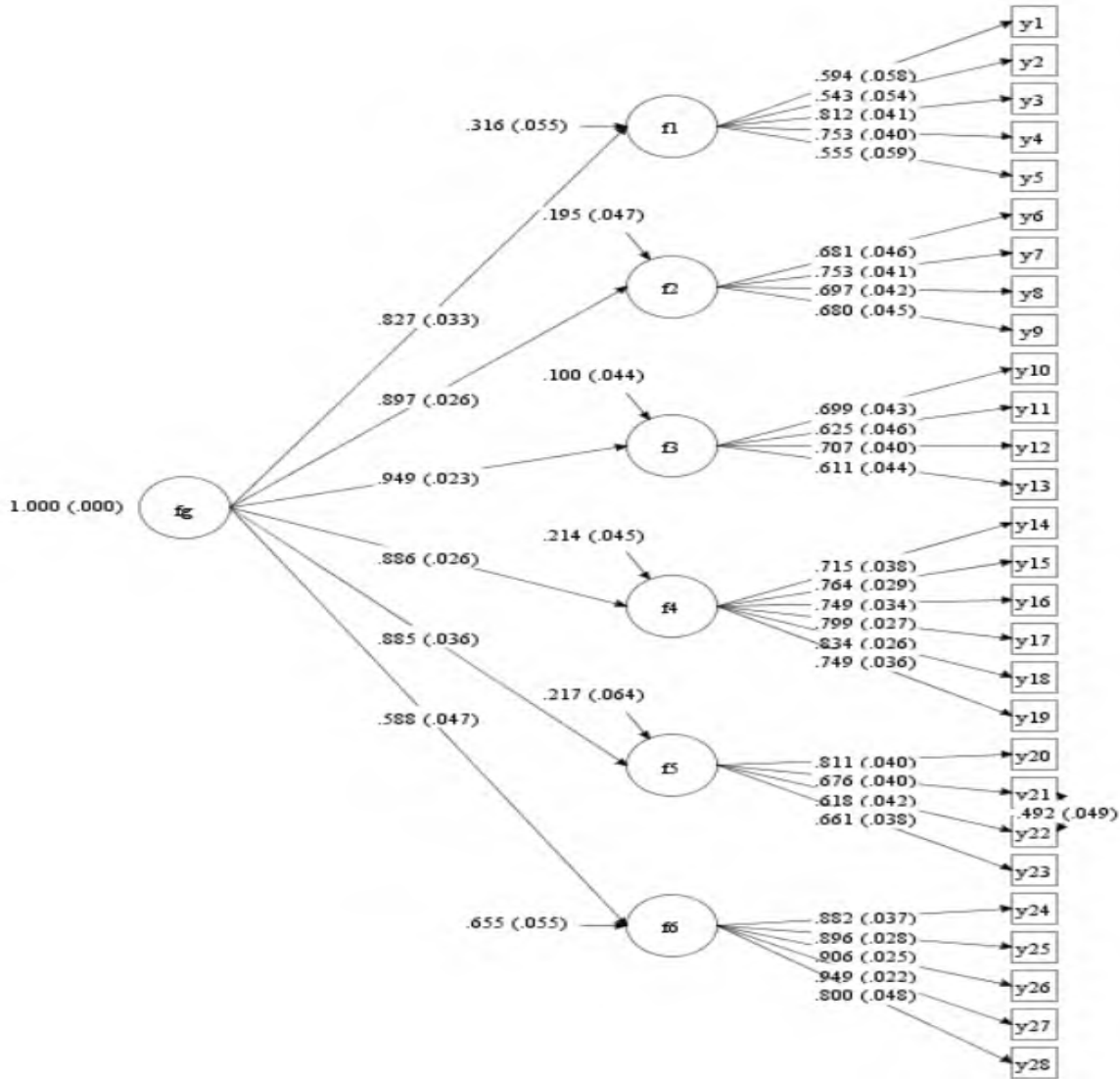
DFA sonucunda yapı geçerliği sağlanan ölçeğin, genel bir faktörün var olduğunu istatistiksel olarak kanıtlamak için ikinci düzey DFA yapılmıştır. Analiz sonucunda model veri uyum değerleri ($\chi^2 = 752.92$, $sd = 344$, $p < .05$, $CFI = .935$, $TLI = .928$, $RMSEA = .071$ %90GA[.064-.078] ve $SRMR = .087$) elde edilmiştir. CFI ve TLI değerleri .95'ten düşük olduğu için iyi uyum, RMSEA değeri .08'de düşük olduğu için iyi uyum ve SRMR değeri .10'den düşük olduğu için kabul edilebilir model veri uyumunu sağlamaktadır. Modifikasyon indeks değerleri incelendiğinde, m21 ile m22 maddelerinin hata varyansları arasında ilişki tanımlanması χ^2 değerinde 26.80 azalma sağlayacağından, ilgili iki maddenin hata varyansları arasında ilişki tanımlanmış ve analiz tekrarlanmıştır. Analiz sonucunda model veri uyum değerleri ($\chi^2 = 726.94$, $sd = 343$, $p < .05$, $CFI = .939$, $TLI = .932$, $RMSEA = .069$ %90GA[.062-.076] ve $SRMR = .085$) elde edilmiştir. Yapılan modifikasyon ile model veri uyum indekslerinde düzelme olsa da; CFI ve TLI değerleri mükemmel uyum değerinden ($< .95$) düşük, mutlak indeks değeri (SRMR) iyi uyum değerinden ($> .80$) yüksek ve RMSEA değeri mükemmel uyum değerinden ($> .05$) yüksek değer aldığından iyi uyuma işaret etmektedir. Model veri uyum değerleri genel olarak ele alındığında ikinci düzey DFA kabul edilebilir düzeyde model veri uyumu sağlamaktadır. İkinci düzey DFA sonucunda elde edilen standardize edilememiş ve standardize edilmiş yol katsayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucunda Elde Edilen Standardize Edilmemiş ve Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

		Standardize edilmemiş faktör yükleri				Standart faktör yükleri			
	Madde	Faktör yükü	Standart hata	Faktör yükü / SH	P	Faktör yükü	Standart hata	Faktör yükü / SH	P
F1	M1	1.00				0.59	0.06	10.17	.000
	M2	0.91	0.12	7.97	.000	0.54	0.05	10.06	.000
	M3	1.37	0.14	9.70	.000	0.81	0.04	19.71	.000
	M4	1.27	0.14	9.21	.000	0.75	0.04	18.59	.000
	M5	0.93	0.14	6.82	.000	0.56	0.06	9.42	.000
F2	M6	1.00				0.68	0.05	14.86	.000
	M7	1.11	0.08	14.37	.000	0.75	0.04	18.17	.000
	M8	1.02	0.10	10.61	.000	0.70	0.04	16.56	.000
	M9	1.00	0.10	10.42	.000	0.68	0.05	15.25	.000
F3	M10	1.00				0.70	0.04	16.10	.000
	M11	0.89	0.09	10.48	.000	0.63	0.05	13.51	.000
	M12	1.01	0.08	13.20	.000	0.71	0.04	17.78	.000
	M13	0.87	0.07	12.09	.000	0.61	0.04	13.98	.000
F4	M14	1.00				0.72	0.04	18.71	.000
	M15	1.07	0.06	18.02	.000	0.76	0.03	26.10	.000
	M16	1.05	0.07	15.39	.000	0.75	0.03	22.16	.000
	M17	1.12	0.07	16.70	.000	0.80	0.03	29.28	.000
	M18	1.17	0.07	16.30	.000	0.83	0.03	32.48	.000
	M19	1.05	0.08	13.49	.000	0.75	0.04	20.65	.000
F5	M20	1.00				0.81	0.04	20.43	.000
	M21	0.83	0.06	13.89	.000	0.68	0.04	16.80	.000
	M22	0.76	0.06	12.54	.000	0.62	0.04	14.87	.000
	M23	0.82	0.06	12.97	.000	0.66	0.04	17.25	.000
F6	M24	1.00				0.88	0.04	23.71	.000
	M25	1.02	0.06	17.96	.000	0.90	0.03	32.26	.000
	M26	1.03	0.05	21.43	.000	0.91	0.03	36.58	.000
	M27	1.08	0.05	22.17	.000	0.95	0.02	42.58	.000
	M28	0.91	0.07	13.48	.000	0.80	0.05	16.61	.000
FG	F1	1.00				0.83	0.03	25.10	.000
	F1	1.24	0.16	7.99	.000	0.90	0.03	33.89	.000
	F3	1.35	0.16	8.69	.000	0.95	0.02	40.49	.000
	F4	1.29	0.15	8.86	.000	0.89	0.03	34.76	.000

F5	1.46	0.16	8.92	.000	0.89	0.04	24.63	.000
F6	1.06	0.12	9.10	.000	0.59	0.05	12.49	.000

Tablo 4 incelendiğinde, altı faktörden her biri (f1, f2, f3, f4, f5 ve f6) orijinal ölçekte yer alan gözlenen değişkenlerin manidar yordayıcısıdır ($p < .05$). Faktörlerin, maddelerin manidar yordayıcısı olması, maddelerin asgari düzeyde gösterge değişken olduğuna yönelik kanıt sunmaktadır. Standardize edilmiş yol katsayıları, DFA’da elde edilen katsayılar ile çok yakın değer aldığı görülmektedir. Ayrıca ikinci düzey faktör, birinci düzey faktörlerin (f6 hariç) yüksek ($> .70$) ve manidar yordayıcısıdır ($p < .05$). İkinci düzey DFA’da güvenilirlik katsayısı olarak hiyerarşik McDonald omega katsayısı hesaplanmış ve $\omega_H = .84$ bulunmuştur. Hiyerarşik omega katsayısı ne kadar yüksekse genel faktörün de o derece baskın olduğunu gösterir. Rodriguez vd., (2015) hiyerarşik omega katsayısının .80’den yüksek olduğunda ilgili yapının tek boyutlu olabileceğini ve buna bağlı olarak da varyansın büyük bir kısmının tek bir kaynağa işaret ettiğini belirtmektedirler. Elde edilen güvenilirlik katsayısı .80’den yüksek olduğundan ölçeğin ikinci düzey modeli iç tutarlılığının yeterli düzeyde ($> .70$) güvenilirliğe sahip olduğunu (Kline, 2023) ve toplam puan alınabileceğine yönelik kanıt ortaya koymaktadır. Kurulan ikinci düzey DFA modeline yönelik standardize edilmiş yük değerlerini içeren model Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği'nin Türk kültüründe uyarlanması sonucunda elde edilen ikinci düzey model ve standardize edilmiş yük değerleri

Elde edilen geçerlik kanıtlarından örtük olarak ayrı yapıları ortaya koyan DFA ve genel bir faktörün varlığı ortaya koyan ikinci sıra DFA sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, DFA'ya yönelik model veri uyum değerleri daha yüksek olmakla birlikte ikinci düzey DFA sonuçları da kabul edilebilir düzeyde model veri uyumu sağlamaktadır. Ölçeğin ilişkili olan alt boyutları yanında toplam puan alınarak tek bir yapı olarak kullanılabileceğine dair kanıt sağlanmıştır. Ayrıca güvenilirlik kanıtları da ikinci düzey modelin kullanılabileceğine yönelik kanıtları desteklemektedir. Geçerlik ve güvenilirlik kanıtlarına yönelik bulgular birlikte ele alındığında, Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği'nin Türk kültüründe kullanılabileceğini, ölçekten elde edilecek puanlar, alt boyutlar ve tek bir boyut olarak da geçerli ve güvenilir olarak yorumlanabileceğini ortaya koymaktadır.(EK-1'de ölçeğin nihai şekli yer almaktadır.)

Tartışma ve Sonuç

Okul öncesi öğretmenlerinin öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim becerilerinin değerlendirilmesi için Türkçeye uyarlaması yapılan ölçekten elde edilen kanıtlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği'nin, orijinal altı faktörlü yapısını koruduğu ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile ikinci düzey DFA sonuçlarıyla uyumlu bir model ortaya koyduğu görülmektedir. Panadero (2017), öz-düzenleme becerilerinin bireylerin öğrenme süreçlerini daha etkili bir şekilde kontrol etmelerini sağladığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, ölçeğin alt boyutlarının güvenilir bir şekilde işlev gördüğü bulgusu sadece yöntemsel bir çıkarım değil, aynı zamanda öz-düzenleme becerilerinin Türkiye'deki öğretmenler arasında analiz edilmesi için teorik ve istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir bir araç sunmaktadır.

Öz-düzenleyici öğrenme, öğretmenlerin sadece bireysel gelişimlerinde değil, aynı zamanda sınıf ortamlarında çocuklar için etkili öğrenme atmosferi yaratmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Zimmerman ve Schunk (2013) bu becerilerin sadece akademik başarıyı artırmadığını, aynı zamanda öğrenme sürecine yönelik pozitif tutumların gelişmesine de katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Araştırmanın bulguları, bu teori ile uyum göstererek öz-düzenleme becerilerinin ölçülebilirliği noktasında geçerli ve güvenilir bir araç ortaya koymaktadır. Literatürde yer alan benzer ölçme araçlarıyla yapılan karşılaştırmalar da bu durumu desteklemektedir. Örneğin Adağideli, Saraç ve Ader (2015) tarafından geliştirilen Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz-Düzenlemeli Öğrenmeyi Desteklemek İçin Uygulamalarını Değerlendirme Ölçeği, öğretmenlerin öz-düzenlemeli öğrenmeyi destekleyici öğretim uygulamalarına odaklanmaktadır. Özellikle strateji kullanımı, model olma, öğrenmeye rehberlik etme gibi boyutlarıyla Bai ve Li'nin ölçeğinde yer alan "bilişsel stratejiler", "öz-yönlendirme" ve "hedef belirleme ve planlama" boyutlarıyla kavramsal benzerlik göstermektedir. Her iki ölçek de okul öncesi öğretmenlerini hedef almakta olup bağlam açısından önemli ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte, Bai ve Li'nin ölçeği, öz-düzenleyici öğrenmeyi hem öğretmenlerin kendileri hem de sınıf uygulamaları düzeyinde değerlendiren daha geniş kapsamlı bir yapıya sahiptir.

Diğer yandan, Smith-Donald, Raver, Hayes ve Richards (2007) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Fındık Tanrıbuyurdu (2012) tarafından yapılan Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği (OÖDÖ), çocukların öz-düzenleme becerilerini performans odaklı gözleme dayalı olarak değerlendiren bir araçtır. Bu ölçek doğrudan öğretmen davranışlarını değil, çocukların öz-düzenleme düzeylerini ölçmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla değerlendirme yönü açısından farklılık arz etmektedir. Ancak dolaylı olarak, öğretmenlerin öz-düzenleyici öğretim uygulamaları ile çocukların öz-düzenleme düzeyleri arasında ilişki kurulabileceği düşünüldüğünde, içeriksel düzeyde tamamlayıcı bir bakış sunmaktadır.

Sonuç olarak, çalışmamızda uyarlanan ölçek; öğretmen merkezli, çok boyutlu ve okul öncesi eğitim bağlamına özgü bir yapıya sahiptir. Yukarıda belirtilen ölçeklerle bazı kavramsal ve hedef kitle benzerlikleri bulunsu da, Bai ve Li'nin (2024) geliştirdiği bu ölçek, erken çocukluk öğretmenlerinin öz-düzenleyici öğrenmeyi destekleme yeterliklerini doğrudan ölçmeye yönelik, özgün ve bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın özgün katkılarından biri, kültürlerarası bir ölçek uyarlaması sürecini başarıyla tamamlamış olmasıdır. VanderStoep ve arkadaşları (1996), kültürel farklılıkların ölçme araçlarının dil ve kavramsal yapıları üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda ölçeğin Türkçe formunun dil geçerliliğinin sağlanması için yapılan çift yönlü çeviri, uzman görüşleri ve pilot çalışma gibi yöntemler, kültürlerarası uyarlama süreçleri için bir model olabilecek niteliktedir.

Ölçeğin toplam puanının hesaplanabilirliği yalnızca istatistiksel uyum ölçütlerine değil, aynı zamanda kuramsal bütünlüğe de dayanmalıdır. Bu bağlamda, Bai ve Li (2024) tarafından geliştirilen özgün ölçekte, öğretmenlerin öz-düzenleyici öğretim uygulamalarının çok boyutlu ancak birbiriyle ilişkili bir yapıda değerlendirildiği ve bu doğrultuda ikinci düzey faktör modellemesinin önerildiği görülmektedir. Bu model, tüm alt boyutların ortak bir üst yapıyı temsil ettiğini kuramsal düzeyde desteklemektedir. Dolayısıyla, ölçeğin toplam puanının hesaplanması, hem istatistiksel geçerlilik (ör. hiyerarşik McDonald Omega katsayısının .84 olması) hem de kuramsal yapı (öz-düzenleyici öğretim davranışlarının bütüncül doğası) açısından anlamlıdır.

Öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim, literatürde sıklıkla birden çok alt beceriyi (örn. planlama, izleme, öz değerlendirme) içeren ancak bütüncül biçimde işleyen bir yapı olarak ele alınmaktadır (Zimmerman, 2002; Schunk & Greene, 2018). Bu açıdan, alt boyutların tek bir yapının parçası olarak görülmesi ve bu yapının toplam puanla temsil edilmesi, hem uygulamada pratik kolaylık sağlamakta hem de öz-düzenleyici öğretim anlayışının doğasına uygunluk göstermektedir.

Bu nedenlerle, hem orijinal çalışmada önerilen model yapısı hem de alanyazındaki kuramsal çerçeve göz önünde bulundurularak, ölçeğin toplam puanının hesaplanabilirliğine ilişkin uygulama geçerliği desteklenmektedir.

Elde edilen bulgular, Zimmerman (2013) tarafından vurgulanan öz-düzenleyici becerilerin eğitimdeki dönüşümsel etkilerini destekler niteliktedir. Nitekim öz-düzenlemeye yönelik güçlü becerilere sahip öğretmenler, sınıf ortamında problem çözme, öğrenmeyi destekleme ve çocukların motivasyonunu artırma gibi kritik rolleri daha etkin bir şekilde üstlenebilmektedir. Öz-düzenleyici becerilerin yalnızca bireysel başarıyla sınırlı kalmayıp, öğretim ortamındaki sosyal ve akademik başarıyı da etkilediği, Schunk ve DiBenedetto'nun (2020) çalışmaları ile öne çıkmaktadır. Çalışmanın bu boyutlardaki katkısı, Türkiye'de okul öncesi eğitim sisteminin değerlendirilmesinde önemli bir uygulama alanı yaratmaktadır.

Araştırma bulguları, ölçeğin geçerliğini destekleyen güçlü istatistiksel sonuçlarla birlikte, öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim politikalarına da ışık tutmaktadır. Cleary ve Kitsantas'ın (2017) belirttiği gibi, öz-düzenleme becerileri öğretmen eğitim programlarının kapsamına entegre edildiğinde, hem öğretmenlerin bireysel gelişimini hem de sınıf yönetimi süreçlerini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Çalışmada kullanılan McDonald Omega katsayısının yüksek bulunması, ölçeğin hem genel hem de alt boyutlarının güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Rodriguez ve arkadaşları (2015), iç tutarlılık katsayılarının bu düzeyde yüksek olmasının, modeldeki genel yapı ile alt boyutlar arasındaki uyumun sağlam bir şekilde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Bu durum, öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerinin ölçülmesi ve eğitim politikalarının yapılandırılması aşamalarında pratik bir araç sunmaktadır.

Çalışmanın teorik açıdan bir diğer önemli katkısı, öz-düzenleme stratejilerinin sınıf ortamlarında nasıl kullanılabileceğine dair bilgilere ışık tutmasıdır. Öz-düzenleyici öğretim becerilerinin çocuklara aktarımı, Perry ve arkadaşlarının (2006) yaptığı çalışmalarda, öğrenme kazançlarını artıran kritik bir unsur olarak tanımlanmıştır. Ölçeğin bu bağlamda, öğretmenlerin öz-yeterliliklerini değerlendirmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çocuk odaklı stratejiler geliştirmelerine teşvik eden bir araç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak, Dignath ve Büttner'in (2008) meta-analiz sonuçları, öz-düzenleme becerileri aktif olarak öğretime dâhil edildiğinde, çocukların öğrenme çıktılarının ve motivasyonlarının yükseldiğini göstermiştir. Bu tür bulgular ışığında, araştırma sonuçlarının gelecekteki öğretmen eğitim programlarına rehber olabileceği açıktır.

Araştırmanın belirli sınırlarına rağmen, elde edilen bulgular hem ölçek uyarılama süreçleri hem de öz-düzenleme becerilerinin eğitimdeki etkileri açısından literatüre özgün katkılar sunmaktadır. Araştırmada, yalnızca okul öncesi öğretmenleri odak alınmış olup, farklı eğitim düzeylerinde öz-düzenleme becerilerinin incelenmesi önerilebilir. Ayrıca, nitel yöntemlerin de kullanıldığı araştırmalar yoluyla, öz-düzenleme becerilerinin öğretim süreçlerine entegrasyonu ile ilgili daha fazla bilgi edinmek mümkündür. Broadbent, Panadero & Fuller (2020), yalnızca nicel verilerle değil, öğretmenlerin öz-düzenlemeye dair algılarını ve deneyimlerini anlamak için karma yöntemlerin kullanılmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu da gelecekteki çalışmalar için daha kapsamlı ve derinlemesine analizlerin yapılabileceği bir alan sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, öz-düzenleyici öğrenme ve öğretim becerilerinin Türk eğitim sistemi bağlamındaki uyarlanması ve uygulanabilirliğine yönelik önemli bir katkı sunmaktadır. Ölçeğin geçerli ve güvenilir bir şekilde Türkçeye uyarlanmış olması sadece akademik bir başarı değildir; aynı zamanda erken çocukluk eğitiminde kritik becerilerin geliştirilmesi ve uygulanmasına yönelik somut bir adım niteliği taşımaktadır. Elde edilen bulgular,

öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerinin geliştirilmesi konusunda bir model sunmakla birlikte, eğitim politikalarının ve öğretmen eğitim programlarının yeniden yapılandırılması için stratejik bir zemin oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de öz-düzenleme becerilerinin erken çocukluk eğitime entegrasyonu, uluslararası standartlara uyum sağlamayı kolaylaştırabilecektir.

Öneriler

1. Farklı eğitim kademelerinde geçerlilik-güvenilirlik çalışmaları yapılmalıdır. Ölçek yalnızca okul öncesi öğretmenleriyle sınanmıştır; ilkokul veya özel eğitim alanlarında görev yapan öğretmenler üzerinde de uygulanarak ölçeğin farklı öğretmen gruplarındaki psikometrik özellikleri test edilmelidir.
2. Ölçeğin uzunlamasına geçerlik çalışmaları yürütülmelidir. Öz-düzenleme becerilerinin zaman içindeki değişimini izlemek ve ölçeğin ölçüm tutarlılığını test etmek için farklı zaman dilimlerinde tekrarlanan ölçümlerle uzunlamasına çalışmalar önerilmektedir.
3. Geliştirilen ölçek, öğretmenlerin öz-düzenleme becerilerini değerlendirmek ve bu becerilere yönelik destekleyici programlar tasarlamak amacıyla çok çeşitli ortamlarda kullanılabilir. Özellikle öğretmen yetiştirme programlarında, öğretmen adaylarının bireysel öğrenme sorumluluğu alma, hedef belirleme ve strateji kullanımı gibi alanlardaki hazır bulunuşluklarını değerlendirmek için tanılayıcı bir araç olarak kullanılabilir.
4. Dignath ve Karlen (2024), öz-düzenleme becerilerinin öğretmenlik mesleğinin temel bir bileşeni olduğunu ve bu becerilerin öğretmen eğitiminde açık ve planlı şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Tutkun (2024) tarafından yürütülen araştırmada da okul öncesi öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ile öz-düzenleme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, öğretmen adayları için geliştirilecek mikro öğretim uygulamalarında, öz-düzenleme becerilerinin yansıtıcı günlükler ve bireysel öğrenme planları yoluyla izlenmesi mümkündür.
5. Hizmet içi eğitim programlarında ise ölçek, öğretmenlerin mesleki yeterliklerini öz-farkındalık temelinde yeniden yapılandırmalarına katkı sunabilir. Özellikle sınıf yönetimi, bireyselleştirilmiş öğretim ve teknoloji entegrasyonu gibi konularda düzenlenecek atölye çalışmaları öncesinde uygulanarak, katılımcı profiline uygun içerik belirleme imkânı sunar. Böylece, öğretmenlerin öğrenme sorumluluğunu üstlenme, strateji geliştirme ve performanslarını izleme becerilerine dayalı bireysel gelişim planları oluşturulabilir.
6. Ayrıca ölçek, okul temelli uygulamalarda öğretmenlerin kendi gelişimlerini izlemeleri ve meslektaş destekli öğrenme topluluklarında öz-değerlendirme yapmaları için kullanılabilir. Okul rehberlik servisleri veya ölçe-değerlendirme birimleri tarafından periyodik olarak uygulanarak öğretmen gelişim süreçlerinin veri temelli izlenmesi ve okul genelinde öğretimsel iyileştirme stratejilerinin belirlenmesi mümkündür.
7. Bu yönleriyle, ölçek yalnızca bireysel düzeyde değil; aynı zamanda öğretmen yetiştirme, hizmet içi eğitim ve okul gelişimi alanlarında kullanılacak güçlü ve bütüncül bir değerlendirme aracıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Araştırma için gerekli etik kurul onayı, Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 10.09.2024 tarih ve 17-379 sayılı kararı ile alınmıştır. Yazarlar çalışma kapsamında etik kurallara uygun davrandığını, herhangi bir etik ihlalde bulunmadığını beyan ederler.

Kaynakça

- Adagideli, F. H., Saraç, S., & Ader, E. (2015). Assessing Preschool Teachers' Practices to Promote Self-Regulated Learning. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 7(3), 423-440. <https://iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/89/87>
- Aydın, F., & Ulutaş, İ. (2017). Okul Öncesi Çocuklarda Öz Düzenleme Becerilerinin Gelişimi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 36-45.
- Bai, B., & Li, J. (2024). Development and validation of a self-regulated learning teaching scale for preschool teachers. *European Journal of Education*, 59, e12613. <https://doi.org/10.1111/ejed.12613>
- Bai, B., & Li, J. (2025). Preschool teachers' professional well-being, emotion regulation, and professional identity: A multi-level latent profile approach. *Teaching and Teacher Education*, 157, 104965 <https://doi.org/10.1016/j.tate.2025.104965>
- Bayraktar, V. (2016). Okul öncesi eğitimin tanımı ve önemi. (Editör: Fatma Alisinanoğlu ve Vedat Bayraktar). *Okul Öncesi Eğitime Giriş* içinde (s:1-16). Ankara: Vize
- Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F., & Ferraz, M. B. (2000). Guidelines for the process of cross-cultural adaptation of self-report measures. *Spine*, 25(24), 3186-3191. <https://doi.org/10.1097/00007632-200012150-00014>
- Bembenuity, H., White, M. C., & Vélez, M. R. (2015). *Developing self-regulation of learning and teaching skills among teacher candidates*. Springer.
- Boekaerts, M., & Corno, L. (2005). Self-regulation in the classroom: A perspective on assessment and intervention. *Applied Psychology*, 54(2), 199-231. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2005.00205.x>
- Broadbent, J., Panadero, E., & Fuller-Tyszkiewicz, M. (2020). Effects of mobile-app learning diaries vs online training on specific self-regulated learning components. *Educational Technology Research and Development*, 68(5), 2351-2372.
- Brown, T. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). Guilford Press.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). Guilford Press.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2024). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (36. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cleary, T. J., & Kitsantas, A. (2017). Motivation and Self-Regulated Learning Influences on Middle School Mathematics Achievement. *School Psychology Review*, 46(1), 88-107. <https://doi.org/10.1080/02796015.2017.12087607>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage Publications.
- Çapık, C., Gözümlü, S., & Aksayan, S. (2018). Kültürlerarası ölçek uyarlama aşamaları, dil ve kültür uyarlaması: Güncellenmiş rehber. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 26(3), 199-210.
- Delibalta, B., & Taşdelen Teker, G. (2024). Türkiye'de öz-düzenlemeli öğrenmeyle ilgili yürütülen tezlerde genel eğilimler. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(1), 171-201. <http://doi.org/10.33400/kuje.1349043>
- Deniz, Z. (2007). Psikolojik ölçme aracı uyarlama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 1-16.
- Dent, A. L., & Koenka, A. C. (2016). The relation between self-regulated learning and academic achievement across childhood and adolescence: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 28(3), 425-474. <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9320-8>

- Dignath, C., & Büttner, G. (2008). Components of fostering self-regulated learning among students: A meta-analysis on intervention studies at primary and secondary school level. *Metacognition and Learning*, 3(3), 231–264. <https://doi.org/10.1007/s11409-008-9029-x>
- Dignath, C., & Karlen, Y. (2024). Teachers' professional competence to support metacognition. In S. Larkin (Ed.), *Metacognition and education: Future trends* (pp. 45–66). Routledge.
- Dignath, C., Dickhäuser, O., & Büttner, G. (2013). Assessing how teachers enhance self-regulated learning: A multiperspective approach. *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 12(3), 338–358. <https://doi.org/10.1891/1945-8959.12.3.338>
- Dunn, T. J., Baguley, T., & Brunsden, V. (2014). From alpha to omega: A practical solution to the pervasive problem of internal consistency estimation. *British Journal of Psychology*, 105(3), 399–412. <https://doi.org/10.1111/bjop.12046>
- Efklides, A. (2011). Interactions of metacognition with motivation and affect in self-regulated learning: The MASRL model. *Educational Psychologist*, 46(1), 6–25. <https://doi.org/10.1080/00461520.2011.538645>
- Eid, M., Geiser, C., Koch, T., & Heene, M. (2017). Anomalous results in G-factor models: Explanations and alternatives. *Psychological methods*, 22(3), 541–562. <http://dx.doi.org/10.1037/met0000083>
- Elma, Y. E., & Ertürk Kara, H. G. (2024). Okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin öz düzenleme becerilerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(2), 563–580. <http://doi.org/10.33400/kuje.1419375>
- Ertürk, C., & Şentürk, Ş. (2024). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Öz-Düzenleme Becerileri İle Kariyer Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 9(2), 46–59. <https://doi.org/10.52797/tuiaped.1519981>
- Fındık Tanrıbuyurdu, E. (2012). *Okul Öncesi Öz-Düzenleme Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Flora, D. B., & Curran, P. J. (2004). An Empirical Evaluation of Alternative Methods of Estimation for Confirmatory Factor Analysis With Ordinal Data. *Psychological Methods*, 9(4), 466–491. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.9.4.466>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2022). *How to design and evaluate research in education* (11th ed.). McGraw-Hill Education.
- Gülay Ogelman, H., Sarac, S., & Özbilen, A. E. (2023). Okul Öncesinde Sosyal Becerilerin Öğrenmede Öz Düzenleme Düzeyini Yordayıcı Etkisi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 9(2), 1–11.
- Hadwin, A., & Oshige, M. (2011). Self-Regulation, Coregulation, and Socially Shared Regulation: Exploring Perspectives of Social in Self-Regulated Learning Theory. *Teachers College Record*, 113(2), 240–264. <https://doi.org/10.1177/016146811111300204>
- Hadwin, A., Järvelä, S., & Miller, M. (2018). Self-regulation, co-regulation, and shared regulation in collaborative learning environments. In D. Schunk & J. A. Greene (Eds.), *Handbook of self-regulation of learning and performance* (2nd ed., pp. 83–106). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315697048>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Boston: Cengage.
- Hambleton, R. K., & Patsula, L. (1999). Increasing the validity of adapted tests: Myths to be avoided and guidelines for improving test adaptation practices. *Journal of Applied Testing Technology*, 1(1), 1–13.
- Hayes, A. F., & Coutts, J. J. (2020). Use omega rather than Cronbach's alpha for estimating reliability. *Communication Methods and Measures*, 14(1), 1–24. <https://doi.org/10.1080/19312458.2020.1718629>
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55.

- Karasar, N. (2024). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (39. baskı). Nobel Yayıncılık.
- Kinay, İ. & Çelikten-Demirel, S. (2023). Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Ölçme ve Değerlendirme, C. Şentürk (Ed.), Kuramdan Uygulamaya Öğrenme ve Öğretme Süreci içinde (1. Baskı, ss. 411-437). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling* (5th Ed). Guilford Press.
- Kurt, Ş. H. (2020). Okul öncesi eğitim alan çocukların öz-düzenleme gelişiminin öğretmen ve okul öncesi eğitimle ilişkisi [Yayınlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Kuru, N. (2023). Emotion coaching practice with whole school approach “emotionally friendly kindergarten transformation program” process analysis. *Journal of Education and Learning*, 12(2), 106-122. <https://doi.org/10.5539/jel.v12n2p106>
- Latva-aho, J., Näykki, P., Pyykkönen, S., Laitinen-Väänänen, S., Hirsto, L., & Veermans, M. (2024). Pre-service teachers' ways of understanding, observing, and supporting self-regulated learning. *Teaching and Teacher Education*, 149, 104719. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2024.104719>
- Li, CH. (2016). Confirmatory factor analysis with ordinal data: Comparing robust maximum likelihood and diagonally weighted least squares. *Behav Res*, 48, 936–949. <https://doi.org/10.3758/s13428-015-0619-7>
- Li, J.& Bai, B., (2025). Self-regulated learning and technological integration competency: A multilevel latent profile analysis of preschool teachers. *Computer & Education*, 232, 105295 <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2025.105295>
- Öngören, S. (2023). Supporting self-regulation in the preschool period: A case study of teachers' practices. *Turkish Journal of Education*, 12(4), 182-200. <https://doi.org/10.19128/turje.1228285>
- Panadero, E. (2017). A review of self-regulated learning: Six models and four directions for research. *Frontiers in Psychology*, 8, 422. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00422>
- Perry, N. E., Phillips, L., & Hutchinson, L. (2006). Mentoring student teachers to support self-regulated learning. *The elementary school journal*, 106(3), 237-254. <https://doi.org/10.1086/501485>
- Pino-Pasternak, D., Whitebread, D., & Tolmie, A. (2010). A Multidimensional Analysis of Parent–Child Interactions During Academic Tasks and Their Relationships With Children's Self-Regulated Learning. *Cognition and Instruction*, 28(3), 219–272. <https://doi.org/10.1080/07370008.2010.490494>
- Rodriguez, A., Steven P. Reise, S. P. & Mark G. Haviland, M. G. (2015). Applying Bifactor Statistical Indices in the Evaluation of Psychological Measures. *Journal of Personality Assessment*, 98(3), 223–237. <https://doi.org/10.1080/00223891.2015.1089249>
- Rogat, T. K., & Linnenbrink-Garcia, L. (2011). Socially shared regulation in collaborative groups: An analysis of the interplay between quality of social regulation and group processes. *Cognition and Instruction*, 29(4), 375–415. <https://doi.org/10.1080/07370008.2011.607930>
- Saylan Kırmızıgül A., Kızıkan O., & Tanık Önal N., (2022). Öz-düzenlemeli öğrenmenin uygulanmasına ilişkin öğretmen öz-yeterlik ölçeği'nin türkçe'ye uyarlanması: Öğretmen adayları örnekleme. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 12(2), 369-379. <https://doi.org/10.5961/higheredusci.1068025>
- Schunk, D. H., & DiBenedetto, M. K. (2020). Motivation and social-cognitive theory. *Contemporary Educational Psychology*, 60, 101830. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.101832>
- Schunk, D. H., & Zimmerman, B. J. (1998). *Self-regulated learning: From teaching to self-reflective practice*. Guilford Press.
- Shi, W., & Zheng, Y. (2025). Exploring the impact of sense of work gain on kindergarten teachers' work performance: The mediating role of organizational commitment and the moderating influence of supportive leadership. *Frontiers in Psychology*, 16, 1515054. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1515054>
- Smith-Donald, R., Raver, C. C., Hayes, T., & Richardson, B. (2007). Preliminary construct and concurrent validity of the Preschool Self-regulation Assessment (PSRA) for field-based research. *Early Childhood Research Quarterly*, 22(2), 173–187. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2007.01.002>

- Sonal, E. N. (2021). *Okul öncesi öğretmenlerinin öz düzenleyerek öğrenmeyi destekleme pratikleri ve çocukların öz düzenleyerek öğrenme düzeylerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Tutkun, C. (2024). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl Becerileri ve Öz Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 13(2), 478-488. <https://doi.org/10.30703/cije.1338342>
- Ural, G., Gültekin Akduman, G., & Şepitci Sarıbaş, M. (2020). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*(83), 323-342.
- VanderStoep, S. W., Pintrich, P. R., & Fagerlin, A. (1996). Disciplinary differences in self-regulated learning in college students. *Contemporary educational psychology*, 21(4), 345-362.
- Yılmaz Çam, B., Tonga Çabuk, F. E., & Tantekin Erden, F. (2023). The Relationship between Pre-service Early Childhood Teachers' Self-Compassion and Self-Regulation: The Moderating Effect of Mindfulness. *Research on Education and Psychology*, 7(3), 389-407. <https://doi.org/10.54535/rep.1292858>
- Yılmaz, H. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin öz-düzenleme düzeyleri ile kullandıkları öğretim uygulamaları düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2
- Zimmerman, B. J. (2013). From cognitive modeling to self-regulation: A social cognitive career path. *Educational Psychologist*, 48(3), 135–147. <https://doi.org/10.1080/00461520.2013.794676>
- Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2013). *Self-regulated learning and academic achievement: Theoretical perspectives*. Routledge.

EXTENDED SUMMARY

Self-regulated learning has gained increased attention in recent years as a foundational component of effective teaching and learning processes (Zimmerman & Schunk, 2013; Rogat & Linnenbrink-Garcia, 2011). This concept includes the ability of individuals to identify, control, and enhance their learning processes through specific strategies and behaviors (Panadero, 2017). Beyond promoting academic success, self-regulation is considered critical for creating a positive learning climate in classrooms (Schunk & DiBenedetto, 2020). These skills are particularly relevant in early childhood education, as this stage lays the groundwork for lifelong learning. Accordingly, preschool teachers' self-regulation competencies hold significant potential in shaping children's future learning abilities (Dignath et al., 2013).

Research has demonstrated positive correlations between teachers' self-regulatory skills and their students' academic and social success (Bembenuddy et al., 2015; Perry et al., 2006). Therefore, equipping teachers with strong self-regulation skills is essential. To assess these competencies effectively, reliable and valid measurement tools are indispensable (VanderStoep et al., 1996). However, cultural differences pose challenges in adapting such tools for use in diverse educational contexts. In countries like Turkey, where awareness of self-regulated learning in education is increasing, the adaptation of tools assessing self-regulation is a significant need. The original "Self-Regulated Learning and Teaching Scale" developed by Bai and Li (2024) was established as an effective instrument for assessing preschool teachers' self-regulatory skills.

The purpose of this study was to adapt Bai and Li's (2024) "Self-Regulated Learning and Teaching Scale for Preschool Teachers" into Turkish, ensuring its validity and reliability in the Turkish educational context. The study also aimed to underscore the importance of self-regulation skills in preschool education practices in Turkey. While self-regulation research has expanded in recent years (Dent & Koenka, 2016; Broadbent, Panadero & Fuller, 2020), the specific application and utilization of these skills among preschool teachers have been relatively understudied. Therefore, this study addressed a critical gap in the literature while adapting and validating a culturally relevant measurement tool.

The research employed a survey model to facilitate data collection, analysis, and interpretation. Survey models are particularly effective in providing descriptive data and enabling generalizations from sampled groups to larger populations (Creswell, 2014; Büyüköztürk et al., 2024). This study focused on preschool teachers from early childhood education institutions affiliated with the Turkish Ministry of National Education. The sample consisted of 234 teachers, of whom 90.2% were female ($n=211$) and 9.8% were male ($n=23$). Participants' demographic details, including years of professional experience, were also considered to ensure sample diversity.

The translation and cultural adaptation process adhered to internationally accepted guidelines for adapting psychometric scales to new languages and contexts (Hambleton & Patsula, 1999; Çapık et al., 2018). Initially, permission was obtained from the original scale authors. The scale was then subjected to a bilingual translation process involving three experts proficient in both Turkish and English. After the preliminary Turkish version was created, it was back-translated into English by another team of specialists to check consistency. Additionally, the scale's conceptual accuracy and cultural relevance were examined by five experts who determined that the adapted version satisfactorily reflected the original instrument. Finally, the Turkish version underwent clarity and language assessments, with adjustments made to ensure precise and understandable wording.

To evaluate the validity and reliability of the Turkish adaptation, confirmatory factor analysis (CFA) and second-order CFA were used. Original scale factors and items were retained based on the results. The CFA results demonstrated acceptable model fit indices: $\chi^2 = 579.89$, $df = 335$, CFI = .961, TLI = .956, RMSEA = .056, and SRMR = .068. Minor modifications, such as correlating error variances between certain items, were made to slightly improve the model fit. Following modifications, the revised fit indices also indicated a good level of model-data alignment ($\chi^2 = 554.38$, $df = 334$, CFI = .965, TLI = .960, RMSEA = .053, SRMR = .066).

Reliability analyses further supported the scale's suitability for assessing the self-regulated learning skills of Turkish preschool teachers. McDonald's Omega coefficients ranged from .75 to .95 across all factors, thereby exceeding the .70 threshold for satisfactory reliability. These findings are consistent with the original scale's psychometric properties and align with similar tools used in self-regulation research (Rodriguez et al., 2015). Evaluating reliability through McDonald's Omega instead of Cronbach's alpha was particularly advantageous due to the unequal distribution of item variance and factor loadings.

The study's contributions encompass both theoretical and practical dimensions. First, the adaptation of a culturally relevant and scientifically validated tool meets an urgent need for assessing self-regulation skills in the Turkish early childhood education system. Zimmerman (2013) emphasized the transformative role of self-regulation for both instructors and learners. By validating this scale, the study offers a robust mechanism for educators to identify strengths and weaknesses in their self-regulatory practices, thereby enabling targeted interventions. Second, the findings can inform teacher education programs and continuous professional learning initiatives. Cleary and Kitsantas (2017) underscored the importance of embedding self-regulatory concepts into teacher training, not only to enhance pedagogical skills but also to foster holistic classroom environments where autonomy and collaborative learning thrive.

While the study achieved its objectives, specific limitations warrant further exploration. For instance, the sample was limited to preschool education settings, and the findings cannot be generalized to primary or secondary teachers without further validation. Future studies could expand on this work by examining how self-regulated learning manifests across different educational levels and subject areas. Additionally, integrating qualitative approaches, such as teacher interviews and classroom observations, may yield richer insights into how self-regulation is operationalized in diverse teaching contexts (Broadbent, Panadero & Fuller, 2020).

Overall, this research highlights the significance of self-regulation in educational practices. It underscores the potential of validated tools like the adapted Self-Regulated Learning and Teaching Scale to enhance teacher competencies and, ultimately, student learning outcomes. By contextualizing international frameworks within the Turkish education system, this study bridges theory and practice. Furthermore, its implications extend to educational policy, addressing gaps in the integration of critical 21st-century skills into teacher training and early childhood education programs in Turkey.

EK-1: Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği

Okul Öncesi Öğretmenleri için Öz-Düzenleyici Öğrenme ve Öğretim Ölçeği	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
1. Çocuklar, bir göreve başlamadan önce o görevi tamamlamaya yönelik talimatları dikkatlice tasarlarım ve açıklarım.					
2. Çocuklar, bir göreve başlamadan önce onların tamamlayacakları görevi tasarlarım.					
3. Çocukların geliştirdikleri hedeflere veya görevlere uygun materyaller sağlarım.					
4. Belirledikleri hedeflere veya görevlere dayalı olarak görevi tamamlamaları için adımlar tasarlama konusunda çocuklara rehberlik ederim.					
5. Zamanlarını hedeflerine göre organize etmelerini çocuklara hatırlatırım.					
6. Sınıfı iyi yönetebileceğime ve çocukların öğrenmeye odaklanmasını sağlayabileceğime inanıyorum.					
7. Etkinliği çocuklar için olabildiğince kapsamlı hale getirebileceğime inanıyorum.					
8. Öğrenmesi zor olsa bile çocukların meraklarını uyandıran görevleri veya materyalleri tercih etmelerini sağlayabileceğime inanıyorum.					
9. Zorlu etkinlikleri yürütebileceğime inanıyorum.					
10. Etkili öğretim stratejilerini, etkinliklerde kullandığımı hissediyorum.					
11. Etkinliğimin içeriğinin uygun olmadığını hissedersen çözüm bulur veya yardım isterim.					
12. Etkinliğimi hazırlarken ders notları ve bu alanda yapılan çalışmalar gibi farklı kaynaklardan bilgi toplarım.					
13. Mümkün olduğunca kendi etkinliklerimdeki fikirleri diğer derslerdeki fikirlerle ilişkilendirmeye çalışırım.					
14. Öğretim hedeflerime ulaşip ulaşmadığımı düzenli olarak kendime sorarım.					
15. Bir öğretim sorununu çözmeden önce çeşitli seçenekleri değerlendiririm.					
16. Bir sorunu çözerken kendime tüm seçenekleri değerlendirip değerlendirmedığımı sorarım.					
17. Önemli öğretim stratejilerini anlamama yardımcı olması için öğretimimi düzenli olarak gözden geçiririm.					
18. Öğretme becerilerimi ve ilerlememi düzenli olarak kontrol ederim.					
19. Yeni bir şey öğretirken ne kadar iyi öğretebildiğimi kendime sorarım.					
20. Bir etkinliği öğretmenin daha kolay bir yolu olup olmadığını kendime sorarım.					
21. Bir etkinliği bitirdiğimde öğretim stratejilerimi özetlerim.					
22. Bir etkinliği bitirdiğimde kullanabileceğim tüm öğretim stratejilerini düşünüp düşünmediğimi kendime sorarım.					

23. Bir etkinliği bitirdiğimde hedeflerime ulaşıp ulaşmadığımı kendime sorarım.					
24. Öğretim stratejilerim çocuk için etkili olduğuunda memnun olurum.					
25. Çocuklar öğrettiklerimi anladığıında memnun olurum.					
26. Çocuklar sınıfımda dikkatli ve ilgili olduklarında memnun olurum.					
27. Çocuklar, belirlediğim görevleri tamamlayabildiklerinde memnun olurum.					
28. Çocuklar, sınıfımda rahat ve kararlı olduklarında memnun olurum.					

SOCIAL STUDIES TEACHERS' FEEDBACK EXPERIENCES: A PHENOMENOLOGICAL STUDY¹

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN GERİ BİLDİRİM DENEYİMLERİ: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME

M. Talha ÖZALP

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Faculty of Education

mtozalp@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8564-7254

Selahattin KAYMAKCI

Kastamonu University

Faculty of Education

kaymakci37@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5905-9902

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

20.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler,
Öğretmen,
Geri Bildirim,
Fenomenoloji

Keywords

Social Studies,
Teacher,
Feedback,
Phenomenology

This study aims to explore social studies teachers' experiences regarding the use of feedback in social studies education. The research was designed in line with the phenomenological approach, qualitative research designs. The study group consists of 18 social studies teachers with varying levels of professional seniority, working across Turkey's seven geographical regions. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using content analysis. Findings indicate that teachers predominantly defined feedback in terms of response, correction, and reinforcement, revealing notable conceptual ambiguities. Most participants had not received any formal training on feedback, although they expressed a desire to do so. Teachers most frequently used positive and corrective types of feedback and perceived effective feedback as timely and tailored to individual students. Challenges identified included time constraints, overcrowded classrooms, and a limited student engagement. This study makes a unique contribution by examining social studies teachers' feedback experiences from a multidimensional perspective and raising awareness of teachers' classroom practices.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler eğitiminde geri bildirim kullanımına ilişkin deneyimlerini ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışma grubunu Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde farklı kıdemlere sahip 18 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin geri bildirim kavramına ilişkin tanımları büyük ölçüde dönüt, düzeltme ve pekiştirme odaklı olup kavramsal karışıklıklar içermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun geri bildirim konusunda eğitim almadığı, buna karşın bu alanda eğitim alma isteği taşıdığı görülmüştür. Öğretmenlerin en çok olumlu ve düzeltici geri bildirim türlerini kullandığı, etkili geri bildirimi ise anlık ve öğrenciye göre yapılan bildirimler olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Geri bildirim sürecinde zaman yetersizliği, kalabalık sınıflar ve öğrenci ilgisizliği gibi güçlüklerle karşılaşıldığı belirlenmiştir. Araştırma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin geri bildirimle ilişkin deneyimlerini çok boyutlu olarak incelemesi ve öğretmen uygulamalarına ilişkin farkındalık yaratması açısından özgün bir katkı sunmaktadır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724454>

Atf/Cite as: Özalp, M. T., & Kaymakçı, S. (2025). Social studies teachers' feedback experiences: A phenomenological study. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1606-1623.

¹ This article is based on a section of the doctoral dissertation entitled "Determining the Effectiveness of the Feedback Teaching Package Developed for Social Studies Teacher Candidates", submitted by Dr. M. Talha ÖZALP under the supervision of Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI.

Introduction

Feedback is widely recognized as a critical component for enhancing student achievement within the educational process. It plays a pivotal role in supporting students' development of knowledge and skills (Hattie, 2016; Gibbs et al., 2006). Feedback enables students to gain deeper insights into their strengths and weaknesses, allowing them to identify areas for improvement (Hattie, 2016; Özalp & Kaymakçı, 2022). Within social studies education, feedback holds particular significance because it facilitates interdisciplinary learning and fosters the development of critical thinking and civic competencies (National Council for the Social Studies [NCSS], 2023). Despite its acknowledged importance, the experiences of social studies teachers in Turkey regarding feedback remain underexplored, especially within a curriculum framework that emphasizes democratic citizenship. To address this gap, the present study adopts a phenomenological perspective to investigate Turkish social studies teachers' feedback practices, providing in-depth insights into their conceptualizations, instructional applications, and the challenges they encounter.

The literature frequently emphasizes that feedback is a socially constructed and context-dependent process (Ajjawi & Boud, 2017). As a result, it is unrealistic to define a universally "best" type of feedback applicable to all learners and instructional settings (Akpınar & Özalp, 2023; Boud & Molloy, 2013; Coşkun & Tamer, 2015). Effective feedback must account for various contextual variables, such as the instructional environment, task characteristics, and learners' traits (Henderson et al., 2019; Shute, 2008). Therefore, feedback processes should be structured to foster interactivity, prioritize learner-centered approaches, and enhance meaningful learning outcomes (Carless & Boud, 2018).

In educational research, feedback has been classified across multiple dimensions to enhance its theoretical clarity and practical application (Brookhart, 2008; Butler & Winne, 1995; Hattie & Timperley, 2007). These typologies provide educators a conceptual framework to guide the effective implementation of feedback in classroom practice. Generally, feedback is categorized along five key dimensions:

- **Source:** Feedback originates internally, as self-generated responses by the learner, or externally, through input from teachers, peers, parents, or digital platforms (Brookhart, 2008; Butler & Winne, 1995; Liu & Carless, 2006; Rimm-Kaufman, 2015).
- **Recipient:** Feedback is addressed to an individual learner or a group. While individual feedback is tailored to a student's performance, group feedback is delivered to entire classes or collaborative teams (Akpınar & Özalp, 2023; Brookhart, 2008).
- **Timing:** Feedback is delivered immediately-during or immediate after the learning activity-or delayed, typically following the completion of a task (Shute, 2008).
- **Mode of delivery:** Feedback is conveyed orally (Barney, 2012), in written form (Black & Wiliam, 1998), or through visual and physical cues, such as gestures or demonstrations (Brookhart, 2008).
- **Content:** Feedback is expressed as positive (emphasizing student strengths), negative (highlighting shortcomings), corrective (targeting specific errors), suggestive (offering strategies for improvement), or through formative (providing ongoing guidance to foster learning progress) (Butler & Roediger, 2008; Hattie, 2009; Kulhavy & Stock, 1989; Lee, 2019).

These classifications are crucial in helping educators understand feedback not merely as a tool for assessment, but as a dynamic and integral part of the learning process. The literature particularly emphasizes the value of formative feedback, which encompasses the core features of other feedback types and directly contributes to meaningful learning (Hattie & Timperley, 2007; Özalp & Kaymakçı, 2022; Sadler, 1989; Shute, 2008).

In social studies, an interdisciplinary field that fosters critical thinking, civic responsibility, and cultural awareness, feedback is essential for connecting complex concepts and promoting analytical skills (Barth, 1991; NCSS, 2023). Unlike feedback in disciplines such as mathematics, which often targets objective solutions, social studies feedback is narrative, interpretive, and dialogic, encouraging students to synthesize diverse perspectives (McMillan, 2014). By addressing conceptual gaps and guiding students toward informed decision-making, feedback enhances engagement with societal issues and supports democratic citizenship (Akpınar & Özalp, 2023; Pazio Rossiter & Bale, 2023). Furthermore, it strengthens communication and analytical abilities, enabling students to articulate interdisciplinary ideas coherently (Campbell & Henning, 2010; Higgins et al., 2001).

While feedback is widely acknowledged as a fundamental strategy for improving the quality of teaching and learning, its formative potential often remains underutilized in classroom practice. Numerous studies reveal that many teachers lack the necessary competencies to deliver effective feedback, which often leads to responses that are either misunderstood by students or fail to support meaningful academic progress. The literature highlights that effective feedback is a core teaching competency, warranting greater emphasis in both pre-service and in-service teacher education programs (Boud & Molloy, 2013; Cañadas, 2021; Hattie, 2016; Nicol et al., 2014). This need is especially critical for social studies teachers, who must possess both theoretical understanding and pedagogical proficiency to integrate feedback effectively into their instruction (Bailey & Garner, 2010; Crisp, 2007; Özalp & Kaymakçı, 2022). Consequently, there is a growing need for qualitative research to examine social studies teachers' feedback experiences, conceptual frameworks, implementation strategies, barriers encountered, and professional development needs in greater depth. The present study responds to this need by adopting a phenomenological approach to explore the lived experiences of Turkish social studies teachers regarding feedback.

Research Purpose

This study aims to explore the experiences of social studies teachers in Turkey regarding their use of feedback within the context of social studies education, adopting a phenomenological approach. Specifically, it seeks to examine teachers' conceptualizations of feedback, the types of feedback they use, the challenges they face, their professional development needs, and their perspectives on the role of parental involvement in the feedback process.

Research Sub-Questions

1. How do social studies teachers conceptualize feedback?
2. What types of feedback do social studies teachers use in their instructional practices?
3. What challenges do social studies teachers encounter in the feedback process?
4. What are the professional development needs of social studies teachers regarding effective feedback practices?
5. How do social studies teachers perceive the significance of feedback in social studies education compared to other subject areas?
6. What key considerations do social studies teachers take into account when delivering feedback?
7. What are social studies teachers' views on the characteristics of effective feedback?
8. How do social studies teachers perceive the role of parental involvement in the feedback process?

Research Methods

This section explains the research design, participants and sampling strategy, data collection tools and procedures, data analysis, and issues of validity and reliability.

Research Design

This study employed a phenomenological approach, a qualitative research design that seeks to uncover the lived experiences and perceptions of individuals regarding a specific phenomenon. Phenomenology is concerned with exploring how individuals perceive and make sense of experiences through their subjective experiences. In qualitative inquiry, phenomenology is particularly useful for generating in-depth insights into human experiences, motivations, and perceptions, especially about complex or context-dependent issues. Rather than aiming for generalizable findings or causal relationships, this approach provides rich, nuanced understandings of how individuals experience a phenomenon, often elicited through interviews or narrative accounts (Denzin & Lincoln, 2003). In this context, phenomenology was deemed an appropriate methodology for deeply examining social studies teachers' experiences with feedback.

Participants and Sampling Strategy

Participants were selected using the maximum variation sampling method to capture diversity within the study group. This technique purposefully identifies various cases with differing characteristics to highlight variations relevant to the research focus (Patton, 2002). Details of the participants are presented in Table 1.

Table 1. Characteristics of the Participants

Participant	Gender	Educational Background	Years of Seniority	Geographical Region	Place
T1	Male	Bachelor's Degree	5	Eastern Anatolia	Village
T2	Female	Bachelor's Degree	2	Black Sea	Village
T3	Male	Bachelor's Degree	2	Black Sea	District
T4	Male	Bachelor's Degree	1	Central Anatolia	District
T5	Female	Bachelor's Degree	1	Aegean	City
T6	Female	Bachelor's Degree	7	Mediterranean	District
T7	Female	Bachelor's Degree	5	Eastern Anatolia	Village
T8	Male	Master's Degree	9	Mediterranean	City
T9	Male	Master's Degree	10	Central Anatolia	District
T10	Male	Master's Degree	2	Black Sea	Village
T11	Male	Master's Degree	3	Eastern Anatolia	Village
T12	Male	Bachelor's Degree	7	Southeastern Anatolia	Village
T13	Female	Bachelor's Degree	2	Aegean	District
T14	Male	Bachelor's Degree	2	Southeastern Anatolia	City
T15	Female	Bachelor's Degree	3	Southeastern Anatolia	Village
T16	Male	Bachelor's Degree	5	Marmara	City
T17	Male	Master's Degree	12	Aegean	City
T18	Male	Bachelor's Degree	7	Marmara	City

The study sample consisted of 18 social studies teachers employed in public secondary schools under the Turkish Ministry of National Education. Participants were selected through maximum variation sampling, a purposive technique designed to capture diverse perspectives by ensuring variation in gender, educational background, professional experience, geographic region, and institutional setting. This strategy facilitated an exploration of how teachers' experiences with feedback differed across demographic and professional contexts. Of the participants, 12 were male (T1, T3, T4, T8, T9, T10, T11, T12, T14, T16, T17, and T18), and 6 were female (T2, T5, T6, T7, T13, and T15). Their professional experience ranged from 1 to 12 years, with two teachers (T4 and T5) having 1 year of experience and one teacher (T17) having the highest seniority with 12 years. Regarding educational background, 13 teachers held a bachelor's degree (T1, T2, T3, T4, T5, T6, T7, T12, T13, T14, T15, T16, and T18), while 5 teachers had a master's degree (T8, T9, T10, T11, and T17). To ensure a comprehensive representation of Turkey, participants were drawn from all seven geographical regions: three teachers from Eastern Anatolia (T1, T7, and T11), three from the Black Sea (T2, T3, and T10), three from Southeastern Anatolia (T12, T14, and T15), two from Central Anatolia (T4 and T9), two from the Aegean (T5 and T17), two from the Mediterranean (T6 and T8), and two from Marmara (T16 and T18). In terms of workplace location, seven teachers worked in rural villages (T1, T2, T7, T10, T11, T12, and T15), five in district centers (T3, T4, T6, T9, and T13), and six in urban provincial centers (T5, T8, T14, T16, T17, and T18).

Data Collection Tools and Procedures

Before starting data collection, ethical approval was obtained from the Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Scientific Research and Publication Ethics Committee. Data were gathered through a semi-structured interview protocol developed by the researcher in line with the relevant literature and study objectives (Patton, 2002). The protocol consisted of ten open-ended questions aimed at exploring participants' perceptions of

feedback, the types of feedback they use, the challenges they encounter in practice, and their professional development needs. Interviews were conducted both face-to-face and via online video conferencing platforms, with each session lasting between 45 and 60 minutes. All interviews were audio-recorded with the participants' informed consent to ensure accuracy and facilitate precise transcription.

Data Analysis

The collected data were analyzed using the content analysis technique. When applying this method, the following aspects were considered: content analysis helps reveal the presence, meanings and relationships of specific words, views, or concepts in texts in educational research (Schreier, 2012). Interview recordings were first transcribed verbatim, followed by systematic coding (Patton, 2002). The resulting codes were then organized into themes and sub-themes to form meaningful categories. Finally, the findings were digitized and presented in tables.

Validity and Reliability

To ensure the trustworthiness of the study (Yıldırım & Şimşek, 2016), multiple procedures were undertaken. Credibility was established through consultation with four experts in measurement and evaluation and two experts in social studies education, both prior to and following the data collection process. Furthermore, interviews were conducted on a voluntary basis, and member checking was implemented by inviting participants to review the data attributed to them at the end of the process. Participants were asked to confirm the accuracy of the interpretations and to indicate whether any additions or omissions were required. Transferability was addressed through the purposeful selection of participants from seven distinct regions of Turkey, ensuring the inclusion of diverse perspectives and enhancing the potential applicability of the findings to broader contexts. Dependability was reinforced by having the data independently coded by two researchers. The inter-coder agreement was calculated at 85%, a level exceeding the 80% threshold commonly accepted as reliable in qualitative research (Miles & Huberman, 1994). In addition, the coding procedures and final analyses were reviewed by experts in scientific research methods to ensure methodological rigor. Confirmability was promoted by incorporating participants' verbatim quotations beneath the tables in the findings section, grounding interpretations in participants' own accounts and minimizing potential researcher bias (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Findings

In this section, the experiences of the social studies teachers regarding feedback are presented under specific themes. Each theme was supported by direct quotations from participants, and the meanings derived from their accounts are interpreted in line with the phenomenological approach.

Social Studies Teachers' Perceptions of the Concept of Feedback

Teachers were asked to define the concept of feedback based on their classroom practices and professional perspectives. Their responses were analyzed using inductive content analysis, and recurrent ideas were categorized thematically. Table 2 presents the distribution of these conceptualizations, highlighting the diversity and, at times, inconsistency in teachers' understandings of feedback.

Table 2. Social Studies Teachers' Definitions of the Feedback Concept

Feedback Concept	Frequency (f)
Response	12
Correction	6
Reinforcement	6
Evaluation	4
Information Sharing	4

Feedback Concept	Frequency (f)
Assessment	3
Developmental Support	3
Reward	1
Total	39

An analysis of the participating social studies teachers' perceptions of feedback reveals that it is most often equated with "response," "correction," and "reinforcement." The majority of participants defined feedback as informing students about the accuracy of their actions or knowledge. However, some also associated it with "evaluation", "assessment", and "messaging", which do not fully align with the constructivist and formative nature. This indicates a degree of conceptual ambiguity in teachers understanding of feedback.

For instance, T14 stated: *"When I hear the term feedback, what comes to mind is informing the student about how accurate their action or behavior is if it's correct, or where they went wrong if it's incorrect."* Similarly, T17 described feedback as both a corrective and evaluative: *"In the learning process, feedback refers to any form of expression that indicates the learner's level of understanding, aiming to correct misconceptions and improve performance."* T11 primarily framed feedback as information-sharing: *"What comes to mind is providing information about whether a piece of knowledge is right or wrong."* Overall, these definitions suggest that teachers generally perceive feedback as a one-way teacher driven process, rather than a dynamic, dialogic, and learner-centered practice. Some teachers' association of feedback with mere "assessment" or "grading" reflects a limited understanding of feedback as a dialogic, learner-centered, and formative practice. This suggests that their conceptualization of feedback is largely shaped by classroom experience and intuition rather than by a theoretical understanding grounded in educational literature.

Types of Feedback and Classroom Implementation Practices

The participating social studies teachers' responses revealed that the most commonly used types of feedback in classroom practices were positive and corrective feedback. The data indicate that teachers typically use feedback to enhance student motivation, address misunderstandings, and promote interpersonal interaction. Table 3 summarizes the types of feedback employed by teachers and the specific ways they are implemented.

Table 3. Teachers' Views on the Types of Feedback They Use in Their Classes

Type of Feedback	Subcategories	Frequency (f)
Positive	Remarks aimed at increasing motivation	4
	Reciprocal interaction	3
	Rewarding	2
Corrective	Reviewing incorrectly answered questions	5
	Reaching consensus with students	2
	Understanding the source of the problem	2
Formative	Post-unit activities	2
	Worksheets for incomplete topics	2
Suggestion-based	Discussing strategies to achieve academic success	2
	Analyzing reasons for incorrect answers	1
Total		25

Teachers' explanations of how they implement feedback show that it is largely verbal, focused on two-way communication, and often concentrated around post-assessment activities. For instance, T1 emphasized the importance of interpersonal engagement: *"Communication is the heart of education. I always try to foster two-way interaction. In class, I usually give supportive, motivational feedback to help students develop and maintain their self-confidence."*

T12 described the use of corrective feedback as follows: *“After written exams, we review the answers one by one in class. I re-explained the unclear parts. I also use question-and-answer strategies at this stage.”* Likewise, T10 highlighted the role of detailed review in feedback: *“After exams, I hand back all the papers to the students. I first ask them to review their mistakes, and then we go over each question together.”*

One notable finding is that none of the participating teachers reported using negative feedback. This may be related to their concern about being misunderstood or to their preference for being seen as constructive, student-centered educators. Additionally, some teachers equated feedback with very basic classroom routines, such as answering students’ questions or giving them a chance to speak. For example, one teacher defined feedback as simply “allowing student who raises their hand to speak.” This indicates significant variation in teachers’ understanding of feedback and suggests that many apply feedback practices intuitively, without grounding them in a clearly defined pedagogical framework. Because feedback implementation is closely tied to the challenges teachers face, the next section examines these challenges.

Challenges Faced by Teachers in the Feedback Process

The majority of participating social studies teachers ($n = 13$) reported encountering various challenges when providing feedback in their instructional practices. However, five teachers indicated that they did not face any significant difficulties. As shown in Table 4, the feedback process is influenced by both pedagogical and structural constraints, highlighting the need for institutional support and targeted strategies to address these barriers.

Table 3. Challenges Faced by Teachers in the Feedback Process

Source of Difficulty	Subcategories	Frequency (f)
Student-related	Low academic performance	4
	Misunderstanding the feedback	3
	Lack of interest in the course	2
	Avoidance of communication	1
System-related	Limited time	4
	Overcrowded classrooms	4
	Rigid grading system (e.g., 100-point scale)	1
	Parental pressure	1
Total		20

Based on the interview data analysis, the challenges faced by teachers were grouped into two main categories: student-related difficulties and system-related difficulties. Among the student-related difficulties, the most commonly reported issue was students’ low academic performance. Teachers noted that in classrooms with poor students performance, providing meaningful feedback and ensuring students benefited from it became more difficult. T11 explained: *“The most significant challenge is probably the students’ academic level. As class performance decreases, the feedback process becomes more difficult and unmanageable.”* Similarly, T15 emphasized that low student achievement negatively affects both the teacher’s and the student’s motivation: *“If the class has a low level of achievement, it becomes difficult to give and receive feedback. It reduces motivation for both the teacher and the student.”*

Another issue highlighted by teachers was that feedback was sometimes misinterpreted by students and perceived as personal criticism. T3 reflected this concern: *“Even when I provide timely and concise feedback, some students perceive it as criticism. They take it personally, and it becomes difficult to continue.”* Some teachers also noted that certain students tended to avoid communication, which hindered the feedback process. As T8 pointed out: *“Some of my students avoid communication altogether. The same feedback may motivate one student while demotivating another. It’s hard to know how to approach them.”*

In terms of systemic challenges, time constraints and overcrowded classrooms were the most frequently mentioned difficulties. Teachers reported that providing individualized feedback under these conditions was often not feasible. T14 explained: *“The biggest problem I face in the feedback process is time. For instance, giving individualized, high-quality feedback to 30 students in one class is nearly impossible within the time allocated.”* T4 echoed this point, sharing that she used personal time to complete feedback tasks: *“I often have to provide feedback during lunch breaks or after school hours. Sometimes it’s enough, sometimes it’s not.”* Other system-related challenges included the rigidity of the grading system, such as the 100-point scale, and parental pressure. These issues created additional stress and limited teachers’ flexibility in how they delivered feedback. These difficulties suggest that teachers need further training to improve their feedback skills; this will be discussed in the next section.

Feedback Practices in Undergraduate Education

The perspectives of social studies teachers regarding the feedback training they received were examined. The findings, as summarized in Table 6, reveal three key themes related to the types of training teachers participated in and their perceived impact on professional practice.

Table 6. Teachers’ Views on Feedback Training Received

Feedback Training	Subcategories	Frequency (f)
Educational Sciences Courses	Ensuring accurate and lasting learning	2
	Enhancing lesson comprehensibility	1
	Facilitating active student participation	1
In-Service Training	Establishing effective communication	1
	Facilitating active student participation	1
Specialized Course	Communicating student achievement	1
Total		7

Teachers who received feedback training during their undergraduate studies, particularly within educational sciences courses, highlighted its role in enhancing their instructional practices. They noted that such training improved lesson comprehensibility, fostered active student participation, and supported accurate and lasting learning. For example, T2 reflected, *“I don’t recall the exact course, but I took a class within educational sciences during my undergraduate studies. Its contribution was showing me that feedback is one of the most critical steps in ensuring accurate and lasting learning.”* Similarly, T4 emphasized the practical benefits: *“I received training in courses like classroom management. Its benefit was the vibrancy it brought to the learning environment, which noticeably increased my students’ participation, interest, and performance. It made lessons more comprehensible for both me and my students.”*

A smaller number of teachers reported participating in in-service training programs focused on feedback. They valued this training for emphasizing effective classroom communication and promoting active student engagement. T13 shared, *“I attended in-service training. Mastering communication knowledge enhances communication itself. As a teacher, our efficiency depends on healthy communication, so such training significantly contributed to my professional life.”*

Additionally, one teacher described attending a specialized course on feedback outside the formal education system. This training shifted their perspective on the teacher’s role in facilitating student learning. T14 explained, *“During my undergraduate studies, I took feedback-related courses at school and also a course outside. Before these, I thought my job was simply to transmit knowledge and let students take what they could. After the courses, I realized that the competencies and values students need can be developed through their behaviors, and by communicating the level of these behaviors to students, feedback ensures lasting learning.”*

These findings suggest that while some teachers benefited from feedback training, the scope and depth of such training were limited, often confined to general educational sciences courses or brief in-service programs. Teachers’ reflections indicate that training enhanced their ability to create more engaging and effective learning environments, but the lack of comprehensive feedback-specific training underscores a significant gap

in their professional development. This gap is also linked to how teachers perceive the importance of feedback in social studies, which is discussed in the next subheading.

Importance of Feedback in Social Studies Education

The views of social studies teachers regarding the importance of feedback in social studies education were analyzed, and the findings, summarized in Table 7, reveal several key themes that underscore the significance in this disciplinary context.

Table 7. Teachers' Views on the Importance of Feedback in Social Studies Education

Importance	Frequency (f)
Enhancing interest and motivation	10
Supporting academic achievement	8
Connection to everyday life content	6
Facilitating lasting learning	3
Addressing the intensive curriculum content	3
Incorporating diverse disciplinary knowledge	2
Assisting in concretization	2
Supporting assessment	1
Making students feel valued	1
Total	36

Teachers frequently emphasized that feedback plays a critical role in increasing students' interest and motivation in social studies lessons. They noted that well-delivered feedback not only fosters student engagement but also contributes to building positive learning environment. For instance, T6 observed, "*Social studies is a subject well-suited for feedback. Providing feedback is more important in this course because it positively impacts students' motivation and achievement.*"

Another prominent theme concerned the role of feedback in supporting students' academic achievement. Teachers highlighted that feedback enables learners to identify both their strengths and areas for growth, thereby improving overall performance. They also underscored the unique nature of social studies, particularly its strong connection to everyday life, as a factor that amplifies the importance of feedback. T8 elaborated, "*Social studies comprises various disciplines, which sets it apart from subjects like mathematics regarding feedback provision. Moreover, social studies is a dynamic subject that constantly updates itself about daily life. Therefore, feedback is more critical in social studies. In contrast, feedback in mathematics is more objective and universally accepted.*"

Teachers also valued feedback for its contribution to lasting learning, emphasizing that it helps students retain knowledge over time. The intensive and interdisciplinary nature of the social studies curriculum was frequently cited as another reason why feedback is indispensable, as it assists students in navigating complex material. T11 offered a broader perspective, remarking, "*Feedback can be provided regardless of the subject. It's important for every course, and no distinction should be made. Effective feedback enhances interest, achievement, and facilitates lasting learning.*"

Other themes included the role of feedback in concretizing abstract concepts, supporting assessment processes, and making students feel valued. However, these aspects were mentioned less frequently, suggesting that teachers primarily associate the importance of feedback with motivation, achievement, and the subject's practical relevance. Overall, the findings indicate that teachers view feedback as a vital tool in social studies education, particularly because of the subject's interdisciplinary and life-related character. At the same time, their understanding of feedback's broader applications appears to be shaped and somewhat limited by practical classroom experience. While teachers acknowledge the importance of feedback, it is equally critical to examine the factors they take into account when delivering it effectively. This issue will be addressed in the next subheading.

Considerations in Providing Feedback

This subsection examines the factors that social studies teachers prioritize when delivering feedback, based on the content analysis of semi-structured interview data. The key themes that emerged from the analysis are summarized in Table 8.

Table 8. Teachers' Considerations in Providing Feedback

Considerations	Subcategories	Frequency (f)
Delivery Style	Student achievement level	9
	Student personality and character	4
Amount	Knowledge- and skill-based	5
	Neglect of feedback in intensive units	1
Timing	Immediate feedback	4
	Selecting the appropriate time	2
Assessment Type	Feedback tailored to assessment type	4
Value	Positive feedback content	4
Recipient	Individual performance	2
Clarity	Clear, precise, and understandable feedback	1
Total		36

Teachers emphasized the style of feedback delivery, particularly tailoring it to students' achievement levels and personality traits. T15 noted, "*A student's achievement level influences feedback. It's also crucial to choose the most suitable time for delivery.*" Similarly, T3 stated, "*My feedback is shaped by students' individual differences and their academic performance,*" while T11 added, "*Student achievement impacts feedback. I use feedback more extensively in high-performing classes.*"

The quantity and scope of feedback emerged as another key consideration, with teachers distinguishing between knowledge- and skill-based competencies. T1 explained, "*Knowledge-based feedback differs distinctly from skill-based feedback. For instance, in the 7th-grade unit on factors influencing the Ottoman Empire's rapid growth, feedback is knowledge-based and can be verbal. However, in the 6th-grade unit on the Earth's geographical position, feedback is skill-based, requiring map literacy skills, where verbal feedback may be less effective.*" T4 echoed this point, prioritizing skill-based feedback: "*I focus more on skill-based feedback in my lessons. Knowledge-based feedback is more forgettable and less efficient over time, so they cannot be treated equivalently.*"

Timing was also considered critical, with teachers generally favoring immediate feedback to maximize its impact. T12 explained, "*For positive behaviors, I provide feedback in front of the class, but for negative behaviors, I prefer private discussions with the student.*" Teachers also took into account the type of assessment, the positive framing of feedback content, and the individual student's performance. However, clarity was rarely emphasized, only T10 highlighted its importance, stating, "*I strive to make feedback clear, precise, and understandable.*"

Notably, the focus and specificity of feedback were often overlooked, indicating that teachers' practices are shaped more by practical experience than by a comprehensive understanding of feedback strategies. These findings highlight a need for targeted professional development to enhance teachers' ability to deliver effective feedback in social studies education.

Notably, the focus and specificity of feedback were often overlooked, indicating that teachers' practices are shaped more by practical experience than by a comprehensive understanding of feedback strategies. These findings underscore the need for targeted professional development to strengthen teachers' ability to deliver effective feedback in social studies education.

Perceptions of the Characteristics of Effective Feedback

This subsection explores social studies teachers' perceptions of what constitutes effective feedback, as revealed through the content analysis of semi-structured interviews. The key themes are summarized in Table 9.

Table 9. Teachers' Views on the Characteristics of Effective Feedback

Characteristic	Frequency (f)
Immediacy	8
Student-Centeredness	8
Positive Content	5
Clarity	3
Alignment with Content	3
Use of Positive Language	3
Appropriate Frequency	1
Total	31

Teachers frequently emphasized the need for feedback to be delivered promptly to assess student understanding immediately after a learning activity. T6 articulated, *"Feedback should be given right after the topic is covered to determine whether the student has learned it."* T16 similarly highlighted the importance of timing, noting, *"Feedback must be given at the right time and place. For instance, providing feedback immediately after assignments is effective."*

Another key perception was the importance of tailoring feedback to individual student characteristics and academic levels. T9 stated, *"Effective feedback considers the student's class level and individual traits, incorporating elements of effective communication to benefit the student."* Teachers also valued feedback that conveys positive content to motivate students and highlight their strengths as well as areas for improvement. T15 explained, *"Effective feedback motivates the students and shows their strengths or weaknesses. It fosters two-way communication, increases engagement, enhances achievement, and boosts interest in the lesson."*

Additional themes included the clarity of feedback, its relevance to instructional content, and the use of positive language. Teachers noted that feedback should be clear and aligned with lesson objectives to maximize its impact. However, the frequency of feedback was rarely addressed, indicating a gap in teachers' awareness of this aspect. Moreover, critical features such as specificity and focus were seldom mentioned, suggesting that teachers' perceptions are largely shaped by practical experience rather than a comprehensive theoretical understanding. These findings underscore a need for professional development to strengthen teachers' knowledge of effective feedback strategies in social studies education.

Role of Family in the Feedback Process

This subsection explores social studies teachers' perceptions of the role and importance of family involvement in the feedback process, as derived from content analysis of semi-structured interviews. The key themes are summarized in Table 10.

Table 10. Teachers' Views on the Role of Family in the Feedback Process

Role of Family	Frequency (f)
Enhancing instructional success and retention	6
Facilitating stakeholder communication	6
Enabling process evaluation	3
Supporting feedback	2
Monitoring tasks and performance	2
Contextualizing school life	2
Total	21

Teachers strongly advocated for family involvement, emphasizing its contribution to successful instruction and long-term learning retention. T2 noted, *"Families should be involved, especially with younger students, to make learning permanent through collaboration."* T10 reinforced this view, stating, *"Families must be included. Relying solely on teachers feels like an easy way out. Families should actively monitor their children, and feedback can extend beyond the classroom. I hope coordination among school, teacher, student, and family can address this."*

Another key theme was the role of families in reinforcing feedback, particularly in supporting positive behaviors outside the classroom. T12 shared, *"Feedback helps instill positive behaviors, but these fade quickly without family support. I've observed that positive behaviors require reinforcement at home, and families must play a role in education."* Teachers also valued family involvement for fostering communication among stakeholders—school, teacher, student, and family—and enabling comprehensive process evaluation. T7 emphasized, *"Families are vital allies in education. They must be fully involved to complete the process evaluation and help us determine whether students apply learning in daily life."*

Additional themes included families' roles in contextualizing school life, supporting feedback delivery, and monitoring tasks and performance. However, some teachers advocated for limited family involvement to avoid excessive parental pressure or interference in school operations. T1 explained, *"Reviewing portfolios at home with parents and siblings can boost a child's confidence and sense of achievement. However, parents sometimes interfere with lesson delivery, so their involvement should be limited and clearly defined through detailed briefings."*

These findings highlight teachers' belief in the critical role of families in enhancing feedback effectiveness, particularly through collaboration and reinforcement. However, concerns about excessive involvement suggest a need for structured guidelines to balance family participation in the feedback process.

Discussion and Conclusion

This phenomenological study explored social studies teachers' experiences with feedback, highlighting how they conceptualize, implement, and perceive this process. The findings confirm that feedback is central to supporting learning in social studies education, but is influenced by a complex interplay of individual and systemic factors.

Teachers often defined feedback in terms of response, correction, and reinforcement reflecting a limited understanding of its formative and student-centered dimensions (Hattie & Timperley, 2007; Sadler, 1989). This narrow perspective indicates that the full potential of feedback, particularly in an interdisciplinary field like social studies, remains underutilized (Brookhart, 2008; Göçer & Şentürk, 2019). Şentürk (2019) similarly, observed that teachers' knowledge and experience of feedback are insufficient, due to the absence of structured model for effective implementation. As a result, many rely more on personal experience rather than theoretical frameworks.

Feedback practices are predominantly characterized by positive and corrective approaches, indicating a focus on enhancing student motivation and addressing misconceptions. However, the underuse of formative feedback suggests that strategies supporting long-term learning processes receive less attention (Higgins et al., 2001). This pattern is compounded by systemic and student-related challenges, such as time constraints, overcrowded classrooms, and low academic performance, which hinder the personalization and effectiveness of feedback (Winstone & Carless, 2019). While teachers demonstrate partial awareness of effective feedback characteristics, their inconsistent application underscores a critical gap in professional development (Çoban, 2020). Notably, teachers emphasized the necessity of feedback training for pre-service social studies teachers, arguing that such training would enhance classroom communication, improve student achievement, and strengthen professional competencies (Zan & Yiğitoğlu, 2018). Zan and Yiğitoğlu (2018) found that, despite varying levels of experience, teachers reported deficiencies due to superficial, theory-based undergraduate training lacking practical feedback instruction. Similarly, Şentürk (2019) highlighted the need for a structured training model to bolster teachers' feedback skills, a sentiment echoed by participants who noted that targeted training would equip pre-service teachers to deliver feedback more effectively.

The interdisciplinary and life-relevant nature of social studies makes feedback particularly critical compared to other disciplines. Teachers considered student characteristics and timing when delivering feedback, but paid

less attention to clarity and frequency. This selective approach suggests the need for more holistic approach (Orsmond et al., 2005). Family involvement also emerged as a vital component in enhancing feedback effectiveness, provided it is managed in a structured manner to prevent overreach (Henderson & Mapp, 2002; Rimm-Kaufman, 2015).

In sum, social studies teachers' feedback practices are shaped by their conceptual understandings, classroom applications, and systemic conditions. While indispensable for learning, effective feedback requires addressing teachers' professional development needs, overcoming systemic barriers, and promoting structured collaboration with stakeholders. These findings offer a foundation for both theoretical progress and practical improvements in feedback processes within social studies education.

Recommendations

Based on the findings of this study, the following recommendations are proposed to improve feedback practices in social studies education:

1. To provide teachers with a deeper understanding of the concept of feedback, modules focused on effective feedback should be included in teacher licensure and in-service training programs. These programs should cover the theoretical foundations of feedback and its application in interdisciplinary fields such as social studies.
2. Teachers should be encouraged to use digital tools (e.g. learning management systems or feedback platforms) effectively in their feedback processes to reduce time constraints and barriers created by overcrowded classrooms. Practical training should be organized in this regard.
3. To support the involvement of families in the feedback process, schools should develop guidelines that define clear boundaries and expectations. These guidelines should strengthen the role of families in supporting learning, while preventing interference in the teaching process.
4. Training focusing on effective classroom management and time planning strategies should be organized to enable teachers to provide individualized feedback to large classes. This would be especially useful for social studies teachers working under a heavy curriculum load.
5. This research is a qualitative study focusing on teachers' experiences. In the future, research can be conducted to observe social studies teachers' feedback practices in the classroom environment and examine their effects on student achievement with experimental methods. In addition, comparative studies can be conducted, such as the experiences of teachers in different branches or in different geographical regions.
6. This research was conducted based on the views of social studies teachers. In future studies, the experiences of pre-service social studies teachers and faculty members regarding feedback processes can also be addressed.
7. The present study was designed to provide a general framework for the use of feedback in social studies education. Future research could investigate more specific issues such as the difficulties encountered in the feedback process based on the findings of this study.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The authors did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was obtained for this study from the Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Scientific Research and Publication Ethics Committee, with its decision dated 25/10/2021 and numbered 2021.09.304.

References

- Ajjawi R., & Boud, D. (2017) Researching feedback dialogue: an interactional analysis approach. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 42(2), 252-265. <https://doi.org/10.1080/02602938.2015.1102863>
- Akpınar, M. (2018). Feedback strategies which social sciences teachers give to their students. *Universal Journal of Educational Research*, 6(6), 1317-1327. <https://doi.org/10.13189/ujer.2018.060623>
- Akpınar, M., & Özalp, M. T. (2023). Teacher! Please light my way: Effect of providing individual feedback on achievement in social studies education. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 11(4), 272-280. <http://dx.doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.11n.4p.272>
- Bailey, R., & Garner, M. (2010). Is the feedback in higher education assessment worth the paper it is written on? Teachers' reflections on their practices. *Teaching in Higher Education*, 15(2), 187-198. <https://doi.org/10.1080/13562511003620019>
- Barney, S. (2012). Using negative feedback to guide behavior: Impairments on the wisconsin card sorting test relates to psychosis. *UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones*. 1535. <http://dx.doi.org/10.34917/4332515>
- Barth, J. L. (1991). *Elementary and junior high/middle school social studies curriculum, activities and materials*. University Press of America, Inc.
- Black, P., & Wiliam, D. (1998b). Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. *Phi Delta Kappan* 80, 139-144; 146-148.
- Boud, D., & Molloy, E. (2013). Rethinking models of feedback for learning: the challenge of design. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 38(6), 698-712. <https://doi.org/10.1080/02602938.2012.691462>
- Brookhart, S. M. (2008). *How to give effective feedback to your students*. ASCD. <http://ascd.ca/ascd/on/wp-content/uploads/2013/06/OASCDBookClub1c.pdf>
- Butler, A. C., & Roediger, H. L. (2008). Feedback enhances the positive effects and reduces the negative effects of multiple-choice testing. *Memory & Cognition*, 36(3), 604-616. <https://doi.org/10.3758/mc.36.3.604>
- Butler, D. L., & Winne, P. H. (1995). Feedback and self-regulated learning: A theoretical synthesis. *Review of Educational Research*, 65(3), 245-281. <https://doi.org/10.2307/1170684>
- Campbell, C. G., & Henning, M. B. (2010). Planning, teaching, and assessing elementary education interdisciplinary curriculum. *The International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 22(2), 179-186.
- Cañadas, L. (2021). Contribution of formative assessment for developing teaching competences in teacher education. *European Journal of Teacher Education*, 46(3), 516-532. <https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1950684>
- Carless, D., & Boud, D. (2018). The development of student feedback literacy: Enabling uptake of feedback. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 43(8), 1315-1325. <https://doi.org/10.1080/02602938.2018.1463354>
- Coşkun, E., & Tamer, M. (2015). Yazma eğitiminde geri bildirim türleri ve kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 337-372.

- Crisp, B. R. (2007). Is it worth the effort? How feedback influences students' subsequent submission of assessable work. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 32(5), 571–581. <https://doi.org/10.1080/02602930601116912>
- Çoban, Z. (2020). *Unravelling the beliefs and practices of efl teachers about corrective feedback in Turkey*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2003). *Strategies of Qualitative Inquiry*. 2nd Edn. Sage Publications, Inc.
- Gibbs, T., Brigden, D., & Hellenberg, D. (2006). Feedback: The educational process of giving and receiving. *South African Family Practice*, 48(2), 5-6. <https://doi.org/10.1080/20786204.2006.10873330>
- Göçer, A., & Şentürk, R. (2019). Türkçe eğitiminde yazma becerilerini geliştirmeye yönelik kullanılabilecek geribildirim türleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 123-149.
- Hattie, J. A. C. (2009). *Visible learning: A synthesis of 800+ meta-analyses on achievement*. Routledge.
- Hattie, J. A. C. (2016). *Visible learning for Teachers Maximizing impact on learning*. Routledge.
- Hattie, J. A. C., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77, 81-112.
- Henderson, A. T., & Mapp, K. L. (2002). *A new wave of evidence: The impact of school, family, and community connections on student achievement*. Southwest Educational Development Laboratory.
- Higgins, R., Hartley, P., & Skelton, A. (2001). Getting the message across: The problem of communicating assessment feedback. *Teaching in Higher Education*, 6(2), 269–274. <https://doi.org/10.1080/13562510120045230>
- James, R., Krause, K. L., & Jennings, C. (2010). *The first year experience in Australian universities: Findings from 1994 to 2009* (Vol. 326). Centre for the Study of Higher Education, University of Melbourne.
- Kulhavy, R. W., & Stock, W. A. (1989). Feedback in written instruction: The place of response certitude. *Educational Psychology Review*, 1(4), 279–308. <https://doi.org/10.1007/bf01320096>
- Liu, N., & Carless, D. (2006). Peer feedback: the learning element of peer assessment. *Teaching in Higher Education*, 11(3), 279–290. <https://doi.org/10.1080/13562510600680582>
- MacDonald, R. B. (1991). Developmental students' processing of teacher feedback in composition instruction. *Review of Research in developmental Education*, 8(5), n5.
- McMillan, J. H. (2014). *Classroom assessment: Principles and practice for effective standards-based instruction*. Pearson.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- National Council for the Social Studies [NCSS]. (2023). *New definition of social studies approved*. https://www.socialstudies.org/media-information/definition-social-studies-nov2023?utm_content=271001149&utm_medium=social&utm_source=twitter&hss_channel=tw-88029423
- Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice. *Studies in higher education*, 31(2), 199-218. <https://doi.org/10.1080/0307507060057209>
- Orsmond, P., Merry, S., & Reiling, K. (2005). Biology students' utilization of tutors' formative feedback: A qualitative interview study. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 30(4), 369-386.
- Özalp, M. T., & Kaymakçı, S. (2022). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında geri bildirim üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin analizi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 468-483. <https://dx.doi.org/10.38151/akef.2022.28>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage Publications, Inc.
- Pazio Rossiter, M., & Bale, R. (2023). Cultural and linguistic dimensions of feedback: A model of intercultural feedback literacy. *Innovations in Education and Teaching International*, 60, 368 - 378.
- Ramaprasad, A. (1983). On the definition of feedback. *Systems Research and Behavioral Science*, 28(1), 4–13. <https://doi.org/10.1002/bs.3830280103>

- Rimm-Kaufman, S. (2015, March 9). *Improving students' relationships with teachers*. American Psychological Association. <https://www.apa.org/education-career/k12/relationships>
- Sadler, D. R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18(2), 119–144. <https://doi.org/10.1007/bf00117714>
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Sage Publications, Inc.
- Shute, V. J. (2008). Focus on formative feedback. *Review of Educational Research*, 78(1), 153–189. <https://doi.org/10.3102/0034654307313795>
- Şentürk, R. (2019). *Eğitimde verilen geri bildirim türleri ve Türkçe eğitiminde öğretmenlerin geri bildirim verme durumları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Wingate, U. (2010). The impact of formative feedback on the development of academic writing. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 35(5), 519-533.
- Winstone, N., & Carless, D. (2019). *Designing effective feedback processes in higher education*. Routledge eBooks. <https://doi.org/10.4324/9781351115940>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Zan, G. K., & Yiğitoğlu, N. (2018). Exploring novice and experienced teachers' beliefs and practices of written feedback. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 355-369.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Geri bildirim, öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirmelerine yardımcı olan, öğrenme sürecinin önemli bir unsurudur (Hattie, 2016; Gibbs vd., 2006). Öğrenciler, aldıkları geri bildirimler sayesinde güçlü ve zayıf yönlerini fark edebilmekte, geliştirmeleri gereken alanları belirleyebilmektedirler (Hattie, 2016; Özalp & Kaymakçı, 2022). Sosyal bilgiler eğitimi bağlamında ise geri bildirim, disiplinler arası öğrenmeyi desteklemesi, eleştirel düşünme ve vatandaşlık yeterliklerinin geliştirilmesine katkı sunması açısından özel bir önem taşımaktadır (National Council for the Social Studies [NCSS], 2023). Buna karşın, Türkiye’de sosyal bilgiler öğretmenlerinin geri bildirim uygulamalarına ilişkin deneyimleri yeterince araştırılmamıştır. Özellikle etkin vatandaşlık eğitimine vurgu yapan bir öğretim programı kapsamında, öğretmenlerin bu süreci nasıl deneyimledikleri önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin geri bildirim uygulamalarını, kavramsallaştırma biçimlerini, geri bildirim sürecinde karşılaştıkları güçlükleri ve öğretmenlerin mesleki gelişim ihtiyaçlarını anlamaya yönelik fenomenolojik bir bakış açısıyla yürütülmüştür.

Geri bildirimin doğası gereği sosyal olarak inşa edilmiş ve bağlamsal olarak konumlanmış bir süreç olduğu vurgulanmaktadır (Ajjawi & Boud, 2017). Bu nedenle, tüm öğrenci grupları ve öğrenme ortamları için geçerli olabilecek tek bir “en iyi” geri bildirim türünden söz etmek mümkün değildir (Akpınar & Özalp, 2023; Boud & Molloy, 2013; Coşkun & Tamer, 2015). Etkili geri bildirim için öğretimsel bağlam, görev türü ve öğrenci bireyselliği gibi çok çeşitli unsurların dikkate alınması gerekmektedir (Shute, 2008; Henderson vd., 2019). Bu doğrultuda, öğrenmeyi teşvik edecek, öğrenci merkezli ve etkileşim temelli geri bildirim süreçlerinin yapılandırılması önerilmektedir (Carless & Boud, 2018).

Alan yazında geri bildirim; kaynağına, alıcısına, zamanlamasına, sunuluş biçimine ve içeriğine göre olmak üzere beş ana boyutta sınıflandırılmaktadır (Butler & Winne, 1995; Hattie & Timperley, 2007; Brookhart, 2008). İçsel ve dışsal kaynaklı geri bildirim, bireysel ya da grup düzeyinde sunulan geri bildirim, anlık ya da geciktirilmiş geri bildirim, sözlü-yazılı-görsel/bedensel olarak verilen geri bildirim ve olumlu, olumsuz, düzeltici, öneri içeren ya da biçimlendirici geri bildirimler bu sınıflamalar içinde yer almaktadır. Biçimlendirici geri bildirim, öğrenmeyi doğrudan destekleme kapasitesiyle en etkili geri bildirim türü olarak öne çıkmaktadır (Hattie, 2009).

Her ne kadar geri bildirim öğretim süreçlerini zenginleştiren temel bir strateji olarak kabul edilse de, uygulamada yeterince kullanılmadığı görülmektedir. Çeşitli araştırmalar, öğretmenlerin etkili geri bildirim verme becerilerinin sınırlı olduğunu, öğrencilerin ise çoğu zaman bu geri bildirimleri anlamakta zorlandığını ya da öğrenme için kullanmadığını göstermektedir. Etkili geri bildirim sağlama becerisi, öğretmenler için temel bir yetkinlik olarak kabul edilmekte ve bu nedenle öğretmen yetiştirme programlarında daha fazla yer verilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Boud & Molloy, 2013; Nicol vd., 2014; Hattie, 2016; Cañadas, 2021). Özellikle sosyal bilgiler öğretmenlerinin, geri bildirimini etkili şekilde kullanabilmeleri için hem kavramsal bilgiye hem de pedagojik becerilere sahip olmaları gerekmektedir (Crisp, 2007; Bailey & Garner, 2010; Özalp & Kaymakçı, 2022). Bu çerçevede sosyal bilgiler öğretmenlerinin geri bildirimine ilişkin deneyimlerini, uygulamalarını ve ihtiyaçlarını ortaya koyan nitel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de görev yapan sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler eğitimi bağlamında geri bildirim kullanımına ilişkin deneyimlerini, kavramsallaştırmalarını, kullandıkları geri bildirim türlerini, karşılaştıkları zorlukları ve mesleki gelişim ihtiyaçlarını incelemektir. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji ile yürütülmüştür. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya ilişkin öznel deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları derinlemesine incelemeye imkân tanıyan bir yöntemdir (Denzin & Lincoln, 2003).

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı devlet okullarında görev yapan 18 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Katılımcılar; cinsiyet, mesleki kıdem, mezuniyet düzeyi, görev yaptıkları bölge ve okul türüne göre maksimum çeşitlilik örneklemeyle seçilmiştir. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Form, öğretmenlerin geri bildirimine ilişkin algılarını, uygulama biçimlerini, karşılaştıkları zorlukları ve mesleki gelişim ihtiyaçlarını anlamaya yönelik 10 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Görüşmeler hem yüz yüze hem de çevrim içi olarak gerçekleştirilmiş, her biri yaklaşık 45–60 dakika sürmüştür. Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Görüşmelerin dökümü yapıldıktan sonra kodlama süreci yürütülmüş; kodlar tema ve alt temalar hâlinde sınıflandırılmıştır. Kodlamalar

iki araştırmacı tarafından bağımsız biçimde yapılmış ve kodlayıcılar arası uyum %85 olarak hesaplanmıştır. %80 üzeri uyum oranı güvenilir kabul edilmektedir (Miles & Huberman, 1994).

Araştırma bulgularına göre, öğretmenlerin geri bildirim kavramına ilişkin algılarının genellikle “dönüt”, “düzeltme” ve “pekiştirme” gibi anlamlarla sınırlı olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin geri bildirim uygulamaları büyük ölçüde sözlü, karşılıklı etkileşime dayalı ve değerlendirme sonrasında gerçekleşen etkinliklerle sınırlıdır. Geri bildirim sürecinde karşılaşılan zorluklar ise öğrenciye bağlı ve sisteme bağlı güçlükler olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. Öğrencilerin düşük akademik başarıları, geri bildirim anlamakta zorlanmaları ve bunu kişisel eleştiri olarak algılamaları en sık dile getirilen öğrenci kaynaklı zorluklardır. Sistem düzeyinde ise zaman yetersizliği, sınıf mevcudunun fazlalığı ve ölçme-değerlendirme baskısı öne çıkmaktadır.

Katılımcılar arasından bazı öğretmenlerin lisans eğitimi sırasında eğitim bilimleri derslerinde geri bildirim konusuna değinildiğini belirttikleri, bu eğitimin öğretim sürecine olumlu katkılar sağladığını ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca az sayıda öğretmenin hizmet içi eğitimler ya da kişisel ilgiyle katıldıkları özel kurslar sayesinde geri bildirim konusunda farkındalık kazandıkları saptanmıştır. Öğretmenler, geri bildirim öğrencilerin derse ilgisini ve motivasyonunu artırmada etkili olduğunu vurgulamış; özellikle sosyal bilgiler dersinin yaşamla kurduğu güçlü bağ nedeniyle geri bildirim öğrenmeyi desteklemedeki önemine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca geri bildirim öğrencinin düzeyine, özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre uyarlanması gerektiği; açık, anlaşılır, olumlu ve hedef odaklı olması gerektiği sıkça belirtilmiştir. Aile katılımı da öğretmenler tarafından vurgulanan önemli bir tema olarak öne çıkmıştır. Öğretmenler, ailenin geri bildirim destekleyici bir rol üstlenmesinin hem sınıf içi başarıyı hem de kalıcı öğrenmeyi artırabileceğini ifade etmişlerdir.

Elde edilen bulgular, geri bildirim sosyal bilgiler öğretiminde öğrenmeyi destekleyen vazgeçilmez bir araç olduğunu, ancak bu aracın etkili biçimde kullanılabilmesi için öğretmenlerin mesleki gelişim ihtiyaçlarının karşılanması, yapısal engellerin giderilmesi ve paydaşlar arasında işbirliğine dayalı yapıların kurulması gerektiğini göstermektedir. Bu çerçevede araştırmada, öğretmen yetiştirme ve hizmet içi eğitim programlarında geri bildirim özel modüllerin yer alması, aile katılımına ilişkin net yönergelerin geliştirilmesi ve kalabalık sınıflarda bireyselleştirilmiş geri bildirim sağlanabilmesi için sınıf yönetimi ve zaman planlamasına yönelik eğitimlerin düzenlenmesi gibi öneriler sunulmuştur. Ayrıca, bu çalışma öğretmen görüşlerine dayalı nitel bir desenle yürütülmüş olup, ileride sınıf içi uygulamaların gözlemlenmesine dayalı deneysel ya da karma yöntemli çalışmalarla desteklenmesi önerilmektedir. Farklı branş ve bölgelerdeki öğretmenlerin deneyimlerine odaklanan karşılaştırmalı araştırmaların yapılması, geri bildirim sürecine ilişkin daha bütüncül bir anlayışın gelişmesine katkı sağlayabilir. Son olarak, bu çalışma sosyal bilgiler öğretiminde geri bildirim kullanımına ilişkin genel bir çerçeve sunmakla birlikte, gelecek araştırmalarda sürece özgü sorunların ayrıntılı olarak incelenmesi, alana yönelik daha derinlemesine ve bağlamsal çıkarımların yapılmasına olanak sağlayacaktır.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIM YETERLİKLERİ İLE DİJİTAL VATANDAŞLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SCHOOL ADMINISTRATORS' SOCIAL MEDIA USAGE COMPETENCIES AND THEIR DIGITAL CITIZENSHIP LEVELS

Fatih Mutlu ÖZBİLEN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Sosyal
Bilimler Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik
Hizmetleri Bölümü
fatihmutluozbilen@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3187-0028

Yaşar DİLBER

Bursa Gürsu Bilim ve Sanat Merkezi
yasardilber80@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7994-2786

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

13.04.2025

Kabul Tarihi:

09.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Okul Yöneticisi,
Sosyal Medya Kullanımı,
Dijital Vatandaşlık.

Keywords

School Administrator,
Social Media Usage,
Digital Citizenship.

Sosyal medya kullanım yeterliği ve dijital iletişim araçlarıyla doğru, etik standartlara uygun ve etkin bir şekilde etkileşim kurulması, dijital vatandaşlığa yönelik sahip olunan bilinçle ilgilidir. Etkili okulların varlığı açısından bu yeterliklerin okul yöneticilerinde bulunması önemlidir. Araştırmada okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ile dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre yürütülen araştırmanın katılımcılarını 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Bursa'daki 325 okul yöneticisi oluşturmuştur. Araştırmanın verileri "Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği" ve "Dijital Vatandaşlık Ölçeği" ile toplanmıştır. Analizlerde frekans, yüzde ve aritmetik ortalama değerleri hesaplanmış; sosyal medya kullanım yeterliği ile dijital vatandaşlık düzeyi arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanarak değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanım yeterliği ve dijital vatandaşlık düzeyine ait alt boyutlar arasında da anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Social media usage competence and interacting with digital communication tools correctly, in accordance with ethical standards and effectively are related to awareness of digital citizenship. It is important for school administrators to have these competencies for effective schools. The aim of the study was to determine the social media usage competence and digital citizenship levels of school administrators and to examine the relationship between them. The participants of the study, which was conducted according to the relational survey model, one of the quantitative research methods, consisted of 325 school administrators in Bursa in the 2024-2025 academic year. Data of the research were collected with the "Social Media Usage Scale" and the "Digital Citizenship Scale". Frequency, percentage and arithmetic mean values were calculated in the analyzes; the relationships between social media usage competence and digital citizenship level were evaluated by calculating the Pearson Correlation Coefficient. According to the results, it was determined that the social media usage competence and digital citizenship levels of school administrators were high. In addition, it was determined that the relationship between school administrators' social media usage competence and digital citizenship levels was moderate, positive and significant. It was also found that there were significant relationships between the sub-dimensions of social media usage competence and digital citizenship level.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1675513>

Atıf/Cite as: Özbilen, F. M., & Dilber, Y. (2025). Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1624-1646.

¹ Bu makale 20-21 Kasım 2024'te gerçekleşen Uluslararası İletişim Çalışmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Son yıllarda internet ve dijital ortamların kullanımları dünya genelinde önemli bir artış göstermiştir. Bilgi çağında büyük bir yeri bulunan internetin kullanım hızı birçok teknolojik gelişmeyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Nitekim dünyadaki en büyük istatistik ve veri platformları arasında yer alan Statista'ya (2025) göre 2017 yılında dünya çapında 2.73 milyar kişi sosyal medyayı kullanırken bu sayı 2018'de 3.1 milyar, 2019'da 3.51 milyar, 2020'de 3.91 milyar, 2021'de 4.26 milyar, 2022'de 4.59 milyar, 2023'te 4.9 milyar, 2024'te 5.17 milyar ve 2025'te 5.42 milyar kişiye ulaşmıştır. Hatta bu sayının 2028 yılında 6 milyar kişiye geçeceği öngörülmektedir. Türkiye'de ise TÜİK (2024) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım araştırmasına göre 2023'te 16 ve 74 yaşları arasındaki bireylerde internet kullanım oranı %87,1 iken bu oranın %88,8 olduğu belirtilmektedir. İnternet kullanımının bu derece yaygınlaşması ve dijital araçların gelişimi sayesinde insanlar zaman ve mekân sınırı olmadan birbirleriyle iletişim kurabilir hâle gelmişlerdir. Geleneksel medya araçlarından farklı olarak internetin kullanımıyla iletişim süreci etkileşimli bir yöne evrilmiş ve sosyal medya hayatın önemli bir parçası olmuştur. Baruah'ın (2012) belirttiği gibi sosyal medya anlık veri transferinin sağlandığı gerçek zamanlı iletişimi kolaylaştırmış ve kullanıcıların çeşitli gruplar arasında anlık bilgi paylaşmasına olanak tanımıştır. Özellikle etkileşim için bu platformlar öğrenciler ve genç yetişkinler arasında daha fazla tercih edildiğinden ileri düzeydeki iletişim becerilerini teşvik eder olmuşlardır. Sosyal medya, zaman içerisinde geniş kitlelere nüfuz etmiş ve dünya çapında büyük bir güce dönüşmüştür. Örneğin sosyal medya kullanımı, iletişimi dönüştürme, çevrimiçi toplulukları destekleme, siyasi katılımı artırma ve toplumsal sorunlara ilişkin farkındalığı artırma gibi kritik öneme sahip konular için de etkili olmuştur. Bunları yaparken de coğrafi uçurumları kapatarak bilgi ve fikirlerin anında paylaşılmasına olanak vererek iletişimde bir devrim yaratmıştır (Krishna ve Prakash, 2024). Gün geçtikçe artan kullanıcı sayısı sosyal medyanın eğitim, sağlık, ekonomi vb. birçok alanda ve geniş bir yelpazede yayılmasını sağlamış; bu yayılım beraberinde birtakım değişimleri getirmiş ve ülke politikalarının temel belirleyici unsurları arasına yerleşmiştir (Nurmandi vd., 2023). Ayrıca vatandaşlara bilgi akışı sağlamak, onlarla iletişim kurmak, kampanyalar başlatmak ve girişimler hakkında farkındalık kazandırmak gibi süreçlerde etkili bir araç olarak kamu yönetimini iyileştirmede önemli bir niteliğe sahip olmuştur (Goyal, 2021; Tagoe ve Zhang, 2024). Günümüzde internet teknolojilerindeki gelişmelerin bir parçası olan sosyal medya kullanımı, Facebook, Twitter (X), Instagram, Google+ gibi sosyal medya platformlarında kendisini göstermiştir.

İnternetin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisi vatandaşlık kavramının dijital ortamlarda incelenmesini gerektirmiş ve beraberinde dijital vatandaşlık kavramı gündeme gelmiştir. Dijital vatandaşlık, internetin kullanıldığı dijital ortamlarda etik ilkeler ve evrensel kurallar kapsamında tüm tehlikelere karşı bilinçli davranmak şeklinde tanımlanmaktadır (Aydın, 2015). Başka bir tanıma göre bireylerin internet kullanımıyla ilgili becerilerini, düşünme biçimlerini ve eylemlerini kullanarak kendilerini, içinde bulundukları toplulukları, toplumu ve dünyayı anlamalarına, yönlendirmelerine, katılım sağlamalarına ve dönüştürmelerine imkân tanıyan bir kavramdır (Choi, 2016). Bu kavram, çevrimiçi ortamlarda bireylerin saygı ve sorumluluklarını teşvik eden güçlü bir etik temel gerektirmektedir (Ohler, 2011). Geleneksel vatandaşlık olgusunu dijital ortama adapte etmiş; bilgi ve iletişim kaynaklarına yönelik eleştirel yaklaşabilen, dijital dünyada gezinirken etik ilkeleri ihlal etmeyen, teknolojiyi kullanırken karşısındakine zarar vermeyen, yaptığı paylaşımlarda doğru tutumu sergileyen, başkalarını da bu yöne teşvik eden ve aynı zamanda bilişim okuryazarlığını kazanmış bireyler dijital vatandaş olarak ifade edilmektedir (Çubukcu ve Bayzan, 2013; Kırık, Bölükbaş ve Cengiz, 2019). Dolayısıyla dijital vatandaşlığın olumlu etkileri; küresel yetkinliğin gelişmesi, eleştirel düşünmeyi ve sivil katılımı teşvik etmesi, dijital okuryazarlık, dijital etkileşim ve iletişim becerileri kazandırması, siber suçların önlenmesi ve çevrimiçi güvenliğe yönelik hassasiyet algısının oluşması ve problemleri dijital araçların kullanımının denetiminin sağlanması gibi başlıklarda toplanmaktadır (Cleofas ve Labayo, 2024; González-Mohino vd., 2023; Akçıl ve Baştaş, 2021; Althibyani ve Al-Zahrani, 2023; Si ve Lee, 2022). Dolayısıyla dijital vatandaşlık ayrı bir beceri olarak ele alınmakta ve küresel bir yeterlik olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal Medya

Sosyal medya kullanıcıların oluşturdukları mesajlar, görseller vb. içeriklerle etkileşimli bir şekilde katılım sağlandığı bir iletişim türü olarak görülmektedir. Geleneksel medyanın bir versiyonu olarak bireylerin birbirleriyle bağlantı kurdukları, paylaşımlar yaptıkları ve bilgi yaydıkları bir mecra olarak görülen sosyal medya, sosyal ağların kurulmasıyla yeni bir iletişim süreci olarak hem kişisel hem de kurumsal düzeyde önemli dinamiklerin ortaya

çıktığı etkili bir alandır. Nitekim Rizki'nin (2023) belirttiği gibi, sosyal medya platformları kullanıcıların bağlantı kurması ve bilgi paylaşması için kolaylık ve erişilebilirlik sağlayan modern iletişimin ayrılmaz bir parçasıdır. Sosyal medyanın dünya üzerinde birçok kullanıcı tarafından tercih edilmesi, her toplum ve kesimden kalabalık kitleleri aynı paydada birleştirmesi özelliğiyle ön plana çıkmaktadır (Çalışkan ve Mencik, 2015). Sosyal medya, geleneksel modellere kıyasla gerçek zamanlı ve çok yönlü iletişimi mümkün kılmaktadır (Norman, 2012). Facebook ve Twitter (X) gibi platformlar, kullanıcıların yaratıcılıklarını geliştirmekte, onların çeşitli topluluklara katılımlarını kolaylaştırmakta ve çeşitli ifadeler ve bağlantılara da olanak tanımaktadır (Meikle, 2016). Sosyal medyanın kullanma nedenleri arasında yeni insanlarla iletişime geçmek, arkadaşlarla iletişimde kalmak, sosyalleşmek, boş zamanları değerlendirmek, insanları daha iyi tanımak, fikir alışverişinde bulunmak, bilgi/içerik aramak ve paylaşmak, haberleri takip etmek, etkili kişileri (influencer) ve diğer uzmanları takip etmek, eğlence amaçlı kullanmak, rahatlamak, başkalarını gözetlemek, statü kazanmak, kariyer geliştirmek, çeşitli iş fırsatlarıyla karşılaşmak, mesleki ağları geliştirmek, sağlığı geliştirmek, destek gruplarıyla bağlantı kurmak, tedavilerle ilgili deneyimleri paylaşmak ve topluluklar oluşturmak gibi birçok neden sayılabilmektedir (Arğın, 2023; Brandtzæg ve Heim, 2009; Broersma ve Graham, 2012; Çömlekçi ve Başol, 2019; De Martino vd., 2017; Escoffery vd., 2018; Sarioğlu, 2021; Silverman vd., 2024; Whiting ve Williams, 2013). Ancak sosyal medya kullanımının birey ve toplum üzerinde olumlu ve olumsuz sonuçları olduğu bilinmektedir. Sosyalleşme, aidiyet ve benlik saygısı gelişiminin yanında iletişim gibi başlıca olumlu etkilerine rağmen yapılan araştırmalar sosyal medya kullanımının olumsuz etkilerinin görece daha fazla olduğunu belirtmektedir (Büyükçorak ve Dinç, 2020; Pugno, 2024; Zhang vd., 2024). Diğer taraftan sosyal medyanın eğitime entegrasyonu ise yine katılımcılara iletişim ve işbirliği ile ilgili önemli katkılar sunmaktadır. Sosyal medya platformlarının öğrenci katılımını artırması, öğrencileri topluluklara teşvik etmesi ve akademik performans açısından önemli çıktılar elde edilmesinde önemli bir süreci üstlenmektedir. Örneğin öğrenciler ve eğitimciler arasındaki etkileşimin artarak işbirliğine dayalı bir öğrenme ortamının teşvik edilmesi ve oluşturulan sosyal ağ platformları ile etkili bir iletişim sürecinin oluşturularak öğrencilerde performans ve öğrenme sürecine katılımın artırılması söz konusu olabilmektedir (Chugh ve Ruhi, 2018). Sosyal ağ teknolojileri, öğrenciler arasında bir topluluk olma duygusunu geliştirebilir ve bu duygu öğrencilerin öğrenme deneyimlerini artırabilir. Böylece öğrenciler, sosyal medya araçlarını içeren derslerde sürece daha bağlı hâle gelirler ve desteklendiklerini hissederler (Hung ve Yuen, 2010).

Sosyal medyanın okul yöneticileri arasında kullanımı ise iletişim, mesleki gelişim ve okul yönetimi sürecine paydaşların katılımlarını artırma hususunda önemli hâle gelmiştir. Yöneticiler, okulda etkileşimin teşvik edilmesi, okulla ilgili bilgilerin paylaşılması, etkili okullar oluşturulması ve okulların tanıtımı konusunda çeşitli platformları kullanmaları söz konusu olmaktadır. Nitekim Cox ve McLeod'un (2014) belirttiği gibi sosyal medya ebeveynler, öğrenciler ve çevreyle olmak üzere okul yöneticileri ve paydaşlar arasındaki etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Sosyal medya platformları ayrıca yöneticilerin bilgileri hızlı ve etkili bir şekilde yaymasını, yerel paydaşlar ve meslektaş eğitimcilerle bağlantıları güçlendirmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan yöneticiler, özellikle Twitter (X) olmak üzere sosyal medyayı mesleki öğrenme, düşüncelerini paylaşma ve eğitim uygulamaları hakkında tartışmalara katılmak için kullanmaktadırlar (Cho, 2016). Nitekim okul yönetimi için dönüştürücü bir araç olarak ortaya çıkmış olan sosyal medya, eğitim ortamlarında iletişimi, iş birliğini ve katılımı geliştirmektedir. Sosyal medyanın okul yönetimi uygulamalarına entegrasyonu ile öğrenciler, eğitimciler ve yöneticiler arasında gerçek zamanlı bir etkileşimin oluşması ve birbiriyle daha bağlantılı bir eğitim ortamı ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Örneğin gelişmiş bir etkileşim süreci ile ilgili sosyal medya platformlarının öğretmenler, öğrenciler ve veliler arasında anında iletişimi kolaylaştırması ve bilgi yayılımını iyileştirmesi söz konusudur. Twitter (X) ve Facebook gibi araçlar okulların eğitim-öğretim süreci hakkındaki güncellemelerin, yapacakları duyuruların ve etkinliklerin hızlı bir şekilde paylaşmasını sağlayarak tüm paydaşların bilgilendirilmesini sağlamaktadır (Malik vd., 2019; Ohara, 2023). İşbirliği ve katılımın sağlanmasıyla ilgili ise sosyal medyanın, grup projeleri imkânı sunması ve etkileşimli tartışmalarla işbirlikçi bir öğrenme sürecini teşvik etmesi ve bu sayede öğrencilerin akranlarıyla aktif biçimde etkileşime girmesi sağlanmaktadır (Wankel, 2009; Srivastava, 2012). Mesleki gelişim konusunda ise eğitimcilerin, kaynakları ve uygulamaları küresel çapta meslektaşlarıyla paylaşarak mesleki gelişimlerine katkı sağlayabilmektedirler (Srivastava, 2012). Çevrimiçi topluluklar, eğitimcilerin yerel ortamlarının ötesinde bağlantı kurmalarına ve iş birliği yapmalarına olanak tanıyan ağ kurma fırsatlarını teşvik etmektedir (Ohara, 2023). Okul liderleri bu süreçte mesleki kişiliklerini korurken öğretim liderliği ve halkla ilişkilerdeki rollerini dengeleyerek karmaşık kimlik dinamiklerini de çevrimiçi olarak yönetmektedirler (Cho ve Jimerson, 2017). Ancak sosyal medyanın okul yöneticilerine sayısız faydaları olmasına rağmen yine de birtakım gizlilik endişeleri ve etkili

politikalara duyulan gereksinimler diğerk taraftan devam etmektedir. Bu zorlukların şüphesiz sosyal medyanın eğitim ortamlarında tam anlamıyla kullanım potansiyellerinin önüne geçmesi de söz konusu olabilir (Ahn vd., 2011). Dolayısıyla sosyal medyanın önemli faydaları olsa da bu sürecin etkin bir biçimde yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun için de okul yöneticilerinin sosyal medyayı kullanımlarıyla ilgili yetkinlik sahibi olmaları gerekmektedir.

Dijital Vatandaşlık

Dijitalleşme süreciyle birlikte toplumsal yaşamda karşılaşılan değişimlerden birisi de vatandaşlık anlayışında gerçekleşmiş; dijital teknolojiler kapsamında ortaya çıkan hak ve sorumluluklar dijital vatandaşlık olarak adlandırılmıştır (Dede, 2024). Diğer bir deyişle dijital vatandaşlık, teknolojinin yanlış veya kötüye kullanımına ilişkin davranış normları (Ribble, vd., 2004) ya da çevrimiçi alanlarda etkileşimde bulunulan medya ve teknolojiyle ilgili bir dizi beceri ve eğilim olarak ifade edilmektedir (James vd., 2021). Dijital vatandaşlık, dijital ortamları amacına uygun ve etkin bir şekilde kullanabilen, bu ortamlardaki haklarını bilen ve kullanan; sorumluluklarını gerçekleştiren bireylerdir (Kuş, 2021). Bu bağlamda dijital vatandaşlık, bireylerin dijital dünyaya etkili ve sorumlu bir şekilde katılmaları amacıyla gerekli bilgi, beceri ve davranışları edinmelerini kapsayan çok yönlü bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Dijital vatandaş olmak, farklı topluluklar içinde (büyük uluslararası topluluklardan küçük iletişim gruplarına kadar) etkileşimde bulunabilmek ve dâhil olunan topluluğun kişisel ya da sosyo-kültürel açıdan sosyo-etkileşimsel kısıtlamalarını dikkate almayı gerektirmektedir. Bu, belirli değerlere dayanan hak ve sorumlulukların farkında olunması ile gerçekleşebilir (Ollivier ve Jeanneau, 2023). Nitekim bu hak ve sorumlulukların bilincinde olunmasıyla elde edilecek dijital vatandaşlık becerisi, bireylerin dijital okuryazarlık düzeyleriyle ilişkilendirilebilir. Çünkü alanyazında dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlığın birbiriyle ilişkili kavramlar olduğu çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır (Al Husseiny, 2023; Avcı ve Durak, 2022; Engür vd., 2023; Gökoğlu ve Çağlar-Özhan, 2025; Kuş, 2021; Senos vd., 2024; Sevinç, vd., 2022; Tutar vd., 2024). Dijital okuryazarlık bireylerin dijital içeriklere erişmelerini, değerlendirmelerini ve içerik oluşturmaları için gerekli temel becerileri sağlarken (Gillern vd., 2022) dijital vatandaşlık bu becerilerin çevrimiçi ortamlarda etik ve sorumlu şekilde kullanımını içermektedir (Gu vd., 2023). Dolayısıyla teknoloji geliştikçe dijital okuryazarlık becerisine sahip olmak ve dijital dünyada sorumlu bireyler olarak gezinmek bir gereklilik olmaktadır. Bu nedenle dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık ilişkisi, bireylerin dijital araçlardan ve sosyal medyadan daha fazla etkilendikleri teknoloji toplumuna etkili ve etik standartlar çerçevesinde katılmalarını sağlamaktadır (Al Husseiny, 2023). Sonuç olarak öğretme-öğrenme süreçlerinde eğitim programlarının, dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık eğitimini entegre etmeleriyle bireylerdeki dijital yetkinliği artırması ve daha adil bir toplum yapısını teşvik etmesi söz konusu olabilir (Yue, 2022). Bu açıdan dijital vatandaşlığın temel unsuru olarak dijital okuryazarlık konusunda bireyleri eğitmenin etkili ve güvenli internet kullanımını teşvik etmede gerekli olduğu söylenebilir.

Dijital vatandaşlık okul yönetimi sürecinde ise, dijital okuryazarlığın entegrasyonu, teknoloji kullanımında etik düşüncelerin okulda yaygınlaştırılması ve öğrenciler, öğretmenler ve okuldaki diğer personeller arasında sorumlu çevrimiçi davranışların teşvik edilmesini kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Bu konudaki etkili uygulamalar şüphesiz, okuldaki tüm paydaşların işbirlikçi bir yaklaşımını gerektirmektedir. Tavares (2024) okulların yalnızca teknolojiyi entegre etmekle değil ayrıca dijital araçlar sayesinde eleştirel düşünme ve etik katılım geliştirmeye odaklanmaları gerektiğini de belirtmektedir. Bu bağlamda okul müdürleri ve müdür yardımcıları da dâhil olmak üzere eğitim liderleri, teknoloji kullanımı etiğini teşvik etme, teknoloji kullanımında güvenliği sağlama, bu konudaki kötüye kullanımı önleme ve teknolojiye yönelik sorumluluk duygusu aşılama yoluyla öğrencilerin dijital vatandaşlıklarını geliştirmede önemli bir role sahiptirler (Baydar, 2022). Çünkü öğrencilerin dijital araçların kullanımı esnasında karşılaşacakları olumsuz durumlarla ilgili kendilerini koruyabilmeleri, nitelikli bireyler olabilmeleri ve yaptıkları davranışların bilincinde olan dijital vatandaşlar olabilmeleri için dijital okuryazarlık bilincinde olmaları gerekmektedir. Bu süreçte dijital okuryazar öğrencilerin yetiştirilebilmesi için okul yöneticilerinin de önemli bir görevi bulunmaktadır (Sevinç vd., 2022). Bu nedenle dijital vatandaşlık konusunda okul yöneticilerinin kendilerini ve okuldakileri eğitme, koruma ve onlara saygı duyma gibi rollerini yerine getirmelerine yardımcı olabilmek adına yöneticilerin dijital vatandaşlığı benimsemelerini sağlamak ve dijital vatandaşlık becerilerinin artmasına destek olmak gerekmektedir (Kraiwin ve Chalapirom, 2020). Böylece okulda

dijital vatandaşlık açısından bir farkındalık oluşturulabilmesi ve etkili bir okul yönetimi anlayışının oluşması sağlanabilir.

Sosyal Medya Kullanımı ve Dijital Vatandaşlık Arasındaki İlişki

Sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı bireylerin bilgiyi tüketme ve bilgiyle etkileşim kurma biçimlerinde büyük değişiklikler yaratmış; dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık becerilerine olan ihtiyacı gözler önüne sermiştir. (Salleh vd., 2023). Çünkü iletişimin sağlanmasında önemli bir araç olan internetin kullanımında siber zorbalık, internete olan bağımlılık ve birçok eşitsizliğe sebep olan risk faktöründen dijital okuryazarlığa sahip olmamaları sebebiyle gençler önemli düzeyde etkilenmektedirler. Bu durum, dijital vatandaş olmaya yönelik gerekli hak ve yükümlülükler sahip olunması ve dijital anlamda donanımlı olunması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Kırık vd., 2019). Dolayısıyla sosyal medya kullanımı, bireylerin bilgiyle etkileşim kurma şeklini değiştirerek dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık becerilerine yönelik bilinçli olma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Pangrazio ve Sefton-Green'in (2021) belirttiği gibi dijital okuryazarlık, bireylerin sosyal medya ile etkileşim kurmaları için sosyal medya platformlarını sorumlu bir şekilde anlamalarını ve kullanmalarını sağlamakta; dijital vatandaşlık da sosyal medyadaki davranışları yöneten, bilinçli ve etik katılımı teşvik eden kolektif uygulamaları ve normları kapsamaktadır. Benzer bir bakış açısıyla dijital vatandaşlığın, teknoloji kullanımında aktif katılım ve etik davranışla ilişkisi bulunmakta; sosyal medya da bu becerileri uygulamak için bir araç görevi görmektedir. Ayrıca dijital okuryazarlık yeterliği, gelişen dijital ortamlarda bireylerin dijital vatandaşlığı kullanma yeteneklerini de güçlendirmektedir (Şimşek ve Şimşek, 2013). Dolayısıyla sosyal medya dijital vatandaşlık becerisinin sergilenebileceği bir platform olarak değerlendirilebilir.

Dijital vatandaşlık, sorumlu ve etik çevrimiçi davranışı teşvik ettiği için sosyal medya kullanımında oldukça önemlidir. Özellikle gençlerin, çevrimiçi eylemlerinin farkında olmaları, yanlış bilgi, nefret söylemi ve zararlı içeriğin yayılmasını azaltmaya yardımcı olarak daha güvenli ve daha kapsayıcı bir dijital ortam yaratmaya yardımcıdır. Dolayısıyla dijital vatandaşlığın benimsenmesi, kullanıcıların dijital çağa olumlu katkıda bulunmalarını sağlayarak herkes için uyumlu bir çevrimiçi alan sağlanması söz konusudur (Pujianti, vd., 2024). Bilişim ve iletişim teknolojilerinin giderek gelişmesi ve bu teknolojilerin kullanıldığı araçların artmasıyla çeşitli bilgilere dünyanın hemen her yerinden ve farklı coğrafyasından ulaşılabilmesi durumu dijital vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmıştır (Çubukcu ve Bayzan, 2013). Bu nedenle sosyal medyanın kullanımına yönelik farkındalık, bilinç ve deneyim gibi çeşitli faktörlerin dijital vatandaşlık kavramıyla da ilişkili olduğu düşünülmelidir. Özellikle sosyal medya konusunda en çabuk etkilenebilecek gençlerin eğitilmesinden sorumlu öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin de bu kapsamdaki yeterlikleri gençlerin doğru yönlendirilmelerini sağlayabilecektir. Nitekim Ateş'in (2022) araştırmasında da belirtildiği üzere okul yöneticilerinin okulla ilgili etkinlikleri sosyal medya üzerinden yürütmeleri öğrencilere ulaşmayı kolaylaştıracağından okul yöneticilerinin bu konuda iyi bir sosyal medya kullanıcısı olması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık becerilerine sahip olmaları, okuldaki öğrenci ve öğretmenlerin teknoloji çağına uyum sağlamasına katkı sunacağından, okul yöneticilerinin bu konuda donanımlı olmaları gerekmektedir (Heydarlı, 2023). Buradan hareketle mevcut araştırmada eğitim kurumlarını yönetilmesinden sorumlu okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi önemli görülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda şu alt problemlere yanıt aranmıştır:

- Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ne düzeydedir?
- Okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri nasıldır?
- Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri “Cinsiyet, Yaş, Mesleki Kıdem, Sosyal Medyayı Günlük Kullanım Süresi, Teknoloji Kullanımı Üzerine Hizmet İçi Eğitim Alma Durumu ve Kendini Sosyal Medya Bağımlısı Olarak Değerlendirme” bağımsız değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
- Okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri “Cinsiyet, Yaş, Mesleki Kıdem, Sosyal Medyayı Günlük Kullanım Süresi, Teknoloji Kullanımı Üzerine Hizmet İçi Eğitim Alma Durumu ve Kendini Sosyal

Medya Bağımlısı Olarak Değerlendirme” bağımsız değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

- Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerine ait alt boyutlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma nicel bir araştırma olup ilişkisel tarama modeli ile desenlenmiştir. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçlayan tarama yaklaşımlarıdır (Karasar, 2009). Bu bağlamda araştırmada okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırmanın Örneklemi

Araştırmaya Bursa ilinde görev yapan 325 okul yöneticisi katılmıştır. Araştırmanın örneklemini belirlerken basit seçkisiz örnekleme yöntemi tercih edilmiş; her bir örneklemin eşit seçilme olasılığı olduğu düşünülmüştür. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin demografik dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem grubunda yer alan okul yöneticilerinin demografik dağılımları

Değişken	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	89	27.4
	Erkek	236	72.6
Yaş	25-34 yaş	40	12.3
	35-44 yaş	128	39.4
	45-54 yaş	122	37.5
	55 yaş ve üzeri	35	10.8
	1-10 yıl	42	12.9
Meslekî Kıdem	11-20 yıl	123	37.8
	21-30 yıl	120	36.9
	31 yıl ve üzeri	40	12.3
	1 saat	126	38.8
Sosyal Medyayı Günlük Kullanım Süresi	2 saat	106	32.6
	3 saat	57	17.5
	4 saat ve üzeri	36	11.1
Teknoloji Kullanımı Üzerine Hizmet İçi Eğitim Alma	Evet	196	60.3
	Hayır	129	39.7
Kendini Sosyal Medya Bağımlısı Olarak Değerlendirme	Evet	34	10.5
	Hayır	237	72.9
	Kararsızım	54	16.6

Tabloya göre okul yöneticilerinin 89’u (%27.4) kadın ve 236’sı (%72.6) erkektir. Katılımcıların 40’ı (%12.3) 25-34, 128’i (%39.4) 35-44 ve 122’si (%37.5) 45-54 yaş aralığındadır. Bu okul yöneticilerinin 42’si (%12.9) 1-10, 123’ü (%37.8) 11-20, 120’si (%36.9) 21-30 ve 40’ı (%12.3) 31 yıl ve üzerinde meslekî kıdeme sahiptir. Okul yöneticilerinin 126’sı (%38.8) günde 1, 106’sı (%32.6) 2, 57’si (%17.5) ve 36’sı (%11.1) 4 saat ve üzerinde sosyal medyayı kullandıklarını belirtmişlerdir. 196 (%60.3) okul yöneticisi teknoloji kullanımı üzerine hizmet içi eğitim almış iken 129 (%39.7) okul yöneticisi ise bu alanda hizmet içi eğitim almamıştır. Ayrıca 34 (%10.5) okul yöneticisi kendini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirirken, 237’si (%72.9) kendini sosyal medya bağımlısı olarak görmemekte; 54’ü (%16.6) ise bu konuda kararsız olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 2. 2024-2025 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Bursa'daki okul yöneticisi sayıları

Görev	f
Okul müdürü	889
Müdür başyardımcısı	86
Müdür yardımcısı	1879
Toplam	2854

Yukarıdaki Tablo 2'de 2024-2025 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Bursa'daki okul yöneticisi sayıları verilmiştir. 889 okul müdürü, 86 müdür başyardımcısı ve 1879 müdür yardımcısı olmak üzere toplamda 2854 okul yöneticisinin Bursa'da görev yaptığı tespit edilmiştir. Araştırmanın örnekleme belirlenirken bu okul yöneticileri arasından basit seçkisiz örnekleme yöntemi seçilen 325 okul yöneticisi araştırmaya gönüllü bir şekilde katılmıştır. Araştırmalarda örnekleme büyüklüğünün saptanması sürecinde örnekleme grubunun homojenlik özelliği gösterip göstermediğine bakılmaktadır. Kabul edilen hata payları içerisinde ise +%5 ve -%5 hata payları için örnekleme büyüklüğünün homojen özellik göstermesi ve evrendeki kişi sayısının 5000'e kadar olması durumunda yeterli örnekleme sayısı 234 kişi olarak belirtilmektedir (Can, 2018). Dolayısıyla mevcut araştırmada katılımcıların tümünün okul yöneticisi olması ve araştırmanın amacı doğrultusunda homojen özellik göstermesi sebebiyle 2854 okul yöneticisinin bulunduğu bir evrende ulaşılan 325 okul yöneticisi araştırmanın örnekleme için yeterli olarak görülmektedir.

Verilerin Toplanması

Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterliklerine ilişkin veriler Deniz ve Tutgun-Ünal (2019) tarafından geliştirilmiş "Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği" ile Dijital vatandaşlıkları ile ilgili veriler ise Tutar, Erdem ve Şahin (2024) tarafından geliştirilmiş "Dijital Vatandaşlık Ölçeği" ile elde edilmiştir. Ölçeklerin geçerlik çalışmaları ölçekleri geliştiren araştırmacılar tarafından gerçekleştirildiği için tekrar bu süreçte geçerlik incelenmemiştir. Güvenirlik sürecinde her iki ölçeğe ilişkin veriler en bilinen güvenirlilik testi olan Cronbach Alpha ile değerlendirilmiş; ölçekler ve alt boyutlarına ilişkin veriler aşağıdaki Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma verileri kapsamında ölçeklerden elde edilen Cronbach Alpha (α) değerleri

Ölçek	Ölçek Faktörleri	Cronbach Alpha	Madde Sayısı	N
Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği	Süreklilik	.837	4	325
	Yetkinlik	.849	4	
	TOPLAM	.879	8	
	Dijital Yetkinlik	.868	15	
Dijital Vatandaşlık Ölçeği	Dijital Güven	.727	5	325
	Dijital Kaygı	.784	3	
	TOPLAM	.767	23	

Tablo 3'te yer alan değerlere göre hem ölçeklerin tamamına hem de alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha (α) değerlerinin $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ve $0,80 \leq \alpha < 1,00$ aralığında olduğu görülmektedir. Nitekim güvenirlilik katsayısı 1'e yaklaştıkça güvenirlilik artmaktadır (Can, 2018). Dolayısıyla mevcut araştırmadan elde edilen değerler, araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenilir değerlere sahip olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde ilk olarak ölçeklerden elde edilen verilerin normallik dağılımları çarpıklık ve basıklık katsayı değerleri hesaplanarak incelenmiştir. Devamında ölçeklerden elde edilen puanlara yönelik betimsel istatistiklerden Frekans, Yüzde ve Aritmetik ortalama değerleri hesaplanmış; gruplar arası ikili karşılaştırmalarda Bağımsız Örneklem t Testi grup sayısının iki üzerinde olduğu durumlarda F testi ve One Way ANOVA uygulanmıştır. Gruplar arasındaki farklılaşmaların tespiti için ise LSD Testi kullanılmıştır. Sosyal medya kullanım yeterliği ile dijital vatandaşlık düzeyi arasındaki ilişkiyle ölçeklere ait alt boyutların birbirleri arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanarak değerlendirilmiştir. Korelasyon değerlerinin hesaplanması sürecinde

değişkenler arasındaki ilişki elde edilen “r” değeri ile belirtilmekte; bu değerin -1 ya da +1 olması mükemmel bir ilişkinin olduğunu bu değerlere yakın olması ise ilişkinin yükseklik derecesini göstermektedir (Can, 2018).

Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi sonrasında elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla tablolar hâlinde verilmiştir. İlk olarak Tablo 4’te okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerine ilişkin betimsel istatistik değerleri verilmiştir.

Tablo 4. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler

Ölçek	N	$\bar{X}$	Med	Mod	ss	Çarpıklık	Standart Hata	Basıklık	Standart Hata
Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği	325	2.56	2.50	2.00	.83	.549	.135	.070	.270
Dijital Vatandaşlık Ölçeği	325	3.71	3.70	3.48	.37	.132	.135	.768	.270

Tablo 4’e göre 325 okul yöneticisinin Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği ve Dijital Vatandaşlık Ölçeği’nden aldıkları puanlardan elde edilen aritmetik ortalama, mod ve medyan değerlerinin birbirine yakın değerler aldıkları görülmektedir. Bu değerlerin birbirlerinden uzaklaşmaması benzer şekilde verilerin de normalden uzaklaşmaması şeklinde ifade edilebilir (Büyüköztürk, 2010). Ayrıca çarpıklık ve basıklık katsayı değerlerinin ise yine -1 ve +1 aralığında olduğu görülmektedir. Bu değerler aralığında olan çarpıklık ve basıklık değerleri araştırmanın verilerinin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk vd., 2009).

Yine Tablo 4’e göre okul yöneticilerinin Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği’nden aldıkları puanların ortalamasının $\bar{X}=2.56$ olduğu görülmektedir. Bu bulgu okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterliklerinin düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. Okul yöneticilerinin Dijital Vatandaşlık Ölçeği’nden aldıkları puanların ortalamasının ise $\bar{X}=3.71$ olduğu görülmektedir. Bu değer okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki Tablo 5’te okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 5. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken Grupları	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Kadın	89	2.68	.86	323	1.591	.112
	Erkek	236	2.52	.81			
Dijital Vatandaşlık Düzeyi	Kadın	89	3.68	.38	323	-1.068	.286
	Erkek	236	3.72	.36			

Tablo 5’te yer alan verilere göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir [$t(323)=1.591$, $p>.05$]. Benzer şekilde okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri de cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir.

[t(323)=-1.068, p>.05]. Bu bulgu cinsiyet değişkeninin okul yöneticilerinde sosyal medya kullanım yeterliği ve dijital vatandaşlık düzeylerinde herhangi bir farklılaşma oluşturmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıdaki Tablo 6'da okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi alma durumu değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 6. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi alma durumu değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken Grupları	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Evet	196	2.50	.78	323	-1.632	.104
	Hayır	196	2.66	.90			
Dijital Vatandaşlık Düzeyi	Evet	196	3.75	.35		2.536	.012*
	Hayır	196	3.65	.38			

*p<.05

Tablo 6'da yer alan verilere göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi alma değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir [t(323)=-1.632, p>.05]. Fakat okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi alma değişkenine göre anlamlı bir fark göstermektedir [t(323)=2.536, p<.05]. Bu bulgu teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi alma durumunun okul yöneticilerinde sosyal medya kullanım yeterliğinde bir farklılık oluşturmazken; dijital vatandaşlık düzeylerinde olumlu bir katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıdaki Tablo 7'de okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirme değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 7. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirme durumu açısından One-Way Anova testi bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Kendisini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirme durumu	Gruplar arası	68.810	2	34.405	72.265	.000*	A>B,
		Gruplar içi	153.303	322	.476			A>C,
		Toplam	222.113	324				C>B
Dijital Vatandaşlık Düzeyi		Gruplar arası	.188	2	.094	.696	.499	---
		Gruplar içi	43.353	322	.135			
		Toplam	43.541	324				

A=Evet, B=Hayır, C=Kararsızım, *p<.05

Tablo 7'ye göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirme durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır [F(2, 322)=72.265, $p<.05$]. Post-hoc testlerinden LSD testi analizine göre okul yöneticilerinden kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirenlerin kendilerini sosyal medya bağımlısı görmeyenlere ve bu konuda kararsız olanlara göre; sosyal medya bağımlısı olduklarına dair kararsızlık yaşayanların kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak düşünmeyenlere göre sosyal medya kullanımı açısından daha yeterli değerlendirdiklerine ulaşılmıştır. Ancak dijital vatandaşlık açısından bu değişken okul yöneticilerinde herhangi bir anlamlı farklılık oluşturmamıştır [F(2, 322)=.696, $p>.05$].

Aşağıdaki Tablo 8'de okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin yaş değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 8. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yaş değişkeni açısından One-Way Anova testi bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Yaş	Gruplar arası	6.676	3	2.225			A>B,
		Gruplar içi	215.437	321	.671	3.316	.020*	A>C, A>D
		Toplam	222.113	324				
Dijital Vatandaşlık Düzeyi		Gruplar arası	1.044	3	.348			
		Gruplar içi	42.497	321	.132	2.629	.050*	A>C
		Toplam	43.541	324				

A=25-34 yaş, B=35-44 yaş, C=45-54 yaş, D=55 ve üzeri yaş, * $p\leq.05$

Tablo 8'ye göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, yaş değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır [F(3, 321)=3.316, $p<.05$]. Post-hoc testlerinden LSD testi analizine göre okul yöneticilerinden 25-34 yaş aralığındakilerin 35-44, 45-54 ve 55 ve üzeri yaş aralığındakilere göre sosyal medya kullanım yeterliklerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Yine okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin de yaş aralığına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı ortaya çıkmıştır [F(3, 321)=2.629, $p<.05$]. Bu farklılığın 25-34 yaş aralığındakilerin 45-54 yaş aralığındakilerden daha fazla olmasından dolayı meydana geldiği belirlenmiştir.

Aşağıdaki Tablo 9'da okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin mesleki kıdem değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 9. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin meslekî kıdem değişkeni açısından One-Way Anova testi bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Meslekî Kıdem	Gruplar arası	6.732	3	2.244	3.345	.019*	A>B,
		Gruplar içi	215.381	321	.671			A>C,
		Toplam	222.113	324				A>D
		Gruplar arası	1.087	3	.362	2.740	.043*	A>C
		Gruplar içi	42.454	321	.132			
		Toplam	43.541	324				
Dijital Vatandaşlık Düzeyi								

A=1-10 yıl, B=11-20 yıl, C=21-30 yıl, D=31 yıl ve üzeri, *p<.05

Tablo 9'a göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, meslekî kıdem değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır [F(3, 321)=3.345, p<.05]. Post-hoc testlerinden LSD testi analizine göre okul yöneticilerinden 1-10 yıl aralığında meslekî kıdeme sahip olanların 11-20, 21-30 ve 31 yıl ve üzeri meslekî kıdeme sahip olanlara göre sosyal medya kullanım yeterliklerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Yine okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin de yaş aralığına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı ortaya çıkmıştır [F(3, 321)=2.740, p<.05]. Bu farklılığın 1-10 yıl aralığında meslekî kıdemi olanların 21-30 yıl aralığında meslekî kıdeme sahip olanlara göre daha fazla olmasından meydana geldiği belirlenmiştir.

Aşağıdaki Tablo 10'da okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin yöneticilerin sosyal medyayı günlük kullanım süresi değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 10. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeylerinin sosyal medyayı günlük kullanım süresi değişkeni açısından One-Way Anova testi bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Sosyal medyayı günlük kullanım süresi	Gruplar arası	39.973	3	13.324	23.483	.000*	B>A,
		Gruplar içi	182.139	321	.567			C>A,
		Toplam	222.113	324				C>B,
								D>A,
Dijital Vatandaşlık Düzeyi	Sosyal medyayı günlük kullanım süresi	Gruplar arası	.872	3	.291	2.186	.090	D>B
		Gruplar içi	42.669	321	.133			
		Toplam	43.541	324				

A=1 saat, B=2 saat, C= 3 saat, D=4 saat ve üzeri, *p<.05

Tablo 10'a göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, sosyal medyayı günlük kullanım süresi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır [F(3, 321)=23.483, p<.05]. Post-hoc testlerinden LSD testi analizine göre okul yöneticilerinden sosyal medyayı günlük 2 saat kullananların 1 saat kullananlara göre, günlük 3 saat kullananların hem 1 hem 2 saat kullananlara göre ve günlük 4 saat ve üzeri kullananların hem 1 saat hem de 2 saat kullananlara göre sosyal medya kullanım yeterliklerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ancak okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin sosyal medyayı günlük kullanım süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır [F(3, 321)=2.186, p>.05].

Aşağıdaki Tablo 11'de okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik bulgular verilmiştir.

Tablo 11. Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlikleri ve dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik bulgular

		Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Dijital Vatandaşlık Düzeyi	
Sosyal Medya Kullanımı Yeterlik Düzeyi	Pearson Correlation	1	.126*	
Dijital Vatandaşlık Düzeyi	p		.023	
	N	325	325	
		Dijital Yetkinlik	Dijital Güven	Dijital Kaygı
Süreklilik	Pearson Correlation	.015	-.001	.160**
Yetkinlik	p	.205**	-.062	.000
	N	325	325	325

** p<.01, * p<.05

Yukarıdaki Tablo 11'e göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeyleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir [r=.126*, p<.05]. Ayrıca sosyal medya kullanım yeterliğinin alt boyutları olan süreklilik boyutu ile dijital vatandaşlığın dijital kaygı alt boyutu arasında da düşük düzeyde anlamlı ve pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır [r=.160**, p<.01]. Sosyal medya kullanımı yeterliğinin yetkinlik boyutu ile de dijital yetkinlik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilse de yine bu ilişkinin düşük düzeyde ve pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir [r=.205**, p<.01]. Dolayısıyla bu araştırmada okul yöneticileri arasında sosyal medya kullanım yeterliği ve dijital vatandaşlık arasındaki ilişkinin çok güçlü olmadığı saptanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterliklerinin düşük, dijital vatandaşlık düzeylerinin ise yüksek olduğu görülmektedir. Okul yöneticilerinin eğlence ve sosyalleşme amaçlarının haricinde sosyal sermayelerini geliştirmek, paydaşlarla iletişim kurmak, okul faaliyetlerini görünür kılmak ve mesleki gelişim ağlarına katılmak için sosyal medyayı kullandıkları bilinmektedir (Kartashova vd., 2024; Urhan vd., 2024). Ateş'in (2022) çalışmasında okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım seviyelerinin genellikle orta düzeyde olduğu ancak sosyal medya kullanım yeterliğinin düşük olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla sosyal medya kullanma ve sosyal medya kullanım yeterliğine sahip olmanın birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Kapsamlı bir sosyal medya okuryazarlığı eğitiminin olmaması sosyal medya kullanım yeterliğini olumsuz

etkilemektedir (Valle vd., 2024). Dijital vatandaşlık ile ilgili olarak Akçıl vd.'nin (2016) araştırmalarında okul yöneticilerinin yüksek düzeyde dijital vatandaşlık rollerine sahip oldukları sonuca ulaşılmıştır. Öztürk'ün (2021) araştırmasında da okul müdürlerinin teknolojik öz yeterlik düzeylerinin en yüksek dijital vatandaşlık boyutunda görüldüğü tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinden kurumsal zorunluluklar, mesleki gelişim fırsatları, öğrenciler, öğretmenler ve diğer personeller için dijital ortamlardaki paylaşımları sebebiyle yüksek düzeyde dijital vatandaşlık davranışları sergilemeleri beklenmektedir. Dijital teknolojilerin eğitim ortamlarına entegrasyonu hem eğitim politikaları hem de gelişen dijital ortamlar tarafından yönlendirilen bir öncelik hâline gelmiştir. Bu durum okul yöneticilerinin sadece dijital araçları anlamalarını değil aynı zamanda kurumlarını etkin bir şekilde yönetebilmek adına dijital vatandaşlık ilkelerini somutlaştırmalarını da zorunlu kılmıştır. Okul yöneticileri, teknoloji açısından zengin öğrenme ortamları oluşturmak ve öğretmen ve öğrencileri dijital katılıma desteklemek suretiyle dijital ortamlarda güvenli ve etik ilkeler çerçevesinde hareket etmek; bunun için de çevresindekilere liderlik etmek durumundadırlar. Bu bağlamda sahip oldukları dijital vatandaşlık becerisinin kendilerine yardımcı olacağı söylenebilir.

Araştırmadan elde eden başka bir sonuca göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterliği ve dijital vatandaşlık düzeylerine ilişkin ortalama puanları, yöneticilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Ateş'in (2022) araştırmasında da okul yöneticilerinin sosyal medya ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır. Dolayısıyla sosyal medya kullanım yeterliliği açısından sosyal medya içeriğini değerlendirme ve analiz etme yeterliğinde cinsiyetler açısından anlamlı farkın olmaması her iki cinsiyetin de bu alanlarda benzer düzeyde yeterliliğe sahip olduğunu gösterebilir (Ching vd., 2022; Liu, 2017). Ancak sosyal medya kullanım yeterliği bazı araştırmalarda cinsiyete göre farklılaşabilmektedir. Nitekim Hekimoğlu'nun (2023) çalışmasında erkeklerin sosyal medya kullanım yeterliği kadınlara göre yüksek olarak tespit edilmiştir. Yine Sarı'nın (2019) araştırmasında da okul yöneticilerinin sosyal ağları kullanım amaçlarının cinsiyete göre farklılaşabildiğine rastlanmıştır. İzci vd.'nin (2024) araştırmasında da okul yöneticilerinin sosyal medya ve teknoloji kullanma puanlarının cinsiyete göre farklılaşabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla sosyal medyanın kullanımı amaçlara, sosyal ağlara ya da mesleklere göre farklılıklar da gösterebilmektedir. Mevcut araştırmada, dijital vatandaşlığın da cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmaması sonucu Er-Türküresin'in (2022) çalışmasının sonucuyla benzerlik göstermektedir. Fakat bu sonuçların aksine Lee ve Park (2023) ile Valdés-Cuervo vd.'nin (2024) araştırmalarında dijital vatandaşlığın cinsiyete göre farklılaştığı, bu farklılığın kadınların lehine olduğu ortaya çıkmıştır. Yine cinsiyetler açısından dijital vatandaşlık düzeyinin anlamlı farklılık gösterdiği Kocadağ'ın (2012) araştırmasında ise bu farklılık erkeklerin lehine olmuştur. Dolayısıyla mevcut araştırmadan elde edilen sonuçtan yola çıkılarak okul yöneticilerinin cinsiyetlerine göre dijital vatandaşlıklarının anlamlı şekilde farklılaşmaması bu yeterliğin, farklı örneklem gruplarında değişebileceğini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bir başka sonuca göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanım yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, hizmet içi eğitim alma değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermezken dijital vatandaşlık düzeylerinin hizmet içi eğitim alma durumuna göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanımı üzerine hizmet içi eğitim almanın sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanabilme açısından gerekli olan dijital yeterlilik, iletişim ve işbirliği becerilerini geliştirebileceği düşünülmektedir. Nitekim Ateş'in (2022) araştırmasında da sosyal medyanın etkin kullanımına ilişkin hizmet içi eğitimler hazırlanması önerilmektedir. Okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin hizmet içi eğitim alma durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı sonucu ise Tangül vd.'nin (2024) araştırma sonucuyla paralellik göstermektedir. Söz konusu araştırmada 14 haftalık bir multimedya eğitim programından sonra katılımcıların dijital vatandaşlık anlayışlarında önemli artışlar gözlenmiştir. Benzer şekilde Aydın ve Öztürk'ün (2023) araştırmaları katılımcıların dijital vatandaşlık düzeylerinin, alınan eğitimlerle artabileceğini göstermiştir. Lu ve Gu'nun (2024) araştırmaları da dijital vatandaşlık eğitiminin katılımcılar arasında olumsuz çevrimiçi davranışları azaltmada küçük ve orta düzeyde bir etkiye sahip olduğunu ispatlamıştır. Bireylerin dijital dünyada etik ilkelere duyarlı ve sorumluluk sahibi olması dijital vatandaşlık becerilerinin gelişimi açısından önemlidir. Dijital vatandaşlık eğitimi, bireylerde farkındalığı artırmakla birlikte etik davranış sergilemelerinde olumlu ve destekleyici bir faktör olarak görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirme durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Okul yöneticilerinde kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirenlerin, sosyal

medya bağımlısı olarak değerlendirmeyenlere veya bu konuda kararsız olanlara göre sosyal medya kullanımı açısından kendilerini yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Idubor vd. (2016) araştırmalarında sosyal medya kullanımı ile benlik algısı arasında olumlu bir ilişkiden bahsederken sosyal medya bağımlılarının kendilerini sosyal medya kullanımında daha yetkin olarak algıladıklarını ifade etmektedir. Sosyal medya bağımlısı bireyin sosyal medya platformlarına hâkimiyeti, trendlere aşinalığı ve güven duygusu sosyal medya kullanımı konusunda kendilerini yeterli olarak değerlendirmelerine neden olabilir. Guedes vd. (2016) sosyal medya kullanıcılarının çevrimiçi etkileşimleri aracılığıyla yanlış bir memnuniyet ve özgüven duygusu geliştirebildiklerini, bunun da abartılmış bir algıya neden olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda kendisini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendiren bireyin sosyal medya kullanım yeterliğinin yüksek olması beklenirken aynı zamanda bunun yanlış bir algı olarak da değerlendirme olasılığı göz ardı edilmemelidir. Mevcut araştırmada okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık algılarının kendisini sosyal medya bağımlısı olarak değerlendirme durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre dijital vatandaşlığın, sosyal medya bağımlılığı ile bir ilişkisinin olmadığı söylenebilir.

Araştırmadaki diğer bir sonuca göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. 25-34 yaş arasında ve görece daha genç olarak nitelendirilenlerin okul yöneticilerinin diğer yaş gruplarına göre sosyal medya kullanım yeterliklerinin fazla olduğu görülmüştür. Benzer şekilde 25-34 yaş arasında olan okul müdürlerinin de dijital vatandaşlık düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Teknolojiye yakınlığı ve aşinalığına göre kuşakların (X, Y, Z vb.) teknoloji kullanımı ve hâkimiyeti değişmektedir. Bu açıdan Z kuşağının (2000-2008), X (1965-1979) ve Y kuşağına (1980-1999) kıyasla teknolojiyi daha etkili kullandığı, interneti geleneksel medyaya tercih ettiği ve sosyal ağlarda daha çok vakit geçirdiği bilinmektedir (Jiao vd., 2023; Köse, 2020). Bu durumun kuşaklar açısından teknolojinin ne derece önemli hâle geldiğiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında Politte-Corn vd. (2023) çalışmasında sosyal medya kullanımının yaşla birlikte arttığını, 20 yaş civarında zirveye ulaştığını ve genç yetişkinliğe kadar sabit kaldığına vurgu yapmaktadır. Bu bakış açısı, ergenlerin yetişkinliğe geçerken sosyal medya kullanım yeterliklerinin ve sosyal medya etkileşimlerinin arttığını göstermektedir. Diğer taraftan Gökgöz-Kırgız (2024) araştırmasında sınıf öğretmenlerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin yaşa göre farklılaşmadığını; Kocadağ (2012) ise öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada 23 ve üzeri yaştaki bireylerin dijital vatandaşlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu saptamıştır. Bu bağlamda teknolojiye erken yaşta hâkim olmak ve etkili kullanmak sosyal ağların kullanım yeterliği yanında dijital vatandaşlık düzeylerini de etkileyebilmektedir.

Araştırmada ortaya çıkan bir başka sonuca göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerine ilişkin ortalama puanları, meslekî kıdem değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmış; mesleki kıdemi 1-10 yıl arasında olan okul yöneticilerinin diğer gruplara göre sosyal medya kullanım yeterliklerinin daha fazla olduğu bulunmuştur. Yine aynı şekilde 1-10 yıl mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri diğer gruplara göre daha yüksek çıkmıştır. Dijital teknoloji ve sosyal medya platformlarıyla kapsamlı etkileşimleri nedeniyle genç bireylerde sosyal medya kullanım yeterliği genellikle daha yüksektir (Tilleul, 2022; Villanti vd., 2017). Bu açıdan mesleki kıdemi düşük olan okul yöneticilerinin mesleki kıdemi yüksek olan okul yöneticilerine göre sosyal medya kullanım yeterliğinin daha yüksek çıkması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Sevinç vd.'nin (2022) araştırmasında ise sınıf öğretmenlerinin dijital vatandaşlık düzeylerinde kıdem yılının anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı belirtilmiştir. Öğretmenlerin veya okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri, dijital teknolojilere adaptasyona veya mesleki ortamlarda alınan desteğe bağlı olarak değişebilmektedir. Mesleki kıdemin yöneticilerin dijital vatandaşlık düzeylerine katkıda bulunabilmesine rağmen tek belirleyici faktör olmadığı düşünülmektedir.

Araştırmadaki diğer bir sonuca göre okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterlik düzeylerinin sosyal medyayı kullanım süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşırken; dijital vatandaşlık düzeylerinin sosyal medyayı günlük kullanma süresine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucu elde edilmiştir. Nitekim sosyal medyanın uzun süre kullanımının, kullanıcıların teknik becerilerini ve platformların özelliklerine yönelik bilgiyi geliştirebileceği (Park vd., 2013) söylenebilir. Sosyal medyanın uzun süre kullanımı teknik becerileri geliştirirken aynı zamanda uyku, öğrenme sorunları, depresyon, anksiyete, stres vb. gibi olumsuz sonuçlara da neden olmaktadır (Weinstein, 2023; West vd., 2023). Bu bağlamda sosyal medya kullanım süresi okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterliğini ve becerisini geliştirse bile olumsuz etkilere karşı önlem alınması gerektiği

ortaya çıkmaktadır. Avcı ve Durak'a (2022) göre sosyal medya kullanımı, kullanıcıların dijital okuryazarlık becerilerini geliştirebilecek çeşitli dijital içeriklerle etkileşim kurmayı teşvik etmektedir. İçerikleri eleştirel biçimde değerlendirme, dijital araçları anlama ve çevrimiçi ortamlarda etkili şekilde gezinme yeteneğini içermektedir. Kullanıcıların sosyal medyada karşılaştıkları bilgiyle eleştirel ve sorumlu biçimde etkileşime girmesi dijital vatandaşlığı desteklemektedir. Bu bağlamda okul yöneticilerinin sosyal medyayı kullanma ile dijital vatandaşlık becerisi arasında anlamlı bir ilişki bulunabilirken (Gagrçin vd., 2022) sosyal medya kullanma süresiyle dijital vatandaşlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmayabilir.

Araştırmadan elde edilen son sonuca göre okul yöneticileri arasında sosyal medya kullanım yeterliği ve dijital vatandaşlık arasında anlamlı fakat çok düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Sosyal medya platformları, kullanıcılara dijital vatandaşlığın temel bileşenleri olan katılım, fikirleri ifade etme ve bilgi edinme olanağı sağlamaktadır. Sosyal medyanın kullanımı sivil katılımı ve sosyal sermayeyi teşvik ederek dijital vatandaşlığı artırmada etkili olsa da bu ilişkinin kapsamı çeşitli faktörlere göre değişkenlik gösterebilir. Xu vd.'nin (2019) üniversite öğrencileriyle yaptıkları araştırmalarında sosyal medya yeterliği ile dijital vatandaşlık arasında önemli bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyal medya yeterliğinin sosyal etki dışındaki tüm boyutları dijital vatandaşlığın öncülleri olarak tanımlanmıştır. Araştırma sonucuna göre okul yöneticilerinin sosyal medyayı daha çok eğlence ve boş zamanlarını değerlendirme amacıyla, örgütsel açıdan ise görünürlük ve imaj sağlama amacıyla kullandıkları düşünülmektedir. Dijital vatandaşlık ise sosyal medyada karşılaştıkları bilgi kaynaklarına yönelik sorgulama, değerlendirme, eleştirel bakabilme, etik değerlere yönelik hassasiyet gibi üst düzey beceriler gerektirmektedir. Bu açıdan okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı yeterliğinin dijital vatandaşlık düzeylerinin gelişimine yönelik öngörüldüğü kadar etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda konuyla ilgili yapılacak yeni araştırmaların sosyal medya kullanım yeterliği ile dijital vatandaşlık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik karma yöntem araştırmalarla yürütülmesi önerilmekte; böylece farklı ilişkilerin de ortaya çıkabileceği düşünülmektedir. Ayrıca okul yöneticilerine yönelik sosyal medya kullanım yeterliğini geliştirecek ve dijital vatandaşlık becerilerinde farkındalık artıracak çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili yazarlar arasında herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 19/02/2025 tarih ve 2025-04 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Ahn, J., Bivona, L. K., & DiScala, J. (2011). Social media access in K-12 schools: Intractable policy controversies in an evolving world. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, 48(1), 1–10. doi: 10.1002/meet.2011.14504801044
- Akçıl, U., Altınay, Z., & Altınay, F. (2016). Assessing the effects of managers in the digital age on the management process of digital citizenship roles. *The Anthropologist*, 23(1-2), 209-217.

- Akçıl, U., & Baştaş, M. (2021). Examination of university students' attitudes towards e-learning during the COVID-19 pandemic process and the relationship of digital citizenship. *Contemporary Educational Technology*, 13(1), 1–13. <https://doi.org/10.30935/CEDTECH/9341>
- Al Husseiny, F. A., Saab, J. M., Abdallah, M. H., & Wehbe, N. H. (2023). Digital citizenship and digital literacy: An evolving trend. In J. DeHart (Ed.), *Innovations in digital instruction through virtual environments* (pp. 205-220). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-7015-2.ch012>
- Althibyani, H. A., & Al-Zahrani, A. M. (2023). Investigating the effect of students' knowledge, beliefs, and digital citizenship skills on the prevention of cybercrime. *Sustainability*, 15, 1-18. <https://doi.org/10.3390/su15111512>
- Arğın, E. (2023). *Sosyal medya kullanım amaçları ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. İKSAD Yayınevi.
- Ateş, A. (2022). *Okul yöneticilerinin sosyal medya kullanımı ile okul imajı arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Aydın, A. (2015). Dijital vatandaşlık. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(1), 142-146.
- Aydın, A., & Öztürk, E. (2023). Dijital vatandaşlık eğitiminin insani değerlerin gelişimine etkisi. *Erciyes Journal of Education*, 7(1), 1-21. <https://doi.org/10.32433/eje.1234074>
- Avcı, Ü., & Durak, H. Y. (2022). Examination of digital citizenship, online information searching strategy and information literacy depending on changing state of experience in using digital technologies during COVID-19 pandemic. *Journal of Information Science*, 50(5), 1098-1111. <https://doi.org/10.1177/01655515221114455>
- Baruah, T. D. (2012). Effectiveness of social media as a tool of communication and its potential for technology enabled connections: A micro-level study. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 2(5), 1-10.
- Baydar, F. (2022). The role of educational leaders in the development of students' technology use and digital citizenship. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 10(1), 32–46. <https://doi.org/10.52380/mojet.2022.10.1.367>
- Brandtzæg, P. B., & Heim, J. (2009). Why people use social networking sites. In *Online Communities and Social Computing: Third International Conference, OCSC 2009, Held as Part of HCI International 2009, San Diego, CA, USA, July 19-24, 2009. Proceedings 3* (pp. 143-152). Springer Berlin Heidelberg.
- Broersma, M., & Graham, T. R. (2012). Social media as beat: Tweets as a news source during the 2010 British and Dutch elections. *Journalism Practice*, 6(3), 403–419. <https://doi.org/10.1080/17512786.2012.663626>
- Büyükçorak, M., & Dinç, M. (2020). Sosyal medyanın aşırı kullanımının psikolojik etkileri ve Türk gençlerinin sosyal medyayı kullanım özellikleri. *Psikoloji Araştırmaları*, 1(1), 30-33.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (11. baskı). Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk-Bökeoğlu, Ö., & Köklü, N. (2009). *Sosyal bilimler için istatistik* (4. baskı), Pegem Akademi.
- Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (6. baskı), Pegem Akademi.
- Choi, M. (2016). A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & Research in Social Education*, 44(4), 565-607. <https://doi.org/10.1080/00933104.2016.1210549>
- Cleofas, J. V., & Labayo, C. C. (2024). Youth netizens as global citizens: Digital citizenship and global competence among undergraduate students. *Frontiers in Communication*, 9, 1-9. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2024.1398001>
- Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015). Değişen dünyanın yeni yüzü: Sosyal medya. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 254-277.
- Çubukcu, A. ve Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri, *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5, 148-174.

- Ching, Y. L., Ker, Y. L., & Jumaat, N. F. (2022). A new lens to media competence of gender divide in digitalized era. *Journal of ICT in Education*, 9(2), 34-45. <https://doi.org/10.37134/jictie.vo19.2.3.2022>
- Cho, V., & Jimerson, J. B. (2017). Managing digital identity on Twitter: The case of school administrators. *Educational Management Administration & Leadership*, 45(5), 884-900. <https://doi.org/10.1177/1741143216659295>
- Chugh, R., & Ruhi, U. (2018). Social media in higher education: A literature review of Facebook. *Education and Information Technologies*, 23(2), 605-616. <https://doi.org/10.1007/S10639-017-9621-2>
- Cox, D., & McLeod, S. (2014). Social media strategies for school principals. *NASSP Bulletin*, 98(1), 5-25. doi:10.1177/0192636513510596
- Çömlekçi, M. F., & Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 173-188. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.525652>
- Çubukcu, A., & Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5(1), 148-174.
- Dede, A. (2024). Dijital vatandaşlığın dokuz boyutu ve e-devlet uygulamaları. *EKEV Akademi Dergisi*, 97, 15-27.
- De Martino, I., D’Apolito, R., McLawhorn, A. S., Fehring, K. A., Sculco, P. K., & Gasparini, G. (2017). Social media for patients: Benefits and drawbacks. *Current Reviews in Musculoskeletal Medicine*, 10(1), 141-145. <https://doi.org/10.1007/S12178-017-9394-7>
- Deniz, L., & Tutgun-Ünal, A. (2019). Sosyal medya çağında kuşakların sosyal medya kullanımı ve değerlerine yönelik bir dizi ölçek geliştirme çalışması. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1025-1057. DOI: 10.26466/opus.557240
- Engür, M., Gürgen, O., Demiray, E., & Unutmaz, V. (2023). Antrenörlerde dijital vatandaşlık ile dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(Özel Sayı 1), 641-654. DOI: <https://doi.org/10.38021asbid.1367241>
- Er-Türkresin, H. (2022). Cinsiyetin dijital vatandaşlık davranış düzeyi üzerindeki etkisinin meta analiz yöntemiyle araştırılması. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(35), 898-916. <https://doi.org/10.35675/befdergi.799791>
- Escoffery, C., Kenzig, M., Hyden, C., & Hernandez, K. (2018). Capitalizing on social media for career development. *Health Promotion Practice*, 19(1), 11-15. <https://doi.org/10.1177/1524839917734522>
- Gagrçin, E., Porten-Cheé, P., Leibner, L., Emmer, M., & Jørring, L. (2022). What makes a good citizen online? The emergence of discursive citizenship norms in social media environments. *Social Media and Society*, 8(1), 1-11. <https://doi.org/10.1177/20563051221084297>
- Gillern, S., Gleason, B. W., & Hutchison, A. (2022). Digital citizenship, media literacy, and the ACTS framework. *The Reading Teacher*, 76(2), 145-158. <https://doi.org/10.1002/trtr.2120>
- González-Mohino, M., Rodriguez-Domenech, M. A., Callejas-Albiñana, A. I., & Castillo-Canalejo, A. M. (2023). Empowering critical thinking: The role of digital tools in citizen participation. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 12(2), 258-275. <https://doi.org/10.7821/naer.2023.7.1385>
- Goyal, K. (2021). Impact of social media-enabled technology innovation on government: A perspective. *Published in: Amity University Press*, 3(1), 21-28.
- Gökgöz-Kırgız, G. (2024). *Sınıf öğretmenlerinin dijital vatandaşlık düzeyleriyle 21. yüzyıl öğrenen becerilerini kullanma düzeyleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Gökoğlu, S. ve Çağlar-Özhan, Ş. (2025). Digital literacy and digital citizenship: A comprehensive overview. In M. Pucelj, & R. Bohinc (Eds.), *Challenges for digital citizenship and ethics: Social media, deep fakes, and virtual communities* (pp. 1-28), IGI Global Publishing Tomorrow’s Research Today. DOI: 10.4018/979-8-3693-7914-1.ch001

- Gu, M. M., Huang, C. F., & Lee, C. K. J. (2023). Investigating university students' digital citizenship development through the lens of digital literacy practice: A Translingual and transemiotizing perspective. *Linguistics and Education*, 77, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2023.101226>
- Guedes, E., Nardi, A. E., Guimarães, F. L., Machado, S., & King, A. L. S. (2016). Social networking, a new online addiction: a review of Facebook and other addiction disorders. *Medical Express*, 3(1), 1-6. <https://doi.org/10.5935/MEDICALEXPRESS.2016.01.01>
- Hekimoğlu, M. (2023). *Yetişkin bireylerin sosyal medya kullanımı ve maneviyat arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Heydarli, F. (2023). *Okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ve teknoloji liderliği öz-yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Hung, H.-T., & Yuen, S. C.-Y. (2010). Educational use of social networking technology in higher education, *Teaching in Higher Education*, 15(6), 703-714, DOI: 10.1080/13562517.2010.507307
- Idubor, I., Elogie, A. A., & Ikenwe, I. J. (2016). Influence of social media network usage and addiction on self-perception of undergraduate students at University of Ibadan, Nigeria. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 12(1), 1-9. <https://doi.org/10.9734/BJESBS/2016/19040>
- İzci, M., Çuçi, C., Kapan, H. İ., & Atay, Z. (2024). Okul yöneticilerinin medya ve teknoloji kullanma düzeyleri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Eğitime Özgün Bakış Dergisi*, 2(1), 1-18. DOI: 10.5281/zenodo.10519534ISSN2980-1176ISSN2980-1176
- James, C., Weinstein, E., & Mendoza, K. (2021). *Teaching digital citizenship today's world: Research and insights behind the common sense K-12 digital citizenship curriculum* (Version 2). San Francisco, CA: Common Sense Media.
- Jiao, W., Chang, A., Ho, M., Lu, Q., Liu, M. T., & Schulz, P. J. (2023). Predicting and empowering health for generation z by comparing health information seeking and digital health literacy: Cross-sectional questionnaire study. *Journal of Medical Internet Research*, 25, 1-14. <https://doi.org/10.2196/47595>
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi* (19. baskı), Nobel Yayın Dağıtım.
- Kartashova, L. A., Prykhodkina, N., Makhynia, T., Tymoshko, H., & Sholokh, O. (2024). Comparing social media use in school management: experiences from Ukraine and the United States. *CTE Workshop Proceedings*, 11, 98-119. <https://doi.org/10.55056/cte.684>
- Kırık, A. M., Bölükbaş, K., & Cengiz, G. (2019). Sosyal medya bağlamında dijital vatandaşlık: TRT İstanbul Radyosu prodüktörleri üzerinden bir değerlendirme. *Mavi Atlas*, 7(2), 1-27. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.576792>
- Kocadağ, T. (2012). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Köse, G. (2020). Toplumsal hareketlenmede önemli bir durak: Sosyal ağlarda dijital aktivizm ve dinamiklerine ilişkin Y ve Z kuşağının farkındalıkları üzerine bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(22), 1255-1288. <https://doi.org/10.26466/opus.665241>
- Kraiwin, P., & Chalapirom, B. (2020). Strategies for developing private school administrators based on the concept of digital citizenship. *Journal of Education Studies, Chulalongkorn University*, 48(2), 147-164. retrieved from <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/EDUCU/article/view/243200>
- Krishna, S., & Prakash, F. (2024). Digital footprint in social media. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 5(3), 1015-1019.
- Kuş, Z. (2021) Dijital okuryazarlık ve vatandaşlık. E. Gençtürk & K. Karatekin (Ed.), *Sosyal bilgiler için çoklu okuryazarlık-2* içinde. Pegem Yayıncılık.
- Lee, S., & Park, S. (2023). Differences in digital citizenship by college students' individual variables and internet self-efficacy. *Asia-Pacific Journal of Convergent Research Interchange*, 9(5), 543-556. <https://doi.org/10.47116/apjcri.2023.05.45>
- Liu, Y. (2017). Gender difference in perception and use of social media tools. In T. Kidd & L. Morris, Jr. (Eds.), *Handbook of Research on Instructional Systems and Educational Technology* (pp. 249-262). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-2399-4.ch022>

- Lu, C., & Gu, M. (2024). A systematic review and meta-analysis of factors and outcomes of digital citizenship among adolescents. *Asia Pacific Journal of Education*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/02188791.2023.2296352>
- Malik, A., Malik, A., Heyman-Schrum, C., & Johri, A. (2019). Use of Twitter across educational settings: a review of the literature. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1–22. <https://doi.org/10.1186/S41239-019-0166-X>
- Meikle, G. (2016). *Social media communication: Sharing and visibility* (1st ed.), Routledge.
- Norman C. D. (2012). Social media and health promotion. *Global Health Promotion*, 19(4), 3-6. doi: 10.1177/1757975912464593
- Nurmandi, A., Wahyuni, H., Guillamon, M. D., Salahudin, & Muallidin, I. (2023). Social media use for public policymaking cycle: A meta-analysis. *Electronic Government, an International Journal*, 19(2), 123-145. <https://doi.org/10.1504/EG.2023.129428>
- Ohara, M. R. (2023). The Role of Social Media in Educational Communication Management. *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)*, 1(2), 70–76. <https://doi.org/10.61100/adman.v1i2.25>
- Ohler, J. (2011). Digital citizenship means character education for the digital age. *Kappa Delta Pi Record*, 48(1), 25–27. <https://doi.org/10.1080/00228958.2011.10516720>
- Ollivier, C., & Jeanneau, C. (2023). Developing digital citizenship and language competences. *European Centre for Modern Languages of the Council of Europe*.
- Öztürk, D. (2021). *Lise yöneticilerinin teknolojik liderlik öz yeterliliklerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Pangrazio, L., & Sefton-Green, J. (2021). Digital rights, digital citizenship and digital literacy: What's the difference? *Journal of New Approaches in Educational Research*, 10(1), 15–27. <https://doi.org/10.7821/NAER.2021.1.616>
- Park, K.-J., Ryu, I., & Kim, J.-J. (2013). A study on continued use of social network services : focused on the moderating effect of user's SNS literacy. *Journal of Information Systems*, 22(1), 65–87. <https://doi.org/10.5859/KAIS.2013.22.1.65>
- Politte-Corn, M., Nick, E. A., & Kujawa, A. (2023). Age-related differences in social media use, online social support, and depressive symptoms in adolescents and emerging adults. *Child and Adolescent Mental Health*, 28(4), 497-503. <https://doi.org/10.1111/camh.12640>
- Pugno, M. (2024). Social media effects on well-being: The hypothesis of addiction of a new variety. *Kyklos*, 77(3), 690-704. <https://doi.org/10.1111/kykl.12380>
- Pujianti, A., br, Malau, K. D., & Ulandari, U. (2024). *Membangun budaya positif berinternet berbasis etika dan kewarganegaraan serta meningkatkan kesadaran masyarakat di era digital*. *Uranus: Jurnal Ilmiah Teknik Elektro, Sains Dan Informatika*, 2(2), 61–69. <https://doi.org/10.61132/uranus.v2i2.128>
- Ribble, M. S., Bailey, G. D., & Ross, T. W. (2004). Digital citizenship: Addressing appropriate technology behavior. *Learning & Leading with technology*, 32(1), 6-12.
- Rizki, J. W. S. (2023). Social media as tools of communication and learning. *Qalamuna: Jurnal Pendidikan, Sosial, Dan Agama*, 15(1), 391–404. <https://doi.org/10.37680/qalamuna.v15i1.2429>
- Salleh, A. S. S., Latif, A., Anis, W., Zambri, A. M., Latiff, D. I. A., & Kamal, S. (2023). Media literacy and digital citizenship in the era of social media. *International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences*, 13(11), 918-929. : <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v13-i11/19392>
- Sarı, E. (2019). *Okul yöneticilerinin sosyal ağları kullanım amaçları ile bireysel yenilikçilik düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi.
- Sarioğlu, C. İ (2021). Sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(ICOME Özel Sayısı), 277-298. DOI: 10.54600/igdirsosbilder.977764

- Senos, S., João, G., Loureiro, M. J., Torres, J. C., & Rosário, R. (2024). Digital citizenship in secondary education: The project “The internet as we see it.” *Educational Media International*, 61(4), 368-382. <https://doi.org/10.1080/09523987.2024.2436739>
- Sevinç, M., Akyüz, H., & Dönmez, H. (2022). Sınıf öğretmenlerinin dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi: İskenderun ilçesi örneği. *Journal of Research in Education and Teaching*, 11(2), 7-17.
- Si, E. A., & Lee, G. (2022). Moderating effects of digital citizenship on problematic digital media use and children’s happiness: A cross-sectional study. *Journal of School Health*, 93(6), 485–493. <https://doi.org/10.1111/josh.13275>
- Silverman, J. A., Chugh, A., Hollier, J. M., Martin, N., Raghu, V. K., Rosas-Blum, E., van Tilburg, M. A. L., Venkataraman-Rao, P., Venkatesh, R. D., & Lu, P. L. (2024). Using social media for patient care, research, and professional development: A North American society of pediatric gastroenterology, hepatology, and nutrition position paper. *Journal of Pediatric Gastroenterology and Nutrition*, 78(2), 414-427. <https://doi.org/10.1002/jpn3.12051>
- Srivastava, P. (2012). Social Networking & Its Impact on Education-System in Contemporary Era. *International Journal of Information Technology Infrastructure*, 1(2).
- Şimşek, E., & Şimşek, A. (2013). New literacies for digital citizenship. *Contemporary Educational Technology*, 4(2), 126–137. <https://doi.org/10.30935/cedtech/6097>
- Statista (2025). *Number of social media users worldwide from 2017 to 2028 (in billions) – forecast*. <https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/> adresinden erişildi.
- Tagoe, H., & Zhang, M. (2024). Social media's influence on public administration. *International Journal of Social Science and Economics Invention*, 10(03), 12-26. <https://doi.org/10.23958/ijssci/vol10-i03/368>
- Tangül, H., Soykan, E., & Gelirli, N. (2024). Enhancing motivation and attitudes of teacher candidates through digital citizenship training. *Technology, Education, Management, Informatics (TEM) Journal*, 13(1), 185–197. <https://doi.org/10.18421/tem131-19>
- Tilleul, C. (2022). Young adults’ social network practices and the development of their media literacy competences: A quantitative study. *Information, Communication & Society*, 26(10), 1–19. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2022.2072751>
- Tutar, H., Erdem, A. T., & Şahin, N. (2024). Dijital vatandaşlık ölçeği (DVÖ): Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 8(1), 310-327. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1337114>
- TÜİK (2024). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2024*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492) adresinden erişildi.
- Urhan, B., Yeniçiktı, N. T., Şimşek, G., Albayrak, E. S., Güdekli, İ. A., Hoştut, S., & Arslan Çelik, B. B. (2024). Social media use and social capital: Social media usage habits and perceptions of school administrators. *Heliyon*, 10(1), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e23293>
- Valdés-Cuervo, A.A., Morales-Álvarez, A., Parra-Pérez, L.G., & García-Vázquez, F.I. (2024). Evaluación de la escala ciudadanía digital en adolescentes: Examen de la dimensionalidad, invarianciade medida y validez externa. *RELIEVE: Revista Electrónica de Investigación y Evaluación Educativa*, 30(1), art. 3. <https://doi.org/10.30827/relieve.v30i1.25367>
- Valle, N., Zhao, P., Freed, D., Gorton, K., Chapman, A. B., Shea, A. L., & Bazarova, N. N. (2024). Towards a critical framework of social media literacy: A Systematic literature review. *Review of Educational Research*, 20(10), 1-46. <https://doi.org/10.3102/00346543241247224>
- Villanti, A. C., Johnson, A. L., Ilakkuvan, V., Jacobs, M. A., Graham, A. L., & Rath, J. M. (2017). Social media use and access to digital technology in US young adults in 2016. *Journal of Medical Internet Research*, 19(6), 1-14. <https://doi.org/10.2196/JMIR.7303>
- Wankel, C. (2009). Management education using social media. *Organization Management Journal*, 6(4), 251–262. <https://doi.org/10.1057/OMJ.2009.34>

- Weinstein, A. (2023). Problematic social networking site use-effects on mental health and the brain. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.1106004>
- West, M., Rice, S. M., & Vella-Brodick, D. (2023). Adolescent social media use: Cultivating and constraining competence. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 18(1), 1-23. <https://doi.org/10.1080/17482631.2023.2277623>
- Whiting, A., & Williams, D. (2013). Why people use social media: A uses and gratifications approach. *Qualitative Market Research: an International Journal*, 16(4), 362-369. <https://doi.org/10.1108/QMR-06-2013-0041>
- Xu, S., Yang, H. H., MacLeod, J., & Zhu, S. (2019). Social media competence and digital citizenship among college students. *Convergence*, 25(4), 735–752. <https://doi.org/10.1177/1354856517751390>
- Yue, I.-S. A. (2022). From digital literacy to digital citizenship: Policies, assessment frameworks and programs for young people in the Asia Pacific. In Y. Kim (Ed.), *Media in Asia: Global, digital, gendered and mobile* (pp. 181-194). Routledge eBooks. <https://doi.org/10.4324/9781003130628-14>
- Zhang, C. C., Zaleski, G., Kailley, J. N., Teng, K. A., English, M., Riminchan, A., & Robillard, J. M. (2024). Debate: Social media content moderation may do more harm than good for youth mental health. *Child and Adolescent Mental Health*, 29(1), 104-106. <https://doi.org/10.1111/camh.12689>

EXTENDED SUMMARY

In recent years, the use of the internet and digital media has increased significantly worldwide. The speed of use of the internet, which has a large place in the information age, has progressed in parallel with many technological developments. Thanks to this widespread use of the internet and the development of digital tools, people have become able to communicate with each other without the limitations of time and space. It has created a revolution in communication by bridging geographical gaps and enabling the instant sharing of information and ideas (Krishna & Prakash, 2024). Unlike traditional media tools, with the use of internet, the communication process has become interactive and social media has become an important part of life. Among school administrators, social media has begun to be used more in terms of communication, professional development, and increasing the participation of stakeholders in the school management process. Administrators use various platforms to encourage interaction in the school, share information about the school, create effective schools and promote schools. By using these platforms, for example, the interaction between students and educators is increased, a collaborative learning environment is encouraged, and an effective communication process is established through the social network platforms created, and student performance and participation in the learning process are increased (Chugh & Ruhi, 2018). One of the changes encountered in social life with the digitalization process has occurred in the understanding of citizenship; the rights and responsibilities that emerged within the scope of digital technologies are called digital citizenship (Dede, 2024). The emergence of social media platforms has created major changes in the way individuals consume and interact with information, revealing the need for digital literacy and digital citizenship skills (Salleh et al., 2023). The aim of this research is to examine the relationship between school administrators' social media usage competence and their digital citizenship levels. For this purpose, answers were sought to the following sub-problems: 1) What is the level of social media usage competence of school administrators? 2) What is the digital citizenship level of school administrators? 3) Do the social media usage competences of school administrators differ significantly according to the independent variables of gender, age, professional seniority, duration of daily use of social media, status of receiving in-service training on technology use and self-assessment as a social media addict? 4) Do the digital citizenship levels of school administrators differ significantly according to the independent variables of gender, age, professional seniority, duration of daily use of social media, status of receiving in-service training on technology use and self-assessment as a social media addict? 5) Is there a significant relationship between the social media usage competences of school administrators and their digital citizenship levels? 6) Is there a significant relationship between the sub-dimensions of school administrators' social media usage competences and digital citizenship levels?. The research is a quantitative research and is designed with the relational screening model. Relational survey models are survey approaches that aim to determine the existence of joint change between two or more variables (Karasar, 2009). 325 school administrators working in Bursa province participated in the research. While determining the sample of the research, simple random sampling method was preferred. Because each sample had an equal probability of being selected. Data on school administrators' social media usage competencies were obtained with the "Social Media Usage Scale" developed by Deniz and Tutgun-Ünal (2019), and data on their digital citizenship were obtained with the "Digital Citizenship Scale" developed by Tutar, Erdem, and Şahin (2024). In the analysis of the data, firstly the normality distributions of the data obtained from the scales were examined by calculating the skewness and kurtosis coefficient values. Then, the frequency, percentage and arithmetic mean values were calculated from the descriptive statistics for the scores obtained from the scales. Independent Samples t Test was applied in pairwise comparisons between groups, F test and One Way ANOVA were applied in cases where the number of groups was more than two. LSD Test was used to determine the differences between the groups. The relationship between the social media usage proficiency and digital citizenship level and the relationships between the sub-dimensions of the scales were evaluated by calculating the Pearson Correlation Coefficient. According to the results of the research, it is seen that school administrators' social media use proficiency is low and their digital citizenship levels are high. According to another result obtained from the research, the average scores of school administrators' social media use proficiency and digital citizenship levels do not differ significantly according to the gender of the administrators. According to another result obtained from the research, the average scores of school administrators' social media use proficiency levels do not differ significantly according to the variable of receiving in-service training, while it is revealed that their digital citizenship levels differ according to the status

of receiving in-service training. According to another result obtained from the research, the average scores of school administrators' social media use proficiency levels differ significantly according to their status of considering themselves as social media addicts. According to other results of the research, the average scores of school administrators' social media usage proficiency levels and digital citizenship levels differ significantly according to the age and professional seniority variables. According to another result of the research, the social media usage proficiency levels of school administrators differ significantly according to the duration of social media usage. However, it was concluded that the digital citizenship levels of school administrators did not differ significantly according to the duration of daily social media usage. As the last result, it was determined that there was a significant but very low level relationship between social media usage proficiency and digital citizenship among school administrators.

THE ROLE OF PROFESSIONAL AUTONOMY IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS¹

ÖĞRETMENLERİN PROFESYONEL GELİŞİMİNDE MESLEKİ ÖZERKLİĞİN ROLÜ

Berivan ANUK

Milli Eğitim Bakanlığı
Merkezefendi İlkokulu

navirebero@gmail.com

ORCID: 0009-0009-6116-239X

Sevda KATITAŞ

Yıldız Teknik Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

sevda.katitas@yildiz.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3512-6677

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

23.06.2025

Kabul Tarihi:

29.08.2015

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Mesleki Özerklik,
Öğretmen Özerkliği,
Profesyonel Gelişim.

Keywords

Professional
Autonomy,
Teacher Autonomy,
Professional
Development.

This study aims to examine teachers' perceptions of professional autonomy and the role of this autonomy in their professional development processes. A phenomenological design, one of the qualitative research approaches, was employed in the study. The study group consisted of 20 teachers selected through snowball and maximum variation sampling methods. Data were collected using a semi-structured interview form and analyzed through content analysis. As a result of the study, the findings were organized under two main themes: domains of teacher autonomy and the effects of professional autonomy. Teachers evaluated curriculum planning, the selection and use of materials, and assessment-evaluation practices as areas within the scope of professional autonomy. It was concluded that teachers had limited autonomy in determining the curriculum; however, they were found to have partial autonomy in areas such as content adaptation, material selection, and assessment and evaluation. The study revealed that teacher autonomy enhances students' motivation and learning outcome during educational processes, provides an inclusive environment, and encourages active participation. In the context of professional development, it was determined that professional autonomy increases teachers' job satisfaction, motivation, and productivity, and also contributes to the development of self-management, self-regulation, and collaborative learning skills.

ÖZ

Bu çalışma, öğretmenlerin mesleki özerklik algılarını ve bu özerkliğin mesleki gelişim süreçlerindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, kartopu ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemleriyle seçilen 20 öğretmenden oluşmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, bulgular öğretmenlerin özerklik alanları ve mesleki özerkliğin etkileri olmak üzere iki ana tema altında toplanmıştır. Öğretmenler, öğretim programı, materyal seçimi ve kullanımı ile ölçme-değerlendirme alanlarını mesleki özerklik kapsamında değerlendirmiştir. Öğretmenlerin öğretim programını belirleme konusunda sınırlı bir özerkliğe sahip oldukları sonucuna ulaşılmış; buna karşılık, içerik uyarlama, materyal seçimi ve ölçme-değerlendirme gibi alanlarda kısmi özerkliklerinin bulunduğu belirlenmiştir. Araştırmada, öğretmen özerkliğinin eğitim-öğretim süreçlerinde öğrencilerin motivasyonunu ve başarısını artırdığı, kapsayıcı bir ortam sağladığı ve aktif katılımı teşvik ettiği ortaya konmuştur. Profesyonel gelişim bağlamında ise mesleki özerkliğin öğretmenlerin mesleki doyumunu, motivasyonunu ve üretkenliğini artırdığı ayrıca öz yönetim, öz düzenleme ve işbirlikçi öğrenme becerilerini geliştirdiği ortaya çıkmıştır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1725639>

Atıf/Cite as: Anuk, B., & Katıtaş, S. (2025). The role of professional autonomy in the professional development of teachers. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1647-1666.

¹ This study was derived from the master's thesis entitled "The Role of Professional Autonomy in the Professional Development of Teachers," conducted by the first author under the supervision of the second author, and was presented as an oral paper at the XI. International EJER Congress.

Introduction

Teachers' professional skills and competencies, their working conditions, and their spheres of authority are among the fundamental elements that determine the quality of educational services. Empowering teachers in line with their responsibilities and positioning them as decision-makers in their areas of expertise enables them to fulfill their professional duties more effectively. At the same time, this approach provides meaningful support for their professional development. With increasing societal expectations and the impact of global transformations, the teaching profession has undergone a significant period of change; teachers' responsibilities have expanded, and the necessity for them to have a greater voice in the educational process has emerged (Eurydice, 2008). In this context, autonomy stands out as a key factor influencing teachers' motivation and overall well-being (Ryan & Deci, 2021). Indeed, teacher autonomy is closely related to school effectiveness, strong instructional practices, student learning outcome, and teachers' job satisfaction (Dierking & Fox, 2012; Marshik et al., 2017; Olivant, 2015). Moreover, the autonomy teachers have in classroom decision-making processes plays a significant role among the reasons for remaining in the profession (Park & Johnson, 2019; Tison, 2022).

Autonomy may not always provide advantages for teachers. The effects of autonomy within the educational process can vary significantly depending on teachers' personality traits, levels of professional competence, and existing support systems. According to Skaalvik and Skaalvik (2014), autonomy not only grants teachers freedom but also imposes responsibility regarding how this freedom is exercised, which can lead to stress and anxiety for some teachers. Particularly, accountability mechanisms such as centralized examinations cause teachers to perceive autonomy as a contradictory element (Kelly, 2019). Moreover, teachers' preference for centrally prepared materials, due to the workload of curriculum preparation or pressure from parents, demonstrates that autonomy can entail personal costs (Erss, 2018). A study conducted in Türkiye revealed that despite having classroom autonomy, teachers continued to employ traditional methods without considering students' needs, highlighting that the effective use of autonomy is directly related to teachers' professional competence and ongoing development (Öztürk, 2011). Therefore, for teacher autonomy to yield positive outcomes in education, it is critical not only for teachers to possess authority but also to have access to the necessary support and professional development opportunities. In this regard, it is also essential to underline that teaching is legally and institutionally recognized as a professional occupation in Türkiye. The National Education Basic Law No. 1739 clearly defines teaching as a specialized profession that requires both academic formation and continuous professional development. More recently, the enactment of the Teaching Profession Law No. 7528 has further emphasized this professional status, framing teaching not only as a vocation but also as a structured career path supported by legal regulations and state policies. By situating autonomy within this legislative and professional framework, it becomes evident that the discussion on teacher autonomy in Türkiye cannot be separated from the broader understanding of teaching as a regulated and continuously evolving profession.

While the majority of studies in the literature have focused on learner autonomy (Grote, 2019; Keyes, 2018; Lima, 2023; Mendoza, 2024) and principal autonomy (Limon & Aydın, 2020), research on teacher autonomy has remained limited. However, student autonomy is directly related to teacher autonomy. Little (1995) defines teacher autonomy as the ability to act independently, to improve oneself through reflective practices, and to make objective decisions. In this context, various studies have examined the relationship of teacher autonomy with different variables in Türkiye. For example, Karabacak (2014) investigated the relationship between teachers' perceptions of autonomy and self-efficacy; Özdemir and Turan (2018) examined the effects of school principals' manipulative behaviors on teacher autonomy; and Şentürken and Oğuz (2020) explored the relationship between teacher autonomy and job satisfaction. These studies reveal that teacher autonomy interacts with various individual and organizational variables. It can be stated that teacher autonomy is closely related not only to the education system but also to teachers' levels of professional development and the collaborative structure of the school. Therefore, rather than discussing the mere presence or absence of teacher autonomy in education, it would be more appropriate to examine how and under what conditions it emerges. In this context, the present study aims to determine the role of professional autonomy on teachers' professional development, and in line with this general aim, it seeks to answer the following sub-problems:

1. In which domains do teachers possess professional autonomy?
2. According to teachers, what are the effects of professional autonomy?

Conceptual Framework

Professional Development

The concept of professionalism is based on specific criteria that must be fulfilled for an occupation to be recognized by society. Wilensky (1964), from a sociological perspective, discussed the characteristics of professional occupations and emphasized that any occupation seeking to exercise professional authority must meet certain standards. These standards include possessing a technical foundation, claiming a specialized domain of authority, linking skill and competence to educational standards, and convincing the public that its services are unique and reliable. The recognition of an occupation as a profession grants it autonomy; consequently, its members attain power, prestige, and both material and immaterial rewards (Albayraktaroğlu, 2010). Therefore, every occupational group strives for professionalization in order to achieve both social esteem and institutional strength.

In contemporary society, technological advancements and growing specialization have accelerated the professionalization of many occupations. Within this framework, teaching is increasingly recognized as a professional field. Teacher professionalism is linked to performing instructional duties at the highest standards, enhancing students' knowledge, and striving for excellence in classroom practices (Tichenor & Tichenor, 2005). Furthermore, teacher education, professional practice, and institutional structures together foster a coherent professional identity that distinguishes teaching from other occupations (Buyruk, 2015). Research also highlights the multidimensional nature of teacher professionalism, which rests on three core dimensions: the accumulation of knowledge and skills, the balance between responsibility and authority, and professional autonomy (Carlgren, 1999; Furlong, 2001; Lai & Lo, 2007). Consequently, teaching extends beyond individual expertise to encompass institutional, ethical, and social responsibilities. Professional development thus emerges as an essential process for strengthening teachers' professional identity and enabling them to meet societal expectations effectively.

Teacher Autonomy

Teacher autonomy refers to the scope of authority and freedom that teachers possess in planning, implementing, and making decisions regarding their professional activities. When teachers have a broader range of action and decision-making authority in the educational process, it directly affects the quality of instruction (Ayrar et al., 2014). Little (1995) associates teacher autonomy with the capacity to act independently, to engage in critical reflection, to actively participate in decision-making processes, and to adopt an objective stance. This perspective indicates that teacher autonomy is not limited to individual instructional practices; on the contrary, it encompasses the competence to take an active role in professional decision-making mechanisms and thereby contribute to the education system at a more comprehensive level.

Many researchers (Ingersoll, 2007; Pearson & Moomaw, 2005) emphasize that teaching, as a high-status professional occupation, requires advanced knowledge and skills. Accordingly, they argue that one of the essential components of teacher professionalization is the strengthening of professional autonomy. Various reform initiatives have been implemented in many countries with the aim of recognizing teaching as a professional occupation. However, compared to professionals in other specialized fields, teachers are unable to attain sufficient level of autonomy. According to Ingersoll (2007), in order for an individual to be recognized as an expert in any field, it is imperative that they possess authority and a voice over the practices within that field. Therefore, considering teaching as a profession of expertise, it becomes evident that decisions regarding how instruction should be conducted ought to be made by teachers themselves, who are the experts in this domain (Webb, 2002).

Dimensions of Teacher Autonomy

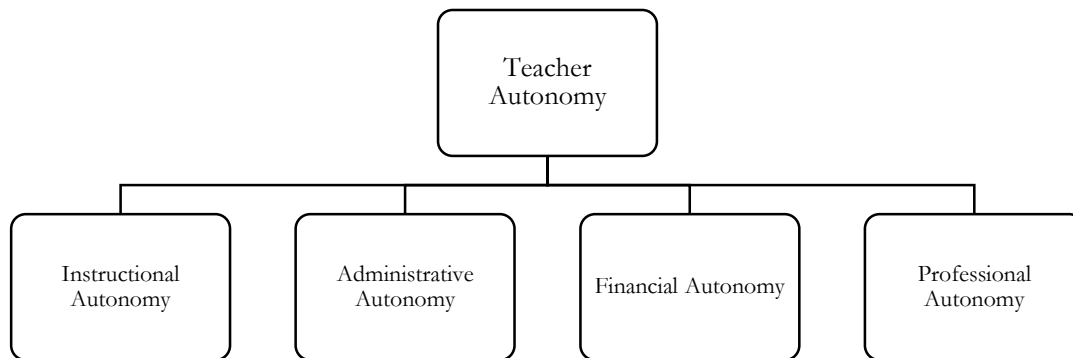

Figure 1. Dimensions of Teacher Autonomy (Karabacak, 2014)

Teacher autonomy is conceptualized in four dimensions: instructional, administrative, financial, and personal/professional autonomy (Karabacak, 2014), as shown in Figure 1. Instructional autonomy encompasses teachers' authority to make decisions regarding the instructional process, such as setting educational objectives, designing appropriate learning environments, and providing guidance (Wong Lai-ngok, 2004). Administrative autonomy involves the ability to oversee the implementation of decisions related to school operations and to collaborate effectively with school administration (Karabacak, 2014). Financial autonomy refers to teachers' participation in budget planning and resource management processes, as well as the capacity of schools to manage their own financial resources (Gürsoy, 2020). In the context of personal and professional autonomy, teacher autonomy is related to the professional competencies teachers possess, including their values, professional knowledge, and practical skills (Steh & Pozarnik, 2005). Teachers' personal and professional autonomy is directly linked to the level of knowledge and skills they have acquired; thus, high-quality pre-service education plays a critical role in enhancing their professional competencies (Castle, 2004; Webb, 2002). However, autonomy is not a static competence acquired once, but rather a dynamic process that teachers must continuously develop throughout their professional careers (Bustingorry, 2008). For this process to advance effectively, in-service training programs, peer collaborations, and joint professional activities provide significant contributions to strengthening teachers' autonomy and enabling them to make more informed decisions.

Effects of Teacher Autonomy

The quality of the educational environment depends on teachers' ability to fulfill their professional responsibilities independently and effectively. In this regard, teacher autonomy encompasses elements such as pedagogical decision-making, developing alternative practices, and exercising individual initiative (Friedman, 1999; Ingersoll, 2007). DeVries and Kohlberg's (1987) constructivist approach defines teacher autonomy not merely as a matter of preference, but as a responsibility requiring critical thinking and contributions to pedagogical content. Teaching should be personalized in a way that enables students to acquire skills such as independent decision-making, problem-solving, and knowledge construction; therefore, teacher autonomy directly supports learner autonomy as well. Teachers' professional autonomy is of critical importance, as it allows them to design appropriate learning environments and effectively support their students (Castle, 2004).

Cribb and Gewirtz's (2007, p. 206) assertion that "What is good for teachers is good for learning" strikingly highlights the positive contribution of teacher autonomy to the educational process. When teachers feel autonomous and supported, they increase their professional efforts and are able to provide more effective and inclusive education for students with diverse needs and backgrounds. Furthermore, teacher autonomy enhances classroom learning processes by fostering meaningful and continuous professional development. Teachers who can control their own professional development decisions and act independently are better positioned to engage in deeper learning processes and to develop new instructional strategies tailored to the needs of their students (Chachkhiani, 2023).

Factors Limiting Teacher Autonomy

The increasing standardization in education, competitive educational policies, and the centralist perspective prevalent in administrative approaches significantly constrain teachers' professional autonomy. Elements such as the rigid structure of curricula, the pressure of standardized testing, performance evaluations, and constant supervision restrict teachers' freedom in pedagogical decision-making, confining instruction within a narrow framework (Cerit, 2012). A study conducted in England revealed that current curriculum and assessment arrangements compelled teachers to emphasize standardized outcomes, particularly in mathematics and English, which limited opportunities for engaged learning and undermined students' well-being and social justice. The findings highlighted how the strong focus on attainment rather than participation in learning shaped teachers' instructional planning and narrowed the scope of classroom practices (Hargreaves et al., 2023). A similar situation is observed in Türkiye, where Gürsoy (2020) notes that teachers lack sufficient authority and freedom regarding curriculum and lesson content, which creates various obstacles in preparing materials tailored to students' needs. This situation is considered to transform teachers into passive implementers merely fulfilling assigned tasks, thereby negatively affecting the quality of instruction.

A bureaucratic administrative structure undermines teachers' initiative in decision-making processes, thereby limiting their professional autonomy (Cerit, 2012; Türk, 2010). Additionally, societal attitudes toward the teaching profession and parents' expectations also influence teachers' professional behavior and decision-making processes. Ineffective communication with parents, excessive workloads, and parents' misconceptions about education undermine the meaning of teachers' educational objectives and lead to teachers becoming alienated from their profession (Tsang & Liu, 2016). Presenting teaching not as a specialized profession defined by law but as a job that anyone can perform reduces the social prestige of the profession and weakens its professional identity (Çetin & Özalp, 2019). On the other hand, a reliable and supportive school climate enhances teachers' opportunities to participate in decision-making and to take risks, thereby strengthening their professional autonomy and helping them feel freer in their roles (Sparks, 2012). However, since teachers have the least control over their professional development processes, they tend to exhibit less autonomous behavior in this area, indicating that autonomy in professional development is the most limited dimension of teacher autonomy (Çolak et al., 2017).

Method

Research Design

In this study, a qualitative research approach was employed to examine teachers' views and perceptions regarding their professional autonomy in depth, to incorporate multiple perspectives, to identify the factors involved, and to develop a comprehensive understanding of the complexity of the problem (Creswell & Poth, 2016). A phenomenological design, characterized by its descriptive nature and focus on individual experiences rather than collective data sources, was utilized (Moustakas, 1994). Accordingly, the present study aimed to determine the meanings teachers attribute to the phenomenon of teacher autonomy based on their lived experiences and to reveal the effects of this phenomenon.

Study Group

The study group consisted of 20 teachers working in public schools (kindergarten, primary, middle, and high school levels) in Istanbul during the 2023-2024 academic year. The study group was determined using the snowball sampling method. In this sampling method, individuals who are part of the population relevant to the research problem serve as intermediaries to reach other individuals and sources who may have knowledge about the research problem, thereby initiating a chain sampling process (Gürbüz, 2018). This approach is particularly useful in identifying participants who possess rich and experience-based insights on the research topic. In practice, the process began with questions such as "Who might have the most knowledge on this issue?" and "Whom would you recommend I speak with regarding this topic?" (Patton, 1987, p. 56). Furthermore, snowball sampling has been noted as an effective strategy in contexts where trust, accessibility, and sensitivity are critical, since participants are more likely to recommend others within their professional circles who can provide reliable and in-depth perspectives (Punch, 1998). In this respect, the method was preferred in the present study not only

to overcome potential access challenges but also to ensure that participants with direct experience and credibility were included. This strategy enabled the researchers to examine teachers' views and perceptions regarding their professional autonomy in depth, to incorporate multiple perspectives, to identify the factors involved, and ultimately to develop a comprehensive understanding of the complexity of the problem, thereby strengthening the methodological consistency of the sampling process. Participants included in the study group were selected based on various variables such as school level, subject area, seniority, and gender in order to ensure diversity in their working environments and to include unique cases in the research. Accordingly, maximum variation sampling was employed to select individuals capable of describing the main problem of the study and the perceptions related to it. The findings regarding the participants' demographic characteristics are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of the Study Group

Participants	Gender	Educational Level	Subject Area	Seniority	School Level
T1	Female	Bachelor's Degree	Preschool Teaching	8	Kindergarten
T2	Female	Bachelor's Degree	English	20	Primary School
T3	Female	Bachelor's Degree	Mathematics	8	High School
T4	Female	Bachelor's Degree	Preschool Teaching	3	Middle School
T5	Female	Bachelor's Degree	Turkish Lan. and Lit.	3	High School
T6	Female	Bachelor's Degree	Classroom Teaching	8	Primary School
T7	Female	Bachelor's Degree	Classroom Teaching	12	Primary School
T8	Female	Bachelor's Degree	Rel. Cul. & Eth. Edu.	4	Middle School
T9	Male	Master's Degree	Music	5	Middle School
T10	Male	Bachelor's Degree	Rel. Cul. & Eth. Edu.	5	High School
T11	Male	Bachelor's Degree	Chemistry	9	High School
T12	Male	Bachelor's Degree	Music	1	High School
T13	Male	Bachelor's Degree	Social Studies	8	Middle School
T14	Female	Master's Degree	Preschool Teaching	8	Kindergarten
T15	Male	Master's Degree	Classroom Teaching	24	Primary School
T16	Female	Master's Degree	Classroom Teaching	6	Primary School
T17	Female	Bachelor's Degree	Preschool Teaching	7	Middle School
T18	Female	Bachelor's Degree	Child Development	20	High School
T19	Male	Bachelor's Degree	Science Education	30	Middle School
T20	Female	Bachelor's Degree	Preschool Teaching	15	Kindergarten

As table 1 shows, it is observed that 13 of the teachers participating in the study are female and 7 are male. An examination of the participants' educational backgrounds shows that the study was conducted with 16 teachers holding a bachelor's degree and 4 holding a master's degree. The seniority of the teachers, who work in different subject areas and school levels, ranges from 1 to 30 years.

Data Collection

Before the data collection process began, ethical approval was obtained from the Ethics Committee for Social and Human Sciences Research of Yıldız Technical University (approval dated 06.06.2024 and numbered 2024.06). Data for the study were collected using a semi-structured interview form developed by the researcher based on the relevant literature and expert opinions. The interview form consisted of two sections: one including demographic information about the participants, and the other comprising pre-prepared questions related to the research topic. The interview form consists of 3 main questions (e.g., 'As a teacher, in which aspects of your profession do you feel autonomous?') and 6 probe questions (e.g., 'In your opinion, how does your professional autonomy affect your classroom management skills?'). The questions were prepared by considering their suitability for the interview technique and their practical applicability; they were first piloted through an initial interview conducted with a participant working as a special education and intellectual disabilities teacher at the middle school level. The data obtained from this pilot interview were not included in the research findings. The final version of the form was revised based on evaluations from field experts. The experts consisted of two academics specialized in educational administration and one academic with experience in qualitative research methods. These experts were consulted regarding the alignment of the findings with the research purpose, the clarity of interpretations, and their relationship with the literature before proceeding to the data collection

process. To elaborate on the data or fill in information gaps during interviews, additional probing questions were asked when necessary (Karataş, 2017). In order to provide flexibility in terms of time and location, interviews were conducted in two formats: some were held online (Yıkıms, 2020), while others were conducted face-to-face. Interviews were audio-recorded with the participants' consent, and prior to each interview, participants were informed about the purpose and scope of the study, with emphasis placed on the voluntary nature of participation. Participants' personal information was kept confidential in accordance with ethical principles, and anonymity was ensured during data analysis and reporting by assigning each participant a code such as T1, T2, T3, and so forth.

Data Analysis

In this study, which employed content analysis for data interpretation, interview recordings were first transcribed in accordance with the data analysis stages proposed by Marshall and Rossman (2014). To ensure data familiarity- one of the most crucial steps in data analysis- the transcribed data were read and reflected upon multiple times. This process, also referred to as "immersion in the data" (Barbour, 2014), was followed by the creation of codes from similar and interrelated data segments. In the next stage, the generated codes were categorized under themes and subthemes determined based on the research questions, aiming for a holistic understanding of the data. Participants' similar or recurring views were evaluated under the same themes and presented together as codes in the tables created. While reporting the findings, similarities and differences in teachers' narratives regarding their working conditions, daily practices, labor processes, and the meanings they attributed to professional autonomy were identified and synthesized through the participants' own accounts and interpreted with input from multiple researchers.

Validity and Reliability

To ensure the internal validity (credibility) of the study, the steps proposed by Miles and Huberman (1994) for establishing credibility were followed (as cited in Ersoy, 2016). Accordingly, teachers' views on professional autonomy were compared with findings from previous studies on teacher autonomy to establish connections with the literature, and the extent to which the findings answered the initial research questions was evaluated. The accuracy of the findings was verified through expert opinions, and the data were carefully analyzed to identify the main themes and subthemes emerging from teachers' statements. Teachers' thoughts, expressed in their own words, were included in the study to make the findings more comprehensible. Similar views of different teachers on the same topics were compared to check the internal consistency of the findings, and the consistency of the results with findings from other relevant studies was examined. In cases where the findings contradicted those of previous studies, possible reasons for these discrepancies were discussed. Regarding external validity (transferability), Braun and Clarke (2013) state that in qualitative research, the diversity of the sample should be questioned to determine whether it allows for generalization. In the present study, to enhance the generalizability of the findings, the study group was composed of teachers from different school levels, subject areas, and levels of seniority.

As part of the reliability efforts, during data analysis, steps were taken to enhance internal reliability by adhering to a pre-established and thoroughly defined conceptual framework, and by incorporating the perspectives of other researchers during the analysis process (Gagnon, 2010; as cited in Ersoy, 2016). Regarding external reliability- which Lincoln and Guba (1985) define as the ability of other researchers to independently reproduce and verify the results, with intersubjective agreement as its primary criterion- the research process was described in detail. All procedures related to data collection, processing, analysis, interpretation, and drawing conclusions were shared transparently to enable verification.

Findings

The findings of the study, which aimed to identify teachers' views on professional autonomy, are presented below in accordance with the sub-problems determined for the research.

Findings on the Areas in Which Professional Autonomy Is Practiced

The data obtained from the responses to the interview question developed in line with the relevant sub-problem of the study were analyzed. As a result of the analysis, the areas in which professional autonomy is exercised were evaluated across different dimensions, and teachers' views on these areas were grouped into three subthemes: "curriculum", "selection and use of instructional materials" and "assessment and evaluation". The findings related to these themes are explained in detail below.

Curriculum

Within the scope of the study, teachers stated that although they felt free to choose instructional materials based on their personal preferences and abilities, they generally had to adhere to the framework provided by the curriculum.

"The target learning outcomes in our curriculum are mandatory. I select activities that can address the learning outcomes specified in the annual plan. For example, I feel free when it comes to visual and auditory materials. I feel that I choose activities and practices based on my personal skills or areas of interest" (T2)

Teachers stated that due to limited technological resources, they experienced difficulties in implementing the curriculum content, and therefore, in situations where they were unable to meet the ideal conditions for curriculum implementation, they exercised a limited degree of autonomy by adapting the program. An example of a teacher's statement reflecting efforts to adapt and personalize the curriculum under constrained resources is presented below.

"I let the students hear the sound of the piano through a piano application on my phone. For instance, there are students who have never heard the sound of a piano. In such cases, I step in and try to reach the students by slightly modifying or adjusting the content of the curriculum." (T12)

One teacher stated that the curriculum does not sufficiently reflect current developments and scientific understandings, while another teacher indicated that they are compelled to align the instructional content with centralized examinations. Teachers expressed that they do not have the autonomy to act contrary to these requirements, as illustrated in the following statements.

"There used to be the Theory of Evolution under the topic of heredity; however, they removed the theory somehow. We cannot teach it in class, can we? We don't have any autonomy there. Now, the main topics are provided, and we try to deliver our lessons based on these given topics." (T19)

"Because there is a curriculum prepared by the Ministry of National Education, and we are obliged to adhere to it. Moreover, there is also a restriction from the students' perspective, since questions in the centralized exams are based on the curriculum prepared by the Ministry of Education, which means we cannot go beyond it." (T11)

The participants of the study indicated that they possess only partial autonomy when it comes to personalizing the curriculum content. They stated that the level of this autonomy varies depending on factors such as their professional knowledge and experience, the individual characteristics and needs of their students, the content of the course, and the specific features of the instructional methods employed. Additionally, the type of course, the facilities of the teaching environment, and the adequacy of available technological resources directly affect teachers' capacity to personalize the curriculum content. Teachers emphasized that the combination of all these factors limits the flexibility available for their pedagogical preferences, thereby preventing them from acting completely independently in instructional processes.

Selection and Use of Instructional Materials

Teachers stated that when they do not have access to various tools and materials, they design and use their own materials, expressing that they feel autonomous in this regard. However, they also pointed out that the prohibition against using resources outside those designated by the Ministry of National Education standardizes their instructional strategies and material usage in the classroom, thereby restricting their professional autonomy.

One participant explained that teacher autonomy is highly limited in terms of textbooks and instructional materials, which constrains teachers' ability to select and use their own methods and materials, as follows:

"The textbooks come from the Ministry of National Education. There is no chance of having students purchase any additional resources from outside. The books are already sent by the Ministry, and we distribute them. After distribution, we are required to use them. Immediately afterward, we receive an instruction stating, 'Do not ask any parents to buy supplementary materials.' So, in that regard, there is absolutely no autonomy. You don't have the option to decide, for example, 'This year I will teach science using this particular book'; you are obliged to teach with whichever book has been provided." (T19)

Assessment and Evaluation

Teachers' views on their professional autonomy in the area of assessment and evaluation were generally coded as "I am obliged to comply with common exams" and "I have partial autonomy". The following statements by teachers illustrate this situation.

"I used to determine the assessment criteria for my course independently. However, this year, a standardized assessment process was implemented. Since the number of exams, the number of questions, and even the distribution of questions across topics were predetermined by a certain group, the assessment process was somewhat lacking in comprehensiveness." (T18)

"We do not have a high degree of autonomy. Although it is stated to the students that formal exams have been abolished, we are still required to assign grades through formative assessment activities. Did I choose this practice myself? No." (T16)

Based on participants' statements, it can be understood that teachers' autonomy in assessment and evaluation processes is limited. Although teachers report having a certain degree of freedom in determining the criteria related to course content, they indicate that this autonomy has been significantly restricted with the introduction of common examinations. It can be stated that the centralized determination of factors such as the number of exams, the number of questions, and the content in common assessments narrows teachers' decision-making authority in the assessment process and standardizes the process, thereby reducing teacher initiative.

Findings Regarding the Effects of Professional Autonomy

The second sub-problem of the study aims to identify teachers' views on the effects of professional autonomy. In this context, the collected data were analyzed, and as a result of the analysis, teachers' views on the effects of professional autonomy were categorized under two sub-themes: "instructional processes" and "professional development." The findings related to these themes are presented in detail below.

Instructional Processes

Teachers state that professional autonomy in instructional processes enhances student motivation and learning outcome, promotes inclusivity, and encourages active student participation. They also highlight positive effects such as the adoption of innovative and creative teaching practices, the development of effective classroom management skills, and the ability of teachers to serve as role models. Some examples of teachers' views in this regard are presented below:

"The more competent and effective the teacher's actions are, the more students recognize the teacher's authority and effectiveness. Consequently, they place greater importance on the learning process and understand the necessity of acquiring the knowledge." (T18)

"Certainly, having professional autonomy enables me to be more productive and allows the methods I employ in teaching to become more innovative and effective. I do not feel compelled to adhere strictly to traditional methods." (T8)

"When I establish my own rules or implement plans I have developed independently of the curriculum, classroom management becomes significantly more effective. It becomes easier for me to establish coordination among the students, and it facilitates their quick understanding and application of the classroom rules." (T1)

A teacher advocating a balanced and pragmatic approach to autonomy expresses that autonomy should possess a structure that both encourages freedom and ensures order in classroom management, as stated in the following words:

“Individuals who feel a sense of freedom are particularly better able to manage their classrooms, which encompass multiple dimensions such as behavioral management and time management. From this perspective, I believe that when teachers feel autonomous, it positively contributes to classroom management. However, I also think that this autonomy should not be perceived as entirely limitless, as an excessively broad scope of autonomy may lead to difficulties in maintaining effective classroom management.” (T15)

Overall, teachers argue that having autonomy, particularly in classroom processes, enhances the quality of educational services in multiple ways. Teacher autonomy enables the adoption of innovative and effective instructional methods, freeing teachers from the obligation to adhere to traditional patterns and thereby improving the quality of lessons. In terms of classroom management, the ability of teachers to establish their own plans and rules facilitates the coordination of student behavior and the adoption and implementation of classroom rules. However, teachers also emphasize the importance of a balanced approach to autonomy, noting that a perception of unlimited autonomy may lead to confusion in classroom management. Therefore, autonomy should have a structure that supports freedom while maintaining a certain level of order.

Professional Development

According to the findings under the sub-theme of professional development, teachers believe that autonomy enhances job satisfaction, motivation, and productivity, while also improving self-management and self-regulation skills, and strengthening their research abilities and creativity. Additionally, opportunities and benefits such as the expansion of academic career prospects, collaborative learning, gaining experience, and increased levels of self-confidence and self-esteem are also associated with autonomy by teachers. Some examples of teachers' views in this regard are presented below:

“I genuinely appreciate having the freedom to teach in a way that sustains my motivation and allows me to enjoy my work. This sense of autonomy also creates a more comfortable environment for the students. Over the course of twenty years, I feel that I have developed my own system, which has made me more efficient and improved my ability to find immediate solutions. It has enabled me to feel more at ease in classroom management and in maintaining student motivation. When I feel free, I also engage in research, observe, read, and explore what others are doing, selecting and adapting the positive aspects to develop my own teaching methods through experimentation.” (T2)

“The teacher should identify the specific needs of their own class. In the process of determining the needs of the students, the teacher also recognizes their own areas for improvement and thus engages in self-development accordingly.” (T7)

“Currently, teachers pursuing postgraduate education are allowed to take days off, which, in my opinion, provides them with an opportunity to deepen their expertise if they wish to further develop themselves in their field. This enables teachers to transform their work into a personal source of satisfaction. Therefore, it is also significant in terms of job satisfaction; in fact, I feel more fulfilled. Being able to design my lessons as I wish naturally increases my motivation. For me, making and implementing my own decisions leads me to love my job more and strengthens my commitment to it.” (T9)

“Professional autonomy allows me the freedom to determine my own pedagogical approaches and instructional methods. Being able to make my own decisions and freely exercise my creativity increases the enjoyment I derive from my work. This, in turn, enhances both my job satisfaction and motivation.” (T6)

The findings obtained in the context of professional development indicate that teacher autonomy is a significant factor in enhancing job satisfaction, motivation, and productivity. Teachers report that autonomy provides them with opportunities to develop their own pedagogical approaches, experiment with new methods through research, and freely exercise their creativity; these processes strengthen their professional competencies and make their lessons more effective. Accordingly, it can be stated that autonomy not only enables teachers to better analyze their students' needs but also helps them recognize their own shortcomings and improve themselves accordingly.

Discussion

This study aimed to identify teachers' views on professional autonomy. The findings revealed that teachers experience professional autonomy mainly in three areas: curriculum planning, material selection, and assessment and evaluation. The research findings indicate that teachers possess a certain degree of flexibility in the curriculum, which is shaped by factors such as student needs, course content, and available technological

resources. Studies in the literature show that even in the most centralized and controlling education systems, the closed structure of the classroom environment grants teachers a certain level of freedom and decision-making authority. Although teacher autonomy can be limited by the education system and school policies, teachers retain some control over participating in decision-making processes within the classroom and creating suitable learning environments for their students. Within the closed structure of the classroom, teachers can guide the instructional process based on their professional experience and their students' needs. According to the findings of Bümen et al. (2014), despite Turkey's centralized education system, teachers are able to personalize the Ministry of National Education's curricula by considering students' individual differences and their own teaching experiences. Similarly, Canbolat (2020) emphasized that even though teachers have limited authority, they take responsibility for making adjustments to the curriculum by considering students' needs. In line with this, Çolak et al. (2017) noted that teachers exhibit greater autonomy particularly during the implementation phase of the curriculum, and that their authority over aspects such as deciding on course content and duration, as well as student assessment, are key elements strengthening their perceptions of autonomy.

The research findings indicate that teachers have partial autonomy in the selection of instructional materials. The financial resources of the school and the students play a decisive role in teachers' material choices. Although participants reported that they did not face difficulties in developing and using their own materials, they noted a lack of autonomy regarding the use of supplementary resources, emphasizing that it is prohibited to require students to purchase books other than those designated by the ministry. This lack of autonomy undermines teachers' sense of professionalism and restricts their ability to address diverse student learning styles through creative approaches. In Türkiye, teachers are granted limited authority over course content, materials, and instructional methods, and they are expected to strictly follow detailed curricula and are subjected to supervision throughout this process (Özaslan, 2015; Öztürk, 2011). In contrast, in countries where teacher autonomy is valued, instructional content is defined more flexibly, and teachers are granted a voice in content selection (Eurydice, 2008). Based on this, it can be stated that the ability of teachers to flexibly adapt course content is of great importance in addressing students' varying learning speeds, interests, and learning styles, and that centralized curricula constrain this flexibility.

When teacher autonomy is examined in terms of assessment and evaluation practices, it becomes evident that the obligation to comply with centralized and standardized examinations leads to significant problems. The predetermined criteria in the centralized exam system constrain teachers' evaluation processes within rigid frameworks and prevent them from acting flexibly. This situation limits teachers to assessing only whether students have acquired specific objectives and behaviors, making it impossible to evaluate moral values, virtues, and other holistic developmental areas. Furthermore, the centrally determined exam content and scheduling hinder teachers from using their own unique assessment tools and from considering students' diverse learning styles. In particular, the predominant use of multiple-choice questions proves inadequate for measuring students' higher-order thinking, analytical, and problem-solving skills. Additionally, external factors such as pressure from parents and school administrators weaken teachers' perceptions of autonomy, causing them to focus solely on exam results during the assessment process. In this respect, alternative assessment approaches such as portfolios, performance-based tasks, and authentic assessment methods can play a vital role in enhancing teacher autonomy and providing a more comprehensive evaluation of student learning. These methods allow teachers to exercise professional judgment, design context-sensitive assessment tools, and capture students' progress across cognitive, affective, and social domains. Moreover, by enabling the measurement of critical thinking, creativity, and real-world problem-solving skills, alternative assessments not only reduce the restrictive influence of centralized examinations but also empower teachers to align evaluation practices with broader educational goals. Thus, incorporating such approaches alongside standardized testing may strengthen both the validity of assessment processes and teachers' sense of professional autonomy.

The research findings revealed that professional autonomy provides numerous positive contributions to the instructional process from teachers' perspectives. Teachers stated that autonomy increases students' motivation and learning outcome, strengthens student-centered approaches, and plays a significant role in addressing students' individual expectations and needs. They believe that the autonomy they possess will enhance their professional competencies, thereby improving the quality of education and academic success. The primary goal of teachers should be to provide equitable and fair education to students, who are the most important element

of the instructional process. In this context, Şahin (2011) emphasized that teachers should effectively consider students' individual differences and determine appropriate learning paces and methods for each student. Çelikten et al. (2005) highlighted that knowing their students, monitoring them to contribute to their individual development, and preparing them for society are fundamental elements of teachers' professional responsibilities. The findings of Kılınç et al. (2018) also demonstrated that teacher autonomy increases the effectiveness of classroom management by creating a student-centered classroom environment. From this perspective, the results of the present study indicate that teacher autonomy supports student-centered instructional processes by enabling individualized education.

Most teachers participating in the study expressed their belief that professional autonomy would have positive effects on the instructional process, particularly by increasing pedagogical diversity and enriching teaching practices. Teachers noted that autonomy provides them with opportunities to implement different instructional methods, better respond to students' individual needs, and create a more creative classroom environment. However, a limited number of teachers expressed concerns that teacher autonomy could lead to uncertainty and chaos in classroom management, cause deviations from the objectives of the curriculum, and consequently increase inequalities among students. The research conducted by Cribb and Gewirtz (2007) on autonomy in education also supports these concerns, indicating that autonomy may negatively affect equal opportunities in classrooms and deepen disparities among students through teachers' practices. These findings demonstrate that although teacher autonomy offers significant advantages in pedagogical processes, it also carries potential risks that could undermine the principle of equity in education if not carefully planned.

From the perspective of professional development, the research findings indicate that teachers, through autonomy, feel more competent in their profession, achieve job satisfaction, and experience increased motivation. This facilitates their active participation in continuous learning processes, experimentation with new pedagogical approaches, and, consequently, their professional growth. Autonomy has been found to enhance teachers' self-management and self-assessment skills, enabling them to develop a more independent and responsible professional identity. Autonomous teachers enrich their learning environments by employing their research skills and creativity, which contributes both to their academic careers and positively influences students' learning experiences. As Şen and Erişen (2002) emphasized, effective teachers are known for their openness to innovation, which is a significant source that nurtures their autonomous behaviors. Teachers in the present study also stated that they value autonomy as a source of personal fulfillment. The evidence obtained in this research is consistent with Deci and Ryan's (2013) and Bandura's (1997) explanations of motivation and self-efficacy and their relationship with autonomy. Teachers view autonomy as a factor influencing their passion for their work, professional development, and commitment to their organizations. In line with Self-Determination Theory, autonomy represents a fundamental psychological need that nurtures intrinsic motivation and fosters sustained engagement in professional tasks (Deci & Ryan, 2000). Self-Determination Theory highlights the centrality of autonomy alongside two basic psychological needs: competence and relatedness (Ryan & Deci, 2017, 2020). Autonomy involves experiencing one's actions as self-directed rather than externally controlled; competence refers to feeling effective in meeting challenges; and relatedness reflects the need for supportive, meaningful social connections. From this perspective, autonomy is a natural human necessity, requiring individuals to feel capable and responsible for the outcomes of their actions (Deci & Ryan, 2013). When teachers perceive themselves as autonomous agents, they are more likely to experience a sense of competence and relatedness, which strengthens their professional identity and enhances long-term commitment to educational goals. Applied to teaching, this suggests that autonomy is not only vital for effective instructional practices but also for enhancing teachers' job satisfaction, sustaining motivation, and supporting long-term career development. Bayraktar (2019), in his study examining the relationship between teacher autonomy and organizational commitment, also reached similar conclusions. Within the scope of this research, teachers indicated that by evaluating feedback from students, they reassessed their instructional methods and developed new strategies, thus fostering a reciprocal learning process with their students. This reciprocal learning process increases teachers' professional satisfaction and extends their tenure in the teaching profession (Skaalvik & Skaalvik, 2014; Warner-Griffin et al., 2018). Therefore, it can be argued that teacher professional autonomy has a transformative potential in education. However, it is important for teachers to balance autonomy with responsibility and to align student-centered approaches with the objectives of the curriculum. This underscores

the necessity for teachers to continuously prioritize their professional development and for schools to provide adequate support to teachers.

Conclusion and Implications

It is a well-established fact that teacher autonomy becomes functional through the continuous development of the social and cultural dynamics within the education system. This situation necessitates profound changes in educational processes to support teachers' professional development. Historically, teachers have not only transmitted knowledge but have also been active participants shaping the learning process. At this point, it should be noted that teacher autonomy is a complex concept that requires a balance between complete independence and managerial support. While full autonomy may be exhausting for teachers due to increased responsibilities, a professional balance should be maintained to support teachers' participation in decision-making processes and their access to professional development opportunities. Especially, granting teachers a say in curriculum decisions will not only enhance the quality of pedagogical practices but also increase their level of professional satisfaction. Nevertheless, managerial support and a consistent structure are also essential to expand teachers' areas of autonomy while ensuring accountability. Understanding the limiting factors of teacher autonomy and adopting a solution-oriented approach are critically important to support teachers' professional development and to improve efficiency in education. In this regard, when the recently introduced Maarif Education Model in Türkiye is evaluated in the context of teacher professional autonomy, it can be observed that teachers' perspectives have not been sufficiently represented and that the process could have been conducted with broader participation. The model has been presented as an approach emphasizing values education and a local-national perspective within the Turkish education system. While it aims to equip individuals with moral, spiritual, and cultural values, it also provides a specific framework to guide teachers. However, when considered in terms of teacher autonomy, this model becomes open to debate. It can be argued that the framework offered by the Maarif Education Model has the potential to limit teachers' individual decision-making processes and pedagogical autonomy. The model requires curriculum content and methods to be structured around certain values, which may restrict teachers' autonomy in selecting pedagogical methods suitable for students' needs, designing course content, and developing innovative practices. Within this scope, policies that both strengthen teachers' autonomy and encourage a critical perspective could be developed. Based on the research findings, the following recommendations are considered important for contributing to the development of professional autonomy, strengthening teachers' professional identities, and improving the quality of the instructional process:

- It is recommended that teachers' opinions be taken into account when preparing curricula, and that teachers be granted greater decision-making authority in areas such as determining course content, selecting materials, and adapting instructional methods.
- It is suggested to establish advisory boards that will ensure the active participation of teachers in the process of formulating educational policies; to base decisions on scientific data supported by field research and pilot implementations; and to develop long-term strategic plans to ensure sustainability in education, which will contribute to strengthening teacher autonomy at the institutional level.
- In order to support teachers' autonomous practices by encouraging them to take on more responsibility, it is essential to increase opportunities for their professional development. Accordingly, it is recommended to create an environment where teachers can continuously renew themselves by offering various training programs and platforms tailored to their demands and areas of interest. Unlike the current Teacher Information Network [Öğretmen Bilişim Ağı] system, which primarily provides standardized and centrally designed content, the proposed approach emphasizes flexibility, personalization, and teacher agency by allowing educators to select and engage in programs aligned with their individual needs and professional goals.
- It is proposed that teachers take greater initiative and work in collaboration with parents to better meet the individual expectations and needs of their students.

Limitations

The findings obtained in this study are limited to the views of the teachers included in the research group. Additionally, the focus of the study on the experiences of teachers working in public schools, the limited generalizability inherent in the phenomenological research design, and the confinement of the study to a specific time period- which prevented the examination of potential changes in teachers' perceptions of professional autonomy at different stages of their careers- are among the limitations of this research. Furthermore, the measurement tool used in the study is open to subjective evaluations, which constitutes another limitation.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was obtained for this study from the Yıldız Technical University, Scientific Research and Publication Ethics Committee, with its decision dated 06/06/2024 and numbered 2024.06.

References

- Albayraktaroğlu, S. (2010). *Profesyonelleşme olgusu ve mesleki profesyonelleşme açısından Türkiye'de sosyal hizmet mesleği* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ayral, M., Özdemir, N., Türedi, A., Yılmaz-Fındık, L., Büyükgöze, H., Demirezen, S., Özarslan, H., & Tahirbegi, Y. (2014). Öğretmen özerkliği ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki: PISA örneği. *Eğitim ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 207-218. <https://doi.org/10.12973/jesr.2014.4os12a>
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman & Co.
- Barbour, R. S. (2014). Quality of data analysis. In U. Flick (Ed.), *The SAGE handbook of qualitative data analysis* (pp. 496-510). Sage.
- Bayraktar, E. (2019). *Öğretmenlerin özerklik alguları ile örgütsel bağlılık alguları arasındaki ilişki* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. Sage Publications.
- Bustingorry, S. O. (2008). Towards teachers' professional autonomy through action research. *Educational Action Research*, 16(3), 407-420. <https://doi.org/10.1080/09650790802260398>
- Buyruk, H. (2015). Profesyonelizm ve sendikacılık ikiliği ekseninde Türkiye öğretmen örgütlenmesi üzerine bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 47(4), 151-182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2576475>
- Bümen, N. T., Çakar, E., & Yıldız, D. G. (2014). Türkiye'de öğretim programına bağlılık ve bağlılığı etkileyen etkenler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1), 203-228. <https://doi.org/10.12738/estp.2014.1.2020>
- Canbolat, Y. (2020). Türkiye'de ortaöğretim öğretmenlerinin mesleki özerkliği: Var olan ve olası politikaların bir analizi. *Eğitim ve Bilim*, 45(202), 141-171. <https://doi.org/10.15390/EB.2020.7833>

- Carlgrén, I. (1999). Professionalism and teachers as designers. *Journal of Curriculum Studies*, 31(1), 43–56. <https://doi.org/10.1080/002202799183287>
- Castle, K. (2004). The meaning of autonomy in early childhood teacher education. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 25(1), 3-10. <https://doi.org/10.1080/1090102040250103>
- Cerit, Y. (2012). Okulun bürokratik yapısı ile sınıf öğretmenlerinin profesyonel davranışları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), 497-521. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10322/126573>
- Chachkhiani, K. (2023). *The moderating role of teacher autonomy for classroom practices and student achievement: Cross-country analysis* [Doctoral dissertation, Arizona State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage.
- Cribb, A., & Gewirtz, S. (2007). Unpacking autonomy and control in education: Some conceptual and normative groundwork for a comparative analysis. *European Educational Research Journal*, 6(3), 203-213. <https://doi.org/10.2304/eej.2007.6.3.203>
- Çelikten, M., Şanal, M., & Yeni, Y. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 207-237. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/25118/265225>
- Çetin, M., & Özalp, U. (2019). Meslek lisesi öğretmen öğretmenliği ve öğretmen liderliğinin ilişkin algılarının incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 193-213. <https://doi.org/10.18506/anemon.506265>
- Çolak, İ., Altınkurt, Y., & Yılmaz, K. (2017). Öğretmenlerin özerklik davranışları ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 189-208. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/34220/383408>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2013). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science & Business Media.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- DeVries, R., & Kohlberg, L. (1987). *Programs of early education: The constructivist view*. Longman.
- Dierking, R. C., & Fox, R. F. (2012). “Changing the way I teach”: Building teacher knowledge, confidence, and autonomy. *Journal of Teacher Education*, 64(2), 129-144. <https://doi.org/10.1177/0022487112462893>
- Ersoy, A. F. (2016). Fenomenoloji. Ahmet Saban ve Ali Ersoy (Ed), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* (s. 51-105). Anı Yayıncılık.
- Erss, M. (2018). ‘Complete freedom to choose within limits’- teachers’ views of curricular autonomy, agency and control in Estonia, Finland and Germany. *The Curriculum Journal*, 29(2), 238-256. <https://doi.org/10.1080/09585176.2018.1445514>
- Eurydice. (2008). *Levels of autonomy and responsibilities of teachers in Europe*. European Commission.
- Friedman, I. A. (1999). Teacher-perceived work autonomy: The concept and its measurement. *Educational and Psychological Measurement*, 59(1), 58-76. <https://doi.org/10.1177/0013164499591005>
- Furlong, J. (2001). Reforming teacher education, re-forming teachers: Accountability, professionalism, and competence. In R. Phillips & J. Furlong (Eds.), *Education reform and the state* (pp. 118-135). Routledge/Falmer.
- Gagnon, Y. C. (2010). *The case study as research method: A practical handbook*. PUQ.
- Grote, D. E. W. (2019). *Student autonomy as a contemporary measure of care theory and student perceptions of care* [Doctoral dissertation, Texas A&M University-Corpus Christi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Gürbüz, B. (2018). *İstatistik (Evren ve örneklem)*. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri Havuzu. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/105487/mod_resource/content/1/ders%209%20evren%20ve%20orneklem%202.pdf

- Gürsoy, F. (2020). *Ortaokullarda çalışan öğretmenlerin öğretmen özerkliğine ilişkin algı düzeyleri* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hargreaves, E., Quick, L., & Buchanan, D. (2023). National curriculum and assessment in England and the continuing narrowed experiences of lower-attainers in primary schools. *Journal of Curriculum Studies*, 55(5), 545-561. <https://doi.org/10.1080/00220272.2023.2253455>
- Ingersoll, R. M. (2007). The status of teaching as a profession. In J. Ballantine & J. Spade (Eds.), *Schools and society: A sociological approach to education* (pp. 106-118). Pine Forge Press.
- Karabacak, M. S. (2014). *Ankara ili genel liselerinde görev yapan öğretmenlerin özerklik algıları ile öz yeterlik algıları arasındaki ilişki* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444>
- Kelly, C. E. (2019). *Teacher perceptions of an International Baccalaureate Diploma Program* [Doctoral dissertation, Cleveland State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Keyes, E. J. (2018). *Facilitating student autonomy: An exploration of student-driven curriculum development* [Doctoral dissertation, Brigham Young University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Kılınç, A. Ç., Bozkurt, E., & İlhan, H. (2018). Öğretmen özerkliğine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 9(18), 77-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eibd/issue/43929/540868>
- Lai, M., & Lo, L. N. K. (2007). Teacher professionalism in educational reform: The experiences of Hong Kong and Shanghai. *Compare: A Journal of Comparative Education*, 37(1), 53-68. <https://doi.org/10.1080/03057920601061786>
- Little, D. (1995). Learning as dialogue: The dependence of learner autonomy on teacher autonomy. *System*, 23(2), 175-181. [https://doi.org/10.1016/0346-251X\(95\)00006-6](https://doi.org/10.1016/0346-251X(95)00006-6)
- Lima Jr, S. (2023). *Increasing student engagement through student-teacher relationships, autonomy, and student-centered pedagogy* [Doctoral dissertation, Fordham University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Limon, İ., & Aydın, B. (2020). School principals' opinions on autonomy in school administration. *Sakarya University Journal of Education*, 10(3), 459-484. <https://doi.org/10.19126/suje.648585>
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, Sage.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research* (6th ed.). Sage.
- Marshik, T., Ashton, P. T., & Algina, J. (2017). Teachers' and students' needs for autonomy, competence, and relatedness as predictors of students' achievement. *Social Psychology of Education*, 20(1), 39-67. <https://doi.org/10.1007/s11218-016-9360-z>
- Mendoza, G. (2024). *Culturally sustaining pedagogies to nurture student autonomy: A qualitative case study to understand student and instructors' lived experiences* [Doctoral dissertation, California State University, Fresno]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd Edition). SAGE Publications.
- Millî Eğitim Temel Kanunu [The National Education Basic Law] (1973). T.C. Resmi Gazete, 14574, 24 Haziran 1973. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf>
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.
- Olivant, K. F. (2015). "I am not a format": Teachers' experiences with fostering creativity in the era of accountability. *Journal of Research in Childhood Education*, 29(1), 115-129. <https://doi.org/10.1080/02568543.2014.978920>
- Öğretmenlik Mesleği Kanunu [The Teaching Profession Law] (2024). 18/10/2024 tarih ve 32696 sayılı Resmi Gazete, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7528&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

- Özaslan, G. (2015). Öğretmenlerin sahip oldukları mesleki özerklik düzeyine ilişkin algılar. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 25-39. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.3c2s2m>
- Özdemir, N., & Turan, S. (2018). Okul müdürlerinin manipülatif davranışları ile öğretmenlerin özerklik algıları ve bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1707-1726. <https://doi.org/10.29299/kefad.2018.19.02.018>
- Öztürk, İ. H. (2011). Öğretmen özerkliği üzerine kuramsal bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 82-99. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6149/82567>
- Park, K. A., & Johnson, K. R. (2019). Job satisfaction, work engagement, and turnover intention of CTE health science teachers. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 6(3), 224-242. <https://doi.org/10.13152/IJRVET.6.3.2>
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Sage.
- Pearson, L. C., & Moomaw, W. (2005). The relationship between teacher autonomy and stress, work satisfaction, empowerment, and professionalism. *Educational Research Quarterly*, 29(1), 38-54. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ718115.pdf>
- Punch, K. F. (1998). *Introduction to social research: quantitative and qualitative approaches*. Sage.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford publications.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 101860. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2021). Human autonomy in social psychology: A self-determination theory perspective. In P. A. M. Van Lange, E. T. Higgins, & A. W. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (3rd ed., pp. 106-123). The Guilford Press.
- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2014). Teacher self-efficacy and perceived autonomy: Relations with teacher engagement, job satisfaction, and emotional exhaustion. *Psychological Reports*, 114(1), 68-77. <https://doi.org/10.2466/14.02.PR0.114k14w0>
- Sparks, D. (2012). *The relationship between teacher perceptions of autonomy in the classroom and standards based accountability reform*. University of Maryland, College Park.
- Steh, B., & Pozarnik, B. M. (2005). Teachers' perceptions of their professional autonomy in the environment of systemic change. In M. Oja & L. J. Rose (Eds.), *Teacher professional development in changing conditions* (pp. 119-134). University of Tartu Press.
- Şahin, A. (2011). Öğretmen algılarına göre etkili öğretmen davranışları. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 239-259. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1492675>
- Şen, H. Ş., & Erişen, Y. (2002). Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özellikleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 99-113. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6766/91036>
- Şentürken, C., & Oğuz, A. (2020). Ortaöğretim öğretmenlerinin özerklik davranışları ile iş doyumları arasındaki ilişki. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3260-3283. <https://doi.org/10.26466/opus.650115>
- Tichenor, M. S., & Tichenor, J. M. (2005). Understanding teachers' perspectives on professionalism. *The Professional Educator*, 27(1-2), 89-95. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ728484.pdf>
- Tison, A. (2022). *How can we keep our teachers teaching? Understanding teacher retention through the stories of teachers who stay* [Doctoral dissertation, Mills College]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Tsang, K. K., & Liu, D. (2016). Teacher demoralization, disempowerment and school administration. *Qualitative Research in Education*, 5(2), 200-225. <https://doi.org/10.17583/qre.2016.1883>
- Türk, F. (2010). *Lise öğrencilerinin eğitimde yabancılaşma sorunu: Ankara ili Yenimahalle ilçesi iki genel lise örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Warner-Griffin, C., Cunningham, B. C., & Noel, A. (2018). *Public school teacher autonomy, satisfaction, job security, and commitment: 1999-2000 and 2011-12*. National Center for Education Statistics.
- Webb, P. T. (2002). Teacher power: The exercise of professional autonomy in an era of strict accountability. *Teacher Development*, 6(1), 47-62. <https://doi.org/10.1080/13664530200200156>
- Wilensky, H. L. (1964). The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 70(2), 137-158. <https://doi.org/10.1086/223790>
- Wong Lai-ngok, J. (2004). School autonomy in China: A comparison between government and private schools within the context of decentralization. *International Studies in Educational Administration*, 32(3), 58-73. <https://www.researchgate.net/publication>
- Yıkmaş, M. S. (2020). Nitel araştırmalarda e-görüşme tekniği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 183-197. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.556296>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Artan toplumsal beklentiler ve küresel dönüşümlerin etkisiyle öğretmenlik mesleği önemli bir değişim sürecine girmiş, öğretmenlerin sorumlulukları artmış ve eğitim sürecinde daha fazla söz sahibi olmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır (Eurydice, 2008). Bu bağlamda özerklik, öğretmenlerin motivasyonunu ve genel iyilik halini etkileyen temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Ryan & Deci, 2021). Nitekim öğretmen özerkliği, okulun etkililiği, güçlü öğretim uygulamaları, öğrenci başarısı ve öğretmenlerin iş tatmini gibi unsurlarla yakından ilişkilidir (Dierking & Fox, 2012; Marshik vd., 2017; Olivant, 2015). Ayrıca öğretmenlerin sınıf içi karar alma süreçlerinde sahip oldukları özerklik, meslekte kalma nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır (Park & Johnson, 2019; Tison, 2022).

Literatürdeki çalışmaların büyük bölümü öğrenen özerkliğine (Grote, 2019; Keyes, 2018; Lima, 2023; Mendoza, 2024) ve yönetici özerkliğine (Limon & Aydın, 2020) odaklanırken, öğretmen özerkliği konusundaki araştırmaların sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir. Oysa öğrencinin özerkliği, öğretmenin özerkliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda Türkiye’de öğretmen özerkliğinin farklı değişkenlerle ilişkisini inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Karabacak (2014) öğretmenlerin özerklik ve öz yeterlik algıları arasındaki ilişkiyi; Özdemir ve Turan (2018) okul müdürlerinin manipülatif davranışlarının öğretmen özerkliği üzerindeki etkilerini; Şentürken ve Oğuz (2020) ise öğretmen özerkliği ile iş doyumu arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu çalışmalar, öğretmen özerkliğinin çeşitli bireysel ve örgütsel değişkenlerle etkileşim halinde olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmen özerkliğinin, eğitim sistemi kadar öğretmenin mesleki gelişim düzeyi, okulun işbirlikçi yapısı ve fizikî olanaklarıyla da yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, mevcut araştırmada öğretmenlerin profesyonel gelişiminde meslekî özerkliğin rolünü belirlemek amaçlanmış ve bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenler hangi alanlarda mesleki özerkliğe sahiptirler?
2. Öğretmenlere göre mesleki özerkliğin etkileri nelerdir?

Nitel bir araştırma deseni benimsenen çalışmada, öğretmenlerin meslekî yaşamlarında özerkliği nasıl deneyimlediklerini derinlemesine anlamak üzere fenomenolojik bir yaklaşım kullanılmıştır. Katılımcı grubu, kartopu ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemleriyle seçilen 20 öğretmenden oluşmaktadır. Veriler, ilgili literatür ve uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Araştırma sonucunda, bulgular öğretmenlerin özerklik alanları ve meslekî özerkliğin etkileri olmak üzere iki ana tema altında toplanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, öğretmenlerin meslekî özerkliğe sahip oldukları alanların özellikle öğretim programı, materyal seçimi ve kullanımı ile ölçme-değerlendirme boyutlarında yoğunlaştığını göstermektedir. Öğretmenlerin öğretim programında belirli bir esnekliğe sahip oldukları ve bu esnekliğin öğrenci ihtiyaçları, ders içeriği ve teknolojik olanaklar gibi etkenlere bağlı olarak şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulguları, öğretmenlerin materyal seçiminde kısmi bir özerkliğe sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Okulun ve öğrencilerin maddi imkânları, materyal seçiminde belirleyici rol oynamakta; öğretmenler kendi materyallerini geliştirme ve kullanmada genellikle sorun yaşamazken, ek kaynak kullanımı konusunda sınırlamalarla karşılaştıklarını belirtmektedir. Bu durum, öğretmenlerin profesyonellik algısını zedelemekte ve yaratıcılıklarını kullanarak öğrencilerin farklı öğrenme stillerine hitap etmelerini kısıtlamaktadır. Ölçme ve değerlendirme açısından öğretmen özerkliği incelendiğinde, merkezî ve ortak sınavlara uyma zorunluluğunun önemli sorunlara yol açtığı belirlenmiştir. Merkezî sınav sisteminde ölçütlerin önceden belirlenmesi, öğretmenlerin değerlendirme süreçlerini kalıplara sıkıştırmakta ve esnek hareket edebilmelerini engellemektedir. Bu durum, öğretmenleri yalnızca öğrencilerin belirli hedef ve davranışları kazanıp kazanmadığını ölçmekle sınırlı bırakmakta; ahlâki değerler, erdemler ve diğer bütüncül gelişim alanlarının değerlendirilmesini ise neredeyse imkânsız hale getirebilmektedir. Ayrıca sınav içeriği ve zamanlamasının merkezden belirlenmesi, öğretmenlerin özgün değerlendirme araçları geliştirmelerini ve öğrencilerin farklı öğrenme stillerini dikkate almalarını güçleştirmektedir. Araştırmada, öğretmen özerkliğinin eğitim-öğretim süreçlerinde öğrencilerin motivasyonunu ve başarısını artırdığı, kapsayıcı bir öğrenme ortamı sağladığı ve aktif katılımı desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Profesyonel gelişim bağlamında ise meslekî özerkliğin öğretmenlerin mesleki doyumunu, motivasyonunu ve üretkenliğini artırdığı; ayrıca öz yönetim, öz düzenleme ve işbirlikçi öğrenme becerilerini geliştirdiği belirlenmiştir. Özerk öğretmenlerin araştırma yetenekleri ve yaratıcılıklarını kullanarak öğrenme ortamlarını

zenginleştirdikleri, bu yolla hem akademik kariyerlerine katkıda bulundukları hem de öğrencilerin öğrenme deneyimlerini olumlu yönde etkiledikleri tespit edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, öğretmen özerkliğinin tam bağımsızlık ile yönetsel destek arasında dengeli bir yapı gerektiren karmaşık bir kavram olduğu vurgulanmalıdır. Tam özerklik, öğretmenler için artan sorumluluklar nedeniyle yorucu olabileceken, dengeli bir yaklaşım ile öğretmenlerin karar alma süreçlerine katılımlarının ve mesleki gelişim fırsatlarına erişimlerinin desteklenmesi önem arz etmektedir. Özellikle öğretmenlerin eğitim programı kararlarında söz sahibi olmaları, pedagojik uygulamaların kalitesini artıracak gibi mesleki tatmin düzeyini de yükseltebilir. Bununla birlikte, yönetim desteği ve tutarlı bir yapı, öğretmen özerkliğinin genişlemesine katkı sağlarken hesap verebilirliği de mümkün kılabilir. Dolayısıyla, öğretmen özerkliğini kısıtlayan unsurları doğru şekilde anlamak ve çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemek hem öğretmenlerin profesyonel gelişimi hem de eğitimde verimliliğin artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Araştırma sonuçlarına dayanarak meslekî özerkliğin geliştirilmesine katkı sağlayabilecek aşağıdaki öneriler hem öğretmen meslekî kimliğini güçlendirmek hem de eğitim-öğretim sürecinin niteliğini artırmak açısından önemli görülmektedir:

- Eğitim programları hazırlanırken ders içeriklerinin öğretmen görüşleri dikkate alınarak belirlenmesi; materyal seçimi ve eğitim yöntemlerinin uyarlanması gibi konularda öğretmenlere daha fazla karar verme yetkisi tanınması önerilmektedir.
- Eğitim politikalarının belirlenmesi sürecine öğretmenlerin aktif katılımını sağlayacak danışma kurulları oluşturulması; kararların saha araştırmaları ve pilot uygulamalarla desteklenen bilimsel veriler göz önünde bulundurularak alınması ve eğitimde sürdürülebilirliği sağlayacak uzun dönemli stratejik planlamalar yapılması öğretmen özerkliğinin kurumsal düzeyde güçlendirilmesi açısından önerilmektedir.
- Öğretmenlerin daha fazla sorumluluk alarak özerk çalışmalarını desteklemek için, öncelikle mesleki gelişimlerine yönelik fırsatların artırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, öğretmenlerin talep ve ilgi alanlarına uygun çeşitli eğitim programları ve platformları sunularak kendilerini sürekli yenileyebilecekleri bir ortam yaratılması önerilmektedir. Mevcut standartlaştırılmış ve merkezî olarak tasarlanmış içerikler sunan Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) sisteminden farklı olarak, önerilen yaklaşım; öğretmenlere kendi bireysel ihtiyaçları ve mesleki hedefleri doğrultusunda programları seçme ve bu programlara katılma imkânı tanıyarak esnekliği, kişiselleştirmeyi ve öğretmen özerkliğini vurgulamaktadır.
- Öğretmenlerin, öğrencilerinin bireysel beklenti ve gereksinimlerini karşılayabilmeleri için daha fazla inisiyatif almaları ve velilerle iş birliği içinde çalışmaları önerilmektedir.

OKULLARDA ÖRGÜTSEL ÖĞRENME: ÖLÇEK UYARLAMA ÇALIŞMASI VE ÖRGÜTSEL ÖĞRENMENİN ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

ORGANIZATIONAL LEARNING IN SCHOOLS: SCALE ADAPTATION STUDY AND EXAMINATION OF ORGANIZATIONAL LEARNING IN TERMS OF VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES

Mehmet ARSLAN

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Millî Eğitim Akademisi
Başkanlığı

phd.arslan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3097-395X

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

19.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Öğrenme,
Öğrenen Örgüt,
Ölçek Uyarlama,
Eğitim Örgütleri,
Geçerlik,
Güvenirlilik.

Keywords

Organizational
Learning,
Learning
Organization,
Scale Adaptation,
Educational
Organizations,
Validity,
Reliability.

Bu çalışmada, Jerez-Gómez, Céspedes-Lorente ve Valle-Cabrera (2005) tarafından geliştirilen “Örgütsel Öğrenme Yetkinliği Ölçeği”nin Türkçeye uyarlanması ve ölçeğin geçerlik ile güvenirlik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Uyarlama sürecinde Brislin’in (1973) ileri-geri çeviri yöntemi esas alınmış; çeviri işleminin ardından ölçeğin anlam bütünlüğünün korunabilmesi için uzman görüşlerine başvurulmuştur. Ölçek, orijinal hali korunarak herhangi bir yapısal değişiklik yapılmaksızın, toplam 16 madde ve dört alt boyuttan (Yönetim Bağlılığı, Sistemin Genel Yaklaşımı, Deneyimlemeye Açıklık, Bilgi Transferi ve Entegrasyonu) oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu sonrasında, Türkiye’nin farklı illerinde, çeşitli kademe ve okul türlerinde görev yapan toplam 508 öğretmenden veri toplanmıştır. Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda, ölçeğin özgün faktör yapısının korunduğu ve modelin iyi düzeyde uyum sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca, tüm madde faktör yüklerinin 0.60’ın, güvenirlik katsayısının ise 0.80’in üzerinde olduğu görülmüştür. Demografik özellikler açısından yapılan analizlerde, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir; ancak öğretmenlerin kıdem yılına ve okul kademesine göre bazı alt boyutlarda anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Sonuç olarak, elde edilen bulgular, ölçeğin Türkiye’de geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Çalışma, örgütsel öğrenmeyi değerlendirmek isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak sunmaktadır.

In this study, it was aimed to adapt the “Organizational Learning Capability Scale,” developed by Jerez-Gómez, Céspedes-Lorente, and Valle-Cabrera (2005), into Turkish and to examine its validity and reliability properties. During the adaptation process, Brislin’s (1973) back-translation method was employed, and after the translation process, expert opinions were consulted to ensure the preservation of semantic integrity. The scale consists of a total of 16 items and four sub-dimensions (Managerial Commitment, Systems Perspective, Openness to Experimentation, Knowledge Transfer and Integration), with its original structure maintained and no structural changes made. Following the adaptation of the scale into Turkish, data were collected from a total of 508 teachers working in different provinces of Turkey, across various levels and types of schools. As a result of exploratory and confirmatory factor analyses, it was determined that the original factor structure of the scale was preserved and that the model exhibited a good level of fit. Additionally, it was observed that all item factor loadings were above 0.60 and the reliability coefficients were above 0.80. In analyses based on demographic characteristics, no significant difference was found according to gender; however, significant differences were identified in some sub-dimensions according to years of experience and school level. As a result, the findings indicate that the scale is a valid and reliable measurement tool in Turkish. The study provides an important resource for researchers who wish to assess organizational learning.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724347>

Atıf/Cite as: Arslan, A. (2025). Okullarda örgütsel öğrenme: ölçek uyarlama çalışması ve örgütsel öğrenmenin çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1667-1688.

Giriş

Küreselleşmenin, dijitalleşmenin ve toplumsal değişimlerin hızlandığı çağımızda, eğitim kurumlarının yalnızca bilgi aktaran yapılar olmaktan çıkıp sürekli öğrenen ve dönüşen örgütler hâline gelmeleri beklenmektedir. Bu bağlamda, okulların “öğrenen örgüt” niteliği kazanması, yalnızca yönetsel değil; öğretimsel başarı açısından da kritik önemdedir. Senge (2006), öğrenen örgütleri bireylerin kapasitelerini sürekli geliştirdiği, kolektif öğrenmenin teşvik edildiği ve sistemsel düşünmenin benimsendiği yapılar olarak tanımlamaktadır. Bu tür örgütlerde bilgi, yalnızca kazanılmakla kalmaz; aynı zamanda paylaşılarak, değerlendirilerek kurumsal düzeye entegre edilerek davranışları dönüştürür (Argote, 2011; Levitt & March, 1988).

Eğitim kurumları da diğer örgütler gibi, çevresel değişimlere uyum sağlamak ve gelişimlerini sürdürebilmek için örgütsel öğrenme süreçlerini etkin biçimde yönetmek zorundadır. Öğretmenler bu sürecin hem öznesi hem de taşıyıcısıdır. Öğretmenlerin bireysel öğrenme kapasitelerinin desteklenmesi, aynı zamanda okulun genel gelişimine ve öğrenci başarısına olumlu katkılar sunmaktadır (Silins & Mulford, 2002). Bu nedenle, okullarda örgütsel öğrenme kültürünün inşası; öğretmenlerin mesleki gelişimi, okul içi etkileşimin niteliği ve kurumsal yenilikçilik açısından stratejik bir önem taşımaktadır.

Örgütsel öğrenmenin öğretmen performansına ve okulun kurumsal kapasitesine katkısı, farklı bağlamlarda yürütülen bazı araştırmalarla ortaya konmuştur. Örneğin Rojas ve arkadaşları (2022), örgütsel öğrenme düzeyi ile öğretmen performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Benzer biçimde bir başka araştırmada, öğrenmeyi destekleyen bir örgüt kültürünün öğretmenlerin motivasyonunu artırdığı, yenilikçi uygulamaları teşvik ettiği ve okul başarısını olumlu yönde etkilediği vurgulanmaktadır (Silins & Mulford, 2002). Bu bağlamda, örgütsel öğrenmenin eğitim kurumlarında etkili biçimde analiz edilebilmesi için güvenilir ve geçerli ölçme araçlarının kullanılması gereklidir. Jerez-Gómez, Céspedes-Lorente ve Valle-Cabrera (2005) tarafından geliştirilen Örgütsel Öğrenme Ölçeği (ÖÖÖ), bu amaçla yaygın biçimde kullanılan araçlardan birisidir. Ölçek, yönetsel bağlılık, sistemsel bakış açısı, açıklık ve deneyellik ile bilgi transferi ve entegrasyonu olmak üzere dört boyutta örgütsel öğrenme yetkinliğini değerlendirmektedir. Başlangıçta iş dünyası için tasarlanmış olan bu ölçek, daha sonra farklı bağlamlara, özellikle de eğitim alanına uyarlanarak öğretmen örneklemeleri üzerinde test edilmiş ve geçerliği ile güvenilirliği çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir (Khan vd., 2021). Bu çerçevede, söz konusu ölçeğin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının gerçekleştirilmesi yanında cinsiyet, mesleki kıdem ve branş gibi demografik değişkenler doğrultusunda örgütsel öğrenme düzeylerinin incelenmesi yararlı ve anlamlı katkılar sağlayabilir.

Örgütsel Öğrenmenin Tanımı ve Kuramsal Yaklaşımlar

Argyris ve Schön (1978), örgütsel öğrenme kavramını literatüre kazandıran öncüler arasında yer almaktadır. Araştırmacılar, örgütlerin hataları tanımlayıp düzeltme süreçleri aracılığıyla öğrenebileceğini öne sürmüş ve bu bağlamda “tek döngülü öğrenme” ile “çift döngülü öğrenme” kavramlarını geliştirmiştir. Tek döngülü öğrenme, mevcut varsayımlar veya politikalar sorgulanmadan hataların giderilmesini ifade ederken; çift döngülü öğrenme, hataların kökeninde yatan temel varsayımların da sorgulanarak değiştirilmesini içermektedir. Bu kuramsal yaklaşım, okullarda yalnızca yüzeysel iyileştirmelerin değil; öğretim ve yönetime dair temel inançların da dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Argyris ve Schön’ün çalışması, örgütsel öğrenmenin yalnızca bireysel öğrenmelerin toplamı olmadığını; aksine, örgütlerin kendi yerleşik eylem kalıplarını dönüştürebilme kapasitesine sahip olmaları gerektiğini vurgulayarak kuramsal anlamda önemli bir açılım sağlamıştır. Temel katkıları, hatalardan öğrenmeye dayalı süreçleri ve ikinci düzey değişimin (double-loop learning) önemini ortaya koymalarıdır.

Senge (1990), “öğrenen organizasyon” kavramını eğitim ve yönetim literatüründe yaygınlaştıran önemli isimlerden biridir. Beş Disiplin yaklaşımında; bireysel gelişim (kişisel ustalık), zihinsel modellerin sorgulanması, paylaşılan vizyonun oluşturulması, takım öğrenmesi ve sistem düşüncesi gibi temel ilkeler aracılığıyla örgütlerin öğrenen yapılara dönüşebileceğini savunmuştur. Senge’nin modelinde özellikle sistem düşüncesi, okulun tüm paydaşlarının (öğretmenler, öğrenciler, yöneticiler, veliler vb.) etkileşimini dikkate alarak sorunların yapısal nedenlerini analiz etme ve sürekli gelişim sağlama becerisine odaklanmaktadır. Okulların bu beş disiplini benimsemeleri durumunda, öğrenen organizasyon niteliği kazanabilecekleri ileri

sürülmektedir. Kuramsal katkısı; okul gelişiminde kolektif vizyonun ve iş birliğine dayalı öğrenmenin merkezi rolünü vurgularken, sistem yaklaşımını eğitsel bağlama başarıyla uyarlamasıdır.

Collinson ve Cook (2007), örgütsel öğrenmeyi doğrudan okul sistemlerinde öğrenme, öğretim ve liderliğin gelişimi için stratejik bir araç olarak ele almıştır. Araştırmacılar okulları açık sosyal sistemler olarak değerlendirerek, değişen eğitim politikaları, yenilenen müfredatlar ve yönetsel uygulamalar ışığında hem bireysel hem de kurumsal düzeyde sürekli öğrenmenin önemini vurgulamaktadır. Özellikle öğretmenlerin mesleki gelişimlerini destekleyen ve okulun ortak amaçlarına hizmet eden kolektif öğrenme süreçlerinin, okul etkililiğinin temelini oluşturduğu belirtilmektedir. Bilgi paylaşımını, yansıtmayı ve iş birliğini destekleyen okul kültürleri hem öğretmen niteliğini hem de öğrenci başarısını artırmaktadır. Bu bağlamda, okul liderlerinin de öğrenen liderler olarak hareket etmeleri ve öğretmen öğrenmesini desteklemeleri gerektiği savunulmaktadır. Kuramsal olarak, öğretmen öğrenmesi ile öğrenci başarısı ve liderlik gelişimi arasındaki ilişkinin altını çizen bütüncül bir çerçeve sunulmuştur.

Leithwood ve Louis (2006), örgütsel öğrenme temasını eğitim bağlamında ele alan kapsamlı bir çalışmada okulları karmaşık sosyal sistemler olarak tanımlamışlardır. Bu yapıların kendi kendilerini düzenleme ve öğrenme kapasitesine sahip olmaları hâlinde, öğretmenlerin hem bireysel hem de kolektif düzeydeki öğrenmelerinin gelişeceğini savunmaktadırlar. Argyris ve Schön ile Senge'nin yaklaşımlarını eğitim bağlamına uyarlayarak, okul için özgün bir örgütsel öğrenme modeli önermektedirler. Bu modele göre, okulun vizyonunun, kültürünün, yapısının ve liderlik süreçlerinin öğrenmeyi teşvik edecek biçimde tasarlanması gerekmektedir. Özellikle liderliğin ve kültürün, okulun öğrenme kapasitesi üzerindeki belirleyici etkisi vurgulanmaktadır. Araştırmacılar, okulları öğrenen organizasyon olarak inceleyen çalışmaları derleyerek, okul iyileştirme yaklaşımlarında örgütsel öğrenme perspektifinin taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

Okullarda Örgütsel Öğrenmenin Boyutları

Örgütsel öğrenme, okullarda çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmakta ve bu boyutlar, bir okulun “öğrenen organizasyon” niteliğini değerlendirmek için temel ölçütler olarak kullanılmaktadır. Higgins vd., (2012), büyük ölçekli bir kent okul bölgesinde yürüttükleri çalışmada, örgütsel öğrenmenin öğretmen algılarına dayalı üç temel boyutunu tanımlamışlardır: psikolojik güven ortamı, deneysel yaklaşım ve öğrenmeyi destekleyen liderlik. Psikolojik güven, öğretmenlerin düşüncelerini açıkça ifade edebildiği ve hata yapma korkusu taşımadan yenilikleri deneyebildiği bir iklimi ifade ederken; deneysel yaklaşım, okul ortamında yenilikçi uygulamaların teşvik edilmesini ve öğrenmenin deneme-yanılma süreçleriyle desteklenmesini ifade etmektedir. Öğrenmeyi destekleyen liderlik ise yöneticilerin öğrenmeyi teşvik eden, kaynak sağlayan ve örnek olan tutumlarını kapsamaktadır. Araştırma bulguları, bu üç boyuta ilişkin olumlu öğretmen algılarının örgütsel öğrenme kapasitesini artırdığını göstermektedir. Kuramsal olarak çalışma, örgütsel davranış literatüründen kavramları eğitim araştırmalarına taşıyarak okullarda örgütsel öğrenmeyi ölçmeye yönelik işlevsel bir çerçeve ve ölçek sunmuştur.

Schechter (2008), örgütsel öğrenme mekanizmalarını (ÖÖM) okul bağlamında tanımlayarak, bu kavramın ölçülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Bilgi işleme temelli dört boyutlu modelde yer alan unsurlar şunlardır: (1) Bilgi arama – ihtiyaç duyulan bilgiyi edinme süreci, (2) Bilgi alma ve yayma – okul içinde bilgiyi paylaşma ve dağıtma, (3) Bilginin depolanması ve kullanımı – öğrenilen bilgilerin kurumsal hafızada saklanıp gerektiğinde kullanılması, (4) Bilginin analizi – edinilen deneyim ve verilerin sistemli biçimde değerlendirilmesi. Bu dört boyut, örgütsel öğrenmenin okullarda nasıl somutlaştığını göstermekte ve okulun kendi öğrenme döngüsünü yansıtmaya imkân tanımaktadır. Çalışmanın kuramsal katkısı, örgütsel öğrenmenin soyut yapısını somut mekanizmalarla ilişkilendirmesi ve okullarda öğrenme süreçlerini değerlendirmeye yönelik geçerli bir ölçme aracı geliştirmesidir.

Kools ve Stoll (2016), OECD tarafından yayımlanan çalışmaları kapsamında, okulların öğrenen organizasyon niteliğini kazanabilmesi için yedi boyutlu bir model önermiştir. Bu model; paylaşılan vizyon oluşturma, tüm personele sürekli öğrenme fırsatları sağlama, takım öğrenmesi ve iş birliğini teşvik etme, yenilikçilik ve keşfi destekleyen bir kültür geliştirme, bilgi toplama ve paylaşımı sağlayan sistemler kurma, dış paydaşlarla öğrenme etkileşimleri ve öğrenme odaklı liderliğin geliştirilmesi gibi unsurları içermektedir. Bu boyutlar, okulların

mevcut durumlarını değerlendirmelerine ve öğrenen okul kültürünü inşa etmelerine yönelik uygulamalı bir kılavuz sunmaktadır. Kuramsal olarak çalışma, eğitimde “öğrenen okul” kavramını yapılandırmakta ve bu kavramı politika geliştiriciler ile uygulayıcılar için ölçülebilir hâle getirmektedir.

Bu çalışmalar birlikte ele alındığında, örgütsel öğrenmenin okul bağlamında çok katmanlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Psikolojik güven ve yenilikçilikten başlayarak bilgi yönetimi sistemlerine ve vizyona kadar uzanan bu boyutlar, okulun öğrenen bir organizasyona dönüşme düzeyini belirlemede temel belirleyicilerdir. Söz konusu boyutların yüksek düzeyde sağlandığı okullarda, değişime uyum sağlama ve yenilik üretme kapasitesi artarken; öğretmenlerin mesleki gelişimleri ve iş doyumları da olumlu yönde etkilenmektedir.

Liderlik ve Örgütsel Öğrenme İlişkisi

Okullarda örgütsel öğrenme süreçleri, liderliğin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle okul müdürleri ve yönetim kadrosunun sergilediği vizyoner ve destekleyici liderlik yaklaşımlarının, öğrenme kültürünü teşvik ettiği; buna karşılık yetersiz liderliğin bu süreci sekteye uğratabildiği literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Bu bağlamda yapılan çeşitli araştırmalar, liderliğin örgütsel öğrenme üzerindeki etkisini çok boyutlu olarak ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda yürütülen en dikkat çekici çalışmalardan biri, Silins ve Mulford’un (2002) Avustralya’da gerçekleştirdiği LOLSO (Leadership for Organizational Learning and Student Outcomes) projesidir. Dört yıl süren bu geniş ölçekli araştırma, 96 ortaöğretim okulundan 3.700 öğretmen ve 5.000’den fazla öğrenciyi kapsamaktadır. Araştırmanın bulguları, öğretime odaklanan liderlik uygulamalarının örgütsel öğrenme düzeyini anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir. Ayrıca, liderlik ve örgütsel öğrenmenin birlikte ele alındığında, öğrenci katılımı ve akademik bağlılık üzerinde olumlu etkiler yarattığı ortaya konmuştur. Yapısal eşitlik modellemesiyle yapılan analizlerde, öğretmenlerin kolektif öğrenme süreçlerinin öğrencilerin okula olan ilgisini ve akademik başarısını artırdığı gösterilmiştir. Bu çalışmada, kuramsal olarak, liderlik ile okul çıktıları arasındaki ilişkiyi örgütsel öğrenme aracılığıyla açıklayan bir model sunulmuştur.

Liderliğin sadece yönetsel işlevlerle sınırlı kalmayıp insani ilişkiler ve duygusal iklim üzerinde de etkili olduğu bir diğer çalışmada Louis ve Murphy (2017), güvene ve özen göstermeye dayalı liderlik yaklaşımlarının örgütsel öğrenmeyi nasıl şekillendirdiğini incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, yöneticilerin öğretmenlere değer vermesi, destekleyici ve adil bir tutum sergilemesi, güvene dayalı ilişkiler kurması; öğretmenlerin bilgi paylaşımı ve yenilikçi uygulamalara katılım düzeyini artırmaktadır. Böyle bir güven ortamı, öğretmenlerin risk alarak öğrenme süreçlerine aktif katılımını teşvik etmektedir. Özellikle açık iletişimi önceleyen, mesleki gelişime duyarlı ve duygusal zekâyâ sahip liderlerin, okulu bir öğrenme topluluğuna dönüştürdüğü vurgulanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, teknik liderlik becerilerinin yanı sıra insani liderlik yönünün de en az onlar kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Liderliğin örgütsel öğrenmeye etkisini mikro düzeyde ele alan çalışmalardan biri de Qian vd., (2017) tarafından Şanghay’da bir ilkokulda gerçekleştirilmiştir. Durum çalışması niteliğindeki bu çalışmada, okul liderliğinin öğretmenler arasında bir öğrenme kültürü inşa etmedeki stratejik rolü irdelenmiştir. Bulgular, okul yöneticilerinin dört temel uygulamayla bu süreci desteklediğini göstermektedir: (1) Öğrenci başarısını merkeze alan ortak bir vizyonun geliştirilmesi, (2) Ortak ders planlaması ve meslektaş gözlemi gibi yapısal öğrenme fırsatlarının sağlanması, (3) Öğretmen liderliğinin desteklenmesi ve (4) Açık iletişim ile yansıtıcı diyaloga dayalı profesyonel toplantıların düzenlenmesi. Bu stratejiler sayesinde öğretmenlerin birbirlerinden öğrenen, pedagojik yeniliklere açık ve iş birliği temelli bir topluluk hâline geldikleri gözlemlenmiştir. Çalışma, uygulayıcı düzeyde liderlik pratiklerinin öğrenme kültürünü dönüştürmedeki rolünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Benzer şekilde, Ryu vd., (2022) tarafından geliştirilen “özen gösteren liderlik” (caring leadership) yaklaşımı da, okul liderliğinin öğretmenlerin hem mesleki hem de duygusal ihtiyaçlarına duyarlı olmasını temel alan bir anlayışı temsil etmektedir. Bu yaklaşımın, öğretmenlerin profesyonel sermayesini—yani bilgi, beceri ve iş birliği kapasitesini—geliştirdiği ve böylece örgütsel öğrenme süreçlerine doğrudan katkı sunduğu ortaya konmuştur. Ayrıca araştırma, okulun içinde bulunduğu sosyoekonomik bağlamın da liderlik pratiklerinin etkisini biçimlendirdiğini göstermektedir. Özellikle dezavantajlı bölgelerde görev yapan

okullarda, şefkat temelli liderlik uygulamalarının çok daha kritik bir rol üstlendiği vurgulanmıştır. Bu yönüyle çalışma, durumsallık temelli liderlik yaklaşımlarının önemine dikkat çekmektedir.

Tüm bu çalışmalar ışığında, okul liderlerinin vizyon oluşturma, güven ortamı sağlama, yapısal öğrenme fırsatları sunma ve öğretmenleri güçlendirme konularındaki rolleri, örgütsel öğrenmenin başarısı açısından merkezi bir öneme sahiptir. Liderlik, öğrenen okul kültürünün hem kurucu hem de sürdürücü unsuru olarak konumlanmakta; sadece yönetsel kadroyla sınırlı kalmayıp, öğretmenlerin de bu sürece liderlik etmesi sayesinde kurumsal öğrenmenin tabana yayılması mümkün olmaktadır. Böylelikle okul, yalnızca bilgi aktarılan bir yer olmaktan çıkarak, sürekli dönüşen ve kendini geliştiren bir öğrenme topluluğuna dönüşmektedir.

Louis ve Murphy (2017), güvene ve özen göstermeye dayalı liderliğin örgütsel öğrenmeye etkisini ele almışlardır. Yöneticilerin öğretmenlere değer vermesi, destekleyici bir tutum sergilemesi ve güvene dayalı ilişkiler geliştirilmesi; öğretmenlerin bilgi paylaşımı ve yenilikçi uygulamalara katılımını artırmaktadır. Güçlü bir güven ortamı, öğretmenlerin risk alarak öğrenme süreçlerine katılmalarını teşvik eder. Açık iletişim, adaletli yönetim ve öğretmen gelişimine duyarlılık gösteren liderler, öğretmenlerin kuruma olan bağlılıklarını güçlendirerek, okulu bir öğrenme topluluğuna dönüştürmektedir. Çalışma, duygusal zekâ ve insani liderlik becerilerinin de en az teknik yeterlikler kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Qian vd., (2017), Şanghay’da bir ilkokulda gerçekleştirdikleri durum çalışmasıyla, okul liderliğinin öğretmenler arasında öğrenme kültürü oluşturmadaki rolünü incelemişlerdir. Müdür ve yöneticilerin uygulamaları, öğretmenlerin sürekli gelişimini desteklemek üzere çeşitli stratejilere dayanmaktadır: (1) Öğrenci başarısını merkeze alan paylaşılan bir vizyon geliştirme; (2) Ortak ders planlaması ve meslektaş gözlemi gibi yapısal öğrenme fırsatları sağlama; (3) Öğretmen liderliğini teşvik etme; (4) Açık iletişim ve yansıtıcı diyaloga dayalı toplantılar düzenleme. Bu uygulamalar sonucunda, öğretmenler birbirlerinden öğrenen, pedagojik yeniliklere açık bir topluluk hâline gelmiştir. Çalışma, uygulayıcı düzeyde liderlik pratiklerinin öğrenme kültürünü nasıl güçlendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Ryu vd., (2022), “özen gösteren liderlik” yaklaşımı ile örgütsel öğrenme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu liderlik biçimi, yöneticilerin öğretmenlerin hem mesleki hem de duygusal ihtiyaçlarına duyarlı olmaları, destekleyici bir okul atmosferi oluşturmaları anlamına gelmektedir. Bulgular, şefkatli liderlik uygulamalarının öğretmenlerin profesyonel sermayesini (bilgi, beceri, iş birliği kapasitesi) güçlendirdiğini ve örgütsel öğrenme süreçlerini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, okulun içinde bulunduğu sosyoekonomik bağlamın da liderlik etkilerini biçimlendirdiği; dezavantajlı bölgelerde şefkatli liderliğin daha da kritik hâle gelebildiği saptanmıştır. Bu yönüyle çalışma, durumsal liderlik yaklaşımlarının önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, okul liderlerinin vizyon geliştirme, güven ortamı tesis etme, yapısal destek sunma ve öğretmenleri güçlendirme rolleri, örgütsel öğrenmenin başarısı açısından merkezi önemdedir. Liderlik, öğrenen okul kültürünün hem temel belirleyicisi hem de sürdürücüsü olarak konumlanmaktadır. Ayrıca, yalnızca yöneticilere değil; öğretmenlere de liderlik rollerinin verilmesi, öğrenme süreçlerinin tabana yayılmasına katkı sağlamaktadır.

Öğretmen İş Birliği, Kültür ve Profesyonel Öğrenme Toplulukları

Okullarda örgütsel öğrenmenin gelişimi yalnızca yöneticilerin katkısıyla değil, aynı zamanda öğretmenler arasındaki etkileşim düzeyi ve okulun genel kültürel yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, öğretmenlerin ortak amaçlar doğrultusunda düzenli bir araya gelerek bilgi paylaştıkları ve mesleki gelişimlerini sürdürdükleri profesyonel öğrenme toplulukları, örgütsel öğrenmenin somut bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

Bu yapılarla ilişkili olarak, Louis ve Lee (2016) tarafından Amerika’daki dokuz eyalette 117 okulun verileriyle gerçekleştirilen kapsamlı araştırma, okul kültürünün öğretmenlerin örgütsel öğrenme kapasiteleri üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Araştırma sonuçlarına göre, akademik başarıya odaklılık, öğrenci başarısına yönelik olumlu iklim ve öğretmenler arası güven ortamı, öğretmenlerin yeni bilgileri edinme ve uygulama becerilerini anlamlı biçimde artırmaktadır. Ayrıca okulun yapısal özellikleri de bu süreci biçimlendirmekte; örneğin ilkokul düzeyinde gözlemlenen iş birliğinin lise düzeyine kıyasla daha güçlü etkiler doğurduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, okul kültürünün öğretmen öğrenmesini destekleyici ya da sınırlayıcı bir çevresel faktör olarak

işlev gördüğünü göstermektedir. Bu bulguları destekleyen uluslararası düzeyde bir başka önemli katkı, Stoll ve arkadaşlarının (2006) mesleki öğrenme topluluklarına ilişkin yürüttüğü derleme çalışmadır. Araştırma, profesyonel öğrenme topluluklarının öğretmen kapasitesini artırma ve okul temelli iyileştirme süreçlerine katkılarını sistematik olarak incelemiştir. Bulgular, öğretmenlerin düzenli, yapılandırılmış ve sürekliliği olan bir iş birliği ortamında çalıştıklarında pedagojik uygulamalarını geliştirdiklerini, motivasyonlarının yükseldiğini ve bunun öğrenci başarılarına doğrudan yansıdığını göstermektedir. Bu yönüyle profesyonel öğrenme toplulukları, öğretmenlerin bireysel bilgi birikimlerini kolektif yapılarla bütünleştirerek okulun kurumsal gelişimine hizmet eden bir araç hâline gelmektedir.

Bu tür profesyonel topluluklarda öğretmen liderliğinin nasıl şekillendiğini ortaya koyan çalışmalardan biri ise Hairon vd., (2015) Singapur'da yürüttükleri çalışmadır. Çalışma, bazı öğretmenlerin doğal olarak liderlik rollerini üstlendiğini ve bu durumun profesyonel öğrenme topluluklarının etkinliğini artırdığını göstermektedir. Araştırmaya göre, öğretmen liderliği; meslektaşlara rehberlik etme, yenilikçi uygulamaların yayılımını sağlama ve iş birliğini güçlendirme gibi işlevlerle tanımlanmaktadır. Bu liderlik biçiminin gelişiminde ise yönetsel destek, açık iletişim kültürü ve gönüllülüğe dayalı rol paylaşımı gibi faktörler belirleyici olmaktadır. Benzer şekilde, Avidov-Ungar vd., (2019) tarafından İsrail'de yürütülen bir çalışma, profesyonel öğrenme topluluklarına liderlik eden öğretmenlerin özelliklerini ve bu role dair algılarını incelemiştir. Bulgular, yüksek öz-yeterlik duygusuna sahip, sürekli öğrenmeye açık ve okul vizyonu ile bütünleşmiş öğretmenlerin profesyonel öğrenme toplulukları, liderliği konusunda daha başarılı olduklarını göstermektedir. Ayrıca, bu liderliğin yöneticiler tarafından tanınması ve desteklenmesi, öğretmenlerin yalnızca bilgi tüketen bireyler değil; aynı zamanda öğrenme süreçlerini yönlendiren aktörler hâline gelmesini sağlamaktadır. Böylece öğretmenler, okulun öğrenen organizma kimliğinin temel taşı hâline gelmektedir.

Öğretmen liderliğinin informal düzeyde nasıl biçimlendiğini analiz eden bir diğer dikkat çekici çalışma ise Lin vd., (2018) Uluslararası Bakalorya (IB) okullarında gerçekleştirdiği sosyal ağ analizidir. Bu çalışmada, öğretmenler arasındaki bilgi paylaşım ağları haritalandırılarak, bazı öğretmenlerin gayriresmî biçimde liderlik konumuna geçtikleri ve bu ağlar içinde merkezî bir rol üstlendikleri ortaya konmuştur. Özellikle farklı branşlar arasında köprü kurabilen öğretmenlerin, öğrenme çıktılarının okul genelinde yaygınlaştırılmasında belirleyici oldukları görülmüştür. Araştırma, güçlü öğretmen iş birliği ağlarının mevcut olduğu okullarda, etkili liderliğin ve olumlu okul kültürünün örgütsel öğrenmeye daha güçlü biçimde yansıdığını vurgulamaktadır.

Tüm bu çalışmalar değerlendirildiğinde, öğretmenler arası iş birliği, ortak sorumluluk duygusu ve karşılıklı güvene dayalı bir okul kültürünün inşası, örgütsel öğrenmenin yapı taşları arasında yer almaktadır. Bu kültürel yapı içerisinde bilgi paylaşımı doğal ve yaygın bir davranış biçimi hâline gelmekte; profesyonel öğrenme toplulukları ise bu kültürü kurumsallaştıran temel bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası literatür, profesyonel öğrenme toplulukları, uygulamalarının öğretmenlerin mesleki kapasitesini, motivasyonunu ve iş birliği yetkinliklerini artırarak öğrenci başarısına katkı sunduğunu sürekli olarak vurgulamaktadır. Sonuç olarak, “öğrenen okul” inşasında liderlik, kültür ve öğretmen iş birliği; birbirini besleyen ve birlikte etki yaratan bütüncül dinamikler olarak değerlendirilmelidir.

Örgütsel Öğrenmeye Yönelik Ölçme Araçları

Okullarda örgütsel öğrenmenin geliştirilmesi, bu süreci destekleyecek etkili mekanizmaların oluşturulması ve öğrenmenin somut biçimde nasıl ölçülebileceği sorularını gündeme getirmiştir. Örgütsel öğrenme mekanizmaları (ÖÖM), okullarda öğrenmeyi kurumsal bir rutine dönüştüren yapılar ve süreçlerdir. Bilgi paylaşım toplantıları, veri analizi ekipleri, dijital bilgi arşivleri gibi uygulamalar bu mekanizmalar arasında yer almaktadır.

Schechter, vd., (2022), örgütsel öğrenme süreçlerinin somutlaştırılması amacıyla ÖÖM yaklaşımını geliştirmiştir. Literatürde örgütsel öğrenmenin soyutluğu ve uygulanabilirliğinin sınırlı oluşu yönündeki eleştirilerden yola çıkarak, öğrenmeyi kurumsallaştıran yapısal düzenlemelerin gerekliliğini vurgulamışlardır. Bilgi toplama, yayma, analiz etme, depolama ve kullanma gibi süreçler, öğrenmenin sürdürülebilir hâle gelmesinde temel unsurlar olarak tanımlanmıştır. Araştırmada, farklı ÖÖM ölçekleri tanıtılmış ve okul liderlerine, bu mekanizmaların kurulumu konusunda pratik öneriler sunulmuştur. Sonuçlar, örgütsel

öğrenmenin yalnızca kültürel değil; aynı zamanda sistematik ve yapısal unsurları içeren bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Higgins ve arkadaşları (2012), daha önce sundukları çalışmada geliştirdikleri üç boyutlu ölçme aracıyla (psikolojik güven, deneysel yaklaşım, öğrenmeyi destekleyen liderlik) örgütsel öğrenmenin nicel olarak izlenmesini mümkün kılmışlardır. Bu ölçek, okul ikliminin ve öğrenme kültürünün değerlendirilmesinde işlevsel bir araç sunmakta; öğretmen algılarına dayalı olarak farklı okulların öğrenme kapasiteleri karşılaştırılabilmektedir. Ölçek uygulamaları, okul düzeyinde ihtiyaç analizi yapma ve gelişim süreçlerinin izlenmesi açısından değerli bir kaynak sunmaktadır.

Watkins ve Marsick tarafından geliştirilen Öğrenen Organizasyonun Boyutları Ölçeği (Dimensions of the Learning Organization Questionnaire – DLOQ), örgütsel öğrenme kültürünü yedi temel boyut üzerinden ölçmektedir: sürekli öğrenme fırsatları, diyalog ve sorgulama, ekip öğrenmesi, güçlendirme, bilgi paylaşım sistemleri, dış çevre ile etkileşim ve stratejik liderlik. Bu ölçek, eğitim kurumlarında da yaygın olarak kullanılmakta olup, Sharifirad (2011) gibi araştırmalarla farklı kültürel bağlamlarda geçerliliği sınanmıştır. DLOQ, okulların öğrenme kapasitelerini nicel olarak değerlendirme ve zaman içindeki değişimleri izleme açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Davis-Singaravelu (2022), öğretmenlerin dijital teknolojileri kullanmasının örgütsel öğrenmeye etkisini araştırmıştır. Araştırmada, dijital bilgi paylaşım platformları, sanal öğretmen ağları ve dijital içerik arşivleri gibi araçların, okul çapında kolektif öğrenme kültürünü desteklediği bulunmuştur. Özellikle COVID-19 sonrası dönemde, fiziksel sınırlamaları aşarak bilgi akışını hızlandıran dijital sistemlerin, öğrenen okul kültürünün yeni bileşenleri hâline geldiği belirtilmiştir. Bu yaklaşım, örgütsel öğrenme mekanizmalarının teknoloji ile yeniden tasarlanabileceğini ve dijital araçların okul gelişimi için stratejik bir kaynak olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmaların yanı sıra Jerez-Gómez, Céspedes-Lorente ve Valle-Cabrera (2005) tarafından geliştirilen ve bu çalışmada Türkçe uyarlaması yapılan Örgütsel Öğrenme Ölçeği ile birlikte ele alındığında, örgütsel öğrenmenin etkin biçimde gerçekleşebilmesi için öğrenme süreçlerinin sistematik olarak yapılandırılması ve düzenli olarak izlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Toplantılar, gözlem ve dönüt uygulamaları, kurumsal bilgi yönetimi sistemleri gibi mekanizmalar, öğrenmeyi okulun günlük işleyişine entegre eden araçlardır. Bu süreçlerin varlığı, okulun kendi öğrenme döngüsünü canlı tutmasını sağlar. Ayrıca, geliştirilen ölçekler sayesinde bu süreçlerin etkililiği somut verilerle izlenebilir, gelişim alanları tespit edilebilir ve müdahalelerin sonuçları değerlendirilebilir. Nihai hedef, okullarda öğrenmeyi geçici değil, kurumsal bir norm hâline getirmek; böylece tüm okul bileşenlerini kapsayan sürdürülebilir bir öğrenme kültürü inşa etmektir. Bu araştırmanın temel problemi, Jerez-Gómez, vd., (2005) tarafından geliştirilen Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanarak öğretmenler düzeyinde geçerli ve güvenilir olup olmadığının belirlenmesi ve öğretmenlerin örgütsel öğrenme algılarının yaş, cinsiyet, mesleki kıdem ve eğitim düzeyi gibi demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir.

Yöntem

Nicel araştırma desenine uygun olarak yürütülen bu çalışmada, ölçek uyarlaması literatürde belirtilen aşamalar izlenerek gerçekleştirilmiştir (Öztürk vd., 2015; Büyüköztürk vd., 2020; Heggstad vd., 2019). Bu kapsamda orijinal ölçme aracı Türkçeye çevrilmiş, yapı geçerliği için uzman görüşlerine başvurulmuş ve öğretmenlerden oluşan bir örneklem üzerinde ön test uygulanmıştır. Son aşamada, uyarlanan ölçeğin psikometrik özelliklerini değerlendirmek amacıyla geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Çeviri Çalışması

Jerez-Gómez ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen Örgütsel Öğrenme Ölçeği Türkçeye uyarlanmasında Brislin'in (1973) önerdiği ileri-geri çeviri yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle ölçeğin İngilizce formu, anadili Türkçe olan iki İngilizce öğretmeni tarafından Türkçeye çevrilmiş ve oluşturulan taslak metin eğitim bilimleri alanında uzman üç kişi tarafından incelenmiştir. Ardından, ilk çeviri sürecine katılmayan anadili Türkçe olan

iki farklı İngilizce öğretmeni tarafından söz konusu Türkçe form İngilizceye geri çevrilmiştir. Geri çeviri orijinal ölçekle karşılaştırıldıktan sonra, ölçeğin Türkçe formu eğitim ve öğretmen özerkliği alanında uzman bir akademisyen tarafından değerlendirilerek son hâline getirilmiştir.

Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini, Türkiye'nin farklı illerindeki resmi eğitim kurumlarında görev yapan toplam 508 öğretmen oluşturmaktadır. Katılımcıların %73,2'si kadın (n = 372) ve %26,8'i erkek (n = 136) öğretmenlerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Dahil Olan Katılımcıların Demografik Verileri

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	372	73.2
Erkek	136	26.8
Eğitim Durumu	Sayı (n)	Yüzde (%)
Lisans	436	85.8
Yüksek Lisans	70	13.8
Doktora	2	0.4
Kıdem Yılı	Sayı (n)	Yüzde (%)
1-5 yıl	38	7.5
6-10 yıl	64	12.6
11-15 yıl	96	18.9
16+ yıl	310	61
Görev Yapılan Okul Türü	Sayı (n)	Yüzde (%)
İlkokul	193	38
Ortaokul	163	32.1
Lise	152	29.9

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Jerez-Gómez vd., (2005) tarafından geliştirilmiş Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmış 16 maddelik kullanılmıştır. Bu ölçek, örgütlerin öğrenme kapasitesini değerlendiren dört alt boyuttan oluşmaktadır: Yönetim Bağlılığı, Sistemin Genel Yaklaşımı, Deneyimlemeye Açıklık ve Bilgi Transferi ve Entegrasyonu. Yönetim Bağlılığı alt boyutu, üst yönetimin örgütsel öğrenmeye verdiği kararlı desteği ve önemi gösterir; Sistemin Genel Yaklaşımı ise çalışanların işletme hedeflerini ortak bir vizyonla benimsemeleri ve organizasyonu bir bütün halinde görme derecesini yansıtır. Deneyimlemeye Açıklık, kurumun hem iç hem de dış kaynaklı yeni bilgi ve fikirlere açıklık düzeyini ve deneyerek öğrenmeyi teşvik etme kapasitesini ortaya koyarken; Bilgi Transferi ve Entegrasyonu alt boyutu, bireysel düzeyde edinilen bilgi ve deneyimlerin ekip çalışması, iletişim ve iş birliği yoluyla tüm örgüte yayılıp kurumsal hafızaya entegre edilmesini ifade etmektedir. Ölçek maddeleri 5'li Likert tipinde (1 = *Hiç Katılmıyorum*, 5 = *Tamamen Katılıyorum*) derecelendirilmiş olup, orijinal formdaki 16 maddenin tamamı herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmadan kullanılmıştır. Ayrıca, katılımcıların cinsiyet, kıdem yılı (iş tecrübesi süresi), eğitim düzeyi ve görev yapılan okul türü gibi demografik özelliklerine ilişkin veriler de ayrı bir form aracılığıyla toplanmıştır

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında, ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmış, ardından modelin yapısal geçerliliğini sınamak üzere Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin içsel tutarlılığını değerlendirmek için Cronbach's Alpha (α) katsayıları

hesaplanmıştır. Maddelerin ölçekle olan uyumunu incelemek amacıyla madde-toplam korelasyonu analizleri yapılmıştır. Ayrıca, katılımcıların demografik özellikleri doğrultusunda elde edilen puanların anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek için çeşitli karşılaştırmalı analizler yürütülmüştür. İkili gruplar için bağımsız örneklem t-testi, üç veya daha fazla grup içeren değişkenlerde ise tek yönlü ANOVA ve gerekli görülen durumlarda post-hoc analizler uygulanmıştır. Tüm analizler R programlama dili aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup, analiz sürecinde psych, lavaan, car ve gstatsplot gibi istatistiksel paketlerden faydalanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanma sürecine ilişkin olarak yürütülen geçerlik ve güvenilirlik analizleri ile faktör yapısına dair bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca, madde düzeyindeki istatistiksel değerlendirmeler ile birlikte, katılımcıların demografik değişkenlerine göre ölçek puanlarında görülen anlamlı farklılıklar analiz edilerek sonuçlar ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

Geçerlilik

Bu araştırmada kullanılan Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin iç tutarlılığı, Cronbach's Alpha katsayısı üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin tümüne ilişkin Alpha değeri 0.895 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, ölçek maddeleri arasında yüksek düzeyde bir tutarlılık bulunduğunu göstermektedir. Literatürde 0.70 ve üzeri değerler kabul edilebilir, 0.80 ve üzeri değerler ise yüksek güvenilirlik olarak değerlendirilmektedir (Nunnally & Bernstein, 1994; Tavşancıl, 2006). Bu doğrultuda, ulaşılan Alpha değeri ölçeğin genel yapısının araştırma bağlamında güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Ek olarak, her bir madde incelendiğinde, hiçbir maddenin ölçeğin genel güvenilirliğini olumsuz etkilemediği, dolayısıyla tüm maddelerin ölçekte tutulduğu belirlenmiştir. Bu durum, ölçeğin içerdiği ifadelerin kavramsal bütünlük açısından uyumlu ve anlamlı bir yapı oluşturduğunu desteklemektedir. Elde edilen bu bulgular, Türkçeye uyarlanan Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu ve ölçtüğü yapıyı güvenilir biçimde yansıttığını göstermektedir.

Tablo 2. Cronbach Alpha Testi Sonuçları

Alt Boyut	Cronbach Alpha Değeri
Yönetim Bağlılığı	0.813
Sistemin Genel Yaklaşımı	0.886
Deneyimlemeye Açıklık	0.930
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	0.964
Tüm Ölçek	0.895

Araştırma kapsamında kullanılan Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin iç tutarlılığı, Cronbach's Alpha katsayısı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0.895 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçek genelinde yer alan maddelerin oldukça güçlü bir bütün oluşturduğunu ve kavramsal tutarlılığın yüksek olduğunu göstermektedir. Alt boyutlara ilişkin hesaplamalar sonucunda; Yönetim Bağlılığı boyutunda Alpha değeri 0.813, Sistemin Genel Yaklaşımı boyutunda 0.886, Deneyimlemeye Açıklık boyutunda 0.930, Bilgi Transferi ve Entegrasyonu boyutunda ise 0.964 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar, her bir alt boyutun yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ve ölçtükleri yapıları güvenilir şekilde yansıttığını göstermektedir.

Alan yazında 0.70 ve üzeri Cronbach Alpha değerleri yeterli düzeyde güvenilirlik, 0.80 ve üzeri değerler ise yüksek güvenilirlik olarak kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2006; Nunnally & Bernstein, 1994). Bu bağlamda, elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin hem bütünsel olarak hem de alt boyutlar düzeyinde yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir. Ayrıca, yapılan madde analizleri sonucunda ölçeğin genel

güvenilirliğini düşüren herhangi bir maddeye rastlanmamış, tüm maddelerin anlamlı ve uyumlu bir yapı oluşturduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Test	Sonuç
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	0.8846
Bartlett's Test of Sphericity	Chi-Square = 2731.1663, $p < .001$

Bu çalışmada uygulanan Keiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett küresellik testi, faktör analizine uygunluğu değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen KMO değeri 0.8846 olup bu değer, Kaiser'in (1974) önerdiği sınıflandırmaya göre “çok iyi” düzeyde kabul edilmektedir. Bu durum, veri setinde yer alan değişkenler arasında ortak varyansın yüksek olduğunu ve faktör analizine elverişli bir yapı bulunduğunu göstermektedir.

Buna ek olarak, Bartlett's Test of Sphericity sonucunda elde edilen Ki-kare değeri 2731.1663 olup, bu değer istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < .001$). Bu bulgu, değişkenler arasındaki korelasyon matrisinin birim matris olmadığına işaret etmekte ve faktör analizi yapılmasının anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Her iki test sonucu birlikte değerlendirildiğinde, kullanılan veri setinin açıklayıcı faktör analizi için istatistiksel açıdan güçlü ve yeterli bir temel sunduğu ifade edilebilir. Araştırmada, ölçeğin geçerliliğini sağlamak amacıyla kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin, ölçülmek istenen kavram olan “örgütsel öğrenme” ile tutarlı bir şekilde örtüşüp örtüşmediği değerlendirilmiştir.

Kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla, ölçek maddeleri alanında uzman akademisyenler tarafından incelenmiş; dilsel uygunluk ve içerik açısından öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu süreçte, hem eğitim bilimleri hem de örgütsel davranış alanında uzman kişilerin görüşleri alınarak ölçek maddelerinin anlam bütünlüğü ve kavramsal doğruluğu test edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, ölçeğin örgütsel öğrenme kavramını yeterli düzeyde temsil ettiği sonucuna varılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Yapı geçerliliği, ölçme aracının, ölçmeyi hedeflediği teorik yapıyla olan ilişkisini gösterir. Ölçek üzerinde hem Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) hem de Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir.

AFA öncesinde yapılan KMO ölçümü 0.8846 bulunmuş, Bartlett küresellik testi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($\chi^2 = 2731.1663$, $p < .001$).

AFA sonucunda, ölçeğin dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve maddelerin bu yapıya anlamlı biçimde dağıldığı görülmüştür. Faktörler, teorik olarak öngörüldüğü şekilde adlandırılmıştır: Yönetim Bağlılığı, Sistemin Genel Yaklaşımı, Deneyimlemeye Açıklık ve Bilgi Transferi ve Entegrasyonu. Her bir faktörde yer alan maddelerin yükleme değerleri .40'ın üzerindedir ve bu durum maddelerin ait oldukları boyutu yeterli düzeyde temsil ettiğini göstermektedir.

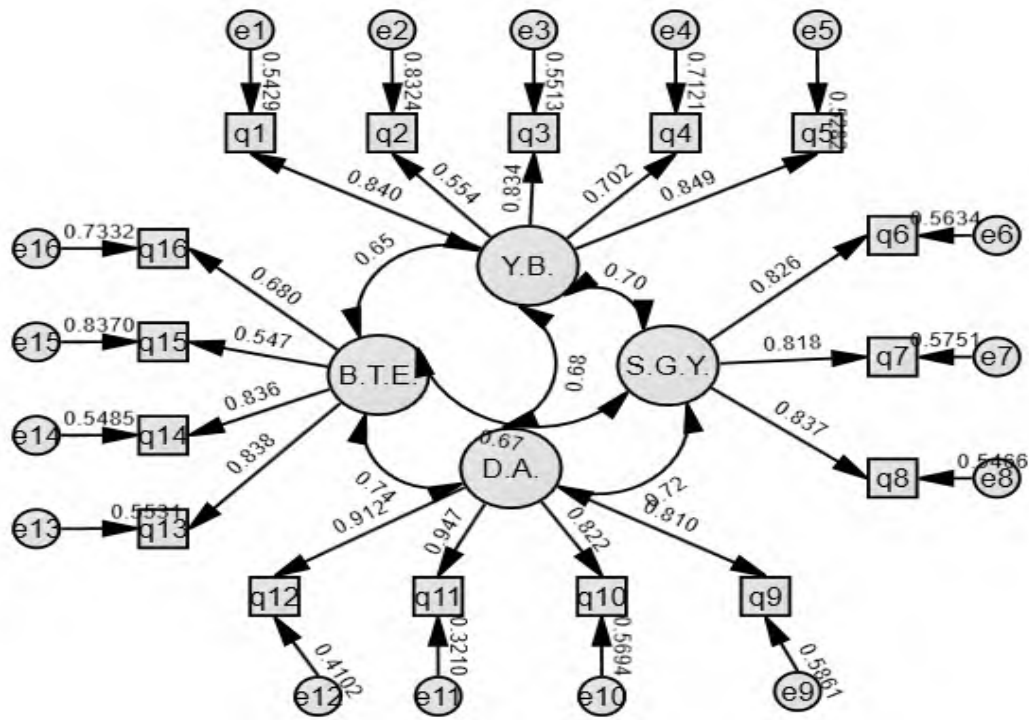
DFA sonuçları da ölçeğin dört faktörlü yapısının doğrulandığını ortaya koymuştur. Model uyum iyilik değerleri, literatürde önerilen sınır değerler (Hooper, vd., 2008; Şimşek, 2007; Tabachnick & Fidell, 2007) dikkate alınarak şu şekilde verilmiştir:

Tablo 4. Örgütsel Öğrenme Ölçeği Uyum İyiliği İndeksleri

İndeks	Normal Değer	Kabul Edilebilir Değer	Model Değeri
χ^2/sd	<2	<5	333.145 / 98 = 3.40
GFI	>0.95	>0.90	0.944
AGFI	>0.95	>0.90	0.932
CFI	>0.95	>0.90	0.960
TLI	>0.95	>0.90	0.951

İndeks	Normal Değer	Kabul Edilebilir Değer	Model Değeri
RMSEA	<0.05	<0.08	0.069
SRMR	<0.05	<0.08	0.060
NFI	>0.95	>0.90	0.944

Tablo 4’te görüldüğü üzere, elde edilen uyum indeksleri genel olarak kabul edilebilir ve güçlü bir model uyumu göstermektedir. Özellikle RMSEA ve SRMR değerlerinin 0.08’in altında kalması, modelin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçekten herhangi bir madde çıkarılmamış, maddeler orijinal yapısını korumuştur. Modelde, madde çiftleri arasında ilave kovaryans kurulmaksızın doğrulama işlemi gerçekleştirilmiştir. Ölçeğe ait yol diyagramı Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Öğretmen Özerkliği Ölçeğine Ait Doğrulamalı Faktör Analizi Modeli

Şekil 1’de sunulan yol diyagramı, Örgütsel Öğrenme Ölçeği’ne ilişkin dört faktörlü modelin doğrulamalı faktör analizine (DFA) dayalı standartlaştırılmış katsayılar kullanılarak oluşturulan yapısal modelini göstermektedir. Modele göre, ölçekte yer alan maddeler dört temel gizli değişken altında toplanmıştır: Yönetim Bağlılığı, Sistemin Genel Yaklaşımı, Deneyimlemeye Açıklık ve Bilgi Transferi ve Entegrasyonu. Tüm maddelerin faktör yüklerinin .40’ın üzerinde bulunması, maddelerin ilgili gizli yapıları yeterli düzeyde temsil ettiğini göstermektedir. Ayrıca, dört faktör arasında yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı korelasyonlar saptanmıştır (örneğin, Yönetim Bağlılığı ile Deneyimlemeye Açıklık arasındaki korelasyon $r = .78$ ’dir). Bu sonuçlar, dört alt boyutun kavramsal olarak ilişkili ancak birbirinden bağımsız yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Modelde her bir faktörün kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir yapıya sahip olması, Örgütsel Öğrenme Ölçeği’nin dört boyutlu teorik yapısının ampirik verilerle desteklendiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda geliştirilen yapısal modelin örgütsel öğrenme araştırmalarında geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı sunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 5. Faktör Yükleri

Madde	Faktör	Faktör Yüğü
q1	Yönetim Bağlılığı	0.840
q2	Yönetim Bağlılığı	0.554
q3	Yönetim Bağlılığı	0.834
q4	Yönetim Bağlılığı	0.702
q5	Yönetim Bağlılığı	0.849
q6	Sistemin Genel Yaklaşımı	0.826
q7	Sistemin Genel Yaklaşımı	0.818
q8	Sistemin Genel Yaklaşımı	0.837
q9	Deneyimlemeye Açıklık	0.810
q10	Deneyimlemeye Açıklık	0.822
q11	Deneyimlemeye Açıklık	0.947
q12	Deneyimlemeye Açıklık	0.912
q13	Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	0.838
q14	Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	0.836
q15	Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	0.547
q16	Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	0.680

Tablo 5'te yer alan standartlaştırılmış faktör yükleri incelendiğinde, tüm maddelerin 0.547 ile 0.949 arasında değiştiği görülmektedir. Faktör yüklerinin tamamı, literatürde kabul edilen 0.40 eşik değerinin üzerinde yer almaktadır (Hair et al., 2010). Örgütsel Öğrenme Ölçeği'nin dört faktörlü yapısının yeterli geçerlilik düzeyine sahip olduğu ve her bir maddenin teorik yapıyı temsil ettiği söylenebilir. Özellikle 0.80 üzeri yük değerleri, yapının güçlü kuramsal temellere dayandığını desteklemektedir.

Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırmalar

Araştırmada, öğretmen özerkliği düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t-testi ve varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Tablo 7. Cinsiyete Göre Öğretmen Özerkliği Puanları

Değişken	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	t	sd	p
Yönetim Bağlılığı	Erkek	136	3.21	0.69	-0.483	506	0.629
	Kadın	372	3.24	0.64			
Sistemin Genel Yaklaşımı	Erkek	136	3.57	0.90	-1.860	506	0.064
	Kadın	372	3.74	0.90			
Deneyimlemeye Açıklık	Erkek	136	3.58	0.93	-1.508	506	0.133
	Kadın	372	3.72	0.90			
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	Erkek	136	3.29	0.61	-1.636	506	0.103
	Kadın	372	3.39	0.57			

Araştırmada, katılımcıların örgütsel öğrenme alt boyutlarındaki puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız örneklem için t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Yönetim Bağlılığı: Erkek katılımcıların bu boyuttaki puan ortalaması 3.21, kadınların ise 3.24 olarak hesaplanmıştır. Her iki grubun standart sapmaları sırasıyla 0.69 ve 0.64'tür. t-testi sonucu ($t = -0.483$, $p =$

0.629) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, örgütte yönetimin öğrenme süreçlerine bağlılığına dair algının cinsiyetten bağımsız olarak benzer olduğunu göstermektedir.

Sistemin Genel Yaklaşımı: Kadın katılımcıların ortalama puanı ($\bar{x} = 3.74$), erkek katılımcılardan ($\bar{x} = 3.57$) daha yüksek olmasına rağmen, elde edilen fark istatistiksel anlamlılık düzeyine çok yakın bir sınırda kalmıştır ($t = -1.860$, $p = 0.064$). Bu sonuç, kadınların kurumun genel hedefleriyle ilgili sistemsel süreçleri daha net algılayabileceğine veya bu süreçlere daha fazla duyarlılık gösterebileceğine işaret etmektedir. Ancak anlamlılık sınırına yaklaşırsa da, sonuç dikkatli yorumlanmalıdır.

Deneyimlemeye Açıklık: Bu boyutta kadınların ortalama puanı 3.72, erkeklerin ise 3.58 olarak gözlemlenmiştir. İki grup arasında elde edilen fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t = -1.508$, $p = 0.133$). Bu bulgu, deneyim paylaşımı, dış kaynaklardan öğrenme ve yeni fikirleri değerlendirme gibi davranışların cinsiyetler arasında benzer düzeyde algılandığını göstermektedir.

Bilgi Transferi ve Entegrasyonu: Kadınların bu boyuttaki ortalama puanı 3.39, erkeklerin ise 3.29'dur. Her ne kadar kadınların algısı bu boyutta da bir miktar daha yüksek olsa da, fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t = -1.636$, $p = 0.103$). Bu sonuç, bilgi paylaşımı, geçmiş deneyimlerin kuruma entegrasyonu ve takım çalışması gibi süreçlerde cinsiyete bağlı belirgin bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre Öğretmen Özerkliği Puanları

Değişken	Eğitim Seviyesi	n	Ortalama	SS	F	sd	p
Yönetim Bağlılığı	Lisans	436	3.25	0.64	1.577	504	0.208
	Yüksek Lisans	70	3.10	0.76			
	Doktora	2	3.40	–			
Sistemin Genel Yaklaşımı	Lisans	436	3.72	0.86	2.017	504	0.134
	Yüksek Lisans	70	3.50	1.14			
	Doktora	2	3.00	–			
Deneyimlemeye Açıklık	Lisans	436	3.70	0.88	1.916	504	0.148
	Yüksek Lisans	70	3.49	1.13			
	Doktora	2	3.00	–			
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	Lisans	436	3.39	0.53	6.075	504	0.002
	Yüksek Lisans	70	3.16	0.82			
	Doktora	2	2.50	–			

Katılımcıların örgütsel öğrenme düzeylerinin eğitim seviyesi değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

- Yönetim Bağlılığı, Sistemin Genel Yaklaşımı ve Deneyimlemeye Açıklık boyutlarında, eğitim seviyesi grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > .05$). Bu durum, katılımcıların eğitim seviyeleri arttıkça algıladıkları yönetim yaklaşımının ve öğrenme açıklığının önemli ölçüde değişmediğini göstermektedir.
- Ancak Bilgi Transferi ve Entegrasyonu boyutunda elde edilen sonuçlar anlamlı bir farklılığa işaret etmektedir ($F = 6.075$, $p = .002$). Lisans mezunlarının ($\bar{x} = 3.39$) bu boyuttaki algısı yüksek lisans ($\bar{x} = 3.16$) ve doktora ($\bar{x} = 2.50$) mezunlarına göre daha yüksektir. Bu fark, özellikle örgütsel geçmişin paylaşılması ve ekip çalışması süreçlerine ilişkin algının yükseköğrenim düzeyindekilerde daha eleştirel olabileceğini düşündürmektedir.

Bu sonuç, eğitim düzeyi arttıkça bireylerin bilgi paylaşımı ve kurumsal öğrenmeye dair süreçleri daha detaylı ve sorgulayıcı bir şekilde değerlendirebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, örgütlerin öğrenme ortamlarını oluştururken çalışanların eğitim düzeyine duyarlı stratejiler geliştirmesinin önemini vurgulamaktadır.

Tablo 9. Kıdem Yılına Göre Öğretmen Özerkliği Puanları

Değişken	Kıdem Yılı	n	Ortalama	SS	F	sd	p
Yönetim Bağlılığı	1-5 yıl	38	3.37	0.53	0.923	505	0.429
	6-10 yıl	64	3.16	0.71			
	11-15 yıl	96	3.20	0.70			
	16+ yıl	310	3.24	0.64			
Sistemin Genel Yaklaşımı	1-5 yıl	38	3.82	0.86	2.927	505	0.033
	6-10 yıl	64	3.45	0.98			
	11-15 yıl	96	3.57	0.95			
	16+ yıl	310	3.76	0.87			
Deneyimlemeye Açıklık	1-5 yıl	38	3.88	0.73	1.521	505	0.208
	6-10 yıl	64	3.52	1.02			
	11-15 yıl	96	3.61	0.91			
	16+ yıl	310	3.70	0.91			
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	1-5 yıl	38	3.45	0.48	2.168	505	0.091
	6-10 yıl	64	3.21	0.59			
	11-15 yıl	96	3.32	0.66			
	16+ yıl	310	3.39	0.56			

Katılımcıların örgütsel öğrenme alt boyutlarında elde ettikleri puanların kıdem yılı değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir.

- Yönetim Bağlılığı, Deneyimlemeye Açıklık ve Bilgi Transferi ve Entegrasyonu boyutlarında gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > .05$). Bu durum, bu boyutlara ilişkin algıların kıdem yılı arttıkça belirgin şekilde değişmediğini göstermektedir.
- Ancak Sistemin Genel Yaklaşımı boyutunda elde edilen fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($F = 2.927$, $p = 0.033$). Buna göre kıdemi 1–5 yıl olan katılımcılar bu boyutta en yüksek ortalamaya ($\bar{x} = 3.82$) sahiptir. Kıdem süresi arttıkça sistemsel koordinasyon ve hedef birliği algısında bir miktar düşüş görülmektedir. Bu durum, örgütsel sistemin deneyimsiz çalışanlara daha yapılandırılmış ve net görünebileceğini, deneyim arttıkça eleştirel bakışın yükseldiğini düşündürmektedir.

Bu sonuçlar, örgütlerin yeni çalışanlara sistematik destek sağlama eğiliminde olduğunu; ancak kıdem arttıkça bu desteğin yeterince sürdürülebilir olmayabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 10. Görev Yapılan Okul Türüne Göre Öğretmen Özerkliği Puanları

Değişken	Kademe	n	Ortalama	SS	F	sd	p
Yönetim Bağlılığı	İlkokul	193	3.28	0.65	0.617	487	0.540
	Ortaokul	163	3.21	0.71			
	Lise	152	3.22	0.61			
Sistemin Genel Yaklaşımı	İlkokul	193	3.91	0.77	9.205	487	0.001
	Ortaokul	163	3.55	1.04			

Değişken	Kademe	n	Ortalama	SS	F	sd	p
Deneyimlemeye Açıklık	Lise	152	3.58	0.83	6.580	487	0.002
	İlkokul	193	3.87	0.80			
	Ortaokul	163	3.55	1.03			
	Lise	152	3.60	0.86			
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	İlkokul	193	3.46	0.55	4.520	487	0.011
	Ortaokul	163	3.27	0.66			
	Lise	152	3.34	0.52			

Araştırma kapsamında öğretmenlerin görev yaptığı okul türüne göre örgütsel öğrenme alt boyutlarında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan varyans analizleri sonucunda, “Yönetim Bağlılığı” boyutunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p = 0.540$). Bu durum, öğretmenlerin okul yönetimine olan bağlılık düzeylerinin okul türüne göre önemli ölçüde değişmediğini, yönetsel süreçlerin kademeler arasında benzer şekilde algılandığını göstermektedir. Diğer yandan, “Sistemin Genel Yaklaşımı” boyutunda anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p < .001$); ilkokul öğretmenleri sistemin işleyişine daha olumlu bakarken ($X=3.91$), ortaokul ($X=3.55$) ve lise ($X=3.58$) öğretmenlerinin bu boyuttaki algısı daha düşüktür. Bu durum, ilkokullarda sistemsel yapıların daha sade ve işlevsel çalıştığı, öğretmenlerin süreçlere daha kolay uyum sağlayabildiği bir ortamın varlığına işaret etmektedir. “Deneyimlemeye Açıklık” boyutunda da benzer şekilde anlamlı farklılıklar görülmüş ($p = 0.002$) ve yine ilkokul öğretmenleri ($X=3.87$) bu konuda diğer gruplara göre daha yüksek düzeyde açıklık sergilemiştir. Bu durum, ilkokul düzeyindeki öğretim uygulamalarının esnekliği ve öğretmenlerin pedagojik yaratıcılığına dayalı bir anlayışın daha baskın olduğunu düşündürmektedir. “Bilgi Transferi ve Entegrasyonu” boyutunda da anlamlı farklar gözlenmiş ($p = 0.011$); ilkokul öğretmenlerinin bilgi paylaşımı ve kurumsal öğrenmeye katkılarının ortaokul ve lise gruplarına göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde, ilkokul öğretmenlerinin örgütsel öğrenme düzeylerinin diğer kademe türlerine göre anlamlı biçimde daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular, örgütsel öğrenmenin sadece bireysel faktörlerle değil, aynı zamanda eğitim kademelerinin yapısal ve kültürel özellikleriyle de şekillendiğini ortaya koymakta; örgütsel öğrenme süreçlerini güçlendirmek için özellikle ortaokul ve lise düzeylerinde sistemin işleyişine, öğretmenlerin deneyim alanlarına ve bilgi paylaşım kültürüne yönelik destekleyici müdahalelerin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Türkçeye uyarlanan Örgütsel Öğrenme Ölçeği, elde edilen bulgular doğrultusunda yüksek düzeyde geçerlik ve güvenilirlik sergilemiştir. Ölçeğin faktör yapısı, özgün versiyonla büyük ölçüde örtüşmektedir. Jerez-Gómez ve çalışma arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen bu ölçme aracı, örgütsel öğrenme yetkinliğini dört alt boyutta ve toplam 16 maddeyle değerlendirmektedir. Bu çalışmada yürütülen açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri de söz konusu dört boyutlu yapıyı destekler nitelikte sonuçlar vermiştir. Elde edilen öğretmen verileri, maddelerin beklenen faktörler altında toplandığını ve örgütsel öğrenmeye ilişkin kavramların (yönetsel bağlılık, sistem perspektifi, açıklık ve deneyimsellik ile bilgi transferi ve entegrasyonu) Türkiye’deki öğretmen profili ve okul yapısı içerisinde de geçerliliğini koruduğunu ortaya koymakta, ölçekle büyük ölçüde benzerlik göstermekte; sadece bazı maddelerde küçük düzeyli sapmalar bulunsa da genel yapı korunmaktadır. Bu durum, ölçeğin kavramsal eşdeğerliğinin sağlandığını ve öğretmen örnekleminde örgütsel öğrenme olgusunun benzer şekilde tanımlanabildiğini göstermektedir.

Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeylerde olması, önerilen modelin veriyle yüksek ölçüde örtüştüğünü teyit etmektedir. Bu doğrultuda, ölçeğin yapı geçerliğinin güçlü olduğu söylenebilir. Ölçeğin güvenilirlik analizleri de benzer şekilde olumlu sonuçlar vermiştir. Cronbach Alfa katsayıları, hem genel ölçek düzeyinde hem de her bir alt boyutta .70’in üzerinde yer almakta olup, bu değerler iç tutarlılığın yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir (Nunnally, 1978). Ölçeğin genel güvenilirlik katsayısının

.90'a yakın olması, öğelerin aynı kavramı güvenilir biçimde ölçtüğünü ve öğretmenlerin verdikleri yanıtların tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Jerez-Gómez ve arkadaşlarının (2005) yazdığı orijinal güvenilirlik değerleriyle de uyumludur ve ölçeğin kültürler arası geçerliliğine işaret etmektedir.

Ölçekten elde edilen ortalama puanlar, öğretmenlerin okullarını genel olarak “öğrenen örgüt” özellikleri taşıyan yapılar olarak algıladığını göstermektedir. Özellikle bilgi paylaşımı ve entegrasyon boyutlarında elde edilen yüksek puanlar, öğretmenler arasında kurumsallaşmış bir iş birliği ve deneyim aktarımı kültürünün mevcut olduğunu düşündürmektedir. Yönetsel destek, ortak vizyon ve sürekli gelişim gibi unsurların da olumlu algılanması, okul liderlerinin öğrenmeye açık bir ortam oluşturma konusundaki katkısını vurgulamaktadır. Ancak bazı boyutlarda, özellikle yeniliklere açıklık ve deneysellik alanında, diğer alt boyutlara kıyasla daha düşük ortalamalar dikkat çekmektedir. Bu durum, öğretmenlerin yeni uygulamaları denemede çeşitli çekincelere sahip olabileceğini göstermektedir. Türkiye'deki merkezi eğitim politikaları, sınav odaklılık ve bürokratik sınırlamalar gibi yapısal faktörler, bu tür yenilikçilik davranışlarını sınırlandırabilir. Dolayısıyla, öğrenen örgüt niteliğinin güçlendirilmesi için okullarda yeniliğe açıklığı ve hatalardan öğrenmeyi teşvik eden bir iklimin daha da pekiştirilmesi gerekmektedir.

Araştırmada ayrıca, öğretmenlerin örgütsel öğrenme düzeyine ilişkin algılarının demografik değişkenler (cinsiyet, kıdem, eğitim düzeyi, görev yaptığı okul türü) bağlamında farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir.

Bu değişkenler arasında öğretmenlerin örgütsel öğrenme algılarına ilişkin olarak okullarda görev yaptıkları kademeler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Özellikle ilkökul öğretmenlerinin örgütsel öğrenme algı düzeyi, hem ortaokul hem de lise öğretmenlerinden anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgu, literatürde benzer sonuçlarla desteklenmektedir; örneğin Demirbaş ve Bostancı (2020) çalışmasında da ilkökul öğretmenlerinin okullarda örgütsel öğrenmeye yönelik algı düzeylerinin ortaokul öğretmenlerine kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumun olası nedenlerinden biri, ilkökullardaki yönetim ve paylaşım süreçlerinin daha sıkı işleyişi ve okul topluluğunun daha küçük olmasına rağmen iş birliğine açık yapısı olabilir. Yine Demirbaş ve Bostancı'nın bulgularına göre ilkökul öğretmenleri örgütsel öğrenmeyi hem sürekli öğrenme hem de şeffaflık açısından diğer kademelere göre daha yoğun algılamışlardır. Bu sonuç, örgütsel öğrenme süreçlerinin ilkökullarda yaşça küçük bireylerin öğrenmesini destekleyecek bir iletişim ortamı yaratmasıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan ortaokul ve lise öğretmenleri arasında bu çalışmada belirgin farklar bulunmamış olması, örgütsel öğrenme algısının okul kademeleri arasındaki farklılaşmanın özellikle temel eğitimde öne çıktığını göstermektedir. Öğretmenlerin örgütsel öğrenme algısının çalışma ortamına ilişkin tutumlarını analiz eden uluslararası çalışmalarda da genellikle benzer düzeyler bildirilmiş, okul türü ve eğitim politikalarının da bu algılarda önemli rol oynadığı vurgulanmıştır.

Araştırmada cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark görülmemiştir. Bu sonuç, literatürde pek çok çalışmada rapor edilen eğilimle uyumludur; örneğin Recepoğlu (2013) ilkökul öğretmenleri örnekleminde cinsiyete göre örgütsel öğrenme algılarında anlamlı bir farklılık saptamamıştır. Benzer şekilde, Neslin ve ark. (2022) ortaöğretim düzeyindeki öğretmenleri inceleyen çalışmalarında hem cinsiyet hem de kıdem değişkenlerinin örgütsel öğrenme algısı üzerinde etkili olmadığını belirtmiştir. Yalnızca Zengin ve Gündüz (2018) ortaokul öğretmenleri örnekleminde, örgütsel öğrenme boyutlarından güçlendirilmiş çalışanlar puanlarında kadınların erkeklere göre daha yüksek algı sergiledikleri bulunmuştur; ancak bu farklılık genel örgütsel öğrenme algısını etkilememiştir.

Araştırmada öğretmenlerin mesleki kıdem (tecrübe yılı) bakımından da örgütsel öğrenme algılarında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Bu bulgu, benzer şekilde Gürler (2020), Çakır (2019), Yetim (2015) ve Ömür (2014) tarafından yürütülen çalışmalarda, öğretmenlerin Örgütsel Öğrenme Ölçeği'ne ilişkin algılarının mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Öte yandan, Çandır'ın (2010) çalışmasında ise öğretmenlerin kıdem süresi arttıkça örgütsel öğrenmeye ilişkin algı düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, deneyim süresinin örgütsel öğrenme algısını tek başına etkileyebileceği; bunun yerine örgütsel öğrenmenin okul iklimi, liderlik uygulamaları ya da eğitim politikaları gibi faktörlerden daha çok etkilendiği söylenebilir.

Öğretmenlerin eğitim düzeyi (lisans ve lisansüstü) açısından da mevcut çalışmada farklılaşma görülmemiştir. Literatürde eğitim düzeyine dair benzer sonuçlar mevcuttur. Gürler (2020), Yetim (2015) ve Ömür'ün (2014) çalışmalarında, öğretmenlerin Örgütsel Öğrenme Ölçeği'ne (ÖÖÖ) ilişkin algılarının öğrenim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, öğretmenlerin örgütsel öğrenme algılarının kendi öğrenim düzeylerinden ziyade çalışma koşulları ve mesleki deneyimle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Bu bağlamda, örgütsel öğrenmenin sadece bireysel demografik özelliklere değil; okulun genel iklimine, liderlik anlayışına ve kurumsal yapısına bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. Nitekim, genç öğretmenlerin dinamizmi ile deneyimli öğretmenlerin kurumsal hafızasının bir araya getirilmesi, öğrenme süreçlerinin zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde, yüksek lisans düzeyinde eğitim almış öğretmenlerin meslektaşlarıyla bilgi paylaşabileceği platformlar oluşturarak, öğrenme kapasitesi okul çapında genişletilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkçeye uyarlanan Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin hem geçerli hem de güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur. Öğretmenlerin örgütsel öğrenmeye dair algılarının genel olarak olumlu olması, Türkiye'deki okullarda öğrenen örgüt kültürünün belirli ölçüde yerleştiğini göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle yenilikçilik ve risk alma konularında tespit edilen görece zayıflıklar, okul liderliğinin ve eğitim politikalarının bu alanlarda daha fazla destekleyici uygulamalar geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, okulların öğrenen organizasyonlara dönüşümünde öğretmenlerin algı ve deneyimlerinin temel belirleyicilerden biri olduğunu ortaya koymakta ve bu doğrultuda eğitim liderlerine somut politika önerileri sunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu makalenin araştırma, yazım ve/veya yayın süreciyle ilgili herhangi bir çıkar çatışmam bulunmamaktadır.

Mali Destek

Bu çalışmanın araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir kurum ya da kuruluştan mali destek almadım.

Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik dışı herhangi bir durum bulunmamaktadır. Araştırma ve yayın süreçlerinde ilgili etik kurallara titizlikle uyulmuştur.

Yazar Katkı Oranı

Bu çalışma, tek yazar tarafından yürütülmüş ve tüm aşamaları yazar tarafından tamamlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Necmettin Erbakan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 21435 başvuru sayılı 18/10/2024 tarih ve 2024-788 karar numarası ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Argote, L. (2011). *Organizational learning: Creating, retaining and transferring knowledge*. Springer.
- Argyris, C., & Schön, D. A. (1978). *Organizational learning: A theory of action perspective*. Addison-Wesley.
- Avidov-Ungar, O., & Konkes Ben Zion, R. (2019). The characteristics and perceptions of teachers engaged in leading professional communities. *Teacher Development*, 23(3), 325–344. <https://doi.org/10.1080/13664530.2019.1607772>
- Brislin, R. W. (1973). *Translation: Applications and research*. Gardner Press.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (28. baskı). Pegem Akademi.
- Collinson, V., & Cook, T. (2007). *Organizational learning: Improving learning, teaching, and leading in school systems*. Sage Publications, Inc.
- Çandır, R. (2010). Lise öğretmenlerinin örgütsel öğrenme düzeylerine ilişkin algıları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Denizli
- Demirbaş, F., & Bostancı, A. (2020). Okulların Örgütsel Öğrenmeleri İle Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1426-1439. <https://doi.org/10.33206/mjss.746835>
- Gürler, E. (2020). *Okulların örgütsel öğrenmeleri ile öğretmenlerin motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hairon, S., Goh, J. W. P., & Chua, C. S. K. (2015). Teacher leadership enactment in professional learning community contexts: Towards a better understanding of the phenomenon. *School Leadership & Management*, 35(2), 163–182. <https://doi.org/10.1080/13632434.2014.992776>
- Heggstad, E. D., Morrison, M., Reeve, C. L., & McCloy, R. A. (2019). Translations and adaptations in scale development. In C. D. Lance & R. J. Vandenberg (Eds.), *More statistical and methodological myths and urban legends* (pp. 71–95). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429507457-5>
- Higgins, M., Ishimaru, A., Holcombe, R., & Fowler, A. (2012). Examining organizational learning in schools: The role of psychological safety, experimentation, and leadership that reinforces learning. *Journal of Educational Change*, 13(1), 67–94. <https://doi.org/10.1007/s10833-011-9167-9>
- Jerez-Gómez, P., Céspedes-Lorente, J., & Valle-Cabrera, R. (2005). Organizational learning capability: A proposal of measurement. *Journal of Business Research*, 58(6), 715–725. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2003.11.002>
- Khan, S. Z., Anwar, S., & Shahzad, I. A. (2021). Assessing organizational learning capability among teachers: A cross-sectional study in public schools. *International Journal of Educational Management*, 35(2), 393–407. <https://doi.org/10.1108/IJEM-06-2020-0286>
- Kools, M., & Stoll, L. (2016). *What makes a school a learning organisation?* (Education Working Paper No. 137). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5jlwm62b3bvh-en>
- Leithwood, K., & Louis, K. S. (2006). Organizational learning in schools: An introduction. In K. Leithwood & K. S. Louis (Eds.), *Organizational learning in schools* (pp. 1–14). Routledge.
- Levitt, B., & March, J. G. (1988). Organizational learning. *Annual Review of Sociology*, 14(1), 319–340. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.14.080188.001535>
- Lin, W., Lee, M., & Riordan, G. (2018). The role of teacher leadership in professional learning community (PLC) in International Baccalaureate (IB) schools: A Social Network Approach. *Peabody Journal of Education*, 93(5), 534–550. <https://doi.org/10.1080/0161956X.2018.1515833>
- Louis, K. S., & Lee, M. (2016). Teachers' capacity for organizational learning: The effects of school culture and context. *School Effectiveness and School Improvement*, 27(4), 534–556. <https://doi.org/10.1080/09243453.2016.1189437>
- Louis, K. S., & Murphy, J. (2017). Trust, caring and organizational learning: The leader's role. *Journal of Educational Administration*, 55(1), 103–126. <https://doi.org/10.1108/JEA-07-2016-0077>
- Nunnally, J. C. (1978). An overview of psychological measurement. *Clinical diagnosis of mental disorders: A handbook*, 97-146.
- Ömür, Y. E. (2014). *Lise yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri ile okullardaki örgütsel öğrenme mekanizmalarına yönelik öğretmen görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Öztürk, M. A., Doğan, N., & Yılmaz, M. (2015). Ölçek uyarlama sürecinde dikkat edilmesi gerekenler: Bir derleme çalışması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 6(1), 63–75. <https://doi.org/10.21031/epod.43747>
- Qian, H., Walker, A., & Yang, X. (2017). Building and leading a learning culture among teachers: A case study of a Shanghai primary school. *Educational Management Administration & Leadership*, 45(1), 101–122. <https://doi.org/10.1177/1741143215623785>
- Rashid, R. A., & Mansor, M. (2018). The influence of organizational learning on teacher leadership. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(4), 694–709. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i4/4236>
- Recepoglu, E. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam doyumları ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel*, (1), 311–326.
- Rojas, J., Torres, A., & Vásquez, M. (2022). Organizational learning and teacher performance: Evidence from public education in Peru. *Teaching and Teacher Education*, 117, 103798. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103798>
- Ryu, J., Walls, J., & Louis, K. S. (2022). Caring school leadership, school context and organizational learning: Implications for developing professional capital. *Journal of Professional Capital and Community*, 7(3), 209–227. <https://doi.org/10.1108/JPC-07-2021-0039>
- Sadegh Sharifirad, M. (2011). The dimensions of learning organization questionnaire (DLOQ): A cross-cultural validation in an Iranian context. *International Journal of Manpower*, 32(5/6), 661–676. <https://doi.org/10.1108/01437721111158251>
- Schechter, C. (2008). Organizational learning mechanisms: Its meaning, measure, and implications for school improvement. *Educational Administration Quarterly*, 44(2), 155–186. <https://doi.org/10.1177/0013161X07312189>
- Schechter, C., Qadach, M., & Da'as, R. (2022). Organizational learning mechanisms for learning schools. *The Learning Organization*, 29(2), 85–99. <https://doi.org/10.1108/TLO-10-2018-0169>
- Senge, P. M. (2006). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. Doubleday.
- Silins, H., & Mulford, B. (2002). Leadership and school results. *Leadership and Policy in Schools*, 1(1), 1–20. <https://doi.org/10.1076/lpos.1.1.1.8182>
- Silins, H., & Mulford, B. (2002). Schools as learning organisations: The case for system, teacher and student learning. *Journal of Educational Administration*, 40(5), 425–446. <https://doi.org/10.1108/09578230210440285>
- Stoll, L., Bolam, R., McMahon, A., Wallace, M., & Thomas, S. (2006). Professional Learning Communities: A review of the literature. *Journal of Educational Change*, 7(4), 221–258. <https://doi.org/10.1007/s10833-006-0001-8>
- Yetim, E. (2015). *İlköğretim okullarında örgütsel öğrenme mekanizmalarının kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Zengin, T., & Gündüz, H. B. (2018). Ortaokul öğretmenlerine göre öğrenen örgüt algısı. *Yıldız Journal of Educational Research*, 3(1), 62–76.

EK 1. Örgütsel Öğrenme Ölçeği Uyarlanmış Şekli

Yönetim Bağlılığı	
1	Yöneticiler, önemli karar alma süreçlerine sık sık personeli de dâhil ederler.
2	Personele verilecek eğitim, yatırımdan öte bir masraf olarak görülür.
3	Kurumun yönetimi, değişen çevresel şartlara uyum sağlamak amacıyla değişiklik yapmayı olumlu karşılar.
4	Çalışanların öğrenme yeteneği bu kurumda kilit bir faktör olarak görülmektedir.
5	Bu kurumda işe yarayan yenilikçi fikirler ödüllendirilir.
Sistemin Genel Yaklaşımı	
6	Tüm personel, bu kurumun hedeflerine dair genel bilgiye sahiptir.
7	Bu kurumu oluşturan tüm birimler genel hedeflere ulaşmaya nasıl katkıda bulunduklarının farkındadır.
8	Bu kurumu oluşturan tüm birimler birbirine bağlıdır ve koordineli bir şekilde çalışır.
Deneyimlemeye Açıklık	
9	Bu kurum, iş süreçlerini iyileştirmek amacıyla yeni deneyimleri teşvik eder.
10	Bu kurum, benzer diğer kurumların çalışmalarından faydalı ve ilginç bulduğu uygulamaları kuruma aktarır.
11	Dış kaynaklardan sağlanan deneyim ve fikirler, bu kurumun öğrenmesi ve gelişmesi için yararlı bir kaynak olarak değerlendirilir.
12	Bu kurumun kültürünün bir parçası olarak, çalışanlar görevlerin yerine getirilmesi için mevcut işleyiş hakkında fikirlerini ifade edebilir ve önerilerde bulunabilir.
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	
13	Bu kurumda hata ve başarısızlıklar tüm kademelerde analiz edilir ve değerlendirilir.
14	Çalışanlar, faydalı olabilecek yeni fikirler, programlar ve faaliyetler hakkında birbirleriyle konuşma fırsatına sahiptir.
15	Bu kurumda ekip çalışması yaygın bir çalışma yöntemi değildir.
16	Bu kurum, kurum çalışanları değişse bile geçmişte öğrenilen bilgilerin geçerliliğini koruyacak gelenekler, dokümanlar, dosyalar, kılavuzlar gibi araçlara sahiptir.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to adapt the “Organizational Learning Capability Scale,” developed by Jerez-Gómez, Céspedes-Lorente, and Valle-Cabrera (2005), into Turkish and to examine the psychometric properties of the scale. Globalization, technological transformation, and changes in educational policies have made it imperative for schools to become not merely structures that transmit knowledge but also organizations that learn and develop internally. In this context, the concept of organizational learning refers to a multi-layered process extending from teachers’ individual development to the institutional capacity of the school. Learning organizations go beyond acquiring information to share, evaluate, and internalize this information, thereby transforming their behaviors. In educational institutions, the need for reliable measurement tools to effectively manage these processes is steadily increasing. In particular, determining teachers’ perceptions of organizational learning can directly contribute both to managerial decision-making processes and to school development policies.

In this study, Brislin’s (1973) back-translation method was used as the basis for adapting the aforementioned measurement instrument into Turkish. In the first stage, the scale was translated from English into Turkish by two independent language experts; subsequently, it was translated back into English by a different expert team and compared with the original form to ensure semantic consistency. Based on expert feedback, revisions were made to ensure linguistic and content validity, and the scale was adapted into Turkish while remaining faithful to its original form. The scale consists of four subdimensions—“Management Commitment,” “Systems Perspective,” “Openness to Experimentation,” and “Knowledge Transfer and Integration”—and comprises a total of 16 items.

The study sample consisted of 508 teachers working in various provinces of Turkey. Participants showed diversity in demographic variables such as age, gender, years of experience, field of specialization, and school level. During the data collection process, informed consent was obtained from participants on a voluntary basis, and the study was conducted in line with the ethics approval obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Necmettin Erbakan University (Decision No: 2024/788, dated 18.10.2024). The data were analyzed using descriptive statistics and multivariate analysis techniques. Initially, Exploratory Factor Analysis (EFA) was performed to examine the factor structure of the scale; subsequently, Confirmatory Factor Analysis (CFA) was used to test the construct validity of the model. To determine the internal consistency level, Cronbach’s Alpha reliability coefficients were calculated. In addition, independent samples t-tests and one-way ANOVA were conducted to identify differences in teachers’ levels of organizational learning perceptions based on demographic variables. All analyses were performed using R software and relevant packages (psych, lavaan, car, gstatsplot).

According to the EFA results, the four-factor structure of the scale was retained in the Turkish sample, and each item was found to load significantly and strongly onto its relevant factor. The factor loadings ranged between .547 and .949, all of which were above the acceptable threshold of .40. CFA findings further demonstrated that the scale functioned in alignment with its theoretical structure. The obtained goodness-of-fit indices ($\chi^2/df = 3.40$; CFI = 0.960; TLI = 0.951; RMSEA = 0.069; SRMR = 0.060; GFI = 0.944; AGFI = 0.932) indicated that the model demonstrated a good level of fit. These findings show that the items included in the scale are both conceptually and structurally consistent and that the scale provides a valid measurement tool.

Reliability analyses revealed that the overall Cronbach’s Alpha value of the scale was calculated as .895. The reliability coefficients for the subdimensions were as follows: Management Commitment (.813), Systems Perspective (.886), Openness to Experimentation (.930), and Knowledge Transfer and Integration (.964). These results demonstrate that the scale possesses high internal consistency both overall and within its subdimensions. Furthermore, no item was found to negatively affect the reliability of the scale. All items were retained, and fidelity to the original structure was preserved.

In the analyses related to demographic variables, no significant difference was identified based on gender. The organizational learning perceptions of male and female teachers were at similar levels. However,

significant differences were observed in relation to the school level variable. Primary school teachers demonstrated higher levels of organizational learning perceptions, particularly in the subdimensions of “Systems Perspective,” “Openness to Experimentation,” and “Knowledge Transfer and Integration,” compared to middle and high school teachers. This situation may be explained by the presence of stronger institutional communication, collaboration, and more flexible pedagogical structures at the primary school level. Similarly, analysis by years of experience revealed significant differences in the “Systems Perspective” subdimension. Teachers with 1–5 years of professional experience were found to have higher perceptions in this dimension. This finding suggests that novice teachers perceive institutional structures as more systematic and organized, whereas more experienced teachers develop a more critical approach over time. Regarding educational attainment, significant differences were identified only in the “Knowledge Transfer and Integration” subdimension, where bachelor’s degree holders scored higher than those with master’s or doctoral degrees.

The research findings indicate that the Turkish adaptation of the Organizational Learning Scale is both a valid and reliable instrument. The scale is capable of measuring teachers’ perceptions of organizational learning in a multidimensional manner and provides an academic tool that can be utilized in school-based development studies. Additionally, it was found that the school level where teachers work, their professional seniority, and their educational background are among the variables influencing organizational learning perceptions. This finding suggests that not only individual factors but also structural and cultural factors play a determining role in schools acquiring the qualities of learning organizations. The higher organizational learning perceptions among primary school teachers suggest that management, teamwork, and pedagogical approaches at this level are more supportive of learning.

In conclusion, this study enables a more systematic and measurable examination of the concept of organizational learning in the context of Turkey and provides a valid and reliable scale for use in educational research. Future studies are recommended to test this scale among administrators, in different types of schools, and in regions with various socioeconomic characteristics. Additionally, conducting mixed-method research supported by qualitative data may offer deeper insights into the phenomenon of organizational learning, thereby making significant contributions to both the literature and practice.

PROFESYONEL AŞÇILIK OKULU MEZUNLARININ SEKTÖRDEKİ BAŞARILARI VE SEKTÖR PROFESYONELLERİNİN MEZUNLARA BAKIŞ AÇISI

ASSESSING THE PROFESSIONAL SUCCESS OF GRADUATES FROM PRIVATE CULINARY INSTITUTIONS: INSIGHTS FROM INDUSTRY EXPERTS

Kemal Enes

Tarsus Üniversitesi,

MYO, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü

kemalenes@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3488-314X

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

16.07.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Özel Aşçılık
Okulları,
Aşçılık Eğitimi,
Mezun Başarısı,
Sektörel uyum.

Keywords

Private Culinary
Schools,
Culinary Education,
Success of The
Culinary School
Alumni,
Sectoral
Compliance.

Özel aşçılık kurumları, mezunların yiyecek-içecek sektörüne hazırlanmasında önemli rol oynamaktadır; ancak kurumların uzun vadeli başarıları ve sektör algıları yeterince incelenmemektedir. Bu çalışma uzun dönemde sektörde kalıcılığa dair ilk çalışmalardan biri olarak görülmektedir. Amacı, özel aşçılık okulları mezunlarının mesleki başarılarını değerlendirmek ve sektör uzmanlarından performans içgörülerini toplamaktır. Çalışmada geliştirilen ölçüm aracı akademisyenler ve sektör profesyonelleri tarafından içerik geçerliliği Yöntemi (CVR) ile onaylanmıştır. Bu ölçek kullanılarak lüks otel ve restoran şefleri ve mutfak koordinatörleri ile görüşmeler yapılmıştır. Kod bulutları, ikili durum analizleri ve frekans tablolarıyla desteklenen kodlar oluşturmak için yorumlayıcı içerik analizi kullanılmıştır. Güvenilirlik, ikili kodlama ve Cohen'in Kappa analizleri ile sağlanmıştır. Bulgular mezunların mutfak görevlerini yerine getirmede yetkin olmalarına rağmen kontrol mekanizmalarının gerekliliğini göstermektedir. Mezunlar eğitim için yüksek motivasyon göstermekte, ancak kariyer değişikliği yaşayanlar hassas durumdadır. Mezunlar malzeme tasarrufu ve enerji yönetiminde zorluk yaşamaktadır. Mesleğe uzun vadeli bağlılık zorluk teşkil etmekte, birçok mezun zorlu çalışma koşulları nedeniyle sektörden ayrılmaktadır. Eğitim sırasında oluşan yanlış beklentiler, sektörde tutunmalarında sorunlara yol açmaktadır. Özel aşçılık okulları temel becerileri öğretmede başarılı olmakla birlikte, sektör taleplerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Müfredat güncellemeleri ve sektör gerçeklerine vurgu yapılması için güçlü mezun takip sistemleri önerilmektedir.

Private culinary institutions play an important role in preparing graduates for the food and beverage industry; however, their long-term success and perceptions of this industry have not been sufficiently studied. This is one of the first studies on long-term retention in this sector. Its aim is to assess the professional success of graduates of private culinary schools and gather performance insights from industry experts. The measurement tool developed in this study was validated by academic and industry professionals using Content validity Ratio (CVR). Interviews were conducted with luxury hotels, restaurant chefs, and kitchen coordinators using this scale. Interpretive content analysis was used to generate code supported by code clouds, binary case analyses, and frequency tables. Reliability was ensured using pairwise coding and Cohen's kappa analysis. The findings show that although graduates are competent in performing kitchen tasks, control mechanisms are required. Graduates show high motivation for training, but are vulnerable to career changes. Graduates face challenges in material conservation and energy management. Long-term commitment to the profession is a challenge, with many graduates leaving the sector because of difficult working conditions. False expectations during training can lead to retention problems. While private culinary schools are successful in teaching basic skills, they fall short of meeting industrial demands. Strong graduate tracking systems are recommended to update curricula and emphasize industry realities.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622482>

Atıf/Cite as: Enes, K. (2025). Profesyonel aşçılık okulu mezunlarının sektörteki başarıları ve sektör profesyonellerinin mezunlara bakış açısı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1689-1706.

Giriş

Aşçılık mesleği, televizyon programlarının etkisi, istihdam olanaklarının artışı ve görece yüksek maaş imkânları nedeniyle son yıllarda popülerliği hızla artan mesleklerden biridir (Çemrek & Yılmaz, 2019; Yaman & Bulduk, 2019). Bu durum, birçok üniversite öğrencisinin bu mesleği tercih etmesine neden olmaktadır (Kurnaz, 2019). Özellikle Masterchef ve Arda'nın Mutfağı gibi yemek programları, bu popülaritenin artışında önemli bir rol oynamaktadır. Aşçılık hem büyük şehirlerde hem de turistik bölgelerde sıkça talep gören meslek grupları arasında yer almaktadır. Türkiye İş Kurumu'nun 2023 yılı verilerine göre, aşçı ve aşçı yardımcısı pozisyonları, toplamda 25.110 kişi ile en fazla talep gören ilk on meslek arasında yer almaktadır (İŞKUR, 2024).

Aşçılık mesleği, 19. yüzyılda Auguste Escoffier'in "Classic Brigade" sistemini geliştirmesiyle küresel ölçekte hızla ticarileşmiştir. Bu süreçte, birçok aşçılık okulu kurulmuş ve mesleki eğitim yaygınlaşmıştır. Örneğin, 1879 yılında kurulan The Boston Cooking School, 1899'da açılan Ritz Escoffier School of French Gastronomy (Labensky et al., 2015) ve günümüzde halen aktif olan Le Cordon Bleu (Le Cordon Blue, 2024) bu gelişmelerin önemli örneklerindendir. Türkiye'de ise 2004 yılında kurulan Mutfak Sanatları Akademisi, 2011'de kurulan Chef's Table (Chef's Table, 2024a) ve 2012 yılında faaliyete geçen Le Cordon Bleu İstanbul (Le Cordon Bleu İstanbul, 2024) bu alandaki öncü kurumlardandır.

Türkiye'de aşçılık eğitimi, çeşitli kurumlar tarafından sunulmaktadır. Eğitim süreleri, kurumların özellikleri ve altyapılarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Üniversitelerde meslek yüksekokullarında iki yıl, fakülte ve yüksekokullarda ise dört yıl sürmektedir. Meslek liselerinin aşçılık programları da dört yıl devam etmektedir. Bu eğitimler, yalnızca okul çağındaki bireylere yöneliktir. Bununla birlikte, Millî Eğitim Bakanlığı onaylı kurslar, 36 saat teorik ve 79 saat uygulamalı olmak üzere toplam 115 saatlik eğitimlerle aşçılık kursu sunmaktadır (MEB, 2024). Ancak, belediye destekli olmaları nedeniyle staj ve eğitim olanaklarının sınırlı olması gibi eksiklikleri bulunmaktadır. Özel aşçılık okulları ise sekiz aylık, nispeten daha kısa ve yoğun bir eğitim sunmakta ve iyi yerlerde çalışma imkânları tanımaktadır. Öğrenciler, sektörde tanınmış işletmelerde işbaşı eğitimlerini tamamlamakta ve birçok okul mezunlarına iş garantisi sağlanmaktadır. Bunun sonucunda, aşçılık okulları hızla büyümekte ve talep görmektedir. Bu sebeple araştırmada özel aşçılık okullarına odaklanılmıştır.

Ayrıca aşçılık sektörünün hızla büyümesi, nitelikli iş gücüne olan talebi artırmakta ve bu ihtiyacın en kısa sürede karşılanmasını gerektirmektedir. Özel aşçılık okulları, hem bu ihtiyacı karşılama amaçları hem de dinamik yapıları ve sektörü oluşturan restoranlar ile otellerle kurdukları güçlü iş birlikleri sayesinde mezunlarının istihdam edilmesinde önemli avantajlar sağlamaktadır (Bucak & Yiğit, 2019). Bu okullardan mezun olan aşçı adayları, geniş iş bağlantıları ve sektördeki iş anlaşmaları sayesinde kolaylıkla çalışma imkânı bulabilmektedir.

Yapılan gözlemler ve görüşülen şeflerin birçoğu, özel aşçılık okulu mezunlarının sektörde kısa süreli deneyim yaşadıkları sonra büyük ölçüde işi bırakma eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Ayrıca, Duman ve Özkaya (2025) tarafından yapılan çalışma, aşçılık okulu mezunlarından her iki kişiden birinin sektöre devam etmediğini göstermektedir. Aşçılık eğitimi, yapılandırmacılık (Constructivism) kapsamında, ezber temelli olmayan ve deneyimsel bir öğrenme süreci içinde gerçekleşen bir eğitimidir (O'neil, 2015). Bu süreç, eğitim sonunda yaşadıkları deneyimlerle sürmektedir (Nsonwu, vd. 2020). Çalışmanın deseni kurgulanırken bu teori kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca, her yıl çok sayıda mezun veren özel aşçılık okullarının sektöre kazandırdığı bireylerin uzun vadede sektörde kalamaması, bu eğitim modelinin etkinliğini sorgulamaktadır. Bu kapsamda araştırma da "özel aşçılık okulu mezunlarının sektördeki durumları nasıldır" sorusu ile "sektör profesyonellerinin özel aşçılık okulu mezunlarına bakış açısı nasıldır" sorularının cevapları aranmaktadır. Literatür taramaları, bu konuda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın, sektördeki özel aşçılık okulu mezunlarının eğitim ve istihdam sürelerine ilişkin bulgularıyla literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, literatürdeki söz konusu eksikliğe odaklanmakta ve aşçılık okulu mezunlarının sektördeki durumlarının belirlenmesini amaçlamaktadır. Yapılan araştırma, sektörde yer alan ve 5 yıldızlı otel ile fine-dining restoran aşçıbaşları, yöneticileri ve aşçılık okulu sahiplerinin görüşlerini içermektedir.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye'de aşçılık ile ilgili birçok farklı kurum tarafından eğitim verilmektedir. Aşçılık eğitimleri kurumların özellikleri, amaçları, hedef kitleleri ve sahip oldukları altyapılar ile doğru orantılı olarak farklı sürelerde

gerçekleştirilmektedir. Üniversiteler kapsamında verilen eğitim meslek yüksekokullarında iki yıl, Fakülte ve Yüksekokullarda ise dört yıl sürmektedir (ÖSYM, 2024). Meslek liselerinin aşçılık programlarında iki yıl ve genellikle yaz dönemleri 60 ile 90 gün arasında değişen staj süreleri bulunmaktadır. Fakültelerde ise sekiz dönem eğitim ya da yedi dönem eğitim ile bir dönem işbaşı eğitimi ile yaz dönemlerinde 75 günlük 2 staj dönemi ile 60 günlük tek staj dönemi arasında farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu durum bölümlerin bağlı oldukları fakülteler, bulundukları konum ve verdikleri eğitim ile ilişkili olarak değişkenlik göstermektedir (YÖK, 2024). Milli Eğitim Bakanlığı onaylı kurslar ise 36 teorik 79 uygulama toplamda 115 saat olarak planlanmaktadır (MEB, 2024). Belediyelerin açtığı aşçılık kursları ise Millî Eğitim Bakanlığının programına uymak zorunda olduğundan en az bu süreleri kurslarında sağlamak zorundadırlar.

Özel aşçılık okullarında ise genellikle sekiz ay süren bir eğitim programı uygulanmaktadır. Bu süreç, dört ay teorik ve uygulamalı mutfak eğitimi ile dört ay işbaşı eğitimini içermektedir (Chef's Table, 2024b; MSA, 2024). Özel aşçılık okullarının eğitim müfredatları, Escoffier tarafından tanımlanan ve "klasik brigade" olarak da bilinen profesyonel mutfak yapısına dayanmaktadır. Programda, temel soslar, bağlayıcılar, proteinler, çorbalar, yumurtalar, sandviçler, salatalar, temel pişirme yöntemleri, kırmızı etler, beyaz etler, av hayvanları, deniz ürünleri, mutfak ekipmanlarının kullanımı, pişirme yöntemlerinin kombinasyonu, sebzeler ve makarna hamurları gibi konular ele alınmaktadır (MSA, 2014). Dört aylık teorik ve uygulamalı eğitimin ardından öğrenciler, okulların sektörde tanınmış işletmelerle yaptığı anlaşmalar doğrultusunda dört aylık işbaşı eğitimlerini tamamlamaktadır. Bu süreçte, kursiyerler gerçek mutfak ortamında deneyim kazanarak sektöre hazırlanmaktadır. Ayrıca birçok aşçılık okulu, işbaşı eğitim verilen işletmelerde kursiyerlerine iş garantisi sunarak mezunların istihdam olanaklarını artırmaktadır.

Literatür

Aşçılık eğitimi ile ilgili birçok çalışma olmasına rağmen aşçılık okulu mezunlarının sektör içerisindeki durumları ile ilgili çok fazla çalışmaya rastlanılmamaktadır. Aşçılık eğitimi veren profesyonel okulların etkileri ile ilgili yapılmış ilk çalışmalardan biri Bucak ve Yiğit, (2019) tarafından yapılan çalışmadır. Çalışmanın Mutfak Sanatları Akademisini tanıtan, vizyon ve misyonundan bahseden bir çalışma olarak tanımlanabilir.

Çalışmada profesyonel mutfak okullarının staj ve eğitim imkânlarının iyi düzeyde olduğundan ve okul mezunlarının sektörde kolay işe başlayabildiğinden bahsedilmektedir. Fakat bu çalışmadaki mezunların durumları incelendiğinde, işteki başarıları ve kalım sürelerinden bahsedilmemektedir.

Çalışmada profesyonel mutfak okullarının staj ve eğitim imkânlarının iyi düzeyde olduğundan ve okul mezunlarının sektörde kolay işe başlayabildiğinden bahsedilmektedir. Fakat bu çalışmadaki mezunların durumları incelendiğinde, işteki başarıları ve kalım sürelerinden bahsedilmemektedir. Diğer taraftan sektörün eğitilmiş aşçılara olan durumlarına bakan ve Aslan ve Pekerşen, (2019) tarafından yapılan çalışmada İstanbul'da bulunan otellerin eğitilmiş aşçılara olan bakış açısı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, eğitim almış aşçıların sektörde daha olumlu bir şekilde değerlendirildiği ve daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Ancak, eğitim almış aşçıların sektörde kalma durumlarının araştırılmadığı da görülmektedir. Knight, (2016) tarafından yapılan doktora tez çalışması da benzer bir şekilde sonuç vermektedir. Aşçılık programı öğrencilerinin diğer öğrencilere kıyasla sektörde daha başarılı oldukları ve aldıkları eğitimlerin onları sektör içerisindeki diğerleri ile kıyasladığında da daha başarılı olmalarını sağladıkları görülmektedir. Knight (2016) ile Bucak ve Yiğit (2019) çalışmalarında sektörel mevcut durumları ve sektörün eğitim alan aşçılara bakış açıları araştırılmasına rağmen sektörel performanslarına dair yeterli veri sunmamaktadır. Yapılan çalışma ile bu eksikliğin giderilmesi planlanmaktadır.

Caraher vd., (2010) tarafından yapılan çalışma ise konuya uluslararası boyutta daha geniş bir perspektifle bakmaktadır ve aşçılık eğitiminin okullarda verilmesini tartışmaktadır. Konu ile ilgili olarak sistematik literatür taraması ile yapılan çalışma sonucunda, 799 çalışma tanımlanmış ve 37 adet konu başlığı ile ilgili olarak kabul edilmiştir. Bu 37 adet makaleden de sadece dört tanesinin bu konuyu tartıştığı görülmektedir. Bu dört makale sonucunda hiçbir çalışmanın aşçılık okullarının uzun dönem başarılarını ve mezunların sektördeki durumlarını araştırmadığı görülmektedir. Ayrıca çalışmanın sonucunda hiçbir araştırmada aşçılık okullarında verilen aşçılık becerilerinin ölçülmediği ve sürdürülebilirliğinin araştırılmadığından bahsedilmektedir. Yine aynı çalışmaya göre aşçılık becerilerinin çok önemli olduğu görülmektedir. Çalışma 2010 yılında yapılması ve on yıldan daha öncesi bilgilerine sahip olması sebebi ile güncel olarak kabul edilememektedir. Ama yapılan literatür taramasının sonucunun benzer bir şekilde olması durumun stabil kaldığını göstermektedir. Bu durum yapılan çalışmanın önemini artırmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalar nicel veriler ile yapılmakta ve sektör profesyonellerinin bakış açılarından bahsetmemektedir. Bu çalışmada nitel

veriler kullanılmaktadır. Ayrıca (CVR) yöntemi kullanılarak ölçek geliştirilmekte ve gelecekte bu konu ile ilgili yapılacak olan çalışmalar için değerlendirme kriterleri ortaya koymaktadır.

Vaughan, (2017) tarafından yapılan çalışma ise aşçılık okullarına giden öğrencilerin motivasyonlarını araştırmaktadır. Bir yıl boyunca süren araştırmaya katılan katılımcıların %80'inin profesyonel bir şef olarak bir yerde çalışmak için aşçılık okullarına gittiğini ve büyük oranda medya araçlarından ve televizyon ünlülerinden etkilendiğini göstermektedir. Büyük bir kısmının ise beş yıl içinde bu işi bırakıp ünlü olma, sosyal medyayı kullanma ya da başka bir iş yapmayı düşündüğünü göstermektedir. Denk ve Koşan'ın (2023) çalışanlar üzerinde yaptığı çalışma da ise mutfakta çalışanların %80'inin yaptığı işten memnun olduğu görülmektedir.

Literatürde incelenen çalışmalar arasında, Duman ve Özkaya (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırma, mevcut çalışmaya en fazla benzerlik gösteren çalışmadır. Bu araştırma, özel aşçılık okullarında eğitim almış bireylerin istihdam durumunu etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Ankara'daki özel aşçılık okullarından mezun 310 katılımcı ile yapılan anket çalışmasında, mezunların mevcut durumu incelenmiştir. Bulgular, aşçılık eğitimi alan bireylerin yarısının meslekte devam etmediğini ve erkeklerin kadınlara kıyasla meslekte kalma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Katılımcıların aşçılık eğitimine başlama kararında mesleğe ilgi, aile ortamı, medyadaki popülerlik ve istihdam beklentisi etkili olmaktadır. Mesleğe ilgi duyanların sektörde kalma oranı daha yüksektir. Katılımcılar, eğitim kurumunun yeterliliğine düşük, öğretmenlerin yeterliliğine ise yüksek puan vermektedir. İyi bir şef olma hedefi en büyük motivasyon kaynağıdır. Düşük ücretler, olumsuz çalışma ortamı, zorlu fiziksel koşullar ve beklentilerin karşılanmaması mesleği bırakma nedenleri arasında yer almaktadır. Sonuçlar, okulların eğitim sistemlerini sektörün gerçeklerini yansıtacak şekilde düzenlemeleri ve adayların sektör koşulları hakkında bilinçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışma mevcut durumu sadece mezunlar açısından değerlendirmektedir. Bu yönü ile mevcut çalışmadan farklılaşmaktadır. Literatürde incelenen çalışmalarda görüldüğü gibi motivasyon aşçılık mesleğinin seçiminde ve sürdürülebilirliğinde büyük önem taşımaktadır. Benzer durumun aşçılık okulu mezunlarının işyeri performanslarında da etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmalarla birlikte, üniversitelerdeki Aşçılık ve Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümleri üzerine yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Her ne kadar bu araştırmalar doğrudan konuyla ilgili olmasa da aşçılık okulları ve üniversitelerde verilen aşçılık eğitiminin birbirinin alternatifi olarak tercih edilmesi ve iki grup arasında benzer durumların yaşanabileceği düşünülmektedir. Aşçılık eğitiminin yüksek maliyetli bir eğitim olması (Yaman & Bulduk, 2019) ve tüm devlet okullarında bunu karşılayabilecek bütçelerinin olmaması ve devlet üniversitelerinin daha uzun süre eğitim vermesi ve müfredatlarındaki bazı zorunlu dersler sebebi (Bişiren & Genç, 2023) ile verilen eğitimin niteliğinin farklı olmasına yol açmaktadır. Bu farklılığa rağmen Üniversitelerin Aşçılık ve Gastronomi ve Mutfak Sanatları mezunlarının profesyonel aşçılık okullarında olduğu gibi iş garantisi vermesi tercih edilmesini sağlamaktadır (Kurnaz, 2019). Ayrıca verilen eğitimlerde uygulama derslerinin çok önemli olduğu ve üniversiteler bünyesinde artırılması da gerekmektedir (Sormaz et al., 2020).

Yöntem

Çalışmada, mutfak yöneticileri ve aşçıbaşarın özel mutfak okulu mezunları hakkındaki düşüncelerini araştırmak için nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, araştırmacıların inançlarını, davranışlarını ve düşüncelerini anlamak, tanımlamak ve açıklamak amacıyla tercih edilmektedir (Creswell, 2020). Uzman görüşlerinin elde edilmesi ve analiz edilmesi sürecinde yorumlayıcı içerik analizi yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yöntem, kelimelerin yalnızca sözlük tanımlarına odaklanmak yerine, cümlelerin ve paragrafların anlamlarını bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, bu teknik, metinlerin kullanıldığı bağlam hakkında tekrarlanabilir ve geçerli sonuçların çıkarılmasına olanak tanıyan analitik bir yöntem olarak nitelendirilmektedir (Drisko & Maschi, 2016). Özellikle sektör profesyonellerinin bakış açılarının anlaşılmasının amaçlanması sebebiyle bu yöntem çalışmanın deseni ile uyum sağlamaktadır. Çalışmanın doğası gereği büyük örneklem yerine daha az sayıda uzman görüşlerine ulaşılabilmektedir. Nicel yaklaşımlar ve anket gibi araçlar ise daha geniş örneklemle yapılabilmektedir. Bundan dolayı yapılan çalışmada bu araçlar tercih edilmemiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda aşçılık okullarının mesleki yeterliliklerini ölçen doğrudan bir ölçeğe rastlanılamamıştır. Bu bağlamda öncelikle mutfak yöneticileri ve aşçıbaşar için Ko ve Lu, (2021) tarafından geliştirilen ve mutfak personelinin sürdürülebilirlik ve mesleki yeterliliği için kullanılan nicel ölçek temel alınarak açık uçlu sorular

hazırlanmıştır. Bu sorular bilgi, davranış ve beceri yeterliliğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda oluşturulan sorular şunlardır.

Özel aşçılık okulu mezunları;

1. Mutfaktaki kullanılan malzemelerin özelliklerini ve kullanım alanlarını biliyorlar mı?
2. Mutfaktaki kullanılan malzemelerin miktarlarını tahmin etmekteki yeterlilikleri nasıldır?
3. Mevsimsel malzemeleri tanıyıp, bunları kullanarak menü tasarlayabiliyor mu?
4. Malzemelerin ön işlenmeden önce tanıyıp buna göre işleyip, sonrasında da uygun bir şekilde saklama yeterliliğine sahip mi (sıcaklık, paketlenme vb.)?
5. Yemek yapımı sırasında ürünleri israf ediyor mu?
6. Enerji ve malzeme tasarruf ilkelerine uyuyor mu? Saklama sürecine ve son kullanım sürelerine dikkat ediyor mu?
7. Kendini geliştirmeye açıklar mı? Eğitim alma ile ilgili heves ve talepleri var mı?
8. Klasik mutfak yapılanması içerisinde görev ve sorumluluklarını yerine getirebiliyor mu?
9. Sorumlu olduğu istasyonda etkin, hızlı ve uyumlu bir şekilde çalışma becerisine sahip mi?
10. Ürünlerin pişirim tekniklerini biliyor ve kendi başına reçeteler tasarlayabiliyor mu?
11. Mutfak içerisinde verilen görevleri yerine getirebiliyor mu?
12. İşe alındıklarında istikrarlı bir şekilde çalışmaya devam ediyor mu?

Nitel görüşmede kullanılacak olan sorular Ko ve Lu, (2021) tarafından geliştirilmiş sorular olmasına rağmen ölçeğin tamamının kullanılmaması ve Türkçeye çevrilmiş olması nedeni ile içerik geçerlilik analizi uygulanmıştır. Aşçılık alanında uzmanlaşmış sektör profesyonelleri ile turizm alanında akademik çalışmaları olan doçent ve profesörlerden oluşan sekiz kişilik gruba “profesyonel aşçılık okulları mezunlarının sektörlerdeki başarıları ve sektör profesyonellerinin bakış açılarını” değerlendirmedeki yeterlilikleri sorulmuştur ve sorular “uygun” veya “uygun değil” olarak değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçeği değerlendirmek için Lawshe, (1975) içerik geçerliliği endeksi (CVR) yöntemi kullanılmıştır (DeVellis & Thorpe, 2022). Bu yöntem, $CVR = \frac{n_e - (N/2)}{N/2}$ formülüne dayanır; burada n_e , “uygundur” diyen uzmanların sayısını, 'N' ise toplam uzman sayısını ifade eder. Bu çalışmada toplam uzman sayısı 8 olarak belirlenmiştir. Bu süreçte, sekiz uzmanı kapsayan analizde CVR değerinin 0.75 ve üzerinde olması gerekmektedir ve en az yedi uzmanın "katılıyorum" demesi gerekmektedir (Ayre & Scally, 2014; Musid et al., 2024; Polit & Beck, 2006)

Tablo-1 İçerik Geçerliliği endeksi (CVR) Sonuçları

	Uygundur	Yüzde	CVR
1. Mutfaktaki kullanılan malzemelerin özellikleri, kullanım alanlarını biliyorlar mı?	7	87,5%	0,75
2. Mutfaktaki kullanılan malzemelerin miktarlarını tahmin etmekteki yeterlilikleri nasıldır?	7	87,5%	0,75
3. Mevsimsel malzemeleri tanıyıp, bunları kullanarak menü tasarlayabiliyor mu?	7	87,5%	0,75
4. Malzemelerin ön işlenmeden önce tanıyıp buna göre işleyip, sonrasında da uygun bir şekilde saklama yeterliliğine sahip mi (sıcaklık, paketlenme vb.)?	7	87,5%	0,75
5. Yemek yapımı sırasında ürünleri israf ediyor mu?	8	100,0%	1
6. Enerji ve malzeme tasarruf ilkelerine uyuyor mu? Saklama sürecine ve son kullanım sürelerine dikkat ediyor mu?	7	87,5%	0,75
7. Kendini geliştirme ye açıklar mı? Eğitim alma ile ilgili heves ve talepleri var mı?	8	100,0%	1
8. Klasik mutfak yapılanması içerisinde görev ve sorumluluklarını yerine getirebiliyor mu?	8	100,0%	1
9. Sorumlu olduğu istasyonda etkin, hızlı ve uyumlu bir şekilde çalışma becerisine sahip mi?	8	100,0%	1
10. Ürünlerin pişirim tekniklerini biliyor ve kendi başına reçeteler tasarlayabiliyor mu?	7	87,5%	0,75

11. Mutfak içerisinde verilen görevleri yerine getirebiliyor mu?	8	100,0%	1
12. İşe alındıklarında istikrarlı bir şekilde çalışmaya devam ediyor mu?	8	100,0%	1
<i>Kabul edilebilir CVR değeri: 0,75 Ortalama kabul yüzdesi : %93,8</i>			

Bir, iki, üç, dört, altıncı ve onuncu soruda birer adet uzman “uygun değildir” yanıtını vermiştir. Diğer sorulara uzmanlar uygundur yanıtı vermişlerdir. Ayrıca iki uzman bir ve iki ile beş ve altıncı soruların birleştirilmesini istemiştir. Birebir görüşme sırasında bu sorular aynı anda sorulmuş ve birlikte yanıt alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında geliştirilen sorular kullanılarak 9 tanesi İstanbul ve bir tanesi Mersin’de bulunan işletmelerde görevli uzmanlar ile online görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılım sağlayan uzmanlar 5 yıldızlı otel ve Fine-dining restoranlarda görevli, 10 yılın üstünde tecrübeye sahip tanınmış aşçıbaşı ve mutfak koordinatörlerinden oluşmaktadır. Grubun tüm üyeleri daha önce yönettikleri mutfaklarda özel aşçılık okulu mezunlarını işe aldıklarını ve çalışmalarını gözlemlediklerini ve birlikte çalıştıklarını beyan etmişlerdir.

Yapılan görüşmelerin hepsi metne dönüştürülmüştür ve oluşturulan konuşma metinleri ile videoları birlikte “MAXQDA 2024 Analytic pro with AP” ile analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, verileri kategorilere ayırarak yoğunlaştırmaktadır (Matthews & Ross, 2010). Oluşturulan metinlerin analizinde yorumlayıcı içerik analizi (Interpretive Content Analysis) yaklaşımı benimsenmiştir. Bu durumda kelimelerin sözlük anlamlarından daha çok bütünsel olarak cümle ve paragrafların konu ile ilgili ifade ettikleri, bağlamları çerçevesinde yorumlanmaktadır. Başka bir tanımla metinlerden kullanım bağlamlarına dair tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapma tekniği olarak da ifade edilmektedir (Drisko & Maschi, 2016). Yapılan görüşmeler sonucu elde edilen metinlerin uzun olması ve katılımcıların günlük hayattan kelimeler ifade etmesi sebebi ile bu yaklaşım bu metinlerin daha etkin bir şekilde analiz edilmesini sağlamaktadır. Çalışmada güvenilirliği sağlamak için iki farklı kodlayıcı tarafından kodlama gerçekleştirilmiş ve kodlayıcılar arasında uzlaşma durumunun ölçülmesi için Cohen’s Kappa güvenilirliği test edilmiştir (Mikkonen & Kyngäs, 2020). Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular çalışmanın devamında yer almaktadır.

Bulgular

Uzmanlar ile yapılan görüşmeler sonucunda oluşturulan metinlerde toplam 20.660 kelime sadece konuşmaları içeren ise 18.585 kelime analize konu edilmiştir. Toplamda 673 paragraf ve 135.278 karakterden oluşmaktadır. Görüşmelerin toplam uzunluğu 2 saat 20 dakika ve 31 saniye sürmektedir. Yapılan analizler sonucunda 18 adet kodlama başlığı çerçevesinde olumlu ve olumsuz olarak kodlamalar yapılmıştır ve toplamda 36 adet kodlama başlığı kullanılmıştır. Bu başlıklar altında 82 adet olumlu 89 adet olumsuz toplamda 171 adet kodlama yapılmıştır. Çalışmanın son kısmında olumlu görüş sayısı yüksek olan ilk beş aşçı ile en olumsuz görüş sayısı yüksek olan ilk beş aşçı gruplandırılarak ikili vaka analizi yapılmıştır.

Kodlamalarda güvenilirliği sağlamak için iki kodlayıcı tarafından kodlama yapılmıştır. Yapılan kodlamalara Cohen’s Kappa testi uygulanmıştır. Test sonucu Tablo-2 de gösterilmektedir.

Tablo-2 Cohen’s Kappa Testi sonucu

Uzman	İlişkili	İlişkili değil	Yüzde	Kappa (RK)
B.Z.	36	2	94,74%	0,95
C.D.	31	7	81,58%	0,82
C.Ş.	36	2	94,74%	0,95
E.D.	34	4	89,47%	0,89
E.V.	30	8	78,95%	0,79
H.B.D.	38	0	100,00%	1,00
M.Ö	29	9	76,32%	0,76
M.D	28	10	73,68%	0,74
S.G.	32	6	84,21%	0,84
S.S.	36	2	94,74%	0,95
Tüm metinlerin ortalaması			86,84%	0,87

Güvenilirlik testi, ortalama 0.87 Kappa değeri ile yüksek bir uyum oranı göstermektedir. En düşük Kappa değeri 0,74 ile M.D uzmanı ile yapılan görüşmede görülmektedir. Kabul edilebilir bir Kappa değeri konusunda genel bir uzlaşa bulunmamakla birlikte, bu değer gözlemlerin güvenilirliğini göstermektedir (Woolf & Silver, 2018). 0.70'ten yüksek bir kappa değeri, güvenilirlik ölçütü olarak kabul edilebilir nitelikte sayılmaktadır (Bazeley & Jackson, 2014). Kodlamaların genel bir ölçek üzerinden gitmesi ve sorulara olumlu ve olumsuz cevapların aranması sebebi ile yüksek bir Cohen Kappa değeri çıkmıştır. En düşük kappa değerinin kabul edilebilir 0,70'ten yüksek olduğu görülmektedir.

İçerik Analizi Sonuçları

Yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo -3- te gösterilmektedir. Tablo 3 de uzmanların görüşlerinin bir özeti bulunmaktadır. Özel açıcılık okulu mezunlarına olan bakış açılarında yüzdesel olarak en yüksek olanlar tablonun üst kısmında gösterilmektedir. En olumludan en olumsuza doğru sıralama yapılmıştır. (+) olumlu olan görüşleri (-) olumsuz olan görüşleri ifade etmektedir. Her bir uzmanın ismin baş harflerinin olduğu sütünde görüşlerinin olumlu olup olmama durumu belirtilmiştir. Ayrıca tablonun son iki sütunun da toplam görüşlerin ilgili konu ile ilgili olumlu olup olmama durumu yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Tablo -3- Profesyonel Aşçılık Okulu Mezunlarının Performanslarının Uzman Görüşlerine Dayalı Değerlendirilmesi

	B.Z.		C.B		C.Ş		E.D		E.V.		H.B.D		M.D		M.Ö		S.G.		S.S				
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	Σ	(+) %	(-) %
Mutfak içerisinde verilen görevleri yerine getirebilmesi	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	10	100%	0%
Eğitim alma ile ilgili heves ve taleplerinin olması	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	1	0	10	80%	20%
Malzemelerin ön işlenmeden sonra uygun bir şekilde saklama yeterliliğine sahip olması	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	1	0	10	80%	20%
Malzemelerin ön işlenmeden önce tanıyıp buna göre işleyebilmesi	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	0	1	0	1	0	9	78%	22%
Kendini geliştirmeye açık olması	0	1	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	1	0	10	70%	30%
Ürünlerin pişirim tekniklerini bilmesi	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0	9	67%	33%
Sorumlu olduğu istasyonda etkin, hızlı ve uyumlu bir şekilde çalışma becerisine sahip olması	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	9	67%	33%
Klasik mutfak yapılanması içerisinde görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi	0	1	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	10	50%	50%
Mutfakta Kullanılan Araçları Tanıması	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	1	0	1	0	10	50%	50%
Mutfakta kullanılan malzemelerin miktarlarını tahmin etmekteki yeterliliği	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	9	44%	56%
Mutfakta Kullanılan Malzemeleri Tanıması	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	10	40%	60%
Saklama sürecine ve son kullanım sürelerine dikkat etmesi	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	7	29%	71%
Kendi başına reçeteler tasarlayabilmesi	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	9	22%	78%
İşe alındıklarında istikrarlı bir şekilde çalışmaya devam etmesi	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	0	1	0	1	10	20%	80%
Enerji ve malzeme tasarruf ilkelerine uyması	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	10	20%	80%
Mevsimsel malzemeleri tanıyabilmesi	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	10	20%	80%
Yemek yapımı sırasında ürünleri israf etmemesi	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	9	11%	89%
Mevsimsel malzemelerden menü tasarlayabilmesi	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	10	10%	90%
Toplamlar	3	15	9	9	14	3	4	14	9	9	8	9	2	15	14	3	7	8	12	4	171		
Genel Toplam	18		18		17		18		18		17		17		17		15		16				

Toplam Olumlu Görüş (+) 82, Toplam Olumsuz görüş (-) 89

Elde edilen verilere göre, özel aşçılık okulu mezunları mutfakta kendilerine verilen görevleri yerine getirebilme yetkinliğine sahiptir. Araştırmaya katılan uzmanların tamamı bu konuda olumlu görüş bildirmiştir. Uzmanlardan biri, bu durumu “Bunu yerine getirmedeği takdirde sektörde tutunamaz” şeklinde ifade etmiştir. Görev sorumluluklarının mesleğin en temel ve gerekli unsurlarından biri olması, özel aşçılık okullarının bu konuda başarılı olduklarını göstermektedir. Ancak, başka bir uzman, “Eğer başlarında bir gardiyan varsa, bir kontrol mekanizması varsa yapıyorlar” diyerek, mezunların görevlerini yerine getirme konusunda başarılı olmalarına rağmen, kontrol mekanizmalarının varlığının önemine dikkat çekmiştir.

Bir diğer %80 olumlu görüşe sahip olan “Eğitim alma ile ilgili heves ve taleplerinin olması” aldıkları eğitimden çok sahip oldukları motivasyonun iyi olduğunu göstermektedir. Ayrıca özel aşçılık okullarının yüksek ücretleri ve hayatının belli bir noktasında kariyer değiştirme tercihi yapanların sayısının yüksek olması sebebiyle bu konuda da özel aşçılık okulları mezunlarına karşı olumlu bir bakış açısı görünmektedir. Katılan uzmanlardan biri “Bazı aşçılık okulu mezunları, diğer sektörlerde başarılı olmasına rağmen, kendi mesleğini bulamamış. Örneğin, bir endüstri mühendisi çok iyi şartlarda çalışmasına rağmen, kendi dünyasını bulamadığı için aşçılık kursuna gidip aşçı olmuştur” devamında “endüstri mühendisinden örnek verdik adam dirsek çürütmüş Siemens’te çalışırken sonra her şeyi geride bırakıp gitmiş mutfaka mesela atıyorum orada bu işi öğrenmeye geliştirmeye talip olmaktadır” cümleleri ile bu soruya cevap vermektedir. Benzer tespitler katılan başka uzmanlarda da görülmektedir. Katılımcı uzmanlardan biri bu durum ile ilgili özellikle 30 yaş ve üzeri çok fazla özel aşçılık okulu mezunu olduğu için “öğrenmeye açıklar ama çok kırılganlar” diye olarak da ifade etmektedir. Yine benzer bir şekilde eğitim alma ile ilgili hevesleri kendini geliştirmeye açık olmalarına da yansımaktadır bu konu ile ilgili olumu görüşlerde %70 oranındadır. Kendi restoranlarını açma istekleri ile farklı amaçlar içinde bu işi seçenlerin olduğu birçok uzman tarafından belirtilmektedir. Özellikle Avustralya, Amerika kıtası ve Avrupa’nın bazı ülkelerinde aşçı ihtiyacı olduğu için birçok özel aşçılık okulu mezunu da bu amaçlar için mesleği seçmektedir. “Sektörde çalışan özel aşçılık okulu mezunlarının farklı motivasyonları ve hedefleri bulunmaktadır. Bazıları sadece para kazanma derdindeyken, bazıları kendilerini geliştirme ve ilerletme derdindedir. Örneğin, bir profesör kadın, ekmekçilik ve pastacılık eğitimi alarak Kanada’ya gitmek istemektedir.” Bir uzman durumu bu şekilde ifade etmektedir.

Özel aşçılık okullarının birçoğu klasik Fransız eğitimi temelinden kendi geliştirdikleri eğitimlerini kullanmaktadır. Bununla birlikte Fransız eğitiminin temelinde öncelik malzemelerin tanınması ve işlenmesi üzerine kuruludur (Gisslen, 2011; Guyette, 1981). Bu sebeple malzemeleri ön işlenmeden önce tanınması ve sonrasında uygun bir şekilde saklama yeterliliğine sahip olması benzer yüzdelere (%80 ve %78) ile uzmanlar tarafından olumlu olarak ifade edilmektedir. Verilen eğitimler bu konuda yeterli olmakta ve Özel aşçılık okulu mezunları malzemeleri tanıyıp onların nasıl işlenmesi ve nasıl saklanması gerektiğini bilmektedirler. Ayrıca olumsuz yorumlar içerisindeki iki yorumdan birinde ise “Aşçılık eğitimi veren akademilerin amacı para kazanmak olduğu için öğrencilere yeterli teknik, malzeme ve yemek kültürü bilgisi vermiyorlar.” Diye belirtilmektedir.

Ürünlerin pişirme tekniklerini bilmesi konusunda uzmanlar %67 oranında olumlu görüş belirtmektedir. Katılan bazı uzmanlar “Özel aşçılık okullarında öğrencilerin yemek pişirme becerilerinin yetersiz olduğunu” bunun sebebini de “okullarda mezuniyet oranlarının yüksek olduğunu, ancak öğrencilerin gerçek becerilerinin düşük olmaktadır” diye belirtmektedir. Hatta aynı uzman “Türkiye’deki özel okulların en büyük sorunlarından biri olarak mezuniyet oranlarının yüksek olmasını” göstermektedir. Özellikle farklı beceri ve motivasyondaki tüm öğrencilerin tüm teorik bilgileri öğrenmesi mümkün gözükmemektedir. Yine benzer bir şekilde farklı bir uzman “Öğrenciler teorik bilgileri öğreniyor, ezberliyor ancak bunları uygulamaya geçirmekte zorlanıyorlar örneğin, yemek hangi derecede pişeceğini bilmelerine rağmen en basit pastacı kremasını yapma gibi pratik becerileri gösteremediklerini” söylemektedir. Genel olarak bu konudaki görüşler olumlu olmasına rağmen her üç uzmandan biri aşçılık okulu mezunlarını bu konuda yeterli görmemektedir.

Bir önceki paragraftakine benzer %67 oranında uzmanlar aşçılık okulu mezunlarının sorumlu olduğu istasyonda etkin, hızlı ve uyumlu bir şekilde çalışma becerisine sahip olduğunu düşünmektedir. Olumlu yorum yapan uzmanlardan biri “Çalışanlar, özellikle genç çalışanlar, okulda aldıkları eğitimle mükemmeliyetçi bir tutum geliştiriyorlar, İş kurallarını ve iş ahlakını iyi biliyorlar, bu nedenle kendilerinden daha basit birinin emri altında çalışmak istememekte” olarak düşüncesini not olarak bu sorunun cevabında belirtmektedir. Ayrıca yine olumlu yorum yapan uzmanlardan biri benzer bir şekilde “Mezunların çalışma arkadaşlarıyla uyumlu olduğunu, ancak hiyerarşik olarak üstündeki kişilerle sorun yaşadığı aldığı kurs eğitimindeki yoğun bilgi birikimi sayesinde

sektörde hızlıca yenilikler yapabileceğini düşünmekte” olduğunu belirtmektedir. Olumsuz yorum yapan uzmanlardan biri ise bu durumun sadece özel aşçılık okulu mezunlarında değil “Hız ve pratik zekanın genel olarak işe yeni başlayan tüm aşçılarda giderek azaldığını” belirtmektedir.

Sorumlu olduğu istasyon dışında klasik mutfak yapılanması içerisindeki görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesi konusunda uzmanlar eşit sayıda olumlu ve olumsuz görüş bildirmektedir. Olumsuz görüş uzmanlardan biri “Hiyerarşik yapı içerisindeki şeflerin görevlerinin özel aşçılık okulu mezunları tarafından bilinmediğini” belirtmektedir. Olumlu bildiren bazı uzmanlar “Özel aşçılık okulu mezunlarının mesleki kuralları iyi bildikleri ve işlerini sorunsuz yaptıklarını” belirtmektedir. Özellikle bazı MSA gibi bazı okulların mezunlarının bu konuda bilgili oldukları ama bazı aşçılık okullarının ise eğitimcilere düşük ücretler verilmesi sebebi ile iyi eğitmenler işe alamadıkları hatta yeni mezunlarını eğitmen olarak kullandıklarını belirtmektedirler. Bu sebeple o okullardan gelen öğrencilerin görev ve sorumluluklarını iyi bilmediklerini belirtmektedirler.

Mutfakta kullanılan araçların tanınması %50 olumlu %50 olumsuz kullanılan malzemelerin miktarlarının tahmin edilmesi %44 olumlu %56 olumsuz ve Mutfakta kullanılan malzemelerin tanınması durumu ise %40 olumlu ve %60 olumsuz olarak ifade edilmektedir. Özellikle ön işlemeden önce tanınması durumu pozitif olarak yüksek çıkmasına rağmen bu durumun daha çok negatif olarak tanınması bu kısımda sadece meyve sebze değil mutfakta kullanılan baharat, yağ, ekipmanları kapsamı ve bunların ürünlerin üretimindeki miktarlarını kapsamı sebebi ile düşük çıkmaktadır. Genel olarak mezunların gıdalara şekil verme pişirme hazırlamada sorun çekmediği görülmüyor. Ama balık filetosu çıkarmak gibi işlerde sıkıntı çıktığı görülmektedir. “Balık açmayı biliyorum deyip balığı mahveden de gördüm” diye uzmanlardan biri olumsuz yorum yapmaktadır. Özel aşçılık okullarında uygulamaların sınırı sayıda yapılması (mesela somon fileto çıkarmanın sadece bir kere yapılması) sebebi ile özellikle edinilmesi zaman alan bu gibi becerilerin özel aşçılık okullarında edinilmediği düşünülmektedir. Yaptıkların dört aylık stajında bu açığı kapatmak için yeterli olmadığı ve bu becerilerin kazanılmasının uzun yıllar gerektiği düşünülmektedir. Katılımcı uzmanlardan bir tanesi bu konuda olumlu yorum yaptıktan sonra bu durumun sadece dört ay teorik dört ay staj (İşbaşı) eğitimi ile kazanılması beklenmesinin gerçekçi olmadığını ve bu yönde beklentileri olmadığını belirtmektedir.

Saklama sürecine ve son kullanım sürelerine dikkat edilmesi ise uzmanlardan sadece iki tanesi tarafından olumlu olarak yorumlanmaktadır. Kalan beş uzman olumsuz olarak ifade etmektedir. Bazı uzmanlar bu konuyu güçlü bir şekilde “Buzdolabı yerleşimini soralım. Hangi ürünlerin hangi derecede konulmasını falan da geçtim. Sadece raflarda sebze nerede durur, balık nerede durur et nerede durur bunları bile bilmiyorlar” diye vurgulamaktadır. Bir diğer uzman ise anında servis edilmeyecek ürünlerin soğutulma, saklanma ya da buzla hızla soğutma gibi basit yöntemleri bilmediklerini ifade etmektedir. Ayrıca protein kökenli ürünlerin dayanma sürelerini ve saklama süreçlerini bilmeleri konusunda genel olarak bir olumsuz yargı ile karşılaşmaktadır.

Kendi başına reçete tasarlayabilmesi sadece iki uzman tarafından olumlu olarak ifade edilmektedir. Bir diğer menü tasarlama ile ilgili olan mevsimsel malzemelerden menü tasarlayabilmesi ise %90 olumsuz ile en güçlü olarak ifade edilen madde olarak tespit edilmektedir. Genel olarak uzmanlar reçete tasarlamasının bir bilgi ve birikime ihtiyaç duyduğunu bu sebeple özel aşçılık okulu mezunlarının sektörde uzun bir zaman geçirmeden tasarlayamayacağını ifade etmektedir. Uzmanlardan biri “Sezonluk malzemeleri bilmek ve buna göre menü hazırlamak önemli, ancak öğrenciler genellikle bu konuda yeterli bilgiye sahip değil ve kısa sürede ilerleme arzusu nedeniyle birçok bilgiden yoksun kalmaktadırlar, özellikle de mevsimsel malzemeleri kullanma konusunda zorlanıyorlar” diye bu durumu ifade etmektedir. Benzer ifadeler uzmanların çoğu tarafından da belirtilmektedir.

Yine işe alındıklarında istikrarlı olarak devam etmemeleri konusu bundan sonraki soruda benzer bir oranda olumsuz olarak ifade edilmektedir. Özellikle uzmanlardan biri özel aşçılık okullu mezunlarının %70’ inin bir diğeri ise %90’ının sektörü bıraktığını ifade etmektedir. Özellikle sektörün çalışma şartlarındaki zorlukların bunda önemli bir payı olduğunu söylemektedir. Çalışanların yaşlarının yüksek olması sebebi ile işe geliş gidişler ve devam etme ile ilgili geçmiş iş deneyimlerinden disiplinli oldukları ama sektörde geçirdikleri birinci yılın sonunda birçoğunun işi bıraktığını ifade etmişlerdir. Özellikle özel aşçılık okuluna bir yer açma hayali ile giden ekonomik durumu yüksek ve belli bir sosyal hayatı olan öğrencilerin, mesleğin sosyal hayat üzerindeki bayramlarda çalışma, mesai saatlerindeki değişkenliği gibi etkilerinin sonucunda sosyal hayatlarını etkilediği için sektörü terk ettiğini belirtmektedir.

Enerji ve malzeme tasarruf ilkelerine uyum ile yemek yapımı sırasında ürünlerin israf edilmesi sırası ile %80 ve %89 olarak olumsuz ifade edilmektedir. Uzmanlar özel aşçılık okulu öğrencilerinin yüksek ücret ödemesi sebebi

Yapılan analizlerde basit içerik analizi yerine yorumlayıcı bir içerik analizi yaklaşımı tercih edildiği için kelimelerin anlamları yerine yapılan kodlamalar önem kazanmaktadır. Bu sebeple kelime bulutu yerine kod bulutu tercih edilmiştir. Bunun sonucunda da oluşan kod bulutu grafik -1- olarak gösterilmektedir

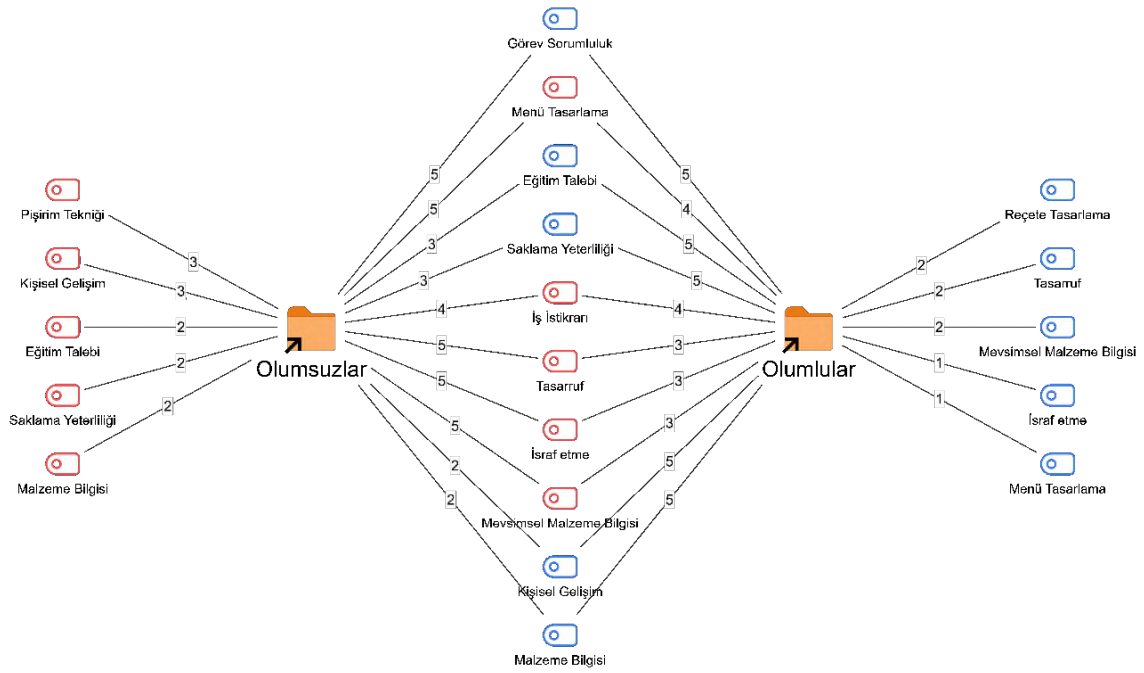
Kod bulutunda olumlu olarak yapılan ifadeler mavi olumsuz olarak yapılan ifadeler kırmızı olarak gösterilmektedir. Buna göre işe alındığında istikrarlı olarak çalışmaya devam etmemesi, mevsimsel malzemeleri

tanıyamaması enerji ve tasarruf ilkelerine uymaması ile tasarruf ve israf etmeme davranışları öne çıkmaktadır. Bu davranışlar özellikle aşçılık okulu öğrencilerinin verilen eğitimlerdeki ve sahip oldukları deneyimlerdeki eksiklikler sebebi ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca aşçılık okulu öğrencilerinin sektörün dinamiklerinin tam olarak öğretilmemesi ve müşteriye kaybetmemek amacı ile mesleki zorlukların eksik olarak anlatılması özel aşçılık okulları öğrencilerinin işe başladıktan kısa süre sonra işi bırakmalarına yol açmaktadır.

Olumlu olarak mutfak içerisinde verilen görevleri yerine getirebilmesi, eğitim alma ile ilgili heves ve taleplerinin olması ve malzemelerin ön işlemlerinden sonra uygun bir şekilde saklama yeterliliğine sahip olması ön plana çıkmaktadır. Bu sebepler verilen eğitimlerde temel konulardan saklama yeterliliğini iyi anlaşıldığını göstermektedir. Ayrıca özel aşçılık okulu öğrencilerinin daha önce mesleki tecrübelerinin olması ve mutfak ile ilgili motivasyonlarının yüksek olması sebebi ile eğitim taleplerinin olmasını sağlamaktadır.

Uzmanlar yaşadıkları deneyimler ya da sahip oldukları karakterler sebebi ile özel aşçılık okulu mezunlarına karşı olumlu ya da olumsuz ön yargıları olabilmektedir. Gene olarak yapılan görüşmelerde bu durum sezilmemiş olmasına rağmen genel olarak olumlu ya da olumsuz düşünceye sahip olan uzmanların ortak uzlaşısı sağladıkları kodlarında tespit edilmesi gerekmektedir. Bu durumun anlaşılabilmesi için en fazla olumlu görüşü olan beş uzman ile en fazla olumsuz görüşü olan beş uzmandan oluşan iki vaka grubu oluşturulmuştur. Olumlu ve olumsuz yargıları olan bu vaka gruplarına MAXQDA yardımı ile ikili vaka analizi uygulanmıştır. Analiz sonucu Grafik-2 de gösterilmektedir.

İki-Vaka Modeli

Grafik-2 İki Vaka Modeli

İkili vaka analizinde iki küme oluşturulmuştur. Olumsuzlar kümesi uzmanlardan “B.Z., E.D., E.V., H.B.D., ve M.D.” oluşmaktadır. Olumlular Kümesi ise “C.B., C.Ş., M.Ö., S.G., S.S.” dan oluşmaktadır. Olumsuzlar kümesindeki uzmanların negatif görüşleri olumlu görüşlerinden daha fazladır. Olumlular kümesindeki uzmanların ise pozitif görüşleri olumsuz görüşlerinden daha fazladır. Grafik 2 de uzlaşısı sayısının çokluğuna göre yukardan aşağıya sıralanmaktadır. Her grubun kod üzerindeki uzlaşısı sayısı kod bağlama çizgileri üzerinde gösterilmektedir.

Bu iki grup içinde olumsuz olarak “pişirim tekniği, kişisel gelişim, saklama yeterliliği, eğitim talebi ve malzeme bilgisi” kodları ile olumlu olan “Reçete tasarlama, Tasarruf, mevsimsel malzeme bilgisi, israf etme ve menü tasarlama” kodlarında herhangi bir uzlaşma görülmemektedir.

Olumlu olan görev sorumluluk kodu ile Olumsuz olan menü tasarlama kodu kod bulutunda görüldüğü gibi burada yüksek oranda çıkmaktadır. Eğitim talebi ve saklama yeterliliği ile ilgili özel aşçılık okulu mezunlarının olumlu olan davranışları her iki negatif ve pozitif görüşlere sahip olan uzmanlar tarafından belirtilmektedir. Özellikle genel eğilimleri farklı bile olsa uzmanların bu iki konuda uzlaşmalarının olması çalıştıkları özel aşçılık okulu mezunlarının ve kişisel görüş farklılıkları olduğu durumlarda bile benzer tecrübeler ile karşılaştıklarını göstermektedir. Yine bu iki olumlu görüşe benzer bir şekilde olumsuz olan “İş istikrarı, Tasarruf davranışları, israf etmeme ve mevsimsel malzeme bilgisi eksikliği” negatif ve pozitif görüşü olan iki küme tarafından da belirtilmektedir. Bizlere bu durumların uzmanların kişisel görüşleri ne olursa olsun Özel aşçılık mezunlarında karşılaşılan bir durum olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Profesyonel aşçılık okulları 2004 yılında Mutfak Sanatları Akademisi kurulduğu tarihten itibaren ona eklenen birçok aşçılık okulu ile birçok mezun vermiştir. Genellikle dört ay teorik dört ay işbaşı eğitimin ardından birçok aşçılık okulu öğrencilerine istihdam sağlanmaktadır. Aşçılık eğitimi dünyanın birçok ülkesinde pahalı bir eğitim olarak görülmektedir. Türkiye’deki birçok aşçılık okulu da bu eğitim için normal bir gelir seviyesine göre nispeten yüksek ücretler talep etmektedir. Aşçılık eğitimi genellikle bu mesleğe ilgi duyan 18 yaş üstü gençler ile (birçok okulun kaydolma şartı) kariyerinin bir noktasında yaptığı işten tatmin olmayan ve kariyer değiştirmek isteyen 30 yaş üstü katılımcılardan oluşmaktadır. Birçok aşçılık okulu eğitim sonrasında öğrencilerinin mesleki durumlarını takip etmemektedir ve yapılan çalışma sektör profesyonellerinin onlara bakış açısını araştırmaktadır.

Çalışma sonucunda, özel aşçılık okulu mezunlarının mutfak görevlerinde teknik açıdan yeterli olmakla birlikte, sektörde uzun süreli kalıcılık konusunda ciddi zorluklar yaşadığını ortaya konulmaktadır. Mezunlar eğitim almaya istekli ve temel görevleri yerine getirme konusunda başarılı bulunmuş; ancak malzeme israfı, enerji tasarrufu, mevsimsel malzeme bilgisi ve reçete geliştirme gibi konularda eksiklikler göstermiştir. Ayrıca sektörde uzun süreli istihdam oranları oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Bu bulgular, Knight (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulgularıyla kısmen örtüşmektedir. Knight, mezunların eğitim motivasyonlarının yüksek olduğunu vurgularken, bu çalışma mezunların eğitim istekliliğini doğrulamakla birlikte, yüksek motivasyonun sektörde kalıcılığı garanti etmediğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Bucak ve Yiğit (2019), özel aşçılık okullarının sektöre girişte avantaj sağladığını belirtmiş, ancak bu çalışmada mezunların sektörde uzun vadeli varlık göstermekte zorlandıkları görülmüştür. Ayrıca, Vaughan (2017)’in çalışmasında, birçok öğrencinin sektöre geçici olarak girdiği ve ardından farklı alanlara yöneldiği belirtilmiştir. Bu durum, mevcut bulgularla uyum göstermektedir. Ancak, bu çalışmanın ayırt edici özelliği, bu durumu doğrudan sektör profesyonellerinin bakış açısından değerlendirmiş olmasıdır.

Bu sonuçların nedenleri hem eğitim içeriğindeki eksikliklere hem de sektördeki çalışma koşullarının zor olmasına dayanmaktadır. Öğrencilerin sektöre dair gerçeklerle yeterince yüzleşmeden mezun olmaları, beklenti ve gerçeklik arasında ciddi uyumsuzluk yaratmaktadır. Bu durum, sektörde kalıcılığı azaltmaktadır. Ayrıca, mezunların çoğunun kariyer değişikliği yaparak bu alana yönelmesi, onları kırılgan hale getirmektedir. Eğitim sürecinde malzeme ve enerji kullanımı konularında yeterince bilinç kazandırılmaması da sektörün sürdürülebilirlik beklentileriyle çelişmektedir.

Bu çalışmanın teorik katkısı, nitel analiz yöntemiyle geliştirilen ve içerik geçerliliği sağlanmış ölçüm aracının sektörel analizde kullanılabilirliğini göstermesidir. Aynı zamanda, sektör profesyonellerinin değerlendirmelerine dayalı olarak yapılan CVR analizi, özel aşçılık okullarına dair daha gerçekçi bir çerçeve çizmektedir. Bu değerlendirme ölçeği, başka çalışmalarda da kullanılabilir. Pratik katkı olarak ise, özel aşçılık okullarının mezun takip sistemleri kurması, eğitim içeriklerinde sektörün dinamiklerine uygun olarak daha fazla yer vermesi ve mezunlara gerçekçi kariyer planlaması sunması önerilmektedir. Ayrıca, israf yönetimi, enerji tasarrufu ve menü planlama gibi konuların, eğitim gereklilikleri ve süreçleri doğrultusunda müfredatlara mutlaka eklenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, özel aşçılık okulu mezunlarının temel beceriler açısından yeterli olmalarına rağmen, sektörde uzun vadeli istihdam konusunda ciddi zorluklar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının müfredatlarını sektörün ihtiyaçlarına göre güncellemeleri, mezunların mesleki gerçekliklere hazırlanması ve sürdürülebilirlik bilinciyle donatılması gerekmektedir. Aksi takdirde, mezunların sektörde kalıcılığı sınırlı olacak ve verilen eğitim, sektörel beklentileri karşılamakta yetersiz kalacaktır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle, görüşmeler sınırlı sayıda (10) sektör profesyoneli ile yapılmış ve örneklem İstanbul ve Mersin ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca sadece sektör profesyonelleri ile görüşülmüş, mezunların kendi deneyimleri doğrudan analiz edilmemiştir.

Gelecek araştırmalarda, mezunların kariyer izleme verilerine nicel destekli analizler yapılabilir. Ayrıca farklı coğrafi bölgeler ve kurumlar arası karşılaştırmalarla uygulanan eğitimlerin etkisi derinlemesine analiz edilebilir. Duman ve Özkaya(2025) çalışmasında olduğu gibi mezun görüşlerini de içeren çok yönlü araştırmalar, eğitim-iş gücü uyumunu daha kapsamlı ortaya koyacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek bir araştırmacı tarafında yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Tarsus Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Eti Kurulu'ndan 29/08/2024 tarih ve 2024-94 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Aijuka, M., & Buys, E. M. (2019). Persistence of foodborne diarrheagenic *Escherichia coli* in the agricultural and food production environment: Implications for food safety and public health. *Food Microbiology*, 82(September 2018), 363–370. <https://doi.org/10.1016/j.fm.2019.03.018>
- Aslan, N., & Pekersen, Y. (2019). Aşçılık Eğitimi ve Sektör Başarısı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Çalışan Aşçılar Üzerine Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 93–122. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.472843>
- Ayre, C., & Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79–86. <https://doi.org/10.1177/0748175613513808>
- Bazeley, P., & Jackson, K. (2014). *Qualitative data analysis with NVIVO*. <https://doi.org/10.1080/02607476.2013.866724>
- Bişiren, A., & Genç, K. (2023). Türkiye 'deki üniversitelerde verilen aşçılık eğitimi ile gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin karşılaştırılması Comparison of gastronomy and culinary arts , and cookery education given at mutfak sanatları eğitimi arasındaki farklılığın belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(9), 337–350.

- Bucak, T., & Yiğit, S. (2019). Gastronomi Eğitiminde Profesyonel Mutfak Okullarının Etkisi: İstanbul Mutfak Sanatları Akademisi (Msa) Üzerine Bir Araştırma. *International Gastronomy Tourism Studies Congress- Kocaeli University*, 821–834.
- Caraher, M., Wu, M., & Seeley, A. (2010). Should we teach cooking in schools? A systematic review of the literature of school-based cooking interventions Link to published version. *Journal of the Home Economics Institute of Australia*, 17(1), 10–19.
- Çemrek, F., & Yılmaz, H. (2019). Aşçılık Programı ile Gastronomi Bölümünde Okuyan Kadın Öğrencilerin Aşçılık Mesleğine Yönelik Tutumları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel (JOGHAT)*, 2(2), 141–156. <https://doi.org/10.33083/joghat.2019.23>
- Chef's Table. (2024a). *Chef's table Mutfak Akademisi Hakkında*. <https://chefstable.com.tr/Chefs-Table-Mutfak-Akademisi-Hakkinda.html>
- Chef's Table. (2024b). *Profesyonel Aşçılık*. <https://chefstable.com.tr/profesyonel-egitimler/profesyonel-ascilik>
- Chen, Y., Wan, G., Song, J., Dai, J., Shi, W., & Wang, L. (2024). Food Safety Practices of Food Handlers in China and their Correlation with Self-reported Foodborne Illness. *Journal of Food Protection*, 87(1), 100202. <https://doi.org/10.1016/j.jfp.2023.100202>
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri : beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Denk, R., & Koşan, A. (2023). Otel Mutfak Çalışanları Mesleki Eğitim Seviyeleri Ve Kariyer Hedeflerinin Ölçülmesi: Kış Koridoru Analizi. *Yorum-Yönetim-Yöntem*, 5(1), 55–83.
- DeVellis, R. F., & Thorpe, C. T. (2022). Scale Development. In *Research Methods and Statistics: An Integrated Approach* (Fifth Edit). SAGE Publications Inc. <https://doi.org/10.4135/9781071802717.n8>
- Drisko, J. W., & Maschi, T. (2016). Content Analysis. Pocket Guides to Social Work Research Methods. In *Oxford University*. Oxford University Press.
- Duman, G. and Özkaya F., D., (2025) Özel Aşçılık Okulu Mezunlarının Sektördeki Çalışma Durumlarının Araştırılması: Ankara Örneği *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel (JOGHAT)*, 8(1), 302–315
- Gisslen, W. (2011). *Professional Cooking* (7.). John Wiley & Sons Inch.
- Guyette, W. C. (1981). The Executive Chef: *Careers in Hospitality*, 71–78.
- Knight, E. (2016). *The Relationship Between High School Culinary Curriculum and Culinary Arts College Student Achievement and Completion This is to certify that the doctoral study by*. Walden.
- Ko, W. H., & Lu, M. Y. (2021). Developing a professional competence scale for kitchen staff: Food value and availability for surplus food. *International Journal of Hospitality Management*, 95(510), 102926. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102926>
- Kurnaz, A. (2019). Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler : Aşçılık Ve Gastronomi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 612–627.
- Labensky, S. R., Hause, A. M., & Martel, P. A. (2015). On Cooking: A Textbook of Culinary Fundamentals. In *Journal of Chemical Information and Modeling* (5th Editio, Vol. 53, Issue 9). Pearson Education.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity". *Personnel Psychology*, 28, 563–575.
- Le Cordon Blue. (2024). *Le Cordon Blue Story*. <https://www.cordonbleu.edu/our-story/en> Erişim Tarihi: 28.12.2024
- Le Cordon Blue İstanbul. (2024). *Tarihçe*. <https://lecordonbleu.ozyegin.edu.tr/tr/hikayemiz/tarihce> Erişim Tarihi: 28.12.2024
- Matthews, B., & Ross, L. (2010). *Research methods a practical guide for the social sciences*. Pearson Education.
- MEB. (2024). *Aşçı Kurs Programı*. https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_10/23152602_AYcY_Kurs_ProgramY.pdf Erişim Tarihi: 28.12.2024
- Mikkonen, K., & Kyngäs, H. (2020). The Trustworthiness of Content Analysis. In H. Kyngäs, K. Mikkonen, & M. Kääriäinen (Eds.), *The Application of Content Analysis in Nursing Science Research* (pp. 31–41).

- <https://doi.org/10.1007/978-3-030-30199-6>
- MSA. (2024). *Profesyonel Aşçılık*. <https://msa.com.tr/egitim/profesyonel-ascilik#:~:text=Profesyonel Aşçılık eğitimi%2C 240 saat,4 ay zorunlu staj yaparlar.>
- Musid, N. A., Effendi, M., Mohd Matore, E., Hanim, A., & Hamid, A. (2024). *Face Validity Of Situational Judgement Test For Digital Leadership Using Content Validity Ratio Educational Administration: Theory and Practice*. 2024(5), 12917–12927. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i5.5567>
- Mutfak Sanatları Akademisi. (2014). *Mutfak Sanatları Akademisi Profesyonel Aşçılık Reçeteleri*.
- Nsonwu, M., Brewer, C. W., Marshall, A., Durham, L., Jernigan, Q. A., Folarin, O., & Bailey, G. (2020). Perspectives in AE—From “the bank” to “the kitchen”: Pedagogical reflections of a constructivist theory framed course. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 32(2), 67-73.
- O'Neil, J. K. (2015). *"Cooking to Learn" while "Learning to Cook": (Be) coming and (Re) membering Sustainability* (Yayımlanmamış doktora tezi, Prescott College).
- OSYM. (2024). *2024-Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu*. <https://www.osym.gov.tr/TR,29532/2024-yuksekogretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>
- Polit, D. F., & Beck, C. T. (2006). The Content Validity Index: Are You Sure You Know What's Being Reported? Critique and Recommendations. *Research in Nursing & Health*, 29, 488–495. <https://doi.org/10.1002/nur>
- Sormaz, Ü., Arman, A., & Erdem, Ö. (2020). Uygulamalı Mutfak Eğitimi Organizasyonlarının Öğrencilerin Mutfak Bilgi ve Beceri Düzeyine Etkisi: Ulusal Aşçılık Kampı Örneği. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(1), 209–223. <https://dergipark.org.tr/en/pub/touraj/issue/54951/531818>
- Türkiye İş Kurumu. (2024). *2023 İstatistik Yıllığı*. <https://media.iskur.gov.tr/88004/2023-yillik-tablolari.xlsx>
Erişim Tarihi: 24.12.2024
- Türkiye İsrافی Önleme Vakfı. (2024). *2024 Yılı İsrافی Raporu*.
- Vaughan, C. of. (2017). Food Network's food-career frenzy An examination of students' motivations to attend culinary school. *Canadian Food Studies*, 14(1), 55–64.
- Woolf, N. H., & Silver, C. (2018). *Qualitative analysis using NVivo the five-level QDA (2.)*. Routhledge Taylor and Francis Group.
- Yaman, Z. Ö., & Bulduk, S. (2019). Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Eğitiminin Kalite Göstergeleri Açısından Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5, 2770–2804.
- Yüksek Öğretim Kurumu. (2024). *Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Fakülte) (SÖZ) Programlarına Taban Puanına Göre Yerleşen Son Kişinin Netleri*. <https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=19024>

EXTENDED SUMMARY

Graduates of private culinary institutions often secure employment in the food industry because of their schools' extensive networks. However, they face challenges in sustaining long-term care. This study evaluated the professional success of these graduates and gathered industry experts' insights regarding their performance.

This study was conducted in two stages: First, a novel measurement tool was developed using questions from Ko and Lu's (2021) scale. Academics and sector professionals validated the tool using a content validity index (CVI). Second, online interviews were conducted with expert executive chefs and kitchen coordinators managing upscale hotels and restaurants. The responses were analysed using interpretive content analysis to generate the codes and memos. Code clouds, dual case analyses, and frequency tables supported these interpretations. Reliability was ensured through dual coding and Cohen's kappa reliability analyses.

According to these findings, graduates of private culinary schools are competent in performing kitchen tasks. While most experts have expressed positive opinions on this matter, some have emphasised the necessity of implementing control mechanisms. Although graduates' motivation for education is high, individuals who have undergone career changes are particularly vulnerable. Some graduates have different goals, such as exploring job opportunities in other countries or opening their own restaurants.

Training in private culinary schools is primarily based on French culinary techniques. Graduates are deemed adequate in recognising and storing ingredients; however, certain deficiencies have been identified in cooking techniques. Practical skills, such as fish filleting, are particularly lacking, which is attributed to limited hands-on training. In addition, graduates are often negatively evaluated regarding material conservation and energy management.

I observed a tendency to avoid long-term commitment to the profession of teaching. Challenging working conditions and adverse impacts on social life are among the reasons why graduates leave the industry. After completing their internships, some graduates perceived themselves as fit for managerial roles, leading to conflicts with more experienced employees. This issue is linked to the misguided expectations set during their education.

Overall, experts have noted that while private culinary schools are successful in teaching basic culinary skills, their graduates often fall short of fully meeting industry demands.

According to the "Code Cloud", key issues highlighted include the inability to maintain consistent employment after being hired, lack of familiarity with seasonal ingredients, failure to adhere to energy and conservation principles, and wasteful behaviour. These issues primarily stem from deficiencies in the training and experience of the culinary students. Additionally, the incomplete teaching of industry dynamics and the underrepresentation of professional challenges to avoid discouraging potential clients contribute to many private culinary school graduates leaving their jobs shortly after starting.

On a positive note, the ability to perform assigned kitchen tasks, enthusiasm for learning, and competence in properly storing ingredients after preliminary processing were highlighted. These factors indicate that fundamental concepts, such as storage proficiency, were well understood in the training provided. Furthermore, the prior professional experience of private culinary school students and their high motivation in the culinary field drive their demand for further education in the field.

Since the establishment of the Culinary Arts Academy in 2004, professional culinary schools have gained prominence, graduating from numerous students through a combination of four months of theoretical education and four months of practical training. While culinary education is considered expensive globally, Turkey's culinary schools also charge relatively high fees, often limiting access to those with significant financial means. The student demographics primarily consist of young individuals over 18 years interested in the profession and adults over 30 years seeking career changes due to dissatisfaction with their current jobs.

One of the critical findings of research on private culinary schools highlights the challenges graduates face in sustaining their careers in the culinary industry. Despite enrolling in high expectations, many graduates struggle to adapt to the sector, with low retention rates being a notable concern. Experts agree that training often fails to align with industry demand. Schools tend to make ambitious promises about rapid career progression, including claims that students will gain the skills to manage kitchens within a short training period. However,

the eight-month curriculum is widely regarded as insufficient for acquiring the expertise required to design recipes independently or lead kitchen teams.

Additionally, the inadequate emphasis on the realities of long working hours and the flexibility required in the culinary profession leads to graduates being unprepared for the challenges of the industry. This disconnect contributes to the high attrition rates among graduates shortly after they enter the workforce.

Wastefulness is another critical issue stemming from culinary school training. As students are provided with unlimited access to materials during their education, they develop habits that lead to waste. With 8.7 million tons of food wasted annually in Turkey, 40% of which originates from the hospitality sector, culinary schools must integrate sustainability and waste management lessons into their curricula. The lack of focus on conservation principles exacerbates food waste, which is a pressing global problem.

There are also gaps in students' knowledge of ingredient recognition, storage conditions, and expiration dates, particularly for perishable, protein-based products. These deficiencies can lead to food safety risks, highlighting the need for specialised training in safe storage and handling. Mishandling ingredients not only jeopardises health but also risks significant reputational damage to restaurants.

On a positive note, students are often recognised for their eagerness to learn, ability to execute tasks effectively, and proficiency in preserving materials after the preliminary processing. Many experts appreciate these strengths and acknowledge that culinary schools excel in imparting fundamental kitchen skills to students. However, aspects such as job stability, waste reduction, and menu design remain areas of concern.

The findings suggest that while culinary schools play a crucial role in professionalising the culinary field and enhancing its prestige, they must address gaps in their educational programs. Curriculum updates, a stronger emphasis on industry realities, and robust graduate tracking systems are essential for improving outcomes. With only 10% of graduates reportedly remaining in the field long-term, these changes are imperative for enhancing retention and aligning educational practices with industry needs

AÇIK MUTFAK KONSEPTLİ YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN MUTFAK PERSONELİNİN ÇALIŞMA MOTİVASYONU ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA¹

A QUALITATIVE RESEARCH ON WORK MOTIVATION OF KITCHEN STAFF WORKING IN OPEN KITCHEN CONCEPT FOOD-BEVERAGE BUSINESS

Orhan MUTU

İstanbul Rumeli Üniversitesi,
Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü
orhan.mutu@rumeli.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5181-2533

Yılmaz SEÇİM

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Turizm Fakültesi,
Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü
ysecim@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9112-7650

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

16.07.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

**Anahtar
Kelimeler**

Açık Mutfak,
Mutfak Tasarımı,
Gastronomi,
Çalışma
Motivasyonu.

Keywords

Open Kitchen,
Kitchen Design,
Gastronomy,
Work Motivation.

Mutfak, geçmişten bugüne toplumların kültürlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Günümüzde mutfakların farklı konseptleri evlerde ve işletmelerde kullanılmaktadır. Açık mutfak konsepti bunlar arasındadır. Yiyecek ve içecek işletmelerinde misafire açık bir şekilde üretimin yapıldığı açık mutfak konsepti kendi içinde avantaj ve dezavantajlar barındırmaktadır. Misafirin şeffaf bir şekilde yapılan yemekleri izleme şansının olması ve görünür olmasının hijyen kurallarının uygulanmasına olumlu yönde etki etmesi avantajlı yönleri olarak görülmektedir. Bunların yanı sıra ortamda pişirmeden dolayı oluşabilecek havaya saçılan partiküller ve sürekli göz önünde olmanın mutfak personeli üzerindeki yarattığı baskı açık mutfak konseptinin dezavantajları arasında sayılabilmektedir. Bu çalışmada açık mutfak konseptinin mutfak çalışanları üzerindeki etkilerinin tespit edilip olumsuz yönlerin giderilebilmesi için öneriler geliştirmek amaçlanmaktadır. Açık mutfakta çalışan şef ve aşçılarla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde açık mutfak konseptinde çalışmanın çalışma motivasyonunu hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkilediği tespit edilmiştir. Sosyal çalışma ortamı sağlaması, ön planda olmanın misafirlerle birebir etkileşim kurmaya olanak sağlaması ve stres yönetimi becerisinin gelişmesine katkıda bulunması açık mutfakta çalışmanın olumlu yönleri olarak tespit edilmiştir. Diğer yandan göz önünde olmanın verdiği baskı hissi, psikolojik yorgunluk ve hata yapma payının az olmasından dolayı stresin yüksek olması açık mutfakta çalışmanın olumsuz yönleri olarak ifade edilmiştir.

Cuisine is an important element that affects the cultures of societies from past to present. Today, different physical concepts of the kitchen are used in homes and businesses. The open kitchen concept is among them. The open kitchen concept, where production is open to guests in food and beverage businesses, has its own advantages and disadvantages. The fact that the guests have the chance to watch the dishes prepared in a transparent way and that their visibility positively affects the implementation of hygiene rules are seen as advantageous aspects. In addition to these, the particles scattering in the air that may occur due to cooking in the environment and the pressure on the kitchen staff of being in constant view can be counted among the disadvantages of the open kitchen concept. In this study, it is aimed to determine the effects of the open kitchen concept on the kitchen workers and to develop suggestions to eliminate the negative aspects. Interviews were conducted with the chefs and cooks working in the open kitchen using semi-structured interview technique. As a result of the findings, it has been determined that working in the open kitchen concept affects the motivation to work both positively and negatively. Providing a social work environment, being at the forefront, enabling one-to-one interaction with guests and contributing to the development of stress management skills have been found to be positive aspects of working in an open kitchen. On the other hand, the feeling of pressure from being in the spotlight, psychological fatigue and high stress due to the low margin of making mistakes are expressed as negative aspects of working in the open kitchen.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622542>

Atıf/Cite as: Mutu, O. & Seçim, Y. (2025). Açık mutfak konseptli yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan mutfak personelinin çalışma motivasyonu üzerine nitel bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1707-1727.

¹ Bu makale, VI. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan özet bildiriden türetilmiştir.

Giriş

Mutfak, yenilip içilebilen her çeşit gıda maddelerinin belirli standartlar doğrultusunda hazırlandığı, işlendiği, pişirildiği ve misafire sunulduğu mekân olarak tanımlanmaktadır. Mutfak kelimesi Türkçe 'ye Arapçadan geçmiş olup, orijinali ve Osmanlı'da kullanılmış hali 'matbah' kelimesidir (Çakır, 2010). Türk Dil Kurumuna (TDK) göre mutfak, yemek pişirilen yer, aş damı olarak nitelendirilmektedir.

Toplumların kültürel gelişim sürecinde önemli bir yeri olan mutfakın geçmişi ateşin keşfi kadar eskidir. İnsanlar besinlerin pişirildiğinde daha kolay sindirildiğini keşfetmiş ve bu keşif mutfak kültürlerinin oluşmasının başlangıcı olmuştur. Bunu takip eden süreçte tarım yapılmaya başlanması göçebe hayattan yerleşik hayata geçişi hızlandırmış, dolayısıyla çok sayıda bireyin toplu halde yemek yemesi söz konusu olmuştur. Zamanla yemek yapma ve yeme için daha büyük alanlara ihtiyaç duyulmuş ve evin ayrı bir bölümü mutfak olarak kullanılmaya başlanmıştır (Akın ve Gültekin, 2015).

Bu bağlamda Sak (2014), mutfakın gelişimini üç bölüme ayırmıştır. Bunlar, ateşin bulunması ve sanayi devrimine kadar olan süre, sanayi devriminin etkisiyle gelişen mutfak ve son olarak da endüstri devriminden bu zamana kadar gelişen günümüz modern mutfaklarıdır.

Endüstri Devrimi sonrasında bakıldığında dışarıda yemek yeme kültürünün gelişmesi ile yiyecek içecek sektörünün hareketlendiği söylenebilmektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunun günde en az bir öğününü toplu beslenme hizmeti sağlayan kuruluşlarda yediği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu sektörde yer alan işletme sayısı hızla artmaktadır. Bina yapısı gereği binanın alt veya üst katına, bazen de bina dışına konumlandırılabilen işletme mutfakları, müşteri isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir üretim noktası ve işletmenin kalbi olarak nitelendirilebilmektedir (Çekal, 2013).

Bir işletme veya kurumun mutfak tasarımına başlanmadan önce ilk olarak mutfakın hangi amaca hizmet edeceğini belirlemesi gerekir. Ardından mutfakta hazırlanacak ürünlerin çeşitliliği, hizmet verilecek müşteri profili, menü ve servis çeşidi, işletme bütçesi, kaç kişiye hizmet verileceği gibi hususların tanımlanması gerekir. Bunun yanı sıra gerekli personel sayısı, zorunlu alanların belirlenmesi (soğuk & kuru depolar, soyunma odası, şef veya yönetici odası, bulaşıkhaneler, lavabolar vb.) ve son olarak da belirlenen kriterler doğrultusunda alınacak olan araç-gereçlerin doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir (Sarıışık, 1994; Şengül, 2021). Mutfak planlarken ana amaç, düşük maliyetli ve ergonomik bir mutfak tasarlamak olmalıdır (Kalınkara, 2020). Mutfakın konumunun belirlenmesi ve fiziksel olarak planlanmasında, havalandırma, ısıtma, aydınlatma, tavan, duvar ve zemin, mutfak alanı, mutfak bölümleri ve mutfak yerleşim tipi önemlidir (Şengül, 2021).

Bu çalışmanın konusu olan açık mutfak konsepti son dönemlerde yaygın hale gelmiş mutfak tasarımlarından biridir. Açık mutfak konsepti bilinçli olarak ilk 1970'li yıllarda Kuzey Avrupa'da tercih edilmeye başlanmıştır. Takip eden yıllarda İtalyan pizzacılarının ve Japon Teppanyaki mutfaklarının önemli bir tasarım özelliği haline gelmiştir (Igarashi vd., 2019). 1990'ların başlarına kadar açık mutfaklar gündelik, kaliteli yemeklerde ve hem küçük hem de büyük restoranlarda daha çok kullanılmaya başlanmıştır (Baraban ve Durocher, 2010; Rohatsch vd., 2007). Gıda kalitesi, temizlik ve şeffaflık açık mutfak konseptinin yaygınlaşmasında önemli faktörler olarak bilinmektedir (Sohn ve Lee, 2018).

Ünlü şeflerin daha görünür hale gelmesi ve yemekle ilgili etkinliklerin artması, şefle kurulan etkileşimi olumlu bir müşteri deneyimi olarak öne çıkarmıştır. Bu gelişmeler, restoran tasarımında mutfakın konumunu önemli bir unsur haline getirmiştir (Chow vd., 2010). Açık mutfaklar, misafirlere şefin yemek hazırlama sürecini doğrudan izleme imkânı sunduğundan, hijyen koşulları ve pişirme yöntemleri hakkında güven hissi oluşturmakta ve bu durum müşteri deneyimini güçlendirmektedir (Alonso ve O'Neill, 2010). Ayrıca, yemek pişirme sürecine ait görsel, işitsel ve kokusal uyaranlar, müşterilerin daha fazla yiyecek tüketmesine neden olabilmekte; bu da işletme açısından olumlu sonuçlar doğurabilmektedir (Beritano, 2014).

Açık mutfak konseptinin yaygınlaşmasıyla birlikte, olumlu algıların yanı sıra bu uygulama belirli düzeyde rahatsızlık ve olumsuz yemek deneyimlerine de sebep olabilmektedir (Byun ve Jang, 2018). Yemek pişerken çıkan dumanlar ve havaya saçılan partiküller olumsuz deneyimler arasında öne çıkmaktadır (Neghab vd., 2017). Bu olumsuzluklardan bir diğeri de açıkta yemek pişirilen ortamların hem ev mutfaklarında hem de ticari mutfaklarda insan sağlığına zarar verebilecek düzeyde iç mekân partikül madde kirliliğine neden olmasıdır (Taner vd., 2013).

Yiyecek içecek sektörünün de dahil olduğu emek yoğun sektörlerde müşteri memnuniyeti çalışanların memnuniyetiyle doğru orantıdadır. Çünkü müşteriler, hizmetin sunulduğu yer ve sunulan ürün kadar çalışanlar ile de etkileşim halindedir (Doğan ve Ay, 2020). Çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarının korunması için uygun çalışma ortamını yaratmak, kaliteyi artırmak ve müşteri memnuniyetini arttırmak mutfak tasarımının hijyenik ve doğru yapılmasıyla yakından ilişkilidir (Merdol, 2015).

Günümüzde güvenli ve sağlıklı mutfak ortamlarının tasarımı, yalnızca ergonomik uygunluğu değil, aynı zamanda iş güvenliği ve gıda güvenliği ilkelerini de kapsamaktadır. Özellikle açık mutfak konseptiyle birlikte daralan fiziksel alanlar, çalışanlar arasında “çapraz izleme” (cross-traffic) gibi riskli etkileşimleri artırmakta, bu da çarpma, yanma, kesilme gibi iş kazalarının yaşanma olasılığını yükseltmektedir. Bu bağlamda, mutfak iş akışının düzenli olması, tehlikeli ekipmanlara erişimin kontrollü sağlanması ve istasyonlar arası mesafenin ergonomik açıdan uygun tutulması önerilmektedir. Nitekim Mihalache, Dumitrascu ve Savu (2022), gıda güvenliğiyle ilişkili mutfak düzenlemelerinde, kullanıcıların fiziksel konforunu ve hijyen uygulamalarını artıran ‘gıda güvenliği üçgeni’ modelini önermektedir. Bu model, hazırlık, pişirme ve yıkama alanları arasındaki mesafelerin belirli sınırlar içinde tutulmasının hem kontaminasyon riskini azalttığını hem de çalışan performansını artırdığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle mutfak tasarımında ergonomik planlama, çalışanların fiziksel güvenliğini sağlamakla kalmayıp ruhsal motivasyonu da destekleyen bir unsur olarak ele alınmalıdır.

Çalışma ortamı koşulları, çalışanların psikolojik iyi oluşu ve motivasyonları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Ariani, 2015). Özellikle açık mutfak gibi müşteriye doğrudan görünür olunması gereken ortamlarda, çalışanların sürekli gözetlenme hissiyle başa çıkması gerekmektedir. Bu tür ortamlarda performans baskısı, hata yapma korkusu ve dışsal beklentilerin etkisi çalışanlarda stres düzeyini artırabilmektedir (Bakker & Demerouti, 2007; Graham vd., 2020).

Açık mutfaklarda çalışanların müşteriyle doğrudan temas halinde olmaları, zaman zaman motivasyon artırıcı bir unsur olabileceği gibi, aynı zamanda işin doğası gereği sürekli yüksek dikkat ve özen gerektirdiğinden tükenmişliğe de yol açabilmektedir (Byun & Jang, 2018). Herzberg’in (1959) iki faktörlü motivasyon teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, tanınma ve takdir gibi “motivator” unsurlar açık mutfakta sıklıkla yaşanırken; gözetim baskısı ve sürekli görünürlük gibi “hijyen faktörleri” çalışan memnuniyetini olumsuz etkileyebilir.

Cheung et al. (2022) yaptıkları çalışmada, restoran ortamındaki fiziksel şeffaflığın (açık mutfak gibi) hem müşteri hem de çalışan davranışlarını etkilediğini ve şeflerin bu ortamlarda daha dikkatli, ancak daha stresli çalıştıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda, şeflerin yaratıcılıklarını sergileyebilmeleri için daha destekleyici, daha az stresli ortamların yaratılmasının önemi vurgulanmaktadır.

Mutfak ve servisin gerektiğinde iç içe faaliyet sürdürdüğü açık mutfak konseptinde çapraz izlemenin en aza indirilmesi, keskin, ağır veya sıcak pişirme aletleri taşıyan şefler ile tepsi taşıyan servis personeli arasındaki kaza olasılığını da azaltmaktadır. Öte yandan, kazaları, stresi ve rahatsızlığı en aza indirirken üretkenliği en üst düzeye çıkarmaya katkıda bulunan düzen, operasyon verimliliği, ekipman, aydınlatma ve diğer unsurların yanı sıra, mutfak tasarımı da çalışan hijyenine yardımcı olmaktadır (Stipanuk, 2006).

Mutfakların ergonomik tasarıma sahip olması çalışanların motivasyonunu ve verimliliğini artırmakta, hijyeni sağlamayı kolaylaştırmakta ve ürünlerin daha kaliteli hazırlanması ile müşteri memnuniyeti arttırmaktadır (Battal, 2020). Mutfak tasarımı bir yiyecek içecek işletmesinin başarısını etkileyen önemli etmenlerdendir. Doğru tasarlanmış bir mutfak verimliliği yükseltecek, müşteri memnuniyetini etkileyecek, çalışan personelin motivasyonunu ve çalışma isteğini arttıracak nitelikte olmalıdır. Bu bağlamda mutfakların tasarımı verilecek hizmet türüne paralel bir şekilde değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada ele alınan açık mutfak konsepti de bu tasarımlardan birisidir. Açık mutfak konseptinin artı ve eksi yönleri bulunmaktadır. Çalışmada mutfak personelinin gözünden açık mutfağın neyi ifade ettiğini anlamak, açık mutfak konseptinde çalışan şefler ve aşçıların motivasyonlarını ve açık mutfakta çalışmanın verimliliklerini ne derecede etkilediğini ölçmek amaçlanmıştır. Elde edilecek veriler neticesinde açık mutfak konseptini iyileştirmeye yönelik öneriler geliştirilecektir.

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgubilim) yaklaşımı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Nitel araştırmalar, belirli bir sosyal olgunun katılımcıların deneyimleri ve algıları yoluyla derinlemesine

anlaşılmasını amaçlar (Guba & Lincoln, 1994; Seale, 1999; Klenke, 2016). Bu doğrultuda, çalışmada açık mutfak konseptiyle çalışan mutfak personelinin motivasyonlarını, algılarını ve deneyimlerini anlamaya yönelik yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşme soruları, Graham vd. (2020) ile Byun ve Jang (2018)'in açık mutfak çalışanları üzerine yaptıkları araştırmalardan uyarlanarak oluşturulmuş ve Türkçe 'ye kültürel bağlamla uyumlu şekilde çevrilmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında uzman öğretim üyelerinden uzman görüşü alınarak araştırma soruları ön test (pilot) ile 2 personelle yapılan görüşmelerin ardından sorular yenilenerek 6 maddelik bir görüşme formu son hâline getirilmiştir.

Araştırmada kullanılan araştırma soruları şunlardır;

- Açık mutfakta çalışmak fiziksel ve ruhsal anlamda düşündüğünüzde çalışma performansınızı nasıl etkilemektedir?
- Açık mutfakta çalışırken baskı altında hissediyor musunuz? Hissediyorsanız sebepleri nelerdir?
- Açık mutfakta çalışmak becerilerinizi kullanmanızı nasıl etkilemektedir?
- Açık mutfakta çalışmak ile kapalı mutfakta çalışmak arasında ne gibi motivasyon değişiklikleri olduğunu düşünüyorsunuz?
- Açık mutfakta çalışmanın olumlu yönlerini sıralayabilir misiniz?
- Açık mutfakta çalışmanın olumsuz yönlerini sıralayabilir misiniz?

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, açık mutfak konseptine sahip yiyecek-içecek işletmelerinde görev yapan mutfak personelinin çalışma motivasyonunu derinlemesine incelemektir. Bu doğrultuda açık mutfak ortamının çalışanların fiziksel ve ruhsal durumları, becerilerini kullanma düzeyleri, stres ve baskı algıları ile mesleki motivasyonları üzerindeki etkileri nitel araştırma yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu çalışma ile mutfak tasarımının sadece estetik ve müşteri deneyimi açısından değil, aynı zamanda personel verimliliği ve psikolojik iyilik hali açısından da önemli bir unsur olduğu vurgulanmakta; açık mutfak konseptinin avantajları ve dezavantajlarının çalışan perspektifinden belirlenerek sektöre yönelik öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Nitel araştırmalar, yorumlayıcı bir bakış açısıyla yürütülen, gözlem ve görüşme gibi veri toplama yöntemlerine dayalı çalışmalardır. Bu nedenle geniş örneklem gruplarına ihtiyaç duyulmaz. Bunun temel nedeni, belirli bir sayıda katılımcıdan sonra elde edilen verilerin yinelenmeye başlaması, yani verisel doygunluğa ulaşılmasıdır (Shenton, 2004; Morse, 2016). Bu doğrultuda araştırmanın evrenini, İstanbul ilinde faaliyet gösteren ve açık mutfak konseptiyle hizmet sunan yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan mutfak personeli oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleme ise kartopu örnekleme tekniğiyle belirlenmiş olup, bu kapsamda toplam 21 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan katılımcılar arasında mutfağın farklı kademelerinde görev yapan mutfak şefleri (baş şef, sous chef – yardımcı şef), bölüm şefleri (chef de partie), aşçılar (line cook, commis), ve aşçı yardımcıları (demi chef) yer almaktadır. Bu farklı unvan ve görev tanımlarının örnekleme dâhil edilmesindeki amaç, açık mutfakta çalışmanın farklı deneyim ve sorumluluk düzeylerinde nasıl algılandığını çok boyutlu olarak incelemektir.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda, elde edilen verilerin analizinde sıklıkla betimsel analiz ve içerik analizi yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Bu analiz teknikleri, araştırma sürecinin hem sistematik hem de anlamlandırıcı yönünü destekleyerek verilerin derinlemesine değerlendirilmesini sağlar. Betimsel analizde temel amaç, katılımcılardan elde edilen doğrudan alıntılar ve gözlemler doğrultusunda verileri açık ve düzenli biçimde sunmaktır. Bu yöntem, araştırmacının önceden belirlediği temalar çerçevesinde verileri yapılandırmasına olanak tanırken, verilerin araştırma sorularına nasıl yanıt verdiğini görsel ve yazılı olarak ortaya koymayı hedefler (Maxwell, 2008). Ancak yalnızca betimleme ile yetinilmeyip, bu bulguların daha derin düzeyde anlamlandırılması gerektiğinde içerik

analizinden faydalanılır. İçerik analizinde ise, elde edilen veriler temalar ve kodlar altında sınıflandırılarak, olgular arasında kavramsal ilişkiler kurulur ve daha soyut düzeyde anlamlar üretilir. Bu süreç, benzer verileri ortak çatı altında toplayarak okuyucunun karmaşık ifadeleri sade, açık ve sistematik biçimde anlamasına olanak sağlar (Baltacı, 2017).

Bu bağlamda görüşmeler, İstanbul'daki beş farklı açık mutfak uygulamasına sahip yiyecek-içecek işletmesinde görev yapan 21 mutfak personelinin bir kısmı uzaktan sorular gönderilip doldurtularak bir kısmı ile de yüzyüze görüşme yapıp kâğıt üzerinde doldurularak elde edilmiştir. Görüşmeler ortalama 25–40 dakika sürmüştür. Elde edilen transkript verileri, nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz ve ardından içerik analizi teknikleri ile çözümlenmiştir. Öncelikle betimsel analiz yöntemiyle veriler temalara göre sınıflandırılmış, katılımcı ifadeleri sadeleştirilerek kategorilere ayrılmıştır. Bu aşamada amaç, veriyi olduğu gibi yansıtarak genel bir çerçeve sunmaktır. Ardından içerik analizine geçilmiş, her bir tema altında tekrarlayan ifadeler, örüntüler ve kodlar detaylandırılarak verinin arka planındaki anlamları ortaya çıkarmaya yönelik yorumlayıcı analiz yapılmıştır (Maxwell, 2008; Baltacı, 2017). Kodlar açık, eksen ve seçici kodlama aşamalarıyla analiz edilerek, çalışanların motivasyon kaynakları, motivasyonu artıran ya da azaltan faktörler ve açık mutfak tasarımına dair yorumlar teorik kategorilere ayrılmıştır. Her bir ana tema ve alt temalar doğrultusunda örnek katılımcı ifadelerine metin içinde doğrudan yer verilmiştir.

Ayrıca, bu çalışmanın etik uygunluğu İstanbul Rumeli Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Alt Komisyonu tarafından 04.07.2024 tarihli ve 2024-05 sayılı toplantıda değerlendirilerek onaylanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, etik kurallara uygun olarak yürütülmüş ve katılımcıların mahremiyetine özen gösterilmiştir.

Bulgular

Bu araştırmada açık mutfakta çalışan personelin deneyimlerine ilişkin elde edilen veriler, betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. İlk aşamada betimsel analizle katılımcı ifadeleri temalara göre sınıflandırılmış, ardından içerik analizinin açık kodlama kısmında katılımcıların verdiği yanıtlar doğrudan ve anlamlı parçalara bölünerek etiketlenmiştir sonrasında eksen kodlama ile açık kodlar arasındaki ilişkiler tespit edilerek daha üst düzey anlam grupları oluşturulmuştur son olarak seçici kodlama aşamasıyla ana temalar altında birleştirilmiş ve daha derinlemesine yorumlanmıştır. Bu çerçevede elde edilen bulgular, çalışanların fiziksel ve ruhsal durumları, stres algıları, motivasyon kaynakları ve iş performanslarına yönelik değerlendirmelerini içermektedir.

Demografik Özellikler

Elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların 14'ünün erkek, 7'sinin ise kadın ve yaş aralığının 23-42 yaş arası olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğu (10 kişi) lisans mezunudur ve koordinatör şef (1), şef (8), aşçı (7) ve dömi şef (4) gibi pozisyonlarda çalıştıkları belirlenmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Katılımcı	Cinsiyeti	Yaşı	Eğitim durumu	Çalıştığı pozisyon	Açık mutfak deneyim süresi	Kapalı mutfak deneyim süresi
Katılımcı 1	Kadın	26	Yüksek Lisans	Aşçı	1	2
Katılımcı 2	Erkek	23	Ön Lisans	Aşçı Yardımcısı	1	0
Katılımcı 3	Erkek	30	Lise	Aşçı	5	5
Katılımcı 4	Erkek	27	Yüksek Lisans	Mutfak Şefi	2	1
Katılımcı 5	Kadın	27	Lisans	Aşçı	3	0
Katılımcı 6	Erkek	35	Lisans	Mutfak Şefi	4	7
Katılımcı 7	Erkek	42	Ön Lisans	Mutfak Şefi	5	15
Katılımcı 8	Kadın	26	Lisans	Aşçı	2	2
Katılımcı 9	Erkek	28	Ön Lisans	Aşçı	4	3
Katılımcı 10	Kadın	37	Lisans	Mutfak Şefi	5	2
Katılımcı 11	Erkek	24	Lisans	Aşçı Yardımcısı	2	0
Katılımcı 12	Erkek	36	Lise	Mutfak Şefi	5	6
Katılımcı 13	Kadın	24	Lisans	Aşçı yardımcısı	2	1

Katılımcı 14	Erkek	28	Lisans	Mutfak Şefi	4	2
Katılımcı 15	Erkek	36	Lise	Mutfak Şefi	6	6
Katılımcı 16	Erkek	25	Lise	Aşçı	3	2
Katılımcı 17	Kadın	26	Yüksek lisans	Mutfak Şefi	4	2
Katılımcı 18	Erkek	31	Lisans	Bölüm Şefi	6	4
Katılımcı 19	Erkek	27	Ön Lisans	Aşçı	3	4
Katılımcı 20	Kadın	23	Lisans	Aşçı Yardımcısı	1	1
Katılımcı 21	Erkek	41	Lisans	Mutfak Koordinatörü	10	9

Açık Mutfak Konseptinin Çalışma Motivasyonuna Etkileri

Betimsel Analiz

Katılımcıların açık mutfakta çalışmanın fiziksel ve ruhsal etkilerine yönelik verdikleri yanıtlar, genel anlamda dışsal görünüm baskısı, stres ve tatmin dengesizliği, kurumsal ortam farkı, alışkanlık ve adaptasyon, duygusal emek gibi temalarda toplanmıştır. Bazı katılımcılar, açık mutfakta bulunmanın dış görünüm ve davranışlar üzerinde ek baskı oluşturduğunu vurgularken (K1, K2, K10, K18), diğerleri bu durumun görünürlük nedeniyle takdir edilme fırsatını da beraberinde getirdiğini (K3, K9, K11, K16, K20) ifade etmiştir. Çoğu yanıt stres ve yorgunlukla beraber gelen tatmin duygusuna da değinmiş; bu da deneyimin çift yönlü olduğunu göstermektedir.

İçerik Analizi ve Kodlama

Açık Kodlar (Verinin doğrudan anlamları):

- Üniforma ve ortam temizliği baskısı
- Fiziksel dikkat ve kontrol zorunluluğu
- Takdir edilme motivasyonu
- İşini sevmenin koruyucu etkisi
- Kurumsal yapı avantajı
- Strese adaptasyon
- Müşteriyle etkileşim kaynaklı duygu yönetimi

Eksen Kodlar (Açık kodların ilişkilendirilmesi):

- Görünürlük ve Dışsal Denetim: Görsel olarak görünür olmak, davranışlara çeki düzen verme ihtiyacını artırıyor.
- Motivasyon – Stres Dengesi: Stres faktörleri ile tatmin duygusu birlikte var oluyor.
- Kurumsal Yapı ve Yönetim: Organizasyonel yapı, baskının etkisini azaltmada belirleyici.
- Duygusal Emek: Sürekli mutlu görünmeye çalışmak ruhsal yorgunluğa yol açıyor.

Seçici Kodlama ve Temalar:

Tablo 2’de, açık mutfakta çalışmanın fiziksel ve ruhsal etkilerine ilişkin görüşlerin analizine dayalı olarak oluşturulan seçici kodlar yer almaktadır. Tabloda, katılımcıların verdikleri yanıtlardan türetilen açık ve eksen kodların senteziyle elde edilen tematik ifadeler sunulmuştur. Her bir seçici kod, ilgili katılımcı grupları ve temsilci görüşlerle desteklenmiş, böylece analiz bulgularının bütüncül bir şekilde sunulması sağlanmıştır.

Tablo 2. Açık Mutfakta Çalışmanın Fiziksel ve Ruhsal Etkileri

Tema	İlgili Katılımcılar	Açıklama
Görünürlük ve Estetik Baskı	K1, K2, K10, K18	Fiziksel olarak sık, temiz ve kontrollü görünme zorunluluğu çalışanlar üzerinde baskı oluşturmaktadır.

Tatmin – Stres Ekseninde Performans	K3, K9, K11, K16, K20	Görünür olmanın getirdiği tatmin, stresi dengeleyebilmekte ve zamanla motivasyonu artırabilmektedir.
İşini Sevmenin Koruyuculuğu	K4, K13, K14	Zorluklara rağmen mesleğini seven çalışanlar motivasyonlarını sürdürebilmektedir.
Kurumsal Destek ve Yönetim	K5, K17, K21	Dengeli iş yükü ve profesyonel stres yönetimi sayesinde olumsuz etkiler minimize edilmektedir.
Strese Alışma ve Adaptasyon	K6, K8, K15	Yoğunluk alışkanlık haline geldikçe, performans daha olumlu etkilenmektedir.
Duygusal Emek ve Ruhsal Yorgunluk	K7, K19	Müşteriyle pozitif iletişim kurma çabası, duygusal olarak yorucu hale gelebilmektedir.

Açık mutfak konseptinde çalışmanın fiziksel ve ruhsal etkileri, çalışan deneyimlerine bağlı olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü, bu çalışma biçiminin daha yüksek düzeyde dikkat, öz disiplin ve özen gerektirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, bu gereksinim bazı çalışanlar tarafından stres ve zihinsel yorgunluk kaynağı olarak tanımlanırken, bazı katılımcılar açısından ise performansı ve içsel motivasyonu artıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Özellikle kurumsal yapıya sahip işletmelerde görev dağılımının dengeli biçimde yapılması ve profesyonel yönetim uygulamaları, bu tür olumsuz etkilerin azaltılmasında önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, açık mutfak ortamında görünürlük ve müşteriyle doğrudan etkileşim gibi unsurlar, çalışanların duygusal emek düzeyini artırmakta; ancak aynı zamanda yapılan işin takdir edilme olasılığını güçlendirdiği için motivasyonel katkı da sağlamaktadır. Dolayısıyla açık mutfakta çalışmanın etkileri, bireysel farklılıklar ve çalışma ortamının organizasyonel özellikleri ile şekillenmekte; bu bağlamda, söz konusu konseptin etkilerinin değerlendirilmesinde çok boyutlu bir yaklaşım gerekmektedir.

Açık Mutfakta Çalışmanın Stresi

Betimsel Analiz:

Katılımcıların büyük çoğunluğu, açık mutfakta çalışmanın beraberinde getirdiği görünürlük baskısını yoğun şekilde hissettiklerini ifade etmiştir. Sürekli göz önünde olma hali, çalışanların hem fiziksel duruşlarına hem de mesleki performanslarına yönelik sürekli bir denetim duygusu geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu görünürlük hem müşteriler hem de üst düzey yöneticiler tarafından sağlanan çift yönlü bir izleme süreci olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, bazı katılımcılar zamanla bu duruma alıştıklarını ve bu baskının etkisini yitirdiğini belirtirken, diğerleri için stresin yoğunlukla paralel seyrettiği ve iş temposunun arttığı anlarda daha belirgin hale geldiği aktarılmıştır.

Bazı katılımcılar ise müşteri etkileşimini pozitif bir unsur olarak değerlendirerek baskı unsuru olarak görmediklerini ifade etmişlerdir. Diğer bir grup çalışan için baskının temel kaynağı, üst kademe yönetimin sürekli izleyici konumda olmasıdır. Bu durum, çalışanlar üzerinde hata yapma korkusunu artırmakta ve iş süreçlerini psikolojik baskı altında yürütmelerine neden olmaktadır.

İçerik Analizi ve Kodlar

Açık kodlar:

- Sürekli göz önünde olma hali
- Müşteri ile birebir temasın getirdiği dikkat baskısı
- Şef ve üst düzey yöneticilerin denetleyici tutumu
- Hata yapma korkusu
- İş yoğunluğu kaynaklı stres
- Alışma ve bağıklık geliştirme

Eksen kodları:

- Görsel Denetim ve Gözlem: Katılımcıların çoğu, açık mutfakta göz önünde olmanın sürekli izlenme hissi oluşturduğunu belirtmiştir. Bu durum fiziksel duruş, görünüm ve iş yapma biçimini etkilemekte, hata yapma korkusunu artırmaktadır.
- Üst Kademe Etkisi: Üst düzey yöneticilerin ya da şeflerin doğrudan gözetimi, çalışanların üzerinde psikolojik baskı yaratmakta ve iş süreçlerine etki etmektedir.
- Zaman ve İş Baskısı: Özellikle iş yoğunluğunun arttığı anlarda zaman baskısı altında kalmak, çalışanların stres seviyelerini yükseltmektedir.
- Duygusal Dayanıklılık: Bazı katılımcılar açık mutfakta çalışmanın ilk başta stresli olduğunu ancak zamanla bu duruma alıştıklarını ve bu baskıyı tolere edebildiklerini ifade etmiştir.
- Alışkanlık Gelişimi: Uzun süre açık mutfakta çalışan bireyler bu tür baskıları sıradanlaştırmakta ve etkilerini daha az hissetmektedir.

Seçici Kodlama ve Temalar:

Tablo 3'te sunulan içerik analizi, katılımcıların açık mutfakta çalışırken hissettikleri baskı ve stresin kaynaklarına ilişkin yanıtlarının sistematik şekilde çözümlenmesine dayanmaktadır. Betimsel analiz sonrasında uygulanan içerik analizinin seçici kodlama aşamasında, tekrar eden temalar altında anlamlı örüntüler belirlenmiştir. Bu temalar, açık mutfak konseptiyle doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan stres faktörlerini ve çalışanların bu duruma karşı geliştirdikleri bireysel başa çıkma stratejilerini yansıtmaktadır.

Tablo 3. Açık Mutfakta Çalışmanın Stresi

Tema	İlgili Katılımcılar	Açıklama
Görsel Denetim ve Göz Önünde Olma Baskısı	K1, K8, K17, K2, K9, K11, K20	Katılımcılar, sürekli göz önünde olmanın fiziksel ve zihinsel anlamda baskı oluşturduğunu belirtmiştir. Bu durumun zamanla alışkanlık haline geldiği ifade edilse de başta yoğun bir stres kaynağı olduğu vurgulanmıştır.
Yoğunluk ve Zaman Baskısı	K3, K14, K15, K18	İş yoğunluğu dönemlerinde hissedilen baskı hem şeflerden hem de hizmet bekleyen müşterilerden kaynaklıdır. Bu baskının temelinde zaman baskısı ve sürekli görünürlük yer almaktadır.
Yönetici ve Müşteri Kaynaklı Stres	K4, K17, K5, K12, K10	Katılımcılar, yöneticilerin veya şeflerin sürekli gözlemi ve müşterilerin tepkilerine doğrudan maruz kalmanın hata yapma korkusunu artırdığını belirtmiştir. Bu durum psikolojik baskıya neden olmaktadır.
Misafir Odaklı Etki – Nötr Duruş	K6, K16, K8, K9, K13	Bazı çalışanlar misafirlerin varlığını stres faktörü olarak değerlendirmemekte, ancak üst yönetim baskısını daha belirgin stres kaynağı olarak görmektedir.
Bireysel Alışkanlık ve Bağışıklık	K7, K21, K18	Bazı katılımcılar açık mutfakta çalışmaya alıştıklarını, dolayısıyla bu ortamın kendileri için artık bir baskı unsuru taşımadığını ifade etmiştir.

Tablo 3'te yer alan seçici kodlar, stresin temel belirleyicileri olarak öne çıkan görsel denetim baskısı, yoğunluk ve zaman baskısı, yönetici ve müşteri temelli gerilim, hata yapma kaygısı ve bireysel alışkanlık düzeyi gibi temalar etrafında şekillendirilmiştir. Kodlamalarda her bir temaya karşılık gelen katılımcı grupları belirtilmiş ve bu temaların açık mutfak ortamındaki stres üretici koşullarla olan bağları örnek ifadelerle desteklenmiştir.

Bu analiz, açık mutfak ortamında çalışan bireylerin stres deneyimlerinin sadece fiziksel görünürlükten kaynaklanmadığını, aynı zamanda örgütsel yapı, bireysel tolerans eşiği ve iş yoğunluğu gibi çok katmanlı faktörlerin bu süreci etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla, Tablo 3, açık mutfak tasarımının çalışan psikolojisi üzerindeki etkilerinin çok boyutlu analizini sunan önemli bir çözümleme tabanı niteliği taşımaktadır.

Açık Mutfakta Çalışmanın Becerilere Etkisi

Betimsel Analiz:

Katılımcıların açık mutfakta çalışmanın mesleki becerilerine etkisine dair verdikleri yanıtlar farklı perspektifler sunmaktadır. Katılımcıların bir bölümü açık mutfakta görünür olmanın dikkat düzeylerini artırdığını ve bu durumun becerilerini daha etkin ve özenli kullanmalarına katkı sağladığını belirtmiştir. Görselliğin ve müşteriyle doğrudan etkileşimin beceri gelişimini motive edici bir unsur olarak öne çıktığı vurgulanmaktadır.

Bazı katılımcılar ise stresin odaklanmayı artırdığı ve bunun beceri performansına olumlu yansıdığı görüşündedir. Öte yandan, açık mutfak baskı ortamı oluşturduğunu ve hata toleransının düşmesiyle yaratıcılığı sınırladığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Ayrıca bazı katılımcılar, profesyonellik düzeyinin arttıkça açık mutfakta olmanın beceriler üzerinde belirleyici bir etkisi kalmadığını savunmuş; kimileri ise tecrübenin beceri kullanımında belirleyici olduğunu dile getirmiştir.

İçerik Analizi ve Kodlar

Açık Kodlar:

- Dikkat ve potansiyel artışı
- Müşteri etkileşimiyle motive çalışma
- Stresin odaklanmayı artırması
- Hataları gizleyememe – baskının yaratıcılığı kısıtlaması
- Şov gerekliliği ve görsel performans baskısı
- Profesyonellikle birlikte nötr etki
- Tecrübe ile belirlenen beceri kullanım şekli

Eksen Kodları:

- Görsellik ve Performans Baskısı: Açık mutfakta sürekli görünür olma durumu, katılımcıların becerilerini daha özenli ve dikkatli sergilemesine neden olmaktadır. Ancak bu görünürlük, aynı zamanda performans baskısını da beraberinde getirmektedir.
- Stres Odaklı Beceri Kullanımı: Bazı çalışanlar için stresli ortam, daha fazla konsantrasyon sağlamaktadır. Bu durum, becerilerin daha etkili kullanılmasına yardımcı olurken; hata yapma riskinin artması ise yaratıcılığı sınırlayabilmektedir.
- Müşteri Etkileşiminin Motive Edici Rolü: Müşterilere yapılan sunumlar veya şov benzeri uygulamalar, çalışanların kendilerini ifade etme alanı yaratmakta ve becerilerini daha özgüvenli bir biçimde sergilemelerine olanak tanımaktadır.
- Profesyonellik ve Deneyim Faktörü: Bazı katılımcılar, açık mutfakta çalışmanın mesleki becerileri üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını, beceri kullanımının büyük ölçüde profesyonel deneyim ve kişisel uzmanlıkla şekillendiğini ifade etmektedir.

Seçici Kodlama ve Temalar:

Tablo 4'te açık mutfak konseptinin çalışanların mesleki beceriler üzerindeki etkisine ilişkin elde edilen bulguların tematik analizi sunulmaktadır.

Tablo 4. Açık Mutfakta Çalışmanın Becerilere Etkisi

Tema	İlgili Katılımcılar	Açıklama
Dikkat Artışı ve Potansiyel Kullanımı	K1, K13, K14	Açık mutfakta izlenme baskısı, çalışanların daha dikkatli ve potansiyelini ortaya koyacak şekilde çalışmasına yol açmaktadır.

Müşteri Etkileşimi ve Teşvik	K2, K8, K9	Müşteriyle etkileşimli şovlar, çalışanların motivasyonunu artırmakta ve becerilerini daha rahat sergilemelerine olanak tanımaktadır.
Stresin Odaklanmayı Artırması	K3, K15, K20	Stresli ortam bazı çalışanlar için daha fazla odaklanmayı ve dikkatli çalışmayı beraberinde getirmekte, bu da beceri performansını olumlu etkilemektedir.
Yaratıcılık Engeli ve Şov Gerekliliği	K4, K12, K18	Açık mutfakta çalışmanın getirdiği baskı, yaratıcılığı sınırlandırabilmekte; aynı zamanda şeflerin performanslarını yalnızca yemek pişirme değil, görsellik üzerinden de sergilemeleri beklenmektedir.
Nötr Etki – Profesyonel Odak	K6, K16, K11	Profesyonelleşme ile, açık mutfakta çalışmanın becerilere etkisinin azaldığı belirtilmiş, bu durumun doğal bir süreç olduğu ifade edilmiştir.
Tecrübe Temelli Yargı	K7, K17, K19	Bazı katılımcılar için açık mutfağın beceri kullanımına doğrudan bir etkisi bulunmamakta; bunun yerine tecrübe düzeyinin belirleyici olduğu savunulmaktadır.

Katılımcı ifadelerine göre açık mutfakta çalışmak, farklı düzeylerde olmakla birlikte çoğunlukla becerilerin gelişimini destekleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Görünürlük, performansın izlenebilir hale gelmesi ve müşteriyle doğrudan etkileşim içinde bulunma durumu, çalışanların dikkat düzeylerini artırmakta ve mesleki yetkinliklerini daha özenli biçimde ortaya koymalarına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, bazı katılımcılar açık mutfakta olmanın yaratıcı çözümler üretme açısından sınırlayıcı etkilerinden söz etmiş; özellikle hata yapma toleransının düşmesi nedeniyle baskı altında spontane karar almanın zorlaştığını ifade etmişlerdir. Diğer yandan, bu konseptin performans odaklı çalışmayı teşvik etmesi, iş disiplini ve öz düzenleme becerilerinin gelişmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca müşteri etkileşimiyle ortaya çıkan sahne performansı beklentisi, çalışanların yalnızca teknik becerilerini değil aynı zamanda sunum ve iletişim yeteneklerini de geliştirmektedir.

Açık ve Kapalı Mutfak Konseptlerinin Çalışan Motivasyonu Üzerindeki Farklılaştırıcı Etkileri

Betimsel Analiz

Katılımcıların yanıtları doğrultusunda açık mutfakta çalışmanın motivasyon üzerinde hem artırıcı hem de sınırlayıcı etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle görünürlük faktörü hem dikkat ve özen gerektiren bir iş disiplini geliştirmekte hem de yapılan işin anlık takdir edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, bazı çalışanlar için motivasyonu artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan, açık mutfakta sürekli izlenme hâli, bazı çalışanlarda stres, yorgunluk ve içe kapanma gibi olumsuz duygulara yol açmakta; kapalı mutfağın ise mahremiyet, iletişim kolaylığı ve rahatlık gibi avantajları öne çıkarılmaktadır. Bu durum çalışan motivasyonunu doğrudan etkileyen çevresel ve psikolojik faktörlerin iş yerinin fiziki tasarımı ile ne denli ilişkili olduğunu göstermektedir.

İçerik Analizi ve Kodlar

Açık Kodlar:

- Mola verme ve hata düzeltme özgürlüğü
- Görünürlük baskısı ve dikkat artışı
- Takdir edilme motivasyonu
- Sosyal ortam ihtiyacı
- Psikolojik yorgunluk
- Stres ve motivasyon düşüklüğü
- İzlenme korkusu ve mahremiyet kaybı
- Eğlenerek çalışabilme
- Daha enerjik ve canlı ortam algısı

- Görsel geri bildirimle motivasyon
- Kapalı mutfak deneyimi eksikliği

Eksen Kodlar:

- Motivasyon Kaynakları: Görünürlük ve anlık takdir edilme fırsatı, çalışanların öz motivasyonunu artıran bir etken olarak değerlendirilmiştir.
- Mahremiyet ve Özgürlük: Kapalı mutfakta mola verme, hata düzeltme ve stres yönetimi açısından daha fazla serbestlik sağladığı ifade edilmiştir.
- Psikolojik Baskı ve Yorgunluk: Sürekli etkileşimde olmanın psikolojik açıdan yorucu olduğu; açık mutfakta çalışanların stres düzeyinin arttığı belirtilmiştir.
- Fiziksel Ortamın Etkisi: Mekânsal tasarımın (kapalı ve açık) çalışanların ruh hali, sosyallik ihtiyacı ve genel motivasyon düzeyleri üzerinde doğrudan etkili olduğu saptanmıştır.

Seçici Kodlama ve Temalar:

Tablo 5'te, analizler sonucu oluşturulan tematik kategoriler seçici kodlama yoluyla sunulmuştur.

Tablo 5. Açık ve Kapalı Mutfak Konseptlerinin Çalışan Motivasyonu Üzerindeki Farklılaştırıcı Etkileri

Tema	İlgili Katılımcılar	Açıklama
Görünürlük ve Takdirle Artan Motivasyon	K1, K2, K10, K18, K7, K19	Açık mutfak görünürlük sağladığı için yapılan işin takdir edilmesi, çalışanlarda şevk ve dikkat artışı yaratmaktadır.
Kapalı Mutfakta Özgürlük ve Rahatlık	K1, K2, K4, K13, K14	Kapalı mutfağın mola verme, hata düzeltme ve baskıdan uzak kalma gibi avantajları çalışanların motivasyonunu olumlu etkileyebilmektedir.
Psikolojik Yorgunluk ve İletişim Sorunu	K3, K9, K11, K16, K4, K13	Açık mutfakta sürekli iletişim hâlinde olmak, bazı çalışanlarda yorgunluk ve stres yaratmaktadır. Ayrıca iç iletişimin kısıtlanması motivasyonu azaltmaktadır.
Canlılık ve Sosyallik İsteği	K3, K6, K8, K15	Açık mutfak daha enerjik ve canlı bir ortam sağlamakta; bu durum bazı çalışanlar tarafından pozitif olarak değerlendirilmektedir.
Deneyim Eksikliği – Nötr Yorumlar	K5, K17, K21	Kapalı mutfakta çalışmamış olan katılımcılar, doğrudan karşılaştırma yapamamakta, bu nedenle nötr tutum sergilemektedir.

Katılımcıların çoğu, açık mutfakta çalışmanın görünürlük sağladığı için yaptıkları işin takdir edilmesini kolaylaştırdığını ve bu durumun motivasyonu olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Özellikle işin beğenilmesi ve müşteri tarafından görülmesi, çalışanlarda içsel bir tatmin ve mesleki aidiyet duygusu yaratmaktadır. Bununla birlikte, kapalı mutfakta çalışanlar, mola alma özgürlüğü, hata telafı imkânı ve daha rahat bir çalışma ortamı sayesinde stres düzeylerinin daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Açık mutfağın sürekli etkileşim gerektirmesi, bazı katılımcılar tarafından psikolojik yorgunluk ve iletişim kısıtlılığı gibi olumsuz unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın, sosyal yönelimi yüksek bazı çalışanlar açık mutfağın dinamizmini motive edici bulmuş, bu ortamın daha canlı ve etkileşimli olduğunu vurgulamıştır. Son olarak, yalnızca açık mutfakta çalışmış olan katılımcıların yorumları daha nötr kalmakta, bu da deneyim eksikliğinden kaynaklanan karşılaştırma yapma zorluğunu göstermektedir.

Bu analizler doğrultusunda, açık ve kapalı mutfak tasarımlarının çalışan motivasyonu üzerindeki etkileri yalnızca fiziksel koşullarla değil, aynı zamanda bireyin iş deneyimi, kişisel tercihi ve işletme organizasyon yapısıyla da ilişkili olarak şekillenmektedir. Bu nedenle, motivasyonu artırmak adına farklı mutfak tasarımlarının çalışan profiline göre değerlendirilmesi önerilmektedir.

Açık Mutfakta Çalışmanın Olumlu Yönleri

Betimsel Analiz

Katılımcıların büyük çoğunluğu, açık mutfakta çalışmanın çeşitli yönlerden olumlu katkılar sunduğunu belirtmiştir. Görsel olarak izlenebilir bir ortamda çalışmak, hem bireysel hijyen ve teknik özen gerektirirken hem de performansa olumlu yansıtacak şekilde çalışanların motivasyonunu artırmaktadır. Çalışanlar, misafirlerle doğrudan iletişimin ve etkileşimin yarattığı canlı atmosferin işlerini daha keyifli ve anlamlı hale getirdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, bu ortamda disiplinli ve düzenli çalışmaya zorlanmak, hızlı öğrenme ve baskı altında performans gösterme becerilerini de geliştirdiği ifade edilmiştir. Katılımcı ifadeleri; sosyallik, mesleki gelişim, disiplin, motivasyon ve zaman yönetimi gibi farklı olumlu temalara yayılmıştır.

İçerik Analizi ve Kodlar

Açık Kodlama

- Disiplinli çalışma ve hijyen hassasiyeti
- Pratiklik ve hız kazanımı
- Baskı altında beceri geliştirme
- Teknik uygulamalarda özen
- Yabancı dil gelişimi
- Canlı ve sosyal iş ortamı
- Misafirle etkileşim ve pozitif geri bildirim
- Zaman algısında olumlu değişim
- Heyecan, hız ve dinamizm
- Mesai sırasında düzenlilik ve özen

Eksen Kodlama

- Profesyonel Gelişim ve Teknik Beceri: Açık mutfak çalışanları hem disiplin hem de teknik beceri geliştirme açısından kendilerini zorlayan ama ilerleten bir ortamda çalıştıklarını belirtmişlerdir.
- Sosyal Etkileşim ve Duygusal Tatmin: Müşterilerle etkileşim ve doğrudan geri bildirim alma olanağı, çalışanların duygusal tatminini artırarak içsel motivasyonu beslemektedir.
- Çalışma Hız ve Ritim Algısı: Mesai süresinin daha hızlı geçmesi ve enerjik bir atmosferde çalışmak, işin daha katlanılabilir ve eğlenceli bir hale gelmesine katkı sağlamaktadır.
- Öğrenme ve Uyumsal Gelişim: Açık mutfakta çalışmanın, özellikle yeni çalışanlar için hızlı öğrenmeye ve baskı altında doğru kararlar alma becerisine katkı sağladığı ifade edilmiştir.

Seçici Kodlama ve Temalar:

Tablo 6'da analizler sonucu oluşturulan tematik kategoriler seçici kodlama yoluyla sunulmuştur.

Tablo 6. Açık Mutfakta Çalışmanın Olumlu Yönleri

Tema	İlgili Katılımcılar	Açıklama
Profesyonel Becerilerin Gelişimi	K1, K18, K21, K4, K15, K16	Hijyen, disiplin, teknik özen ve baskı altında çalışma gibi mesleki beceriler açık mutfakta gelişmektedir.
Sosyal Etkileşim ve Canlı Ortam	K3, K8, K11, K6, K9, K17, K7, K13, K19	Müşterilerle iletişim, sosyal bir iş atmosferi ve canlılık duygusu motivasyon üzerinde olumlu etki yaratmaktadır.
Motivasyonel Güç ve İş Zevki	K5, K10, K12	İşin daha zevkli hale gelmesi ve zamanın hızlı geçmesi, çalışanların mesleki doyumlarını artırmaktadır.

Elde edilen veriler, açık mutfakta çalışmanın çalışanlar üzerinde çok yönlü olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Bu etkiler hem mesleki becerilerin gelişimi hem de içsel motivasyonun güçlenmesi ekseninde değerlendirilmiştir. Özellikle doğrudan müşteri teması, yapılan işin görünür hale gelmesini sağlarken, çalışanın yaptığı işe gösterdiği özenin artmasına ve işten duyulan tatminin yükselmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, iş ortamının canlı, sosyal ve dinamik yapısı çalışanların enerjik ve istekli kalmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, açık mutfak ortamının sağladığı görsel denetim ve etkileşim, çalışanları disipline ederken aynı zamanda motive eden bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

Açık Mutfakta Çalışmanın Olumsuz Yönleri

Betimsel Analiz

Katılımcıların ifadelerine göre açık mutfak konsepti, bazı yönleriyle çalışanlar üzerinde fiziksel ve psikolojik baskı unsurları yaratabilmektedir. Özellikle sürekli görünür olmanın getirdiği izlenme hissi, hata yapma korkusu ve stresli kriz anlarında oluşan panik duygusu, çalışanların zihinsel yorgunluk yaşamasına neden olmaktadır. Katılımcıların bir kısmı açık mutfağın olumsuz yönlerini doğrudan yaşamasa da yoğunluk için yoğun iş temposu, duygusal baskı, hızlı çalışma zorunluluğu ve iş kazası riskleri gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Ayrıca bazı çalışanlar, duygularını bastırma zorunluluğunun duygusal tükenmişlik yaratabileceğini belirtmiştir. Gürültülü ortamlar ve sürekli performans baskısı da dikkat çeken diğer olumsuzluklar arasındadır.

İçerik Analizi ve Kodlar

Açık Kodlar:

- Sürekli izlenme hissi
- Hata yapma korkusu
- Psikolojik yorgunluk ve zihinsel tükenme
- Kriz yönetimi zorluğu
- Duygusal baskı ve bastırma zorunluluğu
- Gürültü ve çevresel stres
- Beklenmedik iş kazası riski
- Stresle başa çıkmada zorlanma
- Olumsuzluk algısı yaşamama (nötr tutum)

Eksen Kodları:

- Görsel Denetim ve Duygusal Gerilim: Katılımcılar, izlenme hissini oluşturduğu gerginlik nedeniyle hem hata yapma korkusu hem de duygusal baskı yaşadıklarını belirtmiştir. Bu durum psikolojik yorgunluk olarak kendini göstermektedir.
- İş Yoğunluğu ve Kriz Anları: Yoğun çalışma saatleri ve kriz anlarında kontrolü kaybetme korkusu, stresle başa çıkmayı zorlaştırmaktadır.
- Fiziksel Ortam Etkisi: Gürültü, hız zorunluluğu ve ortam kargaşası, iş kazaları riskini artıran faktörler olarak tanımlanmıştır.
- İfade Edilemeyen Duygular ve Zihinsel Yük: Misafirler karşısında duygularını gizleme zorunluluğu, çalışanlarda içsel baskıya ve uzun vadede tükenmişliğe yol açmaktadır.
- Algısal Farklılık: Bazı çalışanlar açık mutfağın olumsuz yönlerini belirgin şekilde yaşamazken, bireysel deneyim farklılıkları, algının sübjektifliğini ortaya koymaktadır.

Seçici Kodlama ve Temalar

Tablo 7’de analizler sonucu oluşturulan tematik kategoriler seçici kodlama yoluyla sunulmuştur.

Tablo 7. Açık Mutfakta Çalışmanın Olumsuz Yönleri

Tema	İlgili Katılımcılar	Açıklama
İzlenme Kaynaklı Baskı ve Hata Korkusu	K1, K8, K17, K4, K10	Sürekli göz önünde olmanın yarattığı hata yapma korkusu ve baskı duygusu çalışanları psikolojik olarak zorlamaktadır.
Psikolojik Yorgunluk ve Duygusal Tükenmişlik	K3, K14, K15, K5, K12, K10	Duyguların bastırılması, yoğunlukta strese dayanmak zorunda olmak ve sürekli gülümseme zorunluluğu çalışanlarda duygusal birikime neden olmaktadır.
Fiziksel Ortam Faktörleri ve İş Güvenliği	K7, K21, K18, K6, K16, K13	Gürültü, hızlı tempoda çalışma ve iş kazası riski fiziksel olarak yorucu bir iş ortamı yaratmaktadır.
Kriz Yönetiminde Zorluk ve Tecrübe Eksikliği	K4, K17	Özellikle genç veya deneyimsiz personel için kriz anlarını yönetmek açık mutfakta daha zordur.
Olumsuzluk Gözlemlemeyenler (Nötr Tutum)	K2, K9, K11, K20	Bazı katılımcılar henüz açık mutfak deneyimlerinde belirgin olumsuzluk yaşamadıklarını ifade etmiştir.

Açık mutfakta çalışmanın olumsuz yönlerine dair bulgular, çalışanların bireysel farklılıklarına ve iş ortamının yoğunluğuna bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların çoğu, sürekli göz önünde olmanın oluşturduğu psikolojik baskıdan, duygusal emek yükünden ve kriz anlarında karar verme zorluklarından söz etmektedir. Bu bulgular, açık mutfağın görünürlük temelli avantajlarının yanı sıra önemli ölçüde stres ve yıpranma riski de taşıdığını göstermektedir. Çalışanların bu ortamda yüksek düzeyde öz denetim, stres yönetimi ve duygusal dayanıklılık geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca, iş güvenliği açısından hızlı tempoya bağlı olarak yaşanabilecek kazalar ve fiziksel ortamdan kaynaklı yorgunluklar da açık mutfağın dezavantajları arasında sayılmalıdır. Öte yandan, bazı çalışanların açık mutfağın olumsuzluklarını doğrudan deneyimlememesi, çalışma koşullarına ve kişisel yeterliliklere göre algının değişebileceğini göstermektedir. Bu nedenle, açık mutfakta sürdürülebilir ve sağlıklı bir çalışma ortamı için yönetsel destek, kriz yönetimi eğitimi ve psikolojik dayanıklılık gibi faktörlerin güçlendirilmesi kritik öneme sahiptir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular yukarıdaki tablolarda verilmiştir. Bulgulardan elde edilen sonuçlar, çıkarımlar, öneriler ve literatürde konuya ilişkin yapılmış diğer çalışmalarla karşılaştırmalar “tartışma, sonuç ve öneriler” kısmında ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Tartışma

Bu araştırma kapsamında açık mutfak konsepti bağlamında çalışan personelin deneyimlerine odaklanılmış ve elde edilen nitel veriler betimsel ve içerik analizine tabi tutularak değerlendirilmiştir. Katılımcı görüşleri, literatürdeki güncel bulgularla birlikte yorumlanmış, özellikle çalışan motivasyonu, stres, beceri kullanımı ve psikososyal etki boyutları üzerinden anlaşılmıştır.

Araştırmanın ilk bulguları, açık mutfağın görünürlük baskısı nedeniyle çalışanlar üzerinde daha fazla dikkat, hijyen hassasiyeti ve öz denetim ihtiyacı doğurduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo 2). Bu durum, Goffman’ın (1959) “*sahne arkası – sahne önü*” kuramı ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Açık mutfak, çalışanları sahne önünde tutarak sürekli performans sergilemeye zorlamakta ve bu durum özellikle duygusal emek yükünü artırmaktadır (Hochschild, 1983). Katılımcıların çoğu, fiziksel görünümün yanı sıra davranışsal regülasyon konularında da belirgin bir farkındalık geliştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Açık mutfakta çalışmanın stres üzerindeki etkileri ise Tablo 3’te detaylandırılmıştır. Bu sonuçlar, Graham vd. (2020) ve Byun & Jang (2018)’in açık mutfakların çalışanlar üzerinde hem müşteri hem yönetici kaynaklı stres oluşturduğuna dair bulgularıyla örtüşmektedir. Araştırmamızda, bu baskının özellikle iş yoğunluğunun arttığı dönemlerde belirginleştiği ve hata yapma korkusunu tetiklediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bazı katılımcılar zamanla bu ortama alıştıklarını ve duygusal dayanıklılık geliştirdiklerini dile getirmiştir. Bu bulgu, stresin tüm

çalışanlar için homojen bir şekilde deneyimlenmediğini ve bireysel başa çıkma becerilerinin önemli bir değişken olduğunu göstermektedir.

Tablo 4 ve Tablo 5'te yer alan beceri kullanımı ve açık-kapalı mutfak farkları, açık mutfak teknik becerileri artırıcı etkisini ortaya koymakla birlikte, yaratıcılığı sınırlayabileceği durumlara da işaret etmektedir. Katılımcılar, görünürlük sayesinde daha dikkatli ve özenli çalıştıklarını; ancak hata yapma şanslarının azaldığını ve bazı durumlarda bu durumun baskı yarattığını vurgulamışlardır. Lundberg vd. (2014)'ün vurguladığı gibi, açık mutfak, çalışanların “yetenek vitrinine” dönüşmekte ve bu da hem beceri gelişimi hem de dikkat gereksinimi açısından ikili bir yapı sunmaktadır.

Açık mutfak olumlu yönlerine dair Tablo 6'da toplanan veriler; sosyal etkileşim, motivasyon artışı, hızlı öğrenme ve mesleki disiplin gibi kazanımları içermektedir. Bu sonuçlar, Hall & Mitchell (2008)'in “müşteri odaklı mutfak deneyimi” modelini desteklemektedir. Çalışanlar, izlenmenin yalnızca baskı değil, aynı zamanda mesleki gelişim ve tanınırlık fırsatı sunduğunu da belirtmektedir. Bu durum, Deci & Ryan'ın (1985) öne sürdüğü öz-yeterlilik, ilişkilenme ve otonomi ihtiyaçlarına dayanan Öz Belirleme Kuramı (Self-Determination Theory) ile açıklanabilir. Açık mutfakta çalışanlar, becerilerinin görülmesiyle daha anlamlı bir iş deneyimi yaşayabilmekte ve bu da içsel motivasyonu artırabilmektedir.

Öte yandan, açık mutfak olumsuz yönleri Tablo 7'de yer almakta ve özellikle duygusal baskı, sürekli gülümseme zorunluluğu, hata yapma korkusu ve gürültü gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bu bulgular, Maslach & Leiter (1997)'in tükenmişlik sendromuna dair modeline de işaret etmektedir. Özellikle duygusal emek yoğunluğu taşıyan bu ortamda çalışanlar, zamanla tükenmişlik hissi geliştirebilmektedir.

Genel olarak elde edilen veriler göstermektedir ki açık mutfak konsepti, çalışanlar üzerinde çift yönlü etkiler yaratmakta; bu etkiler bireysel özelliklere, çalışma ortamının kurumsallığına ve yönetim tarzına göre değişiklik göstermektedir. Görsel şeffaflığın olduğu bu sistemde, sadece hizmet değil, emek de teşhir edilmektedir. Bu durumun doğru yönetilmesi, çalışan refahı ve hizmet kalitesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, açık mutfak uygulamasının mutfak personeli üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamayı amaçlamış ve nitel veri analizi yöntemleriyle elde edilen bulgular üzerinden kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur. Elde edilen veriler, açık mutfakta çalışmanın yalnızca fiziksel koşullarla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda çalışanların psikolojik durumlarını, motivasyon düzeylerini, beceri kullanım biçimlerini ve iş doyumlarını doğrudan etkileyen çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, açık mutfakta çalışmanın beraberinde getirdiği görünürlük nedeniyle daha fazla dikkat, öz disiplin ve düzen gerektirdiğini belirtmiştir. Bu görünürlük, çalışanların hem dış görünüşleri hem de yaptıkları işe dair yüksek bir sorumluluk bilinci geliştirmelerini teşvik ederken; aynı zamanda sürekli izlenme hissi nedeniyle stres ve baskı unsurlarını da artırmaktadır. Bu durumun bazı çalışanlar için motivasyon kaynağı, bazıları için ise performansı olumsuz etkileyen bir unsur haline geldiği görülmüştür. Bu farklılık, bireysel özellikler, deneyim düzeyi ve kurumsal ortam gibi etkenlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Açık mutfak çalışan becerilerine etkisi ise çoğunlukla olumlu olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılar, müşterilerle doğrudan etkileşimde bulunmanın teknik becerilerin daha özenli kullanılmasını sağladığını, zamanla gelişen dikkat ve odaklanma yetisiyle birlikte mesleki performansın da yükseldiğini ifade etmiştir. Ancak bu durum, bazı çalışanlar tarafından yaratıcılığı sınırlayıcı ya da hata yapma korkusu nedeniyle baskılayıcı bir süreç olarak tanımlanmıştır.

Çalışma ayrıca, açık mutfakta çalışmanın bireyler üzerinde duygusal ve zihinsel yorgunluk yaratabildiğini; bu durumun özellikle yoğun iş saatlerinde, kriz anlarında veya müşterilerin beklentisinin arttığı zaman dilimlerinde daha belirgin hale geldiğini göstermiştir. Buna karşın, çalışanların işlerinin takdir edilmesi, müşterilerden anlık geri dönüşler alınması ve sosyal bir atmosferde çalışmanın sağladığı tatmin duygusu, motivasyonu besleyen önemli unsurlar arasında sayılmıştır.

Sonuç olarak, açık mutfak konsepti, çalışan deneyimini şekillendiren hem olumlu hem de zorlayıcı dinamikler barındırmaktadır. Bu nedenle bu konseptin uygulanmasında, sadece hizmet kalitesine değil; çalışanların psikolojik ihtiyaçlarına, çalışma koşullarına ve mesleki gelişim süreçlerine de duyarlı bir yaklaşım benimsenmesi

önem arz etmektedir. Açık mutfakta görev yapan personelin desteklenmesi, bu sistemin sürdürülebilirliği ve çalışan memnuniyeti açısından kritik bir rol oynamaktadır.

İşletmelerin sürdürülebilir başarıyı sağlayabilmesi için yalnızca görünür hizmet kalitesine değil, hizmeti görünür kılan çalışan deneyimine de yatırım yapmaları, bu alandaki en temel öneri olarak değerlendirilebilir. Elde edilen verilerden çıkarılan sonuçlara bakıldığında iyileştirilmesi gereken yönler olduğu düşünülmektedir. Buna istinaden bazı öneriler getirilmiştir;

Sektörel Öneriler (Yiyecek-İçecek İşletmeleri ve Profesyonel Uygulayıcılar İçin)

- Çalışan görünürlüğüne yönelik psikolojik destek programları geliştirilmeli; açık mutfak ortamında çalışanların sürekli göz önünde olmasının yarattığı baskıyı azaltmak için psikolojik sağlık eğitimi, stres yönetimi atölyeleri ve dönemsel mentorluk programları uygulanmalıdır.
- İş bölümü ve görev tanımları netleştirilmeli; kurumsal restoranlarda olduğu gibi, çalışanların görev dağılımının dengeli yapılması; özellikle yoğun saatlerde destek ekiplerinin kullanılması, iş yükü kaynaklı stresin önüne geçilmesini sağlayacaktır.
- Açık mutfaklarda ergonomik ve güvenli alan tasarımı esas alınmalı; dar, gürültülü ve yüksek tempolu açık mutfak ortamlarında kazaları azaltmak için iş güvenliği standartları göz önünde bulundurularak mutfak planlamaları yapılmalı; yürüyüş yolları, hava akımı, ışıklandırma ve ısı kontrolü profesyonelce tasarlanmalıdır.
- Performans geri bildirimi müşteriyle sınırlı kalmamalı, iç iletişim güçlendirilmeli; Şef ve yöneticilerin olumlu geri bildirim kültürünü desteklemesi, yalnızca müşteri takdiri değil, ekip içi takdirin de motivasyon aracı olarak kullanılmasına katkı sağlayacaktır.
- Açık mutfak personeli için yönelik özel eğitim modülleri hazırlanmalı; gösteri yapma, yabancı dilde iletişim, kriz anı iletişimi gibi beceriler açık mutfakta çalışan personelin profesyonel temsil gücünü doğrudan etkiler. Bu nedenle işe alım öncesi ya da sonrası eğitimlerle bu beceriler desteklenmelidir.
- Dönüşümlü çalışma ve dinlenme alanları oluşturulmalı; sürekli görünürlük çalışanlar üzerinde zihinsel yorgunluk yaratmaktadır. Bu nedenle dönüşümlü görev atamaları ve kapalı dinlenme alanları oluşturulması önem arz etmektedir.

Akademik Öneriler (Araştırmacılar ve Eğitim Kurumları İçin)

- Açık mutfaklar üzerine çalışan merkezli akademik literatür genişletilmeli; Mevcut literatür ağırlıklı olarak müşteri algısına odaklanmaktadır. Çalışan deneyimini odağına alan niteliksel ve niceliksel çalışmalarla literatürdeki boşluk giderilmelidir.
- Disiplinler arası yaklaşımla çalışma alanı – psikoloji – ergonomi üçgeni kurulmalı; Gastronomi alanındaki tasarım çalışmaları, iş psikolojisi ve insan-makine etkileşimi konularında uzman akademik disiplinlerle ortak çalışmalar teşvik edilmelidir.
- Uygulamalı gastronomi eğitimlerinde açık mutfak deneyimi kazandırılmalı; Gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinde öğrencilerin açık mutfakta performans sergileyebileceği uygulama mutfakları oluşturulmalı; böylece sektöre geçmeden önce stres ve görünürlük deneyimi kazanmaları sağlanmalıdır.
- Nitel araştırmalar teşvik edilmeli; Açık mutfakta uzun süre çalışan bireylerde oluşan değişimleri ve tükenmişlik süreçlerini izlemek için zaman serili, uzun dönemli saha araştırmaları yapılmalıdır.
- Yerel ve kültürel farklılıklar gözetilerek karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalı; farklı ülkelerde ve kültürel ortamlarda açık mutfağın çalışanlar üzerindeki etkileri değişebileceğinden, çok merkezli uluslararası çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için T.C İstanbul Rumeli Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 04/07/2024 tarih ve 2024-05 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Akın, G., & Gültekin, T. (2015). Günümüz restoran tasarımında kriterler. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 251–258. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jesd/issue/20874/224033>
- Alonso, A. D., & O'Neill, M. A. (2010). Consumer perceptions of open kitchen restaurant design. *Journal of Retail & Leisure Property*, 9(3), 257–270. <https://doi.org/10.1057/rjp.2010.8>
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 1-14.
- Baraban, R. S., & Durocher, J. F. (2010). *Successful restaurant design*. John Wiley & Sons.
- Battal, S. (2020). *Otel mutfaklarında ergonomi ve hijyen uygulamaları etkileşimine yönelik bir araştırma (İstanbul örneği)* (Yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berinato, S. (2014). Cooks make tastier food when they can see their customers. *Harvard business review*, 92(11), 12.
- Byun, J., & Jang, S. (2018). Open kitchen vs closed kitchen: does kitchen design affect customers' causal attributions of the blame for service failures? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(5), 2214-2229.
- Chow, A. J., Alonso, A. D., Douglas, A. C., & O'Neill, M. A. (2010). Exploring open kitchens' impact on restaurateurs' cleanliness perceptions. *Journal of Retail & Leisure Property*, 9(2), 93–104. <https://doi.org/10.1057/rjp.2009.26>
- Cömert, M., Durlu-Özkaya, F., & Şanlıer, N. (2008). *Otellerde gıda güvenliği*. Türkiye 10. Gıda Kongresi, Erzurum.
- Çakır, M. (2010). *Otel işletmelerinin mutfak bölümünde istihdam edilen personelin eğitim sürecinin değerlendirilmesi: İstanbul'daki 5 yıldızlı zincir otellere yönelik bir alan çalışması* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çekal, N. (2013). Yiyecek içecek işletmelerinde mutfak tasarımında dikkat edilmesi gereken faktörler. *Social Sciences*, 8(1), 62–66. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Springer Science & Business Media.
- Doğan, M., & Ay, M. (2020). Catering hizmetlerine yönelik müşteri şikayetlerinin gıda güvenliği açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 2387–2401.

- Ghiselli, R., Almanza, B. A., & Ozaki, S. (1998). Foodservice design: Trends, space allocation, and factors that influence kitchen size. *Foodservice Research International*, 10(2), 89-105.
- Graham, D., Ali, A., & Tajeddini, K. (2020). Open kitchens: Customers' influence on chefs' working practices. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 27–36. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.07.011>
- Graham, M., Walton, M., & McDowell, A. (2020). Visibility and vulnerability: The impact of open kitchens on chef stress and performance. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 3(2), 123–138. <https://doi.org/10.1108/JHTI-07-2019-0092>
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.
- Guba, E.G. and Lincoln, Y.S. (1994) Competing paradigms in qualitative research. In: Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S., Eds., *Handbook of Qualitative Research*, Sage Publications, Inc., Thousand Oaks, 105-117.
- Hall, C. M., & Mitchell, R. (2008). Gastronomic tourism: Comparing food and wine tourism experiences. In J. Wilks, D. Pendergast, & P. Leggat (Eds.), *Tourism in Turbulent Times* (pp. 141–156). Elsevier.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. University of California Press.
- Igarashi, Y., Norii, T., Sung-Ho, K., Nagata, S., Tagami, T., Femling, J., ... & Yokota, H. (2019). New classifications for Life-threatening foreign body airway obstruction. *The American Journal of Emergency Medicine*, 37(12), 2177-2181.
- Kahveci, G., & Demirtaş, Z. (2012). İlköğretim okulu 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin temizlik ve hijyen algıları. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(2), 51-61.
- Kalınkara, V. (2020). Mutfak Planlama. İçinde S. A. Şahingöz ve T. Süren (Edt.), *Mutfak Uygulamaları* (s. 1-34). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Klenke, K. (2016). *Qualitative research in the study of leadership*. Emerald Group Publishing Limited.
- Lundberg, E., Armbrecht, J., & Andersson, T. D. (2014). Open kitchen – A source of value creation in culinary tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 14(4), 338–356. <https://doi.org/10.1080/15022250.2014.946227>
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it. Jossey-Bass.
- Maxwell, S. E., Kelley, K., & Rausch, J. R. (2008). Sample size planning for statistical power and accuracy in parameter estimation. *Annual review of psychology*, 59, 537–563. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093735>
- Merdol, T. K. (2015). *Toplu Beslenme Yapılan Kurumlarda Mutfak ve Yemekhane Planlanması, Toplu Beslenme Servisi, Sağlıkli Yönetim Rehberi*. Ankara: Hatiboğlu Yayıncılık.
- Mihalache, R., Dumitrascu, L., & Savu, M. (2022). *Kitchen layouts and consumers' food hygiene practices: Ergonomics versus safety*. *International Journal of Food Hygiene and Safety*, 8(2), 125–134. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/353318706>
- Mihalache, A., Dumitraşcu, A., & Savu, S. C. (2022). Designing safe and functional professional kitchens: Ergonomic and sanitary implications. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 23(3), 1081–1090.
- Morse, J. M. (2016). *Mixed method design: Principles and procedures* (Vol. 4). Routledge.
- Neghab, M., Delikhooon, M., Norouzian Baghani, A., & Hassanzadeh, J. (2017). Exposure to Cooking Fumes and Acute Reversible Decrement in Lung Functional Capacity. *The international journal of occupational and environmental medicine*, 8(4), 207–216. <https://doi.org/10.15171/ijoem.2017.1100>

- Neghab, M., Hosseinzadeh, K., Hassanzadeh, J., & Ghaderi, E. (2017). Respiratory effects of exposure to cooking fumes in restaurant workers in Shiraz, Iran. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 23(2), 91–97. <https://doi.org/10.1080/10773525.2017.1334885>
- Rohatsch, M., Lemme, F., Neumann, P., & Wagner, F. (2007). *Professional kitchen* (4th ed.). Huss Medien.
- Sak, G. (2014). Mutfak Tasarımında Modüler Sistemlerin Kullanılması Açısından Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sarıışık, M. (1994). Konaklama İşletmelerinde Mutfak Planlamasında Dikkat Edilmesi Gereken Konular. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 68-72.
- Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465–478. <https://doi.org/10.1177/107780049900500402>
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22(2), 63-75. <https://doi.org/10.3233/EFI-2004-22201>
- Sohn, H. K., & Lee, T. J. (2018). Consumer perception and expectations of open kitchen restaurants: Focusing on hygiene, safety and service quality. *International Journal of Hospitality Management*, 71, 15–24. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.11.001>
- Stipanuk, D. M., & Roffmann, H. (1992). *Hospitality facilities management and design*. Educational Institute of the American Hotel and Motel Association.
- Şengül, S. (2021). Mutfak Planlanması. İçinde M. Sarıışık, Tüm Yönleriyle Gastronomi Bilimi (s. 261-282). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taner, S., Pekey, B. ve Pekey, H. (2013). Barbekü restoranlarının iç havasındaki ince partikül madde: Elemental bileşimler, kaynaklar ve sağlık riskleri. *Toplam çevre bilimi*, 454, 79-87.

EXTENDED SUMMARY

This study was conducted using qualitative research methods to understand the experiences of kitchen professionals working within the open kitchen concept. The data obtained from participants lived experiences were analyzed in detail in accordance with the qualitative research design; in particular, descriptive and content analysis techniques were used to structure participant statements under meaningful themes. The findings derived from the analyses comprehensively reflect the physical and psychological experiences of employees in open kitchen environments, their levels of motivation, coping strategies with stress, and their practices of using and developing professional skills. Moreover, perceptions regarding the differences between open and closed kitchen environments, as well as multidimensional evaluations of the advantages and disadvantages of open kitchens, constitute an essential part of this study. The findings show that individuals working in the field of gastronomy possess a multi-layered awareness not only of the operational aspects of the job but also of the physical layout of the workspace, social interaction dynamics, and emotional labor processes. Themes frequently emphasized in participant narratives—such as visibility, discipline, stress, motivation, communication, and psychological resilience—demonstrate that the open kitchen concept is not merely an architectural preference, but rather a working model with direct social and psychological implications for employee experience. In this context, the research offers an original contribution by highlighting the significance of human-centered design approaches in the gastronomy sector. Firstly, it has been understood that working in an open kitchen directly influences employees' physical appearance and hygiene practices. The majority of participants stated that such an environment necessitates greater attention and care regarding personal grooming, cleanliness, order, and discipline. This situation indicates that environments with high visibility in the kitchen strengthen self-regulation mechanisms among employees and enhance professional awareness. However, this visibility may also cause a constant feeling of supervision and physical fatigue for some employees. It was observed that this condition, especially during peak hours and under high work pressure, increases stress levels. The psychological effects of working in an open kitchen vary according to participants' experiences. While some participants expressed that direct interaction with customers and the possibility of having their work appreciated increased their motivation, others indicated that being constantly in view created pressure and that the fear of making mistakes led to mental fatigue. This shows that individual factors—such as personality traits, professional experience, and stress-coping abilities—may play a determining role in job satisfaction and motivation levels associated with the open kitchen concept. The research findings also provide important insights into how working in an open kitchen affects employees' professional skills. A significant portion of the participants stated that this kind of environment improves cognitive skills such as attention, focus, and quick decision-making. Moreover, the fact that the work is directly observable encourages employees to work more carefully and systematically. In this respect, open kitchens can be considered not just a design preference but a working environment that allows employees to demonstrate their professional skills at a higher level. However, conversely, for some participants, constant visibility reduces tolerance for errors and limits the flexibility to produce creative solutions, making it a negative factor in skill development. Findings comparing the open and closed kitchen concepts reveal that both design types have distinct advantages and disadvantages. Closed kitchens were found to provide more comfortable, flexible, and private workspaces, offering mental relief for some employees. However, it was also noted that working in a closed space for a long time might lead to feelings of social isolation and monotony. In contrast, open kitchens provide a more dynamic and social environment, but when this interaction becomes continuous, it can become exhausting for employees. This indicates that both kitchen designs can have varying effects on individuals with different personality structures and professional preferences. When the findings related to the positive aspects of open kitchens were examined, it was observed that employees received favorable contributions in areas such as motivation, social communication, customer interaction, and speed. Particularly younger and more experienced staff stated that such environments made them feel more energetic and productive. Direct communication with guests ensures that their work is appreciated, which leads to higher job satisfaction. Furthermore, such environments were also reported to have positive effects on various skills, including discipline, rapid adaptation, practicality, and foreign language development. On the other hand, the negative aspects of open kitchens are also noteworthy from the perspective of employees. Being constantly visible, making mistakes more noticeable, and feeling customer expectations directly create a significant psychological burden for workers. For staff lacking sufficient knowledge and experience in stress management,

the open kitchen environment may eventually lead to burnout and loss of motivation. In this regard, it becomes evident that personnel working in open kitchens need to be supported both technically and psychologically. In conclusion, the open kitchen concept presents a multidimensional structure that generates both positive and negative effects on employees. To maximize the positive impacts and minimize the adverse ones, institutional organizations must develop motivation-enhancing strategies for employees, offer stress management training, and ensure fair task distribution. In addition, individual factors such as experience level, stress tolerance, and social communication skills should be considered. It must not be forgotten that open kitchens affect not only customer experience but also employee experience; therefore, it is recommended that kitchen design in future planning within the gastronomy field be evaluated from a human-centered perspective.

**DERSİM İSYANI ÖNCESİ BÖLGE AŞİRETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
(1930-1936)**

**A STUDY ON THE REGIONAL TRIBES BEFORE THE DERSİM REBELLION
(1930-1936)**

Şahin SERT

Milli Eğitim Bakanlığı

sertsahin78@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6452-6824

ÖZ

Geliş Tarihi:

07.01.2025

Kabul Tarihi:

16.07.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Dersim,
Abbasuşağı,
Bahtiyar,
Kırgan,
Seyit Rıza.

Keywords

Dersim,
Abbasuşağı,
Bakhtiyar,
Kırgan,
Seyit Rıza.

Dersim isyanı (1937-1938) öncesinde, bölgedeki aşiret yapısı ve toplumsal düzen oldukça önemli bir rol oynamaktaydı. Dersim, tarihsel olarak zorlu coğrafi koşulları ve mezhepsel farklılıkları olan bir bölgeydi. Aşiretler, bu bölgedeki yerleşik düzenin temel taşlarını oluşturmuyordu ve Osmanlı döneminden itibaren büyük bir güç kazanmışlardı. Dağlık ve engebeli arazisi sayesinde, aşiretler bağımsızlıklarını koruyabilişlerdi. Genellikle birbirleriyle bağlantılı ancak bağımsız yönetimler olarak varlıklarını sürdüren aşiretlerin her biri kendi reisine sahipti ve bu reisler, kendi aşiretleri üzerinde önemli bir otoriteye sahipti. Türkiye Cumhuriyeti, özellikle 1930 yılından itibaren Dersim bölgesinin kontrolünü sağlamak amacıyla harekete geçti. Bu dönemde aşiret liderleri, askeri ve ekonomik güçlerini korumaya çalışarak merkezi hükümetin politikalarına karşı direniş gösterdiler. Devlet yetkililerinin kararlı çabaları sonucunda 1936 yılı itibarıyla bölgede kısmen de olsa bir hâkimiyetin sağlandığı görülmektedir. Bu makalenin ana amacı, Dersim isyanı öncesini kapsayan 1930 ile 1936 yılları arasındaki dönemde aşiretlerin devletle ve birbirleriyle olan ilişkilerini incelemektir. Makalenin hazırlanmasında Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, hatıralar ve konuyla ilgili telif eserlerden yararlanılmıştır.

ABSTRACT

Before the Dersim rebellion (1937-1938), the tribal structure and social order in the region played a very important role. Dersim was historically a region with difficult geographical conditions and sectarian differences. Tribes were the cornerstones of the settled order in this region and had gained great power since the Ottoman period. Thanks to its mountainous and rugged terrain, the tribes were able to maintain their independence. Tribes, which were generally connected to each other but continued to exist as independent governments, each had its own leader, and these leaders had significant authority over their own tribes. The Republic of Turkey took action, especially after 1930, to establish control of the Dersim region. During this period, tribal leaders resisted the policies of the central government by trying to maintain their military and economic power. As a result of the determined efforts of state officials, it is seen that partial dominance was achieved in the region as of 1936. The main purpose of this article is to examine the relations of the tribes with the state and with each other in the period between 1930 and 1936, which covers the pre-Dersim rebellion. In the preparation of the article, the Presidential Republic Archive, memoirs and copyrighted works on the subject were used.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1615230>

Atıf/Cite as: Sert, Ş. (2025). Dersim İsyanı öncesi bölge aşiretleri üzerine bir inceleme (1930-1936). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1728-1742.

Giriş

Dersim, Fatih Sultan Mehmet (1444-1446, 1451-1481) döneminde Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmasına rağmen, kontrol altına alınması Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Çaldıran seferiyle (1514) olmuştur. Bölge Osmanlı Devletinin kontrolüne geçtikten sonra bugünkü Tunceli'nin tamamı, Erzincan'ın Kemaliye ilçesi ile Malatya'nın bazı kısımlarını içine alan Çemişgezek sancağı kurulmuş ve sancağın yönetimi Pir Hüseyin Bey'e verilmiştir. Dersim ve civarındaki bölgeler Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçmesine rağmen bölgedeki Kürt beyleri ve aşiretleri uzun yıllar merkezi otoriteden uzak bir biçimde siyasi varlıklarını sürdürmüştür. Bölge Tanzimat dönemine kadar devletin müdahalesiyle karşılaşmamıştır (Ünal, 1999, 22, 26, 35). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar geçen zaman aralığında Dersim'in idari yapısının oluşturulması için birçok girişim yapılmış, ancak bu çabalar sık sık kesintiye uğramış ve devlet otoritesi bölgede tam anlamıyla sağlanamamıştır. Dersim ile ilgili birçok çalışma yapılmışsa da bunlar içerisinde 1896 yılında Müşir Şakir Paşa, Zeki Paşa ve Serasker Rıza paşanın raporları bölgeyle ilgili ilk ayrıntılı raporlar olması açısından önemlidir. Daha sonraki yıllarda Dersim Mutasarrıfı Arif Bey (1903), Mutasarrıf Celal Bey ve Kazım Karabekir'in (1918) raporları gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in (1926), Vali Cemal Bey'in (1926), Birinci Umum Müfettişlik Raporu (1930), Büyük Erkan-ı Harbiye Reisinin değerlendirmeleri, Halis Paşa'nın raporu (1931) ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın (1932) Dersim'in ıslahı için hazırladığı raporlar bulunmaktadır (Yılmazçelik, 2010: 187-199-179; Bulut, 2013: 210-270; Ög, 2019: 25-40). Bu raporlara göre, bölgede devlet otoritesinin tesis edilebilmesi için askeri operasyonların yanı sıra halkın elindeki silahların toplanması, aşiretlerin iskan edilmesi, topraksız köylüye arazi tahsis edilmesi ve halka Türklük bilincinin aşılması gerektiği belirtilmiştir (Pınar, 2022: 49-51).

1930 yılı itibarıyla Dersim, doğu ve batı olarak iki bölgeye ayrılmıştı. Doğu Dersim, Mazgirt ve Nazimiye kazalarından oluşurken; Batı Dersim ise Hozat, Çemişgezek, Çarsancak ve Ovacık kazalarını kapsamaktaydı. Dersim bölgesinde yaşayanların toplam nüfusu 65,057 kişiydi (BCA, 110-740-23: 4). Dersim vilayetinin merkezi Hozat'tı ve burada bir vali, bir savcı ve bir sulh hâkimi görev yapmaktaydı. Ayrıca, ilçelerde kaymakamlar da bulunmaktaydı. Valiler ve kaymakamlar genellikle Kürtçe bilen ve Kürt kültürünü tanıyan kişiler arasından seçilirdi (Dersimi, 1979: 23). Dersim bölgesinin sosyolojik yapısına bakıldığında, aşiretlerin egemen olduğu bir toplumsal yapı gözlemlenmektedir. Bu bölgede aşiretler arasında bir birlik anlayışı bulunmamaktadır. Bu durum, aşiretlerin birbirleriyle olan çatışmalarının etkisiyle açıklanabilir. Aşiretler, genellikle ortak düşmanlara karşı savunma amaçlı ittifaklar kurmaktaydılar. Özgür bir yaşam sürdükleri için, eşkıyalık, baskın ve yağma gibi olayların yanı sıra aralarındaki çatışmalar nedeniyle silahlı bir yapıya sahip oluyorlardı (BCA, 110-740-23: 6).

Dersim bölgesinde yer alan aşiretlerin bazıları hakkında devlet yetkililerinin rapor tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu raporlar doğrultusunda belirlenen aşiretler hakkında şu bilgiler verilebilir (BCA, 110-740-23: 7-12):

Şadili aşireti: Reisleri Kemisor köyünden¹ Mehmet efendiydi. Devlete karşı herhangi bir isyanları olmamıştı. Kureyşan aşiretiyle kavgalı olup bunun dışındaki aşiretlerle iyi geçinirlerdi. Kışlak ve yaylakları yoktu. 100 erkek, 150 kadın, 60 silah ve 2000 fişekleri vardı.

Hormik aşireti: Reisleri Civrekli Süleyman Ağa'ydı. Tamamen yerleşiktiler. Nazimiye'nin² Arilli aşiretiyle kavgalı olup diğer aşiretlerle dostane geçinirlerdi. Herhangi bir isyana katılmayıp her zaman devlete bağlı kalmışlardı. 200 erkek, 300 kadın, 200 silah ve 10 bin fişeğe sahiptiler.

Karsan aşireti: Reisleri Musa Ağa'ydı. Bölgelerinde bulunan aşiretlerin bir kısmıyla mücadele halindeyken diğer bir kısmıyla dosttular. Tamamen yerleşik ve devlete bağlı bir aşiret olup herhangi bir isyana katılmamışlardı. 400 erkek, 500 kadın, 3000 silah ve 3000 fişeğe sahiptiler.

Şeyh Mehmedan aşireti: Reisleri Harikli Kigo Ağa'ydı. Tamamıyla yerleşiktiler. Bölgelerinde bulunan tüm aşiretlerle dostane ilişkiler kurmuşlardı. Devlete bağlı ve isyanlara katılmayan bir aşiretti. 200 erkek, 300 kadın, 100 silah ve 15 bin fişeğe sahiptiler.

¹ Tunceli'nin Nazimiye ilçesine bağlı bir köy. Günümüzdeki ismi Yayıkışıl köyüdür. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

² Tunceli'nin doğu kısmında ve il merkezine 40 km uzaklıkta bulunan bir ilçe. <https://cbs.tunceliozelidare.gov.tr/portal/apps/dashboards/0cca98a5dbcc48749d5f1746982cf4d1>

Haydaranlı aşireti: Hüseyin ismiyle iki kabileye ayrılmışlardı. Nazimiye'nin Arilli ve Ovacık'ın³ Şeyh Hasan aşiretleriyle mücadele halinde olup diğer aşiretlerle dosttular. Devlet yetkilileri tarafından güvenilmez bir aşiret olarak görülmüşlerdi. 400 erkek, 600 kadın, 250 silah ve 15 bin fişeğe sahiptiler.

Arilli aşireti: Mahmudan, Abbasan ve Ferhadan ismiyle üç kabileye ayrılmışlardı. Reisleri Kirişli Yusuf Ağa'ydı. Karsanlı ve Mazgirt'in⁴ Alanlı aşiretleriyle dost olup tamamıyla yerleşiktiler. Birinci Cihan Harbi'nde devlete isyan edip, kaza merkezini ve hükümet binasını yağma etmişlerdi. 1500 erkek, 2000 kadın ve 1000 tüfekleri vardı.

Kureyşan aşireti: Husniyan, Gülnan, Elyan, Muavliyan ve Kalyan ismiyle beş kabileye ayrılmışlardı. Reisleri Ballica⁵ köyünden Derviş İbrahim Ağa'ydı. Arilli aşiretiyle kavgalı olup diğer aşiretlerle dostane ilişkiler sürdürmüşlerdi. Tamamen yerleşiktiler. Birinci Cihan Harbi'nde devlete isyan ederek Dersim merkezi ve hükümet binalarını yağma etmişlerdi. 1000 erkek, 1200 kadın ve 700 tüfeğe sahiptiler.

Lolan aşireti: Reisleri Sap⁶ köyünden Rıza Efendi'ydi. Yazları Mazgirt'teki Hizan aşireti topraklarına göç ederlerdi. Mazgirt'in Demenan aşiretiyle kavgalı iken diğer aşiretlerle iyi ilişki kurmuşlardı. Hükümete bağlıydılar. Daha önceleri her hangi bir isyana katılmamışlardı. 100 erkek, 150 kadın ve 50 tüfeğe sahiptiler.

Koçuşağı aşireti: Koçuşağı, Seyithanuşağı, İsmailuşağı, Kerikuşağı ve Resikuşağı şeklinde beş kabileye ayrılmışlardı. Reisleri İbrahim Ağa'ydı. Yerleşik bir aşiretti. Bölgelerinde bulunan tüm aşiretlerle kavgalıydılar. Birçok defa isyan ettiklerinden hükümet yetkilileri tarafından güvenilmez bir aşiret olarak kabul edilmişlerdi. 1926 yılında bu aşirete yönelik bir tedip harekâtı düzenlenmişti. 2500 erkek, 1500 kadın ve 500 tüfeğe sahiptiler.

Aşağı Abbasuşağı aşireti: Zeynozadeler ve Hasan İbrahimiler olmak üzere iki kabileye ayrılmışlardı. Reisleri Zeynozade Mustafa ve İbrahim Ağa'ydı. Pilunik aşiretiyle kavgalı olup Aşağı Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretleriyle dostane ilişkiler kurmuşlardı. Devlet tarafından güvenilmez aşiret olarak kabul edilmişlerdi. 800 erkeğe, 700 kadına ve 300 silaha sahiptiler.

Yukarı Abbasuşağı aşireti: Mori Mustafa, İksor, Seyit İbrahimzadeler olmak üzere üç kabileye ayrılmışlardı. Aşiretin reisi Seyit Rıza ve kardeşi Seyit Ağa'ydı. Kalan, Demenan ve Bahtiyar aşiretleriyle kavgalıyken Yukarı Karaballı ve Kırgan aşiretleriyle dosttular. Yerleşik bir aşiretti. Devlete birçok kere isyan ettiklerinden güvenilmez bir aşiret olarak görülmekteydiler. 1500 erkek, 1200 kadın ve 500 silahları vardı.

Bahtiyar aşireti: Rotanlı ve Bahtiyari olarak iki kabileye ayrılmışlardı. Aşiret reisleri Süleyman ve Yusuf Ağalardı. Yukarı Abbas ve Laçınuşağı aşiretleriyle kavgalıydılar. İsyan etmeye meyilli yerleşik bir aşiretti. Farklı zamanlarda yapmış oldukları isyanlar ancak askeri harekâtla bastırılabilmişti. 1800 erkeğe, 1200 kadına ve 300 silaha sahiptiler.

Aşağı Karaballı aşireti: Kangolar ve Ali Kefolar olmak üzere iki kabileye ayrılmışlardı. Reisleri Kangozade Mehmet Ali Ağa ve Koç Ağa'ydı. Koçuşağı aşiretiyle kavgalı iken Ferhatuşağı, Aşağı Abbasuşağı, Bahtiyari ve Laçınuşağı ile dosttular. Devlete itaatleri zayıf olduğundan çeşitli tarihlerde devlete isyan etmişlerdi. 2000 erkek, 1500 kadın ve 800 silaha sahiptiler.

Yukarı Karaballı aşireti: Fendanlı ve Karaballı adıyla iki kabileye ayrılmışlardı. Aşiretin reisi Hüseyin Ağazade Ağa'ydı. Kalan aşiretiyle kavgalı halindeyken Yukarı Abbasuşağı ve Kırgan aşiretiyle dostane ilişkiler kurmuşlardı. Yerleşik bir aşiretti. Çeşitli zamanlarda birçok defalar devlete isyan ettiğinden güvenilmez bir aşiret olarak görülmekteydi. 900 erkek, 600 kadın ve 300 silaha sahiptiler.

Laçınuşağı aşireti: Reisleri Kakpiri Yusuf Ağa'ydı. Bahtiyar ve Koçuşağı aşiretleriyle düşman iken Aşağı Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretleriyle dosttular. Yerleşik bir aşiretti. Devlet tarafından güvenilmez bir aşiret olarak görülmekteydiler. 700 erkek, 500 kadın ve 150 silaha sahiptiler.

Ferhatuşağı aşireti: Kahramanağazade, Alişanağazade, Diyabağazade, Zengolar ve Küçükaliler olmak üzere beş kabileye ayrılmışlardı. Aşiret reisleri Kahramanağazade Diyab Ağa ile Cemşit Ağa'ydı. Koçuşağı aşireti ile düşman iken Karahallı ve Aşağı Abbasuşağı aşiretleriyle dosttular. Yerleşik bir aşiretti. Birçok defalar isyan ettiklerinden

³ Tunceli'nin batısında ve il merkezine 65 km uzaklıkta bulunan bir ilçe. <https://cbs.tunceliozelidare.gov.tr/portal/apps/dashboards/0cca98a5dbcc48749d5f1746982cf4d1>

⁴ Tunceli'nin doğu kısmında ve il merkezine 30 km uzaklıkta bulunan bir ilçe. <https://cbs.tunceliozelidare.gov.tr/portal/apps/dashboards/0cca98a5dbcc48749d5f1746982cf4d1>

⁵ Nazimiye ilçesine bağlı bir köy. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

⁶ Nazimiye ilçesine bağlı bir köy. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

dolayı devlet tarafından güvenilir bir aşiret olarak kabul edilmişlerdi. 1700 erkek, 1500 kadın ve 700 silaha sahipti.

Kırgan aşireti: Şatoğulları, Tahripuşağı ve Miruslar olmak üzere üç kabileye ayrılmışlardı. Aşiretin reisi Süleyman Ağa'ydı. Yukarı Abbasuşağı aşiretiyle kavgalı iken Kureyşan ve Aşağı Abbasuşağı aşiretiyle dosttular. Yerleşik bir aşiretti. Bazı dönemlerde devlete isyan ettiklerinden güvenilir bir aşiret olarak kabul edilmişlerdi. 2500 erkek, 1200 kadın ve 350 silaha sahipti.

Pilvenk aşireti: Hilfanlı ve Zıyanlı olarak iki kabileye ayrılmışlardı. Bölgelerindeki aşiretlerle kavgalıydılar. Birinci Cihan Harbi'nde Pertek ilçesini yağma etmiş ve ilçeyi kontrollerine almaya çalışmışlardı. 2000 erkek, 1600 kadın ve 1000 silaha sahipti.

Şamuşağı aşireti: Aşiret reisi Lillo Ağa'ydı. Aşağı Karaballı aşireti ile kavgalı iken Koçuşağı, Maksut ve Bezkar aşiretleriyle dosttular. Yerleşik bir aşiretti. Çeşitli dönemlerde devlete isyan ettiklerinden güvenilir bir aşiret olarak kabul edilmişlerdi. 800 erkek, 700 kadın ve 200 silaha sahipti.

Kalan aşireti: Keçiluşağı, Karaogulları, Pirimuşağı, Baluşağı ve Abbasuşağı ismiyle beş kabileye ayrılmaktaydılar. Reisleri Munzurağazade Ali Ağa'ydı. Yukarı Abbas ve Yukarı Karaballı aşiretleriyle düşman iken Ovacık Beytüşağı ve Arslanuşağı aşiretleriyle dosttular. Tamamen yerleşik bir aşiretti. Bazı dönemlerde devlete isyan etmişlerdi. 3000 erkek, 2000 kadın ve 1500 silaha sahipti.

Maksutuşağı aşireti: Aşıküşağı, Ferhatuşağı, Holikuşağı, Taşuşağı, Buzikuşağı, Laçınuşağı, Söylemezler ve Hanoğulları olmak üzere sekiz kabileye ayrılmışlardı. Bezkar, Beytüşağı ve Arslanuşağı aşiretleriyle dosttular. Yerleşik bir aşiretti. Çeşitli zamanlarda devlete isyan ettiklerinden güvenilir bir aşiret olarak kabul edilmişlerdi. 1700 erkek, 1300 kadın ve 200 silaha sahipti.

Bendikaruşağı aşireti: Hanuşağı, Söğütlü Ağa ve Topuzoğlu ismiyle üç kabileye ayrılmışlardı. Aşiret reisi İbrahim Ağa'ydı. Ovacık Maksut aşiretiyle dosttular. Yerleşik olup hükümete itaat etmeyen bir aşiretti. 800 erkek, 500 kadın ve 200 silaha sahipti.

Beytüşağı: Molla Mehmetoğulları, Süleymanoğulları ve Sol Hasanlı olmak üzere üç kabileye ayrılmışlardı. Reisleri Zinal Ağa'ydı. Bölge aşiretleriyle dostane ilişkileri vardı. Yerleşik bir aşiretti olup geçmiş dönemlerde birçok kez devlete isyan etmişti. 700 erkek, 500 kadın ve 200 silaha sahipti.

Arslanuşağı aşireti: Gedikli Hüseyin Ağa, Pulurlu Seyit Ağa, Çolaklar ve Kozlucalar isminde dört kabileye ayrılmışlardı. Aşiret reisi Pulurlu Mahmut Ağa'ydı. Maksutuşağı aşiretiyle kavgalıyken Ovacık, Bezkar, Şamuşağı ve Beytüşağı aşiretleriyle dosttular. Yerleşik bir aşiret olup geçmiş dönemlerde devlete birçok kez isyan etmişlerdi. 1400 erkek, 1000 kadın ve 300 silaha sahipti.

Dersim isyanı, Cumhuriyet döneminin önemli olaylarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmanın temel amacı Dersim isyanı öncesinde bölgenin toplumsal yapısı hakkında bilgi vermektir. Dersim, aşiret yapısının baskın olduğu bir bölge olduğundan araştırmada aşiretlerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri anlatılmaya çalışılmıştır.

Aşiretler Arası İlişkiler (1930-1936)

Dersim bölgesi, tamamen aşiret reislerinin egemenliği altında olduğundan, bu reisler arasında sürekli sorunlar yaşanıyordu. Bu sorunların başlıca nedenleri çıkar çatışmaları, kan davaları, hayvan hırsızlığı ve arazi anlaşmazlıklarıydı. Bu durum, aşiretler arasında yıllarca süren çatışmalara yol açıyordu. Aşiret yapısının bir sonucu olarak, reisler bulundukları bölgede güçlü bir konum elde etmişti. Aşiret üyeleri ise hem cehaletleri hem de reislerinin talan edeceği eşyaları ganimet olarak elde etme düşüncesiyle reislerine sıkı bir bağlılık gösteriyorlardı. Aşiret reisleri de kendilerine bağlı bu insanları amaçları doğrultusunda kullanmaktan çekinmiyorlardı (Fırat, 1961: 25; Karabekir, 1994: 53). Aşiret reisleri kendilerine bağlı silahlı adamlar ile köyleri gezer, silahsız ve zayıf köylülerin mallarını yağmalardı. Bunu yaparken de yanında bir seyit bulundurur ve yaptığı bu işlere fetva alırdı. Malı yağmalanan fakir köylü ise malını geri almak için bu defa başka bir aşiret reisine gider ve ondan yardım isterdi. Malının geri gelmesi karşılığında da aşiret reisine birçok hediye sunacağını söylerdi. Bu şekilde, yoksul halk bir tür aşiret lideri için bir kazanç kaynağı haline gelirdi (Akekmekçi-Pervan, 2011: xv).

Dersim bölgesindeki aşiretler arasında köklü bir düşmanlık bulunduğu için bir araya gelmeleri mümkün değildi. Seyit Rıza, bölgedeki önemli aşiretlerden Kalan aşiretinin reisi Halit Ağazade Ali Ağa ile görüşerek aralarındaki

düşmanlığın sona ermesi gerektiği konusunda görüşmeler yapmış, ancak bu çabaları sonuçsuz kalmıştı. Halit Ağazade Ali Ağa, Seyit Rıza'ya, aralarındaki 60 yılı aşkın düşmanlığın ancak tüm aşiret üyelerinin onayıyla sona erebileceğini belirterek, bunun pratikte imkânsız olduğunu ifade etmişti. Seyit Rıza gibi önemli bir figürün barış görüşmelerinin başarısız olması, aşiretler arasında birlik ve beraberliğin ne denli zor olduğunu da gözler önüne sermekteydi (Dersimi, 1992: 113-114). Bölge aşiretlerine bakıldığında, Şadıllı aşireti Kureyşan aşireti ile, Hormik aşireti Arıllı aşireti ile, Karsan aşireti bütün komşularıyla, Haydaranlı aşireti Arıllı ve Şeyh Hasan aşiretleri ile, Arıllı aşireti Hormik, Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleri ile, Kureyşan aşireti Şadıllı ve Arıllı aşiretleri ile, Lolan aşireti Demenan aşireti ile, Bahtiyar aşireti Yukarı Abbas ve Laçınuşağı aşiretleri ile, Koçuşağı aşireti Şamuşağından başka bütün aşiretler ile, Aşağı Abbas aşireti Pilvank aşireti ile, Yukarı Abbas aşireti Kırgın, Kalan, Demenan ve Bahtiyar aşiretleri ile, Yukarı Karaballı aşireti Kalan aşireti ile, Laçınuşağı aşireti Bahtiyaruşağı aşireti ile, Ferhatuşağı aşireti Koçuşağı aşireti ile, Kırgan aşireti Yukarı Abbasuşağı aşireti ile, Pilvank aşireti bütün komşuları ile, Aşağı Karaballı aşireti Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretleri ile, Şamuşağı aşireti Aşağı Karaballı aşireti ile, Kalan aşireti Yukarı Abbas ve Yukarı Karaballı aşiretleri ile, Maksutuşağı aşireti Aslanuşağı aşireti ile, Aslanuşağı aşireti Maksutuşağı aşireti ile geçmişe dayanan düşmanlıkları vardı (Uluğ, 2009: 28).

Bölgedeki en önemli sorunlardan biri, aşiretler arasında süregelen kan davalarıydı. Bu durum, aşiretlerin sürekli çatışmasına yol açıyordu. Kan davalarının nedenleri çeşitli olmakla birlikte, bazen basit sebeplerden dolayı da aşiret üyeleri birbirlerini öldürebiliyordu. Seyit Rıza, bölgeye yapılacak askeri harekâtı durdurmak amacıyla oğlu Bra İbrahim'i Hozat'a göndermişti. Bra İbrahim, babası adına yetkililerden askeri harekâtın durdurulmasını talep etmişti. Ancak dönüş yolunda, geçmişte yaşanan bir kız meselesi yüzünden Deşt köyünde Kırgan aşireti reisi Şatoğlu Mehmet tarafından öldürülmüştü (Baykara, 1982: 16; Kahraman, 2004: 293; Akyürekli, 2016: 64). Seyit Rıza, öldürülen oğlu Bra İbrahim'in intikamını almak için 400 kişilik bir güçle Kırgan aşiretine saldırarak bu aşirete ait köyleri ateşe vermişti. Ardından, Hozat kazasının merkez nahiyesi olan Sin köyüne saldırarak burayı ele geçirmiş ve Şekak köyünü de yakıp yıkmıştı. Bu saldırılarda Seyit Rıza'nın damadı Topal Ahmet'in liderliğindeki Aşağı Abbasuşağı aşireti, Ferhatuşağı, Laçınuşağı, Ovacık'taki Kalan ve Aşuran aşiretleri; Mazgirt'teki Demenan, Kureyşan ve Karaballı aşiretleri Seyit Rıza'ya destek vermişti. Saldırıların sonucunda Kırgan aşiretinin reisleri Mehmet Ağa, Bahtiyari aşiretine; Melili Ağa ise Kureyşan aşiretine sığınmak zorunda kalmıştı. Sin ve Şekak köylüleri de Bahtiyari aşiretine bağlı Torut ve Pakire köylerine kaçmışlardı. Bu gelişmeler üzerine Seyit Rıza, Bahtiyari aşiretine bir mektup yazarak kendisine sığınan Kırgan aşireti reislerini korumalarını istemediğini, aksi takdirde onlarla da savaşaacağını bildirmişti. Yetkililer, durumun tehlikeli bir boyut kazanmasından endişe duymaya başlamıştı. Zira Seyit Rıza, bu olaylar sonucunda bölgedeki aşiretler üzerindeki otoritesini güçlendirmeye başlamıştı. Bahtiyari aşireti haricindeki neredeyse tüm aşiretler, Seyit Rıza'nın emrine girmişti (BCA, 113-779-1: 6-7).

Seyit Rıza'nın Kırgan aşiretine yönelik saldırıları, sonraki dönemlerde de devam etmişti. Seyit Rıza'nın bağlı olduğu Yukarı Abbasuşağı aşiretine mensup yaklaşık 30 kişilik silahlı bir grup, Sin köyünde mahsul toplayan Kırgan aşireti üyelerine saldırarak bir kişinin ölümüne yol açmıştı. Ayrıca, köydeki nahiye ve karakol binalarını da ateşe vermişti. Hozat çevresindeki aşiretlerin benzer olaylardan cesaret alarak aynı tür eylemlerde bulunmamaları için bölgede bir karakol kurulması ve telefon ile telgraf hatlarının genişletilmesi şarttı. İçişleri Bakanlığı, olayın araştırılması ve Seyit Rıza'nın nerede olduğunun tespit edilmesi amacıyla Birinci Umum Müfettişliğinden inceleme yapmasını istemişti (BCA, 110-741-13: 3-7). Daha sonra ise Seyit Rıza ve Kırgan aşireti arasındaki müsademenin durmuş olduğu fakat iki tarafın birbirine karşı teyakkuz halinde beklediği haberi alınmıştı (BCA, 110-741-10: 3).

Bölgedeki aşiretler incelendiğinde, Bahtiyari ve Kırgan aşireti haricindeki tüm aşiretlerin genellikle devlete karşı bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu aşiretler, Seyit Rıza'nın liderliğinde devlete karşı birleşmişlerdi. Seyit Rıza'nın Kırgan aşiretiyle olan mücadelesinde, eğer Seyit Rıza galip gelirse, tüm Dersim aşiretlerinin hükümete karşı bir araya gelmesinden endişe ediliyordu. Yetkililer, bu durumu engellemek amacıyla Doğu Dersim'deki Kureyşan ve Yusufan aşiretlerini kontrol altında tutmayı, Kuzey Dersim'deki Koçuşağı ve Laçınuşağı aşiretleriyle iyi ilişkiler geliştirmeyi, Kırgan aşiretine yönelik bir saldırı durumunda bu aşirete en azından sınırlı bir destek sağlamayı ve Kureyşan aşiretini Seyit Rıza'ya karşı kışkırtmayı planlıyordu (BCA, 110-742-1: 6-7). Bu süreçte Seyit Rıza, Koçgiri aşiretinden Ali Şer ile Koçuşağı ve diğer aşiretlerle bir ittifak oluşturma çabası içine girmişti. Bu ittifakın hedeflerinden biri Kırgan aşiretinden intikam almak, diğeri ise aşiretleri kendi yanına çekmekti. Seyit

Rıza'nın Kırgan aşiretine yönelik saldırısında destek talep ettiği Kureyşan aşireti ise tarafsız kalmayı tercih etmişti (BCA, 110-742-1: 5-6).

Dersim'in dağlık yapısı ve sınırlı tarım arazileri nedeniyle bölgede sık sık arazi anlaşmazlıkları, yağma ve hırsızlık olayları yaşanıyordu. Havik Pah köyü⁷ çevresinde arazi anlaşmazlığı sonucunda Seyit Rıza'nın bir akrabası Kureyşan aşireti tarafından öldürülmüştü. Bu olayın ardından intikam almak isteyen Seyit Rıza'nın yeğeni Rehber, yanına topladığı silahlı adamlarla Halvari köyüne⁸ doğru yola çıkmıştı. Bu durumu öğrenen Kureyşan aşireti, tedbir almak amacıyla Havik Pah köyünde toplanmaya başlamıştı. Bahtiyari aşireti reisi Pakireli Süleyman Ağa ise Hozat Kaymakamlığına yazdığı bir mektupta, Kureyşan aşiretinin kendisinden ve devletten yardım talep ettiğini ifade etmişti. Mazgirt'te bulunan Yusufan ile Dodan aşiretleri arasında da hayvan hırsızlığından dolayı çatışma ihtimali ortaya çıkmıştı (BCA, 111-743-2: 3).

Seyit Rıza'nın mensup olduğu Yukarı Abbasuşağı aşiretinin, Beytuşağı aşiretiyle bir kan davası sorunu bulunmaktaydı. Beytuşağı aşiretinin liderlerinden Pir Hasan ve oğlu Ağa, Seyit Rıza'nın amcası Ali'yi öldürdükleri için, Ali'nin oğlu ve Seyit Rıza'nın amcazadesi Zeynel tarafından intikam almak amacıyla öldürülmüşlerdi (BCA, 111-743-4: 3). Yine Mazgirt civarında yaşayan Yusufan aşireti, intikam almak amacıyla Kureyşan aşiretine saldırmış ve bu saldırıda Kureyşan aşiretinden iki kişi hayatını kaybetmişti (BCA, 111-743-5: 3). Bu saldırıda Yusufan aşiretine düşman olan Abbaslılar aşireti de Kureyşan aşiretine yardım etmişti (BCA, 111-743-4: 3). Ovacık'ta yer alan Maksutuşağı aşireti, Laçınuşağı aşireti ile birlikte 150 kişilik silahlı bir grupla Hozat kazasında bulunan Bahtiyari aşiretine saldırıda bulunmuştu. İki gün süren çatışmalar sonucunda Maksutuşağı aşireti herhangi bir başarı elde edemeden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte Seyit Rıza, Bahtiyari aşiretine destek vermek amacıyla 15 kişilik bir birlik göndermişti. Ayrıca, Demanan aşireti ve Nazimiye çevresinde bulunan Zeynel Çavuş da Bahtiyari aşiretine yardımda bulunmuştu. Bu çatışmada dikkat çeken bir diğer husus, Bahtiyari aşiretinin Rotanlı kolunun lideri Süleyman'ın da Maksutuşağı aşiretine destek vermesiydi. Bu durum, aynı aşiret içinde bile bir birlikteliğin olmadığını göstermesi açısından önemliydi (BCA, 111-743-8: 3-4, 6).

Bölgede olaylar bu minvalde gelişirken Ovacık'ta bulunan Maksutuşağı aşireti reisi Kazım, Arslanuşağı reisi Mahmut, Beytuşağı aşireti reisi Zeynel, Şamuşağı aşireti reisi Dilu ile Bezgar, Koçuşağı, Bornak gibi diğer aşiret reisleri ise aralarındaki sorunları çözmek için bir araya gelmişlerdi (BCA, 111-743-3: 3). Bunun yanında Haydaran aşireti reisi Hıdır, Arilli aşiretiyle bir toplantı düzenleyerek aralarındaki sorunları çözmüş ve barış sağlamışlardı. Çankılı aşireti de seyitlerin aracılığıyla Lolanlı aşiretiyle bir araya gelerek barış talep etmişti. Bezgarlı aşireti ise, bir yandan Bornak aşiretiyle barış görüşmeleri yaparken, diğer yandan da Şamuşağı aşiretiyle barış sağlamak amacıyla görüşmeler gerçekleştirmişti (BCA, 111-743-7: 3,5). Bu toplantıda Bezgar ve Bornak aşiretleri arasında bir barış sağlanmaya çalışılmıştı. Bornak aşireti, kendi üyelerinden birinin Bezgar aşireti tarafından öldürülmesi nedeniyle barışın sağlanabilmesi için Topuzlu köyünü talep etmişti. Ancak Bezgar aşireti, Topuzlu köyü yerine başka bir köy önerince, Bornak aşireti reisi Biro Ali toplantıyı terk ederek ayrılmıştı (BCA, 111-743-6: 5). Sorun yaşayan aşiretler arasında Pülümür ilçesindeki Arilli aşireti ile Nazimiye ilçesindeki Karsan aşireti de bulunuyordu. Bu iki aşiret arasında uzun zamandır soygun ve cinayet gibi nedenlerden ötürü bir düşmanlık mevcuttu. Arilli aşiretinden Geyik Hüseyin, kendisine bağlı 120 kişilik bir grup ile Karsan aşiretinin yerleşim yeri olan Havkis köyüne⁹ saldırmış, köyde bir kişiyi öldürdükten sonra köylülerin hayvanlarını alıp kaçmıştı. Bunun üzerine Havkis köylüleri jandarmaya başvurmuştu. 8 Aralık 1935 tarihinde, Arilli aşireti ile jandarma müfrezesi arasında çıkan çatışmada Arilli aşireti geri çekilmek zorunda kalmıştı. Jandarma müfrezesi, Arilli aşiretinin yeniden saldırabileceği endişesiyle Havkis köyünde beklemeye başlamıştı. 10 Aralık günü, Arilli aşireti yaklaşık 500 kişilik bir kuvvetle tekrar saldırıya geçmişti. Bu saldırıda Yusufan aşireti de Arilli aşiretine destek vermişti. Çatışma sırasında bir asker ağır yaralanırken, Arilli aşiretinden de bir kişi hayatını kaybetmişti. Aşiretlerin güçlü olması, askerlerin yarlardan kuşatılma riski, muharebe alanının zorlu yapısı ve askerlerin cephanelerinin tükenmeye başlaması nedeniyle jandarma birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Takviye kuvvetlerle güçlendirilen jandarma birlikleri yeniden harekete geçmişti. Birinci Umum Müfettişliği, harekât sırasında saldırıya uğrayan Karsan aşiretinin de desteklenmesi gerektiğini jandarma komutanından talep etmişti. Ayrıca, Elazığ vilayeti jandarma komutanı, çatışan iki aşireti barıştırmak amacıyla harekât bölgesine gitmişti. Bölgedeki hareketlilik

⁷ Tunceli merkeze bağlı bir köy. Günümüzdeki ismi Babaocağı'dır. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

⁸ Tunceli merkeze bağlı bir köy. Günümüzdeki ismi Karşılar'dır. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

⁹ Tunceli'nin Nazimiye ilçesine bağlı bir köy. Günümüzdeki ismi Büyükyurt'tur. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

sürerken, Kureyşan aşireti jandarma birliklerine yardım etmek için gelmiş; ancak jandarma komutanı, ihtiyaçları olmadığını belirterek onları geri çevirmişti. Bu sırada Haydaran aşireti ise çift taraflı bir politika izlemişti. İlerleyen günlerde harekât devam etmiş ve bölgede hükümetin kontrolünü sağlamak amacıyla saldırgan aşiretlerin dağıtılması için çalışmalar yapılmıştı (BCA, 111-743-10: 4-7).

Bölgedeki aşiret reislerinden bazıları, Seyit Rıza'nın bölgede gerçekleştirdiği olayları yetkililere bildirerek onlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışırken, kimileriye Seyit Rıza ile de bağlantılarını sürdürmeye çalışarak çift taraflı bir politika sürdürmüşlerdi. Bu aşiretlerin liderleri arasında Ferhadan aşireti reisi Kahramanağazade Cemşit, Karabal aşireti reisi Kangozade Mehmed Ali ve Abbasan aşireti reisi Zeynozade Mıço Ağa yer alıyordu. Devletin Dersim'de kontrolü sağlamak amacıyla yürüttüğü çalışmalar ve harekât hazırlıkları, bölgedeki aşiretler tarafından biliniyordu; ancak aralarındaki çekişmeler nedeniyle bir araya gelmeleri mümkün olmuyordu. Bazı aşiretler, bulundukları bölgenin dağlık ve sarp kayalıklardan oluştuğu için askerlerin kendi topraklarına ulaşamayacağını düşünürken, diğer bazı aşiretler ise devletle anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmişti (Dersimi, 1992: 182).

Aşiret-Devlet İlişkisi (1930-1936)

Dersim bölgesindeki aşiretlerin etkisi, döneme ait raporlarda açıkça görülmektedir. Nazimiye ilçesi için hazırlanan raporda, 1938 yılı öncesi için "Aşiret devri" ifadesinin kullanılması, aşiret reislerinin gücünü vurgulaması açısından önem taşımaktadır (Akekmekçi-Pervan, 2011: xıı). Dersim aşiretleri, uygun bir fırsat bulduklarında isyan etme eğilimindeydiler. Bunda, bölgenin ihmal edilmesi, isyanların nedenlerinin araştırılmaması ve bölgeye nitelikli yöneticilerin atanmaması gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir (BCA, 110-740-23: 14,16). Bölgede görev yapan vali ve kaymakamlar, isyanların çıkmasını önlemek ve aşiretler arasında birliğe engel olmak amacıyla genellikle aşiret reislerine para ve hediyeler vermelerine rağmen, isyanları engelleyememişlerdir. İsyancılar patlak verdiğinde, devlet bu yetkilileri görevden alarak, bölgedeki etkili bir aşiret reisini geçici olarak vali veya kaymakam olarak atamaktaydı; bu atama, isyan bastırılana kadar sürmekteydi (Dersimi, 1979: 23). Bu durum geçici bir çözüm sağlasa da, aynı zamanda aşiret reisinin güçlenmesine ve bölgede asayişin daha da bozulmasına yol açmaktaydı (Yılmazçelik, 2011: 116, 130-131). Bölgedeki yöneticilerin yalnızca kendilerine verilen görevleri yerine getirip, halkın sorunlarıyla ilgilenmemeleri, halkın devletten tamamen koparak güçlü birer şahsiyet olarak gördükleri ağalar ve seyitlere yönelmelerine neden olmuştu. Seyitler, ağaların halk üzerindeki otoritesinden yararlanırken; ağalar da seyitlerin manevi etkisinden faydalanmıştı. Halk, derin bir çaresizlik ve yoksulluk içinde bu iki gücün koruması altında yaşamını sürdürmüş ve ağaların sağladığıyla yetinmeye çalışmıştı. Ayrıca, yaşam kaygısı halkı çapulculuğa yönlendirmişti. Eli silah tutan tüm Dersimliler, hayatlarını ve mülklerini korumak amacıyla silahlanmayı kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak görüyorlardı. Halk, devlet görevlilerinin verdiği sözlere karşı temkinli bir tutum sergilemekteydi. Zira içinde bulundukları duruma çözüm bulmak amacıyla yaptıkları başvurular, yalnızca vaatlerle geçiştiriliyordu. Bu nedenle, devlet memurlarının halk nezdinde bir itibarı kalmamıştı (BCA, 110-740-23: 15-17).

Bölgedeki yetkililerin halkın taleplerine kayıtsız kalmasının yanı sıra, halka kötü muamelede bulunmaları da insanların devlete karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine yol açmıştı. Seyit Rıza, Elazığ Valisi'ne yazdığı mektupta, Dersim'deki devlet memurları ve jandarmanın halka karşı uyguladığı baskıları dile getirmişti. Mektubunda, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 10 bin kişilik bir milis gücüyle Ruslara karşı devlete destek verdiğini belirterek, devlet memurlarının uyguladığı baskının durdurulmasını talep etmişti. Seyit Rıza, Hozat Jandarma Komutanı'na da bir mektup yazarak ona sitemde bulunmuştu. Hozat Kaymakamı, Seyit Rıza'ya haber göndererek görüşmek istediğini iletmışti. Havanın soğuk olması ve yaşlılığından ötürü görüşmeye oğlunu göndermişti ancak oğlunun dönüş yolunda öldürüldüğünü, bu cinayeti işleyen kişilerin kaymakam tarafından korunduğunu ifade etmişti. Seyit Rıza, devletin yasalarına bağlı olduğunu ve hükümete karşı herhangi bir eylemde bulunmadığını, yalnızca oğlu için adalet aradığını belirtmişti. Bu nedenle kaymakamın aşiretleri kendisine saldırttığını vurgulayarak, yaşadığı rahatsızlığı dile getirmişti (Tezel, 2000: 5). Tüm bu faktörler, bölgede zaten zayıf olan devlet otoritesini daha da zor bir duruma sokmaktaydı.

1930 yılına gelindiğinde, devlet ülkenin birçok bölgesinde kontrolü sağlamış olmasına rağmen, Dersim bölgesinde ve buradaki aşiretler üzerinde tam bir hâkimiyet kuramamıştı. Devlet, bu bölgelere vergi toplamak için tahsildar gönderemiyor, suçlulara adli tebligat yapamıyor, nüfus sayımı ve askeri yoklamalar gerçekleştiremiyor. Bu durum, aşiretlerin sorumsuz davranışlar sergilemesine neden oluyordu. Bunun bir sonucu olarak, Pülümür Kaymakamı'nın evine saldırmışlardı. Yetkililer, bu saldırıyı gerçekleştirenlerin aşiretler

tarafından teslim edilmesini istemiş olsalar da, bu talep yerine getirilmemişti. Bu nedenlerden ötürü, devlet bölgede asayiş sağlamaya amacıyla 1930 yılında Pülümür harekâtını (8 Ekim-14 Kasım 1930) başlatma kararı almıştı (Kemali, 1932: 166; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1972: 351-360; Timuroğlu, 1991: 49; Kaya, 2010: 405; Akyürekli, 2016: 63). Pülümür harekâtının yönetimi, Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Miralay Rüştü Bey'e verilmişti. Yeterli jandarma gücü bulunmadığı için, Kürt aşiretlerinden oluşan 60 kişilik bir milis kuvveti de harekâta dâhil edilmişti. Ayrıca, harekât süresince bölgede bulunan Keçeluşağı ve Birmanlı aşiretleri askeri birliklere destek sağlamıştı. Ancak, Abbasuşağı, Baluşağı, Lolanlı, Haydaranlı, Mazgirt'teki Demenanlı ve Yusufanlı aşiretleri, askeri harekâta karşı birleşerek direniş göstermişti. Askeri birlikler, ilk olarak Abbasuşağı aşiretinin bulunduğu bölge ile bazı köyleri ele geçirerek harekâtın ilk aşamasını tamamlamıştı. Takip eden günlerde harekâtı yönetmek üzere Miralpa Ömer Halis Paşa atanmıştı. Ömer Halis Paşa, Kasım ayı içinde isyancı aşiretleri yenilgiye uğratarak ilerlemiş ve nihayetinde bu aşiretlerin büyük bir kısmını ortadan kaldırmıştı. Böylece Pülümür harekâtı başarılı bir şekilde sonuçlanmıştı (Kemali, 1932: 168-170; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1972: 351-360; Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 2, 1992: 131-138).

Pülümür harekâtı sürerken bölgede yaşanan önemli olaylardan biri de Ağrı isyanıydı. Ağrı ve çevresinde bağımsız bir Kürt devleti kurma amacıyla başlayan bu isyan, Dersim bölgesindeki Seyit Rıza ve bazı aşiret liderlerinin harekete geçmesi için bir fırsat sunmuştu. Yukarı Abbasuşağı ve Keçelan aşiretleri, Ağrı isyancılarına destek vermek amacıyla Erzurum ve Erzincan çevresindeki Türk kuvvetlerine saldırmıştı. Saldırının etkili olması üzerine ilk olarak Müşir Fevzi Paşa, daha sonra ise Kurmay Başkanı Rüştü Bey bölgeye gönderilmişti. Rüştü Bey, bölgeye ulaştıktan sonra devlet yanlısı bazı aşiretlerden milis kuvvetleri oluşturarak Pülümür çevresindeki Briman, Hayderan ve Demenan aşiretlerine saldırmıştı. Bu süreçte Seyit Rıza, bu aşiretlere önemli yardımlarda bulunmuştu. Muharebeler sonucunda, devlet destekli aşiretler ve Türk kuvvetleri ciddi kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Aşiretlerin elde ettiği başarılar, Balan, Lolan ve Karsan aşiretlerinin de Seyit Rıza'ya destek vermeye başlamasına yol açmıştı. 27 Ekim 1930'da Dersim aşiretleri, Türk kuvvetlerine saldırıda bulunmuştu. Bu saldırı sonucunda 11. Tabur komutanı Sırrı Bey, tüm askerleriyle birlikte teslim olmuştu. Ağrı harekâtından dönen Üçüncü Fırka Komutanı Ömer Halis Paşa, Erzincan'da Kurmay Başkanı Rüştü Bey'in birlikleriyle birleşerek Dersim'e bir operasyon düzenlemişti, ancak herhangi bir sonuç elde edemeden geri çekilmek zorunda kalmıştı (Dersimi, 1979: 212-213; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1972: 351-360).

Dersim bölgesinde bu olaylar yaşanırken, devlet yetkilileri sorun çıkaran aşiretleri kontrol altına almak için Elazığ Valisi Fahri Bey'den bir harekât planı hazırlamasını istemişti. Fahri Bey, Dersim halkının Türkiye'deki Kürt bölgelerinde bağımsız bir Kürt devleti kurma hedefi güden Hoybun cemiyetinin fikirleri doğrultusunda hareket ettiğini düşünüyordu. Ayrıca, Dersimlileri hükümete itaat etmeye zorlamak ve silahlarını teslim alarak Koçgiri isyanına katılan isyancıları yakalamak istiyordu. Bu amaçla Çemişgezek, Hozat ve Mazgirt ilçelerine giderek aşiret liderleriyle görüşmeler yapmıştı. Ancak bu görüşmeler sonuç vermemişti; aşiretler karakollara ve ilçe merkezlerine yönelik saldırılarına devam etmişti. Fahri Bey, Yusufan aşireti reisi Kanber Ağa'yı Mazgirt'e getirmek için 120 kişilik bir süvari birliği göndermiş, fakat bu birlik, herhangi bir çatışmaya girmeden silahlarını Yusufan aşiretine teslim ederek geri dönmüştü. Bunun üzerine Vali Fahri Bey, kendi kurduğu bir askeri güçle Yusufan aşiretini cezalandırmak üzere harekete geçmişti. Yusufan aşiretinin onları beklediğini gören Fahri Bey, aşiret reisleri Kanber Ağa ve Yusuf Ağa ile barış yapma teklifinde bulunmuştu. Ancak aşiret reisleri, Fahri Bey'in askerleriyle birlikte teslim olması durumunda kendisiyle görüşebileceklerini belirtmişlerdir. Fahri Bey, durumun ciddiyetini ve olayların istediği gibi gelişmeyeceğini fark edince, herhangi bir çatışmaya girmeden kuvvetleriyle birlikte Mazgirt'e geri dönmeye karar vermiştir (Dersimi, 1952: 242-243).

Bölgede asayişin giderek kötüleşmesi üzerine, devlet 1932 yılında Dersim bölgesine bir harekât düzenlemeye karar vermişti. Ancak hükümetin ekonomik sıkıntıları nedeniyle bu harekât ertelenmişti. Bunun üzerine yetkililer, bölgede bazı önlemler almayı kararlaştırdı. Bu kapsamda, Dersim çevresindeki önemli geçitlere Jandarma karakolları inşa edilmesi, Dersim'deki Jandarma kuvvetlerinin sayısının artırılması ve Erzincan, Elazığ ile Malatya garnizonlarının hazır bekletilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, Diyarbakır'daki hava kuvvetlerinin Dersim üzerinde sürekli uçuşlar yaparak bilgi toplaması, bu uçuşlar aracılığıyla devletin varlığının Dersimlilere hissettirilmesi ve olası büyük çatışmalara hava kuvvetlerinin müdahale etmesi planlanmıştı (BCA, 110-741-2: 2-4). Sonraki aşamada, Van Jandarma Alayı'nın Dersim'e gönderilmesine karar verilmişti. Van Jandarma Alayı'nın Dersim'e geleceğine dair söylentiler, aşiretler arasında bir hareketlilik yaratmıştı ve bazı aşiretlerin devletle işbirliği yapmalarına neden olmuştu. Aşiretler, aralarındaki sorunları çözmeye çalışırken, Nazimiye'deki Haydaran aşireti

devlete vergi ödemeye hazır olduklarını ifade etmişti. Hozat'taki aşiretler de devlete bağlılıklarını dile getirerek, bir jandarmayı şehit eden Bahtiyari aşireti reisi Yusuf'a karşı gerçekleştirilecek operasyonda devletle birlikte hareket edeceklerini belirtmişlerdi (BCA, 110-741-4: 3).

Yetkililer, Dersim bölgesinde gerçekleştirilecek askeri harekâtların halk tarafından tepkiyle karşılanacağını öngörüyordu. Bu nedenle, bazı askeri operasyonları tatbikat olarak adlandırarak gerçekleştirdiler. Böylece, halkın tepkisini azaltmayı umuyorlardı. Bu amaçla 17. Fırka, Dersim bölgesine gönderilmişti. 17. Fırka, hem tatbikatlar gerçekleştirmiş hem de bölgedeki aşiretleri kontrol altına almaya çalışmıştı. 17. Fırka Hozat'a ulaştığında, Kırgan, Bahtiyar, Koçuşağı, Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretlerinin reisleri onları karşılayarak hükümete bağlılıklarını dile getirmişlerdi. Yetkililer, aşiret reislerinden silah sayısını ve asker kaçaklarının teslim edilmesini talep etmişti (BCA, 110-741-10: 3). Askeri harekâtın gerçekleştirildiği Hozat bölgesinde, Aşağı Abbasuşağı, Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretlerine ait bir miktar silah ve bazı kaçaklar ele geçirilmişti. Ayrıca, yakalama kararı bulunan Aşağı Abbasuşağı reisi Topal Ahmet ile Karaballı aşiretinin reisleri Demir ve Koç Ağalar da yakalanmıştı. Silahlarını teslim etmeyi reddeden Aşağı Abbasuşağı aşiretinin bir kısmı Seyit Rıza'ya sığınmıştı. Yetkililerin bu bölgede gerçekleştirdiği operasyonlar, Baluşağı, Koçuşağı ve Laçınuşağı aşiretleri arasında kaygı yaratmıştı. Yetkililer, bu aşiretlerden silahlarını teslim etmelerini talep etmesine rağmen, aşiretler bu teklifi geri çevirmişti. Yetkililer, operasyonun yalnızca Aşağı Abbasuşağı, Karaballı ve Ferhatuşağı bölgeleriyle sınırlı kalacağına dair garanti vererek, silahlarını teslim etmeyen aşiretleri ikna etmeye çalıştı (BCA, 110-741-13: 3-4, 11, 15).

Bölgede gerçekleştirilen harekâtlar, aşiretler üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Bu operasyonlar sayesinde mükelleflerin ve ödenecek vergilerin belirlenmesi sağlanmıştı. Hareketlerin temel amacı, aşiretlerin elindeki silahları toplamak, asker kaçaklarını ve suçluları yakalamaktır (BCA, 110-741-11: 3-4). Silahlarını teslim etmek istemeyen bazı aşiret üyeleri, ya dağlara ya da askeri harekâtların yapılmadığı diğer aşiretlerin bölgelerine kaçmıştı (BCA, 110-741-12: 3). Örneğin, Zimbık bölgesindeki köylülerden bir kısmı Şeyh Mehmetliler aşiretine, bir kısmı ise Seyit Rıza'nın aşiretine sığınmıştı. Ayrıca, Karaballı aşiretinden Koç Ağa, aranmakta olan iki oğlunu yanına alarak Koçuşağı aşiretine kaçmıştı (BCA, 110-741-13: 5). Operasyonlar sırasında yakalanan asker kaçakları, askerlik şubesine götürülerek askerlik mükellefiyeti kanunu çerçevesinde kaza idare heyeti tarafından ceza kararları kendilerine tebliğ edildikten ve sevk zamanında gelmeleri konusunda sıkı bir şekilde uyarıldıktan sonra serbest bırakılmaktaydı. Yetkililer, bu yaklaşımın asker kaçakları üzerinde olumlu bir etki yaratacağına inanıyordu (BCA, 110-741-13: 8).

Bölgede düzenin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen askeri harekâtlardan biri Eylül 1933'te yapılmıştır. Bu harekât sırasında bölge aşiretleriyle ciddi çatışmalar yaşanmıştır. 3 Eylül'de Koçuşağı aşireti, Hozat çevresinde askeri bir postayı soyarak altı jandarmanın silahlarını almıştır. Bu saldırıda bir asker şehit olmuş, üç asker yaralanmış ve bir askerin akıbeti belirsiz kalmıştır. Ayrıca, Laçınuşağı aşiretinden de bir kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Hozat Kaymakamı, Koçuşağı aşiretinden jandarmanın silahını alan ve bir askeri şehit eden kişilerin teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Koçuşağı aşireti bu talebe herhangi bir yanıt vermemiştir. Askeri postaya yapılan saldırı sonucunda Ovacık ile bağlantının kesilmesi üzerine birlikler, telgraf hattını kurmak amacıyla Kakbil civarında onarıma başlamış, bu sırada bölgedeki Laçınuşağı aşireti askerlere saldırmıştır. Laçınuşağı aşiretinin gerçekleştirdiği saldırı, Kakbil Müfreze tarafından geri püskürtülmüştü. Bu çatışmada Laçınuşağı aşiretinden bir kişi hayatını kaybetmişti (BCA, 110-741-15: 7-8). Saldırının ardından müfreze, aşireti izlemeye almıştı. Elde edilen bilgilere göre, Laçınuşağı aşiretinin 70 silahlı adamı olduğu tespit edilmişti. Takip eden günlerde aşiretin saldırıları devam etmiş ve bu saldırılarda 15 kişi daha hayatını kaybetmişti. Ayrıca, Laçınuşağı aşiretinin bölgede diğer aşiretlere baskı yaptığı da biliniyordu. Bu nedenle, yetkililer Laçınuşağı aşiretinin bulunduğu bölgenin yasak bölge olarak ilan edilmesini planlamıştı. Böylece aşiretin tekrar o bölgeye gelmesi engellenecek ve diğer aşiretler arasında dağılması sağlanacaktı. Askeri birliklerin Laçınuşağı aşiretine yönelik harekâtı, bölgedeki diğer aşiretlerde kaygı yaratmıştı. Maksutuşağı aşireti reisi Aydın Ağa, yetkililere bir mesaj göndererek askeri saldırının kendi aşiretleriyle hiçbir ilgisi olmadığını, aksine Laçınuşağı aşiretiyle düşman olduklarını ifade etmişti. Koçuşağı ve Şamuşakları aşiretleri ise dağlarda gizlenmeyi tercih etmişti (BCA, 110-741-15: 3-5).

Ovacık çevresinde de, Arslanuşağı, Maksutuşağı, Bezkaruşağı ve Beyituşağı aşiretleri yaklaşık 500 silahlı kişi ile bir araya gelerek Ovacık'a saldırıyı planlamışlardı. Bu durumu öğrenen Ovacık Kaymakamı, aşiret liderlerine bir mesaj göndererek bu niyetlerinden vazgeçmelerini istemişti. Aksi takdirde askeri birliklerin kendilerine karşı harekete geçeceğini bildirmişti. Laçınuşağı aşiretine yönelik askeri bir operasyonun başlatıldığını öğrenen bu

aşiretler, Ovacık'a saldırma fikrinden vazgeçmişti (BCA, 110-741-15: 3). 6-7 Eylül tarihlerinde ise yaklaşık 300 kişilik bir grup, askeri müfrezeyle pusu kurmuştu. Bu çatışmada üç asker şehit olurken, sekiz asker de yaralanmıştı. Yetkililer, saldırgan grubun Laçınuşağı aşireti ile Bahtiyari aşireti reisi Yusuf'un adamları olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, birçok aşiret üyesinin Yukarı Abbasuşağı köyünde toplandığına dair bilgiler elde edilmişti. Bu kişilere karşı askeri bir harekâta girişilmesine rağmen, arazinin sarp ve ormanlık olması nedeniyle herhangi bir sonuç alınamamıştı. Bu dönemde, Maksutuşağı aşireti reisi Aydın ve Kahraman Ağalar, askerlere yeniden mektup yazarak sadakatlerini bildirmişti. Sadakatlerini göstermek amacıyla Ovacık telgraf hattını onaracaklarını belirterek, düşman olarak gördükleri Laçınuşağı arazisine saldırmışlardı (BCA, 110-741-15: 10-11).

Askeri operasyon sırasında yetkililer, Seyit Rıza ve aşiretinin kontrolündeki bölgelere girmemeye dikkat etmişlerdir. Laçınuşağı aşiretini cezalandırmak amacıyla gerçekleştirilen harekâta, askeri güçler aşiretleri takip ederken Seyit Rıza'nın bölgesine ulaştıklarında daha fazla ilerlemeyip geri çekilmişlerdir. Bu durum, Seyit Rıza ve aşiretinin bölgede güçlü bir konumda olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır (BCA, 110-741-15: 11).

Bölgede gerçekleştirilen harekâtlarda, aşiretlerin askeri birliklere saldırma ihtimali takviye kuvvet ihtiyacını gündeme getirmişti. Silahların toplanması endişesi taşıyan aşiret üyelerinin, yeniden bir araya gelerek askeri birliklere saldırma olasılığı vardı. Özellikle Ovacık aşiretlerinin Seyit Rıza liderliğinde harekete geçme riski bulunmaktaydı. Ayrıca, Dersim'in doğusundaki aşiretlerin de farklı cephelerden saldırma ihtimalleri mevcuttu. Edinilen bilgilere göre, Doğu Dersim aşiretleri bir araya gelerek kurban kesmiş ve silahlarını teslim etmeyeceklerine dair yemin etmişlerdi. Bu amaçla Batı Dersim aşiretlerine destek vermeye karar almışlardı. Tüm bu gelişmeler, bölgede bulunan askerlere takviye kuvvet göndermenin ne denli önemli olduğunu göstermekteydi (BCA, 110-741-15: 14). Askeri harekât sürerken, askerler ile aşiretler arasındaki çatışmalar da devam ediyordu. 8 Eylül tarihinde, askerler ile Bahtiyari aşireti arasında Beşpınar civarında bir çatışma meydana gelmişti. Bu çatışmada Bahtiyari aşireti reisi Yusuf hayatını kaybetmişti. Ayrıca, Şeyh Mustaki Jandarma Müfrezesi ile Karaballı aşireti arasında yaşanan bir çatışmada da aşiretten bir kişi ölmüştü. Harekât devam ederken, Seyit Rıza'nın yeğeni Ali Şir'in oğlu Zeynel'in komutasında yaklaşık 80 aşiret üyesinin bölgede bulunduğu tespit edilmişti. Askeri yetkililer, bu kişilerin askerlere saldırmak yerine herhangi bir saldırıya uğramamak için önlem almak amacıyla orada bulunduklarını düşünmekteydi (BCA, 110-741-16: 3). Aşiretlerle yapılan çatışmalarda, kolordu birliklerinden 10 şehit ve 10 yaralı, Van Seyyar Jandarma Alayı'ndan ise 3 şehit ve 3 yaralı verilmiştir. Aşiretler ise 35'i ölü olmak üzere yaklaşık 60 kayıp vermiştir. Bu muharebelerde, uçaklardan atılan bombalar sonucunda bazı evler yıkılmış ve sivil halktan da can kaybı olmuştur. Bombaların isabet ettiği evlerden biri Seyit Rıza'nın evi idi. Düşen bombanın patlamaması sayesinde Seyit Rıza hayatta kalmıştır (BCA, 110-741-18: 7-8).

Askeri harekâtlar sonucunda Koçuşağı, Laçınuşağı, Bahtiyari ve Kırgan aşiretleri yeniden kontrol altına alınmıştır. Bombardımanlar nedeniyle aşiret üyeleri arasında ciddi kayıplar yaşanmış ve Seyit Rıza, Balı mezrasından Bank köyüne gitmek zorunda kalmıştır. Askeri yetkililer, daha sonra devlete karşı çıkanların cezalandırılacağı, itaat edenlerin ise saygıyla karşılanacağına dair halka beyannamelerle bilgi vermiştir. Bu gelişmelerin ardından Doğu Dersim'deki Kureyşan, Yusufan, Alan, Demenen, Şeyh Mehmetli, Şadılı, İzolu, Lödekli, Kıran, Lazvanlı, Cibran ve Özbeki aşiretleri, yetkililere mesaj göndererek, geçmişte olduğu gibi bundan sonra da hükümetin her türlü emir ve kanununa sadakatle itaat edeceklerini bildirmiştir. Bununla birlikte, Ovacık bölgesindeki aşiretler tamamen kontrol altına alınmış, Seyit Rıza'nın yerinden edilmesiyle olası olumsuz gelişmelerin önüne geçilmiştir. Bölgenin denetim altına alınmasının ardından, 7. Kolordu Kumandanlığı, 17. Fırka'nın geri çekilmesini talep etmiş, Van Jandarma Alayı ile Seyyar Jandarma Taburu'nun ise bir süre daha bölgede kalmasını istemiştir (BCA, 110-741-18: 5-6; 110-741-19: 3).

Bölgede askeri harekâtlar sürerken, 1934 yılında meydana gelen önemli olaylardan biri, Hoybun örgütünün bölgede faaliyete geçmesiydi. Daha önce de etkinlik gösterdiği bilinen bu örgüt, Mehmet ve Bogos adında iki kişiyi aşiretleri devlete karşı isyan etmeye teşvik etmek amacıyla Dersim'e göndermişti. Kış mevsiminin etkisiyle devletin askeri harekâta girişemeyeceğini düşünerek, hükümet güçlerini Dersim'den çıkarmayı planlıyorlardı. Bu hedef doğrultusunda Pilvenk, Alan, Hıran, Şadilli ve Kureyşan aşiretlerini bir ittifak oluşturmak için ikna etmeye çalıştılar. Mehmet ve Bogos, Yukarı Abbasuşağı aşireti reisi Seyit Rıza ile Haydaran aşireti reisi Hıdır'dan yardım aldılar. Uzun bir süre Seyit Rıza'nın yanında kalan bu kişiler, bu süreçte Yukarı Abbasuşağı, Demenan, Haydaran, Arilli, Kalan ve Beyitarıslan aşiretlerine maddi destek sağladılar. Ayrıca, Seyit Rıza'yı Hoybun cemiyetine üye yapmış ve ona ayda 50 lira vermeyi taahhüt ederek Halep'e dönmüşlerdi. Tüm bu gelişmeler, Çamurekli Zeynel

Çavuş ve Pakireli Süleyman tarafından hükümet yetkililerine iletilmişti. Hükümet, bu duruma karşılık olarak bölgedeki askeri birlikleri güçlendirme kararı almıştı (BCA, 115-803-22: 3-4).

Devlet yetkilileri, yalnızca askeri harekâtlarla sonuç elde edilemeyeceğini bildiklerinden, bölgede halkın ihtiyaçlarını karşılamak için ıslahatlar yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu doğrultuda, okul, öğretmen, memur, yol ve toprak sorunlarının çözülmesi gerektiğinin de bilincindeydiler. Halkın sürekli birine bağımlı yaşamasının temel nedeni topraksızlık ve yoksulluktu. Ağalar, kendi çıkarları doğrultusunda seyitleri de kontrol altına alarak, onların yardımıyla halkı istedikleri gibi yönlendirmekteydi. Ağalar ve seyitlerin etkisi altındaki halk, onlardan gelen her talebi yerine getirmekteydi. Devletin bölgedeki ıslahatı için öncelikle halkın ağa ve seyitlerle olan bağlarının koparılması gerekiyordu. Yetkililere göre bunun en etkili yolu, halkı iskân ettirmektir. Bu şekilde halk, hem ağa ve seyitlerin baskısından kurtulacak hem de toprağa sahip olacağı için en büyük sorunlarından biri olan ekonomik sıkıntısını hafifletmiş olacaktı. Ayrıca, aşiretler arası ilişkilerin düzeleceği ve aşiret sisteminin zayıflayarak bölgedeki asayişin sağlanacağı düşünülüyordu (BCA, 110-740-23: 17-18). Bu hedef doğrultusunda, 14 Haziran 1934 tarihinde İskân Kanunu kabul edildi (Arabacı, 2017: 22).

1935 yılına gelindiğinde ise devletin Dersim için bir ıslah planı hazırladığı görülmektedir. Bu plana göre, Dersim'in ıslahı üç aşamada gerçekleştirilecekti: hazırlık, bölgenin silahsızlandırılması ve gerektiğinde halkın yerleştirilmesi. Hazırlık ve silahsızlandırma sürecinin üç yıl içinde tamamlanması öngörülmüştü. Muvazzaf bir kolordu komutanı vali olarak atanacak, muvazzaf subaylar ise kaza kaymakamı olarak görev alacaktı. Kaza memurlarının hiçbirisi yerli olmayacak, emekli subaylar alt memurluklara atanacaktı. Valilik (İlbaylık) makamı oluşturulacak ve asayiş, ulaşım, maliye, ekonomi, adalet, kültür ve sağlık gibi çeşitli şubeler kurulacaktı. İdam kararları vali tarafından uygulanacak, valiliğin emrinde en az yedi Jandarma Taburu bulunacaktı. 1936 yılına kadar yollar ve karakollar inşa edilecekti. Tüm Dersim hızla silahsızlandırılacaktı. Valiliğin talep ettiği acil işler, hükümet tarafından derhal gerçekleştirilecekti (BCA, 111-743-11: 2-3). Bu planlama sonucunda Tunceli Vilayeti kurulmuş (Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 1936: 5892-5893) ve geniş yetkilerle donatılan General Abdullah Alpdoğan, Dersim Valisi ve kumandanı olarak atanmıştır. Ayrıca, Abdullah Alpdoğan'a Dördüncü Umum Müfettişliği görevi de verilmiştir. Bu müfettişliğin yetki alanı Elazığ, Dersim ve Çapakçur (Bingöl) illerini kapsamaktaydı (Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 1936: 5941-5942). Abdullah Alpdoğan göreve başladıktan sonra, bölgedeki aşiretler arasında etkili bir kişi olarak bilinen Seyit Rıza ile Elazığ'da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak bu görüşme sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Abdullah Alpdoğan, Kurmay Binbaşı ve İstihbarat Müdürü Şevket Bey'i Dersim'e göndererek aşiretler arasında faaliyet yürütmesini istemiştir. Şevket Bey, ilk olarak Hozat'a gelmiş ve burada görüştüğü bazı aşiret reisleriyle birlikte Ovacık'a giderek Seyit Rıza ile görüşmeyi arzulamıştır; ancak bu talebi Seyit Rıza tarafından reddedilmiştir (Dersimi, 1952: 269).

1936 yılının başlarında hükümet, ıslah planı çerçevesinde Dersim bölgesinde birçok askeri kışla ve karakol inşasına başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine bölgedeki aşiretler, ortak bir karar almak amacıyla bir toplantı düzenlemişti; ancak geçmişte yaşanan düşmanlıklar, aşiretlerin ortak karar almalarını engellemişti. Seyit Rıza'nın bağlı olduğu Yukarı Abbasuşağı, Ferhadan, Karabal, Bahtiyar, Yusufan, Demenan, Haydaran ve kısmen Kalan aşiretleri ittifak kurma konusunda anlaşma sağlamıştı. Ovacık, Koçan, Şemkan, Mazgirt, Pülümür ve Nazımiye aşiretleri ise tarafsız kalmayı tercih etmişti. Hozat aşiretleri ise hükümetin yanında yer almıştı (Dersimi, 1952: 267-268). Aşiret liderleri ve seyitler bu toplantıda genel olarak şu konuları ele almışlardı:

- a- Hükümet, silahları toplayacak ve ardından Dersimlileri Ermeniler gibi bölgeden sürüp öldürecek.
- b- Seyitler ve reisler, aileleriyle birlikte yaşayacakları bölgelere gönderilecek ve orada öldürülecekler.
- c- Hükümet, Dersim'i ıslah edecek.

Seyitler ve aşiret liderleri, ilk iki maddeyle ilgili olarak silah kullanma fikrini benimsemişlerdi. Yetkililer, bölgedeki aşiret liderleri ve seyitlerin mıntık mıntık ve küçük gruplar halinde görüşmeler yaparak diğer aşiret liderlerinin görüşlerini alabileceklerini belirtmişlerdi. Ancak, tüm liderlerin bir araya gelerek bu konularda ortak bir karar almalarının mümkün olmadığı düşünülüyordu. Seyit Rıza ve Kör Seyit Han, Dersim aşiret liderlerinden aralarındaki düşmanlığı sona erdirmelerini istemiş ve hükümete teslim olmaksızın sonuna kadar silahlı mücadele etme kararı almışlardı (BCA, 111-743-13: 3,7).

Dersim aşiretlerinin toplantılar düzenleyip bazı kararlar aldıklarına dair haberler üzerine General Abdullah Alpdoğan, aşiretler arasında bir seyahat gerçekleştirerek onlarla bir dizi toplantı yapmıştır. Bu toplantılarda halka, Dersim'in diğer vilayetler gibi gelişeceği, suçluların cezasız kalmayacağı, yasaların herkese eşit şekilde

uygulanacağı ve herkesin bu yasalara uymak zorunda olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca, devlete sadık olanların ödüllendirileceği ve 1935 yılında çıkarılan “Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanun” hakkında da bilgilendirme yapılmıştır. General Alpdoğan, devletin Dersim’in kalkınması için 4 milyon lira gönderdiğini ve bu paranın nasıl kullanılacağına dair detayları halka aktarmıştır. Bu şekilde, General Abdullah Alpdoğan, halkın devlete karşı olumsuz tutumunu değiştirmeye ve aşiretlerin isyan etmesini engellemeye çalışmıştır. Bu görüşmeler sonuç vermiş ve bazı aşiretlerin devlete karşı olumsuz tutumları değişmeye başlamıştı. 1936 yılı içinde Dersim’de subay evi, askeri kışla, okul, köprü ve yol inşa edilerek devlet otoritesinin bölgede kalıcı hale getirilmesi hedeflenmiştir (Arabacı, 2017: 27; Akbulut, 2020: 52-53). Aynı yıl, halkın güvenini kazanmak amacıyla bir af kanunu çıkarılmış; doğum, ölüm, evlenme, boşanma, kayıp ve yer değişikliği gibi durumları nüfus kütüklerine kaydettirmeyenlerin cezaları affedilmiş, bakaya, firari ve askerlik çağına girmiş olanların iki yıl içinde askerlik şubesine başvurmaları halinde herhangi bir ceza almayacakları belirtilmiştir (Arabacı, 2017: 75).

Tüm bu çabalara rağmen, Yukarı Abbasuşağı, Haydaranlı Demenan, Kureyşan, Bahtiyar ve Yusufan aşiretleri bir araya gelerek devletin bölgede yapmayı planladığı çalışmalara karşı çıkacaklarını ifade ettiler. Bunun sonucunda, Demenan ve Haydaran aşiretleri, 21 Mart 1937 gecesi Pah ve Kahmut nahiyelerini birbirine bağlayan Harçık köprüsünü yıkarak Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki önemli isyanlardan birini başlatmış oldular (Zengin, 2020: 478).

Sonuç

Dersim, Osmanlı Devleti’nin sınırlarına katıldığı günden itibaren merkezden uzak bir şekilde siyasi varlığını sürdürmüştür. Bölgede birçok aşiret ve bu aşiretlerin alt kollarının olması, devlet yetkililerinin muhatap alacak birini bulmasını zorlaştırıyordu. Yetkililer, bu durumu çözmek amacıyla öne çıkan aşiret reisleriyle görüşmeler yapmış, bazılarıyla iyi ilişkiler kurarken, diğerlerini düşman aşiret saldırılarına karşı korumuş ve bazılarını hediyeler vererek kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak bu çabalar tam anlamıyla başarılı olmamıştır. Dersim’in uzun süre ihmal edilmesi, bölgedeki olayların önemli sebeplerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Yetkililerin bölgenin sosyolojik yapısı ve yaşanan isyanlar üzerine yeterli araştırma yapmaması, olayların kökenlerine inmemesi, bölgeye atanan yöneticilerin halkla kopuk bir yaşam sürmesi ve halkın sorunlarına kayıtsız kalmaları gibi etkenler, bölgedeki sorunların uzun yıllar boyunca çözülmemesine yol açmıştır. Bu durum, halkın kendini yalnız hissetmesine ve güçlü birer lider olarak gördükleri aşiret liderlerine yönelmelerine neden olmuştur. Bunun neticesinde, aşiret liderleri güçlenmiş ve halkı kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Devletin bölgede gücünü göstermeye başlaması, aşiret reislerinin yüzyıllardır sahip oldukları imtiyazlara ciddi bir darbe vurmuş ve bu durum onlarda büyük bir tepki yaratmıştır.

Dersim bölgesindeki en önemli sorunlar arasında kan davası, hırsızlık, yağma ve arazi anlaşmazlıkları yer almaktaydı. Bu tür sorunların ortaya çıkmasında en büyük etken, devletin bölgede tam bir hâkimiyet kuramamasıydı. Bu durumu düzeltmek amacıyla devlet, Dersim’de askeri harekâtlara yönelmiştir ancak askeri birliklerin yetersizliği, bölgenin zorlu arazi koşulları ve devletin ekonomik sorunları gibi faktörler nedeniyle beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Devlet yetkilileri, bölgede asayiş sağlamak için öncelikle halkın elindeki silahların toplanması gerektiğini biliyordu ancak halkın hayatta kalabilmek için silah taşımak zorunda olduğu bir gerçektir. Aşiretler arasındaki sürekli çatışmalar, halkın topraklarını koruma kaygısı ve yağma ile çapulculuk olaylarına karşı koyma ihtiyacı, halkı silah taşımaya mecbur bırakmıştı. Bu nedenle, devletin bu hedefe ulaşması oldukça zordu. Bu yüzden, devletin bu konuda yürüttüğü mücadelenin başlangıçta pek olumlu sonuçlar vermediği görülmüştür.

Araştırmada elde edilen önemli bulgulardan biri, bölgedeki sorunların en temel kaynağının ekonomik problemler olduğu gerçeğiydi. Halkın silah taşımaması, aşiret liderlerine sığınması ve onlara bağlı kalması, devletin bölgede gerçekleştirmeye çalıştığı yeniliklere karşı çıkmalarının arkasında ekonomik nedenlerin, yani yaşamlarını sürdürme kaygısının yattığı anlaşılmaktadır. Dersim bölgesindeki sorunları çözmek amacıyla 1869 yılından itibaren çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Yetkililere göre, bölgede asayişin sağlanabilmesi için aşiretlerin iskâna tabi tutulması, farklı bölgelere dağıtılması, silahlarının toplanması ve aşiret liderleri ile seyit olarak bilinen dini önderlerin etkilerinin azaltılması gerekiyordu ancak bu planların hayata geçirilmesi uzun bir süre mümkün olmamıştır. Bu yaklaşım, ancak 1935 yılında uygulanmaya başlanmış ve tam anlamıyla hayata geçirilmesi Dersim isyanından sonra (1937-1938) gerçekleşebilmiştir. 1930-1936 yıllarındaki bölge aşiretleri incelenirken Yukarı Abbasuşağı aşireti reisi Seyit Rıza’nın bu dönemde bölgede saygı duyulan bir kişi olarak ön plana çıktığı

görülmektedir. Bölgede diğer aşiretleri kontrol altına almak amacıyla çalışmalar yürütmesi, yeri geldiğinde devlet yetkilileriyle görüşmesi ve aşiretler arasında ortaya çıkan sorunlarda ara bulucu olması bölgede tanınan ve sözü geçen bir kişi olduğunu göstermektedir. Bunda hem aşiret reisi olması hem de İslam peygamberi Hz. Muhammed'in soyundan gelen bir seyyit olmasının da rolü vardı. Dersim bölgesinde devlet hem kontrolü sağlamak hem de düzensizliğe son vermek amacıyla 1930 yılından itibaren yaptığı girişimler sonuç vermiştir. Bunun bir neticesi olarak bölgede askeri kışlalar, yollar, okullar ve resmi daireler gibi devlet gücünü gösteren yapılar çoğalmaya başlamıştır. 1936 yılına gelindiğinde ise geçmişe oranla bölgede ciddi anlamda bir devlet hâkimiyetinin sağlandığı söylenebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olup yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul İzni

“Dersim İsyanı Öncesi Bölge Aşiretleri Üzerine Bir İnceleme (1930-1936) ” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Akbulut, A. (2020). IV. Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Dersim İsyanlarına Giden Süreç. *Anasay*, 4 (12), 39-58. <https://doi.org/10.33404/anasay.690729>
- Akekmekçi, T. - Pervan, M. (2011). *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akyürekli, M. (2016). *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938*. Tarih Kulübü Yayınları.
- Arabacı, C. (2017). Dersim Olayı, Bir Jakobenizm Faciası Mı? *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1 (2), 33-103.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 110-740-23: 4; 110-740-23: 6; 110-740-23: 7-12; 110-740-23: 13,15; 110-740-23: 15-17; 110-740-23: 17-18; 110-741-2: 2-4; 110-741-4: 3; 110-741-10: 3; 110-741-11: 3-4; 110-741-12: 3; 110-741-13: 3,7; 110-741-13: 3-4,11,15; 110-741-13: 5; 110-741-13: 8; 110-741-15: 3; 110-741-15: 3-5; 110-741-15: 7-8; 110-741-15: 10-11; 110-741-15: 11; 110-741-15: 14; 110-741-16: 3; 110-741-18: 5-6; 110-741-18: 7-8; 110-741-19: 3; 110-741-20: 3-5; 110-742-1: 6-7; 111-743-2: 3; 111-743-3: 3; 111-743-4: 3; 111-743-5: 3; 111-743-6: 5; 111-743-7: 3, 5; 111-743-8: 3-4, 6; 111-743-10: 4-7; 111-743-11: 2-3; 111-743-13: 3-7; 113-779-1: 6-7; 115-803-22: 3.
- Baykara, B. (1982). *Dersim 1937*. Akyar Yayınları.
- Bulut, F. (2013). *Dersim Raporları*. Evrensel Basın Yayın.
- Dersimi, N. (1952). *Kürdistan Tarihinde Dersim*. Ani Matbaası.

- Dersimi, N. (1979). *Dersim Tarihi*. Eylem Yayınları.
- Dersimi, N. (1992). *Hatıratım*. Öz-ge Yayınları.
- Fırat, M.Ş. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kahraman, A. (2004). *Kürt İsyanları*. Evrensel Basın Yayın.
- Karabekir, K. (1994). *Kürt Meselesi*. Emre Yayınları.
- Kaya, A. (2010). *Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi*. Demos Yayınları.
- Öğ, A. (2019). *Dersim Hadisesi*, [Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Pınar, M. (2022). Ali Fuat Cebesoy'un Gözünden Dersim. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (13), 48-62. <https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1090118>
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyetinden Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: 1972, Genelkurmay Basımevi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> adresinden 9 Mayıs 2025 tarihinde edinilmiştir.
- T.C. Tunceli İl Özel İdaresi. <https://cbs.tunceliozelidare.gov.tr/portal/apps/dashboards/0cca98a5dbcc48749d5f1746982cf4d1> adresinden 9 Mayıs 2025 tarihinde edinilmiştir.
- T.C. Resmi Gazete. (1936). Sayı: 3195.
- T.C. Resmi Gazete. (1936). Sayı: 3207.
- Tezel, M. (2020). *Pir Seyit Rıza*, Cilt 1. Sarissa Yayınları.
- Timuroğlu, V. (1991). *Dersim Tarihi*. Yurt Kitap Yayın.
- Uluğ, N.H. (2009). *Derebeyi ve Dersim*. Kaynak Yayınları.
- Ünal, M.A. (1999). XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı. Türk Tarih Kurumu.
- Yılmazçelik, İ. (2010). Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918). OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 28, 163-214. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000560
- Yılmazçelik, İ. (2011). *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*. Kripto Kitaplar.
- Zengin, E. (2020). Tarihsel Süreçte Dersim Meselesi. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 64, 469-483.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 2. (1992). Kaynak Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Dersim was included in the borders of the Ottoman Empire by Yavuz Sultan Selim. Although the region was included in the borders of the Ottoman Empire, it continued its existence independently from the center. The geographical structure of the region was one of the main factors that made state rule difficult here. For this reason, Dersim continued its life far from the state's rule for many years. Although the state had made attempts to take Dersim under control since the Tanzimat period, it had failed. In 1930, the state turned to Dersim with the idea of establishing its rule throughout the country. The main purpose of the research is to reveal the sociological structure of the region while the state was achieving this goal between 1930 and 1936. The scanning method, which aims to describe a situation that existed in the past as it was, was used in the research. For this purpose, documents, written works and memoirs in the Presidential Republic Archive were used.

Due to Dersim having lived independently of the state for many years and the lack of state power in the region, the people had come under the protection of tribal leaders who they believed would protect them. State officials who had a name in the region but had little influence had carried out their duties in a manner detached from the people. The authorities had remained indifferent to the people's problems and had not provided solutions to their complaints. The fact that some officials in the region had treated the people badly was also an important factor in the loss of people's trust in the state. However, the state could not collect taxes from the villagers and could not catch deserters and criminals. In order for the state to establish control in the region, it had to weaken the power of the tribes, but it was not easy to eliminate the dominance of the tribal leaders. For this purpose, the state first tried to collect the weapons in the hands of the tribes, but the tribes, who felt it necessary to carry weapons out of concern for protecting their lives and property, opposed this request. Another goal of the state was to bring the people, who were economically dependent on the tribal leaders together with the land, to break their loyalty to the tribal leaders and to weaken the tribal structure in the region. While fulfilling these, state officials sometimes met with the tribes and tried to convince the tribal leaders, and sometimes they tried to achieve these goals by carrying out military operations.

One of the important steps for the Dersim region was the Dersim reform plan accepted in 1935. According to this plan, by 1938, police stations would be built in Dersim, weapons in the hands of the tribes would be collected and the people would be settled. In addition, the provincial governorship institution would be established in the center, a corps commander would be appointed to head this institution and district governors would be chosen from among the officers. For this purpose, the Third General Inspectorate was established. General Abdullah Alpdoğan was appointed to head it. Thus, an important step was taken to ensure state sovereignty in the region.

Since Dersim was a region where the tribal structure was strong, there were frequent incidents between them. Blood feuds in particular had led to conflicts between the tribes that lasted for many years. Tribal leaders' attempts to make peace were generally unsuccessful. One of the problems between the tribes was theft. Tribal members who were experiencing serious economic difficulties would attack neighboring tribes or tribes they considered weak and usurp their property. Another important problem between the tribes was land disputes. Again, the power struggle between the tribal leaders would lead to problems between the tribes in the region. For the reasons mentioned, there was constant unrest in the Dersim region. The most important factor in all of this was undoubtedly the state authority's inability to fully dominate the region.

There were tribes in the region such as Şadili, Hormik, Karsan, Şeyh Mehmedan, Haydaran, Arilli, Kureyşan, Lolan, Koçuşağı, Aşağı Abbasuşağı, Yukarı Abbasuşağı, Bahtiyar, Aşağı Karaballı, Yukarı Karaballı, Laçınuşağı, Ferhatuşağı, Kırgan, Pilvenk, Kalan, Şamuşağı, Maksutuşağı, Bendikaruşağı, Beyituşağı, Arslanuşağı. Among these, Seyit Rıza, the leader of the Yukarı Abbasuşağı tribe, stood out as an important figure. Both his being a tribal leader and his being a descendant of the Prophet of Islam, Hz. Muhammed, had a great impact on this. Seyit Rıza sometimes met with state officials to stop military operations and sometimes took initiatives to solve problems between tribes.

The efforts of the state to bring law and order to the region since 1930 seem to have been successful as of 1936. As a force of its dominance, the state had managed to open military barracks, roads and official institutions in the region. It is understood that a certain portion of the weapons in the hands of the tribes were collected and some of the tribal leaders were taken under control.

ORTA ASYA TÜRK SANATININ ÇANKIRI MEZAR YAPILARINDAKİ İZLERİ TRACES OF CENTRAL ASIAN TURKISH ART IN THE GRAVE STRUCTURES OF ÇANKIRI

Oğuz BOZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Çerkeş Meslek Yüksekokulu, Malzeme ve Malzeme İşleme
Teknolojileri Bölümü, Endüstriyel Cam ve Seramik
Programı
oguzbozdemir@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1995-060X

Uğur DEMİRBAĞ

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarımı
Bölümü
ugurdemirbag@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8471-7348

ÖZ

Geliş Tarihi:
14.07.2024

Kabul Tarihi:
04.08.2025

Yayın Tarihi:
28.09.2025

Anahtar Kelimeler
Orta Asya Türk
Sanatı,
Mezar Bezemeleri,
Kültürel Miras,
Sanatsal Gelenekler,
Çankırı Mezarları.

Keywords
Central Asian
Turkish Art,
Tomb Decorations,
Cultural Heritage,
Artistic Traditions,
Çankırı Tombs.

Çankırı merkezi ve çevresinde bulunan köylerdeki eski mezar yapılarında çeşitli bezemelerin olduğu görülmüş, bu bezemelerin hangi amaçla yapıldığı ve ne anlam ifade ettiği araştırılmıştır. Bu amaçla, bölgede yaşamış insanların kültürel ve sanatsal bakış açıları, mezar taşlarındaki işlemler yoluyla değerlendirilmiş ve aydınlatılmıştır. Bu hedef doğrultusunda, yöredeki köylere ait mezarlık bölgeleri dolaşarak ayrıntılı incelemeler yapılmıştır. Bazı mezar yapılarında, eski dönem Orta Asya Türk kültürü ve sanatına ait çeşitli bezemeler, semboller, insan biçimli taşlar ve damgalar olduğu görülmüştür. Çalışmanın konusunu oluşturan Çankırı bölgesindeki mezar yapılarının sanatsal ve sembolik içeriklerinin değerlendirilmesine yönelik daha önce yeterli düzeyde bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla, bölgedeki eski dönemlere tarihlenmiş mezar yapılarında tespit edilen bezemeler ve özgün biçimlere sahip mezar taşları, sanatsal ve kültürel açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, mezar yapıları üzerinde geçmiş dönemlerden günümüze hangi sanatsal geleneklere ait uygulamaların korunup aktarıldığı belirlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, Çankırı'nın tarihini mezar yapıları üzerinden aydınlatmakta ve mezar yapılarının sanatsal özellikleriyle birlikte anlamlarını ortaya çıkarmaktadır.

ABSTRACT

In the villages located in and around the center of Çankırı, various decorations have been identified on old tomb structures, and their purposes and meanings have been the focus of research. The aim was to evaluate and highlight the cultural and artistic perspectives of the people who once lived in this region, as reflected in the engravings on the tombstones. This was done by visiting village cemeteries and conducting comprehensive studies. These inspections revealed early Central Asian Turkish culture and art embellishments, symbols, human-shaped stones, and stamps on certain tombs. After analysing the data and studying the literature, it became obvious that there are few scientific studies on the artistic and symbolic interpretation of these tomb buildings in the region. Ancient ornamentation and distinctively formed tombstones were researched artistically and culturally to fill this gap. This study also revealed which artistic traditions these tombs had passed on. The artifacts illuminate the history of Çankırı through its tomb buildings, revealing its artistic style and significance.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1516189>

Atıf/Cite as: Bozdemir, O. & Demirbağ, U. (2025). Orta Asya Türk sanatının Çankırı mezar yapılarındaki izleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1743-1762.

Giriş

Çankırı, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan kadim bir şehirdir. Şehrin antik ismi olan Gangra, ilk olarak Grek ve Roma dönemlerinde belgelenmiş olup, bu ad çeşitli değişikliklerle günümüze kadar varlığını korumuştur (İbiş, 2014, s. 10). Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde bahsedilen Orta Asya bölgesindeki bir vadinin adı Çungaridir ve bu bölgeden göç eden Türk boylarının Kafkasya bölgesine gelerek Şankırı isminde bir şehir kurdukları, Anadolu'daki Çankırı şehrinin isminin de bu şekilde oluştuğu ileri sürülmektedir (Ayhan, 1998, s. 226). Şehir isminin nereden geldiğiyle ilgili farklı görüşlerin ileri sürülmesi, bölgenin zengin tarihinden kaynaklanmaktadır.

Çankırı'nın Anadolu'nun merkezindeki konumu, birçok medeniyet için bölgeyi stratejik geçiş noktası hâline getirmiştir. Bölgenin bu özelliği, zengin kültürel çeşitliliğe sahip olmasını sağlamıştır. Hitit, Asur, Frig, Pers, Yunan, Roma ve Bizans gibi oldukça farklı kültürlerle sahip medeniyetler bölgede varlık göstermiştir. Bu tarihî çeşitlilik, yeni kültürel katmanların oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Hunlardan itibaren Anadolu'ya yönelen Türk akınları, Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte hız kazanmış ve Oğuz boylarının bölgeye yerleşmesiyle kalıcı hâle gelmiştir (Parlar, 2008, s. 74; Ayhan, 1998, s. 96). Göçebe Türk toplulukları, Orta Asya'dan Anadolu'ya yaptıkları kitlesel göçler sırasında sadece ülke ve medeniyet inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda kültür aktarımı gerçekleştirmişlerdir. Kadı (2023), Orta Asya'dan Anadolu'ya kültür ve sanatın taşınmasında en önemli etkenin göç hareketleri olduğunu söyler (s. 13). Ayrıca, bölge halklarıyla etkileşim kurulmuş ve geleneksel Türk ruh inancına dayalı bir kültürel sentez oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Eski Türklerde ruh kavramı, tin ve nefes ifadeleriyle tanımlanmış, ölüm kavramı ise ruhun bedeni tamamen terk etmesi olarak görülmüştür (İltar, 2023, s.12). Çok uzun geçmişe ve tarihe sahip Orta Asya Türk kültürü ve sanatına ait en önemli parçalardan biri de ölüm sonrası uygulamalarla birlikte atalar kültü ve mezar geleneğidir. Mezar yapıları ve taşları, Türk sanatı ve tarihini aydınlatmakla kalmaz; aynı zamanda, mezar yapılarındaki motif, kompozisyon ve üslup değişimleri izlenerek yapıldıkları dönemin sanat anlayışı, kültürü ve sosyolojisi hakkında bilgi veren önemli kaynaklar olarak da değerlendirilebilir (Karademir vd. 2020, s. 577-578). Söz konusu yapılar, ölüm sonrası yaşamla doğrudan ilişkili olmakla birlikte, insanların ruh inancı, atalara duyulan saygı ve ahiret inancı gibi ruhani geleneklerin somutlaştırılmış abideleridir. Türk toplulukları, ölüm sonrası inşa ettikleri hatırat merkezleri aracılığıyla ölüleri anmakta ve anılarını yaşatmaktadırlar.

Eski Türklerde mezar kavramı, ziyaret edilen yer manasında ölülerin gömüldüğü ve üzeri bina ile örtülmemiş çukurlar için kullanılan kereksür, kegür, kurgan, oba, bark, kümbet gibi çeşitli kelimelerle ifade edilmiştir (Arslan, 2003, s.17). Türklere ait mezar yapıları birbirinden farklı formlarda yapılmıştır. Geçmişte Anadolu'da kırsal kesimde yaşayan toplulukların, Orta Asya kurgan yapılarına benzer şekilde büyük ve yontulmamış taşlardan yapılan mezarları; kentleşme ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte, el sanatlarının gelişimin etkisiyle daha ayrıntılı mezar taşlarına dönüşmüştür (Bahar, 2013, s. 292). Bu değişen mezar yapılarında, ölen kişinin bilgilerini içeren yazıtlar, geleneklerini yansıtan işlemler, kültürlerinin göstergesi olan semboller, heykelsi biçimler ve sanatsal süslemeler yer almaktadır. Bu bezeme unsurları, geleneksel sanat yapıtlarında sembolik anlamlarıyla tezahür etmekte; din, mitoloji ve mistisizmin etkisiyle şekil almaktadır (Doğan, 2024, s. 29). Türk mezar geleneği, zengin görsel ve kültürel çeşitliliğiyle Türk sanatının önemli bir parçasıdır.

Çalışmanın ana odak noktasını, Çankırı'daki eski mezar yapılarının sembolik anlamları, sanatsal içerikleri, kültürel ve coğrafi bağlamları oluşturmaktadır. Bahsedilen ilişkilerin, Eski Orta Asya Türk kültürü ve sanatıyla olan bağlantısı da irdelenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, Çankırı merkez ve merkeze bağlı köylerin hepsi tek tek gezilmiş, köy mezarlıklarındaki mezar yapıları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bazı mezar yapılarında araştırma kapsamına giren çeşitli bezemeler, semboller, insan biçimli mezar taşları ve bazılarında Türk damgaları olduğu görülmüştür. Kaynak ve literatür taramaları sonucunda Çankırı'da daha önce bu doğrultuda bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. İncelenen mezar yapılarının bir bölümü Osmanlı dönemine, bazıları ise Cumhuriyetin ilk dönemlerine tarihlenmektedir. Bölgede tespit edilen mezar yapıları üzerinde yer alan bezemelerin, çeşitli akademik kaynakların desteğiyle eski Orta Asya Türk sanatının izlerini yansıttığı ortaya konmuştur.

Orta Asya Türk Mezar Yapıları ve Çankırı Merkez Bölgesi Mezar Yapıları İlişkisi

Alan taramaları sonucunda, Çankırı merkez ve çevresindeki köy mezar yapıları detaylı olarak incelenmiş, farklı dönemlere ait çeşitli betimlemeler olduğu tespit edilmiştir. Köy mezarlıklarının çoğunda biçimsiz, gösterişsiz ve farklı ebatlarda taş bloklar kullanılmıştır. Bu yapılar, Orta Asya kurganlardaki büyük taşlarla benzer olarak şekillendirilip dikilmiş, yazıt veya süsleme olmadan sadelik tercih edilmiştir. Bu mütevazı yaklaşım, eski Türk geleneklerinde toprakla bütünleşme ve doğaya verilen önemle ilişkilidir (Şekil 1).

Şekil 1. a) Rusya Federasyonu, Hakasya Büyük Salbık Kurganından Ayrıntı (Çoruhlu, 2009, s. 526) **b)** Çankırı Balıbağı Köyü Kurgan Tipi Mezar Yapıları (Kişisel arşiv).

Bu doğrultuda, Çankırı bölgesindeki mezar yapıları Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan coğrafyada figüratif süslemeler, motifler ve yazıtlarla zenginleştirilerek ölüyü anlatan anıtsal biçimlere dönüşmüştür (Biçici, 2020, s. 11). Bu sanatsal gelenekler, geçen zamana ve göçlerle birlikte gelişen kültürel alışverişe rağmen çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Anadolu'da eski geleneklerin sürdüğüne bir kanıt olarak, Çankırı'nın kuzeybatısındaki Korgun ilçesinin adının eski kurgan adlı mezar yapılarından gelmesi gösterilebilir (Çoruhlu, 2009, s. 29).

Türkler, Orta Asya'dan beri menhirler, geyikli taşlar, balballar ve bengü taşları gibi çeşitli mezar yapıları aracılığıyla vefat edenlerin anısını yaşatmış ve bu gelenek, İslamiyet'in kabulünden sonra da kısmi şekilde sürmüştür (Beyazıt, 2020, s. 930-931). Tarihsel süreç içinde, sanatçılar tarafından mezar yapılarındaki sanatsal ifadelerle çeşitli değişikliklerle yeni yorumlamalar getirilmiştir. İslami dönemde heykel ve resimler yapmanın yasak olmasından dolayı, sanatçılar, doğa varlıklarını gerçeğe yakın ya da soyut biçimlerde işlediler (Öney ve Çobanlı, 2007, s. 92).

Çankırı'nın merkezi ve merkeze bağlı köylerinde yer alan mezarlıklar, kültürel içerikleri bakımından büyük önem arz etmektedir. Hatırat işlevi gören bu yapılar Kadı'ya (2023) göre, bulundukları bölge ve döneme ait bilgiler içerir; arkeoloji, sanat tarihi ve kültür tarihi için başat kaynak oluştururlar. Çankırı merkez köylerindeki mezar yapılarında, hayat ağacı, güneş, yıldız, ay gibi gök cisimleri, damgalar ve insan biçimli taş heykeller gibi Orta Asya Türk kültürünün izlerini taşıyan ritüel sembol ve motifleri görülmektedir. Bu imgeler, dönemin inanç sistemine uyarlanarak yeniden yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen mezar yapılarındaki bezemelerde, köyden köye değişkenlik gösteren üslup farklılıkları bulunmaktadır. Bunun nedenini bölge halkı, eski mezar yapılarının çoğunun korunmamasına, bir bölümünün define arayıcıları tarafından talan edilmesine, bazılarının ise doğal koşullar nedeniyle zamanla yıpranmasına bağlamıştır.

Mezar Yapılarında İnsan Formu

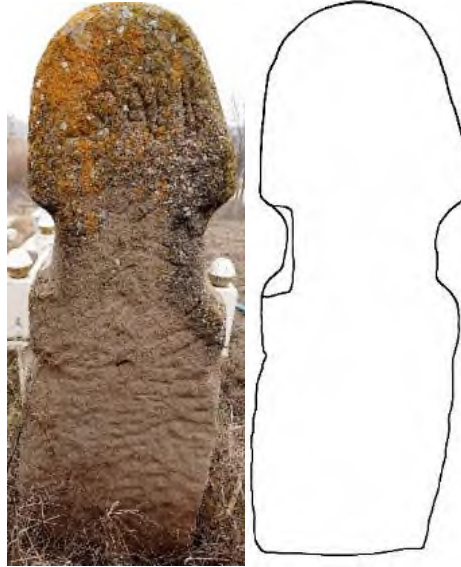
Hegel (2020), sanatın başlangıcını sembolik sanat biçimi olarak tanımlamıştır (s. 32). Hegel'in değerlendirmesi, toplumların sanatsal üretimlerinde yer alan sembolizmin, kültürel benliğin oluşmasına olan katkısını desteklemektedir. Çankırı'daki mezar yapılarında bulunan sanatsal öğeler de, geçmişe dayanan kültürel ilişkilerin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. Gelenek, töre ve sanat, kültürün temel unsurlarıdır ve sanatı olmayan bir

toplumun yapısı tamamlanmış kabul edilemez (Turan, 2014, s. 261). Bu bağlamda, bölgedeki mezar yapılarında bulunan sanatsal ifadeler, kültürel verilerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Eski Türk geleneklerinde, ölen kişiyi temsil eden ve kabaca insan biçimli heykellerden oluşan 'Taş Ata'lar, duvarla çevrili mezarların önüne dikilirdi (Kadı, 2023, s. 114). Bölgedeki köy mezarlıklarında, Orta Asya Türk geleneklerinde 'babal' veya 'taşbaba' olarak adlandırılan insan figürlü taşlara benzeyen yapılar gözlemlenmiştir (Şekil 2, 3, 4). Biçimsel incelemeler bu taşların, eski Orta Asya inanç sisteminde yer alan ata kültürüyle ilişkili unsurlar taşıdığını göstermektedir. Biçimsel çeşitlilik gösteren bu taşlar, köyden köye değişen üsluplarla şekillendirilmiştir. İlk yapıldıklarında stilize bir üslupla şekillendirildikleri düşünülen bazı mezar yapıları zamanla yıpranmış; ne var ki, az sayıda örnek günümüze bütünlüğünü koruyarak ulaşmıştır (Şekil 5, 6.). Az sayıda olsa da, daha ince bir işçilikle detaylandırılmış örnekler de mevcuttur. Bu yapıların genelinde, bedensel detaylara yer verilmeden genel hatların şekillendirilmiş olması ortak bir özellik olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu soyutlanmış figürler, Yılmaz'ın (2018) belirttiği üzere, Gök Türklerin süvari savaşına dayalı yaşam tarzının etkisiyle ve Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan sanatsal geleneğin bir devamı olarak yorumlanabilir (s. 11). Orta Asya'da yaygın olan heykeller, mezar stelleri ve balballar, ata kültürüne saygı göstermek ve ölen kişiyi onurlandırmak amacıyla dikilmiştir (Çoruhlu, 2017, s. 119). Bu geleneğin, İslamiyet'in kabulünden sonra mezar taşı işçiliğini etkilediği kabul edilmektedir (Gülgen, 2021, s. 82-83). Yılmaz (2018), Göktürk kült alanlarında doğuya uzanan balbal taş hatlarının sembolik bir önem taşıdığını ifade eder (s. 11). Çankırı'da görülen insan biçimli mezar yapıları, geçmişte ölenleri anma amacıyla yapılan heykelsi yapıların günümüzdeki yansımalarını taşımaktadır.

Çankırı'nın eski mezar yapılarında insan figürleri sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca, insanı temsil eden yapılar, sanatsal kaygılarla yapılmanın ötesinde inanç ve maneviyat temeline dayanır. Figüratif mezar taşları, hatırat görevi görür ve ruhani atmosferi güçlendirir (Şekil 7, 8, 9). Bu semboller, basit yapılar olsalar da mistik bir anlam taşırlar (Levi-Bruhl, 2016, s. 192). Bölgedeki dikkat çekici örneklerden biri, Çankırı'nın merkezine bağlı Tüney köyündeki mezar yapısıdır. Bu münferit örnek, insan yüzünün detaylarını yansıtan bir üslupla şekillendirilmiş; çene, kaş, göz, burun gibi yüz hatları açıkça işlenmiştir (Şekil 10). Ancak, üzerindeki kazımalar kafa yapısındaki yüz hatlarına zarar verdiğini göstermektedir. Bu durum, tarihi yapıları koruma farkındalığının yeteri seviyede gelişmediğini göstermektedir. Benzer örneklerin nadir oluşu, zayıf olmuş çok sayıda mezar yapısı olabileceğini düşündürmektedir.

Şekil 2. Bozkır Köyü (Kişisel arşiv).

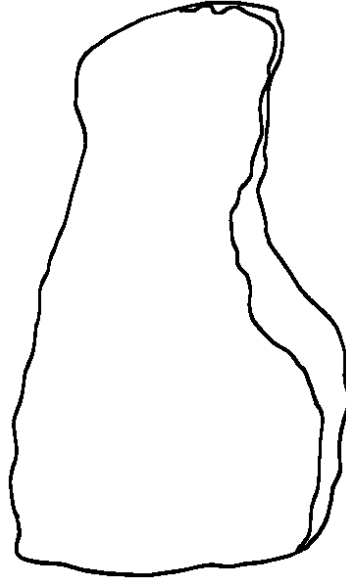
Şekil 3. Bozkır Köyü İkinci Mezar Yapısı (Kişisel arşiv).

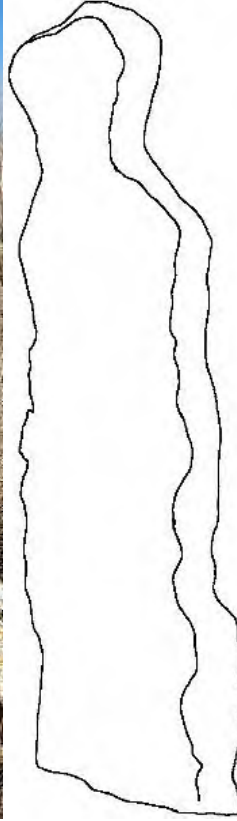
Şekil 4. Dereçatı Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 5. Kuzuköy (Kişisel arşiv).

Şekil 6. Kuzuköy İkinci Mezar Yapısı (Kişisel arşiv).

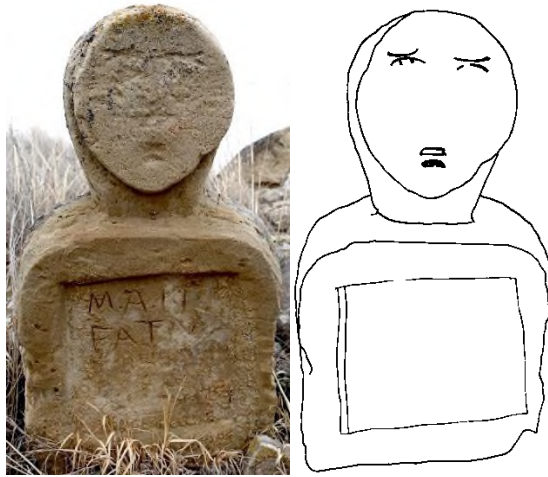
Şekil 7. Ovacık Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 8. Korgun Merkez Mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 9. Alca Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 10. Tüney Köyü (Kişisel arşiv).

Mezar Yapılarında Güneş Formu

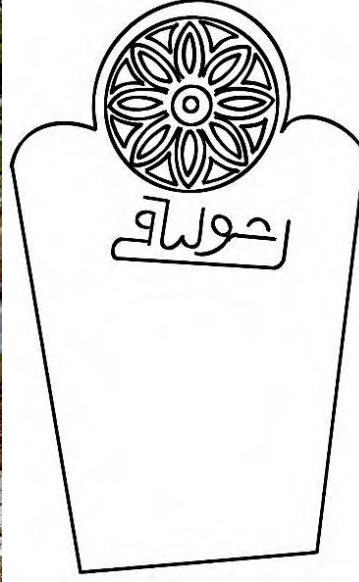
Çankırı'daki farklı yerleşim birimlerinde yer alan mezarlıklarda, güneşin imgesel yorumlarını içeren betimlemelerin çeşitli örneklerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu motiflerdeki üsluplar çeşitlilik göstermektedir. Bölgedeki mezar taşlarında güneşi temsil eden bezemelerin biçimsel özellikleri, Orta Asya Türk sanatında kullanılan tasvirlerle benzerlikler taşımaktadır. Şen ve Gürpınar (2019), Türk halklarının manevi aleminde güneşin önemli bir kült olarak yer aldığını ve tarih boyunca ikonografik bir sembol olarak kullanıldığını belirtir (s. 986-987).

Güneş kavramı, Orta Asya Türk inanç sisteminde Gök Tanrı ile özdeşleştirilmiş, ışınları kutsal kabul edilmiş ve sosyal yaşamda merkezi bir rol oynamıştır (Çoruhlu, 2002, s. 22; Bozdemir, 2024, s. 83). Kündem (2018), Eski Türklerde güneşin doğunun sembolü olarak kabul edildiğini ve yön tayininde önemli bir rol oynadığını ifade eder; örneğin, Göktürklerin yüzlerini güneşin doğduğu yöne dönerek doğuyu 'İlgerü' (ileri) kelimesiyle tanımladığını belirtir (s. 391). Türklerin varoluşuna dayandırılan güneş, yöneticilerin sahip oldukları gücün sebebi olarak da görülmüştür (Samashev, 2023, s. 140). Bu inanç sisteminde güneş, başat öneme sahip olmuş; yılın belirli dönemlerinde atalara ve doğa güçlerine sunulan kurbanlarla birlikte, İslam'ın kabulüne kadar ibadetler güneşi merkez alarak doğu yönlü olarak gerçekleştirilmiştir (İltar, 2023, s. 7). Kutsal güneş inancı, yaşam ve üremeyi temsil eden Umay Ana kültüyle güçlü bir ilişkiye sahiptir (Çoruhlu, 2002, s. 25).

Tarih öncesi Türk kültüründe ışığın, kadınları dölleyebilen ve hamile bırakabilen eril özelliklere sahip bir göksel varlık olduğuna inanılmış (Doğan, 2024, s. 172-173). Gökyüzünde bulunan yıldız ve ay gibi diğer objeler de kutsal kabul edilmiş, sembolik olarak mağara duvarlarına resmedilmiş ve şaman davullarında kutsal evrenin haritası olarak kullanılmıştır. Ayrıca, gök kavramı, çok katmanlı evren tasarımının görünür parçasını tanımlamak ve kutsal varlıkları metafor olarak sembolize etmek için kullanılmıştır (Aksoy, 2022, s. 67). Şaman davuluna çizilen semboller arasında bulunan güneş anneyi ve ay babayı temsil etmektedir, ayrıca Venüs kuyruklu olarak ve çok sayıda küçük yıldızla bir arada betimlenmiştir (Çirkin, 2023, s. 425-426).

Güneşin koruyucu bir tılsım olduğuna inanılmış ve sembolik olarak kullanımı nesiller boyunca aktararak Anadolu'daki mezar yapılarına kadar ulaşmıştır (Şekil 11, 12). Türk geleneklerinde ve sanatında aydınlığı temsil eden güneş, evler ve sancaklar gibi yaşam birimlerinden başlayarak Diyarbakır Kalesi Ulubaba ve Yedi Kardeş burçlarında güneşi temsilen yerleştirilen çift başlı kartal ve aslan heykellerine kadar geniş bir yelpazede görülebilir (Öney, 1992, s. 44-45). Selçuklulara ait mimari yapılarda, birbirine geçme şekilde geometrik biçimlerden ve yıldızlardan oluşan farklı ebatlarda rozet betimlemeleri bulunmakta ve bu işlemler çoğunlukla gezegenler, ay ve güneş olarak sembolize edilmektedir (Öney, 1992, s. 12). Anadolu'nun eski köy camilerinin duvarlarında, ahşap işçiliklerinde ve tavanlarında yıldız ile çark motifleri kullanılmış; benzer semavi bezemeler köy çeşmelerinde de sıkça görülmüştür.

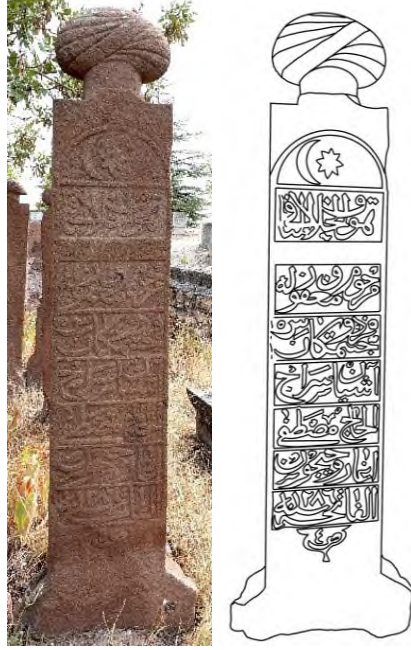
Çankırı mezar taşlarında gök sembolizmine ait motifler sanatsal bir üslupla ve özgün bir yapıda işlenmiştir (Şekil 13, 14). Eski Türklerle ait geleneksel yıldız ve güneş sembollerinin, pagan inançlarla ilişkilendirilmesinden dolayı İslami sanat yapıtlarında kullanılmasından kaçınıldığı anlaşılmaktadır (Çal, 2015, s. 125). Güneşin kült objesi olduğu inancı İslamiyet sonrasında terk edilmiş, sanatsal betimlemelerde bir bezeme unsuru olarak ilahi aydınlığı simgeleyen çiçek, çark gibi figürlerle kullanılmıştır (Bozdemir, 2024, s. 90; Kündem, 2018, s. 393). Çankırı'daki çiçek ve çark betimlemeleri, bu dönüşümün bir örneği olarak görülebilir (Şekil 15). Ancak, İslam inanç sisteminde Allah'ın nurunun mecazi anlamda güneş ile benzer olarak görülmesi sebebiyle mezar taşlarında güneş sembolünün kullanılması terk edilmemiştir (Şekil 16). Tasavvuf düşünürleri olan İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî Allah'ı metaforik anlamda nur olarak betimlemiştir. Gazzâlî, Allah'ın nurunu 'kendi başına görünen ve başkalarının da görünmesine vesile olan hakikat' olarak ifade etmiş ve tıpkı güneş ışınlarının güneşin varlığına kanıt oluşturmaya benzer şekilde, yaratılan bütün varlıkların da Allah'ın nuruna kanıt olduğunu söylemiştir (Doğan, 2024, s. 179-180). Bu geleneksel yaklaşımlar, güneş kavramının İslam inanç ve düşünce sisteminde anlamını koruduğunu ve sanatta metaforik biçimde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Çankırı'daki bu semavi betimleme örnekleri, söz konusu geleneğin bir uzantısıdır.

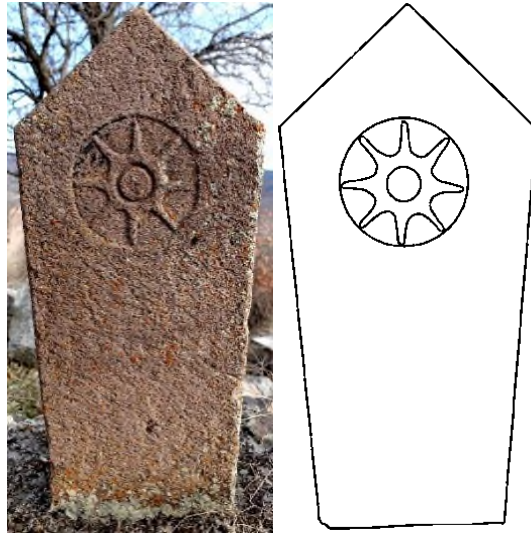
Şekil 11. Kalpaklı köyü (Kişisel arşiv).

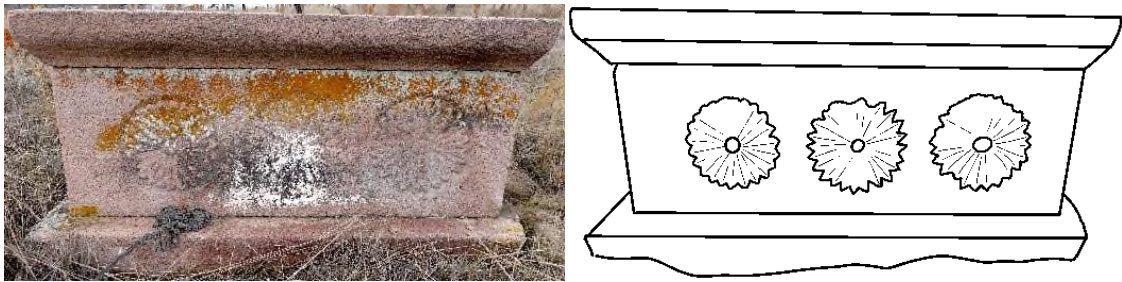
Şekil 12. Çankırı merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 13. Çankırı merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 14. Dikenli Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 15. Korgun Merkez Mezarlığı (Kişisel arşiv).

Mezar Yapılarında Bitkisel İşlemeler

Çankırı'daki mezar yapılarında tasvir edilen hayat ağacı temalı bitki motifleri, ruh inancına dayanır ve ölüye duyulan saygıyı sembolize eder. Türk mitolojisinde ağaç, yeryüzü, gökyüzü ve yeraltını birleştiren kozmik bir semboldür. Dallarıyla gökyüzüne, kökleriyle yeraltına uzanarak evrenin dengesini sağlar ve yaşamın devamlılığını temsil eder (Sayılır, 2021, s. 189-190). Bu motiflerin kökeni yüzlerce yıl öncesine uzanır; Öz (2018), stilize ağaç motifinin Mezopotamya'da MÖ 4. binyılda ortaya çıktığını belirtir (s. 214). Öney (1968), hayat ağacı motifinin Türk sanatında Orta Asya'dan Anadolu Selçuklu sanatına uzanan eski bir gelenek olduğunu vurgulamaktadır (s. 36). Bu unsurlar, Çankırı'daki mezar yapılarının kültürel kökenlerini anlamada önemli bir temel oluşturmaktadır.

Türk mitolojisinde hayat ağacı sembolü, axis mundi (yeri ve göğü birbirine bağlayan) ve yaşam kaynağı olmak üzere iki biçimde temsil edilir; Oğuz Kağan Destanı'nda ise evreni simgeleyen bir unsur olarak yer alır (Roux, 2011, s. 25). Duydu ve Boydaş (2020), bu sembolün tüm dünya kültürlerinde ve sanatında kabul gördüğünü, Türk mitolojisinde dünyanın başlangıcından itibaren gümüş dalları ve altın yapraklarıyla tasvir edildiği belirtilir (s. 1044-1045). Kök-Türk devrinde, ağaçlı Ötüken dağı tanrıçasına tapıldığı düşünülmektedir ve Erken dönem Altay mezarında yanında bulunan bitkilerden anlaşıldığı üzere toprak tanrıçası tasvir edilmiştir (Esin, 1978, s. 17). Kem Irmağı kıyısında bir otacıya ait Kırgız mezarında bulunan tunç tokada ise çam ağacını temsil ettiği düşünülen bir işleme ve ölümsüzlük otu betimlenmiştir (Esin, 2004, s. 42). Yaşa (2022), Türk kültüründe hayat ağacının 'Bay Terek' gibi adlarla büyük ve kapsayıcı bir mitolojik sembol olarak tasvir edildiğini ifade eder (s. 13-14). Eski mitolojiye atıfla işlenen bitki temalı motifler, ağacın kült objesi olarak kabul edilmesinin dışında, İslamiyet öncesi Türklerin doğaya ve ağaca olan saygısını da yansıtır.

Kutsal ağaç konusu, tarihsel süreçte farklı üslup ve biçimlerde çeşitli sanat alanlarında yer almıştır. MÖ IV. yüzyıla ait genç bir yöneticinin mezarında bulunan altın taç ve yüzükteki bitkisel motifler, kutsal ağaç inancıyla ilişkilendirilmiştir (Esin, 2004, s. 40). Kılıç (2024), Korkuteli Avdan Köyü mezar taşlarındaki süslemelerin, Orta Asya Şaman geleneğine dayandığını aldığını öne sürer (s. 871). Diğer bir örnek, Selçuklu sanatında ana bezeme unsurları olarak kullanılan bitkisel ve geometrik desenlerdir; özellikle bitkisel işlemler hayat ağacı inancına dayanır (Öney, 1992, s. 12). Ağaç betimlemelerinin farklı coğrafya ve kültürlerdeki çeşitliliği, bu kültürel değeri göstermektedir.

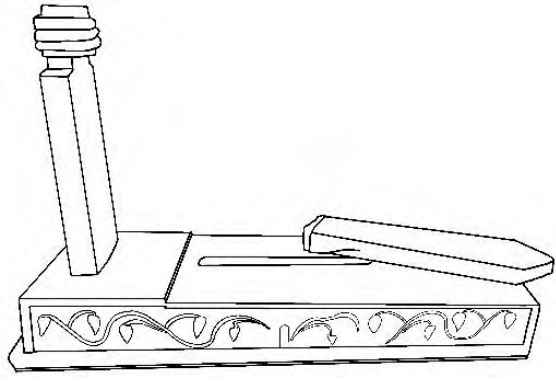
İslamiyet'in kabulünden sonra, canlı varlıkların tasviri hoş karşılanmadığı için sanatsal ifadede bitkisel bezemelere ağırlık verilmiştir. Uygur ve Karluk sanatında bitkisel desenler yeniden yorumlamalarla ve çoğunlukla geometrik şekillerde kullanılmıştır (Çetindağ, 2002, s. 175). Anadolu'da ise geleneksel Türk sanatıyla ilişkili süslemeler, değişen inanç yapısına uyarlanarak bitki ve çiçek formlarında bezeme unsuru olarak yer almıştır.

Çankırı'daki mezar yapılarında bitki temaları, bu köklü geleneğin bir yansımasıdır. Bayanpınar köyü mezar yapılarında sarmaşıklar sade bir şekilde işlenirken (Şekil 17, 18), Kalpaklı köyünde lale, asma ve çiçek gibi süslemeler yaygın olarak kullanılmıştır (Şekil 19, 20, 21, 22). Eski medeniyetlerde şarabın ölümsüzlük iksiri olarak düşünülmesinden dolayı üzüm ve asma motifleri, hayat ağacı kültürüyle ilişkilendirilmiş; Emevî Dönemi tasvirlerine kadar geniş alanlarda kullanılmıştır (Doğan, 2024, s. 90-91). Sayılır (2021), ağacın kam ritüellerinde ruhların gökyüzüne yükseldiği bir araç olarak kullanıldığını ve İslamiyet sonrası mezarlara ağaç dikme geleneğinin devam ettiğini belirtir (s. 188). Bu gelenek, mezar taşlarında yer alan bitki temalarının ölüm sonrası yaşam inancıyla olan ilişkisini anlamlandırmak açısından önem taşır. Yaşa (2022), Osmanlı sanatında hayat ağacı motiflerinin özellikle servi formunda mezar taşlarında sıkça yer aldığını ve bu geleneğin kesintisiz şekilde devam ettiğini ifade eder (s. 17).

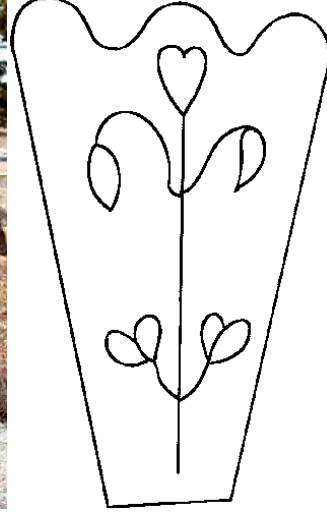
Çankırı'daki defin yapılarında yer alan bitkisel motifler, bölgeye özgü yorumlarla zenginleşmiş ve geleneksel anlamlar ihtiva eden özgün yapıya kavuşmuştur. Geleneksel Türk sanatında lale, karanfil, gül, nergis, sümbül gibi çiçeklerin yanı sıra servi tasvirlerine sıklıkla yer verilmiştir (Keskiner, 2002, s. 4). Mimari, halılar, taşlar ve ahşap işçiliğinde bitkisel semboller, kullanıldıkları yere göre farklı anlamlar taşıyacak şekilde işlenmiştir. Mezar taşlarında hayat ağacı kavramı, ölümden sonra yaşamın devamlılığını ve ölen kişinin ahiret hayatında cennetle bağlantısını imgelemektedir (Kayserili, 2015, s. 41). Orta Asya Türk inanç sisteminde kült olan hayat ağacı imgesi, İslam'ın benimsenmesinden sonra hurma ve palmiye gibi farklı biçimlere evrilmiştir (Şekil 23, 24) (Doğan, 2024, s. 77). Bu ikonun, uzun yıllar sonra bile Çankırı mezar taşlarında kullanılması, kültürel köklerin çok derinlere uzandığını göstermektedir.

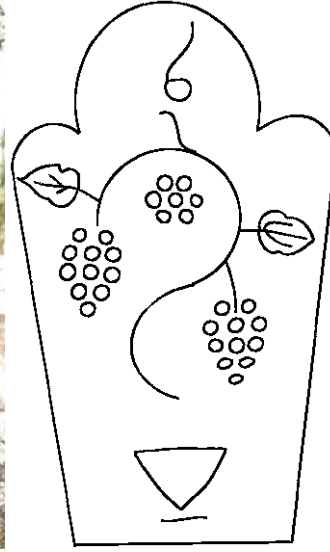
Şekil 16. Bayanpınar köyü (Kişisel arşiv).

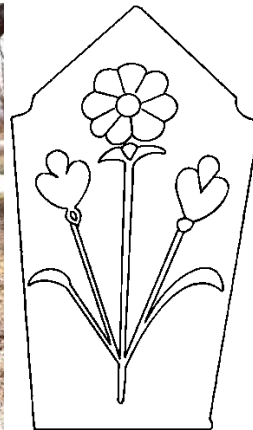
Şekil 17. Bayanpınar köyü ikinci mezar yapısı (Kişisel arşiv).

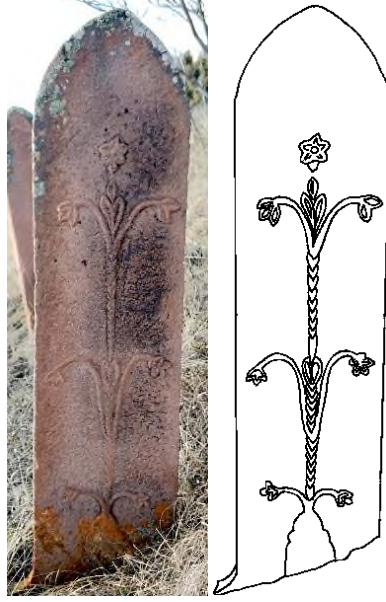
Şekil 18. Kalpaklı köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 19. Kalpaklı köyü ikinci mezar yapısı (Kişisel arşiv).

Şekil 20. Kalpaklı köyü üçüncü mezar yapısı (Kişisel arşiv).

Şekil 21. Karatekin köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 22. Çankırı merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 23. Korgun merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Mezar yapılarında Damgalar

Çankırı mezarlıklarında yapılan araştırmalarda, eski Türk sanatına atıfla şekillendirilmiş mezar taşlarının yanı sıra, anlamı kesin olarak belirlenemeyen çeşitli görsel işaretler de tespit edilmiştir. Bu mezar yapılarında yer alan ve damga olduğu değerlendirilen ikonlar, dikkat çekici biçimleriyle sanatsal bezemelerden ayrışır. Karatayev ve Janıbekova (2016), damgaların kaya ve mezar taşlarında etnik tarih araştırmaları için önemli bir kaynak oluşturduğunu ve Orta Asya Türk halklarında yaygın bir gelenek olarak görüldüğünü belirtir (s. 163-164). Bir diğer görüş olarak Güllüdağ (2015), damgaların Türk kültüründe tarih öncesi çağlardan günümüze kadar mezar taşları dâhil geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu ve Türk boylarını tanımlayan soyut bir kimlik işlevi gördüğünü vurgular (s. 132). Bu semboller, özgün biçimleriyle mezardaki bireylere ait işaretler olarak yorumlanabilir.

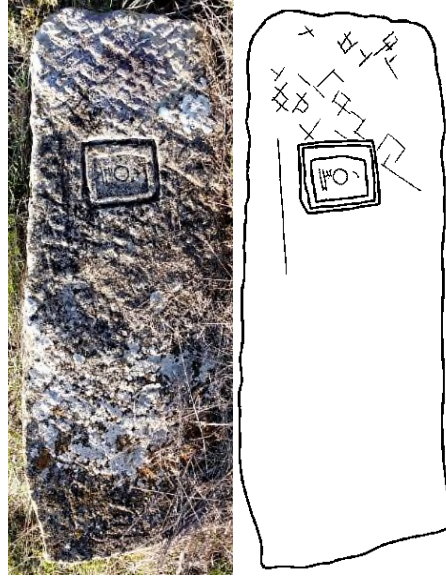
Tarihçiler, Çankırı'daki bu sembollerin yakın dönemde yapılmış boy damgaları olabileceğini ve bulundukları köyün hangi Oğuz boyuna ait olduğunu vurgulamak amacıyla işlendiğini öne sürmüşlerdir. Karatekin Köyü'nde kayıt altına alınan bir mezar yapısındaki işaretin, Orta Asya kökenli sembollerle benzerlik taşıdığı gözlemlenmiştir (Şekil 25). Kuzuköy'de bulunan bir mezar taşında ise, dörtgen içine işlenmiş bir sembolün biçimsel olarak geleneksel Türk damgalarıyla ortak özellikler taşıdığı düşünülmektedir (Şekil 26). Korgun merkez mezarlığında ise hem baş hem de ayak taşında damga olduğu düşünülen çeşitli ikonlar yer alır (Şekil 27). Bu motiflerin işlendiği mezar yapılarının çok eski olmalarından kaynaklanan deformasyonlar, söz konusu işaretler hakkında yargıda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, bu sembollerin bulunduğu bazı yapılarda, Osmanlı Türkçesi olduğu değerlendirilen yazıtlar da bulunmaktadır.

Geçmişte, kayalara yapılan resimlerin zamanla damga sembollerine dönüştüğü düşünülmektedir (Aksoy, 2015, s. 414). Bu kültürel evrim, damgaların eski Türk sanatında dikkat çekici semboller olarak yer almasını sağlamıştır. Duran ve Aslan (2019), Türklerin gittikleri coğrafyalarda mimari eserlere boy damgalarını vurmayı gelenek haline getirdiğini belirtir (s. 109). Oğuz boylarına ait damgalar, Anadolu'da hayvanların işaretlenmesinden halı ve kilim motiflerine, ev duvarlarından kişisel eşyalara ve mezar taşlarına kadar geniş bir alanda kullanılmıştır (Sümer, 1972, s. 206-207). Eski Türk damgaları; yazıtlı taşlar, lahitler, heykeller, balballar, dikilitaşlar ve mezar yapıları gibi nesneler üzerine işlenmiş, böylece bu anıtlara statü ve kutsiyet atfedilmiştir (Samashev, 2023, s. 204).

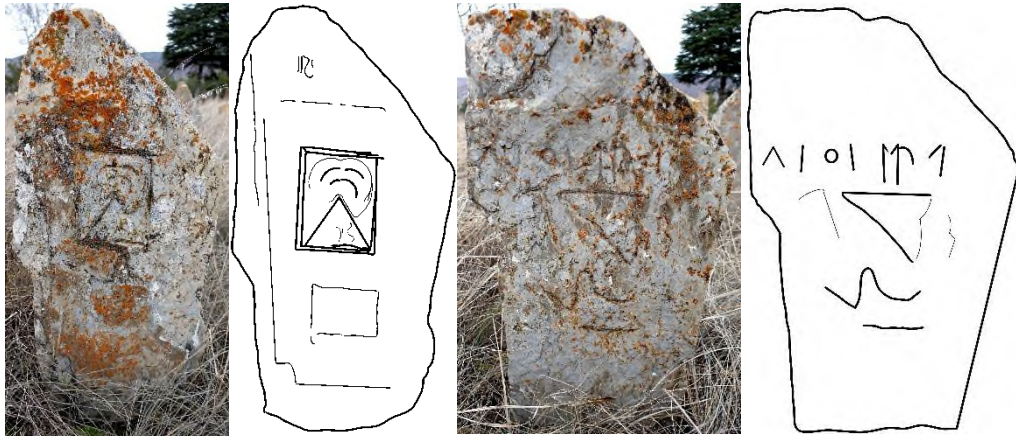
Damgalar, insan topluluklarının sosyolojik kimlikleri olarak işlev görmüştür (Gülensoy, 1989, s. 13). Bazı damga örnekleri, Orta Asya Türk yazıtlarındaki sembollerle biçimsel benzerlikler taşımaktadır. Artistov ve Mallitskiy başta olmak üzere birçok bilim insanı, Orhun harflerinin Türk damgalarından doğduğu fikrini savunmakta; ayrıca Nogay damgalarının Orhun-Yenisey alfabesiyle benzerlikler taşıdığına dikkat çekmektedir (Akar, 2005, s. 95; Güllüdağ, 2015, s. 145). Harflerin dışında, bağımsız şekillerden oluşan damgalar da kullanılmıştır. Anadolu'da görülen bu damgaların bazıları yiğitlik, mertlik, cesaret, güç ve bereket gibi anlamlar taşıırken, bazı imgelerin anlamsal içeriği çözümlenememiştir (Gülensoy, 1989, s. 18). Mezar yapılarında yer alan damga olduğu değerlendirilen ikonlar nadir görülmekle birlikte, oldukça yıpranmışlardır. Bu çalışmada, sanatsal mezar taşı bezemelerine damga örneklerinin dahil edilmesi, damgaların kültürel ve sanatsal özellikleriyle bezeme unsuru olarak değerlendirilebilmeleri fikrine dayanır.

Şekil 24. Karatekin köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 25. Kuzuköy (Kişisel arşiv).

Şekil 26. Korgun merkez mezarlığı baş ve ayak taşı, (Kişisel arşiv).

Bulgular

Çankırı’da kayda değer veriler sunan mezar yapıları belgelenmiş ve üzerlerindeki bezemeler, yapılma sebepleri ve içerikleri dâhilinde ele alınmıştır. Elde edilen veriler, söz konusu sanatsal işlemlerin geçmişe dayalı kültürel hafızanın güncel yansımaları olduğunu göstermektedir. Yüzyıllar öncesinin kutsiyet atfedilen kült objelerinin, zamanla değişen sosyolojik yapıya uygun olarak dini geleneklere adapte edildikleri ve öz anlamlarını da muhafaza ettikleri saptanmıştır. Özellikle, bazı mezar taşlarının insan biçiminde şekillendirilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu uygulamanın, ölen bireyi totem benzeri bir nesne aracılığıyla somutlaştırma arzusundan kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmiştir.

Orta Asya Türk sanatı ve inanç sisteminde sıklıkla betimlenen güneş imgesi, İslam inancının benimsenmesinden sonra stilize edilmiş yıldızlar ve bitkisel süslemeler biçiminde dönemin şartlarına göre uyarlanmıştır. Eski Türk mitolojisinde kutsal olduğuna inanılan hayat ağacı kültürünün, mezar taşlarında bitkisel bezemelerle tasvir edilmesi de benzer üslup değişimlerinin sonucudur.

Geçmişin dilini günümüze aktaran bu manevi yapıların, yeterli seviyede korunamadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, yüzlerce yıldır süregelen bir geleneğin taşıyıcısı olan mezar taşlarında kullanılan geleneksel dilin unutulmaya yüz tuttuğu, makineleşme ve hızlı üretim gibi nedenlerle birbirine benzer sade mermer mezar yapılarının kullanılmaya başlandığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Araştırma kapsamında Çankırı merkez mezarlıkları incelenmiş; bazı defin yapılarında Orta Asya Türk sanatına ait nitelikler taşıyan unsurlara rastlanmıştır. Bu defin yapıları, sembolik, sanatsal ve anıtsal özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Mezar taşlarında gözlemlenen tasvirler, sadece süsleme elemanı olarak kullanılmamış; aynı zamanda geçmişin sanatsal izlerini, kültürel hafızasını ve inanışlarını bugüne taşıyan anlamlar da içermektedir. Eski Türk mitolojisinde yer alan hikâyeler ve efsaneler, imgeler aracılığıyla bu yapılarda sanatsal bir biçime dönüşmüştür. Alan taramaları, şehrin çeşitli bölgelerindeki mezar taşlarında bu motiflerin yaygın olarak kullanıldığını ve farklı dönemlerde yapıldıklarını göstermektedir. Orta Asya Türk kültüründe görülen yalın mezar taşı üslubu ve Çankırı’daki eski defin alanlarında yer alan sade taş bloklar arasındaki benzerliğin temelinde, doğaya duyulan saygı düşüncesi yer almaktadır. Bunun yanı sıra, insan biçimli mezar taşları, hayat ağacı motifleri, yıldız ve ay gibi gök cisimleriyle bezeli yapılar, bölgenin Orta Asya Türk tarihi ve kültürüyle bağlantısını ortaya koymaktadır. Bu semboller, tarihsel süreçte dönemin koşullarına göre yeniden yorumlanmış; ancak öz dokusunu büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Ayrıca, Orta Asya Türk geleneklerine dayanan ve Çankırı mezar yapılarında sıklıkla tasvir edilmiş güneş sembolizmi, İslam inancına uyarlanarak nur kavramıyla ilişkilendirilmiş ve yeni bir alegorik ifade biçimi kazanmıştır. Benzer bir diğer temsili kullanım biçimi, hayat ağacı kavramında da görülmektedir. Bu kavram, İslam inancına uygun biçimde bitkisel bezemelere dönüşmüştür. Bu bağlamda, mezar taşlarındaki bezemeler, eski sembolizm geleneği ile İslam inancı arasında oluşturulan yeni bir sentezi yansıtır. Söz konusu yapılar, Orta Asya Türk sanatının izlerini taşımanın ötesinde, İslami geleneklerle bağ kurarak yeni bir sanatsal üslup kazanmıştır.

Orta Asya Türk sanatıyla bağlantılı unsurların mezar taşlarındaki motif ve bezemelerde yansımaları, bölgenin tarihi ve kültürel bağlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, Çankırı mezarlıklarında yer alan yapılar, şehrin tarihi birikiminin ve sanatsal mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Söz konusu araştırma, Çankırı’daki mezar yapılarının önemine dikkat çekmekte ve farklı disiplinlerdeki çalışmalara yön verme potansiyeli taşımaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Orta Asya Türk Sanatının Çankırı Mezar Yapılarındaki İzleri” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Akar, A. (2005). *Türk dili tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Aksoy, H. (2022). *Anadolu'da erken dönem Türk izleri (kaya resimleri ve yazılı kaynaklara göre)*. İksad Yayınevi.
- Aksoy, M. (2015). Damga (tamga) kavramı bağlamında, Oğuz damgaları mı, Türk damgaları mı? T. Gündüz & M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar: Dilleri, tarihleri ve kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 413-430). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Arslan, S. A. (2003). *Kayseri Zamanlı Irmağı çevresindeki bezemeli mezar taşları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Ayhan, B. (1998). *Çankırı tarihi*.
- Biçici, H. K. (2020). *Çeşme kalesinde bulunan süslemeli mezar taşları*. İksad Yayınevi.
- Bozdemir, O. (2024). Orta Asya'dan Anadolu'ya güneş sembolizmi: Mezar taşları üzerine bir inceleme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 79-104. <https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1346566>
- Çal, H. (2015). *Boyabat mezar taşları*. Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Türkler* içinde (ss. 171-181). Yeni Türkiye Yayınları.
- Çirkin, S. (2023). *Güney Sibirya arkeolojisi ve Şamanizm*. Yapıkredi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2009). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar: Orta ve İç Asya'nın erken devir Türk mezar mimarisi üzerine denemeler*. Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken devir Türk sanatı: İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişmesi*. Ötüken Neşriyat.
- Doğan, B. (2024). *Antik devirden İslamiyete sanat ve tasavvufta semboller*. Kapı Yayınları.
- Duran, R., & Aslan, Y. (2019). Selçuklu dönemi Konya yapılarında motifleşen Türk damgaları. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (10), 107-126.
- Duydu, M., & Boydaş, O. (2020). Türk mitolojisinde "Hayat Ağacı" sembolü ve bu sembolün sanata yansımalarından örnekler. *Atlas Journal*, 6(36), 1044-1050.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten önceki Türk kültür târihi ve İslâma giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler*. Kabalcı Yayınevi.
- Gülensoy, T. (1989). *Orbundan Anadolu'ya Türk damgaları: Damgalar, imler, enler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gülgen, H. (2021). *Türk İslam sanatları tarihi*. Emin Yayınları.

- Güllüdağ, N. (2015). Türklerde damga geleneği ve Nogay Türklerinin damgaları üzerine bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 132-150.
- Hegel, G. W. F. (2020). *Estetik: Güzel sanat üzerine dersler*. Kırmızı Kedi Yayınevi.
- İbiş, R. (2014). Bölge tarihi. *Çankırı kültür envanteri* içinde. Çankırı Müze Müdürlüğü.
- İltar, G. (2023). Eski Türklerde mezar kültü ve günümüze yansımaları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27, 11-19.
- Kadı, T. Ç. (2023). *Çağdaş uygarlığı anlayabilmek: Erken dönem Türk sanatı yansımaları*. Çatı Kitapları.
- Karatayev, O., & Janıbekova, K. (2016). Damgalar ve onların işlevleri (fonksiyonları). *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(8), 163-179.
- Kayserili, A. (2015). *Erzurum şehrindeki mezar taşlarının kültürel coğrafya bakış açısıyla incelenmesi*. Fenomen Yayıncılık.
- Keskiner, C. (2002). *Türk süsleme sanatında stilize çiçekler: Hatai*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, S. (2024). Korkuteli'nin Avdan Köyü mezarlığındaki süslemeli mezar taşları üzerine bir inceleme. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 859-874. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1439766>
- Kündem, E. (2018). Eski Türk ve Slav kültürlerinde güneş sembolü. 3. *Uluslararası El Ruba Sosyal Bilimler Kongresi tam metin kitabı* içinde (ss. 391-400).
- Levi-Bruhl, L. (2016). *İlkel toplumlarda mistik deneyim ve simgeler*. Doğu Batı Yayınları.
- Öney, G. (1968). Anadolu Selçuklu sanatında hayat ağacı motifi. *Belleten*, 32(125), 25-36. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1198778>
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öney, G., & Çobanlı, Z. (2007). *Anadolu'da Türk devri çini ve seramik sanatı*. T.C. Kültür ve Turizm Yayınları.
- Öz, C. (2018). Kültürel süreklilik bağlamında antikçağdan günümüze kutsal ağaç veya hayat ağacı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 214-223.
- Parlar, G. (2008). Türk kültüründe geleneksel Anadolu evlerinin önemi ve Çankırı'da bulunan bazı örnekleri ile iç ve dış yapı süslemeleri üzerine bir araştırma. M. K. Karatatar (Ed.), *Çankırı Valiliği IV. Çankırı kültürü bilgi şöleni bildirileri: 100. yıla doğru Çankırı* içinde (ss. 69-81). Görsel Tanıtım Ajans.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. BilgeSu Yayıncılık.
- Samashev, Z. (2023). *Eski Türk betim sanatı*. Türktav Yayınları.
- Sayılır, Ş. B. (2021). Türklerin ağaç ile mitolojik ve tarihi bağları üzerine bir değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 187-198. <https://doi.org/10.53718/gttad.940879>
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şen, E., & Gürpınar, F. (2019). Farklı kültürlerde güneş sembolü. *Ulakbilge*, 43, 985-1008. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-07-43-12>
- Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi: Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. Bilgi Yayınevi.
- Yaşa, B. (2022). Hayat ağacı. *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Yılmaz, A. (2018). Some remarks on the term balbal of ancient Turks. *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-18.

EXTENDED SUMMARY

Çankırı city is located in the center of Anatolia and attracts interest with its comprehensive cultural structure. Centuries of culture transmission have shaped the city's traditional texture. An important part of this culture consists of traditional arts. Among the civilizations that have shown dominance in the city are the Hittites, Assyrians, Phrygians, Persians, Romans, and Byzantines. Following subsequent migrations, Turks became a permanent element in Anatolia. Turkish culture is believed to have made the most significant contribution to the multi-layered civilization structure that gives the region its identity. Evidence of the Turks' long-term presence in the region can be seen in the architecture and art of Çankırı. The most striking traces of artistic traditions have been identified in structures found in the cemeteries of various villages around Çankırı. This evidence indicates that, like other parts of Anatolia, Çankırı has been shaped by Turkish influence for a very long time. The greatest contribution to the Turkification of the city can be traced through the symbols etched into gravestones by the Oghuz tribes.

Although it is known that Turks existed in the region in small units in the past, it was through major migrations from Central Asia that Anatolia became Turkish land, completing a profound change with the transfer of culture, traditions, and arts. This migration did not lead to the mere continuation of old traditions but resulted in a new, blended structure formed through interaction with local populations, leading to significant sociological and artistic transformations. Tomb structures, monuments of respect and the afterlife, are primary evidence of this cultural and artistic synthesis.

Throughout the geography of Anatolia, traces of traditions brought from Central Asia by the Turks are visible. Symbols such as the Tree of Life, the sun, and human figures reflect ancient Turkish beliefs emphasizing continuity, rebirth, fertility, and strength. Originally pagan in nature, these symbols were adapted over time, particularly after the acceptance of Islam, allowing ancient traditions to persist harmoniously within the new religious context. Among the most striking artistic depictions in the grave structures in the villages of Çankırı are celestial bodies, floral ornaments, anthropomorphic stone figures, and stamps. These motifs indicate that old traditions have been sustained continuously for many years, preserving their cultural significance.

Forms very similar to the traditional tomb structures known as 'babal' or 'stone fathers' have been identified. It is clear that the stone structures in Çankırı serve the same purpose as ancient traditions, reflecting respect for the deceased. These monuments marking burial places are continuations of the Kurgan tradition seen in Central Asia. Kurgans, one of the oldest traditions of Turkish culture, indicate the value given to the deceased through their placement in burial sites.

Studies of tomb structures in Çankırı demonstrate their artistic, historical, and cultural significance, reflecting the region's deep-rooted heritage and ongoing cultural interactions. The artistic symbols engraved on tombstones illuminate Turkish art's cultural richness and the adaptive reinterpretation of traditions over time. This continuity, while reflecting traces of Central Asian Turkic traditions, highlights the evolution of society's artistic expressions.

These monuments reveal commonalities and connections between the artistic works seen in Çankırı's tomb structures and Central Asian Turkic traditions. Overall, research underscores the considerable importance of grave structures in Çankırı, highlighting their role as historical documents reflecting the development of traditional Turkish art and culture. Grave structures in the center of Çankırı city and its villages were recorded, providing crucial evidence, contributing to the understanding of Turkish cultural heritage, linking past traditions to the present. The findings demonstrate the region's rich artistic content and show that artistic traditions continue without being forgotten, despite centuries having passed. This research significantly contributes to illuminating Çankırı's history and highlights interpretative variations in traditional arts.

MESKEN'DEKİ TÜRK DEVRİ ESERLERİ STRUCTURES FROM TURKISH PERIOD IN MESKEN

Nurcan BAHARGÜLÜ

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

bahargulu05@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4218-5723

ÖZ

Geliş Tarihi:

06.01.2025

Kabul Tarihi:

27.07.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Muğla,
Yatağan,
Mesken Köyü,
Cami,
Ev.

Keywords

Muğla,
Yatağan,
Mesken Village,
Mosque,
House.

Mesken Köyü Muğla İli Yatağan ilçesine bağlı küçük bir dağ köyüdür. Daha çok tarım ve hayvancılıkla geçinen köy Yatağan merkeze 22.kilometre uzaklıktadır. Köy eski ve yeni yerleşim yeri olarak iki bölümden oluşmaktadır. Köyün ilk yerleşmesi bir tepenin eteklerinde iken 20. yüzyıl ortalarında ağır bir veba salgını sonucu günümüzdeki yerine taşınmıştır. Kırsal bir yerleşim alanı olan köy, bünyesinde bulunan yapılar ile bir bütünlük göstermektedir. Planı ile özgün olan cami, geleneksel konutları ve dükkânları ile ön plandadır. Eski yerleşim alanındaki Mesken köyü Orta mahalle camisi geç dönem Osmanlı camileri gibi tek mekândan oluşmaktadır. Doğu cephesinde bulunan sundurmalı son cemaat bölümü ile bölgedeki birçok yapıdan farklıdır. Köyün ilk mezarlığı caminin güney cephesindedir. Buradaki mezarlar dikili taşlardan yapılmıştır. Yeni mezarlıkta ise çerçeveli bir mezar ve bu mezara ait kitabeli bir baş taşı ve süslemeli ayak taşı mevcuttur. Bu mezarın Meskenli Eyüpoğlu Hacı Muhammed Ağa'ya ait olduğu görülmektedir. Yeni yerleşim alanında dört adet geleneksel konut malzeme, teknik ve plan özellikleri ile Muğla ve Yatağan evlerine benzemektedir. İki katlı, dış sofalı, tek veya iki odalı olan bu evlerin süslemeleri tavan ve oda kapılarında yoğunlaşmaktadır. Meydandaki terk edilmiş dükkânlar ise tek mekândan oluşan sıra halindeki yapılardır. Mesken köyündeki Türk devri yapıları mimarlık ve kültür tarihi bakımından ayrıntılı bir biçimde tanıtılmış olup gelecek nesillere bu eserlerin bırakılması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Mesken is a small mountain village in Yatağan district of Muğla Province. The village, which mostly lives by agriculture and animal husbandry, is 22 km. away from the center of Yatağan. The village consists of two parts as old and new settlements. While the first settlement of the village was at the foot of a hill, it was moved to its present location as a result of a severe plague epidemic in the mid-20th century. The village, which is a rural settlement, shows integrity with its buildings. The mosque, which is unique in its architectural plan, is at the forefront besides the traditional houses and shops. Orta Mahalle Mosque of Mesken village in the old settlement area consists of a single structural space as the late Ottoman mosques. It differs from many buildings in the region with its son cemaat yeri, a space with a covered porch connected to the courtyard in mosques, on the east façade. The first cemetery of the village is on the south side of the mosque. The graves here are made of funeral stelae. In the new cemetery, there is a framed grave and an inscribed headstone and a decorated footstone belonging to this grave. It is seen that this grave belongs to Meskenli Eyüpoğlu Hacı Muhammed Ağaya. Four traditional houses in the new settlement area resemble Muğla and Yatağan houses in terms of material, technique and plan. The decorations of these one or two-roomed two-storey houses with outer sofas are mainly concentrated on ceilings and room doors. The abandoned shops in the town square are a row of buildings consisting of a single space. The Turkish period buildings in Mesken village have been introduced in detail in terms of their architectural and cultural history and it is aimed to be handed down to the future generations.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1614592>

Atıf/Cite as: Bahargülü, N. (2025). Mesken'deki Türk devri eserleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1763-1786.

Giriş

Muğla ve çevresi Anadolu yarımadasının güneybatı ucunda yer alan bir bölgedir. Anadolu yarımadasının güneybatısında yer alan Muğla ve çevresi Antik Çağ'da Karya bölgesi olarak bilinmektedir (Bean, 1987: 275, 291, 306). Bu bölgenin en önemli Antik kentlerinden olan Stratonikeia, Yatağan'da yer almaktadır. Stratonikeia Antik kenti hayatın kesintisiz olarak devam ettiği bir yerleşim yeri olup günümüzde arkeolojik kazılar ile antik dönem ve Türk dönemi yapılarını gün ışığına çıkarıldığı önemli bir yerdir (Ramsay, 1960: 474; Boysal, 1969: 53; Baldıran, 1991: 45-55; Söğüt, 2018: 11-43; Söğüt, 2019: 20-26). Yatağan ve çevresinin Türk dönemi hakimiyeti Mentешеoğlu Beyliği ile başladığı bilinmektedir. 14. yüzyıldan itibaren Türkmen beylerinden Mentешеoğulları Beçin, Çine ve Turgut (Leyne) da eserler vermeye başlamıştır (Arık, 1984: 307-315; Wittek, 1986: 4; Kolay, 1999: 22-23; Duran, 1995: 148; Ünal, 2001: 183-204; Pektaş, 2022: 679-692).

Eski Ahiköy olarak bilinen Yatağan, Türkler tarafından 13.yüzyıl sonundan itibaren iskân edilmiştir. İlk Türk dönemi yapılarından Turgut İlyas Bey Camisi (1367) Mentешеoğullarının eseri olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 1995: 60; Kunduracı, 2007: 15-17). Daha sonra 15. yüzyıl döneminden Bozüyük'te bulunan cami, han, köprü ve değirmenden oluşan Kanuni Külliyesi Türk döneminin yapılarıdır. Bu eserler önceden yapılan farklı çalışmalarda detaylı bir biçimde ele alınmıştır (Kunduracı, 2007: 17-21). Yatağan çevresindeki Osmanlı dönemi camileri ve diğer yapılar ise bu çalışmalarda ayrıntılı incelenmiştir (Kunduracı, 2007: 21-44). Mesken köyü yapılarının bu çalışmalarda yer almamış olması ise çalışmamıza esas olmuştur.

Konumuz olan Mesken Mahallesi, Yatağan İlçesine bağlı olup Aydın ili sınırında yer almaktadır. Yatağan Kavaklıdere yolunun 22. kilometresinden sonra yolun solunda kalan köy oldukça az haneye sahiptir. Köy küçük bir yayla yerleşmesi olup bir meydan ve bu meydanın etrafında sıralanmış dükkânlar ve evlerden oluşmaktadır. Çalışmamızda yer alan cami ise köyün kuzeybatısındaki "Yukarı Köy" adı ile bilinen yamaca inşa edilmiştir. Burası köyün ilk yerleşmesi olup salgın hastalık nedeniyle terk edilmiş ve köy bugünkü aşağı mahalleye taşınmıştır. Caminin güneyinde yörük mezarı olarak düşündüğümüz kayrak taşlardan oluşan çok sayıda dikili taşların bulunduğu hazire bulunmaktadır. Bunların dışında bugünkü yerleşmenin merkezinde dükkânlar ve geleneksel evler yer almaktadır.

Araştırmamızda bu yapılardan; cami, mezarlık ve mezar taşı, evler ve dükkânlar detaylı bir biçimde röleveleri alınarak fotoğrafları çekilmiş ve detaylı tanımlamaları yapılmıştır (Gör. 1).

Görüntü 1: Mesken Köyü Uydu Görüntüsü ve Yapıların Köy İçindeki Dağılımı (Google Earth)

Camiler

Mesken Köyü Orta Mahalle Cami

Cami, Mesken köyünün orta mahalle ismi ile bilinen yukarı köy mevkinde yer almaktadır. İsmi bulunduğ yerdan alan yapı yüksekçe bir tepede inşa edilmiştir (Fot.1-2). İlk yapıım aşamasında küçük bir mescit olarak planlanan yapının önüne bir son cemaat bölümü eklenerek daha sonraki dönemlerde cami olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Dıştan üst örtü ahşap kırma çatılı alaturka kiremit ile örtülüdür. Son cemaat bölümünün ahşap sundurması ise dışa taşkındır (Fot.3). Minaresi bulunmayan yapı günümüzde terk edilmiş ve harap durumdadır.

Köyün ilk camisi olarak bilinen yapı uzun zaman önce veba salgınından dolayı terk edilmiştir. Köyü terk eden halk aşağı köy denilen başka bir tepeye yerleşmişlerdir.

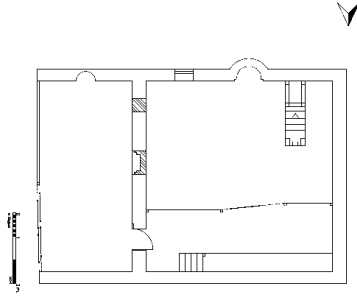
Doğu-batı yönünde uzanan kareye yakın dikdörtgen planındaki yapı küçük ölçekli bir köy camisidir. Tek harimden oluşan caminin doğu cephesine sonradan son cemaat bölümü eklenmiştir (Çiz.1). Bu bölüm ahşap direklerle taşınan sundurmanın güney ve kuzey cepheleri duvarlarla kapatılmıştır. Güney duvarda dilimli kemerli bir mihrap nişi yer almaktadır (Fot. 4). Ayrıca doğu duvarda daha önce pencere olarak kullanılan açıklık kapatılarak üç kademeli dilimli kemer ile sonlanan bir niş şeklinde düzenlenmiştir (Fot. 5). Alçıdan yapılan bu nişin görünümü mihraba benzetilmiştir. Kuzey duvara bitişik olarak yerdan yükseltilmiş taştan bir oturma sekisi bulunmaktadır.

Caminin harimine kuzeydoğudaki tek kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Kapının lentosu iki kademeli kemerlerle desteklenmektedir. İçte bir sivri kemer ve onun üzerine mukarnaslı bir kemer yapılmıştır (Fot.6). Harim giriş kapısının hemen arkasında kuzey cephede dört ahşap direğin taşıdığı kadınlar mahfili bölümü bulunmaktadır. Mahfilin taşıyıcı direkler ayakta olup yıkılanların ise izleri görülmektedir. Mahfile çıkılan ahşap merdiven ile taşıyıcı direkler yıkık haldedir. Bazı direklerin ise bir kısmı yarıya kadar kırılmış ve yastıkları da yerindedir (Fot.7). Kuzey duvarda kare formlu tepe pencereleri olduğu ancak sonradan kapatıldığı görülmüştür. Güney duvarın tam ortasında dikey dikdörtgen formlu bir mihrap nişi yer almaktadır. Mihrabın iç kısmı yivli bordürler ve ters düz mukarnas dizileri ile doldurulmuştur. Mihrabın solunda yer alan bir adet pencere ile harim aydınlatılmaktadır (Fot.8-9).

Yerel taştan inşa edilen minber ise mihrabın hemen sağına yerleştirilmiştir. At nalı kemer formlu olan minber kapısının üstü den- dan şeklinde düzenlenmiştir. Köşk kısmının üç tarafı açık olup üst örtüsü den-dan ve kubbe ile kapatılmıştır (Fot.10). Kubbenin üzerinde de küçük ölçekli bir âlemi bulunmaktadır. Mihrap hizasında güney duvarda üç adet içi dolu daire motifleri yer almaktadır. Bu motiflerin benzeri batı ve kuzey duvarda da görülmektedir. Batı duvarındaki tepe penceresi kare formlu olup açık bırakılmıştır. Duvarların sıvalarında dökülmeler ve çatlaklar oluşmuştur. Doğu duvardaki pencere ise kapatılarak dışardan bir niş şeklinde düzenlenmiştir.

Cami alttan çakmalı düz tavan ile örtülüdür. Tavan göbeğı kare formlu olup çökertme tavan şeklindedir. İnce çıtalarla bordür şeklinde düzenlenen göbek içi sade olup merkeze katmerli bir gülce motifi yerleştirilmiştir. Cami süsleme olarak oldukça sade tutulmuştur (Fot.11). Caminin beden duvarlarının içten sıvalı dıştan ise moloz yığma taşlar ile örülü olduğu görülmektedir. Yörede bulunan kayrak taşlar ile örülen beden duvarlarının güney, batı ve kuzey cepheleri özgün halde bırakılmıştır.

Küçük ölçekli bu caminin güneyinde kayrak taşlardan baş taşları olan mezarlığın bulunduğu hazire düzenlenmiştir. Veba salgın döneminde ölenlerin cenazelerinin buraya defnedildiğı ifade edilmiştir. Köyün ilk mezarlığının burası ikinci mezarlığının ise köyün girişindeki mezarlık olduğu tespit edilmiştir (Cevizbaş, Sözlü İletişim, 22 Şubat 2023, Saat:14:50).

Çizim 1: Mesken Orta Mahalle Cami Planı (S. Esgiyer)

Fotoğraf 1: Mesken Orta Mahalle Cami Genel Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 2: Mesken Orta Mahalle Cami Güneybatı Cepheden Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 3: Mesken Orta Mahalle Cami Son Cemaat Bölümü (N. Bahargülü)

Fotoğraf 4: Mesken Orta Mahalle Cami Son Cemaat Bölümündeki Mihrap (N. Bahargülü)

Fotoğraf 5: Mesken Orta Mahalle Cami Son Cemaat Bölümündeki Niş Açıklığı (N. Bahargülü)

Fotoğraf 6: Mesken Orta Mahalle Cami Harim Giriş Kapısı (N. Bahargülü)

Fotoğraf 7: Mesken Orta Mahalle Cami Kadınlar Mahfilinden Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 8: Mesken Orta Mahalle Cami Harim İçinden Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 9: Mesken Orta Mahalle Cami Mihrabından Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 10: Mesken Orta Mahalle Cami Minberinden Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 11: Mesken Orta Mahalle Cami Harim Tavanının Göbeği (N. Bahargülü)

Mesken Mezarlığı

Köyde yaşanan veba salgınından dolayı halkın büyük çoğunluğunun vefat ettiği bilinmektedir. Bu sebeple hayatta kalanlar köyü terk etmiş ve aşağıya doğru yeni yerleşim alanı oluşturulmuştur (Cevizbaş, Kişisel iletişim, 22 Şubat 2023, saat:14:50). Köyün en eski mezarlığı Orta mahalle camisinin güney ve batı cephelerine yayılmıştır. Birçok mezarın sadece dikili taşlardan oluşan baş taşları vardır. İkinci mezarlık ise köyün girişinde aşağı köy mevki ile isimlendirilen alandadır. Bu mezarlıktaki çoğu mezar taşlarının da tahrip olduğu görülmektedir. Bu mezarlıkta daha çok yeni definlerin olduğu tespit edilmiştir. Eskiye ait sadece bir adet çerçevesiz mezar ve kitabeli

baş taşı ile süslemeli ayak taşı yer almaktadır. Bu mezarın da Meskenli Hacı Muhammed Ağa isimli birine ait olduğu tespit edilmiştir.

Hacı Muhammed Ağa Mezarı

Muhammed Ağa isimli şahsa ait olan mezar köyün girişindeki aşağı köy mevki olarak bilinen ikinci mezarlıkta yer almaktadır (Fot. 12). Çerçevesi olan mezarın baş taşı, düşey dikdörtgen formludur. Başlık tipi ise feslidir. Omuz kısmında kare bir boyun ve üstünde fes başlık yer alır (Çiz.2). Mermer malzemeden yapılan mezarın baş taşı 138x32x6, ayak taşı ise 125x25x12 cm. ölçülerindedir. Taş yüzeyine zemin oyma tekniği ile yapılan yazı kuşağı sülüs yazı karakteri ile yazılmıştır. Kalın şeritler halinde altı satıra bölünen yazının yanları yuvarlak dikdörtgen bir pano içine alınmıştır. Tarih bölümü ise kare bir kartuş içerisinde. Mezar baş taşının kök kısmı gövdeye göre daha incedir (Fot.13). Ayak taşı da dikey dikdörtgen formludur. Gövde kısmını yuvarlak bir kemer sınırlandırmaktadır. Taşın alt kısmındaki vazodan yukarıya doğru uzanan kıvrımlı dallar ve bu dalların uçlarında üzüm salkımı aşağı doğru boynunu bükmiştir (Fot.14, Çiz. 3).

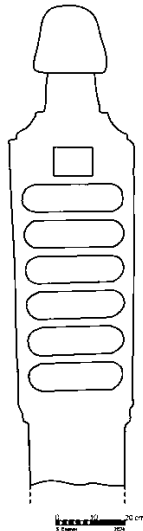
Fotograf 12: Hacı Muhammed Ağa Mezarı (N. Bahargülü)

Fotograf 13: Hacı Muhammed Ağa Mezarının Baş Taşı (N. Bahargülü)

Fotograf 14: Hacı Muhammed Ağa Mezarının Ayak Taşı (N. Bahargülü)

Çizim 2: Hacı Muhammed Ağa Mezarı Baş Taşı Çizimi (S. Esgiyer)

Çizim 3: Hacı Muhammed Ağa Mezarı Ayak Taşı Çizimi (S. Esgiyer)

Mezarın baş taşında;

1318

Bakup geçme ey Muhammed ümmeti

Ölünün diriden bir Fatiha minneti

Gelip kabrimi ziyaret eden ihvanımız

Okusunlar bir Fatiha (Naray-1)

Meskenli Eyüb oğlu

Hacı Muhammed ağa Ruhuna Fatiha, yazmaktadır.

۱۳۱۸

بقوب كچمه ای محمد امتی

اولونك دیاردن بر فاتحه منتی

كلوب قبریمی زیارت یدان اخوانمز

اوقسونلر بر فتها نراییی

مسکنلی ایوب اوغلی

حاجی محمد اغا روحنه فتح

Dalların arasındaki üzümlerin dilimli yapraklarının yönü yukarıyı göstermektedir. Vazonun ortasından yukarıya doğru uzanan selvi ağacının bitiminde bir adet katmerli gülbezek oyma-kabartma tekniği ile işlenmiştir. Kemerin üzerinde kalan alınlık kısmını ise kıvrımlı dallar ve yapraklar sonlandırmaktadır (Fot.14, Çiz.3). Bir erkeğe ait olan bu mezarın ayak taşında üzüm salkımları ve yapraklarının bir arada işlenmiş olması Müslümanların ölünce ecel şerbetini içtiği anlamına geldiği bilinmektedir (Erdal, 2015: 355). Üzerindeki yazılardan mezarın Muhammed Ağa isimli şahsa ait olduğu ve Hicri: 1318, Miladi: 1900/01 tarihlendiği tespit edilmiştir.

Evler

Metin Yılmaz Evi

Yapı, Mesken köyü merkezindeki ana yol üzerinde bulunmaktadır. Yola açılan sokağın doğusuna konumlanan ev avlulu, dış sofalı, tek odalı ve zemin üzeri tek katlı plan düzeninde inşa edilmiştir. Ev mirasçıları yüzünden terk edilmiş olup günümüzde kullanılmamaktadır. Avlu içine alınan evin bahçe duvarının bir kısmı ayakta olup batıda kalan kısmı ise yıkılmıştır.

Evin avlusuna batıdaki ahşap ve çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Avlunun güneybatı köşesine bir hela yapılmıştır. Helaya tek kanatlı bir kapıdan girilmekte olup günümüzde hâlen ayakta. Avlunun doğu cephesine de odunluk bölümü yapılmıştır (Fot.15).

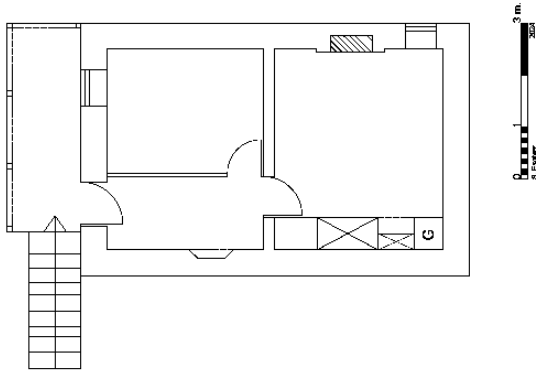
Dış sofalı, önü sundurmalı ve tek odalı planda yapılan evin üst katına güney cephedeki dokuz basamaklı taş bir merdiven ile çıkılmaktadır. Dış sofa kuzey-güney yönlüdür. Sofanın batısına sundurmalı bir bölüm eklenmiştir. Merdiven altında kalan zemin kata ise çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir (Çiz.4). Fakat zemin kat kapalı olması sebebiyle bu bölüme girilememiştir.

Üst katın batı cephesine sundurmalı bir alan ve dış sofa yerleştirilmiştir. Asıl yaşanan oda ise sofanın doğusundadır. Sofa ahşap bir duvar ile bölünmüş oda şeklinde düzenlenmiştir. Sofa ve odaya geçiş dar bir koridordan sağlanmaktadır. Bölünen bu bölüm kuzey cephede bir oda oluşturmaktadır. Odaya tek kanatlı ahşap bir kapıdan girilmektedir. Odanın batı duvarında çift kanatlı ve kepenkli bir adet pencere ile oda aydınlatılmaktadır. Güney cephede dikdörtgen formu bir niş testilik olup çanaklık olarak kullanılmaktadır.

Doğu cephedeki odaya ahşaptan tek kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Kapı kanadı yatay ve dikey panolara bölünmüş olup iç kısımları boş bırakılmıştır. Kapının sol tarafında üçgen formu mushaflik¹ yapılmıştır. Kapının arkasına denk gelen güney duvara ahşaptan raf, yüklük ve gusülhane yerleştirilmiştir. Yüklüğün alt bölümleri harana ve odunluk şeklinde düzenlenmiştir (Fot.16).

Kuzey duvara bir adet ocak ve bu ocağın doğusuna çift kanatlı, kepenkli pencere ile oda aydınlatılmaktadır. Ocak nişi ise sonradan kapatılmıştır. Ocak üstü raf şeklinde kullanılmaktadır. Odanın doğu, batı ve kuzey duvarlarını ahşaptan tek sıra halinde raf çevrelemektedir. Altan çakmalı düz tavan ile kaplı olan odanın tavan göbeği tekne tavan formundadır. İnce çıtalarla sekiz eşit parçaya bölünen göbeğin etrafı zikzak, testere dişi ve yarım üçgenler ile süslenmiştir. Göbeğin tam ortasında aşağı doğru sarkan dilimli bir nar motifi bulunmaktadır (Fot.17).

¹ Mushaflik: Geleneksel Türk evinde seki altı ve seki üstü bölümünü ayıran ahşap direğin üzerine bir insanın elinin rahatça yetişip alabileceği hafif oval veya üçgenimsi ahşaptan Kur'an koyulan bölüme verilen isimdir. Kısaca Kur'an koyma yeridir.

Çizim 4: Metin Yılmaz Evi Planı (S. Esgiyer)

Fotoğraf 15: Metin Yılmaz Evinin Genel Görünümü (N. Bahargülü)

Fotoğraf 16: Metin Yılmaz Evinin Oda İçindeki Yüklük ve Elemanları (N. Bahargülü)

Fotoğraf 17: Metin Yılmaz Evinin Oda Tavanından Genel Görünüm (N. Bahargülü)

Mehmet Demir Evi

Mesken Köyü içinde yer alan ev iki sokağın birleştiği köşe başına inşa edilmiştir. Zemin üzeri tek katlı, dış sofalı ve tek odalıdır. Evin zemin ve üst kat girişleri farklı yerden verilmiştir. Zemin kat girişi doğu cephedeki tek kanatlı bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapının yanındaki bir pencere ile oda aydınlatılmaktadır. Bu bölüm tek odalı olarak düzenlenmiştir (Çiz.5). Batı cephede ise küçük bir avlusu bulunmaktadır. Batı cephede kalan zemin kat bölümü ise odunluk ve ahır şeklinde kullanılmaktadır.

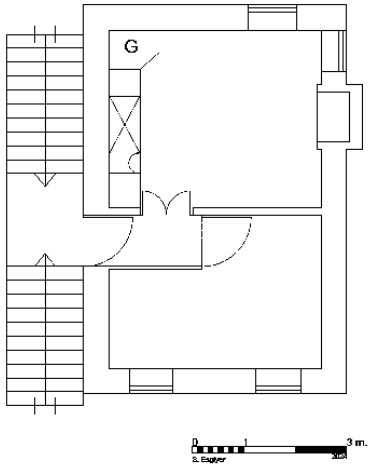
Yapı dıştan ahşap kırma çatılı olup alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Yapıya ait olan kuzey cephedeki bacalar yöreye özgü tasarlanmıştır. İnce uzun ve dikdörtgen formlu olan bacalar taş ve tuğla karışımı ile örülmüştür. Tüteklik kısımları küçük deliklerle araları boş bırakılmış olup üst bölümü bombeli şekilde kapatılmıştır. Köyün merkezine inşa edilen yapı tescilsiz olup sahiplerinin ölmesi ile terk edilmiştir (Fot.18).

Asıl yaşam alanı olan üst kata güney cephedeki çift yönlü simetrik taş bir merdivenle çıkılmaktadır. Merdivenlerin doğu bölümü eve çıkışı sağlarken batı cepheye yönelen basamaklar avluya geçişi kolaylaştırmaktadır. Merdivenlerin güneyine yan parseldeki evin duvarına bitişik olarak yapılmıştır.

Eve tek kanatlı ahşap bir kapıdan girilmektedir. Kapının açıldığı bölüm dış sofaya ait bir koridor niteliğindedir. Dış sofa ahşap bir duvar ile bölünerek koridor ve oda şeklinde düzenlenmiştir. Bölünen bu odaya tek kanatlı ahşap bir kapıdan girilmektedir. Çatma tekniği ile yapılan kapı üzeri panolara bölünmüş olup iç kısımları boş bırakılmıştır (Fot.19). Odanın doğu duvarında yer alan iki adet çift kanatlı mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarda içten kapatılan bir ocak nişi yer alır. Bu nişin ön yüzü sıvalı olup ocak sadece dıştan taşırılmıştır (Fot.20).

Asıl yaşam kısmı olan odaya ise doğu cepheden açılan çift kanatlı ahşap bir kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Kanat yüzeyleri dikey ve yatay panolara bölünmüştür. Bölünen bu panoların orta bölümündeki yatay kısımda katmerli bir rozet motifi işlenmiştir. Oyma-kabartma tekniği ile işlenen bu motifler her iki kanatta da simetrik bir biçimde yerleştirilmiştir (Fot.21). Yüklük ve elemanları kapı arkasındaki güney cepheye konumlandırılmıştır. Rafli bir dolap, yüklük, kapaklı ve çekmeceli dolap ile en sonda çokgen formlu bir gusülhane bulunmaktadır. Yüklük üzerinde bulunan musandiranın² önü açık bırakılmıştır. Yüklüğün alt kısmı panolara bölünmüş olup dolap görünümlü bir kapak ile kapatılmıştır (Fot.22).

Odanın kuzey duvarına bir ocak ve yanına birer adet pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Ocağın yaşmak kısımları hafif dışa taşkındır (Fot.23). Ayrıca pencerelerden doğu cephedeki olan kapatılmıştır. Batı cephede de bir adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Altan çakmalı düz tavan ile odanın üzeri kapatılmıştır. Odanın ve sofanın zemin döşemesi de ahşaptandır. Odanın üç duvarını da ahşaptan tek sıra halinde raf çevrelemektedir. Yapının beden duvarları dıştan yöreye özgü olan harçsız kayrak taşları ile örülmüştür. Odalar ve diğer mekânlar sıvalıdır.

Çizim 5: Mehmet Demir Evi Planı
(S. Esgiyer)

Fotoğraf 18: Mehmet Demir Evi Genel Görünüm
(N. Bahargülü)

Fotoğraf 19: Mehmet Demir Evinin Üst Kat Bölünen Dış Sofası (N. Bahargülü)

Fotoğraf 20: Mehmet Demir Evinin Doğu Cephedeki Dış Sofa Pencere (N. Bahargülü)

² *Musandıra*: Geleneksel Türk evinde yüklüğün üst bölümündeki önü açık bölüme verilen isimdir. Bu bölümde kuru gıdalar saklanmaktadır.

Fotoğraf 21: Mehmet Demir Evinin Batı Cephedeki Oda Giriş Kapısı (N. Bahargülü)

Fotoğraf 22: Mehmet Demir Evinin Batı Odadaki Yüklük ve Elemanları (N. Bahargülü)

Fotoğraf 23: Mehmet Demir Evinin Batı Odadaki Ocak ve Pencere Açıklıkları (N. Bahargülü)

Ayşe Karagöz Evi

Mesken köyünde mahallenin sonunda yer alan ev genişçe bir avlu içindedir. Yapının kuzey ve doğu beden duvarları sokağa yönelmektedir. Evin avlusuna doğu cephedeki çift kanatlı bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Oldukça geniş bir avluya sahip olan yapı avlunun kuzeydoğu köşeye yerleştirilmiştir. Avlu kapısının doğusuna ve bahçe duvarına bitişik ahır ve samanlık eklenmiştir. Bu bölümün önünde hayvanların yemlerini rahat yiyebileceği bir tekne yer almaktadır. Hemen yanında ise taş bir seki mevcuttur (Fot.24). Yapının üst örtüsü ahşap kırma çatılı olup alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Kuzey cephede iki adet ocak ve çatıda dikdörtgen formlu Muğla bacası denilen kelebek baca bulunmaktadır.

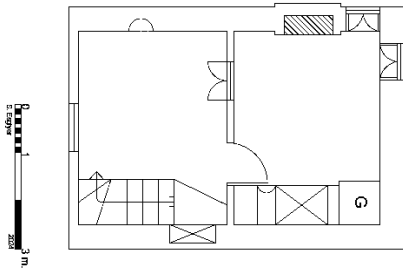
Avlunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilen yapı zemin üzeri tek katlıdır. Dış sofalı tek odalı plan düzeninde inşa edilmiştir. Zemin ve üst katın sofa bölümleri sonradan kapatılarak oda şeklinde düzenlenmiştir (Çiz.6). Ayrıca zemin katın girişi de ahşap sundurma ile kapatılarak mutfak şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümün girişi güneydeki tek kanatlı ahşap bir kapıdan sağlanmaktadır. Batı cephede üç adet pencere ile aydınlatılan bu bölümün kuzey duvarında da bir adet ocak bulunmaktadır. Batıdaki pencerenin önüne ise çanaklık yapılmıştır (Fot.25).

Zemin kat odasına batıdaki tek kanatlı küçük bir kapıdan girilmektedir. Kapı önündeki taştan tek bir basamak ile zemin kat sofasına çıkılmaktadır. Odanın batı duvarında ahşaptan çift kanatlı kepenkli bir adet pencere açıklığı mevcuttur. Kuzey duvarında yer alan ocak nişi sonradan kapatılmıştır. Odayı üç yönden çevreleyen ahşap tek sıra terek bulunmaktadır. Zemin katın sofası olarak kullanılan bu oda sonradan kapatılmıştır. Odanın doğu cephesindeki odaya da tek kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Çatma tekniği ile yapılan kapı kanadının yüzeyi dikey tablalara bölünmüştür. Odanın doğu duvarında bir niş açıklığı ve kuzey duvarında da bir adet pencere

bulunmaktadır. İç tasarımı çok basit düzenlenen zemin kat odalarının günlük yaşam alanı için kullanıldığı düşünülmektedir.

Asıl yaşam alanı olan üst kata güney cephedeki dönerli ahşap merdiven ile çıkılmaktadır (Fot.26). Ahşap merdiven korkuluklarının bitiminde minderlik ve duvara niş şeklinde yapılmış bir çiçeklik bulunmaktadır. Merdiven bitiminde batı cepheye dış sofa yerleştirilmiştir. Bu bölümün etrafının da sonradan kapatıldığı duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca batı cephe duvarına bir de pencere açılmıştır.

Sofanın doğusuna yerleştirilen oda asıl yaşam birimidir. Misafir odası olduğu düşünülen bu odaya ahşaptan çift kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Kapı kanadının yüzeyi dikey ve yatay tablalara bölünmüş olup iç kısımları boş bırakılmıştır. Odanın batı duvarına çift kanatlı içten cam kaplı dıştan ise sofaya açılan çift kanatlı kepenkli bir adet pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.27). Kuzey cephede bir adet ocak ve doğusunda çift kanatlı kepenkli bir adet pencere yer almaktadır. Ocak nişi sonradan kapatılmıştır (Fot.28). Oda kapısının arkasına denk gelen güney duvarına ahşaptan raf, çiçeklik, yüklük ve gusülhane yerleştirilmiştir. Yüklük altı panolara bölünmüş olup iç kısmı boş bırakılmıştır. Yüklüğün üst kısmı da musandıra olarak düzenlenmiştir (Fot.29). Doğu cephede de bir adet pencere bulunmaktadır. Odayı alttan çakmalı düz tavan kapatmaktadır.

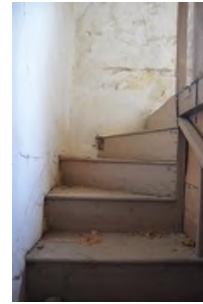
Çizim 6: Ayşe Karagöz Evi Üst Kat Planı
(S. Esgiyer)

Fotoğraf 24: Ayşe Karagöz Evi Genel Görünüm
(N. Bahargülü)

Fotoğraf 25: Ayşe Karagöz Evi Batı Cephedeki
Sofa Önü Sundurması (N. Bahargülü)

Fotoğraf 26: Ayşe Karagöz Evi Üst Kata Çıkış
Merdiveni (N. Bahargülü)

Fotoğraf 27: Ayşe Karagöz Evi Üst Kat Oda
Girişi (N. Bahargülü)

Fotoğraf 28: Ayşe Karagöz Evi Üst Kat Oda İçindeki
Ocak ve Pencereler (N. Bahargülü)

Fotoğraf 29: Ayşe Karagöz Evi Üst Kat Güney Cephedeki Yüklük ve Elemanları (N. Bahargülü)

Hüseyin-Necle Yaman Evi

Yapı, Mesken köyünün girişindeki yüksekçe bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Avlulu, bahçeli olan ev arsanın batısına konumlandırılmıştır. Avlu girişi batı cephede olup eve büyük çift kanatlı, analı kuzulu³ denilen bir kapıdan girilmektedir (Fot.30-31).

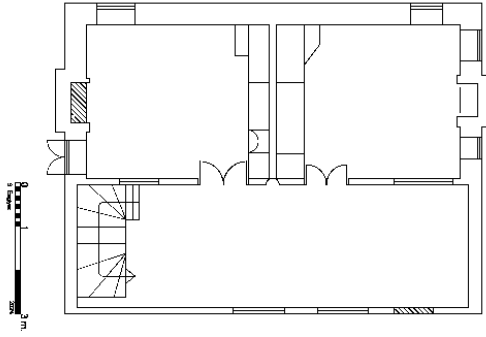
Kuzey-güney yönünde uzanan ev zemin üzeri tek katlıdır. Dıştan ahşap kırma çatılı alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Oda içleri ise alttan çakmalı düz tavanıdır. Ev, dış sofalı, iki odalı plan düzeninde inşa edilmiştir. Sofa önünde bir taşlık bölümü mevcuttur. Alt ve üst katlarda yaşam devam etmektedir (Çiz.7). Zemin kat sofasına tek kanatlı ahşap bir kapıyla girilmektedir. Sofanın kuzey cephesi bölünerek sonradan oda şeklinde düzenlenmiştir. Bu odaya tek kanatlı ahşap bir kapı ile geçiş verilmiştir. Kuzey duvarında bir ocak bulunmaktadır (Fot.32). Bu ocak kapatılmış ve üst bölümü raf şeklinde kullanılmaktadır. Güney duvara ise ahşap bir yüklük ve raf yerleştirilmiştir. Doğu duvara açılan tek bir pencere ile oda aydınlatılmaktadır. Bu odanın batısına ise küçük bir oda daha eklenerek bu bölüm mutfak işlevi görmektedir. Odanın bir kısmı ise kiler şeklinde düzenlenmiştir.

Evin asıl yaşam alanı olan üst kata ise zemin kat sofasının güneyine yerleştirilen ahşap dönerli on bir basamaklı merdiven ile çıkılmaktadır (Fot.33). Merdiven bitiminde kuzey-güney yönlü uzanan üst kat sofası yer alır. Sofanın doğu bölümü sonradan kapatılmış olup bu bölüme dört adet pencere yerleştirilmiştir. Ayrıca bu pencere arasına bir de abdestlik bulunmaktadır.

Sofanın batı cephesine yan yana iki adet oda yerleştirilmiştir. Bu iki oda arasındaki duvarda bir adet çiçeklik bulunmaktadır. Kuzeybatı köşedeki odaya çift kanatlı ahşap bir kapı ile girilmektedir (Fot.34-35). Odanın kuzey duvarının ortasına bir adet ocak ve ocağın her iki yanına birer adet pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Bu pencereler dıştan kepenkli olup içten çift kanatlıdır (Fot.36). Batı duvarda da bir adet pencere ara sokağa açılmakta olup çift kanatlı ve kepenklidir. Odanın üç duvarını da ahşap raf çevrelemektedir. Oda giriş kapısının arkası olan güney duvarda ise ahşaptan yüklük ve elemanları bulunmaktadır. Raf, yüklük, çiçeklik ve gusülhaneden oluşan bu bölümün tamamı kapaklı olarak tasarlanmıştır. Odanın kuzey cephede yer almasından dolayı yüklüğün ön yüzü kapalı tasarlanmıştır. Gusülhane köşeye denk gelmesi sebebiyle çokgen formu olarak düzenlenmiştir. Yüklüğün üzerinde musandıra bölümü de mevcuttur (Fot.37). Doğu duvarda da bir adet pencere bulunmakta olup bu pencere evin dış sofasına açılmaktadır.

Güneybatı köşedeki odaya da çift kanatlı ahşap bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Kapı kanatlarının yüzeyi yatay ve dikey panolara ayrılmıştır. Tabla içleri ise boş bırakılmıştır. Kapı kanadının arkası olan kuzey cepheye ahşaptan yüklük ve elemanları yerleştirilmiştir. Kapı arkasında testilik ve raf bölümleri yer alır. Hemen yanında çiçeklik, önü açık yüklük ve tek kanatlı bir dolap ve gusülhane vardır. Dolabın üst bölümü ağız açık bırakılmıştır (Fot. 38). Güney duvarda bir ocak ve batısında çift kanatlı, kepenkli bir pencere açıklığı yer almaktadır. Ocak nişi ise sonradan kapatılmıştır. Batı cephedeki çift kanatlı ve kepenkli olan pencere de ara sokağa açılmaktadır. Bu pencerenin benzeri doğu cephede olup dış sofaya açıldığı görülmektedir (Fot. 39). Oda içini üç yönden ahşap raf çevrelemektedir. Odanın tavanı alttan çakmalı düz tavan şeklindedir.

³ *Analı -kuzulu kapı*; Genellikle Muğla ve çevresindeki geleneksel evlerin avlu kapısındaki küçük giriş açıklığına kuzu; büyük kapı kanadına ise ana ismi verilmektedir.

Çizim 7: Hüseyin Necla Yaman Evi Üst Kat Planı
(S. Esgiyer)

Fotoğraf 30: Hüseyin -Necla Yaman Evi Avlu Girişi ve Sokak Dokusu (N. Bahargülü)

Fotoğraf 31: Hüseyin-Necla Yaman Evi Avlu Giriş Kapısı (N. Bahargülü)

Fotoğraf 32: Hüseyin-Necla Yaman Evi Kuzey Cepheden Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 33: Hüseyin-Necla Yaman Evi Üst Kata Çıkışı Sağlayan Merdiven (N. Bahargülü)

Fotoğraf 34: Evin Üst Kat Dış Sofası ve Oda Girişleri (N. Bahargülü)

Fotoğraf 35: Evin Üst Kat Dış Sofası Kuzeyden Güneye Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 36: Kuzeybatı Odanın Ocak ve Pencerelerinden Görünüm (N. Bahargülü)

Fotoğraf 37: Evin Kuzeybatı Odasının Yüklük ve Elemanları (N. Bahargülü)

Fotoğraf 38: Evin Güneybatı Odasının Yüklük ve Elemanları (N. Bahargülü)

Fotoğraf 39: Evin Güneybatı Odasının Ocak ve Pencere (N. Bahargülü)

Dükkânlar

Mesken köyünün merkezinde doğu-batı aksında uzanan bir sokak üzerinde karşılıklı dükkân sıraları bulunmaktadır (Fot. 40). Bu dükkânlar daha çok tek mekândan oluşan ve ahşaptan yapılmış giriş kapıları ve pencere kepenkleriyle dikkati çekmektedir. Kapılar tek kanatlı tablalı ahşaptandır. Oldukça sade olan bu kapıların yüzeylerinde süsleme bulunmamaktadır. Pencere kepenkleri ise oldukça büyük ölçekli yapılmış olup alt kanatları öne doğru açılarak tezgâh şeklinde tasarlanmışlardır. Üst kanatları ise yukarıya doğru açılıp dükkânların aydınlatılmasını sağlamaktadır. Pencere kepenklerinde de ahşap süsleme adına herhangi bir unsur görülmemektedir (Fot. 41). Bu kepenk sistemi yatayda açılıp-kapanan geleneksel çarşılarda sıkça görülen bir uygulamadır. Bu dükkânların ilk fonksiyonları hakkında köy halkından aldığımız bilgilere göre manifatura, fırın ve bakkal dükkânları olduğu öğrenilmiştir (Fot.42).

Fotoğraf 40: Mesken Köyü Sokak Üzerindeki Sıralı Dükkanlar (N. Bahargülü)

Fotoğraf 41: Mesken Köyü Dükkanları (N. Bahargülü)

Fotoğraf 42: Mesken Köyü Bakkal Dükkânı (N. Bahargülü)

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada ele alınan Mesken köyündeki Türk dönemi eserleri cami, mezarlık, geleneksel evler ve dükkânlar belirli bir yöntem içerisinde ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Yapılar daha çok Geç Osmanlı, Erken Cumhuriyet dönemine aittir. Bunların bölgenin geleneksel mimarisi bakımından önemli eserleridir.

Dinî mimari başlığı altında incelenen Mesken Orta Mahalle Camisi tek bir mekândan oluşmaktadır. Harimin doğu cephesine sonradan eklenen ahşap sundurmalı bir son cemaat bölümü yer almaktadır. Son cemaat bölümünün güneyinde bir mihrap ve batısında kademeli bir niş açıklığı bulunmaktadır. Ayrıca kuzeyde yerden yükseltilmiş camiden çıkan cemaatin oturması için taş bir seki yapılmıştır. Caminin minaresi olmayıp kırsal alanlarda inşa edilen köy camisi niteliğindedir.

Harime giriş kuzeydoğu cephede yer alan bir kapıdan sağlanmaktadır. Harim kuzey-güney yönlü olup tek bir mekândan oluşmaktadır. Harimin kuzey cephesine ahşap direklerin taşıdığı kadınlar mahfili eklenmiştir. Bu bölümün bir kısmı ayakta. Güneyde bir mihrap ve mihrabın sağında taştan bir minber bulunmaktadır. Güney ve batı cephedeki pencere açıklıkları ile harim kısmı aydınlatılmaktadır. Yerel taşlardan inşa edilen bu caminin doğu ve güney cepheleri sıvalı olup diğer cephelerin bir kısmı olduğu gibi bırakılmıştır.

Bölgede yer alan benzer plandaki camilere bakıldığında bu plan düzeninde inşa edilmiş birçok yapı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle tek harimden oluşan ve son cemaat bölümleri sonradan ahşap sundurmalı olan camiler dikkat çekicidir. Aynı bölge sınırları içindeki Yatağan Bozüyük Siyami Bey ve Yeşilbağcılar (Gibye) Pırlı Bey ve Nebi Köy Camileri tek mekândan oluşan harimleri ve ahşap sundurmalı son cemaat bölümleri ile benzer özellikler göstermektedir (Kunduracı, 2007: 25, 28, 29, 30 Çiz.12, 13, 14 Res. 19, 25, 27, 30, 31). Bu camilerde harimin kuzey cephesine ahşaptan yerleştirilen kadınlar mahfilleri de benzer özelliklerle olduğu tespit edilmiştir. Mesken Orta mahalle camisinin son cemaat bölümü oldukça basit ve sade iken Yeşilbağcılar Pırlı Bey Cami ve Bozüyük Siyami Bey camilerinin son cemaatlerini taşıyan ahşap direkler arası kemerli geçişler ile sonlandırılmıştır (Kunduracı, Bahargülü vd., 2018: 107-110, Fig.6.1, 6.2). Muğla merkezde yer alan Pazar Cami, Bali Hoca (Kavaklı) Cami, Sekibaşı Cami ve Kurbanzade Camileri de Mesken camisi gibi tek harimden oluşmaktadır.

(Çakmak, 2013: 75, 83, 90, 103, Şek.5, 6, 7, 9). Son cemaat bölümleri de sonradan ahşap sundurmalı olarak inşa edilmiştir. Aynı bölge içinde yer alan bu camiler plan özellikleri bakımından benzer yapılar olduğu tespit edilmiştir. Denizli’de tek harimden oluşan ve son cemaat bölümü ahşap destekli camilerden Acıpayam Pınaryazı Köyü Cami, Acıpayam Yazır Cami, Çameli Akpınar köyü cami ve Kale Muslugüme Köyü camileri plan özellikleri bakımından oldukça benzer formda oldukları görülmektedir (Dalkılıç, 2022: 401, 403, 411, 428, Çiz.1, 2, 7, 16). Yine aynı bölgede yer alan plan bakımından harim ve son cemaat bölümünün düzeni açısından Denizli Çal Belevi Eski Pazaryeri Cami (Cömertler Aktuğ, 2021a: 166, Foto.2, 167, Çiz.1), Manisa Demirci Küpeler Köyü cami (Gürbıyık, 2020: 159), Uşak Banaz Yeşilyurt (Holuz) Cami (Algaç, 2020: 23) ve Denizli Çameli Güzelyurt Tahtalı Camileri (Cömertler Aktuğ, 2021b: 82, 83, Res.3, 5) benzer olduğu tespit edilmiştir.

Mihrap nişleri mukarnaslı olan mihrapların form açısından mesken camisine benzediği görülmektedir. Ayrıca mihrabın sağ tarafına konumlandırılan minberlerin de taştan yapılmış olması dikkat çekicidir. Bozüyük Siyami Bey camisinin minberi de taştan olup oldukça sade düzenlenmiştir. Bu yapıların bir başka ortak özelliği de ahşap kırma çatılı olmalarıdır. Mesken Orta Mahalle Camisi ile bölgedeki birçok yapının da üst örtüsü ahşap kırma çatılı olup alaturka kiremit ile kapatılmıştır.

Mesken Camisi kırsal bir alanda ve oldukça yüksek bir yamaçta bulunmaktadır. Bu sebeple yerel kayrak taşları ile inşa edilen caminin duvar yüzeylerinde süsleme motifleri oldukça azdır. Son cemaat bölümündeki batı duvarda niş yüzeylerinde ve harime giriş kapısı üzerindeki kemer köşeliklerinde ve harimin tavan göbeğinde süslemeler bulunmaktadır. Harimin güney, doğu ve batı duvarlarında içi dolu dairelerden oluşan süsleme motifleri yer almaktadır. Son cemaatin batı duvarında ve harim giriş kapısı üzerindeki kademeli kemer nişi içindeki süslemeleri sivil mimarlık örneklerinde çiçeklik uygulamalarında benzerleri görülmektedir. Özellikle bu uygulamanın benzeri Bolvadin’deki Ahmet İhsan Türk evinin üst kattaki kuzeydoğu oda içindeki çiçekliğinde bu nişin form olarak benzeri olduğu tespit edilmiştir (Bahargülü, 2021: 387, 642, Res.246).

Mesken camisinin tavan göbeği bölgedeki birçok camide uygulama alanı bulmuştur. Özellikle kırsal alanlardaki bu yapıların tavan göbeklerinde gülçe motifleri dikkat çekmektedir. Muğla’daki Şahidi cami ve Saburhane camilerinin tavan göbeği ile (Çakmak, 2013: 71, 100, Res.59,86) Mesken camisinin tavan göbeği benzer formdadır. Denizli’de bulunan Bekilli Üç kuyu Mahallesi (Köyü) Aşağı Caminin harim tavan göbeği ahşaptan ve gülbezek formudur. Şekil ve motif açısından mesken camisinin tavan göbeği ile benzemektedir (Dalkılıç, 2022:409, Çiz.6). Özellikle Muğla ve çevresinde kırsal alanlara inşa edilen birçok evde de bu tavana benzer göbekler görmek mümkündür.

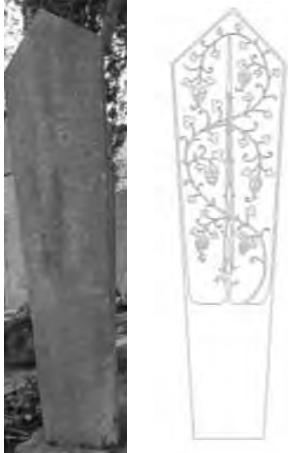
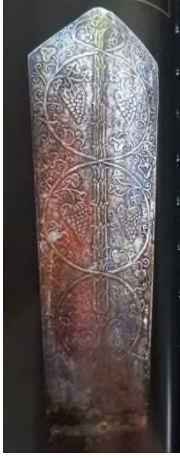
İkinci başlık olarak ele alınan mezar Meskenli Eyüp oğlu Hacı Muhammed Ağa’ya ait bir mezardır. Bu mezar köyün girişindeki yeni mezarlıkta yer almaktadır. Köyde yaşanan salgın hastalıktan sonra köy halkı yaşadıkları alanı terk etmiş ve biraz aşağıdaki yeni yerleşim alanı oluşturdukları bilinmektedir. Köyün ilk mezarı olan mesken camisinin güneyindeki alanda dikili taşlar bulunmaktadır. Bu mezarlıkta salgın hastalıkta vefat edenlerin definlerinin yapıldığı ve mezar taşlarının sade olması da bu olaydan kaynaklandığı halk tarafından dile getirilmiştir.

Tespit edilen Hacı Muhammed Ağa mezarının da yeni mezarlıkta olması ise taşınmış olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü köyün girişindeki bu mezarlıkta yeni definler yer almaktadır. Çerçeve tipinde olan mezarın H.1318 (M.1900/1901) yılında vefat eden Hacı Muhammed Ağa’ya ait olduğu bilinmektedir. Sülüs yazı karakteri ile taş üzerine zemin oyma tekniği ile yazılan kitabe metninin yanları yuvarlak dikdörtgen biçimli levhaların içerisine yerleştirilmiştir. Hamidiye fes başlıklı olan baş taşı dikey dikdörtgen formudur. Bu taşın benzer formları başka mezarlıklarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu başlık tipinde yazı karakterinde benzer olan İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesindeki mezar taşlarında (Uçar, 2018: 77, Kat. no.15), Denizli Tavas Vakıf Köyü mezarlığındaki baş taşında (Özdemir, 2024: 1417, V.M.-19) ve İnegöl mezarlığında (Çetinaslan, 2021: 158, Katalog no: K-33 b/a) bulunan bir başka örneğinde baş taşı form ve yazı düzeni açısından meskendeki baş taşı ile benzerlikler oldukları görülmektedir.

Ayak taşı da dikey dikdörtgen formu olup bitkisel bir tepelik ile sonlanmaktadır. Ayak taşının yüzeyini yuvarlak bir kemer sınırlandırmaktadır. Bu kemer içinde vazodan çıkan bir hayat ağacı ve sonunda katmerli işlenen bir gülbezek bulunmaktadır. Bu hayat ağacına sarmal şekilde dolanan asma yaprakları ve başını aşağı eğik tutan üzüm salkımı işlenmiştir.

Mezar taşları üzerindeki işlenen üzüm salkımları ve yaprakları birçok bölgede karşımıza çıkmakta olup araştırma konusu olmuştur. Mesken köyünde yer alan mezar taşının benzerleri başka bölgelerde de olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Osmanlı dönemi mezar taşlarında karşımıza çıkan bu motifler çoğu inançlarda kutsal sayılmıştır. Hristiyan inancında kadeh ve üzüm kutsal şarap olarak kabul görmüştür. Fakat Müslümanlıkta Hz. Muhammed'in haram olarak nitelendirdiği ve yasak hatırlatması yaptığı için mimari mekânlarda yerini aldığı görülmektedir (Cantay, 2008:37). Müslüman mezar taşlarındaki üzüm “ecel şerbeti içmek” şeklinde yorumlanmakta (Erdal, 2015:355) olup insanların hayatlarının sonbaharını anlattığı şeklinde ifade edilmektedir (Çoruhlu, 2009:120). Asma yapraklarının süsleme olarak kullanılması ise sonsuzluk anlamında olup üzümle birlikte tercih edilmesi ise bereket sembolü olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca ikonografik olarak da cennet meyvesi şeklinde birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir (Çal-İltar, 2011:45). Üzüm ve asma yaprakları üzerine Kur'an-ı Kerim'de ayet bulunmaktadır (Yasin, 34; Bakara, 266; İsrâ,91). Mesken köyünde incelediğimiz Hacı Muhammed Ağa'nın ayak taşına işlenen asma yaprakları ve üzüm salkımlarının benzerleri başka mezarlıklarda da karşımıza çıkmaktadır. Tek başına tasvir edilen üzüm bazen de asma yaprakları ve meyve tabakları içinde de mezar taşlarına işlendiği görülmektedir. İstanbul Karacaahmet mezarlığında bulunan bir grup mezar taşında asma yaprakları, üzüm salkımları ve meyve tabağı içinde üzüm bir arada işlenmiştir. Bazen de selvi ağacına dolanmış şekilde de resmedilmiştir (Bayraktar, 2019:459-470: Fot. 2, 10, 12, 15, 24, 34, Çiz. 2, 9, 11, 14, 22, 32). Farklı bir coğrafya da bulunan bu mezar taşları Mesken köyünde incelediğimiz mezar taşı ile oldukça benzer olduğu tespit edilmiştir. Giresun İli, Çavuşlu beldesinde bulunan mezar taşları içinde tespit edilen ayak taşında üzüm salkımları üç madalyon içinde resmedilmiştir. Halkalar sarmal dallardan meydana gelmektedir. Sarmal dallar halkanın dışında kalıp üzümler ise iç kısımda betimlenmiştir. Salkımların boynunu aşağı doğru sarkıtması mesken köyündeki mezar taşı ile benzemektedir (Çal, 2011:180, Kat.no.120). Bolu müzesinin bahçesinde yer alan iki adet asma yapraklı ve üzüm salkımlı Osmanlı dönemine ait mezar taşları bulunmaktadır. Bu taşların üzümleri de boyunlarını aşağı bükmüş olup yaprakları dışta kalmaktadır. Bu özelliği ile Hacı Muhammed Ağa'nın mezar taşına benzemektedir (Yasa, Yiğit vd.: 2011, 75, 76, 83; Çiz.11 (S4),18 (S22), 31 (S4), 32 (S22). (Tablo 1).

Tablo 1: Mesken Köyü Mezarlığındaki Mezar Taşının Baş ve Ayak Taşlarının Benzer Örnekleri

			
	İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (Uçar'dan)	Denizli Tavas Vakıf Köyünden Mezar taşı (Özdemir'den)	İnegöl Mezarlığı (Çetinaslan'dan)
			
Mesken Köyü Hacı Muhammed Ağa'nın Baş ve Ayak Taşları (N. Bahargülü)	İstanbul-Karacaahmet Mezarlığı, (Bayraktar'dan)	Giresun-Çavuşlu Beldesi (M. Çal'dan)	Bolu Müzesi Mezar taşı (Yasa, Yiğit, Yazar'dan)

Üçüncü bölümde ele alınan sivil mimari başlığı altında dört adet ev örneği bulunmaktadır. Bu evlerin plan şemaları birbirine benzer olsa da kendi içinde farklılıkları tespit edilmiştir. Evlerin tamamı dış sofalı (önlüklü) zemin üzeri tek katlı olarak inşa edilmiştir. Geniş bir avlusu bulunan evler avlunun bir köşesine konumlandırılmıştır.

Genellikle kuzey-güney yönünde uzanan bir sofa ve bu sofanın doğusuna ya da batısına yerleştirilmiş bir veya iki adet oda bulunmaktadır. Metin Yılmaz evinin sofası ve sundurması batı cephede iken odası doğu cepheye konumlandırılmıştır. Ayşe Karagöz evi de Metin Yılmaz evi ile plan özellikleri bakımından benzerdir. Ayşe Karagöz evinin de üst kat odası doğu cephede bulunmaktadır. Diğer iki örneğin sofa ve oda düzenleri bunlardan

farklıdır. Mehmet Demir ve Hüseyin-Necla Yaman evlerinin sofaları doğuya odaları ise batı cepheye konumlandırılmıştır. Dış sofaları kuzey-güney yönlüdür. Sofadan odalara geçişler tek veya çift kanatlı ahşap kapılardan sağlanmaktadır. İncelenen bu dört örnekten sadece Metin Yılmaz evinin oda giriş kapısı tek kanatlıdır. Diğer üç örneğimiz olan Mehmet Demir, Ayşe Karagöz ve Hüseyin-Necla Yaman evlerinin oda giriş kapıları çift kanatlı yapılmıştır. Mehmet Demir ve Ayşe Karagöz evlerinin odaları bir adet iken Hüseyin-Necla Yaman evinin iki adet odası mevcuttur.

Bu evlerin odalarında ocak, pencere, duvarı çevreleyen ahşap raflar, yüklük, çiçeklik, kapaklı dolap ve gusülhane bulunmaktadır. Geleneksel yaşam tarzı olarak düzenlenen bu elemanlar insan vücut ölçülerine göre yapıldığı görülmektedir. Oldukça kullanışlı olan bu bölümler insan elinin ulaşabileceği şekildedir. Genel olarak incelendiğinde de geleneksel Türk evlerinde oda içi donatı elemanlarının insanlara göre şekil aldığı görülmektedir (Küçükerman, 1988: 68-69).

Ocaklar oda ve sofalarda birer adet yapılmıştır. Bazı ocak nişleri sonradan kapatılmış olup işlev dışı kalmaktadır. Ocakların bacaları sağlam olup günümüze kadar gelebilmiştir. Muğla yöresine ait olan kelebek bacalar dış cephede oldukça dikkat çekmektedir. Metin Yılmaz evinin kuzey cephesindeki iki adet baca dikdörtgen formlu olup tüteklikleri küçük deliklerden oluşmaktadır. Diğer üç evin bacaları ise kelebek baca ile sonlanmaktadır. Bu bacaların benzerleri Turgut'taki Şener Tüzün, Ali İhsan Oğuz, Ali Rıza Dağcı evlerinde görülmektedir (Kunduracı, 2007: 87, 92, 94, 123, foto.120, 129, 133, 178).

Oda içindeki ahşap donatılardan olan yüklük ve elemanları incelenen bütün evlerde oda giriş kapısının arkasına konumlandırılmıştır. Genellikle aynı düzende yapılan bu bölümlerde raf, yüklük, çiçeklik, kapaklı ve çekmeceli dolap, gusülhane şeklindedir. Sadece Metin Yılmaz evinin çiçekliği bulunmamaktadır. Hüseyin-Necla Yaman evinde kuzeybatı odasındaki yüklüğün tamamı kapaklı dolap şeklinde düzenlenmiş olup güneybatı köşedeki odanın çiçekliği ise yüklüğe bitişik yapılmıştır.

Evlerin zemin katından üst katlarına çıkış ahşap dönerli merdivenlerle sağlanmaktadır. Bu özellik Ayşe Karagöz ve Hüseyin-Necla Yaman evlerinde bulunmaktadır. Her iki evinde merdiveni güney cephesinde yer almaktadır.

Odaları dikdörtgen formlu içten ve dıştan çift kanatlı ve kepenkli pencereler aydınlatmaktadır. Pencereler ocakların her iki yanında birer adet bulunmaktadır. Bazen de diğer duvarlara da birer adet yapıldığı görülmektedir. Ayşe Karagöz ve Hüseyin Yaman evlerinin odalarında doğu-batı cephelerde birer adet, kuzey cephedeki ocak yanında ise iki adet pencere yerleştirilmiştir.

Mesken köyü evleri malzeme ve teknik, plan ve süsleme özellikleri bakımından bir bütünlük göstermektedir. Genellikle evlerin zemin üzeri tek katlı olması ve üst katlarda tek veya iki odalı şekilde yapılması dikkat çekmektedir. Muğla ve çevresi, Milas ve Denizli bölgelerinin evleri gibi benzer özelliklere sahip olan Mesken evleri plan özellikleri açısından benzemektedir. Kırsal alana inşa edilen Mesken yapıları daha çok bölgedeki Yatağan (Gibye) evleri, Turgut evleri, Katrancı evleri ve Gökbek evlerinin malzeme ve teknik, plan ve tavan süslemeleri ile benzer oldukları tespit edilmiştir. Yatağan ilçesine bağlı Turgut (Leyne) kasabesindeki evlerde Mesken evleri gibi dış sofalı, tek veya iki odalı, iki katlı plan şemasındadır. Genellikle Turgut evleri dış sofalı, tek odalı olarak inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra iki odalı olan örnekleri mevcuttur. Mesken köyünde incelediğimiz dört evden üçü dış sofalı, tek odalı, biri ise dış sofalı ve iki odalıdır.

Mesken'deki dış sofalı, iki katlı ve tek odalı olan Metin Yılmaz, Mehmet Demir ve Ayşe Karagöz evleri Turgut evleri ile plan olarak benzerdir. Her iki köyde aynı coğrafyada ve yakın mesafede olması birbiri ile etkileşim halinde olduklarını göstermektedir. Turgut evlerinden; Hamit Çakmak, Selahattin Durmuşoğlu ve Ali Rıza Doğu evleri dış sofalı, iki katlı, tek odalı olması Mesken'deki incelen üç örnekle benzer oldukları görülmektedir (Kunduracı, 2012: 405, 406, 407, Fig.19-30).

Mesken'deki Hüseyin-Necla Yaman evi bu üç örnekten farklı bir plan düzenine sahiptir. Dış Sofalı, iki katlı ve iki odalıdır. Kuzey –güney yönünde uzanan sofanın batısına odalar yan yana sıralanmıştır. Bu plan şemasına benzeyen örnekler yine aynı bölgeden Turgut ve Yatağan (Gibye) evlerinde karşımıza çıkmaktadır. Turgut evlerinden; Molla Kazım Katarbaşı, Molla Tahir, Arif Ali Çelik ve Ahmet Dönmez evleri de dış sofalı, iki katlı ve iki odalı (Kunduracı, 2012: 402-404, Fig. 4-15) plana sahip olup Mesken'deki Hüseyin-Necla Yaman evi ile oldukça benzer düzendedir. Bunun yanı sıra Yeşilbağcılar (Gibye) evlerinden Şerafettin Bağcı evi ile Turgut Pekel evi de dış sofalı, iki katlı ve iki odalı plan şeması ile benzer oldukları tespit edilmiştir (Kunduracı, Bahargülü, Güven, 2018: 117, 123, Fig.6.16, 6.27). Bu evlerden başka o bölgeyi kapsayan İzmir'de de benzer örnekler

bulunmaktadır. Ömer Ağa (Şükrü Bey), Şerif Ağa ve Lütü Kaya evleri de dış sofalı (önlüklü), iki katlı ve iki odalı plan düzeni ile Hüseyin-Necla Yaman evi ile benzer düzendedir (Cömertler Aktuğ, 2023: 96, 98, 100, çiz.1, 2, 3). Ayrıca bu evlerinde odaları sofanın batı cephesine konumlandırılmıştır. Sofa kuzey-güney yönlüdür. Oda giriş kapıları da çift kanatlı olmasıyla da bölge evlerinin benzer olduğunu doğrulamaktadır.

Bu evlerden başka Denizli’de (İnceoğlu, 2005: 22), Honaz’da (Bayhan, 2010: 98, 99), Denizli Serinhisar’da (Kunduracı, 2007: 248), İzmir Bayındır (Akyüz Levi, 2017: 373), Aydın Koçarlı’da (Cömertler Aktuğ ve Pektaş, 2017: 46), Uşak’ta (Sayan, 1997: 42), Eskişehir Sivrihisar’da (Sayan, 2009: 82) ve benzer kırsal yerleşim alanlarında dış sofalı, tek ve iki odalı örnekler bulunmaktadır.

Muğla evleri küçük bir avlu içinde dış sofalı iki katlı, tek veya iki odadan oluşmaktadır. Evlerin avlu girişleri de ahşaptan anah-kuzulu denilen çift kanatlıdır. Bu uygulamayı Mesken evlerinde de görmekteyiz. Özellikle Hüseyin-Necla Yaman evinin batı cephedeki avlu kapısı oldukça büyük ölçekli olup çift kanatlıdır. Bu kapının benzeri Turgut’taki Molla Kazım Katarbaşı ile Arif Ali Çelik (Halil İbrahim Çelik) evlerinin avlu kapısı (Kunduracı, 2012,402,403, Fig.4-6,10-129) ve Ali Rıza Dağcı evinin avlu kapısında görülmektedir (Kunduracı, 2007, 94, Res.133).

Bölge evlerinin genelinde oda giriş kapıları tek kanatlıdır. Fakat bazı evlerde çift kanatlı olarak düzenlendiği de görülmektedir. Genellikle ahşap oyma-kabartma tekniği ile süslenen kapılar oldukça yaygındır. Mesken köyünde incelenen dört evden sadece Metin Yılmaz evinin oda kapısı tek kanatlıdır. Diğer üç evin oda kapıları çift kanatlı ahşaptandır. Bu kapılar bölge evlerinden oldukça farklı olup sade düzenlenmiştir. Mehmet Demir evinin çift kanatlı oda kapısı üzerindeki yatay pano içinde katmerli rozet işlenmiştir.

Odaların iç donatı elamanlarından olan yüklük, çiçeklik, raf, kapaklı dolap ve gusülhane Mesken evlerinde oldukça sade tasarlanmıştır. Kapaklar üzerinde herhangi bir süsleme ögesi olmayıp pano içleri boş bırakılmıştır. Metin Yılmaz evinde çiçeklik uygulaması olmayıp yüklük ve kapaklı dolap mevcuttur. Fakat Mehmet Demir, Ayşe Karagöz ve Hüseyin-Necla Yaman evlerinin yüklüklerine bitişik olarak çiçekliğin yapıldığı görülmektedir. Bu özellik bölge evlerinde ve geleneksel konutlarda yaygındır. Genellikle oda kapılarını arkasına yerleştirilen bu donatı elamanları odanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Her oda içine uygulanan bu elamanlar Hüseyin-Necla Yaman evinde iki adet bulunmaktadır. Kuzeybatı köşe oda yer alan yüklük ve elamanları tamamen kapaklı dolap şeklinde olup güneybatı odada yüklük önü boş bırakılmıştır. Kuzeybatı odada ön yüzünün kapalı olmasının sebebi ise nemden kaynaklandığı düşünülmektedir. Muğla ve çevresindeki köylerde yüklüklerin genellikle alt panoları süslüdür. Mesken evlerinde böyle bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır.

Mesken evlerindeki yüklük ve çiçeklik uygulamalarının benzerleri Yeşilbağcılar’daki (Gibye) Hamide Yufkacı ve Kadriye Ergenç evlerinde karşımıza çıkmaktadır (Kunduracı, Bahargülü, Güven, 2018: 120, 122, Fig.6.23, 6.26). Yine Yeşilbağcılardan Eğitim Şükrü Mersin evinin Kuzey odasındaki kapı arkasında yüklük ve çiçeklikleri benzetmektedir (Kunduracı, 2007: 124, Res.180).

Yatağan evlerinden Hasan Özsan ile Hacı Ömer evlerinin çiçeklikleri Mesken’deki Mehmet Demir, Ayşe Karagöz ve Hüseyin-Necla Yaman evleri ile benzer düzende yapıldığı görülmektedir (Kunduracı, 2007: 74, 76, Res.101, 105).

Turgut evlerinden Arif Ali Çelik, Şener Tüzün, Hamit Çakmak, Ali İhsan Oğuz, Ali Rıza Dağcı ve Hamit Hoca evlerinin yüklük ve elamanları ile çiçeklik uygulamaları mesken evlerindekiyle aynı düzende yapılmıştır (Kunduracı, 2007: 84, 87, 89, 93, 95, 97, Res.116, 121, 124, 125, 131, 135, 139). Yatağan ve Turgut evlerindeki uygulamaların benzerleri Bozüyük’teki Hacı Süleyman ve Feriştah Cinaz evlerinde de görülmektedir (Kunduracı, 2007, 115,119, Res.164, 172).

Yatağan’a bağlı olan Kavaklıdere ilçesindeki Kâmil Ağa Konağındaki odaların iç düzenindeki yüklük ve çiçeklik uygulamaları mesken evleri ile aynı olduğu tespit edilmiştir (Kunduracı, 2007: 127, Res. 185, 186, 188). Ayrıca çiçeklik uygulamaları sadece bu bölgede değil birçok farklı bölgede uygulama alanı bulmuştur. Genellikle yüklüklere bitişik olarak yapılan çiçekliklerin üzeri sıvalı ve bazen de kalemşi ile süslenmiş vaziyette karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Konya evlerinde de uygulama alanı bulan çiçeklikler mesken evleri ile de benzer oldukları görülmektedir (Kunduracı, 2016, 10, Res.6-11).

Yine aynı coğrafyada yer alan İzmir evlerinden Şerif Ağa evi ve Lütü Kaya evlerinin yüklük ve çiçeklik düzenlerinin de benzediği görülmektedir (Cömertler Aktuğ, 2023: 98,101, foto.7, 15, 19, 21).

Oda içi donatı elemanlarından biri de tavanlardır. İncelenen Mesken evlerinin tavanları alttan çakmalı düz tavadır. Süslemeli tavan göbeği sadece Metin Yılmaz evinde bulunmaktadır. Kare formlu göbeğin ortasında sekizgen bir göbek ve bu göbeğin tam ortasında aşağı sarkan dilimli nar motifi yer almaktadır. Kare formun kenarlarını üçgen motifler çevrelemektedir. Birçok alanda karşımıza çıkan nar motifi bolluk ve bereketi simgelemektedir (Altınoluk, 1998: 12-17). Farklı meyvelerle bir arada resmedilen nar farklı yerlerde uygulama alanı bulmuştur. Çeşmelerin yan bordürlerine, mezar taşlarına, evlerin tavan göbeklerine ve tavan altı bordür içlerine, musandıra bölümlerine ve yüklük altı pano içlerine tek veya başka meyvelerle kâse içlerine farklı formlarda yapıldığı görülmektedir. Kullanım alanı ne olursa olsun bolluk, bereket, çoğalma, üretkenlik ve şans getirmesi olarak yorumlanmaktadır (Özkan, Duran,2022:26, Foto.1).

Metin Yılmaz evinin tavan göbeği formunda ve nar motifli benzerleri; Antalya Akseki Ayşe Büyüksoy evinin Başoda tavan göbeğinde oyma tekniği ile yapılmış nar motifi (Sertyüz, 2022: 51, 374, 495, Çiz. 64, 65,103, Foto.59- 60), bereket amaçlı yapıldığı bilinmektedir (Uyar vd. 2005:36). Burdur Baki Bey Konağı raf altı bölümlerinde ve musandıra panolarında nar motifi (Sertyüz, 2022: 374, Çiz. 103, Foto.96,101), Burdur Taşoda Konağı Musandıra panolarında nar motifi (Sertyüz, 2022: 375,521Çiz. 126, Foto.123) ve İzmir Birgi Çakırağa Konağı meyve tasvirlerinin kullanıldığı ve nar motifinin öne çıktığı evler olarak tespit edilmiştir (Sertyüz, 2022: 409). Burdur Bakıbey Konağında da nar çiçeği ve nar motifi bolluk, bereket gibi beklentilerle yapılmıştır (Özaltın, Ölmez: 2012: 46, Res. 119,120).

Sonuç olarak; Muğla'nın Yatağan İlçesine bağlı olan Mesken köyünde yapılan araştırmalarda bir cami, bir mezar taşı, dört adet ev ve sıralı dükkânlar yer almaktadır. Köy halkı veba salgınından dolayı vefat etmiş ve bu sebeple nüfus sayısında azalmalar olmuştur. Bu sebeple geride kalan halk köyün aşağı kısmına yeni bir yerleşim alanı kurmuştur. Yamaca inşa edilen Orta mahalle camisinin güneyine salgından ölen insanlar defnedilmiştir. Bu mezarlıkta nitelikli mezar taşı olmayıp sadece defin yerini gösteren dikili taşlar bulunmaktadır. Köyün girişine konumlandırılan yeni mezarlıkta nitelikli tek bir mezar ve mezar taşı mevcuttur. Bu mezarda Meskenli Eyüpoğlu Hacı Muhammed Ağa isimli bir zatın yattığı tespit edilmiştir. Ayak taşındaki üzümlü süslemesiyle önemli biri olduğunu da göstermektedir. Köyün tarihine ışık tutması bakımından da önemlidir.

Mesken Orta Mahalle Camisi oldukça eski olup günümüzde kullanılmamaktadır. Yapı üzerindeki kitabenin sökülüp başka yere taşınmasıyla yapı hakkında tarihleme yapılamamaktadır. Kırsal bir köy camisi olan yapının minaresi olmayıp tek bir harimden oluşan plan şemasına sahiptir. Son cemaat bölümü kuzeyde bulunması gerekirken arazi konumundan dolayı doğu cepheye eklendiği dikkat çekmektedir. Sundurma şeklinde olan son cemaat bölümünü ahşap direklerle taşımaktadır. Oldukça sade olan yapının tavan göbeği ahşap süslemelidir. Son cemaat bölümünün batı duvarındaki niş ve cami giriş kapısı üzerindeki kemer köseliklerinde ve mihrap nişinde süsleme motiflerine yer verilmiştir.

Mesken'in yeni yerleşim alanı olan mahallede dört adet ev ile sokaklar üzerinde ve köşe başlarında tek bölümlü dükkân sıraları yer almaktadır. Bu dükkânlar manifatura, bakkal ve fırın olarak işlev görmüştür.

Evler iki katlı, dış sofalı (önlüklü) tek veya iki odalı plan düzenindedir. Dört evden üç tanesi tek odalı bir tanesi ise iki odalıdır. Odalar sofaların doğu ve batı cephelerine konumlandırılmıştır. Dış sofa sonradan kapatılarak oda şeklinde düzenlendiği görülmektedir. Odaların iç donatı elemanlarından yüklük, raf, çiçeklik ve gusülhane genellikle oda giriş kapılarının arkasına yerleştirilmiştir. Sadece Metin Yılmaz evinde çiçeklik uygulaması bulunmamaktadır. Ocaklar evlerin kuzey cephe duvarına konumlandırılması ise rüzgârın geliş yönüne göre konumlandıkları dikkat çekmektedir. Bazı ocak nişleri kapatılarak kullanım dışı kalmıştır. Evler küçük ölçekli olmasına rağmen oda giriş kapıları çift kanatlı olarak düzenlenmiştir. Sadece Metin Yılmaz evinin oda kapısı tek kanatlıdır.

Bölgedeki yapıların tamamı incelendiğinde kırsal mimariyi yansıtan ve yerel kayrak taşların kullanımı ile çok zengin olmayan bir mimari anlayış ortaya çıkmaktadır. Cami tek harimden oluşması ve evlerin geleneksel sivil mimari anlayışında düzenlenmesi o bölgenin mimarisi hakkında genel bir çıkarım yapmamızı sağlamıştır. Ayrıca tek bir mezar ve mezar taşının olması ise bölge yerleşim tarihini yorumlamamıza katkı sağlamaktadır. Bölgede yer alan bu eserler tescilli olmadığı için sahip çıkılmalı ve Sanat ve Mimarlık Tarihi bakımından gelecek nesillere bırakılması tek dileğimizdir.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.
The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.
We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Teşekkür

Arazi çalışmalarında beni yönlendiren ve destekleyen Prof. Dr. Bilal Söğüt ve Prof. Dr. Osman Kunduracı hocalarıma, arazi çalışmasında bana yardımcı olan Arş. Gör. Ali Can Özçelik'e ve Uzman Sanat Tarihçi Süleyman Güven, Sefa Esgiyer ve Gamze Durmaz'a teşekkür ederim. Ayrıca arazide bize rehberlik eden Süleyman Çevikbaş'a da teşekkür ederim.

Kaynakça

- Akyüz Levi, E. (2017). Ege'de Kırsal Mimari Araştırmaları: Bayındır Köyleri, *Megaron*, 12 (3), ss. 365-384.
- Aladağ, E., (1991). *Muğla Evi*, Muğla.
- Algaç, Ş. (2020). Uşak Banaz-Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camii ve Kalemîşi Süslemeleri. *Art-Sanat*, (13), ss.1-26.
- Altınoluk, Ü. (1998). Birgi, Selvi ve Nar, *İlgi Dergisi*, 95, ss. 12-17.
- Bahargülü, N. (2021). *Geleneksel Bolhadin Evleri* [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bayhan, A. A., (2010). Denizli/Honaz'daki Tarihi Kalıntılar Üzerine Birkaç Söz. K.Pektaş, S.Cirtil, S. Özgün Cirtil, G. K.Öztaşkın, H. Özdemir, E.Aktuğ & R. Uykur, (Edt.), *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2009*. (ss. 93-104). Denizli.
- Baytin, T., (1951), *Bacalar: Tekniği, Yapısı, Mimarisi ve Türk Yapıcılığında Baca*. İstanbul.
- Bayraktar, S., (2019). İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Asma Üzüm Tasvirli Mezar Taşlarından Örnekler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (40), ss. 438-470.
- Cantay, G., (2008). Türk Süsleme Sanatında Meyve, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(5), ss. 32-64.
- Cevizbaş, S., (2023). Sözlü İletişim, 22 Şubat 2023, Saat: 14:50.
- Cömertler Aktuğ, E. & Pektaş, K. (2017). 19. yüzyıldan Kalemîşi ve ahşap süslemeli bir ev: Koçarlı Hidayet İlhan evi, *Sanat Tarihi Dergisi*, 26 (1), ss. 45-67.
- Cömertler Aktuğ, Erbil. (2021a), 20.yüzyılın Ortalarında Kalemîşi Süslemeli Cami Geleneği: Denizli Çal Belevi Eski Pazaryeri Camii, *SDÜ Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, ss. 165-177.
- Cömertler Aktuğ, E. (2021b). Kalemîşi Süslemeli Cami Geleneğinin Devamı: Denizli Çameli Güzelyurt Tahtalı Köyü Camii, *Sanat Tarihi Dergisi*, 30 (1), ss. 79-103.
- Cömertler Aktuğ, E. (2023). Yok Olmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Mimari: İzmir-Kiraz-Yağlar Evleri, *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), ss. 94-106.
- Çakmak, Şakir, (2013), *Muğla Cami ve Mescitleri*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla.
- Çal, H.; İltar, G. (2011). *Giresun İli Mezar Taşları*, Giresun Valiliği Yayınları, Ankara.
- Çetinaslan, M., (2021), *Taşların Dili: İnşaat Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Bursa.
- Çoruhlu, Y. (2009). Eyüp ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kâse içinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi, *Tarihi Kültürü ve Sanatlarıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu:8-10 Mayıs 1998- İstanbul*: Tebliğler.
- Dalkılıç, Yeşim, (2022), Denizli Camilerinde Perde Betimlemeleri, *Anasay*, 6(22), ss. 397-457.
- Duran, Remzi, (1995), *Menteşe Beyliği Mimarisi* [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Gültekin, E., (2015). İstanbul II. Beyazıt Cami Haziresi Mezar Taşlarında Meyve Motifleri/ Batı Etkisi, Dini Hoşgörü, Kutsallık ve Değişim. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (2), ss. 351-366.
- Gürbıyık, C. (2020). Demirci Küpeler Köyü Camii Duvar Resimleri. *Art-Sanat*, 13, ss. 143-167.
- İnceoğlu, N. (2005). *Geleneksel Türk Mimarisi Denizli*, Tasarım Yayın Grubu. Denizli.
- Kunduracı, O. (2007a). *Muğla- Yatağan Çevresinin Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla.
- Kunduracı, O. (2007b), Denizli-Serinhisar İlçesinin Eski Evleri. A. Özçelik, M. Y. Ertaş, Y. Kılıç, Y. Avcı, S. İnan, S. Parlaz, (Edt.), *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu 6-7-8 Eylül 2006*. (ss. 246-254). Denizli.
- Kunduracı, O., (2012). Muğla-Yatağan İlçesi Turgut (Leyne) Kasabasının Eski Evleri. B. Söğüt (Edt.). *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*. (ss.399-421). Ege Yayınları, İstanbul,
- Kunduracı, O., (2016). Geleneksel Konya Evlerinde Çiçeklik. *Uluslararası Kültür Sanat, Folklor Kongresi/ Sanat Etkinlikleri, (23-27 Nisan 2015)*. (ss. 3-12). Rusya.
- Kunduracı, Osman, Bahargülü, Nurcan, Güven, Süleyman, (2018), Gibye'de Bulunan Türk Dönemine Ait Eserler. B. Söğüt, S. Gencer (Edt.). Gibye (Yeşilbağcılar), *Stratonikeia Çalışmaları 3*. (ss. 107-124). Ankara.
- Küçükerman, Ö., (1988). *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul.
- Özdemir, H., (2024), Denizli İli Tavas İlçesi Vakıf Köyü Mezarlığı, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, ss. 1392-1417.
- Özkan, N. Duran, R. (2022). *Türk Süsleme Sanatında Nar*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Sayan, Y. (1997). *Uşak Evleri*. T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Yayınevi, Ankara.
- Sayan, Y. (2009), *Sirrihisar Evleri*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İzmir.
- Sertyüz, N. (2022). *Anadolu Türk Evi'nde Ahşap Üzeri Kalem İş Beşeme* [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Uçar, Zeynep, (2018). *İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi Mezar Taşları* [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Uyar, M. vd. (2005). *Antalya Kültür Envanteri (Akseki-İbradı-Gündoğmuş Gazipaşa)*, Antalya: Antalya Valiliği Yayını.
- Yasa Aktaş, A., Yiğit Kaya B & Yazar, T., (2011), Bolu Müzesinde Bulunan Osmanlı dönemi Mezar Taşları. A.Yaman, A.Aktaş Yasa, E.Öztürk (Edt.). *21.Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 68-107). Bolu.
- Bean, G. E., (1987). *Karia*, İstanbul.
- Ramsay, W. M., (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Mihri Pektaş, Çev.), İstanbul.
- Boysal, Y., (1969). Stratonikeia Nekropol'ünün Tarihi Süreci. *Remzi Oğuz Arık Armağanı* (ss.51-70). Ankara.
- Baldıran, A., (1991). Nekropol Buluntularına Göre Stratonikeia'nın Tarihsel Süreci, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6, ss. 45-55.
- Witteck, P., (1986). *Menteşe Beyliği*, (O. Şevki Gökyay, Çev.), Ankara.
- Kolay, İ. A., (1999). *Batı Anadolu 14.yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara.
- Arık, M.O., (1984). Peçin Kalesi Çalışmaları 1982. V. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. (ss. 307-315). Ankara.
- Söğüt, B., (2019). *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları, Stratonikeia Çalışmaları 5*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Söğüt, B., (2018). Antik Dönemden Yaşam İzleri. B. Söğüt, S. Gencer (Edt.), *Gibye (Yeşilbağcılar) Stratonikeia Çalışmaları 3*. (ss. 17-28). Ankara.
- Pektaş, P., (2022). Beçin Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları. A. Çaycı, A. Yavuzılmaz (Edt.). *25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*. (ss.679-692). Konya.
- Ekinci, O., (1985), *Yaşayan Muğla*, İstanbul.
- Özaltın, F.N., Ölmez, F.N., (2012). *Burdur Bakıbey Konağı Süslemeleri*, Ankara.

EXTENDED SUMMARY

Mesken is a small mountain village in Yatağan district of Muğla Province. The village, which mostly lives by agriculture and animal husbandry, is 22 km. away from the center of Yatağan. The village consists of two parts as old and new settlements. While the first settlement of the village was at the foot of a hill, it was moved to its present location as a result of a severe plague epidemic in the mid-20th century.

The village, which is a rural settlement, shows integrity with its buildings. The mosque, which is unique in its architectural plan, is at the forefront besides the traditional houses and shops. Orta Mahalle Mosque of Mesken village in the old settlement area consists of a single structural space as the late Ottoman mosques. It differs from many buildings in the region with its son cemaat yeri, a space with a covered porch connected to the courtyard in mosques, on the east façade. There is a mihrab niche on the south wall of this section and a niche with muqarnas on the west wall, which we think used to be a window but was later walled up. The entrance to the harim, the main area of sanctuary, of the mosque is provided by a door opening in the northeast corner of its son cemaat yeri. In the harim section, there is a mihrab and minbar in the south and a mahfil designated for women surrounded by wooden poles in the north. The harim is illuminated by a window to the left of the mihrab and an embrasure on the west wall.

The first cemetery of the village is on the south side of the mosque. The graves here are made of funeral stelae. In the new cemetery, there is a framed grave and an inscribed headstone and a decorated footstone belonging to this grave. It is seen that this grave belongs to Meskenli Eyüpoğlu Hacı Muhammed Ağaya.

Four traditional houses in the new settlement area resemble Muğla and Yatağan houses in terms of material, technique and plan. The decorations of these one or two-roomed two-storey houses with outer sofas are mainly concentrated on ceilings and room doors. The abandoned shops in the town square are a row of buildings consisting of a single space. The entrance doors and shutters of the shops are made of wood. The Turkish period buildings in Mesken village have been introduced in detail in terms of their architectural and cultural history and it is aimed to be handed down to the future generations.

Muğla and its surroundings are located at the southwestern end of the Anatolian peninsula. Muğla and its surroundings, located in the southwest of the Anatolian peninsula, were known as the Carian region in ancient times.

Stratonikeia, one of the most important ancient cities of this region, is located in Yatağan. The ancient city of Stratonikeia is a settlement where life continues uninterruptedly and today it is an important place where archaeological excavations and ancient and Turkish period structures are brought to light. It is known that the Turkish domination of Yatağan and its surroundings started with the Menteşeoğlu principality. Starting from the 14th century, the Menteşeoğulları, one of the Turkmen beys, started to give works in Beçin Çine and Turgut (Leyne).

Yatağan, formerly known as Ahiköy, was inhabited by the Turks from the end of the 13th century. Turgut İlyas Bey Mosque (1367), one of the first Turkish period buildings, appears as the work of Menteşeoğlu. Later, the Kanuni Complex consisting of a mosque, inn, bridge and mill in Bozüyük from the 15th century period are the buildings of the Turkish period. These works have been discussed in detail in different previous studies. The Ottoman mosques and other buildings in the vicinity of Yatağan have been analyzed in detail in these studies. The fact that the buildings of Mesken village were not included in these studies was the basis of our study.

Mesken Neighborhood, which is our subject, is connected to Yatağan District and is located on the border of Aydın province. The village, which is on the left side of the road after the 22nd km of Yatağan Kavaklıdere road, has very few households. The village is a small highland settlement and consists of a square and shops and houses lined up around this square. The mosque in our study was built on the slope northwest of the village, known as the upper village. This was the first settlement of the village and was abandoned due to the epidemic disease and the village was moved to today's lower neighborhood. To the south of the mosque, there is a treasury with many standing stones made of slate stones, which we think to be nomad graves. Apart from these, there are shops and traditional houses in the center of today's settlement.

In our research; the mosque, cemetery and gravestone, houses and shops were photographed and detailed descriptions were made.

MİMARİ KORUMADA BELGELEME: BİLECİK-VEZİRHAN KÖPRÜLÜ MEHMET PAŞA CAMİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

DOCUMENTATION IN ARCHITECTURAL CONSERVATION: BİLECİK-VEZİRHAN KÖPRÜLÜ MEHMET PASHA MOSQUE RESTITUTION PROPOSAL

Mehmet Fatih AYDIN
Bağımsız Araştırmacı
fatihmim@gmail.com
ORCID: (0000-0002-4904-6435)

Ebru ULAŞ SARIAYDIN
Eskişehir Teknik Üniversite, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Bilim Dalı
e.ebruulas@gmail.com
ORCID: (0000-0002-9156-4674)

ÖZ

Geliş Tarihi:
21.06.2025

Kabul Tarihi:
21.09.2025

Yayın Tarihi:
28.09.2025

Anahtar Kelimeler
Kültürel Miras,
Koruma,
Belgeleme,
Restitüsyon,
Cami.

Keywords
Cultural heritage,
Conservation,
Documentation,
Restitution,
Mosque.

Tarihi yapıların korunması ve restorasyon planlamasında kapsamlı belgelemeyi konu alan bu çalışma, Bilecik'in Vezirhan beldesinde yer alan Köprülü Mehmet Paşa Cami'ni alan çalışması olarak örneklemede ve restitüsyon önerisi sunmaktadır. Caminin güneydoğusundaki bitişik parselde, Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı bulunmaktadır. Bilecik-İzmit yolu üzerinde yer alan cami Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1655'te yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı caminin beden duvarları tamamen kesme taştan yapılmış olup, duvarlar kirpi saçaklarla sonlanır. Yapı kırma çatı ile örtülüdür. Üst örtüsü, kuzey cephedeki altı sütun ile batı ve doğu cephelerdeki sütunlar tarafından taşınan son cemaat yeri, caminin giriş cephesi ve yan açıklıkları boyunca mekânsal süreklilik oluşturur. Minare de kesme taştan olup, özgün durumuna uygun olarak 1965'te yeniden yapılmıştır. Günümüzde cephelerde ve özellikle minarede kesme taşlarda ciddi yüzey kayıpları görülmektedir. Caminin özgün mihrabı yakın tarihte ahşap malzeme ile kaplandığından detaylarına ulaşılamamaktadır. Ahşap çatıda ve tavan kaplamasında oluşan hasarlar nedeniyle nem problemi yaşayan yapı ile ilgili, tarihi belgelere dayalı bilgi ve değerlendirme eksikleri bulunmaktadır. Bu makale, arşiv belgelerine dayanarak, daha kapsamlı araştırmalar çerçevesinde, Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Cami'ne ilişkin mimari ve tarihî bulguları ve bunlara dayanan restitüsyon önerisini literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

This study, which addresses comprehensive documentation in the conservation and restoration planning of historic buildings, takes the Köprülü Mehmet Pasha Mosque, located in the town of Vezirhan in Bilecik, as a case study and presents a restitution proposal for the monument. On the adjacent parcel to the southeast stands the Köprülü Mehmet Pasha Caravanserai. Situated along the Bilecik-İzmit road, the mosque was commissioned by Köprülü Mehmet Pasha in 1655. The rectangular-plan structure has load-bearing walls entirely built of ashlar masonry, terminating with corbelled eaves, and is covered with a hipped roof. The narthex, whose roof is carried by six columns on the northern façade and additional columns on the western and eastern sides, establishes spatial continuity along the entrance front and side openings of the mosque. The minaret, also constructed of ashlar masonry, was rebuilt in 1965 in accordance with its original form. Today, significant surface losses can be observed on the façades, particularly on the masonry of the minaret. The original mihrab, now concealed by a later wooden cladding, is inaccessible in terms of its authentic details. Structural damage to the wooden roof and ceiling covering has also resulted in persistent moisture problems. Moreover, deficiencies remain in terms of archival data and scholarly evaluations concerning the building. Within this framework, the present article aims to contribute to the literature by introducing architectural and historical findings, supported by archival documents, and by advancing a restitution proposal for the Köprülü Mehmet Pasha Mosque in Vezirhan within a broader scope of research.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724611>

Atıf/Cite as: Aydın, M. F. & Sariaydin, E. U. (2025). Mimari korumada belgeleme: Bilecik-Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Cami restitüsyon önerisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1787-1805.

Giriş

Bilecik'te Osmanlı dönemi yapıları üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bazı araştırmalarda bu yapıya ve yakın çevresine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Örneğin Selma Ünal'ın *Bilecik'teki Osmanlı Dönemi Yapıları* başlıklı yüksek lisans tezinde, il merkezi ve köylerdeki cami, mescit, türbe, hamam, han ve diğer kamusal yapılar katalog halinde incelenmiş; Köprülü Mehmet Paşa Cami de bu bağlamda tanıtılmıştır (Ünal, 2008). Ali Gerengi'nin *Bilecik'te Türk Dönemi Hanları (13–19. Yüzyıllar)* çalışmasında ise Vezirhan yerleşmesindeki Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı ayrıntılı olarak ele alınmış, külliye bütünlüğü içinde cami ile ilişkisine değinilmiştir (Gerengi, 2004). Ayrıca Yusuf Sağır'ın *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakıfıyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları* adlı doktora tezinde, Köprülü Mehmet Paşa'nın vakıf eserleri arasında Vezirhan Cami ve Kervansarayı da belgeler ışığında tanımlanmıştır (Sağır, 2012). Yapı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiş olup, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 27/05/1991 tarih ve 1775 sayılı kararıyla koruma altına alınmıştır. Söz konusu tescil kaydında, yapının mimari tanımı, dönem özellikleri ve korunma gerekçeleri belirtilmiştir. Bu bilgiler, hem literatürdeki sınırlı verilerin tamamlayıcısı olarak hem de çalışmanın önemini ortaya koyan bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Yüzyıllar boyunca geçirdikleri dönüşüm ve müdahaleler sebebiyle düzensiz morfoloji ve geometriye sahip (Intrigila vd., 2024, s.398) kültürel miras yapılarının sürdürülebilir varlığının korunmasında nitelikli restorasyon eylemi öne çıkmaktadır. Restore edilecek tarih yapı için müdahale planlaması rastlantısal ve tüm yapılarda uygulanabilir bir çerçeve sunmamalı, yapıya özgü bir planlama ilerletmelidir. Yapıya özel ve tekil bir planlama gerekliliği sunan Genovese (2005) restorasyon için 3 ana etap önermektedir. İlk etap, (I) ele alınan yapının eleştirel bir kavrayış ve ilgili kaynaklar ile tanınmasını içermektedir. İkinci etapta (II) yapının mevcut durumunun titiz okuması, yapı üzerinde yer alan deformasyonların tespiti, özgün ve değişen malzemelerin dönemsel teşhislerinin gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Üçüncü etap (III), yapının geçmiş ve mevcut veri temininin ardından, koruma sınırlılıkları dâhilinde kapsamlı restorasyon planının hazırlanması aşamasını ifade etmektedir (Genovese, 2005). Bu aşamalar, koruma projelerinde rölöve, restitüsyon ve restorasyon isimleri ile projelendirilmektedir. Rölöve, yapının mevcut durumunu, yapıım tekniğini, kullanılan malzemeleri, taşıyıcı sistem verilerini, mevcut yapısal bozulmaları ve dönemsel müdahaleleri ortaya koymakta; bu bilgileri ölçekli çizim ve raporlarla belgelemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada öneri örneği sunulacak restitüsyon projesi rölöve çalışmalarını temel almakta, yapının ilk tasarım haline ulaşma hedefi ile sözlü yazılı tüm tarihi kaynakların incelenmesini içermektedir. Restitüsyon projesi, incelenen kültürel miras yapısının günümüze kadar geçirdiği müdahaleleri, yok olmuş veya revize olmuş mekân ve malzeme teşhislerini, yapı üzerindeki dönemsel eklerin tespitini sunmaktadır. Hazırlanacak restorasyon projesinin altyapısı, geçmiş ve mevcut verilerin doğruluğu ve niteliği ile doğrudan ilişkilidir. Yüksek doğrulukta ve detaylı ele alınmış belgeleme, kültürel mirasın başarılı bir şekilde korunması ile birlikte miras binalarının etkili bir şekilde güçlendirilmesinde, uygulanacak müdahalelerin doğru planlanmasında da temel faaliyettir (Santini vd., 2023, s.4364).

1994 yılında Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından imzalanan Nara Özgünlük Belgesi, restorasyonu planlanan tarihî yapılarda restitüsyon okumalarının eksik veya hatalı yapılmasının, yapının yaşam süreci boyunca geçirdiği tarihî katmanların bütüncül biçimde anlaşılmasını engelleyebileceğini vurgulamaktadır. Belge, bu riskin önlenmesi için araştırma ve belgeleme sürecinde ayrıntılı analizlerin yapılması, elde edilen verilerin eksiksiz biçimde kaydedilmesi ve raporlanmasının gerekliliğini özellikle belirtmektedir (ICOMOS, 1994; Jokilehto, 2006; Letellier, 2007). Bu çalışmada ayrıca ICOMOS'un Venedik Tüzüğü (1964), Burra Tüzüğü (1979, 2013 rev.) ve Londra Tüzüğü (2010) gibi uluslararası belgelerde tanımlanan restitüsyon ilkeleri de dikkate alınmıştır.¹ Belgelemede gerekli görülen **özenli araştırma ve analiz süreci**, günümüzde de önemini korumakta; güncel belgeleme yöntemlerinde ise veriler sayısallaştırılarak elde edilmekte ve bu sayısal veriler aracılığıyla iki boyutlu çizimler ile üç boyutlu modeller oluşturulmaktadır (Çakıcı ve Kaçdi, 2023, s.70). Kültürel miras

¹ Söz konusu belgeler, restitüsyonun yalnızca sağlam bilimsel veriler, belgeler ve tarihî kanıtlar ışığında yapılmasını; özgünlüğün korunmasını; ve kültürel mirasın tarihî değerine zarar verilmemesini öngörmektedir (Bkz. Venedik Tüzüğü, md. 9, 15; Nara Özgünlük Belgesi; Burra Tüzüğü, md. 1.7, 3, 20; Londra Tüzüğü).

niteliğindeki yapılarda da kullanımı yaygınlaşan bina bilgi modelleri (BIM), bina verilerinin disiplinler arası çalışılabilirliğine kolaylık sunmaktadır (Khalil & Stravoravdis, 2022, s.3226).

Yukarıda belirtilen gereklilikler doğrultusunda, restitüsyon önerisi sunulacak mevcut çalışmada, tarihî bir bina olan Köprülü Mehmet Paşa Cami ele alınmaktadır. Köprülü Mehmet Paşa Cami, Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı ile birlikte Vezirhan beldesinde bulunan iki önemli anıtsal yapıdır. Bu makale, alanın değerlendirilmesine yönelik koruma faaliyetlerini kolaylaştırmak için binanın mevcut durumunu geçmiş dönem verileri ile belgelemeyi ve kaydetmeyi amaçlamakta, restitüsyon proje önerisi sunmaktadır.

Çalışma örnekleminde ele alınan Köprülü Mehmet Paşa Cami, Bilecik'in Vezirhan beldesinde, 377 ada, 1 parselde yer almaktadır. Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1655 yılında yaptırılan cami Bilecik-İzmit yolu üzerinde bulunmaktadır. Mevcut durumda cephe ve cami minaresindeki yüzey kayıpları, geçirdiği müdahaleler sonrası okunamayan özgün doku kurgusu, çatı ve tavan kaplamalarındaki hasarlar nedeniyle nem problemleri bulunan caminin belgelemesi bu bölümde iki adımda sunulmaktadır. İlk bölüm Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin tarihsel gelişimini ele almakta, ikinci bölüm ise yapının mevcut durumunun mimari özelliklerini, malzeme ve bozulma analizlerini içeren fiziksel verileri ortaya koymaktadır.

Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin Tarihçesi

Günümüzde bir ilçe merkezi olan Vezirhan, Osmanlı Dönemi'nde Hüdavendigar vilayetine bağlı Ertuğrul (Bilecik) sancağı sınırları içinde yer alan Lefke (Osmaneli) beldesine bağlı bir köydür (Sezen, 2017, s.301). Mülkname kayıtları ve Köprülü Mehmet Paşa'nın 1661 tarihli, dönemin kadı sicilinde kayıt altına alınmış vakfiyesinden, yerleşimin o dönemde "Vezirhan" adıyla anılmadığı; köyün, Vezir-i Azam Köprülü Mehmet Paşa'ya Sultan IV. Mehmet tarafından tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Aynı kayıtlara göre köyün adı "Karaoğlanbeli" dir. Yerleşimin ortasından geçen dere de "Karasu" değil "Karaoğlan Deresi" olarak adlandırılmaktadır. Daha sonra caminin hemen güneydoğusunda yine Vezir-i Azam Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılan han dolayısıyla köyün "Vezirhan" olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde Vezirhan Osmaneli (Lefke) – Bilecik arasında Karasu vadisi içinde Şam-İstanbul yolu üzerinde posta ve ticaret kervanlarının konaklama ihtiyacının karşılandığı bir yerdir. Kervanların yiyecek-içecek gibi ihtiyaçlarının karşılanması, dinlenmeleri, temizlik ve ibadetleri ile diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için Vezir-i Azam Köprülü Mehmet Paşa tarafından bir kervansaray yaptırılmıştır. Aynı şekilde, çalışma konusu olan cami, su kuyusu, hamam ve kemerli köprüden oluşan külliye inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde yerleşik Rumlar ve Müslümanlar bir arada yaşamışlardır. Yerel idare kayıtlarına göre, yerleşimde Rumlara ait kiliseler ve bir mezarlık bulunmaktadır (Vezirhan Belediyesi, t.y.). Bu veriler, bölgede Köprülü Mehmet Paşa döneminden önce de bir yerleşim çekirdeği bulunduğunu göstermektedir. Ancak mevcut belgeler ve mimari izler, Vezirhan'ın özellikle 17. yüzyıl ortalarında Köprülü Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilen anıtsal yapılar sayesinde bir durak ve dinlenme noktası olarak önem kazandığını ortaya koymaktadır. Günümüzde beldede bulunan önemli tarihî yapıların tamamı, Köprülü Mehmet Paşa'nın vakıf eserleri arasındadır. Küçük yaşta devşirilerek İstanbul'a getirilen, aslen Arnavutluk'un Berat sancağı sınırları içindeki Rudnik köyünden olan Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devrine damgasını vurmuş değerli devlet adamlarından biridir. Görevden alındığı dönemlerde Amasya'ya bağlı Köprü kasabasına giderek boş zamanlarını bu beldede geçirdiği için kendisinden "Köprülü" olarak söz edilmiştir. Osmanlı tarihinde "Köprülüler" olarak bilinen vezirler ailesinin kurucusudur. İstanbul'a genç yaşta gitmiş olmasına rağmen sarayda görevlendirilmiştir. 1628'de Veziriazam Hüsrev Paşa'nın alt kademesinde bulunmuş ve onun hazinedarlığını yapmıştır. Onun maiyetinde kaldığı süre içinde onun çok yardımını görmüştür. Daha sonra kendisine tâbi olduğu Mimar Kasım Ağa'nın çabaları sonucunda sadrazamlık makamına kadar yükseltilmiştir (Duman, 2006, s.16).

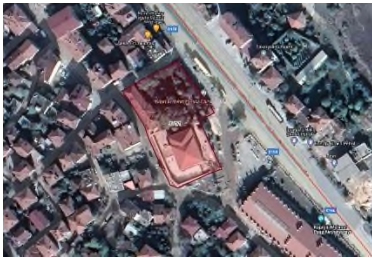
Yusuf Sağır'a göre Köprülü, 1660/1070 tarihli vakfiyedeki ifadeye göre Vezirhan'da (Karaoğlanbeli), bir han, bir mektep ve bir cami yaptırmıştır. 1661/1071 tarihli vakfiyeye göre ise yukarıda sayılan eserlere ek olarak yirmi dükkân, iki çeşme, bir ekmek fırını ve bir değirmen daha inşa ettirmiştir. Bu da, daha sonraki eserlerin ilk vakfiyenin düzenlendiği 30 Mart 1660/18 Receb 1070 tarihinden sonra, ikinci vakfiyenin /28 Temmuz-6 Ağustos 1661/ Evâil-i Zilhicce 1071'de tanzim edilmesinden önce yapıldığının kanıtıdır (Sağır, 2006, s.155). Adı geçen yapılar grubunun Menzil Külliyesi adı ile anıldığı bilgisi ise Ahmet Vefa Çobanoğlu tarafından verilmektedir. Çobanoğlu; Bilecik yakınlarında 17. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olan Menzil Külliyesi'nin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1070'te (1660) yaptırıldığını, hamam, han ve cami yapılarından

oluşmakta olduğunu ifade etmektedir. Bu yapılardan hamam günümüzde mevcut değildir. Külliye'nin yapımından sonra bölge Vezirhan ismiyle tanınmıştır (Çobanoğlu, 2013, s.94). Her iki kaynakta da yapının 1660 yılında inşa edildiğinden söz edilmektedir. Bu durumda caminin Osmanlı Klasik Dönemi mimari eserlerinden olduğu söylenebilir.

Yapının Mevcut Durumunun Mimari Özellikleri

Yapı, güney, doğu ve batı yönlerde parsel sınırına bitişik yollarla çevrilidir (Fotoğraf 1a). Kuzey yönde ise, cami ile doğrudan ilişkili olan ve şadırvan, Kur'an kursu, tuvaletler ile yeşil alanların yer aldığı ana avlu bulunmaktadır (Fotoğraf 1b). Bu avlu, moloz taş örgülü ve traverten harpuşa ile sonlanan bahçe duvarları ile çevrilidir (Fotoğraf 1d). Parsel sınırı içinde iki açık alan bulunmakta olup, caminin yer aldığı avluya kuzey yönünde yer alan, günümüzde ferforje malzemeden yapılmış çift kanatlı giriş kapısından ulaşılmaktadır (Fotoğraf 1e). Kuzeydeki diğer açık alan ise külliye bileşenlerini tamamlayan işlevsel düzenlemeleri barındırır. Her iki alanda da yakın tarihlerde çevre düzenlemesi yapılmıştır. Yapının son cemaat yeri beş birimlidir (Fotoğraf 1c).

Plan kurgusu büyük ölçüde korunmuş olan yapının kuzeyinde, beş bölümlü ve etrafı açık son cemaat yeri yer almaktadır (Fotoğraf 1c). Bezemesiz, düz yüzeyli taş sütunlar üzerine oturan sivri kemerler renkli taşlarla inşa edilmiştir. Son cemaat mahalli ile harim ve alt mahfil düz ahşap tavanla örtülmüş; ince ahşap çıtalarla karelere bölünmüş tavanın zemini bordo, çıtalar ve kenar kısımlar ise yeşil renge boyanmıştır. Bu tavanın, ilk inşa dönemine ait olmayıp sonraki bir evrede yenilenmiş olduğu anlaşılmaktadır; ancak özgün düzenin de benzer bir formda olabileceği değerlendirilmektedir. Harime giriş, son cemaat yerinin güney yönünden sağlanır. Minare, harimin kuzeybatı köşesinde, harim ile son cemaat yerinin birleştiği düşey hat üzerinde konumlanmıştır (Görsel 1a). Yapının taban alanı yaklaşık 427 m², çatı mahya yüksekliği ise yaklaşık 6,35 m'dir. Harimin kuzey cephesine bitişik kadınlar mahfili bulunmaktadır (Görsel 1b; Fotoğraf 2c).

a) Yapının Konumu (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Batı ve Güney cepheleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır, 2023)

c) Doğu ve Kuzey Cepheleri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

d) Yapının Dış Avlusu ve Doğu Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

e) Avlu Girişi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

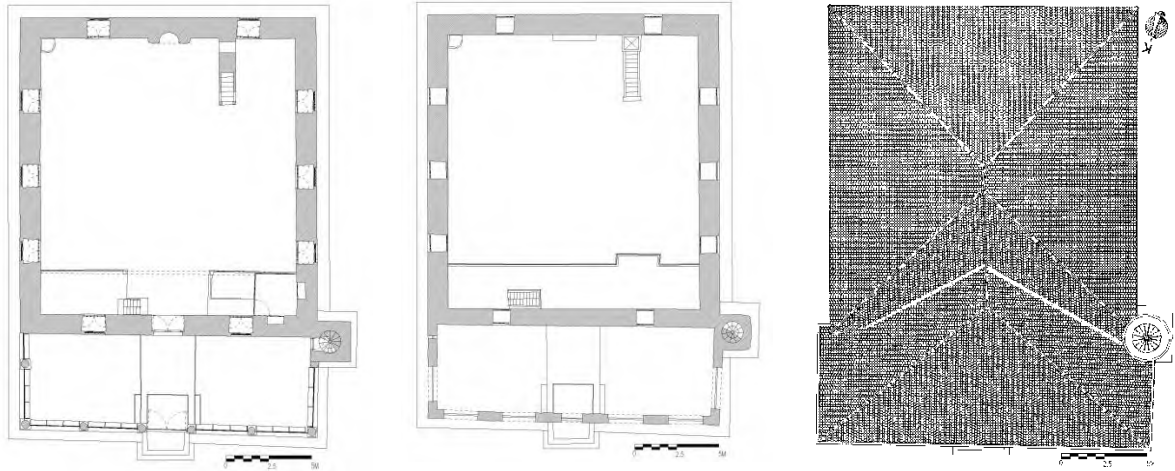
f) Batı ve Güney Cepheleri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 1. Köprülü Mehmet Paşa Camii Konumu ile Cepheleri

Harim ve son cemaat yeri, kırma çatı ile örtülü olup (Görsel 1c), kuzeyde taş sütunlar üzerine oturan kemerlerle sınırlanmıştır (Fotoğraf 2a). Kemerlerin üzengi seviyesinde ahşap gergiler yer alır. Mihrap eksenine doğrultusunda,

harime girişin bulunduğu orta bölüm ile doğu ve batı yönlerindeki bölümler farklı kotlardadır; orta bölüm +1.92 kotunda, doğu ve batı yönlerindeki bölümler ise +2.25 ve +2.22 kotlarındadır. Orta bölüme dört adet taş basamakla ulaşılırken, diğer bölümlere ahşap basamaklarla çıkılır. Son cemaat yerinin zemininde, mevcut durumda ahşap kaplama bulunmaktadır; giriş kısmında traverten kaplama mevcuttur. Bu traverten kaplama, zemine sap uygulanmasının ardından eklenmiş olup, özgün zemin kaplaması günümüze ulaşmamıştır (Görsel 2–Fotoğraf 2b–Fotoğraf 3a–3b–3c).

Taş sütunlar arasındaki açıklıklar demir korkulukla kapatılmıştır. Korkulukların detayları ve sütunlara zemin bağlantı biçimi, bunların özgün olmayıp daha sonraki bir dönemde eklendiğini göstermektedir. Kemerleri taşıyan taş sütunlarda yüzey kayıpları ile başlıklarda ve profillerde parça eksiklikleri gözlenmektedir (Fotoğraf 2b). Son cemaat yeri zemin kotu, avlu kotundan yaklaşık 60 cm yüksektir. Giriş açıklığında, mevcut durumda ferforje malzemeden çift kanatlı bir kapı bulunmaktadır.

a) Rölöve, Harim Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

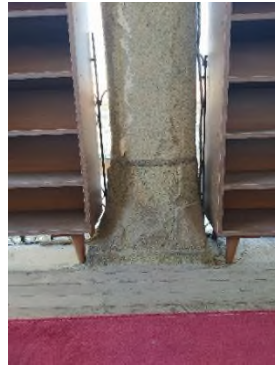
b) Rölöve, Mahfil Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Rölöve, Çatı Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 1. Köprülü Mehmet Paşa Cami Planları

a) Son Cemaat Yeri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Son Cemaat Yeri Sütunlarında Yüzey Kayıpları (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

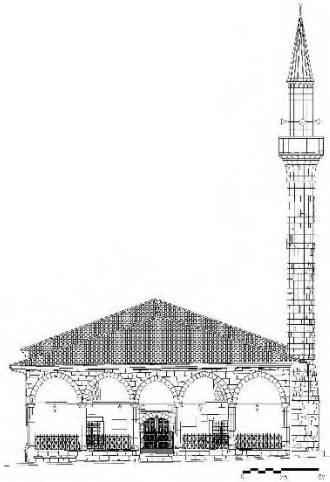
c) Kadınlar Mahfili (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 2. Köprülü Mehmet Paşa Cami Son Cemaat Yeri ve Kadınlar Mahfili Görselleri

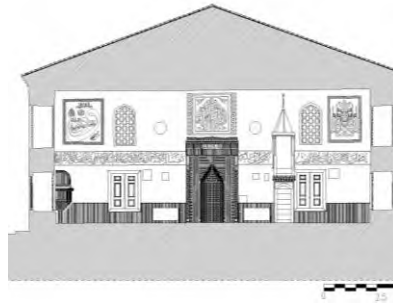
Yapının taşıyıcı duvarları yaklaşık 120 cm kalınlığındadır. Duvar malzemesi kesme taş malzemeden yığma kargirdir. Ahşap tavan ile örtülü harimin taban alanı 214 m²'dir. Harime giriş, son cemaat yeri orta bölümünde yer alan, basık kemerli ve taş malzemeden yapılmış kapı açıklığı üzerinden çift kanatlı ahşap doğrama ile

sağlanmaktadır (Fotoğraf 4f). Kapı açıklığı, kuzey yönde dışa taşkın taş söve ile çevrelenmiştir. Aynı zamanda kuzey yönde son cemaat yerine bakan; alt kotta yer alan, düz atkı (lentolu), taş söveli, dikdörtgen formlu iki adet pencere açıklığında ahşap doğrama ve lokma demir parmaklık bulunmaktadır. Üst kotta yer alan iki adet pencere açıklığı ise sivri kemerli olup, alçı dışlıkla çerçevelenmiştir. Üst kotta yer alan iki adet pencere açıklığı sivri kemerli olup, alçı dışlıkla çerçevelenmiştir. Harimin giriş kısmında kapı açıklığının iki yanında müezzin mahfilleri yer almaktadır. Bu mahfiller ahşap korkuluk ile çevrelenmiştir (Görsel 2c). Batı yönde yer alan mahfil alüminyum doğrama ile bölünerek müezzin için ayrı bir oda oluşturulmuştur. Alt mahfillerin üzerinde ahşap dikmelerle taşıtılan döşeme ile kadınlar mahfili oluşturulmuştur. Bu bölüme, doğu yöndeki tek kollu ahşap merdiven ile çıkılmaktadır. Kadınlar mahfili üst kotta ahşap korkuluk ve üzerindeki ahşap kafeslerle çevrelenerek ana mekândan ayrılmıştır (Fotoğraf 4f). Harimde alt seviye pencereler iç kısımda dikdörtgen formludur (Fotoğraf 4d). Revzenler ise üstte kemerle sonlanır. (Görsel 2b-Fotoğraf 3).

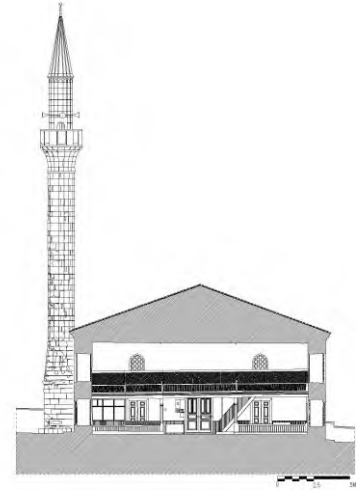
Zemin döşemesi ahşap, duvarlar ise sıvalıdır. Harimin kuzeyinde yer alan doğu ve batı yönlerdeki iki adet mahfilin döşemesi de ahşaptır. Duvarların sıvalı yüzeyleri üzerinde yer yer kalem işi bezemeler ve metal panolar mevcuttur. Mihrabın mevcut ahşap kaplaması ve ahşap kürsü yapıya sonradan eklenmiştir (Fotoğraf 4c). 2.46x 3.91 m. ölçülerinde dikdörtgen plandaki mihrap, lamba-zıvanalı (geçmeli) ahşap kaplamayla yapılmıştır. Mihrap; alınlık, çerçeve ve niş bölümlerinden oluşur. Kuzey-güney doğrultusunda, iki çerçeveyi, burmalı ahşap sütun ve başlığı sınırlar. Çerçeve üzerindeki alınlık 0.72x2.46 m ölçülerindedir. Alınlık üzerine 0.93x0.25 m ölçülerinde ahşap çerçeve yerleştirilirken, çerçevenin iki yanında birbirine eşit mesafede üçer ahşap sütun yer alır. Ahşap çerçeve üzerinde sülüs hatla yazılmış ayet bulunmaktadır. 65 cm derinliğindeki kavsara nişinin iç yüzeyi, sekiz sıra ahşap çıta ile kaplanarak mukarnas izlenimi verilmiştir. Mihrap bu özellikleriyle özgünlüğünü tamamen kaybetmiştir.

a) Rölöve, Kuzey Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

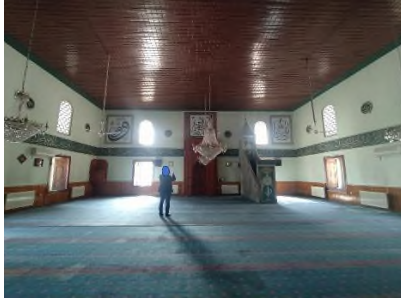

b) Rölöve, Güney Yönüne Bakan Kısa Yönde Kesit (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Rölöve, Kuzey Yönüne Bakan Kısa Yönde Kesit (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

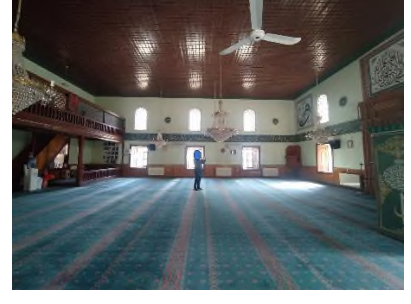
Görsel 2. Doğu Cephesi, Kesitler ve Harimden Fotoğraflar

a) Harimden Güney Yönüne Bakış (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Harimden Doğu Yönüne Bakış (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Harimden Batı Yönüne Bakış (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 3. Doğu Cephesi, Kesitler ve Harimden Fotoğraflar

Minber; 5.51 m yükseklikte, 0.96 m genişlikte ve 3.65 m uzunluktadır. Altı basamaklı merdivenden oluşan minber taş malzemeden imal edilmiştir. Minberin, mihraba uzaklığı 1.70 m'dir. Minber girişi basık kemerle düzenlenmiştir. Basık kemer üzeri; 0.23 m kalınlığında giriş tacı yer alır. Giriş tacı, dokuz sıra yarım mukarnas ve onun da üzerinde basitleştirilmiş rumi sıralarından meydana gelir. Kırmızı zemin üzerine sarı renkte, alçak rölyef tekniğiyle yapılan rumilerin altındaki yarım mukarnaslar, yeşil renkleriyle dikkat çekicidir. Aynalık bölümü tamamen sade bırakılırken, korkuluklar üzerinde silmelerle çerçevelenen yüzeyde rozetler görülür. Sağ ve sol korkuluk üzerinde, birbirlerine eşit mesafedeki rozetler içerisine, alçak kabartma tekniğiyle oluşturulmuş stilize çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Motiflerde; bordo, yeşil, sarı, siyah ve kahverengi renkler kullanılmıştır. Basık kemerli geçit bölümünün üzerinde dört adet taş sütuna oturan üst bölüm, köşeli kasnak üzerinde konik biçimli külahla yükselerek alemle son bulur.

Olabildiğince sade tutulan bu minberdeki stilize motifler, geç dönem özellikleri göstermektedir. Minberin genel yapısı, üzerindeki stilize motifler XVII. yüzyıl için basit özelliklerde olduğundan, yapıya daha sonraki dönemlerde eklenmiş olabileceği değerlendirilmiştir (Fotoğraf 4b-4e).

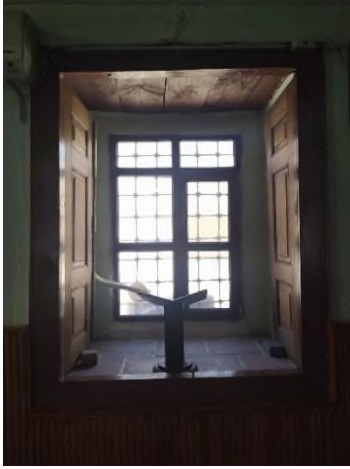
a) Kadınlar Mahfil (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Taş Mihrap (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Muhdes Ahşap Kaplı Minber (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

d) Alt Seviye Pencere İç Kısımından (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

e) Mihrap Üzerinde Rozet (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

f) Ana Giriş Kapısı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

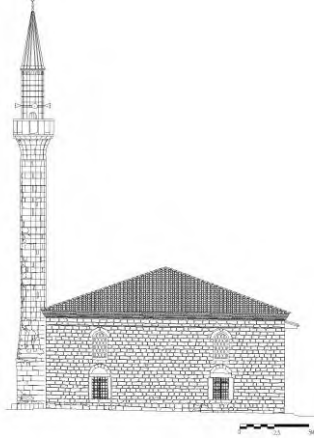
Fotoğraf 4. Kadınlar Mahfili, Alt Seviye Pencere İçten Görünümü, Mihrap ve Ana Giriş Kapısı

Yapının cepheleri genel olarak taş malzeme ile inşa edilmiş, sıvasız bırakılmış ve beden duvarları kirpi saçak ile sonlandırılmıştır. Alt kotta yer alan pencereler dikdörtgen formu, taş söveli ve düz atkı kemerlidir; üst kotta ise sivri kemerli pencereler yer alır. Pencere açıklıkları üzerinde ahşap doğrama ve lokma demir parmaklık bulunur. Tüm cephelerde pencere yerleşimi iki yatay hat üzerinde düzenlenmiş olup, cephe oranları ve malzeme kullanımı bakımından süreklilik gösterir. Doğu cephesinde alt kotta üç, üst kotta üç olmak üzere toplam altı pencere bulunur (Görsel 3b-Fotoğraf 5b). Bu cephedeki kemer açıklıkları diğer cephelere göre daha yüksektir. Güney cephesinde pencere sayısı ve kot düzeni doğu cephesi ile benzerdir (Görsel 3a-Fotoğraf 5a).

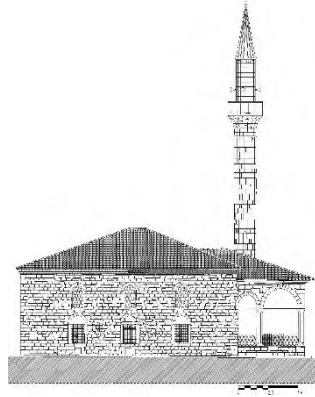
Batı cephesinde ise pencere açıklıkları aynı hizadadır ancak üst kotta kemer boyutları daha küçüktür (Görsel 3c-Fotoğraf 5c). Kuzey cephesi, caminin son cemaat yeri ve avluya açılması nedeniyle farklı bir düzenlemeye sahiptir; burada açıklıklar daha çok giriş işlevine hizmet edecek şekilde konumlandırılmıştır. Bu düzenleme, cepheler arası uyumu korurken işlevsel gerekliliklere bağlı farklılıkların da net biçimde izlenmesini sağlar.

Doğu-batı yönlerdeki beden duvarları üzerinde; alt kotta üçer adet dikdörtgen formu, ahşap söveli pencere açıklığı üzerinde içte ahşap kepenk, dışta ise PVC doğrama yer almaktadır. Pencere parapetleri kare zemin tuğlası, üst alınları ise ahşap kaplamadır. Üst kotlarda ise üçer adet sivri kemerli alçı içlik bulunmaktadır. Güney yöndeki beden duvarı üzerinde ise alt kotta ikişer adet dikdörtgen formu, ahşap söveli pencere açıklığı üzerinde içte ahşap kepenk, dışta ise PVC doğrama yer almaktadır. Pencere parapetleri kare zemin tuğlası, üst alınları ise ahşap kaplamadır. Üst kotlarda ise yine üçer adet sivri kemerli alçı içlik bulunmaktadır.

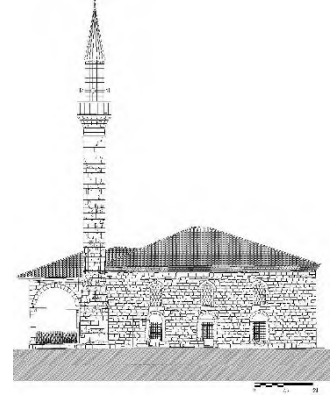
Cami genelinde yapılan gözlemler sonucunda, geçmiş dönem içerisinde yapının karşılaştığı deprem yükleri veya benzer doğa koşulları nedeniyle kâgır taşıyıcı duvarlarda küçük kılcal çatlaklar dışında, yapısal sorunların (çatlaklar, eksen dışı ve düşey yer değiştirmeler) bulunmadığı görülmektedir. Ancak, yapıda taş yüzeylerde nemden kaynaklı bozulma ve kararmalar, sıva-harç yüzeylerinde dökülmeler tespit edilmiştir. Ahşap mimari elemanlarda niteliksiz boya ekleri görülmektedir. Son cemaat yeri taş sütunlarında yüzey kayıpları göze çarpmaktadır. Aynı zamanda son cemaat yeri zemin kaplaması çimento bazlı harç katmanı ile kapatılmıştır. Cephede doğu yönünde yoğun oranda olmak üzere taşlarda yüzey kayıpları tespit edilmiştir. Yine doğu yönde minareye ait kesme taşlarda yoğun oranda yüzey kaybı oluşmuştur. Kurşun malzemede de yer yer sülfat patına etkisi görülmektedir. Yapı genel anlamda özgün plan şemasını korumaktadır. Yalnızca günümüz kullanımında bazı değişiklik ve eklemeler yapılarak özgün mimarisinden bir miktar uzaklaşmıştır. Özellikle son cemaat yeri revak sistemi demir korkuluklarla kapatılmış, cephe özgün görünümünden uzaklaştırılmıştır. Aynı zamanda özgün ahşap pencereler sökülmüş yerine niteliksiz PVC doğramalar yerleştirilmiştir.

a) Rölöve, Güney Görünüşü (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Rölöve, Doğu Görünüşü (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Rölöve, Batı Görünüşü (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 3. Yapının Rölöve Cephe Çizimleri

a) Güney Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Doğu Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

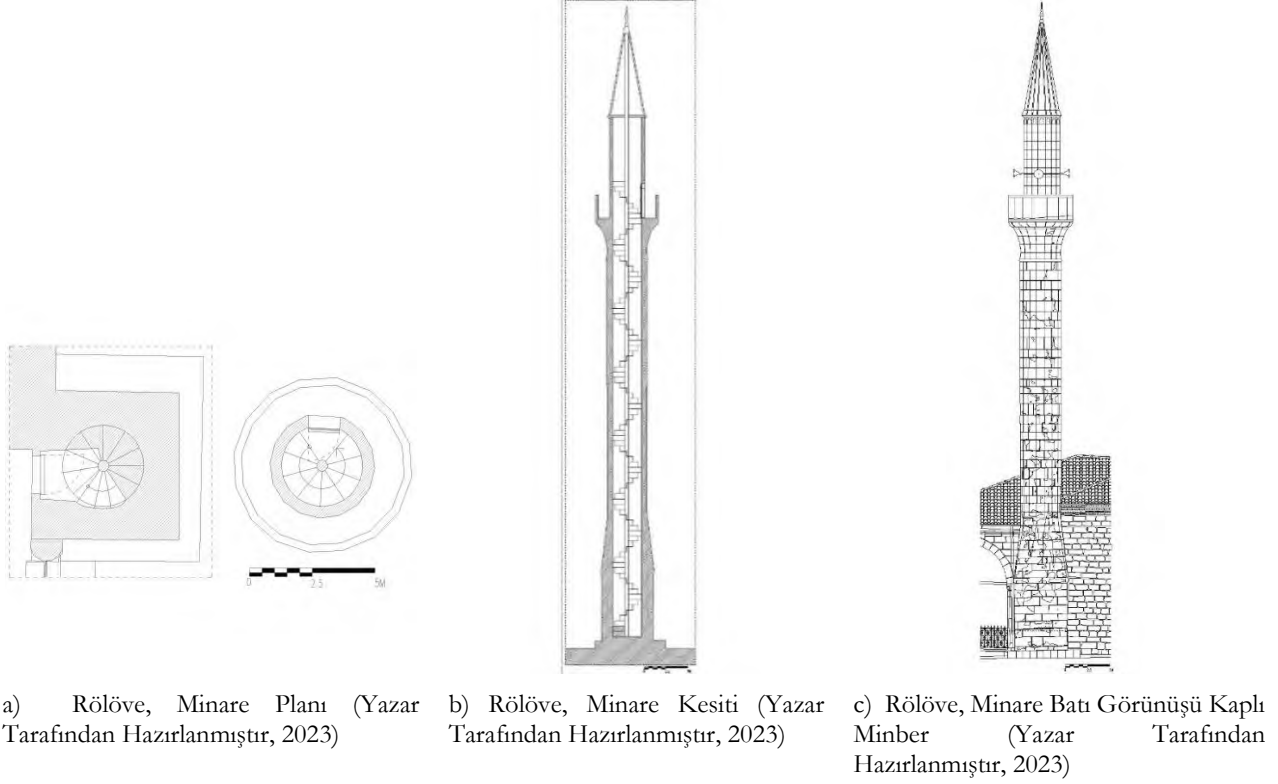

c) Batı Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 5. Yapının Cephe Fotoğrafları

Yapının minaresi, kuzeybatı yönde, ölçüleri 197x235 cm olan kare planlı kesme taş kaide üzerinde yükselmektedir. Minare gövdesi, 16 cepheli çokgen formda olup tek şerefelidir. (Görsel 4a-Fotoğraf 6b). Yapının minaresi, kuzeybatı yönde, 197x235 cm ölçülerindeki kare planlı kesme taş kaide üzerinde yükselmektedir. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minare (Görsel 4a-Fotoğraf 6b), kesme taştan inşa edilmiş pabuç ve gövdenin, +19.83 kotunda yer alan şerefe altı bilezik ile sonlanmasıyla tamamlanmaktadır. Minare gövdesi üzerinde dört adet mazgal pencere yer almaktadır (Görsel 4c). Şerefe altı süslemesi taş, +22.73 kotundaki şerefe korkuluğu da taş malzemeyle yapılmış olup külâh kurşunla kaplanmıştır. 25 cm rıht yüksekliğine sahip 79 taş

basamaktan oluşan merdiven sistemi, basamakların üst üste bindirilmesiyle oluşturulan merkezi çekirdek etrafında yükselerek şerefeye ulaşır. (Görsel 4b-Fotoğraf 6a). Minareye, son cemaat yerinin kuzeybatı yönünde yer alan, basık formlu taş lento ile örtülü açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Kapı açıklığı üzerinde ahşap doğrama yer almaktadır (Fotoğraf 6c). Aynı zamanda şerefeye ulaşım sağlanan taş kemerli kapı açıklığı üzerinde de ahşap doğrama bulunmaktadır.

Görsel 4. Köprülü Mehmet Paşa Camii Minaresi

Fotoğraf 6. Köprülü Mehmet Paşa Camii Minaresi

Restitüsyon Problemleri ve Tartışma

Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin restitüsyonu sürecinde karşılaşılan başlıca sorunlar, yapının özgün durumuna ilişkin belgelerin sınırlı olması ve mevcut mimari izlerdeki belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Öncelikle, plan şemasında kuzey cephenin batı köşesinde doğuya oranla belirgin bir genişleme gözlenmektedir. Bu durum, son cemaat mahallinde daha da belirginleşmekte ve söz konusu düzensizliğin minarenin inşasından sonra mı oluştuğu yoksa yapının özgün tasarımının bir sonucu mu olduğu tartışma konusu olmaktadır. Benzer planlı ve yakın tarihli bölge camilerinin incelenmesi, bu konuda karşılaştırmalı veri sağlamaktadır.

Bunun yanında, mihrap elemanı özgün durumuna dair yeterli fiziksel ve görsel veri bulunmamakta; mevcut durum, çeşitli dönemlerde yapılmış kaplama ve onarımlarla değişmiştir. Bu nedenle restitüsyonda yalnızca ana hatları verilmiş, detaylandırma yapılmamış ve özgün hâlin ancak ileride yapılabilecek restorasyon çalışmalarında ortaya çıkarılabileceği kabul edilmiştir.

Son cemaat yeri korkuluklarının özgün tasarımda bulunup bulunmadığı da netlik kazanmamıştır. Eski fotoğraflar ve yakın çevredeki benzer örnekler, bu elemanın özgün olmayabileceğini göstermektedir. Minarenin batı beden duvarı üzerinde konumlanması ise tipolojik açıdan nadir görülen bir yerleşimdir ve yapının dönemsel özellikleriyle uyumu ayrıca değerlendirilmiştir.

Doğu ve batı cephelerden bakıldığında, yapının tam ortasının güney cephesine meyilli bölümün mahya başlangıcına denk geldiği, buradan kuzey yönüne doğru yaklaşık bir metreyi aşan düz bir mahya uzatıldığı, akabinde kuzey cephenin güney cephesine kıyasla daha dik bir eğim kazandığı görülmektedir. Bu durum, yapının çatı örtüsünde simetriyi bozan sıra dışı bir çözüm oluşturmaktadır. Mevcut veriler ışığında bu farklılığın kaynağı için üç olasılık öne çıkmaktadır: (1) Yapım sırasında, iklimsel koşullar veya kar yükü gibi nedenlerle kuzey eğiminin bilinçli olarak daha dik tasarlanmış olması; (2) sonraki onarım veya yenileme süreçlerinde malzeme ve ustalık farklılıkları nedeniyle eğimin değişmiş olması; (3) kuzeybatı köşedeki minarenin inşası sırasında çatıda kısmi düzenleme yapılması. Bölgedeki benzer örneklerde, mahya sürekliliğinin korunması yaygın olduğundan, mevcut durum tipolojik olarak istisnai nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, özellikle harim bölümünün kuzey kanadının özgünlüğü tartışmaya açıktır. Çatının bu bölümünde, ahşap mahya direkleri ve makas sistemlerinin formu ve işçilik detaylarının değerlendirilmesi, özgün tasarım ile olası müdahaleler arasındaki farkları ortaya koyabilir. Ancak mevcut durumda yapı üzerinde fiziksel müdahale yetkisi bulunmadığından, bu inceleme yalnızca restorasyon uygulaması sırasında gerçekleştirilebilir. Restorasyon sürecinde elde edilecek veriler, harim kuzey kanadının ve genel çatı formunun özgünlüğüne ilişkin değerlendirmeleri somut verilerle destekleyerek yeniden ele alma imkânı sağlayacaktır.

Tüm bu problemlerin çözümü için arşiv belgeleri, eski fotoğraf ve planlar, benzer tipte Osmanlı camileri ile karşılaştırmalı analizler kullanılmış; mimari gelenek, malzeme ve yapım teknikleri de göz önünde bulundurularak restitüsyon önerisi geliştirilmiştir. Bu süreçte, yorumlayıcı restitüsyon yaklaşımı benimsenmiş, belirsiz alanlar için koruma ilkelerine uygun temkinli çözümler tercih edilmiştir.

Köprülü Mehmet Paşa Cami Restitüsyon Önerisinin Dayandığı Bulgular

Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Cami, ilk inşa tarihinden günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisinde özgün durumunu büyük oranda korumayı başarmıştır (Fotoğraf 7a-7b-7c). Köprülü Mehmet Paşa tarafından H.1066/M.1655 yaptırılan caminin mimarı bilinmemektedir. Sağır'a göre caminin 1737'den önce yandığı ve yangın sonrasında Bursa'dan kereste getirildiği bilinmekteyse de bu yangının büyüklüğü ve yapıya ne kadar hasar verdiğinden söz edilmemiştir (Sağır, 2012, s.157).

Köprülü Mehmet Paşa Cami hakkında; yapıda var olan izler, eski fotoğraflar, çeşitli yayınlardan elde edilen veriler ve mimari gereklilik ışığında analizler yapılmış ve bu analizler sonucunda caminin restitüsyonu tek dönem olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, harim ve son cemaat mahallinden oluşan caminin minaresi, batı beden duvarına bitişik şekilde inşa edilmiştir. Özgün formunu koruyan son cemaat mahalinin restitüsyona uygun olduğu değerlendirilmiştir (Erken, 1977, s.74) (Görsel 5a). Minare ise, 1965 yılında gerçekleştirilen onarım kapsamında yeniden inşa edilmiştir. Bu müdahalenin özgün yapıya sadakati, mevcut arşiv belgeleri, eski fotoğraflar ve günümüzde aynı açılardan çekilen görüntüler üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Fotoğraf 1b'de görülen mevcut minare ile Fotoğraf 7c'deki özgün minare arasında, özellikle gövde oranı, şerefe konumu ve külah formunda belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Özgün minarede gövde daha ince ve şerefe daha yüksek bir

kotta konumlanmışken, güncel minarede gövde kalınlaşmış, şerefe ise nispeten daha aşağıya alınmıştır. Ayrıca, külahın eğim oranı ve kaplama malzemesi de değişmiş, bu da minarenin yalnızca kısmi onarım değil, üst bölümünün tamamen yeniden inşa edildiğini düşündürmektedir. Bu tespitler, yapının silüetinde ve oranlarında 1965 müdahalesinin kalıcı izler bıraktığını ortaya koymaktadır. Ancak mevcut belgeler ve fotoğraflar, özgün minarenin ayrıntılı restitüsyonunu gerçekleştirmek için yeterli ölçüsel ve yapısal veriyi sağlamamaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında minareye ilişkin restitüsyon, yalnızca ana oran ve konum üzerinden değerlendirilmiş; ayrıntı çizimi ise ek saha araştırmaları ve daha kapsamlı belgeleme çalışmaları ile desteklenecek gelecekteki projelere bırakılmıştır. Yapı plan şeması bakımından irdelendiğinde, restitüsyonunda vaaz kürsüsünün bulunmadığı, aynı şekilde son cemaat yeri korkuluklarının da olmaması gerektiği sonucuna varılmıştır (Görsel 5b-5c). Osmanlı Arşivleri ve Şer'îyye Sicilleri'nde gerçekleştirilen taramalarda ise bu yapının onarımlarına veya plan şemasında değişiklik yapılmasına ilişkin herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu durum, restitüsyon kararlarının doğrudan mevcut fiziksel izler, fotoğraf belgeleri ve yayınlanmış bilimsel kaynaklar üzerinden geliştirilmesini gerektirmiştir.

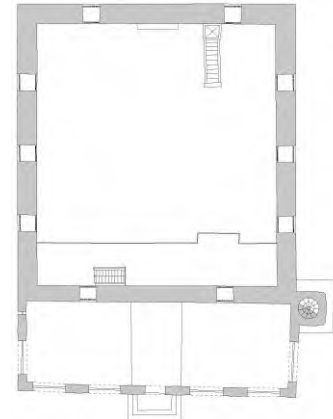
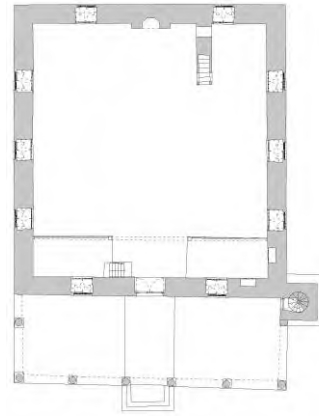
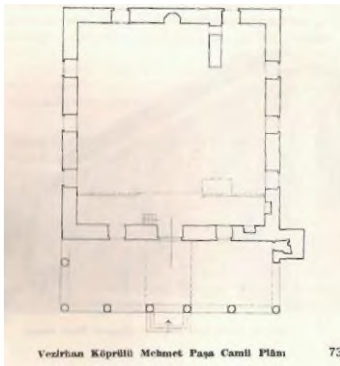

a) Güney ve Doğu Cepheleri (Salt Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi)

b) Yapının Güney ve Doğu Cepheleri (Salt Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi)

c) Batı ve Güney cepheleri (Salt Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi)

Fotoğraf 7. Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin Arşiv Belgelerinde Bulunan Plan ve Cephe Fotoğrafları ile Restitüsyon Planları

a) Yapının Planı (Erken, 1977, s.73).

b) Restitüsyon Harım Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Restitüsyon Mahfil Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 5. Köprülü Mehmet Paşa Camiinin Arşiv Belgelerinde Bulunan Plan ve Cephe Fotoğrafları ile Restitüsyon Planları

Aynı şekilde restitüsyonda, cephelerde yer alan pencere açıklıkları, yapının kendisinden elde edilen verilerle özgün ahşap kepenkler referans alınarak çift kanatlı, üç kayıtlı ahşap olarak önerilmiştir. Mahfil konusundaki değerlendirme, yalnızca yapının bulunduğu yakın çevrede, yakın tarihlerde inşa edilmiş ve benzer plan şemasına sahip camiler üzerinden yapılmıştır. Bu kapsamda, bölgedeki 17. yüzyıl Osmanlı camilerinde kadınlar mahfilinin konum ve biçim özellikleri incelenmiş, elde edilen veriler Köprülü Mehmet Paşa Camii'nin mevcut durumu ile karşılaştırılmıştır. Yapıda hâlihazırda var olan mahfilin, plan şeması ve kullanım biçimi bakımından dönemin tipolojik örüntüsü ile uyumlu olduğu, bu nedenle restitüsyon önerisinde korunması gerektiği sonucuna varılmıştır. Tüm bu bilgilerin ve benzer örneklerle yapılan çalışmaların ışığında, harimin kuzeyinde yer alan alt ve üst mahfillerin yapının özgününde bulunduğu değerlendirilmiş ve restitüsyonunda bu unsurlara yer verilmiştir (Fotoğraf 8a-8b-8c). Yine yapının restitüsyonunda, son cemaat yeri demir korkuluklarının bulunmadığı değerlendirilmiştir. Korkulukların formu, mevcut doğal taş harpuşa ve zemin kaplamasına özensizce monte edilmiş olmaları bu savı desteklemektedir. Bu veriler göz önüne alınarak, son cemaat yeri metal korkuluklarına restitüsyon projesinde yer verilmemiştir (Görsel 6a-6b-6c).

a) Çanakkale Bozcaada Köprülü Mehmet Camii Kadınlar Mahfili (tripadvisor.com)

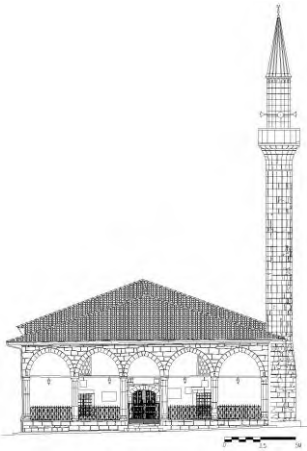

b) Bilecik Osmaneli Rüstempaşa Camii Kadınlar Mahfili (www.aa.com.)

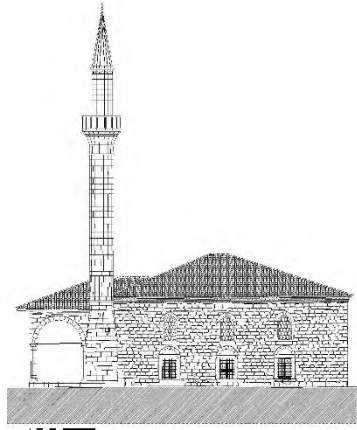

c) Bilecik İlyas Bey Orhangazi Camii (Ünal, 2008, s.144)

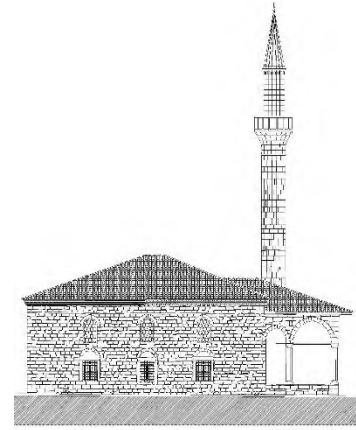
Fotoğraf 8. Yapıya Benzer Örnekler

a) Rölöve, Kuzey Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Restitüsyon, Batı Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Restitüsyon, Doğu Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 6. Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Camii Restitüsyonu Cephe Çizimleri

Mevcut mihrap yakın zamanda yenilenmiştir. Yapılan literatür araştırmalarında mihrabın özgün hâline ait olduğu belirtilen bilgiler yalnızca Ahmet Vefa Çobanoğlu'nun, "Vezirhan Külliyesi" başlıklı ansiklopedi maddesinde yer alır; "Kalem işleriyle süslü olan mihrap, iki yanda iri burmalı, sütüncü şeklinde alt ve üst uçları palmetle sonlanan bir bezeme ile sınırlanmıştır. Üst kısımlar ise bitkisel dekorlu dikdörtgen kısımlarla çevrelenmiştir. En üstte

bitkisel süslemeli bir tepelik bulunur. Beş kenarlı nişte kavsara dilimlere ayrılmıştır. Altta orta bölümde kandil motifi bulunur. Bu bölüm perde dekorludur. Kavsaranın köşeleri kıvrımlı rumi dolgulu olup üstte mihrap ayeti yazılıdır (Çobanoğlu, 2013, s.94). Bu doğrultuda mihrap üzerindeki tüm kaplamaların sökülüp özgün hâlinin açığa çıkarılması, ileride yapılacak restorasyon uygulamasında önem taşımaktadır. Mevcut çalışma, rölöve ve literatür verilerine dayalı olarak hazırlanmış olup, restitüsyon projesinde mihrap ana hatlarıyla çizilmiş; uygulama sonrası elde edilecek yeni veriler, gerekli görülmesi hâlinde ileride ayrıca yayımlanacaktır.

Osmanlı Klasik Dönemi (15. ve 17. yüzyıllar arasında), Osmanlı mimarisinin zirveye ulaştığı, özellikle Süleymaniye Cami, Selimiye Cami gibi başyapıtların inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönemde mihraplar, mimari estetik ve süsleme açısından büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı Klasik Dönemi'nde mihrabın mimari yapısı ve süsleme tarzları büyük bir sanat inceliği kazanmıştır.

Yapıdaki mevcut mihrap, özgün formuna dair yeterli iz barındırmadığından, restitüsyon değerlendirmesinde karşılaştırmalı yöntem tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı Klasik Dönemi mihraplarının genel özellikleri incelenerek, yapının özgün olası formu ve süsleme anlayışı hakkında yorum yapılmıştır. Bu yöntem, restorasyon ve restitüsyon çalışmalarında, belge eksikliğinin karşılaştırmalı tipolojik verilerle tamamlanması yönündeki yaygın bilimsel yaklaşımın bir yansımasıdır.

Mihrap unsuru, Osmanlı Klasik Dönemi cami mimarisinde ibadet mekânının odak noktası olup, genellikle sivri kemerli niş formu, mukarnaslı taç kısmı ve mermer ya da çini kaplama gibi süsleme unsurları ile tanımlanır.² Köprülü Mehmet Paşa Camii'nin mevcut mihrabı, restorasyon öncesinde kaplama tabakalarının kaldırılması ve özgün malzeme ile bezeme detaylarının tespit edilmesi sonrasında kesin olarak değerlendirilecektir. Bu nedenle restitüsyon çiziminde mihrap yalnızca ana hatlarıyla belirtilmiş, detaylandırmaya gidilmemiştir.

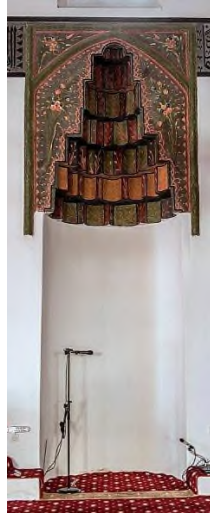
Sonuç olarak; Osmanlı Klasik Dönemi mihrapları hem işlevsel hem de estetik açıdan büyük bir önem taşır. Bu dönem mihrapları, ince işçilik, zengin süslemeler ve sağlam mimari yapısı ile dikkat çeker. Özellikle Mimar Sinan'ın eserlerinde gördüğümüz mihraplar, Osmanlı mimari estetiğinin en üst düzey örneklerindendir. Hem dini hem de sanatsal değeri olan bu mihraplar, Osmanlı mimarisinde mihrap anlayışını en üst noktaya taşımıştır.

Mevcut durumda mihrap nişi, köşelik ve sekiz sıra kavsara lamba-zıvanalı (geçmeli) ahşapla kaplıdır. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı incelendiğinde, mihraba yapılan ahşap kaplamanın muhdes olduğu sonucuna varılmıştır (Fotoğraf 9a). Ahşap mızraklarla döşenmiş, 0,65 m. derinlikteki kavsara nişi, mihraptaki özgün mukarnasların üzerine yapıldığı izlenimi vermiş ve yapılan analogik çalışmalarla bu tez desteklenmiştir. Yapı ile aynı dönemde inşa edilmiş dönem örnekleri de incelenmiştir. Bu örneklerde yer alan, orta bölümü yukarı doğru yükselttilerek taç formu verilmiş mihrap detaylarının, muhtemelen mihrap üzerindeki tüm kaplamaların sökülmesi sonrasında ortaya çıkacak olan özgün detaylarla benzerlik göstereceği öngörülmektedir. (Fotoğraf 9b-9c-9d-9e-9f).

² Bakırer, Ö. (1976). *Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Bozkurt, T. (2010). “Trabzon’da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 19(1), 45–70; Bozkurt, T. (2013). “Konya Camilerindeki Ahşap Mihraplardan Örnekler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 231–250.

a) Mevcut Ahşap Kaplı Mihrap (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Bilecik Rüstempaşa Camii Mihrabı(turkiyenintarihi.eserleri.com)

c) Tokat Hatuniye Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.392)

d) Amasya II. Bayezid Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.395)

e) Konya Sultan Selim Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.416)

f) Konya Karapınar Sultan Selim Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.420)

Fotoğraf 9. Mevcut Mihrap ve Benzer Örnekler

Bu çalışmada mihrabın ayrıntılı restitüsyon çiziminin sunulmaması, mevcut veri eksikliği ve uluslararası koruma ilkelerine bağlılık nedeniyle bilinçli bir tercihtir. Harimdeki mihrap, yakın dönemde eklenen ahşap kaplama ile tamamen örtülmüş olduğundan, özgün kavsara, niş ve tezyinat unsurları görülemez durumdadır. Venedik Tüzüğü'nün 15. maddesi ile Burra Tüzüğü'nün 1.7 ve 3. maddeleri, kayıp unsurların ancak sağlam kanıtlara dayanılarak geri getirilebileceğini; aksi takdirde yeniden yapım ve temsilden kaçınılması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Benzer şekilde, Nara Özgünlük Belgesi ile Londra Tüzüğü de, restitüsyon ve çizimlerin kanıta dayalı olmasını, belirsizliklerin ise açıkça belirtilmesini öngörmektedir. Mevcut durumda yalnızca eski plandan alınabilecek yaklaşık ölçüler ile Çobanoğlu'nun (2013) betimlemesi bulunmaktadır; bu veriler, ayrıntılı restitüsyon çizimi için gerekli güvenilirlik düzeyine ulaşmamaktadır. Ayrıca, Çobanoğlu'nun tanımladığı mihrabın özgün hâline ait verilere ulaşmak amacıyla yapılan araştırmalardan da doğrudan sonuç alınamamıştır. Bu nedenle çalışma, mihrabı sadece ana hatlarıyla ve mevcut ölçülerle sunmuş; detaylandırmayı, uygulama sürecinde

kaplamanın sökülmesiyle yapılacak yerinde belgeleme çalışmalarına bırakmıştır. Ayrıca, literatür ve arşiv taramasında özgün haline ait fotoğraf ya da başka bir güvenilir görsel belgeye ulaşılamamış olup, bu durum araştırma sınırları içinde metinde açıkça belirtilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bilecik İli, Vezirhan İlçesi'nde yer alan Köprülü Mehmet Paşa Cami, Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı ile birlikte, menzil sistemi kapsamında planlanmış iki anıtsal yapıdır. Osmanlı döneminde menzil yapıları, ticaret kervanlarının bir günde alabileceği mesafeler gözetilerek, ana ulaşım güzergâhları üzerinde ve çoğu zaman mevcut yerleşimlerden bağımsız olarak inşa edilirdi (Halaçoğlu, 2002, ss. 167–168; Sak & Çetin, 2004, ss. 179–221). Vezirhan'daki külliye de bu anlayışın tipik bir örneğini temsil etmekte olup, konumu itibarıyla tarihî Bursa–İstanbul yolu üzerindeki önemli durak noktalarından biridir. Yapının günümüzdeki durumu, ilk inşa edildiği döneme kıyasla sınırlı değişiklikler göstermekte olup, genel anlamda iyi korunmuştur. Özgün durum ile mevcut durum arasındaki farklılıklar özellikle mihrap ve minarede yoğunlaşmaktadır. Mihrabın güncel formu, çalışma kapsamında karşılaştırmalı veriler ve özgün tasarıma ilişkin bulgularla değerlendirilmiş; bu doğrultuda restitüsyon önerisi şekillendirilmiştir. Minare, 1965 yılında yeniden inşa edilmiş olup, özgün hâline uygunluğu mevcut belgeler, eski fotoğraflar ve günümüzde aynı açılardan çekilen görüntüler üzerinden tartışılmıştır. Fotoğraf 1b ile Fotoğraf 7b arasındaki yükseklik farklılıkları da bu değerlendirmede ele alınmıştır. Çalışmada detaylı şekilde anlatıldığı üzere, yapının günümüzdeki durumu ile özgün durumu arasındaki en önemli farklar mihrap ve son cemaat yeri demir korkuluklarıdır. Genel olarak yapının iyi korunmuş olduğu gözlenirse de dış cephede ve özellikle minare gövde kısmında kullanılmış olan doğal taş yüzeylerinde tabaka şeklinde ayrılmalardan kaynaklanan yüzey kayıpları mevcuttur. Kullanılan taş malzemenin yumuşak dokusunun bu duruma neden olduğu söylenebilir. Son cemaat yerinde, taş sütunları birbirine bağlayan kemerlerin üzengi seviyesinde, sütun başlıklarını birbirine bağlayan ahşap gergilerde herhangi bir açılma veya ayrılma gözlenmemiştir. Ancak bu gergilerin görevlerini tam olarak yerine getirip getirmediği, özellikle de içlerindeki metal bağlantı elemanlarının mevcut durumu, görsel inceleme ile tespit edilememektedir. Metal elemanlar görünmeyen bir bölgede yer aldığından ve belirli bir kullanım ömrüne sahip olduklarından, bu ömrün ne durumda olduğunun anlaşılabilmesi için yerinde açma ve teknik kontrol gerekmektedir. Kemerler ahşap iskele sistemiyle askıya alınmalı, sütun başlıklarının hemen üst kotundaki taşlar itinalı bir şekilde sökülmeli ve gergi sisteminin çalışıp çalışmadığı kontrol edilmelidir. Ayrıca, cami imamı ile yapılan görüşmelerde ahşap tavan kaplamasının belli bölümlerden su aldığı tespit edilmiştir. Mihrabın özgün durumuna getirilmesi, çatı örtüsünün yenilenerek nem problemlerinin giderilmesi ve yüzey kaybına uğrayan taş malzemelere tekniğine uygun şekilde müdahale edilerek bu durumun önüne geçilmesi için yapının restorasyona ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışma ve benzerleri, Vezirhan beldesi ve Köprülü Mehmet Paşa Cami ile ilgili farkındalığın artması, yapının gelecekte de korunması ve tanıtılması için katkı sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma için ilk yazarın katkısı %75, ikinci yazarın katkısı %25 olarak dağılım göstermiştir. Çalışma, araştırmacıların işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, herhangi bir canlı üzerinde anket ya da deney uygulaması içermemektedir. Bu nedenle çalışma için etik kurul izni gerekliliği bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aycan, İ. (2013). *İslam Geleneginde Cami ve Kadın. Cami, Kadın ve Aile*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çobanoğlu, A.V. (2013). *Bilecik Yakınında XVII. Yüzyılın Ortalarında İnşa Edilen Menzîl Külliyesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Bozkurt, T. (2007). *Osmanlı Selatin Cami Mibrapları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çakıcı, F.Z. & Kaçdi, R. (2023). Systematic analysis of the digital technologies used in the documentation of historical buildings. *Cultural Heritage and Science*, 4 (2), 69-77. <https://doi.org/10.58598/cuhes.1344379>
- Duman, M. (2006). *Köprüllü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erken, S. (1977). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-II*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Gerengi, A. (2004). *Bilecik'te Türk Dönemi Hanları:(13.-19. Yüzyıllar)* (Master's thesis, Anadolu University (Turkey).
- Genovese, R. A. (2005, 26 Eylül – 01 Ekim). *Architectural, archaeologic and environmental restoration planning methodology: Historic researches and techniques of survey aiming to conservation*. CIPA 2005 XX International Symposium, Torino, İtalya.
- Halaçoğlu, Y. (2002). Osmanlılarda ulaşım ve haberleşme (menziller). (No Title).
- Khalil, A. and Stravoravdis, S. (2022). Challenges of Digital Building Data Usage with a Focus on the Digital Documentation of Heritage Buildings-Results from an Online Survey. *Heritage*, 5(4), 3220-3259. <https://doi.org/10.3390/heritage5040166>
- ICOMOS (1964). *Venedik Tüzüğü*. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- ICOMOS (1994). *Nara Özgünlük Belgesi*. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf
- ICOMOS (1979-2013 Revizyonu). *Burra Tüzüğü. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
- ICOMOS (1982). *Floransa Tüzüğü. Historic Gardens*. <https://drive.google.com/file/d/1VABWR3tcdkGtpWFPP19ZY4lSJ0KhEwCf/view>
- Intrigila, C., Giannetti, I., Eramo, E., Gabrielli, R. & Caruso, G. (2024). HBIM for conservation and valorization of structural heritage: The Stylite Tower at Umm ar-Rasas, Jordan. *Journal of Cultural Heritage*, 70, 397-407. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2024.10.010>
- Sağır, Y. (2012). *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakıflarına Göre Köprüllü Ailesi Vakıfları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sak, İ., & Çetin, C. (2004). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 179-221.
- Santini, S., Canciani, M., Borghese, V., Sabbatini, V., Sebastiani, C. (2023). From Digital Restitution to Structural Analysis of a Historical Adobe Building: The Escuela José Mariano Méndez in El Salvador. *Heritage*, 6 (5), 4362-4379. <https://doi.org/10.3390/heritage6050231>
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Yayın No: 26, Ankara.
- Tanman, M.B. (2003). Mahfil. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 27 Cilt.
- Tripadvisor.com. (2022). https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g673499-d12342227-Reviews-Koprulu_Mehmet_Pasa_CamiiBozcaada_Tenedos_Island_Canakkale_Province_Turkish_Aeg.html
- Ülgen, Salt Araştırma: Bilecik/Kutu 1/Zarf 66/TASUH7984/Open Access/Ülgen Ailesi-Ülgen Family/ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/202315> (Erişim tarihi: 20.03.2024)
- Ünal S. (2008). *Bilecik'teki Osmanlı Dönemi Yapıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Türkiye'nin Tarihi Eserleri İsimli web Sitesi. https://www.turkiyenintarihieserleri.com/foto_y/2019/12/b/1577209406.jpg.
- Vezirhan Belediyesi. *Vezirhan Tarihçesi*. <https://www.vezirhan.bel.tr/kurumsal/vezirhan-tarihcesi>

EXTENDED SUMMARY

Over the centuries, cultural heritage structures with irregular morphology and geometry have undergone various transformations and interventions. To ensure their sustainable preservation, restoration efforts must be based on precise, qualified planning rather than generalized intervention frameworks. Each heritage structure requires an individualized restoration strategy shaped by its specific historical, architectural, and material conditions. This approach involves critically understanding the structure, analyzing its current condition, identifying deformations, and distinguishing between original and altered materials. In heritage conservation, reconstructing a structure's original form based on reliable evidence is defined as restitution. A restitution project re-establishes the original state of a damaged or altered structure using archival documentation, historical images, typological comparisons, and surviving architectural traces. Accurate documentation is essential for effective conservation, appropriate reinforcement, and well-planned restoration interventions. The restoration proposal in this study is based on detailed survey data and incorporates historical sources. It seeks to return the Köprülü Mehmet Paşa Mosque to a state consistent with its original design by documenting alterations, identifying lost or transformed architectural elements, and clarifying later additions. Built in 1655 by Köprülü Mehmet Paşa, the mosque stands in Vezirhan, Bilecik, along the historic Bilecik–İzmit route. Together with the adjacent caravanserai, it forms one of the town's two monumental Ottoman structures. Its construction during the transition from the Late Ottoman to the Classical period makes it a rare regional example.

The building occupies plot 1, block 377, and is surrounded by two courtyards. The northern courtyard contains a fountain, a Qur'an course, and service areas. The mosque is approached through the main entrance on the south, with its north side facing a landscaped courtyard. It retains a largely original plan, featuring a five-bay open narthex to the north of the sanctuary (harim), with access through the central bay. The minaret rises from the northwest corner of the sanctuary, at the junction with the narthex. A women's section is located along the north interior wall. Structural observations reveal that, apart from minor hairline cracks in the load-bearing walls, there is no significant damage from earthquakes or other natural events. However, deterioration from moisture is evident, particularly in the form of discoloration and surface loss on stonework, as well as plaster detachment and mortar erosion. Low-quality paint layers are visible on wooden elements. Surface erosion is notable on the stone columns of the narthex, and the floor has been covered with cement-based mortar. On the eastern façade, stone surfaces show significant loss, and the minaret's eastern face displays similar erosion, likely due to the softness of the stone. Some areas of the lead roof covering show sulfate patina.

Although the mosque generally preserves its original form, certain modifications have altered its appearance. The narthex has been enclosed with iron railings, changing the façade's visual integrity. Original wooden windows have been replaced with PVC frames of poor workmanship. The roof structure also presents restitution challenges: when viewed from the east and west elevations, the central axis aligns with the starting point of the south-sloping ridge, which then extends northward for just over one meter before the slope increases sharply toward the north façade. This asymmetry is unusual in comparable 17th-century provincial mosques. Three hypotheses may explain it: a deliberate design choice to create a steeper northern slope due to climatic factors, alteration during later repairs, or adjustments made during or after the minaret's construction. Given the rarity of such roof configurations, the originality of the northern roof section requires further investigation. The study emphasizes that examining the wooden ridge posts and truss systems would be critical for resolving this question. However, such inspection is not currently possible and would have to be conducted during an authorized restoration phase. Findings from that process could form the basis for a subsequent scholarly reassessment.

The restitution process also faced limitations regarding the mihrab. Physical evidence and historical materials are insufficient to reconstruct its exact original form. As a result, the restitution drawings indicate only its main outline, postponing detailed reconstruction until future restoration work can provide direct evidence. Similarly, the originality of the narthex's iron railings remains uncertain, as comparative examples and archival photos suggest they may be later additions. The unusual positioning of the minaret on the western wall of the sanctuary also requires typological consideration, as it is relatively uncommon in Ottoman mosque architecture. To address these uncertainties, the study employed a comparative approach using archival documents, historical photographs, measured drawings, and typological parallels from similar Ottoman mosques. Construction techniques, material use, and stylistic conventions were considered in developing a restitution proposal that

adheres to the principles of interpretive restitution. In areas where evidence was inconclusive, cautious and reversible solutions were preferred, consistent with international conservation guidelines.

In conclusion, the Köprülü Mehmet Paşa Mosque remains a rare and significant example of 17th-century provincial Ottoman architecture. While it retains much of its original spatial organization, several details—particularly the roof geometry, mihrab, and narthex elements—require further investigation to clarify their original form. The proposed restitution and restoration framework emphasizes both scholarly rigor and practical conservation needs, ensuring that future interventions can safeguard the building's historical integrity while addressing material deterioration. This approach reinforces the principle that each heritage structure demands a tailored, evidence-based methodology for its preservation.

REPRESENTATIONS OF TRADE UNION RIGHTS IN US MEDIA OUTLETS: A FRAMING THEORY-BASED CONTENT ANALYSIS ACROSS POLITICAL LEANINGS

ABD MEDYA KURULUŞLARINDA SENDİKAL HAKLARIN TEMSİLİ: POLİTİK EĞİLİMLER ÜZERİNE ÇERÇEVELEME TEORİSİ TEMELİNDE BİR İÇERİK ANALİZİ

Engincan YILDIZ

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı
Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim
Bölümü

enyildiz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2549-3473

Naim GÖKTAŞ

İstanbul Gelişim Üniversitesi,
Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Elektronik Ticaret ve Yönetimi
Bölümü

ngoktas@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5378-3147

Esmâ GÖKTAŞ

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı
Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve
Reklamcılık Bölümü

egoktas@gelisim.edu.tr

ORCID: 0009-0000-2104-4238

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

30.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

**Anahtar
Kelimeler**

Sendikal Haklar,
Çerçeveleme
Teorisi,
Çerçeve Temaları,
Medya
Kuruluşları.

**Anahtar
Kelimeler**

Trade Union
Rights,
Framing Theory,
Frame Themes,
Media Outlets.

In the United States, after the Covid-19 pandemic, workers' unionization efforts have become more visible. Media discourse plays a critical role in shaping public perception of trade union rights. This study uses Goffman's approach, which defines frames as *interpretive schemes*, and is grounded in Entman's framing functions and Scheufele's understanding of *frame-building*. Based on AD Fontes Media's classification, this study selected 12 media outlets with equal representation of right-, center-, and left-leaning perspectives. 213 news articles published since the start of the pandemic were analyzed using the MASQDA program within the framing theory. Through frequency and thematic analysis, the study examined which frames were highlighted, whether there were differences across political leanings, and how ideological positions affected news representations. Findings show that right-leaning media adopted a negative stance -though not explicitly- toward union rights while left-leaning outlets showed a more supportive tone. Center-leaning media generally remained informational. Overall, media outlets frequently linked labor issues with current political debates and focused more on the unions' power and strategies. Except for some left-leaning outlets, the frame for rights concerning workers' collective actions was weak, and companies' anti-union policies were underreported. In this regard, it has been argued that the pro-capital stance in the US media affects news coverage of union rights.

ÖZ

ABD'de özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında işçilerin sendikalaşma çabaları daha görünür hâle gelmiştir. Medyanın bu konuyla ilgili haberlerindeki söylemler ise kamuoyunun sendikal haklara ilişkin algısının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Çalışma; kökenini Goffman'ın çerçeveleri *yorum şemaları* olarak tanımlayan yaklaşımından almakta ve Entman'ın çerçeveleme işlevleri ile Scheufele'nin *frame building* anlayışı temelinde konumlanmaktadır. AD Fontes Media'nın sınıflandırmasına dayanarak eşit sayıda sağ, merkez ve sol eğilimli 12 medya kuruluşu belirlenmiştir. Bu kuruluşlarda, Covid-19 pandemisinden itibaren yayımlanan sendikal haklarla ilgili 213 haber metni, çerçeveleme teorisi temelinde MASQDA programı aracılığıyla incelenmiştir. Frekans analizi ve çerçeve temaları üzerinden; medya kuruluşlarının hangi çerçeveleri öne çıkardığı, politik eğilimlere göre farklılaşma olup olmadığı ve ideolojik pozisyonların haber temsillerine etkisi araştırılmıştır. Sonuçlara göre, sağ eğilimli medya sendikal haklara açıkça olmasa da olumsuz bir tutumla yaklaşırken, sol eğilimli medyada bunun tersi bir eğilim gözlenmiştir. Merkez medya ise çoğunlukla bilgilendirici bir dil kullanmıştır. Medya kuruluşlarının emek gündemini çoğunlukla güncel politik tartışmalarla ilişkilendirdiği, sendikaların gücüne odaklandığı; ancak hak çerçevesinin zayıf kaldığı ve şirketlerin sendika karşıtı politikalarının yeterince görünür olmadığı saptanmıştır. Bu durum, sermaye yanlısı ideolojik tutumun haberleri şekillendirdiğini göstermektedir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724363>

Atıf/Cite as: Yıldız, E., Göktas, N. & Göktas, E. (2025). Representations of trade union rights in US media outlets: A framing theory-based content analysis across political leanings. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1806-1826.

Introduction

One of the critical factors in achieving decent work, which is the fundamental goal of the International Labor Organization (ILO), is the utilization of workers' trade union rights (Ghai, 2003; ILO, 2010). Union rights are an *umbrella concept* that includes the rights to unionization, collective bargaining, and strike. These rights are directly related to each other, and the existence of one without the other loses its meaning (Gülmez, 2010; Özveri, 2012). Two of the ILO's eight core conventions deal with union rights. These are *C087- Freedom of Association and Protection of the Right to Organize Convention*, and *C098- Right to Organize and Collective Bargaining Convention* documents. Additionally, the right to form and join a union is recognized as a basic right in the Universal Declaration of Human Rights (Article 23).

However, following the implementation of neoliberal policies in the 1970s, there has been an increase in non-standardization in labor relations (Standing, 2011), and unions faced a hostile environment, and non-unionization rose (Fantasia and Voss, 2004; Visser, 2019). Moody (2017) asserted that automation, lean production techniques, and the relocation of production to the Global South have collectively contributed to the erosion of traditional industrial relations. Nevertheless, according to Schmitt and Mitukiewicz (2012), it has been national policy preferences regarding union-busting policies, rather than technological developments, that fostered non-unionization.

The lack of unions not only leads to greater inequality but also makes people more interested in unions (Tongür and Elveren, 2014). Today, hundreds of millions of workers around the world are currently trying to exercise their union rights. For instance, in the US, which is covered by this study, workers' tendency to unionize has been growing in recent years, especially since the Covid-19 pandemic. The efforts of workers at global companies such as Starbucks and Amazon to unionize, strong public support for unions in opinion polls, and a noticeable increase in the number of workers participating in union elections are concrete facts that support this tendency (Logan, 2023; Blanc, 2024a; Minchin, 2024; Çelik et al., 2025). For a case in point, Shierholz et al. (2024) noted that 59% of workers across all sectors in the US seek unionization. According to ILOSTAT's *statistics on social dialogue*, the trade union density rate in the US for 2020 was only 10.3%. When these two data points are compared, it is clear that US workers have a strong inclination toward unionization despite the low trade union density rate.

The study aims to examine the manner in which media outlets in the US frame the actions of workers in defending their union rights and the impact of these outlets on shaping social perception. In the period following the pandemic, it is imperative to concentrate on the manner in which the media influences public opinion in the face of mounting unionization efforts in the US. Understanding the public's media-shaped perception is important because this directly affects labor movement success or failure. For instance, during the 1997 strike by UPS workers, the employer conceded to the majority of the union's demands due to substantial public support (Bergin, 2005). For this reason, the acquisition of public support has emerged as a pivotal strategic objective within union movements. The ongoing presence of Starbucks workers' union struggles in the media since 2022 can be attributed primarily to their efforts to garner public support (Blanc, 2024b). The Italian, UK, and Norwegian trade unions examined in the study by Valentini et al. (2020) also worked to gain public support in their campaigns, regardless of their specific goals. On the other hand, it is crucial to refrain from interpreting union movements exclusively as organizational structures. According to Kelly's (1998) mobilization theory, such movements should also be examined through emotional, identity-based, and perceptual dimensions. Therefore, the explication of media frames in union movements is a meaningful endeavor in these respects as well.

In order to achieve the objective of the study, framing theory has been employed in the research. Framing theory is a widely adopted approach within the domain of communication studies for the analysis of content, owing to its capacity to unveil the latent meanings, narrative structures, and ideological orientations that are embedded into media texts (Yuniawana et al., 2023). This study draws its roots from Goffman's (1974) approach, which defines frames as *schemata of interpretation* used to make sense of everyday experiences. According to Goffman, individuals perceive, classify, and make sense of social reality not directly but through these interpretive schemes; thus, frames enable the organization and interpretation of complex social events. The study, which has been inspired by this theory, is based on Entman's (1993) framing approach. According to Entman, *To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described*. These four

functions provide an analytical framework for analyzing how union rights are represented in the media. Furthermore, drawing on Scheufele's (1999) "frame-building" approach, the study investigates how media organizations with different ideological orientations construct these frames in different ways. Thus, the study reveals not only the forms of visibility of union rights in news reports but also the impact of ideological positions on these representations. In this respect, the study brings together literature on communication and social policy by focusing on news articles in media outlets that examine union rights, a key issue in social policy. Furthermore, the study contributes to the extant literature by centering on the unionization phenomenon that has been a major topic of public debate in the US in recent years.

Theoretical Background

The Media Structure in the US

Herman and Chomsky (1988) put forward the *Propaganda Model* to explain the functioning of the American mainstream media. According to this model, the media is not a neutral means that only transmits news. On the contrary, the media is a systematic ideological apparatus that reflects the interests of capitalists and dominant powers. This model is based on five basic filters: ownership structure, dependence on advertising revenue, selection of news sources, pressure for criticism (flak), and dominant ideology (anti-communism during the Cold War, market sanctity today). These structures direct media content and keep public opinion at the margins of the hegemonic order. Although the media presents an apparently pluralistic structure, it functions to marginalize alternative views and limit opposition within the system. According to McChesney (1999), the US media system is one of the most commercial and influential media systems in the world. The US media system is essentially built on capitalist interests, which is why critical leftist discourses are systematically excluded from the media sphere. The media not only provides news but also functions as an ideological means that protects the interests of those who hold economic and political power.

Hallin and Mancini (2004) positioned the American media system within the Liberal Model, which emphasizes private property, limited government intervention, and professional journalism. Candeub (2007) examined that ownership of American media is increasingly concentrated in the hands of a small number of large corporations. This poses risks to freedom of expression and democratic control, especially in television and radio. He argued that the FCC fails to regulate media ownership because it focuses solely on the numerical diversity of *different voices*, ignoring the extent to which these voices serve to monitor and monitor the public interest. Candeub discussed that while media regulation should strengthen public control by encouraging citizen journalism, neoliberal policies and court decisions have weakened this function and control over the media has largely passed to market actors. Pickard (2020) stated that the US media system is built on a structure based on private capital. From the early days, it has adopted a business model based on advertising revenue to grow and has treated journalism as both a public service and a commercial product. However, he stated that public service journalism in the US has remained powerless and media regulations have worked in favor of private capital.

Framing Theory

In the literature, it is generally accepted that Goffman's Frame Analysis forms the sociological basis of news framing analysis (D'angelo, 2019). According to Goffman (1974), frame is *I assume that definitions of a situation are built up in accordance with the principles of organization which govern events -at least social ones- and our subjective involvement in them; frame is the word I use to refer to such of these basic elements as I am able to identify*. Goffman calls these frames *primary frameworks* and divides them into two. The first is *natural frameworks*, which explain physical events independently from human intention; for example, a tree falling in the wind. The second is *social frameworks*, which explain events on the basis of human intention, will or intervention; for example, someone deliberately cutting down a tree. These primary frameworks are decisive in terms of defining and making sense of events.

Frame analysis, developed by Goffman (1974), aims to reveal the ways social experiences are organized. The basis of this approach is the belief that an event gains meaning only through the frame used by the individual. Frame analysis suggests that social reality is not fixed, but a structure constructed through frames. In this context, frame analysis addresses not only individual cognitive processes but also the social and cultural context of these processes. Frames are also not fixed and can change over time or according to context. The main ways

of these changes are defined as keying and fabrication. Keying is the presentation of an event in another context. Fabrication is the presentation of an unreal frame to deliberately mislead the audience. These two concepts show that frames can also be used manipulatively and strategically.

Gamson and Modigliani (1989) defined the concept of frame as a central organizing idea that gives meaning to an event or issue. This definition was made before the media context and emphasizes the role of framing in social meaning-making processes. The authors stated that media frames operate through symbolic wholes structured with metaphors, case studies, images and narratives called *media packages*. These packages not only give meaning to events; they also serve to reproduce hegemonic meanings by reinforcing ideological positions. Entman (1993) argued that framing operates at four levels: communicator, text, receiver, and culture. The communicator makes framing choices, which are embedded in the text and interpreted by the audience through cognitive schemas. Culture reflects the shared frames within a society. Framing not only highlights certain elements but also shapes meaning through what is excluded, often revealing underlying power relations.

According to de Vreese (2005), framing involves a communication source that presents and defines a problem. De Vreese defined framing as a communicative process whereby certain aspects of reality are emphasized to promote a specific interpretation. He identifies three stages: frame-building (the influences shaping frame construction during news production), frame-setting (the interaction between media frames and audience cognition), and the effects of framing on individuals and society. Framing is treated both as a dependent variable (shaped by production factors) and an independent variable (affecting audience responses). Additionally, he distinguished between generic frames, which are broadly applicable, and issue-specific frames, which are context-bound, providing a typology for systematic analysis. Framing refers to creating narratives that serve certain purposes by highlighting specific aspects of the story and ignoring or hiding particular elements; this has a direct impact on how audiences perceive social reality (Civila and Lugo-Ocando, 2024).

Scheufele (1999) offered a key theoretical contribution to framing by positioning it clearly within media effects research. Building on Entman's (1993) definition, framing is the selection and emphasis of certain aspects of perceived reality in communication. He recognized between media frames, which shape how issues are presented in news content, and individual frames, which guide how audiences interpret information. Framing is analyzed both as a dependent variable (in frame-building processes) and as an independent variable (in influencing attitudes and perceptions). Through a four-cell typology, Scheufele linked production and audience-level effects, offering conceptual clarity and situating framing alongside agenda-setting and priming.

Chong and Druckman (2007) distinguished between framing in communication (how information is presented) and framing in thought (how individuals mentally organize information). They claimed that framing influences public opinion by shifting the weight individuals assign to specific considerations when forming attitudes. Drawing from cognitive psychology, they showed that exposure to different frames can alter evaluations without changing underlying beliefs, raising concerns about the stability and coherence of public opinion in democratic contexts.

Ndamah-Arthur (2018) conducted an experimental study to examine the effects of three news frames -conflict, human interest, and attribution of responsibility- on audience responses. Involving 121 university students, the study exposed participants to two framed news reports about distinct African socio-political events. Participants' reactions were measured across four key domains: evaluative (text appreciation), affective (emotional responses), persuasive (opinions, beliefs, intentions), and conative (word of mouth intentions). The findings demonstrated that frame type significantly influenced audience responses, particularly among individuals with high issue involvement. The study concluded that framing effects are not uniform or universal; instead, they are contingent upon contextual and individual-level variables, such as interest in the issue. These results underscore the conditional nature of framing effects and contribute to the broader understanding of their variability across audiences and content types. In this context, comparative framing analysis stands out as an important method in terms of revealing not only the differences in the content of the news, but also the structural, cultural and ideological factors behind these differences. Such analyses also make a valuable contribution to increasing media literacy and developing critical media consumption skills.

Examples of Framing in Media Outlets

When looking at comparative framing analysis, it can be seen that it examines the differences in news frames of the same topic from different cultural perspectives and ideologies (Ramasubramanian & Miles, 2018). For example, a study displayed that *war story* news is structured differently in international media. There were also differences in news tone and source usage among the four news media examined (Dimitrova & Connolly-Ahern, 2007). Another study examined the contrasting visual narratives used by English and Arabic transnational press and revealed differences (Fahmy, 2010). In the study conducted by Morstatter et al. (2018), it was observed that different media outlets apply bias in the way they report the news, and this negatively affects the way readers filter what we read and obtain information. The way news is presented shapes not only how events are perceived, but also the audience's attitudes and reactions to events. The political leanings, cultural norms and target audience expectations of media outlets are among the basic elements that determine the frame of the news, which causes the same event to be presented in very different ways in different media outlets. In another study, framing analysis was conducted using computer-based text analysis of Facebook posts by Al Jazeera, BBC and CNN News regarding COVID-19 in the context of framing theory (Hossain et al., 2022).

Tarish et al. (2022) comparatively examined how the American mainstream media (CNN and Fox News) framed war discourses during the Bush, Obama, and Trump eras. During the Bush era, the *just war* discourse was supported; Obama's diplomatic language was reflected more positively; Trump's nationalist-populist rhetoric was supported by Fox News and criticized by CNN. These findings revealed how the ideological positions of media outlets give meaning to the leader's discourse. Powers and Godbersen (2023) analyzed how the Black Lives Matter protests were framed in the New York Times, USA Today, and the Wall Street Journal in the summer of 2020. They found that liberal (New York Times), conservative (Wall Street Journal), and mainstream (USA Today) newspapers showed significant differences in terms of word choice, emphasis, and source use regarding the event. While the New York Times used more dramatic and emphatic language, the Wall Street Journal emphasized the institutional order; USA Today tried to balance the two tendencies. It was determined that the most repeated word was *police*, and it was revealed that the newspapers took ideological positions with legitimizing/delegitimizing framing.

Broomfield et al. (2022) conducted a comparative study of how migrant labor is framed in the media in fruit and vegetable production in the UK using 92 news articles published between 2015 and 2020 in both the mainstream and specialist agricultural press. High-circulation national newspapers such as The Guardian, The Times, Daily Mail, and agricultural sector publications such as Farmers Weekly, Farmers Guardian and The Scottish Farmer were assessed. The study found that in both media types, news was largely presented within an economic framework around the interests of farmers and agricultural businesses while the voices of migrant workers and social reform actors were largely absent from the media.

Kliner (2014) analyzed how labor unions were represented in the media by examining 648 news articles and broadcast transcripts published in leading print newspapers such as The New York Times, The Wall Street Journal, USA Today, Washington Post and Los Angeles Times, as well as major television channels such as CNN, NBC, CBS and ABC, between 2009 and 2013. In the analysis, differences were coded according to the tone of the news, type of union, type of activity and occupational groups. The study found that unions were generally represented negatively, but this negativity was not as dominant as in previous years. Although prominent strikes and protests were heavily covered in the media, they did not produce a positive discourse towards unions. Strikes were not the most frequently covered topic in the news; instead, contract negotiations and political activities were at the forefront. In addition, it was seen that unions in professional groups serving the public interest were often presented as a threat to society. It was observed that even unions in occupations such as teachers and caregivers were framed negatively.

Methodology and Data

Computer-Based Text Analysis

Grounded in framing theory and informed by a comprehensive review of the literature on media representations of labor issues, this study investigates how union rights is framed in contemporary news media. Framing theory suggests that the way issues are presented in the media can shape public perception by emphasizing certain

aspects over others. In this context, our research aims to explore the representational strategies employed by news outlets in their coverage of union rights. Specifically, we address the following research questions:

RQ1: What are the dominant frames that emerge in the portrayal of union rights in media outlets?

RQ2: Do different news outlets vary in their framing of union rights?

In order to investigate how union rights is framed in the contemporary news media, computer-based content analysis was used in the study and the MAXQDA program was preferred. In the context of the computer-assisted approach, words that tend to occur together in texts are determined with the help of clustering algorithms. One of the obvious advantages of this method is the objectivity in frame extraction (Matthes & Kohring, 2008). MAXQDA is a software program specifically designed for qualitative data analysis involving textual materials (Marjaei et al., 2019). Research by Oliveira et al. (2016) showed that both MAXQDA and NVIVO offer advantages in the stages of thematic content analysis. As an unbiased machine-based software, MAXQDA, like traditional software, can identify word frequencies; in addition, it can also reveal semantic relationships between textual concepts by clustering themes over the texts imported into the software (Kuckartz & Rädiker, 2019). In the in-text analysis process, the software can identify the most frequently used words and word combinations (Hossain et al., 2022).

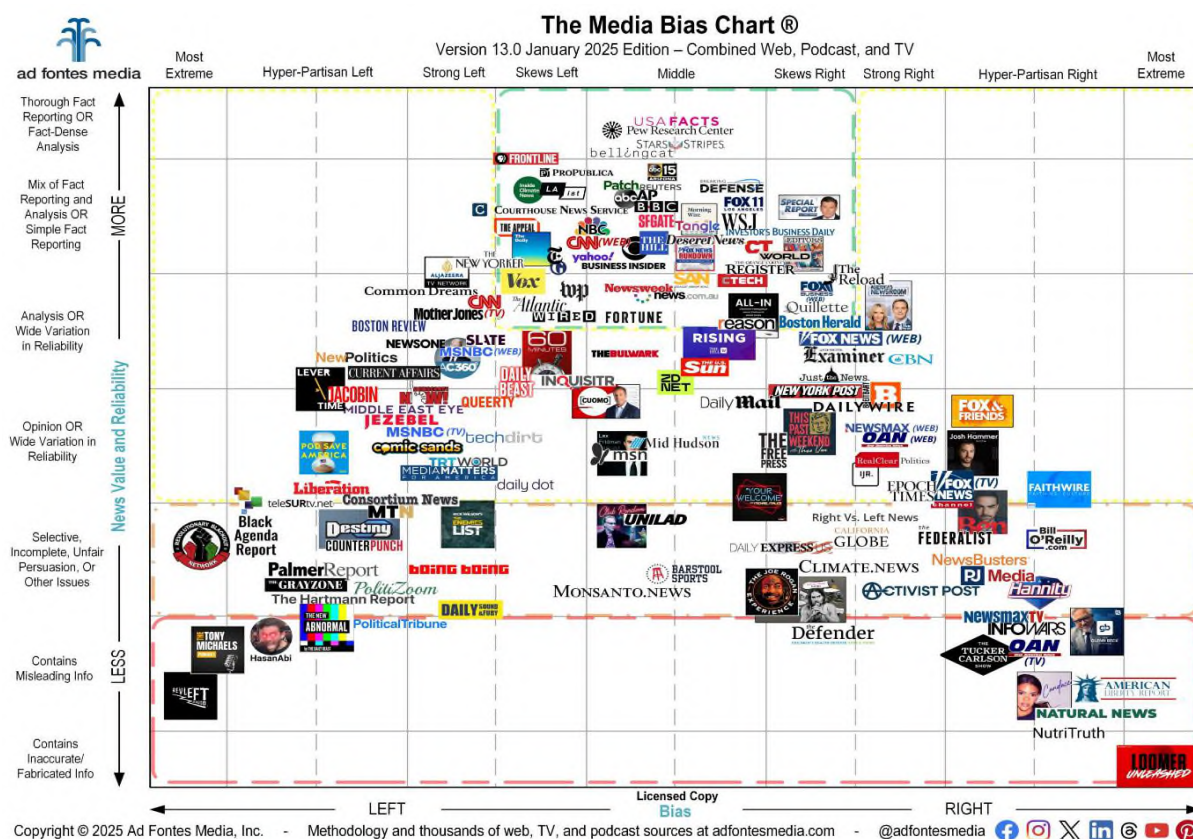
Data

Hyman (2001) emphasized that unions have not been limited to a single function throughout their historical development but have carried multiple identities in different contexts. According to him, unions, on the one hand, are actors in the labor market that protect the economic interests of their members; on the other, they act as institutions aiming at promoting social welfare and justice. At the same time, they play a central role in the class struggle as organizations of collective resistance against the capital. The tension between these multiple identities determines how the union movement is perceived and represented in different countries and periods. The role of the media at this point is an important topic for research.

In this study, news related to union rights and union movements was scanned and included in the analysis. During the news selection process, the content was considered to be directly relevant to the topic. A total of 213 news articles from 12 media outlets were obtained using the keywords related to union rights. When selecting news articles, the earliest date was chosen, the beginning of the Covid-19 pandemic. This is because, as noted in this study, unionization efforts in the US increased after the pandemic. Most of the news articles were selected from more recent ones. This method ensured that news directly related to the research questions and suitable for comparison was selected. The news articles were examined through the MAXQDA program, providing sufficient depth and representation for a qualitative study. Although analyzing each news article separately initially seemed to preclude generalization, inductive analysis of these texts revealed recurring frames and allowed for meaningful generalizations. For this reason, the study achieved theoretical saturation and provided a solid basis to assess the relationship.

The news content to be analyzed in this study was taken from right, center, and left media outlets. A total of 12 media outlets were selected, and a balanced distribution was achieved by representing each ideological position, with equal numbers of right-, center-, and left-leaning groups (four from each group). Furthermore, not only the "right" and "left" axes were considered, but also sub-ideological positions such as strong right and left. This allowed for a more comprehensive assessment of how news with varying tones of ideological leanings was presented and framed. Furthermore, media outlets whose news was freely and publicly available were selected. This approach ensures that the analyzed news is widely accessible and the study is transparently auditable. In this context, right-leaning media outlets Fox News, Newsmax, One America News Network (OAN), and Breitbart News; center-leaning media outlets PBS, ABC News, USA Today, and NBC; and left-leaning media outlets were classified as CNN, Mother Jones, Democracy Now!, and Common Dreams. 15 to 20 news items were selected from each media outlet.

The ideology adopted by media outlets can be subjective; therefore, media outlets were sorted as right, center, and left by taking into account the classification of Ad Fontes Media.¹ This ideological positioning is made according to the Ad Fontes Media Bias Chart (see figure 1.) Ad Fontes Media employs a systematic and pluralistic content analysis methodology that evaluates media content along two axes: political bias (horizontal) and reliability (vertical). Each piece of content is independently reviewed by at least three analysts with differing political orientations (left, center, and right). Political bias is scored on a scale from -42 (most extreme left) to +42 (most extreme right), with content falling between -1 and +1 categorized as centrist. Scores are determined based on three main criteria: whether the content advocates a particular political position, the ideological slant of the language used, and which issues are included or omitted. For example, content that solely affirms the narratives of one political party while systematically excluding opposing perspectives is classified as hyper-partisan. Content scoring up to ± 6 is labeled as skewed, up to ± 18 as strong, and up to ± 30 as hyper-partisan, while scores beyond ± 30 are defined as most extreme. Importantly, this classification is not based on universal ideological norms but is contextualized within the contemporary US political landscape. Analysts' political leanings are determined through a combination of self-reported views across 18 policy areas and the results of standardized political typology assessments. This approach ensures that content is evaluated from a balanced ideological perspective (Otero, Von Wald, Fox-Ramirez & Heldebrandt, 2025).

¹ Ad Fontes Media is a public benefit corporation founded in 2018 and based in Colorado. Their primary mission is to positively transform society by analyzing news content for credibility and bias (Ad Fontes Media, n.d.).

Findings and Discussion

Frequency Analysis

Today, the agenda-setting power of media outlets can be analyzed through the language they use and the themes they frequently repeat. In this context, this analysis was conducted to reveal how different news outlets approach themes such as unionization, labor movements, and institutional actors, and the most frequently used keywords on leading news platforms were examined. In addition to traditional media outlets such as FOX News, CNN, PBS, and NBC News, alternative platforms such as Mother Jones and Democracy Now were also comparatively examined. While word frequencies and percentage distributions show which concepts these news sources give more space to on their agendas, they also provide clues about the formation of news frames on topics such as labor rights, strikes, large corporations, and political figures. This type of content analysis provides an important basis for understanding the relationship between the media's ideological tendencies and thematic priorities.

Table 1. The Right-Leaning Media Outlets

FOX News				News Max			
N	Word	Frequency	Percentage	N	Word	Frequency	Percentage
1	union	125	1,19	1	Starbucks	97	1,31
2	Biden	61	0,58	2	union	95	1,28
3	federal	60	0,57	3	Amazon	94	1,27
4	worker	57	0,54	4	UAW	41	0,55
5	Amazon	55	0,52	5	worker	31	0,42
6	strike	30	0,29	6	company	24	0,32
7	million	29	0,28	7	automobile	23	0,31
8	bargaining	28	0,27	8	rights	22	0,30
9	national	25	0,24	9	vote	21	0,28
10	political	22	0,21	10	unionization	21	0,28
OAN				Breitbart			
N	Word	Frequency	Percentage	N	Word	Frequency	Percentage
1	Boeing	87	1,18	1	Amazon	117	1,56
2	union	55	0,75	2	Starbucks	55	0,73
3	strike	52	0,71	3	union	52	0,69
4	Amazon	43	0,58	4	Boeing	44	0,59
5	Starbucks	38	0,52	5	strike	43	0,57
6	contract	33	0,45	6	Biden	27	0,36
7	wage	25	0,34	7	worker	22	0,29
8	port	24	0,33	8	contract	22	0,29
9	worker	21	0,28	9	teamsters	22	0,29
0	representa tion	20	0,27	10	union	22	0,29

The right-leaning media outlets in table 1 develop discourses about unions largely through specific companies (Amazon, Starbucks, Boeing) and event-based words (strike, contract, representation) in their news content. While the word *union* is at the top of the list in all four media outlets, the context of this word is often given

together with the company names. In FOX News, the concept of *union* is frequently mentioned together with political institutions and actors such as *Biden, federal, national*. For example, the headline of a news coverage by Fox News is *Biden White House quietly intervening in international labor dispute over legal objections*, and the introduction of the same news is *The White House is escalating a labor dispute at a major mine in central Mexico, an action backed by powerful labor unions, but it could have a devastating effect on workers and the economy*.

In more ideologically aligned other right media outlets, *union* word is mentioned together with company names and words directly related to labor struggle such as *strike, representation, wage*. Additionally, these outlets' news reports focus more on the economic effects of union struggles. Examples of such headlines include OAN's *Global Amazon Worker Strike Over Black Friday Weekend Could Lead To Significant Delivery Delays* and *Dockworkers From Maine To Texas Begin Strike That Could Have Lasting Impact On Economy*, as well as Breitbart's *Strike by Hollywood Union LATSE Threatens to Halt Movie, TV Production Nationwide*. In Newsmax's report on the expansion of the five-day Starbucks workers' strike across US states, the company's statement that *Starbucks said the disruptions from the strike have no significant impact on its operations because only a small handful of US stores have been impacted* demonstrates that the economic impacts of union activities are being taken seriously. Moreover, these media outlets often interpret union rights not as a matter of social justice or in favor of workers, but as a disruptive or politicized movement. An illustrative example of this phenomenon is Fox News' headline *Teachers unions prioritize 'radical social and political agendas,' alienating parents: report*. In the introduction of this news; *The American Federation of Teachers (AFT) and National Education Association (NEA) have embraced "radical social and political agendas" and ramped up funding for political causes in recent years, likely contributing to the backlash at school board meetings across the country, according to a new report*. statements are included.

These samples show that the right-leaning media tends to address union activities either in the context of political authority or within the framework of individual company cases. Additionally, it can be said that in reporting union activities, conceptualizations are made on a personal or ideological level rather than on a neutral and factual level. As a result, these outlets, although not openly, *deeply* did not approach union rights positively, did not focus on the demands in union struggles within a rights framework and mostly included these struggles on an event-driven basis. However, the fact that no clear anti-unionism was observed, except for specific examples, is significant in terms of showing the legitimacy of the workers' and unions' quests.

Table 2. Centrist Media Outlets

PBS				ABC			
N	Word	Frequency	Percentage	N	Word	Frequency	Percentage
1	Union	125	1,32	1	Starbucks	136	1,87
2	Amazon	111	1,17	2	union	102	1,41
3	Starbucks	103	1,08	3	worker	46	0,63
4	Worker	83	0,87	4	UAW	42	0,58
5	Continuation	38	0,40	5	Amazon	41	0,56
6	High	35	0,37	6	vote	39	0,54
7	Vote	33	0,35	7	union	39	0,54
8	Teamsters	28	0,29	8	continuation	28	0,39
9	Strike	27	0,28	9	unionization	26	0,36
10	Unionization	22	0,23	10	Apple	22	0,30
USA TODAY				NBC NEWS			
N	Word	Frequency	Percentage	N	Word	Frequency	Percentage
1	Amazon	95	1,62	1	union	95	1,34

2	Union	78	1,33	2	Amazon	56	0,79
3	Starbucks	77	1,31	3	Trump	49	0,69
4	Strike	56	0,96	4	Starbucks	34	0,48
5	Teamsters	41	0,70	5	federal	31	0,44
6	Continuation	25	0,43	6	Teamsters	23	0,32
7	Port	22	0,38	7	worker	22	0,31
8	Representation	22	0,38	8	Biden	20	0,28
9	Christmas	19	0,32	9	Doge	19	0,27
10	to agreement	17	0,29	10	Boeing	17	0,24

Table 2 shows that the news discourse of the centrist media outlets regarding unions is presented in a more balanced and factual framework. The words that stand out in the media outlets' news are the process between the parties, which shows that the centrist media language is more process-oriented rather than confrontational. For example, USA Today's headline *Starbucks union says strike to impact 300 stores; company says less than 200 locations affected* provides explanations from both sides. Moreover, while basic concepts such as *union*, *worker*, *strike*, *unionization*, *vote* and *representation* are frequently used, concrete company and union names such as *Amazon*, *Starbucks*, *teamsters* and *UAW* are also widely covered. This situation indicates that the centrist media outlets draw attention to both concrete company events and general union trends. PBC News' headline *Labor movements are seeing historic victories this year. Can unions keep up the momentum?* and ABC News' headline *Number of striking US workers more than doubled last year, study shows.* are news that reflect the general unionization trend in the US and examine the reasons for this trend.

On the other hand, the fact that some mainstream media outlets (e.g. NBC News) also include political figures (e.g. Trump, Biden) represents that union discussions are sometimes drawn into a political framework. The statements in the content of this outlet's news headline *Major service workers union joins forces with AFL-CIO as second Trump term looms* are examples of this situation: *Meanwhile, Trump allies Elon Musk and Vivek Ramaswamy, the co-heads of the new nongovernmental Department of Government Efficiency, have proposed large-scale employment changes for government workers in the coming Trump administration, prompting backlash from unions. Trump has criticized the United Auto Workers, and numerous unions endorsed Harris last year.* However, this situation is not as prominent as the right-leaning media; the center's approach is more of a balancing stance that opens up space for arguments in favor of both employers and workers. While the mainstream media generally gives extensive coverage to union issues, it adopts an impartial journalism discourse that focuses more on providing information and following the process. Also, the news of these media outlets is not dominated by the rights frame as in the right-leaning media and there is an association with the political frame (in different attitudes). However, there is no *hidden negative* perception of union rights through *negative economic effects* as in right-leaning outlets.

Table 3. Left-leaning media outlets

CNN				Mother Jones			
N	Word	Frequency	Percentage	N	Word	Frequency	Percentage
1	union	169	0,79	1	union	65	0,70
2	Starbucks	161	0,75	2	Starbucks	55	0,59
3	Amazon	123	0,57	3	UAW	45	0,48
4	activity	119	0,56	4	union	40	0,43
5	performance	60	0,28	5	Labor	38	0,41
6	support	58	0,27	6	Fain	36	0,39

7	union	55	0,26	7	strike	24	0,26
8	worker	54	0,25	8	Amazon	23	0,25
9	Apple	43	0,20	9	struggle	22	0,24
10	strike	39	0,18	10	Strike	20	0,21
Democracy Now				Common Dreams			
N	Word	Frequency	Percentage	N	Word	Frequency	Percentage
1	Trump	230	1,32	1	Starbucks	99	1,63
2	Amazon	67	0,38	2	Amazon	95	1,57
3	federal	53	0,30	3	strike	67	1,11
4	Rights	51	0,29	4	union	60	0,99
5	strike	40	0,23	5	Boeing	59	0,97
6	Thursday	33	0,19	6	contract	37	0,61
7	court	31	0,18	7	Teamsters	35	0,58
8	Biden	30	0,17	8	health	28	0,46
9	government	29	0,17	9	struggle	24	0,40
10	election	27	0,15	10	representation	23	0,38

According to Table 3, left-leaning media outlets exhibit a more rights-based, critical and activist-oriented approach in their news discourse on unions. The high frequency of company and organization names such as *union*, *Starbucks*, and *Amazon* as well as process and impact-oriented concepts such as *activity*, *performance* and *support* on CNN shows that union activities are addressed in terms of effectiveness and social support. The introduction of the news titled *These baristas are leading a nationwide campaign to unionize Starbucks. It came at a cost*, which emphasizes union activism, tells the personal stories of workers who are prominent in union work. The introduction of the news includes the following statements: *They came from very different backgrounds and different parts of the country, each with different reasons for seeking a job at Starbucks. Few of these workers had given any thought to unions when they started their jobs at the coffee chain. But now they are at the center of one of the most successful union organizing campaigns to take place in the United States in decades.*

The frequency of concepts identified with classical labor discourse such as *union*, *labor*, *struggle* and *strike* on Mother Jones reveals a clear tone of solidarity towards organized labor. The language in this media is positioned towards supporting the *raison d'être* of unions and legitimizing workers' collective struggles for rights. The news coverage headlined *Increasing Workloads and Stagnating Pay—Hotel Workers Are Fighting Back* describes hotel workers' demands for decent jobs along with poor working conditions. The following excerpt from Common Dreams' news story headlined *US Strike Wave Could Soon Grow as Airline, Healthcare Workers Fight for Decent Contracts*, which uses similar words, is another illustrative example: *The nationwide U.S. strike wave that has seen hundreds of thousands of autoworkers, screenwriters, actors, hotel workers, baristas, and others walk off the job to win better wages and benefits could soon get even bigger, as tens of thousands of flight attendants and Kaiser Permanente employees prepare to take action amid stalled contract talks.*

As in right- and center-leaning media outlets, labor news is framed by being linked to political debates in left-leaning media. Democracy Now data provides the most obvious example of this tendency. The fact that terms such as *Trump*, *federal*, *government*, as well as terms such as *strike* and *rights* that directly refer to union rights and collective action, display that the news language includes not only union formations but also workers' demands for social rights and political representation. The outlet's news coverage headlined *President Trump on Monday fired*

two leaders of the National Labor Relations Board, in a major attack on workers' rights and labor unions. is another explanatory example.

The left-leaning media positions unions as one of the fundamental elements of not only business life but also the structure of democratic society; it differs from other media types with its labor-centered discourses. In this respect, this media discourses are characterized by a journalistic language that increases the legitimacy of union movements and creates sympathy in the public. A fundamental difference between the right-leaning and left-leaning media is that workers' struggles against poor working conditions are portrayed within the framework of rights, rather than the economic consequences of collective actions.

Frame Themes

Table 4 classifies the 213 news items we examined according to their framing themes. This classification was carried out using the MASQDA program, and the themes were determined by us based on the content of the news. These frames highlight which themes the outlets consider important.²

Table 4. Frame Themes

News	Frame Theme				
	The Right to Organize	Union Policies Companies	Busting of Unions' Strategies	Power and Collective Bargaining	Legal Processes
FoxNews	20/2	20/3	20/8	20/4	20/3
Newsmax	20/8	20/4	20/6	20/5	20/3
OAN	20/1	20/0	20/16	20/14	20/1
Breitbart	17/2	17/1	17/9	17/6	17/2
PBS	16/4	16/1	16/9	16/2	16/1
ABC	16/7	16/0	16/6	16/2	16/2
USA Today	15/4	15/0	15/6	15/9	15/1
NBC News	20/5	20/3	20/3	20/6	20/5
CNN	20/5	20/3	20/8	20/4	20/1
Mother Jones	18/3	18/2	18/9	18/4	18/2
Democracy Now	15/1	15/3	15/6	15/4	15/4
Common Dreams	16/1	16/1	16/12	16/9	16/0

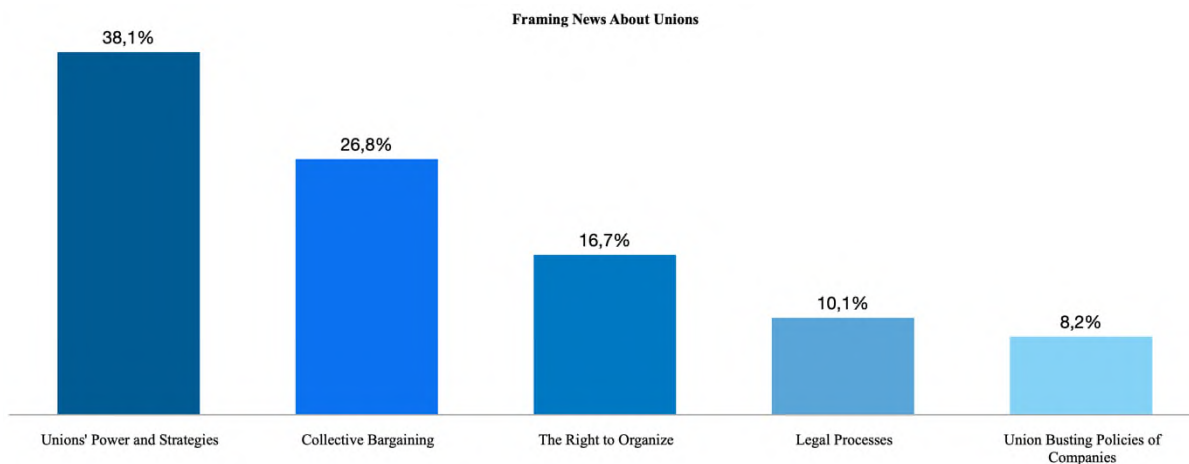
The framing data in Table 4 reveal the discourse structures adopted by media outlets in news about unions at a more conceptual level. While the frames *Unions' Power and Strategies* and *Collective Bargaining* are prominent in right-leaning media outlets (Fox News, Newsmax, OAN, Breitbart), rights-based or anti-corporate frames such as *The Right to Organize* and *Union Busting Policies* are seen to remain marginal. For example, OAN devoted 16 of

² Since some news items fall under several themes, the number of news items under each theme may exceed the number of news items published by the outlets.

its 20 news articles to the power of unions and 14 to collective bargaining processes, whereas the right to organize and anti-union practices of companies were covered in only 1 news article each. This distribution shows that the right-leaning media structure their news discourse about unions mostly around the potential influence or controllability of unions and render workers' quest for rights invisible.

Mainstream media outlets (PBS, ABC, USA Today, NBC News) exhibit a more balanced distribution of framing themes, revealing that they adopt an information-focused and process-based narrative in news about unions. The relatively equal coverage of *The Right to Organize*, *Unions' Power and Strategies*, and *Collective Bargaining* frames in this group of media outlets reflects the mainstream media's efforts to make both workers' right to organize and union bargaining processes visible.

On the other hand, left-leaning media (CNN, Mother Jones, Democracy Now, Common Dreams) presents union struggles with a discourse that is rights-based, includes system criticism, and legitimizes collective action, using frames such as *Unions' Power*, *Collective Bargaining*, and *Union Busting Policies* more frequently. In particular, Common Dreams' focus on union power in 12 of its 16 news stories and collective bargaining in 9 shows the importance that media with this tendency attach to labor-focused framing. This table reveals that the ideological orientation of media outlets directly affects the way union movements are reported and that public perception is shaped through different framing strategies.

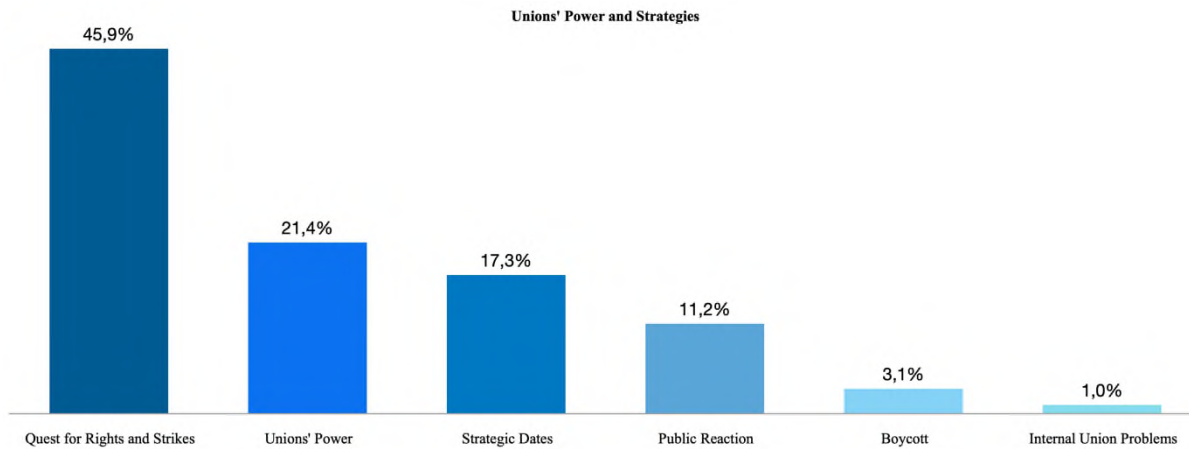

Graph 1. Frame Themes as Percentages

Graph 1 shows the percentage distribution of news content on how unions are framed in the media. The most emphasized frame is seen as Unions' Power and Strategies with 38,1%. This suggests that unions are presented as a power center in media narratives and their tactical moves are highlighted. Strategic aspects of unions such as bargaining power, strike threats or membership campaigns create a strong effect that can generate both support and reaction in the public eye. The second most emphasized theme is Collective Bargaining with 26,8%. This indicates that the media treats union negotiations with employers as an important topic. However, the high rates of these two frames show that union activities are perceived only in terms of struggle and strategy, and this may cause the more complex social and legal contexts related to unions to remain in the background. The topics that are less covered in the chart are listed as The Right to Organize (16,7%), Legal Processes (10,1%) and Anti-Union Policies of Companies (8,2%). Particularly, the anti-union attitudes of companies that are framed at a low rate indicate that they are not sufficiently visible in the media. This situation may lead to the suppressive or intimidating policies implemented by employers against union activities not being discussed sufficiently in the public sphere. Similarly, the low representation of legal processes may suggest that there is a deficiency in informing the public about workers' ways of seeking their rights or legal regulations. The fact that the media presents union news mainly in terms of power, strategy and bargaining causes both the structural dimensions of union struggle and the legal grounds for the protection of workers' rights to remain in the

background. This framing may have significant long-term effects on the legitimacy of unions and public perception.

In addition, the sub-themes of the first two frame themes shown in Graph 1 are presented in Graph 2 and 3.

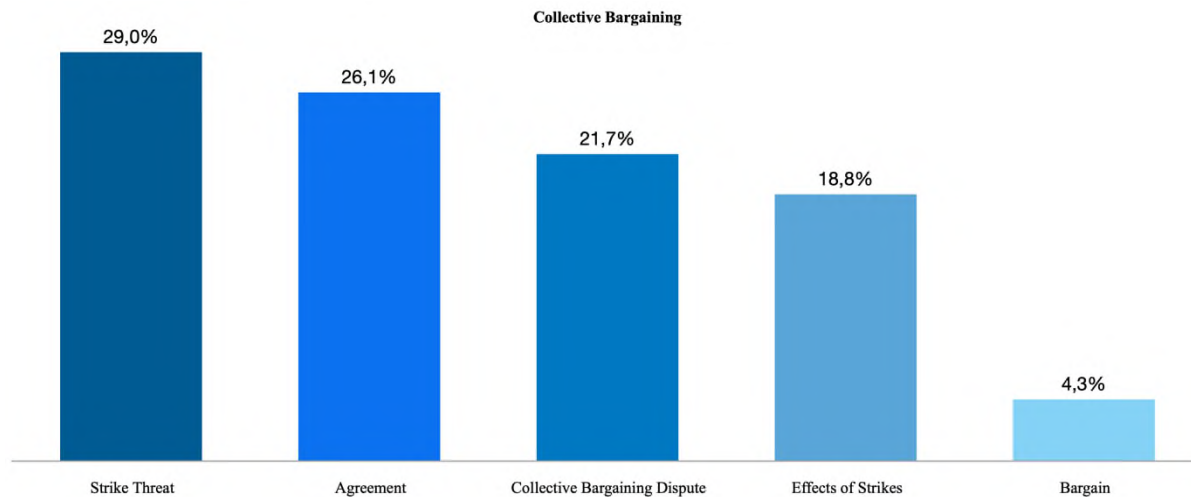

Graph 2. The Sub-Themes of Unions' Power and Strategies³

When the framing of news about unions is examined in this study, one of the most frequently encountered themes is the struggle means and strategies of unions. An analysis of Graph 2 reveals that these sub-themes, grouped under the title Unions' Power and Strategies, are mostly addressed through activism and conflict in media representations of unions. In particular, actions such as strikes, protests and work stoppages are intensively reported by the media and unions are presented as struggling actors in this context. However, various aspects of unions such as their structural power, symbolic function and interaction with society also gain visibility to a more limited extent. The sub-themes identified within this framework and their distribution are presented in detail below.

- The most frequently encountered theme, with a rate of 45,9%, is that unions express their demands for rights through actions such as strikes, protests and work stoppages; the media frames unions as struggling, conflict-oriented actors in such news.
- In the news that is covered by 21,4%, the structural power, representation authority, number of members and influence of unions on the government or employers are highlighted and how effective actors they are in decision-making processes are emphasized.
- In 17,3%, it is evident that union activities gain visibility in the media through marches and statements made on symbolic days (e.g. Black Friday, Christmas); in such news, it is seen that unions use these days to make their demands more visible to the public.
- In 11,2%, the public's reaction to union actions is reported; in this context, public support for strikes, social media posts or opposing views shape the public perception of unions.
- In 3,1%, consumer boycotts or protest actions to avoid shopping carried out with union calls are covered in the media; the scarcity of such content shows that the public visibility of economic pressure means is limited.
- The least covered theme, with a rate of 1%, is internal problems such as management conflicts within the union, ethical problems or disagreements between members; this situation reveals that the media pays more attention to unions through their external actions.

³ As the percentages in Graph 1 and Graph 2 are rounded, the total percentage is close to 100.

Graph 3. The Sub-Themes of Collective Bargaining

Graph 3 demonstrates the percentage distribution of sub-themes that stand out in news content about unions' collective bargaining processes. The data provides important clues about how the media frames union processes.

- The most prominent theme, with a rate of 29%, is the threat of strikes; the fact that unions use the threat of strikes as a means of persuading employers during the collective bargaining process is frequently reported in the media as an element of pressure, and the tension in this process is highlighted.
- The theme of agreement, with a rate of 26,1%, shows that the agreements reached between unions and employers are presented to the public as positive developments; within this framework, the media emphasizes the completed and constructive aspects of the negotiation process.
- Collective bargaining disputes, with a rate of 21,7%, gain visibility in the media, especially in cases where negotiations are blocked and there is no solution between the parties; this situation causes the conflict dynamics in union-employer relations to be reflected in the news.
- The theme of the effects of strikes, with a rate of 18,8%, appears in news articles that address the effects of strikes on production processes, economic balances or consumers; in this context, the media tends to analyze how union actions affect not only workers but also other segments of society.
- 4,3% of the news directly focuses on the content of bargaining processes, that is, the scope of the talks and the details of the offers; this low rate shows that media content mostly focuses on superficial or dramatic developments.

Conclusion

Data obtained from three distinct media leanings revealed noteworthy findings regarding how organizations framed news related to union rights. Right-leaning media, while not overtly so, exhibited a more deeply negative attitude toward union rights and focused on the negative economic consequences of collective actions. In contrast, left-leaning media approached union endeavors from a rights-based framework and adopted a pro-worker stance in industrial relations tensions. Additionally, center-leaning media adopted an information-based approach that neither fully legitimizes nor criminalizes unions. These discourse differences among the three media leanings revealed the influence of ideological positions on media representation of union rights. They clearly demonstrated that the language of news does not only function to convey information but also to construct meaning.

Apart from these disparities, it appeared that all media outlets tied the labor agenda to current political debates. Nevertheless, there were naturally varying approaches depending on political leanings. Furthermore, right-leaning media outlets' negative perception of union rights and center-leaning media outlets' *relatively neutral stance* on this issue confirmed the pro-capital (or non-pro-labor) manner of the US media structure accepted in the

literature. Although left-leaning media outlets employed pro-labor rhetoric, the fact that these outlets had a more limited sphere of influence did not contradict this view in the literature.

An examination of the frames emphasized by all media outlets in news related to union rights disclosed a dominant focus on unions' power and strategies. This situation was most likely owing to the fact that unions' efforts, such as bargaining power, strike threats, or membership campaigns, had the potential to generate both support and opposition among the public. On the other hand, companies' union busting policies were framed to a lesser extent and were not sufficiently visible in the media. Thus, employers' policies against union activities were not sufficiently discussed in the public sphere. Similarly, the low representation of legal processes indicated that the public was not sufficiently informed about workers' legal rights or the legal regulations that obstructed these rights.

Future Studies

This study has uncovered how media organizations framed the union struggles in the US after the Covid-19 pandemic. Therefore, the study has limitations due to its attempt to analyze a general phenomenon over a specific period of time. In future studies, media outlets' approaches to this topic can also be examined through union movements in other countries or more concrete examples (e.g., Amazon workers' or Starbucks workers' unionization efforts). Media outlets' efforts to link current political discussions with union activism can be compared in more detail via framing theory across different political periods (e.g., the Biden and Trump eras). Additionally, a computational social sciences approach that facilitates the analysis of big data accumulated on social media platforms may be preferred for topics similarly to this study. As the number of such studies increases, the fields of communication and social policy will be able to come together more closely, and unique contributions to the literature will be possible.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was not obtained for this study because I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Ad Fontes Media. (n.d.). *About Ad Fontes Media*. <https://adfontesmedia.com/about-ad-fontes-media/>
- Ad Fontes Media. (2025). *The Media Bias Chart* [Infographic]. <https://adfontesmedia.com/wp-content/uploads/2025/01/Media-Bias-Chart-13.0-Jan-2025-Licensed-scaled.jpg?submissionGuid=351ace30-c10d-4754-a161-44d5b7445b20>

- Bergin, A. E. (2005). What effects do public relations actions have on labor disputes? A look at corporate campaigns. *Seminar Research Paper Series*, Paper 15.
- Blanc, E. (2024). Worker-led unionization sweeps the US. *International Labor and Working-Class History*, 105, 301–307. <https://doi.org/10.1017/s0147547924000012>
- Blanc, E. (2024b). Seven lessons from Starbucks workers' historic victory. *Jacobin*. <https://jacobin.com/2024/02/starbucks-sbwu-contract-bargaining>
- Broomfield, C., Nye, C., & Wells, R. (2022). Media framing of migrant labour in UK fruit and vegetable production: An analysis of reporting in UK farming and mainstream print press. *Journal of Rural Studies*, 95, 423–437. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.09.033>
- Candeub, A. (2007). *Media ownership regulation, the First Amendment, and democracy's future*. Michigan State University College of Law. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=985113>
- Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). Framing theory. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 103–126. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>
- Civila, S., & Lugo-Ocando, J. A. (2024). News framing and platform affordances in social media. *Journalism Practice*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/17512786.2024.2319249>
- Çelik, A., Göktaş, N., & Yıldız, E. (2025). A new perspective on social sustainability: Examining Amazon workers' working conditions and protests applying computational methods in social sciences. *Discover Sustainability*, 6, Article 58. <https://doi.org/10.1007/s43621-024-00737-x>
- Darr, J. P., & Harman, M. (2024). Leaving a legacy: Shifting media use and American democratic attitudes. *Political Behavior*. <https://doi.org/10.1007/s11109-024-09992-0>
- D'Angelo, P. (2019). Framing theory and journalism. In T. P. Vos & F. Hanusch (Eds.), *The international encyclopedia of journalism studies* (pp. 1–10). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118841570.iejs0021>
- de Vreese, C. H. (2005). News framing: Theory and typology. *Information Design Journal*, 13(1), 51–62. <https://doi.org/10.1075/idjdd.13.1.06vre>
- Dimitrova, D. V., & Connolly-Ahern, C. (2007). A tale of two wars: Framing analysis of online news sites in coalition countries and the Arab world during the Iraq War. *Howard Journal of Communications*, 18(2), 153–168. <https://doi.org/10.1080/10646170701309973>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fahmy, S. (2010). Contrasting visual frames of our times: A framing analysis of English- and Arabic-language press coverage of war and terrorism. *International Communication Gazette*, 72(8), 695–717. <https://doi.org/10.1177/1748048510380801>
- Fantasia, R., & Voss, K. (2004). *Hard work: Remaking the American labor movement*. University of California Press.
- Gamson, W. A., & Modigliani, A. (1989). Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach. *American Journal of Sociology*, 95(1), 1–37. <https://doi.org/10.1086/229213>
- Ghai, D. (2003). Decent work: Concept and indicators. *International Labour Review*, 142, 113–144. <https://doi.org/10.1111/j.1564-913X.2003.tb00256.x>
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- Gülmez, M. (2010). Sendikal hakların bölünmezliği: “Toplu sözleşmesiz ve grevsiz sendika hakkı, özünden yoksundur”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2010(3), 9–50.
- Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.
- Hossain, A., Wahab, J. A., & Khan, M. S. R. (2022). A computer-based text analysis of Al Jazeera, BBC, and CNN news shares on Facebook: Framing analysis on COVID-19 issues. *SAGE Open*, 12(1). <https://doi.org/10.1177/21582440211068497>
- Hyman, R. (2001). *Understanding European trade unionism: Between market, class and society*. SAGE.

- International Labour Organization. (1948). *C087 – Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948* (No. 87). https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_instrument_id:312232
- International Labour Organization. (1949). *C098 – Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949* (No. 98). https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312243:NO
- International Labour Organization. (n.d.). *Statistics on social dialogue*. <https://ilostat.ilo.org/topics/industrial-relations/#>
- International Labour Office. (2010). *Trade unions and decent work country programmes: A resource package*. International Labour Organization.
- Kelly, J. (1998). *Rethinking industrial relations: Mobilization, collectivism and long waves*. Routledge.
- Kliner, S. (2014). *Helpful or harmful? The U.S. news media's framing of organized labor from 2009 through 2013* (Master's thesis, George Washington University). GW ScholarSpace. <https://scholarspace.library.gwu.edu/etd/f7623c69j>
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA: Text, audio, and video*. Springer.
- Logan, J. (2023). A model for labor's renewal? The Starbucks campaign. *New Labor Forum*, 32(1), 87–94. <https://doi.org/10.1177/10957960221144972>
- Marjaei, S., Yazdi, F. A., & Chandrashekara, M. (2019). MAXQDA and its application to LIS research. *Library Philosophy and Practice*, 2019.
- Matthes, J., & Kohring, M. (2008). The content analysis of media frames: Toward improving reliability and validity. *Journal of Communication*, 58(2), 258–279. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00384.x>
- Minchin, T. J. (2024). A new labor movement? Assessing the worker upsurge in the contemporary U.S. *Labor History*, 65(4), 433–456. <https://doi.org/10.1080/0023656X.2024.2327487>
- Moody, K. (2017). *On new terrain: How capitalism is reshaping the battleground of class war*. Haymarket Books.
- Morstatter, F., Wu, L., Yavanoglu, U., Corman, S. R., & Liu, H. (2018). Identifying framing bias in online news. *ACM Transactions on Social Computing*, 1(2), 1–18. <https://doi.org/10.1145/3204948>
- Ndamah-Arthur, K. (2018). *Framing effects in newspaper reports* (Master's thesis, Tilburg University). Tilburg University Research Portal. <https://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=146129>
- Oliveira, M., Bitencourt, C. C., Zanardo Dos Santos, A. C. M., & Teixeira, E. K. (2016). Thematic content analysis: Is there a difference between the support provided by the MAXQDA and NVIVO software packages? *Brazilian Journal of Management*, 9(1), 72–82. <https://doi.org/10.5902/1983465911213>
- Otero, V., Von Wald, J., Fox-Ramirez, E., & Heldebrandt, B. (2025, April). *Ad Fontes Media content analysts methodology paper*. Ad Fontes Media. <https://www.adfontesmedia.com>
- Özveri, M. (2012). *Toplu iş ilişkileri yasa tasarısı ve sendikal haklar*. Birleşik Metal-İş Yayınları.
- Powers, A., & Godbersen, J. (2023). Culture and conflict: The framing of news in three national U.S. newspapers. *Journal of Creative Industries and Cultural Studies*, 9(2), 24–47. <https://doi.org/10.56140/JoCis-v9-2>
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103–122. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1999.tb02784.x>
- Schmitt, J., & Mitukiewicz, A. (2012). Politics matter: Changes in unionisation rates in rich countries, 1960–2010. *Industrial Relations Journal*, 43(3), 260–280.
- Shierholz, H., McNicholas, C., Poydock, M., & Sherer, J. (2024). Workers want unions but the latest data point to obstacles in their path. *Economic Policy Institute*. <https://www.epi.org/publication/union-membership-data/>
- Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.

- Tarish, A. H., Abdalhakeem, S. H., & Hasani, S. A. (2022). American media framing of Bush, Obama, and Trump speeches. *Cogent Arts & Humanities*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2115245>
- Töngür, Ü. & Elveren, A. (2014). Deunionization and pay inequality in OECD countries: A panel granger causality approach. *Economic Modelling*, 38: 417–425.
- United Nations. (n.d.). *Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Valentini, C., Ihlen, Ø., Somerville, I., Raknes, K. & Davinson, S. (2020). Trade unions and lobbying: Fighting private interests while defending the public interest?. *International Journal of Communication*, 14(2020), 4913–4931.
- Visser, J. (2019). Can unions revitalize themselves. *International Journal of Labour Research*, 9 (1-2): 17-48.
- Yuniawan, T., Urip, S. R., Scinsiani, I. G., Din, W. A., Swanto, S., & Ardi, H. (2023). Media framing and COVID-19 infodemic in news headlines of Indonesian online newspapers. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 9(2), 19–32. <https://doi.org/10.32601/ejal.902003>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çalışma hayatındaki temel hedefi olan insana yakışır işin sağlanmasının ön koşulu işçilerin sendikal haklarını serbestçe kullanabilmesidir. Sendikal haklar; sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev haklarını içeren şemsiye bir kavramdır. Günümüzde tüm dünyada yüz milyonlarca işçi bu haklarını kullanmaya çalışmaktadır. Son yıllarda bu çalışmanın kapsamı içerisinde olan ABD'de işçilerin sendikalaşma çabaları görünür olmuştur. Özellikle Covid-19 pandemisinden sonra Starbucks ve Amazon gibi küresel düzeyde faaliyet gösteren şirketlerde bu çabalar kamuoyunda daha fazla gündem hâline gelmiştir.

Bu çalışmada ABD'deki medya kuruluşlarının işçilerin sendikal haklarını kullanma girişimlerini nasıl *çerçevelediği* analiz edilmiştir. Bu analizde iletişim çalışmalarında sıkça kullanılan çerçeveleme teorisinden faydalanılmıştır. Goffman'ın (1974) çerçeveleme analizine dayanan bu teori, medya kuruluşlarının haber metinleri içerisinde yerleştirdiği anahtar kavramlar üzerinden sosyal algıyı nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Literatürde; D'angelo (2019), Gamson ve Modigliani (1989), Entman (1993), de Vreese (2005), Scheufele (1999), Entman (1993), Chong ve Druckman ile Ndamah-Arthur (2018)'ın bu konudaki çalışmaları çerçeveleme teorisini açıklamakta önemli katkılar sunmuştur. Ramasubramanian ve Miles (2018), Dimitrova ve Connolly-Ahern (2007), Fahmy (2010), Morstatter ve diğerleri (2018), Hossain ve diğerleri (2022), Tarish ve diğerleri (2022), Powers ve Godbersen (2023), Broomfield ve diğerleri ve Kliner (2014) ise çalışmalarında bu teoriye dayanarak çeşitli toplumsal olguların medya kuruluşlarınca nasıl ele alındığını incelemiştir.

ABD gibi Herman ve Chomsky'nin (1988) tarifıyla *Propaganda Modelinin* medya kuruluşlarında hakim olduğu ve medyanın ideolojik işlevinin belirgin olduğu ülkelerde sendikal hakların bu kuruluşlarca nasıl çerçevelendiği önem arz eden bir tartışma başlığıdır. Bu çalışmada da 12 medya kuruluşundan 213 haber bu amaç doğrultusunda MAXQDA programı aracılığıyla incelenmiştir. Medya kuruluşları eşit sayıda sağ (Fox News, News Max, OAN, Breitbart), merkez (PBS, ABC, USA Today, NBC News) ve sol (CNN, Mother Jones, Democracy Now, Common Dreams) eğilimlere sahip olanlardan seçilmiştir. Medya kuruluşlarının sınıflandırılmasında ise *AD Fonted Media* isimli organizasyonun tablosundan faydalanılmıştır. Çalışmanın temel soruları ise şunlardır: Medya kuruluşlarında sendikal hakların tasvirinde ortaya çıkan baskın çerçeveler nelerdir? Farklı haber kaynakları sendikal hakları çerçeveleme konusunda ayrışmakta mıdır?

Sağ eğilimli medya kuruluşlarında sendikal aktiviteler ya güncel politik tartışmalar kapsamında ya da bireysel şirket örnekleri üzerinden ele alınmaktadır. Haberlerde nötr bir yansımadan ziyade *derinden* bir ideolojik perspektif bulunmakta ve sendikal hak arayışlarına olumlu yaklaşılmamaktadır. Ayrıca grevlerin yıkıcı ekonomik etkileri sıkça bu kuruluşların haberlerinde yer almaktadır. Ancak istisnai örnekler hariç sendika karşıtı tutumun net bir şekilde belirgin olmaması, işçilerin ve sendikaların taleplerinin meşruluğunu göstermesi açısından önemlidir.

Merkez eğilimli medya kuruluşlarında daha dengeli ve çalışma ilişkilerinin iki tarafının da görüşlerine yer veren haberler bulunmaktadır. Sağ eğilimli medya kuruluşlarında olduğu gibi politik figürler (Trump, Biden vs.) sendika tartışmalarında yer almaktadır. Bu kuruluşlarda sendikal mücadelelerin olumsuz ekonomik sonuçlarına ilişkin gizli bir negatif algı bulunmamaktadır.

Sol eğilimli medya kuruluşları; sendikaları sadece çalışma hayatının değil, demokratik toplum yapısının da temel unsurlarından biri olarak konumlandırmakta ve işçi odaklı söylemleriyle diğer medya türlerinden ayrılmaktadır. Bu bakımdan bu medya kuruluşlarındaki söylemler, sendikal hareketlerin meşruiyetini artıran ve kamuoyunda sempati yaratan bir gazetecilik diliyle karakterize edilmektedir. Sağ eğilimli ve sol eğilimli medya kuruluşları arasındaki temel fark; işçilerin kötü çalışma koşullarına karşı kolektif nitelikli eylemlerinin ekonomik sonuçları yerine hak perspektifiyle ele alınmasıdır.

Haberlerde sendikal haklarla ilgili öne çıkan çerçeveler; sendikaların güç ve stratejileri (% 38,1), toplu pazarlık (% 26,8), örgütlenme hakkı (% 16,7), yasal süreçler (% 10,1) ve şirketlerin sendika karşıtı politikaları (%8,2). Sendikaların güç ve stratejileri çerçevesinin en baskın çerçeve olması, medya anlatılarında sendikaların bir güç merkezi olarak sunulduğunu ve taktiksel hamlelerinin önemsendiğini göstermektedir. Sendikaların pazarlık gücü, grev tehditleri veya üyelik kampanyaları gibi çalışmaları; kamuoyunda hem destek hem de tepki yaratabilecek güçlü bir potansiyele sahiptir ve bu durum bu çerçevenin haberlerde öne çıkmasına neden olmaktadır. Öte yandan, şirketlerin sendika karşıtı politikaları, düşük oranda çerçevelenmekte ve medya kuruluşlarında bu politikalar yeterince görünür olmamaktadır. Bu nedenle işverenlerin sendikal faaliyetlere karşı uyguladıkları

sindirme politikaları kamuoyunda yeterince tartışılmamaktadır. Benzer şekilde yasal süreçlerin düşük temsil oranı, işçilerin hukuki haklarını arama yolları veya bu yolları tıkayan yasal düzenlemeler hakkında kamuoyunun yeterince bilgilendirilmediğini göstermektedir.

Nihai olarak eğilimlerine bakılmaksızın tüm medya kuruluşları emek gündemini güncel politik tartışmalarla ilişkilendirmektedir. Ancak bu ilişkilendirmede politik eğilimlerine göre doğalında farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca sağ medya kuruluşlarının sendikal haklara yönelik negatif algısı ve merkez medya kuruluşlarının bu konudaki *görece tarafsız* duruşu, literatürde kabul edilen ABD medya yapısının sermaye yanlısı tutumunu doğrular niteliktedir. Her ne kadar sol medya kuruluşlarında emek yanlısı söylemler bulunsa da bu kuruluşların etki alanının daha dar olması, literatürdeki bu görüşü ters yüz edecek bir olgu değildir.

Bu çalışmada ABD’de Covid-19 pandemisinden sonra gelişen sendikal mücadelelerin medya kuruluşlarınca nasıl çerçevelendiği incelenmiştir. Başka ülkelerdeki sendikal hareketler ya da daha somut örnekler (ör. Amazon işçileri ya da Starbucks işçilerinin sendikalaşma çabaları) üzerinden medya kuruluşlarının konuları ele alma biçimleri ayrıca incelenebilir. Medya kuruluşlarının önemsedikleri güncel politik tartışmalarla sendikal eylemlilikleri ilişkilendirme çabaları, farklı politik dönemler (ör. Biden ve Trump dönemleri) çerçeveleme kuramı vasıtasıyla karşılaştırılarak daha detaylıca araştırılabilir. Ek olarak, bu hususlarda sosyal medya araçlarında biriken büyük veriyi analiz etmeyi kolaylaştıracak hesaplamalı sosyal bilimler yaklaşımı gelecek araştırmalarda daha fazla tercih edilebilir. Bu tür çalışmaların sayısının artması ile iletişim ve sosyal politika alanları daha fazla yan yana gelebilecek ve literatüre özgün katkılar sağlanabilecektir.

REKLAMLARDA EGO DURUMU-YARATICI STRATEJİ UYUMUNUN İKNA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TRANSAKSİYONEL ANALİZ YAKLAŞIMI

THE EFFECT OF EGO STATE-CREATIVE STRATEGY CONGRUENCE ON PERSUASION IN ADVERTISING: A TRANSACTIONAL ANALYSIS APPROACH

Yasemin BOZKURT

Pamukkale Üniversitesi

İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ybozkurt@pau.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8183-0337

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

15.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Transaksiyonel
Analiz,
Yaratıcı Strateji,
Reklamın İletişim
Dili,
Ego Durumu.

Keywords

Transactional
Analysis,
Creative Strategy,
Advertising
Communication
Tone,
Ego State.

Bu çalışma, 2023 yılında YouTube Ads Leaderboard listesinde en çok izlenen ve etkileşim alan video reklamlarda Eric Berne'in Transaksiyonel Analiz (TA) kuramına ait ebeveyn, yetişkin ve çocuk ego durumlarının kullanım biçimini belirlemeyi, bu ego durumları ile yaratıcı strateji unsurları (ürün kategorisi, reklam türü, hedef kitle, tüketici ihtiyaçları, mesaj stratejisi, reklam tonu) arasındaki ilişki ve uyumu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda başarılı dijital reklam uygulamalarında hangi ego durumlarının ne şekilde tercih edildiğini ortaya koyarak; reklamcılar ve markalar için "hedef kitle ego uyumu" ilkesine dayalı içerik tasarımına dair yol gösterici ilkeleri belirlemek hedeflenmektedir. İçerik analizi yöntemiyle elde edilen bulgular, reklamlarda en fazla yetişkin ego durumunun kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, çalışmada ego durumları ile ürün kategorisi, reklam türü, hedef kitle, tüketici ihtiyaçları, mesaj stratejisi ve ton gibi yaratıcı strateji unsurlarının hedef kitlelerin psikolojik durumlarına göre farklı ego durumlarıyla eşleştirildiğini ve ego durumları ile yaratıcı strateji unsurları arasında çok yüksek düzeyde uyum olduğunu göstermektedir. Araştırma, hedef kitleleriyle etkili iletişim kurmak için hangi ego durumlarını ve yaratıcı strateji unsurlarını birlikte kullanmaları gerektiğine dair rehberlik sunmaktadır.

This study seeks to determine how the parent, adult and child ego states defined by Eric Berne's Transactional Analysis (TA) theory are employed in the highest-viewed and most engaging video advertisements on YouTube's 2023 Ads Leaderboard, and to analyze the relationships and congruence between these ego states and key creative-strategy elements (product category, ad type, target audience, consumer needs, message strategy, and tonal style). By revealing which ego states are preferentially selected in successful digital advertising campaigns, the study aims to establish practical guidelines for "audience-ego alignment" in content design for advertisers and brands. Findings derived via content analysis indicate that the adult ego state predominates in these ads. Moreover, the results demonstrate that ego states are systematically paired with creative elements—such as product category, ad type, target audience, consumer-need appeals, message strategy, and tone—in accordance with the psychological profiles of different audiences, yielding a very high level of congruence. The research offers guidance on the combinations of ego states and strategic elements most conducive to effective audience engagement.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724661>

Atıf/Cite as: Bozkurt, Y. (2025). Reklamlarda ego durumu-yaratıcı strateji uyumunun ikna üzerindeki etkisi: Transaksiyonel analiz yaklaşımı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1827-1847.

Giriş

Yapılan birçok akademik ve sektörel araştırmalara rağmen eski kuşak tüketici tepki ve davranışlarını anlamakta çok zorlanılmışken, günümüzün her açıdan proaktif post-milenyum tüketicilerini anlamak her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Şimdikinin dönüşüm çağı tüketicileri neye, nasıl tepki vermektedir ve bu tepkileri neden vermektedir ya da tüketicilerden istenen/hedeflenen tepkiler nasıl elde edilebilir sorularının cevapları çok farklı açılardan incelenmektedir. Diğer tüm ikna edici iletişim çalışmalarında olduğu gibi reklamcılıkta da benzer sorulara farklı açılardan cevaplar aranmaktadır. Bu cevapları ararken de odak noktasına tüketicinin kendisini koymaktadır. Günümüz tüketicileri dijital gelişmelerle daha farklı mesaj biçimlerinin ve kanallarının ortaya çıkması sonucunda daha fazla marka mesajlarına maruz kalmaktadır. Ancak hedef tüketiciler aynı teknolojik gelişmelerin desteğiyle bir iletişim süreci örneği olarak reklamlara anında ve farklı biçimlerde geri bildirimlerde bulunabilmektedir. İstenilen/hedeflenen tepki ve katılımın sağlanması açısından tüketicinin zihni her şeyden önemli hâle gelmiştir. Tüketicinin algılarını etkileyebilmek içinse reklam mesajlarının aktarılma biçimi kilit rol oynamaktadır. Çünkü hedef tüketiciler kendilerine ulaşan mesajları algılama biçimlerine göre katılım biçimini şekillendirmektedir. Bu bağlamda reklam mesajlarının yaratım sürecinde öncelikle hedef kitlenin çok iyi analiz edilmesi, bu bilgiler doğrultusunda da yaratım sürecinde alınan stratejik kararlar önem kazanmaktadır.

Söz konusu insanların istenen yönde ikna edilmesi olduğu için marka iletişimiyle ilgili çalışmalarda olduğu gibi reklamcılıkta da tüketicileri yönlendirmek amacıyla psikoloji kavram ve kuramlarından faydalanılmaktadır. Hem iletişime hem de psikolojiye dair kullanılan bu kuramlardan birisi de Transaksiyonel Analiz'dir (TA).

Sosyal bir varlık olan bireyler bir araya geldiklerinde karşılıklı olarak duygu, düşünce ve davranışlarından oluşan bir etkileşim başlamaktadır. Aslında bu etkileşim Berne'e göre bireylerin o an ki ego durumları arasında gerçekleşmektedir. Bu etkileşim süreci içerisinde taraflardan birisinin davranışı kendisi için "tepkî" anlamına gelirken, karşıdaki kişi için uyarıcı olarak görülmektedir. Berne'in transaksyon adını verdiği (1964:29) bu iletişim biriminde süreci başlatan kişinin tepkisinde kullandığı ego durumuna göre karşıdaki kişi uyarılmaktadır. Bu birey de karşılaştığı ego durumuna bağlı olarak cevap vermesiyle birlikte karşılıklı gösterilen ego tepkileri sonucunda iletişim süreci gerçekleşmektedir. TA kuramı, bu iletişim sürecinin özelliklerini, gösterilen ego durumları üzerinden süreçteki ilişkileri çözüp anlaşılmasını, en doğru ve sağlıklı iletişimin nasıl kurulması gerektiğini göstermektedir.

Reklamcılıkta da hedef kitleyi ikna etmek üzere hedef kitlenin özellikleri dikkate alınarak bu kitle üzerinde nasıl etki ve etkileşim yaratılmak isteniyorsa, transaksyon uyarıcı hâline gelen reklam mesajında kullanılacak ego durumunun bu isteğe göre belirlenmesi ve mesaj tasarımının da bu egoya göre yapılması gerekmektedir. Çünkü benzer ego sesleniş, ikna etme olasılığını artırmaktadır (MacLachlan vd., 1997). Bu doğrultuda markalar tasarladıkları reklamlarda hedef kitlelerine bağlı olarak bazen reklamlarında akılcı ve bir sorun karşısında çözüm sunan yetişkin ego durumu kişilik yapısına göre ürün özelliklerini açıklamakta, bazen eğlence ya da korku üzerine gidilerek çocuk ego durumuna göre duygular tetiklenebilmekte, bazen de otoriter bir tavırla kurallar koyan, uyarılarda bulunan ya da tavsiye veren bir yaklaşımla ebeveyn ego durumu yansıtılmaktadır. Örneğin çoğunlukla çikolata markalarında çocuk, banka reklamlarında yetişkin, bebek bezi markalarında ebeveyn ego durumları görülmektedir.

TA'ın dayandığı psikolojik ve iletişim tepkilerinin çalışma mekanizmasının bilincinde olan markalar ve reklamcılar, tasarlanan reklamların mesaj içeriğindeki kelimeleri, sözsüz iletişim unsurlarını ve seslenme biçimini, hedef kitleleriyle kurmak istedikleri iletişim ve hedeflenen etkileşim sürecine uygun ego durumuna göre oluşturmaktadır. Böylece özellikle hedef kitlenin psikolojik boyutlarına göre uyarlanmış daha etkili stratejilerle koşullara bağlı olarak farklı ego durumlarını etkili bir şekilde kullanarak tüketicilerin algılarını ve kararlarını etkileyebilmektedir (Freedman, Graham ve Langan, 1980). Bazı reklamlar tasarımında kullanılan ego durumuna bağlı olarak istenen etkileşim sürecini yakalayıp olumlu ilişki ve bağı kurabilirken, bazı reklamlar tam aksine negatif tutum ve davranışlara maruz kalmakta, hatta bu olumsuz tepkiler markalara kadar yansiyarak marka-tüketici bağının bozulmasına yol açabilmektedir. Bu noktada günümüzün proaktif tüketicisini daha doğru anlaşılmasına katkı sağlamak ve başarılı bir reklam etkisi yaratmak amacıyla onları yakalayıp istenen iletişim ve etkileşim sürecini gerçekleştirmiş reklamlarda kullanılan ego durumlarının hangileri olduğu ve bu ego durumlarında diğer hangi yaratıcı stratejik kararların uygulandığını bilmek önem kazanmaktadır. Çünkü eğer tüketiciler üzerinde istenen etkiyi yaratan ego durumu ve bu ego durumuna bağlı olarak diğer uyumlu stratejik kavramların neler olduğu bilinirse, daha fazla hedefine ulaşan başarılı reklamların tasarlanması mümkün

olacaktır. Ancak başarılı reklamlarda hangi ego durumunun kullanıldığı, hangi diğer faktörlerle nasıl eşleştirilerek kullanıldığı bilinmemektedir.

Kişilerarası İletişim Sürecinde İletişim ve Etkileşimleri Anlamak: Transaksiyonel Analiz

Bilgi, duygu ve düşüncelerini aktararak istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere anlatmak ve karşılıklı anlamının gerçekleştirilmesinden hareketle iletişim süreci gerçekleştirilmektedir. İnsanlar birbirleriyle iletişim kurarken, birbirlerine gönderdikleri mesajlara göre bireylerde ve oluşturdıkları mesajlarda değişiklikler meydana gelmektedir. Kelime seçimlerinde, jest ve mimiklerinde, beden duruşlarında, tonlamalarında, nefes alımlarında, yüz kızarmalarında vb. iletişim sürecine bağlı olarak farklılıkların meydana geldiği görülmektedir. İletişim süreci ve bu sürecin devam edip etmeyeceği iletişimde bulunan kişilerin birbirlerine gönderdikleri mesajlara bağlı olmaktadır. Bu sürecin işleyiş biçimini hem psikolojik hem de iletişim perspektifinde ele alan kuramlardan birisi de Transaksiyonel Analiz'dir.

Eric Berne tarafından ortaya atılan TA, insanlar arasında gerçekleşen iletişimin niteliğini anlamak üzere geliştirilmiştir. Bu analiz, iletişimin temel birimi olan transaksionları incelemesi nedeniyle hem bir iletişim kuramı; bireylerin hangi benliklerini kullanarak bu benlikler doğrultusunda nasıl ve neden o tepkileri verdiklerini açıklaması nedeniyle de bir psikoloji kuramı olma özelliğine sahiptir.

Berne (1964), iki ya da daha fazla birey arasında gerçekleşen iletişim sürecinde karşılıklı ego durumları arasında gerçekleşen her bir birime transaksion adını vermektedir. Bu bireylerin bir araya geldiklerinde birinin konuşma, yazma ya da sözsüz iletişim unsurlarından birini kullanarak mesaj vermesini transaksionel uyaran olarak ifade etmektedir. Verilen bu tepkiye karşılık diğer birey/bireylerin vermiş olduğu tepkiyi ise transaksionel yanıt olarak tanımlamaktadır (s. 29). Bir kişiden gelen uyaran ve diğer kişinin bu uyarana verdiği yanıt "transaksion"u oluşturmaktadır (Harris, 2022:99). Sonuç olarak iletişim süreci, transaksionel uyaranla başlayan ve transaksionel yanıtla devam eden bir transaksionlar bütünüdür.

Berne'e göre her insanda çocuk, ebeveyn ve yetişkin olmak üzere üç ego (benlik) türü vardır. Berne ego durumunu, insanların iletişim kurarken gösterdikleri duygu, düşünce ve davranış örüntüsü olarak tanımlamaktadır. Tüm ego türleri, bireyin kişiliğini oluşturmaktadır. Ebeveyn ego durumu, anne-babalardan ya da anne-baba figürlerinden gelen/kopyalanan duygu, düşünce ve davranışları içermektedir (Berne, 1964). Bireyin doğumundan itibaren ilk beş yılı içerisinde ebeveynin yaptığı, söylediği her şeyin sorgulamadan kabul edilen, kural, uyarı, kanun gibi dayatılmış olayların beyindeki doğrudan kayıtları olarak ifade edilebilir. Her birey için ebeveyn özel olduğu için, kişiye özgü olan bu ebeveyn den gelen veriler doğrudan içselleştirilmektedir (Harris, 2022: 49). Tüm bu aktarımlar iyi ya da kötü olduğu için değil çocuk için güvenilir kaynaktan geldiği için kaydedilmekte ve hayat boyunca hiç silinmeden, yeniden oynatılmaya hazır hâlde saklanmaktadır (Harris, 2022: 52). Ebeveyn den çocuğa aktarılan, çocuğun kendini bağımlı hissettiği, sorgulayamadığı ya da keşfedemediği dış dünyaya ait tüm veriler, ebeveyn de depolanmaktadır ve bu veriler genellikle "asla, her zaman, hiçbir zaman unutmama, yapmalısın, neden yapmıyorsun, seni koruyacağım" gibi şartlarla desteklenmektedir (Harris, 2022: 55). Bu benlik türü, sınırlar koymakta, tavsiye vererek rehberlik etmekte, kurallar ve düzenlemeler yapmakta, yapılması-yapılmaması gerekenleri açıklamakta, nasıl yapılacağını öğretmekte, gelenekleri sürdürmekte, beslemekte, yargılamakta, eleştirmektedir (Hansen, Barry, Reed ve McGill, 1976: 18). Ebeveyn ego durumu, toplumsal kuralları/değerleri kurmaya, bunlara uymayanları eleştirmeye yönelik kuralcı, güçlü, inatçı, görev insanı nitelendirmesi taşıyan kişilik yapısının gösterildiği eleştirel ebeveyn ve önemseddiği toplumsal kurallara uymanın gerekli olduğunu söyleyen, sevgi, şefkat gösteren, destekleyici, anlayışlı, güven verici bir tavır yansıtan, bakım vermekten sorumlu kişilik yapısını aktaran koruyucu/kollayıcı ebeveyn olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Solomon, 2003:15).

Çocuk benlikte ise bireyin kontrol edemeden dış vurduğu istekleri, ihtiyaçları, heyecanları, endişeleri, korkuları, mutlulukları, iç güdüsel dürtüleri yer almaktadır. Bireyin doğum-yedi yaş arasında yaşadığı, zihinlerinde yer eden, dış olaylara (özellikle anne-babadan) verilen yanıtlardan oluşan, duygusallığın belirgin olarak ön planda olduğu, çocukluğundan gelen duygu, düşünce ve davranışları yansıtılmaktadır (Berne, 1964). Çocuk gördüğü, duyduğu, bildiği, hissettiği ve anladıklarını çocuk benlikte saklamaktadır. Büyüdüğünde bu ego durumu ortaya çıktığında, çocukken göstermiş olduğu tutum ve davranışları göstermektedir. Bireyin çocuksu yönünden kaynaklı asi tavırlar göstermesi, söylenene itaat etmesi, neşeli, sabırsız ya da şımarık davranışlar göstermesi, dürüstçe ve tarafsızca

olayları anlatması, merak ve keşfetmeye eğilimli olması, deneyimleme isteği gibi tepkiler çocuk benliğinin göstergeleridir. Çocuk ego durumunda “Vay canına, istiyorum, zevk alıyorum, yapabilirim, yapmayacağım, yapamam” gibi ifadeler, kullanılmaktadır (Hansen vd., 1976: 18). Çocuk ego durumu, bireyin oyuncu, duygusal ve yaratıcılığın kaynağını oluşturan içinden geldiği gibi hareket eden doğal çocuk ve ebeveynin istediği yönde tepkiler gösteren, ebeveyn gözetimi altındaymış gibi tepkiler ortaya koyan uyarlanmış çocuk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Freedman B, Graham J.& Langan, 1980: 250)

Son olarak yetişkin benlik, şimdinin gerçeklerine göre nesnel değerlendirmesini herhangi birisinden/bir şeyden etkilenmeden, bağımsız olarak yapılan duygu, düşünce ve davranışları kapsamaktadır (Berne, 1964). Yetişkin verileri, toplum çıkarlarıyla kendi çıkarları arasında denge kurabilen, bireyin veriler toplayıp değerlendirerek yaşama dair mantık yürüterek kavramlar geliştirdiği, kendi becerisiyle öğrenebileceği ve hayata dair kendi bulacaklarıdır (Harris, 2022: 60). Kişiliğimizin akılcı yanını gösteren bu benlik türünde, elde edilen verileri önyargılardan ve duygulardan uzak, objektif bir bakışla, doğru biçimde işleyerek herhangi bir sorun karşısında çözüme yönelik, olası iyi durumları oluşturmak için hareket edilmesini ifade etmektedir (Solomon, 2003:15). Son çıkan telefon modelini çok istemesine rağmen maddi durumu uygun olmadığı için onu almaması gerektiğini bireyin düşünmesi yetişkin benliğe uygun tepki verildiğini göstermektedir.

Her ego durumunun bireyler için kendi yaşamsal değerine sahip olduğunu ifade eden Berne (1964), doğası gereği hiçbir ego durumunun olumlu ya da olumsuz olmadığını vurgulamaktadır. Birey transaksyonların herhangi bir anında bu üç benlik türünden birine geçiş yapabilmektedir. Örneğin 47 yaşındaki bir birey çocuklukta hissettiği duyguları yeniden hissetmesine neden olabilecek olaylar yaşayabilmekte, o döneme ait tepkilerle karşılık verebilmektedir. İletişimi başlatan uyarının benlik türüne göre bireyin hangi ego durumunu yansıtacağı, hangi egonun baskın olacağı şekillenmektedir. Sonuç olarak bir uyarana yanıt olarak üç benlik türünden birine göre yanıt vermektedir ki bu yanıt da bireyin uyarıcının mesajındaki ip uçlarından yola çıkarak algılama biçimine göre şekillenmektedir. Eğer iki birey arasında birbirini tamamlayan/uyumlu benlikler varsa; örneğin iki kişinin dedikodu yapması (ebeveyn-ebeveyn), bir sorunu çözmesi (yetişkin-yetişkin) ya da birlikte oyun oynaması (çocuk-çocuk veya ebeveyn-çocuk) gibi durumlarda iletişim sorunsuz devam etmektedir. Çünkü iletişimde geri bildirimde bulunan bireyin yanıtı uygun ve beklediği biçimdedir, sağlıklı insan ilişkilerinde görülen doğal düzen gerçekleşmektedir. Ancak çapraz benlikler karşı karşıya gelirse iletişim kesilmektedir (Berne, 1964).

TA de bireylerin bu değişken psikolojik durumlarından yola çıkarak bir iletişim sürecinde kaynak ve alıcı konumundaki bireyler arasında gerçekleşen tepkilerin (uyaran ve yanıtın) neye göre ve nasıl gerçekleştiğini anlamak için benlik durumlarını incelemektedir (Harris, 2022: 42-43). Başka bir ifadeyle kuram bireyler arasında kurulan iletişim sürecine göre ilişkinin değişimini, süreçteki bireylerin tepkilerinde nasıl farklılaştığını ve buna bağlı olarak nasıl davrandığını açıklamaktadır (Berne, 1988). Bu analiz, bir bireyin bir başkasına yönelik tepkiyi başlatması ve hemen ardından karşıdaki kişinin karşılığında bir şey yapmasını içeren, verilen tepkilere göre ilişkinin geleceğini belirleyen tek bir transaksyonu inceleme yöntemidir (Harris, 2022: 42-43). TA’ye göre iletişimi başlatan kişi, ebeveyn, yetişkin ve çocuk olmak üzere üç benlik arasından hangisiyle iletişime geçtiyse, karşı tarafın da buna uygun benlikle geri bildirimde bulunması, yani uygun transaksyonun devreye girmesi beklenmektedir. Bu analizle her uyarın ve verilen cevabın hangi benlik türüne göre yapıldığı belirlenmektedir.

TA, iletişim sürecinde insanların gösterdikleri tepkilerin arkasında yatan ego durumlarını açıklayarak iletişim sürecinin nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Dahası, iletişim sürecinde kullanılan ego durumlarının önemine yönelik farkındalık oluşturmada, bireylere bu ego durumlarını dikkate alarak daha doğru ve etkili iletişim kurma becerisine sahip olabilecekleri konusunda yol göstermektedir.

Uyarın ve yanıtın ebeveyn, çocuk ve yetişkin olmak üzere hangi benlik türünden yapıldığını anlamak için mesajlardaki ipuçlarına bakmak gerekmektedir. Kullanılan kelimeler, yapılan tonlama, jest ve mimikler benlik türüne dair ip uçları taşımaktadır (Harris, 2022: 99). Bu ip uçlarına bakarak verilen tepkileri anlamak mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada da reklamlarda kullanılan benlik türleri ip uçlarına bakılarak belirlenmiştir.

Reklam Tasarımında Yaratıcı Strateji ve Yaratıcılığı Etkileyen Diğer Reklam Unsurları

Reklam tasarımında yaratıcı strateji, reklamcının hedef kitesine etkili bir şekilde mesaj iletmek için bir takım stratejik ve taktiksel kararlar almasını ve bu kararlar temelinde yaratıcılığı kullanma biçimini ifade etmektedir. Bu strateji, yalnızca reklamın estetik özelliklerini değil, aynı zamanda iletilmek istenen mesajın nasıl yapılandırıldığı

ve hedef kitleye hangi yollarla iletilmesini de kapsamaktadır. Bu yönüyle yaratıcı strateji, reklamların dikkat çekici, akılda kalıcı ve ikna edici olmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Reklamda yaratıcılık kavramı ise yalnızca sanatsal bir üretim sürecini ifade etmez; aynı zamanda reklamın hedef kitleye duygusal bir bağ kurabilme kapasitesini ve belirli bir iletişim problemi karşısında özgün ve etkili çözümler sunabilme yeteneğini de içermektedir. Bu bağlamda, yaratıcı strateji ve yaratıcılık, reklam tasarımında birbirini tamamlayan iki temel bileşen olarak değerlendirilmektedir.

Reklamın istenen etkiyi yaratmasında ve başarılı olmasının temelinde, yaratıcı strateji ve bu stratejiyi somutlaştıran tasarım unsurlarının uyumlu bütünlüğü yatmaktadır. Yaratıcı strateji, bir reklam kampanyasında reklamın temel amacından başlayarak ikna edilmek istenen hedef kitlenin belirlenmesi, bu kitleyi ikna etmek için ne söyleneceği (temel reklam mesajı veya vaat) ve bu reklam mesajının iknayı gerçekleştirecek biçimde nasıl söyleneceği kararlarını kapsayan süreçtir (Belch & Belch, 2018).

Bu süreçte -"yaratıcı brief" olarak ifade edilen formda- tanımlanan temel unsurlar (kampanyanın hedefi, hedef kitlesi, reklam mesajı (vaat), konsept (ana tema), reklamın tonu, çekicilikler vb.) reklam tasarımının içeriğini ve yaratıcılığının sınırlarını belirleyerek etkili iletişimin temelini oluşturmaktadır. Yaratıcı brief, reklam üreticileri için stratejik kararları içeren temel bir yol haritası niteliğindedir. Bu formda yer alan unsurlar, reklam ajansının çalışma stiline göre farklılık göstermektedir. Reklam sektöründe genel kabul görmüş standart bir içerik bulunmamaktadır. Diğer taraftan bir yaratıcı briefte ortak olan bazı unsurlar bulunmaktadır. Akademik literatüre bakıldığında ise Altstiel ve Grow'un (2010: 60) çalışmalarında verdiği örneklerden yola çıkarak yaratıcı stratejide (başka bir ifadeyle yaratıcı brief formunda) "reklamın amacı, ürün türü, hedef kitle, mesaj stratejisi ve ton" unsurlarıyla ilgili stratejik kararların alındığı söylenebilmektedir. Benzer şekilde Schultz ve Tannenbaum (1991: 17) da Altstiel ve Grow'dan farklı olarak yaratıcı stratejide alınan kararların "kampanya amacı, hedef kitle, reklam tonu"na ek olarak "vaat ve medya planlaması bilgileri"nden meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada incelenecek yaratıcı strateji unsurları, Altstiel ve Grow'un (2010) çalışmasında yer alan unsurlardan esinlenerek oluşturulmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi reklamda yaratıcılık ve hedef kitle dışındaki diğer yaratıcı strateji unsurları, reklamın hedef kitleyle istenen psikolojik etkiyi ve duygusal bağ yaratmak üzere çalışmaktadır. Reklamın etkileyici ve ikna edici olabilmesi için yaratım sürecinde alınan kararların hedef kitlenin demografik, psikografik, sosyokültürel ve davranışsal özelliklerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü hedef kitle bireylerinin reklama maruz kaldıklarında önce kendilerini görmesi, kendilerinden bir parçaya rastlaması gerekmektedir. Ancak bu algı oluştuğu zaman reklamın içerisine girerek mesajın tamamını algılama sürecini yaşaması mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra reklamda onun kişiliğine uyumlu bir üslup, görsel-metinsel-işitsel tasarımla iletişime geçilmesi sağlanmalıdır. Örneğin reklamda yansıtılan ego durumu ile hedef kitlenin ego durumunun uyumlu olması iletişim sürecinin devam etmesi ve reklamın etkili olması bakımından önemlidir.

Hedef kitle reklamdaki mesajdan ne anladığına göre vereceği tepkiyi (tavsiye etme/etmeme, tercih etme/etmeme, etkileşimde bulunma/bulunmama, satın alma/almama vb.) belirlemektedir. Hedef tüketicinin verdiği cevaba göre reklam veren, kitlenin tepkisini ölçüp değerlendirebilmektedir. Günümüz teknolojisinin sağladığı olanaklarla reklam veren, hedef kitlenin gönderdiği geri bildirime göre mesajını yeniden düzenleyerek hedef kitleyle tekrar buluşturabilmektedir. Hatta yeni teknolojilerle hedef kitle yerine hedef bireye yönelik daha spesifik, kişiselleştirilmiş mesajlar tasarlanabilmektedir. Bu nedenle ikna edici tüm iletişim sürecinin temel noktalarından biri olan mesajın tasarlanma biçimi oldukça önem taşımaktadır. Reklamcıların reklam oluşumundaki yaratıcı sürece dair aldıkları stratejik kararlar reklam veren-hedef kitle arasındaki ilişki, iletişim ve davranış biçimini şekillendirmektedir. Dolayısıyla hedef kitle tanımı, yaratıcı sürecin başlangıç noktasını ve tüm kararların odağını oluşturmaktadır. Hedef kitle özelliklerinin derinlemesine anlaşılması, markanın vaadinin belirlenmesinden sesleniş biçimi olarak tonun seçilmesine kadar tüm yaratıcı unsurların belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır. Hedef kitle profili, yaratıcı stratejinin sınırlarını çizmektedir ve tasarımın her ögesine yön veren temel referans noktasıdır.

Reklam vaadinin hedef kitleye akla mı yoksa duygulara seslenerek mi aktarılacağına karar, mesaj stratejisinin belirlenmesiyle ilgilidir. Mesaj stratejisinin ne olacağı da yaratıcı stratejide alınması gereken önemli stratejik kararlardan birisidir. TA, tüketicinin ürün/markayla ilgili karar alma süreçlerinde akıl ya da duyguyla süreci yönetmesine uygun ego durumunu harekete geçirilmesini beklemektedir. Mesaj stratejisi bu ayrımı göz önünde bulundurarak içerik ve biçimi şekillendirmektedir. Hedef kitlenin rasyonel karar verdiği ürün/markalar söz

konusu olduğunda akılcı ve mantıklı değerlendirmelerde bulunan yetişkin ego durumu, duygusal olarak karar süreçlerini yönettiği durumlarda ise çocuk ego durumu tercih edilmektedir.

Önemli yaratıcı strateji unsurlarından birisi olan reklam tonu (ses ve üslup), marka kimliğine ve hedef kitle beklentilerine göre belirlenen iletişim tarzını ifade etmektedir. Bu tarz, reklam mesajının ciddi, mizahi, duygusal ya da daha resmî bir üslupla sunulacağını tanımlayarak, hedef kitlenin hangi psikolojik düzeyde —Ebeveyn, Yetişkin veya Çocuk ego durumu— mesajı algılayacağını şekillendirmektedir. TA perspektifinden bakıldığında, otoriter bir ton ebeveyn ego durumunu, içten ve sıcak bir üslup ise çocuk ego durumunu harekete geçirmektedir; böylece reklam, hedef kitlenin mevcut ego durumu ile uyumlu bir iletişim zemini oluşturmaktadır (James & Jongeward, 1996). Uyumlu bir ton seçimi, reklamın duygusal etkisini güçlendirmekte ve kitlenin marka mesajına daha kolay bağlanmasını sağlamaktadır.

Reklamı yapılan ürünün bulunduğu kategori, yaratıcı strateji unsurları arasında yer almamasına rağmen, reklamın hitap edeceği ego durumunun belirlenmesini doğrudan etkileyen faktörler arasında bulunmaktadır. Çünkü tüketicinin kategoriye özgü beklenti ve ihtiyaçlarına uygun ego durumlarının harekete geçirilmesini öngörmekte, bu öngörüye göre de reklamda doğru ego durumuyla tüketiciye seslenilmesini sağlamaktadır. TA, ürün kategorisinin tüketicinin psikolojik ihtiyaçlarıyla uyumlu bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır (Harris, 2022). Örneğin, sağlık ve finans gibi rasyonel karar gerektiren kategorilerde yetişkin ego durumu; eğlence, moda gibi duygusal çağrışım gerektiren kategorilerde ise çocuk ego durumu tercih edilmektedir.

Sonuç olarak reklamlar, transaksyon analize göre marka-hedef kitle arasındaki transaksyonda iletişimi başlatarak uyarıcı göndermektedir. Bu iletişim sürecinin nasıl gerçekleşeceği, tamamen reklam yaratım sürecinde yaratıcı briefte alınan kararlar ve bu kararların uygulamaya nasıl dönüştürüldüğüyle doğrudan ilişkilidir.

Reklamcılıkta Transaksiyonel Yaklaşım

Tıpkı insanlar gibi markaların da ego durumları (kişilik/benlik yapıları) bulunmaktadır. Bu ego durumuna göre marka iletişimi çalışmalarında çeşitli unsurlara bağlı olarak değişiklik gösteren iletişim dili ve ego durumlarına sahiptirler. Markalar hedef tüketicilerini etkileyebilmek ve istedikleri biçimde onları yönlendirebilmek için reklamlarında, TA kuramından yola çıkarak farklı seslenme biçimleriyle iletişim kurmaktadırlar. TA reklamda yaratıcı stratejilerle ilgili ilgili karar verme süreçlerinde doğru adımların atılmasıyla ilgili rehberlik etmektedir. Örneğin hedef kitlenin ürünü nasıl algılayıp değerlendirdiğiyle ve kitlenin psikolojik-duygusal çerçeveleriyle bağlantılı ego durumuna uyumlu olarak reklam mesajı ve bu mesajın yer alacağı medya aracı seçilebilmektedir (Hansen vd., 1976: 21). Böylece mesajların istenen duygusal tepkileri oluşturmaya sağlanarak reklamın etkinliği artırılabilir (MacLachan vd., 1997).

Bu kuramı kullanırken aktarmak istediği mesaja ve ikna etmek istediği kitleye göre bazı reklamların hedef kitlelerine bir ebeveynin çocuğuna öğüt vermesi gibi bir yaklaşımı olurken, kimi zaman bir çocuk, kimi zaman da kendi iç sesini duyan, duygularını paylaşan arkadaş edasıyla bir yetişkin gibi iletişim kurduğu görülmektedir. Tıpkı genel iletişim süreçlerinde iletişimi başlatan kişi/kişilerin kullandıkları benlik türüne göre mesajı alan taraf bu benlik türüne uygun geri bildirimde bulunduğu gibi reklamlarda da benzer durumun gerçekleşeceği düşüncesiyle hedef kitleden beklenen tepkiye göre mesajın aktarılış biçimi hazırlanmaktadır.

TA'e göre iletişime geçilen hedef kitlelerle çocuk, ebeveyn ya da yetişkin benlik türlerinden hangisini kullanarak mesaj aktarımı gerçekleştirildiyse, hedef kitleden de buna uyumlu transaksyonun devreye girmesi beklenmektedir. Örneğin hedef kitlenin o ürün/hizmetle ilgili yetişkin egosuyla tepki vereceği belirlendiyse, reklam mesajı yetişkin ego durumuna göre tasarlanarak hedef kitlenin paralel ego durumunda cevap vermesi beklenmektedir. Eğer hedef kitle reklam mesajındaki ego durumuna uygun tepki verirse reklamın etkili olduğu, uygun tepki vermezse reklamın etkili olmadığı düşüncesine dayanmaktadır. Hedef kitle reklam mesajına paralel benlik türünü devam ettirirse marka ve hedef tüketici arasında iletişim süreci devam etmekte, tam tersi durumda çapraz tepkilerde ise iletişim süreci kopmaktadır. Çünkü genel iletişim sürecinde olduğu gibi reklamlarda da paralel ego durumlarının çapraz durumlardan daha etkili olması beklenmektedir (MacLachan vd., 1997). Dolayısıyla buradaki paralellığa bağlı olarak hedef kitle markaların sesleniş biçimine, yani kullanılan benlik türünün kitleye uygun olup olmamasına göre yanıt vermektedir (geri bildirimde bulunmaktadır). Paralellik durumuna göre vereceği cevap markayı satın alma/almama, reklam mesajını beğenme/beğenmeme,

paylaşma/paylaşmama, ürünü tavsiye etme/etmeme, markadan nefret etme/sevme, markayla iletişimi kesme/devam ettirme gibi birçok farklı tepkiyi gösterebilmektedir.

Markalar reklam stratejilerinde paralel tamamlayıcı transaksyonlar oluşturmak için kendilerinin ve tüketicilerinin ego durumlarını iyi bilmelidir. Markalar hedef kitleleriyle nasıl iletişim kuracaklarına sadece hedef kitlelerin özelliklerine göre değil, markanın ürün yaşam eğrisindeki durumu, reklamın hedefi, markanın ürün kategorisi gibi bazı faktörleri de dikkate alarak karar vermektedir. Örneğin pazara yeni giren bir marka ya da teknoloji ürününe ait iletişim çalışmalarında özelliklerini ve farklılıklarını ortaya koyacak şekilde hedef kitleyle genellikle yetişkin benliğine göre iletişimi başlatırken, marka bağlılığı yaratmayı hedeflediğinde daha çok çocuk ebeveyne uygun bir yaklaşımla iletişim uygulamaları tasarlanmaktadır. Kamu spotlarında bir ebeveyn edasıyla kitleye seslenilirken, mesleki hayatta toplumsal cinsiyet eşitsizliği mesajı vurgusu söz konusu olduğunda yetişkin benliği öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla reklamda istenen etkileşim ve davranışın gerçekleşmesi için dikkate alınması gereken nokta, markaların reklamda hedef kitlelerine seslenirken markanın kimliğine, ürün kategorisine, hedef kitesine, ürünün ne olduğuna, markanın ürün yaşam eğrisindeki konumuna, reklamın amacına vb. bağlı olarak doğru ego durumunu kullanmasıdır. Bu unsurlar çerçevesinde hedef kitesine yönelik hazırlayacağı reklamda neyi nasıl anlatacağına dair yol haritası ortaya çıkmaktadır.

Bütün reklam uygulamaları, reklam veren ve tüketiciler arasındaki iletişim ve tepki verme süreçlerini içerdiği için transaksyonel bakış açısından ele alınabilmektedir. McClain ve Kruse'a (1980) göre reklamlar; reklam verenlerin bir ürün/hizmetle ilgili elde edilecek faydayı önerdikleri, potansiyel tüketicilerin ise sunulan iddiaya karşılık bu ürün/hizmeti satın alıp almayacaklarına karar verdikleri transaksyonlardır (s. 17). Bu mesajların tasarımında reklamcılar, hedef kitleyi ikna etmek amacıyla onları dikkate alarak seslenmek için bir ego durumu tercih etmekte, potansiyel tüketiciler de karşılaştıkları bu ego durumuna göre tepkiler göstermektedirler. Dolayısıyla reklam verenler ve potansiyel tüketiciler, reklamdaki psikolojik ya da sosyal mesajların üzerine hem fikir ya da karşıt fikirli olabilmekte, uyumlu ya da karşıt ego durumları gösterebilmektedir (McClain ve Kruse, 1980: 17).

Başarılı reklamların genellikle tüketici davranışını ve marka etkileşimlerini etkileyen psikolojik çerçeveler olarak TA'ye dayalı ego durumlarından yararlanarak hazırlandığı söylenebilir. Bu reklamlarda marka ve hedef kitlenin ego durumlarını belirleyip bunlardan yola çıkarak hedef kitle üzerinde duygusal açıdan etki yaratan stratejik kararlara göre mesajların tasarlandığı ve farklı sektörde daha etkili tüketici-marka iletişim ve etkileşimlerinin elde edildiği ifade edilebilmektedir (Kurtuluş ve Dirsehan, 2016). Marka-tüketici arasında gerçekleşen etkileşimleri ego durumları açısından değerlendirerek bu etkileşimlerin anlaşılmasını sağlaması açısından önemli bir -kuramdır.

Diğer taraftan literatürde TA perspektifinden reklamcılık alanında yapılmış oldukça sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu araştırmalardan ikisi, reklamın yer aldığı araç-reklam mesajı-ürün ve tüketicinin ego durumu arasındaki uyumu ile reklamın hatırlanması ve tüketici etkileşimi arasındaki ilişkiyi incelemiş; bu üç faktördeki ego uyumunun hatırlanmayı olumlu etkilediğini (Lambert, 1980), yüksek hedef kitle etkileşimi (Hansen vd., 1976) sağladığını tespit etmiştir. Ersöz'ün (2020) hava yolu şirketlerine ait marka kimlikleri ile reklamlarında sunulan ego durumları arasındaki uyumu analiz ettiği çalışmasında, şirketlerin marka kültürüyle uyumlu olarak farklı hedef kitlelerine farklı ego durumuyla seslendikleri belirlenmiştir. Kurtuluş ve Dirsehan (2016) ise tüketici-marka ego durumunun farklı sektörlere ve farklı markalara göre farklılık gösterebileceğini öne sürmüştür. Alanla ilgili bir başka araştırma olarak MacLachan vd. (1997) yaptıkları çalışmayla hedef kitlenin ego durumlarıyla uyumlu reklamların daha büyük psikolojik etki yarattığını tespit etmiştir. Son olarak çalışmasında göstergebilim ve TA'yi bir arada kullanan Kavut (2022), TA ve göstergebilimin iletişim alanındaki kullanım biçimini bir markaya ait reklam üzerinden inceleyerek bu iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Görüldüğü üzere bu çalışmalar literatür taramasında rastlanılan az sayıdaki çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak TA reklamcılıkta tüketicilerin davranışlarını anlamada ve onları yönlendirmede önemli bir teoridir. Günümüz tüketicilerinin başarılı dijital reklamlara gösterdikleri olumlu tepki ve etkileşim davranışlarının nedenini, bu etkileşim ve iletişim sürecini yakalayabilecek reklamların nasıl üretilmesi gerektiğini anlamak amacıyla yapılan bu çalışma, başarılı reklam uygulamalarında kullanılan ego sunumlarını TA temelinde incelemektedir. Çünkü yakalanması ve istenen ilişkinin kurulması çok zor olan günümüz tüketicisiyle olumlu iletişim süreci gerçekleştirmek ve yüksek etkileşim düzeyi yakalamak için markaların reklamlarında, hangi koşullara bağlı olarak hangi ego durumunu kullanması ve hangi yaratıcı strateji unsurlarını eşleştirerek reklam

tasarımları yapmaları gerektiğini bilmeleri önem kazanmaktadır. Tüm reklamcılarının ve reklam verenlerin amacı, başarılı reklamlar yaparak istenilen hedefi/hedefleri gerçekleştirmektir. Bu bağlamda TA, etkileşim düzeyi yüksek reklamların içeriğini analiz etme fırsatı sunarak günümüz tüketicilerinin etkileşimini kazanmak için dijital reklamların içeriğini ve etkinliğini geliştirebilecek ip uçları vermektedir. Ancak literatür taramasında bu konuyu ele alan herhangi çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırma sonucunda elde edilen bilgiler, reklam profesyonelleri, markalar ve akademik alan için yol gösterici olacaktır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Youtube Leaderboard listesinde yer almış ve kullanıcılar tarafından en çok izlenen video reklamlarda kullanılan Eric Berne'in TA'indeki ego türleriyle ilgili genel durumu ortaya koymak, başarıyı yakalamış bu reklamlarda kullanılan ego durumlarının hangileri olduğunu, bu ego durumlarında diğer hangi yaratıcı stratejik kararların uygulandığını belirlemek, aralarındaki ilişki ve uyumu analiz etmektir. Böylece, tüketicilerin kendilerine sunulan ikna edici mesajlara verdikleri olumlu tepkilerin, hangi sesleniş biçimleriyle ilişkili olduğu belirlenerek; son yıllarda hedef kitleye etkili biçimde ulaşmayı başaran popüler reklamlarda kullanılan benlik türlerine dayalı yaratıcı stratejik kararların temel nitelikleri ve bu kararların ego durumlarıyla olan uyum düzeyi bundan sonra yapılacak reklamlar için örnek teşkil etmesi açısından belirlenmiş olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda geliştirilen araştırma soruları aşağıda yer almaktadır:

Araştırma sorusu 1: Youtube'ta en çok izlenerek etkileşim alan reklamlarda Eric Berne'in ego durumlarının (ebeveyn, yetişkin, çocuk) genel kullanım dağılımı nedir ve hangi ego durumu baskın olarak kullanılmıştır?

Araştırma sorusu 2: Youtube'ta en çok izlenerek etkileşim alan reklamlarda kullanılan ego durumları ile yaratıcı strateji unsurlarının birlikte kullanım durumları nasıldır?

- 2.1. Bu reklamlarda hangi ürün kategorisinde hangi ego durumu sıklıkla kullanılmıştır?
- 2.2. Bu reklamlarda hangi reklam türünde hangi ego durumu sıklıkla kullanılmıştır?
- 2.3. Bu reklamlarda hangi hedef kitle için hangi ego durumu sıklıkla kullanılmıştır?
- 2.4. Bu reklamlarda tüketici ihtiyaçlarına göre hangi ego durumu sıklıkla kullanılmıştır?
- 2.5. Bu reklamlarda hangi mesaj stratejisinde hangi ego durumu sıklıkla kullanılmıştır?
- 2.6. Bu reklamlarda hangi tonda hangi ego durumu sıklıkla kullanılmıştır?
- 2.7. Bu reklamlarda kullanılan her bir ego durumu ile hangi spesifik yaratıcı strateji unsurları sistematik olarak birlikte kullanılmıştır?

Araştırma sorusu 3: Youtube'ta en çok izlenerek etkileşim alan reklamlarda kullanılan ego durumu ile genel olarak yaratıcı strateji unsurları arasında nasıl bir uyum bulunmaktadır?

Metodoloji

Yöntem

Araştırma sorularının cevaplarına ulaşabilmek için Youtube reklamlarına nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi uygulanmıştır. İletişim araştırmalarında sıklıkla ve yoğun düzeyde kullanımı tercih edilen içerik analizi, "iletişimin yazılı/açık içeriğinin, objektif, sistematik ve sayısal tanımlarını yapan bir araştırma tekniği" olarak ifade edilmektedir (Wimmer ve Dommick, 1997: 112). İçerik analizi araştırmanın kodlama kriterlerine ve kodlayıcılarına bağlı kalınarak yapılmıştır.

Örneklem

Araştırma kapsamında 2023 yılında Türkiye'nin en çok kullanıcıya sahip ikinci platformu ve en fazla vakit geçirilen üçüncü platformu olan Youtube¹ Ads Leaderboard platformunda en çok izlenen video reklamlar

¹ We are social ve Meltwater ortaklığıyla yayınlanan "Digital 2025 Global Overview" raporuna göre Türkiye'de Youtube 57,5 milyon kullanıcı sayısına sahip ikinci sosyal medya platformudur. Dolayısıyla Türkiye'nin en büyük dijital reklam

incelenmiştir. Bu reklamların seçilme nedeni, bu sosyal medya platformunda başta izlenme olmak üzere en yüksek etkileşimi almış reklamlar olmasıdır. Sosyal medya platformlarında markaların reklamları üzerinden takipçilerle etkileşiminin yüksek olması, reklamın içeriğinin başarılı olmasıyla ilgili göstergelerden birisi olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan tüm sene boyunca Youtube Ads Leaderboard'ta en çok izlenen reklam listesinin tamamı en son 2023 yılında yayınlandığı için, bu yıla ait reklamlar örnekleme dahil edilmiştir.

Örnekleme amaca dayalı örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında 2023 Youtube Ads Leaderboard Türkiye'de yayınlanan 31 adet reklam analiz kapsamına alınmıştır (Think with Google, 2025). Milli-dini bayramlar, milli takımlarla bağlantılı sponsorluklar vb. çerçevesinde hazırlanan reklamlarda benzer ego durumu ve yaratıcı strateji unsurlarının kullanılma olasılığı nedeniyle araştırma verilerini olumsuz etkileyebilecek durumların ortaya çıkma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla özel gün reklamları değerlendirme dışında tutulmuştur. Araştırmanın analiz birimi, Youtube'ta en popüler listesinde bulunan reklamlardır.

Kodlama Formu ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada kullanılan kodlama formu literatüre, araştırma amacına ve sorularına bağlı kalarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Eric Berne (2011) tarafından geliştirilen TA kapsamında yer alan ego durumları (benlik) türleri (ebeveyn, çocuk ve yetişkin) ve bu ego durumlarına ait fiziksel-sözlü işaretler, Laske vd.nin (1989) literatüre kattığı ana mesaj tipolojisi ve tanımları, Baldwin'ın (1989) tonlama sınıflandırması ve açıklamaları, reklamda vurgulanan ihtiyaçlar için Maslow'un yenilenen ihtiyaçlar hiyerarşisi ve ihtiyaçların kapsamı (1970) ve reklamda seslenilen hedef kitlenin belirlenmesinde Kotler ve Keller'in (2016) hedef kitle tipolojisi ve tanımları kullanılarak kodlama formu oluşturulmuştur. Örnekleme dahil edilen reklamlar, belirtilen kaynaklardaki açıklama ve tanımlardan yola çıkarak hazırlanan operasyonel tanımların yer aldığı kodlama formu kullanılarak analiz edilmiştir. Kodlama cetveli ürün kategorisi, hedef kitle, mesaj stratejisi, reklam tonu, reklamda karşılanan ihtiyaç, ego durumu, reklam türü ve ego durumu-yaratıcı strateji unsurları uyumu olmak üzere 8 kod kategorisinden oluşmaktadır.

Ana çalışmadan önce pilot çalışma yapılarak 2024 yılının ilk çeyreğine ait en çok izlenen 10 reklamın analizi sonrasında kodlama formuna son hâli verilmiştir. Oluşturulan kodlama formuna Kappa güvenirlik analizi yapılmış ve %80 güvenirlik oranına sahip olduğu belirlenmiştir. İki kodlayıcı tarafından elde edilen veriler, SPSS programı aracılığıyla analiz edilerek araştırma bulgularına ulaşılmıştır. Ana çalışmada yapılan kodlama sonuçlarına ilişkin güvenirlik analizinde de Krippendorff's Alpha değeri 0,80 olarak hesaplanmıştır. Krippendorff (2004) tarafından önerilen 0,80 ve üzeri değerler, sosyal bilimlerde içerik analizi çalışmalarında yüksek düzeyde güvenirlik olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kodlayıcılar arası uyumun istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir.

Bulgular

Bulgular bölümünde ilk olarak Youtube'ta en çok izlenerek etkileşim alan reklamlarda kullanılan ve Eric Berne tarafından geliştirilen ego durumlarına (benlik türlerine) yönelik genel kullanım durumuna ilişkin verilere yer verilmiştir. Ardından bu reklamlarda kullanılan ego durumları ile yaratıcı strateji unsurları arasındaki ilişki ele alınmış, son olarak da reklamlarda kullanılan ego durumu ile genel olarak yaratıcı strateji unsurları arasındaki uyumun olup olmadığına dair veriler değerlendirilmiştir.

Reklamlarda Kullanılan Ego Durumlarına Yönelik Genel Kullanım Durumu

Tablo 1, en çok izlenen Youtube reklamlarında hedef kitleye seslenmek için tercih edilen ego durumlarının kullanım sıklığına ve en çok hangi ego durumunun kullanıldığına yönelik oranları göstermektedir. Bu bulgulara göre, reklamlarda ego durumlarının kullanım sıklığına bakıldığında sırasıyla yetişkin ego durumunun %54,8 (17), çocuk ego durumunun %32,2 (10) ve ebeveyn ego durumunun ise %12,9 (4) oranında sıklıkla kullanıldığı

mecralarından biri olarak belirlenmiştir. Erişim oranı toplam internet kullanıcılarının %74,4'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye sosyal medya kullanıcılarının sosyal medya platformlarında geçirdikleri zaman ortalamasına bakıldığında Youtube 23 saat 31 dakika ile üçüncü sırada yer almaktadır (<https://datareportal.com/reports/digital-2025-turkey>).

görülmektedir. Hedef kitleye seslenme benliği olarak en fazla %54,8 oranıyla yetişkin ego durumunun kullanıldığı belirlenmiştir. Bu veriler, Araştırma Sorusu 1'in cevabını vermektedir.

Tablo 1. Reklamlardaki Ego Durumlarına Yönelik Genel Kullanım Oranları

Ego Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Yetişkin ego	17	%54,8
Çocuk ego	10	%32,2
Ebeveyn ego	4	%12,9
Toplam	31	100

Reklamlarda Kullanılan Ego Durumları ile Yaratıcı Strateji Unsurlarının Birlikte Kullanım Durumu

Çalışmanın bu bölümünde reklamlarda tüketicilere yansıtılan ego durumuyla yaratıcı strateji bölümünde alınan stratejik kararlar arasındaki ilişkilere ait bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle ego durumlarıyla ilişkilendirilen reklam türü, ürün kategorisi, hedef kitle, tüketici ihtiyaçları, mesaj stratejisi ve reklam tonlarına; ardından da bu reklamlarda kullanılan her bir ego durumu ile sistematik olarak birlikte kullanılan yaratıcı strateji unsurlarına ait veriler ayrıntılı olarak aktarılmaktadır.

Ego Durumları ile Ürün Kategorisi

Tablo 2 her bir ego durumunun ürün kategorilerine göre kullanım sıklıklarını göstermektedir. Elde edilen verilere göre “beyaz eşya, dayanıklı ev tüketimi” (%3,2), “finansal hizmet” (%3,2), “otomotiv/yan ürünler” (%6,4), “eğitim” (%3,2), “perakende mağaza markaları” (%6,4), “online satış siteleri” (%6,4) ve “ulaşım” (%12,9) ürün kategorilerinde yetişkin ego durumu sıklıkla kullanılırken; “tekstil/aksesuar” (%3,2), “gıda” (%19,3), “eğlence & medya” (%3,2) ve “bilgi/iletişim teknolojileri” (%3,2) ürün kategorilerinde çocuk ego durumunun; “temizlik malzemeleri” (%3,2) ürün kategorisinde ebeveyn ego durumunun; “mobilya/ev dekorasyonu” (%3,2) ürün kategorisinde ise hem ebeveyn hem de yetişkin ego durumlarının daha fazla ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Örneklem içerisinde “Kişisel Bakım & Kozmetik” ve “Sağlık” kategorilerinde reklam olmadığı için bu kategorilerde sıklıkla yer verilen ego durumları tespit edilememiştir. Bu veriler araştırma sorusu 2.1'i cevaplamaktadır.

Tablo 2. Ürün Kategorilerine Göre Ego Durumlarının Kullanım Sıklığı

Ürün kategorisi	Ebeveyn E.		Çocuk E.		Yetişkin E.	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1. Beyaz Eşya, Dayanıklı Ev Tüketimi	0	0	0	0	1	3,2
2. Finansal Hizmet (Sigorta, Banka, Bireysel Emeklilik vb.)	0	0	0	0	1	3,2
3. Kişisel Bakım & Kozmetik (El sabunu, diş macunu, parfüm vb.)	0	0	0	0	0	0
4. Tekstil/Aksesuar (Giysi, ayakkabı, aksesuar vb.)	0	0	1	3,2	0	0
5. Gıda (İçecekler, yiyecekler, sakız, şekerleme vb.)	0	0	6	19,3	3	9,6
6. Eğlence & Medya (TV/gazete/dergi, tatil, müzik, kitap)	0	0	1	3,2	0	0
7. Bilgi/İletişim Teknolojileri (Bilgisayar, cep telefonu vb.)	0	0	1	3,2	0	0

8. Mobilya / Ev dekorasyonu (Ev tekstil ürünleri, İnşaat, PVC vb.)	1	3,2	0	0	1	3,2
9. Otomotiv/Yan ürünler (Petrol ürünleri, otomotiv vb.)	1	3,2	0	0	2	6,4
10. Eğitim (ilköğretim, yüksek öğrenim, dersane vb.)	0	0	0	0	1	3,2
11. Sağlık (Hastane hizmetleri vb.)	0	0	0	0	0	0
12. Temizlik malzemeleri (deterjanlar, bebek bezleri vb.)	1	3,2	0	0	0	0
13. Perakende Mağaza Markaları	0	0	0	0	2	6,4
14. Online Satış Siteleri (Trendyol, Yemeksepeti, Getir vb.)	1	3,2	1	3,2	2	6,4
15. Ulaşım (Havayolu, otobüs, kargo vb.)	0	0	0	0	4	12,9
16. Diğer	0	0	0	0	0	0
Toplam	4	12,8	10	32,1	17	54,5

Ego Durumları ile Reklam Türü

Yapılan çalışmada reklamda kullanılan ego durumlarıyla arasındaki ilişkiye bakılan faktörlerden birisi de reklam türüdür. Tablo 3'te görüldüğü üzere "Ürün /hizmet reklam" türünde çocuk ve yetişkin ego durumu (%32,2) sıklıkla yansıtılmış; "kurumsal reklamlar" ise yetişkin ego durumuyla (%22,5) daha fazla bir arada kullanılmıştır. Bu veriler de Araştırma sorusu 2.2'nin cevabını vermektedir.

Tablo 3. Reklam Türüne Göre Ego Durumlarının Kullanım Sıklığı

Reklam türü	Ebeveyn E.		Çocuk E.		Yetişkin E.	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1. Ürün/hizmet Reklamları	4	12,8	10	%32,2	10	%32,2
2. Kurumsal Reklamlar	0	0	0	0	7	%22,5
3. Diğer	0	0	0	0	0	0
Toplam	4	12,8	10	%32,2	17	%54,7

Ego Durumları ile Reklamın Hedef Kitlesi

Ego durumuyla ilişkisi incelenen bir diğer unsur reklamın ikna etmek istediği hedef kitledir. Tablo 4, bu iki faktörün birlikte kullanımıyla ilgili elde edilen verileri göstermektedir. Bu verilere göre, çocuk (%3,2) ve genç/ergen (%19,3) hedef kitleleri olan reklamlarda çocuk ego durumuna; yetişkin (%38,7) kitle için yapılan reklamlar ise yetişkin ego durumuna göre tasarlanmıştır. Ayrıca 5 reklamın birden fazla hedef kitleye hitap ettiği tespit edilmiş, bu reklamların %12,8'inde yetişkin ego durumuyla seslendirildiği belirlenmiştir. Örneklem içerisinde "ebeveyn" ve "yaşlı" hedef kitleye hitap eden reklam olmadığı için bu kategorilerde sıklıkla kullanılan ego durumları tespit edilememiştir. Araştırma Sorusu 2.3 bu açıklamalar doğrultusunda cevaplanmıştır.

Tablo 4. Hedef Kitleye Göre Ego Durumlarının Kullanım Sıklığı

Hedef kitle	Ebeveyn E.		Çocuk E.		Yetişkin E.	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1.Çocuk:0-12 yaş aralığı; tüketim kararlarında ebeveyn etkisi altında olan grup.	0	0	1	3,2	0	0

2.Genç/Ergen:13-19 yaş aralığı; bağımsız tüketim alışkanlıkları geliştiren, teknolojiye hâkim grup.	0	0	6	19,3	1	3,2
3.Yetişkin:20-64 yaş aralığı; finansal bağımsızlığa sahip, işgücünün ana kitlesi. Genç Yetişkin (20-34 yaş) Orta Yaş Yetişkin (35-49 yaş) Olgun Yetişkin (50-64 yaş)	4	12,8	2	6,4	12	38,7
4.Ebeveyn: Çocuk sahibi yetişkinler; aile ihtiyaçlarına (eğitim, sağlık, bakım) öncelik veren grup.	0	0	0	0	0	0
5.Yaşlı: 65+ yaş; emeklilik döneminde, sağlık ve konfor odaklı grup.	0	0	0	0	0	0
6. Birden fazla grup	0	0	1	3,2	4	12,8
Toplam	4	12,8	10	32,1	17	51,5

Ego Durumları ile Reklamda Öne Çıkarılan Tüketici İhtiyaçları

Reklamda vurgulanan ihtiyaç ile ego durumu arasındaki ilişki araştırma kapsamında ele alınan noktalardan birisidir. Bu ilişkiyle ilgili verileri gösteren Tablo 5'e göre reklamda fizyolojik ihtiyaç öne çıkarıldığında çocuk ve yetişkin (%9,7) ego durumu; güvenlik ihtiyacı vurgulandığında ebeveyn ve yetişkin (%6,4) ego durumları; sosyal/sevgi ihtiyaç odaklı reklam olduğunda ise çocuk ego durumu sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca saygınlık/tanınma (%35,4) ihtiyacında yetişkin ego durumuyla; bilişsel ihtiyaç (%3,2) söz konusu olduğunda ise her üç ego durumuyla aynı sıklıkta seslenilmiştir. Diğer taraftan örnekleme “estetik”, “kendini gerçekleştirme” ve “aşkınlık” ihtiyaçlarını mesajına taşıyan reklamlar bulunmadığından bu kategorilerde sıklıkla kullanılan ego durumları tespit edilememiştir. Bu veriler doğrultusunda Araştırma Sorusu 2.5 cevaplanmıştır.

Tablo 5. Tüketici İhtiyaçlarına Göre Ego Durumlarının Kullanım Sıklığı

Tüketici ihtiyacı	Ebeveyn E.		Çocuk E.		Yetişkin E.	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1. Fizyolojik	1	3,2	3	9,7	3	9,7
2. Güvenlik	2	6,4	0	0	2	6,4
3. Sosyal/Sevgi	0	0	3	9,7	0	0
4. Saygınlık/Tanınma	0	0	3	9,7	11	35,4
5. Bilişsel ihtiyaçlar	1	3,2	1	3,2	1	3,2
6. Estetik ihtiyaçlar	0	0	0	0	0	0
7. Kendini gerçekleştirme	0	0	0	0	0	0
8. Aşkınlık ihtiyaçları	0	0	0	0	0	0
Toplam	4	12,8	10	32,1	17	51,5

Ego Durumları ile Reklamda Kullanılan Mesaj Stratejisi

Bu çalışmada ego durumuyla reklamda kullanılan mesaj stratejisi arasındaki ilişki de incelenmiştir. Tablo 6, bu ilişkiye yönelik verileri yansıtmaktadır. “Karşılaştırmalı” (%3,2), “marka imajı” (%35,4) ve “kullanım fırsatı” (%3,2) mesaj stratejilerinde yetişkin ego durumu sıklıkla kullanılmışken; “öncü üstünlük” mesaj stratejisinde ebeveyn (%12,8), kullanıcı kişiliği” mesaj stratejisinde ise çocuk ego durumunun (%12,8) daha fazla ön plana çıktığı belirlenmiştir. Ayrıca “biricik satış vaadi” stratejisinde hem çocuk hem de yetişkin ego durumunun (%3,2) baskın olduğu tespit edilmiştir. Ancak örnekleme “Abartı”, “jenerik bilgisel” ve “jenerik transformasyonel” mesaj stratejilerinin kullanıldığı reklamlar örnekleme bulunmadığı için bu stratejilerle ego durumları arasındaki ilişkiye dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Elde edilen bu veriler, Araştırma sorusu 2.6’yı cevaplamaktadır.

Tablo 6. Mesaj Stratejisine Göre Ego Durumlarının Kullanım Sıklığı

Mesaj stratejisi	Ebeveyn E.		Çocuk E.		Yetişkin E.	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1. Jenerik (Bilgisel)	0	0	0	0	0	0
2. Karşılaştırmalı	0	0	0	0	1	3,2
3. Biricik Satış Önerisi (Usp)	0	0	1	3,2	1	3,2
4. Öncü Üstünlük	4	12,8	2	6,4	2	6,4
5. Abartı	0	0	0	0	0	0
6. Jenerik (Transformasyonel)	0	0	0	0	0	0
7. Marka İmajı	0	0	3	9,7	11	35,4
8. Kullanıcı Kişiliği	0	0	4	12,8	1	3,2
9. Kullanım Fırsatı	0	0	0	0	1	3,2
Toplam	4	12,8	10	25,7	17	54,6

Ego Durumları ile Reklamda Kullanılan Ton

Hangi reklam tonunda hangi ego durumunun sıklıkla kullanıldığı, çalışmada araştırılan bir diğer yaratıcı strateji unsurudur. Bu ilişkiye ait verileri aktaran Tablo 7’de görüldüğü üzere; doğrudan tonla seslenilen reklamlarda ebeveyn ego durumu (%12,8), dolaylı tonla seslenilenlerde ise yetişkin ego durumu (%35,4) daha sık kullanılmaktadır. Diğer taraftan mizahi tondaki reklamlarda hem çocuk (%3,2) hem de yetişkin ego durumuyla (%3,2) daha fazla seslendirildiği belirlenmiştir. “Abartı” ve “mizahi” tonun kullanıldığı reklamlar örnekleme bulunmadığı için bu tonlarla ego durumları arasındaki ilişkiye dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Araştırma sorusu 2.7’ye, bu bulgularla cevap verilmiştir.

Tablo 7. Reklam Tonuna Göre Ego Durumlarının Kullanım Sıklığı

Reklam tonu	Ebeveyn E.		Çocuk E.		Yetişkin E.	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1. Doğrudan Ton	4	12,8	3	9,7	3	9,7
2. Dolaylı Ton	1	3,2	7	22,5	11	35,4
3. Mizahi Ton	0	0	1	3,2	1	3,2
4. Abartı Ton	0	0	0	0	0	0
Toplam	5	16	11	35,4	15	48,3

Her Bir Ego Durumu ile Sistematiik Olarak Birlikte Kullanılan Yaratıcı Strateji Unsurları

Ego durumu ile yaratıcı strateji unsurları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla incelenen son karşılaştırma, her bir ego durumunda sistematiik olarak en fazla hangi yaratıcı unsurların reklamlarda birlikte kullanıldığıdır. Tablo 8’de görüldüğü üzere, ebeveyn ego durumunun en fazla “mobilya/ev dekorasyonu, otomotiv/yan ürünler, temizlik malzemeleri ve online satış siteleri”ne ait ürün kategorisinde (%3,2), ürün/hizmet reklamlarında (%12,9), yetişkin hedef kitleye yönelik (%12,4), güvenlik ihtiyacının vurgulandığı reklamlarda (%6,4), öncü üstünlük mesaj stratejisiyle (%12,8) ve doğrudan tonla (%12,9) birlikte kullanıldığı belirlenmiştir. Çocuk ego durumunun en fazla, gıda kategorisinde (%19,3), ürün/hizmet reklamlarında (%35,4), genç/ergen hedef kitleye yönelik (%19,3), fizyolojik (%3,2) ve sosyal/sevgi ihtiyacının (%3,2) ön plana çıktığı reklamlarda, kullanıcı kişiliği mesaj stratejisiyle (%12,8) ve dolaylı tonla (%22,5) eşleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Yetişkin ego durumunun ise en fazla, ulaşım kategorisinde (%12,9), ürün/hizmet reklamlarında (%35,4), yetişkin hedef kitleye yönelik (%38,4), saygınlık/tanınma ihtiyacını temel alan reklamlarda (%35,4), marka imajı mesaj stratejisiyle (%35,4) ve dolaylı tonla (%35,4) birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 8. Ego Durumu ile Sistematiik Olarak Birlikte Kullanılan Yaratıcı Strateji Unsurları

	Ebeveyn Ego	Çocuk Ego	Yetişkin Ego
Ürün kategorisi	Mobilya/Ev dekorasyonu (%3,2) Otomotiv/Yan ürünler (%3,2) Temizlik malzemeleri (%3,2)	Gıda (%19,3)	Ulaşım (%12,9)

Reklam türü	Online satış siteleri (%3,2) Ürün/Hizmet (%12,9)	Ürün/Hizmet (%35,4)	Ürün/Hizmet reklamı (%35,4) Kurumsal reklam (%22,5)
Hedef kitle	Yetişkin (%12,4)	Genç/Ergen (%19,3)	Yetişkin (%38,4)
Tüketici ihtiyacı	Güvenlik (%6,4)	Fizyolojik (%3,2) Sosyal/Sevgi (%3,2)	Saygın/Tanınma (%35,4)
Mesaj stratejisi	Öncü üstünlük (%12,8)	Kullanıcı kişiliği (%12,8)	Marka imajı (%35,4)
Ton	Doğrudan (%12,9)	Dolaylı (%22,5)	Dolaylı (%35,4)

Ego Durumu ile Genel Olarak Yaratıcı Strateji Unsurları Arasındaki Uyum

Çalışmanın en son bölümünde reklamlarda kullanılan ego durumuyla genel olarak yaratıcı strateji unsurları arasında uyum olup olmadığı incelenmektedir. Tablo 9, iki faktörün uyumlu kullanılmasına yönelik verileri aktarmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, reklamların %90,3'ünde reklamda seslenen ego durumuyla aynı reklamlarda kullanılan yaratıcı unsurlar arasında uyum olduğu, %9,7'sinde de uyum olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 9. Ego Durumu ile Genel Olarak Yaratıcı Strateji Unsurları Uyum

Yaratıcı Strateji-Ego Durumu Uyum	Uyum Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Uyum	Var	28	90,3
	Yok	3	9,7

Tablo 10'da ise, reklamda kullanılan ego durumu ile sistematik olarak birlikte kullanılan yaratıcı strateji unsurları ve bunlar arasındaki uyum durumu yer almaktadır. Elde edilen verilere göre ebeveyn ego durumuyla seslenen reklamlarda, bu ego durumuna %75 uyumlu olarak “mobilya/ev dekorasyonu, otomotiv/yan ürünler, temizlik malzemeleri ve online satış siteleri”ne ait ürün kategorisindeki ürün/hizmet reklamları, yetişkin hedef kitleye yönelik güvenlik ihtiyacı vurgulanarak öncü üstünlük mesaj stratejisiyle ve doğrudan ton unsurlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Çocuk ego durumunun da benzer şekilde bu ego durumuna %90 uyumlu olarak gıda kategorisinde, ürün/hizmet reklamlarında, genç/ergen hedef kitleye yönelik, fizyolojik ve sosyal/sevgi ihtiyacının ön plana çıktığı reklamlarda, kullanıcı kişiliği mesaj stratejisiyle ve dolaylı tonla eşleştirilerek kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine yetişkin ego durumunda da bu ego durumuyla birlikte ulaşım kategorisindeki ürün/hizmet reklamlarında, yetişkin hedef kitleye hitaben, saygınlık/tanınma ihtiyacını temel alarak marka imajı mesaj stratejisiyle ve dolaylı ton unsurlarının %94 uyumlu biçimde birlikte kullanıldığı belirlenmiştir.

Tablo 10. Ego Durumu ile Sistematik Olarak Birlikte Kullanılan Yaratıcı Strateji Unsurları Arasındaki Uyum

	Ebeveyn Ego	Çocuk Ego	Yetişkin Ego
Ürün kategorisi	Mobilya/Ev dekorasyonu (%3,2) Otomotiv/Yan ürünler (%3,2) Temizlik malzemeleri (%3,2) Online satış siteleri (%3,2)	Gıda (%19,3)	Ulaşım (%12,9)
Reklam türü	Ürün/Hizmet (%12,9)	Ürün/Hizmet (%35,4)	Ürün/Hizmet reklamı (%35,4) Kurumsal reklam (%22,5)
Hedef kitle	Yetişkin (%12,4)	Genç/Ergen (%19,3)	Yetişkin (%38,4)
Tüketici ihtiyacı	Güvenlik (%6,4)	Fizyolojik (%3,2) Sosyal/Sevgi (%3,2)	Saygın/Tanınma (%35,4)
Mesaj stratejisi	Öncü üstünlük (%12,8)	Kullanıcı kişiliği (%12,8)	Marka imajı (%35,4)
Ton	Doğrudan (%12,9)	Dolaylı (%22,5)	Dolaylı (%35,4)
Uyum	Var (%75)	Var (%90)	Var (%94)

Sonuç

Başta reklamcılık alanı olmak üzere, pazarlama ve diğer iletişim alanlarında yapılan araştırmaların amacı öncelikle tüketici davranışlarını anlamaktır. Harekete geçme aşamasına kadar sürecin nasıl çalıştığı, neyin bu süreci tetiklediği, tüketicinin hassas ve dikkate aldığı şeyin ne olduğu, ne aradığı gibi yapılan davranışın arkasında nelerin olduğunu anlamak üzere araştırmalar yürütülmektedir. Çünkü reklamda esas ulaşılmak istenen şey ikna edici içerik ve tasarımlarla başta hedef aldığı tüketici kitlesinin dikkatini çekerek istediği etkileşimi yakalaması ve nihai sonucunda da ürüne/hizmete yönelik istenen davranış biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Özellikle psikografik özellikler ve davranışlar açısından diğer nesil tüketici profillerinden oldukça farklılıklara sahip günümüz post-milenyum tüketicisini anlamak her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu zorluğu mümkün olduğunca aşabilmek, tüketici zihnini, sonrasında da davranışlarını yönlendirebilmek için hedef kitlenin çok iyi analiz edilmesi, bu bilgiler doğrultusunda da reklam mesajlarının yaratım sürecine yöne verilmesi gerekmektedir. Hem hedef kitlenin anlaşılması hem de yaratıcı süreçteki stratejik kararların doğru verilerek başarılı reklamların hazırlanmasında temel oluşturabilecek iletişim ve psikoloji kuramlarından birisi de transaksyonel analizdir. Bu çalışmada da transaksyonel analiz kuramına göre tüketici kitlesinin yüksek ve olumlu etkileşimini kazanarak başarılı olmuş reklamlar incelenmektedir. Çalışma, YouTube'ta 2023 yılında en çok izlenen reklamlarda Eric Berne'in Transaksyonel Analiz (TA) kuramındaki ego durumlarının (Ebeveyn, Yetişkin, Çocuk) kullanımını ve bu ego durumlarının yaratıcı strateji unsurlarıyla ilişkisini inceleyerek reklamcılık alanında önemli bulgular sunmuştur. Araştırmacının temel amacı, reklam verenlerin hedef kitleleriyle iletişim kurarken hangi ego durumlarını tercih ettiğini ve bu seçimlerin ürün kategorileri, reklam türleri, hedef kitleler, tüketici ihtiyaçları, mesaj stratejileri ve reklam tonları gibi yaratıcı strateji unsurlarıyla nasıl bir ilişki ve uyum içinde olduğunu analiz etmektir. Elde edilen bulgular, reklam etkinliğinin psikolojik temellerine ışık tutarak hem kuram hem de sektörel uygulama açısından anlamlı çıkarımlar sunmaktadır.

Araştırma sonuçları, en çok izlenen reklamlarda yetişkin ego durumunun baskın olarak kullanıldığını, bunu sırasıyla çocuk ve ebeveyn ego durumunun takip ettiğini göstermektedir. Bu dağılım, reklamların hedef kitlelerine genellikle rasyonel, mantıklı ve nesnel bir yaklaşımla seslenmeyi tercih ettiğini, tüketicilerin akılcı karar alma süreçlerine hitap ettiğini göstermekte; ancak duygusal ve otoriter yaklaşımların da belirli bağlamlarda etkili olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar günümüz tüketicisi karar alma sürecinde duygusal yönelimler ve kimlik/ıma oluşturma odaklı bir tutum sergiliyor gibi görünse de aslında bu süreci sorgulayıcı ve eleştirel bir bakış açısıyla, neden-sonuç ilişkilerini gözeterek yürütmektedir. Bu durum, reklamlarda hedef kitleyle etkileşim kurabilmek adına, onların bu yaklaşımına paralel bir ego durumu üzerinden iletişim kurulmasına neden olmaktadır. Youtube kullanıcılarının yetişkin ego durumuyla iletişim kuran bu reklamları yüksek izleme davranışı göstermesi de bu paralelliğin varlığını kanıtlamaktadır. Aynı zamanda bu sonuç, günümüz dijital tüketicisinin rasyonel karar verme eğilimini yansıtmaya yönelik olarak MacLachlan vd. (1997) ile Hansen vd. (1976) tarafından vurgulanan "hedef kitle ego uyumu" ilkesiyle örtüşmektedir. Diğer taraftan çocuk ego durumunun ikinci sırada çıkması, reklamların özellikle genç/ergen kitle başta olmak üzere günümüz tüketicilerinin kendisini merkeze alarak "ben ne istersem onu yaparım, içimden geldiği gibi hareket ederim, bana ulaşmak isteyen bunu dikkate almalı; markalar da öyle" yaklaşımıyla neşeli, sabırsız ya da şımarık davranışlarla duygusal ve yaratıcılığın kaynağı olarak doğal tepkiler koyan kitleleri yakalamak amacıyla yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu kitlenin özelliklerine paralel biçimde çocuk ego durumuyla bu kitlelere seslenerek yakalamayı hedeflediği görülmektedir.

Analiz sonuçları, reklamlarda sunulan ego durumunun ürün kategorisi açısından değerlendirildiğinde özellikle yetişkin ego durumunun ulaşım, beyaz eşya-dayanıklı ev tüketimi, otomotiv, finansal hizmetler ve perakende gibi kategorilerde; çocuk ego durumunun gıda, eğlence ve medya, tekstil/ayakkabı gibi sektörlerde; ebeveyn ego durumunun ise temizlik malzemeleri gibi sağlık- güvenlik ve mobilya/ev dekorasyonu odaklı ürünlerde sıkça kullanılması, ego durumlarının hedef kitlelerin psikolojik ihtiyaçlarına ve ürün özelliklerine göre stratejik olarak seçildiğini, tüketicinin kategoriye özgü beklentilerine ve ihtiyaçlarına uygun ego durumlarını harekete geçirdiğini ortaya koymaktadır. Yetişkin ego durumunun mantığa yönelik ve akılcı yaklaşımlar gerektiren kategorilere; çocuk ego durumunun duygusal, eğlenceli, haz odaklı kategorilerde ve ebeveyn ego durumunun ise yönlendirilmesi, tavsiye vererek rehberlik edilmesi, nasıl yapılacağına öğretilmesi gereken ürün kategorilere ait reklamlarda öne çıkmasıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Benzer olarak, MacLachlan vd.'nin (1997) sağlık reklamlarında yetişkin

ego durumunun psikolojik etkiyi güçlendirdiği bulgusu, bu çalışmanın ulaşım ve kurumsal reklamlarda tespit edilen yetişkin ağırlıklı uygulamalarıyla paralellik göstermektedir.

Ego durumları ile yaratıcı strateji unsurları arasındaki ilişki incelendiğinde, sistematik bir uyumun olduğu göze çarpmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi yetişkin ego durumu, yetişkin kitleye yönelik olarak saygınlık/tanınma ihtiyacını odak noktasına alıp bu ihtiyacı gidermeye yönelik hazırlanan vaadini çoğunlukla marka imajı mesaj stratejisiyle ve dolaylı bir tonda aktaran reklamlarda daha sık kullanılmıştır. Bu tutarlılık, Berne (1964) ve Harris (2022) tarafından tanımlanan yetişkin benliğinin temel özellikleriyle doğrudan örtüşmektedir: Yetişkin kitle, nesnel değerlendirme mekanizmalarını harekete geçirerek; önyargılardan bağımsız, bağlamsal gerçeklere dayalı rasyonel kararlar üretmekte ve marka çıkarlarıyla bireysel çıkarları arasında denge kuran bir algılama süzgeci oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu kitlenin ikna süreci "bilgi aktarımından" ziyade "öz-donanımına dayalı çıkarım yapabilme özerkliğine" saygı duyan bir iletişim gerektirmektedir. En çok, özellikle kurumsal reklamlardan kaynaklı olarak ulaşım kategorisiyle birlikte kullanılmasının stratejik nedenlerinden birisi, markaların tüketicinin zihninde o markanın yetkinlik/statü boyutlarını (Keller, 1993) vurgulayarak saygınlık talebine cevap verecek şekilde kimlik inşası gerçekleştirmesini sağlamaktır. İkinci hedefi ise; otoriter söylemden kaçınarak tüketicinin özerk değerlendirme sürecine alan tanıyarak dolaylı iknayı gerçekleştirmektir. Sonuç olarak, reklam verenler bu kitleye yönelik iletişimde, marka kimliğine dair bilişsel işaretleri (ürün özellikleri yerine marka/kurumsal değerler, sürdürülebilirlik, inovasyon vurguları) stratejik olarak konumlandırmakta; tüketicinin bu işaretleri kendi yetişkin benliği içinde anlamlandırarak markaya yönelik tanınma ve saygınlık algısını içselleştirmesini amaçlamaktadır. Bu da TA'nın "paralel transaksyon" ilkesine (MacLachlan vd., 1997) uymaktadır. Ayrıca bu stratejik uyum, reklamın hem bilişsel hem de duygusal düzeyde istenen etkiyi sağlamasına önemli ölçüde katkı sunmaktadır (Harris, 2022; Solomon, 2012).

Çocuk ego durumu, daha çok "gıda", "eğlence", bilgi iletişim teknolojileri" kategorileri için genç/ergen kitleye yönelik olarak beslenme gibi fizyolojik ya da özsaygı, tanınma, statü, başarı gibi saygınlık/tanınma ihtiyaçlarını, kullanıcı kişiliği mesaj stratejisiyle dolaylı bir ton kullanarak anlatan reklamlarda öne çıkmıştır. Bu ego durumunun gıda ve eğlence reklamlarıyla eşleşmiş olması tüketimin duygusal/hedonik boyutuna işaret etmektedir ve Berne'in (1964) "doğal çocuk" kavramıyla uyumludur. Diğer taraftan bilgi iletişim teknolojilerinde saygınlık/tanınma ihtiyacının kullanıcı kişiliğiyle ve dolaylı aktarımının yapılması ise, genç/ergen kitlenin kimliğini bulma çabası içerisinde çoğu zaman kendini yetersiz hissetmesine ya da özsaygı eksikliği duymasına rağmen başkaları tarafından tanınma ve saygı görme ihtiyacının en yüksek olduğu dönemde olmalarından kaynaklı olarak bu kitleye paralel bir ego durumu yakalanmıştır. Bu durum, duygusal çağrışım gerektiren ürünlerde duygusal içeriğin (çocuk ego) daha etkili olduğu yaklaşımını desteklemektedir (Freedman, Graham & Langan, 1980).

Ebeveyn ego durumuna bakıldığında sistematik biçimde birlikte kullanılan yaratıcı strateji unsurları olarak temizlik ürünlerinde yetişkin kitleye yönelik sağlığa-temizliğe dayalı güvenlik ve bakım ihtiyacının vurgulandığı, öncü üstünlük mesaj stratejisi ve doğrudan tonun kullanıldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, TA'nın ebeveyn ego durumunun rehberlik ve uyarı işlevi taşıdığı tanımıyla tutarlıdır (Harris, 2022). Çünkü özellikle kişisel bakıma dair sağlıklı olma, barınma yerinin temizliği gibi bireyin sağlığının güvende olmasıyla ilgili konularda yetişkin bireylerin doğru satın alma karar süreçlerini yaşayabilmesi için bilgi verilerek yönlendirilmesi gerekebilmektedir. Özellikle bu kategorideki markalar arasında spesifik ayırt edici unsurların neredeyse artık hiç olmayışı, markaların rakiplerde de olmasına karşın benzer özelliklerini sadece kendilerinde varmış gibi reklamlarında ön plana çıkararak tüketicinin tercih noktasında ayırt edilmesini sağlamaya çalıştığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla bu stratejik boşluğu ebeveyn egosunun otoriter söylemiyle doldurmaktadır. Bu bağlamda reklam verenler, ebeveyn ego durumunun kural koyucu niteliğini kullanarak, tüketiciye "hangi ürünü seçmesi gerektiği" konusunda doğrudan yönlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bulgu, Harris'in (2022) ebeveyn ego durumuna ilişkin "kural koyucu, rehberlik edici ve koruyucu işlev" tanımıyla uyumludur. Zira kişisel hijyen, konut temizliği gibi sağlıkla doğrudan ilişkili kategorilerde, tüketicilerin rasyonel karar süreçlerini yönetebilmeleri için normatif bilgilendirme ve yönlendirme kritik önem taşıyabilmektedir.

Bu bulguların yanı sıra, hedef kitleye göre hangi ego durumunun daha sık kullanıldığına yönelik verilere de ulaşılmıştır. Hedef kitle gruplandırmasında çocuklarda çocuk, genç/ergenlerde çocuk, yetişkinlerde yetişkin ego durumlarının kullanıldığı belirlenmiştir. Bu dağılım, Berne'in "paralel transaksyon" ilkesiyle uyumludur: Hedef kitlenin psikolojik gelişim evresine uygun ego durumuyla seslenmek, iletişim etkinliğini artırmaktadır. Reklamda

vurgulanan ihtiyaçlar açısından sonuçlar, fizyolojik ihtiyaçların ocuk-yetişkin, güvenlik ihtiyaının ebeveyn-yetişkin, sosyal/sevgi ihtiyaının ocuk, saygınlık/tanınma ihtiyaının yetişkin, bilişsel ihtiyaınsa her üç ego durumuyla birlikte kullanıldığını göstermektedir. Bu sonuçlar, Maslow'un (1970) ihtiyaçlar hiyerarşisiyle uyumlu olarak reklamlarda vurgulanan ihtiyaçlar ile ego durumları arasında tutarlı ilişkiler olduğunu işaret etmekte; ihtiyaç türlerinin hedef kitlelerin psikolojik durumlarına göre farklı ego durumlarıyla eşleştirildiğini ve ihtiyaın psikolojik kökeni ile ego durumunun işlevsel rolü arasındaki bağı doğrulamaktadır. Reklamlarda kullanılan mesaj stratejilerinde sıklıkla kullanılan ego durumuna bakıldığında ise; karşılaştırmalı mesaj stratejisinde yetişkin, biricik satış vaadinde ocuk-yetişkin, öncü üstünlük stratejisinde ebeveyn, marka imajı stratejisinde yetişkin, kullanıcı imajı stratejisinde ocuk, kullanım fırsatı stratejisinde ise yetişkin ego durumları tespit edilmiştir. Bu bulgular, mesaj stratejilerinin hedef kitlelerin karar alma süreçlerinde rasyonel (yetişkin) veya duygusal (ocuk) eğilimlerine göre şekillendirildiğini ve TA'nin bu süreçte rehber bir ereve sunduğunu desteklemektedir (MacLachan vd., 1997). Yaratıcı strateji unsurlarından tonlarda ise doğrudan tonun ebeveyn ile, dolaylı tonun yetişkinle, mizahi tonun ise ocuk yetişkin ego durumlarıyla eşleştirildiği belirlenmiştir. Bu bulgular, Transaksiyonel Analiz kuramına dayalı olarak ego durumlarının hem içerik hem de strateji düzeyinde tutarlı bir biçimde yapılandırıldığını göstermektedir (Berne, 1964; Solomon, 2012; Harris, 2022).

Ego durumlarının sistematik biçimde birlikte kullanıldığını yaratıcı unsurlara ait tüm bu bulgular, reklam verenlerin ego durumlarını, hedef kitlelerin demografik ve psikografik özelliklerine göre stratejik olarak eşleştirdiğini ve bu eşleşmenin reklamın etkisini artırdığını düşündürmektedir. Ayrıca, ego durumları ile yaratıcı strateji unsurları arasında büyük oranda uyumun tespit edilmesi, reklamların büyük çoğunluğunda bu stratejik tutarlılığın sağlandığını ve bunun başında kilit bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Literatürdeki sınırlı sayıdaki benzer çalışma sonuçları da uyumlu ego stratejilerinin hatırlamayı ve etkileşimi olumlu etkilediğini göstermektedir (Lambert, 1980; Hansen vd., 1976). Bu çalışmanın rneklemi, YouTube gibi dijital bir platforma odaklanarak önceki televizyon odaklı araştırmaları güncel dijital ortam koşullarına genişletmiştir.

Bu araştırma, dijital reklamcılıkta TA kuramı ekseninde ego durumlarının yaratıcı strateji unsurlarıyla sistematik uyumunun açıklanmasında önemli katkılar sunmuştur. Öncelikle alışma reklam profesyonellerine ve markalara, hedef kitleleriyle etkili iletişim kurmak için hangi ego durumlarını ve yaratıcı strateji unsurlarını kullanmaları gerektiğine dair rehberlik sunmaktadır. Yetişkin ego durumunun rasyonel ve nesnel bir yaklaşımla başarıyı desteklediği, ocuk ego durumunun duygusal bağ kurmada, ebeveyn ego durumunun ise güven ve otorite sağlamada etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca başarılı video reklamların tasarımında; ego durumu seçiminin, ürün kategorisi, hedef kitle, tüketiciler ihtiyaçları, tonlama gibi yaratıcı unsurlarla tutarlı kurgulanmasının, mesaj stratejisinin seçilen ego durumunu pekiştirecek şekilde yapılandırılmasının ve yaratıcı brief unsurlarının birlikte ele alınarak bütüncül bir strateji oluşturulması gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu bilgiler, reklam kampanyalarının tasarımında stratejik karar alma süreçlerinin maksimum verimliliğini arttırabilmektedir.

Teorik açıdan ise, TA'nin reklamcılıkta tüketiciler davranışlarını anlamada ve yönlendirmede güçlü bir ereve sunduğu kanıtlanmıştır. Çalışma, TA'nin dijital reklamcılıkta uygulanabilirliğini göstererek, bu kuramın alandaki potansiyelini genişletmektedir. Ek olarak akademik literatürde sınırlı çalışılan TA-reklam ilişkisine dair Türkiye bağlamında kanıtlar sunulmuştur. Ersöz'n (2020) marka kimliği-ego uyumu çalışması genişletilerek, ürün kategorisi, mesaj stratejisi ve ton gibi dinamiklerin ego seçimini nasıl şekillendirdiği ortaya konulmuştur.

Diğer taraftan bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmada yalnızca Youtube reklamları ve belli bir yılda Leaderboard listesine giren reklamlar analiz edilmiştir. Dolayısıyla bu sınırlılıklar, bulguların genellenebilirliğini kısıtlayabilmektedir. Gelecek çalışmalara farklı platformlarda (TikTok, Instagram) ego durumlarının bulguların genellenebilirliğini test edilmesi açısından karşılaştırmalı analizi yapılması önerilmektedir. Ayrıca, nicel performans göstergeleri (tıklanma oranı, dönüşüm vb.) ile ego-strateji uyumunun ilişkisini ortaya koyacak çalışmalar da geleceğe yönelik yapılan bir başka öneridir.

Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen bulgular, reklamcılıkta psikolojik temelli yaklaşımların önemini vurgularken, TA'nin hem teorik hem de pratik düzeyde değerli bir araç olduğunu göstermektedir. Reklam verenlerin, hedef kitlelerin psikolojik durumlarını dikkate alarak stratejik kararlar alması, reklamın ikna ediciliğini ve etkileşimini artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu alışma, dijital reklamcılıkta TA'nin daha geniş kapsamlı uygulanması için bir temel oluşturmakta ve gelecekteki araştırmalara yol göstermektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Alstiel, T., & Grow, J. (2010). *Advertising creative*. Sage Publications.
- Baldwin, H. (1989). *How to create effective TV commercials*. NTC Publishing Group.
- Berne, E. (1964). *Games people play: The psychology of human relationships*. Grove Press Inc.
- Berne, E. (1988). *What do you say after you say hello?*. Corgi Books.
- Belch, G. E., & Belch, M. A. (2018). *Advertising and promotion: An integrated marketing communications perspective*. McGraw-Hill Education.
- Ersöz, S. (2019). Evaluation of commercials in terms of interaction within the scope of transactional analysis: Turkish airline sector. *Humanities and Social Sciences Review*, 9(1), 137-144.
- Freedman, B., Graham, J., & Langan, J. (1980). Transactional analysis: An aid to effective communications. *British Journal of Occupational Therapy*, 43(8), 250–254. <https://doi.org/10.1177/030802268004300803>
- Harris, T. A. (2022). *Ben OK'im-Sen OK'sin* (Uzm. Psk. N. Sağlam, Psi. H. Uğur & D. Akıncı). Okuyan Us Yayınları.
- James, M., & Jongeward, D. (1996). *Born to win: Transactional analysis with gestalt experiments*. Addison-Wesley.
- Kavut, S. (2022). Haribo reklamlarının TA ve göstergebilim bağlamında incelenmesi. A. İşman, A. Z. Özgür, Y. Adıgüzel, N. Çötök-Akıncı, D. Çiftçi, & M. Öztunç (Eds.), *İletişim Çalışmaları 2022* içinde (ss. 75–91). Eğitim Yayınevi.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing*, 57(1), 1–22. <https://doi.org/10.1177/002224299305700101>
- Kotler P. ve Keller K. L. (2016). *Marketing management*. Pearson Prentice Hall.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed.). Thousand Oaks, Sage Publications.
- Kurtuluş, S., & Dirsehan, T. (2016). Ego states in brand-consumer transactions. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 211–228. <https://doi.org/10.14780/iibd.34458>
- Lambert, D. R. (1980). Transactional analysis as a congruity paradigm for advertising recall. *Journal of Advertising*, 9(2), 37–45. <https://www.jstor.org/stable/4188306>
- Laskey, H. A., Day, E., & Crask, M. R. (1989). Typology of main message strategies for television commercials. *Journal of Advertising*, 18(1), 16–41.

- MacLachlan, M., Carr, S. C., Fardell, S., Maffesoni, G., & Cunningham, J. (1997). Transactional analysis of communication styles in HIV/AIDS advertisements. *Journal of Health Psychology*, 2(1), 67–74. <https://doi.org/10.1177/135910539700200107>
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. Harper & Row.
- McLain, J. M., & Kruse, T. L. (1980). Transactions in advertisements: Understanding messages. *Transactional Analysis Journal*, 10(1), 17–20.
- Schultz, D. E., & Tannenbaum, S. (1991). *Başarılı reklamın ilkeleri* (E. Köroğlu & C. Serbest, Çev.). Yayınevi Yayıncılık.
- Solomon, M. R. (2012). *Consumer behavior: Buying, having, and being*. Pearson.Keller.
- We Are Social & Meltwater. (2025). *Digital 2025: Turkey local country headlines*. Data Reportal. <https://datareportal.com/reports/digital-2025-turkey>
- Think with Google. (2025). *Video Trends: YouTube Ads Leaderboard Türkiye*. Think with Google. <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/tr-tr/pazarlama-stratejileri/video/youtube-ads-leaderboard/>
- Williams, K. B. & Williams, J. E. (1980). The assessment of transactional analysis ego states via the adjective checklist. *Journal of Personality Assessment*, 44(2), 120–129.
- Wimmer, D. R., & Dominick, R. J. (1977). *Mass media research: An introduction*. Wadsworth Publishing Company.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to determine how Eric Berne's Transactional Analysis (TA) theory's Parent, Adult, and Child ego states are employed in the highest-viewed and most engaging video advertisements on YouTube's 2023 Leaderboard, and to analyze the relationships and congruence between these ego states and key creative-strategy elements (product category, ad type, target audience, consumer-need appeals, message strategy, and tonal style). The principal objective is to reveal which ego states are preferentially selected in successful digital advertising campaigns, thereby establishing practical guidelines for "audience-ego alignment" in content design for advertisers and brands. By applying TA theory to digital advertising, this study addresses the psychological foundations that enhance advertisements' persuasive power and engagement; in doing so, it aims to offer both a framework for understanding consumer behavior in advertising and a guide for developing more effective ad strategies.

The research employs a qualitative content-analysis methodology. Thirty-one video advertisements from YouTube's 2023 Ads Leaderboard, selected via purposive sampling based on viewership and engagement metrics, comprise the study's corpus. During data collection and analysis, a coding framework for the three ego states (Parent, Adult, Child) was developed on the basis of Berne's TA theory. Additionally, a comprehensive coding form was prepared by drawing on theoretical models such as Laske et al.'s message strategies, Baldwin's tonal classification, Maslow's hierarchy of needs, and Kotler & Keller's audience typology. A pilot study tested the form's reliability, and a Cohen's κ reliability analysis yielded an 80 % agreement rate, thus confirming the analyses' trustworthiness. The data were then systematically evaluated by two coders using SPSS software.

Findings indicate that the Adult ego state is used most frequently in these advertisements, followed by the Child and then the Parent states. By product category, Adult appeals predominate in transportation, durable household goods, automotive, and financial-services sectors; Child appeals dominate in food, entertainment-media, and textile sectors; and Parent appeals are most prominent in cleaning products and furniture/home-decor categories. In terms of ad type, product/service commercials typically employ both Child and Adult ego cues in parallel, whereas corporate advertisements favor the Adult state. Target-audience analysis shows that Adult appeals align with adult viewers, while Child appeals are preferred in youth/adolescent content; physiological and social-need messaging employs Child cues, safety-need messaging relies on Parent cues, and esteem-need messaging is dominated by Adult cues. In message strategy, "brand image" aligns with the Adult ego state, "user persona" with the Child state, and "product superiority" with the Parent state. Regarding tonal style, a direct address corresponds to the Parent ego state, an indirect style to the Adult state, and a humorous tone supports both Child and Adult states.

The overall congruence between ego states and creative-strategy elements is very high: in 90.3 % of the advertisements, the chosen ego state forms a coherent whole with its associated strategic decisions. Notably, in the transportation category, the Adult ego state systematically aligns an esteem-need appeal with a brand-image message strategy delivered in an indirect tone. In the food category, the Child ego state is employed in conjunction with an indirect tone as part of a user-persona strategy targeting youth and adolescents. Conversely, in the cleaning-products category, the Parent ego state is observed in alignment with a safety-need appeal through a product-superiority strategy delivered in a direct tone.

In conclusion, modern digital consumers adopt a critical, cause-and-effect orientation in their decision-making processes; consequently, aligning an advertisement's approach with consumers' prevailing ego states increases engagement. The prevalence of Adult ego appeals reflects consumers' inclination toward rational and logical inference, while Child ego preferences resonate with the emotional and pleasure-oriented attitudes of youth/adolescent groups, fostering designs nourished by natural creativity. The Parent ego state proves effective in product-service categories that require signals of security, guidance, and authority.

This study is the first to apply TA theory to digital advertising in the Turkish context. By focusing on a popular platform such as YouTube, it updates prior research centered on traditional media within a contemporary framework. The findings offer psychologically grounded strategic insights for advertisers and furnish practical guidance to advertising professionals on pairing appropriate ego states with creative elements. Theoretically, the study confirms TA's potency as a tool for understanding and guiding consumer behavior in advertising and provides empirical evidence that expands the limited existing literature. Its original contribution lies in

systematically demonstrating the role of ego-state congruence with creative strategies in enhancing advertising effectiveness, thus underscoring the importance of psychological factors in digital advertising.

However, the study is limited in its generalizability by its exclusive focus on 2023 YouTube Leaderboard advertisements. Future research is recommended to conduct comparative analyses across different platforms (Instagram, TikTok), countries, and time periods; to investigate the relationship between ego-strategy congruence and quantitative performance metrics (click-through and conversion rates); and to explore TA applications in diverse cultural contexts.

The findings illuminate the psychological underpinnings of creative strategy from a TA perspective and enable advertising professionals, brands, and scholars to develop “ego-aligned” models—from audience analysis and creative briefs to message strategy, tonal selection, and content design. The study emphasizes the value of the TA-derived psychological framework in understanding and effectively communicating with today’s proactive digital consumers. The strategic congruence identified in the 90.3 % of high-engagement advertisements highlights the critical role of this holistic approach in advertising success. No prior study has offered a TA-based application at this level of comprehensiveness; therefore, the resultant data serve as an original resource for consumer-psychology–focused content creation and effectiveness measurement in digital advertising.

YÖRÜKLÜĞÜN SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: MANİSA ÖRNEĞİ¹

A RESEARCH ON THE SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF YÖRÜKNESS: THE CASE OF MANİSA

Fatma KONU

Fırat Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ftuncan@firat.edu.tr

ORCID: 0009-0002-3074-6180

Süleyman İLHAN

Fırat Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

silhan@firat.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6549-3462

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

19.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Yörüklik,
Sosyo- Ekonomik
Dönüşüm,
Yaşam Tarzı,
Modernleşme.

Keywords

Yorukness,
Socio-Economic
Transformation,
Lifestyle,
Modernization.

Bu çalışmada Yörükliğe; yaşanılan bölge, mesken, gelir kaynakları, üretim faaliyetleri, gelir ve tüketim ilişkisi, ekonomik faaliyetlerin değişimi, meslek beklentileri gibi göstergeler üzerinden odaklanılmakta ve Yörüklerin yerleşik yaşama geçişle birlikte yaşadıkları değişim süreci analiz edilmektedir. Nicel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanan bu araştırma enformel görüşmelerle de desteklenmiş olup çalışmaya Manisa'da yaşayan 270 Yörük dâhil edilmiştir. Bu çalışmaya göre hayvancılıkla uğraşan Yörüklerin hayvancılığı hem geçim kaynağı hem de özgürlük imkânı olarak gördükleri, göçer yaşam tarzından gelen alışkanlıklarını sürdürmeye çalıştıkları saptanmıştır. Ancak bu geleneksel yaşam tarzı, modernleşme sürecinde değişime uğramıştır/maktadır. Modernleşme ile birlikte şehir yaşamıyla kurulan temas, eğitim imkânlarının artması, özellikle gençlerin farklı mesleklere yönelmesinde etkili olmaktadır. Gençlerin çeşitlenen meslek dallarına yönelmeleriyle birlikte Yörüklüğü sürdürmeye yönelik istekleri de azalmaktadır. Yörüklerin çocukları için kamuda itibarlı, düzenli geliri olan meslek beklentisi ya da kendi işlerini kurmalarını istemeleri de Yörüküğün sosyo-ekonomik dönüşümünü yansıtmaktadır. Bu çalışmada, özellikle modernite ile temas arttıkça geleneksel Yörüküğün değişiminin hızlandığı da bulgulanmıştır.

This study focuses on Yörükness through indicators such as region of residence, dwelling, income sources, production activities, income and consumption relationship, change in economic activities, occupational expectations and analyzes the process of change experienced by nomads with the transition to settled life. This research, which was designed based on the quantitative research method, was supported by informal interviews and 270 Yörüks living in Manisa were included in the study. According to this study, it was determined that Yörüks engaged in animal husbandry see animal husbandry as both a source of livelihood and an opportunity for freedom, and that they try to maintain their habits from the nomadic lifestyle. However, this traditional lifestyle has undergone a change in the process of modernization. With modernization, the contact with urban life and the increase in educational opportunities have been effective in the orientation of young people towards different professions. As young people turn towards diversified professions, their desire to maintain their Yörükness also decreases. The Yörüks expectations for their children to have a reputable job in the public sector with a regular income or to start their own businesses also reflect the socio-economic transformation of Yörükness. In this study, it was also found that the change in traditional Yörükness accelerated especially as the contact with modernity increased.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724406>

Atıf/Cite as: Konu, F. & İlhan, S. (2025). Yörüküğün sosyo-ekonomik dönüşümü üzerine bir araştırma: Manisa örneği, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1848-1865.

¹ Bu çalışma "Manisa'da Yaşayan Yörükler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinin verilerinden kısmen yararlanarak oluşturulmuştur ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

Giriş

Yörük kelimesi etimolojik olarak “yörümek” fiilinden türeyen, göçkücü, konargöçer anlamında Türkmen kelimesiyle eş anlamlı kullanılmaktadır. Yörükler; Anadolu’nun çadırdan oturan Türkmenleri, bir yere yerleşemeyen göçer bir topluluk olarak tanımlanmaktadır (Eröz, 1991: 20-46; Türkay, 1979: 821). Yörükler, yaylak-kışlaklarda hayvancılıkla uğraşan, küçüklü büyüklü gruplar halinde konargöçer yaşayan Türkmenlerdir. Yörük ve Türkmen isimlendirmesi etnik bir unsuru değil yaşam tarzını tarif etmektedir (Gündüz, 2019: 56).

Yörüklüğün sosyo-ekonomik yapısı; göçer hayvancılığa dayalı, doğayla iç içe ve sürekli hareket hâlinde olmayı gerektiren bir yaşam tarzıyla şekillenir. Bu yaşam tarzında temel ekonomik uğraşı hayvancılıktır. Hayvancılık, Yörükler için sadece geçim kaynağı değil aynı zamanda göçer yaşamın ve özgürlüğün bir parçasıdır. Yörüklerin yaşam tarzı, hayvanlarıyla birlikte belirli bir güzergâhta döngüsel olarak sürekli yer değiştirmeye dayanır (Kutlu, 1987: 21). Yörüklük; sadece iktisadi bir meslek türü değil, gelenek ve göreneklere dayanan, kültüre göre şekillenen, hatıralarla sürdürülen toplumsal düşünüş ve yaşam tarzı olarak tanımlanabilir (Eröz, 1991: 85). Hayvancılığa dayalı üretimleri, mevsimlere göre şekillenen göç hareketleri ve doğanın ritmine uygun yaşam pratikleri, onların özgün bir yaşam tarzı geliştirmelerine imkân sağlamıştır.

Günümüzde özellikle teknolojinin gelişmesi, eğitim ve istihdam imkânların artması, kırsal alanların daralması gibi nedenler Yörüklerin yerleşik yaşama yönelişini arttırmakta ve Yörüklüğün giderek azalmasına neden olmaktadır. Modernite ile temas artıkça Yörüklerin değişmesi de kaçınılmaz olarak hızlanmaktadır. Modernleşme, sadece teknolojik ilerleme ya da şehirleşme sürecini hızlandırmakla kalmayıp insanların yaşam tarzını, kültürünü, toplumsal ilişkilerini, ekonomik faaliyetlerini dönüştürmektedir. Göçer yaşam tarzı, hareketli ve doğayla iç içe üretim ilişkileri ve kuşaklar arası deneyim aktarımı üzerine kuruluyken; moderniteyle artan temas, bu yaşam tarzını ekonomik, kültürel ve toplumsal olarak sorgulanabilir hâle getirmektedir. Özellikle günümüzde gençler için geleneksel Yörüklüğün sürdürülebilirliği azalmaktadır.

Ülkemizde Yörükler üzerine yapılan çalışmaların çoğu Akdeniz bölgesinde yaşayan Yörükleri ele almaktadır. Manisa’da yaşayan Yörükler üzerine herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Oysa Manisa coğrafi özelliklerinin, iklim ve bitki örtüsünün hayvancılığa elverişli olması nedeniyle Yörüklerin yoğun yaşadığı bir bölgedir. Bu çalışmada Manisa Yörükleri; yaşanan yer, mesken tercihleri, gelir kaynakları, üretim faaliyetleri, tüketim durumları, ekonomik faaliyetlerin değişimi üzerinden analiz edilmektedir. Çalışmada, Yörüklüğün sosyo-ekonomik yapısı ile geleneksel yaşam tarzı arasındaki ilişki merkeze alınmakta; doğayla iç içe geçmiş, hayvancılığa dayalı bir yaşam tarzı olarak şekillenen Yörüklüğün, günümüzde geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşüm süreçlerinin sosyolojik bir perspektifle analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Yörüklüğün günümüz koşullarında sürdürülüp sürdürülemediği, özellikle ekonomik faaliyetlerin mevcut yapısı ve işleyişi üzerinden değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmada geçim kaynaklarının dönüşümünün, Yörüklüğün devamlılığı açısından belirleyici bir faktör olduğu vurgulanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, Manisa Yörükleri özelinde Yörüklüğün sosyo-ekonomik dönüşümünün analizine odaklanılmıştır. Nicel olarak tasarlanan bu çalışma saha araştırmasına dayanmakta, enformel görüşmeler ve gözlemlerle desteklenmiştir. Araştırma verileri, anket tekniği kullanılarak toplanmış; ayrıca katılımcılarla yapılan enformel görüşmeler ve saha gözlemleri çalışmaya derinlik kazandırmak amacıyla analiz sürecine dâhil edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Manisa’da yaşayan Yörükler oluşturmaktadır. Yörükler nüfus sayımlarında ayrı bir nüfus kategorisi olarak değerlendirilmediği için Yörük nüfusunu tespit etmek zordur. Manisa Valiliği, Kaymakamlıklar ve Yörük derneklerinin yetkililerinin verdikleri bilgilere göre Manisa’da yaşayan Yörüklerin nüfusu yaklaşık olarak 25.000’dir.² Örneklem grubunun benzer özellikler gösterdiği durumlarda örneklem homojen kabul edilmektedir. Bu durumda %95 kesinlik düzeyinde ($q = 0.05$) örneklem büyüklüğüne ilişkin örneklem homojen kabul edildiğinde örneklem sayısı 244’tür (Baş, 2005: 47). Can’a göre (2018: 29) örneklem evreni temsil etme

² Yörükler/ Yörüklük üzerine yapılan başka çalışmalarda da Yörük nüfusu kesin olarak tespit edilemediğinden dolayı “yaklaşık” olarak ifade edilmektedir (Aksoy, 2012: 2; Öter, 2019: 157; Uslu, 2015: 50).

derecesinin sınanması için, örneklemdekilerle evrendekilerin (yaş, cinsiyet gibi) özellikleri ile kıyaslanmalı, önemli sayılacak bir farklılaşma olmadığı durumlarda örneklemin diğer özellikler açısından da evreni temsil edebileceği kabul edilmelidir. Bu çalışmada bahsi geçen evrenden basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 270 kişiye anket uygulanmıştır. Dolayısıyla örneklem büyüklüğünün araştırmanın evrenini temsil yeteneğine sahip olduğu, araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği açısından ideal bir oran olduğu söylenebilir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada, anket yoluyla elde edilen veriler sistemli bir şekilde kodlanarak, SPSS 25.0 (Statistical Packages For Social Sciences) programı ile oluşturulan veri tabanına aktarılmış ve tüm sorular için frekans değerleri ve yüzdelik payları tablolaştırılmıştır. Daha sonra, oluşturulan basit dağılım tabloları yorumlanmıştır. Bu yorumlar, enformel görüşme ve gözlemler sonucu elde edilen bilgilerle desteklenmiştir. Manisa Yörükleri üzerine sosyolojik bir araştırmanın yapılmamış olması ve bu bölgede Yörük gruplarına ait homojen yerleşim alanlarının çokluğu, Manisa'nın araştırma alanı olarak tercih edilmesinde belirleyici olmuştur.

Bulgular ve Değerlendirme

Yörüklerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet Durumları

Cinsiyet, bireylerin hayata bakışını, aile içi sorumluluklarını ve kamusal alandaki görünürlüklerini etkileyen temel değişkenlerdendir. Örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımı Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Cinsiyet Dağılımları

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erkek	178	65,9
Kadın	92	34,1
Toplam	270	100,00

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılanların %65,9'unu erkekler, %34,1'ini kadınlar oluşturmaktadır. Kadın katılımcı sayısının erkeklere oranla düşük çıkması, kadınların erkeklere nazaran çekingen olmalarına ve görüşmelere sıcak bakmamalarına bağlanabilir. Yörüklerde kadınlar daha çok "ev içi (özel alan)"; erkekler ise ev/ailenin yanı sıra "kamusal alan" ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla dışarıdan gelen (akademisyen, araştırmacı vb kişiler) yabancı ve kamusal aktörler olarak kabul edildiği için kadınların çoğu görüşme talebine "ben anlamam, eşimle görüşün" şeklinde yaklaşmışlardır. Dolayısıyla kadın katılımcıların çekingenliği özgüven eksikliğinden ziyade geleneksel yaşam tarzına dayalı bir temkinlilik/çekinme hali olarak kabul edilebilir.

Yörük kadınlarının, dışa dönük rollerde erkeklere nazaran çekingenliği kırsal bölgelerde yaşamalarına ve kamusal alanla temaslarının sınırlı olmasıyla ilişkilidir. Erkek katılımcıların resmi işler, ihtiyaçlar gibi nedenlerle kamusal alanı daha çok deneyimlemelerinin dışa dönük rollerde daha aktif olmalarında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kadınların daha çok ev içi rollerde (yemek, temizlik, çocuk bakımı, hayvanların bakımı) aktif oldukları için dışa yönelik tüm rollerde erkeği sorumlu olarak gördükleri çalışmada bulgulanmıştır. Genel olarak hane içi rolleri kadının, hane dışı rollerin de erkekler tarafından sahiplendiği tespit edilmiştir. Sarıkeçili Yörüklerinin geçiş dönemlerinde kadının rolünün ele alındığı bir çalışmada da benzer bir bulguya rastlanmıştır. Sarıkeçili Yörükleri üzerine yapılan bu çalışmada, erkeklerin geniş katılımlı, dışa dönük uygulamalarda aktif rol aldıkları; kadınların, geleneksel inanca dayalı pratiklerde ve ev içine yönelik rollerde söz sahibi oldukları görülmüştür (Aksoy, Duman, 2020). Dolayısıyla Yörüklerde kadınların resmi/ikincil ilişkilerde erkeklere göre çekingen davranmalarının içinde bulundukları sosyo-kültürel yapıdan kaynaklandığı söylenebilir.

Öğrenim Durumları

Öğrenim durumu, Yörüklüğün değişim/dönüşümünün anlaşılabilmesi için önemli bir göstergedir. Katılımcıların öğrenim durumları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrenim Durumlarının Dağılımı

Öğrenim Durumu	Frekans (n)	Yüzde (%)
Okur-yazar değil	39	14,4
Okur-yazar	17	6,3
İlkokul mezunu	151	55,9
Ortaokul mezunu	31	11,5
Lise ve dengi okul mezunu	17	6,3
Üniversite	14	5,2
Diğer	1	0,4
Toplam	270	100,00

Tablo 2’de görüldüğü gibi katılımcıların %55,9 ‘u ilkokul mezunu; %14,4 ‘ü okur yazar değil; %11,5’i ortaokul mezunu; %6,3’ü okur yazar; %6,3’ü lise ve dengi okul mezunu; %5,2’si ise üniversite mezunudur.

Örneklem grubunun çoğunluğunun öğrenim durumlarının ilkokul olması, Yörüklerin genellikle kırsal bölgelerde yaşamalarıyla ilişkilidir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise azımsanmayacak düzeydedir. Bu oranı daha çok, yaylada ya da ulaşımı zor bölgelerde yaşayanlar oluşturmaktadır. Bir katılımcının *“Hayvanın peşinde koşmaktan okula mı gidebildik. Hem yayladan inip köydeki okula gitmek bile zordu bizim zamanımızda”* ifadeleri göçerliğin imkânsızlıklarından dolayı okula gidilemediğini göstermektedir. Göçerlik, sürekli hareket hâlinde olmayı gerektirdiğinden Yörük çocuklarının okula devam etmelerini imkânsız hale getirmiştir. Göçer yaşam tarzından dolayı Yörüklerin eğitim imkânları oldukça kısıtlıdır. Görüşülenlerin bir kısmı, mevcut imkânların sınırlı olduğunu ifade etse de eğitim olanaklarının geçmişe kıyasla önemli ölçüde genişlediğini vurgulamışlardır. Bir katılımcının *“hayatımdan memnunum, yine gelsem yine Yörük olmak isterim. Ama yine gelsem cabil kalmazdım. Okula gider, okuma yazmamı öğrenirdim en azından. Belki biz içimizde kaldığı için şimdi çocuklarımız, torunlarımız okusun, kendini kurtarsın istiyoruz...Şimdi bizim bir tanıdık yaylada yaşıyor. Yakın yere kadar servis gelip, çocukları alıyor. Çocuklarımız okuyor”* sözleri geçmişe göre imkânların arttığını, eğitime ulaşımın kolaylaştığını göstermektedir. Günümüzde taşınmalı eğitimin yaygınlaşması, uzaktan eğitim imkânı, eğitime yönelik yapılan yerel projeler vb. Yörükler için eğitim imkânlarını arttırmaktadır. Ayrıca, Yörüklerin yarı yerleşikliğe/ yerleşikliğe geçmeleri de öğrenim düzeylerini artmasında etkilidir.

Özkul ve Öter, Yörük kültüründe yaşanan değişimler üzerine yaptıkları çalışmada eğitim imkânlarının artmasından dolayı eğitim seviyesinin günümüze geldikçe yükseldiğini belirtmektedirler. Onlara göre, Yörüklerin kuşaklararası bir süreçte modern yaşama uyum göstergelerinden biri de eğitim düzeylerinin yükselmesidir (Özkul, Öter, 2019: 483). Eğitim imkânlarının genişlemesi Yörüklerin meslek seçimlerini etkilemekte ve geleneksel göçer yaşam biçiminden yerleşik yaşama geçişi hızlandırmaktadır. Bir başka ifadeyle Yörüklerin modernite ile artan teması, Yörüklüğün değişen toplumsal koşullara daha açık hale gelmesini sağladığı gibi aynı zamanda Yörüklükte yaşanan dönüşüm sürecini de belirgin biçimde hızlandırmaktadır.

Yörüklerin Yaşam Tarzı ve Mekânsal Tercihleri

Yörüklerin yaşam tarzı doğayla uyumlu ve hayvancılığa dayalıdır. Hayvanların ihtiyaçlarına (barınak, otlak vb.) göre sürekli hareket hâlinde olan Yörüklerin mekânla kurduğu ilişki yaşam tarzını yansıtan önemli bir unsurdur. Yörüklerin yaşam tarzı; ekonomik faaliyetlerini, toplumsal ilişkilerini, mekânsal tercihlerini, tüketim pratiklerini şekillendiren çok boyutlu bir nitelik sergilemektedir

Yaşam Tarzları

Yörüklerin konargöçer, yarı konargöçer ya da yerleşik olarak yaşama durumlarına göre dağılımlarına Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Yaşam Tarzlarının Dağılımı

Yaşam Tarzı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Konargöçer	37	13,7
Yarı konargöçer	22	8,1
Yerleşik	211	78,1
Toplam	270	100,00

Tablo 3'e göre görüşülenlerin %78,1'i yerleşik yaşama geçmiş; %8,1'i yarı konargöçer; %13,7' si ise konargöçer durumdadır. Görüşülenlerin çoğunluğu yerleşik hayata geçmiş olmakla birlikte %21,8'inin konargöçer/yarı konargöçerliğe devam etmesi Yörüklüğün sürdürülmeye çalışıldığını göstermektedir.

İbn Haldun toplumları yaşam tarzına göre; bedevi (göçebe) ve hadari (yerleşik) olarak ayırmaktadır. Toplumların bedevilik ve hadarilik aşamalarını yaşamları zaruri bir durumdur. Bedevilikten hadariliğe geçişi sağlayan ve medenileşmeyi temin eden sebepler ise ekonomiktir. Ona göre, nesiller (ecyal) arası farklılığın temel sebebi de ekonomiyle ilişkilidir. Bir toplum/ topluluk zaruri ihtiyaç malzemeleriyle yaşamak zorunda ise bedavidir (göçebedir). Lüks tüketime geçen toplumlar ise hadaridir (İbn Haldun, 2022: 323). Göçebe toplumlar, doğayla iç içe yaşayan, zaruri ihtiyaçları temin etmeye çalışan, sade bir yaşam sürmektedirler. Yerleşik toplumlar ise şehirleşmenin etkisiyle refaha, lükse ve aşırı tüketime yönelmektedirler. İnsanın alışkanlıkları, göçer ya da yerleşik yaşam tarzına göre şekillenmektedir. Bu anlamda yaşam tarzı, alışkanlıkları belirleyen önemli bir faktördür.

Yörüklerin göçer yaşam tarzı büyük ölçüde geçmişten günümüze sürdürüldükleri alışkanlıklarla şekillenmektedir. Yörükler, her yıl Eylül'ün ortalarına kadar yaylada kalmaktadırlar. Yayla, Yörük için dağ havasıdır, ucu bucağı olmayan otlak alanıdır. Alışkanlıktır, güvenliliktir, olabildiğine özgürlüktür. Aynı zamanda bereket ve bolluktur. Kısacası yayla (göçerlik) Yörük için her şeydir (Seyirci, 2000: 4). Yörükler için göçerlik, alıştıkları hayatı sürdürmek için temel gerekliliktir. Alanda yapılan görüşmelerde, birçok Yörükün, alıştıkları göçer yaşam tarzını terk etmekte zorlandıkları, bu yaşamın doğayla iç içe olma hali ve özgürlük duygusuyla özdeşleştirildiği gözlemlenmiştir. Fakat özellikle genç kuşaklar arasında Yörüklüğün sürdürülmesine yönelik ilginin giderek azaldığı dikkat çekmektedir. Bir katılımcının *"Biz bu hayatın içine doğduk, alıştık, başka iş yapmayı hem bilmeyiz hem istemeyiz. Ama yeni nesil öyle değil. Onların imkânları bizimkinden farklı. O sebeple hayvanı alıp dağa götürmez. Dağda internet yok, telefon yok. Benim oğlum da az çok biliyor. Hala da bırakmaz hayvancılığı. Ama göçerliği sürdürmez. Onların da suçu yok. Şartlar değişti. Artık her şey kolaylaştı."* ifadeleri günümüz yaşam tarzına göre şekillenen alışkanlıklarından dolayı genç neslin göçerliği sürdürme konusunda istekli olmadıklarını göstermektedir. Bu sebeple geçmişte zaruri olarak görülen Yörüklük, moderniteyle temas ettikçe değişmekte özellikle genç jenerasyon için tercih edilir olmaktan çıkmaktadır.

Göçerliği/yarı konargöçerliği sürdürenlerin, konargöçerliği yerleşikliğe üstün gördüklerine ilişkin kimi saptamalarla da karşılaşmaktadır. Eröz, köy kurarak yerleşik yaşama geçmiş Yörüklere; göçerliği sürdüren Yörüklerin küçümseyerek ve hor görerek baktıklarını belirtir (1991: 85-86). Yerleşik yaşama geçenler için; *"Yörüklükten çıktı", "yatuk (tembel)"* oldu gibi ifadeler telaffuz etmeleri bu horgörüğü ve küçümsemeyi yansıtmaktadır (Sümer, 2024). Alanda yapılan görüşmelerde ise göçerliği sürdür (e)meyen bir Yörükün *"Biz Yörüklüğün batırasını yaşıyoruz. Eskiler cefasını da sefasını yaşamışlar. Asıl Yörüklük, onların yaşadıkları"* ifadesi otantik Yörüklüğün aktif göçerliğe dayandırıldığı, günümüzde Yörüklüğün daha çok kültürel bir miras olarak sürdürüldüğü ve nostaljik bir tutuma tekabül ettiğini göstermektedir Köyde yaşayan bir katılımcının *"Eskiler gibi Yörüklüğü yaşamıyoruz ama bir şehirli gibi de olamayız. Bizim ilçede evimiz var. Bazı zaman alışverişe gidince, bazen misafir ağırlayınca kullanıyoruz. Orası bize ait değil, emanet gibi sanki. Köye gelince kendimize geliyoruz"* şeklindeki ifadeleri ise Yörüklerin modern kentsel hayata adapte olamadıklarını, kırsala/köye aidiyet hissettiklerini, göçer kimliklerinin bir ölçüde canlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum Göka'ya göre, Türklerin asırlar boyu sürmüş göçebe yaşam tarzından kaynaklanan psikolojik özelliklerinin tüm modernleşme çabalarına rağmen çok az ya da sadece görünüşte değişmesiyle ilişkilidir. Ona göre Türklerin grup davranışında, zihniyet ve psikolojilerinin sunumunda eski göçebelik yaşantıları belirleyicidir (Göka, 2019). Görüşülenlerin kendilerini ne geçmiş ne de bugünün insanı gibi tanımlayamamaları, göçerlikten günümüze gelen alışkanlıklarını bugünde sürdürme eğilimleri onların göçerlikle -yerleşiklik arasında bir yaşayışa sahip olduklarını göstermektedir. Bu husus Mardin'in, modern Türkiye'nin tarihinin iç içe geçmiş, geleneksel güçler ve modernlik arasında karmaşık, çok katmanlı bir karşılaşma alanı olarak kavramasıyla da ilişkilendirilebilir. Diğer bir ifadeyle yaşanan değişimler, modernlik ve geleneğin bulunduğu yeni/melez alanların birlikteliğine imkân tanımaktadır (Mardin, 2011: 198). Ayrıca, göçer yaşam

tarzının geçmişe göre oldukça azalmasına rağmen Yörüklerin göçerliği sürdürmeye yönelik çabaları Yörük kültürünün devamlılığı için önemlidir.

İkamet Yerleri

Yörükler, konargöçer yaşam tarzları gereği mevsimsel olarak yaylak ve kışlak arasında yer değişikliği yapmaktadırlar. Bu sebeple Yörüklerin, ikamet yerleri yaşam tarzlarının ne yönde değiştiğini gösteren önemli faktörlerden biridir. Yörüklerin ikamet ettikleri yerlerin dağılımına Tablo 4’de yer verilmiştir.

Tablo 4. İkamet Edilen Yerlerin Dağılımı

İkamet Yeri	Frekans (n)	Yüzde (%)
Yayla	37	13,7
Köy	202	74,8
İlçe	26	9,6
Şehir Merkezi	5	1,9
Toplam	270	100,00

Tablo 4’e göre, katılımcıların %74, 8’i köyde; %13,7’si yaylada; %9,6’sı ilçede; %1,9’u şehir merkezinde yaşamaktadırlar. Bu dağılımdan anlaşılabileceği üzere görüşülenlerin çoğunluğu köyde ikamet etmektedirler. Yaylada ikamet eden Yörükler ise göçer hayvancılığa devam etmektedirler.

Yörüklerin çoğu, göçer yaşamdan yerleşik yaşama geçişte köye yerleşmişlerdir. Örneklem grubunun çoğunluğunun (78,4) köyde yaşaması, Yörüklerin yerleşikliği köyde sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Bir katılımcının “Çiçeği dalından koparırsan solar ve zamanla ölür. Bizim için de tabiatın ayrılmak buna benzer. Kökümüz(eskiler) gibi dağlara çıkamasa da köyden ayrılamayız. Hem köyden ayrılacak ne iş tutarız?”. İfadesi Yörüklerin göçerliği sürdüremeseler de hem doğadan ayrılmadıkları hem de şehirdeki işleri bilmedikleri için mevcut işleri (hayvancılık, tarım) sürdürmek zorunda olduklarını göstermektedir. Yörüklerin doğayla iç içe yaşam tarzını sürdürmeye yönelik tutumları, muhtemelen başka yaşam tarzlarının bilgi, beceri ve ekonomisine sahip olmadıklarından geleneksel yaşamı sürdürme konusunda ısrar etmeleriyle ilişkilidir (Aksoy, 2012: 293). Göçerlikten yerleşikliğe geçişte çoğunlukla köylere yerleşen Yörükler için köy, günümüz şartlarında Yörüklüğü kısmen de olsa sürdürebilmenin bir yolu olarak görülebilir.

Mesken Tercihleri

Yörüklerde mesken; öncelikle tabiat şartlarına, mevsimsel hareketliliğe ve hayvanların ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Yörüklerin yaşam tarzını yansıtan faktörlerden biri olan mesken tercihlerinin dağılımı Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5. Meskenlerin Dağılımı

Mesken Tipi	Frekans (n)	Yüzde (%)
Çadır- Çardak/ Baraka	45	16,7
Müstakil Betonarme	178	65,9
Müstakil Ahşap	9	3,3
Müstakil Kerpiç	22	8,1
Apartman Dairesi	10	3,7
Diğer	6	2,2
Toplam	270	100,00

Tablo 5’te görüldüğü gibi örneklem grubunun %65,9’u müstakil betonarme; %8,1’i müstakil kerpiç; %3,3’ü müstakil ahşap evlerde oturmaktadırlar. Örneklem grubunun %3,7’si ise apartman dairelerinde yaşamaktadırlar. Apartman dairelerinde yaşayanların çoğunluğunu ilçede oturanlardır. Mesken türleri yaşanan yerin iklimine, hava şartlarına ve bölgenin yapısına göre değişmektedir. Manisa’da çoğunlukla müstakil betonarme meskenler tercih edilmektedir.

Manisa Yörüklerinin bazılarının yarı konargöçer bir yaşam tarzını benimseyip kalıcı kışlaklarda yaşadıkları görülmektedir. Yaylak-kışlak arasında döngüsel olarak sürdürülen göçerlik zamanla yarı konargöçerliğe doğru

bir değişim geçirmektir. Özellikle kışın ovalara inen Yörükler, yakın mesafelerde kışlak ve yaylak olarak kullandıkları bölgelerde kurdukları çadır/ardak/barakaları sabit tutmakta, hayvanları ile yer değişikliği yapmaktadırlar. Göçer ya da yarı konargöçerler için çadır, barınmayı sağlayan temel meknsal unsurdur. Tarihsel süreçte çadırlar; doğayla uyumlu, taşınabilir özelliklere sahip olup çoğunlukla keçe ve keçi kılından yapılmıştır. Fakat günümüzde teknolojinin gelişimiyle birlikte artan imknlar nedeniyle geleneksel çadırlar yerini branda, naylon gibi malzemelerle yapılan çadırlara bırakmaktadır.

Yerleşik hayata geçen Yörükler geleneksel çadır ve ardak yaşamından müstakil betonarme evlere geçiş yaparak meknsal tercihlerini dönüştürmektedirler. Yörüklüğü köye yerleşerek sürdürenlerin ise; geniş avlulu, müstakil, doğayla yakın temas edilebilen evlerde yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca evin geniş avlusunda hayvanları için ağılları bulunmaktadır. Yörüklerde hayvancılık, büyük işletmelerdeki gibi evin dışında sürdürülen bir faaliyet değil, doğrudan evin bir parçası olarak gündelik hayatla i içedir. Ahırın evin avlusunda yer alması hayvanlarla kurulan yakın ilişkiyi de yansıtmaktadır. Bu durum meknsal tercihlerde değişime işaret etmekle birlikte Yörüklerin tabiatıtan, hayvancılıktan kopamadıklarını göstermektedir. Ayrıca adılda yaşanmasa dahi ev içi düzenlerindeki sadelik, misafirperverlik gibi unsurlar göçer yaşamın izleri olarak değerlendirilebilir.

Küçükerman, Türk evinin kökenlerini göçebe yaşam tarzına dayandırarak çadırdan yerleşik yaşama/konuta geçişi, hafif ve kolay sklr-takılır olması gereken tek meknlı yurt ve adırlardaki çok işlevli yaşam tarzının, yerleşik düzene geçildiğinde Türk Evi adı verilen konut türüne aktarılması olarak değerlendirmektedir (Küçükerman, 1988: 27-43). Türk evinin kendisi olmasa bile bu evlerdeki yaşama tarzı gebelikle ilgilidir. Modern yaşam içindeymiş gibi gzklse de ev içi yaşantının adeta adılda yaşandığı gibi evin bir odasında devam ettirilip en güzel eşyaların yer aldığı salonu misafirler için ayırmak, geceleri uyumak için yer yatağı açıp yüklüğe kaldırmak, her bayramda seyranda soluğu köyde almak, bir türlü Batı usulü tatil fikrinin yerleşmemesi gibi durumlar göçer yaşamın izleri olarak değerlendirilebilir (Göka, 2019: 119-120). Görüşülen bir katılımcının “artık adırmız olmasa da yaz gelince, havalar ısınınca dar gelir buralar bana. Yaylaya ıkamak isterim... Hala yer yatağında yatarm, yüksekte yatamam, rahatsız olurum. Yoğurdu keçi sütünden yaparım, kokusu bile çocukluğumuzu hatırlatır” sözleri göçerliğin izlerinin devam ettiğini göstermektedir.

Yörüklerin Ekonomik Faaliyetleri

Sosyo-ekonomik bir gösterge olarak ekonomik faaliyet ve gelir, toplumsal yaşam için gerekli olan unsurlardan biridir (Karataş, 2019: 54). Yörüklerin hayvancılığa dayalı ekonomik faaliyetleri, mevsimsel olarak sürdürüldüğü için modern toplumdaki düzenli maaş sistemine sahip ekonomik faaliyetlerinden farklı olarak, düzensiz ve dnemseldir.

Sürdürdükleri Ekonomik Faaliyetleri

Hayvancılıkla uğraşan toplumlar, coğrafi evre koşullarına bağlı olarak sürekli hareket hlinde yaşadıkları için bu yaşam biçimi göçer kültürü olarak adlandırılır. Göçer toplulukların sosyal, kültürel ve ekonomik üretimlerinin temelini ise hayvancılık oluşturur (ter, zkul, 2018: 15). Temel ekonomik faaliyeti hayvancılık olan Manisa Yörüklerinin ekonomik faaliyetlerine Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Ekonomik Faaliyetlerin Dağılımı

Gelir Kaynakları	Frekans (n)	Yüzde (%)
Hayvancılık	48	17,8
Tarımsal faaliyetler	35	13,0
Hem tarım hem hayvancılık	117	43,3
Gündelik işler	12	4,4
Emekli Maaşı	41	15,2
Diğer	17	6,3
Toplam	270	100,0

Tablo 6’ya göre, örneklem grubunun büyük çoğunluğu (%43,3’) hem tarım hem hayvancılıkla uğraşanlardan oluşmaktadır. Bu oranı %17,8 ile hayvancılık; %13 ile tarımsal faaliyetler takip etmektedir. Görüldüğü üzere, katılımcıların büyük çoğunluğu hem tarım hem de hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bu grubu oluşturanlar her ne

kadar hem tarım hem hayvancılıkla uğraşsalar da ekonomik kazançları daha çok hayvancılığa dayalıdır. Tarımsal üretim ikinci plandadır. Manisa’da yaşayan Yörüklerin gelir kaynağının büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olması Yörüklüğe dair tecrübelerle ilişkili olarak kabul edilebilir.

Bates’in Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaptığı bir çalışmada, konargöçer Yörüklerin 1950’li yıllarda yerleşik hayata geçmeye başladığı, 1970’lere gelindiğinde ise, daha önce hayvancılıkla geçimini sağlayan Yörüklerin tarımsal üretime yönelerek pamuk, buğday, fasulye ve ayçiçeği gibi ürünleri ticari amaçla yetiştirdikleri tespit edilmiştir (Bates, 1980: 125-127). Temel geçim kaynağı hayvancılık olan Yörükler, meskûn hale geldikçe tarımsal faaliyetler artmıştır. Göçerlikten yerleşikliğe geçildikten sonra tarımsal üretim artsa da hayvancılığın doğrudan azaldığını söylemek mümkün değildir. Ögel’e göre, tarihsel süreçte göçer hayvancılık yapan Türkler, yerleşik hayata geçince eski düzenlerini ve inanışlarını kaybetmemişlerdir. Esasen, Yörüklerin hayvancılıktan vazgeçmesi, onlar için sosyo-ekonomik olarak bir yıkım meydana getirmektir (Ögel, 2000: 132). Tarihsel tecrübelerine bakıldığında da göçer toplulukların sosyo-ekonomik yapılarını şekillendiren hayvancılığın her dönemde sürdürüldüğü görülmektedir. Aynı zamanda hayvancılığın sürdürülmesi Yörüklüğün devamı için bir gerekliliktir. Hayvancılığı sürdüren katılımcıların, kendilerinden sonra bu işin zamanla yapılamayacağını düşünseler de mevcut işi sürdürmeyi bir sorumluluk olarak gördükleri “*Herkes iyi bildiği işi yapacak. Ben hayvanın sesinden anlarım ne istediğini. Ömrüm el verdiğince bu işi yaparım. Bunu kendime görev bildim. Bizden sonrakiler ne kadar yapar, yaparlar mı bilmem*” ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yörüklerin bu değişim süreçlerini araştıran Öter çalışmasında, köyde ve yarı-konargöçer yaşayanların en önemli gelir kaynağının tarımsal üretim olduğunu tespit etmiştir (%80). İkinci gelir kaynağının ise emekli maaşı olduğu görülmektedir (Öter, 2019: 223). Batı Akdeniz bölgesindeki Yörüklüğü araştıran Öter, çalışmasında hayvancılığın zamanla azalarak temel ekonomik faaliyet olma özelliğini de kaybettiğini belirtmektedir. Manisa’da yaşayan Yörüklerin ise geçmişe göre azalsa da hala temel ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Manisa’nın bölgesel olarak hayvancılığa müsait olması ve turizm vb. dışsal değişim faktörlerinin kısıtlı olması, değişimin görece daha yavaş olmasına neden olmaktadır. Hayvancılığın azalması/terk edilmesi ise Yörüklüğün zamanla sembolik bir hal almasına neden olmaktadır. Bu durum Yörük kültürünün yok olmasına giden süreci hızlandırmaktadır.

Yörüklerin gelir kaynaklarından olan gündelik işleri yapan katılımcıların çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar, birbirlerinin yerine bağ- bahçe işlerini dönüşümlü olarak yaptıklarını yerel ifadeyle “dönüşe gitmek” olarak belirtmişlerdir. Bir tür imece usulü olan dönüşe gitme, özellikle üzüm kesme, kiraz, seftali toplama zamanları, dönemselidir. Diğer seçeneğini işaretleyenler ise daha çok ilçelerdeki fabrika, sanayi vb. yerlerde çalışanlardan oluşmaktadır. Bunların gelir durumuna bakıldığında, ortalama asgari ücret seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Bu grupta çalışan Yörükler, asgari ücretle geçinmenin zorluğunu vurgulasalar da düzenli bir gelir sağladığı için fabrika, market gibi yerlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Orta ve üstü yaş aralığında yer alan Yörüklerin düzenli gelir kaynaklarından biri de emekli maaşıdır. Fakat sosyal güvenlik sistemlerine dahil olma süreçleri geçmişte sınırlı olduğu için emekli maaşı alan katılımcı sayısı orta yaş ve üstü katılımcı sayısının fazla olmasına rağmen düşüktür. Örneklem grubunun çoğunluğunun geliri düzensiz olduğu için düzenli prim ödeyememesi de emekli maaşına sahip grubun az olmasında etkilidir.

Hayvancılık Türü

Yörüklerin sürdürdükleri hayvancılık, yaşadıkları bölgenin şartlarına ve meskûn olma durumuna göre değişiklik göstermektedir. Örneklem grubunun sahip olduğu (koyun/keçi vb) hayvanların dağılımı Tablo 7’deki gibidir.

Tablo 7. Hayvancılığın Dağılımı

Gelir Kaynakları	Frekans (n)	Yüzde (%)
Keçi	52	19,3
Koyun	73	27,0
Hem keçi hem koyun	36	13,3
Büyükbaş	32	11,9
Diğer	10	3,7
Toplam	203	75,5
Hayvancılık Yapmıyor	57	24,8
Toplam	270	100,0

Tablo 7'ye göre örneklem grubunun %27'si koyun; 19,3'ü keçi; %13,3'ü ise hem keçi hem koyun yetiştirmektedir. Büyükbaş hayvan yetiştirenler ise katılımcıların %11,9'unu oluşturmaktadır. Yaşanılan bölgenin yapısı, iklimi vb. etkenler yetiştirilen hayvan türlerinin seçiminde belirleyicidir. Dağlık ve engebeli bölgelerde çoğunlukla keçi yetiştirilirken; ovalık düzlük alanlarda koyun yetiştirilmektedir. Bu durumu, bir katılımcının “*keçi en tepelere, dik yamaçlara çıkar, özgürdür, korkusuzdur. Koyun öyle değil ama. O daha düzlük yerlerde yayılır. Keçi alır başını gider. O yüzden koyun da ekleriz sürüye ki keçileri dizginlemek kolay olsun*” ifadeleri desteklemektedir. Özellikle dağ köylerinin keçi için uygun olması o bölgelerde keçi yetiştiriciliğinin yaygın olarak yapılmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca, göçerliği/ yarı konargöçerliği sürdürenler daha çok keçi; köylerde yerleşik olarak yaşayanlar ise koyun yetiştirmektedir.

Konargöçer Yörükler, genellikle küçükbaş hayvancılıkla uğraşarak kıl keçisi ve koyun yetiştirirken, büyükbaş hayvan olarak yerli kara sığır, öküz, at, eşek ve deve beslemektedirler (Sümer, 2024: 42). Göçerlik, sürekli hareket hâlinde olunan, beslenme- bakım açısından maliyeti az olan küçükbaş hayvancılığa dayalıdır. Manisa Yörüklerinin çoğunluğu, küçükbaş hayvancılığa devam etmektedir. Özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği Yörüklerin göçebe yaşam tarzıyla uyumlu ekonomik faaliyetlerin başında gelmektedir. Hayvancılığı köyde sürdüren katılımcıların çoğunluğu da küçükbaş hayvancılık yapmaktadırlar. Örneklem grubunun toplamda %59,6'sının küçükbaş hayvancılığa devam etmesi ise Yörüklüğün sürdürülmeye çalışıldığını gösteren önemli bir bulgudur. Fakat yerleşikliğe geçişle birlikte mekâna bağımlılığın artması hayvancılıkta bazı değişimleri beraberinde getirmektedir. Görüşmelerde küçükbaş hayvanın yayılım ihtiyacını karşılamakta yaşanan zorluklardan dolayı büyükbaş besiciliğe geçiş yapılması bu değişime işaret etmektedir. Yörüklerin %11,9'sunun büyükbaş hayvancılık yapması, yerleşikliğe geçildikçe belli ölçüde büyükbaş hayvancılığa yöneliş olarak görülebilse de çoğunlukla küçükbaş hayvancılığın sürdürülmesi Yörüklüğün devam ettirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Küçükbaş hayvancılığın yaygın olmasında bir katılımcının “*Küçükbaş hayvanın masrafı az. Dağlarda, yayla da en doğalından beslenir. Yem, saman gibi maliyeti yoktur*” sözleri küçükbaş hayvancılığın maliyetinin düşük olmasından dolayı ekonomik olarak daha çok tercih edildiğini göstermektedir.

Sürdürülen hayvancılık türü, Manisa bölgesinde Yörük köyleri ve Yörük olmayan köylerde belirgin şekilde farklılaşmaktadır. Yörük köylerinin temel ekonomik faaliyetleri küçükbaş hayvancılığa dayalı iken; Yörük olmayan köylerin ise büyükbaş hayvancılığa ve tarıma dayalıdır. Ayrıca Yörük olmayan köylerde çoğunlukla buğday, arpa, mısır gibi tahıllar, meyve-sebze üretimi ve bağcılık yapılmakla birlikte hayvancılık genellikle tarıma yardımcı bir faaliyettir. Yörükler tarih boyunca hayvancılığa dayalı, esnek, doğayla iç içe bir ekonomi geliştirirken, Yörük olmayan köylüler; toprağa bağlı, tarıma dayalı yerleşik bir düzen kurmuşlardır. Bu durum modernleşmeyle birlikte iki grup arasındaki farkı azaltsa da Manisa' da yaşayan Yörüklerin temel gelir kaynaklarının küçükbaş hayvancılığa dayanması Yörüklüğün ekonomik uğraş alanlarındaki devamlılığının bir göstergesidir.

Sütten Elde Edilen Gelir Kaynakları

Yörükler için elde edilen sütün yoğurt, peynir gibi ürünlere dönüştürülerek satılması önemli bir gelir kaynağıdır. Yörüklerin süt ve sütü değerlendirme yöntemleri ekonomik sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Katılımcıların sütü değerlendirme biçimlerine Tablo 8'de yer verilmektedir.

Tablo 8. Elde Edilen Sütü Değerlendirme Durumlarının Dağılımı

Gelir Kaynakları	Frekans (n)	Yüzde (%)
Süt sağımı yapmam, oğlak beslerim.	35	13,0
Sütü mandıraya satarım.	70	25,9
Yoğurt, peynir yapıp satarım	74	27,4
Diğer	20	7,4
Toplam	199	73,7
Hayvancılık Yapmıyor	71	26,3
Toplam	270	100,0

Tablo 8'de görüldüğü üzere katılımcıların %27,4'ü elde edilen sütten yoğurt ve peynir yapmakta; %25,9'uda sütü mandıraya satmaktadırlar. Katılımcıların %13'ü süt sağımı yapmayıp sütü oğlak/kuzuları beslemektedirler. Öte yandan hayvan sayısı çoğaldıkça sütün değerlendirilme durumu değişmektedir. Hayvan sayısı az olanların çoğunluğu, elde ettikleri sütü evin gıda ihtiyaçlarını (peynir, yoğurt, tereyağı vb.) temin etmenin yanı sıra

oğlak/kuzuların beslenmesinde kullanılmaktadırlar. Hayvan sayısı fazla olanlar sütü işlemekte zorlandıkları için mandıraya satmaktadırlar.

Yörükler süttten elde ettikleri tereyağı, peynir ve yoğurt gibi ürünleri satarak aile bütçesine katkı sağlamaktadırlar. Bu sayede hayvancılıkla uğraşan Yörükler kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi süt ürünlerini gelire dönüştürerek hane ekonomilerine destek olmaktadır. Bir katılımcının “*Peynir, tereyağı yapmak çok zahmetli bir iş ama şükür süte göre daha iyi kazanıyoruz. Günlük masraflarımızı bu sattıklarımız karşılıyor. Birde çok talep ediliyor. Özellikle korona zamanı herkes doğal alanlara, köylere kaçtı. İnsanların yedikleri içtikleri de bozuldu. Marketten yoğurt, peynir yemek akıl kararı değil. O yüzden insanlar köy ürünlerine, doğala yönelmeye başladı... Biz de sağlıklı yaşadığımız için çok özeniyorlar*” sözleriyle hem üretilen süt ürünlerinin özellikle şehirde yaşayanlar tarafından yoğun talep gördüğünü hem de Yörüklerin yaşantısının doğal ve sağlıklı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Gerçekten de günümüzde tüketilen pek çok ürünün sağlığı tehdit ettiğinin ortaya çıkmasıyla birlikte doğal olan ürünlere talepler artmaktadır. Köy tereyağı, köy yumurtası, köy kahvaltısı gibi ürünlerin talep edilmesi Yörüklerin ürettiği süt ürünlerini daha kıymetli hale getirmektedir. Ayrıca son yıllarda artan hastalıklar, salgınlar insanların bitkisel tedavi, doğal kürler gibi geleneksel ve alternatif tıbbı yönelimini arttırmaktadır. Alternatif/geleneksel tıbbı yönelimin artmasını modern tıbbın günümüzde hastalıklara tek başına çare olamadığına dair söylemlerle ilişkilendirilebilir. Günümüzde modern tıbbın dışladığı geleneksel yöntemlere geri bir dönüş yaşanmaktadır. Modern tıp, geleneksel tıbbı bütünüyle reddetmek yerine “tamamlayıcı tıp” olarak bazı uygulamaları benimsemektedir (Kurttaş,2024). Yörükler, göçer yaşam tarzları gereği genellikle sağlık sorunlarını bitkiler/ yayladan topladıkları doğal otlar, geleneksel karışımlar gibi doğal yollarla çözmeye çalışmışlardır. Bu uygulamalar modern literatürde “alternatif tıp” olarak adlandırılrsa da Yörüklerin başvurdukları kadim bir tedavi yöntemidir.

Gelir Durumları

Gelir seviyesi, Yörüklerin yaşam tarzını anlamada temel bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Yörüklerin gelirleri bulundukları bölgeye, yürütülen ekonomik faaliyete göre farklılık göstermektedir. Katılımcıların aylık ortalama gelirleri Tablo 9’daki gibidir.

Tablo 9. Elde Edilen Sütü Değerlendirme Durumlarının Dağılımı

Aylık ortalama gelir	Frekans (n)	Yüzde (%)
Gelirim yok	14	5,2
2000 TL ve aşağısı	25	9,3
2001-4000 TL	61	22,6
4001-6000 TL	69	25,6
6001-8000 TL	40	14,8
8001 TL ve üstü	61	22,6
Toplam	270	100,0

Tablo 9’da görüldüğü gibi katılımcıların %25,6’sı 4001-6000 TL arasında; %22,6’sı ise 2001-4000 TL arasında; %14,8’i ise 6001-8000 TL arasında; %22, 6’sı ise 8001-10.000 TL arasında gelire sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu oranları %9,3 ile 2000 TL ve aşağısı; %5,2 ile gelirim yok cevabı takip etmiştir.3Hayvancılık ve tarıma dayalı olarak yürütülen ekonomik faaliyetlerin mevsimsel ve düzensiz olması katılımcıların gelirleri hususunda net rakam verememelerine neden olmuştur. Bununla birlikte “gelirim yok” cevabını verenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur. Kendilerini “ev kadını” olarak tanımlayan bu katılımcılar ayrı bir gelirleri olmadığı için “gelirim yok” cevabını vermişlerdir.

Ayrıca, görüşülenlerin büyük çoğunluğu, kendilerini düzensiz ve düşük gelir grubunda görmektedirler. Bir katılımcının “Bizde sabit maaş yok. Bazı aylar çok kazanırız, bazı aylar az kazanırız. Şu kadar kazanırız diyemem.” sözleri düzenli gelire sahip olmadıkları için gelirlerini tam olarak ifade edemediklerini göstermektedir. Ayrıca düzenli aylık gelirleri olmadığından aylık gelir için ifade ettikleri rakamların gerçeği tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, görüşülenlerin hayvan sayısı ve gelir kaynakları dikkate alındığında ortalama gelirlerinin ifade ettikleri gelirden fazla olduğu söylenebilir. Bir katılımcının “*Artık gençler düzenli gelirli işler istediklerinden dolayı*

³ Çalışmanın yapıldığı dönemde asgari ücret düzeyi ve pilot çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler gelirlerin bu aralıkta belirlenmesinde etkili olmuştur.

malcılık yapmıyorlar” sözleri hayvancılığın düzensiz gelir sağlayan bir uğraş olarak görülmeye başlamasından dolayı özellikle gençler tarafından daha az tercih edildiğini göstermektedir.

Gelirin Harcama Kalemleri

Gelirin hangi alanlara harcadığının belirlenmesi, Yörüklerin yaşam tarzını anlayabilmek açısından önemlidir. Örneklem grubunun geliri harcama durumlarının dağılımı Tablo 10'daki gibidir.

Tablo 10. Harcama Kalemlerinin Dağılımı

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Gıda	139	51,5
Giyim	11	4,1
Kira	2	0,7
Sağlık	14	5,2
Eğitim	15	5,6
Hayvan	63	23,3
Diğer	26	9,6
Toplam	270	100,0

Tablo 10'da görüldüğü üzere örneklem grubu gelirinin %51'ini gıda; %23,3 'ünü hayvanlar için harcamaktadır. Bu oranı sırasıyla eğitim (%5,6); sağlık (%5,2); giyim (%4,1); kira (%0,7); diğer (%9,6) cevabı takip etmektedir.

Yörüklerin sosyo-ekonomik yaşamını ortaya koyan temel göstergelerden biri, gelirin harcama kalemleridir. Temel fizyolojik ihtiyaçlardan sonra gelirin hayvanlar için harcanması, Yörüklüğü yansıtan önemli bir göstergedir. Görüşülenlerin bir kısmı hayvanların yem, saman, veteriner vb. ihtiyaçları için yapılan harcamaların hane harcamalarından daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda Yörüklüğün devam edebilmesi için, hayvanlar için yapılan harcamalar hayati önem taşımaktadır. Bir katılımcının “*Hayvan bizim canımızdır, yoldaşımızdır. Neyi eksikse alırsın. Bizim çocuklar gibidir aynı. Hastalansa başında beklersin*” sözleri Yörüklerin hayvan sevgisini ve hayvanların aileden biri olarak kabul edildiğine işaret etmektedir. Gerçekten de Yörükler için hayvan, sadece ekonomik bir gelir kaynağı değil, kültürel sürekliliğin temelidir. Bu anlamda Yörüklüğün sürdürülebilmesi hayvanların varlığına bağlıdır. Yörüklerin gelirlerini gıdadan sonra hayvanların bakımı için harcamaları Yörüklüğe özgü bir durumdur. Hayvana verilen ehemmiyet, Yörüklüğün en belirgin özelliklerindendir. Yaşam tarzları ile tüketim davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, bölgesel düzeyde yaşam tarzları ile tüketim pratiklerinin arasında çok yönlü ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca hane büyüklüğüne ve yaşanan yere bağlı olarak gıda ve eğitim harcamalarında doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Yaka, Parıltı, 2016). Örneklem grubu için bu durum gıda harcamaları konusunda benzerdir. Fakat gelirin gıdadan sonra hayvanlar için harcanması Yörüklüğün kendine özgü sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaktadır.

Baudrillard tüketimi, doğal ihtiyaçların mal ya da hizmetler aracılığıyla temin edilmesi değil, aksine kurallarla düzenlenmiş göstergeler sistemi olarak tasvir etmektedir. Bu göstergeler, modern insanın sadece ürünleri değil, onlarla birlikte sunulan anlamı da tüketmesiyle gerçekleşir. Tüketim toplumunda gerçek ihtiyaç ve sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın kalktığını vurgulayan Baudrillard'a göre, modern toplumda tüketim, bir yaşam tarzı haline gelmektedir (Baudrillard, 2024). Modern insanın gösterişçi tüketimi ile Yörüklerin çoğunluğunun temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik tüketimi birbirinden farklıdır. Yörüklerin gelir seviyesi yüksek olmadığından yapılan harcamalar da temel ihtiyaçları gidermeye yöneliktir. Hayvanın bakımı, beslenmesi ve barınması için çekinmeden para harcayan Yörükler, gösterişli bir eşya için harcama yapmayı gereksiz bulabilir. Onlar için harcama, ailenin yeme içmesine, hayvanların yemine, barınağına vs. yapılan harcama demektir. Bu durum, onların kendine özgü yaşam tarzını ortaya koyarken, aynı zamanda modern toplumların yaygın ekonomik düzeninden belirgin bir şekilde ayrıldıklarını da göstermektedir.

Yörüklüğün Sosyo-Ekonomik Değişimi

Modernleşmeyle birlikte Yörüklüğün sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında köklü değişimler yaşanmaktadır. Hayvancılıkta karşılaşılan sorunlar ve Yörüklerin çocukları için tercih ettikleri mesleklerdeki farklılaşma Yörüklükteki sosyo-ekonomik değişimi ele veren önemli göstergelerdendir.

Hayvancılıkta Karşılaşılan Sorunlar

Yörüklerdeki ekonomik faaliyetlerin değişimi temelde hayvancılığın azalmasıyla ilişkilidir. Hayvancılıkta karşılaşılan sorunlar hayvancılığın giderek terk edilmesine yol açarak Yörüklüğe ilginin azalmasına ve Yörüklüğün zayıflamasına neden olmaktadır. Yörüklerin hayvancılıkta karşılaştığı sorunların dağılımına Tablo 11’de yer verilmektedir.

Tablo 11. Hayvancılıkta Karşılaşılan Sorunların Dağılımı

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Meraların daralması	72	26,7
Hayvan giderlerinin artması	120	44,4
Gençlerin isteksizliği	51	18,9
Diğer	12	4,4
Toplam	255	94,4
Hayvancılık yapmamış	15	5,6
Toplam	270	100,0

Tablo 11’e göre Yörüklerin %44,4’ü hayvan giderlerinin artmasını; %26,7’si meraların daralmasını; %18,9’u gençlerin isteksizliğini hayvancılıkla ilgili karşılaşılan sorunlar olarak görmektedirler. Ayrıca %4,4’lük oran ise diğer seçeneğini işaretlemiştir.

Hayvancılıkla geçimini sağlayan Yörükler için hayvanlar gündelik yaşamın merkezinde yer almaktadır. Ancak son yıllarda bakım, veteriner, barınak gibi artan masraflar hayvancılığa olan ilginin azalmasına neden olmaktadır. Hayvan giderlerinin artmasından özellikle köylerde yaşayan Yörükler etkilenmektedir. Hazır ürünlerle (yem, saman, arpa vs.) hayvanlarını besleyen Yörükler, yapılan görüşmelerde artan fiyatlarla birlikte hayvanların beslenme ihtiyacını gidermekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bir görüşmecinin “*Belimizi büyüyor bu yem fiyatları. Vermesen hayvan kendine gelemiyor. Oğlan sırf bu fiyatlardan dolayı hayvancılık yapmadı.... Hayvandan gelen kazanç zaten maliyetleri karşılamıyor*” sözleri hayvanların masraflarını karşılamadaki zorluğa işaret etmektedir. Ayrıca, hayvan bakımı ve üretiminde maliyetler artarken; hayvansal ürünlerden elde edilen kazancın orantılı olarak artmaması gelir-gider dengesizliğine neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle, hayvan giderlerinin artması ve hayvancılıktan elde edilen gelirin maliyetleri karşılayamaması hayvancılığa ilginin azalmasına yol açmaktadır.

Manisa Yörüklerinin hayvancılıkla ilgili karşılaştıkları diğer bir sorun; meraların daralmasıdır. Meraların daralmasından özellikle hayvancılığı göçer/yarı konargöçer sürdürenler etkilenmektedir. Hayvanlarını ormanda otlatan bu göçerler, yem fiyatlarından değil, meraların daralmasından, otlak alanlarının yasaklanmasından şikâyet etmektedirler. Orman kanunu ile belirlenen bölgelerde hayvanlarını otlatan Yörükler bu alanların kendilerine yeterli gelmediğini ifade etmektedirler. “*Hayvancılık yakın zamanda daha da azalır. Yapacak isteğimiz kalmadı yasaklarla uğraşmaktan. Oysa memleketimin taşı toprağı altın. Orman geniş. Biz'e ait alan biraz daha genişlese sorun kalkacak. Destek bekliyoruz devletten. El atmaları gerekiyor üreticiye. Her geçen gün destek görmeyince de şevkimiz kırılıyor*” sözleri konuya ilişkin rahatsızlıklarını ifade etmektedir. Bir başka katılımcı ise “*Dışardan eti ithal etme haberlerine öyle üzülüyoruz ki, bizim gibi bir ülkede etin insanımıza yetememesi çok enteresan. Valla üretici desteklenmezse zamanla ekonomik olarak çöküşe geçecek. Devletin üreten insana el atması gerekiyor. Devlet desteklerse berkes bulunduğu bölgeye ekonomik olarak katkı sağlar, zamanla dışarı açılır ülke ekonomisine katkı sağlarız*” sözleriyle devlet desteğiyle il/bölge ekonomisinin de canlanacağını dile getirmiştir. Gerçekten tarihsel süreçte Yörükler, ürettikleri her türlü ürünü yaylak ve kışlak alanlara en yakın pazarlara götürüp satmışlardır. Böylece hem kendi ihtiyaçlarını gidermişler hem de yöre ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamışlardır (Ak, 2012: 193). Dolayısıyla hayvancılık alanında yapılacak iyileştirmelerle bu insanların motivasyonunun artması mümkündür.

Hayvancılıkta karşılaşılan sorunlar arasında görüşmecilerin %18,9’u gençlerin isteksizliğini belirtmişlerdir. Hayvancılıkta yaşanan sorunların çözüme kavuşturulmaması gençlerin farklı ekonomik faaliyetlere yönelmesine neden olmaktadır. Olale (2011) tarafından yapılan bir çalışmada, kırsal bölgede gelir riskinin artmasıyla birlikte, çiftçilerin tarım ve hayvancılık dışı gelir kaynaklarına yönelme eğilimlerinin arttığı belirtilmektedir. Bu durum, özellikle genç Yörüklerde de benzer şekilde, tarım ve hayvancılıkta karşılaşılan sorunlardan dolayı farklı gelir kaynaklarına yönelme eğilimine neden olmaktadır. Hayvancılıkta yaşanan sorunlar/zorluklar genç kuşağın hayvancılığa ilgisini azaltmaktadır.

Çocukları İçin İstedikleri Meslekler

Yörüklerin hayvancılık ve tarıma dayalı sürdürdükleri ekonomik faaliyetlerin kendi çocukları tarafından yapılmasını isteme(me) durumları, Yörüklüğün ve geleneksel ekonomik faaliyetlerin geleceğinde belirleyicidir. Katılımcıların çocukları için istedikleri mesleklerin dağılımına Tablo 12 ‘de yer verilmektedir.

Tablo 12. Çocukları için İstenilen Mesleklerin Dağılımı

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Mevcut işi sürdürmesi	52	19,3
Kamuda itibarlı bir meslek sahibi olması	93	34,4
Kendi işini kurması	92	34,1
Diğer	13	4,8
Toplam	250	92,6
Çocuğu yok	20	7,4
Toplam	270	100,0

Tablo 12’de görüldüğü gibi örneklem grubunun %34,4’ü çocuğunun kamuda itibarlı bir meslek sahibi olmasını; %34,1’i çocuğunun kendi işini kurmasını; %19,3’ü ise çocuğunun mevcut işi (hayvancılık- tarım) sürdürmesini tercih etmişlerdir. Görüşülenlerin %4,8’i ise diğer cevabını vermişlerdir.

Çocukları için kamuda itibarlı meslek beklentisi içinde olanlar görüşmeler sırasında “*biz okuyamadık, çocuğum okusun, hayatını kurtarsın*” ifadelerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, çocuğunun kendi işini kurmasını isteyenlerin oranı da itibarlı bir meslek beklentisinde olanların oranına yakındır. Yörükler hayvansal ürünlerin işlenmesine ve pazarlanmasına kadar üretimin her aşamasını kendileri yönetmektedirler. Bu süreç; işveren, çalışan ya da kurumsal bir yapıya sahip olmadan sürdürülmektedir. Yörükler kendi işlerini hem kendileri sürdürmekte hem de yönetmektedirler. Yörükler için bir başkasının yanında çalışma özgürlüklerinin kısıtlandığı algısına neden olabilmektedir. Göçerlikten gelen üretime dayalı, özgürlüğe alışkın Yörüklerin çocuklarının kendi işlerini kurmalarını istemeleri, onların girişimci özelliğinin de bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Yörüklerin genel olarak hayvancılık ve tarımsal faaliyetleri sürdürme eğilimlerinin güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Hayvancılığı sürdürme eğiliminde olanların, hayvancılığı ekonomik kazancın yanı sıra, alıştıkları/bildikleri, bir anlamda Yörüklere özgü bir iş olarak gördükleri söylenebilir. Fakat hayvancılık ve tarımdaki belirsizlikler, bu işlerin yoğun emek gerektirmesi, modern toplumda prestiji düşük işler olarak görülmesi gibi etkenler geçmişe göre daha az tercih edilmelerine neden olmaktadır. Bir katılımcının “*Yörüklük bize dede mirası. Ben kendimi bildim bileli bu işin içindeyim. Ama ne yalan söyleyeyim bu işlerin sonu yok. Zabmeti, çilesi çok olduğu gibi eskiye göre de kazancı az. Şimdi çocuklar bu zorlukları görünce hayvancılığa beves etmiyorlar. Çocuklar da baklı. Düzenli kazançları olsun, rahat yaşasınlar istiyorlar*” sözleri hayvancılığın yerini zamanla düzenli gelir sağlayan mesleklere bırakacağına işaret etmektedir.

İlhan, günümüzde bireyciliğin giderek güçlenmesiyle birlikte, temel ihtiyaçların karşılanması ve çeşitli kazanımlar elde edilmesinin, büyük ölçüde meslek sahibi olmaya bağlı hale geldiğini vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, bireyin toplumsal ve ekonomik açıdan kendini gerçekleştirebilmesi, öncelikle uygun bir meslek edinmesine dayanmaktadır (İlhan, 2004: 133). Günümüzde Yörüklerin çocukları için meslek beklentisi; hayvancılıktan ziyade düzenli ve sabit geliri olan mesleklere yöneliktir. Hayvancılığı sürdüren Yörük ailelerin, çocukları için farklı meslekleri düşünmeleri Yörüklüğün zayıflamasına neden olmaktadır. Bu durum Yörüklerin mesleki tercihlerindeki değişimin, Yörüklüğün sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan dönüştüğünün önemli bir göstergesidir. Katılımcıların çocukları için, tarım ve hayvancılığın sürdürülebilir olmadığını düşünmeleri de Yörüklüğün sosyo-ekonomik unsurlarındaki dönüşümü göstermektedir.

Günümüzde Yörüklerin farklı mesleklere yönelmeleri Yörüklüğün sürdürülmesinin önündeki engellerden biridir. Yörüklük üzerine yapılan bir çalışmada, gençlerin gelecekte göçer yaşamı sürdürmek istemedikleri ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada gençlerin; eğitim imkânlarının yetersizliği, hayvancılığın kazancının düşük olması, elektrik sorunu, iletişim araçlarının kullanımının zorluğu, hayvan masraflarının artması gibi sebeplerden dolayı gelecekte göçerliği sürdürmek istemedikleri de saptanmıştır (Ceyhan vd., 2020). Benzer ifadeler Manisa Yörükleriyle yapılan görüşmelerde gençler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Genç Yörükler, modern yaşamın

imkânlarından mahrum kalmamak için mevcut işi sürdürmek istemediklerini belirtmişlerdir. Kamu kurumlarında, sanayi vb. hizmet sektöründe çalışmak, kendi işlerini kurmak gibi seçeneklerin gençlere daha cazip geldiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Yörüklerin yaşam tarzı, göçer hayvancılığa dayalı, doğayla uyumlu ve hareketlidir. Hayvanları ile birlikte mevsimsel hareketliliği merkeze alan bu yaşam tarzında hayvancılık temel ekonomik faaliyet alanı olup Yörüklerin gündelik yaşamlarının merkezindedir. Tarihsel olarak bakıldığında hayvancılık, Yörüklüğü şekillendiren temel unsur olagelmıştır. Hayvancılığa dayalı ekonomik faaliyetler etrafında şekillenen Yörüklerin yaşamları modernleşme, kentleşme ve eğitim imkânlarının artmasının etkisiyle belirgin bir değişim geçirmektedir.

Manisa'da yaşayan Yörüklerin değişim-dönüşüm süreçlerini sosyo-ekonomik özellikleri bağlamında ele alan bu çalışmaya göre, Yörüklerin öğrenim düzeyleri düşüktür. Eğitime ulaşımın zorluğu, ekonomik imkânsızlıklar, hayvancılığın sürdürülebilmesi için insan gücüne duyulan ihtiyaç gibi faktörler Yörüklerin öğrenim düzeylerinin düşük olmasında etkilidir. Ancak, yerleşik yaşama geçiş, devletin eğitim politikaları ve modernleşme süreçleriyle birlikte Yörüklerin eğitime katılım oranları giderek artmaktadır. Eğitim seviyelerinin artmasıyla özellikle gençler farklı mesleklere yönelmekte, şehirle kurulan temas mesleki tercihleri, gündelik pratikleri, yaşam tarzını, tüketim alışkanlıklarını dönüştürmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesi, Yörükleri farklı mesleklere yönlendirmekte ve Yörüklüğe ilginin azalmasına neden olmaktadır.

Yörükler günümüzde büyük oranda yerleşik yaşama geçmiştir. Göçerlikten yerleşik yaşama geçiş, geleneksel yaşam tarzının, ekonomik faaliyetlerin, kültürel yapının değişimine neden olmaktadır. Ancak bu değişime rağmen Manisa Yörüklerinin büyük çoğunluğunun şehir merkezine yerleşmek yerine kasaba, köy, yayla gibi kırsal alanlarda yaşamaya devam etmeleri, geleneksel yaşam tarzını koruma yönünde bir eğilim olarak öne çıkmaktadır. Yerleşik hayata geçen Yörüklerin temel ekonomik faaliyetlerinin hayvancılık olması da Yörüklükle bağlarının devam etmesini mümkün kılmaktadır. Bir başka ifadeyle, hayvancılığın sürdürülmesi sadece ekonomik kazanç kaynağı olmakla kalmayıp aynı zamanda Yörüklüğün de bir ölçüde devamlılığı anlamına gelmektedir.

Yörüklükte karşılaşılan zorluklar ve gençlerin modern yaşama dahil olma süreçleri Yörüklüğün sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Hayvancılığı göçer ya da konargöçer olarak sürdürenler, meraların daralmasından; köyde yaşayanlar ise hayvan giderlerinin pahalılığından şikâyetçidir. Hayvancılığın ve tarımın mevsimsel şartlara göre sürdürülmesi, düzensiz ve düşük gelirli olması da Yörüklüğün sürdürülmesini zorlaştırmakta, özellikle gençlerin farklı mesleklere yönelimine neden olmaktadır. Manisa Yörüklerinin çocukları için meslek beklentileri, çoğunlukla kamuda itibarlı bir meslek ya da kendi işlerini kurmaları yönündedir. Yörükler, genç kuşağın Yörüklüğe olan ilgisinin giderek azalması nedeniyle, bu yaşam tarzının kendilerinden sonra büyük ölçüde sona ereceğini düşünmektedirler. Modernleşmeyle temas arttıkça Yörüklüğün dönüşüm süreci hız kazanmakta; ancak bu değişim, hızlı olmaktan ziyade tedrici bir biçimde gerçekleşmektedir. Manisa Yörükleri özelinde bu dönüşüm, yerleşik hayata geçilmesine rağmen doğayla olan ilişkinin tümüyle kesilmemesi, yayla ve köy gibi kırsal mekânlara duyulan aidiyetin devam etmesi ve hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olarak sürdürülmesi şeklinde yaşanmaktadır. Hayvancılık faaliyetlerini sürdürenler, imkânların iyileştirilmesi hâlinde Yörüklüğün belli bir ölçüde sürdürülebileceğine inanmaktadırlar. Bu süreç, Yörüklüğün tamamen ortadan kalkmasından ziyade, değişen toplumsal koşullarla birlikte, kimi değer ve pratiklerin farklı biçimlerde gündelik yaşama aktarılmasıyla devam etmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Fırat Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 30.05.2022 tarih ve 2022/13 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Ak, M. (2012). *19. yüzyılda Teke yöresi Yörüklerinin sosyo-ekonomik durumu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Aksoy, H. (2012). *Göçebelikten yerleşikliğe geçiş sürecinde sosyo-kültürel bağlamda Sarıkeçili Yörükleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Aksoy, H., & Duman, M. (2020). Bir varoluş serüveni: Geçiş döneminde Sarıkeçili Yörük kadınının rolü. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 5(2), 120–135. <https://doi.org/10.30568/tullis.839767>
- Baş, T. (2005). *Anket (Nasıl hazırlanır, uygulanır, değerlendirilir?)*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bates, D. G. (1980). Yörük settlement in Southeast Turkey. In P. C. Salzman (Ed.), *When nomads settle: Processes of sedentarization as adaptation and response*. J. F. Bergin Publishers.
- Baudrillard, J. (2024). *Tüketim toplumu* (F. Keskin, Çev.). Ayrıntı.
- Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Yayınları.
- Ceyhan, A., Ünal, A., & Akyol, E. (2020). Yörüklerin başlıca ekonomik faaliyetleri ve üretilen beklentileri üzerine bir saha çalışması. *Tarım, Gıda, Çevre ve Hayvancılık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 14–27.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Göka, E. (2019). *Türkün göçebe ruhu*. Kapı Yayınları.
- Gündüz, T. (2019). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınları.
- İbn Haldûn (2022). *Mukaddime*, haz. (Süleyman Uludağ) Dergâh Yayınları.
- İlhan, S. (2004). Bazı temel işlevleri ve artan önemi açısından meslek. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 132–137.
- Karataş, M. (2019). Gelir dağılımının teorik yapısı. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(21), 52–79. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.546147> <https://doi.org/10.31199/hakisderg.546147>
- Kurtdaş, M.Ç. (2024). Sağlıkta değişen paradigma, karışıklıktan işbirliğine modern tıp – geleneksel tıp ilişkisi. *Sosyolojik Düşün*, 9(2), 166–188. <https://doi.org/10.37991/sosdus.1509809>
- Kutlu, M. M. (1987). *Şavaklı Türkmenlerde göçer hayvancılık*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (1988). *Kendi mekânının arayışı içinde Türk evi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslamcılık ve sekülerizm*. İletişim Yayınları.
- Olale, E. (2011). The influence of market barriers and farm income risk on non-farm income diversification. 3(8), 379–386.
- Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş I* (T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları No. 638; Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri Dizisi No. 46). Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- Öter, A. (2019). *Yörük Kültürü ve Değişim Süreçleri (Batı Akdeniz Uygulaması)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Öter, A., & Özkul, M. (2018). Batı Akdeniz Bölgesi Yörüklerinin tarımsal ve hayvansal üretim faaliyetleri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 11(1), 13–31.
- Öter, A., & Özkul, M. (2019). Modernleşmenin yaşam tarzı üzerindeki etkileri ve yörüklerde modernleşme eğilimleri (batı akdeniz örneği- ısparta, burdur, antalya). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(47), 156-184. <https://doi.org/10.35237/sufesosbil.512244>
- Seyirci, M. (2000). *Batı Akdeniz Bölgesi Yörükleri*. Der Yayınları.
- Sümer, F. (2024). *Oğuzlar/Türkmenler: tarihleri, boy teşkilatı, destanları*. Türk Tarih Kurumu.
- Türkay, C., (1979), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, Tercüman Gazetesi Kaynak Eserler Dizisi.
- Yaka, R. & Parıltı, N. (2016). Türk toplumunda yaşam tarzları ile tüketim davranışları ilişkisi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17(1), 81-89.

EXTENDED SUMMARY

This study examines the transition from the traditional lifestyle of Yörükness to modern social structures through socio-economic indicators. The study focuses on Yörükness through indicators such as region of residence, dwelling, income sources, production activities, income and consumption patterns, changes in economic activities, and career aspirations, analyzing the transformation process Yörüks undergo with their transition to a settled life. This research, designed based on quantitative research methods, was also supported by informal interviews, and 270 Yörüks living in Manisa were included in the study. The data obtained from the surveys conducted with the Yörüks were analyzed using the SPSS 25.0 (Statistical Packages For Social Sciences) program and tabulated. The fact that no sociological research has been conducted on the Yörük people of Manisa and the abundance of homogeneous settlement areas belonging to Yörük groups in this region were decisive factors in choosing Manisa as the research area.

According to the research results, animal husbandry is still perceived by many Yörüks not only as an economic activity but also as an area of freedom inherited from the nomadic lifestyle. Although, many participants are involved in both agriculture and animal husbandry, their economic gains are based more on animal husbandry, with agricultural production taking second place. One of the animal husbandry-based income sources of the Yörük people is the sale of products such as butter, cheese, and yogurt made from milk. In this way, the Yörüks who engage in animal husbandry not only meet their own needs but also support their household economies by converting dairy products into income. Furthermore, the fact that most of the participants continue their semi-nomadic/transhumant lifestyle despite having settled down indicates that Yörükness is being actively maintained. Although the nomadic lifestyle has decreased significantly compared to the past, the Yörüks' efforts to continue nomadism are important for the continuity of Yörük culture. For Yörüks, who mostly settled in villages during their transition from a nomadic to a settled life, the village is seen as a way to partially maintain Yörükness even under current conditions. Yörüks who have transitioned to a settled lifestyle have transformed their spatial preferences by moving from traditional tents and shelters to independent concrete houses. Those who continue Yörükness by settling in villages are observed to live in detached houses with large courtyards, allowing close contact with nature. Additionally, the large courtyards of these houses contain stables for their animals. One of the key indicators of the socio-economic life of the Yörük people is how they spend their income. The expenditure of income on animals after basic physiological needs is a significant indicator reflecting Yörükness. Some of those interviewed stated that expenditures on animal feed, hay, veterinary care, etc. exceed household expenditures. In this sense, expenditures made for animals are of vital importance for Yörükness to continue. However, in recent years, increasing costs for care, veterinary services, and shelter have led to a decline in interest in livestock farming. The increase in animal-related expenses and the inability of income from livestock farming to cover these costs are causing a decline in interest in livestock farming.

It can be said that those who tend to continue livestock farming see it not only as an economic gain but also as a job they are accustomed to/familiar with, in a sense, a job specific to the Yörük people. However, uncertainties in livestock farming and agriculture, the fact that these jobs require intensive labor, and the perception that they are low-prestige jobs in modern society are causing them to be less preferred than in the past. Especially the increasing educational opportunities and contact with urban life are causing younger generations to turn to different professions; alternatives such as prestigious professions in the public sector or individual entrepreneurship are becoming more attractive. In this regard, Yörük families' expectations for their children, such as 'regular income' or 'starting their own business,' reflect the socio-economic transformation of the traditional understanding of Yörükness. Today, factors such as technological development, increased education and employment opportunities, and the shrinking of rural areas are increasing the Yörüks' tendency toward settled life and causing Yörük culture to gradually decline. Modernization does not merely accelerate technological progress or urbanization; it also transforms people's lifestyles, cultures, social relationships, and economic activities. While the nomadic lifestyle is based on mobile and nature-integrated production relationships and intergenerational knowledge transfer, increased contact with modernity is making this lifestyle economically, culturally, and socially questionable. Especially today, the sustainability of traditional Yörükness, both economically and socially, is decreasing for young people.

The problems faced by the Yörük people in animal husbandry make it difficult to continue this practice. Those who practice animal husbandry as nomads or semi-nomads complain about the shrinking of pastures, while

those who live in villages complain about animal expenses. The seasonal nature of animal husbandry and agriculture, coupled with irregular and low incomes, also makes the continuation of Yörükness difficult, leading especially to young people's inclination towards different professions. The career expectations of the Yörük people interviewed in the research area for their children are mostly for a reputable profession in the public sector or to start their own businesses. Those who continue livestock breeding believe that Yörükness can be maintained for some time longer if conditions are improved. However, most Yörüks believe that the Yörük culture will largely cease after their generation, due to the decreasing interest of the younger generation in Yörükness. This situation reflects the breakdown in the intergenerational transmission of the traditional way of life. As contact with modernization increases, the transformation of Yörükness accelerates; however, this transformation occurs in a gradual manner among Manisa Yörüks without severing ties with the past.

YOUTH AND FRIENDSHIP: A QUALITATIVE STUDY ON RULES, BOUNDARIES, AND VIOLATIONS

GENÇLİK VE ARKADAŞLIK: KURALLAR, SINIRLAR VE İHLALLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Mehmet TAN

Süirt Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

mehmet.tan@siirt.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0398-9961

Murat TOPRAK

Süirt Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

murattoprak88@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3732-6026

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.06.2025.

Kabul Tarihi:

11.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Arkadaşlık,
Beklentiler,
Arkadaşlık kuralları,
Kural ihlali.

Keywords

Friendship,
Expectations,
Friendship rules,
Rule violation.

The aim of this study is to comprehensively examine the rules adopted by young people in their friendships and the problems that arise when these rules are violated. Today, friendships hold great importance for youth not only as a domain of social interaction but also in terms of identity formation, the development of a sense of belonging, and sources of emotional support. Therefore, a detailed analysis of the meanings attributed to friendship, expectations, rules, and boundaries provides significant insight into the social development of young people. The study thoroughly addresses the values embraced by youth in their friendships, the conflicts they encounter, and their responses to these conflicts. The research is designed as a qualitative study and adopts a phenomenological approach. Semi-structured interviews were conducted with 14 young participants selected through criterion sampling. Analysis of the data revealed that boundary-setting behaviors in friendships are generally based on fundamental values such as privacy, respect, loyalty, and personal space. When these boundaries are violated, negative outcomes such as loss of trust, disappointment, and emotional tension are observed. The findings suggest that young people establish their friendships not only as social bonds but also on emotional and ethical foundations.

ÖZ

Çalışmanın amacı, gençlerin arkadaşlık ilişkilerinde benimsedikleri kuralları ve bu kuralların ihlali durumunda yaşanan sorunları kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktır. Günümüzde gençler için arkadaşlık ilişkileri, sosyal etkileşim alanıyla birlikte kimlik inşası, aidiyet duygusunun gelişimi ve duygusal destek kaynakları açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle arkadaşlığa yüklenen anlamın, beklentilerin, kuralların ve sınırların detaylı bir biçimde analiz edilmesi, gençlerin sosyal gelişimlerinin daha iyi anlaşılması açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışmada, gençlerin arkadaşlık ilişkilerinde benimsedikleri değerler, karşılaştıkları çatışmalar ve bu çatışmalara verdikleri tepkiler detaylı olarak ele alınmıştır. Araştırma, nitel bir çalışma olarak tasarlanmış ve bu çerçevede fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Ölçüt örnekleme tekniğiyle seçilen 14 gençle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizine göre gençlerin arkadaşlık ilişkilerinde sınır koyma davranışlarının genellikle gizlilik, saygı, sadakat ve kişisel alan gibi temel değerlere dayandığı görülmüştür. Aksi durumda güven kaybı, hayal kırıklığı ve duygusal gerilim gibi olumsuz sonuçların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular, gençlerin arkadaşlık ilişkilerini sosyal bir bağ olmanın yanı sıra duygusal ve etik temeller üzerine kurduklarını göstermektedir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724339>

Atıf/Cite as: Tan, M.& Toprak, M. (2025). Youth and friendship: A qualitative study on rules, boundaries, and violations.. *Neşşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1866-1882.

Introduction

Social relationships hold a significant place in societal life. There are various types of human relationships, and friendships are one of them. Over time, friendship relationships can undergo changes depending on the period. The transformation of social relationships can lead to the reinterpretation and reshaping of social bonds.

Radical waves of change such as modernization, urbanization, and industrialization have profoundly shaken social structures, overturning traditional modes of functioning. Networks of relationships, systems of values and norms, as well as moral and cultural frameworks that form the foundation of daily life, have been affected by this rapid and profound transformation. Social relationships such as friendship, kinship, neighborhood, and family bonds have lost their former meaning and value. Meanwhile, the spirit of the age, the proliferation of technology, and the swift flow of global dynamics have created fragmentation and dissolution within structures of social solidarity and community. In this context, it is observed that social bonds and community structures in contemporary society are increasingly weakening and approaching a point of disintegration (Aytaç & Tan, 2020: 3235).

Friendships formed during youth constitute a crucial area of development, playing a significant role in shaping social, emotional, and cognitive growth. These relationships are often far more nuanced than they are typically portrayed and provide an essential context for psychosocial development, influencing overall well-being and adjustment throughout lifespan (Rubin et al., 2008). The quality of such friendships, defined by factors like companionship, trust, intimacy, and even conflict, has been shown to strongly relate to adolescents' mental health outcomes (Alsarrani et al., 2022).

Scholars generally identify two central perspectives regarding the role of friendship. The social bonding perspective argues that friendships, particularly those that are stable and supportive, foster positive emotional, cognitive, academic, and behavioral outcomes. In contrast, the social interaction perspective highlights the ways in which everyday interactions within friendships, whether beneficial or harmful, directly shape developmental pathways, adding further nuance. Hartup's taxonomy distinguishes between simply having friends, the perceived quality of those relationships, and the individual traits of friends themselves, together offering a holistic framework for assessing friendship's varied effects (Vitaro et al., 2009; Rubin et al., 2008). Among adolescents, friendships are often marked by shared experiences, reciprocal support, and the disclosure of personal thoughts and feelings (Angelini et al., 2024). Such ties are central to identity development and self-exploration, providing young people with a secure setting in which they can experiment with and refine different aspects of their personalities (Özyazici & Kanak, 2020).

Each period of human life can have their own distinct characteristics. Youth, due to its dynamic nature, emerges as a phase that is open to change. It can be stated that the social relationships of young people have a dynamic structure. Friendship relationships among youth are among the significant types of relationships today and hold considerable importance.

The study examines the rules developed by young people in their friendship relationships. In this context, friendship relationships are first explained, followed by an outline of the stages of friendship formation. Subsequently, the theory of relationship rules is explained. The information regarding the methodology of the research is then provided. In the application section of the study, the findings are evaluated.

Friendship Relationships and Relationship Rules Theory

Socialization is a process through which individuals adapt to society by adopting its norms and values and learning to fulfill various social roles (e.g., as a worker, friend, or citizen) (Marshall, 2005: p. 760). While this process facilitates the development of diverse personalities, this diversity is shaped within the cultural structure of the society. From the individual's perspective, socialization offers the opportunity to reveal and develop their potential abilities through interaction with others. For society, socialization serves as one of the fundamental mechanisms ensuring the continuity of social order (Akan, 2003: p. 97).

Arendt (1970: p. 24) defines friendship as a relationship built solely on genuine intimacy, declining disturbing one another with demands or conflicting worlds and adopting an approach that prioritizes sincerity. Wiseman (1986: p. 210), on the other hand, identifies three fundamental and interconnected characteristics of friendship:

voluntariness, consistent intimacy and vulnerability. He asserts that these features distinguish friendship from marriage or professional relationships, making it both appealing and complex.

Yager (2003: p. 27) defines friendship through four fundamental elements:

- It develops between at least two individuals who are not biologically related.
- It is entirely voluntary and based on free will.
- It is not bound by any formal contract.
- It involves mutual interaction and sharing.

These definitions emphasize that friendship is a unique form of relationship built on free will and sincerity.

From the standpoint of the social interaction perspective, friendship can be understood as a voluntary dyadic or group-based relationship grounded in mutual affection and shared experiences. This approach highlights the ongoing processes of communication, negotiation, and reciprocal influence through which relational norms and expectations are continuously formed and reshaped (Kitts & Leal, 2021). In contrast to the social bonding perspective, which primarily underscores the positive contributions of friendships, the social interaction perspective draws attention to both the supportive and potentially harmful dynamics that arise within these exchanges (Vitaro et al., 2009; Pillemer & Rothbard, 2018).

Central to this framework is the examination of how friends engage in shared activities, manage disagreements, and co-construct a collective understanding of their relationship, underscoring the inherently fluid and evolving nature of these ties. Moreover, subtle power dynamics are recognized as critical in influencing the course and quality of friendships, functioning not as mere opposites to closeness and intimacy but as integral components of the relational process (Stump et al., 2015). This includes the ways individuals initiate, sustain, or sometimes dissolve their friendships through communicative practices and coordinated behaviors.

Through such interactional processes, friendships exert a profound influence on attitudes and behaviors, often leading to reciprocal adaptation and shaping subsequent choices in peer affiliations (Urberg et al., 2002). The complexity of these relationships therefore calls for careful investigation into their defining characteristics, developmental implications and the mechanisms by which they operate across different stages of life (Bagwell & Bukowski, 2018).

Gaining an intriguing perspective on relationships is possible by evaluating them based on the rules that govern them. The general assumption of rules theory is that friendships, romantic relationships, family bonds and professional connections are maintained by adhering to specific rules. When these rules are violated, the relationship may deteriorate or even end. Relationship rules theory helps illuminate several aspects of relationships. First, these rules contribute to distinguishing between successful and destructive relationship behaviors. By examining the rules of a relationship, one can better understand why the relationship is experiencing difficulties (i.e., which rules have been violated) and how it can be repaired (i.e., which rules need to be reinforced and reapplied). Second, knowing what these rules are enables individuals to better manage the social skills necessary for developing and maintaining relationships (DeVito, 2024: p. 174). According to relationship rules theory, social bonds such as friendships, romantic relationships, and family ties gain resilience when they adhere to specific norms, rules and regulations whereas violations of these rules weaken or damage the relationship. Rules strengthen relationships particularly by including elements that promote positive behaviors. Furthermore, understanding these rules allows individuals to enhance aspects of their socialization, enabling them to establish healthier and more balanced relationships.

Stages of Friendship Formation

Friendship forms, develops, and sometimes ends through specific processes. LaFollette (1999) categorizes friendships into two types: fixed and historical. While kinship relationships are fixed, friendships are shaped by an individual's character and experiences that evolve over time. Relationships can acquire both fixed and historical dimensions; for example, a strong bond with a sibling can stem both from biological ties and from their personality.

The processes of friendship formation consist of the following stages (DeVito, 2012; Tan, 2019):

a) Connection

The relationship begins with initial contact between individuals. At this stage, first impressions are critical. Through senses such as sight, hearing, and smell, a person forms a mental image of the other. Although the interaction may start superficially, a decision about whether to continue the relationship can be made within as little as four minutes. Outgoing individuals tend to be more effective in this phase, facilitating connections more easily.

b) Relationship Building

At this stage, mutual interaction and bonding begin. Individuals try to get to know each other by asking questions. Small gestures such as gifts or acts of kindness, can strengthen the relationship. Initially, there is a trial period; if the relationship progresses positively, it may become more enduring.

c) Intimacy

The bond strengthens, and a close relationship is established. Sharing social networks, mutual exchanges of trust, and sensitivity are key characteristics of this stage. Relationships deepened by trust continue with mutual commitment. However, a decline or loss of trust can negatively impact the relationship.

d) Deterioration

When a relationship deteriorates, the bond weakens. Initially, internal dissatisfaction arises, and interactions gradually decrease over time. Silences become more frequent, sharing diminishes, and a sense of distance begins to develop. A decline in likes and interactions on social media can also reflect the deterioration. During this phase, conflicts become more common and increasingly difficult to resolve.

e) Repair

A damaged relationship can be repaired if both parties are willing. Individuals analyze the causes of the issues and work on solutions. Actions such as apologizing, making gestures or seeking professional help may be taken. Mutual compromises and adjustments can help revive the relationship.

f) Dissolution

The final stage of a relationship is separation. When the relationship ends, individuals distance themselves from one another physically and psychologically. Acts such as unfollowing or removing someone from social media accounts make the separation more evident. Some individuals continue to experience a finished relationship mentally through memories, while others move on to a new chapter in their lives.

Methodology

Research Design

The purpose of this study is to provide a comprehensive and detailed description of the nature and dynamics of friendship relationships, focusing on their general needs and underlying factors, through the analysis of qualitative data. By exploring these relationships in depth, the study aims to uncover the complexities and nuances that characterize friendships in various contexts.

Data Analysis

A descriptive analysis was employed in the study. Description is defined as the comprehensive and in-depth explanation of a subject based on the data obtained from a case study (Merriam, 2013: p. 43). These descriptions are conducted through a phenomenological approach, delving into the experiences of individuals who have encountered the relevant phenomenon in different ways (Creswell, 2014: p. 14).

Participants

The sample group was determined using the criterion sampling technique. The criterion or criteria mentioned here are established by the researcher (Yıldırım & Şimşek, 2011: p. 112). A total of 14 participants (6 male and 8 female) took part in the study. The table below presents their demographic characteristics:

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Interviewee	Age	Gender	Marital status	Hometown	Income Level	Education level
I1	23	Male	Single	Bursa	-	Undergraduate
I2	21	Female	Single	Batman	-	Undergraduate
I3	22	Male	Single	Siirt	-	Undergraduate
I4	22	Female	Single	Siirt	-	Undergraduate
I5	21	Male	Single	Siirt	-	Undergraduate
I6	18	Male	Single	Batman	-	Undergraduate
I7	19	Female	Single	Kayseri	5000 TL	Undergraduate
I8	18	Female	Single	Mardin	-	Undergraduate
I9	22	Male	Single	Mersin	17000 TL	Associate degree
I10	20	Female	Single	Mardin	-	Undergraduate
I11	24	Male	Single	Adana	17000 TL	Graduate
I12	20	Female	Single	Diyarbakır	-	Undergraduate
I13	23	Female	Single	Bolu	-	Undergraduate
I14	23	Female	Single	Yalova	-	Undergraduate

As seen in the table 1, interviews were conducted with young individuals from various provinces of Turkey. The age range of the interviewees is between 18 and 24. All participants are single, and three have an independent income. The other participants stated that they are students and maintain an economically dependent life supported by their families. Among the interviewees, one is a bachelor's degree graduate, one is an associate degree graduate, and the others are active students.

Data Collection Process

In the study, interviews were conducted with participants selected using the criterion sampling technique. Participants were asked about their expectations and thoughts on the rules in friendship relationships through a semi-structured interview form.

Validity and Reliability

In qualitative research, the researcher's flexible approach provides a significant advantage in terms of the study's validity. Additionally, incorporating new questions during the process or conducting unplanned interviews are among the strategies used to enhance validity. In terms of reliability, especially in observation-based data collection, it is expected that consistency will be ensured between the collected data and the results obtained from their analysis—minimizing discrepancies between different studies (Yıldırım & Şimşek, 2011: p. 256–260). Researchers aim to enhance the validity of the study by acting flexibly during the data collection process, involving adding new questions or interviews. By paying close attention to the consistency of observation-based data, researchers seek to ensure the reliability of qualitative research.

Ethical Process

Before data collection, the necessary ethical approval was obtained from the Ethics Committee of the Rectorate of Siirt University (Date: 09.01.2025; Decision Number: 8254).

Findings

Definition of Friendship and Expectations

Friendship is a significant type of relationship in social life. While some concepts are difficult to define, they are easy to explain; "friend" is one of these concepts. A friend generally refers to a relationship shaped on the basis of familiarity, intimacy and reciprocity. People become familiar with one another as they spend more time together within the context of time and space (Toprak, 2023: p. 127). Over time, this familiarity transforms into intimacy. Additionally, mutual feelings such as love and respect play a crucial role in the formation and maintenance of friendship relationships. The feelings and interest that arise between two newly acquainted individuals establish a mutual bond enabling them to perceive each other as friends.

According to the Turkish Language Association (TDK), "friend" is defined as follows:

1. Each of the individuals who approach one another with love and understanding; companion, partner, confidant.
2. Each of the individuals sharing the same environment; comrade, associate.

In the first definition, friendship is primarily addressed from an emotional perspective whereas the second definition emphasizes a shared space or context. "Friendship," on the other hand, is explained by TDK as: the state of being a friend, behaviors befitting a friend, solidarity and emotional closeness (familiarity) (Tan, 2019).

Participants' definitions of friendship and their explanations regarding the essential characteristics of a friendship are as follows:

"Friendship is a bond that develops on the basis of trust, understanding, respect, and sincerity between two or more people. Friends provide emotional support to one another, spend time together, share common interests, and listen to each other reciprocally. In my opinion, it develops freely and naturally, without any interest or obligation. Friendship also helps people cope with difficulties; it provides someone to share happy moments with and someone to support you in tough times. Although every friendship has different dynamics, mutual trust and respect are the most important elements of a healthy friendship". (Participant 1, Male)

"A true friend should be honest, supportive, and reliable. It is important to have someone who can be there for you in good and bad times, who listens without judgment. For me, sincerity, mutual respect, and trust are the most essential aspects of friendship". (Participant 2, Female)

"Friendship relationships have always been very special to me. I approach my friends with unconditional love and trust. I always want to be supportive and stand by them during both happy and difficult times. To me, these feelings are the foundation of friendship. Maintaining a mutually healthy communication is a unique feeling, one that cannot be achieved with everyone". (Participant 3, Male)

The participants' statements being examined, the definitions of sincerity, trust, and respect stand out. The importance individuals place on these qualities enables friendship relationships to facilitate the establishment of personal bonds within their social lives. Trust reinforces relationships both at the micro-level between individuals and at the macro-level by strengthening the overall sense of trust in society. Mutual respect allows individuals to feel valued and enhances the sustainability of the relationship.

Other participants emphasize the following perspectives on friendship as shared experiences:

"Friendship is very precious to me. It is about forming a bond of trust with someone selflessly, knowing there's someone to talk to about your problems without judgment, creating beautiful memories during good times, and knowing your friends will be there to support you during difficult moments. It makes a person feel good—at least, it does for me". (Participant 4, Female)

It's a group of people whose minds align and who enjoy spending time together. (Participant 6, Male)

"Friendship is not just about chatting or sharing things; it's also about developing a shared perspective on new events and everything new together. For me, the fundamental characteristic of friendship is trust". (Participant 8, Female)

Friendships based on shared interests create opportunities for individuals to spend time together and enjoy the time spent. Shared activities strengthen interpersonal bonds and help individuals feel a sense of meaning in their relationships. This highlights the emotional dimension of friendship relationships, making it particularly significant. Friendships contribute to individual happiness and can psychologically empower individuals.

As understood from the interviews, the multidimensional nature of friendship relationships stands out. Elements such as trust, sincerity, solidarity, shared interests and selflessness fulfill both the emotional and social needs of individuals. These bonds not only facilitate an individual's integration into society but also support their self-perception and emotional well-being. The effectiveness of these relationships in addressing loneliness, fostering a sense of value and providing a wide range of benefits reveals the societal and individual advantages of friendship.

Having expectations in friendship relationships underscores their continuity and sustainability. In this context, participants expressed their fundamental expectations in friendships as follows:

"I usually try to express my expectations clearly in my friendships because I do not want to experience misunderstandings or disappointments. If I encounter an issue, addressing it amicably allows the other person to express themselves as well. Openness and honesty are crucial for maintaining healthy communication". (Participant 1, Male)

"I want to be able to share everything comfortably with my friends. I want my friends to be the safe space in my life. I expect their support on difficult days and their advice on matters where I feel confused. In short, I need to feel unconditional trust". (Participant 3, Male)

"I want to trust my friends openly. I expect them to support me when I feel bad because I also support them in such times. I strive to do my best for them, both materially and emotionally. I expect them to listen to me without judgment when I express myself". (Participant 4, Female)

"Honesty, Trust, Empathy, Loyalty, Mutual Respect". (Participant 13, Female)

The participants' views reveal that fundamental expectations such as trust, support, honesty, empathy, loyalty, respect and open communication are prominent in friendship relationships. These expectations emphasize reciprocity and open communication, reflecting individuals' desires and expectations in their social relationships both individually and socially. As social being, it is inevitable for humans to engage in mutual interaction while communicating with others. Friendship, as a relationship in which these expectations are mutually fulfilled, contributes to individuals' harmony both on a personal and societal level.

Rules in Friendship Relationships

Perhaps the most fundamental rule of friendship relationships is that individuals trust one another. The statements of P1 and P2 clearly highlight this point:

"Private conversations between friends are generally not disclosed to others. Personal information or secrets may be shared, but trust must not be violated. When a friend is going through a difficult time, being there for them and offering support is the expected behavior. Emotional support and assistance are the cornerstones of a friendship relationship". (Participant 1, Male)

"Yes, there are definitely rules. For example, not gossiping, keeping secrets, and being respectful are unwritten but universally valued rules. Additionally, mutual support is also among these rules". (Participant 2, Female)

Trust is the most crucial element that sustains friendship relationships. Avoiding the sharing of secrets and refraining from gossiping allows individuals to feel secure. Committing to such rules contributes to the deepening of relationships and the strengthening of emotional bonds. Friendship necessitates providing support to one another during difficult times, a point emphasized in the participants' statements. Mutual support enables individuals to complement each other both emotionally and socially. This support fortifies friendship relationships and helps individuals cope more effectively with challenges. Rawlins, Leibowitz, and Bochner (1986: pp. 90–100) discuss implicit rules by emphasizing shared values, cultural norms, and the unique history of the relationship. For instance, an implicit rule might include supporting each other during hard times or celebrating each other's successes. In friendships, it can be said that the importance of the "personal element" reflects an implicit rule of genuine appreciation for the other person.

Maintaining respect and setting boundaries when necessary are important in friendship relationships. P3 and P4 offer different perspectives on this matter:

"I used to be someone who never set boundaries with my friends. But I learned my lesson on this. When my mistakes were highlighted instead of receiving support, I began to internalize certain issues and set specific boundaries in my friendships". (Participant 3, Male)

"If someone has seriously wronged me and they are connected to my friend, I would want my friend to cut ties with them. This should not be misunderstood—we may have mutual friends, and for various reasons, our relationship might drift apart over time. It would

be pointless for me to interfere and expect my friend to stop talking to them just because I had a problem. However, if this person has seriously harmed me and affected my life, I would prefer that a friend I consider truly close would also not maintain a relationship with them". (Participant 4, Female)

Respect and boundaries are crucial for maintaining balance in friendship relationships. As P3 noted, the violation of boundaries can emotionally strain individuals and may necessitate the restructuring of friendships. P4's perspective highlights the importance of respecting personal preferences in friendships.

Another participant expressed the following regarding the rules in friendship relationships:

"Among men, if a friend liked a girl at some point—whether in the past or present—it's understood that no one else makes advances toward her. If a friend cancels plans with his male friends to meet his girlfriend, this is accepted with understanding. Money is rarely discussed; the dynamic operates on a 'today it's on me, tomorrow it's on you' principle". (Participant 6, Male)

The participant's views emphasize both material and ethical aspects of friendship. The notion of "not mentioning money" removes material concerns from the relationship, fostering a more genuine connection. Additionally, the ethical rules in a romantic context can be seen as an important mechanism for preventing potential conflicts in friendship relationships.

The participants' perspectives demonstrate that friendships are shaped by unwritten rules, which are critical for the continuity of these relationships. Elements such as keeping secrets, mutual support, respect, and adherence to rules form the foundational pillars of friendship relationships. These rules enable individuals to feel comfortable, secure, and valued. Furthermore, it is evident that boundaries and individual preferences must also be considered to ensure the sustainability of friendships.

Setting boundaries in friendship relationships is a critical factor for both safeguarding an individual's mental well-being and maintaining balance in the relationship. Participants' statements explore the necessity of setting boundaries from various perspectives while explaining why boundaries are important:

"Sometimes I need to be alone and don't want to stay in constant communication with my friends. Protecting my personal space is important for maintaining inner balance and resting. Accumulating social burdens can lead to feelings of burnout, so it's necessary to have alone time occasionally. I expect my friends not to constantly seek emotional support from me. The reason: Everyone has their own emotional boundaries, and continuously dealing with someone else's problems can disrupt the mutual balance. I believe these emotional burdens should be reciprocal to avoid burnout". (Participant 1, Male)

"Private life is one of the biggest reasons I set boundaries. Sometimes I can't even intervene in my own life, so attempts to interfere under the guise of friendship are unacceptable". (Participant 7, Female)

"The boundaries I set in friendships are important for protecting my personal space, ensuring my emotional well-being, and maintaining a healthy balance. The primary reasons for setting these boundaries are to prevent imbalances in relationships and to avoid neglecting my personal needs". (Participant 14, Female)

Personal space is a psychological renewal and balance zone for individuals. P1's need for solitude and avoidance of constant communication is a precaution taken to protect against social burnout. Similarly, P14 states that they set boundaries to safeguard their emotional well-being and maintain balance in their relationships. In friendship relationships, the accumulation of emotional burdens on one side can disrupt the balance. As P1 emphasizes, everyone has emotional boundaries, and when these boundaries are not respected, burnout can occur. P14 also highlights that setting boundaries is a necessity to prevent imbalances in relationships. P7 stresses the importance of preserving individual freedom and control over one's life in friendship relationships. Excessive interference in an individual's life can make a friendship oppressive and be perceived as a violation of personal space.

The participants' views demonstrate that setting boundaries in friendship relationships is indispensable for protecting personal space, ensuring emotional balance, and maintaining individual autonomy. The existence of boundaries determines the quality of friendship relationships. Establishing boundaries plays a critical role in ensuring the sustainability of both the individual and the relationship. Such boundaries allow individuals to better understand both themselves and the other party, creating a foundation for healthy communication.

The need to set boundaries in friendship relationships can be assessed through fundamental values such as protecting personal space, respect, loyalty and privacy. Participants explain the importance of boundaries in

friendships from various experiences and perspectives, emphasizing that these boundaries are essential for maintaining healthy relationships:

"Rules regarding privacy, respect, and loyalty among friends are extremely important and form the foundation for sustaining healthy friendships. Preserving these values increases trust between friends and helps the relationship become deeper, safer, and stronger". (Participant 1, Male)

"I now prefer not to share my private life with my friends because it has caused me deep regret in the past. I had friends whom I trusted completely and saw as family, but now there's nothing left between us, and I feel I was treated unfairly. It's normal for friendships to break down, but for my friends to judge me without giving me a chance to explain myself and for me to hear the private things I shared with them from others completely changed my perspective on the concept of friendship". (Participant 4, Female)

"Of course, there are boundaries. There are certain private matters that should only be known by oneself. Some people believe that complete transparency is necessary in friendships, but this can lead to a decrease in respect within the relationship and cause the concept of loyalty to imply that one must share every aspect of their life. For this reason, I believe that setting boundaries in mutual friendships is necessary, and such issues have an impact on my relationships". (Participant 7, Female)

Privacy and loyalty are the cornerstones of friendship bonds. P1's statement highlights the role of these values in strengthening relationships within a general framework. On the other hand, P4 and P7, drawing from negative experiences, emphasize that the violation of these principles undermines trust in the concept of friendship. Notably, P4's remark, "judging me without giving me the right to express myself," underscores the importance of honest and respectful communication in friendships.

"Excessive interference in my private life or a constantly critical attitude are situations that necessitate setting boundaries. It is important to me that my personal space is respected". (Participant 2, Female)

"I usually set boundaries with my friends regarding personal space and time. The reason for setting these boundaries is to respect my own private life as well as my friends' space. Additionally, staying within the bounds of respect during any argument or disagreement is an important boundary". (Participant 11, Male)

The statements of P2 and P11 highlight the importance of preserving personal space in friendship relationships. P2 identifies interference in private life and critical attitudes as situations necessitating boundaries, while P11 grounds the need for boundaries in mutual respect. Specifically, the phrase "to respect my own private life as well as my friends' space" underscores that boundaries are not solely individual but are also a mutual value.

Respect is an indispensable element of friendship relationships. P11's characterization of respect as a boundary during disputes emphasizes the protective role of courtesy in communication. P7's critical perspective on the concept of transparency suggests that an excessive obligation to share in friendships can undermine respect and privacy.

The participants' statements demonstrate that setting boundaries in friendship relationships is rooted in fundamental values such as privacy, respect, loyalty, and personal space. These boundaries are essential for ensuring that friendships progress on a healthier, more sustainable, and trust-based foundation. When mutual understanding and respect are prioritized in friendships, boundaries do not harm the relationship but rather strengthen it.

Violation of Rules and Consequences

In friendship relationships, communication, trust, and the resolution of misunderstandings significantly influence the future of the friendship. Research on friendship rules (Argyle and Henderson, 1984: p. 211) has revealed that adherence to rules differs between friendships that are maintained and those that have ended, as well as between individuals and other parties. Furthermore, clear distinctions have been identified between high-quality and low-quality maintained relationships. Studies indicate that rule violations play a critical role in the deterioration of friendships and that the termination of friendships is often associated with the breach of certain widely accepted rules. These rules are found to particularly focus on the exchange of rewards and privacy. Additionally, the violation of third-party rules has also been emphasized as a reason for the breakdown of friendships. Participants highlight how misunderstandings are addressed, the potential harm caused by communication breakdowns, and their views on privacy through the following perspectives.

"If I need to give an example from an event where misunderstandings occurred in a relationship, I resorted to violence. I later regretted involving third parties in our issue. During the incident, my friend and I both engaged in mutual violence, and we both got hurt.

Afterward, we sat down and talked, realizing that the situation was not as we had perceived it. We apologized to each other". (Participant 1, Male)

The participant illustrates how misunderstandings can deeply affect relationships and, if unchecked, can even escalate to physical violence. This incident highlights the damage communication breakdowns can cause in relationships and underscores the importance of addressing issues in a healthy manner. The facts that both parties later resolved the matter through discussion, recognized their mistakes, and apologized demonstrate that relationships can be repaired.

"Sometimes misunderstandings or unintentional mistakes happen. In such situations, I prefer to communicate immediately and talk things through. The best approach is to openly discuss the issue and clear up any misunderstandings". (Participant 2, Female)

The participant's approach reflects a commitment to open communication. By acknowledging that misunderstandings can naturally occur, the participant emphasizes that the best way to address such situations is through honest and sincere communication. This perspective shows that maintaining trust and respect in relationships fundamentally relies on a proactive communication strategy.

"Absolutely. You should never share personal matters that your friend has confided in you, whether big or small, with others, knowingly or unknowingly. Even if the bond between you and your friend breaks in the future and you stop talking, you should not disclose the private topics they shared with you while you were close. The value and respect for past days should remain intact". (Participant 4, Female)

The participant emphasizes the importance of maintaining confidentiality in friendships and asserts that this rule should remain valid not only during the relationship's continuity but also after its termination. The statement "The value and respect for past days should remain intact" highlights the significance of positive memories in the friendship bond and reminds us that it is built on trust. This perspective demonstrates that upholding ethical values in friendships enhances the respect for such relationships.

In conclusion, these statements illustrate the critical importance of communication and trust in friendship relationships and how the violation of these values can negatively impact them. However, addressing issues with a foundation of communication and empathy facilitates the repair and strengthening of relationships.

Individuals may sometimes feel the need to confront someone who has violated a rule. Since the goal of a confrontation is to stop the objectionable behavior, the person being confronted may feel that their autonomy is threatened and resist compliance. To reduce the likelihood of negative outcomes, it is recommended that those initiating the confrontation use face-sensitive communication. Actions such as sharing confidential information, gossiping, or lying to a friend can severely damage trust and violate a fundamental rule of friendship (Vollbrecht vd., 1997: p. 235). Rule violations can occur in friendship relationships. Failing to adhere to agreed-upon rules among friends inevitably leads to certain issues. Reactions to a friend's mistake or violation and the impact of these reactions on the relationship can vary significantly. Participants' statements reflect the responses they give based on their personal values, emotional states, and communication skills:

"First, I sit down and talk face-to-face to clarify the situation. I try to empathize. Although we men tend to approach the issue harshly, we eventually smooth things over in some way, and we both ensure that the trust is reestablished with the promise that it won't happen again". (Participant 1, Male)

The participant's approach emphasizes the importance of face-to-face communication and empathy. By highlighting the dynamics of male friendships, the participant explains that, despite the severity of certain incidents, steps are ultimately taken to preserve the relationship. Ensuring mutual trust that the violation will not be repeated demonstrates a constructive attitude towards the sustainability of the relationship.

"Initially, I remain patient and try to approach the situation calmly. I think they must have a reason and didn't act intentionally. But if it continues, I start to lose interest, reduce my interactions, and stop sharing things. Gradually, I distance myself quietly". (Participant 3, Male)

The participant attempts to understand their friend's behavior with patience at first but adopts a more distanced approach if the violations persist. This response shows an initial calm effort to comprehend the situation. It can be interpreted as a process of amicable disengagement where the relationship is ended gradually without dramatizing the situation, prioritizing a peaceful resolution.

"Unfortunately, it happens. If it involves a friend I truly value, I don't want to hold a grudge because I think it would poison our relationship. We are humans and we can make mistakes, knowingly or unknowingly, which is normal. If it's someone I genuinely care about and trust, I warn them. I calmly explain that I don't find the behavior acceptable, why it bothers me, and politely ask

them not to do it again. If it's repeated and my thoughts are not taken seriously, I start to reduce my sincerity. If I feel it's being done deliberately, I end the relationship entirely". (Participant 4, Female)

The participant views understanding and providing a warning as the first step in friendship relationships. While acknowledging that mistakes are "a part of being a human," they opt for gradually ending the relationship in the face of repeated violations. Particularly in the case of deliberate wrongdoing, they emphasize that the friendship should be entirely terminated clearly defining their boundaries within the relationship.

"As long as we can talk and discuss matters properly, there will be no damage to our relationship. For this reason, after the necessary communication, I continue my life as it was". (Participant 9, Male)

The participant's attitude reflects a constructive, solution-oriented approach to discussions in friendship relationships. This statement highlights a belief in the power of communication to resolve any issue and emphasizes its importance for maintaining a healthy relationship.

"At first, I don't react. If it continues, I discuss it". (Participant 12, Female)

The participant emphasizes avoiding impulsive reactions and allowing time to address the situation. However, if the issue persists, they adopt a method of resolving it through discussion. This approach reflects a patient and composed style of relationship management. The participants' statements reveal how individuals handle issues in friendships and the strategies they adopt in these situations. Based on the data obtained, it can be said that the most crucial factor in healthy friendship relationships is the ability to communicate and establish mutual boundaries. While conflicts, when properly managed, can strengthen a relationship, neglecting them can harm it.

Violations of rules and breaches of trust in friendship relationships can have varying emotional impacts and elicit different reactions from individuals. The participants' views on these experiences are as follows:

"Of course, it does. To give an example from my life, I had an argument with my family and had to leave home. Although my friend was aware of the situation, they weren't there for me. The fact that the person I trusted most left me alone in such a situation made me think negatively about them, albeit involuntarily. Later, I learned that they were also dealing with problems in their own life, and we both approached the situation with understanding. We are now continuing our friendship without any issues". (Participant 1, Male)

The participant emphasizes the importance of understanding and empathy in friendship relationships. Despite initial feelings of distrust, mutual communication and acknowledgment of each other's challenges enabled the relationship to continue. This approach supports the idea that human errors can be forgiven and that healthy communication can repair relationships. The importance of values such as patience and empathy for the sustainability of friendships is evident in this account.

"Violating rules significantly damages trust. I was very upset when I found out that a friend of mine had shared my secrets with others. After this incident, I had to put distance between us because trust isn't easily rebuilt". (Participant 2, Female)

The participant adopts an approach of creating emotional distance and limiting the relationship in response to a breach of trust. This highlights the difficulty of rebuilding trust while emphasizing the need to protect personal boundaries in the face of violations. This perspective underscores the central role of trust in friendship relationships and serves as a reminder that breaches can leave lasting emotional scars.

"There were situations where this happened. I realized it when a friend whom I had always treated well and never thought ill of used words that truly hurt me. Sometimes, no matter how kind you are, you may not encounter a friend who genuinely cares for you. The fact that they hurt me and kept their distance without any apparent wrongdoing on my part made this sense of distrust very clear. I also learned that excessive kindness can sometimes be harmful". (Participant 3, Male)

From the participant's statements, it can be understood that the experience of disappointment highlights the necessity of setting limits on kindness and trust in friendship relationships. The participant emphasizes how being exploited through goodwill or encountering hurtful behavior fosters a sense of distrust. This perspective underscores the importance of maintaining a balanced approach in relationships and the necessity of establishing personal boundaries for self-protection.

"It definitely did. Every person has a different perspective on life and different boundaries, and we should respect those—as long as they don't affect our lives. I think friendships formed at a young age are stronger, as the bonds created during that time are deeper. I had friends during my high school years, people I loved deeply, saw as family, and wished no harm upon. At one point, we had an issue, and everyone got upset with one another. Later, they talked it over and resolved it—probably. But I was never able to express myself. When I tried to once, I was silenced, and I respected that, even though I thought it was an undeserved treatment. I never spoke ill of them afterward. But I found out that they were talking about me and sharing things I had told them with others. For

this reason, I've learned not to trust anyone to that extent anymore. No matter how close or strong the bond feels, I now know that it can break one day. I no longer let anyone into my life that deeply. As you grow older, you stop holding grudges unless you've been truly wronged. You start to think, 'Let them be happy, stay away from me,' and that's all I feel now. I don't want anyone's presence or influence weighing on me". (Participant 4, Female)

The participant expresses that the disappointments experienced in friendship relationships have diminished his/her trust in people, leading his/her to learn the importance of setting personal boundaries. It is evident that, with the maturity that comes with age, he/she has shifted away from holding grudges to adopting an attitude of "let them be happy, but stay away from me." This perspective demonstrates how disappointments and breaches of confidentiality can alter an individual's outlook on relationships.

"Rule violations, of course, create distrust and tension. For example, when a friend once lied to me, I subtly hinted at it, but they didn't admit it until I showed them proof. When they finally admitted it, I got very angry and removed them from my life". (Participant 10, Female)

The participant exhibits a clear and decisive response to breaches of trust. In the case of a serious violation such as lying, they chose to end the friendship, thereby asserting their boundaries within the relationship. This perspective illustrates that individuals may prefer not to tolerate certain behaviors and instead establish firm limits in their relationships.

"Yes, rule violations can create distrust or tension in relationships. To give an example: A friend of mine shared a private conversation we had with a third party. This was a breach of confidentiality and shook my trust. As a result, I first communicated the situation to my friend openly and honestly. I tried to understand why they did such a thing and shared my feelings. My friend acknowledged that it wasn't intentional and recognized their mistake. Subsequently, we established some mutual boundaries and rules to prevent similar situations in the future. Although this incident caused short-term tension in our relationship, it ultimately led to stronger and more open communication to prevent such issues from happening again". (Participant 11, Male)

From the participant's statements, it is evident that even in cases of trust-damaging situations such as breaches of confidentiality, efforts to repair the relationship can still be preferred. Clearly addressing the rule violation and setting boundaries may elevate the relationship to a healthier level. This perspective suggests that despite rule violations, relationships can be repaired through communication and boundary-setting. Violations of friendship rules can lead to varying outcomes ranging from minor disagreements to the termination of the relationship. Schiffman and Cohn (2009) noted that rule violations may result in criticism, punishment, or the end of the relationship.

The participants' statements reveal that breaches of trust in friendship relationships elicit different reactions across individuals. In general, violations of rules in friendships can lead to a loss of trust and emotional tension. However, strategies for managing such situations can either repair or terminate the relationship. Healthy communication, empathy, and the mutual establishment of boundaries are critical for effectively addressing these challenges

Conclusion and Discussion

Rules, boundaries, and their violations in friendship relationships are among the critical factors influencing the progression, depth, and future of these relationships. In this context, the rules, boundaries, and boundary violations in young people's friendships become topics that warrant attention. This study examines the meanings young people ascribe to their friendships, their expectations from these relationships, the rules they adhere to them, the boundaries they establish, and their responses to rule and boundary violations.

The multidimensional structure of friendship relationships plays a significant role in meeting individuals' emotional and social needs. Elements such as trust, sincerity, empathy, solidarity and selflessness strengthen individuals' self-perception while supporting their emotional well-being and social harmony. In this regard, mutual understanding and open communication in friendships are fundamental requirements for individuals to establish healthy relationships both personally and socially.

The participants' views highlight that friendships are shaped by unwritten rules which are vital for the continuity of these relationships. Values such as keeping secrets, respect, support and trust contribute to individuals feeling valued and secure. Additionally, the establishment of boundaries plays a critical role in both protecting personal space and maintaining emotional balance. The existence of boundaries is essential for friendships to continue on a healthy foundation, directly influencing the quality of these relationships.

Boundaries based on mutual understanding and respect in friendships are considered a factor that strengthens the sustainability of relationships. Participants indicate that these boundaries are rooted in fundamental values such as privacy, loyalty, personal space, and respect. Furthermore, it is emphasized that these boundaries not only protect the relationship but also enhance it, making the bonds between individuals more robust.

Trust violations and breaches of rules in friendship relationships lead to varying reactions among individuals. Such situations can result in either the repair or the termination of the relationship. However, healthy communication, empathy, and mutually established boundaries offer effective strategies for managing these adverse circumstances. Therefore, for friendship relationships to provide positive outcomes both individually and socially, it is essential to uphold these values and boundaries.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was obtained for this study from the Siirt University, Scientific Research and Publication Ethics Committee, with its decision dated 09/01/2025 and numbered 8244.

References

- Akan, V. (2003). Birey ve toplum. İ. Sezal, (Ed.), *Sosyolojiye Giriş* içinde (pp. 81- 104). Martı Kitap ve Yayınevi.
- Alsarrani, A., Hunter, R., F., Dunne, L., & Garcia, L. (2022). Association between friendship quality and subjective wellbeing among adolescents: a systematic review. *BMC Public Health*, 22(1), 2420. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14776-4>.
- Angelini, F., Gini, G., Marino, C., & Van Den Eijnden, R. (2024). Social media features, perceived group norms, and adolescents' active social media use matter for perceived friendship quality. *Frontiers in Psychology*, 15, (1222907), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1222907>
- Arendt, H. (1970). *Men in dark times*. Harcourt, Brace & World
- Argyle, M., & Henderson, M. (1984). The Rules of friendship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1(2), 211-237. <https://doi.org/10.1177/0265407584012005>
- Aytaç, Ö., & Tan, M. (2020). Arkadaşlık ilişkilerinde yaşanan değişim: Mardin örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(25), 3233-3259. <https://doi.org/10.26466/opus.642395>
- Bagwell, C., L., & Bukowski, W., M. (2018). Friendship in childhood and adolescence: Features, effects, and processes. In W. M. Bukowski, B. Laursen, & K. H. Rubin (Eds), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (2nd ed., pp. 371–390). The Guilford Press.

- Creswell, J. W. (2014). *Nitel araştırma yöntemleri*, (M. Bütün, S.B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Devito, J. A. (2012). *The interpersonal communication book*. Pearson.
- DeVito, J. A. (2024). *Human communication: The basic course*. Pearson.
- Kitts, J., A., & Leal, D., F. (2021). What is (n't) a friend? Dimensions of the friendship concept among adolescents. *Social Networks*, (66), 161-170. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.01.004>
- Lafolette, H. (1999). *Kişisel ilişkiler*. (F. Lekesizalın, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma*. (S. Turan, Çev.). Nobel Yayın.
- Özyazıcı, K., & Kanak, M. (2020). The Relationship between social ostracism and friendship quality and false identity in secondary school students. *Research in Pedagogy*, 10(2), 476-489. <https://doi.org/10.5937/IstrPed2002476O>
- Pillemer, J., & Rothbard, N. P. (2018). Friends without benefits: Understanding the dark sides of workplace friendship. *Academy of Management Review*, 43(4), 635-660. <https://doi.org/10.5465/amr.2016.0309>
- Rawlins, W., K., Leibowitz, K., & Bochner, A. P. (1986). Affective and instrumental dimensions of best, equal, and unequal friendships. *Communication Studies*, 37(2), 90-101. <https://doi.org/10.1080/10510978609368208>
- Rubin, K., Fredstrom, B., & Bowker, J. (2008). Future directions in. Friendship in childhood and early adolescence. *Social Development*, 17(4), 1085-1096. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00445.x>.
- Schiffman, L., G., & Cohn, D., Y. (2009). Are they playing by the same rules? A consumer gifting classification of marital dyads. *Journal of Business Research*, 62(11), 1054-1062. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.09.012>
- Stump, K., N., Biggs, J., & Hawley, P. H. (2015). A dyadic analysis of power and friendship functioning. *Journal of Relationships Research*, 6 (e5), 1-12. <https://doi.org/10.1017/jrr.2015.1>
- Tan, M. (2019). *Arkadaşlığın sosyolojisi: Değişen arkadaşlık ilişkileri üzerine bir araştırma (Mardin örneği)*. Hiperlink Yayınları.
- Toprak, M. (2023). *Bir mekânın gündelik hayatı: Farklılıklarla yaşayabilmek*. Paradigma Akademi Yayınları
- Urberg, K., A., Luo, Q., Pilgrim, C., & Degirmencioglu, S., M. (2003). A two-stage model of peer influence in adolescent substance use: Individual and relationship-specific differences in susceptibility to influence. *Addictive Behaviors*, 28(7), 1243-1256. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2003.11.001>
- Vitaro, F., Boivin, M., & Bukowski, W., M. (2009). The role of friendship in child and adolescent psychosocial development. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Ed.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 568-585). The Guilford Press.
- Vollbrecht, J., L., Roloff, M., E., & Paulson, G.D. (1997). Coercive potential and face-sensitivity: The effects of authority and directives in social confrontation. *International Journal of Conflict Management*, 8(3), 235-251. <https://doi.org/10.1108/eb022797>.

Wiseman P., J. (1986). Friendship: Bonds and binds in a voluntary relationship. *Journal of Social and Personal Relationship*, (3), 191-211. <https://doi.org/10.1177/0265407586032005>

Yager, J. (2003). *Arkadaşlık acıtmaya başladığında*. (A. Mercan, (Çev.). Beyaz Balina Yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.

Internet Sources

www.tdk.gov.tr. (Retrieved on: 10.10.2024)

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Sosyal ilişkilerin toplumsal hayat içerisinde oldukça önemli bir yeri vardır. İnsan ilişkilerinin farklı türleri olmakla beraber arkadaşlık ilişkileri bunlar arasında yer almaktadır. Dönemsel olarak arkadaşlık ilişkileri zaman içerisinde değişime uğrayabilmektedir. Sosyal ilişkilerin değişime uğraması sosyal bağların yeniden yorumlanmasına ve şekillenmesine sebep olabilmektedir.

Modernleşme, kentleşme ve endüstrileşme gibi radikal değişim dalgaları, toplumsal yapıları derinden sarsarak geleneksel işleyiş biçimlerini altüst etmiştir. Gündelik yaşamın temelini oluşturan ilişki ağları, değer ve norm sistemleri, ahlaki ve kültürel kalıplar, bu hızlı ve köklü dönüşümden etkilenmiştir. Arkadaşlık, akrabalık, komşuluk ve aile bağları gibi toplumsal ilişkiler eski anlam ve değerini yitirirken, zamanın ruhu, teknolojinin yaygınlaşması ve küresel dinamiklerin hızlı akışı toplumsal birliktelik ve cemaat yapılarında bölünme ve çözülme etkisi yaratmaktadır. Bu bağlamda, günümüz toplumunda sosyal bağların ve topluluk yapılarının giderek zayıfladığı ve erime noktasına doğru ilerlediği gözlemlenmektedir (Aytaç ve Tan, 2020: 3235).

Arkadaşlık ilişkilerinin çok boyutlu yapısı, bireylerin hem duygusal hem de sosyal ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır. Güven, samimiyet, empati, dayanışma ve çıkarlılık gibi unsurlar, bireylerin benlik algısını güçlendirirken duygusal refahlarını ve toplumsal uyumlarını desteklemektedir. Bu bağlamda, arkadaşlık ilişkilerinde karşılıklı anlayış ve açık iletişim, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal düzeyde sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri için temel gereklilikler arasında yer almaktadır.

İnsan yaşamı içerisinde her dönemin kendine özgün özellikleri olabilmektedir. Gençlik dönemi dinamik yapısı gereği değişime açık olabilen bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gençlerin sosyal ilişkilerinin dinamik bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Gençlerin arkadaşlık ilişkileri günümüzde önemli ilişkililer arasında yer almakta ve önem arz etmektedir.

Arkadaşlık ilişkilerinde kurallar, sınırlar ve bu kuralların ihlali, ilişkinin sürecini, derinliğini ve geleceğini etkileyen önemli unsurlar arasında yer alır. Bu bağlamda, gençlerin arkadaşlık ilişkilerinde kurallar, sınırlar ve bu sınırların ihlalleri, dikkate alınması gereken konular haline gelmektedir. Bu çalışmada, gençlerin arkadaşlık ilişkilerine yükledikleri anlamlar, bu ilişkilerden beklentileri, bağlı kaldıkları kurallar, belirledikleri sınırlar ve kural ile sınır ihlallerine verdikleri tepkiler incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, gençlerin arkadaşlık ilişkilerinde kurallarının ve kural ihlallerinde çıkan sorunların ortaya konulmasıdır. Çalışmada arkadaşlık ilişkilerini sürdürürken gençlerin arkadaşlığa yükledikleri anlam, arkadaşlıktan beklentileri, arkadaşlıkta bağlı oldukları kurallar, koydukları sınırlar, sınır ve kural ihlallerinde takındıkları tavırlar ele alınmaktadır. Arkadaşlık ilişkileri, karşılıklılık üzerinde yürüyen, güven ve samimiyet temelinde inşa edilen bir ilişkidir. Gençler, sosyalleşme süreçlerinde daha çok arkadaşları ile vakit geçirmektedir. Bu bağlamda gençlerinin sosyal ilişkileri önem arz etmektedir. Çalışma nitel bir çalışma olarak tasarlanmış ve fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmada, ölçüt örnekleme tekniği kullanılarak belirlenen katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, gençlerin arkadaşlık deneyimlerinden yola çıkarak arkadaşlığın kurallarını ortaya çıkarmak için 14 kişi (6 erkek, 8 kadın) ile görüşülmüş ve katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla arkadaşlık ilişkilerinde beklenti ve kurallarına dair düşünceleri sorulmuştur.

Ortak ilgi alanlarına dayalı arkadaşlıklar, bireylerin birbirleriyle birlikte zaman geçirme ve geçirilen zamandan keyif alma gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Paylaşılan aktiviteler, kişilerarası bağları güçlendirmekte ve bireylerin sürdürdükleri ilişkilerinde kendilerini anlamlı hissetmelerini sağlamaktadır. Bu, arkadaşlık ilişkilerinin duygusal boyutunu da vurgulaması açısından önem arz etmektedir. Arkadaşlık ilişkileri bireysel mutluluğa katkı sunmakta ruhsal olarak bireyi güçlendirebilmektedir.

Katılımcıların görüşleri, arkadaşlıkların yazılı olmayan kurallar tarafından şekillendiğini ve bu kuralların ilişkilerin sürekliliği için hayati olduğunu vurgulamaktadır. Sır tutma, saygı, destek ve güven gibi değerler, bireylerin kendilerini değerli ve güvende hissetmelerine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte sınırların belirlenmesi, hem kişisel alanı koruma hem de duygusal dengeyi sağlama açısından kritik bir rol oynamaktadır. Sınırların varlığı, arkadaşlık ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde devam edebilmesi için gereklidir ve bu durum, ilişkilerin niteliğini doğrudan etkilemektedir.

Katılımcıların görüşleri, arkadaşlık ilişkilerinde sınır koymanın kişisel alanı korumak, duygusal dengeleri sağlamak ve bireysel özerkliği sürdürmek için vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Sınırların varlığı, arkadaşlık ilişkilerinin niteliğini belirlemektedir. Sınırların getirilmesi, hem bireyin hem de ilişkinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu tür sınırlar, bireylerin hem kendilerini hem de karşı tarafı daha iyi anlamasına olanak tanımakta ve sağlıklı bir iletişim zemini oluşturmaktadır.

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında arkadaşlık ilişkilerinde güven, destek, dürüstlük, empati, sadakat, saygı ve açık iletişim gibi temel beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu beklentiler, bireylerin hem bireysel hem de toplumsal olarak sosyal ilişkilerindeki istek ve beklentilerine tekabül etmesi açısından karşılıklılık ve açık iletişim vurgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bir varlık olarak insanın, başkaları ile iletişime geçerken aynı zamanda karşılıklı bir etkileşimini de beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Arkadaşlık, bu beklentilerin karşılıklı olarak yerine getirildiği bir ilişki biçimi olarak bireylerin hem bireysel hem de toplumsal anlamda uyumlu olmasına katkı sağlamaktadır.

Arkadaşlıkta karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı sınırlar, ilişkilerin sürdürülebilirliğini güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Katılımcılar, bu sınırların gizlilik, sadakat, kişisel alan ve saygı gibi temel değerlere dayandığını belirtmektedir. Aynı zamanda, bu sınırların ilişkiyi korumaktan ziyade güçlendirdiği ve bireyler arasındaki bağları daha sağlam hale getirdiği ifade edilmektedir.

Arkadaşlık ilişkilerinde güven ihlalleri ve kuralların çiğnenmesi durumunda ortaya çıkan sorunlar, bireylerde farklı tepkilere yol açmaktadır. Bu tür durumlar, ilişkinin ya onarılmasına ya da sonlanmasına neden olabilmektedir. Ancak, sağlıklı iletişim, empati ve karşılıklı olarak belirlenen sınırlar, bu tür olumsuz durumlarla başa çıkmada etkili stratejiler sunmaktadır. Dolayısıyla, arkadaşlık ilişkilerinin hem bireysel hem de toplumsal anlamda olumlu etkiler sunabilmesi, bu değerlerin ve sınırların korunması ile mümkündür.

YAPISAL AİLE DANIŞMANLIĞI BAĞLAMINDA “KÜÇÜK KADINLAR” FİLMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE MOVIE “LITTLE WOMEN” THROUGH STRUCTURAL FAMILY THERAPY

Berra ERGÜL SEZEN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din
Psikolojisi ABD
berraergul@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0009-0006-9198-3410

Umut Can SOLAK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik
ve Psikolojik Danışmanlık ABD
umutcansolak@gmail.com
ORCID: 0009-0006-0641-5516

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

05.01.2025

Kabul Tarihi:

24.07.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Film Analizi,
Aile Danışmanlığı,
Yapısal Aile Kuramı,
Minuchin.

Keywords

Film Analysis,
Family Therapy,
Structural Family
Therapy,
Minuchin.

Makalenin amacı aynı isimdeki kitaptan uyarılma olan 2019 yapımı Küçük Kadınlar filminin yapısal aile terapisine ait temel teori ve kavramlara dayalı olarak incelenmesidir. Makalede yapısal aile terapisinin kullandığı sınırlar, aile sistemleri, güç, koalisyon, denge, roller, hiyerarşik ilişkiler ve geniş aile dinamikleri gibi kavramların Küçük Kadınlar filminde yer alan izdüşümleri incelenmiştir. Araştırmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Filme konu olan aile; fonksiyonel/fonksiyonel olmayan aileler, hastalık sahibi çocuğun olduğu aileler, ailede bulunan alt sistemler ve aile üyelerinin bireyselleşme çabaları bakımından değerlendirilmiştir. Temel kavramlarla ilişkili olduğu düşünülen 38 sahne ele alınmıştır. Öncelikle Minuchin'in teorisi kapsamında yer alan kuramsal çerçeve çizilmiştir. Sonrasında incelemeye tabi tutulan sahneler ve ilgili kavramlar arasında bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Bu değerlendirme ile yapısal aile danışmanlığı kuramına ait kavramların somutlaştırılması ve örneklendirilmesi hedeflenmiştir. Değerlendirme sonucunda dört kız kardeş ve iki ebeveyn den oluşan bu ailenin önemli ölçüde rol karmaşası yaşadığı, kardeş alt sistemin üyelerinin ebeveyn rolü üstlendikleri ve bunun güç dengesizliklerine sebep olduğu görülmektedir. Ailenin örtük kuralı sonucu aile üyeleri arasında geçişli sınırların varlığı söz konusudur. Tüm bunlar aile üyelerinin bireyselliklerinden ziyade ailenin faydalarını öncelikle ve bireyselliklerini inşa edememelerine sebep olmaktadır.

The purpose of the present article is to examine the Little Women movie produced in 2019, which is an adaptation of the book of the same name, based on the basic theories and concepts of structural family therapy. Current article examines the projections of concepts such as boundaries, family systems, strength, coalition, balance, roles, hierarchical relationships and large family dynamics used by structural family therapy in the Little Women movie. The documentary analysis method was used in the research. The family in the film was evaluated in terms of functional and dysfunctional families, families with children with illnesses, subsystems in the family and individualization efforts of family members. In this context, 38 scenes thought to be related to the relevant concepts were examined. Initially, the theoretical framework within the scope of Minuchin's theory was drawn. Then, an evaluation was made between the selected scenes and the relevant concepts. This evaluation aimed to concretize and exemplify the concepts of structural family counseling theory. As a result of the evaluation, it was seen that this family, consisting of four sisters and two parents, experienced serious role confusion, members of the sibling subsystem occasionally assumed the role of parents and this caused power imbalances. As a result of the implicit rules set by the family, there are permeable boundaries between family members. Therefore family members prioritize the benefits of the family over their individuality, thus preventing them from building their individuality.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613521>

Atıf/Cite as: Ergül Sezen, B., & Solak, U. C. (2025). Yapısal aile danışmanlığı bağlamında “Küçük Kadınlar” filminin değerlendirilmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1883-1900.

Giriş

Bireyin karşılaştığı ilk sosyal çevre olarak aile, gelişimsel süreçlere olan etkileri açısından kişinin hayatında yer alan en önemli kurumlardan biridir. Bu nedenle toplumların temel yapı taşı olan aile kavramının psikoloji bilimi açısından incelenmesi kaçınılmazdır. Alanyazında bu kavramı gelişimi, dinamikleri, iletişim ve etkileşim kalıpları gibi açılardan ele alan birçok kuram mevcuttur. Bu kuramlar tarafından aile kavramına dair çeşitli tanımlar geliştirilmiş olmasına karşın hepsinin ortak paydada buluştuğu temel bir tanım yapılabilir. Bu tanıma göre aile, toplumun en küçük birimidir ve toplumsal süreçlere bağlı olarak değişebilen bir sosyal kurumdur (Kaya vd., 2022: 1-3).

İçinde bulunduğumuz çağda özellikle sosyal ve ekonomik şartlar, jenerasyonlar arası farklar gibi sebeplerden dolayı aile içerisinde yer alan dinamikler sürekli değişmektedir. Aile içerisindeki bireyler değişime uyum sağlamakta zorlanabilmekte ve bu uyumsuzluk aile içinde çeşitli sorunlara neden olabilmektedir. Bahsedilen sebeplerden dolayı aile danışmanlığının önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Aile danışmanlığı da aile kavramının kendisi gibi geçmişten günümüze sürekli değişim gösteren ve gelişen bir dinamiğe sahiptir. Tarih boyunca insanın deneyimlediği duygusal acılara çare arayan çabaların ürünlerinden bir tanesidir (Gladding, 2011: 6). Bütün aile danışmanlığı yaklaşımlarının ailelerle yaptıkları çalışmalarını dayandırdıkları kuramsal çerçeveleri vardır. Danışmanlar bu kuramsal çerçevenin ele aldığı bakış üzerinden süreci yürütürler. Bowen Psikodinamik Aile Terapisi dendiğinde Psikiyatrist Murray Bowen, Hümanistik Aile Terapisi uygulamaları dendiğinde ise Virginia Satir akla gelir. Örneğin Bowen, her insan deneyimini ilişki bağlamında ele almış ve ailelerin bütünlüklerine yönelik tehditlere nasıl yanıt verdiğini üçgenleşme, ayrılaşma, duygusal kesinti gibi öngörülebilir kalıplar aracılığıyla açıklamıştır (Bowen & Kerr, 1988: 12). Diğer taraftan Satir'in aileye yaklaşımı varoluşçu ve hümanistiktir. Ona göre aile kendi başına bir sistemdir, kendine ait yapısı, kuralları ve iletişim stilleri vardır (Innes, 2002: 40). Salvador Minuchin ise Yapısal Aile Terapisi Kuramının kurucu ismidir. Bu yaklaşım, terapi içinde kişinin sahip olduğu sosyal çevrenin etkisini göz önüne alarak bireyi değerlendirmenin daha isabetli bir tutum olacağını öngören bir yaklaşımdır (Fırsıloğlu, 1992: 10).

Kuramın tarihsel arka planına bakıldığında Minuchin'in yaşadığı ve çalışmalarını yürüttüğü mekânların teorisinin içeriğini şekillendirdiği göze çarpmaktadır. 1960'lı yılların başında Salvador Minuchin, yoksul mahallelerde yaşayan, erkek suçluların rehabilitesi için işlev gören bir kurum olan Wiltwyck Okulunda aileye yönelik bir terapi programı başlatmıştır. Daha çok New York civarında ikamet eden düşük sosyoekonomik sınıfa ait aileler ile görüşmeler yaparak geliştirdiği kuramda bu kişilerin davranışsal problemlerinin genellikle yalnızca bireysel olmadığını, içinde büyüdükleri aile yapısından da kaynaklanabileceğini fark etmiştir (Minuchin & Montalvo, 1967: 880). Minuchin, gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda bireyin davranışlarının tedavi edilebilmesi için aile yapısına odaklanılması gerektiği ve eyleme dayalı bir yaklaşım getirilebileceğine karar vermiştir (Colapinto, 2016: 120). 1965 tarihinde Philadelphia Çocuk Rehberlik Kliniğinde farklı aile modelleriyle yaptığı çalışmalar sonucunda ise daha önceden temelini attığı yapısal aile terapisi modelini genişletmiştir. Minuchin, problemli davranışlar sergileyen kişilerle yaptığı görüşmeler sonucunda aile yapısının bireyin iletişim kalıplarını ve tutumlarını etkileyen en mühim faktörlerden biri olduğunu görmüştür. Ailede görülen semptomların kaynağına inilmesi ve kökünden araştırılması yapısal aile kuramının en önemli tezleri arasındadır. Buna göre yapılandırma ya da sistemin tekrardan yapılandırılması yoluyla ailedeki tüm bireylerin ve ailenin kendisinin güçlendirilmesi hedeflenir (Gladding, 2011: 264). Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da diyabetli çocukların ailelerinde iç içe geçmişlik ve aşırı korumacılık gibi durumların çözümünde aile odaklı terapilerin bireysel terapilerden daha etkili olduğu görülmüştür (Baker vd., 1975). Benzer senaryo astım ve anoreksiya gibi hastalıklardan muzdarip çocukların ailelerinde de yaşanmıştır (Liebman vd., 1974: 241; Rosman vd., 1977 akt. Colapinto, 2016: 121). Tüm bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkan kuram, günümüzde hâlâ aktif olarak aile danışmanlık uygulamaları çerçevesinde kullanılmaktadır (Simon, 2008: 358-359). Bireyden ziyade aileyi danışan olarak gören yapısal terapistler, görüşme gerçekleştirdikleri ailelerle üç şekilde etkileşime girmektedirler, bunlar; katılma, değerlendirme ve iletişim kalıplarını değiştirmedir (Colapinto, 2016: 126). Terapistin rolü danışma sürecinde aktif, yüzleştirici ve destekleyici, katılımcı ve farkındalık sahibi olmaktır. Aile danışmanlığı, özne olarak aileyi ele alan ve ailede bozuk ya da sıkıntı yaratan ilişkileri düzeltmeyi, böylelikle aile üyelerine daha işlevsel, yeni iletişim ve etkileşim yöntemleri kazandırmayı amaçlayan bir iyileştirme sürecidir (Üstündağ, 2014: 115). Bu araştırma Louisa May Alcott'un aynı adlı romanından uyarlanan Küçük Kadınlar (Little Women) filmi üzerinden Minuchin'in Yapısal Aile Danışmanlığı kuramının temel kavramlarını analiz etmektedir. Küçük Kadınlar filmi

farklı kişilik özelliklerine sahip bireylerin aynı aile sistemi içinde nasıl etkileşime girdiğini güçlü ve detaylı bir anlatımla gözler önüne sermektedir. Bu film, karakterlerin bireyleşme çabalarının, yaşanan kriz anlarına verilen tepkilerin ve bu durumların aile içindeki iletişim kalıplarını nasıl etkilediğinin açıkça görülmesi bakımından analiz için tercih edilmiştir. Analiz sürecinde sahneler tematik bağlamda çözümlenmiş ve kuramla ilişkilendirilmiştir. Yapılan bu çözümleme, film aracılığıyla kuramın daha somut bir şekilde yorumlanabilmesini ve öğrenmedeki kalıcılığı sağlamayı hedeflemektedir. Böylelikle Minuchin'in kuramının temel kavramları bağlamında bir filmin incelenmesi, kuramın anlaşılabilmesi açısından değerli bir rehber işlevi görebilecektir. Ayrıca bu tür analizlerin psikolojik danışmanlık literatürüne özgün katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Açıdan Yapısal Aile Danışmanlığı

Yapısal Aile Terapisi modeline göre aile, birbiriyle ilişkili alt sistemlerden oluşan bir yapı sistemidir. Kuramdaki “yapı” kavramı, herhangi bir zamanda ailenin örgütsel özellikleri, aile alt sistemleri, ailedeki kişilerarası davranışları etkileyen açık ve örtük kuralların tümünü kapsamaktadır (Vetere, 2001: 133-134). Kuramın temelini her ailenin etkileşimlerini düzenleyen birtakım gizli işlevsel gerekliliklerin mevcut olduğu fikri oluşturmaktadır. Bu yapı yalnızca ailenin eylemde olduğu vakitte açığa çıkmaktadır (Minuchin, 1974: 51). Bir ailenin üyelerine karşı görevlerini ne derece yerine getirdiği, ailenin yapısına ve uyum yeteneğine bağlıdır. Ailenin yapısını oluşturan etkileşim kalıpları kimin, ne zaman ve kime nasıl tepki vereceğini belirleyen içsel örgütlenmeleri içerir (Colapinto, 1991: 422). Minuchin’e göre ailenin yapısı, problemleri davranışlar dahil olmak üzere bireyin davranışlarını anlamada tıpkı bir anahtar gibidir. Ancak aileye ait sistemlerin aile içindeki etkileşimlere olan etkileri bilindiği takdirde aileye ait yapı tam manasıyla anlaşılabilir. Bu sebeple Minuchin, aile yapısına ve alt sistemlere mercek tutmaya çalışır (Nichols, 2013: 101-104). Ona göre aile, daha geniş sosyal sistemlerin içinde yer alan bir psikososyal sistemdir. Bu sistem, kişilerarası ilişkilerde iletişim kalıplarını belirleyen etkileşimsel örüntüler aracılığıyla işler. Aile içinde belirli sınırlara sahip alt sistemler mevcuttur. Aile üyeleri, geçici ya da kalıcı olarak birden fazla alt sistemin parçası olabilirler ve bu alt sistemler içinde bireylerin rolleri farklılık gösterir. Ayrıca aile sistemleri içsel olarak karşılıklı güç dengelerini düzenleyen hiyerarşik bir yapıya sahiptir (Vetere, 2001: 134).

Aile Sistemleri ve Alt Sistemlerin İşleyişi

Yapısal aile terapisine göre aile yapıları *fonksiyonel ve fonksiyonel olmayan* şeklinde ayrılmaktadır. Bir ailenin fonksiyonel olup olmayışı, ailenin çeşitli stres faktörlerine ne ölçüde uyum sağlayabildiğine bağlıdır (Miller, 2011: 8). Fonksiyonel aileler bireyler arasında duygusal bağın ve sağlıklı etkileşim kalıplarının yaşantılandığı aile tipidir. Fonksiyonel olmayan aileler ise genel anlamda iç içe, kopuk, evine bağlı olmayan babanın bulunduğu, olgunlaşmamış ebeveynli ve ilgisiz ebeveynli aileler olmak üzere beşe ayrılmaktadır (Colapinto, 2016, 122; Üstündağ, 2014: 118).

Minuchin’e göre aile yapısını gözlemlemek aile içinde tekrarlayan etkileşim döngüleri gözlemekle ilişkilidir. Çünkü aileler, yaşayan sistemler olarak ele alınmaktadır. Aile sistemi içerisinde çeşitli *alt sistemler* yer alır. Bunlar, aile bütünlüğünün daha küçük birimlerindendir ve aile içindeki çeşitli işlevleri yürütür. Alt sistemler olmadan bir aile sistemi gerekli işlevleri yerine getiremez. Her aile üyesi ebeveyn alt sistemi, kardeş alt sistemi, eş alt sistemi gibi birden çok alt sistem içerisinde yer alır (Minuchin, 1974: 19). Aile üyeleri arasında üçüncü bir kişiye karşı diğer iki üyenin birlikte yani ittifak halinde olmasına veya duygusal birlikteliğine ise *koalisyon* adı verilmektedir (Gladding, 2011: 260). Diğer taraftan her aile kendisine ait örtük veya açık kurallar/değerler sistemine sahiptir. Aileyi işlevsel kılan dengenin sürdürülebilmesi veya sağlanabilmesi bu kurallara başvurma ile gerçekleşebilir. Bu kurallardan bazıları geneldir ve ailenin sağlıklı işleyişine hizmet eder, örneğin aile üyeleri birbirlerine karşı belli bir bağımlılık (eşler arasında) ve hiyerarşik yapı (ebeveyn-çocuk arasında) geliştirmelidir. Bazı kurallar ise örtüktür, her ailenin kendine özgü beklentilerini ifade eder (Colapinto, 1991: 422). Söz konusu beklentiler çoğunlukla uzun yıllar boyunca ailede yaşanan açık veya örtük tartışmalarla ve günlük olaylarla şekillenir. Bu kuralların başlangıçtaki şekilleri unutulmuş veya hiç söze dökülmemiş olsa bile aile içinde tabu olarak yıllarca devam edebilir. Minuchin’e göre bu kurallar karşılıklı uyum ve işlevselliği sağlamak için aile içine yerleşmiş bir otomatik pilot özelliği gibidir (Minuchin, 1974: 52).

Sınırlar, Güç ve Hiyerarşik Yapı

Aile içinde kimin kiminle ne şekilde ilişki kurduğunu ifade eden kavram *sınırlar* kavramıdır. Sınır, alt sistemi ailenin geri kalan kısmından koruyan ve kendi kendisini düzenlemesine alan açan bir yapıdır. Sistemler, çeşitli problemlerin çözümünde diğer sistemlere müdahil olmamalıdır (Minuchin & Fishman, 1981: 57). Sınırlar belirgin, katı ve belirsiz veya bir diğer deyişle iç içe geçmiş, geçirgen ve yarı geçirgen olmak üzere üçe ayrılır. İşlevsel ailelerde sınırlar belirgindir ve bireyler herhangi bir kopma yaşamaksızın bireysel yaşantılarını da koruyabilirler (Fıfıloğlu, 1992: 10). Katı sınırlara sahip aile üyeleri özellikle duygusal ve fiziksel açıdan birbirlerinden kopuk bir şekilde yaşamaktadırlar (Nichols, 2013: 115). Belirsiz sınırlarda ise bireylerin yaşantılarında bağımsızlık veya farklılaşma söz konusu değildir, aile üyelerinin iletişim kalıpları da tutarsız ve belirsizdir (Gladding, 2011: 262). Katı sınırlar alt sistemleri dış dünyadan tamamen izole ederken belirsiz sınırlar dışarıyla yaşanan etkileşimleri aşırı geçirgen hale getirerek işlevsizliğe ve özerklik kaybına sebep olur (James & MacKinnon, 1986: 224). Ailenin işlevselliğini sağlayan belirgin sınırlar, alt sistemlerin gelişiminin ve bireyin özerkliğinin desteklenmesi için yeterince güçlü fakat aynı zamanda dış dünya ile sağlıklı iletişim kurulabilmesi için yarı geçirgen olmalıdır (Colapinto, 1991: 423).

Alt sistemler genellikle bir güç hiyerarşisi ile tanımlanır ve burada ebeveyn alt sistemi çocuk alt sisteminin üzerinde yer alır (Miller, 2011: 8). Minuchin'in üzerinde durduğu önemli kavramlardan biri olan *güç*, bir şeyleri yaptırma kapasitesidir. Ailelerde güç hem otorite hem de sorumlulukla (veya kararları alma ve uygulama ile) ilişkilidir. İyi işleyen ailelerde ebeveynler hiyerarşik olarak çocuklarının üstünde ve güç sahibidirler. Bu, keyfi ve baskıcı bir otoriterlik değil rehberlik ve koruma anlamında çocuklardan sorumlu olduklarının bir göstergesidir (Colapinto, 2016: 123). Buna göre aile yapısı, çocukların destek, ilgi ve rehberlik gibi temel ihtiyaçlarını göz ardı etmeden ne çok kopuk, katı ve mesafeli ne de aşırı müdahaleci olmamalıdır. Fonksiyonel olmayan ailelerde çoğunlukla içerisinde koalisyonların bulunduğu karışık alt sistemler ve uygun olmayan güç hiyerarşileri görülmektedir (Miller, 2011: 8-9). Yapısal aile danışmanlığı yaklaşımı, bireylerin iç dünyasına değil aile üyeleri arasındaki gözlemlenebilir ilişkilere ve rollerin yeniden düzenlenmesine odaklanır. Örneğin aile içi iletişimde çocuklardan yaşça büyük olanın ebeveyn rolü üstleniyor olması ebeveyn alt sisteminde işlevsizlik yaşandığına bir işaret olarak gösterilebilir. Oysaki aileye uyum sağlamak bireysel kimlikten vazgeçmek anlamına gelmemelidir aksine bu, kimliğin ilk koşuludur. Sonuç olarak Minuchin, aile birimini bireyin kimliğinin oluştuğu çok boyutlu ilişkiler matrisi olarak görür (Colapinto, 1991: 419-421).

Literatürde Yapısal Aile Danışmanlığı

Minuchin ve arkadaşları, sorunlu ailelerle gerçekleştirdikleri klinik tecrübelerine dayanarak çeşitli araştırmalar yürütmüşlerdir. Söz konusu yayınların en önemlilerinden biri 1967 yılında yayınlanan *Families of the Slums* eseridir. Bu çalışmada yoksul ve çocukları suça eğilimli siyahi Amerikan bekar annelerin ebeveynlik rolleri ve otoriteleri konu edinilmiştir. *Families and Family Therapy* (1974) başlıklı çalışmada yapısal aile terapisinin temel kavramları, *Family Therapy Techniques* (1981) eserinde ise terapide kullanılan çeşitli teknikler ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır. Ebeveyn çocuk iletişimine odaklanılan *Psychosomatic Families* (1978) adlı kitapta aile içi çatışmalar ve bu çatışmaların nasıl çözüldüğünden bahsedilmektedir. Son zamanlarda yapılan araştırmaların bir kısmı kuramın klinik uygulamalarına odaklanmaktadır. Tadros ve Finney (2018) tarafından gerçekleştirilen klinik vaka araştırmasında babanın cezaevinde olmasının aile sistemi üzerindeki etkileri ve tutuklulara birincil yaklaşım olarak SFT (Structural Family Therapy) modelinin uygulanmasının etkinliği araştırılmıştır. Lee (2024), derinlemesine vaka analizi yöntemiyle gerçekleştirdiği çalışmada ergenlikteki davranışsal sıkıntılarla başa çıkmada SFT'nin etkinliğini ve aile terapisine olan katkılarını incelemiştir. Kuramın teorik boyutunun ve uygulanabilir tekniklerinin değerlendirildiği farklı araştırmalar da bulunmaktadır (Aponte, 2008; Vetere, 2001).

Diğer taraftan yerli literatürde yapısal aile danışmanlığı kuramının farklı filmlerin analizi üzerinden incelendiği görülmektedir. Eğitim metotlarında kullanılan pek çok anlatım-hikâyeleme yöntemine nispeten yalnızca işitsel değil, izleyen görsel olarak da konteksti anlamasını sağlıyor oluşu eğitim sırasında filmlerden yararlanmanın önemli sebeplerindendir. Tüm duyu organları ile gerçekleşen öğrenme kalıcılığı artırırken, film sahnelerinin izlenmesi içerik hakkında da meraklanmaya yol açmaktadır (Nadir, 2013: 131). Evlilik Hikâyesi, Vavien, Kevin Hakkında Konuşmalıyız, Gilbert'in Hayalleri, Gelin ve Türk sinemasında aile konulu filmler yapısal aile terapisi kuramı çerçevesinde değerlendirilmiştir (Bozdağ, 2018; Demir vd., 2021; Katmer vd., 2021; Mert & Soyer, 2016; Nazlı, 2022; Tura & Gül, 2020; Yıldız, 2017). Görsel unsurlar aracılığıyla teorik anlatının gerçek hayattaki karşılığı

gözler önüne serilebilir. Popüler filmler bu medyatik unsurlardan biridir. Görüldüğü üzere aile danışmanlığı kuramlarını somut örnekler ile kalıcı bir şekilde öğrenilmesini sağlamada görsel materyaller bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu araştırmada da somut örnekler aracılığıyla söz konusu yaklaşımın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak, akılda kalıcılığı arttırmak ve kuramsal bazda temel bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırmak hedeflenmektedir. Bu bakımdan 2019 yapımı Little Women (Küçük Kadınlar) filmi yapısal aile terapisi Kuramı çerçevesinde tahlil edilmiştir.

Yöntem

Araştırmamızda nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, olaylar, olgular veya bireylerle ilgili önceden oluşturulmuş belgeleri analiz ederek veri elde etmektir. Bu yöntem, özellikle geçmişe dönük olayların veya yapıların araştırılmasında etkili bir veri toplama tekniğidir (Yıldırım & Şimşek, 2018: 187). Genel olarak doküman analizleri fotoğraflar, filmler, plaklar, ses kayıt materyalleri, binalar ve heykeller gibi günümüze ulaşan şeyler ve kavramlar hakkında kaleme alınan her çeşit mektuplar, raporlar gibi kayıtlardan oluşmaktadır (Karasar, 2020: 229). Bu analiz yöntemi, araştırmada teorik bilgilerin uygulamalı bir bağlama yerleştirilmesini sağlamakta ve kuramın yalnızca kavramsal düzeyde değil aynı zamanda yaşamdan kesitler içeren anlatılar üzerinden değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Film analizi gerçekleştirirken yararlanılan ideolojik çözümlemeler ve derinlemesine karakter analizleri incelenen unsurların temelinde yer alan yapıların kavranmasında etkili olabilir. Araştırmada gerçekleştirilen analizde söz konusu dönemin kadına dair geleneksel bakış açıları ve bu tabuların bireyleşme konusundaki etkileri de göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada görsel doküman kapsamında film analizi tekniği uygulanmıştır. Öncelikle ilgili literatür incelenmiştir. Seçilen konunun somut örneklerinin bulunduğu filmler araştırılmıştır. Belirlenen filmlerden kuramın temel kavramlarının somut olarak karşılığının bulunabilmesi, alt sistemlerin detaylıca işlenmesi ve bir ailenin yaşam öyküsünü konu edinmesi gibi sebeplerden dolayı 2019 yapımı Küçük Kadınlar filmi analiz için tercih edilmiştir. Film araştırmacı tarafından birçok kez tekrar izlenmiş ve belirlenen sahnelerin dakika ve saniyelerinin dökümü yapılmıştır. Kurama ait kavramlar çerçevesinde filmde yer alan 38 sahnenin tahlili gerçekleştirilmiştir. Makale kapsamında incelenen filme dair demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Küçük Kadınlar Filmine Dair Demografik Bilgiler

Filmin Künyesi	
Yönetmen	Greta Gerwig
Yapım Yılı	2019
Uyarlama	Louisa May Alcott tarafından 1968 yılında kaleme alından Küçük Kadınlar kitabından uyarlanmıştır.
Ülke	ABD
Tür	Dram
Filmin Süresi	135’
IMDB	7.8
Oyuncular	Saoirse Ronan Emma Watson Florence Pugh Eliza Scanlen Laura Dern Timothée Chalamet Meryl Streep

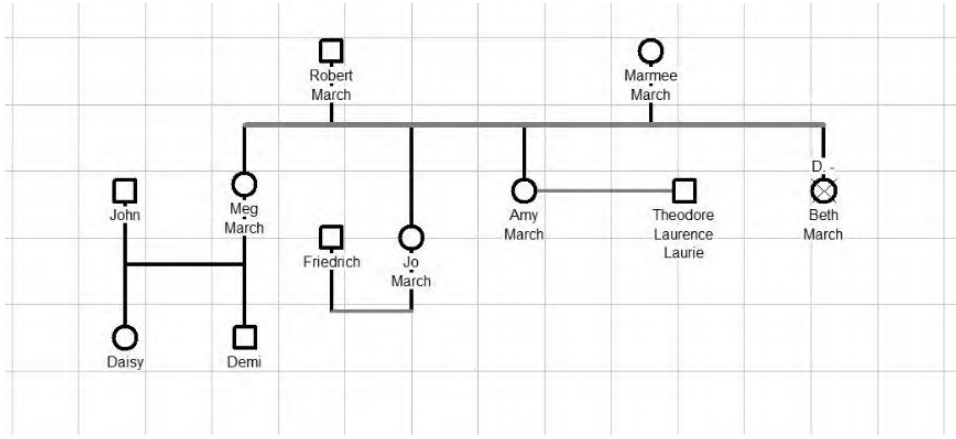
Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Filmin Öyküsü

Film, Amerikan iç savaşı ve sonraki on yılı kapsamaktadır. Bir ailenin yaşam öyküsünün konu alındığı filmde ailedeki bireylerin çocukluk yıllarından yetişkinlik yıllarına ve kendi ailelerini kurdukları zaman dilimine kadar uzanan bir hikâye işlenmektedir. Günümüz ve geçmiş arasında sürekli olarak gerçekleşen zamansal geçişler aracılığıyla aktarılan filmin şimdiki zaman diliminde ana karakter Jo, New York’da bir pansiyonda kalmaktadır. Hem mürebbiyelik yaparak hem de yazdığı hikâyeleri yayınevlerine satarak para kazanan Jo, elde ettiği gelirin büyük bir kısmını ailesine gönderir. Eş zamanlı olarak kardeşlerden en büyük olan Meg, evli ve iki çocuk

sahibidir. Amy, March Hala ile birlikte Avrupa’da bir gezidedir, Beth ise hastadır ve ailesiyle birlikte yaşar. Geçmişe dair görüntüler, Robert March’ın gönüllü olarak savaşa gitmesiyle başlar. Babanın fiziksel anlamda ailenin dışında kalması ebeveyn görevini yerine getirememesine sebep olur. Bu nedenle aile içinde hiyerarşik düzen tekrar gözden geçirilir ve anne otorite konumuna gelir. Zaman içerisinde annenin evden bir süreliğine uzaklaşması ve baba ile birlikte tekrar eve dönmeleri sonucunda aile kendi içinde rol karmaşası yaşar. Bu tür kriz anlarında aile içindeki roller ve sınırlar tekrar çizilir, hiyerarşik denge sağlanmaya çalışılır.

Aile içindeki dinamiklerin yanı sıra filmin geçtiği dönemde toplumun kadına bakışı ve yerleşik tabular da dört kız çocuktan oluşan bir ailenin yaşayabileceği zorlukları pekiştirmektedir. Filmin ilk sahnelerinden birinde Jo’nun yazdığı hikâyeleri satmak için görüştüğü yayınevi sahibinin 03:53”- 06.02” dakikalarında kurduğu “*Eğer ana karakter kadınsa hikâyenin sonunda ya evlensin ya da ölsün*” cümlesi genel anlamda toplumun tabularını ve kadınlar hakkındaki zihniyet yapısını ortaya koymaktadır. Kadınlara ancak evliliğin veya ölümün yakıştırıldığı bir dönemde dört kız kardeş hem aile içinde hem de bireysel anlamda hayattaki rollerini, beklentilerini ve hayallerini bulmaya çalışırlar. Filmin sonunda kendi ailelerini kuran karakterlerin genel aile haritası Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. March Ailesine Ait Aile Haritası

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Filmde Yer Alan Karakterlere Dair Çıkarımlar

Filmin ana karakteri olan Jo March, kız kardeşlerden ortanca olandır. En büyük hayali yazar olmaktır. Azimli, güçlü, kararlı ve maskülen özelliklere sahip bir karakterdir. New York’ta yazdığı hikâyeleri dergilere satarak ve mürebbiyelik yaparak hem ailesinin hem de kendisinin geçimini sağlar. Babasının savaşa gitmesinin ardından Jo, ailedeki baba görevini üstlenir. Zaman zaman annesinden hem psikolojik hem de maddi anlamda daha güçlü oluşu rol karmaşasının yaşanmasına sebebiyet verir. Kardeşler arasında var olan güç dengesizliği özellikle Jo ve Amy arasında çatışmalara sebep olur. Ayrıca aile fertleri ile Jo arasında geçirgen sınırlar mevcuttur. Ailesini hayatın merkezine alması aileden kimsenin çıkmasına veya aileye kimsenin girmesine izin vermeyişi koyduğu belirsiz sınırların bir göstergesidir. Ailenin değer sisteminde yer alan kuralları en iyi şekilde uyguluyor oluşu kendi hayatından ziyade aileyi öncelemesine yol açar. Bunun bir sonucu olarak da filmin sonuna doğru yalnız kalır ve bireyselliğini inşa edemez.

Kız kardeşlerden en büyüğü Meg, oyunculuk konusunda en yetenekli olanlarıdır. En büyük hayali evlenmek ve zengin olmaktır. Annelerinin yokluğunda ebeveyn rolü üstlenen ve zaman zaman Jo’nun aşırılıklarını tasvip etmeyen bir karakterdir. Sakin ve sessizdir, en büyük kardeş olmanın gerektirdiği lider konumunu Jo’ya kaptırmıştır. Kurduğu aile sisteminde özellikle eş alt sistemde birtakım dengesizlikler yaşanır. Bir erkek bir kız olmak üzere iki çocuk sahibidir.

Bir diğer ortanca kardeş Amy, ünlü bir ressam olma hayaliyle yaşar. Resim konusunda oldukça yetenekli olmasına rağmen hayatı boyunca gölgesini üzerinde hissettiği Jo ile kendisini kıyaslamaktan vazgeçemez. Jo’nun başarılı bir yazar olma yolunda ilerliyor oluşu Amy’nin kendi yeteneklerini sorgulamasına ve kendi hakkında şüphey-

düşmesine sebep olur. Esasen güçlü bir karakteri olmasına rağmen aile üyeleri arasında kurulan koalisyonlarda varlık gösteremez ve geri planda kalır. Bu da bireyselliğini inşa ederken dışarıdan takviye bir güç almasını gerektirir. Bu güç, Laurie ile yaşadığı ilişkidir. Kurulan bu iletişim özellikle Jo'ya karşı kazanılmış bir zafer gibidir ve onun merkezi güç oluşunu aşmaya yardımcı bir etkidir.

En küçük kız kardeş Beth, iyi kalpli ve uyumlu olarak tanımlanır. Piyano çalma konusunda oldukça yetenekli olan Beth, ailesiyle birlikte aynı evde mutlu bir şekilde yaşamının hayalini kurar. Bir komşuya olan ziyaretlerinden sonra hastalık kapar ve 19 yaşına yakın bir yaşta hayatını kaybeder. Beth'in ölümü bu tür bir kriz anını aşmaya çalışan ailede derin bir üzüntüye sebep olurken aynı zamanda rol karmaşalarının ve dengesizliklerin yaşanmasına da sebep olur.

Marmee March, inançlı ve fedakar bir annedir. Kızlarının birey olmalarını ve hayallerini gerçekleştirmelerini daima destekler. Babanın yokluğuyla ailenin otorite konumuna geçer ancak Marmee'nin bu görevi tam olarak yerine getiremediği gözlemlenir. Yatıştırıcı ve çözüm odaklı tavrı kızlar arasında yaşanan dengesizlikleri düzeltmek yerine iletişim bozukluklarının yalnızca bastırılmasına yol açar. Marmee'nin liderliği, kardeş alt sistemde işlevsizliklerin yaşanmasına engel olamaz. Bu nedendir ki Meg ve Jo zaman zaman ebeveyn rolünü üstlenirler. Ancak kızları ile kurduğu ilişkiler belirgin sınırlara sahiptir. Çocuklarını her şartta destekleyen ve onlara rehberlik eden aynı zamanda bireysel kararlarını almaları için özgürlük tanıyan bir ebeveynidir.

Robert March, ailesine duygusal olarak bağlı fakat fiziksel uzaklık nedeniyle tam olarak ebeveyn rolünü yerine getiremeyen bir karakterdir. Kızlarına karşı sevgi dolu olmakla birlikte bir otorite olarak yaşanan krizlerin hiçbirinde görev almaz. Onun yokluğu eş alt sistemde de ebeveyn alt sistemde de dengesizlikler yaşanmasına sebep olur.

Theodore Laurie Laurence, ailesinin tek çocuğudur ve zengin bir büyükbaba tarafından büyütülmüştür. Derin bir aile özlemi çekmesi sebebiyle March ailesinin bir parçası olmayı arzular. Büyükbabası ile yaşadığı ilişkinin kopukluğu zaman zaman birbirlerinden habersiz kalmalarına sebep olur. Bu başıboşluk sonucu Laurie, çapkın, servetini çarçur eden ve anlık zevklerin peşinden giden biri haline gelir.

March Hala, Robert March'ın ablasıdır. Çok zengin olmasına rağmen kendine ait bir ailesi yoktur, bu sebeple yalnız yaşar. March kızları zaman zaman ziyaretine gider, Jo ona kitap okur Amy ise resim çizer. March Hala filmde dönemin geleneksel kalıp düşüncelerini temsil eder. Fakir bir adamla evlendiği için Meg'i, evlenmeye niyeti olmadığı için Jo'yu eleştirir. Aileyi kurtaracak tek kişinin Amy olduğundan bahseder ve aile dinamiklerine karışmaktan geri durmaz.

Minuchin'in Yapısal Aile Kuramı Temel Kavramları Bağlamında Filmin İncelenmesi

Araştırmacı tarafından temel kavramlarla ilişkili ve kuramsal analize uygun olduğu düşünülerek belirlenen 38 adet film sahnesi incelenmiştir. Kavramların temsili için ebeveyn-çocuk, kardeşler ve eşler arasındaki yapısal alt sistemlerin ve bu sistemler arasındaki sınırların, rollerin ve koalisyonların belirgin olarak görüldüğü sahneler tercih edilmiştir. Seçilen bu sahneler yapısal aile danışmanlığı temel kavramlarıyla (aile sistemi, alt sistemler, sınırlar, güç, roller vs.) ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü üzere söz konusu sahneler gösterim süresi, sahne içeriği ve yapısal aile kuramı başlıklarıyla verilmiştir.

Tablo 2. Küçük Kadınlar Filminde İncelenen Sahneler Dair Liste

Numara	Gösterim Süresi	Sahne İçeriği	Yapısal Aile Kuramı Kavramları
1. Sahne	05'.47"- 06'.02"	Jo, kazandırdığı parayı ailesine gönderdiğinden ve aileyi ayakta tutmanın onun görevi olduğundan bahseder	Roller
2. Sahne	06'.34"- 07'.10"	March Halanın aileye müdahalesi	Geniş aile dinamikleri
3. Sahne	09'.21"- 09'.35"	Meg'in çocukları ile ilişkisi	Ebeveyn alt sistemi
4. Sahne	12'.07"- 12'.55"	March ailesinin kız kardeşleri dansa gitmek için hazırlanırlar	Kardeş alt sistemi
5. Sahne	16'.40"- 18'.00"	Laurie'nin geniş bir aileye duyduğu özlem March ailesiyle tanışmasıyla açığa çıkar	Aile sistemi

6. Sahne	21'.40"- 24'.22"	Jo ve kendisiyle eş alt sistem kurmak isteyen Friedrich arasındaki katı sınırlar	Sınırlar
7. Sahne	25'.52"- 27'.10"	March ailesinin kız kardeş ilişkisine dair sahne	Kardeş alt sistemi
8. Sahne	26'.41"- 26'.50"	Kardeşleriyle birlikteyken Meg anne rolünü üstlenir, ülke savaşırken Noel kutlamayı doğru bulmazlar	Roller ve Aile değerler sistemi
9. Sahne	28'.54"- 29'.24"	Marmee'nin önerisi üzerine kahvaltılarını fakir komşularına götürürler	Aile değerler sistemi
10. Sahne	29'.23"- 29'.46"	Mr. Laurence Laurie'nin evde eğitim alması için öğretmen tutar	Ebeveyn alt sistemi
11. Sahne	32'.04"- 33'.20"	Babaları savaşın kızlara mektup yollar	Ebeveyn alt sistemi
12. Sahne	34'.02"- 33'.20"	March ailesinin kız kardeşleri arasındaki ilişkilere dair sahne	Kardeş alt sistemi
13. Sahne	35'.08"- 37'.00"	March Hala ve Jo'nun sohbeti	Geniş aile dinamikleri
14. Sahne	41'.05"- 43'.08"	Laurie, kızların kurduğu tiyatro klubüne dahil edilir Jo, Beth'in hastalığı üzerine eve çağırılır. Kazandığı parayı annesine verir, geri kalanını da Beth için harcar	Kardeş alt sistemi
15. Sahne	43'.31"- 44'.40"		Roller
16. Sahne	44'.57"- 45'.45"	Tiyatroya gitmek için hazırlanan Jo ve Meg, Amy'i yanlarına almazlar	Koalisyon
17. Sahne	47'.04"- 49'.06"	Amy, Jo'nun yazdığı kitabı yakar	Belirsiz sınırlar
18. Sahne	49'.14"- 51'.00"	Jo, Amy yokmuş gibi davranır	Katı sınırlar
19. Sahne	51'.52"- 53'.19"	Marmee ve Jo arasındaki ilişki	Ebeveyn alt sistemi
20. Sahne	61'.30"- 63'.10"	Meg bütçelerini aşan bir harcama yapar ve John ile yüzleşir	Eş alt sistem ve Denge
21. Sahne	63'.25"- 64'.09"	Amy, Jo'nun gölgesi altında hisseder	Güç
22. Sahne	68'.21"- 68'.45"	Jo, aileden kimsenin çıkmasını istemez	Sınırlar
23. Sahne	69'.08"- 70'.05"	Jo ve Beth arasındaki duygusal sıcaklık ve Marmee'nin öğrettiği kural hakkında konuşmaları	Kardeş alt sistemi ve Aile değerler sistemi
24. Sahne	71'.25"- 73'. 04	Marmee, savaşta askerlere yardım etmek üzere evden ayrılır	Kriz anları
25. Sahne	72'.15"- 73'.04"	Jo, babasına para göndermek için saçlarını satar	Aile değerler sistemi
26. Sahne	75'.16"- 76'.12"	Laurie Amy ile eş alt sistem oluşturmak ister ancak Amy, Jo'nun gölgesi altında kaldığını hisseder	Eş alt sistem ve Güç
27. Sahne	82'.18"- 83'.35"	March Hala, Amy ile görüşür	Geniş aile dinamikleri
28. Sahne	89'. 42"- 90'.33"	Beth'in ölümü üzerine Jo, Marmee'yi teselli eder	Kriz anı ve Roller
29. Sahne	89'.09"- 89'.18"	Marmee ve Robert arasındaki ilişki	Eş alt sistemi
30. Sahne	91'.31"- 93'.12"	Meg'in evleneceği gün Jo ile yaptıkları konuşma	Sınırlar
31. Sahne	93'.12"- 93'.28"	Babaları Meg ve John'un nikahını kıyar	Aile değerler sistemi
32. Sahne	94'.08"- 95'.01"	March Halanın yaptığı konuşma	Geniş aile sistemleri ve Belirgin sınırlar
33. Sahne	95'.13"- 95'.50"	March Hala, Jo yerine Amy'i Avrupa'ya götürür	Güç
34. Sahne	96'.18"- 99'.44"	Laurie Jo'ya evlenme teklifi eder ancak Jo kabul etmez	Sınırlar
35. Sahne	99'.56"- 103'.03"	Jo'nun Marmee ile konuşmasında içsel sorgulaması	Roller ve Ebeveyn alt sistemi
36. Sahne	103'.24"- 104'.40"	Laurie ve Amy arasındaki ilişki	Eş alt sistemi
37. Sahne	107'.58"- 108'.57"	Jo, Amy ve Laurie'nin evlendiğini öğrenir	Sınırlar
38. Sahne	124'.09"- 124'.38"	Jo ve Friedrich ilişkisi yaşamaya başlar	Eş alt sistemi

Not. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Aile Sistemleri

Fonksiyonel ve Fonksiyonel Olmayan Aileler: Minuchin'ın kuramı çerçevesinde genellikle fonksiyonel olmayan ailelerle görüşülmektedir. Analizi yapılan March ailesi ise temelde fonksiyonel bir aile gibi gözükmemektedir. Çünkü aile üyeleri arasında kuvvetli duygusal bağların varlığı söz konusudur. Diğer taraftan yaşam döngüleri boyunca iletişimlerinin bazen işlevsel olduğu bazen işlevsizleştiği, sınırların sürekli değişkenlik gösterdiği, aile içindeki iletişim kalıplarının sık sık gözden geçirildiği bir aile yapısı da ifade edilmektedir. Babanın savaşa gitmesi, hasta olup ölen bir çocuğun varlığı, aile üyelerinin evden uzaklaşmaları gibi aileyi sarsan kriz anlarında dengenin bozulduğu, hiyerarşik yapı ve esnekliğin etkilendiği görülmektedir. İnceleme amacıyla bu filmin özellikle seçilme sebebi de aile içinde problemlili durumları ve bu durumlar çözüldüğünde ailenin ne şekilde olabileceğini görebiliyor olmasıdır. Aile içinde birtakım işlevsizlikler yaşanmasına rağmen fonksiyonel bir aile olmaları sebebiyle bozulan dengeler onarılmakta, çatışmalar probleme dönüşmeden iletişim kalıpları yeniden yapılandırılmaktadır. Filmde aile sistemine dair sahneler 16'.40"- 18'.00" ve 118'.14"- 121'.32" dakikalarında izlenebilir.

Alt Sistemler

Ebeveyn Alt Sistemi: Ebeveyn sistemi, çocukların bakımından, beslenmesinden, disiplininden ve eğitimlerinden sorumludur (Whiteside, 1994: 87). Ebeveyn alt sistemine dair filmde altı sahne bulunmaktadır. Bunlar 09'.21"- 09'.35", 29'.23"- 29'.46", 32'.04"- 33'.20", 49'.14"- 51'.00", 51'.52"- 53'.19", 99'.56"- 103'.03" dakikalarında izlenebilir. Görüldüğü üzere babanın uzakta oluşu, annenin evden ayrılması, ebeveynlerin eve döndüklerinde tam bir otorite figürü olamayışları kardeşler arasında kavga, çatışma ve rol değişimlerinin yaşanmasına sebebiyet verir. Ebeveyn olarak tek başına kaldığında Marmee, kızların bireyselleşme süreçlerine müdahale etmemeye ve desteklemeye çalışırken Amy ve Jo arasında cereyan eden çatışmalarda denge kurmada zorluk yaşar. Jo ile duygusal yakınlıkları anne-çocuk koalisyonu kurmalarına sebep olur. Ayrıca Meg'in kendi kurduğu ailesinde de ebeveyn alt sistemi bulunur. Daisy ve Demi isimli çocuklarına karşı şefkatli ve ilgili olduğu gözlenen Meg, yaşadığı maddi sıkıntıları çocuklarına yansıtmamaya çalışır. Meg'in içinde olduğu ebeveyn alt sisteme dair sahne 09'.21"- 09'.35" dakikaları arasında görülmektedir.

Filmde yalnızca March ailesinin değil Laurence ailesinin de ebeveyn alt sistemine dair sahneler yer alır. Bu alt sistemde yalnızca Mr. Laurence yani büyükbaba bulunur. Torunu Laurie'yi sevgiyle ve zenginlik içinde büyütür fakat bu, Laurie'nin geniş bir aileye duyduğu özlemi gidermeye yetmez. Laurie, yaşadığı duygusal boşluk sonucu evden uzaklaştığında büyükbabası ile olan ilişkisi de etkilenir. Birbirlerinden habersiz bir süre yaşayarak aralarına katı sınırlar çizerler. Fakat bu durum Laurie'nin tekrar eve dönmesiyle düzelir. 29'.23"- 29'.46" dakikaları arasında Laurence ailesinin ebeveyn alt sistemi görülmektedir.

Eş Alt Sistem: Film boyunca yedi sahnede eş alt sistemlere dair sahne bulunmaktadır. Bunlar 61'.30"- 63'.10", 75'.16"- 76'.12", 84'.53"- 85'.37", 89'.09"- 89'.18", 103'.24"- 104'.40", 118'.34"- 118'.44" ve 124'.09"- 124'.38" dakikalarında görülmektedir. March ailesinin eş alt sistemi hakkında çok fazla sahne mevcut değildir. 94'.08"- 95'.01" sahnesinden dolayı birbirlerini severek evlendikleri ve ekonomik açıdan orta halli bir aile oldukları düşünülmektedir. 96'.18"- 99'.44" dakikaları arasında Laurie, Jo'ya evlenme teklifi ederek birlikte eş alt sistem oluşturmak ister. Jo'unun bu teklifi reddetmesiyle duygusal boşluğa düşen Laurie, 75'.16"- 76'.12" sahnesinde de görüldüğü üzere çıktığı gezide Amy'nin kendisinden hoşlandığını öğrenir. Bu bilgiden sonra Amy'e evlenme teklifi eder. Söz konusu evlilik neticesinde yeni bir eş alt sistem kurulmuş olur. Bu eş alt sistemde Amy, yaşadığı hayal kırıklığından sonra olgunlaşması ve kendi rolünü bulmasında Laurie'ye destek olurken Laurie de Amy'nin hayallerini destekleyerek Jo'nun gölgesinden kurtulmasına yardım eder. Minuchin, karşılıklı destek ve uyum ile gerçekleşen ilişkilerin bu alt sistemdeki işlevselliği artıracığına inanmaktadır. Eşler birbirlerini tanıyıp kabul ettiklerinde ve rollerini tamamladıkları takdirde ailenin devamlılığı sağlanabilir (Tura & Gül, 2020: 216). Jo ise yaşadığı çeşitli kriz anlarının sonucunda New York'ta kalırken katı sınırlar çizdiği Friedrich ile eş alt sistem oluşturur. Bu evliliğe dair 124'.09"- 124'.38" haricinde çok fazla sahne bulunmamaktadır.

Kardeş Alt Sistemi: March ailesinde yaş sıralamasıyla Meg, Jo, Amy ve Beth isimli dört kız kardeş yer alır. Kardeşlerin ilişkileri çoğunlukla işlevsel olmakla birlikte özellikle dengesiz güç ve rol dağılımı sonucunda işlevsiz iletişimler yaşanmaktadır. Jo, güçlü bir karakter olması sebebiyle kardeşler arasında sözü geçen bir abladır. Bunun yanında ebeveynlerin evden ayrıldığı vakitlerde Meg ve Jo'nun ebeveyn rolünü üstlenmeleri, anne ve babaları evdeyken bile Jo'nun evi geçindirmesi özellikle Amy'nin kendini Jo'nun gölgesi altında hissetmesine yol açar. Ailenin sahip olduğu kural ve değerler sistemi de kardeşler arasındaki sınırlara hizmet etmez. "Bir başkası için

kendinden vazgeç’’ kuralı aile üyelerinin kendi hayatlarını kurmaktan ziyade aileyi öncelemelerine sebep olur. Bu kurala en fazla önem veren Jo’nun özellikle kardeşleri ile kurduğu sınırlar geçirgen hale gelir. Kız kardeşlerin evlenmesi onun nezdinde kardeş alt sistemin bozulması demektir. Bu sebeple birilerinin aileye girmesine veya aileden çıkmasına tahammül edemez. Buna karşın 91’.31’’- 93’. 12’’ sahnesinde Meg’in kendi bireyselliğini inşa etmek istediğinde belirgin sınırlar çizebilmesi ve Amy’nin Jo’nun gücünü aşma çabaları kardeşler arasındaki dengeyi kurma yönünde önemli adımlardır. Amy ve Jo arasındaki ilişki 115’.57’’- 116’.03’’ sahnesinde Amy’nin *“Her zaman bilgedim ancak sen hatalarımla ilgileniyordun”* cümlesinden çözümlenebilir. Ayrıca 80’.06’’- 81’. 31’’ ve 81’.40’’- 82’.01’’ sahnelerinde hastalığı boyunca Jo ve Beth arasındaki duygusal yakınlık göze çarpmaktadır. Buna benzer bir yakınlık diğer kardeşler ve Beth arasında görülmemektedir. Diğer taraftan 41’.05’’- 43’.08’’ ve 58’.05’. 59’.00’’ sahnelerinde Laurie, Jo’nun da desteğiyle kardeş alt sisteme girmeye çalışır. Kız kardeşler tarafından kurulan tiyatro kulübüne alınır, davet edildikleri baloda Meg’e adeta hesap soran erkek kardeş gibi davranır. Bu da alt sistemdeki rol karmaşasının derinleşmesine sebep olur. Kardeş alt sisteme dair sahneler 12’.07’’- 12’.55’’, 25’.52’’-27’.10’’, 34’.02’’- 34’.41’’, 38’.45’’- 40’.24’’, 44’.57’’- 45’.45’’, 76’.27’’- 77’.20’’, 77’.40’’- 78’.35’’, 80’.06- 81’.31’’, 85’.49’’- 86’.10’’, 91’.31’’- 93’. 12’’, 114’.37’’- 116’.03’ dakikaları arasında yer almaktadır.

Geniş Aile Dinamikleri

March ailesine ait filmde adı geçen tek geniş aile üyesi March Haladır. 06’.34’’- 07’.10’’ sahnesinde ve 82’.18’’- 83’.35’’ dakikaları arasında Amy ile yaptığı konuşmada *“Artık ailenin umudu sensin. Beth hasta, Jo umutsuz vaka, Meg de aklını beş parasız bir hocaya kaptırmış. Hepsini desteklemek sana ve geç yaşında sefil olan anne babana kalacak. O yüzden iyi bir evlilik yapmalısın. Aileni kurtaracaksın.”* cümleleri aileye ait sınırları ihlal ettiğini göstermektedir. Amy ile yaptığı benzer konuşmayı 35’.08’’- 37’.00’’ sahnesinde Jo ile de yapar. Ayrıca Meg’in düğününde geçen 94’.08’’- 95’.01’’ dakikaları arasında yaşanan bir başka sahnede de ailenin kadınlarını fakir kişilerle evlendikleri için azarlar. March Halanın aileye yaptığı tüm müdahaleler ve sınır ihlalleri March ailesinin dışarıyla kurduğu belirgin sınırlar sebebiyle aileyi etkilemiyor gibi gözükmemektedir.

Aile Değerler Sistemi ve Kurallar

Aile üyeleri ailede var olan değerler sistemi ve kurallara uyum sağlamaktadırlar. Bunlar, aile fertlerinin rollerini ve sistem içindeki fonksiyonlarını belirler. Kurallar açık ve örtük olmak üzere ikiye ayrılır. March ailesine ait açık kurallardan en fazla göze çarpanı fedakarlıktır. Ailenin dışarı ile kurduğu ilişkilerde “paylaşmak, iyilikte bulunmak, kendini feda etmek” gibi ilkeler göze çarpmaktadır. 26’.41’’- 26’.50’’ dakikalarında gösterildiği üzere ülkeleri savaştayken ve askerler canlarını siper etmişken Noel kutlamayı ve hediyeleşmeyi saygısızlık olarak görürler. Bu değer, 69’.48’’- 70’.05’’ sahnesinde Beth’in Jo’ya kullandığı *“Marmee’nin bize öğrettiğini yap, başkası için yap”* sözünde ve 93’.12’’- 93’.28’’ sahnesinde Meg ve John’un nikahlarını kıyan babalarının *“Ne müthiş bir taahhüt, bir başkası için kendinden vazgeçmek...”* cümlesinde öne çıkmaktadır. Ayrıca annelerinin hasta komşularına Noel sabahı kahvaltılarını götürmelerini teklif etmesi ve kızların evet demekten başka bir seçenekleri olmadığı 28’.54’’- 29’.24’’ sahnesinde görülmektedir. Babanın gönüllü olarak savaşa gitmesi, annenin kendi ailesinden veya kendinden kısip fakir ailelere yaptığı yardımlar da bu değer çerçevesinde yaşadıklarını göstermektedir. Bu kuralın hayata geçirildiği 70’.15’’- 71’.20’’ sahnesinde de görülmektedir.

Aile üyelerinin ailenin mutluluğu için kendi mutluluklarından fedakarlıkta bulunmaları dile getirilmeyen ancak uygulanan örtük bir kural gibi görünmektedir. Ailenin mutluluğunu ve rahatını başkaları için feda etmenin yanında bireyin kendisini de aile için feda etmesi söz konusudur. 72’.15’’- 73’.04’’ sahnesinde Jo, savaşta olan babasına yardım etmek amacıyla saçlarını satar. Bu davranışını “seninle gurur duyuyorum” sözleriyle karşılayan Marmee’nin tavrı, ailede “kendinden ödün vermelisin” şeklinde bir kuralın sesli olarak dile getirilmemesine karşın bu davranışın gurur duyulacak bir eylem olduğunu gözler önüne sermektedir. Jo, New York’da kazandığı paranın büyük bir kısmını ailesine gönderir. 43’.31’’- 44’.40’’ dakikasındaki sahnede Jo, Beth’in hastalığı üzerine eve çağrıldığında New York’a dönmeyi reddeder ve kalan parasıyla Beth’i iyileştirmeye çalışacağından bahseder. Bütün bunlar göz önüne alındığında Jo’nun ailenin bahsi geçen örtük kuralına en fazla uyan, aile için en fazla fedakarlıkta bulunan kişi olduğu görülmektedir.

Sınırlar

Sınırlar, kişiler arasında ayırıcı bir görev gören ve ilişkilerini düzenleyen fiziksel ve psikolojik faktörlerdir. Aile sistemi içinde var olan sınırlar belirsiz, belirgin ve katı sınırlar olmak üzere kategorize edilir (Nadir, 2013: 134).

Belirsiz Sınırlar: 47'.04" - 49'.06" dakikalarda Amy ve Jo arasında geçirgen sınırların varlığı görülmektedir. Bu olay aslında Jo ve Meg arasında kurulan bir kardeş koalisyonu sonucu gerçekleşir. Amy, kardeşlerinin onu dansa götürmemesiyle kendisini dışladıklarını hissederek intikam almak ister. Bu sahne, kardeş alt sistemde yaşanan rekabetin, net olmayan rollerin ve belirsiz sınırların bir örneğidir. Kardeşler arasında hiyerarşik anlamda güçlü konumda olduğu için Jo'yu hedef seçen Amy, bu baskın role karşı bir başkaldırı sergiler. Jo'nun yazdığı kitabı yakarak kendisine karşı kurulan koalisyonu cevap verir. Belirgin olmayan sınırlar, aile üyelerinin birbirlerinin hayatına müdahale etmelerine ve karışmalarına sebep olmaktadır. Bir diğer belirsiz sınırlar Laurie ile kurulan ilişkide açığa çıkmaktadır. 58'.05" - 59'.00" sahnesinde aile sistemine girmeye çalışan Laurie, Jo tarafından gittikleri bir baloda Meg'e göz kulak olmakla görevlendirilir. Aile dışından olmasına rağmen tıpkı erkek kardeşleri gibi Meg'in içki içmesine, giydiği kıyafete, evleneceği adaylara karışması ve fikirlerini etkilemeye çalışması geçirgen sınırların bir sonucudur. March Halan'ın 35'.08" - 37'.00" sahnesinde aile işlerine müdahale etme çabası ve katı biçimde davranışlarını yargılıyor oluşu da belirsiz sınırlara örnek gösterilebilir. 91'.31" - 93'.12" dakikaları arasında Meg'in evlenmesi Jo'ya göre alt sistemlerde değişmeye ve dengenin bozulmasına sebep olur. Jo belirsiz sınırları ifade ederken Meg belirgin sınırlar çizmeye çabalar. Meg'in evden ayrılmasına engel olmaya çalışan Jo, ablasının neden evlenmek ve böylesine mutlu bir aileden ayrılmak istediğini anlayamaz. Meg ise *"Hayallerimin seninkilerden farklı olması daha az önemli oldukları anlamına gelmez"* cümlesiyle bireyselliğini inşa etmeye çalışır. *"Çocukluğun bittiğine inanmıyorum"* diyen Jo, esasen aile üyelerinin tek tek farklılaşıp fiziksel olarak da evden uzaklaşıyor olmalarını kastetmektedir.

Katı Sınırlar: Aile bireyleri arasında katı sınırların varlığı üyelerin birbirlerinden izole olmasına yol açabilir. 49'.14" - 51'.00" dakikalarında aralarında yaşanan sınır ihlali sonucunda Jo, Amy'e karşı katı sınırlar çizer. Aynı ev içinde o yokmuş gibi davranır, sözlerini işitmez, ondan yana bakmaz. Benzer olarak 21'.40" - 24'.22" sahnesinde kendisiyle eş alt sistem kurmak isteyen Freddy'nin yazdığı hikâyeleri eleştirmesi üzerine Jo, aralarına katı sınırlar koyar. Görüldüğü üzere hem aile içinde hem de dışarıyla kurulan ilişkilerde sınırlar zaman zaman şekil değiştirmektedir. Aileye ait örtük ve açık kurallar bireylerin kişisel yaşantılarını etkilemekte ve aileyi kendi varlıklarının bir uzantısı olarak görmelerine sebep olmaktadır. Böylece sınırlar geçirgen ve zaman zaman katı hale gelmektedir.

Belirgin Sınırlar: 96'.18" - 99'.44" dakikalarında kendisiyle eş alt sistem oluşturmak isteyen Laurie'ye verdiği cevap belirgin sınırlara örnektir. Kendisini bu rol için uygun görmeyen Jo bağımsızlığını korumaya ve net sınırlar çizmeye çalışır. Jo'nun Laurie ile yaptığı konuşmasında belirgin sınırlar göze çarpar:

"Seni sevmiyorken seviyorum demem yalan olur. Çok üzgünüm ama elimde değil. Evlenmemiz bir felaket olur. İçimden evet diyemeyeceğim için asla evet demeyeceğim. Eninde sonunda haklı olduğumu göreceksin ve bana teşekkür edeceksin. Seni sevecek ve sana tapacak güzel, başarılı bir kız bulacaksın. Güzel evine güzel bir hanım olacak. Ama ben olmam. Halime baksana, gösterişsiz ve tuhafım. Benden utanırsın. Sürekli tartıştık çünkü şu an bile tartışmadan edemiyoruz. Ben kibarlıktan nefret ederim sen de karalamalarından. Mutsuz olur, keşke evlenmeseydik derdik ve her şey kötüye giderdi."

Bu konuşma sonrasında Laurie'nin beklentileri altüst olur ve aile sisteminin dışında hisseder. Diğer üyelerle de arasına katı sınırlar koyarak sistemdeki yerini sorgular ve aile ile ilişkilerini yeniden yapılandırır. Bir başka belirgin sınırlar ise Jo'nun Amy ve Laurie'nin evlendiğini öğrendiği 107'.58" - 108'.57" sahnesinde görülmektedir. Ailede en fazla çatışma yaşayan iki kardeş hayatlarını derinlemesine etkileyen bir olayı sınır ihlali yapmadan atatabilmektedirler.

Denge

Filmde kardeş alt sistemde, eş alt sistemde, dışarıyla kurulan ilişkilerde ve bireyin kendi içinde dengelerin bozulduğu gözlemlenebilir. Meg ve John'un kurduğu eş alt sistemde Meg'in beklentileri, John'un gerçekliği ile çatışır. Bu da 61'.30" - 63'.10" sahnesinde görüleceği üzere sistemde dengesizlik yaratır. Aile içindeki sistemlerde bir dengesizlik meydana geldiğinde bu dengenin tekrar sağlanması için bir arayış içine girilir (Nadir, 2013: 133). Dengeyi sürdürebilmek ise ailenin değer ve kurallar sistemleri, kişiler arası iletişim ve etkileşim kalıplarıyla sağlanmaktadır (Innes, 2002: 40). Meg'in eşini ve çocuklarını düşünmeksizin gerçekleştirdiği harcamalar ve eşine

karşı sergilediği suçlayıcı tavır içinde yetiştirdiği ailenin kurallarına da aykırıdır. Kendisine yönelik sorgulamaların sonucunda eşiyle ve kurduğu aileyle gurur duymaya başlar. Sahip olduğu değerler ve eşiyle kurduğu duygusal bağlar işlevsiz bir iletişim şeklini değiştirmesinde rol oynamıştır. Nitekim 84'.53"- 85'.37" dakikaları arasında bozulan dengenin tekrar sağlandığı görülmektedir.

Diğer taraftan Marmee, kız kardeşler arasında dengeyi sağlayan figür olarak dikkat çekmektedir. Kızlar arasında bir anlaşmazlık yaşandığında arabulucu görevini üstlenen Marmee, *"öfkeni yarına taşıma, kardeşine sinirlenme, içinde kin besleme"* şeklindeki telkinlerle kardeş alt sistemdeki dengeyi sağlamaya çalışır. İlgili sahneler 49'.14"- 51'.00" ve 43'.31"- 44'.40" dakikalarında yer almaktadır.

Aile İçi Hiyerarşi, Güç ve Koalisyon

Aile içindeki hiyerarşik yapılanma gerektiği gibi olduğu takdirde dengesizlik yaşanmamaktadır. Eğer güç tek bir aile üyesinde toplanırsa sistem fonksiyonel olmaktan çıkacaktır. March ailesinde ebeveyn alt sistemindeki bozukluklar sebebiyle güç kardeş alt sisteme ait üyelerin elinde toplanmıştır. Bunun bir sebebi babanın evden uzakta oluşu ve annenin otorite rolünü tam anlamıyla üstlenememesidir. Baba March eve döndüğünde de bir şey değişmez, ailedeki baba rolünü tam anlamıyla üstlenemez. Bu sebeple evin maddi olarak geçimini sağlayan ve duygusal açıdan en fazla destek sağlayan kişi olarak Jo, ebeveyn rolünü üstlenir. Bu da onu ailedeki merkezi güç konumuna getirir. 58'.05"- 59'.00" Laurie'nin Meg'in davranışlarını kontrol etmek için söylediği *"Jo burada olsaydı ne derdi"* cümlesi, 95'.13"- 95'.50" dakikalarında March Halanın Avrupa'ya geziye götürmek için Jo yerine Amy'i seçmesi, Jo'nun yaşantısının Amy'nin yeteneklerini sorgulamasına yol açması 63'.25"- 64'.09" ve 75'.16"- 76'.12" sahnesinde her zaman Jo'nun yedeği olduğunu söylemesi Jo'nun ailedeki hiyerarşide en güçlü kişi olduğunu göstermektedir. Her zaman ilk seçilen ve en çok sevilen kişi olan Jo'nun merkezi konumu ve gücü, Avrupa'ya gitmek için Amy'nin seçilmesiyle sarsılır. Bu sarsıntı esnasında filmde çok baskın gösterilmemekle birlikte Marmee ve Jo arasında anne-çocuk koalisyonu göze çarpmaktadır. 95'.13"- 95'.50" dakikaları arasında Marmee, yurtdışına çıkacak kızı Amy'e sevinmek yerine daha önce gitmesi söz konusu bile olmayan Jo'nun seçilmemiş olmasına üzüldür ve onu teselli eder. Jo'nun aile üyeleriyle olan koalisyon ilişkileri ve merkezi güç konumu Amy ile ilişkilerini işlevsizleştirmektedir.

Aile İçindeki Roller ve Kriz Anlarında Ailenin Yeniden Yapılanması

Filmde March ailesinin yaşadığı sarsıcı kriz anlarına yer verilmektedir. Örneğin babalarının savaşa gitmek suretiyle evden uzaklaşması, annelerinin babalarının yanına giderek hemşirelik yapması, Beth'in kızıl hastalığına yakalanması ve sonrasında ölmesi, ebeveynlerin tek tek eve dönüşü gibi deneyimler birer kriz anı olarak görülebilir. Bu tür anlarda Meg ve Jo'nun evde olmayan ebeveynlerinin görevlerini üstlenmeleri öne çıkan bir örüntüdür. 26'.41"- 26'.50" sahnesinde Meg, anne rolünü üstlenir ve kızlara fedakarlıkta bulunmaları konusunda ders verir. Benzer şekilde 76'.27"- 77'.20" dakikalarında ebeveynlerinin yokluğunda Meg'in görevi bakkala gitmek ve yemek için malzeme almakken Jo'nun görevi odun toplamaktır. Ayrıca anneleri yokken Jo, daima Beth'in hasta yatağının yanı başındadır 85'. 49"- 86'.10" ancak 89'.42"- 90'.33" sahnesinde görüldüğü gibi Marmee eve döndükten sonra da aynı şekilde Beth ile ilgilenmeye devam eder. 05'.47"- 06'.02" dakikalarında Jo, kazandığı parayı ailesine yolladığından ve Amy zengin biri ile evlenene kadar aileyi geçindirmenin kendisinin görevi olduğundan bahseder. Kızların ebeveyn rolü yüklenerek maddi sıkıntıları sırtlanıyor oluşları ailede rol karmaşasına ve güç dengesizliklerine yol açmaktadır.

43'.31"- 44'.40" sahnesinde Beth'in hastalığının ilerlemesi üzerine New York'ta yaşayan Jo, eve çağrılır. Avrupa'da olan Amy ise gezisi bozulmasın diye habersiz bırakılır. Jo'nun tüm parasını annesine vermesi, geri kalanını da Beth'i sahile götürmek için saklaması ve bir daha New York'a dönmemesi tıpkı evin bir ebeveyni gibi davrandığını göstermektedir. Aynı zamanda Amy, ailenin kriz anlarında geri planda kalır. 89'.42"- 90'.33" dakikalarında Beth'in ölümü üzerine Marmee'yi Jo teselli eder. Aralarındaki koalisyon daha da güçlenirken babanın herhangi bir otorite görevini yüklenmiyor oluşu tekrar göze çarpar. 99'.56"- 103'.03" dakikaları arasında Beth'in ölümü ailede bir kriz anına ve bu da Jo'nun hayattaki rollerini sorgulamasına yol açar. Bu sahne, Jo'nun yaşadığı dönemin toplumsal tabularının kadınların üstündeki baskısını eleştirirken aynı zamanda bireysel anlamda kimliğini ve bağımsızlığını koruma çabasını yansıtmaktadır. Toplumun koyduğu sınırları aşmaya çalışan Jo, kadınlara biçilen geleneksel rolü reddeder. Tüm hayatı boyunca toplumun kendisinden beklediği üzere ailesini bir arada tutan, duygusal manada destek olan ve ailedeki bireyler için kendisinden vazgeçen bir kadın olarak Jo

tüm bu süreçte kendi kişisel arzu ve hayallerini bastırmış olmanın sonuçlarıyla yüzleşir. Bu esnada 105'.50"-107'.47" sahnesinde görüldüğü üzere Laurie ve Amy'nin evlendiğini öğrenerek bir kriz anı daha yaşar. Hayatının merkezinde yer alan aile üyelerinden herkes kendi yolunu çizmiş ve evden ayrılmıştır. Meg evlidir ve iki çocuğu vardır. Amy de evlenmiştir, Jo ise yalnızdır ve artık hayatında önceleyeceği bir ailesi yoktur. Bu noktada Jo için birey ve toplum arasında bir denge sağlama ihtiyacı dikkat çekmektedir. Yaşanan bu rol karmaşası Jo'nun aile içinde kurduğu belirsiz sınırların, çoğu zaman ebeveyn rolünü üstlenmesinin ve merkezi güç konumunda oluşunun bir sonucudur. Bir kardeşin ailedeki hiyerarşik konumda en üstte olması kardeş alt sistemde dengesizlik meydana getirmiş ve işlevsiz iletişim kalıpları sonucunda Jo, birey oluşunu tamamlayamamıştır. Bu sebeple 104'.47"- 105'.10" sahnesindeki gibi hayatta aldığı kararlardan şüphe duyar, hayattaki yerini ve rolünü sorgular. Yaşanan rol karmaşası, bireylerin kendi kimliklerini bulmaya çalışmalarına yol açar. Rollere dair sorgulamanın ve kendini arayışın akabinde Jo, hayatı boyunca hayal ettiği fakat bir şekilde vazgeçmek zorunda kaldığı yazarlığa 112'.12"- 114'.20" sahnesinde geri döner. Onu buna iten şey Beth ölmeden önce Küçük Kadınlar kitabını yazacağına dair verdiği sözdür. Hayatını yeniden şekillendirmeye karar veren Jo, sahip olduğu yetenekler ve hedefler çerçevesinde bireyselliğini inşa eder.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Greta Gerwig tarafından yazılıp yönetilen Louisa May Alcott'un aynı isimli kitabından uyarılma olan 2019 yapımı Little Women (Küçük Kadınlar) filmi Minuchin'in yapısal aile danışmanlığı kuramı bağlamında incelenmiştir. Bu incelemede bahsi geçen film kurama ait aile sistemleri, geniş aile dinamikleri, denge, roller, güç, sınırlar, aile değer sistemi ve kurallar gibi kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır. Yapısal aile danışmanlığı, 1960'lı yıllarda Salvador Minuchin ve arkadaşlarının çalışmaları sonucunda teşekkül etmiştir. Kenar mahallelerde yaşayan dar gelirli ailelerin problemleri çocuklarıyla yapılan görüşmeler geleneksel tedavi şekillerinin yeterince etkili olmadığını, bireye odaklanan terapiden ziyade ailenin de terapi süreçlerine dâhil edildiği bir yönetime ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bahsi geçen ekol günümüzde varlığını ve etkinliğini sürdüren bir yaklaşım olarak uygulanmaya devam etmektedir. Yapısal aile danışmanları aile sistemi içerisinde yer alan alt sistemlerin ne şekilde etkileşimde bulundukları, dengenin nasıl sağlandığı, rollerin dağılımları ve işlevsel/işlevsiz iletişim kalıplarının gelişimi ve sürdürülmesi gibi konular ile ilgilenirler. Özel olarak eş, kardeş ve ebeveyn alt sistemleri bağlamında sınırlar, güç, kurallar ve hiyerarşik konumlar üzerine eğilirler. Bu kuramın sıkça kullandığı teknik ve uygulamalar arasında yeniden çerçevelendirme, katılma, canlandırma, denge bozma, yeniden yapılandırma, sınır koyma gibi yöntemler bulunmaktadır. Diğer taraftan yapısal aile danışmanlığı kuramının etkili bir biçimde öğrenilmesinin görsel dokümanlarla desteklendiğinde daha isabetli ve etkili olacağı düşünülmektedir. Filmler de nitel yöntemden biri olan dokümantasyon analizi kapsamında yer almaktadır. İlgili literatürde bu şekilde gerçekleştirilmiş pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle kuramın temel kavramlarıyla yakından ilgili olduğu düşünülen bir film olarak Little Women (Küçük Kadınlar) filmi seçilmiş ve değerlendirilmiştir. Görüldüğü üzere filmde yer alan aileye ait örtük ve açık kurallar aile üyeleri arasında belirsiz sınırlara yol açmaktadır. Bu kural çerçevesinde bireysellik değil ailenin mutluluğu öncelenir ve bir şekilde bir aile üyesi diğeri için kendisinden vazgeçer. Toplumsal tabular ve aile içerisindeki kurallar bir kadın olarak kız kardeşlerin bireyselliklerini inşa etmelerine engel olmaktadır. Ebeveynlerin sık sık evden uzaklaşmaları, evde oldukları zamanda da ebeveynlik rolünü tam anlamıyla üstlenememeleri kız kardeşlerin dönüşümlü olarak bu rollere bürünmelerine sebep olmaktadır. Bu da aile içinde güç dengesizliğine ve gücün bir kardeş üzerinde toplanmasına sebep olmaktadır. Aile için en fazla fedakarlıkta bulunan kişi Jo olduğundan dolayı ailede merkezi bir konuma sahiptir. Bu durum özellikle Amy ile aralarında sürekli bir kıyaslama olmasına, Amy'nin Jo'nun gölgesinde yaşamasına sebep olur. Amy, Jo'nun ve onun başarılarının etkisi altında kendi bireyselliğini inşa etmeye çalışır. Filmin sonlarına doğru Amy'nin sanata duyduğu ilgi ve Laurie ile kurduğu ilişki çerçevesinde iki kardeş arasındaki dengelerin kurulduğu, belirgin sınırlar çizildiği ve ikisinin de kendi başına birey olabildiği görülmektedir. Kardeş alt sisteme ait üyelerin evden evlenerek veya ölüm sonucu ayrılımları da aile içerisinde bir kriz anı yaşanmasına sebep olmaktadır. Rollerin tekrar dağılımı ve dengenin tekrar sağlanması için aile kendi kurallar sistemine başvurur. Buna benzer ailelerde önemli olan ailenin alt sistemlerine ait işlevsiz iletişim kalıplarının düzenlenip yerine sağlıklı ve açık etkileşimler yerleştirilmesidir. Özellikle aile bireylerinin kendi kimliklerini bulma çabalarının desteklenip çeşitli teknikler aracılığıyla bireyselliğin inşası sağlanabilir. Geçirgen sınırlar aile üyelerinin aileyi kendilerinin bir uzantısı olarak görmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Böylece sınırların yeniden düzenlenmesi bireysel yaşantıların inşasında ve

aile içindeki fonksiyonun elde edilmesine etkili olacaktır. Görüldüğü üzere, Minuchin'in kavramlarının somutlaştırılması ve örneklendirilmesi film tahlili üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Filmde incelenen 38 sahne içerisinde çeşitli kavramlar ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu film, aile danışmanlığı eğitimlerinde yararlanılabilecek bir film olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde farklı filmlerin ele alındığı çalışmalar bilhassa geleneksel Türk aile yapısını konu edinen güncel ve popüler filmler incelenebilir. Gerçekleştirilecek farklı çalışmalar konuyla ilgili farklı bakış açıları sunmada rol oynayabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için herhangi bir etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamaktadır.

Kaynakça

- Aponte, H. J. (2008). Structural Family Interventions. İçinde *Working with Families: An Integrative Model by Level of Need* (5. bs). Pearson.
- Baker, L., Minuchin, S., Milman, L., & Todd, T. (1975). Psychosomatic Aspects of Juvenile Diabetes Mellitus: A Progress Report. In *Modern problems in pediatrics* (pp. 332–343). S. Karger.
- Bowen, M., & Kerr, M. E. (1988). *Family Evaluation*. W. W. Norton & Company.
- Bozdağ, Y. (2018). Film Analizi Yöntemi ile Aile Terapileri: Gilbert'in Hayalleri. *Life Skills Journal of Psychology*, 2(3), 87-95.
- Colapinto, J. (1991). Structural family therapy. İçinde A. S. Gurman & D. P. Kniskern (Ed.), *Handbook of family therapy, Vol. 2*. (pp. 417-443). Brunner/Mazel.
- Colapinto, J. (2016). Structural Family Therapy. İçinde T. Sexton & J. Lebow (Ed.), *Handbook of Family Therapy* (2. bs, ss. 120-133). Routledge. <https://familybasedtraining.com/app/uploads/2021/02/SFT2016.pdf>
- Demir, R., Kul, A., Katmer, A. N., & Özkamalı, E. (2021). Yaşantısal/İnsancıl, Yapısal ve Psikoanalitik Aile Danışmanlığı Kuramları İle Vavien Filminin Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 208-232.
- Fışılolu, H. (1992). Yapısal Aile Terapisi Modeli Ve Bir Vaka. *Psikoloji Dergisi*, 7(27), 10-14.
- Gladding, T. S. (2011). *Aile Terapisi Tarihi, Kuram ve Uygulamaları* (İ. Yıldırım, Ed.). Türk PDR Derneği.
- Innes, M. (2002). Satir's therapeutically oriented educational process: A critical appreciation. *Contemporary Family Therapy*, 24(1), 35-56.
- James, K., & MacKinnon, L. (1986). Theory and Practice of Structural Family Therapy: Illustration and Critique. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 7(4), 223-233. <https://doi.org/10.1002/j.1467-8438.1986.tb01184.x>
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayınları.
- Katmer, A. N., Demir, R., Kul, A., & Özkamalı, E. (2021). Marriage Story (Evlilik Hikayesi) Filminin Yapısal ve Psikoanalitik Aile Danışmanlığı Kuramlarına Dayalı İncelenmesi. *Life Skills Journal of Psychology*, 5(9), 21-30.

- Kaya, M., Biçener, E., Kurtuluş, E., Çelebi, G. Y., Batmaz, H., Odacı, H., Dombak, K., Koçak, L., Süler, M., Koçak, M. Ç., Özcan, N. A., Yaman, N., Çötök, N. A., Makas, S., Türkkkan, T., & Acar, T. (2022). *Aile ve Çift Danışmanlığı*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lee, Y. (2024). Exploring the Application of Structural Family Therapy in Addressing Adolescent Behavioral Issues: A Case Study Perspective. *International Journal of Education and Humanities*, 13(2), 17-25. <https://doi.org/10.54097/v3yy7y84>
- Liebman, R., Minuchin, S., & Baker, L. (1974). The use of structural family therapy in the treatment of intractable asthma. *The American Journal of Psychiatry*, 131(5), 535-540.
- Mert, A., & Soyer, B. (2016). Evaluation of the film “We need to talk about Kevin” using Bowlby’s childhood attachment styles and Minuchin’s Structural Family Systems Approach Basic Concepts. *OPUS International Journal of Society Researches*, 4(7), 100-115.
- Miller, A. (2011). *Instructors manual for Salvador Minuchin of family therapy*. Psychotherapy.net. <https://www.scribd.com/document/362012723/minuchin-pdf>
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Harvard University Press.
- Minuchin, S., & Fishman, H. C. (1981). *Family therapy techniques*. Harvard University Press.
- Minuchin, S., & Montalvo, B. (1967). Techniques for working with disorganized low socioeconomic families. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 37(5), 880-887. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1967.tb00532.x>
- Minuchin, S., Montalvo, B., Jr, B. G. G., Rosman, B. L., & Schumer, F. (1967). *Families Of The Slums*. Basic Books.
- Minuchin, S., Rosman, B., & Baker, L. (1978). *Psychosomatic families: Anorexia nervosa in context*. Harvard University Press.
- Nadir, U. (2013). Aile Danışmanlığı Eğitimlerinde Popüler Filmlerin Kullanımı ve Yapısal Aile Terapisi Kuramı ile Dalgaların Prensi Filminin Analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 24(1), 129-144.
- Nazlı, S. (2022). Çok Kültürlü Aile Psikolojik Danışması Bağlamında Sistemik Kuramların Değerlendirilmesi: Vavien Filmi Analizi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 5(2), 1-34.
- Nichols, M. P. (2013). *Aile terapisi, kavramlar ve yöntemler*. Kaknüs Yayınları.
- Rosman, B. L., Minuchin, S., Liebman, B., & Baker, L. (1977). A family approach to anorexia nervosa: Study, treatment, outcome. İçinde R. A. Vigersky (Ed.), *Anorexia nervosa*. Raven Press.
- Simon, G. M. (2008). Structural Couple Therapy. İçinde A. S. Gurman (Ed.), *Clinical handbook of couple therapy* (4. bs, ss. 323-349). Guilford Press.
- Tadros, E., & Finney, N. (2018). Structural Family Therapy With Incarcerated Families: A Clinical Case Study. *The Family Journal*, 26(2), 106648071877740. <https://doi.org/10.1177/1066480718777409>
- Tura, G., & Gül, B. (2020). Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı Açısından Türk Sinemasında Aile Filmleri: Münir Özkul ve Adile Naşit Filmleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 213-221. <https://doi.org/10.18506/anemon.520706>
- Turan, S., & Özen, H. (2013). Dokümanlardan Verilerin Toplanması. İçinde S. Turan (Ed.), *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (ss. 131-159). Nobel.
- Üstündağ, A. (2014). Yapısal Aile Danışmanlığı ve Bir Olgu Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 113-126.
- Vetere, A. (2001). Structural Family Therapy. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 6(3), 133-139. <https://doi.org/10.1111/1475-3588.00336>
- Whiteside, D. (1994). Using family therapy concepts to teach organizational behavior. *Journal of Management Education*, 18(1), 86-97.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. bs). Seçkin Yayıncılık. <https://www.seckin.com.tr/kitap/176755156>

Yıldız, M. (2017). Examining of The Movie “Gelin” Through Structural Family Therapy Basis. *OPUS International Journal of Society Researches*, 7(12), 157-176. <https://doi.org/10.26466/opus.285054>

EXTENDED SUMMARY

The family, as the smallest unit and cornerstone of society, is one of the fundamental structures that psychology focuses on. It is the most important factor affecting the development of the individual in various aspects. Numerous theories and approaches have been developed to address the family and to treat dysfunctional dynamics among family members. One of these is Structural Family Therapy, developed by Salvador Minuchin in the 1960s. Among family counseling methods, structural family therapy is widely used. Minuchin emphasized the necessity of looking at the interaction patterns between family members in order to understand family structure. Structural family therapists pay attention to how, when, and with whom family members communicate. Minuchin began his work by interviewing families with delinquent children living in poor neighborhoods of New York, which laid the foundation for his theory. According to Minuchin, in order to treat an individual's behavior, it is necessary to focus on the family structure. For this reason, as a result of his studies at the Wiltwyck School, he developed a family-focused and action-based therapy approach. Through his interviews with families at the Philadelphia Child Guidance Clinic and in other settings, he evaluated the family as the most fundamental system of human life and proposed that the family system is divided into various subsystems. Each individual in the family is a member of more than one subsystem and these subsystems are structures that come together to perform various tasks for the family to be more functional. A healthy family depends on the proper fulfillment of roles and balance of power within these subsystems. These subsystems include the parental subsystem, the spousal subsystem, and the sibling subsystem.

According to Structural Family Therapy, family structures can be categorized as functional and dysfunctional. Functional families are those where emotional bonds and healthy interaction patterns exist between members. Dysfunctional families, on the other hand, can be divided into five categories: enmeshed, disengaged, uninvolved fathers, immature parenting, and neglectful parenting. In a functional family, there is a balance of power between the subsystems, the hierarchical structure is as it should be, the boundaries are clear and distinct. In dysfunctional families, there are rigid or unclear boundaries, role confusion and imbalance. In such families, power is concentrated in one or a few individuals. As seen, structural family therapy offers fundamental concepts for understanding and evaluating families.

In current research, the document analysis method, a qualitative research approach, was utilized. Generally, document analysis consists of records such as photographs, films, records, audio materials, buildings, sculptures, as well as various written materials like letters and reports about things and concepts that have reached the present day. Within the framework of this method, the relevant literature was reviewed in the current study, and 38 scenes from the film were analyzed based on the concepts of the theory.

In this study, tools for exemplification and concretization have been used to enhance the comprehension and retention of these concepts. The literature contains many studies where theoretical analyses have been conducted through film analysis. This method can particularly illustrate the real-life counterparts of theoretical explanations through visual elements. For this reason, examining a film within the framework of Minuchin's fundamental concepts can serve as a valuable guide for understanding the theory. The characters' efforts to individualize, their reactions to crises, and how these situations affect family interaction patterns can be observed in the film. Compared to many narrative-storytelling methods used in education, the non-auditory nature of films, their ability to visually convey the context, and their evaluative potential are advantages of using films in education. The reason for choosing the film *Little Women* for such an analysis is its novelty in this context—it has not been previously analyzed in this way. The film provides tangible examples of the fundamental concepts of structural family therapy, making it a valuable resource.

The movie focuses on the life story of a family, addressing key concepts such as family systems, extended family dynamics, balance, roles, power, boundaries, family value systems, and rules through the analysis of 38 scenes. Adapted from Louisa May Alcott's book of the same name, the film portrays the life of a family consisting of four sisters and two parents, following their journey from childhood to adulthood and the period in which they establish their own families. The character traits of the sisters are clearly defined in the film, allowing for a better understanding of their positive or negative impacts on family structure. The main theme of the March family centers around an implicit and explicit value system, with the expectation that the children will adhere to these values. Additionally, within the roles and boundaries defined for women during the period, the four sisters strive

to find their own roles. When the parents are absent from home for various reasons, the sisters take on parental roles, causing power imbalances in the sibling subsystem. In particular, the middle sister, Jo, becomes the central figure in the family due to her sacrifices and efforts to financially support them. On the other hand, we witness Amy's struggle for individuality under Jo's shadow. Jo's reluctance to let anyone leave the sibling subsystem reflects unclear boundaries, while the other sisters attempt to establish clearer boundaries to build their own lives. The dynamics of the subsystems formed by the sisters and their balance are also explored in the film. Additionally, the presence and eventual death of a sick child in the family create a crisis moment, leading to a re-evaluation of roles within the family. Jo, the strongest family member, reassesses her individual and societal roles by the end of the film and seeks to find her own path. The clear and healthy boundaries she establishes with her family contribute to the formation of a healthy spousal subsystem later in her life.

In similar families, it is crucial to regulate dysfunctional communication patterns within subsystems and replace them with healthy and open interactions. Particularly, supporting family members' efforts to discover their own identities and fostering individuality through various techniques can be effective. Thus, redefining boundaries can significantly impact the construction of individual lives and the functionality of the family. As observed, Minuchin's concepts can be concretized and exemplified through film analysis. In the 38 scenes analyzed in the film, various concepts were found to be related. Different studies can offer new perspectives on this subject in the future.

İŞ ARAMA ÖZ-YETKİNLİK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMU: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

JOB-SEEKING SELF-EFFICACY SCALE TURKISH FORM: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Şenel ÇITAK
Ordu Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık ABD
senelcitak52@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1155-1767

Kadem Gürkan AKYAZI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Doktora Programı
kademgurkanakyazi@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8117-6005

Ceyda ABANUZOĞLU
Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rehberlik ve
Psikolojik Danışmanlık Yüksek Lisans
Programı
ceydabnz19@gmail.com
ORCID:0009-0003-5582-8470

ÖZ

Geliş Tarihi:

21.06.2025

Kabul Tarihi:

24.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

**Anahtar
Kelimeler**

Öz-Yetkinlik,
İş Arama Öz-
Yetkinliği,
Ölçek Uyarlama.

Keywords

Self-Efficacy,
Job-Seeking Self-
Efficacy,
Scale Adaptation.

Bu araştırmanın temel amacı Dixon & Tiernan (2024) tarafından geliştirilen İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışmalarının yapılmasıdır. Araştırma grubunu iş arama sürecinde olan 18 yaş ve üstü 416 katılımcı (%70.4 kadın, % 29.6 erkek, yaş ort. 25.91, SS ± 4.69) oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği, Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği, Çalışma İradesi Ölçeği ve kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır. Geçerlik çalışmaları kapsamında Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA), birleşim ve ayrışım geçerliği ile ölçüt bağıntılı geçerlik; güvenirlik çalışmaları kapsamında ise CR, tabakalı Cronbach alfa, Cronbach alfa, McDonald's omega katsayıları hesaplanmış, test-tekrar test güvenirliği incelenmiştir. DFA sonuçları ölçeğin sekiz madde iki faktörlü orijinal yapısının doğrulandığını gösterir niteliktedir (TLI= .94, CFI= .96, RMSEA= .08, SRMR= .04). Bununla birlikte DFA sonuçları doğrultusunda yapılan analizlerde birleşim ve ayrışım geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir. Ölçüt geçerliği kapsamında İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği toplam puanı ve alt boyutları ile kariyer uyumu ve çalışma iradesi arasında beklenen şekilde pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Güvenirlik analizi kapsamında güvenirlik katsayıları incelenmiş ve ölçeğin tamamı ve alt boyutları için .70 sınırının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, test-tekrar test güvenirliği ölçeğin kararlı bir ölçüm sağladığına işaret etmektedir. Araştırma sonuçları, İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği Türkçe formunun iş arama sürecinde olan yetişkin grup üzerinde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

The main aim of this study is to examine the validity and reliability of the Turkish version of the Job-Seeking Self-Efficacy Scale, initially developed by Dixon and Tiernan (2024). The research sample consisted of 416 individuals aged 18 and above (70.4% female, 29.6% male; M = 25.91, SD = 4.69), all actively engaged in the job search process. Data were collected using the Job-Seeking Self-Efficacy Scale, the Career Adapt-Abilities Scale, the Work Volition Scale, and a demographic information form. Validity analyses included Confirmatory Factor Analysis (CFA), convergent and discriminant validity assessments, and criterion-related validity. Reliability analyses encompassed composite reliability (CR), stratified Cronbach's alpha, Cronbach's alpha, McDonald's omega, and test-retest reliability. The CFA results supported the original two-factor structure of the eight-item scale, yielding acceptable fit indices (TLI = .94, CFI = .96, RMSEA = .08, SRMR = .04). Furthermore, convergent and discriminant validity were established based on the analyses following the CFA. Regarding criterion validity, as hypothesized, significant positive correlations were observed between the total and subscale scores of the Job-Seeking Self-Efficacy Scale and career adaptabilities and work volition. Reliability analyses indicated that the total scale's coefficients and subdimensions exceeded .70, demonstrating satisfactory internal consistency. Additionally, test-retest results showed that the scale yields stable measurements over time. Overall, the findings suggest that the Turkish version of the Job-Seeking Self-Efficacy Scale is valid and reliable for assessing self-efficacy among adult groups engaged in the job-seeking process.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724366>

Atıf/Cite as: Çitak, Ş., Akyazı, K. G., & Abanuzoğlu, C. (2025). İş arama öz-yetkinlik ölçeği Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1901-1919.

Giriş

Kariyer gelişimi, kapsamı ve farklı boyutları ile çok yönlü ve dinamik bir süreçtir. Bu sürecin, çeşitli mesleki kararları (iş seçimi, işten ayrılma vb.) ve geçişleri (terfi, pozisyon kayıpları vb.) kapsadığı bilinmektedir. Ayrıca, bu süreçte iş sahibi olmanın önemli aşamalardan biri olarak öne çıktığı düşünülmektedir. Bir işe sahip olmak, bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra sosyalleşme, topluma katkı sunma gibi yaşamın birçok alanıyla doğrusal ve döngüsel ilişkiler kurmasını da sağlamaktadır (Jung & Heppner, 2017). Dolayısıyla çalışma hayatı, bireylerin yaşam doyumu (Kirazcı vd., 2022), işlerinde anlam bulmaları (Savickas, 2005), kendilerini değerli hissetmeleri (Jung & Heppner, 2017) ve genel iyi oluş düzeyleri (Duffy vd., 2016) gibi önemli psikososyal değişkenlerle yakından ilişkili yaşam rolleri olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan küresel ölçekte yaşanan hızlı değişimler, artan işsizlik oranları, deneyim eksikliği ve işveren beklentilerindeki dönüşümlere uyum sağlama güçlüğü özellikle genç bireylerin istihdam olanaklarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Baluku vd., 2021). Paralel olarak Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2025) verilerine göre, mevsim etkisinden arındırılmış genç işsizlik oranı (%15.1), genel işsizlik oranının (%7,9) oldukça üzerinde olduğu söylenebilir. Ayrıca, okuldan işe geçiş sürecine ilişkin veriler incelendiğinde, Türkiye'de lisans mezunları için ortalama iş bulma süresi 14,4 ay, ön lisans mezunları için ise 15,9 ay olarak raporlanmaktadır (TÜİK, 2024). Dolayısıyla genç bireylerin istihdama katılım süreçlerinin çeşitli zorlukları içerdiği düşünülebilir. Diğer taraftan ilk kez iş gücü piyasasına katılımın yanı sıra bireylerin beklenti ve yetkinliklerine uygun olmayan pozisyonlardan daha uygun pozisyonlara geçiş süreci de önemli olarak değerlendirilmektedir (Feldman & Turnley, 1995). Alan yazında yapılan çalışmalar, bireylerin çeşitli nedenlerle mevcut iş pozisyonlarından ayrıldıklarını ve yeniden istihdam olanaklarını değerlendirme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, iş gücü (Halis & Çamlıbel, 2011) ya da düşük iş doyumu (Çalışkan & Bekmezci, 2019) gibi faktörlerin, bireylerde işten ayrılma niyetine yol açabileceği ya da onları yeniden iş arayışına yönlendirebileceği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra bireyler mevcut işlerini bırakmasalar da, yeterli iş tatmini elde edemediklerinde yalnızca asgari görevleri yerine getirerek çalışmakta ve bu durum önemli verim kayıplarına neden olabilmektedir (Galanis vd., 2023; Serenko, 2024). Buradan hareketle bireylerin doğru iş ve meslek seçimleri yapmalarının kişisel refahları, kurumların sağlıklı işleyişi ve toplumun refahı açısından kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, söz konusu süreçlerin temel ön koşullarından biri olarak iş arama sürecinin öne çıktığı düşünülebilir. Dolayısıyla iş arama sürecinin yalnızca bireyin geçim kaynağına ulaşmasını değil, aynı zamanda psikososyal doyum, toplumsal katılım ve kişisel anlam arayışı gibi çok yönlü beklentileri karşılamayı amaçlayan bir süreç olduğu söylenebilir.

Etkili bir iş arama süreci yürüten bireyler, daha fazla iş görüşmesi yapma, iş teklifi alma ve nitelikli istihdam olanaklarına ulaşma gibi istihdam başarıları göstergeleri açısından önemli avantajlar elde etmektedirler (Van Hooft vd., 2021). Bu sürecin, bireysel süreç yönetimini, çeşitli stratejileri ve davranışları içerdiği göz önünde bulundurulduğunda (Gökkaya vd., 2015), etkili iş arama sürecinin, bireyin iş bulma şansını artırarak nitelikli istihdama erişimini kolaylaştırabileceği ve kariyer kararının sürdürülebilirliğine katkı sağlayabileceği düşünülebilir. İlgili alan yazın incelendiğinde iş arama davranışı; iş fırsatlarını planlama ve bir işe başvurma amacı taşıyan çok boyutlu (bilişsel, duygusal, davranışsal) öz-yetkinlik becerileri çerçevesinde değerlendirilmektedir (Kanfer & Hulin, 1985; Van Hooft vd., 2021). İş arama süreci ile ilişkili temel faktörlerden biri olarak ise iş arama öz-yetkinliği ele alınmaktadır (Fort vd., 2011; Saks & Ashforth, 1999; Zikic & Saks, 2009). İş arama öz-yetkinliği, bireylerin iş arama sürecindeki çeşitli zorluklarla başa çıkabilme, uygun stratejiler geliştirme ve süreci etkin bir şekilde yönetebilme konusundaki inançlarını ifade etmektedir (Ellis & Taylor, 1983; Kim vd., 2019). Bu psikolojik yapının, bireylerin iş arama sürecine yönelik gayretlerini şekillendirebileceği ve istihdama ulaşmalarında etkili olabileceği belirtilmektedir (Wanberg, 1996). Dolayısıyla iş arama öz-yetkinliğinin hem iş arama süreci boyunca sergilenen davranışlarda hem de işe yerleşme olasılığı üzerinde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Paralel olarak, öz-yetkinlik becerileri okuldan işe geçiş sürecinin önemli bir yordayıcısı olarak değerlendirilmektedir (Masdonati vd., 2022). İlgili alan yazın incelendiğinde iş arama öz-yetkinliğinin sıklıkla Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı Öz Yönetim Modeli çerçevesinde ele alındığı görülmektedir (Kim vd., 2019; Stremersch vd., 2021). Bu doğrultuda iş arama öz-yetkinliğinin kariyer gelişim süreci ile ilişkisi Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı çerçevesinde geliştirilen Özyönetim modeli doğrultusunda açıklanabilir. Özyönetim modeli, bireylerin öz-yetkinlik becerilerinin kariyer süreçlerini başarıyla yönetmede, kariyer hedefine yönelik davranış geliştirmede ve dolayısıyla istenilen kariyer hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Lent vd., 1994). Öz-yetkinlik becerileri bağlamında iş arama öz-yetkinliği becerilerinin kariyer sürecine önemli etkileri olabilir. Örneğin öz-yetkinlik düzeyi düşük bir birey, iş arama sürecinde gereksinimlerini yeterince karşılamayan ya da niteliklerinin altında kalan pozisyonlara yönelme eğiliminde olabilir. Bu durumun, bireyin kariyer yaşamında

doym eksikliği yaşamasına, yeniden iş arama sürecine girmesine ve yaşamın diğer alanlarında genel iyi oluş hâlinin olumsuz etkilenmesine neden olabileceği düşünülebilir. Diğer taraftan, bireylerin iş arama davranışlarını harcanan zamana, çabaya ve karşılaşılan zorluklara rağmen sürdürebilmelerinde, süreci etkin bir biçimde yürütebileceklerine ve kendi yeterliliklerini başkalarına aktarabileceklerine ilişkin öz-yetkinlik inançları ile iş bulabileceklerine yönelik sonuç beklentileri önemli bir rol oynamaktadır (Işık, 2022). Bu bağlamda iş arama öz-yetkinliğinin geliştirilmesinin, bireyin ihtiyaçlarını karşılayabilecek iş seçeneklerine yönelik kararlı adımlar atmasını, dolayısıyla doym sağlayan bir çalışma ve yaşam sürdürmesini destekleyebileceği düşünülmektedir. Paralel olarak alan yazında modelin benzer değişkenlerle çalışıldığı araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin, Zhou ve arkadaşları (2023), Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı temelli yürüttükleri çalışmalarında, kariyer karar verme özyeterliliğinin istihdam edilebilirlik üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu raporlamaktadır. Paralel olarak sosyal bilişsel kariyer kuramı öz yönetim modeline dayalı yürütülen bir diğer çalışma okuldan işe geçiş sürecinde iş arama kalitesinin, işe yerleşme ve algılanan uyumun yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır (Stremersch vd., 2021).

21. yy ile birlikte çalışma hayatına ilişkin anlayışın değişime uğradığı, bireylerin yaşamları boyunca tek bir işte kariyerlerini sürdürme olasılıklarının giderek azaldığı değerlendirilmektedir (Kağnıcı, 2022; Korkut-Owen vd., 2022). Söz konusu değişimlerin getirdiği gereksinimler bireylerden beklenen becerilerin çeşitlenmesine ve uyum yeteneklerinin daha da önem kazanmasına neden olabilmektedir (Sağır vd., 2024). Bu yeni kariyer dinamiklerinin, bireylerin kendi gelişimlerinden ve kariyer kararlarından sorumluluk almalarını gerektiren bir süreci beraberinde getirdiği söylenebilir (Duffy vd., 2013). Bu bağlamda, hızla değişen iş gücü piyasalarında bireylerin belirsizlikler, iş kayıpları gibi durumlarla karşı karşıya kalabilmeleri, kendilerine ilişkin farkındalıklarını artırmalarını ve kariyer geçişlerine yönelik hazırlıklı olmalarını önemli hâle getirmektedir (Karacan-Özdemir, 2022; Savickas, 2013). Kariyer planlama ve iş yaşamındaki değişimlere etkili biçimde uyum sağlayabilmek, bireyin güçlü psikolojik kaynaklara (ör. iş arama becerileri) sahip olmasının önemini artırmaktadır (Savickas, 2013). Bireyin iş arama sürecinde karşılaştığı belirsizliklerle başa çıkabilmesi ve süreci etkin bir şekilde yönetebilmesi için, iş arama öz-yetkinliği becerilerinin desteklenmesi ve ölçülmesi önemli olarak düşünülmektedir. İş arama öz-yetkinliği ve bu yapıyla ilişkili psikolojik değişkenlerin incelenmesi, bireylerin kariyer gelişimlerini anlama ve destekleme noktasında önemli bir rol oynayabilir. Paralel olarak öz-yetkinlik becerilerinin ölçülebilmesi ve ilişkili faktörlerin belirlenebilmesi amacıyla geliştirilen ölçme araçlarına ilişkin çalışmaların uzun yıllardır sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Örneğin, iş arama öz-yetkinliği kavramını ölçmek amacıyla ilk olarak Ellis & Taylor (1983) tarafından, bireylerin iş arama becerilerine ilişkin genel güven düzeyini ele alan ve iş arama sürecinde öz saygının rolüne odaklanan bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Kanfer & Hulin (1985) tarafından yürütülen diğer bir çalışmada, iş arama sürecinde bireyin kendine duyduğu güveni ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin, iş ilanlarının nerede olduğunu öğrenme, başvuru formlarını doldurma, hangi tür işlere başvurulacağına karar verme ve iş fırsatlarını araştırma gibi davranışları içeren maddelerden oluştuğu görülmektedir. Benzer şekilde Van Ryn & Vinokur (1992) tarafından belirli iş arama davranış kalıplarıyla karakterize edilen ve bireylerin kendilerine duydukları güven düzeyini belirlemeyi amaçlayan bir ölçek geliştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda alan yazında iş arama öz-yetkinliğini ölçmeye dönük çeşitli ölçek geliştirme çalışmalarına rastlanmaktadır. Ancak bu ölçeklerin iş arama öz-yetkinliğini farklı boyutlarıyla birlikte ölçmekte sınırlı kaldığı düşünülmektedir (Saks vd., 2015). Dolayısıyla mevcut çalışmalar alana önemli katkılar sağlamakla birlikte, iş arama sürecinin daha kapsamlı biçimde incelenmesine ve ek katkıların sağlanmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Nitekim iş arama, bireylerin yaşamları boyunca okuldan işe geçiş, iş kaybı, iş değişikliği ve kariyer geçişi gibi farklı evrelerde karşılaştıkları kritik bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Paralel olarak istihdam edilebilirlik (Van Hooft vd., 2021), sürdürülebilir istihdam ve iş uyumu (Stremersch vd., 2021) gibi kariyer yaşamının önemli göstergeleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu süreçlerde ise iş arama öz-yetkinliği, sürecin önemli bir parçası olarak düşünülmektedir. Diğer taraftan Türkiye’de iş arama öz-yetkinlik becerileri ile ilgili çalışmaların ise sınırlı olduğu söylenebilir. Bu durum iş arama öz-yetkinliğini tüm boyutlarıyla ele almaya dönük ölçme araçlarının sayıca yetersiz olması ya da mevcut araçların birtakım sınırlılıklar içeriyor olmasından kaynaklanabilir. Örneğin Türkiye’de iş arama öz-yetkinliğini ölçmeye dönük olarak Çakır & Tagay (2015) tarafından geliştirilen İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeğine rastlanmaktadır. Ölçeğin geliştirme çalışması üniversite öğrencileri ile yürütülmüş olup, ölçek dört alt boyut ve 29 madde aracılığıyla bireylerin iş arama sürecindeki öz-yetkinlik becerilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte iş arama sürecine katılan bireylerin farklı gruplarda (çalışan, çalışmayan, öğrenci vb.) yer alabileceği göz önünde bulundurulduğunda ölçeğin sınırlı kaldığı düşünülebilir. Bu doğrultuda iş arama öz-yetkinliğini ölçmeye dönük olarak farklı gruplarda geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş ölçme araçlarının alan yazına kazandırılması önemli

olarak düşünülmektedir. Ayrıca, iş arama öz-yetkinliğinin çok boyutlu yapısının farklı boyutlarıyla ele alınması ilgili alana teorik ve pratik açılardan önemli katkılar sunabilir.

Çalışma kapsamında uyarlanması planlanan ölçek, iş arama öz-yetkinliğini, iş arama sürecinin temel bileşenlerinden kabul edilen bilişsel ve duyuşsal boyutları (Van Hoof vd., 2021) ile ele almakta olup az madde sayısı ile pratik bir ölçüm sağlayabileceği düşünülmektedir. Araştırma ile bireylerin iş arama süreçlerine ilişkin güçlü yönlerini ve geliştirilmesi gereken alanlarını tanımlamalarına yardımcı olabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olan İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği'nin (Dixon & Tiernan, 2024) Türk kültürüne uyarlanması hedeflenmektedir. Buna ek olarak, bu çalışmanın hipotezleri doğrultusunda; bireyin muhtemel belirsizlikler ve zorluklar karşısında meslek seçimlerini yapabilme algısını ifade eden çalışma iradesi (Duffy vd., 2012) kavramı ile bireyin kariyer gelişim sürecindeki geçişleri yönetebilmesine olanak sağlayan kaynakları olarak değerlendirilen kariyer uyumu yetenekleriyle (Savickas 1997; Savickas ve Porfeli., 2012) pozitif yönde ilişkiler kurulması beklenmektedir. Bu ölçeğe dayalı araştırmaların, Türk kültüründe bireylerin iş arama ve işe yerleşme süreçlerine ilişkin öz-yetkinlik algılarını ortaya koyarak, kariyer temelli teorilerin kültürel bağlamda nasıl işlediğine dair önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Son olarak iş arama öz-yetkinliğinin, iş arayan bireylerle çalışırken onların güçlü yönlerini ve kariyer danışmanlığı gereksinimlerini belirlemede önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırma grubu, uygun örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Bu teknik araştırmacının maliyet, zaman ve iş gücü sınırlılıkları nedeniyle erişiminin daha kolay olduğu bireyleri örnekleme dâhil etmesi sebebiyle tercih edilmektedir (Fraenkel vd., 2012). Araştırma grubunu iş arama sürecinde olan 18 yaş ve üstü 416 katılımcı (%70.4 kadın, % 29.6'sı erkek, yaş ort. 25.91, ± 4.69) oluşturmaktadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak lisans mezunu olup (%52.1) çoğu herhangi bir işte çalışmayan bireylerden oluşmaktadır. Çalışma grubunda yer alan katılımcılara ait özellikler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Özellikler

Faktör	Değişken	f	%
Cinsiyet	Kadın	293	70,4
	Erkek	123	29,6
Yaş	Min.-Maks.	18-51	
	Ort.-ss	25.91 ± 4.69	
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	32	7,7
	Ön lisans	59	14,2
	Lisans	265	63,7
	Lisansüstü	60	14,4
Çalışma Durumu	Çalışmayan	190	45,7
	Öğrenci	135	32,5
	Çalışan	91	21,9

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ve ölçüt formlar kullanılarak toplanmıştır. Kişisel bilgi formu, araştırma grubunu tanımlamaya yönelik demografik bilgilerin yanı sıra, hedef grubun doğru şekilde belirlenebilmesi için araştırma dışında kalma kriterlerini ortaya koyacak soruların eklenmesiyle hazırlanmıştır. Form, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalışma durumu ve aktif iş arama deneyimlerini kapsayan toplam beş sorudan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği, Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği (Büyükgöze-Kavas, 2014) ve Çalışma İradesi Ölçeği-Yetişkin Formu (Büyükgöze-Kavas & Ünal, 2019) uygulanarak araştırma kapsamında gerekli veriler elde edilmiştir.

İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği

Bireylerin iş arama sürecindeki kendine güvenleri, iş fırsatlarını araştırma ve oluşturma becerileri ile istihdam bulma konusundaki inançlarını değerlendirmek amacıyla, Dixon & Tiernan (2024) tarafından 18-65 yaş aralığındaki yetişkinler üzerinde geliştirilmiştir. Ölçek, bilişsel ve duyuşsal iş arama öz-yetkinliği olmak üzere iki alt boyuttan oluşmakta ve toplam sekiz madde içermektedir. İş arama öz-yetkinliği ölçeğinde, her bir maddeye yönelik katılım düzeyi, 1 (Düşük/Az) ile 10 (Yüksek/Çok) arasında likert tipi bir derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Ölçekte ters puanlanan herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanlardaki artış, bireyin iş arama öz-yetkinliğine yönelik daha olumlu bir algıya sahip olduğunu göstermektedir. Dixon & Tiernan (2024) orijinal çalışmasında bilişsel ve duyuşsal iş arama öz-yetkinliği alt boyutları için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarını sırasıyla, .83 ile .82, ölçeğin tamamı için ise .81 olarak raporlamaktadır. Bu çalışma da ise Türkçe formun alt ölçekleri için Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlilik katsayıları sırasıyla .83 ile .74, tüm ölçek için ise .85 olarak hesaplanmıştır.

Çeviri Çalışmaları

İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği'nin (Job-seeking Self-efficacy-JSSE Scale) (Dixon & Tiernan, 2024) Türkçeye uyarlanması kapsamında, öncelikle ölçeğin geliştirildiği çalışmanın sorumlu yazarı Jerry Dixon'dan e-mail yoluyla izin alınmıştır. Uyarlama sürecinde, Beaton ve diğerleri (2000) tarafından önerilen basamaklar doğrultusunda sistematik bir yöntem izlenmiştir. Öncelikle, ölçeğin orijinal İngilizce formu, alan ve dil yeterliliğine sahip, en az yüksek lisans dereceli beş Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık uzmanı tarafından bağımsız olarak Türkçeye çevrilmiştir. Elde edilen çeviriler, her bir madde açısından her iki dile hâkim üç alan uzmanı tarafından incelenmiş; görüş ve değerlendirmeler doğrultusunda gerekli revizyonlar yapılarak en uygun olduğuna karar verilen Türkçe form oluşturulmuştur. Daha sonra, oluşturulan bu form, İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında bir uzman tarafından orijinal dile geri çevrilmiştir. Geri çeviri yöntemiyle elde edilen ölçek ile orijinal ölçek formu, alan uzmanları tarafından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş; gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Düzenlenmiş form, ölçek hakkında bilgilendirme yapıldıktan sonra Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık alanında yüksek lisans eğitimine devam eden 10 kişilik bir gruba uygulanmış ve maddelerin anlaşılabilirliğine yönelik dönütler alınmıştır. Elde edilen dönütler doğrultusunda, maddelerin açık ve anlaşılır olduğu değerlendirilmiştir. Son olarak, ölçeğe ilişkin elde edilen tüm dönütler ve yapılan düzeltmeler araştırma yazarları tarafından değerlendirilerek uygulamada kullanılacak nihai ölçek formu oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen düzeltmelerin ardından, dil geçerliliğine kanıt sağlamak amacıyla İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gören 50 kişilik gruba, bir hafta arayla önce orijinal form, ardından Türkçe form uygulanmıştır. Korelasyon analizi sonucunda, iki uygulama arasında beklenildiği gibi pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r = .90, p < .001$). Aynı zamanda bağımlı gruplar t testi sonucunda, grubun farklı iki uygulaması arasında iş arama öz-yetkinliği toplam puanı açısından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($t = -1.85, p > .05$). Bu sonuçlar İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği Türkçe formunun dil geçerliğinin sağlandığını gösterir niteliktedir.

Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği

Bireylerin kariyer uyumu düzeylerini belirlemek amacıyla Savickas & Porfeli (2012) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlaması Büyükgöze-Kavas (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek, ilgi, kontrol, merak ve güven olmak üzere dört alt boyut 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan maddeler, 1 = Hiç güçlü değil ile 5 = Çok güçlü arasında değişen beşli likert tipi bir derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten elde edilen puanların yüksek olması, ilgili boyutta bireyin güçlü bir eğilim sergilediğini göstermektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmada, güvenirlilik analizi kapsamında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları incelenmiştir. Bu doğrultuda,

ölçeğin tamamı için Cronbach alfa katsayısı .91 olarak hesaplanmış, alt boyutlar için ise $a = .74$ ile $a = .81$ arasında değişen değerler raporlanmıştır (Büyüköze-Kavas, 2014). Bu çalışma da ise ölçeğin tamamı için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .94, ilgi, kontrol, merak ve güven alt boyutları için ise sırasıyla .85, .84, .87, .89 olarak hesaplanmıştır. Kariyer uyum yetenekleri ölçeğine ilişkin örnek maddeler, “*Geleceğimin nasıl olacağı hakkında düşünme*” ve “*Kendim için doğru olanı yapma*” şeklindedir.

Çalışma İradesi Ölçeği-Yetişkin Formu

Duffy ve diğerleri (2012) tarafından geliştirilen, Büyüköze-Kavas & Ünal (2019) tarafından yetişkin formu Türkçeye uyarlanan ölçek, bireylerin kısıtlamalara rağmen mesleki seçimler yapma konusunda kendilerini ne derece yetkin hissettiklerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, yedili likert tipi derecelendirmeye sahip 13 madde ve üç alt boyuttan (irade, finansal engeller, yapısal engeller) oluşmaktadır. Ölçeğin, finansal engeller ve yapısal engeller alt boyutlarına ait maddeleri ters puanlanmaktadır. Her alt boyut için ayrı ayrı puanlama yapılabileceği gibi ölçekten toplam puan da alınabilmektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmasında yapılan güvenirlik analizleri sonucunda tüm ölçek için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .86 olarak irade, finansal engeller ve yapısal engeller alt boyutları için ise sırasıyla .75, .82, .72 olarak raporlanmıştır (Büyüköze-Kavas & Ünal, 2019). Bu çalışma da ise ölçeğin tamamı için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .81 alt boyutlar için ise sırasıyla .69, .84, .67 olarak hesaplanmıştır. Çalışma iradesi ölçeğine ilişkin örnek maddeler, “*Gelecekteki iş seçimimde ne istediğim çok az etkisi olacaktır*” ve “*Dış etkenlerden kaynaklanan engellere rağmen istediğim işi yapabileceğim*” şeklindedir.

Süreç ve Verilerin Analizi

Araştırma öncesinde, Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 25/11/2024 tarihli ve 2024-163 karar sayılı izin alınmıştır. Bu doğrultuda araştırma verileri, 23.12.2024-29.03.2025 tarihleri arasında çevrim içi formlar aracılığıyla gönüllü katılımcılardan toplanmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinde, daha geniş bir katılımcı kitlesine erişim ve zaman-maliyet açısından etkinlik sağlaması göz önünde bulundurulmuştur. Veri toplama sürecine başlamadan önce, katılımcılara çalışma hakkında bilgilendirme yapılmış ve onamları alınmıştır. Analizlere geçmeden önce ölçek formları incelenmiş, çalışma grubuna dâhil olma kriterlerini karşılamayan katılımcılar veri setinden çıkarılmıştır. Bu kapsamda 464 katılımcıdan veri toplanmış, ancak 48 kişi iş arama sürecinde olmadığını belirttiği için analiz dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla analizler, 416 katılımcıdan oluşan bir örneklem üzerinden yürütülmüştür. Bu örneklem büyüklüğü, önerilen N:q oranları (ör., 10:1) doğrultusunda DFA için yeterli olarak değerlendirilmiştir (Jackson, 2003; Kline, 2016). Araştırma verileri, SPSS 27.0 ve Mplus 8.3 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Değişkenlerin normalliğini değerlendirmek amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş; değişkenler için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ile +1.5 aralığında olduğu (İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği çarpıklık değeri: -.417, basıklık değeri: .340, bilişsel öz-yetkinlik alt boyutu için çarpıklık değeri: -.719, basıklık değeri: .663, duyuşsal öz-yetkinlik alt boyutu için çarpıklık değeri: -.066, basıklık değeri: -.483) belirlenmiştir. Bu doğrultuda, değişkenlerin normal dağılım gösterdiği (Tabachnick & Fidell, 2013) kabul edilmiştir. Veri analizi sürecinde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, tabakalı Cronbach alfa, Cronbach alfa, CR (Composite/Construct Reliability-Birleşik/Yapı Güvenirliği) ve McDonald’s omega güvenirlik katsayıları hesaplanmış, test-tekrar test tekniğinden yararlanılmıştır. Yapı geçerliliği kapsamında DFA uygulanmıştır. Bu kapsamda DFA’da modelleri değerlendirmek için kullanılan kabul edilebilir uyum indeksleri $TLI \geq .90$, $CFI \geq .90$, $RMSEA \leq .08$, $SRMR \leq .08$ olarak belirlenmiştir (Hu & Bentler, 1999; Schumacker & Lomax, 2004). Birleşim ve ayrışım geçerliği analizleri için ise AVE (Average Variance Extracted-ortalama açıklanan varyans), MSV (Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi-Maximum Squared Variance), ASV (Varyansın Karesinin Ortalaması-Average Shared Square Variance) değerleri hesaplanmıştır.

Bulgular

İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği Geçerlik Çalışmaları

Ölçeğin geçerliliğini belirlemeye dönük olarak yapı geçerliliği ve ölçüt bağıntılı geçerlilik işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda İş Arama Öz-yetkinlik ölçeğinin tek faktörlü ve iki faktörlü yapısı DFA ile test edilmiştir. Ölçüt bağıntılı geçerlik kapsamında ise İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği ile Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği (Büyüköze-Kavas, 2014) ve Çalışma İradesi Ölçeği-Yetişkin Formu (Büyüköze-Kavas & Ünal, 2019) arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir.

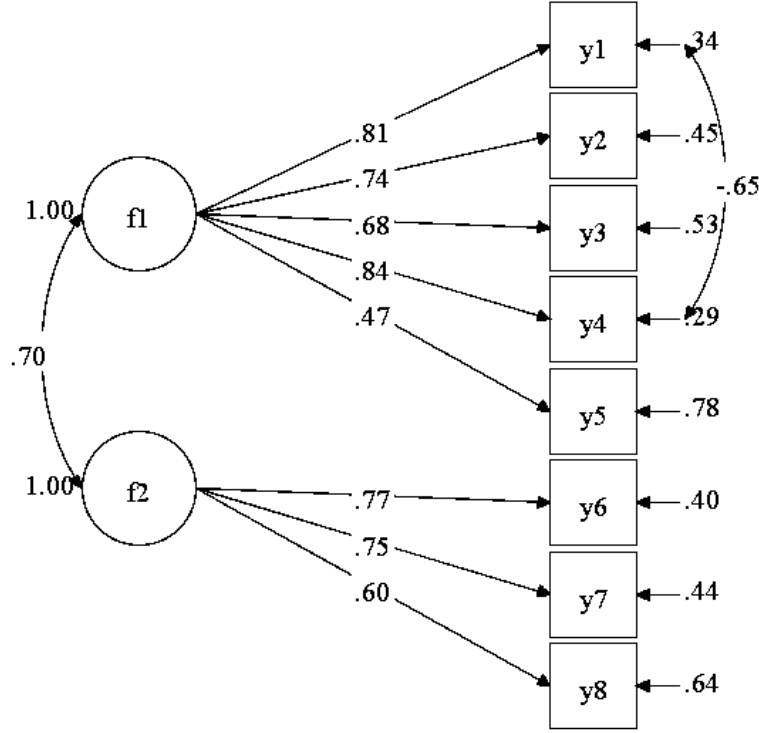
Yapı Geçerliği

DFA, örtük yapıya dair bilgi sağlayan çalışmalar için tercih edilen bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda DFA, faktör yapısı önceden belirlenmiş bir modelin veriye ne derece uyum sağladığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Byrne, 2016). Bu doğrultuda DFA aracılığıyla korelasyonel model, tek boyutlu model ve bifactor model test edilmiştir. Çalışma kapsamında öncelikle, İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği'nin sekiz madde iki faktörlü orijinal yapısının test edilmesi amacıyla DFA gerçekleştirilmiştir. Veriler, DFA kapsamında maksimum olabilirlik (ML-Maximum Likelihood) yöntemi ile analiz edilmiştir. Korelasyonel model analiz sonucunda, χ^2 değerinin anlamlı ($\chi^2 (19) = 112.664, p < .001$) olduğu gözlenmiştir. Ancak bu değer örneklem büyüklüğünden etkilenme eğilimi olduğu (Kline, 2016), diğer uyum iyiliği değerlerinde incelenerek modelin geçerliliğine ilişkin değerlendirme yapılmasının uygun olacağı belirtilmektedir (Gürbüz, 2024; Kline, 2016; West vd., 2012). Bu doğrultuda diğer uyum indekslerinin TLI = .89, CFI= .93, RMSEA= .11, SRMR= .05 olduğu belirlenmiştir. Uyum iyiliği değerleri incelendiğinde TLI'nın (.89) kabul edilebilir sınır olan .90'a oldukça yakın olduğu, RMSEA'nın (.11) ise kabul edilebilir aralıklar içinde yer almadığı belirlenmiştir. Diğer uyum iyiliği indekslerinin ise kabul edilebilir uyum iyiliği kriterlerini karşıladığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda modifikasyon indeksi değerleri incelenmiş olup, en yüksek MI (Modification Index) değerine sahip olan maddeleri incelenmiş, hata terimleri yüksek düzeyde ilişkili olan (Byrne, 2016), 1. (*Nasıl iş bulacağınızı bilmekle ilgili kendinizi ne kadar güveniyorsunuz?*) ve 4. (*Bir işverene tüm becerilerinizi sunabileceğinizden ne kadar eminsiniz?*) maddeler arasında hata kovaryansı tanımlanmıştır. Model tekrar test edilmiş model-veri uyum iyiliği indeksi değerlerinin iyileştiği tüm uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir (Tablo 2). Dolayısıyla ölçeğin sekiz madde iki faktörlü yapısının doğrulandığı belirlenmiştir. Maddelerin standardize yol katsayılarının ise .60 ile .84 arasında değiştiği tespit edilmiştir. İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği'nin iki faktörlü modeli ve standardize yol katsayıları Şekil 1'de sunulmuştur. Ayrıca ölçeğin, sekiz maddenin bir faktöre yüklendiği tek faktörlü yapısını sınamak için de DFA gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, tek faktörlü model için uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almadığı belirlenmiştir [$\chi^2 (20) = 211.893, p < .001, TLI = .79, CFI = .85, RMSEA = .15, SRMR = .07$]. Bu doğrultuda modifikasyon indeksi değerleri incelenmiş olup en yüksek (MI Modification Index) değerleri dikkate alınarak sırasıyla 6-7, 1-4 ve 5-7. maddeler arasında hata kovaryansları tanımlanmıştır. Elde edilen uyum iyiliği indeksleri tek faktörlü modelin doğrulandığını gösterir niteliktedir [$\chi^2 (17) = 72.082, p < .001, TLI = .93, CFI = .96, RMSEA = .08, SRMR = .04$]. Son olarak, DFA ile test edilen bifactor modeline ilişkin uyum iyiliği indeksleri $\chi^2 (15) = 84.22, p < .001, TLI = .90, CFI = .94, RMSEA = .11, SRMR = .07$ olarak bulunmuştur.

Tablo 2. DFA Uyum İndeksi Değerleri

Model	Uyum İndeksleri	χ^2	sd	TLI	CFI	RMSEA	SRMR
8 madde tek faktör	İlk test	211.893	20	.79	.85	.15	.07
8 madde tek faktör	1.Modifikasyon (6. ve 7.madde)	130.956	19	.87	.91	.12	.05
8 madde tek faktör	2.Modifikasyon (6-7,1-4. madde)	85.540	18	.92	.95	.09	.05
8 madde tek faktör	3. Modifikasyon (6-7,1-4,5-7. madde)	72.082	17	.93	.96	.08	.04
8 madde 2 faktör	İlk test	112.664	19	.89	.93	.11	.05

8 madde 2 faktör	1.Modifikasyon (1. ve 4. Madde)	66.371	18	.94	.96	.08	.04
Bifactor Model	İlk Test	84.22	15	.90	.94	.11	.07

Şekil 1. İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği İki Faktörlü Modeli DFA Sonuçları

Birleşim ve Ayrışım Geçerliği

Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda, ölçeğin birleşim (convergent) ve ayrışım (discriminant) geçerlikleri değerlendirilmiştir. Birleşim geçerliği, maddelerin birbirleriyle ve oluşturdukları faktörle anlamlı bir ilişki içerisinde olmalarını gerektirirken; ayrışım geçerliği ise maddelerin, ait oldukları faktör dışındaki diğer faktörlerle ilişkilerinin, ait oldukları faktörle olan ilişkisine kıyasla daha düşük düzeyde olmasını gerektirmektedir (Gürbüz, 2024; Yaşhoğlu, 2017). Bu kapsamda ölçeğin ayrışım ve birleşim geçerliğini değerlendirmek amacıyla; CR, AVE, MSV ve ASV değerleri hesaplanmıştır. Bu doğrultuda birleşim geçerliği değerlendirme kriterleri $CR > .70$, $CR > AVE$ ve $AVE > .50$ olarak; ayrışım geçerliği için değerlendirme kriterleri ise; $MSV < AVE$, $ASV < AVE$ ve AVE değerinin karekökünün, faktörler arasındaki korelasyon katsayılarından büyük olması olarak belirlenmiştir (Gürbüz, 2024; Hair vd., 2019; Fornell & Larcker, 1981). Yapılan analizler sonucunda, bilişsel iş arama öz-yetkinliği ve duyuşsal iş arama öz-yetkinliği faktörlerine ilişkin CR değerleri sırasıyla .84 ve .75 olarak hesaplanmıştır. Birleşim geçerliğinin bir göstergesi olan AVE değerleri ise faktörler için .50' nin üzerindedir. Ayrıca CR değerlerinin ilgili AVE değerlerinden yüksek olması, birleşim geçerliğinin sağlandığını gösterir niteliktedir (Gürbüz, 2024; Yaşhoğlu, 2017). Ayrışım geçerliği açısından değerlendirildiğinde ise, her iki faktörün hem MSV hem de ASV değerlerinin AVE değerlerinden düşük olduğu ve AVE'nin kareköklerinin faktörler arası korelasyon katsayısından yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgular, faktörler arasında yeterli düzeyde ayrışım geçerliği bulunduğunu da ortaya koymaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Faktörlere ilişkin CR, AVE, MSV, ASV ve Korelasyon Değerleri.

	CR	AVE	MSV	ASV	1	2
Bilişsel İş Arama Öz-yetkinliği	.84	.52	.32	.32	.92**	
Duyuşsal İş Arama Öz-yetkinliği	.75	.51	.32	.32	.84**	.57**

Alt ölçeklere ilişkin AVE Karekök değerleri sırasıyla .72 ve .71 olarak hesaplanmıştır.

Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

Ölçüt bağlantılı geçerlik işlemleri kapsamında İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği ile Ölçüt form olarak belirlenen Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği (Büyükgöze-Kavas, 2014) ve Çalışma İradesi Ölçeği (Büyükgöze-Kavas & Ünal, 2019) arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Analiz sonucunda ölçekler arasında beklenen yönde ilişkiler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği toplam puanı ile Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği (Büyükgöze-Kavas, 2014) toplam puanı ($r = .58, p < .001$) ve Çalışma İradesi Ölçeği (Büyükgöze-Kavas & Ünal, 2019) toplam puanı ($r = .37, p < .001$) arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Tüm ölçekler ve alt ölçeklerine ilişkin yapılan korelasyon analizi sonucunda hesaplanan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları Tablo 3'te yer almaktadır.

Güvenirlik Çalışması

İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği Türkçe formunun güvenilirliği, çeşitli güvenilirlik katsayıları ve test-tekrar test yöntemi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Çok boyutlu konjenetik ölçümlerde iç tutarlılığa dayalı güvenilirlik incelemelerinde, yalnızca Cronbach alfa katsayısına odaklanılması yerine McDonald's omega ve tabakalı Cronbach alfa (stratified Cronbach's alpha) katsayıları gibi alternatiflerinde raporlanması önerilmektedir (Soysal, 2023). Ayrıca, standartlaştırılmış yol katsayıları ile hata varyanslarını dikkate alan bir ölçüt olması nedeniyle, CR (Birleşik/Yapı Güvenirliği) değerinin DFA modellerinde Cronbach alfa katsayısına kıyasla daha kapsayıcı ve uygun bir güvenilirlik göstergesi olarak kabul edildiği belirtilmektedir (Gürbüz, 2024). Bu doğrultuda ölçeğin tamamı ve alt boyutları için güvenilirlik kanıtı sağlamak amacıyla Cronbach alfa, tabakalı Cronbach alfa, CR ve McDonald's omega güvenilirlik katsayılarından yararlanılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin tamamı için tabakalı Cronbach alfa, Cronbach alfa, CR ve McDonald's omega değerleri sırasıyla .87, .85 .89 ve .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin bilişsel ve duyuşsal iş arama öz-yetkinliği alt boyutları için ise Cronbach alfa, CR ve McDonald's omega değerleri sırasıyla .83, .74; .84, .75 ve .83, .75 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayıları için .70 ve üzeri bir değerin yeterli olduğu belirtilmektedir (Büyükoztürk, 2018; Gürbüz 2024; Soysal, 2023). Bu bağlamda, elde edilen bulgular beklenen referans değerlerin sağlandığını göstermektedir. Ayrıca, test-tekrar test güvenilirliğini belirlemek amacıyla, çevrim içi form kullanılarak gerçekleştirilen uygulamalar iki hafta ara ile yapılmış ve uygulamalar arasındaki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Analiz sonuçları, ölçeğin tamamı ($r = .81, p < .001$) ile bilişsel iş arama öz-yetkinliği ($r = .77, p < .001$) ve duyuşsal iş arama öz-yetkinliği ($r = .82, p < .001$) alt boyutları arasında iki uygulama kapsamında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, ölçeğin hem genel düzeyde hem de alt boyutlar düzeyinde zamansal tutarlılık sergilediğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, İş Arama Öz-yetkinlik Ölçeği'nin güvenilir ve kararlı bir ölçme aracı olduğunu desteklemektedir.

Tablo 3. Ölçek ve alt ölçeklere ilişkin korelasyon değerleri

	$\bar{x}$	Ss	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1-İş Arama Öz-yetkinliği	52,76	13,22	1											
2-Bilişsel Öz-yetkinlik ^a	35,62	8,64	.92**	1										
3-Duyuşsal Öz-yetkinlik ^a	17,14	6,22	.84**	.57**	1									
4-Kariyer Uyumu Yetenekleri	94,97	16,28	.58**	.56**	.44**	1								
5-İlgi ^b	23,19	4,72	.45**	.42**	.37**	.81**	1							
6-Kontrol ^b	23,29	4,89	.56**	.55**	.43**	.87**	.56**	1						
7-Merak ^b	23,79	4,66	.45**	.45**	.33**	.89**	.65**	.68**	1					
8-Güven ^b	24,70	4,64	.52**	.52**	.39**	.88**	.57**	.73**	.74**	1				
9-Çalışma İradesi	53,65	13,82	.37**	.24**	.46**	.30**	.31**	.27**	.23**	.24**	1			
10-İrade ^c	15,99	5,26	.53**	.44**	.53**	.42**	.34**	.40**	.36**	.34**	.56**	1		
11-Finansal Engeller ^c	16,48	7,75	-.18**	-.10*	-.24**	-.19**	-.26**	-.12*	-.14**	-.15**	-.85**	-.19**	1	
12-Yapısal Engeller ^c	17,86	5,62	-.17**	-.05	-.30**	-.09	-.09	-.13**	-.02	-.05	-.77**	-.18**	-.52**	1

** $p < .01$, * $p < .05$, + İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği alt boyutu, b Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği alt boyutu, c Çalışma İradesi Ölçeği alt boyutu

Tartışma ve Sonuç

21. yy gereksinimleri ve küreselleşmenin etkisiyle birlikte iş gücü piyasalarının talepleri ve iş arayanların ihtiyaçları da farklılaşmaktadır (Büyükgöze-Kavas; 2022, Sağır vd., 2024). Bu doğrultuda, bireylerin hem iş gücü piyasalarının beklentilerine hem de kendi ihtiyaçlarına yönelik nitelikli bir iş arama süreci yönetmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. İş arama süreci, iş fırsatlarını fark etmeyi, bu fırsatlara hazırlanmayı ve başvuruda bulunmayı amaçlayan; motivasyon ve öz-düzenleme becerileri gerektiren, çok boyutlu (bilişsel, duyuşsal ve davranışsal) bir yapı olarak ele alınmaktadır (Kanfer vd., 2001; Van Hooft vd., 2021; Van Hooft vd., 2022). Bireylerin bu süreci sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için ise sürece ilişkin öz-yetkinlik becerileri önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Dixon & Tiernan, 2024; Saks vd., 2015). Değişen iş yaşamı koşullarında bireylerin kariyer gelişimi süreçlerini sağlıklı bir şekilde yönetebilmeleri, iş/meslek seçiminde bilinçli kararlar alabilmeleri ve kariyerlerini proaktif bir şekilde yönlendirebilmeleri için, etkili bir iş arama sürecine yönelik öz-yetkinlik düzeylerinin ve ilişkili faktörlerin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, iş arama öz-yetkinliğinin ölçülmesine dönük geçerli, güvenilir ve kullanışlı bir ölçme aracının alan yazına kazandırılmasının ilgili çalışmalara önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı, Dixon & Tiernan (2024) tarafından geliştirilen İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği'nin, iş arama sürecinde olan yetişkin bireyler üzerinde geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılarak Türkçeye uyarlanmasıdır. Ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen DFA sonuçları değerlendirildiğinde en uygun modelin geliştirme çalışmasına benzer şekilde korelasyonel model olduğuna karar verilmiştir. Bu doğrultuda ölçeğin orijinal iki faktörlü yapısı test edilmiştir. Analiz sonuçları, TLI (.89) ve RMSEA (.11) değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer almadığını, ancak diğer uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. TLI değeri, kabul edilebilir uyum iyiliği sınır değeri olan .90'a oldukça yakın bulunmuştur. Diğer taraftan elde edilen modelin RMSEA değeri, kabul edilebilir sınır değeri olan .08'den yüksek bulunmuştur (Hu & Bentler, 1999; Schumacker & Lomax, 2004). Bu durum, modelin yapısal özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir. Daha az değişken içeren modellerde serbestlik derecesinin düşük olması, RMSEA değerlerinin istenen aralıklarda olmasını büyük modellere kıyasla daha zor hâle getirebilir (Kline, 2016). Bu doğrultuda, modifikasyon indeksleri incelenmiş ve en yüksek değere sahip olan 1. ve 4. maddelerin hata terimlerinin yüksek düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, iki madde arasında hata kovaryansı tanımlanmıştır (Byrne, 2016). Tekrarlanan DFA sonucunda elde edilen bulgular, incelenen örnekleme modelin veriye iyi uyum gösterdiğini, ölçeğin orijinal iki faktörlü yapısının doğruladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca DFA bulgularına dayanarak ölçeğe ilişkin birleşim ve ayrışım geçerlilikleri incelenmiş, faktörler arasında yeterli düzeyde ayrışım ve birleşim geçerliliği bulunduğunu belirlenmiştir. Bununla birlikte araştırmacıların hipotezleri doğrultusunda yararlanabilmesi amacıyla, ölçeğin tek faktörlü bir yapı sergileyip sergilemediği de incelenmiştir. Yapılan DFA sonucunda, tek faktörlü modele ait uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer almadığı belirlenmiştir. Modifikasyon indeksleri incelenerek sırasıyla 6-7, 1-4 ve 5-6 numaralı maddeler arasında hata kovaryansları tanımlanmıştır. Tekrarlanan DFA sonucunda, ölçeğin tek faktörlü yapısının doğrulandığı görülmüştür. Dolayısıyla, araştırmacılar hipotezleri doğrultusunda ölçeği tek faktörlü veya iki faktörlü olarak kullanabilirler.

Ölçeğin güvenilirlik katsayısının belirlenmesinde tabakalı Cronbach alfa, Cronbach alfa, CR ve McDonald's omega güvenilirlik katsayıları incelenmiştir. Analiz sonucunda, ölçeğin tamamı ve alt boyutları için hesaplanan güvenilirlik katsayılarının .70'in üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, ölçeğin yeterli düzeyde bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. (Gürbüz, 2024; Fraenkel vd., 2012; Soysal, 2023). Ölçüt geçerliği kapsamında Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği ve Çalışma İradesi Ölçeği- Yetişkin Formu kullanılmıştır. Bulgular, İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği'nin Kariyer Uyum Yetenekleri ve Çalışma İradesi Ölçekleri ile pozitif korelasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır. İlgili alan yazında benzer araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır. Araştırmalar, kariyer uyumluluğu ile iş arama öz-yetkinliği arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunduğunu raporlamaktadır (Gerçek, 2024; Guan, 2013). Kariyer uyumu, bireyin mesleki geçişler, iş rolleri ve iş kaybı gibi durumlar karşısındaki genel hazır bulunuşluğuna vurgu yapan psikolojik bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Savickas, 1997; Savickas & Porfeli, 2012). Kariyer uyumluluğu, bireylerin kariyerleriyle ilgili karşılaştıkları zorlukları aşabilmeleri için gerekli psikolojik kaynaklara sahip oldukları inancını pekiştirdiğinden, iş arama sürecindeki öz-yetkinlik algılarını olumlu yönde etkileyebilir (Guan vd., 2013). Dolayısıyla, iş arama özyetkinliği ile kariyer uyumu yeteneklerinin pozitif ilişki göstermesi beklenen bir durumdur.

Araştırmanın bir diğer bulgusu, çalışma iradesi ile iş arama öz-yetkinliği arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili alan yazındaki çalışmalar, iş arama öz-yetkinliği ile çalışma iradesi

arasındaki bulgumuza paralel sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Duffy ve diğerleri (2013), iş arama öz-yetkinliği ile çalışma iradesi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu raporlamaktadır. Paralel olarak, iş arama ve istihdam süreçlerinin kariyer gelişiminin önemli bileşenlerinden olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu süreçle yakından ilişkili bir değişken olarak kariyer karar verme öz-yetkinliği düşünülebilir. Kariyer karar verme öz-yetkinliği, bireyin kariyer karar alma süreçlerindeki görevleri başarıyla yerine getirebileceğine duyduğu güveni ifade etmektedir (Taylor & Betz, 1983). Dolayısıyla, kariyerle ilgili alanlarda gerekli davranışları ve bu davranışları sergileyebilmek için gereken becerileri kapsadığı değerlendirilebilir. İş arama öz-yetkinliği ise genel olarak bireylerin iş arama sürecine ilişkin güven ve becerilerini içerir. Her iki değişken de bireylerin kariyer süreçlerindeki çeşitli aşamalarda başarılı olabilmeye yönelik kendilerine olan güvenlerinin ve becerilerinin önemli birer göstergesi olarak düşünülmektedir. Aynı doğrultuda, kariyer karar verme öz-yetkinliğinin de çalışma iradesiyle pozitif yönde ilişkili olduğu raporlanmaktadır (Kıracı & Büyükgöze-Kavas, 2021). Bu bağlamda mevcut çalışmanın bulgularının önceki araştırmalarla tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Bu durum öz-yetkinliğin kontrol algısını güçlendirmesinden kaynaklanabilir (Kıracı & Büyükgöze-Kavas, 2021). Çalışma iradesi, engellere rağmen mesleki seçimler yapabilme konusunda bireyin kendine attığı yetkinliği içeren psikolojik bir yapı olarak ifade edilmektedir (Duffy vd., 2012). İş arama öz-yetkinliği değerlendirildiğinde ise bu kavramın genel olarak bireyin iş arama ve istihdam sürecinde, kendisine duyduğu güveni ifade ettiği düşünülebilir. Bu doğrultuda bireylerin istedikleri işi bulma konusundaki kendilerine olan güvenleri, mesleki tercihleri üzerindeki kontrol algılarını etkileyebilir. Dolayısıyla, bireylerin istedikleri mesleğe ulaşabilmelerine yardımcı olabilecek becerilere sahip olduklarına yönelik inançları arttıkça, meslek seçim sürecini mevcut kısıtlılıklara rağmen daha etkin bir şekilde yönlendirebileceklerini düşünebilirler. Dolayısıyla, iş arama öz-yetkinliğinin çalışma iradesiyle pozitif yönde ilişkili olmasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, iş arama öz-yetkinliği ölçeğinin, alan yazında benzer değişkenlerle tutarlı ve beklenen yönde ilişkiler sergilediği ve bu bağlamda ölçüt geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

Araştırmanın sonuçları, İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu gösterir niteliktedir. Bu doğrultuda ölçeğin, Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı alan uzmanları için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir. Türkçeye uyarlanan İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği, hem akademik araştırmalarda hem de saha çalışmalarında çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Örneğin, iş arama becerileri geliştirme ve kariyer planlama gibi psikoeğitim programlarının etkililiğini değerlendirmek amacıyla öntest-sontest aracı olarak kullanılabilir. Bununla birlikte, üniversitelerin kariyer merkezleri tarafından, öğrencilerin iş arama öz-yetkinlik düzeylerini bölüm bazında değerlendirmek, ölçeğin bilişsel ve duyuşsal iki boyutlu yapısı paralelinde önleyici ve müdahale edici programlar planlamak için kullanılabilir. Ayrıca, bireysel kariyer danışmanlığı sürecinde, bireyin iş arama öz-yetkinliğine ilişkin mevcut durumunu belirlemek ve amaç oluşturma süreçlerini desteklemek amacıyla da ölçekten yararlanılabilir. Örneğin, danışman, İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği sonuçlarını kullanarak, danışanın iş arama deneyimini değerlendirmesine yardımcı olabilir; böylece danışan, hangi alanlarda kendini daha yetkin hissettiğini ve hangi alanlarda desteğe ihtiyaç duyduğunu fark edebilir. Örneğin, bir danışan Bilişsel İş Arama Öz-yetkinliği alt ölçeğinden düşük bir puan almışsa, bu durum, iş arama sürecine ilişkin hazırlıklarının yetersiz olabileceğine işaret eder. Danışan, iş görüşmesine hazır olmadığını, becerilerini işverene etkili şekilde sunma konusunda tereddüt yaşadığını, öz geçmişinin yeterince etkili olduğuna inanmadığını ve başvurduğu işin gereklilikleri ile kendi yetenekleri arasındaki uyumsuzluktan memnuniyetsizlik duyduğunu belirten maddelere katıldığını ifade etmektedir. Bu tür maddelerin onaylanması, bireyin iş arama sürecine ilişkin kendine güveninin düşük olduğunu, çeşitli iş arama becerilerinin (örneğin, mülakat yapma, kendini etkili bir şekilde sunma, iletişim becerileri gibi) geliştirilmesi gerektiğini ve bu süreçte desteğe ihtiyaç duyabileceğini gösterebilir.

İş arama Öz-yetkinliği Ölçeği, gelecekteki araştırmalara önemli katkılar sağlayabilir. Örneğin, Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı çerçevesinde geliştirilen Özyönetim modeli bireyin yetkinlik ve sonuç beklentilerinin eyleme geçme davranışı ile ilişkisini vurgulamaktadır (Lent vd., 1994). Modele göre, bireyin harekete geçmesinde gerçekleştirdiği eylemin olası sonuçlarına ilişkin beklentileri ve öz-yetkinlik inancı belirleyici bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği incelendiğinde, bireyin iş arama ve istihdam sürecine yönelik yetkinlik inancına dair önemli veriler sunduğu düşünülmektedir. Örneğin, bu ölçekten yüksek puan alan bir birey, nasıl bir iş bulacağını bildiğini, iş görüşmelerinde başarılı bir performans sergileyebileceğini ve gelecekteki işini sürdürebilme konusunda güçlü bir inanca sahip olduğunu ifade eden maddeleri onaylamaktadır. Bu doğrultuda, iş arama öz-yetkinliğinin, bireyin iş bulma, alternatif kariyer seçeneklerini değerlendirme ve bu alanlarda başarılı olma konusundaki inancıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla iş arama öz-yetkinliğinin kariyerle ilgili sonuçlar üzerinde olumlu etkileri olabileceği düşünülebilir.

Bu doğrultuda gelecek araştırmalarda iş arama öz-yetkinliğinin kariyer sonuçlarına dönük değişkenlerle (istihdam durumu, kariyer memnuniyeti, mesleki doyum gibi) alışması önerilmektedir.

Bu çalışmanın sonuçları, belirli sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öncelikle, rneklem yapısı bazı sınırlılıklar içermektedir. Katılımcıların büyük lde kadın (%70,4) olması ve ağırlıklı olarak lisans mezunlarından (%63,7) oluşması, elde edilen sonuçların geniş kitlelere genellenebilirliğini sınırlayabilir. Bu nedenle, bulguların yorumlanmasında bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekteki araştırmalarda cinsiyet dağılımının daha dengeli hle getirilmesi ve eğitim düzeyinde homojenliğin sağlanması, sonuçların geçerliliğini ve genellenebilirliğini artırabilir. Diğer taraftan bu araştırma kesitsel araştırma yöntemiyle geçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda iş arama öz-yetkinliğini ve sonuçlarını içeren boylamsal araştırmalar yapılmasının alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ıkar atışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar atışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu alışma için Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşerİ Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 25/11/2024 tarih ve 2024-163 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Baluku, M. M., Mugabi, E. N., Nansamba, J., Matagi, L., Onderi, P., & Otto, K. (2021). Psychological capital and career outcomes among final year university students: The mediating role of career engagement and perceived employability. *International Journal of Applied Positive Psychology*, 6(1), 55-80. <https://doi.org/10.1007/s41042-020-00040-w>
- Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F., & Ferraz, M. B. (2000). Guidelines for the process of crosscultural adaptation of self-report measures. *Spine*, 25(24), 3186-3191. <https://doi.org/10.1097/00007632-200012150-00014>
- Büyükgöze Kavas, A. (2022). alışma psikolojisi kuramı. İçinde F. Bacanlı & A. Büyükgöze Kavas (Eds.), *Kariyer psikolojik danışmasında ağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller* (ss. 54–82). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyükgöze-Kavas, A. & nal, ř. (2019). Çalışma İradesi lği: Geçerlik ve güvenirlik alışması. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 194-214.
- Büyükgöze-Kavas, A. (2014). Validation of the Career Adapt-Abilities Scale-Turkish Form and its relation to hope and optimism. *Australian Journal of Career Development*, 23, 125-132. <https://doi.org/10.1177/1038416214531931>
- Büyüköztürk, ř. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (24. Baskı). Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2016). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (3rd edition). Routledge <https://doi.org/10.4324/9781315757421>
- aktır, M. A., & Tagay, . (2015). Developing Job Search Self Efficacy Scale and Turkish university students' job search self-efficacy levels. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 10(3), 1-12. <https://doi.org/10.9734/BJESBS/2015/18975>

- Çalışkan, A., & Bekmezci, M. (2019). Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetine etkisinde iş tatmini ve yaşam tatmininin rolü, sağlık kurumu çalışanları örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 381-431. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.517715>
- Dixon, J., & Tiernan, J. (2024). Job-seeking self-efficacy: an Irish scale for assessing the guidance and coaching needs of job seekers. *British Journal of Guidance & Counselling*, 52(5), 1008-1022. <https://doi.org/10.1080/03069885.2024.2342810>
- Duffy, R. D., Blustein, D. L., Diemer, M. A. & Autin, K. L. (2016). The psychology of working theory. *Journal of Counseling Psychology*, 63 (2), 127-148. <https://doi.org/doi/10.1037/cou0000140>
- Duffy, R. D., Diemer, M. A. & Jadidian, A. (2012). The development and initial validation of the work volition scale-student version. *The Counseling Psychologist*, 40(2), 291-319. <https://doi.org/10.1177/0011000011417147>
- Duffy, R. D., Torrey, C. L., Bott, E. M., Allan, B. A., & Schlosser, L. Z. (2013). Time management, passion, and collaboration: A qualitative study of highly research productive counseling psychologists. *The Counseling Psychologist*, 41(6), 881-917. <https://doi.org/10.1177/0011000012457994>
- Ellis, R. A., & Taylor, M. S. (1983). Role of self-esteem within the job search process. *Journal of Applied Psychology*, 68,632-640. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.68.4.632>
- Feldman, D. C., & Turnley, W. H. (1995). Underemployment among recent business college graduates. *Journal of Organizational Behavior*, 16(6), 691-706. <https://doi.org/10.1002/job.4030160708>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fort, I., Jacquet, F., & Leroy, N. (2011). Self-efficacy, goals, and job search behaviors. *Career Development International*, 16(5), 469-481. <https://doi.org/10.1108/13620431111168886>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N.E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th edition). McGraw-Hill International Edition.
- Galanis, P., Katsiropoula, A., Vraka, I., Siskou, O., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., Gallos P., & Kaitelidou, D. (2023). The quiet quitting scale: Development and initial validation. *AIMS Public Health*, 10(4), 828. <https://doi.org/10.3934/publichealth.2023055>
- Gerçek, M. (2024). Serial multiple mediation of career adaptability and self-perceived employability in the relationship between career competencies and job search self-efficacy. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 14(2), 461-478. <https://doi.org/10.1108/HESWBL-02-2023-0036>
- Gökkaya, Ö., Latif, H., & Uçkun, G. (2015). İş arama sürecinde iş ilanı çözümlemesi ve iş arayan - iş ilanı uyumu. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-12.
- Guan, Y., Deng, H., Sun, J., Wang, Y., Cai, Z., Ye, L., Fu, R., Wang, Y., Zhang, S., & Li, Y. (2013). Career adaptability, job search self-efficacy and outcomes: A three-wave investigation among Chinese university graduates. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 561-570. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2013.09.003>
- Gürbüz, S. (2024). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi: Temel ilkeler ve uygulamalı analizler* (3. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning EMEA.
- Halis, M., & Çamlıbel, Z. (2011). Algılanan iş gücü iş değiştirme niyeti üzerindeki etkisi ve otel işletmelerinde bir araştırma. *Reforma*, 4(52), 75-84.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Işık, E. (2022). Sosyal bilişsel iyi oluş ve sosyal bilişsel kariyer özyönetim modeli. İçinde F. Bacanlı & A. Büyükgöze Kavas (Eds.), *Kariyer psikolojik danışmasında çağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller* (ss. 317-337). Pegem Akademi.

- Jackson, D. L. (2003). Revisiting sample size and number of parameter estimates: Some support for the N:q hypothesis. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 10(1), 128–141. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM1001_6
- Jung, A. K., & Heppner, M. J. (2017). Development and validation of a Work Mattering Scale (WMS). *Journal of Career Assessment*, 25(3), 467–483. <https://doi.org/10.1177/1069072715599412>
- Kağnıcı, D. Y. (2022). Postmodern yaklaşımlarda kullanılan yöntem, teknik ve müdahalelere ilişkin dezavantajlı gruplar özelinde bir değerlendirme. İçinde F. Bacanlı & A. Büyükgöze Kavas (Eds.), *Kariyer psikolojik danışmasında çağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller* (ss. 421–434). Pegem Akademi.
- Kanfer, R., & Hulin, C. L. (1985). Individual differences in successful job searches following lay-off. *Personnel Psychology*, 38, 835–847. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1985.tb00569.x>
- Kanfer, R., Wanberg, C. R., & Kantrowitz, T. M. (2001). Job search and employment: A personality motivational analysis and meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*, 86(5), 837–855. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.5.837>
- Karacan Özdemir, N. (2022). Kariyer yapılandırma kuramı. İçinde F. Bacanlı & A. Büyükgöze Kavas (Eds.), *Kariyer psikolojik danışmasında çağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller* (ss. 1–28). Pegem Akademi.
- Kim, J. G., Kim, H. J., & Lee, K. H. (2019). Understanding behavioral job search self-efficacy through the social cognitive lens: A meta-analytic review. *Journal of Vocational Behavior*, 112, 17–34. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.01.004>
- Kirazcı, F. & Büyükgöze Kavas, A. (2021). Çalışma iradesinde kariyer kararı öz-yetkinliğinin ve kariyer karar verme belirsizliğine toleransın rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1071-1088. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1039502>
- Kirazcı, F., Ergin, Z.Ö. & Büyükgöze-Kavas, A. (2022). İnsana yakışır işten iyi oluşa: Çalışma Psikolojisi kuramına dayalı bir model testi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13 (2), 567-591. <https://doi.org/10.54688/ayd.1163363>
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press.
- Korkut Owen, F., Mutlu Çaykuş, T., & Demirtaş Zorbaz, S. (2022). Kariyer yelkenlisi modeli. İçinde F. Bacanlı & A. Büyükgöze-Kavas (Eds.), *Kariyer psikolojik danışmasında çağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller* (ss. 111–148). Pegem Akademi.
- Lent, R., Brown, S. & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45, 79-122. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1994.1027>
- Masdonati, J., Massoudi, K., Blustein, D. L., & Duffy, R. D. (2022). Moving toward decent work: Application of the psychology of working theory to the school-to-work transition. *Journal of Career Development*, 49(1), 41–59. <https://doi.org/10.1177/0894845321991681>
- Sağır, D., Kirazcı, F., & Büyükgöze-Kavas, A. (2024). Üniversite Öğrencilerinin İş Dünyasında Aranılan Yeterliliklere İlişkin Algılarının İncelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 101-121. <https://doi.org/10.29029/busbed.1393537>
- Saks, A. M., & Ashforth, B. E. (1999). Effects of individual differences and job search behaviors on the employment status of recent university graduates. *Journal of Vocational Behavior*, 54(2), 335-349. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1665>
- Saks, A. M., Zikic, J., & Koen, J. (2015). Job search self efficacy: Reconceptualizing the construct and its measurement. *Journal of Vocational Behavior*, 86, 104–114. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.11.007>
- Savickas, M. L. (1997). Career Adaptability: An integrative construct for life-span, life-space theory. *Career Development Quarterly*, 45, 247–259. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb00469.x>
- Savickas, M. L. (2005). *The theory and practice of career construction*. In S. D. Brown, & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work*. (pp. 42–70). John Wiley & Sons.
- Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work* (2nd ed., pp. 147–183). John Wiley & Sons.
- Savickas, M.L., & Porfeli, E.J. (2012). Career adapt-abilities scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior*, 80, 661–673. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.011>

- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Serenko, A. (2024). The human capital management perspective on quiet quitting: recommendations for employees, managers, and national policymakers. *Journal of Knowledge Management*, 28(1), 27-43. <http://dx.doi.org/10.1108/JKM-10-2022-0792>
- Soysal, S. (2023). Çok boyutlu test yapılarında alfa, tabakalı alfa ve omega güvenirlik katsayılarının karşılaştırılması. *Abmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 213-236. <https://doi.org/10.38151/akef.2023.51>
- Stremersch, J., Van Hooft, E. A. J., & van Hooft, E. A. J. (2021). How to successfully manage the school-to-work transition: Integrating job search quality in the social cognitive model of career self-management. *Journal of Vocational Behavior*, 131, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2021.103643>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th edition). Pearson.
- Taylor, K. M., & Betz, N. E. (1983). Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 22(1), 63-81. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(83\)90006-4](https://doi.org/10.1016/0001-8791(83)90006-4)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024, Şubat 26). *Yükseköğretim istihdam göstergeleri, 2023* (Haber Bülteni No: 53466). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2023-53466>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, Nisan 29). *İşgücü İstatistikleri, Mart 2025* (Haber Bülteni No: 54061). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mart-2025-54061>
- Van Hooft, E. A. J., Kammeyer-Mueller, J. D., Wanberg, C. R., Kanfer, R., & Basbug, G. (2021). Job search and employment success: A quantitative review and future research agenda. *Journal of Applied Psychology*, 106(5), 674-713. <https://doi.org/10.1037/apl0000675>
- Van Hooft, E. A., Van Hooft, G., & van den Hee, S. M. (2022). How to optimize the job search process: development and validation of the Job Search Quality Scale. *Journal of Career Assessment*, 30(3), 474-505. <https://doi.org/10.1177/10690727211052812>
- Van Ryn, M., & Vinokur, A. D. (1992). How did it work? An examination of the mechanisms through which an intervention for the unemployed promoted job-search behavior. *American Journal of Community Psychology*, 20 (4), 577-597. <https://doi.org/10.1007/BF00941773>
- Wanberg, C. R., Watt, J. D., & Rumsey, D. J. (1996). Individuals without jobs: An empirical study of job-seeking behavior and reemployment. *Journal of Applied Psychology*, 81(1), 76-87. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.1.76>
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Zhou, D., Peng, Z., & Zhou, H. (2023). The influence of career decision-making self-efficacy on employability of higher vocational students: Mediated by emotional intelligence. *Frontiers in Education*, 8, 1274430. <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1274430>
- Zikic, J., & Saks, A. M. (2009). Job search and social cognitive theory: The role of career-relevant activities. *Journal of Vocational Behavior*, 74(1), 117-127. <https://doi.org/10.1016/J.JVB.2008.11.001>

EXTENDED SUMMARY

The job-seeking process is conceptualized as a multidimensional construct—comprising cognitive, affective, and behavioral components—that involves recognizing, preparing for, and applying to job opportunities. This process requires motivation and self-regulation skills (Kanfer et al., 2001; Van Hooft et al., 2021; Van Hooft et al., 2022). For individuals to navigate this process effectively, job-seeking self-efficacy is considered a critical factor (Dixon & Tiernan, 2024; Saks et al., 2015). Under changing conditions, examining individuals self-efficacy levels and related factors is considered essential for promoting healthy career development, facilitating informed career and job decision-making, and enabling proactive career management. It is considered that introducing a valid, reliable, and practical measurement tool to assess job-seeking self-efficacy could contribute significantly to the relevant literature. In this context, it is thought that introducing a valid, reliable, and useful measurement tool for measuring job-seeking self-efficacy to the literature will significantly contribute to the related studies. Accordingly, the study aims to adapt the Job-Seeking Self-Efficacy (JSSE) Scale developed by Dixon & Tiernan (2024) to Turkish by examining validity and reliability analyses on individuals in the job-seeking process. The study employed a robust research design and methodology to achieve this aim. The research sample consisted of 416 individuals aged 18 and above (70.4% female, 29.6% male; $M = 25.91$, $SD = 4.69$), all actively engaged in the job search process. The research data were analyzed using SPSS 27.0 and the Mplus 8.3 package programs. In the data analysis process, Pearson Product-Moment Correlation Coefficient, stratified Cronbach's alpha, Cronbach's alpha, CR (Composite/Construct Reliability), and McDonald's omega reliability coefficients were calculated, and the test-retest technique was utilized. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was applied for construct validity. For convergent and discriminant validity studies, AVE (Average Variance Extracted-average variance explained), MSV (Maximum Shared Variance Squared-Maximum Squared Variance), and ASV (Average Shared Square Variance) values were calculated. Data were collected using the JSSE Scale, the Career Adapt-Abilities Scale (CAAS), the Work Volition Scale (WVS), and a demographic information form.

Validity analyses included CFA, convergent and discriminant validity assessments, and criterion-related validity. The CFA results supported the original two-factor structure of the eight-item scale, yielding acceptable fit indices ($\chi^2 = 66.371$, $df = 18$, $TLI = .94$, $CFI = .96$, $RMSEA = .08$, $SRMR = .04$). The standardized path coefficients of the items varied between .60 and .84. Furthermore, convergent and discriminant validity were established based on the analyses following the CFA. The convergent and discriminant validities of the scale were evaluated according to the data obtained from the CFA. It was found that convergent and discriminant validity was achieved with the analyses conducted using the CFA results. Within the framework of criterion-related validity procedures, correlation coefficients were calculated between the JSSE Scale, the Career Adapt-Abilities Scale (Büyüköze-Kavas, 2014), and the Work Volition Scale (Büyüköze-Kavas & Ünal, 2019), which were determined as criterion forms. As a result of the analysis, the relationships between the scales were found in the expected direction. Accordingly, positive and significant relationships were found between the total score of the JSSE Scale and the total score of the CAAS (Büyüköze-Kavas, 2014) ($r = .58$, $p < .001$) and the total score of the WVS (Büyüköze-Kavas & Ünal, 2019) ($r = .37$, $p < .001$).

Reliability analyses encompassed CR, stratified Cronbach's alpha, Cronbach's alpha, McDonald's omega, and test-retest reliability. As a result of the analysis, the stratified Cronbach's alpha, Cronbach's alpha, CR, and McDonald's omega values for the total scale were calculated to be .87, .85, .89, and .85, respectively. For the scale's cognitive and affective JSSE subdimensions, Cronbach's alpha and, McDonald's omega values were calculated as .83, .83, and .74, .75, respectively. The results show that the expected reference values (.70) are met in this context. (Büyüköztürk, 2018; Gürbüz, 2024; Soysal, 2023). Furthermore, the Pearson Product-Moment Correlation Coefficient was calculated between the applications administered two weeks apart to determine the test-retest reliability. The results of the analysis indicated that there were highly significant positive relationships between the total scale ($r = .81$, $p < .001$) and the cognitive ($r = .77$, $p < .001$) and affective JSSE ($r = .66$, $p < .001$) subdimensions within the two applications. These results indicate that the scale exhibits temporal consistency at the overall and sub-dimension levels. The results support that the JSSE Scale is a reliable and stable measurement tool.

The results of this study should be evaluated with certain limitations. First, the sample structure has some limitations. The fact that the participants are mostly women (70.4%) and mostly undergraduates (63.7%) may limit the generalizability of the results obtained to large masses. Therefore, these limitations should be taken into account when interpreting the results. In future studies, a more balanced gender distribution and homogeneity in educational level may increase the validity and generalizability of the results. On the other

hand, since this study was conducted using a cross-sectional research method, the results do not give any idea about time-dependent changes. In this direction, longitudinal studies, including job-seeking self-efficacy and its outcomes, are believed to contribute to the literature.

Finally, various theoretical, practical, and social implications can be drawn based on the study's findings and scope. The study results show that the Turkish form of the JSSE Scale is a valid and reliable measurement tool. Accordingly, the scale is believed to be an important resource for professionals in vocational guidance and career counseling. The JSSE Scale, adapted into Turkish, can be used for various purposes in academic research and field studies. For example, it can be used as a pretest-posttest tool to evaluate the effectiveness of psychoeducational programs such as job search skills development and career planning. In addition, it can be used by university career centers to assess students' job-seeking self-efficacy levels on a departmental basis and to plan prevention and intervention programs in parallel with the scale's two-dimensional structure, cognitive and affective. In addition, the scale can be used in the individual career counseling process to determine the current status of an individual's job-seeking self-efficacy and to support goal-setting processes.

İş Arama Öz-yetkinliği Ölçeği

Aşağıda yer alan her bir ifadeyi, kendinize duyduğunuz güven veya emin olma düzeyinizi dikkate alarak, 1 (Düşük/Az) ile 10 (Yüksek/Çok) arasında derecelendiriniz.											
1	1.Nasıl iş bulacağınızı bilmek konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	İyi bir mülakat performansı sergileyebileceğinizden ne kadar eminsiniz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	Öz geçmişinizin kalitesini/etkililiğini göz önünde bulundurduğunuzda öz geçmişinize ne kadar güveniyorsunuz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4	Bir işverene tüm becerilerinizi sunabileceğinizden ne kadar eminsiniz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	Başvurduğunuz işin seviyesinin yeteneklerinizle gerçekten örtüştüğünü görmek sizi mutlu ediyor mu?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6	Makul bir ulaşım bölgesi içerisinde iş bulabileceğinizden ne kadar eminsiniz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7	İş bulma konusunda gerçekten ne kadar umutlu hissediyorsunuz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8	Gelecekte işinizi sürdürme olasılığınızdan ne kadar eminsiniz?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

HYBRID WAR: INTERNATIONAL SECURITY AT THE INTERSECTION OF TRADITIONAL AND MODERN WARFARE

HİBRİT SAVAŞ: GELENEKSEL VE MODERN SAVAŞIN KESİŞİM NOKTASINDA ULUSLARARASI GÜVENLİK

Şeref ÇETİNKAYA

İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları ABD,
seref.cetinkaya@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6446-2322

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

13.04.2025

Kabul Tarihi:

24.09.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Hibrit Savaş,
Güvenlik,
Uluslararası
Güvenlik,
Geleneksel Savaş,
Modern Savaş

Keywords

Hybrid Warfare,
Security,
International
Security,
Traditional Warfare,
Modern Warfare

Hybrid warfare is a multifaceted and dynamic form of conflict that employs a combination of both traditional and modern warfare methods. This type of warfare is not limited to wars between states, but can also be waged by non-state actors, terrorist organisations and cyberattackers. By integrating traditional military confrontations with the technological and asymmetric elements of modern warfare, the scope of hybrid warfare expands, resulting in a more complex threat structure. This paper aims to analyze the impacts of hybrid warfare on international security. It examines how hybrid warfare integrates traditional military strategies with modern components such as cyberattacks, disinformation campaigns, and economic sanctions, and what consequences this has for international security organizations, states, and non-state actors. Special attention is given to the positions of international security organizations like NATO and the EU in the face of hybrid warfare, and how hybrid warfare may shape the future security architecture. As hybrid warfare introduces new security threats into the contemporary conflict environment, the paper also discusses what measures states and international organizations can take to counter these threats. Ultimately, it concludes that hybrid warfare affects global power balances and could lead to transformations in international security and international relations.

ÖZ

Hibrit savaş, hem geleneksel hem de modern savaş yöntemlerinin bir arada kullanıldığı, çok boyutlu ve dinamik bir çatışma biçimidir. Bu savaş türü, yalnızca devletler arası savaşlarla sınırlı kalmayıp, devlet dışı aktörler, terör örgütleri ve siber saldırganlar tarafından da uygulanabilmektedir. Geleneksel savaşın cephe çatışmaları, modern savaşın teknolojik ve asimetrik unsurlarıyla birleştirilerek, hibrit savaşın kapsamı genişlemekte ve daha karmaşık bir tehdit yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu makale, hibrit savaşın uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Hibrit savaşın, geleneksel askeri stratejiler ile modern siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları ve ekonomik yaptırımlar gibi unsurları nasıl entegre ettiği, uluslararası güvenlik örgütleri, devletler ve devlet dışı aktörler üzerinde ne tür sonuçlar doğurduğu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle NATO ve AB gibi uluslararası güvenlik örgütlerinin hibrit savaş karşısındaki durumu ve hibrit savaşın gelecekteki güvenlik mimarisini nasıl şekillendirebileceği üzerinde durulmuştur. Hibrit savaş, günümüz çatışma ortamında yeni güvenlik tehditleri doğururken, devletlerin ve uluslararası örgütlerin bu tehditlere karşı ne tür önlemler alabileceği de bu çalışmada tartışılmaktadır. Buna göre hibrit savaşın, küresel güç dengelerini etkilediği, uluslararası güvenlik ve uluslararası ilişkilerde dönüşüme neden olabileceği sonucuna varılmıştır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1675508>

Atıf/Cite as: Çetinkaya, Ş. (2025). Hybrid War: International security at the intersection of traditional and modern warfare. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1920-1934.

Introduction

Hybrid warfare has emerged as one of the most complex and multidimensional security threats of the 21st century. As a form of conflict that combines traditional military operations with modern tactics and technologies, hybrid warfare has exerted significant effects on international relations and security strategies. This type of warfare is not limited to engagements between states; it is also employed by non-state actors (e.g. terrorist organizations), and also cyber aggressors. In this context, hybrid warfare occupies the intersection of traditional and modern forms of warfare, generating both new challenges and opportunities for the global security architecture. One of the secondary objectives of this study is to identify and analyze these challenges and opportunities.

The primary aim of this article is to explore the relationship between traditional and modern warfare, and to analyze their convergence under the concept of hybrid warfare, with particular attention to its implications for international security. This study offers a comprehensive examination of how hybrid warfare integrates traditional military strategies with technological and information-based tactics, the consequences of this fusion for international security organizations, states, and non-state actors, and how these dynamics might shape future security environments.

Hybrid warfare appears to be a concept that reflects fundamental changes in the nature of modern conflicts. By transcending the boundaries of classical security paradigms, it has prompted a major shift in global security policies. Understanding the nature of hybrid warfare is of vital importance for states and international organizations to develop more effective strategies against asymmetric threats. Elements such as Cyberattacks, disinformation campaigns and economic sanctions pose significant threats not only in the military sphere, but also in the economic, political and social spheres. Therefore, academic research on hybrid warfare contributes to the reshaping of international security policies and strengthens the preparedness of states to confront such threats.

In this article, the concepts of traditional and modern warfare are examined in a comparative framework, alongside the hybrid warfare model. The first section discusses traditional warfare through the lens of interstate wars, the laws of armed conflict, and the role of conventional weaponry. Modern warfare, in contrast, is analyzed in relation to cyberattacks, information warfare, and technological innovations. Subsequent sections focus on how hybrid warfare synthesizes these two forms of conflict, creating complex and multifaceted threats. Additionally, the article investigates the implications of hybrid warfare for international security, especially in relation to major security institutions such as NATO and the EU. Finally, the components of hybrid warfare and its potential impacts on the future international security architecture are discussed. This evaluation is based on a thorough literature review and document analysis, employing a qualitative research design.

By existing at the intersection of traditional and modern warfare, hybrid warfare has created a new paradigm in international security. This article seeks to explore the historical roots, core components, and security implications of hybrid warfare comprehensively. Understanding hybrid warfare will assist in the development of more effective responses to future security threats and contribute to the formulation of more efficient strategies in international relations. The analyses presented throughout the article aim to illuminate the transformations caused by hybrid warfare and foster a deeper understanding of its long-term impact on international security.

Traditional and Modern Concepts of Warfare and Their Transformation

The concept of war occupies an interdisciplinary domain and therefore encompasses numerous definitions. The Roman statesman Cicero defined war as an instrument for achieving peace and justice. According to Cicero, there must be a just cause to wage war, and the ultimate objective should be the restoration of peace. In this way, a war may be waged justly, and the victor may achieve an honorable triumph (Ören, 2022, p. 188). Similarly, the ancient Greek historian Thucydides emphasized necessity in his definition of war. He argued that the Peloponnesian War was inevitable due to Sparta's perceived threat from the growing power of Athens. Thus, the fear instilled in Sparta by Athens' rise made war unavoidable (Gilpin, 2020, p. 425). Thucydides developed a notion of human nature to explain behavior during crises such as war, plague, and massacre, positing that fear and self-interest underlie both individual political behavior and relations between states (Zagorin, 2008). Hugo

Grotius, on the other hand, defined war as a condition wherein parties seek to resolve disputes through the use of force (Grotius, 2011, p. 17).

Carl von Clausewitz, in his seminal work *On War* (1832), attempted to answer the question of what war entails, drawing on the consequences of the Napoleonic Wars. He identified three essential criteria for an act of aggression to be considered war: violence, instrumentality, and political purpose (Rid, 2012). According to Clausewitz, war is an act of force intended to compel the enemy to submit to one's will, thus inherently violent in nature. Secondly, war possesses an instrumental character—its purpose is political, and war serves as a means to achieve that end. Lastly, war must be driven by a political objective. Using these criteria, Clausewitz sought to develop a theory capable of explaining the multifaceted and evolving nature of war—what he called its "chameleon-like" character. Clausewitz's theories remain foundational Western military thought and are closely associated with the concept of traditional warfare (Andersen, 2012; Wilkie, 2009).

Traditional warfare is generally understood as warfare between nation-states, characterized by conflicts between national armies within defined territorial boundaries. Its defining features include the use of conventional weapons, formal armies, and open battlefield engagements. States utilize military force to protect or expand their territorial sovereignty, and such wars typically occur between two or more states within a specific geographical area (Creveld, 1991). According to Weigley, traditional warfare is marked by intense firepower, state-centric organization, industrial capacity, and formal military structures (Weigley, 1977, p. 280).

Traditional warfare is also constrained by a set of legal norms. Laws of war and international humanitarian law prescribe rules of engagement for warring parties. The Geneva Conventions, for instance, aim to ensure the protection of civilians during armed conflict (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005). Thus, traditional warfare adheres to specific legal and ethical standards and emphasizes the maintenance of sovereignty within international relations.

The study of war through a traditional lens dominated scholarly discourse until the end of the Cold War, a period strongly influenced by realist theory. Within this framework, concepts such as military power and state-centric security were prioritized. However, the end of the Cold War—along with globalization and technological developments—prompted significant changes in security and warfare studies. During this time, critiques of the traditional understanding of war emerged, challenging its relevance in the face of contemporary threats (Gök, 2021, p. 19). Notably, a study by Lind et al. in 1989 introduced a distinction between traditional and new wars, highlighting that warfare could transcend geographic boundaries, blur the lines between civilians and combatants, and render the distinction between wartime and peacetime increasingly ambiguous (Lind et al., 1989, pp. 22-26).

Prominent scholars of new or modern warfare, such as Creveld, Kaldor, and Keegan, have argued that with the end of the Cold War, direct military confrontations between states declined, while insurgencies and internal conflicts involving non-state actors increased. The diversification of both actors and methods prompted these scholars to study warfare from a dual framework: traditional and modern (Gök, 2021, p. 24). According to Kaldor, traditional wars involved formal state armies, whereas modern wars feature a wider array of actors including non-state entities, private military companies, mercenaries, warlords, and paramilitary groups. Furthermore, modern wars differ in terms of economic structures. While traditional wars were financed through state taxation and borrowing, modern war economies are deeply embedded in the globalized economic system (Kaldor, 2013, pp. 2–3).

Modern warfare thus transcends the parameters of traditional warfare, emphasizing technological advances, information warfare, and cyber operations. Since the mid-20th century, military strategies have been reshaped by innovations such as nuclear weapons, drones, and cyberwarfare—now considered defining characteristics of modern conflicts (Arquilla & Ronfeldt, 1993).

The role of non-state actors and asymmetric threats has also increased in modern warfare. Terrorist organizations and mercenaries complicate the dynamics of conflict beyond state-centric paradigms. Modern warfare (similar to many traditional wars) often includes information operations and psychological warfare, targeting societal morale and fostering internal polarization (Rid, 2012). As a result, modern warfare encompasses a much broader strategic spectrum than traditional warfare.

Moreover, modern warfare incorporates elements such as cyberattacks, which target state infrastructure, and information warfare designed to manipulate public opinion (Kott et al., 2015). Armed forces today are no longer focused solely on physical battles but must also contend with cybersecurity, economic manipulation, and disinformation (Smith, 2008). For example, cyberattacks are now capable of crippling critical state infrastructure, as seen in the 2007 Estonian cyberattack, which disrupted government operations and financial systems. Similarly, information warfare has evolved with the rise of social media, enabling the rapid spread of disinformation to shape public opinion on a global scale. These developments signify a fundamental shift in the nature of warfare—towards a model increasingly reliant on technology and knowledge-based operations.

The Emergence of Hybrid Warfare: The Fusion of Traditional and Modern Approaches

The concept of hybrid warfare was first introduced in a 2002 master's thesis written in the United States. Major William J. Nemeth of the U.S. Army examined the Chechen War and argued that traditional tactics had merged with modern science and technology to form a new type of warfare, thereby emphasizing the evolving nature of conflict (Gök, 2021, p. 32).

Hybrid warfare represents a multidimensional and dynamic form of conflict in which modern warfare methods are integrated with traditional approaches. This form of warfare spans a wide spectrum, including not only conventional military confrontations but also cyberattacks, disinformation campaigns, economic coercion, and the use of proxy forces (Hoffman, 2009). While traditional warfare relies on open, state-versus-state battles, hybrid warfare transcends this framework, incorporating covert operations, non-state actors, and asymmetric tactics (Murray & Mansoor, 2012). This situation has become more pronounced in the post-Cold War era, in regional conflicts and counter-terrorism operations, and has significantly expanded its sphere of influence today.

The evolution of communication technologies in the 21st century has further shaped the character of hybrid warfare. A prominent example is the 2006 Lebanon War, during which Hezbollah combined conventional and asymmetric tactics in its fight against Israel (Hoffman, 2007; Biddle & Friedman, 2008). Hezbollah constructed complex tunnel networks and bunkers that played a key role in disabling Israeli armored vehicles and tanks (Johnson, 2012, p. 20). Strategic terrain was identified and captured for defensive advantage, and intense combat ensued in these areas (Kaplan, 2023, p. 399). Simultaneously, Hezbollah disseminated images of civilian casualties from Israeli airstrikes through both social and traditional media to shape international public opinion. By portraying Israel as using disproportionate force, Hezbollah gained an asymmetric advantage in the global information space (Kalb & Saivetz, 2007, p. 46). Despite losses on both sides, the conflict was widely perceived in the region as a military failure for Israel (Kahraman, 2019, p. 147). This case clearly demonstrated the effectiveness of hybrid tactics employed by non-state actors.

The rise of hybrid warfare is closely linked to the necessity of modernizing certain aspects of traditional warfare. Both states and non-state actors have leveraged technological advancements to extend the battlefield beyond conventional parameters. Hybrid strategies target not only physical battlegrounds but also internal societal dynamics. Media manipulation and disinformation campaigns, for example, aim to fragment societies and weaken public resilience (Waltz, 2018).

Another distinctive feature of hybrid warfare is its emphasis on ambiguity and psychological disruption. By blurring the boundaries of traditional conflict, it aims to outmaneuver conventional defense mechanisms. Hybrid warfare combines military operations, cyberattacks, and disinformation within a unified strategic framework, thereby increasing the complexity of the conflict environment (Mumford, 2013). This synthesis contributes to the transformation of hybrid warfare into a highly adaptive and multi-layered threat that surpasses the limits of both traditional and modern forms of warfare. In order to counter such threats effectively, states must develop capacities not only in conventional military domains but also in cybersecurity, strategic communication, and economic resilience (Johnson, 2018).

One of the factors that makes hybrid warfare particularly intricate is its simultaneous use of multiple domains of conflict. For instance, Russia's 2014 annexation of Crimea was carried out through a combination of military force, cyber operations, media manipulation, and diplomatic pressure. This demonstrated that hybrid warfare can be waged effectively in both physical and virtual arenas (Galeotti, 2016). After all, while military force, diplomatic pressure, and media manipulation are not entirely new to warfare, the way they are integrated today with modern technologies like cyber operations is what makes hybrid warfare so complex. In the past, these

tools were used separately or in isolation, but now they work in tandem, amplifying each other's impact. During the 2014 Ukraine crisis, Timothy Thomas observed that Russia deployed its information operations effectively across both social and traditional media. As part of its deception efforts, internet trolls and other cognitive tools were used to conduct psychological operations aimed at confusing and delaying enemy decision-making. Additionally, Russia initially denied its military presence in Crimea, spreading conspiracy theories to shape both domestic and international perceptions (Kaplan, 2023, pp. 406–407).

In sum, hybrid warfare—through its combination of traditional and modern strategies—has emerged as a central phenomenon in contemporary international security. Its strategic framework encompasses not only military power but also the domains of information, economics, and diplomacy, thus creating a broader and more complex threat landscape.

Components of Hybrid Warfare

Hybrid warfare brings together the elements of traditional and modern warfare, creating a multidimensional battlefield and a complex security threat perception. Its primary objective (similar to traditional warfare) is to weaken the target state by simultaneously employing military, cyber/informational, and economic tools. In this context, it is appropriate to briefly examine the three core components of hybrid warfare.

Military Elements: Conventional Forces, Special Units, and Proxy Actors

The military dimension of hybrid warfare is characterized by the coordinated use of conventional armed forces, special operations units, and proxy actors. Regular armies are often deployed in a limited and selective manner, allowing states to avoid direct military engagement and thereby providing strategic flexibility. As traditional military involvement is scaled back and special forces come to the forefront, the conflict assumes an asymmetric character, becoming more complex and ambiguous for the target state (Galeotti, 2016).

Special forces and proxy groups are typically employed in low-intensity conflicts and covert operations. These actors enable states to achieve military objectives without overt deployment of their national forces. For instance, during the Syrian civil war, various states chose to support proxy groups instead of directly involving their own armed forces in the conflict (Mumford, 2013). Such military components also serve the strategic goal of plausible deniability, enabling states to evade legal responsibility and public accountability.

The use of proxy forces amplifies the asymmetric nature of hybrid warfare and complicates the legal assessment of conflict under international law. By circumventing formal declarations of war and direct engagements, states are able to intervene in foreign conflicts through indirect means, thereby challenging the traditional norms of sovereignty and accountability (Hoffman, 2007). Accordingly, the military tools of hybrid warfare enable strategic gains without triggering formal interstate war.

In short, although special forces are part of traditional warfare, their prominence in hybrid warfare stems from their ability to conduct less visible and more targeted operations. In traditional warfare, special forces play a more limited role, but in hybrid warfare, these forces are used in a wider range of activities, such as cyberattacks, intelligence gathering, intervention in local conflicts, and cooperation with proxy forces.

Cyber and Information Elements: Cyberattacks, Disinformation Campaigns, and Media Manipulation

Among the most defining features of hybrid warfare are cyber operations and information warfare. Cyberattacks target critical information infrastructure and aim to disrupt communication channels and strategic decision-making processes. Today, cyberwarfare has become an indispensable element of hybrid strategies, with states increasingly developing the capability to damage, steal, or manipulate digital assets belonging to rival actors (Rid, 2012). A well-known example is the series of cyberattacks carried out against Estonia in 2007, which serve as a notable case of hybrid cyber aggression (Tikk, Kaska & Vihul, 2010). Although Estonia held Russia responsible for these attacks, Russia has never accepted these allegations.

Disinformation campaigns and media manipulation are used to shape public perception and manage popular sentiment. These tactics are especially effective when deployed via social media platforms, where they aim to incite distrust, deepen polarization, and generate chaos within the target society (Jowett & O'Donnell, 2015). For example, the widespread claims regarding Russia's interference in the 2016 U.S. Presidential Election

highlight the potential of disinformation campaigns to influence democratic processes (Bennett & Livingston, 2020).

Media manipulation has significant psychological effects, going beyond traditional battlefield operations by undermining societal trust and destabilizing internal political orders. These manipulative strategies exploit the ambiguity of hybrid warfare, seeking to demoralize adversaries and provoke public confusion. As such, information and cyber components lie at the heart of hybrid warfare, and are now considered fundamental to modern strategic planning (Miskimmon, O'Loughlin & Roselle, 2013).

Economic Elements: Sanctions, Energy Leverage, and Trade Wars

The economic dimension of hybrid warfare involves the use of financial instruments to achieve strategic objectives without resorting to conventional force. Economic sanctions are one of the most commonly used tools, designed to weaken the target state's economy and isolate it from the international arena. Through sanctions, states can compel behavioral changes in adversaries without engaging in direct military confrontation (Pape, 1997).

Energy leverage is another critical economic tactic. States may manipulate the supply of energy resources to pressure target states, threaten their energy security, and extract political concessions. Russia's use of gas supply disruptions as leverage against Ukraine is a prominent example of hybrid energy coercion (Goldthau & Sitter, 2015; Pirani, 2007).

Trade wars also represent an important economic element within hybrid warfare strategies. By disrupting the economic interests of rival states, countries aim to weaken their adversaries' economic resilience and strategic posture. For instance, the ongoing trade conflict between the United States and China illustrates how economic instruments can be used as tools of hybrid confrontation with global consequences (Baldwin, 2020; Irwin, 2017). The economic tools of hybrid warfare necessitate that states develop security strategies that go beyond traditional military responses. Regardless of whether a state is acting offensively or defensively, failure to integrate economic resilience into national security planning can leave it vulnerable to hybrid threats.

The Impact of Hybrid Warfare on International Security

Hybrid warfare has exposed the limitations of traditional security paradigms, significantly challenging the ability of international security systems to adapt to evolving threat landscapes. Conventional understandings of security tend to focus on inter-state wars and clearly defined threats. However, hybrid warfare transcends these frameworks by combining military and non-military tools in complex and unpredictable ways. As a result, both states and international organizations have often found their existing defense strategies insufficient to counter hybrid threats. Hybrid warfare is a strategy that can be found not only in today's conflicts but also in the past. For example, Russia's annexation of Crimea in 2014 presented an example of conflict that transcended traditional notions of warfare by combining elements such as military force, cyberattacks, media manipulation and diplomatic pressure. However, older conflicts such as the Cold War and terrorism demonstrate early forms of hybrid warfare involving non-state actors and proxy forces. While 9/11 provided important lessons regarding threats from non-state actors, hybrid warfare has revealed a more complex security dynamic shaped not only by terrorism but also by new threats such as cyberattacks and disinformation. Therefore, hybrid warfare requires a more integrated approach that transcends old security concepts and combines traditional and modern threats.

The Inadequacy of Traditional Paradigms and the Emergence of New Security Approaches

Traditional security paradigms largely center on protecting national borders and preserving state sovereignty. In contrast, hybrid warfare reaches beyond these confines by employing economic tools, cyber operations, and information warfare to interfere with the internal affairs of sovereign states. This reveals the inadequacy of relying solely on military force in response to hybrid threats. Rather, hybrid warfare targets systemic vulnerabilities and necessitates the development of comprehensive and integrated approaches (Hoffman, 2007). Hybrid warfare has also brought significant transformations to regional security dynamics. Particularly in regions such as the Middle East, Eastern Europe, and Southeast Asia, hybrid tactics have reshaped local power balances. In response, states have been compelled to formulate hybrid security doctrines. For instance, Russia's hybrid campaign against Ukraine fundamentally altered the security architecture of Eastern Europe, prompting NATO

and the EU to strengthen their regional presence and encouraging countries in the region to reassess their national defense strategies (Galeotti, 2016). In this sense, although NATO's activities under the RAP were initially developed as a response to Russia's traditional military threats, over time they have expanded to include non-traditional threats such as cyberattacks, hybrid warfare and disinformation.

By merging traditional and modern war strategies, hybrid warfare emerges as a multidimensional threat, transforming the nature of the international security environment. Faced with such threats, states and international organizations have been forced to move beyond conventional security frameworks and to develop more flexible and multidimensional security strategies. The complexity of hybrid warfare requires that military, civilian, and technological elements be fused within a single strategic framework.

The inherently multifaceted structure of hybrid warfare compels states to create integrated strategies that incorporate not only military tools but also political, economic, cyber, and information-based components. NATO, for example, has restructured its deterrence and defense doctrines to address hybrid threats, taking concrete steps to enhance the cyber defense capabilities of its member states (NATO, 2015). Likewise, the European Union has developed a comprehensive strategy aimed at strengthening resilience against information warfare and improving cyber defense mechanisms (European Commission, 2016).

Key elements of these strategies include reinforcing cybersecurity, expanding strategic communication capabilities to counter disinformation, and developing efficient crisis management mechanisms. In addition, the asymmetric nature of hybrid threats has emphasized the importance of intelligence sharing and adapting national security doctrines accordingly (Galeotti, 2016).

The concept of hybrid warfare within NATO has largely been discussed in the context of asymmetric threats. The concept of hybrid warfare came to the fore in discussions in NATO's 2010 Strategic Concept, which analysed the Alliance's strategic priorities and global security dynamics and redefined its relationship with external actors. However, the term “hybrid warfare” was not explicitly included in the document. In this document, the evolution of warfare through terrorism and cyberattacks was highlighted (Gök, 2021, p. 38). Following this, NATO, as a traditionally state-centric military alliance, had to reassess its approach in the face of hybrid threats. In response, NATO enhanced its cyber defense capabilities and expanded its strategic communication tools to combat information warfare (NATO, 2015).

Another NATO report emphasized the significance of information as a domain of conflict. Although information has always played a crucial role in warfare, hybrid conflicts have elevated its importance to a critical level, where the manipulation of information can serve to intensify or prolong conflict (NATO, 2016).

The annexation of Crimea by Russia, conflicts in the Middle East, the resulting irregular migration crisis, and the rise in terrorist activity across Europe led the European Union to adopt a series of measures to combat hybrid threats. In this context, the EU published a Joint Communication on April 6, 2016, titled *Joint Framework on Countering Hybrid Threats – A European Union Response*, which emphasized the global transformation of the threat environment (European Commission, 2016). According to the document, developments in the Balkans and Southern Europe posed direct threats to EU security and required stronger EU–NATO coordination (Aytuğ & Pozan, 2023, p. 9). However, although hybrid threats are mentioned in this document, the concept of hybrid warfare is not directly addressed. Member states were urged to plan and rapidly implement measures such as threat assessments, early warning systems, and hybrid risk evaluations.

As part of the EU's efforts to increase situational awareness, the *EU Hybrid Fusion Cell* was established. This cell provides a platform for representatives of EU member states to analyze and assess shared intelligence data, thus functioning as a central intelligence-processing entity. In parallel, the *European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats* was launched to support EU capacities in cybersecurity, strategic communication, civil-military cooperation, energy security, and crisis response (Aytuğ & Pozan, 2023, p. 10).

During the NATO summit in Warsaw in July 2016, a joint declaration was issued by NATO and the EU outlining seven areas of cooperation: countering hybrid threats, expanding and adapting operational cooperation, strengthening coordination in cyber defense, achieving coherent and interoperable defense capabilities, enhancing the defense industrial base, improving coordination of joint exercises, and increasing the resilience of partner countries (European Council, 2016).

The strategies developed by NATO and the EU to combat hybrid threats extend beyond military measures to include economic sanctions, diplomatic engagement, and advanced cyber defense. However, the multidimensional nature of hybrid warfare complicates the efforts of these organizations to implement fully

integrated responses. Consequently, NATO and the EU continue to pursue more holistic and flexible strategies aimed at addressing the complex realities of hybrid conflict (Galeotti, 2016).

Hybrid warfare not only presents strategic and operational challenges but also raises significant legal and ethical questions. By its very nature, hybrid warfare blurs the boundaries of existing legal frameworks. While international legal instruments such as the Geneva Conventions regulate traditional forms of warfare, there is considerable ambiguity about how to address cyberattacks, disinformation campaigns, and economic coercion within these legal constructs (Schmitt, 2017). Such traditional legal instruments, focusing on the protection of civilians during war and armed conflict, do not explicitly regulate disinformation or economic sanctions.

This legal uncertainty creates loopholes that make it more difficult to hold actors accountable and to ensure the protection of civilian populations. For example, cyber operations and information warfare often fall into legal gray zones, where their classification under the laws of armed conflict remains contested (Tikk & Kerttunen, 2018). Moreover, the use of non-state actors in hybrid campaigns further complicates the determination of legal responsibility and challenges the status of these actors under international law (Hoffman, 2007).

From an ethical standpoint, the psychological dimensions of hybrid warfare—such as disinformation and manipulation—can lead to deep societal polarization and erode public trust in democratic institutions. These effects underscore the urgent need for the development of new ethical norms and legal frameworks that can better respond to the novel challenges posed by hybrid threats (Rid, 2012).

The Role of Hybrid Warfare in the Future Architecture of International Security

Hybrid warfare is driving significant changes in the nature of modern conflicts and is increasingly occupying a central role in the global security architecture. While both states and international organizations are striving to develop effective strategies to counter hybrid threats, projections suggest that such threats will become even more pervasive in the future. In this context, it is crucial to discuss the future role of hybrid warfare in shaping global security, the importance of international cooperation, and the corresponding policy recommendations.

The complexity and multidimensionality of hybrid warfare have positioned it as a critical determinant in the configuration of the future international security environment. By transcending the boundaries of traditional military doctrines, hybrid warfare allows both state and non-state actors to engage in conflict using increasingly sophisticated tools and strategies. NATO, recognizing the growing importance of hybrid threats, has expanded its defense and deterrence strategies to include hybrid dimensions (Tardy, 2020). This shift underscores the increasingly pivotal role that hybrid warfare is expected to play in future international security strategies.

One of the most salient areas where hybrid warfare will continue to exert influence is cyber warfare. With the global escalation of cyber threats, states and international organizations are being compelled to enhance their cyber defense capabilities and improve their resilience against cyberattacks (Clarke & Knake, 2011). It is anticipated that the cyber component of hybrid warfare will further alter the global balance of power and significantly impact the dynamics of international relations (Singer & Friedman, 2014).

Hybrid warfare often involves complex threats that a single state may struggle to counter effectively on its own, thereby increasing the importance of international cooperation and coordination. Institutions such as the United Nations (UN) and the European Union (EU) have intensified their collaborative efforts to develop more effective global responses to hybrid threats (European External Action Service, 2018). These cooperative initiatives emphasize the need for increased information sharing, joint exercises, and strategic planning, in order to effectively address the multidimensional nature of hybrid warfare (Bachmann & Gunneriusson, 2015).

Global collaboration also plays a critical role in responding to the asymmetric nature of hybrid threats. In particular, the increasing prominence of cyberattacks and disinformation campaigns necessitates the development of collective defense mechanisms. NATO's *Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence* serves as an example of how member states are working to improve resilience against cyber threats (Lindsay, 2013). Similarly, legal and ethical dilemmas posed by hybrid warfare require coordinated international legal responses and standardized regulatory frameworks (Schmitt, 2017).

To mitigate the effects of hybrid warfare on international security and develop effective counterstrategies, several policy recommendations can be proposed. First, enhancing intergovernmental cooperation is vital for the prevention and management of hybrid threats. States should formulate hybrid warfare doctrines at both the regional and global levels, and establish joint defense mechanisms tailored to these challenges (Vershbow & Speranza, 2019). Second, strengthening national cybersecurity infrastructure will be crucial in countering one of

the most critical aspects of hybrid warfare. States must integrate cybersecurity into their national security agendas and develop robust defense mechanisms in this domain (Libicki, 2009). In this regard, public-private partnerships should also be encouraged, as the private sector plays an increasingly central role in cybersecurity (Buchanan, 2020).

Third, the capacity for strategic communication must be improved to combat disinformation effectively. This involves not only enhancing cyber defenses but also bolstering the ability of states to resist and respond to information warfare. The international community must collaborate to take swift and coordinated action against disinformation campaigns (Starbird et al., 2019).

In parallel, the evolving nature of hybrid threats calls for a careful reassessment of existing international legal frameworks. Current norms may not adequately cover emerging challenges such as cyberattacks, disinformation campaigns, and economic coercion. Therefore, there is a growing need for states and international institutions to explore and develop regulatory mechanisms that reflect the specific dynamics of hybrid conflict (Schmitt & Vihul, 2017).

Conclusion

Hybrid warfare has fundamentally transformed the dynamics of modern conflict and has exerted a profound influence on global power relations. Hybrid strategies that combine traditional and non-traditional methods – including cyberattacks, information operations, economic sanctions and the use of proxy forces – are adding a new layer of complexity to the international security environment and challenging traditional responses and norms. Hybrid warfare has emerged as a strategy that goes beyond open and direct military conflict, aiming to infiltrate the internal affairs of target states through multi-layered and often covert tactics, thereby shifting in the balance of power.

The evolution of hybrid warfare has revealed the limitations of traditional security paradigms and necessitated a shift toward more adaptive, multidimensional approaches. States must strengthen their military capabilities alongside cyber defence, strategic communications, economic resilience and legal frameworks to counter both conventional and hybrid threats. In this regard, the long-term effects of hybrid warfare on international relations are likely to be far-reaching and enduring. Hybrid strategies are already reshaping international law, diplomacy, and collective security arrangements, laying the groundwork for a new phase in the conduct of global conflict.

The rise of hybrid threats has made the international security environment increasingly volatile and unpredictable. As a result, both states and international organizations are engaged in a continuous process of adaptation. Hybrid warfare has created various challenges for traditional alliances and multilateral cooperation mechanisms, undermining mutual trust between states; this situation is particularly evident in conflict zones where complex and covert tactics are employed. Nonetheless, the imperative to develop more robust and flexible counterstrategies has also highlighted the growing importance of international coordination and collaboration. Hybrid threats cannot be mitigated in isolation; instead, they require collective action and integrated responses.

In conclusion, hybrid warfare is reshaping the global security order by fusing traditional and modern methods of conflict. Its impact is not confined to the battlefield but extends into cyberspace, financial markets, political discourse, and social cohesion. As hybrid threats continue to evolve, states and international institutions must devise new strategic frameworks that reflect the realities of this transformed threat environment. The emergence of hybrid warfare marks the beginning of a lasting transformation in the theory and practice of international security—one that demands both analytical innovation and operational resilience in the face of increasingly blurred lines between war and peace, combatants and civilians, and physical and informational domains.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Ethics Committee Approval Information

I declare that I did not collect data from participants using any survey, interview, focus group study, observation, experiment, or other interview techniques within the scope of the study whose information is given below, that I did not conduct any experiments on humans or animals, etc., and that I did not violate the personal data protection law; I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (1993). Cyberwar is Coming!. *Comparative Strategy*, 12 (2), 141-165.
- Aytuğ, K. H. & Pozan, İ. F. (2023). Gelişen Hibrit Savaş Ortamında NATO-AB İş Birliği, *Karadeniz Araştırmaları*, 20 (77), 1-27.
- Bachmann, S. D., & Gunneriusson, H. (2015). Hybrid Wars: The 21st Century's New Threats to Global Peace and Security. *Scientia Militaria South African Journal of Military Studies*, 43 (1), 77-98.
- Baldwin, D. A. (2020). *Economic Statecraft: New Edition*, USA: Princeton University Press.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2020). *The Disinformation Age: Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States*. USA: Cambridge University Press.
- Biddle, S., & Friedman, J. A. (2008). *The 2006 Lebanon Campaign and the Future of Warfare: Implications for Army and Defense Policy*. US Army War College Strategic Studies Institute. US Army War College Press.
- Brett, W. A. (2012). Clausewitz's Continued Relevance and Foundation for Educating Critical Thinking Skills, Usawc Strategy Research Project, U.S. Army War College, <https://apps.dtic.mil>, 10/08/2024.
- Buchanan, B. (2020). *The Hacker and the State: Cyber Attacks and the New Normal of Geopolitics*. Harvard University Press.
- Clarke, R. A., & Knake, R. (2011). *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*. Ecco Publications.
- Clausewitz, C. V. (1989). *On War*. (Ed. Peter Paret). USA: Princeton University Press.
- Crevel, M. L. V. (1991). *The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*. Free Press.
- European Commission (2016). Joint Framework on Countering Hybrid Threats, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_16_1250
- European External Action Service. (2018). Increasing Resilience and Bolstering Capabilities to Address Hybrid Threats, https://www.eeas.europa.eu/node/46397_en
- Galeotti, M. (2016). *Hybrid War or Gibrinaya Voina? Getting Russia's Non-linear Military Challenge Right*. Lulu Press.
- Gilpin, R. (2020). Hegemonik Savaş Teorisi, (ed. Esra Diri), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, 423-441. İstanbul: DER Yayınları.
- Goldthau, A., & Sitter, N. (2015). *A Liberal Actor in a Realist World: The European Union Regulatory State and the Global Political Economy of Energy*. Oxford University Press.
- Gök, A. (2021). *Hibrit Savaşlar: Rusya ve İsrail Örnekleriyle*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Grotius, H. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*, (çev. Seha L. Meray), İstanbul: SAY Yayınları.

- Henckaerts, J.-M., & Doswald-Beck, L. (2005). *Customary International Humanitarian Law: Volume I: Rules*. Cambridge University Press.
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Hoffman, F. G. (2009). Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*, 52, 34-39. <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>
- Irwin, D. A. (2017). *Clashing over Commerce: A History of US Trade Policy*. The University of Chicago Press.
- Johnson, D. E. (2012). *Military Capabilities for Hybrid War. Insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza*, RAND Corporation.
- Johnson, R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature, *Small Wars and Insurgencies*, 29 (1), 141-163.
- Jowett, G. S., & O'Donnell, V. (2015). *Propaganda & Persuasion*, (ed. 6th), Sage Publications.
- Kahraman, Ö. (2019). *Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullah'ının Rolü*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Kalb, M. & Saivetz, C. (2007). The Israeli-Hezbollah war of 2006: The Media as a Weapon in Asymmetrical Conflict. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 12 (3), 43-66.
- Kaldor, M. (2013). In Defence of New Wars, *Stability*, 2 (1): 4, 1-16.
- Kaplan, F. (2023). "Hibrit Savaş" Teriminin İkinci Lübnan Savaşı ve Rusya'nın Kırım'ı İlhakı Kapsamında İncelenmesi, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19 (45), 393-420.
- Kott, A., et al. (2015). *Cyber Defense and Situational Awareness*. Springer Press.
- Libicki, M. C. (2009). *Cyberdeterrence and Cyberwar*. RAND Corporation.
- Lind, W. S. et al. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, *Marine Corps Gazette*, 22-26.
- Lindsay, J. R. (2013). Stuxnet and the Limits of Cyber Warfare, *Security Studies*, 22 (3), 365-404.
- Miskimmon, A., et al. (2013). *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. Routledge Publications.
- Mumford, A. (2013). Proxy Warfare and the Future of Conflict. *The RUSI Journal*, 158 (2), 40-46.
- Murray, W., & Mansoor, P. R. (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. Cambridge University Press.
- NATO. (2015). NATO's Response to Hybrid Threats. Retrieved from <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=886>
- NATO. (2016). *Social Media As A Tool Of Hybrid warfare*, NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
- Ören, E. (2022). The Just War in Political Thought: from Cicero to Grotius, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (3), 188-204.
- Pape, R. A. (1997). Why Economic Sanctions Do Not Work, *International Security*, 22 (2), 90-136.
- Pirani, S. (2007). *Ukraine's Gas Sector*. Oxford Institute for Energy Studies.
- Rid, T. (2012). Cyber War Will Not Take Place, *Journal of Strategic Studies*, 35 (1), 5-32.
- Schmitt, M. N. (2017). *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Cambridge University Press.
- Schmitt, M. N., & Vihul, L. (2017). *The Nature of International Law Cyber Norms*, in "International Cyber Norms: Legal, Policy & Industry Perspectives", (ed. Osula & Röigas), NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, 23-47.

- Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press.
- Smith, R. (2008). *The Utility of Force in the Modern World*. Vintage Press.
- Starbird, K., et al. (2019). Disinformation as Collaborative Work: Surfacing the Participatory Nature of Strategic Information Operations, *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 3 (CSCW), 1-26.
- Tardy, T. (2020). *NATO 2030. United for a new era: a Digest*. NATO Defence College Policy Brief 23-20.
- Tikk, E., et al. (2010). *International Cyber Incidents: Legal Considerations*. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence.
- Tikk, E., & Kerttunen, M. (2018). *Parabasis: Cyber-diplomacy in Stalemate*. Norwegian Institute of International Affairs Publications.
- Vershbow A. R. & Speranza, L. M. (2019). *More In The Med: How NATO Can Refocus its Efforts in the South and Italy Can Lead the Charge*. Atlantic Council Report.
- Waltz, K. N. (2018). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. Columbia University Press.
- Weigley, R. F. (1977). *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Indiana University Press.
- Wilkie, R. (2009). Hybrid warfare: something old, not something new, *Air and Space Power Journal*, 23 (4), 13-17.
- Zagorin, P. (2008). *Thucydides: An Introduction for the Common Reader*. Princeton University Press.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Hibrit savaş, günümüz uluslararası güvenlik ortamında ortaya çıkan en önemli güvenlik tehditlerinden biri olarak öne çıkmakta olup, karmaşık ve çok boyutlu yapısıyla dikkat çekmektedir. Hem geleneksel hem de modern savaş unsurlarını bir arada barındıran hibrit savaş, uluslararası güvenlik stratejilerini doğrudan etkilemekte ve çeşitli yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu savaş modeli yalnızca devletler tarafından değil; devlet dışı aktörler, terör örgütleri ve siber saldırganlar tarafından da uygulanabilmektedir. Bu bağlamda hibrit savaş, geleneksel ve modern savaş kavramlarının kesişim noktasında yer almakta ve uluslararası güvenlik mimarisinde yeni zorluklar ve fırsatlar yaratmaktadır.

Bu makalenin temel amacı, geleneksel ve modern savaş kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek, bu iki savaş türünün hibrit savaş kavramı altında nasıl birleştiğini ve uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışma kapsamında, hibrit savaşın geleneksel askerî stratejiler ile modern teknolojik ve bilgi temelli savaş taktiklerini nasıl entegre ettiği, bu birleşimin uluslararası güvenlik örgütleri, devletler ve devlet dışı aktörler üzerindeki etkileri ve söz konusu dinamiklerin gelecekteki güvenlik ortamını nasıl şekillendireceği kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Hibrit savaş, geleneksel güvenlik algılarını aşarak uluslararası güvenlik politikalarında köklü dönüşümlerin önünü açmaktadır. Bu yeni savaş biçiminin doğru bir şekilde anlaşılması, devletler ve uluslararası örgütler için asimetrik tehditlere karşı daha etkili stratejiler geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları, ekonomik yaptırımlar ve vekil güçler gibi hibrit savaş unsurları, yalnızca askerî değil; ekonomik, politik ve toplumsal alanlarda da ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu nedenle, hibrit savaş üzerine yapılan akademik çalışmalar, uluslararası güvenlik politikalarının yeniden şekillendirilmesine ve devletlerin bu tür tehditlere karşı daha hazırlıklı olmalarına katkı sağlayacaktır.

Hibrit savaşın etkileri yalnızca ulusal güvenlik politikalarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda küresel güvenlik yönetişimi açısından da yeni sınamalar ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel savaş hukukunun tanımlayıcı çerçevesi hibrit tehditler karşısında yetersiz kalmakta; savaş ilanı, saldırı tanımı, sivillerin korunması ve sorumluluğun tespiti gibi konular hibrit savaş senaryolarında gri alanlara çekilmektedir. Bu durum, uluslararası hukuk sisteminin ve Birleşmiş Milletler gibi örgütlerin krizlere etkin ve meşru müdahale kapasitesini sınırlamakta, devletlerin hibrit

tehditlere karşı hukuki temelde nasıl hareket edeceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bu noktada, hibrit savaşın meşruiyet sorunları da akademik ve politik düzeyde ciddi bir tartışma konusu haline gelmektedir.

Bu çalışmada, geleneksel ve modern savaş kavramları, hibrit savaş kavramı ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. İlk bölümde, geleneksel savaş kavramı; devletler arası çatışmalar, savaş hukuku ve konvansiyonel silahların rolü bağlamında ele alınırken; modern savaş kavramı, siber saldırılar, bilgi savaşı ve teknolojik yenilikler çerçevesinde incelenmiştir. Takip eden bölümlerde, hibrit savaşın bu iki savaş türünü nasıl birleştirdiği ve karmaşık bir tehdit oluşturduğu tartışılmaktadır. Ayrıca, hibrit savaşın uluslararası güvenlik üzerindeki etkileri, özellikle NATO ve AB gibi başlıca uluslararası güvenlik örgütleri bağlamında değerlendirilmektedir. Son olarak, hibrit savaşın unsurları ve bu unsurların gelecekteki uluslararası güvenlik mimarisi üzerindeki muhtemel etkileri tartışılmıştır. Bu değerlendirmeler, literatür taramasına dayanmakta olup, elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Hibrit savaşın evrimi, uluslararası güvenlikte yeni zorluklar doğurmuş ve geleneksel güvenlik paradigmasının ötesinde düşünmeyi zorunlu kılmıştır. Devletler, hibrit tehditlere yalnızca askerî güçle değil; aynı zamanda siber savunma, stratejik iletişim, ekonomik dayanıklılık ve hukuki normlar aracılığıyla da karşı koymak zorundadır. Bu bağlamda, hibrit savaşın uluslararası ilişkiler üzerindeki kalıcı etkileri kaçınılmaz görünmektedir. Hibrit savaş stratejileri, uluslararası hukuku, diplomasiyi ve güvenlik iş birliği mekanizmalarını yeniden şekillendirmekte ve gelecekteki çatışmaların doğasını belirlemektedir.

Bununla birlikte, hibrit savaş stratejileri, uluslararası rekabetin karakterini de değiştirmektedir. Geleneksel güç projeksiyonu yöntemleri yerini daha örtük, maliyeti düşük ve siyasi sonuçları daha yönetilebilir araçlara bırakmaktadır. Siber alanın, medya platformlarının ve enerji kaynaklarının birer jeopolitik silaha dönüşmesi, güç mücadelesini yalnızca savaş alanlarına değil, toplumların içine taşımakta; kamuoyunu, seçim süreçlerini ve ekonomik istikrarı hedef alan yeni nesil tehdit türleri ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda hibrit savaş, yalnızca güvenlik mimarisini değil, aynı zamanda egemenlik kavramını, demokratik kurumların işleyişini ve stratejik özerklik anlayışını da yeniden tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu makale, hibrit savaşın çok katmanlı doğasını yalnızca bir güvenlik sorunu olarak değil; aynı zamanda jeopolitik, hukuki ve sosyo-politik boyutlarıyla birlikte kavramsallaştırmaya çalışmaktadır.

Yeni nesil çatışma stratejileri, uluslararası güvenliği daha belirsiz ve öngörülemez hâle getirirken, devletler ve uluslararası örgütler için sürekli bir uyum süreci gerektirmektedir. Hibrit savaş, geleneksel ittifakları zorlamakta, devletler arası güveni zedelemekte ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarını zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, hibrit tehditlerle başa çıkmak için daha güçlü ve esnek stratejiler geliştirme ihtiyacı, uluslararası güvenlikte iş birliği ve koordinasyonun önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, hibrit savaş, küresel güç dengelerini yeniden şekillendirmekte ve uluslararası güvenlik ile uluslararası ilişkilerde kalıcı bir dönüşüm sürecini tetiklemektedir. Bu dönüşüm, devletlerin ve uluslararası örgütlerin gelecekteki güvenlik tehditlerine karşı hazırlıklı olabilmeleri için yeni stratejik yaklaşımlar geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır.

Düzeltilme Makalesi

TÜRKİYE’DE “SİBER GÜVENLİK” EĞİTİMİNE DİSİPLİNLER ARASI BAKIŞ: MUHASEBE VE BANKACILIK BÖLÜMLERİ AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA

Ayten ÖZBİNGÖL

Makalenin Künyesi: Özbingöl, A.(2025). Türkiye’de “Siber Güvenlik” eğitime disiplinler arası bakış: Muhasebe ve bankacılık bölümleri açısından bir araştırma. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 15(2), 777-806.
<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622480>

Makale Url Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/nevsosbilen/issue/92792/1622480>

Makale Düzeltme Bilgisi	Makale Düzeltmesine İlişkin Açıklama
Makale Düzeltme Geçmişi Düzeltme Başvurusu: 03.07.2025 Düzeltme Kabul: 24.09.2025	Yukarıda künyesi ve detaylı bilgileri bulunan makale içerisindeki Tablo 5 ve Tablo 7’nin mizanpaj esnasında şeklinin bozulduğu ve okunabilirliğinin zarar gördüğü yazar tarafından dergimize bildirilmiştir. Bunun üzerine dergi editör kurulu, ilgili makalenin tablolarının aşağıdaki şekilde düzeltilmesinin uygun olduğuna karar vermiştir. <i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi editör kurulu</i> bu duyuruyu okuyucuların ve kullanıcıların bilgisine sunmaktadır.
Yazar Düzeltme Beyanı	Türkiye’de “siber güvenlik” eğitime disiplinler arası bakış: muhasebe ve bankacılık bölümleri açısından bir araştırma başlıklı makalenin mizanpajında Tablo 5. ve Tablo 7. ’de yer alan renklendirmenin kaldırılması sonucunda tablonun okunabilirliği ve anlaşılabilirliği ortadan kalkmıştır. Bu yüzden bu tabloların kılavuz çizgisi ile düzeltilmesi gerekliliği doğmuştur. İlgili düzenlemeler yazar tarafından aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

Tablo 1. Sosyal Bilimlerde Siber Güvenlik - Muhasebe ve Finans Yönetimi Lisans Müfredatlarının Durumu

Üniversite Adı	“Siber Güvenlik” adı ile açılan bir ders var mıdır?	Siber Güvenlik ile ilişkili içerik taşıyan dersler var mıdır?	“Siber Hukuk” adı ile açılan bir ders var mıdır?	Siber Hukuk-Etik ile ilişkili içerik taşıyan dersler var mıdır?
Afyon Kocatepe				
Burdur Mehmet Akif Ersoy				
Isparta Uygulamalı Bilimler				
Kayseri				
Kırklareli				
Necmettin Erbakan				
İstanbul Aydın (V) ¹	Siber Güvenlik			
Başkent (V)		Bilgisayar Okuryazarlığı Bilgi Güvenliği Denetimde Üçlü Savunma Hattı Yapay Zekâ Uygulamaları Veri Madenciliği Blokzincir		Verimlilik Artırıcı Yaklaşımlar ve Teknikler Bilgi Güvenliği
İstanbul Arel (V)		Dijital Okuryazarlık CS50X Kodluyoruz		
Kütahya Dumlupınar		Bilişim Sistemleri Teknolojileri		
Uşak		Bilişim Teknolojileri		Bilişim Teknolojileri
Bilecik Şeyh Edebali		Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı Blok Zincir ve Kripto Varlıklar		Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı
Muğla Sıtkı Koçman		Bilgisayar Kullanımı İş İstihbaratı		
Malatya Turgut Özal		Algoritma ve Programlama Temelleri Dijital Dönüşüm Veri Madenciliği		
Trakya		Bilgi Sistemleri ve Teknolojileri-I Bilgi Sistemleri ve Teknolojileri-II Veri Madenciliği		

¹ (V): Vakıf üniversitelerini belirtmek için kullanılmıştır.

Tablo 2. Sosyal Bilimlerde Siber Güvenlik - Bankacılık Lisans Müfredatlarının Durumu

Üniversite Adı	“Siber Güvenlik” adı ile açılan bir ders var mıdır?	Siber Güvenlik ile ilişkili içerik taşıyan dersler var mıdır?	“Siber Hukuk” adı ile açılan bir ders var mıdır?	Siber Hukuk-Etik ile ilişkili içerik taşıyan dersler var mıdır?	Diğer hukuk dersleri içerisinde siber hukuk ilişkisi kurulan bir ders var mıdır?
Erzincan Binali Yıldırım	Siber Güvenlik	Siber Güvenlik Modern Bilişim Teknolojileri Teknoloji Okuryazarlığı Robotik Kodlama Python Programlama Bilgi Güvenliği		Siber Güvenlik Teknoloji Okuryazarlığı Bilgi Güvenliği	
İstanbul Nişantaşı (V)	Siber Güvenlik	Siber Güvenlik Yapay Zekâ ve Kontrol Büyük Veri Endüstri 4.0 ve Dijital Dönüşüm			
Ankara Hacı Bayram Veli (Finansal Bilimler Fakültesi)		Bilişim Teknolojileri Bilgisayar Programlamaya Giriş Finans İçin Temel Programlama Teknolojik Gelişmeler Işığında Para ve Finans Sistemleri		Bilişim Teknolojileri	Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları
İstanbul Gelişim (V)		İnsan Bilgisayar Etkileşimi ve Arayüz Tasarımı Problem Çözme ve Algoritma Python Programlama Bilgisayar Ağları Ağ Yönetimi ve Güvenliği Bulut Bilişim Yeni Medya ve Dijital Dönüşüm Yeni Medya ve Veri Madenciliği Dijital Okuryazarlık			
Atatürk		Python Programlamaya Giriş Python Programlama Uygulamaları Endüstri 4.0 ve Dijital Dönüşüm Algoritma ve Puanlamaya Giriş Kripto Paralar, Blokzincir ve Akıllı Teknolojiler			
Burdur Mehmet Akif Ersoy		Bilişim Teknolojileri Yapay Zekâ Uygulamaları Arduino ile Robotik Kodlama Blok Tabanlı Kodlama Kripto Varlıklar			
Süleyman		Finansta Yapay Zekâ			

Demirel	Uygulamaları Dijital Muhasebe ve Raporlama Kripto Paralar ve Blockchain'e Giriş Algoritmik Ticaret Finansal Teknolojiler	
Tarsus	Dijital Dönüşüm Ekosistemi Dijital Dönüşüm ve Endüstri 4.0 Veri Madenciliği Finansal Teknolojiler Algoritma ve Programlama	
İstanbul Beykent (V)	Blok Zincir Teknolojileri ve Sanal Para Yapay Zekâ ve Veri Yönetimi Yeni Trendlerin Finansal Sistemlere Etkileri Bilgi ve Veri Okuryazarlığı	
İstanbul Arel (V)	Veri Bilimine Giriş Dijital Okuryazarlık CS50X Kodluyoruz	
Akdeniz	Yapay Zekânın Finansal Uygulaması Veri Madenciliğine Giriş	
Çanakkale Onsekiz Mart	Dijital Finans Temel Programlama	
Hitit	Blokszincir ve Finans Teknolojileri Temel Bilgisayar Teknolojileri ve Kullanımı-II	
İstanbul Ticaret (V)	Makine Öğrenmesine Giriş Yapay Zekâ Uygulamalarında Temel Kavramlar	
Niğde Ömer Halisdemir	Temel Bilgisayar Robotik Kodlama	
Recep Tayyip Erdoğan	Yapay Zekâ ve Veri Yönetimi Kripto Paralar ve Blok Zincir Teknolojileri	
Uşak	Bilişim Teknolojileri Programlama Dilleri	Bilişim Teknolojileri
Balıkesir	Bilgi Teknolojileri	
Bilecik Şeyh Edebali	Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı	Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı
Bolu Abant İzzet Baysal	Blockchain Teknolojisi ve Kripto Para	
Kırklareli	Python Programlama	
Marmara	Bilgi Güvenliği Yönetimi	
Sivas Cumhuriyet	Dijital Para Sistemleri	
Trakya-Uzun Köprü	Veri Madenciliği	
Trakya- Keşan Yusuf Çapraz		Bilişim Etiği

Düzeltilme Makalesi

GÜNÜMÜZ YERLİ YAPIM ANİMASYON FİLMLERİNDE YER ALAN KÖK DEĞERLERİNİNCELENMESİ

Sakine HAKKOYMAZ

Makalenin Künyesi: Hakkoymaz, S. (2021). 2015-2020 yılları arasında Türkiye’de gösterime giren animasyon filmlerinde yer alan kök değerlerin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1717-1731.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.914920>

Makale Url Adresi: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.914920>

Makale Düzeltme Bilgisi	Makale Düzeltmesine İlişkin Açıklama
Makale Düzeltme Geçmişi Düzeltme Başvurusu: 01.10.2025 Düzeltilme Kabul: 02.10.2025	Yukarıda künyesi ve detaylı bilgileri bulunan makale başlığında ve yöntem bölümünde mizanpaj aşamasında meydana geldiği değerlendirilen hatalar yazar tarafından dergimize bildirilmiştir. Bunun üzerine dergi editör kurulu, ilgili makalede bulunan hataların yazardan geldiği haliyle aşağıdaki şekilde düzeltilmesinin uygun olduğuna karar vermiştir. <i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi</i> editör kurulu bu duyuruyu okuyucuların ve kullanıcıların bilgisine sunmaktadır.
Yazar Düzeltme Beyanı	"Günümüz yerli yapım animasyon filmlerinde yer alan kök değerlerin incelenmesi" başlıklı makalem, derginizde 2021 yılı Aralık sayısında yayımlanmıştır. Makalenin yayımlanan sürümünün başlık ve yöntem kısmında aşağıdaki hatalar tespit edilmiştir. Düzeltmelerin dergi kaydına işlenmesini rica ederim." • Başlık hatası: Yanlış (kapak sayfasında yer alan): "2015-2020 yılları arasında Türkiye’de gösterime giren animasyon filmlerinde yer alan kök değerlerin incelenmesi" • Doğru (makalenin gerçek başlığı): "Günümüz yerli yapım animasyon filmlerinde yer alan kök değerlerin incelenmesi" Yöntem bölümü hatası: Yayımlanan sürümde yöntem kısmında, çalışmamla ilgisiz ve hatalı şu ifade yer almıştır: "Bu araştırmada fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi için kesitsel tarama araştırma deseninden faydalanılmıştır." Oysa çalışma nitel araştırma deseni ile yürütülmüştür ve hakem sürecinde de bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Doğru ve orijinal metin aşağıdaki gibi olmalıdır:

	“Bu araştırmada fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi için kesitsel tarama araştırma deseninden faydalanılmıştır.” Oysa benim çalışmam nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir ve hakem sürecinde de bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Dolayısıyla yöntem bölümünde yer alan bu ifade, çalışmanın doğasına uygun değildir. Doğru ve orijinal yöntem bölümü şu şekilde olmalıdır: 2.1. Araştırma Modeli Araştırmanın genel amacı 2016-2019 arası gösterime giren animasyon filmlerindeki değer aktarımının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma desenlerinde veriler görüşme, gözlem, günlük ya da doküman incelemesi gibi yöntemlerle toplanmaktadır. Aynı zamanda algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak da tanımlanabilir (Yıldırım ve şimşek, 2018: 189).